Maanpuolustuskorkeakoulu
Julkaisusarja 1: Tutkimuksia nro 50

Saadun tiedon muokkaajat

Päämajan tiedustelutoimisto viholliskuvan muodostajana 1939–1944

Toni Mononen

Toni Mononen

SAADUN TIEDON MUOKKAAJAT – PÄÄMAJAN TIEDUSTELUTOIMISTO VIHOLLISKUVAN MUODOSTAJANA 1939–1944

Akateeminen väitöskirja, joka Maanpuolustuskorkeakoulun tutkimusneuvoston suostumuksella esitetään julkisesti tarkastettavaksi sotatieteiden tohtorin tutkintoa varten Maanpuolustuskorkeakoulun auditorio Itälinnakkeessa, Santahaminassa Helsingissä, perjantaina 17. helmikuuta klo 12.

MAANPUOLUSTUSKORKEAKOULU
HELSINKI 2023

MAANPUOLUSTUSKORKEAKOULU
JULKAISUSARJA 1: TUTKIMUKSIA NRO 50

NATIONAL DEFENCE UNIVERSITY
SERIES 1: RESEARCH PUBLICATIONS NO. 50

SAADUN TIEDON MUOKKAAJAT

PÄÄMAJAN TIEDUSTELUTOIMISTO VIHOLLISKUVAN MUODOSTAJANA 1939–1944

Toni Mononen

MAANPUOLUSTUSKORKEAKOULU
HELSINKI 2023

Toni Mononen: *Saadun tiedon muokkaajat – Päämajan tiedustelutoimisto viholliskuvan muodostajana 1939–1944*
Maanpuolustuskorkeakoulu
Julkaisusarja 1: Tutkimuksia nro 50
Väitöskirja /
National Defence University
Series 1: Research Publications No. 50
Doctoral dissertation

Tekijä:	Kapteeni, sotatieteiden maisteri Toni Mononen
Ohjaava professori:	Apulaisprofessori Mikko Karjalainen Maanpuolustuskorkeakoulu
Esitarkastajat:	Dosentti, filosofian tohtori Ali Pylkkänen Turun yliopisto
	Dosentti, filosofian tohtori Ville Kivimäki Tampereen yliopisto
Vastaväittäjä:	Professori emeritus Kimmo Rentola

Uusimmat julkaisut pdf-muodossa: http://www.doria.fi

Kannen kuva: Tapio Rokkonen / Puolustusvoimat

Kansikuvan kuvalähde: SA-kuva-50265: Tied.1 (Muokkausjaos); Kuvassa vasemmalta oikealle kapteeni Arvi Korhonen, kapteeniluutnantti Leopold Grönqvist, muokkausjaoksen päällikkö, majuri Bror Erik Hannula, kapteeni Eino Leskinen. vänrikki Keijo Loimu ja luutnantti Jussi Saukkonen. Kuva todennäköisesti Mikkelin Päämajasta kesältä 1941; Asiakirja: Päämaja tiedusteluosasto Tied.pvk. No 6880 Vihollistilannetiedoitus No 342 6.6.1944/Tied.1/sal./VTT-1/33. KA.

ISBN 978-951-25-3322-0 (nid.)
ISBN 978-951-25-3323-7 (PDF)
ISSN 2342-9992 (painettu)
ISSN 2343-0001 (verkkojulkaisu)

Maanpuolustuskorkeakoulu
National Defence University

Tämä teos on lisensoitu Creative Commons BY-NC-ND 4.0 -käyttöluvalla.
Tarkastele käyttölupaa osoitteessa https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/deed.fi

PunaMusta Oy
Joensuu 2023

TIIVISTELMÄ

Tämän väitöstutkimuksen tavoitteena oli luoda kuva siitä, miten Päämajan tiedustelutoimisto muodosti Päämajan viholliskuvan syksyjen 1939 ja 1944 välisenä aikana. Tavoitteen saavuttamiseksi selvitettiin, millaisin työskentelymenetelmin sekä millaisella organisaatiolla ja henkilöstöllä tiedustelutoimisto tehtäviään hoiti, millaisiin eri joukkojen tuottamiin tietoihin tilannekuvan muodostaminen sotien eri vaiheissa perustui sekä miten viholliskuva esitettiin ja jaettiin sen tarvitsijoille.

Keskeisin käytetty tutkimusmenetelmä oli kriittinen aineistolähtöinen sisällön analyysi. Kansallisarkiston alkuperäislähteiden, sekä vähäisessä määrin yhdysvaltalaisen ja ruotsalaisen arkistoaineiston, lisäksi tutkimusaineistona hyödynnettiin laajasti aikaisempaa tutkimusta, sotavuosien tiedusteluveteraanien 1980-luvulla tehtyjä haastatteluita sekä muistelmia ja muita sotavuosien tiedustelua käsitteleviä teoksia.

Vuosina 1939–1944 tiedustelutoimiston organisaation kasvu perustui tehokkaan työskentelyn edellyttämään tarpeeseen. Siihen kyettiin vastamaan kohtuullisesti, vaikka lisähenkilöstö olisi todennäköisesti tehostanut työskentelyä entisestään. Sodan edetessä toimistoon saapuneiden käsiteltävien tietojen määrä kasvoi. Eri tiedonhankkijoiden merkitys sodan eri vaiheissa oli hyvin vaihteleva. Hyökkäys- ja puolustussodankäynnin vaiheet vaikuttivat siihen, miten hyödyllistä tietoa esimerkiksi radiotiedustelu, kaukopartiointi tai lentotiedustelu kulloinkin tuottivat.

Rintamatilanteesta puhuttaessa viholliskuvaan sisältyivät käsitteellisesti kaikki vihollisjoukkojen määrään, laatuun ja toimintaan sekä niiden toimintaympäristöön liittyvät tiedot. Asemasotavaiheessa viholliskuvan käsite laajeni kattamaan myös suursodan osapuolten sotapotentiaalien selvittämisen, jolloin tiedustelutoimistossa käsitellyt kysymykset laajenivat ja niihin vastaamiseksi tarvittiin erilaisia tietoja kuin rintamatilanteen seuraamiseksi. Sotapotentiaaleihin kohdistunut tiedustelu selvitti esimerkiksi suurvallan henkilövoimavaroja sekä teollisen tuotannon kapasiteettia.

Viholliskuvan esittäminen tapahtui karttojen avulla, ja niiden tietoja täydennettiin lukemattomalla määrällä erilaisia raportteja. Esimerkiksi kartalla näkynyt divisioonan taktinen merkki ei kertonut tyhjentävästi, millainen joukko oli. Siksi osa viholliskuvaa olivat perustiedot vihollisjoukoista, kuten miesvahvuus, käytössä ollut taistelukalusto sekä joukon aikaisempi toiminta. Näiden tekijöiden summa loi lopulta kartalla olevalle taktiselle merkille jonkin merkityksen sodankäynnin näkökulmasta.

Viholliskuvan parissa työskennelleiden tiedustelu-upseerien keskeisimpänä taitona oli ajattelun taito. Työskentelyn edellytyksenä oli perustietojen vihollisesta omaksuminen siten, että sodan aikana saatavaa, osin puutteellista ja ristiriitaista tiedustelutietoa pystyttiin kokoamaan, arvioimaan ja esittämään selkeänä viholliskuvana. Tällaisia ihmisiä edusti tiedustelutoimistossa palvellut runsas tiedemiestaustaisten reserviläisten joukko.

Työssä onnistuttiin useimmiten, vaikka viiden vuoden ajanjaksolle mahtui myös joitakin heikompia suorituksia. Ajoittaisista organisatorisista ja työskentelyyn liittyneistä puutteistaan huolimatta Päämajan tiedustelutoimisto suoriutui kokonaisuutena hyvin tehtävästään muodostaa Päämajan viholliskuva vuosina 1939–1944.

Avainsanat: sotilastiedustelu, viholliskuva, Päämajan tiedustelutoimisto

ABSTRACT

The aim of this dissertation is to present how the Intelligence Office of the General Headquarters formed the enemy situation picture between the autumn of 1939 and that of 1944. The dissertation focused on three key factors: 1) how was the Intelligence Office organized and how the intelligence officers worked, 2) what kind of information did different units and actors provide during different phases of the war and 3) how was the enemy situation picture presented and distributed to those who needed it.

The main research method was critical content analysis. In addition to original documents kept in the Finnish National Archives, and to a lesser extent in the National Archives of the United States and Sweden, I used a considerable amount of previous research, interviews of intelligence veterans and memoirs to answer the research questions.

Overall, during 1939–1944 the expansion of the Intelligence Office was based on the need to work more efficiently. Although additional personnel would have increased the Office's efficiency, it was still able to fulfil its task with the limited number of personnel available. As the war progressed, the amount of received information increased. The significance of the different intelligence units and actors providing the information varied during different stages of the war. The offensive and defensive phase of operations affected how effective, for example, signals intelligence, long-range patrolling or aerial reconnaissance were.

The enemy situation picture from the front lines included all possible information regarding the number, quality and actions of enemy units as well as information on their operational environment. The trench warfare-phase led to expansion of the concept. Thereafter, enemy situation picture also included the war potential of the belligerents. The questions that the Office sought to answer became more extensive, for example, regarding manpower and industrial production capacity of a nation. This required different information than that needed for tracking events on the front.

The enemy situation picture was presented on maps complemented with numerous reports of different kinds. For example, a tactical symbol of an enemy division on a map needed reports about the personnel strenght, types and number of weaponry and other background information to comprehensively describe what kind of unit it actually was. From a warfare perspective, only all this information combined provided meaning for a tactical symbol on a map.

The most important skill of the intelligence officers working with enemy situation picture was the ability to think. They needed to be people who had assimilated the basic understanding of the enemy so that they could collate, assess and present often incomplete and conflicting pieces of information as a clear enemy situation picture. Many such intelligence officers were from the reserves and had a background in the academic world.

Most of the time, the Intelligence Office performed on a high enough level to support the operational needs. Some errors and failures also occurred during the nearly five years. Despite some procedural and organizational deficiencies, the Intelligence Office fulfilled its task of forming the enemy situation picture of the General Headquarters during the Second World War.

Key words: Military intelligence, enemy situation picture, General HQ Intelligence Office

ESIPUHE

Oletko ajatellut hakeutua tohtoriopintoihin? En ollut, mutta tämä professori Tommi Koivulan noin viisi vuotta sitten bussipysäkillä esittämä kysymys käynnisti prosessin, jonka lopputulosta pidät kädessäsi. Sotatieteiden maisteriopintojen ollessa vielä käynnissä ryhdyin pohtimaan mahdollista väitöskirjatutkimuksen aihetta. Muutaman, eri ainelaitoksille suuntautuneen vaihtoehtopohdiskelun jälkeen päädyin lähestymään professori Vesa Tynkkystä kysymyksellä, olisiko sotahistorian puolella tarjolla jonkinlaista aihiota tiedusteluaiheiselle tutkimukselle. Päämajan viholliskuvassa oli kuulemma tutkittavaa, joten jätin lopulta tutkimussuunnitelman ja hakemuksen tohtoriopintoihin samana päivänä kuin valmistuimme maisterikurssilta.

Sotavuosien tiedustelusta on kirjoitettu hyllymetreittäin erilaisia teoksia, joten lukija saattaa pohtia, kuten minäkin vielä työn alkuvaiheessa, mitä uutta sanottavaa aiheesta vielä voi olla? Olen kuitenkin varma, että lukija tulee huomaamaan, kuinka perusteellisella tutkimustyöllä on edelleen mahdollista yhtäältä vastata uusiin kysymyksenasetteluihin ja toisaalta tieteen itseään korjaavuuden nimessä tarkentaa aikaisemmin muodostunutta historiakuvaa sotavuosien tiedustelusta. Tässä tutkimuksessa valotetaan aikaisempaa perusteellisemmin Päämajan tiedustelutoimistossa palvelleiden tiedusteluupseerien työtä, jonka keskiössä oli Päämajan viholliskuvan muodostaminen.

Professorin Tynkkysen tapa tulla vastaan tutkimusaihetta etsivää, aikaisemmat opinnäytteensä strategian alalta tehnyttä tutkijan tainta oli innostava alkusysäys mielenkiintoiselle matkalle. Tynkkysen ja sittemmin professori Petteri Joukon johtamat sotahistorian tohtoriseminaarit sekä ohjaajani, apulaisprofessori Mikko Karjalaisen kanssa käydyt keskustelu ovat olleet motivoiva ympäristö edistää omaa tutkimustyötä sekä oppia sotahistoriasta ja sen tutkimisesta. Kiitos edellä mainituille sekä seminaariryhmässämme vuosien varrella mukana olleille opiskelijatovereille inspiroivasta ilmapiiristä.

Tämän tutkimuksen tekeminen ei olisi ollut mahdollista ilman eri tahoilta saamaani tukea. Kiitän Werner Hacklinin säätiötä, Sotatieteiden tutkimussäätiötä ja Turvallisuuden tukisäätiöitä rahallisesta tuesta, jota ilman virkatyön ohella tehty tutkimustyö ei olisi ollut mahdollista. Kiitän myös Maanpuolustuskorkeakoulun ja Maasotakoulun kirjastojen sekä Kansallisarkiston henkilökuntaa heidän aina asiantuntevasta avustaan. Kiitos kuuluu myös lähimmille esimiehilleni niissä joukko-osastoissa, joissa ehdin projektin aikana palvella. Heidän myötämielisyytensä ja luottamuksensa mahdollisti tutkimustyön ja arkityön yhteensovittamisen. Kiitokset myös tutkimustyön esitarkastajille perusteellisista ja työn laatua parantaneista kommenteista. Ison kiitoksen ansaitsevat kurssiveljeni Anselmi Kukkonen ja Timo Lajunen, jotka kommentoivat tarkkakatseisesti valmistumassa ollutta käsikirjoitusta.

Ennen kaikkea haluan kiittää läheisiäni saamastani tuesta, sillä kuluneen neljän vuoden aikana olen toistuvasti hyödyntänyt yhteistä aikaamme tämän työn edistämiseksi.

Kivenheiton päässä eräältä entiseltä Päämajan radiopataljoonan kuunteluasemapaikalta, 26.12.2022.

Toni Mononen

SISÄLLYS

TIIVISTELMÄ i
ABSTRACT ii
ESIPUHE iii

1. TUTKIMUSPERUSTEET ... 1

1.1 TUTKIMUSONGELMA ... 3
1.2 TIEDUSTELUTUTKIMUKSEN HAASTEITA ... 10
1.3 AIKAISEMPI TUTKIMUS ... 15
1.4 TUTKIMUKSEN KESKEISET KÄSITTEET ... 17
Viholliskuva ... 17
Saatujen tietojen muokkaaminen ... 20
Tiedustelun tiedonhankinta ... 23
1.5 TUTKIMUSAINEISTO ... 25
1.6 YLEISESIKUNNAN TILASTOTOIMISTO ENNEN TALVISOTAA ... 28
Tiedon lähteet 1930-luvun lopulla ... 29
Organisaatio ja henkilöstö ... 30
Viholliskuvan esittäminen ... 34

2. TALVISODAN TIEDUSTELUTOIMISTO – ÄÄRIRAJOILTA RAUHATTOMAAN RAUHAAN (1939–1940) ... 39

2.1 TIETOJEN MÄÄRÄ LISÄÄNTYY SODAN MYÖTÄ ... 39
Sotatoimiyhtymien tiedustelu aktivoituu sodassa ... 42
Sotilasasiamiehillä tiedonvaihtoa ja tiedustelumatkoja ... 47
Tiedustelutoimiston alatoimistoissa asiamiestiedustelua ja sotavankikuulusteluita ... 52
Radiotiedustelun tehokkuus valkenee ... 61
Sotavankikuulusteluiden järjestelyiden puutteet paljastuvat ... 65
Jaos V perustetaan asiamiestiedusteluun Baltiassa ... 67
Merivoimilla suuri vastuu rannikko- ja merialueiden tiedustelussa ... 74
Tasapainoilua lentotiedustelun ja pommittamisen välillä ... 78
2.2 TIEDUSTELUTYÖTÄ RAUHAN JA SODAN AIKANA ... 82
Jakelujaos – ilmaus ”saadun tiedon mukaan” syntyy ... 88
Viholliskuvan muodostamisen opettelua muokkausjaoksessa ... 90
2.3 VIHOLLISKUVAN ESITTÄMINEN – SOTA-AJAN KÄYTÄNNÖT MUOTOUTUVAT ... 96
Päämajan tilannekatsaus – päiväraportointi alkaa ... 97
Muut raportit ja esittelyt osana viholliskuvaa ... 100
2.4 TALVISODAN TASE ... 105
Hankitut vihollistiedot ... 106
Tiedustelutoimiston toiminta ja viholliskuvan muodostaminen ... 109

3. VUOSI 1941 – TIEDUSTELU HYÖKKÄYKSEN EDELLÄ ... 111

3.1 TIEDONHANKINTAA HYÖKKÄYKSEN EDELLÄ JA SEN EDETESSÄ ... 114
Sotatoimiyhtymien tiedustelu hyökkäyksen pyörteissä ... 114
Sotilasasiamiehiä ja yhteysupseereita – Saksa-yhteistyön merkitys kasvaa ... 120
Alatoimistot – salaisesta partioinnista kaukopartiointiin ... 122
Viestitiedustelutoimistosta Päämajan radiopataljoonaksi ... 127
Jaos V – virolaisten asiamiesten koulutus alkaa ... 129
Kuulustelutoimisto tehostamaan kuulustelutiedustelua ... 131
Osasto Raski tiedustelun tuntosarvina painopistesuunnassa ... 138
Merivoimat Hankoniemeä tiedustelemassa ... 142
Lentotiedustelijat hyökkäysalueita ja Muurmannin rataa tähystämässä ... 143
Yhteistoimintaa ja epäilyksiä – tiedusteluyhteistyö saksalaisten kanssa ... 146

3.2 MUOKKAUSTYÖHÖN VAIN VÄHÄN LISÄHENKILÖSTÖÄ ... 152
Jakelujaos – tiedustelutoimiston ympärivuorokautinen hermokeskus ... 157
Maavoimajaos – tiedot taltioitiin kortistoihin ... 159
Ilmavoimajaos vastaamaan vihollisen ilmavoimien seurannasta ... 163
Merivoimajaos tiiviissä yhteistyössä Merivoimien esikunnan kanssa ... 164
Yhteistoiminta Päämajan operatiivisen osaston kanssa ... 165
3.3 VIHOLLISKUVALLA VASTATAAN OPERAATIKKOJEN TARPEISIIN ... 167
Päiväraportteja maalta, mereltä ja ilmasta ... 168
Erillisraportit laajentavat ymmärrystä vihollisen sotilaallisista kyvyistä ... 173

4. TIEDUSTELUTOIMISTO KASVAA – KUKA VOITTAA SUURSODAN? (1942–1944) ... 179

4.1 TIEDUSTELUJOUKKOJA KEHITETÄÄN ASEMASODAN AIKANA ... 180
Sotatoimiyhtymät tärkeä osa Päämajan viholliskuvan muodostamista ... 181
Ulkomaanedustustot laajan tiedustelukysymysjoukon äärellä ... 185
Äänislinnan tiedustelijainkoulun asiamiehet linjojen takana ... 191
Jaos V – Neuvostoliiton ja Saksan tiedustelua Baltiassa ... 198
Alatoimistoista tiedusteluyksiköksi – Erillinen Pataljoona 4 (Er.P 4) ... 202
Asemasodan rauhallisuus haaste radiotiedustelulle ... 210
Kuulustelutoimisto – vangeilta ja asiakirjoista tietoja Päämajan tarpeisiin ... 212
Merivoimat sukellusvenejahdissa – vedenalainen valvonta alkaa ... 217
Ilmavoimiin radiotiedustelu lentotiedustelun rinnalle ... 219
Saksalaisyhteistyön kautta tärkeitä tietoja suursodasta ... 222
4.2 VIHOLLISKUVAN LAAJENTUMINEN KASVATTAA TIEDUSTELUTOIMISTOA ... 225
Jakelujaos – vain jaetulla tiedolla on merkitystä ... 234
Maavoimajaoksen tehtäväkenttä puolustushaarajaoksista laajin ... 237
Ilmavoimajaoksessa muodostuu kuva ilmaviholliseesta ... 241
Merivoimajaoksen peruskirjoissa käsitys vihollisen laivastosta ... 244
Maastontiedustelujaos toimintaympäristöä ja vihollisen huoltoa tiedustelemassa ... 246
Yleisjaos aloittaa sotapotentiaalitutkimukset ... 250
Taloudellisen tiedustelun jaos vahventamaan sotapotentiaalien tutkimusta ... 256
Saksaan kohdistunut tiedustelu alkoi aikaisin – yhteistyötä yli osastorajojen ... 260
Muokkaustyöstä – mitä käytännössä tehtiin? ... 266
4.3 RAPORTOINTI MONIMUOTOISTUU ... 269
Päiväraportointi jalostuu tilannetiedoituksesta vihollistilannetiedoitukseksi ... 271
Katsaus vihollistilanteen kehitykseen – viikkotason raportointia ja tulevan arviointia ... 274
Laaja kirjo erillisraportteja ... 276

5. TEHOSTAMISTOIMIA – ALKAAKO SUURHYÖKKÄYS? (1944) ... 281

5.1 TIEDONHANKINNAN TEHOSTAMINEN ... 283
Yhtymien tiedustelun tehostaminen – liian vähän, liian myöhään? ... 283
S-toimisto johtamaan asiamiestiedustelua ... 286
Erillinen Pataljoona 4 valmistautuu jättäytymään selustaan ... 291
Päämajan radiopataljoona ratkaisutaisteluiden tukena ... 293
Ilmavoimien tiedustelu tukee rajallisin suorituskyvyin ... 294
5.2 TIEDUSTELUTOIMISTON RUTIINIT OSOITTAUTUVAT TOIMIVIKSI ... 295
5.3 HIENOSÄÄTÖÄ VIHOLLISKUVAN MUODOSTAMISESSA SUURHYÖKKÄYKSEN AIKANA ... 299
Viholliskuva tulossa olevasta suurhyökkäyksestä rakentuu ... 300
Raportoinnin tiivistämistä kesällä 1944 ... 304

6. PÄÄTÖKSENTEKIJÖIDEN TARPEISTA KEHITTYVÄ SOTILASTIEDUSTELU ... 307

6.1 TIEDONHANKINTAA LAAJALLA RINTAMALLA ... 308
6.2 TIEDUSTELUTOIMISTO – TILASTOINNISTA AMMATTIMAISEEN MUOKKAUKSEEN JA TULEVAN ARVIOINTIIN ... 314
6.3 VIHOLLISKUVAA RINTAMATILANTEESTA SOTAPOTENTIAALIIN – TAKTISELTA STRATEGISELLE TASOLLE ... 319

LÄHDELUETTELO ... 323

LIITTEET ... 346

LIITE 1: KESKEISIÄ TUTKIMUKSESSA MAINITTUJA PAIKANNIMIÄ ... 346
LIITE 2: PÄÄMAJAN TIEDUSTELUTOIMISTOSSA VUOSINA 1939–1944 PALVELLEITA RESERVILÄISIÄ ... 347

HENKILÖHAKEMISTO ... 354

KUVAT

Kuva 1. Tutkimuksen päälukujen ajallinen jaksottelu ja keskeisiä tapahtumia. ... 6
Kuva 2. Päämajan tiedustelutoimisto ja sen alaiset toiminnot osana Päämajan tiedustelujaostoa talvisodassa. ... 84
Kuva 3. Itä-Karjalassa tiedossa olleet Neuvostoliiton joukot 25.5.1939 ... 93
Kuva 4. Päämajan operatiivisen osaston 24.1.1941 ulkomaaosastolle esittämät tiedusteltavat alueet Neuvostoliitossa, alatoimistojen sijoitus sekä partioiden tiedustelemia alueita Neuvostoliitossa Moskovan rauhan aikana. ... 112
Kuva 5. Sotavangin rintamakuulustelukortti. ... 134
Kuva 6. Sotavangin leirikuulustelukortti ... 136
Kuva 7. Tiedustelutoimisto ja sen alaiset toiminnot osana Päämajan tiedustelujaostoa jatkosodan hyökkäysvaiheessa 1941. ... 153
Kuva 8. Joukko-osastokortti. ... 161
Kuva 9. Päällystökortti ... 162
Kuva 10. Arvio alueiden A–F sijoittumisesta kartalle ... 170
Kuva 11. Prinssi Gustaf Adolf seurueineen vieraili Päämajassa 24.9.1941.. ... 176
Kuva 12. Kaukopartioyksiköiden toiminta-alueet asemasotavaiheessa. ... 203
Kuva 13. Päämajan tiedustelutoimisto ja sen alaiset toiminnot osana Päämajan tiedustelujaostoa maaliskuussa 1944. ... 226
Kuva 14. Kaavio tiedustelutietojen kulusta. ... 236
Kuva 15. Neuvostoliiton tärkeimpien hävittäjien nopeudet eri korkeuksissa. ... 243
Kuva 16. Käkösen ja Loukolan matkakertomuksen liitteen 3 ohessa oleva kartta Neuvostoliiton infrastruktuurista ... 255
Kuva 17. Esitys S-toimiston väliaikaisesta kokoonpanosta. ... 287
Kuva 18. Päämajan tiedustelutoimistossa viholliskuvan muodostamisen parissa työskennelleiden jaosten muotoutuminen syksyjen 1939 ja 1944 välillä ... 314

TAULUKOT

Taulukko 1. Tutkimuksessa käytettävä viisiportainen todennäköisyyssanojen asteikko ... 14
Taulukko 2. Ulkomaaosaston tilastotoimiston henkilöstön tehtävät ennen talvisotaa. ... 32
Taulukko 3. Arvio tiedustelutoimistossa viholliskuvan muodostamiseen osallistuneiden jaosten vahvuuksista talvisodan aikana. ... 86
Taulukko 4. Tiedustelutoimiston keskeisimmät raportit syksyjen 1939–1940 aikana ... 97
Taulukko 5. Arvio tiedustelutoimistossa viholliskuvan muodostamiseen osallistuneiden jaosten vahvuuksista jatkosodan hyökkäysvaiheen aikana ... 156

Taulukko 6. Tiedustelutoimiston keskeisimmät raportit vuoden 1941 aikana. 168
Taulukko 7. Arvio tiedustelutoimistossa viholliskuvan muodostamiseen osallistuneiden jaosten vahvuuksista asemasotavaiheen lopulla. 230
Taulukko 8. Päämajan tiedustelujaoston päivärytmi jatkosodan asemasotavaiheen loppupuolella. 231
Taulukko 9. Kymmenpäiväisen tiedustelu-upseerikurssin opetusaiheet. 233
Taulukko 10. Tiedustelutoimiston keskeisimmät raportit asemasotavaiheessa. 270
Taulukko 11. Päämajan tiedustelutoimiston kevään 1944 raportoinnista välittyneet arviot tulossa olevasta hyökkäyksestä 301
Taulukko 12. Arvio Päämajan viholliskuvaan tietoja tuottaneiden toimijoiden merkityksestä vuosina 1939–1944 308
Taulukko 13. Päämajan tiedustelutoimistossa asemasotavaiheen lopulla olleiden jaosten usein hyödyntämät tietolähteet. 315
Taulukko 14. Keskeisimpien Päämajan tiedustelutoimiston laatimien raporttien julkaisu syksyjen 1939 ja 1944 välillä. 320

1

TUTKIMUSPERUSTEET

Raimo Heiskanen julkaisi vuonna 1989 teoksen *Saadun tiedon mukaan…Päämajan johtama tiedustelu 1939–1945*. Teoksessa esiteltiin runsaaseen haastatteluaineistoon ja aiemmin julkaisemattomaan asiakirja-aineistoon perustuen kattavasti sota-ajan sotilastiedustelua painopisteenä Päämajan tiedustelu. Kirjansa johdannon loppupuolella Heiskanen toteaa, että ”jos Stella Polaris -aineiston mikrofilmit ilmaantuvat joskus jostain käytettäväksi, voidaan vain muistelmatietoon perustuvat kohdat tarvittaessa oikaista”. Päämajan tiedustelussa palvellut Georg-Erik Strömberg kirjoitti myöhemmin, että vaikka kaikki tiedustelun asiakirjat oli määrä polttaa syksyllä 1944, on arkistoista ja yksityisiltä henkilöiltä löytynyt teoksen julkaisun jälkeen hämmästyttävän paljon uutta materiaalia.[1]

Runsaasti Stella Polaris -aineistoa, pääasiassa radiotiedustelun materiaaleja, todella löytyi 1990-luvun lopulla Yhdysvalloista.[2] Tämän tutkimuksen perusteella voidaan kuitenkin vahvistaa myös Strömbergin maininta Suomesta löytyvästä sotavuosien tiedusteluaineistosta. Aineisto on pääasiassa jakelukappaleina hajallaan ja siinä on selkeästi tunnistettavia aukkoja, mutta silti kotimaisen arkistomateriaalin avulla pystytään useissa kohdin tarkentamaan muistitietoihin perustuneita käsityksiä. Toisin sanoen aineiston perusteella pystytään korjaamaan ja täydentämään useita aikaisempien tutkimusten virheellisiä tulkintoja ja puutteita.

Tiedustelusta ja sen osana viholliskuvan muodostamisesta vastasi Päämajassa tiedustelujaosto, johon kuuluivat ulkomaaosasto, tiedusteluosasto ja valvontaosasto. Ulkomaaosasto vastasi muiden ulkomaiden kuin Neuvostoliiton sotilaspoliittisen kehityksen seuraamisesta sekä hoiti sotilasasiamiestoimintaa. Valvontaosaston tehtävänä oli valvonta ja vastavakoilu. Syksyllä 1939 laaditun ja sotien ajan voimassa olleen Päämajan työjärjestyksen mukaan tiedusteluosaston tiedustelutoimiston vastuulla oli vihollistiedustelun suunnittelu ja järjestely; tiedustelijoiden koulutus, varustaminen ja toimintaanpano sekä heidän toimintansa johtaminen; tiedustelutulosten kokoaminen, muokkaaminen ja niistä tiedottamien; sabotaasi sekä Päämajan kuvalaboratorion toi-

[1] Eversti Georg-Erik Strömberg: Vanki nimeltä Bamshin. Päiväämätön nelisivuinen muistio/Pk-2309/21, s. 3; Heiskanen, Raimo: *Saadun tiedon mukaan…Päämajan johtama tiedustelu 1939–1945*. Otava. Helsinki. 1989, s 18.
[2] Ks. esim. Manninen, Ohto & Timo Liene: *Stella polaris. Suomalaista sotilastiedustelua.* Maanpuolustuskorkeakoulu. Sotahistorian laitos. Edita. Helsinki. 2002, s. 5–7, 427–454. Kirjoittajat kävivät vuonna 2002 tutkimassa Yhdysvaltojen kansallisarkistossa (National Archives) säilytettävää materiaalia, jonka sisältöä esittelivät kirjassaan. Kirjassa on lista arkistokansioiden sisältämistä tiedoista, minkä perusteella valtaosa aineistosta käsittelee Suomen radiotiedustelun haltuun saamaa ja tuottamaa materiaalia. Tämä on ymmärrettävää, sillä toisen maailmansodan jälkimainingeissa ulkovalloille arvokkaampaa tietoa olivat esimerkiksi eri maiden käyttämät radiokoodit verrattuna esimerkiksi Päämajan sisäiseen toimintaan liittyneisiin asiakirjoihin. Professori Mannisen hallussa olleet kansiot sisälsivät vähäisessä määrin myös tälle tutkimukselle merkityksellistä aineistoa. Heiskasen mukaan Stella Polaris -aineistoa saattaa edelleen olla Iso-Britannian ja Japanin arkistoissa (Heiskanen, Raimo: *Stella Polaris*. Kustannusosakeyhtiö Otava. Helsinki. 1994, s. 67–68).

minta.[3] Tämä tutkimus esittää aikaisemmin vähälle huomiolle tai täysin puutteellisiksi jääneitä näkökulmia siitä, millä järjestelyillä, työskentelytavoilla ja millaisiin tietoihin perustuen Päämajan tiedustelutoimisto muodosti viholliskuvaa.

Tiedusteluosaston yhteistoiminta Päämajan operatiivisen osaston kanssa oli tiivistä. Molemmat myös käsittelivät vihollistietoja omien tehtäviensä edellyttämällä tavalla. Esimerkiksi sotatoimiyhtymät lähettivät tilanneilmoituksensa puolivuorokausittain operatiiviselle osastolle. Ilmoitukseen oli sisällytettävä omien joukkojen ryhmityksen, tilanteen ja aikomusten lisäksi kokonaiskäsitys vihollisesta. Vihollisesta oli ilmoitettava tälle kaatuneina ja vankeina aiheutetut tappiot sekä tuhotut ja saaliiksi saadut taisteluvälineet.[4] Nämäkin tiedot päätyivät tiedustelun käyttöön, joten ne olivat yksi viholliskuvaan tietoja tuottanut lähde. Tiedustelu oli kiinnostunut näistä asioista yksityiskohtaisemmin kuin operatiivinen ala.

Tässä tutkimuksessa keskitytään viholliskuvan muodostamisesta vastanneen Päämajan tiedustelujaoston tiedusteluosaston tiedustelutoimiston toimintaan. Näkökulma on poikkeava suhteessa aikaisempiin tutkimuksiin, jotka ovat joko esitelleet sotavuosien tiedustelua laaja-alaisesti ylätasolla tai keskittyneet johonkin yksittäiseen tiedustelutoimijaan. Mainituista tehtävistä erityisinä mielenkiinnon kohteina ovat tiedustelutietojen kokoaminen, niiden muokkaaminen ja niistä tiedottaminen. Toisin sanoen kyse on hankittujen tietojen analysoinnista sekä raportoinnista tiedon tarvitsijoille.

Päämajan viholliskuvan muodostamisen periaatteiden sekä niissä sotien aikana tapahtuneen kehityksen tarkastelu on monella tavalla hedelmällistä. Ensinnäkin sotavuodet paljastivat, miten asiat oli tehtävä käytännössä suhteessa siihen, miten niitä oli 1930-luvulla ajateltu tehtävän. Toisekseen muodostettava viholliskuva tuskin on koskaan täydellinen, joten esimerkiksi tietojen puutteellisuuteen ja siitä johtuneeseen epätietoisuuteen liittyvät kysymykset ovat ajattomalla tavalla mielenkiintoisia. Tiedustelutoimiston tiedustelu-upseerien arkea Päämajassa valotetaan tutkimalla, millaisella joukolla ja millaisin työskentelytavoin viholliskuvaa muodostettiin. Sota-aikana tiedustelutietoja hankkineita joukkoja on tutkittu paljon, mutta tässä tutkimuksessa aihepiiriin tuodaan järjestelmällisempi näkökulma tarkastelemalla, millainen vaikutus eri joukkojen tuottamilla tiedoilla oli sotien eri vaiheissa. Ajaton ilmiö on myös se, miten tiedustelu välittää muodostamansa tilannekuvan sitä tarvitsevien tahojen käyttöön.

Tämä tutkimus on yhtäältä perinteinen sotahistorian tutkimus, joka asemoituu historia- ja yhteiskuntatieteiden tutkimuskenttään, ja toisaalta tutkimus asemoituu nuorelle, poikkitieteelliselle ja kehittymässä olevalle tiedustelututkimuksen (eng. intelligence studies) tutkimuskentälle. Tiedustelututkimus ei välttämättä pyri edes omaksi tieteenalakseen, vaan se käsittelee akateemisesta näkökulmasta tiedustelualan keskeisiä kysymyksiä. Tämä tutkimus asemoituu tiedustelututkimuksen historiallisten ja osin orga-

[3] Puolustusministeriön Järjestelytoimiston asiakirja K.D. N:o 541/39. J 1/Salainen/Päämajan työjärjestys 11.10.1939/T-22104/97. Kansallisarkisto (KA); Panschin, Vladimir: *Diletantteja vai taitajia. Päämajan valvontaosaston johtama valvonta ja vastavakoilu talvi- ja jatkosodassa* (väitöskirja). Maanpuolustuskorkeakoulu. Juvenes Print. Tampere. 2018; Ruotsalainen, Heidi: *Salatun tiedon tuottajat. Suomen sotilasasiamiesjärjestelmän kehitys 1918–1939* (väitöskirja). Maanpuolustuskorkeakoulu. Julkaisusarja 1: Tutkimuksia nro 39. PunaMusta Oy. Tampere. 2020. Valvonnalla tarkoitettiin oman maan kansalaisiin suunnattuja toimenpiteitä, joilla pyrittiin ennaltaehkäisemään ja paljastamaan maanpuolustusta vahingoittava toiminta. Vastavakoilulla tarkoitettiin toimintaa, jolla pyrittiin estämään ja paljastamaan ulkovaltojen Suomeen kohdistama vakoilu. Toiminnot olivat toisinaan limittäisiä, sillä esimerkiksi valvontaa suoritettaessa saatettiin päästä vakoiluun liittyvän jutun jäljille (Panschin (2018), s. 3).

[4] Karjalainen, Mikko: *Ajatuksista operaatioiksi. Suomen armeijan hyökkäysoperaatioiden suunnittelu jatkosodassa* (väitöskirja). Maanpuolustuskorkeakoulun Sotahistorian laitos. Edita Prima OY. 2009, s. 80–81.

nisatioihin liittyvien kysymysten suuntaukseen. Sen sijaan taka-alalla ovat kysymykset, jotka liittyvät esimerkiksi tiedustelun, valtion ja yhteiskunnan välisiin suhteisiin, tiedustelun ohjaukseen ja valvontaan tai perustavaa laatua oleviin käsitteellisiin kysymyksiin, kuten mitä on tiedustelu.[5] Sotavuosien tiedustelusta on kirjoitettu vuosikymmenten aikana runsasti eri laatuisia tutkimuksia ja tietokirjoja. Valitettavan usein tiedusteluaiheiset tutkimukset ovat olleet viitteistämättömiä, mikä vähentää niiden tieteellistä käytettävyyttä. Näistä erotuksena tämä tutkimus on laadittu nykypäivän akateemisten käytänteiden viitoittamana.

Tämä tutkimus antaa sotahistoriantutkimukselle uutta usealla tavalla. Päämajan tiedustelutoimiston toiminta on selvitetty huomattavasti tarkemmin kuin aikaisemmissa tutkimuksissa. Tutkimus korjaa aikaisemmassa tutkimuksessa esitettyjä virheellisiä tulkintoja sekä tiedustelutoimiston että tiedustelujoukkojen toiminnasta. Tutkimuksen johtopäätöksissä esitetään tähän asti puuttunut[6] kokonaisarvio eri tiedonhankintaa tehneiden toimijoiden merkityksestä Päämajan viholliskuvalle.

1.1 Tutkimusongelma

Tiedustelua on ollut olemassa jossain muodossa yhtä kauan kuin sotiakin. Nykyaikaisen institutionaalisen sotilastiedustelun juuret ovat 1800-luvulla, jonka kuluessa yleisesikunnat – ja niiden tiedusteluosastot – alkoivat vakiinnuttaa paikkaansa armeijoiden organisaatioissa. Nykyään tiedustelulla käsitteenä voidaan tarkoittaa joko tiedustelun organisaatiota, sen tuottamaa tietoa tai toimintaan liittyvää prosessia. Yleisin tapa kuvata tiedusteluprosessia on neliportainen jako: ohjaus, tiedon keräys, tiedon prosessointi, tiedon jakaminen. Ensimmäinen versio tällaisesta mallista on tiettävästi vuodelta 1948. Vastaavat toiminnan elementit ovat olleet olemassa kuitenkin huomattavasti kauemmin. Sotapäälliköt ovat tarvinneet tietoa vihollisesta; kerätty tieto on pitänyt toimittaa kentältä kotirintamalle, jotta yksittäisistä tiedoista on saatu tulkittua jonkinlainen kokonaiskuva johtajille jaettavaksi.[7]

Tässä prosessissa Päämajan tiedustelutoimisto asemoituu ensisijaisesti tietoa prosessoivaksi ja jakavaksi toimijaksi. Toimistoon tulee vihollistietoja eri tiedon lähteistä ja

---

[5] Gill, Peter & Mark Phythian: What is Intelligence Studies? *The International Journal of Intelligence, Security, and Public Affairs, Vol. 18 No. 1.* Taylor and Francis Group. 2016, s. 5–19; Kari, Martti J.: Tiedustelu yliopistollisena oppialana — Myös Suomessa? *Suomalaisen tiedustelukulttuurin jäljillä* (toim. Tommi Koivula). Maanpuolustuskorkeakoulu Sotataidon laitos. Julkaisusarja 2: Tutkimusselosteita nro 7 2020, s. 107–111.

[6] Tiettävästi ainoa selkeä vertaileva arvio eri tiedustelulajien tai -joukkojen keskinäisestä suhteellisesta merkityksestä on esitetty vain majuri Mäkipään sotakorkeakoulun diplomityössä, jossa hän arvioi eri tiedustelulajien merkitystä sotatoimiyhtymien hyökkäysoperaatioille talvisodassa (Mäkipää, Simo: *Vihollistiedustelun järjestäminen ja suoritus sekä sen antamien tietojen vaikutus hyökkäysoperaatioiden suunnitteluun talvisodassa* (Sotakorkeakoulun diplomityö 1204). Maanpuolustuskorkeakoulu. 1975, liite 2.5).

[7] Kahn, David: The Rise of Intelligence. *How I Discovered World War II's Greatest Spy and Other Stories of Intelligence and Code.* CRC Press. Taylor and Francis Group. Yhdysvallat. 2014, s. 167–175; Agrell, Wilheml & Gregory F. Treverton: *National Intelligence and Science. Beyond the Great Divide in Analysis and Policy.* Oxford University Press. Yhdysvallat. 2015, s. 1–43; Keegan, John: *Sodan tiedustelu.* Gummerus Kustannus Oy. Helsinki. 2007, s. 19–48; Herman, Michael: *Intelligence Power in Peace and War.* Cambridge University Press. Yhdistynyt Kuningaskunta, 1996 s. 9–35. Neliportaista tiedusteluprosessia ohjaus-keräys-prosessointi-jakaminen on kritisoitu muun muassa siksi, että se painottaa liikaa tiedon keräystä analysoinnin merkityksen kustannuksella. Sitäkin on kritisoitu, että todellisuudessa toiminta ei etene kronologisesti vaiheittain vaan eri vaiheet ovat jatkuvasti vuorovaikutuksessa keskenään. (Ks. esim. Agrell & Treverton (2015), s. 39–43). Neliportainen malli on kuitenkin selkeä, paljon käytetty ja sen voidaan ajatella yllä kuvatulla tavalla heijastelevan tämän tutkimuksen tarkasteluajankohtana vallinnut ajattelua. Malli on kelvollinen asemoimaan tutkimuskohteen tiedustelun maailmaan yleisellä tasolla. Koska malli ei sellaisenaan ollut olemassa Suomen sotilastiedustelun piirissä toisen maailman sodan aikaan, tutkitaan jäljempänä tarkemmin, miten "tiedustelun tekeminen" tuolloin nähtiin.

toimisto muodostaa niistä viholliskuvan komentajille jaettavaksi. Tiedustelutoimiston vastuulla[8] oli tutkittavan ajanjakson alkupuolella myös tiedonhankinnan ohjaaminen, mutta sitä toimintaa ei ollut mahdollista selvittää tässä tutkimuksessa riittämättömän lähdeaineiston vuoksi. Tiedonhankinnan tutkimisessa keskeistä on, millaista tietoa eri joukot tiedustelutoimistolle tuottivat.

Tutkimuksen päätavoitteena on luoda perusteltu ja aikaisempaa yksityiskohtaisempi kuva sotilastiedustelun keskiössä toimineen Päämajan tiedustelutoimiston toiminnasta. Nimenomaan tiedustelutoimiston toimintaan keskittynyttä sotavuodet kattavaa tutkimusta ei ole aikaisemmin laadittu. Perustan tutkimukselle muodostaa tiedustelutoimiston organisaation, henkilöstön ja päivittäisen työskentelyn selvittäminen. Toimiston työtehtävien keskiössä oli viholliskuvan muodostaminen, minkä vuoksi tutkitaan, millaisten tietojen pohjalta sitä muodostettiin. Tiedustelutoimisto ei muodostanut viholliskuvaa itseään varten, joten keskeistä on tarkastella, miten sitä jaettiin toimiston ulkopuolelle. Tutkimuksessa tarkastellaan toiminnan kehittymistä sotavuosien aikana, kehittymisen taustalla vaikuttaneita syitä sekä sen seurauksia.

Tutkimuksen toisena tavoitteena on laatia laajan sotavuosien tiedustelua käsittelevän kirjallisuuden joukkoon nykypäivän akateemisten vaatimusten mukainen tutkimus, jonka tuottamaa tietoa voidaan hyödyntää jatkotutkimusten perustana. Tutkimus keskittyy yhteen Päämajan toimistoon, mutta tutkimuksen aikana tunnistettiin käsiteltäviä yksityiskohtia, joita on mahdollista tutkia myöhemmin tarkemmin. Kolmas tavoite on korjata aikaisemmissa tutkimuksissa havaittuja virheellisiä tulkintoja ja puutteita.

Päätutkimuskysymys on, miten Päämajan viholliskuva muodostettiin Päämajan tiedustelutoimistossa syksyjen 1939 ja 1944 välillä? Siihen vastataan kolmen alatutkimuskysymyksen avulla.

1.1 Miten erilaisten lähteiden tuottama tieto tuki Päämajan viholliskuvan muodostamista?
1.2 Millaista oli Päämajan tiedustelutoimiston työskentely?
1.3 Miten tiedustelutoimiston muodostama viholliskuva esitettiin?

Tutkimus rakentuu neljästä kronologisesti etenevästä pääluvusta. Pääluvut jakautuvat temaattisesti alalukuihin alatutkimuskysymysten mukaisesti. Jäsentely mahdollistaa useamman vuoden kuluessa tapahtuneen kehityksen esittämisen selkeästi. Mahdollista on myös niiden aikaisemmissa tutkimuksissa havaittujen virheellisyyksien esittäminen, joiden yhtenä taustasyynä on todennäköisesti ollut se, että sotavuosien toiminta on pelkistetty yhteen muottiin huomioimatta eri vaiheissa tapahtuneita muutoksia. Viimeinen luku on yhdistelmäluku, jossa vastataan tutkimuskysymyksiin.

[8] Mannerheimin Suomeen kutsuman ja Yleisesikunnan päällikkönä 1920-luvun alkupuolen toimineen keisarillisen Venäjän upseerin, kenraalimajuri Oscar Enckellin ohjauksessa lähti rakentumaan sekä Suomen puolustusvoimien Yleisesikunta että sotilastiedustelu sen osana. Venäjän armeijassa tiedustelu oli organisoitu siten, että tietoja keräävät ja niitä analysoivat osat olivat toisistaan erilliset. Tätä taustaa vasten oli poikkeavaa, että Suomessa nämä toiminnot keskitettiin Yleisesikunnassa yhteen paikkaan eli tilastotoimistoon, jonka pohjalta perustettiin sodan ajan tiedustelutoimisto. Esimerkiksi vuonna 1921 käskettiin, että sodan ajan tiedusteluosaston tehtävänä oli johtaa tiedustelua eri rintamilla sekä laatia vihollisen suunnitelmista ja joukoista yhteenvetoja ja selostuksia. Yksi todennäköinen selitys on resurssipula, joka pakotti keskittämään useita tehtäviä samoille henkilöille. (Yleisesikunta Toimisto III N:o 772 Päämajan ja kotiarmeijan esikunnan järjestelyt 15.7.1921/21/eritt.salainen/T-22104/88. KA; Ruotsalainen (2020), s. 57–58, 61, 257–259).

Ensimmäiseen alatutkimuskysymykseen vastataan aikaisemman tutkimuksen perusteella, jota täydennetään ja tarkennetaan arkistoaineistolla. Useat tutkimukset käsittelevät Päämajan alaisuudessa olleita joukkoja ja toimijoita, kuten radiotiedustelu, kaukopartioyksiköt ja sotatoimiyhtymät. Aikaisemmassa tutkimuksessa kiinnostavat erityisesti usein vauhdikkaiden sotatarinoiden varjoon jääneet näkökulmat kuten, millaista tietoa erilaiset joukot tuottivat ja millainen oli tiedonkulun viive tehdystä vihollishavainnosta tiedustelutoimiston pöydälle. Olihan ohjesääntöihin kirjattu 1920-luvulta[9] alkaen, että tiedustelun vihollisesta hankkimien tietojen on oltava mahdollisimman tarkkoja ja ne on saatava ajoissa – aika ja laatu ratkaisevat. Koska kysymyksessä on tiedon tuottamisen näkökulma, ei ole tarkoituksenmukaista pelkistää eri tiedustelulajeja tai joukkoja yhden temaattisen otsikon alle. Sen sijaa jaottelu on tehty organisatorisesti, koska sitä kautta muodostunut johto- ja raportointisuhde määrittivät sitä, mistä ja miten tiedustelutoimisto sai tietonsa. Esimerkiksi Päämajan tiedusteluosaston toimeenpanema radiotiedustelu on oma lähteensä, mutta yhtymien johdossa olleet lento- ja mittaustiedustelusuorituskyvyt lukeutuvat osaksi kyseisen yhtymän tuottamia tietoja.

Selvennettäköön, että vain osa tiedustelutoimistolle tietoja tuottaneista toimijoista oli osan tutkittavasta ajanjaksosta sen johdossa. Tiedustelujoukkojen johtovastuu siirtyi tiedustelutoimistosta tiedusteluosastolle vaiheittain jatkosodassa ja osa toimijoista, kuten sotatoimiyhtymät sekä Meri- ja Ilmavoimat eivät olleet lainkaan tiedustelun johdossa, vaikka tuottivatkin tärkeitä tietoja.

Koska jatkosodan lopulla iso osa asiakirjoista joko poltettiin tiedustelujaoston eri toimipisteissä ympäri Suomea tai vietiin Stella Polaris -operaatiossa Ruotsiin, aukotonta ja yksityiskohtaista kuvaa siitä, millainen vaikutus eri tiedustelulajeilla oli viholliskuvan muodostumiseen sodan eri vaiheissa, on haastavaa, ellei mahdotonta rakentaa. Aineistoa on kuitenkin olemassa riittävästi, jotta voidaan vertailla eri toimijoita keskenään sotien eri vaiheissa. Näin muodostuva tulkinta antaa tasapainoisemman kuvan kokonaisuudesta verrattuna aikaisempaan tiedustelulajikohtaiseen tutkimukseen. Samalla asetetaan kontekstiin yksittäisten tiedustelulajien legendaarisiksi muodostuneet anekdootit, kuten radiotiedustelun havainnot Jäämeren kautta Murmanskiin suunnatuista kuljetuksista syksyllä 1942 tai kaukopartion havaitsemat, rintamalle suuntaavat tyhjät junat kesällä 1944.

Toiseen alatutkimuskysymykseen vastaamalla tarkennetaan aikaisemman tutkimuksen paitsioon jättämää näkökulmaa tiedustelutoimistossa työskennelleiden henkilöiden arjesta ja toimiston työskentelytavoista. Vaikka tiedustelujaoston organisaatio kasvoi huomattavasti sodan kuluessa, säilyi tiedustelutoimiston henkilömäärä suhteellisen pienenä. Toinen alakysymys johdattelee myös tarkastelemaan, Mikko Karjalaista mukaillen, Päämajan toimistojen toimintaa ruohonjuuritasolla. Tämä on jäänyt pääosassa tutkimuksista Päämajan ylimmän johdon henkilöristiriitojen tarkastelun varjoon[10]. Alakysymykseen vastataan muun muassa Raimo Heiskasen tutkimuksen, sitä varten tehtyjen haastatteluiden sekä arkistolähteiden avulla. Heiskasen työ sotavuosien tiedustelussa palvelleiden henkilöiden selvittämiseksi oli ansiokas eikä sen toistaminen ole tässä tutkimuksessa tarkoituksenmukaista. Henkilötasolla tässä tutkimuksessa

[9] Kenttäohjesääntö I 1927 (Yleisesikunta, osasto 4) Otava. Helsinki. 2. painos 1939, s. 56.
[10] Karjalainen, Mikko: *Mannerheimin Päämaja. Sodanajan johtoesikunta 1918–1944*. Otava kirjapaino. Helsinki. 2019, s. 388–389

keskitytään tuomaan esiin haastatteluaineiston kautta kumpuavia arkikokemuksia[11] tiedustelutoimistossa työskentelystä sekä esittelemään toimiston toiminnan keskeisiä henkilöitä. Tutkimuksessa tarkastellaan perusteellisesti, mitä tarkoitti tiedustelutoimistossa viholliskuvan muodostamiseksi tehty muokkaustyö.

Kolmanteen alatutkimuskysymykseen vastaamalla esitellään ne keinot ja päivittäisen työskentelyn tulokset, joilla tiedustelutoimisto saattoi hankkimansa vihollistiedot tiedon tarvitsijoiden hyödynnettävissä olevaksi viholliskuvaksi. Pääasiassa asiakirja- ja haastattelutietojen perusteella muodostetaan tulkinta siitä, millaisten kirjallisten ja suullisten raporttien sekä muiden vastaavien dokumenttien perusteella viholliskuvaa esitettiin ja jaettiin tarvitsijoille. Tutkimuskysymykseen vastaaminen monimuotoistaa käsitystä tiedustelutoimiston raportoinnista, johon aikaisemmassa tutkimuksessa on keskitytty lähinnä viholliskuvan oikeellisuutta arvioiden.

Tutkimuksen ulkopuolelle rajataan viholliskuvan oikeellisuuden seikkaperäinen tarkastelu, eli se, miten hyvin muodostettu kuva vastasi todellisuudessa vallinnutta tilannetta. Sen lisäksi, että tämä on Karjalaisen kuvaamalla tavalla lopputuloslähtöinen ja siten vähemmän hedelmällinen lähestymistapa Päämajatutkimukseen, näitä kysymyksiä on tarkasteltu esimerkiksi koko sotien ajan laajuudessa Heiskasen sekä keväältä 1944 Juholan, Paulaharjun ja Strömbergin tutkimuksissa. Kalela on todennut, että ”historiantutkijan tarkoitus ei ole selvittää, vastasiko hänen tutkimien ihmisten käsitys todellisuutta vai ei, vaan yrittää käsittää, millainen tämä käsitys oli”.[12] Edellä olevan ja tiedustelutoimiston tehtävien perusteella ei ole tutkimuksellisesti tarpeellista verrata, vastasiko muodostettu viholliskuva vallinnutta todellisuutta, vaan huomio kiinnitetään siihen, millaisten tietojen pohjalta ja miten kyseinen kuva muodostettiin. Viholliskuvan oikeellisuutta tarkastellaan lyhyesti niissä muutamissa yhteyksissä, joissa sen merkitys tutkittavalla ajanjaksolla oli erityisen suuri.

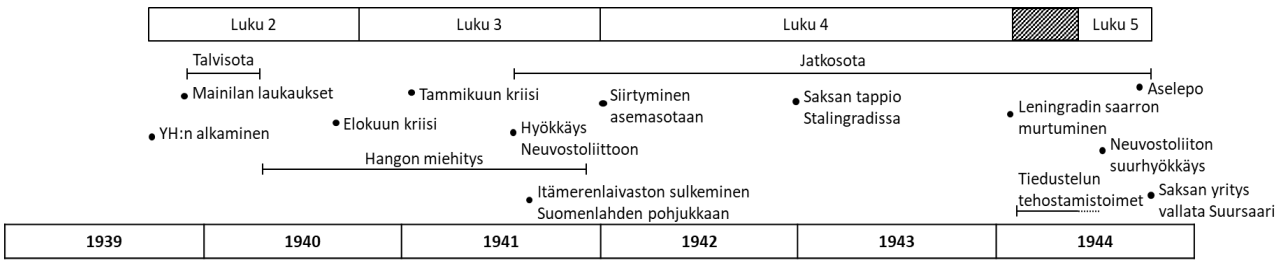

Kuva 1. Tutkimuksen päälukujen ajallinen jaksottelu ja keskeisiä tapahtumia.

Tutkimuksen neljä käsittelylukua noudattelevat päälinjoiltaan perinteistä toisen maailmansodan ajan Suomen sotahistoriantutkimuksen vaiheistusta. Neljäs ja viides luku

[11] Kokemushistoriallisesta tutkimuksesta ks. tarkemmin esim. Kivimäki, Ville & Raisa Maria Toivo: Kokemuksen historia. *Avaimia menneisyyteen. Opas historiantutkimuksen menetelmiin* (toim. Danliesbacka, Mirkka, Matti O. Hannikainen & Tuomas Tepora). Gaudeamus. Helsinki. 2022, s. 59–76

[12] Heiskanen (1989), s. 91–100, 198–213, 234–249; Kalela, Jorma: *Historiantutkimus ja historia.* Gaudeamus. Helsinki. 2000, s. 239; Juhola, Aimo E., Jyri Paulaharju & Georg-Erik Strömberg: *Päämajan hukatut kuukaudet. Tilannekuvan hahmottuminen Kannaksella 1944.* Gummerus kirjapaino OY. Jyväskylä. 2004; Karjalainen (2019), s. 14–15. Karjalainen summaa kevään ja kesän 1944 tapahtumista vuosikymmenet vellonutta keskustelua: ”Päämajassa tunnistettiin kevään 1944 aikana ehdottoman selvästi vihollisen suurhyökkäyksen olevan tulossa. Painopistesuunnaksi uumoiltiin aivan oikein Karjalan kannasta. Joukkojen siirrot ja käskyt puolustusjärjestelyiden vahventamiseksi tehtiin Päämajassa vain ja ainoastaan siksi, että vihollisen mahdollisena hyökkäysurana nähtiin Karjalan kannas.” (Karjalainen (2019), s. 388). Juholan, Paulaharjun ja Strömbergin tutkimus on viitteistetty paikoitellen harvakseltaan, joten siinä on useita merkittäviä kohtia, joissa ei käy selväksi, mihin lähteisiin kirjoittajien väitteet perustuvat.

limittyvät päällekäin keväällä 1944. Tutkimuksen toinen luku käsittelee ajanjaksoa, joka alkoi, kun rauhan ajan Yleisesikunta alkoi valmistautua sotaan 9. lokakuuta 1939 annetulla käskyllä kutsumalla ylimääräisten harjoitusten varjolla sodan ajan kokoonpanoon sijoitetut reserviläisensä palvelukseen. Luku sisältää talvisotaan valmistautumisen, talvisodan ja välirauhan ajan syksyyn 1940 asti. Neuvostoliiton[13] Baltian miehitystä seurannut elokuun kriisi on eräänlainen päätepiste ajanjaksolle, jonka kuluessa saatettiin loppuun talvisodasta seuranneita jälkitoimia.[14]

Tutkimuksen kolmannen luvun rajaus alkaa syksyltä 1940. Päämaja muutettiin Puolustusvoimain pääesikunnaksi 16. syyskuuta 1940. Syksyyn mennessä talvisodassa kerätyt tiedot oli pääasiassa saatu tutkittua ja tiedustelu saattoi katsoa kokonaisvaltaisemmin tulevaisuuteen. Syksyllä ja talvella 1940 Suomen voidaan ajatella ensin varautuneen mahdolliseen uuteen hyökkäykseen ja keväällä 1941 itse ryhtyneen valmistautumaan hyökkäämään.[15] Toisin sanoen kolmannessa luvussa käsitellään jatkosodan alkua edeltänyt jakso vuoden 1940 syksystä vuoden 1941 kesään sekä jatkosodan hyökkäysvaihe vuodenvaihteeseen 1941–1942 asti.

Vuoden 1942 alku on luonnollinen kohta neljännen luvun aloittamiselle, koska loppuvuodesta 1941 siirryttiin vaiheittain asemasotaan. Päämajan tiedustelujaostossa tapahtui alkuvuodesta 1942 alkaen muutoksia esimerkiksi johtotehtävissä, mikä korostaa luonnollista ajallista jakolinjaa. Neljäs luku päättyy kevääseen 1944 ennen Neuvostoliiton suurhyökkäystä pois lukien sellaiset kesään 1944 liittyvät yksityiskohdat, joiden käsittely on loogisempaa neljännessä luvussa viidennen luvun sijaan. Neljäs luku on sivumäärällisesti tutkimuksen laajin, koska asemasotavaiheen aikana Päämajan johtama tiedustelu – tiedustelutoimisto mukaan lukien – kasvoi merkittävästi. Asemasotavaihe oli myös ajallisesti pisin tutkituista vuosien 1939–1944 sotien vaiheista. Ajallisesti neljäs ja viides luku limittyvät osittain päällekäin, mutta temaattisesti niissä käsitellään eri asioita.

Tutkimuksen viides luku alkaa kevätalvelta 1944 ja päättyy syyskuulle 1944 ennen aktiivisten sotatoimien alkamista saksalaisia vastaan Lapissa. Tutkimuksen keskittyessä Päämajan viholliskuvaan ei kevään ja kesän 1944 tapahtumia voida sivuuttaa. Vaikka asemasodan arki näennäisesti jatkuikin kevääseen asti, tiedustelu ryhtyi tehostamaan toimintaansa alkuvuodesta 1944. Viidennessä luvussa tutkitaan näitä toimenpiteitä sekä viholliskuvan muodostamista suurhyökkäyksen alla ja sen käynnistyttyä. Luku on muita lyhyempi lyhyemmän käsiteltävän ajanjakson lisäksi sekä siksi, että tutkimuskohteessa ei tapahtunut huomattavan merkittäviä muutoksia tänä aikana, vaikka tapahtumat olivatkin Suomen itsenäisyydelle kriittisiä. Itse asiassa moni tiedustelutoimiston toiminto jatkui sellaisenaan vielä syksystä 1944 eteenpäinkin.

---

[13] Tutkimusaineistossa käytetään runsaasti, mutta ristiriitaisesti sanapareja Neuvostoliitto-neuvostoliittolainen ja Venäjä-venäläinen. Todennäköisesti toisen maailmansodan aikaan puhekielissä oli tavanomaista puhua esimerkiksi venäläisjoukoista, kun viitattiin Neuvostoliiton asevoimien joukkoihin, mikä periytyi aina asiakirjojen otsikoihin asti. Tämän tutkimuksen leipätekstissä käytetään johdonmukaisuuden vuoksi maahan ja sen asevoimiin viitattaessa sanoja Neuvostoliitto ja neuvostoliittolainen, paitsi niissä tapauksissa, kun leipätekstiin on nostettu esimerkiksi asiakirjan nimi alkuperäisessä muodossaan. Alaviitteistä on luettavissa aikalaisten vaihtelevat ilmaisukäytännöt.

[14] Karjalainen (2019), s. 96–102, 156–160. Elokuun kriisillä vuonna 1940 tarkoitetaan kehittymässä ollut tilannetta, jossa saatujen tietojen perusteella vaikutti siltä, että Neuvostoliitto saattaisi pyrkiä miehittämään Suomen kuten se oli tehnyt Baltian maille (Mannerheim, G: *Muistelmat. Toinen osa* (suom. Lauri Hakulinen). Kustannusosakeyhtiö Otava. Helsinki. 1952, s. 282–283).

[15] Karjalainen (2019), s. 161–175.

Kuudes luku on yhdistelmäluku, jossa vastataan tutkimuskysymyksiin ja esitetään tutkimustulokset. Toisen maailmansodan aikana kullakin tiedustelulajilla oli omat ajoittaiset haasteensa esimerkiksi maaston, vuodenajan, taistelulajin, taistelutilanteen tai käytetyn kaluston takia[16]. Ensimmäiseen alakysymykseen vastattaessa esitetään arvio Päämajan viholliskuvaan tietoja tuottaneiden toimijoiden keskinäisistä suhteista ja merkityksestä vuosien 1939–1944 eri vaiheissa. Toiseen ja kolmanteen alatutkimuskysymykseen vastaamalla esitetään keskeiset johtopäätökset siitä, miten ja miksi tiedustelutoimiston organisaatio ja työskentely Päämajan viholliskuvan muodostamiseksi kehittyivät sekä miten viholliskuvaa esitettiin ja jaettiin.

Tutkimuksen dispositio on paikoitellen epätasapainoinen, koska tutkimusta ei ole jaettu päälukuihin ajallisen yhteismitallisuuden vaan toiminnallisten kokonaisuuksien perusteella. Jotta tutkimusta voidaan myöhemmin hyödyntää hakuteostyyppisenä lähteenä, käytetään kolmitasoista otsikkorakennetta, ja teemaattinen tarkastelu on pidetty pääpiirteissään samankaltaisena läpi päälukujen. Vuosien 1939–1944 eri vaiheista saatavilla olevan aineiston määrä vaikutti osaltaan eri osioiden laajuuksiin. Esimerkiksi tiedustelutoimiston työstä asemasotavaiheessa on säilynyt enemmän aineistoa kuin talvisodan ajalta. On kuitenkin tutkimuksellisesti tärkeää käsitellä eri vaiheita toisistaan erillisinä ja ajanjaksoittain saatavilla olevaan aineistoon perustuen, jotta vältytään yleistämästä sodan loppuvaiheen toimintaa koko ajanjaksoa kattavaksi. Tämä nimenomaan on yksi aikaisemman tutkimuksen heikkous. Yksityiskohtaisemmalla tasolla eräitä tiedustelun tiedonhankintaan liittyviä yksityiskohtia esitellään muita laajemmin. Ne perustuvat aineistoon, jota ei ole laajasti hyödynnetty aikaisemmin akateemisessa tutkimuksessa, minkä vuoksi niiden riittävän perusteellisella tarkastelulla on oma huomattava merkityksensä tutkimuskysymyksiin vastaamisessa.

Tutkimuksessa ei tarkastella Lapin sotaa. Yhtäältä saksalaisia vastaan käydyt sotatoimet ja toisaalta itsenäisyyden yllä syksyn 1944 jälkeenkin leijunut Neuvostoliiton uhka ovat tiedustelullisesti mielenkiintoinen tutkimuskohde. Tiedustelun toimintakyky laski lopullisesti vasta keväällä ja kesällä 1945 tehtyjen lakkautusten seurauksena. Näiden vaiheiden tutkimisen pois jättämisen pääsyy on se, että tutkimus olisi paisunut tarpeettoman laajaksi. Mainittakoon kuitenkin, että Päämajan tiedustelutoimisto jatkoi edellisten vuosien aikana muotoutuneita tehtäviään, vaikka vihollinen ainakin virallisesti vaihtui ja reserviläisiä kotiutettiin. Tiedonhankintaa vaikeutti radiotiedustelun lähes täydellinen purkaminen Stella Polariksen myötä. Syksystä 1944 eteenpäin tiedustelun käytössä oli kuitenkin ainakin joukkueen verran radiotiedustelukykyä, majuri Paatsalon[17] johtama S-toimiston[18] alatoimisto Lapissa, Lappiin suunnattu komppania Erillinen Pataljoona 4:stä, Liittoutuneiden valvontakomissiota vastaan suunnattu puhelin-

[16] Manelius, Jari: Mitä sotavangit tiesivät artikkeli teoksessa *Salaisen sodan sivut*. Maanpuolustuskorkeakoulu. Sotahistorian laitos. Helsinki. 2003, s. 72.

[17] Harri Paatsalon sukunimi oli vuoteen 1934 asti Broms ja vuodesta 1946 alkaen Paarma.

[18] S-toimisto oli asiamiestiedustelun johto-organisaatioksi kevättalvella 1944 perustettu organisaatio, jota käsitellään luvussa 5.1.

kuuntelu ja yhteysupseeritoiminta sekä ympäri maata valmisteltu tiedottajaverkosto.[19] Osaa näistä aiheista on käsitelty jonkin verran aikaisemmassa tutkimuksessa, mutta kyseinen ajanjakso ansaitsee oman kokoavan ja perusteellisen tutkimuksensa.

Maantieteelliseltä rajaukseltaan tutkimus kohdistuu pääosin Suomen ja Neuvostoliiton väliselle rintamalle, johon sisältyy myös jatkosodan aikana saksalaisten vastuulla pohjoisessa ollut rintaman osa. Toisen maailmansodan aikana suursotaan ja sen osapuolten sotapotentiaaleihin[20] alettiin kiinnittää kuitenkin yhä enemmän huomiota, jolloin viholliskuva ja tiedustelun mielenkiinnon kohteet laajenivat. Tietoa oli kerättävä myös rintamatilanteeseen nähden huomattavan kaukaisista asioista ja erilaisista ilmiöistä. Siksi tiukan maantieteellisen rajauksen tekeminen ei ole mahdollista. Suursodan seuraaminen edellytti tietojen keräämistä myös Saksasta, joten lopulta päähuomio kiinnittyy sekä Saksasta että Neuvostoliitosta muodostettuun viholliskuvaan. Vaikka esimerkiksi Yhdistyneet kuningaskunnat julistikin Suomelle sodan ja toimitti materiaali- ja kouluttaja-apua itärintamalle,[21] sen osallisuus Päämajan viholliskuvassa oli lähes olematonta eikä sitä siksi käsitellä erillisenä vihollismaana.

Koska tutkimuksen näkökulma on Päämajatasolta toimintaa tarkasteleva, ei viholliskuvan tarkastelua viedä esimerkiksi valtiojohdon[22] tai Päämajan alaisten sotatoimiyhtymien tasolle muuten kuin mainintoina silloin, kun se on tutkimuskysymyksiin vastaamiseksi tarpeellista. Johtoesikuntana maininta Päämajasta löytyy ensimmäisen kerran ainakin vuoden 1927 Kenttäohjesäännöstä. Päämajan johtama tiedustelu muodosti sotien aikana sotilastiedustelun strategisen tason. Tästä erotuksena Päämajan alaiset sotatoimiyhtymät, armeijakunnat ja divisioonat, vastasivat operatiivisen tason

[19] Päämaja Tied.1 Tied.pvk No 3163 Vihollistilannetiedoitus No 1 10.10.1944/I/sal./T-19525/5. KA; Yhteenveto toimitusjohtaja, ev.luutn.evp J. O. Sovion kuulustelukertomuksista. Päiväämätön yhteenveto sotien jälkeen muun muassa asekätkentäasian vuoksi tehdyistä kuulusteluista, s. 5/Pk-1539. KA; Kanninen, Ermei: *Suomen ylijohdon tiedustelupalvelun organisaation kehitys vuoteen 1945 sekä eräitä piirteitä sen toiminnasta ja tuloksista.* 28.1.1959. Suomen sotatieteellinen seura. 1959, s. 31; Paarma, Harri: *Salaisen tiedustelun partiot* (toinen painos). Arvi A. Karisto Oy. Hämeenlinna. 1978, s. 215–220; Salo, Kalle: haastattelu päiväämätön, STM-kerho 1983–1987/Päämajan tiedustelutoimiston asevelikerhon eli ns. STM-kerhon haastatteluaineisto/2.2.1995, Pk-2054, s. 10; Vesa, Jussi: haastattelu 4.5.1983, STM-kerho 1983–1987/Päämajan tiedustelutoimiston asevelikerhon eli ns. STM-kerhon haastatteluaineisto/2.2.1995, Pk-2054, s. 10–11; Heiskanen, Raimo: *Tiedustelu Lapin sodassa.* 22.5.1991 päivätty kirjoitus/Pk-2309/13, s. 2–5; Heiskanen (1994), s. 73–79; Koskimies, Tapio: Tiedustelu säästöliekillä toisen maailmansodan jälkeen. *Sotahistoriallinen aikakauskirja 24*. Suomen sotahistoriallinen seura. RT-Print Oy. Pieksämäki. 2005, s. 259–262; Saressalo, Lassi: *Päämajan kaukopartiot jatkosodassa* (3. painos, ensimmäinen painos ilmestyi vuonna 1987). WS Bookwell Oy. Juva 2010, s. 442–450.

[20] Sotapotentiaali on yleiskäsite, joka voi kattaa laajimmillaan jonkin maan kaikki sodankäynnin lopputulokseen vaikuttavat tekijät, kuten asevoimat, teollinen tuotanto ja yhteiskunnan henkilövoimavarat. (ks. tarkemmin Sjöblom, Max: *Vuorovaikutusta Pohjanlahden yli. Ruotsalaisvaikutuksen välittyminen suomalaiseen sotataitoon ennen talvisotaa* (väitöskirja). Maanpuolustuskorkeakoulu. Julkaisusarja 1: Tutkimuksia nro 25. Helsinki. 2018, s. 6–7.)

[21] Iso-Britannian Neuvostoliitolle antaman kouluttaja- ja materiaaliavun takia tiedustelu totesi raportissaan maaliskuussa 1942, että "…Englantia sen julistettua meille sodan täydellä syyllä myös on pidettävä todellisena vihollismaana" (Päämaja tiedusteluosasto Tied.pvk. N:o 5727 Katsaus vihollistilanteen kehitykseen 9.3.-22.3.1942 22.3.1942/sal./T-2264/3. KA.).

[22] Valtiojohdon kuva sotatilanteesta saattoi ajoittain olla hyvinkin erilainen kuin Päämajan, mitä kuvaa esimerkiksi talvisodan aikainen tapahtuma 8. helmikuuta, jolloin pääministeri Ryti kuuli Englannin ja Saksan radioista Neuvostoliiton vallanneen suomalaisten asemat Summassa. Pääministeri soitti suoraan II armeijakunnan esikuntaan, josta hänelle kerrottiin tietojen olevan vääriä. Myös armeijan sisällä käsitys tilanteesta vaihteli suuresti, sillä kenties edellisen episodin johdosta Päämajassa järjestettiin 10. helmikuuta puolustusneuvoston tapaaminen, jonka yhteydessä esimerkiksi Merivoimien komentajalle selvisi, kuinka kriittinen tilanne todellisuudessa oli. (Karjalainen (2019), s. 125, 364).

sekä niiden alaiset johtoportaat taktisen tason tiedustelusta.[23] Kun keskiössä on Päämajan tiedustelun sisäinen prosessi viholliskuvan muodostamiseksi, käsitellään tutkimuksessa tiedustelutoimiston muita tehtäviä tarpeellisissa määrin.

Tutkimuksessa ei käsitellä siviilitiedustelua, eli valtiollista poliisia, joka jatkosodan aikana alistettiin Päämajan tiedustelujaoston päällikön alaisuuteen. Valtiollisen poliisin yhteistoimintaa yhtäältä Päämajan tiedustelun ja toisaalta saksalaisten kanssa on jo tutkittu Vladimir Panschinin ja Oula Silvennoisen väitöskirjoissa[24].

1.2 Tiedustelututkimuksen haasteita

”En parhaalla tahdollanikaan käsitä, millä tästä oikean ja epävarman, toden ja valheen sekamelskasta kukaan vieras pystyy ilman laajoja tutkimuksia vetämään varmoja johtopäätöksiä puhumattakaan, että hän löytäisi totuuden.” Tiedustelun sotahistoriallista tutkimusta voisi lähestyä Päämajan tiedustelutoimiston päällikkönä jatkosodassa toimineen eversti Uljas Käkösen näkemyksen pohjalta, jonka mukaan ”pahimpia ovat ne, jotka perustavat käsityksensä löytämiinsä asiakirjoihin ja yrittävät niitä tutkimalla laatia teorioita kukin omalla tavallaan”. Hän muistuttaa, että tiedustelun asiakirjoissa ei ole lähteen salaamiseksi kerrottu kaikkea ja ne voivat olla jopa tahallaan harhauttavia. Myös Mikko Porvali muistuttaa, että osa tiedustelusta on salaista ja sellaisenaan tarkoitettu jäämään pimentoon myös historiantutkijoilta.[25]

Käkösen luonnehdinta on kansanomainen – ei historiantutkimuksen lähestymistavan mukainen. Historiantutkimuksen perusolemukseen kuuluu, että itse tutkimuskohteesta ei voida tehdä havaintoja, vaan havaintoja voidaan tehdä ainoastaan tutkimuskohteen jälkeensä jättämistä jäljistä. Emme siis käytännössä voi saada tietoa suoraan siitä, millainen tutkimuskohde aikanaan oli, voimme vain esittää siitä huolellisen tieteellisen työskentelyn perusteella todennäköisyyksiin perustuvan tulkinnan. Absoluuttisia totuuksia ei ole saavutettavissa, koska tutkimuksen kysymyksenasettelu, käytetty aineisto ja viime kädessä tutkijan tekemät tulkinnat määrittävät tutkimuksen tuloksena syntyvää historiakuvaa. Tutkimuksen näkökulma vaikuttaa siihen, missä valossa aineiston välittämää tietoa tulkitaan.[26] Toisin sanoen esimerkiksi tehdyt rajaukset vaikut-

---

[23] Kenttäohjesääntö I 1927, s. 14; Palokangas, Marko: *Hankitun tiedon varassa. Yhtymätason tiedustelutoiminnan kehitys Suomessa itsenäisyytemme aikana.* Maanpuolustuskorkeakoulu. Edita. Helsinki. 2018, s. 28, 33–34; Tynkkynen, Vesa: *Hyökkäyksestä puolustukseen: taktiikan kehittymisen ensimmäiset vuosikymmenet Suomessa* (väitöskirja). Maanpuolustuskorkeakoulu, taktiikan laitos. Julkaisusarja 1. Nettopaino OY. Joutsa. 1996, s. 9–13, 232. Tynkkysen selvittämällä tavalla käsitteitä taktinen-operatiivinen-strateginen ei ollut määritelty selkeästi Suomen puolustusvoimissa toisen maailmansodan aikana. Tässä tutkimuksessa niitä ei ole tarpeellista määrittää tekstissä esitettyä tarkemmin.

[24] Silvennoinen, Oula: *Salaiset aseveljet: Suomen ja Saksan turvallisuuspoliisiyhteistyö 1933–1944* (väitöskirja). Helsingin yliopisto. Helsinki. 2008; Panschin (2018), s. 2, 253–265.

[25] Käkönen, Uljas: *Miehityksen varalta. Päämajan tiedustelua 1943–45* (2. painos). Otava. Helsinki. 1970, s. 11; Porvali, Mikko: *Tiedustelun näkymätön historia.* Atena Kustannus Oy. 2018, s. 9. Sotavuosina erilaisissa tiedustelutehtävissä toiminut Käkönen sai sotien jälkeen ristiriitaisen maineen. Tämä johtui ainakin hänen Valtiollisen poliisin kuulusteluissa antamistaan lausunnoista sekä tässäkin tutkimuksessa lähteinä käytetyistä muistelmateoksista. Tutkimuksessa argumentteina käytetyt Käkösen muistelmateosten tiedot pystytään usein vahvistamaan jostain toisesta lähteestä, tai tiedot eivät ainakaan ole ristiriidassa muun samasta aiheesta kertovan aineiston kanssa. Lisäksi Ermei Kanninen ja Raimo Heiskanen ovat omissa tutkimuksissaan käyttäneet häntä lähteenä, joten tässä tutkimuksessa annetaan painoarvoa myös aikaisempien tutkijoiden tekemällä lähteen luotettavuuden arvioinnille. Yksi arvio Käkösen sodanjälkeisten kannanottojen luotettavuudesta, katso Turunen, Pekka: Tiedustelupäällikkö Käkönen ja uljas uusi maailma. *Kylkirauta 2/2020.* Kadettikunta. Painotalo Plus Digital Oy. Lahti, 2020, s. 41–43.

[26] Kalela (2000), s. 76–80, 236–237; Renvall, Pentti: *Nykyajan historiantutkimus.* Werner Söderström Osakeyhtiö. Porvoo. 1965, s. 50–56, 233.

tavat siihen historiakuvaan, joka Päämajan tiedustelutoimistosta viholliskuvan muodostajana syntyy. Oma vaikutuksensa on myös sillä, että toisessa tilanteessa saatavilla olleista historian jäljistä huomattava osa tuhottiin tarkoituksellisesti sodan lopulla.

”Jokainen historiallinen tilanne on katsottava sen ajan silmillä eikä tulkittava silloista tilannetta ottamalla lähtökohdaksi oman ajan edellytykset”. Eversti Aladár Paasosen näkemys kuvaa historiantutkimukseen liittyvää rekonstruktiota, joka tarkoittaa mahdollisimman oikeudenmukaisen kuvan luomista tutkimuskohteesta ilman, että sorrutaan tarkastelemaan sitä tutkijan oman kulttuurin kautta. Toinen osa työtä on argumentaatio eli tutkimuksen sisällön välittäminen tutkijan omassa ajassa olevalle yleisölle. Käytännössä näitä kahta ei voi erottaa toisistaan. Aristotelesta lainataksemme on pyrittävä sekä *toden* että *hyvin* sanomiseen.[27] Näiden päämäärien saavuttamista edistetään kuvaamalla tässä luvussa, miten tutkimus on tehty sekä ne käsitteet ja lähtökohdat, joiden kautta tutkimuskohdetta tutkitaan. Huolellisella viittauskäytännöllä ja sujuvalla[28] kielellä edistetään lukukokemusta sekä lukijan mahdollisuutta arvioida työn laatua. Kerrontaa elävöitetään ja selkeytetään kuvin, kaavioin sekä Päämajan tiedustelutoimistossa toimineiden henkilöiden sitaatein. Alaviitteissä sekä nostetaan esiin mielenkiintoisia yksityiskohtia, joiden esittäminen leipätekstissä mutkistaisi kerrontaa, että tarvittaessa tehdään näkyväksi lähteiden arviointia silloin, kun niiden todistusvoima voisi olla normaalia kyseenalaisempi. Tutkimuksen liitteeksi laadittu kartta (LIITE 1) helpottaa lukijaa paikantamaan pääosan tekstissä esiintyvistä paikannimistä.

Tutkimus syntyi kiinnostuksesta Päämajan tiedustelutoimiston toimintaan ja sen työhön viholliskuvan muodostajana. Prosessin alkuvaiheessa muodostettuja tutkimuskysymyksiä ja dispositiota tarkennettiin tutkimuksen edetessä vain vähäisessä määrin, joten tutkimuksen muodostama historiakuva ei vinoutunut esimerkiksi sen vuoksi, että tutkimusasetelma olisi rakennettu vain saatavilla olevan aineiston perusteella[29]. Tutkimuskysymysten tarkennukset koskivat käsitteistöön liittyviä muotoiluja. Dispositioon muutoksia aiheuttivat aineistosta nousseet aiheet, jotka ansaitsivat paikkansa kolmannen otsikkotason käsittelylle. Aineiston kerääminen tapahtui usean vuoden kuluessa aikaisemman tutkimuksen ja muiden tutkijoiden antamien viitteiden perusteella, järjestelmällisellä arkistojen tutkimuksella sotavuosien ajalta sekä tutkijan päättelyn ohjaamana. Käytetty arkistoaineisto on pääosin Suomesta sekä vähäisessä määrin Ruotsista ja Yhdysvalloista.

Aineistoksi valikoitui jäljempänä esiteltävällä tavalla erilaisia lähdetyyppejä. Jokaisen lähteen kohdalla arvioitiin ulkoisen ja sisäisen lähdekritiikin keinoin sen soveltuvuus ja painoarvo todisteena tutkimuksessa. Ulkoisessa lähdekritiikissä arvioidaan esimerkiksi lähteen aitoutta sekä sitä, mikä on ollut lähteen tehtävä omassa ajassaan ja miten se sijoittuu suhteessa tutkimuskohteeseen. Sisäisessä lähdekritiikissä arvioidaan esimerkiksi lähteen asiasisällön oikeellisuutta sekä syntyikö se tapahtuma-aikana vai myöhemmin eli mikä on sen todistusvoima.[30]

---

[27] Paasonen, Aladár: *Marsalkan tiedustelupäällikkönä ja hallituksen asiamiehenä* (3. painos). Oy Weilin+Göös Ab. Tapiola. 1974, s. 63–64; Kalela (2000), s. 103–108, 191–216.

[28] Mainittakoon, että suomen kielen oikeinkirjoituksen haasteet, kuten tiedotus vai tiedoitus, ovat olleet läsnä myös sotavuosina raportteja kirjoittaneiden henkilöiden työssä. Siksi tekstissä olevissa lainauksissa ja raporttien nimissä, alaviitteissä sekä tekstin yleiskielisissä ilmauksissa näkyy molempia kirjoitustapoja.

[29] Kalela (2000), s. 167–189.

[30] Renvall (1965), s. 165–217; Tepora, Tuomas, Mirkka Danielsbacka & Matti O. Hannikainen: Johdanto: Tutkimuksen työkalut. *Avaimia menneisyyteen. Opas historiantutkimuksen menetelmiin* (toim. Danliesbacka, Mirkka, Matti O. Hannikainen & Tuomas Tepora). Gaudeamus. Helsinki. 2022, s. 15.

Sotien aikaiset tiedusteluun liittyvät asiakirjat ovat hajallaan useiden arkistonmuodostajien arkistoissa, joista niitä oli etsittävä, koska tiedusteluosaston oma arkisto on varsin suppea. Etsintätyötä ohjasivat aikaisemmasta tutkimuksesta saadut viitteet sekä epämääräisemmät vihjeet siitä, mistä aineistoa voisi löytyä.[31] Sekä tutkijalla ollut esiymmärrys sotavuosien tiedustelusta ja Päämajasta että tutkimustyön edetessä kehittynyt käsitys ohjasivat aineiston keräämistä. Aineiston ollessa kirjavaa, pirstaleista ja hajanaista kokonaiskuva muodostettiin sekä tapahtuma-aikana syntyneiden asiakirjojen että vasta paljon sen jälkeen syntyneen muistelma-, muistiinpano- ja haastattelumateriaalin synteesinä.

Synteesin muodostamisessa noudatettiin kolmea erilaista aineiston käsittelytapaa. Ensinnäkin esimerkiksi radiotiedustelua tiedon tuottajana käsittelevissä osioissa käsittelyn runkona toimi aiheesta aikaisemmin laadittu perusteellinen tutkimus. Tutkimuksen antamia perustietoja täydennettiin arkistoaineistolla. Nämä yhdessä mahdollistivat ensimmäiseen alatutkimuskysymykseen vastaamisen. Toisekseen tutkimuksen keskiössä oleva tiedustelutoimiston työskentely oli osa-alue, jota sivuavaa aikaisempaa tutkimusta oli vähän tai ei lainkaan, joten synteesi muodostettiin saatavilla olevan arkistoaineiston, haastatteluiden ja muistelmien perusteella. Kolmas pääperiaate kokonaiskuvan rakentamiselle oli yksittäisten lähteiden kautta eteneminen, mitä jouduttiin hyödyntämään esimerkiksi jaos V:n toimintaa kuvattaessa, koska sen toiminnasta on säilynyt lähteitä hyvin rajallisesti. Yksittäisiä lähteitä on käytetty paikoin runsaastikin, kun on haluttu perustellusti esittää, että esimerkiksi sotatoimiyhtymien tiedonhankinnasta esille nostettavat piirteet näkyivät ajasta ja paikasta riippumatta sellaisinaan lähes kaikissa joukoissa.

Aineiston analyysissä noudatettiin seuraavia yleisiä periaatteita. Lähdeaineiston mahdollistaessa tehdyt päätelmät vahvistettiin vähintään kahdesta toisistaan riippumattomasta lähteestä. Koska historiantutkimuksessa lähteet eivät ole itsessään tai toistensa kanssa ristiriitaisia, vaan ristiriita syntyy tutkijan tulkinnassa, verrattiin uusia tietoja jatkuvasti muodostuneeseen kokonaiskuvaan. Tämä oli tarpeellista sekä kokonaiskuvan loogisuuden että tulkinnan oikeudenmukaisuuden saavuttamiseksi. Erityistä huolellisuutta edellyttivät kohdat, joissa havaittiin muodostumassa olleen historiakuvan eroavan aikaisemmasta tutkimuksesta. Vuoropuhelu aikaisemman tutkimuksen kanssa on yksi tapa toteuttaa tieteen itseään korjaavuuden periaatetta historiantutkimuksen alalla.[32]

Pääasiallisena aineiston analyysimenetelmänä käytettiin laadullista sisällönanalyysiä. Analyysitapa perustui muodostettuun viitekehykseen ja analyysiyksiköihin, mutta analyysin kuluessa havaittujen asiayhteyksien ja samankaltaisuuksien perusteella nostettiin aineistosta esiin sellaisiakin asioita, jotka eivät sisältyneet alkuperäiseen teoriakehikkoon.[33] Sisällönanalyysin työvaiheita kuvaillaan eri tavoin, mutta tässä tutkimuksessa vaiheet olivat 1) analyysiyksiköiden määrittely, 2) aineiston tutkiminen analyysiyksiköiden mukaisesti, havaintojen koostaminen ja kokonaiskuvan muodostaminen, 3) yhteenvedon kirjoittaminen ja 4) johtopäätösten tekeminen. Vaiheisiin kaksi ja kolme sisältyi lisäaineiston kerääminen havaittujen tarpeiden perusteella. Johtopäätöksissä

[31] Palokangas (2018), s. 46–50.
[32] Kalela (2000), s. 76–80, 167–189, 236–237; Renvall (1965), s. 218–232.
[33] Kananen, Jorma: *Kvalitatiivisen tutkimuksen teoria ja käytänteet.* Jyväskylän ammattikorkeakoulun julkaisuja - sarja. Jyväskylän yliopistopaino. 2008, s. 90–91; Tuomi, Jouni & Anneli Sarajärvi: *Laadullinen tutkimus ja sisällönanalyysi.* Tammi. Gummers kirjapaino OY. Jyväskylä. 2003, s. 98–99.

esitetään pelkän tapahtumien toteamisen sijaan niihin johtaneita syitä ja niiden seurauksia.

Tutkimusprosessia ja historiakuvan muodostamista ohjasi kaksi kokonaisuutta: 1) analyysiä ohjaavana teoriana ja analyysin analyysiyksiköinä toimivat alaluvussa 1.4 muodostetut kuvaukset viholliskuvan käsitteestä[34] sekä talvisotaa edeltävän ajan ohjeistus sen muodostamiseksi ja 2) alaluvussa 1.6 kuvattu sota-aikaa edeltänyt sotilastiedustelun tila, kuten organisaatio, henkilöstö ja toimintatavat muodostivat sen perustan, jolle sota-ajan organisaatio ja toiminta rakentui. Nämä kokonaisuudet ohjasivat, minkälaista tutkimusaineistoa etsittiin, mitä aineistoa tutkittiin tarkemmin ja mitkä lähteet lopulta päätyivät todisteiksi tutkimukseen. Sisällönanalyysin lisäksi tutkimusaineiston käsittelyssä ja havaintojen koostamisessa hyödynnettiin vähäisesti aineiston tilastointia, mutta varsinaisia määrällisiä[35] tuloksia tutkimus ei tuota.

Kokonaiskuvan muodostamisessa hyödynnettiin erilaisia lähestymistapoja. Päämajan tiedustelutoimistossa työskennelleiden henkilöiden toiminta oli viime kädessä inhimillistä toimintaa, joten oli tarpeen muodostaa olennaisilta osin kuva niistä henkilöistä, jotka toimistossa palvelivat. Muodostamalla aikajanoja eri tapahtumista helpotettiin kokonaisuuksien hahmottamista sekä tutkimuskohteessa tapahtuneiden muutosten tarkastelua. Päämajan tiedustelutoimiston organisatorisen ja sosiaalisen ympäristön määrittelyllä kyettiin löytämään niitä toimiston ulkopuolisia henkilöitä ja toimijoita, joiden kautta löytyi tutkimukselle arvokkaita tietoja.[36]

Johtopäätöksiä tehtäessä keskeistä on yksityiskohtien yhdistely ymmärrettävissä oleviksi kokonaisuuksiksi ilman, että ”tehdään väkivaltaa todellisuudelle”. Olennaista on, että tutkimuksen yleisö kykenee vaivattomasti arvioimaan tehtyä päättelyä.[37] Tutkimuksessa yhdistelyä edellyttivät lukuisat yksittäiset tiedot, kuten haastattelutiedot tiedustelutoimiston työskentelystä tai raporttitiedot eri tiedustelulajien toiminnasta. Tiedustelutoimiston jaosten toiminnan ja tehtävien vertailu laajempaan kontekstiin oli olennaista ja esimerkiksi kysymyksessä saksalaisiin kohdistuneesta tiedustelusta eheän kokonaiskuvan muodostuminen vaati huomattavaa syventymistä aiheeseen. Johtopäätöksiä tehtäessä tutkimuksen yleisölle esitetään kronikkamaisen tapahtumahistorian kuvailun sijaan kokonaisuuden muodostaneiden yksityiskohtien välisten syy- ja vaikutusyhteyksien merkityksiä sekä kuvataan se kehitys, joka Päämajan tiedustelutoimiston toiminnassa ja viholliskuvan muodostamisessa tapahtui vuosina 1939–1944. Samalla tiedostetaan, että Marko Palokankaan kuvaamalla tavalla historian tutkimus on aina jokseenkin vajaata, ja ”historiallisen totuuden” sijasta mahdollisimman oikeansuuntainen tulkinta menneistä tapahtumista on huolellisella tutkijan työllä realistisesti saavutettavissa oleva tavoite[38].

---

[34] Käsitehistoriasta ja käsitteiden tutkimisesta ks. tarkemmin esim. Kärrylä, Ilkka: Merkitysten ja muutoksen tutkimus käsitehistoriallisesti. *Avaimia menneisyyteen. Opas historiantutkimuksen menetelmiin* (toim. Danliesbacka, Mirkka, Matti O. Hannikainen & Tuomas Tepora). Gaudeamus. Helsinki. 2022, s. 112–130.

[35] Määrällisistä tutkimusmenetelmistä historiantutkimuksessa ks. tarkemmin esim. Danielsbacka, Mirkka: Määrälliset menetelmät historiantutkimukessa. *Avaimia menneisyyteen. Opas historiantutkimuksen menetelmiin* (toim. Danliesbacka, Mirkka, Matti O. Hannikainen & Tuomas Tepora). Gaudeamus. Helsinki. 2022, s. –270.

[36] Renvall (1965), s. 233–302.

[37] Kalela (2000), s. 170–174, 191–195, 210; Renvall (1965), s. 312, 328–367.

[38] Palokangas (2018), s. 55.

Tutkimuksessa käytettävät todennäköisyyssanat				
Erittäin epätodennäköinen	Epätodennäköinen	Mahdollinen	Todennäköinen	Erittäin todennäköinen
10 %	30 %	50 %	70 %	90 %

Taulukko 1. Tutkimuksessa käytettävä viisiportainen todennäköisyyssanojen asteikko.

Täydellisen varmuuden ollessa paikoitellen saavuttamattomissa tässä tutkimuksessa tutkijan tulkinnan varmuus ilmaistaan käyttäen johdonmukaista kieltä, kuten sanoja epätodennäköinen, mahdollinen ja todennäköinen. Tutkimuksissa on todettu, että ihmiset mieltävät erilaisten todennäköisyysilmauksien numeraalisen todennäköisyyden hyvin eri tavoin. Esimerkiksi eräässä pienessä kokeessa tiedusteluraportteja lukemaan tottuneiden upseereiden arviot ilmaisun ”todennäköinen” numeraalisesta todennäköisyydestä vaihtelivat 30 ja 90 prosentin välillä. Mahdollisimman eksaktin ilmaisutavan tavoittamiseksi tässä tutkimuksessa käytetään taulukon 1 todennäköisyyksien mukaisesti määriteltyjä sanoja todennäköisyyksiä ilmaistaessa. Tiedustelututkimuksen piirissä todennäköisyyssanojen käyttöä tutkitaan erityisesti tiedusteluanalyysin yhteydessä, mutta tämä tutkimus toimikoon esimerkkinä niiden hyödyntämisestä akateemisessa tutkimuksessa. Taulukkossa ei ole avainsanoja täydellisen varmuuden ääripäille, vaan kyseiset tapaukset ilmaistaan tekstissä kuhunkin asiayhteyteen sopivalla tavalla.[39]

Tutkija on osa tutkimusprosessia ja on mahdotonta eristää itseään täysin omasta kulttuuristaan ja päästä tarkastelemaan tutkimuskohdetta puhtaan objektiivisesti.[40] Tutkijalla oli ennen tutkimuksen aloittamista jonkinlainen historiakuva tutkimuskohteesta, koska hän oli lukenut toisen maailmansodan aikaisista tapahtumista ja tiedustelun historiasta. Puolustusvoimien työntekijänä[41] tutkija on tämän päivän toimintakulttuurin, toimintamallien ja käsitteiden kyllästämä. Jotta vältyttiin peilaamasta tutkimuskohdetta tutkijan ennakkokäsitykseen tai tämän päivän toimintaan ja käsitteisiin, tiedostettiin läpi tutkimusprosessin edellytys samastua tiedustelutoimistossa työskennelleiden henkilöiden aikaan ja olosuhteisiin sekä ymmärtää toisen maailmansodan sotateknisen kehityksen tasoa.

[39] Heuer Richards J.: *Psychology if Intelligence Analysis*. Center for Study of Intelligence. CIA. 1999, s. 152–156; Intergovernmental panel on climate change: *Guidance Notes for Lead Authors of the IPCC Fourth Assessment Report on Addressing Uncertainties*. July 2005; Friedman, Jeffrey A. & Richard Zeckhauser: Handling and Mishandling Estimative Probability: Likelihood, Confidence, and the Search for Bin Laden. *Intelligence and National Security may 2014*. Taylor and Francis Group. 2014; Pherson, Katherine H. & Randolph H. Pherson: *Critical Thinking for Strategic Intelligence*. SAGE Publications Inc. 2020, s. 237–241; Willems, Sanne, Casper Albers & Ionica Smeets: Variability in the interpretation of probability phrases used in Dutch news articles — a risk for miscommunication. *Journal of Science Communication 19(02)*. 2020. Todennäköisyysasteikon päissä olevat ”tapahtuu varmasti” (100 %) ja ”ei tapahdu” (0 %) sisällytetään itse asteikkoon vaihtelevasti. Erilaisia todennäköisyyssanojen asteikkoja on ainakin 3–9-portaisia. Asteikko voidaan laatia joko täsmällisinä numeraalisina ilmauksina, kuten tässä tutkimuksessa, tai todennäköisyysalueina (esim. 40–60 %). Tiedustelututkimuksen ulkopuolella sellaisten käyttöön ovat kannustaneet ilmaisun terävöittämiseksi ainakin Kansainvälinen ilmastopaneeli (IPCC) ja Euroopan ruokaturvallisuusviranomainen (EFSA).

[40] Kalela (2000), s. 13–14; Renvall (1965), s. 83–116.

[41] Akateemisen tai sotilastaustan omaavien tutkijoiden, tai niiden yhdistelmän, ”eduista ja haitoista” ks. Lauerma, Matti: *Sotahistorian tutkimuksen problematiikkaa ja metodiikkaa*. 1977, s. 83–84 ja Nokkala, Arto, Jan Hanska & Matti Häyry (toim.): *Akateemisuus ja upseerius. Tieteen, tutkimuksen ja johtamisen ristivetoa puolustushallinnossa*. Maanpuolustuskorkeakoulu Johtamisen ja sotilaspedagogiikan laitos. Julkaisusarja 2: Artikkelikokoelmat No. 15. 2015.

1.3 Aikaisempi tutkimus

Raimo Heiskasen vuonna 1989 julkaistu *Saadun tiedon mukaan…Päämajan johtama tiedustelu 1939–1945* on kokonaisvaltainen kuvaus Päämajan johtamasta tiedustelusta toisen maailmansodan aikana. Se on näkökulmaltaan lähellä tätä tutkimusta, mutta Heiskanen tarkastelee asioita laajempana kokonaisuutena, koska hän laati ensimmäisen kattavan tutkimuksen Päämajan tiedustelusta sotavuosina. Heiskanen kuvaa yksityiskohtaisesti esimerkiksi koko tiedustelujaoston organisaatiota sotien eri vaiheissa sekä siellä palvellutta henkilöstöä. Hän tarkastelee ansiokkaasti Päämajassa vallinneen viholliskuvan ja myöhemmin saatujen tietojen perusteella selvinneen Neuvostoliiton joukkojen todellisen ryhmityksen välisiä yhtäläisyyksiä ja eroavaisuuksia.

Heiskasen tutkimustaan varten 1980-luvulla kokoamat, lähes 40 tiedustelutoimistossa palvelleen henkilön haastattelut ovat tärkeä osa tämän tutkimuksen aineistoa. Vaikka tässä tutkimuksessa tukeudutaan osittain samaan lähdeaineistoon, syvennytään tiedustelutoimiston toimintaan Heiskasta perusteellisemmin. Hän käsittelee tiedustelutoimiston käytännön toimintaa jatkosodassa noin 10 sivun verran. Talvi- ja Lapin sodan ajalta tiedustelutoimiston käytännön työskentely on sivuutettu lähes täysin. Tässä tutkimuksessa tarkennetaan ja korjataan useita Heiskasen tulkintoja, joista käsityksemme nyt saatavilla olevan aineiston perusteella on erilainen tai joiden tulkinnassa on aikanaan tapahtunut selkeä virhe. Osa eroista johtuu käytettävissä olevasta aineistosta, sillä Päämajan osastojen aineistoa on luovutettu arkistoon vielä niinkin myöhään kuin 2001[42]. Lisäksi Heiskasen kirjan julkaisun jälkeen on julkaistu esimerkiksi muutamia Päämajan tiedustelussa palvelleiden henkilöiden muistelmia ja akateemisia tutkimuksia, joita Heiskasella ei ollut käytettävissään.

Yksi tutkimus, johon Heiskanenkin viittaa, on Ermei Kannisen vuonna 1959 valmistunut tutkimus sotavuosien tiedustelusta. Kanninen laati tutkimuksensa Suomen sotatieteellisen seuran ehdotuksesta, mutta toteaa johdannossa, ettei yhteenveto muodosta sotatieteellisesti pätevää aineistoa, koska tutkimus perustuu pääasiassa haastatteluihin ja muistelmiin. Kanninen haastatteli tutkimustaan varten esimerkiksi tiedusteluosaston päällikkönä toiminutta eversti Yrjö Pöyhöstä ja tiedustelutoimiston päällikkönä toiminutta eversti Uljas Käköstä. Lisäksi Kannisen lähteenä toimi tässäkin tutkimuksessa viitattu, Käkösen tiedustelu-upseerien koulutukseen laatima esitys.[43] Kannisen tutkimuksen aineiston suppeus johtuu erittäin todennäköisesti silloisista arkistoaineiston salaamissäännöksistä. Tutkimus oli laatimishetkellä sisällöltään arkaluontoinen ja se luokitelttiin salaiseksi. Kanninen käsittelee tiedustelutoimintaa Heiskasen lailla koko tiedustelujaoston laajuudessa, joskin huomattavasti suppeammin, joten myös hänen tutkimuksensa toimi perusteoksena tälle tutkimukselle.

Marko Palokankaan tutkimus *Hankitun tiedon varassa*[44] käsittelee yhtymätason tiedustelua Suomessa itsenäisyyden aikana. Ajallisesti ja organisatoriselta tarkastelutasoltaan tutkimus sijoittuu pääosin tämän tutkimuksen rajausten ulkopuolelle. Palokankaan tutkimuksen tiedustelutoiminnan syntyhistoriaa 1920- ja 1930-luvuilla kuvaava alkuosa toimi tätä tutkimusta taustoittavana aineistona. Hänen tutkimuksensa sotien aikaa käsittelevä osuus painottuu Päämajan johtamaan kaukopartiointiin, joten se sivuaa tätä tutkimusta lähempää, kuin nimen perusteella voi päätellä. Palokangas mainitsee muun muassa, että yleisesikunnan tilastotoimisto oli vastuussa sodanaikaisen tiedustelu-

[42] Karjalainen (2019), s. 16–17.
[43] Kanninen (1959), s. II-III.
[44] Palokangas (2018).

palveluksen kehittämisestä, että välirauhan aikana kenttäarmeijan kuva rajan takana olleista Neuvostoliiton joukoista perustui Päämajan luomaan tilannekuvaan ja että etenkin asemasotavaiheessa Päämajan kaukopartioilla oli merkittävä rooli vihollistietojen hankkimisessa rintamalinjojen takaa. Palokangas ei käsittele, todennäköisesti tutkimustehtävänsä vuoksi, Päämajan roolia tämän tarkemmin.

Vladimir Panschinin väitöskirja *Diletantteja vai taitajia* käsittelee Päämajan johtamaa valvontaa ja vastavakoilua talvi- ja jatkosodassa. Ajalliselta rajaukseltaan se on yhteneväinen tämän tutkimuksen kanssa. Lisäksi valvontaosasto oli rinnakkainen Päämajan tiedustelujaoston tiedusteluosastolle, jonka alaisuudessa tiedustelutoimisto toimi. ”Tiedustelutoiminta ja vastavakoilu nähtiin kiinteästi yhteenkuuluviksi.”[45] Panschinin väitöskirja antaa hyviä viitteitä muun muassa siihen, miten yleisesikunnan alaista tiedustelutoimintaa järjesteltiin ennen sotia ja millaisia olivat tiedustelualan kansainvälisen yhteistoiminnan piirteet esimerkiksi Ruotsin ja Saksan suuntaan. Lähimmäksi tätä tutkimusta Panschinin tutkimuksessa tullaan sen viidennessä luvussa, jossa käsitellään vastavakoilutoiminnalla, eli esimerkiksi kiinniotetuilta vakoojilta ja tiedustelijoilta kuulustelemalla, saatuja tietoja. Vaikka Panschinin tutkimuksesta käy ilmi, että valvontaosaston hankkimat tiedot[46] päätyivät myös Päämajan tiedustelujaoston käyttöön, ei vähäisen aineiston perusteella voida sanoa, millainen merkitys valvontaosaston työllä oli Päämajan viholliskuvan muodostamiselle. Panschinin tutkimuksessa on myös lyhyt tiivistelmä tiedustelujaoston ja valvontaosaston yhteistoiminnasta.

Heidi Ruotsalaisen väitöskirja *Salatun tiedon tuottajat* käsittelee Suomen sotilasasiamiesjärjestelmän kehittymistä itsenäistymisestä talvisotaan. Vaikka ajallinen rajaus on eriävä tämän tutkimuksen kanssa, Ruotsalaisen tutkimus antaa arvokasta perustietoa sotilasasiamiesjärjestelmän ja koko sotilastiedustelun kehittymisestä ennen sotia. Ruotsalaisen tutkimuksesta muodostuu selkeä kuva siitä, millaista tietoa Suomen sotilasasiamiehet kykenivät ja eivät kyenneet tuottamaan, joten sen perusteella pystytään arvioimaan samaisen toiminnan roolia myös sotien aikana. Hän sivuaa tutkimuksessaan kohtuullisen laajasti myös esimerkiksi sotilastiedustelun kansainvälistä yhteistoimintaa, mikä jatkui eri muodoissaan myös sodan aikana.[47] Palokankaan, Panschinin ja Ruotsalaisen tutkimukset ovat tuoreita esimerkkejä siitä, miten sotilastiedustelun historiaa käsitteleviä laajoja ja laadukkaita akateemisia tutkimuksia tänä päivänä tehdään.

Edellä oleva voidaan tiivistää siten, että Heiskasen ja Kannisen tutkimukset ovat sodan ajan sotilastiedustelua käsitteleviä kokonaisesityksiä. Niissä kuvataan Päämajan johdossa ollut tiedusteluorganisaatio sekä osittain sen toimintaan. Lisäksi Heiskanen esimerkiksi arvioi hyvin tiedustelun muodostaman viholliskuvan paikkaansa pitävyyttä vertaamalla sitä myöhemmin saatuihin tietoihin Neuvostoliiton joukoista. Kumpikaan tutkimuksista ei kuvaa kunnolla sitä, miten Päämajaan eri reittejä tulleet tiedot muuttuivat kokonaisesitykseksi vallitsevasta viholliskuvasta. Kenties tämä sisäinen prosessi ei ollut mielenkiinnon pääkohde sotien jälkeisinä vuosikymmeninä. Tähän tutkimukselliseen aukkoon tällä tutkimuksella vastataan. Koska tutkimuksen keskiössä on Päämajan tiedustelutoimisto, asemoituu tämä tutkimus organisatorisesti Panschinin ja Ruotsalaisen väitöstutkimusten rinnalle, sillä niissä on tutkittu varsin ansiokkaasti tiedusteluosaston naapuriosastojen toimintaa. Molemmat osastot myös tuottivat tietoa tiedusteluosaston tiedustelutoimiston analysoitavaksi.

[45] Panschin (2018), s. 132.
[46] Panschin (2018), s. 218, 271–272.
[47] Ruotsalainen (2020).

Toistaiseksi suppeaan Päämaja-tutkimuksen kenttään kuuluu myös Mikko Karjalaisen väitöskirja *Ajatuksista operaatioiksi*, joka käsittelee Suomen armeijan hyökkäysoperaatioiden suunnittelua jatkosodassa. Tutkimuksen näkökulmana on Päämajan ”suunnitteluprosessin kulku sekä toiminnan että suunnittelutyöhön osallistuneiden henkilöiden osalta.” Karjalaisen tutkimuksen keskiössä olevan operatiivisen osaston yksi keskeinen yhteistoimintaosapuoli oli Päämajan tiedustelujaosto, sillä tiedustelutietoja tarvittiin oikean tilannekuvan ylläpitämiseksi.[48] Karjalaisen tutkimuksen pääpaino on valittujen kahdeksan hyökkäysoperaation suunnittelun käsittelyssä, joiden yhteydessä vihollistietojen hankkimista tai vallinnutta viholliskuvaa sivutaan lyhyesti. Päämajan sisäisen prosessin näkökulmasta tämä tutkimus sijoittuu ajallisesti Karjalaisen tutkimuskohteen edelle, sillä lähtökohtaisesti operaation suunnittelu edellytti olemassa olevia vihollistietoja tai niiden hankkimista. Täytyi olla jonkinlainen viholliskuva sekä arvio tilanteen kehittymisestä, jotta operaatioiden suunnittelu saattoi perustua johonkin.

1.4 Tutkimuksen keskeiset käsitteet

Jotta vältytään sortumasta anakronismeihin, Päämajan viholliskuvaan liittyviä kysymyksiä lähestytään aikalaiskäsitteiden kautta. Tutkija siis toimii tutkimusajankohtana vaikuttaneen kulttuurin tulkitsijana. Alaluvussa 1.2 mainitulla tavalla tutkimuksen lähtökohtien määrittelemiseksi keskeistä oli selvittää mitä juuri ennen sotia tarkoitettiin viholliskuvalla ja miten saatujen tietojen muokkaamisen viholliskuvaksi ajateltiin tapahtuvan. Muutamia tutkimukselle vähemmän keskeisiä käsitteitä on selvitetty alaviitteissä asian käsittelyn yhteydessä.

Viholliskuva

Tiedustelu ymmärrettiin 1920- ja 1930-lukujen suomalaisessa sotataidossa, ohjesäännöt mukaan lukien, pääasiassa joukkojen suorittamaksi taktiseksi tai taistelutekniseksi toiminnaksi. Tiedustelupalvelu muotoiltiin toiminnaksi, joka tähtää ajoissa saataviin, mahdollisimman täydellisiin ja tarkkoihin tietoihin ”vihollisen vahvuudesta, ryhmityksestä, sen toiminnasta ja aikeista sekä maastosta, naapurijoukoista ja yleensä niistä olosuhteista, joissa sotatoimet ja taistelutoiminta tulevat tapahtumaan”. Esikuntien tiedustelutoimintaan viittaavia kohtia oli vuoden 1927 Kenttäohjesäännöstä niukasti. Erilaisten tiedustelujoukkojen lisäksi tiedusteluelimiksi luettiin ”esikunnissa olevat erikoiset tiedusteluelimet”, joiden tehtävänä oli koota ja muokata tiedusteluaineistoa, laatia sen pohjalta "yhtenäinen kuva vihollisesta" ja seurata sen toimenpiteitä. Oli tärkeää, että näiden elimien käytettäväksi saatettiin mahdollisimman nopeasti vähäisimmätkin eri muodoissa hankitut tiedot.[49]

"Erikoinen tiedustelin" tarkoitti esikunnan osastoa, jossa ”tiedustelutiedot koottiin ja muokattiin ja jossa muodostettiin yhtenäinen *kuva vihollisesta* ja seurattiin jatkuvasti vihollisen toimenpiteitä”. Vuonna 1928 julkaistu Taktiikan perusteet -oppikirja, jonka tarkoitus oli täydentää kenttäohjesääntöjen antamaa ohjausta käytännön kokemuksiin perustuen, totesi, että sotatoimien perusedellytyksenä oli *kuva vihollisesta* ja maaston olosuhteista, jotka hankitaan tiedustelulla. Edelleen Jalkaväen ohjesääntöön perustunut ja reserviupseereille tarkoitettu, vuonna 1939 julkaistu Reservinupseeri korosti, että ”tiedusteluelimien tehtävänä on koota ja muokata saatu tiedusteluaineisto ja laatia

[48] Karjalainen (2009), s. 17–18.
[49] Kenttäohjesääntö I. 1927, s. 56, 63; Palokangas (2018), s. 36, 57–90.

sen perusteella yhtenäinen *kuva vihollisesta* sekä jatkuvasti seurata vihollisen toimenpiteitä".[50]

Vuoden 1927 Kenttäohjesäännössä *tilanne* käsitti ne olosuhteet, joissa joukko toimi sisältäen muun muassa vihollisen joukkojen sijoituksen, vahvuudet ja mahdollisuudet. Tilannekartat puolestaan antoivat johtajalle selvän kuvan tilanteesta ja helpottivat esimerkiksi sotapäiväkirjan ja taistelukertomusten laatimista. Johtajien oli osana saamaansa tehtävään liittyviä valmisteluita suoritettava "vihollisen tilanteen arvostelu", joka voitiin tehdä esimerkiksi esikunnassa ylläpidettävän tilannekartan avulla. Arvostelussa oli arvioitava sekä vihollisen käynnissä olevaa että tulevaa toimintaa.[51]

Juuri ennen talvisodan alkamista julkaistiin tiedusteluopas, joka ohjasi sotatoimiyhtymien ja niiden alaisten esikuntien tiedustelutoimistojen (II) toimintaa.[52] Todennäköisesti vastaavien periaatteiden mukaisesti ajateltiin toimittavan myös sota-ajan Päämajassa. Toimisto II:n, "tiedustelun johtoelimen", päätehtävä oli tiedustelun suunnittelu, johtaminen ja valvonta. Sen toimenkuvaan kuuluivat tietojen hankkiminen, muokkaaminen, vertailu ja täydentäminen sekä niiden jakelu ja hyväksikäyttö. Tukeakseen operatiivisen joukon toimintaa tiedustelutoimiston oli laadittava tiedustelusuunnitelma, joka sovitettiin yhteen operatiivisen toimiston suunnitelmien kanssa. Oppaassa ohjeistettiin aiempaa tarkemmin muun muassa tietojen muokkaamista, sen tilannekartoille saattamista, tilanteen seuraamista ja tiedon jakelua. Pääosa oppaasta käsitteli eri tiedustelulajien toimintaa sisältäen sotavankien ja sotasaalisasiakirjojen käsittelyn.[53] Opas oli viimeinen ennen talvisodan alkua käyttöön julkaistu ohjesääntötason asiakirja, jolla ohjattiin tiedustelun toteutusta ja viholliskuvan muodostamista.

Erinäisten haasteiden jälkeen viimein 1950-luvulla päästiin päivittämään ohjesääntöjä silloista sodan kuvaa vastaavaksi. Työ perustui pitkälti sota-ajan kokemuksiin.[54] Ilmeiset epävarmuustekijät huomioiden voidaan pitää todennäköisenä, että sota-aikana käyttöön vakiintunutta käsitteistöä ja toimintaa näkyi vielä vuoden 1954 Kenttäohjesäännössä ja vuonna 1958 julkaistussa Tiedusteluohjesäännössä.

Kenttäohjesäännössä kuvattiin käytännönläheisesti tiedustelulajien toiminnan lisäksi tiedustelutulosten käsittelyä. Merkityksellisiksi arvioiduista tiedoista ja tapahtumista oli pidettävä luetteloita ja tilastoja ja ne oli merkittävä tilannekarttaan. Näin muodostettiin "tarkka kartta muun muassa vihollisen ryhmityksestä, vihollispuolen tiestöstä, linnoituslaitteista, majoitusrakennelmista, lentokentistä yms.". Myös tilapäisluonteisen vihollisen toiminnan, kuten lentotoiminnan, dokumentointi kartoille, tilastoihin ja kortistoihin oli tärkeää. Sotakokemusten vaikutus 1950-luvun ohjesääntöjen sisällössä näkyi esimerkiksi saatuihin vihollistietoihin liittyvässä huomiossa, jonka mukaan "ensimmäisiin ilmoituksiin tapahtumista ja havainnoista on aina suhtauduttava varovasti ja arvostellen, etenkin jos ne ovat tulleet sotaan tottumattomalta, väsyneeltä, taistelussa tai vaikeassa tilanteessa olevalta joukolta, yöllä tms olosuhteissa. Väärät ilmoitukset ovat sodassa jokapäiväisiä."[55]

---

[50] Palokangas (2018), s. 75, 77–78, 85–86.
[51] Kenttäohjesääntö I. 1927, s. 20–23, 40, 211.
[52] Tiedusteluopas (1939), III.
[53] Tiedusteluopas (1939).
[54] Palokangas (2018), s. 207, 209, 214.
[55] Kenttäohjesääntö I osa (KO I). Pääesikunta, koulutusosasto. Kauppalehti Oy:n kirjapaino. Helsinki. 1954, s. 51–54.

Tiedusteluohjesääntö määritti, että ”vihollistilannekarttaan merkitään ne tiedustelun tulokset, jotka antavat kokonaiskuvan vihollisen toiminnasta, sen vahvuudesta ja ryhmityksestä, tulen määrästä ja kohteista, sulutteista, linnoituslaitteiden määrästä ja laadusta, rakennetuista teistä, rautateistä, lentokentistä, satamista yms.”. Siinä todettiin myös, että perusteltujen johtopäätösten tekemiseksi ei voida olettaa, että kaikki olennainen tieto kyettäisiin viemään vihollistilannekartalle, vaan sen lisäksi tietoa oli taltioitava tiedustelukirjaan ja -luetteloon, erilaisiin asiakirjoihin, kortistoihin, taulukoihin, valokuviin, monisteisiin sekä muihin painotuotteisiin.[56]

Sota-aikana käytössä ollutta käsitteistöä voidaan peilata myös sotaan osallistuneiden henkilöiden muistelmien kautta tiedostaen, että niiden sisältöön ja sanamuotoihin ovat voineet vaikuttaa sotien jälkeen käyttöön tulleet käsitteet. Käkönen totesi vuonna 1970, että ”*tilannekuvaa* täydennettiin joukkojen suorittamalla ns. rintamatiedustelulla, partioinnilla, tähystyksellä jne.”. Jukka Mäkelän mukaan ”*tiedustelukuva vihollisesta* kirkastui yksityiskohtaisesti, kun omat voimamme ryhtyivät heinäkuussa etenemään”. Aladár Paasonen ei omissa muistelmissaan käytä ilmauksia tilannekuva tai vihollistilanne, vaikka kuvaileekin esimerkiksi Päämajassa ja eduskunnassa pitämiään tilannekatsauksia.[57]

Sota-aikana käytössä ollutta käsitteistöä valottaa myös aikaisempi tutkimus. On tosin huomioitava, ettei kaikilla tutkijoilla ole tutkimustehtävänsä vuoksi ollut tarvetta keskittyä yhtä tarkkarajaiseen tämän käsitteen käyttöön kuin tässä tutkimuksessa. Vesa Tynkkysen mukaan ”kesäkuussa 1941 puolustukseen ryhmittyneen kenttäarmeijan *kuva* Neuvostoliiton joukkojen ryhmityksestä itärajan takana perustui Päämajan luomaan *tilannekuvaan*”. Mikko Karjalaisen mukaan vuoden 1941 hyökkäysvaiheessa ”*tilannekuva* säilyi selkeänä muun muassa siksi, että viholliselta saatiin runsaasti erilaisia sotasaalisasiakirjoja”. Heiskasen mukaan ”tiedustelumme *vihollskuvan* muodostuminen” ilmeni kolmesta itärajantakaisia alueita käsitelleestä taulukosta. Vladimir Panschin puolestaan käyttää tutkimuksessaan ilmauksia *vastavakoilun tilannekuva* ja *vakoilun tilannekuva*.[58]

Voidaan summata, että viime sotien aikaan Päämajan tiedustelutoimiston luomasta kokonaiskuvasta vihollisjoukoista käytettiin vaihtelevia ilmauksia, eikä vakiintunutta käsitettä ollut käytössä. Sama asia ilmaistiin monin toisiaan lähellä olevin ilmauksin, kuten viholliskuva, yhtenäinen kuva vihollisesta, kokonaiskuva vihollisen toiminnasta, tilannekuva ja tiedustelukuva vihollisesta. Tässä tutkimuksessa tästä ilmiöstä puhutaan käsitteellä *viholliskuva*. Päämajan tiedustelutoimistokin käytti sitä raportoinnissaan esimerkiksi keväällä 1944 – ”viholliskuva on vielä sekava ja päätelmien teko sen takia vaikeaa”[59].

Vaikka *viholliskuvan* käsitteellisen sisällön voisi ajatella rajautuvan rintamatilanteeseen, määritteli vuoden 1939 Tiedusteluopas tiedustelun kohteiksi ”vihollisen sotavoimat ja niiden liikkeet, taloudellinen tila, moraalinen ja poliittinen tila sekä sotatoimialueen

---

[56] Tiedusteluohjesääntö (TiedO). Pääesikunta. Länsi-Savon kirjapaino OY. Mikkeli. 1958, s. 177, 180–181.
[57] Käkönen (1970), s. 14; Mäkelä, Jukka L.: *Salaista palapeliä*. 3. painos. WSOY. Porvoo. 1964, s. 207; Paasonen (1974). Lauri Juhani Mäkelä palveli jatkosodassa Merivoimien esikunnan ja Päämajan tiedustelutoimistossa ja julkaisi Jukka L. Mäkelä nimellä sotien jälkeen muutamia sotavuosien tiedustelusta kertoneita kirjoja (Nimikirja- ja kantakorttiasiakirjat: Mäkelä, Lauri Juhani (Jukka) (s. 5.8.1917, k. 3.9.1977). KA).
[58] Heiskanen (1989), s. 91; Juhola, Paulaharju & Strömberg (2004), s. 110–111; Karjalainen (2009), s. 57; Panschin (2018), s. 99–100, 214, 256; Tynkkynen (1996), s. 231.
[59] Päämaja tiedusteluosasto Tied.pvk. No 6400 Katsaus vihollistilanteen kehitykseen No 10 11.5.-25.5.1944 (VTK 10)/Tied.1/sal./T-8480/5. KA.

maasto rakenteineen". Ratsumestari Adolf Ehrnroothin vuonna 1935 valmistuneessa diplomityössä laatiman listauksen mukaan toimisto II:n piti olla kiinnostunut ainakin vihollisen ryhmityksestä, taistelulajista, vahvuudesta, aselajeista, joukkojen numeroista, kansallisuuksista, toiminta-alueiden rajoista, reserveistä ja niiden vahvuuksista, ilmavihollisen kalustosta, lentokentistä ja taistelulaskupaikoista, tykistöaseiden kaliibereista ja käytetyistä ammuksista, maaston varustamisesta ja suoritetuista hävitystöistä, viestiyhteyksistä sekä huollosta.[60]

Tässä tutkimuksessa käytettiin näiden kahden listauksen laveaa ilmiökenttää vihollisku vanmääritelmällisenä sisältönä, jottei aineiston keruu- ja käsittelyvaiheissa suodatettu pois mitään merkityksellistä. *Viholliskuva* ilmeni tutkimuksessa jäljempänä esiteltävinä tuotteina, joiden avulla Päämajan tiedustelutoimisto esitti ja jakoi tiedustelutietojen perusteella muodostamansa käsityksen vihollisen yllä mainituista kohteista. Vaikka tuotteet olivat yksittäisten tiedustelu-upseerien laatimia, ja saattoivat sisältää subjektiivisia näkemyksiä tai ulkoa määrättyä sisältöä, olivat ne perusolemukseltaan saatuihin tietoihin perustuvia objektiivisia esityksiä.

Viholliskuva erosi käsitteellisesti *tilanteen arvostelusta*, jota voitaisiin nykytermistössä kutsua esimerkiksi *tilanteen arvioinniksi* tai *tilanneymmärryksen muodostamiseksi*. Keskeinen ero oli, että tilanteen arvostelu oli subjektiivisesti viholliskuvan pohjalta tehtyä päättelyä. Jokainen komentaja, päällikkö ja tiedustelu-upseeri, joka käsitteli Päämajan tiedustelutoimiston laatimia tuotteita, muodosti niiden perusteella oman käsityksensä vallitsevasta tilanteesta. Saman viholliskuvan pohjalta eri henkilöt tekivät erilaisia johtopäätöksiä riippuen siitä, miten viholliskuvassa esitetyt asiat vaikuttivat heidän omaan toimintaansa. Johtopäätösten tekemiseen vaikutti myös henkilön aikaisempi ymmärrys tilanteesta.

Näiden määritelmien perusteella Päämajan omalaatuiseksi muotoutuneella johtamisjärjestelmällä, jossa esimerkiksi ylipäällikön ja päämajoitusmestarin henkilökohtaisella suhteella oli iso merkitys, ei ole merkitystä tutkimuksen kysymyksenasettelulle. Vaikka Päämajassa johtaminen oli vahvasti keskittynyttä ja henkilöitynyttä, ja vaikka ylipäällikkö halusi hänelle esiteltävän kaikki tiedustelun hankkimat raakatiedot sellaisinaan,[61] ei kyseessä ollut Päämajan viholliskuvan muodostamisesta. Kyseessä oli ylipäällikön tai päämajoitusmestarin viholliskuvan perusteella tekemästä subjektiivisesta tilanteen arvioinnista – henkilökohtaisen tilanneymmärryksen muodostamisesta. Mainittakoon, että tiedon kulku Päämajassa ei ollut konemainen prosessi. Yhtäältä oli tiedustelujoukkojen keräämiä tietoja, jotka tiedotettiin ainoastaan ylipäällikölle ja muutamalle muulle henkilölle ja toisaalta ainakin keväällä 1944 tietoja pimitettiin Mannerheimilta.[62] Tässä tutkimuksessa Päämajan viholliskuvan muodostamista tutkitaan henkilöriippumattomasti tutkimalla sen muodostamisesta vastanneen tiedustelutoimiston toimintaa.

Saatujen tietojen muokkaaminen

Todennäköisesti ennen talvisodan syttymistä ei ollut olemassa seikkaperäistä virallista ohjeistusta siitä, miten tietojen muokkaus – kenties toimisto II:n vaikein tehtävä –

[60] Ehrnrooth, Adolf: *Toimisto II:n tehtävät ja toiminta armeijakuntaan kuuluvassa divisioonassa*, (Sotakorkeakoulun diplomityö 1:224). Kansallisarkiston verkkopalvelu. 1935, diplomityön arvostelu s. 13–15; Tiedusteluopas (1939), s. 8.
[61] Käkönen (1970), s. 13; Karjalainen (2009), s. 40. Päämajan omalaatuisesta valmistelu-, esittely- ja johtamiskulttuurista katso Karjalainen (2019), s. 56, 172.
[62] Kanninen (1959), s. 29–30; Karjalainen (2019), s. 264.

pitäisi sota-aikana suorittaa. Joko olemassa ollut ohjeistus ei ole säilynyt tutkimuskäyttöön tai sitten asiaa ei vain ollut ajateltu niin pienipiirteisesti. Mahdollisesti toimintaa pidettiin niin itsestään selvänä, ettei sitä koettu tarpeelliseksi kirjoittaa tarkoiksi ohjeiksi. Tai kenties ei kyetty kunnolla hahmottamaan, millaista esikunnan työskentely seuraavassa sodassa tulisi olemaan. Ennen sotia laaditut esikuntaohjeet käsittelivät asiaa hyvin pelkistetysti: tiedot yhdistetään ja tarkistetaan eri lähteistä sekä uusia tietoja vertaillaan jo olemassa olleisiin tietoihin. Saadut tiedot viedään diaarioon aikajärjestyksessä ja ne analysoidaan. Tietoja jaetaan yhteenvetojen, tilannetiedotusten ja tilanneilmoitusten välityksellä. Tiedustelutoimistossa oli oltava muun muassa ”vihollisen sotatoimia käsitteleviä asiakirjoja, muistiinpanoja erilaisista vihollisista saaduista tiedoista sekä näitä selventäviä karttoja ja piirroksia”.[63]

Tässä tutkimuksessa käsitteellinen lähtökohta muokkaustyön tutkimisille muodostettiin neljän ennen sotia laaditun sotakorkeakoulun diplomityön perusteella. Niistä seikkaperäisin oli ratsumestari Adolf Ehrnroothin tutkimus vuodelta 1935. Yleisesti ottaen 1920- ja 1930-luvulla suomalaisten yleisesikuntaupseereiden sotataidolliseen ajatteluun vaikuttivat paljon länsimaiset, varsinkin ranskalaiset, saksalaiset ja ruotsalaiset, virtaukset. Tutkituissa tiedusteluaiheisissa töissä käytetty aineisto oli Ruotsista, Saksasta, Belgiasta, Ranskasta ja Neuvostoliitosta. Sotakorkeakoulun opetuksen ja 1930-luvun diplomitöiden merkityksellisyyttä heijastelee välillisesti se, että opettajistossa palvelivat muun muassa majuri Valo Nihtilä ja everstiluutnantit Paasonen, Harald Roos ja Joose Hannula, joista jokaisella tuli olemaan huomattava asema sotavuosien Päämajassa.[64] 1920- ja 1930-luvun ohjesäännöstöllä ja sotakorkeakoulun diplomitöillä oli tiivis yhteys, sillä sotakorkeakoulun opettajistolla oli merkittävä rooli ensimmäisten kirjoittajina ja jälkimmäisten ohjaajina.

Vaikka toimisto II:n toimintaa käsitelleet diplomityöt tarkastelivat divisioonatasoa, todennäköisesti niiden sisältö heijasteli myös laajemmin sitä käsitystä, joka tietojen muokkaamisesta oli. Mielenkiintoinen sivujuonne on, että 1930-luvun diplomitöissä näkyy sota-aikaan asti jatkunut keskustelu ja eri maiden valitsemien mallien vertailu siitä, pitääkö tiedustelutoimiston olla itsenäinen vai osa operatiivista toimistoa.

Tiedustelutietojen muokkauksen tarkoituksena oli antaa komentajalle ja joukoille tietoja, jotka olivat todellisen vihollistilanteen mukaiset sekä esittää oikeat johtopäätökset. Ehrnroothin jaottelussa muokkaaminen käsitti vaikeaa ja aikaa vaativaa toimintaa, kuten 1) tietojen vastaanottamista ja niihin tutustumista, 2) niiden järjestämistä ja luokittelua, 3) tutkimista, tulkitsemista ja vertailua, 4) tarkistamista ja tiedustelun

---

[63] Sodanaikaisten esikuntien tehtävät, kokoonpano ja työnjako. Sotakorkeakoulun opetusmateriaali. Everstiluutnantti H. Roos. 1936. T-21369/Dg:99. KA, s. 8, 31; *Esikuntaopas: ohjeita armeijakunnan ja divisioonan esikuntien työskentelyä varten.* Otava. Helsinki. 1940.

[64] Sotakorkeakoulu. Esikunta- ja viestiharjoitus 1936 (kurssit Y11, Y12, STO4). *Liite no 1. Harjoituksen johdon ja esikuntien kokoonpano*/T-21369/Dg:71. KA; Sotakorkeakoulu. *Käsky rajatiedustelusta 1936* (kurssi Y12). 6.6.1936/T-21369/Dg:81. KA; Sotakorkeakoulu. *Yleisen taktiikan kenttäharjoitus 8.–20.6.1936* (kurssi Y12). 4.6.1936/T-21369/Dg:81. KA; Kemppi, Jarkko: Yleisesikuntaupseerikoulutuksen kansainvälinen tausta. *Sotakorkeakoulu suomalaisen sotataidon kehittäjänä.* Maanpuolustuskorkeakoulun perinneyhdistys ry. WS Bookwell Oy. Juva. 2009, s. 17–22; Tynkkynen (1996), s. 23, 25–35, 40–46, 52–56; Tynkkynen (2009), s. 45–89. Suomalaisen sotataidon ja ohjesäännöstön kehittymisestä ennen talvisotaa, sotakorkeakoulun diplomitöiden merkityksestä osana tätä kehitystä sekä ulkomailta tulleesta vaikutuksesta ks. esim. Tynkkynen, Vesa: Sotakorkeakoulu ja suomalainen sotataito 1920- ja 1930-luvuilla. *Sotakorkeakoulu suomalaisen sotataidon kehittäjänä.* Maanpuolustuskorkeakoulun perinneyhdistys ry. WS Bookwell Oy. Juva 2009, s. 38–103.

uusimista, 5) yksittäisten tietojen yhdistämistä kokonaisuudeksi sekä 6) arvostelemista ja johtopäätösten tekoa.[65]

Tietojen vastaanottovaiheessa niihin tutustuttiin välittömästi eteenpäin ilmoitettavien tietojen havaitsemiseksi. Materiaalia järjestettäessä ja luokiteltaessa saapuneet tiedot vietiin diaarioon, josta ilmeni itse tieto, mistä se oli tullut ja milloin. Tiedot voitiin taltioida korttijärjestelmään, jossa esimeriksi vihollisen yhtymää koskevat tiedot olivat yhdellä kortilla ja sen alaisia joukkoja koskevat tiedot kukin omilla korteillaan. Olennaisia tietoja olivat esimerkiksi joukon sijainti, vahvuus, aikaisempi toiminta ja taisteluarvo. Osa kortteihin talletetuista tiedoista vietiin tilannekartalle, josta ilmeni esimerkiksi vihollisen ryhmitys, puolustuslaitteet ja varustustyöt sekä vihollisen selustan järjestelyt, kuten huoltotiet ja lentoasemat. Aineiston luokittelu perustui siihen, miten kiireellinen, tärkeä tai todenperäinen jokin tieto oli. Jokaisen tiedon kohdalla arvioitiin sen luotettavuus ja totuudenmukaisuus esimerkiksi sen perusteella, oliko se teknisellä välineellä tai sotavankikuulustelulla hankittu. Yksittäinen tieto saattoi olla heti käytettävissä tai jaettavissa, mutta joskus asia vaati lisäselvityksiä.[66]

Tietojen tutkimisessa ja tulkitsemisessa oli kyse esimerkiksi viholliselta haltuun otetun asiakirjan kääntämisestä suomeksi. Työtä tekevän henkilöstön oli ymmärrettävä vihollisen sotilasterminologiaa, jotta saatujen tietojen merkitys voitiin ymmärtää. Tietojen jatkuvan vertailun avulla jonkin vähäpätöiseltäkin tuntuvan tiedon merkitys saattoi selvitä, kun se pystyttiin liittämään laajempaan kokonaisuuteen. Ajan salliessa tiedot oli tarkistettava eli vahvistettava toisesta, edellisestä riippumattomasta lähteestä. Kun yksittäisistä tiedoista oli muodostettu kokonaisuus, tiedot vietiin kortistoon ja tilannekartalle tai niistä laadittiin erillinen vihollisen toimintaa kuvaava asiakirja. Tilannekarttaan merkittiin lipuilla, värikynillä tai muilla keinoilla viimeiset tiedot vihollisesta. Olennaista oli pystyä seuraamaan tilanteessa tapahtuvia muutoksia, mikä onnistui esimerkiksi käyttämällä eri päivien merkinnöissä eri värejä.[67]

Viimeistään tietojen arvosteluvaiheessa eri todenmukaisuusastetta olevista tiedoista – tarkistetuista, vertailluista mutta tarkistamattomista sekä vertailemattomista – tehtiin sellaiset johtopäätökset, että tiedot voitiin jakaa eteenpäin. Vaikka arvostelun yhteydessä yleensä selvisi, mitä ei vielä tiedetty, pyrittiin kiinnittämään huomiota vihollisen omalle joukolle muodostamiin todennäköisiin uhkiin sekä mahdollisiin yllätysmahdollisuuksiin. Johtopäätöksiä tehtäessä yksi vaihtoehto oli viholliskomentajan asemaan asettuminen ”omien” vaihtoehtojen ja mahdollisuuksien arvioimiseksi. Tällainen arviointi oli tehtävä kulloisessakin tilanteessa ilman ennakkokäsityksiä vihollisesta ja sen mahdollisuuksista. Vihollista ei saa yliarvioida tai halveksia. Johtopäätösten oli pohjauduttava ”vihollisen elämän, toimintatavan, taktiikan ja luonteenominaisuuksien täydelliseen tuntemiseen”.[68]

---

[65] Ehrnrooth (1935), s. 33.

[66] Salmio, Into: *Tiedustelu asemasodassa* (Sotakorkeakoulun diplomityö 1:33). Kansallisarkiston verkkopalvelu. 1928, s. 366; Söderman, M: *Divisioonan esikunnan toimisto II:n toiminta ja tehtävät hyökkäysliikkeen aikana*. (Sotakorkeakoulun diplomityö 1:126). Kansallisarkiston verkkopalvelu. 1930, s 16–17; Ingelius, Ragnar: *Divisioonan esikunnan toimisto II:n tehtävät ja toiminta hyökkäysliikkeen aikana* (Sotakorkeakoulun diplomityö 1:127). Kansallisarkiston verkkopalvelu. 1930, s. 38–39; Ehrnrooth (1935), s. 33–34. Ingelius toimi 1930-luvulla sotilastiedustelun tehtävissä Yleisesikunnassa sekä sotilasasiamiehenä Virossa ja Latviassa (Ruotsalainen (2020), s. 213–214, 217)

[67] Salmio (1928), s. 366; Ingelius (1930), s. 39; Söderman (1930), s 16–19. Ehrnrooth (1935), s. 34–36.

[68] Ehrnrooth (1935), s. 36–37.

Olennaista työskentelyssä oli suunnitelmallinen ja ajoissa tapahtuva tietojen jakaminen. Tämä saattoi tapahtua välittömästi tai määräajoin annettavina tilanneilmoituksina, tilannetiedoituksina, yhteenvetoina tai erikoistutkielmina. Jakaminen voitiin tehdä suullisesti puhelimella, kirjallisesti tai viestivälineellä. Tietojen jakamisessa olennaista oli, etteivät kirjallisten tuotteiden sanamuodot tai karttojen ja peitepiirrosten merkinnät olleet millään tavalla tulkinnanvaraisia. Määräaikaisilmoituksia olivat esimerkiksi viikko- ja kuukausitilanneilmoitukset. Erikoistutkielmien aiheita olivat esimerkiksi vihollisen toiminta ja aseistus. Toimistopäälliköiden henkilökohtaisissa puhuttelutilaisuuksissa sekä erikoisasiantuntijoiden yhteistoiminnalla voitiin tehdä tärkeitä havaintoja ja selvittää vaikeasti ratkaistavia kysymyksiä. Toimistopäällikön oli muodostettava saatujen tietojen perusteella itselleen kokonaismielipide tilanteesta ja kysyttäessä myös esitettävä se esimiehilleen. ”Tämä mielipide, joka voi osittain perustua olettamuksiin, ei kuitenkaan saa missään tapauksessa esiintyä toimiston lähettämissä ilmoituksissa, eikä missään toimiston papereissa tai kartoissa.”[69]

Todennäköisesti talvisodan alussa myös Päämajan tiedustelutoimistossa työskentely aloitettiin tavalla, joka noudatteli edellä lueteltuja periaatteita. Päämajan tiedustelutoimiston henkilövahvuus toki oli suurempi kuin divisioonatasolla, mutta vastaavat periaatteet olivat skaalattavissa kunkin johtamistason mukaisiksi. Kuvattu työskentelymalli ja aiemmin määritelty viholliskuvan käsite toimivat tutkimusaineiston analyysiä ohjaavana teoriana. Edellä kuvatut piirteet tietojen muokkaamisesta toimivat niinä analyysiyksiköinä, joiden perusteella saatavilla olevaa aineistoa valikoitui tutkittavaksi ja todisteiksi tutkimuskysymyksiin vastattaessa.

Edellä olevan perusteella viholliskuvan muodostaminen oli jo ennen sotia jatkuva ja monivaiheinen prosessi. Asia on ymmärrettävä niin, että jonkin vihollisjoukon kartalle viety merkintä kertoi sen nimen ja pääpiirteisen sijainnin. Se ei kuvannut joukon vahvuutta kuin suuntaa antavasti nimensä perusteella. Esimerkiksi joukon kokemat tappiot eivät nimityksessä välity. Karttamerkintä ei kertonut joukon käyttämästä kalustosta tai sen viimeaikaisesta toiminnasta. Siksi tietoja oli tallennettava esimerkiksi kortistoihin ja tietämystä jaettava erilaisina selvityksinä, tutkimuksina ja katsauksina. Niiden avulla kyettiin välittämään vihollisesta karttamerkintöjä syvällisempi kuva. Selvitysten tarkoituksena oli syventää lukijoidensa ymmärrystä siitä, millainen jokin vihollisjoukko todellisuudessa oli.

Edellä olevan perusteella viholliskuva ei ollut jokin yksittäinen osoitettavissa oleva kartta tai asiakirja. Viholliskuva muodostui kaikista niistä vallitsevaa vihollistilannetta ja vihollisen toimintaa kuvaavista asiakirjoista, jotka Päämajan tiedustelutoimiston muokkaustyön tuloksena jaettiin tietojen tarvitsijoille. Näiden asiakirjojen tutkiminen oli osa tutkimusongelmaan vastaamista.

Tiedustelun tiedonhankinta

1930-luvun ajattelussa tiedustelutietojen käsittelyn päämääränä oli riittävän viholliskuvan muodostaminen. Tiedot oli kuitenkin ensin hankittava. Mainitut diplomityöt sisältävät esityksen siitä, millainen tiedustelusuunnitelma divisioonan tiedustelutoimiston oli laadittava tietojen hankkimiseksi. Osassa erotettiin toisistaan tiedustelusuunnitelma ja tietojen hankintasuunnitelma. Ensin mainittu sisälsi komentajan vaatimukset siitä, mitä tietoja oli hankittava. Tietojen hankintasuunnitelmassa, tai tiedustelun toi-

[69] Söderman (1930), s. 17–19; Ingelius (1930), s. 39; Ehrnrooth (1935) s. 10, 37, 39–41.

meenpanosuunnitelmassa, suunniteltiin konkreettisesti, millä joukoilla ja mistä tiedot hankitaan. Näin toimittiin sota-aikana divisioonissa ja armeijakunnissa.[70]

Päämajan viholliskuvan muodostamista tutkittaessa on aiheellista kysyä, miksei tarkastella tiedonhankinnan suunnittelua. Syy on, ettei siitä ole jäänyt jälkiä, joiden perusteella asiaa voitaisiin tutkia. Mäkelä kuvaa muistelmissaan aselevon solmimisen jälkeen parakkikylien pihoilla poltetun tiedusteluosaston asiakirjoja, joiksi hän luetteli tiedusteluilmoitukset, suunnitelmat, kartat ja yhteenvedot.[71]

Vaikka kolmesta muusta mainitusta asiakirjatyypistä on säilynyt arkistokappaleita, Päämajan tiedustelusuunnitelmia ei löytynyt tämän tutkimuksen aikana. Yksi selitys voi olla, että toisin kuin ilmoitukset ja yhteenvedot, tiedustelusuunnitelmat oli tarkoitettu ainoastaan tiedustelujaoston sisäiseen käyttöön eikä niistä ole siksi säästynyt edes jakelukappaleita. Osasta tiedonhankintaa valaisevista lähteistä on kuitenkin löydettävissä viitteitä siitä, miten tai miksi tiedot piti hankkia. Siksi on todennäköistä, että myös Päämajan tiedustelussa laadittiin tiedustelusuunnitelmia, vaikka sellaista ei olekaan säilynyt jälkipolvien tutkittavaksi. Mainittakoon, että 1950-luvun alkupuolella järjestetyllä tiedustelu-upseerikurssilla yksi opiskelijaesitelmä esitteli prosessia, jolla Päämajan olisi tulevassa sodassa tiedustelusuunnitelmansa laadittava[72]. Tämä tukee muuten vahvistamattomaksi jäävää käsitystä siitä, että sotavuosinakin Päämajassa tiedustelusuunnitelmia laadittiin.

Tutustumalla Päämajan ohjaamaan sotasensuuriin Suomessa on mahdollista muodostaa jonkinlainen analogia siitä, millaisia asioita sotilastiedustelu piti merkityksellisinä sota-ajan olosuhteissa. Sotasensuurin tarkoitus oli suojata vihollisen tiedustelulta niitä asioita, jotka arvioitiin heidän sodankäynnilleen merkityksellisiksi, joten vastaavat asiat vihollisen puolella todennäköisesti kiinnostivat Päämajan tiedustelua. Alla mainittavat asiat eivät ole aikaan tai paikkaan sidottuja ja listaus on hyvin laaja, joten suoranaisena käänteisenä tiedustelusuunnitelmana sitä ei voida pitää. Siitä kuitenkin selviää, että toisen maailmansodan aikaan tiedustelun mielenkiinnon arvioitiin kohdistuvan asevoimien toiminnan lisäksi myös esimerkiksi maan teollisuuteen ja kansan mielialoihin.

Marraskuussa 1939 väliaikaisen sensuurin voimassa ollessa kenttäposti ei saanut Päämajan valvontaosaston mukaan sisältää 1) tiedonantoja, jotka koskivat valtakunnan sisäistä tai ulkoista turvallisuutta, kuten valtakunnan puolustusta ja sotavoimia, maa-, meri- ja ilmavoimia sekä niiden aseistamista ja varustamista, 2) joukko-osastojen sijoituspaikkoja ja siirtoja sekä joukkojen keskityksiä, 3) Päämajaa, esikuntia ja kaikkia muitakin sotilaallisia virastoja sekä puolustusvoimien päällystöä, 4) sotatarvikkeiden valmistusta, siirtoa, kuljetusta ja varastoimista; linnoitusten ja linnoituslaitteiden sekä kenttävarustusten rakentamista, aseistusta ja tilaa, 5) sotasatamia ja telakoita, sota- ja kauppalaivoja, puolustusvoimien tilauksia suorittavia tehtaita ja muita teollisuuslaitoksia, niiden hankintoja, raaka-ainevarastoja sekä tuotantoa, 6) sotilaallisesti tärkeitä rakenteita sekä kaikkea, mikä koski valtakunnan sotilaallista valmiutta tai varustamista, 7) maantie-, rautatie-, vesi- ja ilmaliikennettä sekä liikenteessä käytettäviä välineitä tai

[70] Ehrnrooth (1935) s. 13–17; Ingelius (1930), s. 7–14; Salmio (1928), s. 360–367; Söderman (1930), s.5–12; Timo, Jaakko: *Divisioonan tiedustelun kehittyminen jatkosodan aikana* (pro gradu). Maanpuolustuskorkeakoulu. 2019, s. 40–44, LIITE 3, LIITE 7.

[71] Mäkelä (1964), s. 263.

[72] Tiedustelu-upseerikurssi 4, kapt Reinikainen, kapt Haaksalo, kapt Siilasvuo Tiedustelusuunnitelman syntyminen Päämajassa. Missä määrin samat periaatteet ovat sovellettavissa armeijan esikuntaan, päiväämätön/sal/T-26890/Hla:6sal. KA. Tiedustelu-upseerikurssi 3 järjestettiin saman kansion asiakirjojen perusteella helmikuussa 1953, joten kurssi 4 on todennäköisesti järjestetty joko syksyllä 1953 tai vuonna 1954.

laitteita, 8) posti-, lennätin-, puhelin-, radio- ym. yhteyksiä sekä tiedonantolaitteiden rakentamista ja tilaa, 9) elin- ja muiden tarvikkeiden tilannetta ja yleistä mielialaa maassa sekä 10) niitä asioita, joiden julkisuuteen saattaminen, levittäminen tai välittäminen saattoi vahingoittaa valtakunnan puolustamista tai yleistä turvallisuutta.[73]

1.5 Tutkimusaineisto

Historiantutkimuksen aineisto on monesta muusta tieteenalasta poikkeavaa siinä mielessä, että pääasiallisesti aineisto ei ole syntynyt tutkimusta varten, vaan tutkittavana on erilaisia ja erinäisistä syistä jäljelle jääneitä menneisyyden toiminnan jälkiä. Sellaisenaan jäljet ovat mykkiä ja saavat merkityksen vasta tutkijan tulkinnan kautta. Lähteitä tulkittaessa pitää ymmärtää, minkä tapahtuman tai toiminnan jälkenä lähde toimii; mitä esimerkiksi jonkin asiakirjan kirjoittamisella on tavoiteltu ja mitä siitä on samasta syystä jätetty pois. Tärkeää on sellaisten lähteiden löytäminen, joiden perusteella voidaan tosiasiallisesti vastata tutkimuskysymyksiin.[74]

Tutkimuksen primääriaineiston perustan muodostavat tutkimuskohdetta käsittelevät asiakirjat, kuten käskyt ja raportit. Ne ovat sotahistoriantutkimuksen lähteinä kaksijakoisia. Sotilaan ja virkamiehen voidaan perustellusti olettaa pysyneen totuudessa virallista asiakirjaa laatiessaan, mutta on mahdollista, että asiakirjasta on epämiellyttävien tai sensitiivisten asioiden peittelemiseksi jätetty jotain pois. Päämajan tiedusteluun liittyviä asiakirjoja löytyy määrällisesti enemmän Päämajan operatiivisen osaston ja alajohtoportaiden arkistoista, kuin tiedustelun omista arkistoista.[75] Tärkeä asiakirjajoukko on myös Päämajan tiedustelussa palvelleiden henkilöiden nimikirja- ja kantakorttiasiakirjat, joihin sisältyi tapauskohtaisesti kantakortti, ansioluettelo, henkilöarvosteluita sekä muita palvelussuhdetta käsitelleitä asiakirjoja.

Tutkimuksessa arkistomateriaalin perusteella vastataan muun muassa viholliskuvan muodostamiseen liittyviin kysymyksiin. Vastaamisessa hyödynnetään vihollistilannetta käsitelleitä katsauksia sekä muita laajempia raportteja, kuten puna-armeijan aseistusta tai toimintamalleja käsitelleet tutkimukset. Myös sotapäiväkirjat, ohjesäännöt ja oppaat sekä esimerkiksi Päämajan työjärjestys luetaan tähän lähdejoukkoon. Nimikirja- ja kantakorttiasiakirjat mahdollistavat yhtäältä syvemmän ymmärryksen muodostamisen Päämajan tiedustelutoimistossa palvelleesta henkilöstöstä ja toisaalta yksityiskohtaisemman käsityksen muodostamisen tiedustelutoimiston organisaatiomuutoksista. Päämajan tiedustelutoimiston toiminnan kehittäminen sotavuosien aikana on aihepiiri, josta ei ole löytynyt kattavaa asiakirja-aineistoa. Siksi toimiston kokoonpanossa ja työskentelyssä tapahtuneiden muutosten arviointi on pitänyt tehdä sirpaleisen muun lähdeaineiston avulla.

Päämajan tiedustelujaoston itse Kansallisarkistoon toimittamia asiakirjoja on arkistossa melko vähän[76], koska arkistot käskettiin tuhota syksyllä 1944 ennen välirauhan voimaan tuloa. Lisäksi paljon aineistoa siirtyi Stella Polaris -operaation mukana Ruotsiin. Panschinin saatua oman väitöstutkimuksensa käyttöön Pääesikunnan arkistoista Päämajan valvontaosaston sodanajan vastavakoilun asiakirjoja, selvitettiin, voisiko samankaltaista aineistoa olla olemassa myös Päämajan tiedustelutoimiston toiminnasta.

[73] Panschin (2018), s. 171–172.
[74] Kalela (2000), s. 92–97; Lauerma (1977), s. 88–97; Renvall (1965), s. 148–164; Tepora, Danielsbacka & Hannikainen (2022), s. 17.
[75] Lauerma (1977), s. 87–91; Heiskanen (1989), s. 125, 128.
[76] Kansallisarkistossa on Päämajan tiedustelun asiakirjoja 17 mapissa yhteensä noin neljä hyllymetriä.

Pääesikunnan mukaan arkistoissa ei ole Päämajan tiedustelutoimiston arkistoaineistoa eikä Panschinin käsittelemä arkisto sisällä Päämajan tiedustelutoimiston aineistoa.[77] Niistä ei siten ole tälle tutkimushankkeelle hyötyä.

Paasonen totesi muistelmissan, että ”on luonnollista, että moni seikka on jo unohtunut tai jonkin tapauksen kuva on muistissani kaventunut”. Reino Raski puolestaan totesi, että ”ottaen huomioon työn konspiratiivisen luonteen on luonnollista, että minun tietoni rajoittuvat vain siihen toimintaan, johon itse henkilökohtaisesti osallistuin. Kun tässä lisäksi on kulunut aikaa yli 30 vuotta, on luonnollista, että en muista enää kaikkea, että aikamääreet saattavat pettää ja on unohtunut paljon sellaista asiaa, millä saattaisi olla merkitystä.”[78]

Muistelmat ovat lähdeaineistoina hyvin vaihtelevia käsittäen teoksia täysin muistinvaraisesti laadituista kirjoitelmista pienoistutkielmiin, jotka on laadittu päiväkirjoihin ja muuhun aineistoon tukeutuen. Usein teoksen laatimisperusteet eivät ole tiedossa. Muistelmat ovat subjektiivisia näkemyksiä menneistä tapahtumista, joten niiden asiasisältöjä tarkasteltiin kriittisesti ja mahdollisuuksien mukaan muuhun aineistoon vertaillen. Muistelmien avulla on mahdollista kuvailla yksityiskohtaisemmin ja elävöittää toimintaa tavalla, joka ei pelkän asiakirja-aineiston perusteella ole mahdollista. Heiskanen havaitsi tutkimuksiensa yhteydessä, että sota-ajan Päämajan toimistojen toimintaa tutkittaessa jälkeenpäin kerätty muistitieto erotteli yleensä huonosti sotien eri vaiheet. Työskentelytavat ja niiden muutos talvi-, jatko- ja Lapin sodan kuluessa oli usein vaikeaa tai mahdotonta todeta muistitietojen perusteella.[79] Tutkimuksessa käytetään lähteinä muun muassa Päämajan tiedustelujaostossa palvelleiden henkilöiden muistelmia.

Päiväkirjat ja kirjeet voivat kertoa menneistä tapahtumista muistelmia tarkemmin johtuen ajallisesta läheisyydestä itse tapahtumahetkeen. Parhaimmillaan ne voivat sisältään sellaisia kirjoittajan itsensä tai kirjeen vastaanottajan käyttöön tarkoitettuja luottamuksellisia tietoja, joita ei esimerkiksi virallisiin asiakirjoihin ole haluttu kirjoittaa. Toisaalta kirjoittaja kirjaa päiväkirjoihin ja kirjeisiin vain haluamiaan asioita, joten asioiden kaikkia puolia niissä ei välttämättä esitetä.[80] Tämän tutkimuksen aineistoon sisältyy vähäisessä määrin Kansallisarkistossa säilytettäviä yksityishenkilöiden kirjeitä sekä esimerkiksi kenraali Tuompon päiväkirjaan perustuvat muistelmat.

Haastattelut ovat lähdearvoltaan lähellä muistelmia. Haastateltavan muisti voi pettää, hän voi käyttää tilaisuutta hyväkseen esittääkseen asiat itselleen edullisessa valossa tai

---

[77] Käkönen (1970), s. 12; Panschin (2018), s. ix; Pääesikunnan tiedusteluosaston edustajan tiedonannot 20.8.2018 ja 24.1.2022. Kirjoittajan hallussa. Stella Polariksesta tarkemmin ks. esim. Manninen & Liene (2002). Stella Polaris -aineistoon liittyvänä anekdoottina mainittakoon, että jatkosodan loppupuolella Tukholmassa sotilasasiamiehenä toimineen eversti Stewenin arkistosta löytyy 14.1.1964 Buenos Airesista lähetetty, epäselvällä käsialalla allekirjoitettu kirje, jonka lopussa todettiin, että ”Vanha Arkisto ja suuri joukko materiaalia on täällä minun hallussani menneiltä ajoilta, arkistoa, todistuksia, valokuvia, filmejä ja vaikka mitä”. (Kirje eversti Stewenille Buenos Airesista 14.1.1964/Pk-1924/1. KA; Turtola, Martti: *Mannerheimin ristiriitainen upseeri. Eversti Aladár Paasosen elämä ja toiminta.* WSOY. Helsinki. 2012, s. 294.).

[78] Paasonen (1974), s. 11; Raski, Reino: Reino Raskin itse vuosien 1976–1977 tienoilla äänittämä muistelma. STM-kerho 1983–1987/Päämajan tiedustelutoimiston asevelikerhon eli ns. STM-kerhon haastatteluaineisto/2.2.1995, Pk-2054. KA. 1976–1977, s. 1.

[79] Heiskanen, Raimo: *Talvisodan operaatioiden johtaminen ja edellytysten luominen sodankäynnille Päämajan operatiivisen osaston näkökulmasta.* Maanpuolustuskorkeakoulun. Historian laitos. Julkaisusarja 1. Gummerus Kirjapaino Oy. Saarijärvi. 1996, s. 16; Lauerma (1977), s. 92. Heiskasen tutkimus perustuu haastatteluihin, arkistolähteisiin ja muihin tutkimuksiin, mutta se on viitteistämätön, joten sen esittämiin johtopäätöksiin suhtaudutaan tässä tutkimuksessa kriittisesti.

[80] Lauerma (1977), s. 91–92.

hän voi jättää jotain kertomatta. Tutkimuksessa hyödynnetään haastattelumateriaalia, joka ei ole tutkijan keräämä. Raimo Heiskanen haastatteli vuosina 1983–1987 muutaman muun henkilön kanssa yhteensä 37 Päämajan tiedustelutoimistossa palvellutta henkilöä. Haastattelut kerättiin tiedustelutoimiston historiikin kirjoitusta varten ja ne on tallennettu litteroituna Kansallisarkistoon. Heiskanen kertoo, että ”vaikka aika on verottanut muistiin painunutta tietoaineistoa”, ovat haastateltavat luottamuksellisiksi muodostuneiden suhteiden ansiosta kertoneet paljon sellaista, jota ei muuten olisi enää saatu selville, tai jota ei ventovieraille haastattelijoille olisi edes kerrottu. Näitä haastatteluita on jo käytetty aineistona tiedusteluaiheisessa tutkimuksessa, mutta niiden käyttö on edelleen perusteltua, koska aineistolle esitetyt kysymykset ovat erilaisia kuin aikaisemmin. Näin on myös mahdollista löytää aikaisempaan verrattuna erilaisia tulkintoja.[81]

Nämä haastattelut ovat yksi merkittävä aineistoryhmä, mutta kuten muidenkin aineistoryhmien kohdalla, niiden asiasisältöön suhtaudutaan kriittisesti arvioiden. Niistä löytyy epäjohdonmukaisuuksia ja muistivirheitä, joten tietoja on verrattu muuhun aineistoon. Haastatteluiden käyttöarvoa laskee myös se, että litterointien perusteella kysymystenasettelu vaikuttaa olleen vakioimaton. Useassa haastattelussa suurin mielenkiinto on kohdistunut kevään 1944 tapahtumiin tai sodan jälkeen tapahtuneisiin kuulusteluihin ja vangitsemisiin. Monesti tiedustelutoimiston päivittäistä toimintaa käsittelevät asiat tulivat käsitellyksi suppeasti ja toteavalla tavalla. Osalta sellaisista henkilöistä, jotka olisivat todennäköisesti tienneet tälle tutkimukselle mielenkiintoisista asioista jotain, niistä ei ole kysytty lainkaan. Tämä on ymmärrettävää haastattelijoiden oman tutkimuksen vuoksi, ja se on tiedostettu haaste tilanteessa, jossa käytetään muiden keräämää aineistoa. Muistelmien tavoin haastatteluaineisto tarjoaa mahdollisuuden kertoa tiedustelutoimiston arjesta sellaisia asioita, joihin ei virallisten asiakirjojen kautta päästä käsiksi, kuten toimiston työskentelytavat ja henkilöiden väliset suhteet.

Tutkimuksessa hyödynnettään monin tavoin aikaisempaa tutkimusta. Näitä ovat edellä kuvailtujen lisäksi esimerkiksi sotien jälkeen laaditut opinnäytetyöt ja sotilasalan julkaisuissa julkaistut artikkelit. Yhtäältä aikaisempien tutkijoiden työtä on arvostettava. Toisaalta luotettavan tiedon kumuloitumiselle ja heidän töidensä hyödyntämiselle tutkimuksessa on valitettavaa, että runsaan sotavuosien tiedustelua käsittelevän kirjallisuuden joukossa on useita tutkimuksellisella otteella laadittuja, mutta joko vailinnaisesti viitteistettyjä tai täysin viitteistämättömänä julkaistuja teoksia[82]. Koska viittauskäytännöt tässä aineistojoukossa ovat olleet nykypäivän akateemisella mittapuulla tieteelliseltä tarkkuudeltaan vaihtelevia, jokaisen kirjan ja artikkelin sisällön paikkansapitävyyttä ja todistusvoimaa on arvioitu erikseen. Tällaista aineistokokonaisuutta ei kuitenkaan voi sivuuttaa, koska historiatiede ei edisty, ellei uutta tutkimusta rakenneta vanhan päälle[83].

Aikaisempaa tutkimusta, esimerkiksi Lassi Saressalon, Mikko Porvalin, Pekka Turusen, Ohto Mannisen, Lauri Lehtosen ja Timo Lienen töistä, hyödynnetään varsinkin selvitettäessä Päämajalle tietoa tuottaneiden joukkojen toimintaa. Lisäksi sotakorkeakoulussa on laadittu ennen sotavuosia ja niiden jälkeen noin 25 kappaletta diplomi-

[81] STM-kerho 1983–1987/Päämajan tiedustelutoimiston asevelikerhon eli ns. STM-kerhon haastatteluaineisto/2.2.1995, Pk-2054. KA; Lauerma (1977), s. 92; Heiskanen (1989), s. 13–14, 18, 325–326; Karjalainen (2019), s. 15.
[82] Esimerkiksi Heiskanen (1989); Juhola, Paulaharju & Strömberg (2004); Lehtonen, Lauri; Timo Liene & Ohto Manninen: *Sanomansieppaajia ja koodinmurtajia. Suomen radiotiedustelu sodassa.* Docendo. EU. 2016.
[83] Lauerma (1977), s. 93, 96.

töitä[84], joista kukin käsittelee jotain tiettyä osaa sota-ajan tiedustelusta. Sotavuosien tiedustelusta on kirjoitettu valtavan paljon tutkimuksia, tietokirjoja sekä faktan ja fantasian sekoituksia. Lähdeluettelosta ilmenevällä tavalla tutkimuskysymyksiin vastattaessa on perehdytty ja tukeuduttu huomattavaan määrään aikaisempaa tutkimusta. Monin paikoin aikaisempaa tutkimusta on täydennetty tai varmennettu arkistolähteillä. Tutkimusaineistoon ei ole sisällytetty laajasti Suomen ulkopuolella tehtyä toisen maailmansodan tiedustelua käsittelevää tutkimusta, koska todennäköisesti tästä huomattavan laajasta aineistoryhmästä ei olisi ollut löydettävissä merkittävää määrää Suomen sotilastiedustelun sisäisiä prosesseja käsitteleviä tietoja.

Oma aineistoluokkansa ovat kartat, piirrokset ja kuvat. Vaikka toisenlaisen tutkimuskohteen kohdalla kuvien ja karttojen syvempi analysointi on olennainen osa tutkimuskysymyksiin vastaamista,[85] on niillä tässä tutkimuksessa muuta aineistoa täydentävä sekä kerrontaa elävöittävä ja havainnollistava merkitys. Kartat olivat myös yksi keskeinen tapa välittää viholliskuvaan sisältyviä tietoja.

Tutkimuksen aikana tutkittiin myös paljon aineistoa, joka ei päätynyt lähteiksi tähän tutkimukseen joko siksi, ettei se sisältänyt lainkaan tutkimuskysymysiin vastaamisessa merkityksellistä tietoa tai siksi, että samanlaisia todisteita oli löytynyt jo muista lähteistä. Arkistoaineistosta tutkittiin suuri määrä Päämajan osastojen ja sen alaisten joukkojen kansioita. Vielä suurempi määrä kansioita tarkasteltiin arkistojärjestelmistä löytyvien kuvailutietojen perusteella. Henkilöarkistoiksi luokiteltavien Kansallisarkiston pikkukokoelmien lista käytiin kokonaisuudessaan läpi otsikkotasolla. Lähdeluetteloon päätymättä jääneeseen aineistokokonaisuuteen sisältyy myös joukko muistelmateoksia, tietokirjoja, tutkimusartikkeleita ja laajempia tutkimuksia.

1.6 Yleisesikunnan tilastotoimisto ennen talvisotaa

Vaikka tämä tutkimus rajautuu sotavuosille 1939–1944, on tutkimuskohteella juurensa aikaisemmassa historiassa. Sota-ajan tiedustelutoimiston edeltäjä oli rauhan ajan Yleisesikunnan tilastotoimisto ja samalla tavoin sota-ajan sotilastiedustelun muilla toimijoilla oli juurensa sotia edeltäneessä ajassa. Jotta voidaan ymmärtää tutkimuksen aikarajauksen puitteessa tarkasteltavia asioita, luodaan tässä alaluvussa tutkimuskysymysten jäsentelyä noudattaen kuva siitä, millainen rauhan ajan tilastotoimisto oli 1930-luvun lopulla.

Talvi- ja jatkosodan päämajoitusmestari majuri Aksel Airo asetti 1920-luvulla laatimassaan esityksessä ”Mietelmiä armeijan johdon järjestelystä” tiedustelutoiminnalle vaatimukseksi vihollisen voimien, vahvuuden, toimintavälineiden ja sotamateriaalin tuntemisen. Näihin tietoihin perustuen operatiivinen ala pystyi valmistelemaan suunnitelmat omien joukkojen käytöstä. Tällaisen lähestymistavan vuoksi mahdollisen vihollisen sotilaallisen potentiaalin arvioiminen oli osa normaalia toimintaa 1930-luvulta alkaen. Oli arvioitava, miten laajassa mitassa Neuvostoliitto pystyy aloittamaan sodan yllättäen, miten suuren voiman he pystyvät Suomea vastaan keskittämään suomalaisten vielä perustaessa joukkojaan ja miten he suojaavat oman keskityksensä. Arviointia tehtiin sekä operatiivisella että tiedustelualalla.[86]

---

[84] Sotakorkeakoulun diplomityöt ovat luettavissa Kansallisarkiston verkkopalvelussa.
[85] Lauerma (1977), s. 96.
[86] Karjalainen (2019), s. 77–79, 82–83, 86–88.

Päämajan tiedustelujaoston tiedustelutoimiston rauhanaikaisena edeltäjänä toimi Yleisesikunnan Ulkomaaosaston tilastotoimisto. Tilastotoimiston päätehtävä oli Neuvostoliittoon kohdistuvan tiedustelun toteuttaminen eli tietojen kerääminen ja muokkaaminen sekä tietojen jakaminen. Tilastotoimisto vastasi myös Moskovan-sotilasasiamiehen ohjaamisesta muiden sotilasasiamiesten ollessa ulkomaatoimiston vastuulla. Tiedustelun mielenkiinnon pääkohteet olivat Neuvostoliiton sotalaitos sekä maan poliittinen, taloudellinen ja yhteiskunnallinen kehitys.[87]

Tiedon lähteet 1930-luvun lopulla

1930-luvun loppupuolelle tultaessa rauhan aikana tilastotoimiston tiedon lähteitä olivat sotilasasiamiehet, radiotiedustelu, toimiston oma ja alatoimistojen organisoima asiamiestiedustelu[88] sekä muiden maiden tiedustelupalveluilta ja avoimista lähteistä, kuten lehdistöstä, saadut tiedot. Vuoden 1927 Kenttäohjesäännön mukaan sota-aikana tiedustelutietoja hankittaisiin esimerkiksi kuulustelemalla sotavankeja, tutkimalla sotasaalisasiakirjoja, lähettämällä kaukopartioita vihollislinjojen taakse, tähystämällä, kuuntelu-, lento- ja mittaustiedustelulla sekä alaisten joukkojen suorittamalla tiedustelulla. Syksyllä 1939 julkaistu tiedusteluopas täydensi listaa maatähystyksellä, liikkuvalla maatiedustelulla, yliloikkareiden ja paikallisten asukkaiden kuulustelulla, salaisella tiedustelulla, suuntimisella sekä valon- ja äänenmittauksella.[89]

Yksi osa tiedonhankintaa ennen talvisotaa oli kansainvälinen yhteistyö, joka alkoi pian itsenäistymisen jälkeen. 1920- ja 1930-luvuilla sotilastiedustelu teki yhteistyötä Viron, Latvian, Puolan, Japanin, Ruotsin, Saksan, Yhdysvaltojen, Iso-Britannian ja Ranskan kanssa. Yhteistyön tarkoituksena oli puna-armeijaan ja sen kehitykseen liittyvien tietojen vertailu ja vaihtaminen, mikä tapahtui sekä tapaamisissa että jakamalla raportteja valtioiden kesken. Tietoja vaihdettiin sekä sotilasasiamiesten että Yleisesikunnan tiedustelu-upseereiden välityksellä. Viron kanssa tiedonvaihto oli ensin viikoittaista, mutta maiden välille rakennetun merikaapeliyhteyden valmistuttua jopa päivittäistä. Tilastotoimiston päällikkö vastasi ulkomaille luovutettavan Neuvostoliittoa koskevan

---

[87] Lahdenperä, Jyrki: *Yleisesikunnan sotilaspoliittisen tilannearvion kehittyminen 1930-luvulla* (YE-kurssin diplomityö). Maanpuolustuskorkeakoulu. 1995, s. 9.

[88] Sekä aikaisemmassa tutkimuksessa että tämän tutkimuksen aineistossa salaisesta asiamiestiedustelusta puhutaan ristiriitaisin käsittein: (salainen) asiamies, (salainen) tiedustelija, vakooja ja agentti. Sotavuosina voimassa olleiden kansainvälisten sopimusten mukaan Neuvostoliitossa muussa kuin suomalaisessa asepuvussa toimineet tiedustelijat olivat käsitteellisesti vakoilijoita. Neuvostoliitto tosin ei ollut kyseisiä sopimuksia ratifioinut. Suomessa sotavuosina agenttisanaa käytettiin esimerkiksi Hella Wuolijoen yhteydessä, jota Etsivä keskuspoliisi epäili sekä brittien että venäläisten agentiksi. Eräs valvontaupseeri totesi, että Suomessa toimineiden, mutta rajan takana koulutettujen agenttien toiminta oli varovaista ja taitavaa. Nämä agenttisanan käyttötavat ovat yhteneväisiä länsimaisen tiedusteluperinteen kanssa, missä sillä on populaarikulttuurin luomasta vinoumasta huolimatta viitattu yleensä kohdemaan kansalaiseen, joka toimii tiedon lähteenä toiselle maalle. Käsitteellisesti tällaisia olivat sotavuosina myös esimerkiksi Neuvostoliiton alueella asuneet siviilit tai puna-armeijan sotilaat, jos he toimittivat tietoja suomalaisille. Suomalaiset käyttivät kouluttamistaan tiedustelijoista usein nimitystä *asiamies*, joten sitä myös tässä tutkimuksessa lähtökohtaisesti käytetään. Toki myös sana agentti esiintyy asiakirjoissa. Sirpaleisen aineiston maininnoissa agenteista ei ole aina pääteltävissä varmasti, puhutaanko koulutetusta asiamiehestä vai suomalaisten lukuun toimineesta neuvostoliittolaisesta agentista, joten eri nimityksiä esiintyy tekstissä lähteistä johtuvista syistä. (Sudenniemi, Seppo: *Salaisen sodan varjot. Tiedustelua ja desanttitoimintaa talvi- ja jatkosodassa*. Otava. Helsinki. 1987, s. 68, 261; Porvali, Mikko: *Vakoojakoulu. Päämajan asiamieskoulutus jatkosodassa.* Atena kustannus OY. Jyväskylä. 2010, s. 187–197; www.spymuseum.org Katsottu 6.10.2021 [www.spymusem.org/education-programs/spy-resources/language-of-espionage])

[89] Kenttäohjesääntö I. 1927, s. 56–89; Tiedusteluopas. Puolustusministeriö, koulutusosasto. Otava. Helsinki. 1939, II. Oppaan jakelu käynnistyi marraskuun 3. päivä annetulla käskyllä ja sitä oli tarkoitus jakaa 2 kappaletta komppania- ja pataljoonakokoluokan joukkoihin sekä 5 kappaletta rykmenttien ja divisioonien esikuntiin. (Päämajan koulutusosaston käsky no 94/Kl./39.sal/Perus-20/1. KA); Kanninen (1959), s. 3–6.

tiedusteluaineiston valikoimisesta, joten lähes varmasti myös vastaanotetut tiedot päätyivät tilastotoimistoon. Esimerkki tiedusteluyhteistyön kautta ennen sotia saaduista tiedoista on ”eräältä suurvallalta” ilmeisesti vuoden 1937 loppupuolella saatu mietintö puna-armeijan operaatiosuunnitelmista.[90]

Ennen sodan syttymistä merkittävimpiä tiedon tuottajia olivat radio- ja lentotiedustelu sekä rajan taakse lähetetyt salaiset partiot. Neuvostoliitosta tulleiden loikkareiden sekä siellä luvallisesti asioineiden henkilöiden puhuttamisella saatiin joitain hyödyllisiä tietoja. Pohjoisesta merkittäviä tietoja saatiin Rovaniemen alatoimistolta, joka lähetti vuoden 1939 kesäkuun ja marraskuun välillä yhteensä 18 partiota Neuvostoliiton alueelle. Syyskuussa 1939, ennen ylimääräisten harjoitusten (YH) alkamista, tilastotoimisto järjesti tiedustelu-upseerien kertausharjoituksen 23 reserviläiselle, joista kahdeksan lähetettiin eri suunnille itärajaa keräämään havaintoja rajan takana tehtävistä valmisteluista. Tietoja puna-armeijan joukoista saatiin myös sotilasasiamiehiltä, neuvostoliittolaisista ja saksalaisista sotilasaikakauslehdistä sekä japanilaisilta.[91]

Yleisesikunnassa seurattiin laajasti neuvostoliittolaisia ja kansainvälisiä julkisia sotilaslähteitä. Kevättalvella 1939 operatiivisen osaston ilmavoimatoimisto tilasi muun muassa neuvostoliittolaiset sotilasilmailua ja ilmapuolustusta käsittelevät Vjistnik Vosduschnavo flota[92] ja Vjistnik Protivovosduschnoi oboroni. Julkisten lähteiden perusteella pystyi suurpiirteisesti seuraamaan puna-armeijan ja sen aseistuksen kehittymistä sekä selvittämään sen kokoonpanon ja ryhmityksen sotilaspiiritasolla. Sotilasasiamiesten välittämien julkisten kirjallisten aineistojen lisäksi helmikuussa 1938 Moskovasta raportoitiin myös uudesta kenttäohjesäännöstä sekä sisäpalvelusohjesäännöstä.[93]

Organisaatio ja henkilöstö

Rauhan ja sodan ajan tilasto- ja tiedustelutoimistojen juuret olivat vapaussodassa, jossa Mannerheimin pyynnöstä jääkäreiden Tukholmaan organisoimasta tietotoimistosta lähetettiin Suomeen maisteri, jääkäri Isak Alfthan. Hän matkusti Suomeen tammikuun lopussa ja loi maalis-huhtikuuhun mennessä Päämajaan tietoja hankkivan tietotoimiston – tiedusteluosaston – joka tuki tiedoilla operatiivista suunnittelua ja rintamajoukkoja. Vapaussodassa tiedusteluosaston henkilöstöstä iso osa toimi kentällä esimerkiksi

---

[90] Salokorpi, Toivo: selvitys nro VI 20.5.1947/Salokorpi, Toivo Kustaa A:4491/Valpo II. KA; Tynkkynen, Vesa: Daavid vastaan Goljat. *Tuleva sota. Ennustamisen sietämätön vaikeus.* Maanpuolustuskorkeakoulu. Edita Publishing Oy. Helsinki. 2017, s. 159–160; Panschin (2018), s. 83; Ruotsalainen (2020), s. 80, 124, 153–154, 165, 167, 170, 179, 181, 184, 186, 211, 217, 221; Masunaga, Shingo: *In Search Of New Facts. Interwar Japanese Military Intelligence Activities in the Baltic States and Finland: 1918–1940* (väitöskirja). Turun yliopisto. 2021.

[91] Väinö Korhosen muistelmia syksyltä 1939, tiedustelu-upseerien kertausharjoitus ja tiedustelumatka syyskuussa 1939/Pk-2140. KA; Nimikirja- ja kantakorttiasiakirjat: Tervaskari, Väinö Juhani (s. 14.6.1911, k. 2.8.2000). KA; Raski, Reino, haastattelu 24.5.1983, STM-kerho 1983–1987/Päämajan tiedustelutoimiston asevelikerhon eli ns. STM-kerhon haastatteluaineisto/2.2.1995, Pk-2054, s. 1–2; Paarma, Harri: *Salaista tiedustelua napapiirillä 1939*. Arvi A. Karisto Oy. Hämeenlinna. 1970, s. 52, 100, 102, 123, 150; Heiskanen (1989), s. 79–81; Saressalo (2010), s. 12. Tilastotoimiston Rovaniemen alatoimiston päällikön Harri Paatsalon mukaan varsinkin talvisotaa edeltävänä syksynä myös rajan yli lähetettyjen agenttien tiedonhankinnalle oli kova tarve, vaikkei Yleisesikunta tai tilastotoimisto virallisesti sellaiseen toimintaan voinut sitoutuakaan. Kaksi 1970-luvulla julkaistua Rovaniemen alatoimiston sotien aikaista toimintaa käsittelevää teosta perustuvat Paatsalon (myöh. Paarma) muistiinpanoihin ja muistitietoihin.

[92] Tässä tutkimuksessa tekstissä mainittavien venäjänkielisten julkaisujen kirjoitusasuina käytetään kunkin lähteen mukaista kirjoitusasua, jossa tunnistetaan olevan vaihtelua eri lähteiden välillä. Eri aikoina syntyneiden aineistojen translitterointikäytännöt eivät ole tiedossa. Viitemerkinnöissä venäjänkieliset lähteet esitetään alkuperäisessä kirjoitusasussaan ilman translitterointia.

[93] Tunnistetiedoton asiakirja. Ilmavoimatoimisto (Op.3) 17.2.1938/Perus-24/1. KA; Ruotsalainen (2020), s. 227.

rintamjoukkojen yhteydessä, jolloin Päämajassa saattoi olla paikalla vain osastopäällikkö ja yksi tiedustelu-upseeri.[94]

Tilastotoimiston ydinjoukon vahvuus kasvoi 1930-luvun aikana viidestä upseerista 14 henkilöön. Osalle heistä kertyi ennen talvisotaa vuosien kokemus toimistossa työskentelystä, ja osa opetti tiedustelua Yleisesikunnan järjestämillä tiedustelukursseilla. Lahdenperän mukaan usealta henkilöltä kuitenkin puuttui esimerkiksi tarvittava venäjän kielen taito. Tilastotoimistossa tietojen analysointi oli puutteellista, mikä mahdollisesti johtui henkilöstön vähyyden lisäksi myös osan henkilöstöstä osaamattomuudesta tehtäviinsä nähden. Toimiston käyttöön tuotetun tiedon määrä kasvoi merkittävästi talvisotaa edeltäneen vuosikymmenen aikana, ja toimiston alaisuuteen pyrittiin samaan lisää virkoja ja venäjänkielentaitoista henkilöstöä. Toimiston jakamista raporteista on nähtävissä, että se ei ehtinyt analysoida kaikkea saamaansa tietoa, vaan esimerkiksi sotilasasiamiesten raportteja jaettiin sellaisinaan eteenpäin.[95]

Operatiivisella osastolla palvellut Erkki Kukkonen esitti, että määrärahapuutteen lisäksi tilastotoimiston tehokkuutta ennen sotia vähensi se, että venäjän kielen taito oli ollut määräävä pääsyvaatimus tiedustelun palvelukseen henkilöitä valittaessa. Siksi tiedustelu ei ollut onnistunut sen enempää hankkimaan sotilaskarttoja rajan takaa kuin selvittämään tai arvioimaan, millaisia Neuvostoliiton sotilaalliset suunnitelmat sodan syttyessä olisivat. Tällä alalla positiivinen poikkeus oli radiotiedustelu.[96]

Tilastotoimiston tarkasta vahvuudesta on vaikea saada selvyyttä. Eero Elfvengrenin mukaan mainittujen 14 tehtävän lisäksi toimistossa työskenteli esimerkiksi toukokuussa 1938 yhdeksän naista kanslia-apulaisina, joku muu nainen sekä neljä muuta virkailijaa. Hän laskee vakinaisten ja tilapäisten työntekijöiden määräksi 29 henkilöä.[97] Sodan ajan organisaatioon siirryttäessä rauhan ajan tilastotoimisto muuttui tiedustelujaoston tiedusteluosastoksi ja se jaettiin tiedustelutoimistoon ja viestitiedustelutoimistoon, joten jotta voidaan myöhemmin tarkastella nimenomaan tiedustelutoimiston työskentelyä, eritellään jäljempänä tarkemmin tilastotoimistossa palvelleiden henkilöiden vastuita.

---

[94] Nimikirja- ja kantakorttiasiakirjat: Alfthan, Isak (s. 16.8.1888, k. 26.12.1955). KA; Heiskanen (1994), s. 19–20; Backlund, Stefan: Itsenäisen Suomen sotilastiedustelun perustaminen 1918. *Sata vuotta suomalaista sotilastiedustelua* (toim. Sipilä, Joonas & Tapio Koskimies). Atena Kustannus OY. EU. 2018, s. 32–33; Karjalainen (2019), s. 59–60; Porvali, Mikko: *Kohti itää. Päämajan kaukopartio-osasto Vehniäinen 1941*. Otava kirjapaino. Helsinki. 2021, s. 31.

[95] Lahdenperä (1995), s. 13–16; Kanninen (1959), s. 1–3. Yleisesikunnan 1930-luvulla järjestämistä tiedustelu-upseerikursseista huolimatta talvisodan alla armeijakuntien ja divisioonien tiedustelu-upseerien keskimääräinen osaamistaso ei ollut hyvä. ”Koska on todettu, että armeijakuntien ja divisioonien tiedustelu-upseereiksi on sijoitettu henkilöitä, joilta puuttuvat edellytykset k.o. tehtävän menestykselliseen suorittamiseen, ---.” Päämaja halusi kerätä tiedot tiedustelu-upseerikurssin suorittaneista sekä tiedustelu-upseereiksi sijoitetuista henkilöistä. Tiedusteluosaston käskyn allekirjoittivat poikkeuksellisesti osastopäällikön ja valmistelijan sijasta jaostopäällikkö ja yleisesikunnan päällikkö. (Päämajan tiedusteluosaston käsky no 2094/tied.1/39.sal/Perus-20/1. KA).

[96] PM:n toiminta hyökkäyksen torjumiseksi Laatokan ja Jäämeren välillä talvisodan alkupuolella. Kenraaliluutnantti Erkki Kukkosen esitelmä vanhimmalle päällystölle 25.3.1961 Helsingissä. Erkki William Kukkosen kokoelma Pk-1018/2. KA, s. 2–3.

[97] Elfvengren, Eero: *Laajasta johtoesikunnasta Mannerheimin yleisesikunnaksi*. Maanpuolustuskorkeakoulu. Sotahistorian laitos. Julkaisusarja 1. Hakapaino Oy. Helsinki. 2000, s. 168–169. Elfvengrenin mukaan henkilökunnan kokonaismäärä 1930-luvun loppupuolella on vaikea selvittää, sillä Yleisesikunnan omien määrävahvuustaulukoiden lisäksi siellä palveli tilapäisesti komennettuna ylimääräistä henkilökuntaa ja toisaalta Yleisesikuntaan sijoitettuja henkilöitä oli komennettuna esimerkiksi Sotakorkeakouluun opiskelijoiksi. Edelleen Helsingin komennuskomppaniaan kuuluneita aliupseereita ja varusmiehiä työskenteli Yleisesikunnassa, vaikka he olivatkin komennuskomppanian kirjoilla. (Elfvengren (2000), s. 178).

Toimisto-päällikkö	• Vakoiluverkon järjestelyt ja yhteyden pito asiamiehiin (ns. pitkä tiedustelulinjat) • Yhteistoiminta muiden viranomaisten ja ulkomaalaisten yhteistyötahojen kanssa • Neuvostoliiton ulko- ja sisäpoliittisen kehityksen seuraaminen • Moskovassa olevan sotilasasiamiehen ohjaaminen osastopäällikön ohjeiden mukaan
1. nuorempi toimisto-esiupseeri	• Neuvostoliiton ilmavoimien aselajillinen kehitys • Neuvostoliiton lkp-asiat ja sotasuunnitelmat [lkp = liikekannallepano, TM] • Neuvostoliiton sotatarveteollisuus • Neuvostoliiton (paitsi Leningradin[98] sotilaspiirin) rauta-, vesi- ja maantiekuljetuslaitos • Tilastotoimiston ja sen alaosastojen lkp-valmistelut • Armeijan tiedustelu-upseerien koulutuksen suunnittelu ja järjestelyt
2. nuorempi toimisto-esiupseeri	• Puna-armeijan yleinen järjestely ja koulutus • Puna-armeijan korkein johto ja päällystön koulutus • Puna-armeijan jalka- ja ratsuväen sekä tykistön aselajillinen kehitys • Puna-armeijan sotaharjoitukset • Neuvostoliiton vapaaehtoiset sotilaalliset järjestöt • ”Sabotage” asiain hoito • Neuvostoliittoa koskevien tiedotusten laadinta
2. vanhempi toimisto-upseeri	• Itä-Karjalan vakoiluverkoston järjestely ja yhteydenpito asiamiehiin (ns lyhyet tiedustelulinjat[99]) • Itä-Karjalan ja Kuolan kaikinpuolinen sotilaallinen kehitys • Salmin, Suojärven ja Nurmeksen rajaelinten toiminnan järjestely
3. vanhempi toimisto-upseeri	• Puna-armeijan hyökkäysvaunu-, panssari- ja teknisten joukkojen aselajillinen kehitys • Itä-Karjalan ja Murmanskin[100] sotilaallista kehitystä koskeva tutkimus- ja muokkailutyö (yhteistoiminta Sortavalan alatoimiston kanssa) • Neuvostoliiton puoleisen Karjalan kannaksen sotilaallisen kehityksen tutkimus- ja muokkailutyö (yhteistoiminta Viipurin alatoimiston kanssa) • Leningradin sotilaspiirin liikenneyhteydet ja kulkulaitos
4. vanhempi toimisto-upseeri	• Osaston taloudenhoidon järjestely ja valvonta • Osaston määrärahat, hankinnat, kassanhoito ja tilitykset • Tilastotoimiston kirjaamo ja kirjeenvaihdon järjestelyt • Puna-armeijan poliittinen koulutus • Neuvostoliiton laivastoja ja sen rannikkolinnoituksia koskevan tietoaineiston järjestely (alaa koskevan tutkimustyön suorittaa Merivoimien esikuntaan kuuluva tiedustelu-upseeri)
2. vanhempi toimisto-sihteeri	• Leningradin sotilaspiirin, lähinnä Karjan kannaksen vakoiluverkoston järjestely ja yhteydenpito asiamiehiin (ns. lyhyet tiedustelulinjat) • Neuvostoliiton puoleisen Karjalan kannaksen sekä Pietarin ja sen ympäristön kaikinpuolinen sotilaallinen kehitys • Raja-asemien toiminnan järjestely
Toimistovirkailija (palkkiovirka)	• Puna-armeijan ja ilmavoimien dislokaatioluetteloiden[101] pito (2 toimistoesiupseerin ohjeiden mukaisesti) • Puna-armeijan, -ilmavoimien ja -laivastojen päällystön henkilökortiston pito. • Sanoma- ja aikakausilehtimateriaalin järjestely

Taulukko 2. Ulkomaaosaston tilastotoimiston henkilöstön tehtävät ennen talvisotaa.

[98] Useassa alkuperäislähteessä käytetään nimityksiä Pietari ja Pietarin sotilaspiiri, mutta johdonmukaisuuden vuoksi tässä tutkimuksessa käytetään vuosina 1924–1991 käytössä olleita nimityksiä Leningrad ja Leningradin sotilaspiiri. Poikkeus tähän ovat kohdat, joissa tekstissä esitetään alkuperäislähteen mukainen ilmaus.

[99] Tiedustelun asiamiesverkoilla, niin sanotuilla pitkillä ja lyhyillä tiedustelulinjoilla, oli juurensa Suomen itsenäistymistä edeltäneessä ajassa. Lyhyillä tiedustelulinjoilla tarkoitettiin Pietarissa ja pitkillä tiedustelulinjoilla Moskovassa toimivaa agenttiverkostoa. Lyhyiden tiedustelulinjojen päivittäisestä hoidosta vastasi todennäköisesti tilastotoimiston alaiset Sortavalan ja Viipurin alatoimistot. Moskovan agenttiverkostosta vastasi ainakin 1920-luvun ajan Moskovan-sotilasasiamies. Neuvostoliiton vastavakoilun tehostuttua merkittävästi 1930-luvulla, ei Moskovan-sotilasasiamies todennäköisesti enää hoitanut henkilökohtaisesti agenttiverkostoa kiinnijäämisriskin vuoksi vaan se siirrettiin työjärjestyksen mukaisesti toimistopäällikön vastuulle. Työjärjestyksen työnjaossa näkyy myös Osasto 2:ssa 1930-luvulla käyttöön otetun viisiosaisen arkistointijärjestelmän piirteitä, mutta yksittäisten upseerien tehtävät ovat huomattavasti yksityiskohtaisempia kuin arkistojärjestelmän pääluokat (Ruotsalainen (2020), s. 50, 81, 133, 141, 148, 192–193, 241–242).

[100] Tässä tutkimuksessa kaupungista puhutaan nimellä Murmansk (aikalaiset kirjoittivat myös Muurmansk), mutta kulkuyhteydestä aikalaisilmauksen mukaisesti nimellä Muurmannin rautatie.

[101] Dislokaatio oli aikalaisten yleisesti käyttämä käsite, jolla tarkoitettiin puna-armeijan joukkojen ryhmitystä. Dislokaatiotietojen seuraaminen tarkoitti puna-armeijan joukkojen sijaintien eli paikkatietojen seuraamista.

Ennen talvisodan alkua tilastotoimistossa työskentelevien henkilöiden vastuut olivat taulukon 2 mukaiset. Henkilökohtaisten vastuiden lisäksi kaikkien tehtävänä oli erillisen suunnitelman mukaisesti seurata neuvostoliittolaista sotilaskirjallisuutta, -aikakausijulkaisuja ja sanomalehtiä.[102]

Tilastotoimiston vahvuudessa vuonna 1939 olleet 14 henkilöä sisälsivät toimistopäällikön, kahdeksan toimistoupseeria ja viisi toimistosihteeriä. Toimistopäällikkönä toimi ennen talvisodan syttymistä everstiluutnantti Yrjö Pöyhönen. Tilastotoimiston vahvuuteen kuuluivat myös Viipurin, Sortavalan, Kajaanin ja Rovaniemen alatoimistojen päälliköt. Myös majuri Hallamaan johtama radiotiedusteluelin kuului tilastotoimistoon, mutta se sai tehtävänsä ulkomaaosaston päälliköltä ja sen toiminta oli muutenkin eriytetty ulkomaaosaston Yleisesikunnassa työskentelvien osien työjärjestyksen ulkopuolelle. Hallamaan organisaatioon kuului ennen talvisotaa hänen lisäkseen neljä upseeria, viisi toimistosihteeriä sekä kanslia-apulaisia, aliupseereita ja varusmiehiä yhteensä noin 50–60 henkilöä. Toimistosihteerillä tarkoitettiin tuolloin siviilivirassa palvellutta henkilöä, jonka tehtävä oli tiedustelutietojen muokkaaminen ja analysoiminen – nykykielellä siviilianalyytikko.[103]

Tilastotoimiston yksittäisten upseerien ja toimistosihteerien seurantavastuut Neuvostoliittoa vastaan kohdistetussa tiedustelussa olivat vuoden 1938 työjärjestyksen perusteella varsin merkittävät. Voidaan ajatella, että pohjan sodan ajan muokkaustoiminnalle muodostivat tiedustelutoimistoon jääneiden kantahenkilökuntaan kuuluneiden upseereiden rauhan ajan vastuualueet. Rauhan ajan kokoonpanossa ei ollut lainkaan tulkin tehtäviä, joten tarvittava venäjän kielen taito on pitänyt olla toimistoupseereilla itsellään.

Jälkikäteen tarkasteltuna talvisotaan nähden eräänlaisena valmiuden kohottamisen kenraaliharjoituksena toimi niin kutsuttu syyskuun 1938 kriisi. Tilanne Euroopassa oli kireä Saksan uhatessa Tšekkoslovakiaa ja syyskuun viimeisellä viikolla myös Suomenlahdella jännite lisääntyi Itämeren laivaston osaston ollessa liikkeellä. Sotilaspiireissä kutsuttiin ja valmistauduttiin kutsumaan reserviläisiä ylimääräisiin harjoituksiin. Uhanalaisimpina suuntina nähtiin Ahvenanmaa ja Karjalan kannas. Mikäli myös Yleisesikunta kohotti valmiuttaan, se tapahtui ainakin ulkomaaosastolla mahdollisesti ainoastaan kantahenkilökunnan voimin. Talvisodassa tiedusteluosastolle palvelukseen astuneiden reserviläisten henkilöasiakirjoissa ei ole merkintöjä siitä, että he olisivat olleet ylimääräisissä harjoituksissa syksyllä 1938, vaikka kertausharjoitukset ja kurssit muuten yleisesti merkittiin asiakirjoihin.[104]

---

[102] Ehdotus Yleisesikunnan Ulkomaaosaston eri toimistojen käsiteltäviin kuuluvista asioista, toimistojen virkamiesten tehtävistä sekä yhteistoiminnan järjestelyistä muiden osastojen kanssa. Päiväämätön asiakirja. T-22104/61. (KA), s 4–7; Lahdenperä (1995), s. 10.

[103] Ehdotus Yleisesikunnan Ulkomaaosaston eri toimistojen käsiteltäviin kuuluvista asioista, toimistojen virkamiesten tehtävistä sekä yhteistoiminnan järjestelyistä muiden osastojen kanssa. Päiväämätön asiakirja. T-22104/61. (KA); Kanninen (1959), s. 2, 5; Heiskanen (1989), s. 22–24; Lahdenperä (1995), s. LIITE 2; Koskimies (2005), s. 270.

[104] Nimikirja- ja kantakorttiasiakirjat: Korhonen, Arvi Heikki (s. 9.1.1890). KA; Nimikirja- ja kantakorttiasiakirjat: Kotilainen, Mauno Johannes (s. 30.4.1895, k. 16.4.1961). KA; Nimikirja- ja kantakorttiasiakirjat: Leskinen, Eino Aulis (s. 21.2.1904). KA; Nimikirja- ja kantakorttiasiakirjat: Niini, Aarno (s. 13.1.1905, k. 20.6.1972). KA; Nimikirja- ja kantakorttiasiakirjat: Pihkala, Kaarlo Uolevi (s. 30.6.1905, k. 17.12.1998). KA; Nimikirja- ja kantakorttiasiakirjat: Saukkonen, Jussi Jaakko (s. 17.12.1905). KA; Nimikirja- ja kantakorttiasiakirjat: Snellman, Johan Wilhelm (s. 10.8.1888, k. 6.6.1968). KA; Nimikirja- ja kantakorttiasiakirjat: Sopanen, Rainer (s. 16.1.1893, k. 21.1.1980). KA; Arimo, Reino: *Suomen puolustussuunnitelmat 1918–1939 III osa, jääkärien aika 1925–1939*. Sotatieteen laitos. Sotahistorian toimisto. Helsinki. 1987, s. 9, 253–256; Ratinen, Juha:

Sotaa varten suunnitelluista Päämajan tiedustelujaoston johtamisjärjestelyistä on syytä mainita, että eri toimistoja johtaneet osastot käsittivät ainoastaan osastopäälliköt. Esimerkiksi tiedusteluosastolle ei ollut varattu työjärjestyksessä mitään tehtäviä, vaan kaikki sen tehtävät oli jaettu sen alaisille tiedustelu- ja viestitiedustelutoimistoille (Tied.1 ja Tied.2). Vastaava tilanne oli myös valvontaosastolla. Organisaatio ei myöhemminkään kehittynyt sellaiseksi, että tiedusteluosastolla olisi palvellut muita kuin osastopäällikkö, vaikka sen johdossa olikin Päämajassa sijainneiden toimistojen lisäksi eri vaiheissa erinäinen määrä tiedustelujoukkoja.[105] Toisin sanoen, kun jatkosodan aikana ryhdyttiin siirtämään tiedustelujoukkojen johtamisen tehtäviä pois tiedustelutoimistolta, siirtyivät ne tiedusteluosastolla käytännössä suoraan osastopäällikön johdettaviksi. On mahdollista, että tiedusteluosaston päälliköllä oli jossain sotien vaiheessa avustava upseeri, kuten jaostopäälliköllä ja tiedustelutoimiston päälliköllä, mutta siitä kertovia tietoja ei ole löytynyt. Käytännössä tilanne oli siten se, että kun puhuttiin Päämajan tiedusteluosastosta, puhuttiin osastopäälliköstä sekä hänen alaisuudessaan olleista tiedustelu- ja viestitiedustelutoimistoista.

Viholliskuvan esittäminen

1930-luvun loppupuolella tilastotoimisto julkaisi Neuvostoliittoa ja sen asevoimia käsitteleviä tiedoituksia määräajoin ja satunnaisesti. Niissä kuvattiin ja arvioitiin Neuvostoliittoa sekä sen muodostamaa uhkaa. Raportit olivat salaisia. Määräaikaistuote oli ”Tiedotuksia Neuvostoliitosta”, joka perustui julkisiin ja salaisiin lähteisiin ja se julkaistiin noin kerran kuukaudessa. Epäsäännöllisesti julkaistiin esimerkiksi puna-armeijan joukkoja, järjestelyjä ja aseistusta koskevia selostuksia, tutkielmia ja yhteenvetoja. Varsinkin joukkojen sijoituksiin, liikekannallepanoon ja keskityksiin sekä maantieteeseen ja infrastruktuuriin liittyvät raportit toimitettiin operatiiviselle osastolle oman toiminnan suunnittelun tueksi. Tarvittaessa tietoja jaettiin myös alajohtoportaille. Ulkomaaosasto oli myös velvollinen pitämään yhteyttä Päämajan alaisiksi tulevien joukkojen tiedustelu-upseerien kanssa ja tarvittaessa komentamaan heitä tilastotoimistoon työskentelemään opetus- ja tutustumistarkoituksessa.[106]

Asiakirjaluonnokset laadittiin tilastotoimistossa, minkä jälkeen ne esiteltiin ainakin Yleisesikunnan päällikölle ennen virallista jakelua. Jakelukappaleiden määrä vaihteli muutamista noin sataan. Jakelun piirissä olivat raportista riippuen armeijan ja maan poliittisen johdon lisäksi joukko-osastot aina pataljoonan komentajia myöten.[107]

Vuonna 1938 valmistui useita erillisiä raportteja. Huhtikuussa julkaistiin 78-sivuinen, Itäkarjala-niminen tutkimus, jossa tarkasteltiin seikkaperäisesti alueelle ryhmitetyt rajavartio- ja puna-armeijan joukot, alueen tie- ja rautatieverkosto, lentokentät ja tärkeimmät vesireitit sekä olennaisimmat väestöön, talouteen ja asutuskeskuksiin liittyvät tiedot. Asiakirjaan julkaistiin kolmisivuinen päivitys saman vuoden marraskuussa. Raportin laatimisessa mahdollisesti höydynnettiin Akateemisen Karjala-seuran vuonna

---

Kaaderiperustamisesta aluejärjestelmään. Suomalaisen liikekannallepanojärjestelmän kehittyminen 1918–1945 (väitöskirja). Maanpuolutuskorkeakoulu. Helsinki. 2018, s. 146–161.

[105] Puolustusministeriön Järjestelytoimiston asiakirja K.D. N:o 541/39. J 1/Salainen/Päämajan työjärjestys 11.10.1939/T-22104/97. Kansallisarkisto (KA); ”Lokki” Puhelinluettelo N:o 2 / 25.7.43/Päämajan asiakirjoja/Gustaf Mannerheimin arkisto. KA; ”Lokki” Puhelinluettelo N:o 3 / 15.11.43/Päämajan asiakirjoja/Gustaf Mannerheimin arkisto. KA; ”Lokki” Puhelinluettelo N:o 1 / 25.5.44/Päämajan asiakirjoja/Gustaf Mannerheimin arkisto. KA; Panschin (2018), s. 95, 134.

[106] Yleisesikunta Tilastotoimisto No 567 Neuvostoliittoa ja sen sotalaitosta koskeva tiedoitustoiminta 30.4.1938/sal/Perus-24/1. KA; Lahdenperä (1995), s. 11–12.

[107] Lahdenperä (1995), s. 11–12.

1934 julkaisemaa teosta Itä-Karjala, joka tosin käsitteli sotilaallista tilannetta vain muutaman sivun verran. Kesäkuussa valmistui 290-sivuinen dokumentti nimeltä ”Puna-armeijan sijoitus”. Siinä esiteltiin kaikki Neuvostoliiton joukot aselajeittain eriteltynä alkaen sotilaspiireistä ja ulottuen pienimmillään pataljoonan sekä erillisen eskadroonan ja joukkueen tasolle asti. Nimen ja joukkonumeron lisäksi raportoitiin joukon sijoituspaikka ja usein myös komentajan nimi. Syyskuussa 1938 valmistui 30-sivuinen ”Karjalan-kannas” -niminen työ, jossa esiteltiin yksityiskohtaisesti alueen rajavartiojoukot ja niiden ryhmitys, puna-armeijan joukot, alueen linnoitteet, rautatie- ja tieverkosto sekä tärkeimmät asutuskeskukset. Joulukuussa valmistui puna-armeijan joukkosijoituksia käsittelevä asiakirja, jossa ilmeisesti päivitettiin aikaisemman laajan tutkimuksen tietoja. Liiteekartoista ilmeni taktisin merkein olennaisimmat Leningradin sotilaspiirin joukot, Uralin länsipuoleisen Neuvostoliiton sotilaspiirijako, maan länsiosiin ryhmitetyt armeijakunnat sekä olennaisimmat rautatieyhteydet.[108]

Vuoteen 1939 tultaessa Yleisesikunnan arvio tilanteesta Neuvostoliiton suhteen oli, että vaikka Suomen poliittinen asema oli Neuvostoliiton aktiivisen toiminnan takia huonontunut 1930-luvun alkuvuosiin verrattuna, ei välitöntä sodan vaaraa ollut. Neuvostoliiton ei uskottu aloittavan sotaa sen vaikeutuneen kansainvälispoliittisen aseman ja huonon taloudellisen tilanteen vuoksi. Suomen joutumista sotaan pidettiin mahdollisena lähinnä tilanteessa, jossa Neuvostoliitto on ajautunut sotaan myös muiden länsinaapureidensa kanssa. Syksyllä 1939 Yleisesikunnalla oli kohtuullisen hyvä käsitys rajan takana olevien neuvostojoukkojen vahvuuksista, sillä alueella todellisuudessa olleista noin 19 divisioonasta oli havaittu 15–16. Niiden taistelukykyä ei pidetty kovin korkeana upseeriston epäpätevyyden ja joukkojen huonon koulutustason takia. Lokamarraskuussa 1939 Neuvostoliiton joukkojen liikehdintää itärajan takana pidettiin normaalina, eikä sodan syttymistä pidetty todennäköisenä.[109]

Myös Itämeren laivaston aluksista ja toiminnasta vaikuttaa olleen jo keväällä 1939 selvä käsitys. 14-sivuisessa raportissa käsiteltiin 14 eri alusluokkaa aseistuksineen ja raportin liitteenä oli suomenkieliset kymmenen eri alusyksilön silhuettikuvat. Viimeisenä liitteenä oli suomenkielinen kooste aluksissa havaituista taktillisista merkeistä, joita oli 38 erilaista ja joista 27 oli kyetty sitomaan tiettyyn alusyksilöön. Silhuettikuvat olivat todennäköisesti peräisin tilastotoimiston ylläpitämästä Itämeren laivaston Varjokuvastosta, joka otettiin käyttöön mahdollisesti alkuvuodesta 1939. Kuvastolla oli varsin laaja 170 kappaleen jakelu.[110]

---

[108] Yleisesikunta. Tilastotoimisto. Itäkarjala, asiakirja No 470 13.4.1938/V/sal/T-2861/5. KA; Asiakirja No 1708 15.11.1938/V/sal/T-2861/5. KA; Puna-armeijan sijoitus 15.6.1939/sal/T-2861/5. KA; Karjalan-kannas asiakirja No 1507 1.9.1938/V/sal/T-2861/5. KA; Puna-armeijan joukkosijoituksia asiakirja No 1777 1.12.1938/V/sal/T-2861/5. KA; Akateeminen Karjala-seura (toim.): *Itä-Karjala*. Suomalaisen kirjallisuuden seura. Helsinki. 1934. Myös Neuvostoliiton ilmatorjunnasta ja ilmavoimista valmistui vuonna 1938 28- ja 27-sivuiset selostukset, joista on löytynyt vain niiden jakelusta operatiiviselle osastolle kertovan asiakirjan. ”Selostukset ovat peräisin luotettavista lähteistä, mutta siitä huolimatta ei niiden paikkansapitäväisyyttä voida täysin taata.” Sen sijaan marraskuun alusta 1939 löytyy muutaman sivun mittainen raportti, jossa eritellään noin 20 Neuvostoliitossa olevan tehtaan kyky tuottaa erityyppisiä lentokoneita (Yleisesikunta Tilastotoimisto N:o 377 23.3.1938/V/sal/Perus-24/1. KA; Tied.pvk. No 243 Venäläiset lentovoimat 2.11.1939/sal/Perus-24/1. KA). Itä-Karjala-nimiseen raporttiin liittyen ks. myös Kosonen, Matti & Pekka Tuomikoski: *Suomen armeijan marssiopas Itä-Karjalaan 1938*. Tammi. Helsinki. 2016.

[109] Heiskanen (1989), s. 39–74, 81–82; Lahdenperä (1995), s. 97–104.

[110] Ruotsin Helsingin laivastoasiamiehen raportti 12.4.1939 M VI. A:1/ehdottoman luottamuksellinen/Underrättelseavdeligen (U)/Inkomna militärattachérapporter. Helsingfors 1939. E 1:6:5/Riksarkivet (Ruotsi) Försvarsstaben; Yleisesikunta tilastotoimisto No127 6.2.1939/U/2/Perus-24/1. KA; Merivoimien esikunta Operatiivinen osasto N:o 5572 18.10.1939/Op.2/Perus-24/1. KA.

Syksyn 1939 tapahtumista lähialueilla, ja etenkin Baltiassa, Suomessa oli hyvä kuva. Ilmeisesti Baltian alueen sotilasasiamiehen koostamien tietojen pohjalta 8. marraskuuta ja 1. joulukuuta jaetut raportit Neuvostoliiton Baltiassa haltuunsa ottamista tukikohdista antoivat kartalle havainnollistettuna selkeä kuvan joukkojen ryhmittämisestä Viroon, Latviaan ja Liettuaan.[111]

Syksyllä 1939 Yleisesikunnan sisällä vaikuttaa olleen ristiriitaisia käsityksiä tilanteesta sekä operatiivisen ja tilastotoimiston että yksittäisten henkilöiden välillä. Tämä saattoi johtua siitä, että tilastotoimiston tarkastellessa Neuvostoliiton kapasiteettia ja sen muodostamaa uhkaa sellaisenaan vertasi operatiivinen toimisto saatuja tietoja omaan operatiiviseen suunnitteluun ja omien joukkojen arvioituun suorituskykyyn, jolloin tilanne kenties vaikutti uhkaavammalta. Lisäksi ainakin osalla arvioiden kanssa tekemisissä olleista esiintyi vuoden 1939 loppupuolella jonkinlaista toiveajattelua. Tuolloin Moskovassa apulaissotilasasiamiehenä toimineen kapteeni Uljas Käkösen käskettiin lieventää arvioitaan välittömästi syttymässä olleesta sodasta, johon käsitykseen hän oli tullut vierailtuaan Karjalan Kannaksella ja Leningradin alueella marraskuun puolivälin tienoilla ja nähtyään Neuvostoliiton joukkojen määrän ja toiminnan alueella.[112] Mahdollisesti tällaisia ristiriitoja esiintyi myös sodan ajan Päämajassa joko operatiivisen ja tiedustelutoimiston tai yksittäisten esikuntaupseerien välillä.

Paasosen mukaan sodan ajan tiedustelua olisi pitänyt kehittää jo rauhan aikana suuremmalla ymmärryksellä ja suuremmin varoin. ”Se mitä Suomen kansa on kokenut, todistaa, että meidän tiedustelumme oli puutteellinen ja ettei valtion johto, kansanedustuslaitos mukaan luettuna, ymmärtänyt oikein sen merkitystä”. Tilastotoimistolla oli ennen sodan syttymistä oikeaa tietoa Neuvostoliitosta ja sen asevoimista, mutta laadituissa tuotteissa ei kyetty analysoimaan Neuvostoliiton suurvaltapoliittisia tavoitteita eikä mahdollisuuksia niiden ajamiseen. Ainakin osasyynä voidaan pitää toimiston henkilöstön vähyyttä. Aika ennen talvisotaa oli jatkuvaa organisaation ja menetelmien kehittämistä, minkä lisäksi sotilastiedustelun käytössä olleet rahalliset resurssit olivat täysin riittämättömät.[113]

Vaikka tämän tutkimuksen päähuomio kiinnittyy tiedustelutoimiston toiminnassa viholliskuvan muodostamiseen, oli sillä myös muita tehtäviä talvisodan syttyessä. Esimerkiksi 9. marraskuuta 1939 operatiivisen osaston maavoimatoimisto kehotti tiedustelutoimistoa organisoimaan Itä-Karjalaan tehtävänsä mukaisen sabotage-toiminnan. Sen painopisteenä tuli olla puna-armeijan lisäjoukkojen alueelle tuomisen estäminen tai vähintään häiritseminen sekä Muurmannin radan varteen koottujen elintarvike- ja muiden varastojen tuhoaminen. Lisäksi olisi tuhottava tai sabotoitava merkittäviä teollisuus- ja voimalaitoksia, kuten suksitehtaita ja leipomoita, ja tuhottava sotilasmajoitukseen käyttökelpoisia asutuskeskuksia ja parakkeja sekä viestiyhteyksiä.[114] Tässä toiminnassa ei sodan myötä päästy kovin pitkälle, mutta tällaiseen toimintaan oli tehty ennakkovalmisteluita tietoja hankkimalla jo pitkään.

Mahdollisesti vastauksena edellä olevaan tehtävään hyödynnettiin suunnitelmaa ”Hävitystoiminta Itä-Karjalassa sotatapauksessa”. Se oli laajuudeltaan 13 sivua sekä viisi karttaa ja niihin liittyvät tekstisivut. Raportista kävi ilmi muun muassa Muurmannin

[111] Päämajan ulkomaatoimiston raportti No 902 8.11.1939/U.1.sal/Perus-20/1. KA; Päämajan ulkomaatoimiston raportti No 1017 1.12.1939/Ulk.sal/Perus-20/1. KA.
[112] Heiskanen (1989), s. 82–83; Lahdenperä (1995), s. 96, 102–103.
[113] Kanninen (1959), s. 7; Paasonen (1974), s. 12; Lahdenperä (1995), s. 102–103.
[114] Heiskanen (1996), s. 78.

rautatiellä olleet noin 70 siltaa, niiden pituudet, valmistusmateriaali ja vartiointijärjestelyt. Muina tärkeinä hävityskohteina listattiin esimerkiksi joukkojen sijoituspaikat, lentokentät, laivaston tukikohdat, viestiverkon asemat, voimajohdot ja Itämeri-Vienanmeri kanavan sulut. Murmanskin, Petroskoin, Uhtuan, Vienan Kemin, Kuolan ja Poljarnojen kaupungeista ja kylistä on asemakaavan kaltaiset karttapiirrokset. Kaupunkien sisältä löytyviä paikkoja on karttojen ohessa vaihtelevasti, mutta esimerkiksi Murmanskista niitä on nimetty 28 ja Petroskoista 322.[115]

Kohteiden kuvaukset olivat paikoin varsin yksityiskohtaisia, kuten ”NKVD:n vankileiri, ympäröity n. 4 m. korkuisella lankkuaidalla, jossa vartiokojuja”. Karttojen tiedot oli selvästi kerätty erilaisista lähteistä ja pidemmän ajan kuluessa. Esimerkiksi Murmanskin kartan selitteet olivat venäjäksi. Kartta oli piirretty maaliskuussa 1939. Kuolan kylän kartassa oli Sortavalan alatoimiston leima ja se oli vuodelta 1939. Raportin lopussa annettiin suuntaviivoja hävitysten suorittamiseen. Ne voitiin toteuttaa joko ilmapommituksilla, maajoukkojen osastojen väijytyksillä tai salaisten asiamiesten tehtävinä. Pommitukset nähtiin parhaaksi keinoksi Muurmannin radan siltojen, ratapihojen sekä tärkeimpien lentoasemien tuhoamiseen. Maajoukkojen osastoilla voitiin tuhota viestiasemia, voimajohtoja ja varastoja sekä lähellä rajaa olevia rautatiesiltoja. Asiamiesten käyttö onnistui parhaiten suuremmilla paikkakunnilla, missä heitä voitiin käyttää rautateiden liikkuvan kaluston sabotointiin.[116] Todennäköisesti hävityssuunnitelman pohjana oli käytetty edellä mainittuja muita tutkimuksia, kuten ”Itäkarjala”, joka sisälsi runsaasti yksityiskohtaista tietoa esimerkiksi alueen kulkureiteistä. Myös Leningradin suojana olleesta Karjalan linnoitusalueesta oli onnistuttu keräämään yksityiskohtaiset tiedot 1930-luvun kuluessa.[117]

Talvisodan alla tilastotoimistossa laadittiin tutkimuksia myös puna-armeijan taktiikkasta. Yksi sellainen oli sodan sytyttyä tiedusteluosaston päälliköksi nousseen majuri Pöyhösen ilmeisesti aivan vuoden 1938 lopussa laatima pienoistutkimus ”Ilmadesanttioukkojen järjestely ja käyttösuunnitelmat erikoisesti Neuvostoliitossa ja yleensä suurvalloissa”. Ilmeisesti tarve tutkimukselle oli noussut 1930-luvulla Espanjan sisällissodasta, Iso-Britannian ja Ranskan siirtomaissaan saamista kokemuksista, puna-armeijan vuoden 1936 kenttäohjesäännön laskuvarjohyppykoulutuksesta sekä paraateista tehdyistä havainnoista. Noin kymmensivuisessa tutkimuksessa esitettiin ilmadesanttioperaation rakenne sekä laskelmat puna-armeijan rykmentin ja ilmadesanttiprikaatin ilmakuljetukseen tarvitsemasta lentokonekalustosta. Maahanlaskun käyttöä sodassa ei pidetty todennäköisenä, mutta sellaisen operaation nopean toimeenpanon sekasortoisuutta vihollisen keskuudessa aiheuttava vaikutus tiedostettiin.[118]

Edellä kuvattua vasten esimerkiksi ylimääräisten harjoitusten myötä tiedustelutoimiston palvelukseen astuneen luutnantti Jussi Saukkosen lausunto, jonka mukaan tiedustelun perusmateriaali oli puutteellista ja Neuvostoliiton rajantakaisten lähialueiden teitä, linnoitteita ja lentokenttiä koskevat tiedot olivat niukat, tuntuu erikoiselta. Hän

---

[115] Päämajan tiedusteluosaston tied.pvk. 540 22.11.1939/sal/ Underrättelseavdeligen (U)/Inkomna militärattachérapporter. Helsingfors 1939. E 1:6:5/Riksarkivet (Ruotsi) Försvarsstaben.

[116] Päämaja tiedusteluosasto tied.pvk. 540 22.11.1939/sal/Underrättelseavdeligen (U)/Inkomna militärattachérapporter. Helsingfors 1939. E 1:6:5/Riksarkivet (Ruotsi) Försvarsstaben. NKVD oli Neuvostoliiton sisäasiain kansankomissariaatti ja sen rajavartio- ja muita aseellisia joukkoja voidaan pitää myöhemmän KGB:n ja nykyisen FSB:n edeltäjinä.

[117] Kulomaa, Jukka: Karjalan linnoitusalue Leningradin suojana ja suomalaisten sotilaallisissa suunnitelmissa. *Sotahistoriallinen aikakauskirja 34*. Suomen sotahistoriallinen seura. Tallinna. 2014, s. 77–80.

[118] Yleisesikunta. Tilastotoimisto. Päiväämätön tutkimus Ilmadesanttioukkojen järjestely ja käyttösuunnitelmat erikoisesti Neuvostoliitossa ja yleensä suurvalloissa/T-2861/5. KA.

kertoi, että tiedustelujohto vastasi kysyttäessä, että poliittisen ohjauksen vuoksi aktiivinen rajan taakse ulottuva tiedustelu- ja agenttitoiminta olivat olleet jo useamman vuoden täysin pysähdyksissä.[119]

Saukkosen tietämättömyys on voinut johtua siitä, että tilastotoimiston toiminta- ja työskentelykulttuuri 1930-luvulla oli sellainen, että toimiston kaikki ovet olivat jatkuvasti lukittuja ja ainoastaan koputtamalla pääsi sisään. Sääntönä oli, että ei saa katsoa eikä udella, mitä naapuri tekee tai millaisia papereita käsittelee. Jos joku toinen henkilö tuli toimistoon, piti käsillä olleet työt peittää tämän näkyvistä. Toisaalta toimistossa vallitsi ystävällinen ja toverillinen kanssakäyminen, vaikka kulttuuriin kuului varuillaan olo sen suhteen, että Neuvostoliitto pyrkisi soluttamaan vakoilijoita toimistoon. Varuillaan olon taustalla todennäköisesti vaikutti esimerkiksi useita vuosia jatkunut ja 1930-luvulla paljastunut Vilho Pentikäisen Neuvostoliiton hyväksi suorittama vakoilu Yleisesikunnassa.[120]

Hävityssuunnitelman ja muiden mainittujen tutkimusten tietoja on pitänyt kerätä pitkään ja eri lähteistä. Osa tiedoista oli todennäköisesti saatu Neuvostoliitossa asioineita suomalaisia haastattelemalla, mutta iso osa piti hankkia eri tiedustelukeinoin. Hävityssuunnitelman julkaisupäivän ja Murmanskin kaupungin kartan piirtämisen välinen aika kuvastaa sitä, että tietoja kerättiin pitkään. Voitaneen tulla 1930-luvun lopun ja vuoden 1939 käsittelyssä sellaiseen johtopäätökseen, että Yleisesikunnan alainen tiedustelu oli kyennyt hankkimaan pitkän ajan kuluessa paljon tietoja itärajan takaa ja muodostamaan niistä ehjän kuvan. Sen sijaan sodan syttymistä ei osattu ennalta arvioida, vaikka senkin suuntaisia näkemyksiä henkilöstön piirissä esiintyi.

---

[119] Saukkonen, Jussi: *Vastuun sukupolvi.* Vaasa Oy. Vaasa. 1973, s. 127–128.

[120] Raski, oma muistelmanauhoitus (1976–1977), s. 1–2; Raski, haastettelu (1983), s. 1; Salomaa, Markku: Vilho Pentikäinen - Suomen suurin vakoilija. *Minä vakooja. Vakoilun ja vastavakoilun vaiettu todellisuus* (toim. Mia Paakkanen). Oy Valitut Palat - Reader's Digest Ab. Ranska. 2007, s. 100–113.

2

TALVISODAN TIEDUSTELUTOIMISTO – ÄÄRIRAJOILTA RAUHATTOMAAN RAUHAAN (1939–1940)

Yleistilanne kiristyi Euroopassa vuoden 1939 kuluessa. Suomessa seurattiin tarkasti suurvaltojen välisten suhteiden kehittymistä sekä Neuvostoliiton ja Baltian maiden välisiä tapahtumia. Syksyllä Saksa valtasi Puolan ja syys-lokakuun kuluessa Neuvostoliitto vei joukkojaan Baltian maiden alueelle erilaisten tukikohtaneuvotteluiden tuloksena. Myös Suomi sai kutsun Moskovaan neuvottelemaan maiden välisistä kysymyksistä. Tilanteen seuraamisen lisäksi Suomessa tehtiin valmisteluita mahdollisen sodan varalta jo ennen ylimääräisiä harjoituksia. Syyskuussa Puolustusministeriö antoi käskyn Päämajan liikekannallepanon järjestelyistä. Päämajan tilastotoimiston perustaman sodan ajan tiedusteluosaston toiminta oli kyettävä käynnistämään käytännössä välittömästi käskyn jälkeen, vaikka reserviläisten saapuminen ottaisikin oman aikansa.[121]

Tässä luvussa tarkastellaan juuri ennen talvisodan alkua käynnistynyttä vaihetta, jossa sotilastiedustelun sodan ajan toiminta käynnistettiin osana muun kenttäarmeijan mobilisaatiota ylimääräisten harjoitusten muodossa. Tarkastelu päättyy syyskuulle 1940. Päähuomio kiinnittyy viholliskuvan muodostamiseen ja tiedustelutoimiston toimintaan, mutta mainittakoon, että Päämajan tiedustelua työllistivät talvisodasta alkaen myös tiedustelualan koulutustehtävät. Esimerkiksi 27.–30. joulukuuta Päämajassa järjestettiin nelipäiväinen sissipäällikkökurssi. Kurssin ohjelmasta pääosa käsitteli muiden Päämajan osastojen johdolla sissijoukon toimintaa, kuten muonitusta, lääkintää, viestitoimintaa ja hävitysten tekemistä, mutta tiedustelutoiminnasta luennointi oli tiedusteluosaston vastuulla. [122]

2.1 Tietojen määrä lisääntyy sodan myötä

Ylimääräisten harjoitusten aikana tiedustelutoimisto sai tietoja useasta eri lähteestä. Harjoituksissa mukana olleet joukot tekivät kuulohavaintoja rajantakaisesta toiminnasta. Syksyn 1939 aikana sekä kuriirit että sotilasasiamiehet asioivat Moskovan-lähetystössä Kannaksen kautta kulkien, minkä yhteydessä tehtiin havaintoja puna-armeijan joukkojen keskittämisistä. Sekä Suomen omat lähetystöt esimerkiksi Baltian maissa että Suomeen sijoitetut muiden maiden sotilasasiamiehet antoivat hyödyllisiä tietoja. Radiotiedustelu toimi suhteellisen tehokkaasti sekä maalla että merellä. Sodan ja rauhan aikana yksi tietojen lähde olivat neuvostoliittolaiset julkiset lähteet, joista voitiin saada muutoin tavoittamattomissa olevia tietoja, kun osattiin suodattaa poliittiset ja propagandistiset sävyt pois. Talvisodan käynnistyttyä tiedustelutoimisto alkoi saada

[121] Heiskanen (1989), s. 36–83; Puolustusministeriö K.D. No 707 22.9.1939/39.J 3.sal/T-2867/7. KA; Päämaja Tiedusteluosasto Tied.1 pvk. No 440 Sotilaspoliittinen katsaus 16.11.1939/sal/T-2867/7. KA.
[122] Päämaja koulutusosasto no 514 22.12.1939/Koul.1/39/sal/Perus-19/1. KA; Päämaja koulutusosasto no 526 23.12.1939/Koul.1/39/sal/Perus-19/1. KA.

enemmän tietoja, koska radio-, lento- ja partiotiedustelu aktivoituivat. Tietoja saatiin myös rintamajoukoilta, sotavankeja kuulustelemalla ja sotasaalisasiakirjoista.[123]

Talvisodan sekä sitä seuranneen välirauhan ajalta Päämajan tiedustelulle tietoja tuottaneiden toimijoiden rooleja pystytään arvioimaan hyvin, sillä esimerkiksi Päämajan operatiivisen osaston toimistojen arkistoissa on säilynyt tuhansia yksittäisiä ilmoituksia tiedustelutiedoista ja -havainnoista, joita tiedusteluosasto jakoi operatiiviselle osastolle. Valtaosassa näistä on selvää, kuka tiedon lähde oli. Näin on mahdollistaa vertailla, millainen rooli jollain tiedon lähteellä tai tietoa tuottaneella toimijalla oli kokonaiskuvan muodostumisessa.

Asiakirjoissa käytettiin tietojen peittämiseksi ilmauksia ”saadun tiedon mukaan”, ”tarkistamattomien tietojen mukaan” ja ”vahvistamattomien tietojen mukaan”. Ensimmäisillä viitattiin radiotiedustelun ja toisella salaisen asiamiestiedustelun hankkimiin tietoihin. Kolmannella viitattiin sotavankikuulusteluihin, jotka tiedot tosin mainittiin useimmiten selväkielisesti. Radiotiedustelutietojen peiteilmausta käytettiin hyvin järjestelmällisesti verrattuna esimerkiksi ”tarkistamattomiin tietoihin”. Tarkistamattomista tiedoista puhuttiin myös yleiskielellä tapauksissa, joissa tietoa ei ollut varmennettu toisesta lähteestä. Asiayhteyden perusteella on useimmiten selvää, kummasta on ollut kyse. Asiakirjamerkintöjen hienoinen epäjohdonmukaisuus näkyy myös niiden tunnistetiedoissa. Läpi sodan osa asiakirjoja laatineista tiedustelu-upseereista käytti esimerkiksi sotaa edeltänyttä Yleisesikunnan ulkomaaosastoon viittaavaa merkintää ”U2/P”, kun muut siirtyivät käyttämään sotajaotuksen mukaista merkintää ”Tied.1/P”. Myös näiden yhdistelmiä esiintyy. Rovaniemen alatoimiston kirjaintunnus oli toisinaan P ja toisinaan R. Samoin esimerkiksi Viipurin alatoimisto käytti koko sodan omissa papereissaan rauhan ajan organisaation leimaa U2/V.[124]

Kenties muotoseikkoja ei pidetty kovin merkityksellisenä eivätkä esimiehet puuttuneet siihen, että raporttien tunnistetiedot merkittiin kirjavin käytännöin. Tarkempien tietojen puuttuessa mahdollinen on myös se tulkinta, että tämä oli yksi koulutuksen ja toimintatapojen harjoittelun puutteellisuutta ilmentävä seikka. Yleisesikunnan tilastotoimisto julkaisi ennen sotaa Neuvostoliittoa käsitteleviä katsauksia, mutta mahdollisesti päivittäiseen tai useita kertoja päivässä tapahtuvaan raportointiin ei ollut sen enempään järjestetty koulutusta kuin luotu toimintaohjeita, joten yksittäiset tiedustelu-upseerit ryhtyivät työhönsä parhaan tietonsa mukaisesti.

Vuosina 1939–1944 tietoja tuotti muutama toimija, joita ei toiminnan luonteen tai tietojen vähäisten historiallisten jälkien vuoksi käsitellä tässä tutkimuksessa laajemmin. Yksi tällainen oli Päämajan valvontaosasto, joka vastasi vastavakoilusta ja tuotti kuulustelemiensa henkilöiden raporttien välityksellä toisinaan myös viholliskuvalle hyödyllisiä tietoja. Esimerkiksi helmikuussa 1940 vangitut vakoojat kertoivat Muurmannin junaradan rakennustöistä tekemiään havaintoja, joiden mukaan Suojun asemalta olisi rakenteilla rataosuus länteen kohti Suojärveä. Valvontaosaston radiovalvonta kaappasi toisinaan sanomia, joissa oli tietoja esimerkiksi Neuvostoliiton yksittäisessä taistelussa kärsimistä vaunu- ja lentokonetappioista sekä Hankoa vastaan tehdyssä

[123] Koskimies (2005), s. 279; Saukkonen, Jussi: haastattelu 29.3.1983, STM-kerho 1983–1987/Päämajan tiedustelutoimiston asevelikerhon eli ns. STM-kerhon haastatteluaineisto/2.2.1995, Pk-2054, s. 6–7; Saukkonen (1973), s. 127–128, 131–132. Koskimiehen arvio neuvostoliittolaisista julkisista lähteistä liittyy sotien jälkeiseen aikaan, mutta todennäköisesti niiden merkitys oli samankaltainen myös ennen sotia ja niiden aikana.
[124] Yli-Ketelä (ent. Ketonen), Reino: haastattelu 13.5.1983, STM-kerho 1983–1987/Päämajan tiedustelutoimiston asevelikerhon eli ns. STM-kerhon haastatteluaineisto/2.2.1995, Pk-2054, s. 11; Päämajan operatiivisen osaston maavoimatoimiston arkisto Sark-1588/6. KA; Geust (2008), s. 78.

hyökkäyksessä suomalaisten upottamasta miinalaivasta. Valvontaosaston kuulustelemien vakoilijoiden kertomusten perusteella pystyttiin kohtuullisella tarkkuudella arvioimaan Suomea vastassa olleiden vihollisen armeijoiden vastuualueita.[125] Raporttien vähyyden takia tätä toimintaa tai sen merkitystä viholliskuvan kokonaisuudelle ei käsitellä laajemmin.

Toinen tietojen lähde, jota ei pystytä laajemmin analysoimaan, oli siviiliväestö. Esimerkiksi keväällä 1940 Neuvostoliitosta saatiin jonkin verran tietoja sieltä Suomeen palautetuilta asukkailta. Sekä ennen että jälkeen talvisodan saatiin tietoja Neuvostoliitossa matkustaneilta ihmisiltä. Syyskuun 13. päivä 1940 saapui Suomeen kaksi liikemiestä, jotka olivat tehneet matkan Tukholma-Riika-Velikie Luki-Moskova-Leningrad-Tallinna. Riikan lentokentällä oli havaittu runsaasti sotilaslentokoneita, mutta Moskovassa ei lainkaan. Moskovassa päättynyt sota oli näkynyt katukuvassa sotainvalideina ja kansalaisten liioiteltuina käsityksinä puna-armeijan kärsimistä tappioista. Leningradilaiset olivat arvioineet, että jos sota olisi jatkunut vielä kuukauden, olisi kaupungissa puhjennut levottomuuksia. Moskovan, Leningradin ja Tallinnan havaintojen perusteella Neuvostoliitossa olivat asiat suhteellisen hyvin vasta päättyneestä sodasta huolimatta. Liikemiehet olivat matkustaneet Neuvostoliitossa aikaisemmin, joten he pystyivät havaitsemaan tapahtuneita muutoksia. Joitain päiviä liikemiesten jälkeen Suomeen käymään tullut Moskovan-sotilasasiamiehen apulainen vahvisti liikemiesten havainnot. Myös Virossa eräässä kongressissa vierailleet suomalaiset haasteltiin heidän tekemistään havainnoista matkan jälkeen.[126]

Eräs tiedonsaantikanava oli välirauhan aikana muodostettu Suomen ja Neuvostoliiton rajankäyntikeskuskomitea. Sen asiantuntijana toiminut majuri Ursin saattoi tehdä syyslokakuulla 1940 Helsingistä matkan reittiä Tallinna-Moskova-Leningrad ja havainnoida joukkoryhmityksiä, linnoitteita, sotilaskuljetuksia ja siviiliyhteiskunnan tilaa.[127]

Sodan jälkeen Suomeen palautettiin Neuvostoliitosta yli 800 suomalaista sotavankia. Päämajan valvontaosasto vastasi palautettujen vankien kuulusteluista, koska heihin arvioitiin kohdistetun merkittävää värväystoimintaa ja propagandaa vankeuden aikana. Myös tiedusteluosasto sai raportit käyttöönsä ja oli tyytyväinen esimerkiksi siihen, miten tarkkoja joukkojen ja kaluston tyyppeihin ja määriin liittyviä havaintoja suomalaiset olivat tehneet matkalla takaisin Suomeen. Tiedusteluosaston laatima noin 30-sivuinen yhteenveto kertoi varsin karulla tavalla sotavangin kohtalosta kiinni jäämisen, kuulusteluiden ja neuvostoliittolaisten vankileirien olosuhteissa.[128]

---

[125] Päämaja tiedusteluosasto Tied.pvk. No 1222 9.12.39/U 3/sal/Sark-1588/6. KA; Päämaja tiedusteluosasto Tied. pvk. No 5490 12.2.40/Tied. 1./sal/Sark-1588/6. KA; Päämaja tiedusteluosasto Tied.pvk. N:o 8390 26.6.40/Valv.os./sal./Sark-1588/15. KA; Panschin (2018), s. 190–191. Panschinin mukaan valvontaosaston ja tiedusteluosaston talvisodan aikaisesta yhteistoiminnasta ei ole säilynyt lähteitä. Tässä viitatun raportin sekä myöhemmän toiminnan perusteella osastot vaihtoivat tietoja silloin, kun sille oli tarvetta (Panschin (2018), s. 271). Merkintä U3 viittaa Päämajan valvontaosastoon rauhan ajan nimitysten mukaisesti, jolloin ulkomaatoimisto oli U1, tilastotoimisto U2 ja valvontatoimisto U3.

[126] Päämaja tiedusteluosasto Tied.pvk. No 8286 25.5.1940 palautettujen siviiliasukkaiden havaintoja Neuvostoliiton puolelta päiväämätön/sal/Sark-1588/15. KA; Päämaja tiedusteluosasto Tied.pvk. N:o 8840 Havaintoja Virosta 15.6.–19.6.40 20.6.40/Tied. 1/sal./Sark-1588/15. KA; Päämaja tiedusteluosasto N:o 9162 17.9.40/sal./Sark-1588/15. KA; Marttinen, Niilo: haastattelu 7.4.1983, STM-kerho 1983–1987/Päämajan tiedustelutoimiston asevelikerhon eli ns. STM-kerhon haastatteluaineisto/2.2.1995, Pk-2054, s. 2.

[127] Pääesikunta tilastotoimisto tied.pvk N:o 9421 Kertomus majurin Ursinin matkasta H-ki - Tallinna - Moskova - Leningrad - Viipuri - Helsinki 21.9.-2.10.40 välisenä aikana 3.10.1940/sal./T-2866/8. KA; Nimikirja- ja kantakorttiasiakirjat: Ursin, Viktor (s. 5.2.1895, k. 2.7.1966). KA.

[128] Päämaja tiedusteluosasto N:o 8537 Suomalaiset sotilaat neuvostoliittolaisessa sotavankeudessa 12.7.40/T-9102/8. KA. Panschin (2018), s. 217–218.

Sotatoimiyhtymien tiedustelu aktivoituu sodassa

Talvisodan alkaessa Päämajan johdossa olevia joukkoja olivat Kannaksen armeija, johon kuuluivat II ja III armeijakunta sekä Koiviston ja Laatokan alueen rannikkojoukkoja, IV armeijakunta, Pohjois-Suomen ryhmä, Ahvenanmaan ryhmä, Ilmapuolustusjoukot, Merivoimat ja Laatokan meripuolustuksen joukot sekä Kotijoukot. Johtosuhteissa tapahtui jonkin verran muutoksia sodan kuluessa ja esimerkiksi Moskovan rauhan myötä perustettiin Maavoimien esikunta johtamaan rintamille jääneitä joukkoja.[129] Muutokset tunnistettiin tutkimusaineistoa kerättäessä, mutta tutkimuskysymyksiin vastaamiseksi kaikkien johtosuhdemuutosten esittely ei ole tarpeellista.

Ennen sodan syttymistä ylimääräisissä harjoituksissa ja linnoitustöissä olleiden rintamajoukkojen tiedonhankinta koko itärajalla perustui pääasiassa rajan yli tähystämiseen ja kuulohavaintojen tekoon. Esimerkiksi 27. marraskuuta 1939 raportoitiin Kannakselta, että edellisenä päivänä kello 14.45 kuultiin Mainilasta noin 300 metriä etelään olevalta alueelta seitsemän kranaatin räjähdystä. Ennen räjähdyksiä oli Mainilan peltoaukeilla ollut harjoittelemassa noin komppanian vahvuinen osasto. Vastaavat havainnot oli tehnyt myös Kannaksen Rajakomendantti. Samankaltaisia olivat myös esimerkiksi Laatokan meripuolustusalueen ilmoitukset.[130]

Yhtymien lähettämien vihollistietojen määrä lisääntyi puna-armeija hyökkäyksen käynnistyttyä. Ilmoitukset sisälsivät esimerkiksi havaintoja vihollisen hiihtopartioista ja niiden käyttämästä taistelutekniikasta. Maaliskuun alkupäivinä IV armeijakunta ilmoitti, että vihollinen oli ampunut Kollaan alueelle kolmen tunnin kuluessa noin 300 kranaattia minuutissa eli kaikkiaan noin 54 000 kranaattia. Samoin Pitkärannassa oli hehtaarin alueelle ammuttu noin 1 500 kranaattia ja koko keskityksessä kaikkiaan noin 100 000. Joskus tiedot vaikuttivat hieman erikoisilta, kuten samassa ilmoituksessa kerrottu ”Kollaan suunnalta kuultu saksankielisiä komentoja”. Ilmoitusten perusteella on selvää, että rintamajoukot ilmoittivat paljon ja yksityiskohtaisia tietoja niistä vihollisen joukoista, joiden kanssa ne olivat taisteluissa.[131]

Yksittäisten ilmoitusten lisäksi iso osa rintamajoukkojen tuottamista tiedoista välittyi Päämajaan päivittäisissä tilanneilmoituksissa. Ilmoitukset oli lähetetty Päämajan kahdesti päivässä jo vapaussodassa. Talvisodan aikana ilmoitukset oli lähetettävä Päämajan operatiiviselle osastolle kello 12 ja 22 mennessä. Tammikuussa 1940 Päämajan hajaryhmitykseen siirtymisen aiheuttamien viiveiden takia molempia määräaikoja

---

[129] Yleisesikunta. Operatiivinen osasto. käsky n:o 47/Maavtsto/13 sal./12.10.1939, T-9102/8, KA; Päämaja No 1020 19.3.40/40.Järj.1.sal./T-17649/9. KA. Maavoimien esikunta muodostettiin 19.3.1940 annetulla käskyllä Kannaksen armeijan esikunnasta ja sen alaisuuteen määrättiin I, II, III, IV ja V armeijakunta sekä Ryhmä T ja Ryhmä H. Kannaksen armeijan komentajasta tuli Maavoimien komentaja. Käsky Maavoimien esikunnan lakkauttamisesta annettiin jo heinäkuun lopussa (Päämaja No 5462 31.7.1940/40.Järj.2.sal./T-17649/9. KA).

[130] Rajaesikunta Kajaani N:o 36 Tietöitä Itä-Karjalassa 6.11.39/II/sal./Perus-1726/3. KA; P-SRE N:o 1783 Tietoja Itä-Karjalasta 25.11.39/II/39.sal./Perus-1726/3. KA; Päämaja Tiedusteluosasto tied.pvk. No 650 27.11.1939/sal/T-2867/4. KA; Päämaja Tiedusteluosasto tied.pvk. No 655 27.11.1939/sal/T-2867/4. KA; Päämaja Tiedusteluosasto tied.pvk. No 710 28.11.1939/sal/T-2867/4. KA; Päämaja Tiedusteluosasto tied.pvk. No 738 29.11.1939/sal/T-2867/4. KA; Päämaja Tiedusteluosasto tied.pvk. No 828 28.11.1939/sal/T-2867/4. KA.

[131] Päämaja Tiedusteluosasto tied.pvk. No 744 30.11.1939/sal/T-2867/4. KA; tied.pvk. No 745 30.11.1939/sal/T-2867/4. KA; Päämaja Tiedusteluosasto tied.pvk. No 763 30.11.1939/AKE/sal/Sark-1588/6. KA; Päämaja Tiedusteluosasto tied.pvk. No puuttuu 4.12.1939/Kan AE/sal/Sark-1588/6. KA; Päämaja Tiedusteluosasto tied.pvk. No 1124 8.12.1939/Os.Talvela/sal/Sark-1588/6. KA; Päämaja Tiedusteluosasto tied.pvk. No 1412 13.12.1939/Kan AE/sal/Sark-1588/6. KA; Päämaja Tiedusteluosasto tied.pvk. No 1647 16.12.1939/Kan AE/sal/Sark-1588/6. KA; Päämaja Tiedusteluosasto tied.pvk. No 6307 24.2.40/P-SRE/sal/Sark-1588/6. KA, Päämaja tiedusteluosasto Tied.pvk N:o 7010 7.3.40/sal/Sark-1588/6. KA.

aikaistettiin tunnilla. Kaikkiaan yhtymien piti lähettää Päämajaan erilaisia ilmoituksia erilaisin määräajoin sodan alussa 33 ja tammikuussa jo yhteensä 41 kappaletta. Talvisodan aikana oli normaalia, että iltailmoitukset olivat sävyltään synkkiä, mutta aamun ilmoituksissa joukon tilanne vaikutti valoisammalta. Vihollistiedoiltaan tilanneilmoituksiin kootut tapahtumat eivät olleet kovin yksityiskohtaisia – ”Kollaan päärintamalla rauhallista” – joten erittäin todennäköisesti tiedustelutoimistolle niiden merkitys oli yksittäisiä ilmoituksia vähäisempi. Varsinaisten tilanneilmoitusten lisäksi Päämajan tiedustelu pyysi rintamajoukoilta myös raportteja niitä vastassa olleiden vihollisjoukkojen ryhmityksistä ja tilanteesta.[132] Näillä raporteilla ja yksittäisillä ilmoituksilla oli todennäköisesti merkittävä rooli Päämajan viholliskuvan muodostamiselle.

Palokankaan mukaan ”Talvisodan syttyessä ei Suomen kenttäarmeijalla voida katsoa olleen laajempaa erityisosaamista tiedustelutoiminnasta, vaikka ohjeita ja jonkinlaista muodollista koulutusta ehdittiin antaa sotaa edeltävinä vuosina.” Yhtymissä ei ollut partiotiedusteluun suunniteltuja tai kykeneviä joukkoja. Sodan aikana komentajat muodostivat tällaisia osastoja parhaaksi katsomallaan tavalla. Partiotoiminta oli ajoittain vilkasta, mutta se rajoittui rintamalinjojen välittömään läheisyyteen. Puutteellinen valmistautuminen ja koulutus kostautuivat esimerkiksi joulukuussa 1939, kun Karjalan kannaksella toimeenpantu II armeijakunnan hyökkäys tapahtui hyvin puutteellisin tai jopa olemattomin vihollistiedoin ja paikoin ilman aluevastuussa olleen joukon minkäänlaista tiedustelukosketusta viholliseen. Rintamajoukkojen tiedustelutoiminta kehittyi talvisodan kuluessa, vaikka taisteluiden kulku, tappiot ja varustepuutteet vaikeuttivat toiminnan tehokasta kehittämistä.[133]

Yksi osa yhtymien tiedustelukykyä oli lentotiedustelu, sillä pääosa kenttäarmeijan lentotiedustelun suorituskyvyistä oli alistettu talvisotaan varauduttaessa niille. Rintamajoukoilla oli sodan syttyessä käytössään Lentorykmentti 1:n 36 tiedustelukonetta ja 20 vesitiedustelukonetta. Määrä oli lähes kolminkertainen verrattuna Päämajan käyttöön jääneisiin kaukotoimintakoneisiin. Kannaksen armeijalla oli käytössään kaikki Lentolaivueiden 10, 12, ja 14 tiedustelukoneet, Merivoimilla kuusi Lentolaivue 36:n vesitiedustelukonetta, IV armeijakunnalla yhdeksän Lentolaivue 16:n vesitiedustelukonetta ja Laatokan meripuolustuksella viisi Lentolaivue 16:n 3. Lentueen vesitiedustelukonetta. Tiedustelulentokoneita saatiin sodan kuluessa lisää tammikuussa kaksi ja helmikuussa viisi kappaletta. Käyttökuntoisia niistä oli sodan eri vaiheissa 50–100 prosenttia. Vaikka lentoyksiköt oli alistettu Päämajan alaisille yhtymille, käski Päämajan operatiivisen osaston ilmavoimatoimisto toisinaan yhtymille tiedustelutehtäviä vihollisjoukkojen hyökkäysreittien ja määrien selvittämiseksi.[134]

---

[132] Päämajan operatiivinen osasto käsky N:o 82 8.1.40/Op.1/sal/T-2867/7. KA; Laatokan Meripuolustuksen esikunta N:o 1130 Tilannetiedoitus N:o 155 15.2.1940 klo 19.00 16.2.1940/II.sal./Perus-725/2. KA; IV armeijakunnan esikunta Operatiivinen osasto N:o 2072 Laskelma vihollisvoimista Pitkärannan suunnalla 22.2.40/II/19./Perus-725/2. KA; IV armeijakunnan esikunta Operatiivinen osasto N:o 2161 IV AKE:n tilanneilmoitus n:o 185 28.2. klo 21.00 29.2.1940/II/9./sal/Perus-725/2. KA; Kannaksen armeijan esikunta No 410 3.3.1940/II/5/40/Perus-725/3. KA; Kannaksen armeijan esikunta No 458 13.3.1940/II/5/40/Perus-725/3. KA; PM:n toiminta hyökkäyksen torjumiseksi Laatokan ja Jäämeren välillä talvisodan alkupuolella. Kenraaliluutnantti Erkki Kukkosen esitelmä vanhimmalle päällystölle 25.3.1961 Helsingissä/Pk-1018/2. KA, s. 24; Karjalainen (2019), s. 43, 124. Mainittakoon, että talvisodassa IV armeijakunnan tiedustelutoimiston päällikkönä toimi kapteeni Uljas Käkönen, joka toimi myöhemmin jatkosodassa tiedustelutoimiston päällikkönä Päämajassa.

[133] Mäkipää (1975), s. 12–13; Palokangas (2018), s. 93–95, 98–101.

[134] Ilmapuolustuksen esikunta Ilmavoimatoimisto No 12 Lentokonetilanneilmoitus No 5 1.1.1940/IV/2.sal/Perus-24/1. KA; Mäkipää (1975), s. 13–14; Heiskanen (1996), s. 137–144. Asiakirjojen

Yhtymät pyrkivät aktiivisesti hyödyntämään lentotiedustelun suorituskykyjä. Esimerkiksi IV armeijakunta antoi marraskuun alussa 1939 Lentolaivue 16:lle tulevaa varten toimintaohjeita, joiden osana reilun sivun verran tiedustelullisia valmistautumistehtäviä. Lentotiedustelulla aiottiin selvittää vihollisen taistelualueelle jo ryhmittämien joukkojen laatua ja määrää, varastoja, esikuntia, lentokenttiä, alueelle suunnattavia uusia joukkoja ja linnoitteita. Tiedustelukoneet valmistautuivat eri käskyllä myös pommittamaan vihollisen kohteita. Maantieteellisesti Lentolaivue 16:lle kerrottiin selkeästi, miltä alueelta sen haluttiin hankkivan tietoja ja esimerkiksi mille alueelle aiottiin ulottaa Päämajan alaisen Lentorykmentti 4:n tiedustelu.[135]

Tiedustelulaivueiden lentokonekalusto oli osin vanhentunutta, minkä johdosta neuvostoliittolaiskoneet onnistuivat usein ajamaan hitaammat suomalaislentäjät pois tehtäväalueiltaan kesken tiedustelutehtävän. Lentoja tehtiin siitä huolimatta paljon, sillä yksittäiselle lentäjälle niitä saattoi kertyä esimerkiksi noin 50 kappaletta talvisodan aikana. Lentotiedusteluun tarkoitettu kalusto kärsi myös tappiota. Esimerkiksi helmikuussa 1940 tappiot olivat muun muassa kolme tiedustelukonetta ja kolme kaukotiedustelukonetta.[136]

Taisteluissa tehtyjen havaintojen lisäksi yhtymät tuottivat vihollisesta paljon tietoja kuulustelemalla sotavankeja ja tutkimalla haltuun otettuja sotasaalisasiakirjoja. Sotavankien ensimmäiset kuulustelut joko suoritti rykmentin tiedustelu-upseeri, tai vanki kuulusteltiin divisiooniin ja armeijakuntiin perustetuilla sotavankien kokoamis- tai järjestelypaikoilla. Kuulustelujen tueksi rintamajoukkoihin jaettiin kuulustelukysymyssarjoja. Niistä huolimatta ainakin Kannaksen armeija korosti alaisilleen, että vangeilta oli kysyttävä vähintään heidän joukkoyksikkönsä ja -osastonsa miesvahvuudet. Vangin sotilasarvosta tai tehtävästä riippumatta tietoja saatiin paljon ja kaikesta mahdollisesta käynnissä olleeseen sotaan liittyvästä.[137]

Rintamajoukoissa ainakin osa vangeista kuulusteltiin sekä rykmenttitasolla että uudestaan armeijakunnassa. Tietoja saatiin joukoista, niiden komentajista, kärsityistä tappioista, taistelumoraalista ja Neuvostoliiton omiin joukkoihinsa kohdistamasta propagandasta. Usein vangit kertoivat myös joukkonsa vaiheet ennen vangiksi jäämistään. Eräs vanki osasi kertoa, että Vienan Kemissä olisi vankeina kaksi ruotsalaista lentäjää ja 15 suomalaista sotilasta. Edelleen vangit osasivat kertoa puna-armeijan huoltokeskuksista sekä rajantakaisen alueen tiestön ja rautateiden rakennus- ja kunnostustöistä. Lentäjävangeilta saatiin tietoja heidän konetyypeistään ja lentokentistään sekä siitä, mikä käsitys Neuvostoliitossa oli Suomen ilmavoimien ja -puolustuksen suorituskyvyistä, kuten esimerkiksi hävittäjätorjuntakyvystä. Toisaalta moni vanki saattoi olla

---

konetyypit FK ja FO viittaavat Fokker-maatiedustelukoneeseen sekä RI ja JU Ripon- ja Junkers-vesitiedustelukoneisiin.

[135] IV armeijakunnan esikunta Ilmakomentaja N:291 Toimintaohje LLV 16:lle 5.11.1939/I/1a sal./Perus-24/1. KA; Suoritusilmoitus Vänr. Turpeisen tied.lento 15.1.40/Perus-1726/3. KA.

[136] Päämaja tiedusteluosasto Tied.pvk. N:o 3142.b. 6.1.1940/P-SRE/Sark-1588/6. KA; Päämajan ulkomaatoimisto no 267 23.2.1940/Ulk.sal/Aladár Paasosen kokoelma, kotelo 3/KA; Karhunen, Joppe: *Erikoismiehet iskevät*. Kustannusosakeyhtiö Otava. Helsinki. 1971, s. 146–148. Karhusen teokset eivät ole akateemisia tutkimuksia. Kirjailija kertoo kuitenkin haastatelleensa sodissa eri tehtävissä toimineita henkilöitä kirjojaan varten. Tässä tutkimuksessa on hyödynnetty kirjojen niitä osia, joissa Karhunen on esittänyt suorana lainauksena jonkin aikalaisen haastattelulausunnon. Näiden lausuntojen todistusvoimaa on arvioitu suhteessa muuhun kustakin aihepiiristä saatavilla olevaan aineistoon.

[137] Päämajan jaosto I:n käsky no 239/Hall.2/sal 3.12.1939/Perus-20/1. KA; Kan AE no 107 17.1.1940/II/19/40/sal/Perus-725/5. KA; Mäkipää (1975), s. 16–19.

tiedustelulle vähäarvoinen tai kertoi asioita, kuten vuoden 1919 muistikuviin perustuva käsitys Kronstadtin linnoitteista, joilla ei ollut suurta arvoa tiedustelulle.[138]

Sotasaalisasiakirjojen kerääminen ja tutkiminen liittyivät toisinaan tiiviisti kiinni otettujen sotavankien käsittelyyn. Vangeilta kerättiin pois kaikki paperit, joissa saattoi olla hyödyllisiä tietoja. Sotasaalisasiakirjoja löydettiin paljon myös taistelupaikoilta, joilta ei jäänyt vihollisia vangittaviksi. Sotasaalisasiakirjat, sekä puna-armeijan viralliset että sotilaiden henkilökohtaiset, tuottivat paljon tietoa käynnissä olleesta sodasta.

Taistelupaikoilta, kuten kaatuneiden sotilaiden hallusta tai panssarivaunujen sisältä löytyneistä asiakirjoista, löytyi yksityiskohtaisia tietoja esimerkiksi joukkojen kokoonpanoista sekä niiden käyttämän kaluston, aseiden ja ampumatarvikkeiden määristä sekä johtohenkilöiden nimistä. Haltuun saatiin myös esimerkiksi divisioonien hyökkäyskäskyjä, joista ilmeni selkeästi kyseisen joukon ja sen alaisten, sekä toisinaan myös naapuridivisioonien, tilanne ja tehtävät. Joskus haltuun saatiin vihollisen radistien keskustelutaulukoita ja radioliikenteessä käytettyjä koodeja. Monesti asiakirjojen joukossa oli myös sodankäynnille vähämerkityksellisiä papereita, kuten lista miehistön ja hevosten päivittäisistä muona-annoksista.[139] Sotasaalisasiakirjojen tietojen merkittävyyteen vaikutti se, miten tuoreita ne olivat, kun suomalaiset saivat ne haltuunsa ja käännettyä suomeksi. Jari Maneliuksen mukaan sotavankien kuulustelu ja sotasaalisasiakirjojen tutkiminen olivat talvisodassa joukkojen tärkein tiedustelukeino[140]. Ohjesääntöjen perusteella yhtymien tiedustelukykyyn sisältyi myös tykistön valon- ja äänenmittaus, mutta se ei nouse talvisodan aineistota erityisellä tavalla esiin. Kyseiset havainnot sisältynevät yhtymien ilmoituksiin.

Todennäköisesti yhtymien yksittäiset ilmoitukset olivat yksityiskohtiensa vuoksi Päämajan viholliskuvan muodostamiseksi hyödyllisempiä kuin päivittäiset tilanneilmoitukset. Yksittäisiä tietoja tuli kuitenkin valtavasti, joten tiedustelutoimistossa osattiin todennäköisesti arvostaa myös rintamalta lähettyjä koonnoksia vihollistiedoista, jollaisen esimerkiksi IV armeijakunta lähetti helmikuussa edeltävien viikkojen aikana saamiensa tietojen perusteella. Sivun mittaisessa raportissa kuvattiin ytimekkäästi vihollisen 18. divisioonan alajohtoportaiden tilanne – esimerkiksi, ”JR 316 (pääosat tuhottu, II/JR 316 mahdollisesti Koirinojan pussissa)” – sotasaaliina saatu vihollisen kalusto

---

[138] Kannaksen armeijan esikunta 13.12.1939 saapunut yleisesikuntaan No 2352/14.12.1939/T-21801/1. KA; Päämaja tiedusteluosasto Tied.pvk N:o 3142.a. 6.1.40/P-SRE/sal/Sark-1588/6. KA; Päämaja tiedusteluosasto Tied.pvk N:o 4748 31.1.40/P-SRE/sal/Sark-1588/6. KA; Päämaja tiedusteluosasto Tied.pvk N:o 4749 31.1.40/P-SRE/sal/Sark-1588/6. KA; Sotavangin kuulustelukortti: Efimoff, JR19 9.2.40/T-17649/11. KA; Sotavangin kuulustelukortti: Balanoff, JR19 9.2.40/T-17649/11. KA; Päämaja tiedusteluosasto Tied.pvk N:o 5348 9.2.40/P-SRE/sal/Sark-1588/6. KA; Päämaja tiedusteluosasto Tied.pvk N:o 5383 10.2.40/Kan.AE tsto II/sal/Sark-1588/6. KA; Päämaja tiedusteluosasto Tied.pvk N:o 5580 13.2.40/RTE/sal/Sark-1588/6. KA; Päämaja tiedusteluosasto Tied.pvk N:o 6807 4.3.40/sal/Sark-1588/6. KA; Päämaja tiedusteluosasto Tied.pvk N:o 6989 7.3.40/RTE/sal/Sark-1588/6. KA.

[139] Päämaja tiedusteluosasto Tied. 1 pvk N:o 5247 8.2.40/AKE/sal/Sark-1588/6. KA; Päämaja tiedusteluosasto No 1477 päiväämätön (saapunut Koul.os. 15.2.1940)/Tied.1/40/T-17649/11. KA; Päämaja tiedusteluosasto No 1508 päiväämätön (saapunut Koul.os. 16.2.1940)/Tied.1/40/T-17649/11. KA; Päämaja tiedusteluosasto No 1620 19.2.40/Tied.1/40/sal./T-17649/11. KA; Päämaja tiedusteluosasto No 1637 18.2.40/Tied.1/40/sal./T-17649/11. KA; Päämaja tiedusteluosasto No 1645 19.2.40/Tied.1/40/sal./T-17649/11. KA; Päämaja tiedusteluosasto No 2038 päiväämätön (saapunut Koul.os. 5.3.1940)/Tied.1/40/T-17649/12. KA; Kan AE No 437 7.3.40/II/19/40/sal./Perus-725/5. KA.

[140] Manelius (2003), s. 62–64. Aiheesta enemmän ks. Manelius, Jari: *Joukkojen suorittama sotavankien kuulustelu Suomessa ja Neuvostoliitossa toisen maailmansodan aikana* (YE-kurssin diplomityö). Maanpuolustuskorkeakoulu. 1993.

sekä arviot vihollisen tappioista. Tarkimmillaan koonnosilmoituksissa vihollisjoukkoja käsiteltiin komppaniatasolla.[141]

Rintamajoukkojen tiedustelussa talvisodassa oli onnistuneita ja vähemmän onnistuneita puolia. Tiedustelun puutteiden takia varsinkin talvisodan alkupuolella oli tunnuksenomaista, että hyökkäävien vihollisjoukkojen vahvuuksia arvioitiin liian pieniksi. Tämän seurauksena alaisille käskettiin ylimitoitettuja tehtäviä suhteessa niitä vastassa olleeseen viholliseen.[142] Käytännössä rajan yli hyökkäävistä joukoista saatiin usein ensimmäiset tiedot vasta, kun ne olivat taistelussa omien joukkojen kanssa.

Yksi talvisodan piirre oli, että taktisella tasalla joukoille ei annettu aikaa tiedustelun suorittamiseen eli esimerkiksi vihollisen ryhmityksen ja siinä tapahtuneiden muutosten selvittämiseen. Hyökkäyksen onnistumiseksi oleellisia tiedustelutehtäviä ei käsketty toteuttaa. Laajemminkin välittyy kuva sitä, ettei eri johtoportaissa ymmärretty sotataidon ajallista ulottuvuutta, kun alaiselle ei usein annettu riittävästi aikaa varsinkaan hyökkäystehtävään valmistautumiseen.[143]

Rintamalle jääneet joukot jatkoivat tietojen tuottamista Moskovan rauhan solmimisen jälkeen. Vajaat kaksi viikkoa sodan päättymisestä Maavoimien esikunta käski alaisilleen tiedustelun suorittamisesta. Maaliskuussa tehtiin runsaasti havaintoja rintamalla vielä olleista puna-armeijan joukoista. Toukokuun lopulla Maavoimien esikunta raportoi kaksiviikkoiskoosteena Neuvostoliiton joukkojen ryhmityksestä, ampumaharjoituksista, varustelutöistä, lentotoiminnasta sekä rajalinjalla tehdyistä raivaustöistä. Kesäkuun alussa Kannaksella otettu sotavanki kertoi kuulusteluissa Viipurin alueelle ryhmitetyistä joukoista ja käynnissä olleista rakennustöistä. Koska sotatoimet eivät olleet käynnissä, kyseessä oli raportin sanamuodosta huolimatta todennäköisesti joko loikkari tai kiinni saatu vakoilija. Samoihin aikoihin pohjoisessa 11. divisioona ilmoitti Suomen yli lentäneistä saksalaisista lentokoneista. Uutena toimijana tietoa alkoi tuottaa myös Ahvenanmaan puolustus, joka esimerkiksi toteutti tiedustelulentoja Suomenlahdelle ja teki havaintoja Itämeren laivaston aluksien toiminnasta.[144]

Päivitetty käsky tiedustelusta annettiin yhtymille Maavoimien esikunnasta toukokuun puolivälissä 1940. Toiminta raja-alueella oli tarkkaan säädeltyä vasta solmitun aselevon johdosta, joten joukkojen tiedustelukeinoiksi jäivät lähinnä tähystäminen ja kuuntelu. Silti tehtävänä oli ottaa selvää rajan takana olevista joukoista sekä varustelu- ja valmis-

---

[141] P-SRE No 3711 Yhteenveto P-SRE:n lohkolla esiintyneistä venäläisten joukoista 29.12.1939/sal/Perus-1726/3. KA; P-SRE No 816 24.1.1940/sal/Perus-1726/3. KA; Päämaja tiedusteluosasto Tied.pvk N:o 5876 18.2.40/IV AKE/sal/Sark-1588/6. KA.

[142] PM:n toiminta hyökkäyksen torjumiseksi Laatokan ja Jäämeren välillä talvisodan alkupuolella. Kenraaliluutnantti Erkki Kukkosen esitelmä vanhimmalle päällystölle 25.3.1961 Helsingissä/Pk-1018/2. KA, s. 28.

[143] Heiskanen (1996), s. 189.

[144] MaVE N:o 22 Tiedusteluohje maavoimille 24.3.1940/II/8/40/sal/Perus-1726/3. KA; V AKE N:o 291 Tiedusteluohje 31.3.1940/II/L./40.sal./Perus-1726/3. KA; Päämaja Tiedusteluosasto tied.pvk. No 7546 Maavoimien esikunnan tilannekatsaus 13.3.–5.4.40 7.4.40/sal/Sark-1588/15. KA; AP:n puolustuksen ryhmitys 26.4.40/Sark-1588/15. KA; AP:n tilanneilmoitus 30.4.40 klo 21.00/Sark-1588/15. KA; AP:n tilanneilmoitus 17.5.40 klo 21.00/Sark-1588/15. KA; AP:n tilanneilmoitus 18.5.40 klo 09.00/Sark-1588/15. KA; AP:n tilanneilmoitus 19.5.40 klo 09.00/Sark-1588/15. KA; Maavoimien esikunta operatiivinen osasto No 1656 Tilannekatsaus 16–25.5.1940 28.5.1940/II/3./sal/T-22502/2. KA; Päämaja Tiedusteluosasto tied.pvk. No 8060 2.6.40/MaVE/sal/T-2867/4. KA; Päämaja Tiedusteluosasto tied.pvk. No 8108 9.6.40/MaVE/sal/T-2867/4. KA; Päämaja tiedusteluosasto Tied.pvk N:o 8941 22.8.40/RE/sal./Sark-1588/15. KA; Päämaja tiedusteluosasto Tied.pvk. 8959 II AKE ilmoittaa lohkonsa havaintoja 24.8./II AKE/sal/Sark-1588/15. KA; Päämaja tiedusteluosasto Tied.pvk. No 9108 11.9.40/V AKE/sal./Sark-1588/15. KA; Panschin (2018), s. 220. Ahvenanmaan puolustuksen komentajana toimi keväällä 1940 kenraaliluutnantti Hugo Österman ja siihen kuului JR9, PPP8, paikallisjoukkojen pataljoona ja muutamia pienempiä joukkoja, saarella olevat linnakkeet ja vartioasemat sekä vähäinen määrä erilaisia aluksia.

telutöistä. Samalla käskettiin, että sodan alettua armeijakunnat viipymättä ulottavat tiedustelun rajan yli mahdollisimman syvälle vihollisen alueelle. Tällöin olisi selvitettävä, mihin kohtiin ja miten leveälle rintamalle vihollinen suuntaa joukkojaan, missä ne ylittävät rajan ja mihin suuntaavat sen jälkeen. Käskyssä painotettiin, että tietoja raportoitaessa oli tehtävä selväksi, oliko tieto varma vai tarkistamaton. ”Tiedustelun suunnitelmalliseen johtamiseen sekä sen keskeytymättömyyteen ja ilmoitusten täydellisyyteen on syytä kiinnittää enemmän kuin tähän asti huomiota”.[145]

Tarkasteltaessa rintamajoukkojen tuottamia vihollistietoja on helppo yhtyä Palokankaan näkemykseen siitä, että sodan myötä muotoutunut yhtymien tiedustelutoiminta, varsinkin tähystys- ja lähipartiointi, osoittautuivat taktisella tasolla tehokkaiksi. Ne myös tuottivat – yhdessä Maneliuksen mainitsemien sotavankikuulusteluiden kanssa – lukumääräisesti ja laadullisesti paljon tietoa vihollisen toiminnasta. Tiedoilla oli paikoin strategistakin merkitystä ja ”Päämaja ja sen operatiivinen osasto saivatkin pääosin ajoissa ja riittävät tiedot kenttäarmeijan yhtymiltä eri paikoissa hyökkäävien vihollisjoukkojen vahvuuksista, suuntautumisesta ja aikeista”.[146] Talvisotaan edeltäneen ja sitä seuranneen rauhan ajan ero sota-aikaan on merkittävä. Rauhan aikana rintamajoukkojen tuottamien kuulohavainto- ja tähystystietojen maantieteellinen ulottuvuus oli pieni ja merkitys varsin vähäinen.

Sotilasasiamiehillä tiedonvaihtoa ja tiedustelumatkoja

Suomen sotilasasiamiesjärjestelmän tehtävä oli tiedonhankinta Neuvostoliitosta. Tietoja pyrittiin saamaan Moskovan-sotilasasiamiehen välityksellä maan sisältä, Neuvostoliiton rajanaapureilta esimerkiksi Baltiassa sekä Euroopan suurvaltoihin akreditoitujen sotilasasiamiesten avulla. Tiedonhankinnan keskiössä olivat mahdollisen sodan varalta Neuvostoliiton asevoimien rauhan ajan järjestelyt ja joukkojen sijoitukset, sotaajan suunnitelmat sekä sotatalouden ja aseteknologian kehitys. Myös rautatie- ja maantieverkoston tilasta pyrittiin hankkimaan tietoja. Muualla kuin Moskovassa palvelleiden sotilasasiamisten mahdollisuudet hankkia Neuvostoliittoa koskevia tietoja olivat hyvin vaihtelevat, joten osa sotilasasiamiehistä keskittyi seuraamaan kohdemaan asevoimien järjestelyitä, sotatekniikan ja sotateollisuuden kehittymistä sekä kansainvälistä tilannetta. Talvisodan sytyttyä sotilasasiamiesten tehtäväksi tiedonhankinnan rinnalle tuli tilannekuvan välittäminen kohdemaahan sekä materiaaliavun ja muun tuen hankkiminen.[147]

Venäläisestä sotilasasiamiestoiminnasta suomalaistenkin käyttöön periytyneitä tiedonhankintakeinoja olivat agentti- ja tiedottajaverkostojen luominen sekä julkisten lähteiden, kuten sanomalehtien ja sotilasalan julkaisujen, seuraaminen. Erilaisia kirjallisia tuotteita piti pyrkiä hankkimaan kahtena kappaleena, jotta yksi voitiin lähettää Suomeen. Tietoja hankittiin myös esittämällä isäntämaalle virallisia tietopyyntöjä, seuraamalla sotaharjoituksia, osallistumalla joukko-osastovierailuille sekä vaihtamalla tietoja diplomaattikunnan sisällä. Tietojen vaihtamisen merkitys oli todennäköisesti korostunut Moskovassa 1930-luvulla, kun tiedonhankinta Neuvostoliitosta muilla keinoin vaikeutui. Sotilasasiamiehille voitiin käskeä yksittäisiä tiedonhankintatehtäviä tarpeen mukaan.[148]

---

[145] Maavoimien esikunta operatiivinen osasto No 1200 18.5.1940/III/11 b./T-20098/1. KA.
[146] Palokangas (2018), s. 98–101.
[147] Ruotsalainen (2020), s. 81, 94, 131–132, 135, 149, 228–236, 244–247, 256.
[148] Ruotsalainen (2020), s. 59, 61, 121–122, 133, 136, 140, 228.

Suomen muita kuin Moskovan-sotilasasiamiestä ohjasi tiedustelujaoston ulkomaaosasto. Se myös piti yhteyttä Suomeen akkreditoituihin sotilasasiamiehiin. Ulkomaaosasto laati ja jakoi Ulkomaatiedotuksia-raporttia ja muita erillisiä katsauksia,[149] jotka perustuivat todennäköisesti sekä Suomen omilta että Suomeen sijoitetuilta sotilasasiamiehiltä sekä julkisista lähteistä saatuihin tietoihin. Katsauksesta tietojen lähteet eivät käyneet ilmi. Ulkomaatiedotuksia keskittyi laajasti Euroopassa ja muualla maailmassa vallinneen tilanteen käsittelyyn. Onkin haastavaa, ellei mahdotonta päästä enää järjestelmällisesti käsiksi siihen, missä määrin tämän toimijan kautta saatiin viholliskuvaan vaikuttaneita tietoja. Arkistoissa on säilynyt vain vähäisessä määrin tietoja, joiden perusteella on mahdollista arvioida, millaisia tietoja oli tarjolla.

Syksyllä 1939 Suomella oli akkreditoidut sotilasasiamiehet Saksassa, Iso-Britanniassa, Neuvostoliitossa, Ranskassa, Latviassa, Ruotsissa, Puolassa ja Yhdysvalloissa. Akkreditoinneissa ja sivuakkreditoinneissa tapahtui jonkin verran muutoksia vuoden 1940 aikana suursodan kehityksen myötä. Tiedustelulle yksi keskisimmistä toimipaikoista oli Moskova. Syksyllä 1939 sotilasasiamiehenä toimi majuri Kaarlo Somerto ja hänen apulaisenaan kapteeni Uljas Käkönen. Moskovaan suoraan sotakorkeakoulusta lähetetty Käkönen kertoi saaneensa Mannerheimilta henkilökohtaisen tehtävän. Mannerheim kertoi tuntevansa hyvin tsaarin ajan Venäjän ihmisten mentaliteetin, mutta ei mielestään ymmärtänyt kommunisteja. Mannerheim halusi Käkösen selvittävän ihmisten keskuudessa liikkumalla ja heidän kanssaan keskustelemalla, millainen on kommunistisen Neuvostoliiton kansan mentaliteetti. Samassa yhteydessä hän totesi näkemyksekseen, että Suomen kaltaisella pienellä maalla eivät voi resurssit riittää kunnollisen ja tehokkaan oman tiedustelun järjestämiseen, joten pienen maan on luotettava suurvalloilta yhteistyön kautta saataviin tietoihin. Moskovan-lähetystö evakuoitiin Suomeen talvisodan vuoksi, mutta avattiin uudelleen heinäkuussa 1940. Sotilasasiamieheksi lähetettiin eversti Arvo Lyytinen ja hänen apulaisekseen jälleen Käkönen.[150]

Sotilasasiamiesten tehtävänä apulaisineen oli hankkia tietoja. Yksi perinteinen keino eli tietojen tai palvelusten ostaminen ei ollut suomalaisille mahdollinen, sillä sitä varten ei ollut tarvittavia määrärahoja. Jos rahaa olisi ollut, tällaiseen toimintaan olisi pitänyt aina pyytää lupa tilastotoimistosta. Moskovassa tiedonhankinta perustuikin tavallisesti kirjakaupoista ostettaviin sotilaskirjoihin ja -lehtiin sekä muiden maiden sotilasasiamiesten kanssa tapahtuvaan tietojen vaihtoon. Esimerkiksi Saksan hyökkäys Puolaan ei tullut yllätyksenä, sillä Japani välitti Suomelle tietoja saksalaisjoukkojen keskityksestä Puolaa vastaan.[151]

Syksyllä 1939 Moskovan sotilasasiamiehiä käskettiin tarkkailemaan joukkojen keskityksiä Kannaksella ja raportoimaan niistä kahden viikon välein. Joukkojen virtaa kyettiin seuraamaan kohtalaisen hyvin, mutta ilmeisesti tilannetta ei seurattu niin tiiviisti kuin oli käsketty. Keskityskuljetuksia Leningradin suuntaan pystyttiin seuraamaan kokoamalla samaa reittiä liikkuvilta diplomaateilta ja kuriireilta saatuja tietoja yhteen. Kuten muihinkin tiedustelutietoihin, myös näihin havaintoihin sisältyi usein ristiriitoja ja suuria eroavuuksia. Tästä syystä yksi sotilasasiamiesten keino tietojen hankintaan oli

[149] Päämaja Jaosto II ulkomaatoimisto K.D. No 032 Katsaus sotatilanteeseen lännessä 9.12.1939/Ulk./sal/Perus-1726/1. KA; Esimerkiksi Päämaja ulkomaatoimisto N:o 79 Ulkomaatiedotuksia No 14 25.1.40/Ulk.sal./T-17649/10. KA.

[150] Päämajan Esikuntakäsky No 16, No 343 11.7.1940/Adj.40./T-17649/13. KA; Elfvengren (2000), s. 164–166, 195–197; Käkönen U.A.: *Sotilasasiamiehenä Moskovassa 1939*. Kustannusosakeyhtiö Otava. Helsinki. 1966, s. 23–24; Ruotsalainen (2020), s. 222. Somerto ja Käkönen palvelivat esimiehenä ja alaisena Päämajan tiedusteluosastolla jatkosodan asemasotavaiheessa.

[151] Käkönen (1966), s. 53, 60–62, 99.

matkustaa itse Moskovan ja Leningradin väliä sekä liikkua viimeksi mainitun lähiympäristössä.[152]

Käkönen teki yhden tällaisen matkan marraskuun 22. päivän tienoilla Leningradiin ja sen lähiympäristöön. Matkalla hän havaitsi poikkeuksellisen runsaita joukkomääriä, joista osa oli jo keskitysmarsseilla kaupungista pohjoisen suuntaan. Sotilasasiamiehet arvioivat sodan alkavan viikon kuluessa. Majuri Somerto oli saanut aikaisemmin moitteita mörköjen näkemisestä, joten ilmoitusta Suomeen lievennettiin kommentilla, että kyseessä voi olla myös sotaharjoitus. Raski muisteli myöhemmin päinvastaisesti, että Käkönen olisi vähätellyt sodan alkamisen todennäköisyyttä käydessään Yleisesikunnassa talvisodan alla.[153] Varmaa siis on vain, että sotilasasiamiehen apulainen oli tiedonhankintamatkalla Karjalan kannaksella juuri talvisodan alla.

Tiedonhankinta jatkui Moskovaan paluun jälkeen syksyllä 1940. Käkönen matkusti Leningradin ympäristössä, muun muassa Jukissa ja Toksovassa, ja raportoi havaitsemistaan joukko-osastoista ja niiden kalustoista. Hän ilmoitti, ettei Leningradin ratapihalla ollut normaalista poikkeavaa liikennettä. Elokuun puolivälissä sotilasasiamiesten käsitys itärajan tilanteesta oli, että alueella oli noin 27 ja Itämeren alueen maissa kuusi puna-armeijan divisioonaa. Moskovan-sotilasasiamies matkusti itse Leningradin alueella samoihin aikoihin eikä havainnut siellä, Terijoella, Pietarhovissa tai Krasnoje selossa joukkojen keskityksiin viittaavia asioita. Viikkoa myöhemmin lähetystöstä raportoitiin japanilaisilta saatuina tietoina, että Novgorodissa olisivat kasarmit tyhjinä eikä rautateillä ole näkynyt sotilasliikennettä.[154]

Esimerkki yhteistyön kautta Moskovasta saaduista tiedoista olivat Norjan lähetystöneuvoksen syksyllä 1939 ilmoittamat havainnot Frunzen sota-akatemiassa esitellystä diplomityöstä, jossa kuvattiin Suomea vastaan toteutettavan sotilasoperaation toteutus. Suomalaisten päävoimat pitäisi sitoa Karjalan kannaksella ja Laatokan karjalassa, jotta maa voitaisiin katkaista kahtia Kuhmon–Kuusamon alueelle suunnattavalla toisella hyökkäyksellä. Syyskuussa 1940 Turkin Moskovan-sotilasasiamies saapui Kannaksen kautta Suomeen vierailulle ja kertoi, ettei ollut havainnut joukkokuljetuksia tai muuta erikoista toimintaa. Turkin ja Neuvostoliiton rajalla oli samoihin aikoihin jonkinlaista liikehdintää, mutta turkkilainen oli sitä mieltä, että neuvostoliittolaiset olivat arkoja ja ”jos esiintyy tarpeeksi lujana, unohtavat venäläiset helposti vaatimuksensa”.[155]

Tukholmassa sotilasasiamiehenä toimi talvisodan ajan eversti Väinö Palojärvi ja hänen apulaisenaan ja laivastoasiamiehenä ensin majuri Bertil Norlund ja myöhemmin komentajakapteeni Hakon Grönholm. Laivastoasiamiehen tehtävät liittyivät pääasiassa merenkulkuun liittyvien asioiden hoitoon, eivät niinkään tiedusteluun. Kuitenkin alkukesästä 1940 majuri Hallamaan pyynnöstä Grönholmille annettiin tehtävä ottaa yhteyttä Japanin sotilasasiamieheen eversti Toshio Nishimuraan, jolla oli hyvät tiedot

[152] Käkönen (1966), s. 106–107; Ruotsalainen (2020), s. 255.
[153] Käkönen (1966), s. 138–141; Raski, haastattelu (1983), s. 5.
[154] Päämaja tiedusteluosasto Tied.pvk. No 8822 13.8.40/Moskova/sal/Sark-1588/15. KA; Päämaja tiedusteluosasto Tied.pvk. No 8900 19.8.40/Moskova/sal/Sark-1588/15. KA; Päämaja tiedusteluosasto Tied.pvk. No 8911 20.8.40/Moskova/sal/Sark-1588/15. KA; Pääesikunta tilastotoimisto Tied. pvk. N:o 9168 17.9.40/sal./Sark-1588/15. KA.
[155] Päämaja tiedusteluosasto Tied.pvk. N:o 9163 17.9.40/sal./Sark-1588/15. KA; Käkönen (1966), s. 136–137.

Saksan rintamalle sijoitetuista neuvostoliittolaisdivisioonista. Nishimuralta saatiin perinpohjaisia raportteja, jotka Grönholm lähetti kuriiripostilla Suomeen.[156]

Suomalaisilla oli ylipäätään erittäin tiiviit yhteydet Japanin kanssa ja Japanille oli luovutettu Neuvostoliittoa koskevia tietoja 1930-luvun kuluessa. Yhteyttä pidettiin tilastotoimiston upseerien välityksellä sekä Japanin Helsingin- että Tukholman-sotilasasiamiehen kanssa. Talvisodan jälkeen sotilastiedustelun salaisilla lahjoitusvaroilla Helsingistä ostamiin kiinteistöihin saatiin sattumoisin vuokralaisiksi Japanin suurlähetystössä palvelleita apulaissotilasasiamiehiä.[157]

Baltian maissa sotilasasiamiehenä toimi majuri Erkki Hallakorpi. Hän raportoi ainakin kertaalleen sodan aikana Neuvostoliiton ja Baltian maiden suhteista. Neuvostoliiton toiminnasta hyviä tietoja saatiin myös Suomen Tallinnan-, Latvian- ja Belgian-lähetystöjen henkilöstöltä. Heiskanen arvioi Latvian-lähetystön päällikön pitäneen yhteyttä johonkin ulkomaiseen, todennäköisesti Latvian, tiedustelupalveluun, jolta saatiin radiotiedustelulla hankittuja tietoja. Myös saksalaisten kanssa tiedonvaihto oli toimivaa. YH:n aikana sotilasasiamies everstiluutnantti Alonzo Sundman raportoi Saksasta arvionsa suurvaltapoliittisen tilanteen kehittymisestä ja Suomen asemasta.[158]

Tiedusteluosaston päällikkö toimitti tiedustelutoimistoon välillä muiden maiden sotilasasiamiehiltä saatuja tietoja kirjallisina, mutta siten, että lähde oli häivytetty pois. Suomessa toimineista muiden maiden sotilasasiamiehistä ainakin ranskalaisilta saatiin rintamatilanteeseen liittyneitä tietoja. Joulukuun alussa Ranskan sotilasasiamiehen apulainen kertoi Tallinnan satamassa olevan kaksi hävittäjää, yksi sukellusvene, yksi troolari ja kaksi moottorivartiovenettä. Muut alukset olivat poistuneet satamasta.[159]

Arkistoista löytyy jonkin verran tiedusteluosaston asiakirjoja, joiden tietolähde on epäselvä, mutta joiden sisältö viittaa sotilasasiamiestoiminnan kaltaiseen tiedonhankintaan. Yleensä peiteilmausta ”tarkistamattomat tiedot” käytettiin Päämajan tai tiedustelutoimiston alatoimistojen organisoimasta asiamiestiedustelusta, mutta näissä tapauksissa peitteeseen yhdistyy tiedon välikatenä ulkomaatoimisto. Looginen selitys tälle yhdistelmälle olisi sotilasasiamiehen omien asiamiestensä kautta saama tai jonkin kumppanimaan sotilasasiamiehen välittämä asiamiestieto.

Esimerkiksi joulukuun puolivälissä 1939 ulkomaatoimisto toimitti ”tarkistamattoman tiedon”, jonka mukaan puna-armeijan hyökkäyksen painopiste tulisi olemaan Kannaksen pohjoisosassa, minkä lisäksi maihinnousu olisi valmisteilla sekä Suomenlahden itä- että länsiosiin. Muutamaa päivää aikaisemmin oli Kannakselle keskitetty uusia hyökkäysvaunu- ja tykistöjoukkoa. Raportissa mainittiin myös, että 6. joulukuuta men-

---

[156] Grönholm, Hakon: haastattelu 25.1.1984, STM-kerho 1983–1987/Päämajan tiedustelutoimiston asevelikerhon eli ns. STM-kerhon haastatteluaineisto/2.2.1995, Pk-2054, s. 5, 8–9. KA; Heiskanen (1989), s. 86.
[157] Raski, oma muistelmanauhoitus (1976–1977), s. 1; Heiskanen (1994), s. 33–35; Koskimies, Tapio: Suomen sodanaikaisen tiedustelun salainen rahoitus ja sen käyttö. *Sotahistoriallinen aikakauskirja 20*. Suomen sotahistoriallinen seura. Gummerus kirjapaino Oy. Jyväskylä. 2001, s. 180–183.
[158] Suomen Sotilasasiamies Berliinissä No 445 30.10.1939/sal/Perus-1726/1. KA; Päämaja Ulkomaatoimisto No 902 Neuvostoliiton ja Baltian maiden suhteet 8.11.1939/U.1./sal/Perus-1726/1. KA; Päämaja II jaosto ulkomaatoimisto K.D. No 1017 Neuvostoliiton ja Baltian maiden suhteet II 1.12.1939/Ulk./sal/Perus-1726/1. KA; Saukkonen, haastattelu (1983), s. 7; Marttinen, haastattelu (1983), s. 2; Grönvall, Ragnar: haastattelu 14.2.1984, STM-kerho 1983–1987/Päämajan tiedustelutoimiston asevelikerhon eli ns. STM-kerhon haastatteluaineisto/2.2.1995, Pk-2054. KA, s. 1–2; Heiskanen (1989), s. 86, 114.
[159] Yleisesikunnan asiakirja, jonka on allekirjoittanut Päämajan ulkomaaosaston päällikkö everstiluutnantti Hannula 2.12.1939/sal/T-2687/4. KA; Saukkonen, haastattelu (1983), s. 7.

nessä puna-armeijan tappiot heidän omien tietojensa mukaan olivat noin 3 000 kaatunutta, 9 000 haavoittunutta ja 1 000 kadonnutta.[160]

Joulun alla ulkomaatoimisto toimitti tarkistamattomia tietoja puna-armeijan 7., 8., ja 9. armeijan kanssa yhteistoiminnassa toimivista lentoyksiköistä sekä hajanaisia tietoja niiden käyttämistä lentokentistä, kalustosta ja komentajista. Muutamat tiedoista vaikuttavat sanamuotojensa perusteella radiotiedustelulla hankituilta.[161] Muiden maiden mahdollisesti radiotiedustelulla hankkimia tietoja jaettiin Suomelle sotilasasiamiesten välityksellä.

Helmikuun alkupuolella raportoitiin ”Moskovasta saatujen luotettavaksi vakuutettujen tietojen” perusteella, että puna-armeijan tuolloin Kannaksella ja Suojärvellä käynnissä ollut hyökkäys oli vain valehyökkäys. Kovien pakkasten takia varsinainen päähyökkäys oli suunniteltu helmikuun lopulle. Sama lähde kertoi, että vuoden vaihteessa Neuvostoliitossa oli toimeenpantu neljäs liikekannallepano, jossa palvelukseen kutsuttiin vuosina 1921 ja 1922 syntyneet ikäluokat.[162] Tiedot voisivat olla peräisin esimerkiksi jonkin Suomen yhteistyömaan, jolla talvisodan aikana edelleen oli lähetystö Moskovassa, sotilasasiamieheltä.

Helmikuun lopulla ”UM” lähetti asiasisällöstä päätellen radiotiedustelulla hankittuja tietoja, jotka kertoivat Suomen rintamalla olleiden armeijoiden ja niiden alaisten armeijakuntien ja divisioonien välisistä viesteistä. Esimerkiksi 168. divisioonalla olivat huoltotiet olleet jo neljä päivää poikki, ruoka loppu ja paljon haavoittuneita.[163]

Sodan loppupuolella saatiin ”arvovaltaiselta taholta” tieto, että Neuvostoliitto pyysi kokemiensa vastoinkäymisten vuoksi Saksaa lähettämään Neuvostoliittoon 200 yleisesikunta- ja erikoisaselajien upseeria järjestelemään maan rautatiekuljetuksia ja moottoroituja joukkoja. Erikoisella tavalla saaduilta vaikuttavat ”tarkistamattomat tiedot”, joiden lähettäjäksi on merkitty ”Ulkoasiat Helsinki”. Raportissa kerrottiin muun muassa puolustusasioiden kansankomissaari Kliment Voroškilovin 9. joulukuuta antamasta käskystä sekä tykistön ja jalkaväen liikkeen tahdittamisen tärkeydestä hyökkäyksessä. Osa tiedoista oli jälleen jonkin toisen maan mahdollisesti radiotiedustelulla hankkimia.[164]

Keväällä ja kesällä 1940 saatiin ulkomaille viittaavasta lähteestä selville, että Neuvostoliitto oli siirtänyt Suomen vastaiselta rajalta runsaasti divisioonia muualle. Talvisodan lopun 45 divisioonan kokonaisvoima oli laskenut alle 20 divisioonaan. Myöhemmin ulkomailta saatujen tietojen perusteella arvioitiin Neuvostoliiton kuitenkin lisänneen joukkojaan Suomen vastaisen rajan takana ensin loppukesästä vuonna 1940 ja uudestaan alkuvuodesta 1941. Molemmat tiedot osoittautuivat tarkistusten jälkeen perättömiksi.[165] Tapaukset osoittivat, että lähteestä riippumatta oli aina mahdollisuus, ettei tieto pidä osittain tai lainkaan paikkaansa.

---

[160] Päämaja tiedusteluosasto Tied.pvk No 1556 Ulkomaatoimiston lähettämiä tietoja 15.12.1939/sal/Sark-1588/6. KA.
[161] Päämaja tiedusteluosasto Tied. 1 pvk No 2443 23.12.1939/sal/Sark-1588/6. KA.
[162] Päämaja tiedusteluosasto Tied. pvk No 4927 päiväämätön/sal/Sark-1588/6. KA.
[163] Päämaja tiedusteluosasto Tied. pvk No 6260 24.2./UM/sal/Sark-1588/6. KA.
[164] Päämaja tiedusteluosasto Tied. pvk No 5429 päiväämätön/sal/Sark-1588/6. KA; Päämaja tiedusteluosasto Tied.pvk No 1594 15.12.1939/sal/Sark-1588/6. KA.
[165] Tiainen, I.K. & Heikki Koukkunen: Sodan alkutapahtumat itärajalla. *Suomen sota 1941–1945* (1. osa, toim. Sotahistoriallisen tutkimuslaitoksen toimisto). Sotahistoriallisen tutkimuslaitoksen sotahistoriallisen toimiston julkaisuja IX. Kustannusosakeyhtiö Sotateos. Kuopio. 1965, s. 296–297.

Tiedustelutoimiston alatoimistoissa asiamiestiedustelua ja sotavankikuulusteluita[166]

Tiedustelussa toistuu sääntö, että tuloksettomaltakin vaikuttava työskentely saattaa tuoda viitteitä ja perusteita ratkaisuille, jotka ilman niitä voisivat muodostua kohtalokkaiksi.[167]

Yleisesikunnan tilastotoimistolla oli läpi 1930-luvun alatoimistot Sortavalassa ja Viipurissa. Alatoimistojen tehtävänä oli tilastotoimiston tarvitsemien tietojen hankkiminen. Talvisotaa edeltäneinä vuosina tilastotoimiston tiedusteluveteraani majuri Alfthan ohjasi itärajan taakse lähetettäviä partioita, jotka selvittivät rajantakaista tiestöä. Tietojen perusteella päivitettiin toimiston karttoja. Vuoden vaihteessa 1938–1939 perustettiin alatoimistot Kajaaniin ja Rovaniemelle. Ennen sotaa tietoja hankittiin pääasiassa haastattelemalla Neuvostoliiton puolella käyneitä ihmisiä sekä salaisten asiamiesten avulla. Talvisodan aikana Viipurin alatoimiston (U2/V) päällikkönä toimi toimistosihteerin virassa ollut Toivo Salokorpi, joka ei siirtynyt Heiskasen esittämällä tavalla Jaos V:een sodan aikana. Sortavalan alatoimistoa (U2/S) johti kapteeni Pekka Jänhiä, Kajaanin (U2/K) luutnantti Paul Marttina ja Rovaniemen (U2/P) kapteeni Harri Paatsalo (myöh. Paarma). Mainittakoon, että Lassi Saressalo on muuten kattavassa ja ansiokkaassa tutkimuksessaan maininnut jostain syystä virheellisesti, että alatoimistot siirrettiin talvisodan sytyttyä tiedustelutoimiston (tied.1) sijasta viestitiedustelutoimiston (tied.2) alaisuuteen.[168]

Talvisodan edellä lähetettyjen partioiden tehtävänä oli selvittää tiedusteltavan alueen tiestön ja rautateiden tilaa sekä alueella mahdollisesti olevia varustelutöitä, sotilasjoukkoja, lentokenttiä ja muuta sotilaallista infrastruktuuria. Alatoimistot valmistelivat henkilöpapereita ja varasivat rahaa rajan taakse lähetettäville henkilöille. Marraskuussa 1939 tiedusteluosaston päällikkö ohjasi alatoimistojen päälliköitä rekrytoimaan 10–15 henkilön vahvuisia osastoja, joiden tehtävät tulisivat käsittämään kaukotiedustelu- ja sabotaasitehtäviä. Samoihin aikoihin Rovaniemen alatoimiston, ja todennäköisesti myös kaikkien muiden, käskettiin tehdä tiivistä yhteistyötä aluevastuullisten yhtymien esikuntien kanssa ja välittää niille kaikki tarpeelliset tiedot.[169]

Rovaniemen alatoimisto lähetti vuoden 1939 kesäkuun ja marraskuun välillä yhteensä 18 partiota Neuvostoliiton alueelle. Sen tiedustelulla oli kolme pääsuuntaa: 1) Petsamo-Murmansk, 2) Salla-Kantalahti ja 3) Kuusamo-Kiestinki. Tiedustelu sai selville syksyllä 1939 Murmanskin läänin raja-alueilla voimaan tulleet liikkumisrajoitukset, jotka epäilemättä vaikeuttivat partioiden toimintaa. Raporttien perusteella tiedusteli-

---

[166] Tässä alaluvussa käsitellään alatoimistojen toimintaa monivaiheisesti, koska tarkastelussa on neljä keskenään hieman eri tavoin toiminutta toimistoa, joilla oli useampia tiedonhankintamuotoja. Tiedonhankintamuotojen merkitys vaihteli tämän pääluvun mukaisten rauhan, sodan ja rauhan vaiheiden aikana. Käsittelytapa etenee kronologisesti läpi rauhan ja sodan vaiheiden, joiden kohdalla käsitellään kunkin alatoimiston eri tiedonhankintamuodot.

[167] Paarma (1970), s. 100.

[168] Yleisesikunta U2/V No 704 11.12.39/39/sal./Perus-725/5. KA; Yleisesikunta U2/V No 670 24.12.39/39/sal./Perus-725/5. KA; Salokorpi, Toivo: *Työskentelyni Helsingissä 1940–44* 22.4.1947/Salokorpi, Toivo Kustaa A:4491/Valpo II. KA; Raski, haastattelu (1983), s. 1, 3–4; Hieskanen (1989), s. 23–24, 88; Kosonen, Matti: *Talvisodan tiedustelijat. Päämajan tiedusteluosaston Sortavalan alatoimiston tiedustelijat talvisodassa.* Atena Kustannus Oy. Jyväskylä. 2004, s. 41; Saressalo (2010), s. 11–13. U2-merkintä asiakirjoissakin esiintyvissä toimistojen tunnistetiedoissa viittaa rauhan ajan ulkomaaosaston toimistoon numero 2, eli tilastotoimistoon. Viimeinen kirjain on alatoimistokohtainen tunniste. Tunnistekirjan perustuu toimiston sijaintiin liittyvään paikannimeen, joten Rovaniemen alatoimiston P ei perustu Paatsalon sukunimeen vaan Petsamoon, jonka katsottiin olevan toimistoa perustettaessa keskeinen suunta Pohjois-Suomessa (Paarma (1970), s. 13).

[169] Yleisesikunta tilastotoimisto N:o 1901 14.11.1939/U2/sal./Perus-1726/3. KA; Paarma (1970), s. 77, 175; Paarma (1978), s. 11, 166–167; Raski, haastattelu (1983), s. 6.

joita oli liikkeellä sekä syys-lokakuun taitteessa että lokakuun lopulla. Lokakuun lopulla Kuolan asemalla junaliikennettä tarkkailut toimija ilmoitti sekä 12. että 26. lokakuuta Murmanskiin suunnanneesta junasta tekemänsä havainnot. Havaintojen kuvailevan yksityiskohtaisuuden perusteella ne on voinut tehdä vain tapahtumaa paikan päällä tarkkaillut henkilö. Neuvostoliiton puolelta Muotkavuonon alueelta tehtiin havaintoja laivaliikenteestä syys-lokakuun ajan vuonna 1939.[170]

Syys-lokakuussa 1939 Kantalahden ja Murmanskin suunnalla liikkui Paatsalon lähettämänä ainakin asiamies T-262. Paatsalolla oli Liinahamarissa tiedottajana pohjoisilla merialueilla työskennellyt merikapteeni, joten Jäämeren rannikolta tehdyt havainnot olivat mahdollisesti häneltä tai joltakulta toiselta tiedottajalta saatuja. Ainakin Paatsalo noudatti salaisen partioiden käytössä mahdollisuuksien mukaan periaatetta, että samalle alueelle lähetettiin lähes peräkkäin kaksi partiota. Näin voitiin varmistua siitä, että tiedot olivat todellisia eivätkä esimerkiksi rahapalkkion vuoksi sepitettyjä tai muuten virheellisiä. Myös tieto, että jollain alueella ei ollut aktiivista vihollistoimintaa tai uutta valmistunutta tietä, oli tiedustelulle tärkeä.[171]

Paatsalo viittaa muistelmissaan myös Pohjois-Suomeen sijoitettuihin tilastotoimiston radiotiedustelun radiovalvonta-aliupseereihin, joiden tehtävänä olisi ollut jo ennen talvisotaa pohjoisen meriliikenteen ja lentojoukkojen toiminnan seuraaminen. Esimerkiksi lokakuulle 1939 päivätyssä Rovaniemen alatoimiston ilmoituksessa tiedot vaikuttavat saadun radiotiedustelulla. Radiotiedustelussa lähes koko jatkosodan palvellut Harry Lewing muisteli, että välirauhan aikana pohjoisin kuuntelupiste olisi pystytetty Petsamoon. Aikaisemmasta tutkimuksesta ei ole löytynyt mainintoja ennen sotia Pohjois-Suomessa toimeenpannusta radiotiedustelusta. Esimerkiksi Lauri Lehtonen,

---

[170] Yleisesikunta tilastotoimisto Pvk. No 40 17.10.39/U2/P/sal/Perus-1726/1. KA; Yleisesikunta tilastotoimisto Pvk. No 73 Tietoja Muurmannin alueelta ajalla 26.9.–14.10. 19.10.39/sal/Perus-1726/1. KA; Päämaja Tiedusteluosasto Tied.pvk No 159 26.10.1939/Tied.I/sal/T-2867/4. KA; Päämaja Tiedusteluosasto Tied.pvk No 647 27.11.1939/Rovaniemi/sal/T-2867/4. KA; Päämaja tiedusteluosasto Tied.pvk. 272 Järjestelmästä Muurmanskin lääni raja-alueilla (päiväämätön)/Toimisto 1./sal/Perus-1726/1. KA; Lapin rajavartioston esikunta, Maj Eero Naapuri: Kaukopartiotoimintamme Talvi- ja Jatkosodassa ja siitä saadut nykysotaan soveltuvat opetukset. Päiväämätön, aikavälillä 1959–1964 laadittu 25-sivuinen kertomus partiokarttoineen/Pk-1539, s. 2. KA; Paarma (1970), s. 176–177, 186–187; Saressalo (1987), s. 12. Saressalon puhuu virheellisesti Osasto Paatsalon partioista kesän ja marraskuun 1938 välillä, kun vuoden vaihteessa 1938–1939 perustettu osasto teki tosiasiallisesti mainitut partiot vuoden 1939 kesän ja syksyn kuluessa. Rovaniemen alatoimistoa sotavuosina johtaneen Harri Paatsalon (myöh. Paarma) muistiinpanoihin ja muistitietoihin perustuvassa teoksessa Salaista tiedustelua napapiirillä kuvataan tarkasti kesän ja syksyn 1939 salaisia partioita. Todennäköisesti Paarman teokseen perustuu myös Saressalon esitys 18 salaisesta partiosta. Vaikka Paarman kuvaamat partiot ovat säilyneiden raporttien perusteella osin varmennettavissa ja esimerkiksi hankitut tiedot rakenteilla olleista teistä ja rautateistä sopivat sotia edeltäneen tiedustelun kokonaiskuvaan, ei kirjan kuvauksia kaikista yksittäisistä partioista pystytä todentamaan säilyneistä asiakirjalähteistä. Kuitenkin esimerkiksi Naapuri viittaa omassa raportissaan Paatsalon Kiestingin suuntaan lähettämiin partioihin, jotka olisivat tehneet Paatsalon kuvaamia havaintoja, joten Paatsalon kertomus vaikuttaa todenperäiseltä. Yksi Paatsalon muistelmissaan kuvaamista salaisen partion kertomuksista sopii havaintoaikojen ja paikkojen puolesta lokakuun 12. päivä tehtyihin havaintoihin. Muistelmien mukaan samainen agentti tosin paljastui myöhemmin kaksoisagentiksi, vaikka hänen ilmoittamat havainnot itärajan takaa olivatkin ilmeisesti paikkaansa pitäviä.

[171] Päämaja tiedusteluosasto Tied.pvk. No 8281 17.6.40/U2/P/sal./T-2866/8. KA; Lapin sotilaspiirin esikunta N:o 951 Tietoja rajan takaa (tiedot T. 262)/8/39 sal./Perus-1726/3. KA; Päämaja tiedusteluosasto Tied.pvk. No 181 (päiväämätön)/sal/Perus-1726/1. KA; Paarma (1970), s. 43–44, 68, 78, 94, 113, 126; Tähjä, Toni: *Tiedustelua ja tuhotöitä. Talvisodan partio- ja agenttitoiminta päämajan tiedus-teluosaston Kajaanin ja Petsamon alatoimistojen tiedustelualueilla* (pro gradu). Joensuun yliopisto. 2007, s. 85–88.

Timo Liene ja Ohto Manninen mainitsevat tutkimuksessaan vasta jatkosodan alussa Rovaniemen Hirvakseen pystytetyn suuntimoaseman 14.[172]

Raportoinnin perusteella Kajaanin alatoimiston salainen partio tai asiamies oli mahdollisesti lokakuun lopulla 1939 Itä-Karjalassa tiedustelutehtävissä. Luutnantti Marttina välitti Rajaesikunnalle tällaiseen toimintaan viittaavia havaintoja, jotka oli tehty Sorokassa, Vienan Kemissä ja Louhessa.[173] Vaikka olisi mahdollista, että Marttina välitti omalla vastuualueellaan toimineelle esikunnalle jonkun muun hankkimia tietoja, puoltaa Kajaanin alatoimiston osallisuutta se, että havainnot tehtiin sen maantieteellisellä vastuualueella.

Myös Sortavalan alatoimiston asiamiehet olivat liikkeellä rajan takana syksyllä 1939, esimerkiksi marraskuun puolivälin tienoilla rajan ja Maaselän välisellä alueella. He saivat tietojaan ainakin paikallisilta siviilihenkilöiltä. Tietoja saatiin ainakin alueella käynnissä olleista tietöistä sekä alueelle sijoitetuista puna-armeijan joukoista.[174]

Ainakin yksi asiamies toimi talvisodan alla Leningradin suunnalla. Marraskuun puolivälin tienoilla asiamies ilmoitti Leningradin eteläpuolella havaitsemastaan vuoristodivisioonan siirrosta pohjoisen suuntaan. Tässä tapauksessa ei ole varmuutta, onko kyseessä ollut syksyn kiristyneessä tilanteessa lähetetty uusi asiamies vai 1930-luvulla käytössä olleiden lyhyiden tiedustelulinjojen pitkäaikaisemmassa palveluksessa ollut henkilö. Toisessa tapauksessa maaliskuussa 1940 raportoitiin tarkistamattomina tietoina lähes kolmen viikon viiveellä 7. armeijan komentopaikan sijainneen Viipurin kaakkoispuolella Kämärällä 19. helmikuuta. Saman lähteen mukaan Karjalassa toimi 16. Lentoprikaati ja myös Latviaan alun perin sijoitettu 15. Lentorykmentti toimi Suomea vastaan. 27. lentorykmentistä oli jokin havainto, vaikkei sijaintia tiedettykään.[175]

Tiedusteluntäyteisen syksyn jälkeen sodan syttyminen näkyi alatoimistojen ilmoituksissa, sillä aamulla 30. marraskuuta saatiin Sortavalan toimistolta ilmoitus maahyökkäyksen alkamisesta ja pohjoisesta pommituksista Pohjoisen-Suomen alueella. Tiedustelutoimiston alatoimistoiltaan Päämajan operatiiviselle osastolle välittämiä ilmoituksia on arkistoissa talvisodan kuukausilta satoja. Sodan aikana kaukopartioinnista saatiin ensikokemuksia, kun Rovaniemen, Kajaanin ja Sortavalan alatoimistot suorittivat pääasiassa pikapartiointia rintama-alueella. Laajamittaiseen toimintaan ei ollut valmiuksia, sillä huolimatta ennen sotaa suoritetusta salaisesta partioinnista sodan ajan vahvuuksiin ei kuulunut alatoimistojen perustamia partio-osastoja. Talvisodan aikana yksi Rovaniemen alatoimiston partio oli varustettu radiolla, mutta muut ilmoittivat tietonsa vasta tehtävältä palattuaan. Pääosa talvisodan partioista oli 5–30 kilometrin syvyyteen ulottuneita lähipartioita.[176]

---

[172] Päämaja tiedusteluosasto tied.pvk. No 58 Ilmoitus nro 6 19.10.1939/U2/R/sal./T-2867/4; Lewing, Harry: *Suomalaisen radiovakoilun synty ja sota* 12.11.1979 pidetty esitelmä/Pk-1639. KA; Paarma (1978), s. 17; Lehtonen, Liene & Manninen (2016), s.89–103.

[173] Rajaesikunta Tsto II Kajaani N:o 457 Yhteenveto 24.10.39 klo 12 mennessä saapuneista tiedoista 24.10.39/Perus-1726/3. KA;

[174] Päämaja tiedusteluosasto Tied.1.pvk. No 393 Havaintoja Maaselkä-Savilatsu-raja väliseltä alueelta 9.11.39 11.11.39/Tied.1/S/sal/Perus-1726/1. KA; Elfvengren, Eero, Matti Kosonen & Einar Laidinen: *Vihollisen selustassa. Päämajan tiedustelu Neuvosto-Karjalassa 1939–1944*. Otavan kirjapaino Oy. Helsinki. 2010, s. 41–42.

[175] Päämaja tiedusteluosasto Tied.1.pvk. No 505 Tilannekatsaus No 4 25.11.1939/sal/Perus-1726/1. KA; Päämaja Tiedusteluosasto Tied.pvk No 6963 7.3.40/Tied.1/sal/Sark-1588/6. KA.

[176] Päämajan tiedusteluosasto 30.11.1939/Sortavala U2/S/salainen-leima puuttuu/T-2867/4. KA; Päämajan tiedusteluosasto tied.pvk. No 767 30.11.1939/U2/P/sal/T-2867/4. KA; Päämajan tiedusteluosasto tied.pvk. No 775 30.11.1939/U2/P/sal/T-2867/4. KA; Lapin rajavartioston esikunta, Maj Eero Naapuri: Kaukopartiotoimintamme Talvi- ja Jatkosodassa ja siitä saadut nykysotaan soveltuvat opetukset. Päiväämätön,

Karjalan kannaksella oli talvisodan aikana niin paljon joukkoja, ettei varsinaiselle kaukopartiotoiminnalle ollut hyviä edellytyksiä. Viipurin alatoimisto keskittyikin sotavankien kuulusteluun ja sotasaalismateriaalin tutkimiseen, minkä johdosta se lähetti Päämajaan sotakuukausien aikana ainakin noin 400 raporttia. Alatoimisto teki tiivistä yhteistyötä Kannaksen armeijan esikunnan kanssa. Puna-armeijaosaamisensa ja venäjänkielentaitoisten kuulustelijoiden vuoksi alatoimisto oli merkittävä apu Kannaksen armeijalle. Eritysosaamista vaativia tehtäviä olivat lentäjävankien kuulustelu ja heiltä otettujen asiakirjojen tutkiminen. Tiedon jakamisessa oli sodan kuluessa todennäköisesti haasteita, koska Kannaksen armeijan alainen I armeijakunta pyysi maaliskuun alussa, että sille toimitettaisiin armeijan esikunnan ja Viipurin alatoimiston tekemien vankipöytäkirjojen kopiot. Perusteena oli ilmeisen tietotarpeen lisäksi se, että sotavankien ja sotasaalisasiakirjojen tarkastus oli suoritettava divisioona- ja armeijakuntatasalla lyhyesti ja nopeasti.[177]

Kuulusteluilla ja sotasaalismateriaalin tutkimuksella saadut tiedot olivat saman tyyppisiä kuin rintamajoukoillakin. Tietoja saatiin joukkojen kokoonpanoista, henkilöstö- ja asemääristä, vastuualueista ja tehtävistä. Vangit pystyivät kertomaan myös aineettomammista asioista, kuten joukon moraalista ja suorituskyvystä. Osa raporteista oli huomattavasti pidempiä, 4–5-sivuisia, kuin sotatoimiyhtymien kuulusteluraportit. Joukoon mahtui paljon vankeja – pääasiassa sotamiehiä – joilta ei saatu kummoisiakaan tietoja, mikä ilmeni alle sivun mittaisina kuulusteluraportteina. Sotasaalismateriaalissa oli sekä asiakirjoja, joista saatiin edellä mainittuja tietoja, että sotilaiden henkilökohtaista kirjeistöä, jonka tiedustelullinen arvo oli useimmiten vähäisempi. Toisinaan haltuun saatiin esimerkiksi hyökkäysvaunujen teknisiä tietoja tai lentokenttien kiitoteiden mittoja sisältäneitä asiakirjoja.[178]

Sortavalan alatoimiston toiminta painottui Laatokan pohjoispuolella toimineen IV armeijakunnan tukemiseen. Sotavankien kuulustelu suoritettiin ainakin osan ajasta IV armeijakunnan sotavankien järjestelypaikalla. Edellä mainittujen asioiden lisäksi vangeilta saatiin tietoja esimerkiksi komentopaikkojen sijainneista ja suomalaisten epäsuoran tulen tarkkuudesta. Tietosisällöltään merkittävä oli esimerkiksi joulukuussa sotasaalisasiakirjojen perusteella laadittu raportti, josta kävi ilmi Laatokalta Jäämerelle ulottuvalla alueella toimivat puna-armeijan armeijat ja niiden alaiset divisioonat, lentokone- ja hyökkäysvaunumäärät, divisioonien ja rykmenttien kokoonpanot, käytössä olevat erilaiset aseet sekä tietoja käytössä olevista ampumatarvikemääristä. Alatoimiston joulukuun lopussa 1939 kuulustelema sotavanki puolestaan kertoi, että kivääri-

---

aikavälillä 1959–1964 laadittu 25-sivuinen kertomus partiokarttoineen/Pk-1539. KA, s. 1–2; Saressalo (2010), s. 13–14, 55.

[177] Yleisesikunta U2/V No 562 4.12.39/39/sal./Perus-725/5. KA; Yleisesikunta U2/V No 681 28.12.39/39/sal./Perus-725/5. KA; Yleisesikunta U2/V No 698 31.12.39/39/sal./Perus-725/5. KA; Kan.AE no 65 10.1.1940/II/19/40/sal/Perus-725/5. KA; I AKE KDN:o 28 8.3.40/II/7/40./sal./Perus-725/5. KA; Yleisesikunta U2/V No 334 13.3.40/40/sal./Perus-725/5. KA; Geust, Carl-Fredrik: Mitä lentäjävangit kertoivat. *Sotahistoriallinen aikakauskirja 27*. Suomen sotahistoriallinen seura. Gummerus kirjapaino Oy. Jyväskylä. 2008, s. 73. Viipurin alatoimisto laati talvisodan aikana lähes 500 asiakirjaa, joista osa oli todennäköisesti hallinnollisia. Arkistoissa olevien tiedusteluraporttien määrän perusteella pääosa niistä oli kuulusteluja asiakirjatutkimustehtäviin liittyviä.

[178] Yleisesikunta U2/V No 643 22.12.39/39/sal./Perus-725/5. KA; Yleisesikunta U2/V No 657 23.12.39/39/sal./Perus-725/5. KA; Yleisesikunta U2/V No 32 9.1.40/40/sal./Perus-725/5. KA; Yleisesikunta U2/V No 158 2.2.40/40/sal./Perus-725/5. KA; Yleisesikunta U2/V No 206 17.2.40/40./sal/T-17649/11. KA; Päämajan tiedusteluosasto tied.pvk N:o 5840 18.2.1940/Tied.1 U2/V/sal/Sark-1588/6. KA; Yleisesikunta U2/V No 229 20.2.40/40/sal./Perus-725/5. KA; Yleisesikunta U2/V No 284 3.3.40/40/sal/T-17649/12. KA; Yleisesikunta U2/V No 333 13.3.40/40/sal./Perus-725/5. KA; Yleisesikunta U2/V No 480 4.6.40/40/sal./Perus-6247/5. KA.

komppanioissa oli kompassi ainoastaan päälliköllä, teltoista oli puute, tietoja joukkojen kärsimistä tappioista sekä näkemyksiään puna-armeijan sotilaiden haluttomuudesta taistella. Lisäksi alatoimisto lähetti rintaman yli lähisyvyyteen partioita ja salaisia asiamiehiä.[179]

Rovaniemen alatoimiston tiedonhankinta oli talvisodan ajan selkeästi maantieteellisesti jakautunutta. Alatoimisto lähetti partioita ainakin Sallan ja Petsamon alueille, jotka puna-armeija pääosin valtasi heti sodan alussa. Alatoimisto raportoi myös Murmanskia ja Kantalahtea koskevia tietoja. On epätodennäköistä, että yli 100 kilometrin päässä rajalta sijaitseviin kaupunkeihin olisi lähetetty partioita talvisodan kuluessa, minkä lisäksi raporteissa käytetty peiteilmaus ”tarkistamattomien tietojen mukaan” viittaa asiamiehen toimittamiin tietoihin. Alatoimisto saattoi ja nouti tehtävältä mahdollisesti kolme agenttia talvisodan kuluessa. Paatsalo itse arvioi, että määrällisesti eniten tietoja alatoimisto hankki sodan kuluessa sotavankikuulusteluilla.[180]

Rovaniemin alatoimiston laatimia kuulusteluraportteja ei ole löytynyt, mutta Paatsalon väitettä voidaan pitää muiden alatoimistojen toimintaan verrattuna todennäköisesti totena. Kajaanin alatoimistonkaan kuulusteluraportteja ei ole löytynyt, vaikka se todennäköisesti tuki Pohjois-Suomen ryhmää sotavankikuulusteluin omalla vastuualueellaan. Jo lokakuussa 1939 se toteutti vakoilijana kiinniotetun Jaakko Perttulan kuulustelut[181]. Todennäköisesti pohjoisessa vankeja saatiin huomattavasti vähemmän kuin etelässä, mikä osaltaan selittää raporttien puuttumista.

Pohjoisessa mahdollisesti Rovaniemen alatoimiston tietolähde seurasi joulukuusta 1939 alkaen suhteellisen tiiviisti Petsamon alueen tapahtumia ja Jäämeren rannalla Liinahamarissa tapahtuvaa laivaliikennettä. Esimerkiksi 16. tammikuuta havaittiin Liinahamarista länteen lähteneet kaksi laivaa, jotka 1,5 tuntia myöhemmin purjehtivat itään kohti Murmanskia. Samassa raportissa ilmoitettiin myös yksittäisistä kuorma-autohavainnoista ja tykistön harjoitusammunnoista Jäämerellä. Reilua viikkoa myöhemmin vastaavien laivahavaintojen lisäksi kerrottiin havaintoja sisämaasta Salmijärveltä sekä vihollisen hävittäjistä että yhdellä sauvalla hiihtämistä harjoitelleista sotilaista. Laivahavainnoista poikkeuksellisia teki se, että alusten tiedettiin liikennöineen 12 mailin päässä rannikosta normaalin 4 mailin sijaan. Tammikuun lopulla ilmeisesti paluumatkalla havaittiin vihollisen pommittaneen omien joukkojensa ryhmitystä Jordanin

[179] Yleisesikunta U2/S Vnk.ptk. No 331 31.1.1940/sal./T-17649/11. KA; Päämajan tiedusteluosasto tied.pvk N:o 809 1.12.1939/Tied.1/S/sal/Sark-1588/6. KA; Päämajan tiedusteluosasto tied.pvk N:o 815 1.12.1939/Tied.1/S/sal/Sark-1588/6. KA; Päämajan tiedusteluosasto tied.pvk N:o 871 2.12.1939/U/2S/sal/Sark-1588/6. KA; Päämajan tiedusteluosasto tied.pvk N:o 882 2.12.1939/U/2S/sal/Sark-1588/6. KA; Päämajan tiedusteluosasto tied.pvk N:o 934 3.12.1939/Tied.1/S/sal/Sark-1588/6. KA; Päämajan tiedusteluosasto tied.pvk N:o 1254 10.12.1939/U2/S/sal/Sark-1588/6. KA; Päämajan tiedusteluosasto tied.pvk N:o 1936 20.12.1939/Tied.1/S/sal/Sark-1588/6. KA; Yleisesikunta U2/S Vnk.ptk. No 329 2.2.1940/sal./T-17649/11. KA; Elfvengren, Kosonen & Laidinen (2010), s. 51.

[180] Lapin rajavartioston esikunta, Maj Eero Naapuri: Kaukopartiotoimintamme Talvi- ja Jatkosodassa ja siitä saadut nykysotaan soveltuvat opetukset. Päiväämätön, aikavälillä 1959–1964 laadittu 25-sivuinen kertomus partiokarttoineen/Pk-1539. KA, s. 3; Paarma (1970), s. 191; Paarma (1978), s. 13–14, 16–17.

[181] U 2./K 43/sal/Perus-1726/3. KA; Tähjä (2007), s. 80–83.

alueella. Laivaliikenteestä tuli havaintoja myös helmikuun puolivälistä. Toni Tähjän tutkimuksen perusteella tammikuun havainnot voisivat olla asiamiehen T-275 tekemiä.[182]

Osa tiedoista todennäköisesti hankittiin Suomen puolelta lähetetyllä partiolla, jonka liikkumista miehitetyn Petsamon läpi kuvastavat raporteista ilmenevät matkalla tehdyt havainnot. Myöhempi raportointi kesältä 1940 paljastaa kuitenkin, että Liinahamarissa ja sen ympäristössä oli jonkinlaisia pysyviä valvontapaikkoja: ”Vuoremista, Nurmensätistä ja Paitahaminasta ei havaintoja valvonta-asemiltamme tänä aamuna”.[183]

Ensimmäinen saatavilla oleva raportti Murmanskista saaduista tiedoista on joulukuun 1939 alkupuolelta. Siinä kerrottiin, että lokakuusta kaupungissa olevien rykmenttien määrä oli laskenut kolmesta kahteen. Kaupungissa liikkui huhu siitä, että joulukuun alussa neuvostoliittolaiset lentoupseerit olisivat räjäyttäneet jollakin lentokentällä kaksi hangaaria lentokoneineen, jonka seurauksena noin 100 sotilasta olisi ammuttu. Samoihin aikoihin tiedettiin kaupunkiin saapuneen neljä saksalaista tankkilaivaa polttoainelastissa. Tammikuun alkupuolella tarkistamattomat tiedot kertoivat Neuvostoliiton ryhtyneet miinoittamaan Murmanskin ja Kalastajasaarennon alueita sukellusveneitä vastaan. Tammikuun puolivälissä raportoitiin, että Murmanskista ei ollut joulukuun puolen välin jälkeen siirretty laivoilla joukkoja Petsamoon, mutta kaupunkiin oli tuotu toistakymmentä pommikonetta rautateitse. Selville saatiin myös kaupungissa olevien joukkojen komentaja sekä se, että kaupungissa oli pulaa lihasta ja bensiinistä. Murmanskin suunnalla toimi tammikuussa ainakin asiamies T-268. Murmanskin tavoin kaukana rajalta olevasta Kantalahdesta tiedettiin esimerkiksi tammikuun puolivälissä, että siellä oli pommikoneiden asemapaikka. Helmikuun alussa tarkistamattomat tiedot kertoivat Murmanskissa olevan noin 1 500–2 000 sotilasta. Maaliskuun alkupuolella raportoitiin, että Murmanskissa olisi tapahtunut polttoainevaraston räjähdys helmikuun 20. päivän tienoilla. Lisäksi kerrottiin kaupunkia edelleen vaivaavasta polttoaineja ruokapulasta, öisestä ulkonaliikkumiskiellosta sekä matkustamis- ja liikkumisrajoitteista. Helmikuun lopun jälkeen kaupungin satamassa tiedettiin käyneen vain kaksi rahtialusta, joista toinen oli saksalainen.[184]

---

[182] Päämajan tiedusteluosasto tied.pvk N:o 1278 10.12.1939/Tied.1/R/sal/T-2867/4. KA; Päämajan tiedusteluosasto tied.pvk N:o 3758 15.1.1940/Tied.U2/P/sal/T-2867/4. KA; Päämajan tiedusteluosasto tied.pvk N:o 3892 18.1.1940/Tied.1/R/sal/Sark-1588/6. KA; Päämajan tiedusteluosasto tied.pvk N:o 4323 25.1.1940/U2/P/sal/Sark-1588/6. KA; Päämajan tiedusteluosasto tied.pvk N:o 4423 27.1.1940/Tied.1/P/sal/Sark-1588/6. KA; Päämajan tiedusteluosasto tied.pvk N:o 4468 27.1.1940/Tied. U2/P/sal/Sark-1588/6. KA; Päämajan tiedusteluosasto tied.pvk N:o 4713 31.1.40/U2/P/sal/T-2867/4. KA; Päämajan tiedusteluosasto tied.pvk N:o 5151 6.2.1940/U2/P/sal/Sark-1588/6. KA; Päämajan tiedusteluosasto tied.pvk N:o 5603 14.2.1940/U2/P/sal/Sark-1588/6. KA. Muistelmissaan Paatsalo kertoo antaneensa tiedustelutehtäviä esimerkiksi miehille, joille annettiin lupa lähteä vierailemaan Petsamosta Norjaan evakuoitujen perheidensä luona. Siirtymisreitit ja matkakohteet olivat siten, että oli mahdollista tähystää rajan yli punaarmeijan toimintaa Petsamossa (Paarma (1978), s. 17; Tähjä (2007), s. 94–95).

[183] Päämajan tiedusteluosasto tied.pvk N:o 7826 4.5.1940/Tied.1 P/sal/T-2867/4. KA. Myös muistelmateoksessaan Paatsalo viittaa epämääräisesti ajatukseen tai aikomukseen järjestää pysyvä tähystys Jäämerelle Liinahamarin alueelta (Paarma (1970), s. 68, 75, 80, 94).

[184] Päämajan tiedusteluosasto tied.pvk N:o 1322 11.12.1939/Tied.1/R/sal/Sark-1588/6. KA; Päämajan tiedusteluosasto tied.pvk N:o 3607 14.1.1940/U/2R/sal/Sark-1588/6. KA; Päämajan tiedusteluosasto tied.pvk N:o 3629 päiväämätön/sal/T-2867/4. KA; Päämajan tiedusteluosasto tied.pvk N:o 3892 18.1.1940/Tied.1/R/sal/Sark-1588/6. KA; Päämajan tiedusteluosasto tied.pvk N:o 4131 22.1.1940/Tied U2/P/sal/T-2867/4. KA; Päämajan tiedusteluosasto tied.pvk N:o 4468 27.1.1940/Tied. U2/P/sal/Sark-1588/6. KA; Päämajan tiedusteluosasto tied.pvk N:o 5151 6.2.1940/U2/P/sal/Sark-1588/6. KA; Päämajan tiedusteluosasto tied.pvk N:o 6231 23.2.1940/U2/P/sal/Sark-1588/6. KA; Päämajan tiedusteluosasto tied.pvk N:o 7122 10.3.1940/Tied U2/P/sal/Sark-1588/6. KA; Tähjä (2007), s. 88–93.

Kattavin raportti Murmanskin alueelta on sivun mittainen matkakertomus ja sen liitteenä oleva reilun kolmen sivun mittainen kertomus alueelle 5.1.–6.2.1940 Ivalosta käsin tehdystä matkasta. Murmanskin alueella tiedustelija toimi 18.1.–27. tammikuuta, joten loput matka-ajasta kului siirtymiseen jalan. Yksinäisellä tiedustelijalla oli suomalainen saattopartio Suomen päässä sekä matkaan lähtiessä, että sieltä palatessa. Raportin perusteella sama henkilö oli ollut Murmanskissa myös marraskuussa. Todennäköisesti raportin välittämät tiedot olivat pohjoisen suunnan sotilaallisen tilanteen suhteen rauhoittavia. Raportissa ei ole muita tunnistetietoja kuin jäljennöksen kirjoittaneen tiedustelutoimiston toimistoupseerin nimi, joten on mahdotonta sanoa, lähettikö tiedustelijan Rovaniemen alatoimisto vai Päämaja.[185]

Osa Murmanskin alueelta kirjatuista havainnoista vaikuttaa samoilta kuin edellä viitatut tammikuulta olevat Rovaniemen alatoimiston ilmoitukset. Mahdollisesti tiedustelijalla oli mukanaan radio, jolla hän ilmoitti tärkeimmiksi katsomiaan tietoja lähes kuukauden mittaisen matkansa kuluessa. Tätä tulkintaa vastaan on se seikka, ettei suomalaisilla ollut tuossa vaiheessa kehittynyttä osaamista edes asepukuisten partioiden varustamisesta radioilla. Toinen vaihtoehto on, että alueella oli Paatsalon periaatteiden mukaisesti samanaikaisesti useampi tiedustelija, jotka ilmoittivat tietojaan porrastetusti palattuaan tehtäviltään. Asiamies- ja agenttitiedustelun jatkumista läpi talvisodan puoltaa se, että helmikuussa antamassaan käskyssä alatoimistojen ja yhtymien yhteistoiminnasta Päämajan tiedustelujaosto erikseen painotti, että ”varsinaisissa agenttitehtävissä” alatoimistot olivat edelleen tiedusteluosaston alaisia[186].

Rauhanteon jälkeen alatoimistot jatkoivat toimintaansa ensin Päämajan ja 15. syyskuuta 1940 alkaen Yleisesikunnan ulkomaaosaston tilastotoimiston alaisuudessa. Rovaniemen ja Kajaanin alatoimistot jäivät aikaisemmille paikoilleen, mutta Sortavalan alatoimisto siirtyi Joensuuhun. Viipurin alatoimisto siirtyi Lahteen, mutta sille jäi rajaasemat Lappeenrantaan ja Rautjärvelle. Alatoimistojen kokoonpanot pyrittiin yhdenmukaistamaan, jolloin niihin kuului päällikkö, 1–2 upseeria, 10–15 tiedustelijaa sekä radioasema, jolla työskenteli 1–2 henkilöä. Toimistojen tehtävänä säilyi tietojen hankkiminen Neuvostoliitosta, kaukopartiotoimintaan tarvittavan henkilöstön rekrytointi ja kouluttaminen sekä partiotoiminnan valmistelu. Toimistojen vastuualueet säilyivät rajamuutokset huomioiden samoina.[187]

Alatoimistojen pääasiallisena tiedustelukeinona palattiin sotaan edeltäneeseen salaiseen partiointiin. Rovaniemen alatoimistosta oli partioita Neuvostoliiton alueella maaliskuusta 1940 maaliskuulle 1941 yhteensä 24 kappaletta. Joulukuusta 1940 helmikuulle 1941 partioita ei lähetetty, joten muina kuukausina niitä lähetettiin useampia joka kuukausi. Pohjoisessa partiot ulottuivat Paanajärvelle, Alakurttiin ja Titovkaan. Myös Joensuun alatoimiston lähettämänä oli välirauhan ajan lähes jatkuvasti tiedustelijoita ainakin Suojärvi-Liipola alueella. Kajaanin alatoimiston partiot liikkuivat Lentiera-Repola-Uhtua-Jyskyjärvi alueilla. Muutkin alatoimistot lähettivät kesien 1940 ja 1941 aikana noin 12–20 partiota. Yleensä partiot olivat 2–3-miehisiä ja partioiden

[185] Yleisesikunnan asiakirja. Matkaselostus 5.1.–6.2.40 välisenä aikana tehdystä matkasta Muurmanskiin ja 18.1.–27.1.40 välisenä aikana Muurmanskissa tehtyjä huomioita 6.2.40/sal/T-2867/4. KA.
[186] Päämaja Jaosto II No 1386 10.2.1940/tied. 1/40.sal./Perus-1726/3. KA.
[187] Lapin rajavartioston esikunta, Maj Eero Naapuri: Kaukopartiotoimintamme Talvi- ja Jatkosodassa ja siitä saadut nykysotaan soveltuvat opetukset. Päiväämätön, aikavälillä 1959–1964 laadittu 25-sivuinen kertomus partiokarttoineen/Pk-1539. KA, s. 4; Saressalo (2010), s. 14–15, 17–18.

kesto vaihteli 5–15 vuorokauteen. Toisin kuin Saressalo esittää, välirauhan partioista on säilynyt yksittäisiä raportteja.[188]

Viipurin alatoimisto lähetti talvisodan päätyttyä mahdollisesti ainakin 16 partiota Karjalan kannakselle vuoden 1940 aikana. Usein pareina liikkuneille tiedustelijoille annettiin T-tunnukset, joita Rovaniemen alatoimiston tiedetään käyttäneen jo ennen talvisotaa ja Jaos V:n jatkosodassa Viron suunnalla. Kolme Viipurin alatoimiston partiota liikkui niin sanotun elokuun kriisin aikoihin Kannaksella, muun muassa Viipuri-Säkkijärvi maantien ja Viipuri-Nurmi rautatien suunnissa, havaitsematta sen erikoisempaa puna-armeijan toimintaa. Salaisten partioiden tiedusteluhavainnot välitettiin pääasiassa vasta partion palattua Suomeen, sillä tiedoilla ei katsottu olevan kiire eikä partioita ollut varustettu radioin. Lisäksi alatoimiston henkilöstö kuulusteli tarvittaessa Neuvostoliitosta Suomeen paenneita tai eksyneitä sotilaita.[189]

Sortavalan alatoimisto raportoi elokuun alkupuolella, että Sortavalan alueella havaituista junakuljetuksista huolimatta havaintoja joukkojen lisääntymisestä rajan läheisyydessä ei ollut. Elokuun 20. päivä tehtiin havaintoja, joiden mukaan kaupungista kuljetettiin Matkaselkään junalla noin pataljoonan vahvuinen joukko ja toisaalta kaupunkiin tuotiin 300 hevosta. Syyskuun alussa partio ei havainnut Tolvajärvi-Leppäsyrjä alueella liikkuessaan mitään erikoista. Partiolla oli alkumatkasta lyhyen aikaa opas, mutta raportista ei selviä, oliko hän lähtenyt mukaan Suomesta vai oliko hänet tavattu rajan takana.[190]

Kajaanin alatoimisto hankki partioimalla kesän ja syksyn 1940 aikana runsaasti tietoa rajantakaisesta tiestöstä vastuualueellaan. Alueella havaittujen puna-armeijan joukkojen ja niiden vartiointijärjestelyiden lisäksi raportoitiin rautateiden, maanteiden, kasarmien, varastojen ja tähystystornien sijainneista ja kunnoista. Syyskuussa partio havaitsi, että Kotskomasta, läheltä Vienanmeren rantaa Repolaan tulevaa tietä ja sen siltoja korjattiin suurella työvoimalla. Lokakuussa joko asiamies tai salainen partio tiedusteli jälleen Repolan ja Kiestingin suunnilla.[191]

Rovaniemen alatoimiston sodan jälkeinen raportointi käynnistyi huhtikuussa 1940. Petsamon alueella tehtiin havaintoja sekä rannikolta että sisämaasta 16.–25. huhtikuuta. Kesäkuun 10. päivä päivätyssä raportissa kerrotaan Kuolan aseman 27. toukokuuta ohittaneesta tavarajunasta. Murmanskin ja Kuolan alueilta raportoitiin, ettei

---

[188] Lapin rajavartioston esikunta, Maj Eero Naapuri: Kaukopartiotoimintamme Talvi- ja Jatkosodassa ja siitä saadut nykysotaan soveltuvat opetukset. Päiväämätön, aikavälillä 1959–1964 laadittu 25-sivuinen kertomus partiokarttoineen/Pk-1539. KA, s. 4–5; Paarma (1978); Saressalo (2010), s. 14–15, 17–18.

[189] Yleisesikunta U2/V No 480 4.6.40/40/sal./Perus-6247/5. KA; Päämajan tiedusteluosasto tied.pvk N:o 8118 9.6.1940/Tied.1/E/sal/T-2867/4. KA; Päämaja tiedusteluosasto Tied.pvk. N:o 8389 26.6.40/U2/V/sal./Sark-1588/15. KA; Päämaja tiedusteluosasto Tied.pvk. N:o 8759 10.8.40/U2/V/sal./Sark-1588/15. KA; Päämaja tiedusteluosasto Tied.pvk. N:o 8790 12.8.40/U2/V/sal./Sark-1588/15. KA; Saressalo (2010), s. 16–17, 52; Porvali (2021), s. 51–57, 61, 69, 333–338. Viipurin alatoimiston käytössä olivat ainakin seuraavat T-tunnukset: T-9, T-16, T-25, T-26, T-27. Tiedon lähettäjän tunnistetieto Tied.1/E on tuntematon. Viipurin alatoimisto (Tied.1/V) joutui siirtymään välirauhan myötä Lahteen, joten on mahdollista, että tästä on käytetty mainittua tunnusta.

[190] Päämaja tiedusteluosasto Tied.pvk. 8758 9.8.40/U2/S/sal./Sark-1588/15. KA; Päämaja tiedusteluosasto Tied.pvk. 8915 21.8.40/U2/S/sal./Sark-1588/15. KA; Päämaja tiedusteluosasto Tied.pvk. 9127 Kitilään lähetetty partio ilmoittaa 10.9.40/U2/S/40 sal/Sark-1588/15. KA.

[191] Pääesikunta tilastotoimisto tied.pvk N:o 9417 Tarkistamattomien tietojen mukaan 3.10.40/U 2/K/sal./T-2866/8. KA; Pääesikunta tilastotoimisto tied.pvk N:o 9502 Tarkistamattomia tietoja ajalta 5.-15.10.40 15.10.1940/U 2/K/sal./T-2866/8. KA; Päämaja tiedusteluosasto Tied.pvk. No 8773 11.8.40/U2/K//sal/Sark-1588/15. KA; Päämaja tiedusteluosasto Tied.pvk. N:o 4124 Havaintoja Itä-Karjalasta Inarin–Ontajärven suunnalta 12.8.40/U2/K/sal./Sark-1588/15. KA; Pääesikunta tilastotoimisto Tied.pvk. N:o 9165 17.9.40/U2/K/sal./Sark-1588/15. KA.

sinne ollut tuotu kauempaa uusia joukkoja, vaan siellä havaitut aikaisempaa suuremmat joukot oli siirretty sinne Petsamon alueelta. Murmanskin satamassa ei ollut sotalaivoja. Kuolan asemalla oli noin 1 000 säkkiä ruisjauhoja. Saman päivän iltana saatiin pohjoisesta vielä raportti, joka kertoi yksityiskohtaisesti Kantalahden, Sallan ja Alakurtin alueen teiden, rautateiden ja tukikohtien rakennustöistä. Ilmeisesti varmuus Muurmannin radalta Sallaan rakennetusta junaradasta saatiin vasta talvisodan jälkeen, vaikka siitä oli saatu ilmoitus agentilta jo syksyllä 1939. Samoin saatiin varmennettua havainnot siitä, että Kantalahdesta Sallaan oli rakennettu maantie. Partioinnilla saatiin yksityiskohtaiset tiedot Neuvostoliiton kenttävarustelutöistä pohjoisessa, erityisesti Salla-Kelloselkä ja Alakurtti-Kuolajärvi alueilla. Idempänä Vermajoella olleesta linjasta ei saatu tietoja, mutta Petsamon suunnalla Titovkajoella ollut bunkkerilinja oli tiedossa. Alueen tiedustelulla haluttiin saada ennakkotietoja Neuvostoliiton mahdollisista hyökkäysaikeista.[192]

Huhti-kesäkuussa Rovaniemen alatoimisto ilmoitti kaikkiaan 18 raportissa havaintojaan liittoutuneiden toiminnasta Norjassa, muun muassa Kirkkoniemen alueella. Esimerkiksi 23. toukokuuta havaittiin mereltä tulleen liittoutuneiden lentokoneen tulleen ilmatorjuntakonekiväärien tulittamaksi. Lisäksi raportoitiin norjalaisten taistelutahdosta, Pohjois-Norjassa tapahtuneista joukkojen ryhmitysmuutoksista ja brittiupseerien käsityksestä vallitsevasta tilanteesta. Raporteissa oli tietoja myös kauempaa, esimerkiksi Tromssasta, Narvikista ja Keski-Norjan Namsåsista asti.[193]

Nämä tiedot liittyvät todennäköisesti kevään 1940 aikana Norjasta käytyyn taisteluun, jossa Saksa ensin miehitti maan ja liittoutuneet yrittivät sen valtaamista takaisin. Toukokuun raportissa mainittiin ”norjalainen tietolähde”, joka todennäköisesti liittyi

---

[192] Päämajan tiedusteluosasto tied.pvk N:o 7722 25.4.1940/Tied.1/P/sal/T-2867/4. KA; Päämajan tiedusteluosasto tied.pvk N:o 7789 30.4.1940/MaVE/sal/T-2867/4. KA; Päämajan tiedusteluosasto tied.pvk N:o 7803 30.4.1940/U2/P/sal/T-2867/4. KA; Päämajan tiedusteluosasto tied.pvk N:o 7826 4.5.1940/Tied.1 P/sal/T-2867/4. KA; Päämajan tiedusteluosasto tied.pvk N:o 7895 15.5.1940/U2/P/sal/T-2867/4. KA; Päämajan tiedusteluosasto tied.pvk N:o 7930 19.5.1940/U2/P/sal/T-2867/4. KA; Päämajan tiedusteluosasto tied.pvk N:o 8007 30.5.40/ Tied.1/P/sal/T-2867/4. KA; Päämajan tiedusteluosasto tied.pvk N:o 8159 10.6.1940/U2/P/sal/T-2867/4. KA; Päämajan tiedusteluosasto tied.pvk N:o 8819 10.6.1940/U2/P/sal/T-2867/4. KA; Päämaja tiedusteluosasto Tied.pvk. N:o 8843 17.6.40/U2/P/sal./Sark-1588/15. KA; Pääesikunta tilastotoimisto N.o 5257 Liite Kemijärven-Sallan rakenteilla oleva rata ja Sallan-Rutšin rautatien ylimalkainen suunta 21.11.40/sal./T-2859/5. KA; Mäkelä, Jukka L.: *Salaisen sodan saatosta.* Werner Söderström Oy. Porvoo. 1965, s. 36; Paarma (1970), s. 139–149. Paatsalon mukaan ensimmäiset partiot Sallan alueelle lähetettiin jo maaliskuun lopulla. (Paarma (1978), s. 48, 51–63); Roiha, Risto: *Sissi- ja kaukopartiotoiminta Suomen sodassa 1941–1945* (Sotakorkeakoulun diplomityö 1:1118). Kansallisarkiston verkkopalvelu. 1973, s. 12.

[193] Päämajan tiedusteluosasto tied.pvk N:o 7547 10.4./U2/P/sal./T-2866/8. KA; Päämajan tiedusteluosasto tied.pvk N:o 7597 15.4.40/U2/P/sal./T-2866/8. KA; Päämajan tiedusteluosasto tied.pvk N:o 7629 17.4.1940/Tied.1/P/sal/T-2867/4. KA; Päämajan tiedusteluosasto tied.pvk N:o 7629 17.4.40/Tied.1/P/sal./T-2866/8. KA; Päämajan tiedusteluosasto tied.pvk N:o 7680 21.4./U2/P/sal./T-2866/8. KA; Päämajan tiedusteluosasto tied.pvk N:o 7751 27.4.40/Tied.1/P./sal./T-2866/8. KA; Päämajan tiedusteluosasto tied.pvk N:o 7752 27.4.40/U2/P/sal./T-2866/8. KA; Päämajan tiedusteluosasto tied.pvk N:o 7753 27.4.40/U2/P/sal./T-2866/8. KA; Päämajan tiedusteluosasto tied.pvk N:o 7780 29.4.1940/U2/R/sal/T-2867/4. KA; Päämajan tiedusteluosasto tied.pvk N:o 7789 30.4.1940/MaVE/sal/T-2867/4. KA; Päämajan tiedusteluosasto tied.pvk N:o 7810 1.5.1940/U2/P/sal/T-2867/4. KA; Päämajan tiedusteluosasto tied.pvk N:o 7822 3.5.1940/sal/T-2867/4. KA; Päämajan tiedusteluosasto tied.pvk N:o 7823 4.5.1940/Tied.1/P/sal/T-2867/4. KA; Päämajan tiedusteluosasto tied.pvk N:o 7833 4.5.1940/Tied. 1/P/sal/T-2867/4. KA; Päämajan tiedusteluosasto tied.pvk N:o 7895 15.5.1940/U2/P/sal/T-2867/4. KA; Päämajan tiedusteluosasto tied.pvk N:o 7928 19.5.1940/U2/P/sal/T-2867/4. KA; Päämajan tiedusteluosasto tied.pvk N:o 7959 25.5.1940/Tied.1/P/sal/T-2867/4. KA; Päämajan tiedusteluosasto tied.pvk N:o 7965 25.5.1940/Tied.1/P/sal/T-2867/4. KA; Päämaja tiedusteluosasto Tied.pvk. No 8281 17.6.40/U2/P/sal./T-2866/8. KA.

Rovaniemen alatoimiston[194] yhteistoimintaan norjalaisten kanssa. Liinahamarin alueella oli myös jonkinlaisia pysyviä valvonta-asemia ja ainakin kertaalleen tiedot ilmoitettiin asiamiestiedusteluun viittaavina tarkistamattomina tietoina. Norjasta saatiin tietoja myös eversti Oiva Willamon Kirkkoniemeen asettamalta yhteysupseerilta sekä paikallisilta poliisiviranomaisilta, joiden tiedot kulkivat Päämajaan Maavoimien esikunnan kautta. Salaisella partioinnilla selvisi elokuussa 1940, että edelleenkään Petsamoon ja Sallaan ei ollut keskitetty merkittäviä määriä puna-armeijan joukkoja. Mahdollisesti syys-marraskuussakin kävi useita partioita rajan takana esimerkiksi Alakurtin suunnassa, mutta tältä ajalta olevia raportteja ei ole löytynyt.[195]

Everstiluutnantti Pöyhönen kuvaili myöhemmin, että hänen piti syyskuussa 1940 esitellä Mannerheimille, millainen oli vihollisjoukkojen tilanne luovutetun Karjalan alueella. Mahdollisesti perustuen saksalaisilta saatuihin tietoihin Päämajan johto oli ollut siinä käsityksessä, että Baltiasta olisi siirretty joukkoja Kannakselle Suomeen suunnattavan hyökkäyksen valmisteluna. Koko itärajan pituudelta lähetettyjen salaisten partioiden tuomien tietojen perusteella tällaisen hyökkäyksen uhka pystyttiin kieltämään eikä Suomessa päädytty järjestämään ylimääräisiä harjoituksia, kuten vuotta aikaisemmin.[196]

Varsinaisten tiedustelutehtävien lisäksi alatoimistot kouluttivat välirauhan aikana tulevaa kaukopartiointia varten noin 150 henkilöä miehistötehtäviin. Muutaman viikon mittaisissa kertausharjoituksissa koulutettiin Neuvostoliiton joukkojen ja aseiden tuntemusta, havaintojen tekoa, sissitaitoja, kartanlukua ja neuvostoliittolaiseen karttamateriaaliin perehtymistä sekä suunnistamista. Pienelle osalle joukosta järjestettiin erilliset radisti- ja laskuvarjohyppykurssit.[197]

Radiotiedustelun tehokkuus valkenee

Juuri kadettikoulusta valmistunut luutnantti Reino Hallamaa sai vuonna 1927 Yleisesikunnan ulkomaaosaston päälliköltä tehtäväksi rakentaa Suomen armeijalle radiotiedustelukyvyn. Hallamaa aloitti työskentelynsä tilastotoimistossa ja 1930-luvun lopulle tultaessa oli ulkomaisiin esimerkkeihin tutustumalla, henkilöstöä rekrytoimalla ja kouluttamalla, kalustoa hankkimalla sekä harjoittelemalla luotu hyvä perusta toiminnalle. Neuvostoliiton radioliikennettä seuraamalla oli päästy murtamaan käytössä olleita koodeja ja avaamaan sanomia. Salaista yhteistyötä harjoitettiin ainakin Saksan, Puolan, Viron ja Latvian kanssa, mikä mahdollisti esimerkiksi sanomamateriaalin vaihtamisen ja osaamisen jakamisen koodien murtamisessa.[198]

Sota-ajan organisaatioon siirryttäessä syksyllä 1939 tilastotoimiston alaisuudessa ollut radiotiedustelutoiminta organisoitiin tiedusteluosaston alaisuuteen tiedustelutoimis-

---

[194] Paatsalo viittaa muistelmissaan sotia edeltäneisiin suhteisiinsa norjalaisin ja ruotsalaisiin, joten tiedot Norjan taisteluista on mahdollisesti saatu suoraan norjalaisilta (Paarma (1978), s. 64–66).
[195] Päämajan tiedusteluosasto tied.pvk N:o 7557 10.4./sal./T-2866/8. KA; Päämajan tiedusteluosasto tied.pvk N:o 7613 16.4./sal./T-2866/8. KA; Päämaja tiedusteluosasto Tied.pvk. N:o 8105 9.6.40/sal./T-2866/8. KA; Päämaja tiedusteluosasto Tied.pvk. N:o 8242 15.6.40/U2/P/sal./T-2866/8. KA; Päämaja tiedusteluosasto Tied.pvk. N:o 7569 Luutn. Ahola (ev. Villamon yhdysups.) ilmoittanut Kirkkoniemeltä 12.4.40/eversti Villamo/sal./Sark-1588/15. KA; Päämaja tiedusteluosasto Tied.pvk. N:o 8265 16.6.40/sal./T-2866/8. KA; Päämaja tiedusteluosasto Tied.pvk. N:o 8275 16.6.40/sal./T-2866/8. KA; Roiha (1973), s. 12; Paarma (1978), s. 141–151.
[196] Paarma (1978), s. 113–118; Turunen, Pekka (toim.): *Olavi Paukkunen. Päämajan tiedustelija.* Gummerus kustannus Oy. Jyväskylä. 2008, s. 231–232; Saressalo (2010), s. 17.
[197] Saressalo (2010), s. 16.
[198] Lehtonen, Liene & Manninen (2016), s. 25–47.

ton rinnalle omaksi toimistokseen eli viestitiedustelutoimistoksi (Tied.2). Maa- ja ilmavoimien tiedusteluun keskittynyt kuunteluasema perustettiin Savonlinnan lähelle Sääminkiin (Tied.2/Sl) ja merivoimien tiedusteluun keskittynyt asema Tuusulaan (Tied.2/Me). Kuunteluasemien laitteistoja saatiin hankittua juuri sodan alla lisää Ruotsista, joten merkittävimmäksi puutteeksi jäi, että hyvin valikoitua reservin henkilöstöä ei ollut ehditty kouluttaa sodan ajan tehtäviinsä.[199]

Ennen jatkosotaa radiotiedustelun avaustoiminnalle ei ollut omaa elintään, vaan sanomat avattiin siellä, missä ne siepattiin. Toiminta oli tehokasta, sillä pois lukien ylimmän tason niin kutsuttu viitoskoodi, koodit eivät olleet vielä liian monimutkaisia ja ne pystyttiin murtamaan. Radiotiedustelutiedoille oli luonteenomaista, että usein Päämajaan raportoitiin joko yksittäisiä avattuja sanomia tai kahden aseman välillä käyty lyhyt keskustelu. Nämä yksityiskohtiin painottuneet tiedot saavuttivat Päämajan tiedustelutoimiston usein todennäköisesti nopeammin kuin minkään muun tiedustelulajin hankkimat tiedot. Tiedot välitettiin ”paperilisuina” välittömästi operatiiviselle osastolle ja tarvittaessa viivyttelemättä myös asianomaiseen yhtymään.[200]

Savonlinnan radiotiedusteluasema ryhtyi raportoimaan säännöllisesti havaintojaan viimeistään lokakuussa. Syksyn mittaan Neuvostoliiton joukkosiirrot ja niiden toiminta näkyivät lähes koko itärajan matkalla siten, että rykmentti–armeijatasoisten joukkojen sijainneista muodostui kohtalaisen selkeä käsitys. Tietoja saatiin myös johtotehtävissä palvelleista henkilöistä sekä esimerkiksi yksittäisten ilmatorjunta-asemien sijainneista. Aseman kautta tuli joitain havaintoja myös puna-armeijan Viroon ryhmitetyistä joukoista.[201]

Merellä pystyttiin seuraamaan Itämeren laivaston alusten liikkeitä. Säännöllinen tietojen ilmoittaminen Kronstadtin ja Tallinnan välisellä alueella liikkuneista laivaston aluksista ja kauempana Itämerellä liikkuneista sukellusveneistä alkoi viimeistään lokakuun puolivälissä 1939. Kaikkiaan ennen talvisodan syttymistä merellisen suunnan tiedustelusta vastannut Tuusulan asema lähetti lähes 200 avattua sanomaa Päämajan tiedustelulle.[202]

Talvisodan aikana merellisen suunnan tiedustelu tuotti paljon tietoja muistakin asioista kuin Neuvostoliiton alusten liikkeistä Itämerellä. Sanomista selvisi esimerkiksi Virosta käsin toimineiden ilmavoimien suunniteltuja lentoja ja laivaston aluksille käskettyjä tehtäviä. Toisinaan laivaston aluksille ilmoitettiin tilannetietoja maarintamilta, kuten ”armeija on miehittänyt Terijoen”. Maarintamalta selvisivät esimerkiksi Suomea vastaan hyökkänneiden neljän armeijan numerot, niiden pääpiirteiset vastuualueet itä-

---

[199] Lehtonen, Liene & Manninen (2016), s. 49–56.

[200] PM:n toiminta hyökkäyksen torjumiseksi Laatokan ja Jäämeren välillä talvisodan alkupuolella. Kenraaliluutnantti Erkki Kukkosen esitelmä vanhimmalle päällystölle 25.3.1961 Helsingissä/Pk-1018/2. KA, s. 29; Lehtonen, Liene & Manninen (2016), s. 57–69.

[201] Päämaja tiedusteluosasto Tied.pvk. No 194 Tied.2/Sl Ilmoitus No 4 23.10.39/Tied.2/Sl/sal/Perus-1726/1. KA; Päämaja tiedusteluosasto 27.10.39/Tied.2/Sl/sal/Perus-1726/1. KA; Päämaja tiedusteluosasto Tied.1.pvk No 480 Tied.2/Sl Ilmoitus No 29 17.11.1939/sal/Perus-1726/1. KA; Päämaja tiedusteluosasto Tied.1.pvk No 573 23.11.1939/sal/Perus-1726/1. KA.

[202] Yleisesikunta. Tilastotoimisto Tied.pvk No 32 U2/R Ilmoitus No 1. 16.10.39 klo 16.10/sal/T-2867/4. KA; Tied.pvk No 38 U2/R Ilmoitus. 16.10.39 klo 22.40/sal/T-2867/4. KA; Päämaja tiedusteluosasto Tied.pvk. No 765 Ilmoitus no 197 30.11.39 klo 11.45/Tied. 2/ME/sal/Sark-1588/6. KA; Lehtonen, Liene & Manninen (2016), s. 63, 68. Rauhan ajan järjestelyistä sodan ajan järjestelyihin siirtymisen kankeutta kuvastaa se, että vielä lokakuun puolen välin tienoilla vuonna 1939 U2/R tunnuksella merkittiin saadut tiedot, jotka selvästi oli Suomenlahden alueelta radiotiedustelulla hankittuja. Merkintä viittaa todennäköisesti Sääminginn Rauhanlinnassa toimineeseen radiotiedusteluasemaan. U2/R merkintää ei pidä tältä osin sekoittaa Rovaniemen alatoimistoon, jonka lähettämät tiedot toisinaan merkittiin joko kyseisellä merkinnällä tai merkinnällä U2/P.

rajan suunnassa sekä pohjoisessa toimineen 14. armeijakunnan tykistöjoukkojen määrä. Sotakuukausien aikana Tuusulan asema antoi yhteensä noin 1 200 ilmoitusta Päämajan tiedustelulle.[203]

Merellisestä ympäristöstä tärkeitä tietoja saatiin myös omalle rannikkotykistölle, jolle pystyttiin antamaan ennakkovaroituksia vihollisen laivaston liikkeistä. Toisinaan onnistuttiin suoritettujen tulitehtävien jälkeen sieppaamaan sanomia, joista ilmeni tulituksella aikaansaadut vauriot. Meren jäädyttyä Merivoimat halusi jopa tuhota jäihin juuttuneita aluksia radiotiedustelutietojen perusteella, mutta se ei lopulta onnistunut. Meren jäätymisen jälkeen Tuusulan asema keskittyi seuraamaan Suomenlahdella operoineiden meri-ilmavoimien toimintaa. Hankitut tiedot lähetettiin Päämajaan lisäksi suoraan myös Merivoimien esikuntaan.[204]

Neuvostoliiton ilmavoimien seuraamista rajoitti toisinaan huono sää, mutta pääasiassa se onnistui hyvin. Itärajalla pohjois-eteläsuunnassa tapahtuneista lentokonekalustojen siirroista saatiin tiedot. Myös Neuvostoliiton käyttämiä Suomenlahden eteläpuolisia lentokenttiä pystyttiin seuraamaan. Siepatut sanomat olivat kuitenkin pääasiassa neuvostojoukoille annettuja omakonetiedotteita ja muita säännöllisiä ilmoituksia. Näin ollen varsinaisia ennakkovaroituksia esimerkiksi jonkin tietyn alueen pommituksista ei juurikaan pystytty antamaan, vaikka pääpiirteisempiä tietoja vihollisen ilmavoimien lentotehtävistä saatiinkin toimitettua Päämajaan ennen lentojen suorittamista. Pommituksia pystyttiin, epävarmuustekijät huomioiden, välillisesti ennakoimaan saatujen sääviestin perusteella. Sanomien avaaminen vei toisinaan myös aikaa ja viiveitä syntyi, vaikka suomalaiset hallitsivatkin käytössä olleet koodit.[205]

Maarintamilla radiotiedustelu toimi tehokkaasti. Rovaniemen ja Kainuun suuntaan hyökänneen 9. armeijan divisioonien saamia käskyjä ja ryhmityksiä pystyttiin seuraamaan koko sodan ajan ja erityisesti esimerkiksi Raatteen tien taisteluiden yhteydessä. Laatokan karjalassa radioliikennettä seurattiin jatkuvasti joulukuusta eteenpäin ja etenkin mottitaisteluiden aikana saadut tiedot olivat yksityiskohtaisia. Karjalan kannaksella vihollisen mahdollisesti käyttämät johdinyhteydet sekä talvisodan loppua kohti käyttöön otetut monimutkaisemmat salausmenetelmät vaikeuttivat toimintaa. Sodan kuluessa kyettiin sielläkin kuitenkin seuraamaan useiden eri yhtymien ja niitä johtaneen 7. armeijan sanomaliikennettä.[206]

Maavoimakuuntelun tehokkuus perustui siihen, että puna-armeijan kaikki joukot käyttivät samaa koodia, mikä edesauttoi sen murtamista. Maarintamilta saadut tiedot sisälsivät usein joukkojen ja komentopaikkojen sijainteihin, numeroihin, johtosuhteisiin, komentajiin ja tehtäviin liittyviä asioita. Viesteistä paljastui myös esimerkiksi se, mihin, millaisia ja mistä materiaaleista puna-armeija aikoi rakentaa siltoja jokien ylitystä varten. Myös vihollisjoukkojen huoltotarpeita ja huollon toimitusvaikeuksia pystyttiin

---

[203] Päämaja tiedusteluosasto Tied.pvk. No 800 Ilmoitus no 205 1.12.39/Tied. 2/ME/sal/Sark-1588/6. KA; Päämaja tiedusteluosasto Tied.pvk. No 1074 Ilmoitus no 296 7.12.39/Tied. 2/ME/sal/Sark-1588/6. KA; Päämaja tiedusteluosasto Tied.pvk. No 1100 Ilmoitus no 302 7.12.39/Tied. 2/ME/sal/Sark-1588/6. KA; Päämaja tiedusteluosasto Tied.pvk. No 1196 Ilmoitus no 325 9.12.39/Tied. 2/ME/sal/Sark-1588/6. KA; Päämajan operatiivisen osaston maavoimatoimiston (Op.1) arkisto: Tilanneilmoitukset ja tiedot vihollisesta 1939–1940 Sark-1588/6. KA.

[204] Karhunen (1980), s. 207, 212; Lehtonen, Liene & Manninen (2016), s. 63, 68.

[205] Päämaja tiedusteluosasto Tied.pvk. No 2013 Ilmoitus no 331 22.12.39/Tied. 2/Sl./sal/Sark-1588/6. KA; Päämaja tiedusteluosasto Tied.pvk. No 2075 Ilmoitus no 352 23.12.39/Tied. 2/Sl./sal/Sark-1588/6. KA; Karhunen (1980), s. 51–52; Lehtonen, Liene & Manninen (2016), s. 68–69.

[206] Lehtonen, Liene & Manninen (2016), s. 69–75; Lehtonen, Lauri: Radiotiedustelu. *Sata vuotta suomalaista sotilastiedustelua* (toim. Sipilä, Joonas & Tapio Koskimies. Atena Kustannus OY. EU. 2018, s. 45.

seuraamaan. Toisinaan saadut tiedot olivat rohkaisevia: ”18. divisioona on 15.12. aamulla ilmoittanut olevansa taistelukyvytön”. Savonlinnan asema lähetti sotakuukausien aikana yhteensä noin 2 200 Päämajan operatiivisen osaston arkistosta löytyvää ilmoitusta.[207]

Maarintamallakin radiotiedustelun tietoja pyrittiin hyödyntämään tappioiden tuottamisessa vihollisen joukoille. Usein saatiin tietoa kohteista, joita rintamaesikunta saattoi esittää Päämajalle pommitettavaksi, koska niihin vaikuttaminen ei onnistunut joukon omin toimenpitein. Eversti Aaro Pajarin mukaan Päämajan johdossa olleet pommituslentolaivueet toteuttivat näitä pommituspyyntöjä harmillisen harvoin. Erään lentäjän arvion mukaan noin puolet pommituslentojen kohteista, joita olivat esimerkiksi vihollisen joukkojen maantie- ja rautatiekuljetukset, perustui radiotiedustelutietoihin. Hallamaa itse korosti, että vaikka radiotiedustelu tuotti paljon hyvää tietoa pommituksia varten, oli operatiivisen johdon vastuulla tehdä päätökset siitä, pommitetaanko jotain kohdetta vai ei.[208]

Kukkosen mukaan radiotiedustelu onnistui paljastamaan kaikki Suomen suuntaan suunnatut uudet joukot. Operatiivisella osastolla palvelleet henkilöt painottivat myöhemmin, että radiotiedustelun osuutta itärajan voitokkaissa taisteluissa ”ei voida kylliksi korostaa”. Radiotiedustelu toimi tehokkaasti Laatokan koillispuolella ja Pohjois-Suomessa, koska vaikeat olosuhteet ja pitkät etäisyydet pakottivat hyökkääjän käyttämään radioita.[209]

Verrattuna edellä oleviin, todennäköisesti muistitietoihin perustuviin käsityksiin Hallamaa raportoi tuoreeltaan huhtikuussa 1940, että viestitiedustelutoimisto pystyi sodan aikana kaappaamaan henkilöstön ja moottoroitujen osastojen puutteesta takia vain kolmanneksen vihollisen radioliikenteestä.[210] Sanomamateriaalia saatiin siepattua riittävästi, mikä edesauttoi koodien murtamista ja näin ollen lopulta tuotti runsaasti tietoja rintamajoukkojen käyttöön. Viittaus kolmannekseen vihollisen radioliikenteestä kuitenkin ilmentää sitä, että oikeanlaisilla resursseilla mahdollisuuksia olisi ollut huomattavasti laajempaankin tiedonhankintaan.

Kevättalvella 1940 radiotiedustelu jatkoi vihollisjoukkojen poissiirtojen seuraamista itärajan takana aina huhtikuun lopulle asti. Tämän jälkeen neuvostojoukkojen radioliikenne väheni radikaalisti, joten radiotiedustelu ei enää kyennyt tuottamaan tietoja itärajan takaa juuri lainkaan. Sen sijaan kesällä 1940 radiotiedustelu osoittautui hyödylliseksi esimerkiksi Hangossa ja Virossa olevien joukkojen toiminnan seuraamisessa. Ruotsalaisten tukemana seurattiin Neuvostoliiton Itämeren laivaston toimintaa esimerkiksi Viron miehitykseen aikana. Vihollisjoukkojen liikkeiden lisäksi radiotiedustelu ilmoitti esimerkiksi toukokuussa 1940, että ”Itämeren laivaston komentaja mat-

---

[207] Päämaja tiedusteluosasto Tied.pvk. No 1171 Ilmoitus no 79 9.12.39/Tied. 2/Sl./sal/Sark-1588/6. KA; Päämaja tiedusteluosasto Tied.pvk. No 1289 Ilmoitus no 102 11.12.39/Tied. 2/Sl./sal/Sark-1588/6. KA; Päämaja tiedusteluosasto Tied.pvk. No 1306 Ilmoitus no 105 11.12.39/Tied. 2/Sl./sal/Sark-1588/6. KA; Päämaja tiedusteluosasto Tied.pvk. No 1408 Ilmoitus no 132 13.12.39/Tied. 2/Sl./sal/Sark-1588/6. KA; Päämaja tiedusteluosasto Tied.pvk. No 1536 Ilmoitus no puuttuu 15.12.39/Tied. 2/Sl./sal/Sark-1588/6. KA; Päämajan operatiivisen osaston maavoimatoimiston (Op.1) arkisto: Tilanneilmoitukset ja tiedot vihollisesta 1939–1940 Sark-1588/6; Lehtonen (2018), s. 45.

[208] Karhunen (1980), s. 106–109, 115.

[209] PM:n toiminta hyökkäyksen torjumiseksi Laatokan ja Jäämeren välillä talvisodan alkupuolella. Kenraaliluutnantti Erkki Kukkosen esitelmä vanhimmalle päällystölle 25.3.1961 Helsingissä/Pk-1018/2. KA, s. 29; Karhunen (1980), s. 52–67; Heiskanen (1996), s. 89.

[210] Päämaja Tied.2 No 38 15.4.1940/sal/V/40/T-21810/2. KA; Lehtonen, Liene & Manninen (2016), s. 57–69.

kustaa 8.5. autolla Leningradista Tallinnaan neljän komentajan kera". Päämajan palattua rauhan ajan organisaatioonsa radiotiedustelua ei enää sulautettu takaisin tilastotoimistoon, vaan se jäi itsenäiseksi viestitiedustelutoimistoksi ulkomaaosastoon. Henkilöstötilanteen parantamiseksi sodan aikana käynnistyneitä kuuntelijakursseja jatkettiin. Puna-armeijan käyttämien koodien murtaminen jatkui ja Britanniasta saatiin hankittua jonkin verran lisää kuuntelu- ja suuntimoasemia.[211]

Kesällä 1940 tiedustelun mielenkiinto laajeni poliittiselle tasolle ja Hallamaan alaisuuteen perustettiin matemaatikoista ja kielitieteilijöistä ryhmä, jonka tehtävänä oli murtaa ja kääntää Posti- ja lennätinlaitoksen kautta saatuja kopioita eri maiden edustustojen diplomaattisähkeistä. Lähteestä riippuen diplomaattijaoksen sanomat jaettiin joko ainoastaan ylipäällikölle ja presidentille tai enimmillään kolmesta viiteen henkilölle. Diplomaattijaoksen avaamat sanomat kulkivat valkoisissa kansissa, jossa kulki vinottain leveä punainen raita.[212] Diplomaattijaoksen toiminta oli epäilemättä sensitiivistä ja tiedot vain pienen joukon tiedossa. Vaikka sen kautta todennäköisesti saatiin arvokkaitakin poliittisia tietoja, oli tietojen joukossa jäljempänä esitettävällä tavalla vihollisku-vaa koskevia puna-armeijaa käsitteleviä tietoja vähemmän.

Sotavankikuulusteluiden järjestelyiden puutteet paljastuvat

Sotavankien kuulustelusta viime sotien aikaan on laadittu muutamia tutkimuksia, mutta Carl-Fredrik Geustin huomauttamalla tavalla on hieman yllättävää, että Heiskasen teoksessa Saadun tiedon mukaan sotavankikuulustelu mainitaan vain ohimennen eikä sitä löydy edes kirjan sisällysluettelosta. Päämajan tiedustelutoimistossa sotavankikuulusteluhin tietolähteenä oli varauduttu heikosti, sillä vasta talvisodan alettua kapteeni Raski määrättiin päätoimiseksi vastaamaan kyseisestä toiminnasta. Häntä avusti viisi kielenkääntäjää, jotka hoitivat ohessa myös muita töitä.[213] Myöhemmin jatkosodassa sotavankikuulusteluja varten perustettiin tiedusteluosastolle oma toimistonsa, mutta talvisodan ajan toimittiin Raskin johdolla tiedustelutoimistossa.

Täysin kuulustelutiedusteluun valmistautumattomana tiedustelu ei talvisotaan kuitenkaan lähtenyt. Ylimääräisten harjoitusten aikana Päämajasta jaettiin joukoille rintamakuulustelukortteja. Esimerkiksi II armeijakunta lähetti marraskuun alkupuolella 1 000 kuulustelukorttia divisioonien ja rykmenttien käyttöön ja tilasi niitä 2 000 kappaletta lisää tammikuussa 1940. Sodan aikana rintamajoukoille jaettiin lähes 100 kohtaa sisältäneitä lentäjävankien kysymyslistoja kuulusteluissa käytettäväksi. Ainakin helmikuussa jaettu versio jaettiin suoraan myös venäjänkielisenä. Lentäjävankeja saattoi saada mikä tahansa joukko, joten oli selvää, että riittävää kielitaito- tai substanssiosaamista ei rintamajoukoista välttämättä löytynyt. Myös muiden kuin lentäjävankien kuulusteluja varten jaettiin omia kysymyssarjojaan. Juuri ennen talvisodan syttymistä tiedusteluosasto ohjasi sotavankien tehokkaan kuulustelun järjestämistä käskemällä yhtymiä sijoittamaan venäjänkielentaitoisia henkilöitä pataljoona-rykmenttitasolle ja tarvittaessa kouluttamaan nämä henkilöt. Kuulustelutiedustelulle tärkeistä aiheista

[211] Päämaja tiedusteluosasto Tied.pvk No 7848 8.5.40/Tied. 2/PM/sal/T-2867/4. KA; Helomaa, Ilmari: haastattelu 25.11.1983, STM-kerho 1983–1987/Päämajan tiedustelutoimiston asevelikerhon eli ns. STM-kerhon haastatteluaineisto/2.2.1995, Pk-2054, s. 3; Lehtonen, Liene & Manninen (2016), s. 75–88.
[212] Grönvall, haastattelu (1984), s. 5–6; Heiskanen (1994), s. 28; Lehtonen, Liene & Manninen (2016), s. 75–88.
[213] Marttinen, haastattelu (1983), s. 3–6; Raski, haastattelu (1983), s. 7; Heiskanen (1989), s. 87–88; Geust (2008), s. 90.

käskettiin sodan aikana tarvittaessa erikseen, kuten esimerkiksi joulukuun alkupuolella, kun oli tarve saada lisätietoja puna-armeijan käyttämästä peitekoodistosta.[214]

Tarvittavien käytännön järjestelyiden näkökulmasta sotavankien määrä mahdollisesti yllätti jossain määrin Päämajan, sillä vasta joulukuun 3. päivä 1939 annettiin käsky perustaa divisiooniin sotavankien kokoamispaikka (Sv.Kp.) ja armeijakuntatasolle sotavankien järjestelypaikka (Sv.Järj.p). Vangit oli jaettava mahdollisimman aikaisessa vaiheessa ryhmiin, joissa eroteltiin toisistaan poliittiset henkilöt, upseerit, alipäällystö, miehistö, Suomelle myötämieliset vähemmistökansallisuudet sekä yliloikkarit. Myös kuulusteluiden dokumentoinnissa ja tiedon kulussa oli haasteita, sillä joulun tienoilla Päämajan tiedustelutoimisto ohjasi yhtymiä kuulustelukorttien täyttämisessä ja niiden eteenpäin lähettämisessä.[215]

Suomeen perustettiin neljä sotavankileiriä. Poliittiset vangit, upseerit ja aliupseerit lähettiin joko Köyliön (Sv.leiri N:o 1) tai Pelson (Sv.leiri N:o 3) vankileireille ja muut vangit joko Karvian (Sv.leiri N:o 2) tai Lintukummun (Sv.leiri N:o 4) vankileireille. Sotavankien järjestelyleirit perustettiin Uttiin (Sv.Järj.leiri n:o 1) ja Parikkalaan (Sv.Järj.leiri n:o 2). Kiinniotetuista sotavangeista oli ilmoitettava sotavankien hallinnosta vastanneelle Kotijoukkojen esikunnalle.[216]

Suoraan Päämajan alaiset kuulustelijat kuulustelivat tiedonhankinnalle arvokkaiksi arvioituja vankeja ainakin Köyliön ja Pelson vankileireillä. Köyliön sotavankileirillä kuulusteltiin esimerkiksi erästä pataljoonan komentajaa, joka kertoi joukkonsa taistelutapahtumien lisäksi huoltoyhteyksien toimimattomuudesta sekä joukon heikosta koulutustasosta ja taistelutahdosta. Kurin ja moraalin valvomiseksi hän kertoi joukkoihin sijoitetun virallisten politrukkien lisäksi myös erikoisvaltuutettuja, joiden yksi tehtävä oli valvoa politrukkeja. Kukaan ei lähtökohtaisesti tiennyt, kuka komppanian miehistä oli erikoisvaltuutettu. Eräs hyökkäysvaunujoukkojen alikersantti kertoi mielellään muun muassa vaunujen käyttökelpoisuudesta suomalaisessa maastossa ja suomalaisten panssarintorjuntakanuunan tehokkuudesta vaunuja vastaan.[217]

Yksi perusteellisimmista raporteista, yli 20-sivuinen, laadittiin JR 208:n erään pataljoonan komentajan kuulusteluista. Kapteeni vaikuttaa kertoneen kuulustelussa kaiken kuulustelijaa kiinnostaneen divisioonan kokoonpanosta ja henkilöstöstä, taisteluvaiheista, huollosta, tiedustelusta, marssin järjestelyistä, poliittisista kysymyksistä, joukkojen johtamisesta, ilmatorjunnasta- ja suojelusta, jalkaväen aseistuksesta ja käyttöperiaatteista sekä tykistön toiminnasta.[218] Juuri tällaisten vankien kohdalla sujuva kieli-

---

[214] Päämajan tiedusteluosasto käsky No 2093 28.11.1939/tied.1/39.sal/Perus-20/1. KA; Päämaja Jaosto II N:o 2219 8.12.1939/Tied.1/sal/Perus-1726/1. KA; Päämaja tiedusteluosasto No 2554 21.12.39/Tied. 1/sal./Perus-6247/2. KA; Päämajan tiedusteluosasto No 2660 26.12.39/Tied. 1/sal./Perus-1726/3. KA; Päämaja tiedusteluosasto No 2757 Tykistöalaa koskevat erikoiskysymykset 31.12.39/Tied. 1/sal./Perus-1726/3. KA; Lentorykmentti 1. esikunta No 1950 Kuulustelukysymykset kuulusteltaessa venäläisiä lentäjiä (Ilmavoimien kannalta) 6.12.39/b/39/sal./Perus-725/5. KA; Yleisesikunta tilastotoimisto No 1570 Venäläisille lentäjille tehtävät kuulustelukysymykset (Ilmavoimien näkökannalta katsottuna) 17.2.1940/sal/Perus-725/2. KA; Допросные вопросы при допросе русских летчиков с точки зрения воздушных сил/sal/Perus-725/2. KA; II armeijakunnan esikunta No 34 8.1.40/II/48/sal/Perus-725/5. KA; Päämaja tiedusteluosasto Vnk. ptk. N:o 1024 24.2.1940/sal/T-17649/12. KA; Geust (2008), s. 73.

[215] Päämajan jaosto I:n käsky no 239/Hall.2/sal 3.12.1939/Perus-20/1. KA; Päämaja N:o 2661 25.12.39/Tied 1/sal./Perus-1726/3. KA.

[216] Päämajan jaosto I:n käsky no 239/Hall.2/sal 3.12.1939/Perus-20/1. KA.

[217] Sotavankipöytäkirja, Sv.leiri No 1 päiväämätön (vastaanotettu Koul.os. 7.1.40)/93/Tied.1/sal/T-17649/11. KA; Sotavankipöytäkirja, Sv.leiri No 1 10.2.40/sal/T-17649/11. KA.

[218] Päämaja tiedusteluosasto Vnk. ptk. No 1242 10.3.40/T-17649/12. KA.

taito sekä ymmärrys vallitsevasta tilanteesta ja vangin kertomista asioista oli aivan olennaista tehokkaan kuulustelun toteuttamiselle.

Kuulustelukysymyssarjoja myös hyödynnettiin kuulusteluissa, kuten erään pataljoonan komentajan tapauksessa. Välillä kuulusteluissa saatiin yksityiskohtaisia aselajitietoja, kuten pioneerijoukkojen ylimenokaluston tai rakennettavien siltojen teknisiä ominaisuuksia ja käyttöperiaatteita. Eräs panssarijoukkojen pataljoonan komentaja ilmoitti vankileirikuulustelussa, että häntä oli kuulusteltu jo neljä kertaa aikaisemmin, joten kuulustelija ei enää vaivautunut ”pusertamaan” vangista taktisia ja teknisiä asioita, joita oli muuten aikonut kysyä. Vaikka hyödyllisiäkin tietoja saatii, vankileireillä kuulustelluista vangeista iso osa ei ollut raporttien perusteella sen merkittävämpiä tietolähteitä kuin monet rintamalla kuulustellut vangit.[219]

Yksi arvokas vankiryhmä oli vihollisen lentäjät. Talvisodan aikana saatiin yhteensä noin 6 000 sotavankia, joista 120 oli lentäjiä. Esimerkiksi joulukuun alussa 1939 saatiin yhdeksän vihollislentäjää vangiksi. Lentäjävankien kuulusteluissa pyrittiin hyödyntämään omien lentoyksiköiden tiedustelu-upseereita. Heillä oli asiantuntemusta ilmasodankäynnistä, mutta vain harvoin tarvittavaa kielitaitoa tai kuulusteluosaamista. Talvisodan kuulustelupöytäkirjat ovatkin sisällöltään kirjavia ja paikoitellen laadultaan alaarvoisia.[220]

Lentäjiltä ja lentokoneista saatiin saaliiksi asiakirjoja, kuten henkilökortit, kulkuluvat, muistiinpanot, kartat ja niille tehdyt merkinnät, suunnistuslaskelmat, lentotekniset asiakirjat sekä konetyyppien käsikirjat. Niiden perusteella pyrittiin selvittämään Neuvostoliiton ilmavoimien organisaatiota, ryhmitystietoja, lentoyksiköiden komentajia, tukikohtia, käskettyjä pommituskohteita, kohteiden koodinumeroita, käytettyjä lentomuodostelmia, pommituslentojen suojaamisen periaatteita sekä pommitusten suoritustapoja. Lentäjävankien kertomat merkittävät tiedot muokattiin ja jaettiin osana tiedusteluosaston vihollistilannetiedotuksia.[221]

Talvisodan päätyttyä Päämajan johtamat kuulustelut jatkuivat hieman erilaisina, sillä Neuvostoliiton palauttamilta suomalaisilta sotavangeilta oli oletettavasti saatavissa tietoja. Tämä tehtävä annettiin Raskin vastuulle ja kuulusteluissa selvisi, että Neuvostoliitto oli värvännyt runsaasti vankeja agenteiksi ja pyrkinyt kouluttamaan heitä erilaisilla kursseilla.[222]

Jaos V[223] perustetaan asiamiestiedusteluun Baltiassa

Heiskasen näkemys, että ”salaperäinen jaos V ilmestyi kuvaan helmikuun alussa”, ei pidä paikkaansa. Talvisodassa jaoksen päällikkönä toimi reservistä kutsuttu jääkärimajuri Johan Snellman. Hänet määrättiin palvelukseen lokakuun puolivälissä 1939, joskin Niilo Marttinen muisti toimineensa hänen alaisuudessaan jo syyskuussa. Viipurin alatoimiston päällikkö Toivo Salokorpi siirtyi jaoksen johtoon vasta keväällä 1940. Heiskasen johtopäätös toiminnan alkamisesta perustuu Jaos V:n 7.2.1940 päivättyyn

[219] Päämaja tiedusteluosasto Vnk. ptk. N:o 1024 24.2.1940/sal/T-17649/12. KA; Päämaja tiedusteluosasto Vnk. ptk. 1279 Sv.leiri 1 Kuulustelupöytäkirja 40 1.3.40/T-17649/12. KA; S.V. järj.leiri 2 Vnk. ptk. N:o 1228 2.3.1940/T-17649/12. KA.
[220] Geust (2008), s. 72–73, 76.
[221] Geust (2008), s. 76–78.
[222] Raski, oma muistelmanauhoitus (1976–1977), s. 4.
[223] Vaikka raporteissa talvisodan ajalta jaoksen nimi esiintyy muodossa Jaos 5, vakiintui viimeistään jatkosodassa merkintätavaksi Jaos V, minkä vuoksi tämän tutkimuksen läpi käytetään kyseistä merkintätapaa.

raporttiin, mutta jaoksen ilmoittamista tiedoista laadittuja raportteja löytyy kuitenkin jo vuodelta 1939. Jaos V kuului tiedustelutoimistoon, mutta se toimi itsenäisesti. Sen tehtävänä oli asiamiestiedustelu Baltiassa. Viroon suunnatussa toiminnassa keskeinen henkilö oli luutnantti Heikki Aulio, ja hän liikkui Suomenlahden yli suhteellisen säännöllisesti jaoksen käytössä olleilla moottoriveneillä. Aulio siirtyi Päämajan tiedusteluosaston alaisuuteen vasta elokuussa 1940, mihin asti hän palveli Merivoimien esikunnassa. Siellä hän oli määrättynä ”erikoistehtävään” tammikuusta 1940 alkaen,[224] mutta on mahdollista, että hänen toimintansa Viron suuntaan oli alkanut jo vuoden 1939 aikana.

Sotilastiedustelulla oli ollut yhteistoimintaa Viron ja Baltian suuntaan ennen talvisotaa, mutta mistään talvisotaa edeltävästä tai sodanaikaisesta aineistosta ei nouse esiin, että Jaos V:n toiminta olisi ennakolta valmistauduttu käynnistämään mahdollisen sodan syttyessä. Esimerkiksi jaoksen päälliköksi määrätty Snellman, joka toimi vapaussodassa tiedustelutehtävissä, oli siviilitoimeltaan teollisuusjohtaja eikä hänellä henkilöasiakirjojen perusteella ollut ollut ennen talvisotaa kosketusta armeijan toimintaan sen jälkeen, kun hänet oli keväällä 1920 määrätty reserviin[225]. Voidaankin pitää melko kunnianhimoisena ajatuksena ryhtyä käynnistämään asiamiestiedustelua Baltiaan vasta juuri sodan alla, vaikka toiminnan alkuvaiheessa jo aikaisemmin luoduista yhteistyöverkostoista oli todennäköisesti apua. Ennen sodan syttymistä jaoksessa pyrittiin seuraamaan myös muista maista Helsingin kautta Neuvostoliittoon siirtyviä henkilöitä ja ketä he Helsingissä ollessaan tapasivat[226].

Heiskasen mukaan teknisen kehitystyön parissa työskennelleet tutkijat Manne Nurmia, Toivo Savolainen, Kaarlo Soidinsalo, Bror Sorsa, Jyry Tikka ja Tauno Voitila kuuluivat jaos V:een. Jaoksen ja tiedusteluosaston laboratorion välillä oli hallinnollinen johtosuhde molempien sijaitessa pääasiallisesti Helsingissä, mutta toiminnallisesti tutkijat olivat tiedusteluosaston päällikön alaisuudessa sotien ajan.[227]

Jaos V vastasi Baltian alueen tiedustelusta, mutta säilyneiden raporttien perusteella on mahdollista, että osa asiamiehistä raportoi Heiskasen mainitsemalla tavalla suoraan tiedustelutoimiston tai -osaston päällikölle.[228] Tästä varmuuden saamista vaikeuttaa edellä mainittu lievä huolimattomuus asiakirjojen laatimisessa. Virosta ilmoitettiin ”tarkistamattomia tietoja” sekä Jaos V:n lähettäminä, että ilman jaoksen merkintää, joten ei voida olla aivan varmoja, puuttuuko merkintä joistain raporteista huolimattomuuden vuoksi vai ovatko tiedot jonkun muun kuin Jaos V:n asiamiehen hankkimia. Tässä alaluvussa esitetään loogisuuden vuoksi Virosta ja Baltiasta saadut tarkista-

---

[224] Nimikirja- ja kantakorttiasiakirjat: Aulio, Heikki (s. 26.10.1907). KA; Nimikirja- ja kantakorttiasiakirjat: Snellman, Johan Wilhelm (s. 10.8.1888, k. 6.6.1968). KA; Salokorpi, Toivo: *Työskentelyni Helsingissä 1940–44* 22.4.1947/Salokorpi, Toivo Kustaa A:4491/Valpo II. KA; Saukkonen, haastattelu (1983), s. 7; Marttinen, haastattelu (1983), s. 1–2; Savolainen, Toivo: haastattelu 18.1.1984, STM-kerho 1983–1987/Päämajan tiedustelutoimiston asevelikerhon eli ns. STM-kerhon haastatteluaineisto/2.2.1995, Pk-2054, s. 2–3, 5–6; Heiskanen (1989), s. 84–88, 152. Salokorpi kertoi valtiollisen poliisin kuulusteluissa sotien jälkeen, ettei Jaos V:llä ollut mitään tekemistä Neuvostoliittoon suunnatun tiedustelun kanssa ja että Viroon suunnatun tiedustelun hoiti Jaos V:stä erillään toiminut Aulion johtama merijaos. Tämä ei lukuisten asiakirjojen (esim. luku 4.2, Jaos V lähteet) perusteella pidä paikkaansa, joten kertomuksen syynä oli todennäköisesti se, että Salokorpi halusi vielä sotien jälkeenkin häivyttää omaa rooliaan tiedustelutoiminnassa.

[225] Nimikirja- ja kantakorttiasiakirjat: Snellman, Johan Wilhelm (s. 10.8.1888, k. 6.6.1968). KA; Backlund (2018), s. 32–33.

[226] Marttinen, haastattelu (1983), s. 1–2.

[227] Heiskanen (1989), s. 84–88, 152; Mononen, Toni: Kotipajalta taistelukentälle – Päämajan tiedusteluosaston laboratorio sabotaasivälineiden kehittäjänä. Artikkeli teoksessa *Puolustusvoimien kokeilu- ja kehittämistoiminnan historialliset juuret. Osa II*. Maanpuolustuskorkeakoulu. 2023 (Julkaisu huhtikuussa).

[228] Heiskanen (1989), s. 124.

mattomat tiedot kronologisessa järjestyksessä. Tiedustelutoimiston laatimien raporttien lähdettä voi seurata lähdeviitteestä. Muutamat tietolähteet ovat tuntemattomia.

Suomalaisten tiedusteluyhteistyö virolaisten kanssa alkoi 1930-luvulla, jolloin meripuolustus- ja radiotiedusteluyhteistyön tuloksena Suomen ja Viron välille laskettiin merikaapeli yhteydenpitoa varten. Vuoden 1935 marraskuusta alkaen Viron sotilasedustajana Helsingissä toimi majuri Aksel Kristijan, joka oli myös Viron pääesikunnan tiedusteluosaston palveluksessa. Hänen lisäkseen muutamat muut henkilöt osallistuivat yhteistoiminnan järjestämiseen sotien eri vaiheissa. Suomalaisista Virossa asioi 1930-luvun alkupuolella ainakin Reino Hallamaa. Tietoja Virosta saatiin lokakuusta alkaen. Lokakuun 15. päivän ilmoituksissa tiedon lähteeksi oli merkitty ”kapt. Kalmus, Tallin.”. Hän ilmoitti Tallinnan satamassa olevista aluksista sekä sieltä Porkkalan suuntaan lähteneistä hävittäjistä ja sukellusveneestä.[229]

Vuoden 1939 kuluessa yhteydenpito Viroon oli säännöllistä. Kapteeniluutnantti Aulion alaisuudessa toimineet kaksi miestä kulkivat Suomenlahden yli veneellä tarpeen vaatiessa. Toisen miehistä isä omisti Espoon Soukassa sijainneen Staffanin saaren. Saarella sijainnut Berguddin huvila hankittiin Päämajan tiedustelun käyttöön salaisilla rahavaroilla keväällä 1941 ja huvila merkittiin Reino Hallamaan nimiin, mutta se oli mahdollisesti koulutuskäytössä jo ennen talvisotaa. Talvisodan aikana Suomeen tulleista ulkomaalaisista vapaaehtoisista muodostettiin Ulkomaalaisten vapaaehtoisten Osasto Sisu, joka ei ehtinyt rintamalle ennen sodan päättymistä. Osaston toiminnassa mukana ollut virolainen aliupseeri oli kesästä 1939 jouluun 1940 asti Virossa hankkimassa tietoja paikallisista oloista ja viestitti havaintonsa Suomeen. Talvisodan päätyttyä muutamia Sisun miehistä valikoitiin Suomen puolustusvoimien tiedustelun palvelukseen. Virosta saapui myös lisää vapaaehtoisia, jotka halusivat paeta maansa oloja tai tarjota jollain tapaa apuaan Suomelle. Suomessa tehtiin joulukuussa 1939 päätös, jonka mukaisesti Suomeen vapaaehtoisesti tulleiden henkilöiden status vastasi suomalaisten asevelvollisten asemaa ja he olivat oikeutettuja muun muassa sotilasarvoaan vastaavaan päivärahaan, muonitukseen ja majoitukseen. Virolaisten vapaaehtoisten koulutus jatkui Soukassa välirauhan aikana.[230]

Varhaisin Jaos V:n raportti on päivätty 7. joulukuuta 1939. Operatiivisen osaston merivoimatoimistolle jaettu raportti käsitteli Neuvostoliiton alusten liikennettä Tallinnan satamassa sekä sen joukkojen sijaintia ja lentokenttien käyttöä Virossa. Joulukuun alusta, joko 6. tai 7. päivältä, on säilynyt kenties ensimmäinen asiamiestiedustelun ”tarkistamattomien tietojen mukaan”-raportti, joka käsitteli Neuvostoliiton joukkojen toimintaa Virossa. Joulukuun alussa saatiin ”varmoista lähteistä” tietää, että Leningra-

---

[229] Yleisesikunta. Tilastotoimisto Tied.Pk. No 19 15.10.39/salainen-merkintä puuttuu/T-2867/4. KA; Yleisesikunta. Tilastotoimisto Tied.Pk. No 20–21 15.10.39/sal/T-2867/4. KA; Karhunen (1980), s. 219–221; Jõgi, Ülo: Ernan tarina. *Suomen tiedustelujoukko Virossa toisen maailmansodan vuosina*. Kustannus Oy Ajatus. Helsinki. 1996, s. 49–51; Lehtonen, Liene & Manninen (2016), s. 44–45. Jõgin teos on tutkimuksellisella otteella kirjoitettu kirja, jossa on käytetty arkistolähteitä Suomesta ja Virosta, päiväkirjoja sekä muistelmia. Jõgi teki kirjoitustyönsä aikana yhteistyötä myös Raimo Heiskasen kanssa. Etenkin asemasotavaiheen ajalta saatavilla oleva arkistoaineisto vahvistaa kirjassa esitettyä käsitystä Suomen tiedustelutoiminnasta Virossa.

[230] Puolustusministeriön kiertokirje ulkomaalaisille vapaaehtoisille kuuluvista palkka- y.m. taloudellisita eduista 17.5.1940 K.5967/1940/T-17649/13. KA; Pukkila, Eino: *Sota tulee mereltä.* Amer yhtymä Oy. Weilin+Göösin kirjapaino. Espoo. 1981, s. 225; Jõgi (1996), s. 20–22, 42, 48; Koskimies (2001), s. 183–186. Pukkilan teos on romaanimuotoon kirjoitettu historiallinen teos: ”Kaikki vihollista koskevat tiedot ovat peräisin alkuperäisistä tiedustelutiedotuksista. Sen sijaan tilanneselostukset on tehty tiedustelupäällikön muistiinpanojen perusteella. Teos on laadittu romaanin muotoon. Oksalan Suursaaren seikkailuissa ja Seppälän matkoissa on mielikuvituksella ollut sijaa. Kaikki muut tapahtumat perustuvat todellisuuteen. Teoksessa halutaan korostaa eversti Hallamaan osuutta kuuntelupalvelun organisoinnissa ja johtamisessa.”

dissa valmisteltiin Suomen rintamaa varten 120 panssarimoottorirekeä, joiden aseistuksena oli raskaat konekiväärit. Lisäksi tiedettiin Paldiskiin saapuneen Moskovasta kymmenen korkea-arvoista upseeria.[231]

Tietoja Virosta saatiin niin Neuvostoliiton maa-, meri- kuin ilmavoimien toiminnasta. Tammikuun alussa Virosta raportoitiin tietoja Kuusikun lentokentällä olleista lentokonemääristä ja -tyypeistä, ilmatorjunta-aseistuksesta sekä lentokentän vartioinnista. Raportissa viitattiin numeroituihin rakennuksiin, joten lentokentästä oli mahdollisesti olemassa jonkinlainen kaavapiirros tai kartta. Raporteissa oli myös tietoja eri satamissa olevien alusten tyyppeistä ja määristä, toiminnasta lentokentillä sekä esimerkiksi maavoimien joukkojen kokonaisvahvuudesta, jonka arvioitiin olevan enintään 15 000. Tammikuun kuluessa raportoitiin muutoksista näissä asoissa. Jostain syystä Jaos V:n asiamies kertoi tammikuussa 1940 tietoja Murmanskin satamasta laivaliikenteenteestä ja tiesi esimerkiksi aluksen lähteneen nahka- ja turkislastissa Pohjois-Amerikkaan.[232]

Helmikuun alkupuolella tietoja saatiin puna-armeijan 7. ja 9. armeijan saamista ilmavoimavahvistuksista sekä Suomea vastaan toimivien ilmavoimien kokonaisvahvuudesta, joka oli Viroon sijoitetut joukot mukaan lukien 30 ilmarykmenttiä. Tallinnan sataman alushavainnot helmikuun alussa olivat seitsemän venettä kylkinumeroiden tarkkuudella, hävittäjä Artjom, muita hävittäjiä sekä rahtilaiva Sibirj. Satama-alue oli lankkuaidan ympäröimä ja tarkasti vartioitu. Samankaltaisia havaintoja oli myös Paldiskin satamasta. Helmikuun loppupuolella raportoitiin Haapsalun lähellä olevista ammusvarastoista, jotka arvioitiin kuljetettavan joko Saarenmaalle tai Hiidenmaalle. Lisäksi oli epävarma tieto mahdollisesti perusteilla olevasta uudesta lentokentästä. Helmikuun lopulla saatiin tieto Paldiskiin ja Haapsaluun sinetöidyissä junavaunuissa tuoduista uusista joukoista. Joidenkin arveluiden mukaan Neuvostoliitto valmisteli hyökkäystä jäitse Hankoon. Joitakin päiviä myöhemmin ilmoitettiin, ettei uusia kuljetuksia Haapsaluun tai Paldiskiin ollut havaittu.[233]

”Luotettavaksi väitettyjen tietojen mukaan” tiedettiin helmikuun alkupuolella kertoa, että vuoden 1940 alussa olisi Muotkavuonossa ollut kuusi saksalaista sukellusvenettä, että 5. helmikuuta kaksi saksalaista huoltoalusta olisi matkalla pohjoiseen ja että Latviaan sijoitettuja puna-armeijan joukkoja olisi vaihdettu Neuvostoliiton keskiosista tuotuihin reservijoukkoihin. Helmikuun puolivälin tienoilla tarkistamattomia tietoja saatiin Paldiskin, Kloogan ja Kuusikun alueen lentokone- ja ilmatorjuntajoukkojen

---

[231] Päämajan tiedustelutoimiston tied.pvk. No 1094 7.12.1939/Jaos 5/sal/T-2867/4. KA; Päämaja Tiedusteluosasto Tied.1 pvk. No 1346 12.12.39/sal/Sark-1588/6. KA; Päämaja Tiedusteluosasto tied.pvk No 2255 25.12.1939/Jaos 5/sal/T-2867/4. KA; Päämajan tiedusteluosasto tied.pvk. No 1052 Tilanne maarintamilla 6.12. klo 16 mennessä 6.12.1939/sal/Sark-1588/6 KA; Päämaja Tiedusteluosasto tied.pvk No 4847 30.1.1940/Jaos 5/sal/Sark-1588/6. KA; Päämajan viestitiedustelutoimiston (Tuusula) ilmoitus tied.pvk. No 1059 päiväämätön/sal/Sark-1588/6. KA; Yli-Ketelä (ent. Ketonen), haastattelu (1983), s. 11. Vaikka tietojen lähde, jaos V, käy ilmi jo ilmoituksen tunnistetiedoista, mainittakoon, että valtaosassa raporteista raportin asiasisällöstä on pääteltävissä, että tiedot eivät voi olla hankittu radiotiedustelulla, jolla myös pystyttiin hankkimaan tietoja Viron suunnalta. Jaos V:n raporteissa on sellaisia merkityksettömiäkin yksityiskohtia, joita ei erittäin todennäköisesti olisi viestitetty radioliikenteessä.

[232] Päämaja Tiedusteluosasto Tied.pvk No 3827 päiväämätön (raportin havainnot tehty 8.1.40)/sal/Sark-1588/6. KA; Päämaja Tiedusteluosasto Tied.pvk No 5261 7.1.40/Jaos V/sal/T-2867/4. KA; Päämaja Tiedusteluosasto Tied.pvk No 3707 Eräs tarkistamaton tieto kertoo 8.1.40/sal/T-2867/4. KA; Tied.pvk No 3761 15.1.1940/sal/T-2867/4. KA; Päämaja Tiedusteluosasto Tied.pvk No 5004 päiväämätön/Jaos 5/sal/T-2867/4. KA. Raportti on päiväämätön, mutta samasta kansiosta löytyvä raportti No 5151 on päivätty 6.2.40.

[233] Päämaja Tiedusteluosasto Tied.pvk No 5240 päiväämätön/sal/Sark-1588/6. KA; Päämaja Tiedusteluosasto Tied.pvk No 5782 17.2.40/Tied.1/sal/Sark-1588/6. KA; Päämaja Tiedusteluosasto Tied.pvk No 6201 23.2.40/Tied.1/Jaos 5/sal/Sark-1588/6. KA; Päämaja Tiedusteluosasto Tied.pvk No 6244 päiväämätön/sal/Sark-1588/6. KA; Päämaja Tiedusteluosasto Tied.pvk No 6426 26.2./Tied.1./sal/Sark-1588/6. KA.

tilanteesta sekä Hiidenmaalta. Maavoimien joukoista tietoja oli Tallinnan ja Haapsalun alueilta sekä Paldiskista. Samalta päivältä oli tarkistamattomia tietoja myös Latvian Liepajaan ja Ventspilsiin sijoitetuista ilmatorjuntajoukoista.[234]

Helmikuun puolivälissä laadittu kaksisivuinen raportti pääasiassa tammikuun lopulla hankituista tiedoista käsitteli Virossa eri lentokentillä olevia puna-armeijan lentokonetyyppejä sekä niiden aseistusta ja toimintaa. Lisäksi kerrottiin, että virolainen sotilasvaltuuskunta oli ollut joulukuun lopulla Moskovassa neuvottelemassa ilmapuolustukseen tarvittavan kaluston hankinnoista, toiminnasta puna-armeijan Virossa olevissa tukikohdissa sekä tietoja, että Virosta ja Latviasta oli siirretty suuria joukkomääriä itään. Virossa ajateltiin, että Suomen voitto oli Viron voitto ja siksi suomalaiset saisivat vapaasti toimia puna-armeijan Virossa olevia tukikohtia vastaan siitäkin huolimatta, että toimista syntyi vaaraa virolaisille ja heidän omaisuudelleen.[235]

Maaliskuun alussa raportoitiin Viron lentotukikodissa olevien Neuvostoliiton lentokoneiden määrän olevan noin 300–400 sekä yksittäisiä tietoja viidestä eri lentotukikohdasta. Varmana tietona ilmoitettiin, että talvisodan alkupuolella saadut tiedot puna-armeijan joukkojen siirtämisestä Suomen rintamalle eivät pitäneet paikkaansa. Asiamiehellä oli jonkinlainen yhteys neuvostoliittolaissotilaisiin, koska hän osasi raportoida erilaisista heidän keskuudessansa liikkuvista huhuista. Hän kertoi myös esimerkiksi Moskova-Leningrad-rautatiellä kaksi viikkoa kestäneistä ruuhkista sekä Virossa olevien joukkojen keskuudessa levinneistä sairauksista.[236]

Toukokuulta 1940 on kaksi paikan päällä olleen henkilön hankkimiin tietoihin perustuvaa raporttia, jotka kertoivat yksityiskohtaisesti Tallinnan ja Paldiskin satamien tapahtumista. Ensimmäisessä raportissa kerrottiin myös esimerkiksi Saarenmaalla käynnissä olleista kasarmien rakennustöistä sekä kelirikon Viron lentokentille aiheuttamista vahingoista.[237]

Heiskasen mukaan Virossa tietoja hankki myös Ulkoministeriöstä ”lainattu” jaostosihteeri Martti Ingman, joka lähetti tärkeitä tietoja muun muassa Virosta käsin toimineista neuvostoilmavoimista. Hänet lähetettiin vuoden vaihteessa 1939–1940 Viroon tehtävänään puna-armeijan toiminnan ja joukkojen ryhmityksen selvittäminen. Hän asettui Tallinnan-lähetystöön ja keräsi vironkielentaitoitonsa ja paikallisten kontaktiensa avulla tietoja. Arkistoista löytyy muutamia raportteja, joissa tiedon lähde viittaa Ulkoministeriöön. Esimerkiksi helmikuun alussa Ulkoministeriöstä saatuna tietona raportoitiin 2. ja 4. helmikuuta Tallinnan satamassa olleista alustyypeistä ja lukumääristä. Yhden aluksen tiedettiin ajaneen karille Suursaaren luona. Ingman palasi Suomeen kesällä 1940. Yhden lähteen mukaan Ingaman palveli talvisodan alun radiotiedustelussa, mutta hänen henkilöasiakirjojensa mukaan hän palveli joulukuusta 1939 kesään 1940 Päämajan tiedustelutoimistossa.[238] Koska Jaos V kuului tiedustelutoimistoon, on mahdollista, että edellä olevat jaoksen raportit helmi-maaliskuulta ovat nimenomaan

---

[234] Päämaja Tiedusteluosasto Tied.pvk No 5446 11.2./Tied 1/sal/T-2867/4. KA; Päämaja Tiedusteluosasto Tied.pvk No 5805 Tarkistamattomia tietoja Virosta 17.2.40/Tied 1/sal/Sark-1588/6. KA; Tied.pvk No 5806 Tarkistamattomia tietoja Latviasta 17.2.40/Tied 1/sal/Sark-1588/6. KA.

[235] Päämaja Tiedusteluosasto Tied.pvk No 5544 13.2.40/Jaos 5/sal/T-2867/4. KA.

[236] Päämaja Tiedusteluosasto Tied.pvk No 7006 7.3.40/Jaos 5/sal/T-2867/4. KA.

[237] Päämaja Tiedusteluosasto Tied.pvk No 7935 Havaintoja Virosta 1.5.40–16.5.40 välisenä aikana päiväämätön/sal/T-2867/4. KA; Tied.pvk No 7945 Tietoja Virossa 17.5.40 seuduilla tehdyistä havainnoista 20.5.40/Tied.1/sal/T-2867/4. KA.

[238] Päämajan tiedusteluosasto Tied. pvk. N:o 5170 7.2.1940/Ulkoministeriö/sal/T-2867/4. KA; Nimikirja- ja kantakorttiasiakirjat: Ingman, Martti Johannes (s. 21.6.1907). KA; I/SR:läisiä strategisen tiedustelun palveluksessa 23.10.89, kirjoittaja tuntematon/Pk-2309/19. KA; Heiskanen (1989), s. 108–109.

Ingmanin raportoimia tietoja. Mahdollisesti hänen raportoimiaan tietoja välitettiin epäjohdonmukaisesti sekä jaos V:n että Ulkoministeriön lähettäminä tietoina. Joka tapauksessa on selvää, että hän oli talvisodan sotilastiedustelun palveluksessa, ei epämääräisesti ”lainalla” Ulkoministeriöstä.

Kesällä 1940 saatiin runsaasti huolestuttavia tietoja Baltiasta Suomen suuntaan siirretyistä joukoista. Lähde ”M” tuotti tietoja Liettuan ja Latvian alueelta sekä ”PC” Liettuasta. Puna-armeijan siirtymisestä Liettuaan saatiin tuoreeltaan tietoja 15. kesäkuuta. Vilnan alueen rautatieliikenteestä välitettiin lähes päivittäin tietoja sotilasosastojen kuljetuksista heinäkuun ajan. Latviasta tiedot kerättiin noin kolmen viikon aikana heinäelokuun vaihteessa ja ne kertoivat joukkojen määristä ja siirroista. Lähteen välikäden kautta saaman ilmoituksen mukaan puna-armeijan upseeri oli kertonut Neuvostoliiton aikovan miehittää Suomen elokuun kuluessa. Tähän Latvian asiamieheen Kanninen mahdollisesti viittaa omassa tutkimuksessaan.[239]

Elokuun alussa saatiin Tartosta tietoja Suomen rajalle kuljetetuista 10 000 sotilaasta ja 80 hyökkäysvaunusta. Hieman myöhemmin havaittiin Tallinnasta viedyn itään Neuvostoliittoon kaikki hyökkäysvaunut. Runsaasti muita joukkoja raportoitiin kuljetetun Narvan kautta itään. Viikkoa myöhemmin raportoitiin, että suurin osa puna-armeijan joukoista oli kuljetettu itään ja jäljellä olevat joukot käsittivät pääasiassa tehostettuja rannikkotykistön ja -valvonnan joukkoja. Liettuan yleisesikunnassa palvelleelta upseerilta saatiin elokuun alkupuolella tietoja, että pääosa Liettuassa olleista Neuvostoliiton ilmavoimista, ratsuväestä ja kolmannes hyökkäysvaunuista oli siirretty maasta ja Suomen rajalla olevat joukot olivat saaneet käskyn siirtyä hälytysvalmiuteen 15. elokuuta.[240]

Elokuun 13. päivä raportoitiin, että Neuvostoliiton johto oli myöntänyt rahavaroja ja antanut Andrei Ždanoville tehtäväksi ”bolshovistisoida” Suomen. Tietojen mukaan Suomeen oli jo saapunut kommunisteja ja punaisia salaisia agentteja tukemaan levottomuuksien synnyttämistä ja muuta toimintaa. Huhujen mukaan 18. elokuuta Neuvostoliitto ryhtisi puolustamaan Suomen työväenluokkaa, ellei maan hallitus suostu työläisten vaatimuksiin. Elokuussa 1940 tarkistamattomat tiedot kertoivat jälleen Baltian alueen lentokentillä olevien vihollisen lentokoneiden määristä. Kahden eri lähteen tiedot kokonaismäärästä vaihtelivat 300 ja 400 välillä. Viroon tiedettiin suunniteltavan uusia lentokenttiä ja Riian kentällä olevan noin 100 lentokonetta.[241]

Nämä kesä-elokuussa Baltian suunnalta saadut tiedot johtivat niin sanottuun elokuun kriisiin, mikä tarkoitti uhkaavalta näyttänyttä tilannekehitystä Neuvostoliiton mahdollisesta hyökkäyksestä Suomeen. Edellä mainitulla tavalla alatoimistojen salaisella partioinnilla pystyttiin selvittämään, ettei tällaista uhkaa todellisuudessa ollut.

---

[239] Päämaja tiedusteluosasto Tied.pvk. 8250 15.6./sal./T-2866/8. KA; Päämaja tiedusteluosasto Tied.pvk. 8756 10.8.40/Jaos 5/sal./Sark-1588/15. KA; Päämaja tiedusteluosasto Tied.pvk. 8877 17.8.40/sal./Sark-1588/15. KA; Päämaja tiedusteluosasto Tied.pvk. 8888 18.8.40/Jaos 5/sal./Sark-1588/15. KA; Kanninen (1959), s. 15. Raporttien merkinnöistä on huomioitava, että kahdessa kolmesta tiedon lähettäjänä toimii Jaos 5, mutta yhdestä tämä merkintä puuttuu. Ottaen huomioon tiedusteluosastolla ajankohdalle ominaisen vaihtelevuuden merkintöjen yksityiskohdissa, on merkintä todennäköisesti vain unohtunut ensimmäisestä.

[240] Päämaja tiedusteluosasto Tied.pvk. 8803 13.8.40/Tied.1/E/40.sal./Sark-1588/15. KA; Päämaja tiedusteluosasto Tied.pvk. 8808 Viime päivien havaintoja Itämereltä ja Suomenlahdelta päiväämätön (pvk-numeron perusteella laadittu 13.8.40)/sal./Sark-1588/15. KA; Päämaja tiedusteluosasto Tied.pvk. 8938 22.8.40/Jaos 5/sal./Sark-1588/15. KA; Päämaja tiedusteluosasto Tied.pvk. 8939 22.8.40/Jaos 5/sal./Sark-1588/15. KA.

[241] Päämaja tiedusteluosasto Tied.pvk. N:o 9074 Huomioita Neuvostoliiton ilmavoimista elokuulta 1940 5.8.40/sal/Sark-1588/15. KA; Päämaja tiedusteluosasto Tied.pvk. 8807 13.8.40/Jaos 5/sal./Sark-1588/15. KA.

Virosta saatiin tietoja jälleen elo-syyskuun vaihteessa. Tallinnan satamassa ja sen edustalla tiedettiin olevan kymmeniä Itämeren laivaston aluksia. Muiden joukkosiirtoihin liittyvien tietojen lisäksi raportti kertoi virolaisten keskuudessa vallitsevan tilanteen vuoksi kasvaneesta levottomuudesta ja esimerkiksi öisin tapahtuvista pidätyksistä, vaikka näennäisesti asiat olivat kaupungissa hyvin.[242]

Jaos V raportoi elo-syyskuun vaihteessa 1940 Viipurin alueella ”virallisissa tehtävissä” muutaman kerran käyneen henkilön havaintoja. Havainnot eivät olleet normaalista poikkeavia vaan sisälsivät ilmeisesti jo tiedossa olleita asioita käynnissä olleista linnoitus- ja teiden kunnostustöistä sekä Viipurin kaupungin heikosta tilasta sodan jäljiltä. Vastaavanlaisia tietoja raportoitiin ilman jaos V:n lähdemerkintää Moskovassa käyneiltä Suomen rautatieliikenneneuvottelijoilta, jotka matkustivat elokuun alkupuolella junalla Kannaksen kautta Moskovaan. Samankaltaisia tietoja saatiin Viipurin alueella liikkuneilta henkilöiltä loka-marraskuussa 1940.[243]

Seuraavat tiedon lähteet jäivät tuntemattomiksi. Tietolähde A raportoi lokakuun 16. päivä 1939 Ahvenanmerellä liikkuneesta saksalaisesta sotalaivasta sekä Neuvostoliiton sotalaiva Sviristä, joka liikkui lähellä Ruotsin aluevesiä Gottska Sandön alueella. Sama lähde raportoi ruotsiksi muutamaa päivää myöhemmin saksalaisesta sota-aluksesta Fårön alueella sekä toisesta tunnistamattomasta aluksesta Gotlannin edustalla. ”Tied.T” raportoi Liepajan satamasta joulukuussa 1939 siitä, minkä yrityksen polttoainevarastosta sota-alus Kirov tankkasi sekä Helsinkiä sodan alussa pommittaneiden lentokoneiden lentokenttien sijainteja Saarenmaalla. Lentokoneita oli ollut kyseisellä kentällä yhteensä 37.[244]

Sodan jälkeen toukokuussa tietolähde B raportoi Tallinnassa, Paldiskissa ja muissa lähialueiden satamissa tehtyjä havaintoja Neuvostoliiton sukellusveneistä, raivaajista ja hävittäjistä sekä korjaus- ja muista tukialuksista. Elokuussa 1940 tietolähde F puolestaan ilmoitti Moskovasta, että puna-armeijan joukkoja siirretään Suomen rajalle ja oletettavasti Virosta. Lisäksi elokuun 7.–9. päivä Odessan sotilaspiiristä oli siirretty 5–6 divisioonaa Leningradin sotilaspiiriin.[245]

On selvää, että varsinkin Virosta saatiin säännöllisesti viholliskuvaan vaikuttaneita tietoja Neuvostoliiton joukoista. Vaikka Merivoimien esikunnalla oli kaapeliyhteys Viroon[246], asiamiesten tiedot saapuivat tiedustelutoimistoon viiveellä. Osa tiedoista oli selkeästi sellaisia, jotka asiamies kuuli toiselta henkilöltä, joten ne saattoivat olla jopa useita viikkoja vanhoja. Baltiasta saadut tiedot olivat laadultaan sellaisia, joita ei muilla tiedustelukeinoilla voitu saada. Yksi johtopäätös on Heiskasen[247] kuvailemalla tavalla se, että elokuussa 1940 asiamiehiltä saadut tiedot ohjasivat viholliskuvaa virhelliseen

---

[242] Päämaja tiedusteluosasto Tied.pvk. 9092 10.9.40/Jaos 5/sal./Sark-1588/15. KA.
[243] Päämaja tiedusteluosasto Tied.pvk. 8799 Havaintoja rautatiematkalta Moskova–Enso 11.8.40 päiväämätön/sal./Sark-1588/15. KA; Päämaja tiedusteluosasto Tied.pvk. 9095 Tietoja kaakkoisrajan takaa 10.9.40/Jaos 5/sal./Sark-1588/15. KA; Pääesikunta tilastotoimisto tied.pvk N:o 9617 31.10.40/sal./T-2866/8. KA; Pääesikunta tilastotoimisto tied.pvk N:o 9630 5.11.40/sal./T-2866/8. KA; Pääesikunta tilastotoimisto tied.pvk N:o 9689 16.11.1940/sal./T-2866/8. KA; Pääesikunta tilastotoimisto tied.pvk N:o 9711 21.11.1940/sal./T-2866/8. KA.
[244] Yleisesikunta. Tilastotoimisto Tied.pk. No 31 16.10.39/A/sal/T-2867/4. KA; Tied.pvk. No 64 19.10.39/A/sal/T-2867/4. KA; Päämaja Tiedusteluosasto Tied.pvk. No 1295 11.12.39/Tied.T/Sark-1588/6. KA.
[245] Päämaja tiedusteluosasto Tied.pvk. No 7978 27.5.40/B/sal/T-2867/4. KA; Päämaja tiedusteluosasto Tied.pvk. No 8761 10.8.40/F/sal/Sark-1588/15. KA.
[246] Lehtonen, Liene & Manninen (2016), s. 44–45.
[247] Heiskanen (1989), s. 134–141.

suuntaan, mutta Päämajan onneksi tapahtumista voitiin hankkia varmentavia tietoja omin keinoin.

Merivoimilla suuri vastuu rannikko- ja merialueiden tiedustelussa

Puolustusneuvosto määritti keväällä 1939, että Merivoimien tehtävänä oli kauppamerenkulun suojaaminen, maihinnousujen torjunta ja vihamielisen toiminnan estäminen rannikkoalueilla. Talvisodan sytyttyä Merivoimat vastasi meripuolustuksesta Suomenlahden, Saaristomeren sekä Pohjanlahden rannikko- ja merialueilla. Merivoimiin kuuluivat Rannikkolaivasto, Sukellusvenelaivue, Moottoritorpedovenelaivue, Miinalaivue, Helsingin laivastoasema sekä rannikkopuolustuksen toteuttaneet meripuolustusalueet, rannikkolohkot ja joukot.[248]

Merivoimien esikunta toimi Helsingissä, josta sillä oli Mikkeliä paremmat yhteydet alaisiinsa. Kun Päämajan operatiivisen osaston merivoimatoimistokaan ei ollut muun Päämajan yhteydessä, vaikuttaa mahdolliselta, että meririntama nähtiin talvisodan aikana jossain määrin toissijaisena suhteessa maarintamaan. Toisaalta Päämajassa tiedostettiin Merivoimien merkitys ainakin tiedonhankkijana. Tammikuun 21. päivä 1940 operatiivinen osasto käski rannikon puolustusvalmisteluiden tehostamiseksi tehostaa valvontaa rannikko- ja merialueilla hyödyntämällä muun muassa ilmatähystystä sekä partiointia moottorikelkoin ja talviautoin. Merivoimien esikunta oli ollut asiassa aloitteellinen tehtyään tammikuun alussa valvontaa koskevan aloitteen. Muiden toimenpiteiden lisäksi aiottiin tehostaa jäätilannetiedustelua ja sen perusteella ylläpidettävää jäätilannekarttaa, ilmatiedustelua, kiinteää ja liikkuvaa ulkokehän varmistusta uloimmilla luodoilla sekä oman alueen valvontatoimenpiteitä.[249]

Merivoimien esikunnan viesti- ja tiedustelutoimiston päällikkönä talvisodassa toimi kapteeniluutnantti Lars Åström ja tiedustelu-upseerina luutnantti Eino Pukkila. Åström menehtyi tammikuun lopulla 1940, minkä jälkeen Pukkila jatkoi toimistopäällikkönä. Pukkila määrättiin toimistoon suoraan Sotakorkeakoulusta ilman aikaisempaa tiedustelukoulutusta. Merivoimien tiedustelun tarkoituksena oli hankkia tietoja vihollisen vahvuudesta, alustyypeistä ja niiden ominaisuuksista, aseistuksesta, sijoituksista, suunnitelmista ja organisaatiosta. Tietoja kerättiin, tilastoitiin ja niistä laadittiin yhteenvetoja. Tiedustelutietojen ilmoittaminen alkoi ainakin lokakuun puolivälissä, jolloin raportoitiin Suursaaren ohi liikkuneista Itämeren laivaston aluksista.[250]

Radiotiedustelun tuen lisäksi viholliskuvaa mereltä rakennettiin rannikon vartioasemien ilmoittamien tietojen, lehdistötietojen, sotilasasiamiesten välittämien tietojen sekä agenteilta saatujen tietojen perusteella. Tietoja saatiin myös maasta ja ilmasta otetuista valokuvista, joiden tulkitseminen vaati usein suurennuslasin käyttöä. Kaukaakin

---

[248] Heiskanen (1996), s. 131–132. Talvisodan jälkeen kesällä 1940 Merivoimien kokoonpanoksi päivitettiin Merivoimien esikunta, Rannikkopuolustusjoukot, Laivastovoimat ja Merisotakoulu (Päämaja No 2074 20.7.1940/40.Järj.1.sal./T-17649/9. KA).

[249] Merivoimien esikunta Operatiivinen osasto 2.1.1940 käsky N:o 11/Op.1.sal/T-2867/4. KA; Päämaja Jaosto III Merivoimatoimisto 21.1.1940 käsky No 37/Op.2/40/sal/T-2867/4. KA; Karjalainen (2019), s. 144.

[250] Kapteeniluutnantti Åströmin YE:lle lähettämä asiakirja 15.10.39 klo 09.00/salainen-leima puuttuu/T-2867/4. KA; Kapteeniluutnantti Åströmin YE:lle lähettämä asiakirja 15.10.39 klo 09.50/sal/T-2867/4. KA; Merivoimien esikunta. Viesti- ja tiedustelutoimisto tiedustelutiedoitus N:o 7 19.10.1939/sal/T-2867/4. KA; Viesti- ja tiedustelutoimisto tiedustelutiedoitus N:o 9 19.10.1939/sal/T-2867/4. KA; Nimikirja- ja kantakorttiasiakirjat: Pukkila, Eino (s. 6.2.1905, k. 19.11.1989). KA; Nimikirja- ja kantakorttiasiakirjat: Åström, Lars (s. 22.5.1906, k. 25.1.1940). KA; Pukkila (1981), s. 48; Pukkila, Eino: haastattelu 25.1.1984, STM-kerho 1983–1987/Päämajan tiedustelutoimiston asevelikerhon eli ns. STM-kerhon haastatteluaineisto/2.2.1995, Pk-2054, s. 1.

otetusta kuvasta saatettiin havaita esimerkiksi jonkin aluksen aseistuksessa tapahtunut muutos. Radiotiedustelun kanssa yhteistoiminta oli kaksipuolista, sillä mereltä tehtyjen visuaalisten havaintojen, kuten alusten tunnistamisen, sijainnin ja toiminnan välittäminen Tuusulan kuunteluasemalle helpotti heidän työtään laivaston radiokoodin avaamisessa. Radiotiedustelulla saatiin myös ainakin kerran selville, että suomalaisten oma viestinvaihto esikunnasta sukellusveneelle oli paljastunut vihollisen radiotiedustelulle ja he osasivat varoittaa omaa alustaan sukellusveneestä. Ulkosaaristossa Itämeren laivaston liikkeitä oli mahdollista tarkkailla visuaalisella tähystyksellä sen verran hyvin, että kaksi saksalaista upseeria saapui talvisodan alla pariksi viikkoksi seuraamaan toimintaa.[251]

Päämajan kyky tukea Merivoimien tiedustelua oli vähäinen, sillä tiedustelutoimiston muokkausjaoksessa oli talvisodassa vain yksi laivastotaustainen upseeri, jonka vastuulla meririntaman seuraaminen oli. Päämajasta saattoi tulla yksittäisistä aluksista joitain summittaisia tietoja, mutta Merivoimien oli itse hankittava tarkemmat tiedot. Päämajasta ei myöskään jaettu Merivoimiin päivittäisiä tai viikoittaisia katsauksia vaan jatkuvasti se, mitä jaettavissa oli.[252]

Merivoimien esikunnassa käytettiin todennäköisesti samanlaisia työkaluja kuin Päämajassa talvisodan aikana. Esikunnan tilannehuoneessa oli karttoja, joihin merkittiin Neuvostoliiton joukkoja punaisilla nastoilla Tallinnaan, Paldiskiin, Haapsaluun, Hiidenmaalle ja Saarenmaalle sekä Latvian Liepajaan. Suomen merivartioasemat ja rannikkolinnakkeet merkittiin karttaan sinisillä nastoilla.[253]

Merivoimien esikunnan tiedustelu selvitti syksyn 1939 aikana Itämeren laivaston päävoimien kokoonpanon, johon kuului linjalaivoja, hävittäjiä, tykkiveneitä sekä lentoosasto tykistön tulenjohtoa varten. Lisäksi oli tiedossa alusten teknisiä ominaisuuksia, kuten eri asejärjestelmien kaliiberit sekä laivastoharjoituksista saadut havainnot tulen tarkkuudesta. Itämeren laivaston radiokoodeja oli pystytty avaamaan vuodesta 1935 alkaen.[254]

Merivoimien esikunnassa saatiin ensimmäisten joukossa selville, että sota oli alkamassa. Marraskuun lopulla kaapattiin useampiakin sanomia, joissa käytettyjä koodisanoja ei osattu tulkita. Itämeren laivaston saatua aikaisin aamuyöstä 30. marraskuuta komennon *fakel* (suom. *soihtu*) ilmoitti se myöhemmin samana päivänä lähtenvänsä kohti Helsinkiä. Joulukuun 8. päivä sanomien avulla selvisi, että laivaston päätehtävä oli tukea Kannaksella hyökkäävän puna-armeijan sivustaa. Hyökkäyksen tueksi neuvostojoukot suunnittelivat maihinnousua Koivistolle.[255]

Merivoimien esikunnan viesti- ja tiedustelutoimisto ilmoitti tietonsa yksittäisten ilmoitusten lisäksi koottuina tiedustelutiedoituksina. Syksyllä 1939 ja sodan alkuviikkojen

---

[251] Pukkila (1981), s. 35, 48–49, 61, 67, 124, 165–166.
[252] Pukkila, haastattelu (1984), s. 1–2.
[253] Pukkila (1981), s. 11.
[254] Merivoimien esikunta Osasto 2 N:o 689 N-L:n Itämeren laivasto 25.10.1939/Op.1.sal./Perus-1726/3. KA; Karhunen, Joppe: *Reino Hallamaan salasanomasotaa*. Amer-yhtymä Oy. Weilin+Göösin kirjapaino. Espoo. 1980; Pukkila (1981), s. 62–63, 68. Joppe Karhunen toimi lentäjänä toisen maailmansodan aikana ja haastatteli myöhemmin kirjojaan varten useamman kerran Reino Hallamaata sekä muita sotien ajan tiedustelun kanssa tekemisissä olleita henkilöitä. Hänen teoksissaan erottuvat suorat lainaukset selkeästi, joten niihin suhtaudutaan tässä tutkimuksessa haastattelutallenteina. Teoksiin suhtaudutaan kriittisesti, sillä ne eivät ole lähdeviitteistettyjä tutkimuksia, vaikka niistä lähdeluettelot löytyvätkin.
[255] Päämaja tiedusteluosasto Tied. pvk. 742 Ilmoitus n:o 193 30.11./Tied.2/Me/sal/T-2867/4. KA; Pukkila (1981), s. 8, 20, 62–63, 68.

jälkeen ilmoituksia annettiin useampien päivien ajanjaksoilta, mutta sodan alkuvaiheessa päivittäin. Vaikka esimerkiksi helmi-maaliskuun vaihteessa toiminta merialueilla oli verrattain vähäistä, oli ilmoitus 20 sivua pitkä, sillä siinä oli vähäisten alushavaintojen lisäksi yksityiskohtaisesti dokumentoituna lohkoittain jokainen havainto vihollisen lentotoiminnasta. Tiedotusten liitteenä jaettiin erillisiä ilmoituksia, kuten vihollisen Laatokalla käyttämistä moottorikelkoista saatuja teknisiä ja taisteluteknisiä tietoja. Helmikuussa jaettiin liitteenä kymmensivuinen, todennäköisesti rannikkojoukkojen kiinniottaman sotavangin, kuulustelukertomus, jossa vanki kuvasi tarkasti maihinnousuprikaatin vaiheet edelliseltä kolmelta kuukaudelta sekä prikaatin tilanteen vangitsemishetkellä. Kertomuksen merkintöjen perusteella Viipurin alatoimisto toteutti kuulustelun tai auttoi siinä, mikä mahdollisesti johtui kielitaitopuutteesta vangin kiinni ottaneessa joukossa.[256]

Talvella merellisen tilanteen seuraamisessa olennainen osa oli jäätilanne ja sen vaikutus merellä toimimiseen. Sodan alkupuolella seurattiin tarkasti muun muassa Neuvostoliiton jäänmurtaja Jermakin siirtämistä reilun viikon kuluessa Jäämereltä Itämerelle. Jäiden paksuunnuttua Itämeren laivaston alukset joutuivat käyttämään runsaasti radioita kyetäkseen liikkumaan Suomenlahdella edes jäänmurtaja-avusteisesti, joten suomalaisten oli kohtuullisen helppo seurata, mitä Suomenlahdella tapahtui.[257]

Jaos V:n lisäksi Merivoimilla oli omat yhteytensä Viroon. Merikaapeliyhteys Porkkalasta Merivoimien esikuntaan valmistui mahdollisesti alkuvuodesta 1940. Kyseessä oli todennäköisesti haarayhteys 1930-luvulla maiden välille rakennettuun kaapeliin. Merivoimien Virosta saamat tiedot olivat saman tyyppisiä kuin Jaos V:n raporteissa. Niissä kerrottiin muun muassa Paldiskissa olleista Neuvostoliiton joukkoista, aluksista ja lentokoneista sekä Virossa tehdyistä joukkosiirroista. Maaliskuun lopulla ”Paavolta” saadut tiedot kertoivat Paldiskissa ja Tallinnassa olleista Neuvostoliiton sukellusvenejoukoista sekä raivausaluksista.[258]

Moskovan rauhan myötä Neuvostoliitto sai haltuunsa Hangon. Sieltä käsin oli mahdollista häiritä merkittävällä tavalla Suomen kauppamerenkulkua ja halutessaan hyökätä maitse esimerkiksi Helsingin suuntaan. Päämajan käskystä talvisodassa tiedusteluupseerina toiminut Pukkila sijoitettiin luotsiksi saattamaan ensimmäistä Neuvostoliiton laivasto-osastoa Hankoon tehtävänään peitetysti tehdä havaintoja siirrettävistä joukoista. Tietoja saatiin joukoista joukko-osasto- ja aselajitarkkuudella sekä muusta materiaaleista. Tehtävän aikana havaittiin, että kolmessa ensimmäisessä aluksessa oli

[256] Merivoimien esikunta operatiivinen osasto Tiedustelutiedoitus N:o 11 (26.10.–27.10.1939) 27.10.1939/363/Op.2.sal/T-2867/7. KA; Merivoimien esikunta operatiivinen osasto Tiedustelutiedoitus N:o 16 8.12.1939/1185/Op.2.sal/T-2867/7. KA; Merivoimien esikunta operatiivinen osasto Tiedustelutiedoitus N:o 19 (20.12.–26.12.1939) 28.12.1939/1357/Op.2.sal/T-2867/7. KA; Merivoimien esikunta operatiivinen osasto Tiedustelutiedoitus N:o 23 (15.1.–23.1.1940) 23.1.1940/198/Op.2.sal/T-2867/7. KA; Merivoimien esikunta operatiivinen osasto Tiedustelutiedoitus N:o 26 (6.2.–13.2.1940) 13.2.1940/364/Op.2.sal/T-2867/7. KA; Merivoimien esikunta operatiivinen osasto Tiedustelutiedoitus N:o 27 (13.2.–20.2.1940) 21.2.1940/419/Op.2.sal/T-2867/7. KA; Merivoimien esikunta operatiivinen osasto Tiedustelutiedoitus N:o 29 (27.2.–4.3.1940) 4.3.1940/529/Op.2.sal/T-2867/7. KA.

[257] Pukkila (1981), s. 58–60, 123–124.

[258] Tied.pvk. N:o 7465 jäljennos, ei ylätunnistetietoja, allekirjoitus kapteeniluutnantti Pukkila. Paavolta 30.3.40 klo 13.15/sal/T-2867/4. KA; Pukkila (1981), s. 54–56, 116–118; Lehtonen, Liene & Manninen (2016), s. 44–45.

jalkaväkeä, yhdessä laivassa oli kuljetuskalustoa, tykistöä ja panssarivaunuja ja yhdessä rannikkotykistöä. [259]

Joukkojen kokonaismäärän arvioiminen oli vaikeaa, koska pääosa henkilöstöstä oli laivan sisällä. Oli tiedossa, että jalkaväkeä kuljettaneeseen alukseen mahtui noin 3 000 sotilasta, mutta ei sitä, oliko alus täysi. Hangon lähestyminen kesti noin 10 vuorokautta, joten suomalaiset ryhtyivät seuraamaan säännöllisissä erissä laivan etu- ja takakannella vaihtuneiden "voimisteluosastojen" vahvuuksia. Johtopäätös oli, että maksimikapasiteetin 9 000 sotilasta sijaan laivoilla oli yhteensä noin 7 200 miestä. Arviolle saatiin vahvistus, kun Hangossa päästiin seuraamaan satamalaiturille järjestettyä katselmusta, johon osallistui noin 6 500 sotilasta. Analyysi ensimmäisestä Hankoon tuodusta erästä oli hyökkäysvaunuilla ja tykistöpatteristolla vahvistettu jalkaväkirykmentti sekä runsaasti rannikkotykistöä. Päämajan tiedusteluosaston päällikkö oli tyytyväinen Merivoimilta saamaansa raporttiin. [260]

Talvisodan jälkeen Merivoimat koosti alaisiltaan YH:n ja talvisodan toiminnasta saadut kokemukset, joihin sisältyi myös tiedustelu, jota käsiteltiin noin 90-sivuisessa raportissa viiden sivun verran. Kuvailematta yksityiskohtia raportti toteaa, että Päämajan tiedusteluosaston ja Merivoimien välinen yhteistoiminta oli Merivoimille erittäin tuloksellista. Todennäköisesti tällä viitattiin radiotiedusteluun. Merivoimien omista suorituskyvyistä ilmatiedustelu toimi hyvin läpi sodan, vaikka sulan veden aikaan havaintoja ei paljoa tullutkaan vihollisen alusten vähäisten liikkeiden vuoksi. Sen sijaan ulkovartiovenekalustona käytetyt vanhat hinaajat eivät olleet tehtäviinsä kelvollisia. Myös lähivartiointia katsottiin tarpeelliseksi kehittää, sillä vartio-osastojen henkilömäärä ei ollut riittävä pitkäaikaisen partiotoiminnan toteuttamiseen ja käytössä olleet moottoriireet olivat muun muassa liian kovaäänisiä ja löivät liekkiä pakoputkesta.[261]

Välirauhan aikana Merivoimien esikunnan tiedustelutoimiston tärkein tehtävä oli Hankoniemelle suuntautuvan liikenteen selvittäminen. Raportointi tapahtui noin kuukauden välein. Alueen tarkkailuun osallistuivat suomalaiset rajajoukot tähystystorneista ja mereltä käsin sekä lento- ja radiotiedustelu. Hangon miehityksen ensimmäisen kuukauden aikana tiedonhankintaa vaikeutti se, että valtaosa puna-armeijan kuljetuksista tapahtui ilmoitse. Tämän jälkeen Neuvostoliiton joukkojen määrässä ja Hangon alueen varustelussa tapahtunutta kehitystä välirauhan aikana pystyttiin seuraamaan tarkasti. Kokonaisarviot puna-armeijan aikomuksista kääntyivät ajan kuluessa hyökkäyksellisistä puolustuksellisiksi. Silti esimerkiksi junakuljetuksia Hankoon pyrittiin seuraamaan tarkkaan, vaikka suomalaisilla ei niihin tarkastusoikeutta ollutkaan. Maarajalta Karjaan sotilaslääninn tiedustelu-upseeri raportoi tiedot Hangon alueen esikuntaan, joka raportoi ne Päämajaan.[262]

Elokuussa 1940 seurattiin tähystämällä ja radiotiedustelulla tarkkaan kahta Neuvostoliiton suurta sotaharjoitusta Itämerellä. Kun jälkimmäisen kaksipuolisen harjoituksen toiminta saatiin selvitettyä, tultiin siihen tulokseen, että neuvostoliittolaisen osapuolen tehtävänä oli ollut estää vihollislaivaston tunkeutuminen Suomenlahdelle sekä suojata

---

[259] Pukkila (1981), s. 192–195, 207; Tarkka, Markus: *Merivoimien varautuminen Neuvostoliiton Hangon tukikohtaa vastaan välirauhan aikana* (pro gradu). Maanpuolustuskorkeakoulu. 2013, s. 17–22, 59; Karjalainen (2019), s. 150.

[260] Pukkila (1981), s. 208, 212–213.

[261] Yhteenveto Merivoimien eri lohkoilla YH:n ja sodan aikana saaduista kokemuksista sekä niitten antamia viitteitä. Päiväämätön asiakirja/T-20098/1. KA.

[262] Päämaja tiedusteluosasto Tied.pvk. No 9078 Tietoja Hangon tukikohdasta 7.9.1940/sal/Sark-1588/15. KA; Pukkila (1981), s. 192–195, 221; Tarkka (2013), s. 17–22, 59; Karjalainen (2019), s. 150.

kuormauksia ja kuljetuksia.[263] Tapahtumat ajoittuivat edellä mainitun, niin sanotun elokuun kriisin aikaan.

Merivoimien esikunnassa seurattiin laajasti myös julkista sotilasaiheita käsittelevää aikakauslehdistöä. Vuodelle 1940 he esittivät tilattavaksi 34 erilaista ja -kielistä aikakauslehteä, joista neuvostoliittolaisia oli kolme. Morskoi Sbornik oli selkeästi merisotaaiheinen, mutta heitä kiinnosti myös ilmapuolustukseen painottuva Vjestnik Protivovosdushnoi Oborony sekä yleisemmin asevoimia ja sotatekniikkaa käsittelevä Tehnika i Voorushenie.[264]

Tasapainoilua lentotiedustelun ja pommittamisen välillä

Päämajaan sijoitettu Ilmapuolustuksen esikunta tuotti sodan kuluessa runsaasti tietoa vihollisen ilmavoimien toiminnasta. Ilmatorjuntajoukkojen tuottamien tietojen lisäksi se ohjasi Päämajan tarpeiden mukaisesti Päämajan johdossa olleita Lentorykmentti 2:n hävittäjä- ja Lentorykmentti 4:n kaukotoimintakoneita. Jälkimmäiset olivat Bristol Blenheim -mallisia koneita, joita käytettiin sekä tiedusteluun että pommituksiin. Lentolaivue 44:n ja 46:n vahvuuksissa niitä oli yhteensä 18 kappaletta, joista käyttökunnossa sodan eri vaiheissa oli 50–100 prosenttia. Talvisodan jälkeen kesällä 1940 Lentorykmentti 4:ään lisättiin Lentolaivue 42 ja suunniteltiin myöhemmin lisättävän vielä laivue numero 48.[265]

Tiedustelutyön Ilmapuolustuksen esikunnassa hoiti neljän henkilön vahvuinen ilmavoimaosaston tiedustelutoimisto. Sen tehtävänä oli muun muassa suunnitella ilmatiedustelun toteutusta sekä koota ja tutkia hankittuja tietoja. Kesällä 1940 Ilmavoimien esikunnan kokoonpanoa päivitettiin siten, että siinä ei ollut enää erillistä tiedustelutoimistoa. Yleisesikuntaosastoon kuuluneen viisihenkisen operatiivisen toimiston tehtäviin kuului muun muassa ulkovaltojen ilmavoimien kehityksen, vahvuuksien ja sijoituksien seuraaminen.[266] Todennäköisesti muutokseen vaikutti se, että jatkosotaan mennessä Päämajan tiedustelutoimistossa Neuvostoliiton ilmavoimien seurantaa laajennettiin talvisodan ajan yhden upseerin työpanoksesta omaksi jaoksekseen.

Lentorykmentti 4:n toiminnan suunniteltiin sodan alkuvaiheessa keskittyvän tiedustelutehtäviin painopisteenä Suomenlahden itäosa, Karjalan kannaksen eteläosa ja Itä-Karjala. Ainakin Itä-Karjalassa vastuualue tarkentui ennen sotaa Alavoistenjoensuu-Vieljärvi-Sotjärvi-Säämäjärvi-Lintujärvi-Porajärvi-linjalta Muurmannin radalle pääteiden suunnassa ulottuvalle alueelle erotuksena lähempänä rajaa toimineesta IV armeijakunnan lentotiedustelusta. Painopisteen ajateltiin olevan Prääsässä ja Muurmannin radalla. Virhetulkintojen välttämiseksi myös alaisille joukoille kerrottiin käytössä olleiden koneiden tyypit ja oletetut lentosuunnat, jotka perustuivat suunniteltuun toimin-

---

[263] Pukkila (1981), s. 241–244.

[264] Merivoimien esikunnan osasto 1, N:o 7601 28.12.1939/J2/Perus-19/1. KA.

[265] Ilmapuolustuksen esikunta Tsto III No 23 Ilmapuolustuksen esikunnan virkaohje 23.10.1939/III/2c sal/Perus-24/1. KA; Päämaja Jaosto III Ilmavoimatoimisto KD No 150 Tilanneselostus ilmavoimien järjestelystä ja toiminnasta ajalla 2–30.10.39 31.10.939/I sal./Perus-24/1. KA; Ilmapuolustuksen esikunta Komentotoimisto. Ilmavoimien henkilö-, ase- ja liikuntavälinevahvuusilmoitus No 2 30.11.1939/sal/T-2864/4. KA; Ilmapuolustuksen esikunta Ilmavoimatoimisto No 12 Lentokonetilanneilmoitus No 5 1.1.1940/IV/2.sal/Perus-24/1. KA; Päämajan käsky ilmapuolustusjoukkojen kokoonpanon sekä komentosuhteiden muuttamisesta 11.7.1940 No 2008/40. Järj.1 sal./T-2864/8. KA.

[266] Ilmapuolustuksen esikunta Tsto III No 23 Ilmapuolustuksen esikunnan virkaohje 23.10.1939/III/2c sal/Perus-24/1. KA; Ilmavoimien esikunta Yleisesikuntaosasto Tsto 1. No 727 Ilmavoimien käsky 3.8.1940/I/3a/sal/T-2864/8. KA.

taan Joroisten ja Luonetjärven lentokentiltä käsin. Toiminnan painopiste oli sodan aikana kaakon ja etelän suunnissa, mutta ajoittain Lentorykmentti 4:n suoritteilla tuettiin myös Pohjois-Suomen ryhmän tietotarpeita.[267]

Sodan sytyttyä Ilmavoimille käskyt tiedustelu- ja muista tehtävistä allekirjoitti usein joko Yleisesikunnan päällikkö tai ylipäällikkö. Marraskuun 30. päivä käskettiin tukea ilmatiedustelulla Pohjois-Suomen ryhmää Repolan, Rukajärven ja Uhtuan alueilla. Pommitukset tiedustelulentojen yhteydessä olivat sallittuja. Seuraavana päivänä oli tiedusteltava tiet Petroskoista, Syväriltä ja Lotinapellosta kohti valtakunnan rajaa. Itsenäisyyspäivänä tiedustelu oli ulotettava Tsalkki-Suojärvi-Salmi-Porajärvi alueelle. Joulun alla kaukotoimintalaivueiden oli varauduttava toimimaan ”vihollisen selustassa ilmeneviä maaleja vastaan” käynnistymässä olleen Kannaksen armeijan hyökkäyksen yhteydessä. Ilmapuolustuksen esikunta valmisteli alaisilleen omat käskynsä, joissa käskettiin Lentorykmentti 4:n tiedustelutehtävistä tarkemmin. Useimmiten tehtävät käskettiin seuraavaksi vuorokaudeksi, mutta harvinaisissa tapauksissa tiedustelulento saatettiin käskeä toimeenpantavaksi heti kuin mahdollista.[268]

Tiedustelulentojen tuloksia ilmoitettiin Päämajan operatiiviselle ja tiedusteluosastolle sekä 12–24 tunnin välein annetuilla tilanneilmoituksilla, että välittömästi lentojen päätteeksi laadituilla ilmoituksilla. Tilanneilmoituksien sisältö oli pääosin suomalaisten ilmatoiminnan kuvaamista päättyneellä raportointijaksolla ja niihin sisältyi tehtyjä vihollishavaintoja vain vähän. Niiden kautta Päämajan tiedustelutoimistoon välittyi tieto myös siitä, millä alueilla yhtymien lentotiedustelua oli toteutettu.[269]

Viholliskuvan muodostamiselle merkityksellisempiä olivat välittömästi lentojen jälkeen laaditut suoritusilmoitukset. Niissä raportoitiin havainnot yksittäisistä jalkaväkiosastoista, kuorma-autoista, hyökkäysvaunuista, tykistön tuliasemista ja ampumasuunnista sekä kylien asutuksesta. Vaikka vihollisjoukkoja ei olisi havaittu, erottuivat paljon liikennöidyt tiet talvisessa maastossa hyvin. Usein lennolla valokuvattiin käskettyjä kohteita. Suoritusilmoitukset allekirjoitti usein majuri Johan Sovio Ilmapuolustuksen esikunnan tiedustelutoimistosta, joka palveli myöhemmin Päämajan tiedustelutoimistossa ja Erillinen Pataljoona 4:n komentajana. Toisinaan allekirjoittajana oli kapteeni Otto Rantanen. Virallisesti hän palveli talvisodan ajan Sovion alaisuudessa, mutta hän hoiti samalla vakituisesti Päämajan tiedustelutoimiston muokkausjaoksen

---

[267] Ilmapuolustuksen esikunta. Ilmavoimien tilanneselostus ja toimintasuunnitelma 13.10.1939/sal/T-2864/4. KA; IV armeijakunnan esikunta Ilmakomentaja N:291 Toimintaohje LLV 16:lle 5.11.1939/I/1a sal./Perus-24/1. KA; Ilmapuolustuksen esikunta Tsto II No 76 Ilmatiedustelutuloksia 12.1.1940/II/4a/Sark-1588/6. KA.

[268] Päämaja Jaosto III ilmavoimatoimisto K.D. N:o 227 Käsky ilmavoimille 30.11.1939/sal/T-2864/8. KA; Päämaja Jaosto III ilmavoimatoimisto K.D. N:o 234 Ip:n komentajalle 1.12.1939/Op.3/I sal/T-2864/8. KA; Päämaja Jaosto III ilmavoimatoimisto K.D. N:o 262 Ylipäällikön toimintaohje ilmapuolustuksen päällikölle 6.12.1939/I sal/T-2864/8. KA; Päämaja Jaosto III ilmavoimatoimisto K.D. N:o 360 Ylipäällikön erilliskäsky Ilmapuolustuksen komentajalle 22.12.1939/Op.3/I sal/T-2864/8. KA; Ilmapuolustuksen esikunta Tsto III N:o 43 Ilmavoimien käsky No 24 9.1.1940/III/Ib./sal/T-2864/8. KA; Ilmapuolustuksen esikunta Tsto III N:o 246 Ilmavoimien käsky No 27 10.2.1940/III/Ib./sal/T-2864/8. KA; Lentorykmentti 4. Esikunnan sotapäiväkirjat: SPK 2342, 15.12.1939–7.2.1940; SPK 2343, 7. 2.1940–13.3.1940. KA.

[269] Ilmapuolustuksen esikunta Tsto III No 406 Tilanneilmoitus No 22 (7.12. klo 17.00–8.12. klo 17.00) 8.12.1939/III/3a/sal/Sark-1588/6. KA; Ilmapuolustuksen esikunta Tsto III No 471 Tilanneilmoitus No 29 (13.12. klo 17.00–14.12. klo 17.00) 14.12.1939/III/3a/sal/T-2864/4. KA; Ilmapuolustuksen esikunta Tsto III No 528 Tilanneilmoitus No 39 (21.12. klo 08.00–17.00) 21.12.1939/III/3a/sal/T-2864/4. KA; Ilmapuolustuksen esikunta Tsto III No 301 Tilanneilmoitus No 108 (18.2. klo 17.00–19.2. klo 08.00) 19.2.1940/III/3a/sal/T-2864/4. KA; Ilmapuolustuksen esikunta Tsto III No 303 Tilanneilmoitus No 109 (19.2. klo 08.00–17.00) 19.2.1940/III/3a/sal/T-2864/4. KA.

ilmavoimaupseerin tehtävää.[270] Talvisodasta alkaen Päämajan tiedustelutoimiston ja ilmapuolustuksen johtoesikunnan tiedustelun yhteistoiminta oli erittäin läheistä.

Monesti tiedustelulento jäi osin tai kokonaan suorittamatta joko huonon sään tai vihollisen hävittäjien tai ilmatorjunnan ahdistelun takia. Ahdistelu on ehkä lievä ilmaus tapauksissa, joissa onnistuneidenkin tiedustelulentojen päätteeksi laskettiin lentokoneeseen vihollisen vastatoimien tuloksena syntyneitä reikiä.[271]

Lentorykmentti 4:n lennot olivat toisinaan varsin vaiherikkaita. Esimerkiksi tammikuussa 1940 yli neljätuntisen tiedustelulennon aikana koneen miehistö teki havaintoja noin 15 eri paikasta, pommitti Manssilan kylää sekä meno- että paluumatkalla, väisteli vihollisen hävittäjiä kolmeen eri otteeseen ja kohtasi muita lentokoneita kahdesti. Poikkeukselliselta kuulostaa Päämajan helmikuussa 1940 antama tehtävä tehdä maalivalokuvauksia Kannaksen ja Itä-Karjalan kohteiden lisäksi myös Viron Kuusikussa, Paldiskissa ja Kloogassa. Viroon lennettäessä käskettiin lentokorkeus 7 000 metriin eikä pommeja saanut ottaa mukaan. Maalitiedustelun kiireysjärjestys oli Itä-Karjala, Viro ja Karjalan kannas.[272]

Lentorykmentti 4:n sotapäiväkirjoista löytyy helmikuun loppupuolelta muuten koko sodan ajan selväkielisinä tehtyjen merkintöjen lomasta muutamia peitekielisiä ilmaisuja. Esimerkiksi Ilmapuolustuksen esikunnasta saatiin tehtävät, jonka alkuosa kuului: ”Koira jatkaa 28.2. vääpelin salliessa lähiterveisiä toimintolaivalla C/760b2(K) – 5/740b2(P)”.[273] Tiedustelulentojen toteutuksen Virossa vahvistavia asiakirjoja ei ole löytynyt, vaikka helmikuun päiviltä suoritusilmoituksia muista lennoista on runsaasti. Sotapäiväkirjan peitetyistä osuuksista ei voi päätellä varmasti paljoakaan ilman käytöstä ollutta peitteistöä. Kun asiakirjoissa kuitenkin kirjattiin avoimesti rajan yli Itä-Karjalaan ja Neuvostoliiton Suomenlahdelta valtaamille saarille suunnatut tiedustelulennot, on mahdollista, että Viroon suunnatut lennot merkittiin sotapäiväkirjaan peitetysti.

---

[270] Päämaja tiedusteluosasto Tied. pvk. No 748 30.11.39/sal/Sark-1588/6. K); Päämaja tiedusteluosasto Tied.1 pvk. No 814 Tiedusteluilmoitus 1.12.39 klo 11.15/sal/Sark-1588/6. KA; Päämaja tiedusteluosasto Tied.1 pvk. No 819 Tiedusteluilmoitus 1.12.39 klo 12.42/sal/Sark-1588/6. KA; Ilmapuolustuksen esikunta Tsto II No 436 Ilmatiedustelutuloksia 24.12.1939/II/4a/sal/Sark-1588/6. KA; Ilmapuolustuksen esikunta Tsto II No 32 Ilmatiedustelutuloksia 6.1.1940/II/4a/salainen-leima puuttuu/T-2864/4. KA; Ilmapuolustuksen esikunta Tsto II No 76 Ilmatiedustelutuloksia 12.1.1940/II/4a/sal/T-2864/4. KA; Ilmapuolustuksen esikunta Tsto III No 302 Suoritusilmoitus 19.2.1940/III/3d/sal/T-2864/4. KA; Nimikirja- ja kantakorttiasiakirjat: Rantanen, Otto Kalervo (s. 19.7.1903) KA.

[271] Päämaja tiedusteluosasto Tied. pvk. No 748 30.11.39/sal/Sark-1588/6. K); Päämaja tiedusteluosasto Tied.1 pvk. No 814 Tiedusteluilmoitus 1.12.39 klo 11.15/sal/Sark-1588/6. KA; Päämaja tiedusteluosasto Tied.1 pvk. No 819 Tiedusteluilmoitus 1.12.39 klo 12.42/sal/Sark-1588/6. KA; Ilmapuolustuksen esikunta Tsto II No 436 Ilmatiedustelutuloksia 24.12.1939/II/4a/sal/Sark-1588/6. KA; Ilmapuolustuksen esikunta Tsto II No 32 Ilmatiedustelutuloksia 6.1.1940/II/4a/salainen-leima puuttuu/T-2864/4. KA; Ilmapuolustuksen esikunta Tsto II No 76 Ilmatiedustelutuloksia 12.1.1940/II/4a/sal/T-2864/4. KA; Ilmapuolustuksen esikunta Tsto III No 302 Suoritusilmoitus 19.2.1940/III/3d/sal/T-2864/4. KA; Lentorykmentti 4 esikunta Tsto II K.D. No 202 Rintamalennoilla saatuja kokemuksia 1.12.39–10.1.40. 28.1.1940/II/8d/SPK 2342. KA; Lentorykmentti 4 esikunta Tsto II K.D. No 543 Rintamalennoilla saatuja kokemuksia 11.1.40–14.2.40/SPK 2343. KA.

[272] Ilmapuolustuksen esikunta Tsto II No 468 Ilmatiedustelun tuloksia 27.12.1939/II/4a/salainen-leima puuttuu/T-2864/4. KA; Ilmapuolustuksen esikunta Tsto II No 32 Ilmatiedustelutuloksia 6.1.1940/II/4a/salainen-leima puuttuu/T-2864/4. KA; Päämaja Jaosto III No 128 Ylipäällikön käsky Ilmapuolustuksen komentajalle 31.1.1940/Op. 3/I sal./T-2864/8. KA; Ilmapuolustuksen esikunta Tsto III N:o 171 Ilmavoimien käsky No 26 9.2.1940/III/Ib./sal/T-2864/8. KA; Ilmapuolustuksen esikunta Tsto III N:o 246 Ilmavoimien käsky No 27 10.2.1940/III/Ib./sal/T-2864/8. KA.

[273] Lentorykmentti 4. Esikunnan sotapäiväkirjat: SPK 2342, 15.12.1939–7.2.1940; SPK 2343, 7. 2.1940–13.3.1940. KA.

Ilmavoimien kyky vaikuttaa vihollisen joukkoihin oli Suomen puolustukselle merkityksellistä. Esimerkiksi joulukuun puolivälissä ylipäällikkö käski Ilmavoimia häiritsemään vihollisen huoltoyhteyksiä aina, kun muut tehtävät sen sallivat. Painopisteeksi määritettiin Laatokka-Joensuu-Karhumäki alue. Tehtävä perustui Päämajassa tehtyihin laskelmiin ja arvioihin vihollisen venyvistä huoltoyhteyksistä sekä Muurmannin radan ja Itä-Karjalan tiestön liikennekapasiteetista. Laskelmat jaettiin myös Ilmavoimille annetun tehtävän mukana. Myös Päämajan lentotiedustelusuorituskyvyksi varatun Lentorykmentti 4:n tehtävistä osa oli sodan kuluessa puhtaasti pommitustehtäviä.[274] Arkistoaineiston perusteella Lentorykmentti 4 suoritti talvisodan kuukausina varovaisestikin arvioiden yli 200 tiedustelu- tai tiedustelu- ja pommituslentoa.

Lentorykmentti 4 tuotti analysoidumpaa tietoa Neuvostoliiton ilma-aseesta kahdella laatimallaan, noin 10-sivuisella raportilla ”Rintamalennoilla saatuja kokemuksia”, jotka julkaistiin tammikuun ja helmikuun lopussa 1940. Lentotiedustelun painopiste oli sodan ajan Itä-Karjalassa ulottuen Muurmannin radalle asti. Raporteissa käsiteltiin pääasiassa henkilöstön toimintaa ja lentokaluston sovelutuvuutta tiedustelulennoille. Sodan alkuvaiheessa Neuvostoliiton käyttämät I-15-hävittäjät eivät aiheuttaneet huolta, koska ne eivät pysyneet suomalaiskoneiden perässä. Tilanne muuttui epäedullisemmaksi I-16-kaluston ja raskaampien ilmatorjuntayksiköiden käyttöönoton myötä. Raporteissa suositeltiin yksityiskohtaisesti hyviksi havaittuja toimintatapoja käytettäviin lentokorkeuksiin, vihollisen vastatoimien välttämiseen ja kuvaustiedustelun toteuttamiseen. Raporteista selviää, että puna-armeija muutti suomalaisten pommitusten seurauksena toimintaansa alkamalla naamioimaan ja hajauttamaan joukkojaan kylistä niitä ympäröiviin metsiin.[275] Toisin sanoen pommittaminen vaikeutti tiedustelua.

Välirauhan aikana ilmatiedustelukalustoa käytettiin esimerkiksi Topografikunnan ja Merivoimien esikunnan kartoitusilmavalokuvaustehtäviin, joita varten Lentorykmentti 4:lle toimitettiin kesäkuussa 1940 kameroilla varustetut DC-, DB- ja JU-koneet[276]. Toiminta oli rajoitettua, sillä toukokuun lopulla jouduttiin polttoainepulan vuoksi kieltäytymään Ahvenanmaan puolustuksen komentajan esityksestä ilmavalokuvata saarta alueen karttojen päivittämiseksi.[277]

Sodan jälkeen Päämajan tiedustelutoimistolle oli todennäköisesti hyötyä Päämajan operatiivisen osaston ilmavoimatoimiston laatimista laskelmista, joissa summattiin yksityiskohtaisesti talvisodan aikana vihollisen ilmavoimille aiheutetut varmistetut ja varmistamattomat tappiot. Omien hävittäjien, pommikoneiden, ilmatorjunnan, rintamajoukkojen ja rannikkopuolustuksen sekä sään perusteella arvioitiin sodan aikana tuhoutuneen täysin yli 700 ja vaurioituneen noin 400 konetta.[278] Mahdollisesti havainto

---

[274] Päämaja tiedusteluosasto Tied. pvk. No 875 2.12.39/sal/Sark-1588/6. KA; Päämaja Jaosto III ilmavoimatoimisto K.D. N:o 307 Ylipäällikön toimintaohje ilmapuolustuksen päällikölle 13.12.1939/Op. 3/sal./T-2864/8. KA; Ilmapuolustuksen esikunta Tsto III N:o 609 Ilmavoimien käsky N:o 23 31.12.1939/III/1b/sal//T-2864/8. KA.

[275] Lentorykmentti 4 esikunta Tsto II K.D. No 202 Rintamalennoilla saatuja kokemuksia 1.12.39–10.1.40. 28.1.1940/II/8d/SPK 2342. KA; K.D. No 543 Rintamalennoilla saatuja kokemuksia 11.1.40–14.2.40. 25.2.1940/II/8d/SPK 2343. KA.

[276] Douglas (DC), Iljušin (DB), Junkers (JU)

[277] Ahvenanmaan puolustuksen esikunta Tsto II n:o 1516 20.5.1940/sal/ T-2864/9. KA; Ilmapuolustuksen esikunta Tsto III K.D. No 244 28.5.1940/III/3d/T-2864/9. KA; Päämaja Jaosto III No 627 28.5.1940/Op. 3/I sal./T-2864/9. KA.

[278] Päämaja Ilmavoimatoimisto. Yhteenveto sodan aikana tuhotuista vihollisen lentokoneista 8.4.1940/T-2864/8. KA; Päämaja Ilmavoimatoimisto. Laskelma tuhotuista tai vaurioitetuista vihollisen lentokoneista 4.6.1940/sal/T-2864/8. KA. Operatiivisen alan laskelmat vihollisen lentokonetappioluvut kuulostavat korkeilta, mutta raportissa ne on eritelty yksityiskohtaisesti. Ilmavoimat tuohosi viholliskoneita ilmataisteluiden

siitä, että operatiivinen osasto seurasi tällä tarkkuudella vihollisen ilmavoimia, tuki tiedustelutoimiston ilmavoimajaoksen perustamista myöhemmin.

Mahdollisen seuraavan sodan varalta Ilmapuolustuksen esikunta laati keväällä 1940 ylipäällikölle esityksen Ilmavoimien ja ilmapuolustusjoukkojen käytöstä. Lentorykmentti 4 päätettiin laajentaa neljäksi laivueeksi. Vihollista vastaan tehtävien hyökkäystehtävien lisäksi se oli edelleen ainoa lentoyksikkö, jonka tehtäviin kuului kaukotiedustelu rintaman takana. Lisäksi muodostettiin itsenäinen Lentolaivue 6, jonka tehtävät meririntamalla vastasivat pitkälti Lentorykmentti 4:n tehtäviä maalla. Osa Lentorykmentti 1:n tehtävistä käsitti tiedustelun sotatoimiyhtymien hyväksi, mutta sen muut tehtävät sekä Lentorykmenttien 2 ja 3 tehtävät kokonaisuudessaan muodostuivat hyökkäys- ja torjuntatehtävistä.[279]

2.2 Tiedustelutyötä rauhan ja sodan aikana

Yleisesikunnan järjestämä tiedustelualan kertausharjoitus keskeytettiin syksyllä 1939, kun ylimääräiset harjoitukset käynnistyivät. Kurssilaiset käskettiin tiedustelu-upseerin tehtäviin joukko-osastoihin. Ylimääräisten harjoitusten alettua myös Yleisesikunnan tilastotoimistoon saapui reserviläisiä, jotka ryhtyivät laatimaan raportteja ja käännöstöitä toimiston tehtävien mukaisesti. Talvisodan alla tiedustelutoimistoon oli saapumassa 19 reserviläistä. Tiedustelun henkilöstö majoitettiin Helsingissä Hotelli Cosmopoliten toiseen kerrokseen pois lukien ulkomaatoimisto, joka majoittui Hotelli Helsinkiin. Pääosa tiedustelun työskentelytiloista oli Päämajan Helsinkiin hajasijoittamisen jälkeen Hotelli Helsingin rakennuksessa. Tiedustelutoimisto sai käyttöönsä 11 huonetta hotellin viidennestä kerroksesta numeroiltaan 1–8 ja 10–12.[280]

Raskin mukaan ”toimistopäällikkö oli hyvin asioista perillä” palkatessaan toimiston palvelukseen akateemisesti pätevöityneitä henkilöitä. Eräässä tapauksessa toimistopäällikkö pyysi Raskia sekä erästä Neuvostoliiton hyvin tuntevaa professoria, todennäköisesti Arvi Korhosta, laatimaan esitykset siitä, ”kuinka monta yksikköä Neuvostoliitto voisi asettaa rajalle ja työntää siitä yli”. Raski perusti tietonsa sotilasaikakauslehti Vojennyij Vestnikiin ja arvioi, että olisi mahdollista edetä useilla divisioonilla pieniäkin kinttupolkuja pitkin, mutta professorin arvio, joka todennäköisesti arvioi punaarmeijan hyökkäyksen sitoutuvan päätiestöön, esiteltiin lopulta Mannerheimille. Myös operatiivisella osastolla huomatiin tiedustelun tehostuminen reserviläisten palvelukseen astumisen myötä. Moni reserviläisistä oli ammatiltaan tiedemies ja näin ollen tottunut käsittelemään sekavia lähdeaineistoja ja tekemään niistä loogisia johtopäätöksiä. Kukkosen mukaan ”he olivat erittäin päteviä suorittamaan tieteellistä tarkkuutta

lisäksi myös pommittamalla, minkä lisäksi tappioita viholliselle tuottivat kenttäarmeijan muutkin toimijat jakaumalla Ilmavoimat (274), ilmatorjuntajoukot (314), taistelujoukot (44), rannikkopuolustus (41) sekä suomalaisista riippumattomat sää- ja muut olosuhdetekijät (52). Lisäksi arvioitiin tuhoutuneen vielä kymmeniä lentokoneita, joiden tuhoutumisesta ei kuitenkaan ollut varmuutta.

[279] Ilmapuolustuksen esikunta Tsto III No 196 9.5.1940/III/4a/sal/T-2864/9. KA.

[280] Puolustusministeriön kansliatoimiston käsky no 241 10.10.1939/sal/Perus-20/1. KA, liite 1; Puolustusministeriön komento-osaston käsky no 305 25.10.1939/sal/Perus-20/1. KA, liite 2; Päämaja Komendantintoimisto käsky No 110 30.11.1939/sal/T-2867/7. KA; Klefström, Kalevi: YH - Ylimääräiset harjoitukset. *Talvisodan pikkujättiläinen.* (toim. Leskinen, Jari & Antti Juutilainen). WSOY. Porvoo, Helsinki, Juva. 1999, s. 72–74; Heiskanen (1989), s. 35, 78, 84; Karjalainen (2019), s. 110–111.

vaativaa eri puolilta saapuvien tietojen seulontatyötä ja laatimaan niistä yhteenvetoja ja dislokaatioita."[281]

Tämä ylimääräisistä harjoituksista alkaen esiin tullut ilmiö tiedemiestaustaisten reserviläisten merkityksestä jatkui läpi sotavuosien. Jatkosodassa tiedustelutoimistossa palvellut luutnantti Eero Helkama totesi myöhemmin hieman yksinkertaistaen, että jos 1 500 ihmistä hankkii tietoja ja muokkauksessa niitä tutkii ja arvioi 10 henkilöä, niin siellä pitää olla vain kyvykkäitä henkilöitä. Tiedustelu-upseereina palveli sotavuosina sekä humanisteja että luonnontieteilijöitä. Joukossa oli muun muassa suomensukuisten kansojen, historian, kielitieteiden, tekniikan, ydinfysiikan, geologian ja kasvitieteen tutkijoita. Akateeminen osaaminen ei tietenkään ollut ainoa tiedusteluanalyytikon tehtäviin pätevöittänyt tausta, muillakin taustoilla olevia reserviläisiä oli palveluksessa ja suoriutui tehtävistään hyvin. On kuitenkin huomattavaa, että tiedustelutoimistossa palveli talvi- ja jatkosodan aikana 17 henkilöä, jotka etenivät siviiliurallaan professoreiksi ja heistä neljä oli sellaisia jo sotien aikana.[282] Tiedustelutoimistossa muokkaustyössä palvelleiden reserviläisten taustoja on esitetty liitteessä 2.

Ainakin sotavuosien tiedustelua on luonnehdittu alaksi, jolla henkilöstön arvostelukyky ja äly eivät saaneet jäädä rauhan aikana enemmän merkinneiden muodollisen arvovallan piirteiden, kuten virkaiän ja arvojärjestyksen, alle. Komentajan tahto ei saanut nujertaa tiedustelu-upseeria, joka toi epämieluisia tietoja. Tiedustelupalvelun henkilökunta oli valittava henkilöistä, jotka edustivat yli keskitason sivistystä ja älykkyyttä. Henkilöstön oli oltava myös sosiaalisesti kyvykästä, jotta yhteistoiminta operatiivisen alan ja komentajien kanssa sujui. Henkilöstöä valittaessa oli etsittävä yliopistomaailmasta tutkijatyyppejä, sillä heistä oli vaivattominta kouluttaa päteviä analyytikkoja.[283]

Tiedustelutoimisto siirtyi muun Päämajan mukana Helsingistä Mikkeliin 3. joulukuuta 1939. Materiaalia tiedustelujaostolla, pois lukien viestitiedustelutoimisto, suunniteltiin olevan siirtymisen yhteydessä noin 15 laatikkoa sekä 15 karttakoteloa. Tiedustelutoimisto sijoitettiin alakansakoululle ylipäällikön ja operatiivisen jaoston asettuessa yläkansakoululle. Alakansakoululla jaostopäällikkö sai huoneen numero 3, osastopäällikkö huoneen numero 5, tiedustelutoimisto kolme työskentelyhuonetta numeroiltaan 1, 2 ja 8 sekä viestitiedustelutoimisto kolme työskentelyhuonetta numeroiltaan 4, 6 ja 7.[284] Alakansakoulun huonekarttaa ei löydy arkistossa säilyneen käskyn yhteydestä.

Tammikuun 5. päivä 1940 Mikkeliin kohdistuneen ilmapommituksen seurauksena Päämaja siirtyi hajaryhmitykseen kaupungin ympäristöön, minkä yhteydessä tiedusteluosasto, ja todennäköisesti tiedustelutoimisto sen mukana, siirtyivät Kyyhkylään. Mikkeliä pommitettiin jälleen 5. maaliskuuta, jolloin Päämaja siirrettiin hajasijoituk-

---

[281] Raski, oma muistelmanauhoitus (1976–1977), s. 2–3; PM:n toiminta hyökkäyksen torjumiseksi Laatokan ja Jäämeren välillä talvisodan alkupuolella. Kenraaliluutnantti Erkki Kukkosen esitelmä vanhimmalle päällystölle 25.3.1961 Helsingissä/Pk-1018/2. KA, s. 29; Heiskanen (1996), s. 27.

[282] Helkama, haastattelu (1983), s. 29; Veikko Okkon kirje Raimo Heiskaselle 18.2.1990/Pk-2309/13. KA; Porvali, Mikko: *Salainen tiedustelija. Suomalaisen vakoojaupseerin kirjeet 1940–44*. Atena Kustannus OY. Jyväskylä. 2012, s. 55–64. Kaikkiaan Päämajan tiedustelun palveluksessa olleista reserviläisistä professoreiksi eteni 24 henkilöä.

[283] Kanninen (1959), s. 32, 36.

[284] Puolustusministeriön kansliatoimiston käsky no 247 10.10.1939/sal/Perus-20/1. KA, s. 2; Puolustusministeriön komento-osaston käsky no 305 25.10.1939/sal/Perus-20/1. KA, liite 2; Päämajan komento-osaston käsky no 112 Päämajan I portaan siirtymiskäsky X:ään 2.12.1939/Kom.2/a.sal./Perus-20/1. KA; Karjalainen (2019), s. 92; Puntanen, Pia: *Mannerheimin saappaanjäljillä. Päämajan sijainti ja toiminta Mikkelin seudulla talvi- ja jatkosodan aikana.* Helsingin yliopisto. Maaseudun tutkimus- ja koulutuskeskus. Julkaisuja 27. Verkkoversio luettu 18.11.2019 [https://issuu.com/mikkelinkaupunki/docs/mannerheimin_saappaanjaljilla/9]. Mikkeli. 1993, s. 26.

seen Juvan alueelle. Mikkelistä poistuminen tapahtui pääosin 27. maaliskuuta ja osastot muuttivat takaisin Korkeavuorenkatu 21:een. Talvisodan jälkeen virka-aika oli arkisin 9–17 ja viikonloppuisin 9–15, mutta sunnuntaisin riitti, että paikalla oli joka toimistossa yksi upseeri.[285] Jatkosodan aikana Päämajan hajasijoittaminen hankaloitti tiedustelutoimiston työtä, mutta talvisodan ajalta sellaisesta ei ole löytynyt viitteitä.

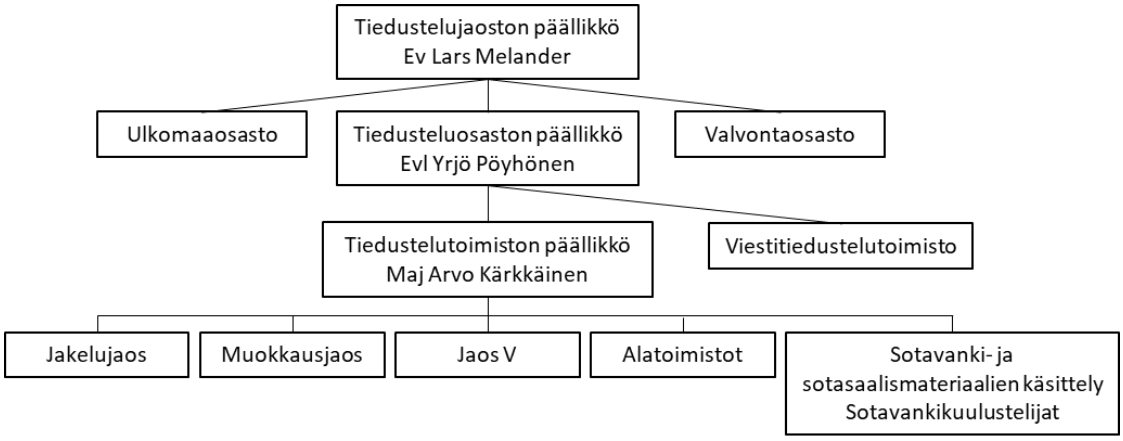

Kuva 2. Päämajan tiedustelutoimisto ja sen alaiset toiminnot osana Päämajan tiedustelujaostoa talvisodassa.

Päämajan tiedustelun johdossa jatkoivat rauhan ajan avaintehtävissä toimineet henkilöt. Ulkomaaosaston päällikkönä toimineesta eversti Lars Melanderista tuli sota-ajan tiedustelujaoston päällikkö. Sipoossa syntynyt ja jääkäriliikkeessä sotilasuransa aloittanut Melander suoritti sotakorkeakoulun vuosina 1929–1931 valmistuen kurssiltaan kolmanneksi parhain arvosanoin. Joukko-osastopalvelusvaiheiden jälkeen hänet siirrettiin Yleisesikunnan ulkomaaosaston päälliköksi toukokuussa 1937. Hän jatkoi tehtävässään keväälle 1942 asti. Yhtenä myötävaikuttavana tekijänä Melanderin päätymiselle tiedustelualan tehtävään oli todennäköisesti hänen kielitaitonsa, sillä hän osasi kotimaisten kielten lisäksi saksaa, ranskaa ja venäjää.[286]

Melanderista joukko-osastopalveluksen vuosina tehdyissä henkilöarvioinneissa häntä pääasiassa kehuttin muun muassa älykkyydestään ja aloitekyvystään. Häntä ilmatorjuntarykmentin komentajana arvioinut eversti Woldemar Hägglund tosin totesi, että Melander ei ollut käskevä ja vaativa komentaja ja että hänen arvostelukykynsä oli ainoastaan tyydyttävä. Siksi Melander sopi komentajatehtäviä paremmin yleisesikuntatehtäviin. Kenraalimajuri Harald Öhquist luonnehti Hägglundin lausuntoa myöhemmin liian ankaraksi, koska hän piti Melanderia lahjakkaana ja työkykyisenä upseerina.[287]

Talvisodan syttyessä Yleisesikunnan tilastotoimiston päällikkönä toimineesta everstiluutnantti Yrjö Pöyhösestä tuli Päämajan tiedustelujaoston tiedusteluosaston päällikkö. Kuopiossa syntynyt Pöyhönen tuli tilastotoimiston palvelukseen toimistoupseeriksi joukko-osastovaiheiden jälkeen ensimmäisen kerran huhtikuussa 1931. Todennäköisesti hän toimi alusta asti toimistopäällikön ensimmäisenä sijaisena ja vuosina 1931–1933 hän sijaisti toimistopäällikköä kesälomakuukausien aikana. Kevään 1939 hän palveli Pohjan rykmentissä, mutta palasi tilastotoimiston päälliköksi jo toukokuun

[285] Karjalainen (2019), s. 133, 142–144, 154–155.
[286] Nimikirja- ja kantakorttiasiakirjat: Melander, Lars Rafael (s. 7.3.1896, k. 22.1.1962). KA.
[287] Nimikirja- ja kantakorttiasiakirjat: Melander, Lars Rafael (s. 7.3.1896, k. 22.1.1962). KA.

puolivälissä. Hän palveli kyseisessä tehtävässä vuoden 1942 elokuulle asti. Myös Pöyhönen osasi kotimaisten kielten lisäksi ainakin tyydyttävällä tasolla ranskaa ja venäjää. Venäjän osaamiseen vaikutti mahdollisesti se, että hän meni 1920-luvun alun tienoilla naimisiin Pietarissa syntyneen Lydia Osetskajan kanssa.[288]

Pöyhösen sotaa edeltäneiden vaiheiden henkilöarvioinnit ovat mielenkiintoisia. Kun häntä oltiin nimittämässä yleisesikuntaupseeriksi vuonna 1929, divisioonan komentaja eversti Aarne Heikinheimo koki tarpeelliseksi korjata rykmentin komentajan tekemää henkilöarviointia, joka kuvaili Pöyhöstä huolelliseksi ja tunnolliseksi, vaikka olemus ei tehnytkään sotilaallista vaikutusta. Heikinheimo tunsi Pöyhösen Polkupyöräpataljoona 1:n ajoilta eikä uskonut, että tämän kyvyt ja taidot olisivat kehittyneet muutamassa vuodessa rykmentin komentajan kuvaamalla tavalla, vaikka tunnustikin Pöyhösen tehneen hyvää työtä LKP-asioissa.[289]

Yleisesikunnan Jaosto 2:n päällikkö eversti Armas-Eino Martola kuvaili vuonna 1933 tilastotoimistossa palvellutta Pöyhöstä kaikin puolin hyväksi upseeriksi niin esikuntakuin rintamapalvelukseen. Martola tarkensi, että Pöyhösen kykyjä oli syytä käyttää tehtäviin, joissa hän ei joudu säännöllisesti tekemisiin ulkomaalaisten kanssa, sillä ”hänen käyttäytymisensä on jonkun verran kankea ja kielitaito verrattain heikko”. Samassa arviossa vuonna 1936 Pöyhöstä kuvaillaan ahkeraksi ja luotettavaksi, mutta taktiselta arvostelukyvyltään keskinkertaiseksi. Pöyhönen oli ollut työssään itsenäinen ja perinpohjainen, joten hän hoiti toimensa ”jokseenkin hyvin”. Vaikka myöhemmässä rintamapalveluksessa kenraalimajuri Uno Fagernäs antoi Pöyhösestä varsin positiivisen henkilöarvioinnin ja kehui esimerkiksi hänen suhtautumistaan alaisiinsa, olivat kenraalimajurit Woldemar Oinonen ja Aaro Pajari erimieltä asiasta. Jälkimmäiset huomauttivat esimerkiksi Pöyhösen epävarmasta, hätäisestä ja pintapuolisesta toiminnasta.[290]

Tammikuussa 1939 Yleisesikunnan tilastotoimiston toimistoupseeriksi nimitetty majuri Arvo Kärkkäinen nousi talvisodan alussa Päämajan tiedustelutoimiston päälliköksi palvellen tehtävässä helmikuulle 1942 asti. Pietarissa syntynyt ja Sortavalassa kasvanut Kärkkäinen sai ensikosketuksensa tiedusteluun kansalaissodan aikana ensin Pietarin erikomppaniassa ja sodan jälkeen Yleisesikunnan Itä-Suomen tiedusteluosaston tiedustelijana Metsäpirtin ja Pietarin välillä. Lähdettyään upseerin uralle hän palveli tilastotoimistossa vuosina 1924–1928 ennen Sotakorkeakoulua. Tästä ajasta hän oli syksyllä 1927 Moskovassa sotilasasiamiehen sijaisena sekä osallistui vuonna 1928 Tallinnassa ja Riiassa Yleisesikuntien neuvottelukokouksiin. Pääosan 1930-luvusta Kärkkäinen palveli esikuntatehtävissä divisioona-sotilaspiiritasolla. Sotavuosien lopulla hän palasi 1. lokakuuta 1944 Pääesikunnan yhteysosaston käännöstoimiston päälliköksi, mikä osaltaan heijastelee sitä, että hänellä oli kotimaisten kielten, ranskan ja saksan lisäksi myös hyvä venäjän kielen taito.[291]

---

[288] Nimikirja- ja kantakorttiasiakirjat: Pöyhönen, Yrjö August (s. 22.11.1897, k. 10.10.1971). KA.
[289] Nimikirja- ja kantakorttiasiakirjat: Pöyhönen, Yrjö August (s. 22.11.1897, k. 10.10.1971). KA.
[290] Nimikirja- ja kantakorttiasiakirjat: Pöyhönen, Yrjö August (s. 22.11.1897, k. 10.10.1971). KA.
[291] Nimikirja- ja kantakorttiasiakirjat: Kärkkäinen, Arvo Edvard (s. 26.8.1900). KA. Yleisesikunnan alainen Itä-Suomen tiedusteluosasto sekä sen rinnalla toiminut Karjalan armeijakunnan I rykmentin Pietarin erikomppania muun muassa vakoilivat sisällissodan aikana Pietarissa valkoisten hyväksi ja tukivat tiedustelijaverkoston kautta Raudun taisteluita. Pietarin erikomppaniassa palveli tulevista sotavuosien tiedustelijoista myös ainakin Toivo Salokorpi. Molempien ansioluettelomerkinnöissä siirtyminen erikomppaniasta Itä-Suomen tiedusteluosastoon tapahtui toukokuulla 1918. (Nimikirja- ja kantakorttiasiakirjat: Salokorpi, Toivo/Pk-2597. KA; Pietarin erikomppanian nimiluettelot sekä vuoden 1938 kokoontumisen valokuva/Pk-2597. KA; Ruotsalainen (2020), s. 53, 66, 146).

Tehtävästä riippumatta Kärkkäistä kuvataan sotilasuransa mittaan persoonaltaan iloiseksi ja vilkkaaksi henkilöksi, mikä usein näkyi työtehtävien hoidossa ajoittaisena ajattelemattomuutena tai epätarkkuutena. Yksi esimies tosin huomautti myös liiallisesta pikkutarkkuudesta. Arvosteluissa näkyi Kärkkäisen pitkä kokemus esikuntatyössä, mikä ilmeni esimerkiksi perusteellisuutena ja tunnollisena tehtävien hoitamisena. Sodan loppupuolella, Kärkkäisen toimiessa Erillinen Pataljoona 8:n komentajana, kenraalimajuri Pajari luonnehti häntä muun muassa ilmaisulla ”jonkunverran levoton, boheemityyppi”.[292]

Tämä kolmikko oli keskeisessä roolissa, kun syksyllä 1939 seurattiin tilanteen kehittymistä, mikä näkyi esimerkiksi Yleisesikunnan ja Puolustusministeriön päivystäville upseereille annetuissa ohjeissa. Heillä oli hallussaan tilastotoimiston sinetöimissä kuorissa olevia salakieliavaimia. Moskovasta tulleita ja muita tiedusteluluontoisia sanomia sai avata vain rajoitettu joukko henkilöitä ja useimmissa tilanteissa ohje oli toimittaa tieto, sen alkuperästä riippuen, joko eversti Melanderille, everstiluutnantti Pöyhöselle tai majuri Kärkkäiselle. Saapuvat ”shifferi-, creed-, hälytys- tai tilanneilmoitussanomat” oli luovutettava välittömästi tilastotoimistoon everstiluutnantti Pöyhöselle, majuri Kärkkäiselle tai kapteeni Raskille.[293]

Tiedustelutoimisto – viholliskuvan muodostaminen	
Jakelujaos	6 henkilöä
Muokkausjaos	9–10 henkilöä

Taulukko 3. Arvio tiedustelutoimistossa viholliskuvan muodostamiseen osallistuneiden jaosten vahvuuksista talvisodan aikana.[294]

Vähäisen saatavilla olevan aineiston perusteella on vaikea todentaa, miten tarkalleen ottaen – henkilön ja tehtävän tarkkuudella – hieman yli 10 hengen tilastotoimisto muutettiin sodan ajan tiedustelutoimistoksi. Siirtymissuunnitelman perusteella toimiston vahvuus oli sodan alussa 17 henkilöä, kun jätetään huomioimatta salaisen tiedustelun elimet, joilla viitattaneen Jaos V:een. Heiskasen mukaan tiedustelutoimiston vahvuus oli talvisodassa 24 mukaan lukien Jaos V:n henkilöstö, joitakin sotavankikuulustelijoita ja hallinnosta vastannut talousjaos. Kannisenkin mukaan talvisotaan lähdettäessä tiedustelutoimiston vahvuus oli kesällä 1939 vahvistetun määrävahvuuden mukainen 12 upseeria ja 12 siviili- ja sotilasvirkamiestä.[295]

Heiskasen mukaan tiedustelutoimiston muokkausosa jakautui jo talvisodassa maa-, meri- ja ilmavoimajaoksiin, mutta se ei pidä työjärjestys- ja kuvatietojen perusteella paikkaansa. Sen sijaan vihollistietojen käsittely ja muut siihen liittyvät työt oli jaettu puolustushaaroittain eri henkilöille, ja merivoimien tapauksessa ainoastaan yhdelle henkilölle. Puolustushaarakohtaisiksi jaoksiksi työ organisoitiin vasta jatkosodan

[292] Nimikirja- ja kantakorttiasiakirjat: Kärkkäinen, Arvo Edvard (s. 26.8.1900) KA.
[293] Puolustusministeriö kansliatoimisto K.D. No 131 17.6.1939/K.sal.6/Perus-24/1. KA; Puolustusministeriö kansliatoimisto K.D. No 177 18.9.1939/K.sal.6/Perus-24/1. KA; Puolustusministeriö kansliatoimisto K.D. No 262 13.10.1939/sal/T-2867/7. KA.
[294] Saukkonen (1973), s. 124–125, 127; Helomaa, haastattelu (1983), s. 1–3; Pihkala, Kaarlo Uolevi (K.U., Olli): haastattelu 11.5.1983, STM-kerho 1983–1987/Päämajan tiedustelutoimiston asevelikerhon eli ns. STM-kerhon haastatteluaineisto/2.2.1995, Pk-2054, s. 4; Raski, haastattelu (1983), s. 7; Saukkonen, haastattelu (1983), s. 6–9; Heiskanen (1989), s. 87–88.
[295] Kanninen (1959), s. 2–3, 7–9; Heiskanen (1989), s. 85–88.

alla.[296] Tämän vuoksi tässä luvussa jaetaan tiedustelutoimiston työn tarkastelu muokkaus- ja jakelujaokseen. Hallinnollisista asioista vastannutta talousjaosta johti talvisodan aikana luutnantti Hannes Vehniäinen[297].

Kesällä 1940 Päämajan henkilömäärä väheni, kun väkeä lomautettiin ja päästettiin palveluksesta takaisin reserviin. Uuttakin henkilöstöä saapui, kun ihmisiä siirrettiin muista yksiköistä tai palkattiin takaisin määräajoiksi tiedusteluosastolle. Lukuisten muutosten vuoksi henkilöstötilanteen kehittymisen todentaminen henkilön tarkkuudella on käytännössä mahdotonta. Tiedusteluosastolta, eli tiedustelu- ja viestitiedustelutoimistoista sekä muista elimistä lomautettiin kevään ja kesän aikana yhteensä yli 70 henkilöä. Tiedustelutoimistolle myönnettiin varoja ylimääräisten palkkioiden maksamiseen ajalle 1.7–31.12.1940 yhteensä kymmenelle henkilölle. Mikäli kaikki tehtävät täytettiin, oli toimiston vahvuus vakinainen väki mukaan luettuna todennäköisesti noin 15–20 henkilöä. Kantahenkilökunta ja kesäksi palvelukseen jääneet reserviläiset jatkoivat tehtäviensä hoitamista sotaa edeltäneellä työskentelyrytmillä, jossa työskenneltiin arkisin kello 9–16, lauantaisin 9–14 ja sunnuntaisin tarvittaessa.[298]

Vuosia 1939–1944 käsittelevä tutkimusaineisto ei kerro, miten viholliskuvaan liittyneet työt organisoitiin jaostasolla välirauhan ajan Pääesikunnassa, kun kaikilla osastoilla ei tarvittu enää ympärivuorokautista päivystystä, henkilöstöä oli vähemmän ja eri välineillä lähetettyjen tietojen määrä väheni huomattavasti sotakuukausiin verrattuna. Talvisotaa edeltäneen sekä heti sotien jälkeen voimassa olleiden työjärjestysten ja ohjeiden perusteella on mahdollista, että jakelujaos ja talousjaos sulautettiin yhdeksi kokonaisuudeksi, joka vastasi sekä hallinnollisista asioista että operatiivisen postin käsittelystä. Muokkaustyötä todennäköisesti jatkettiin talvisotaa edeltäneeseen tapaan. Todennäköisesti muokkaustyön tekeminen jaettiin käytännössä maa-, meri- ja ilmavoimajaoksiksi vasta jatkosodan alla, mutta valmistelut tätä varten tehtiin todennäköisesti välirauhan aikana.[299]

Loppukesällä 1940, niin kutsutun elokuun kriisin yhteydessä, laadittiin osana Päämajan siirtosuunnitelmaa tiedusteluosaston siirtosuunnitelma ”X:ään” siltä varalta, että toiminta pitäisi juuri päättyneessä sodassa nähdyllä tavalla siirtää pois rauhan ajan

---

[296] Päämaja Järjestelyosasto. Päämajan työjärjestys KD no 541/39 Järj.1/sal./11.10.1939/T-9102/8. KA; SA-kuva 50265 (myös tutkimuksen kannessa, https://www.finna.fi/Record/sa-kuva.sa-kuva-50265): ”Tied.1 (Muokkausjaos) Toimistoupseeri, kapteeni Arvi Heikki Korhonen. Merivoimien päällikkö, kapteeniluutnantti Rudolf Leopold Grönqvist. Muokkausjaoksen päällikkö, majuri Bror Erik Hannula. Talousupseeri, kapteeni Eino Aulis Leskinen. Toimistoupseeri, vänrikki Veli Keijo Loimu. Toimistoupseeri, luutnantti Jussi Saukkonen.” Kuvassa esiintyvien henkilöiden nimikirjatietojen perusteella kuva on todennäköisesti jatkosodan alkupuolelta kesältä 1941; Heiskanen (1989), s. 84–88.

[297] Heiskanen (1989), s. 22.

[298] Päämajan Esikuntakäsky No 10, No 258 24.4.1940/Adj./40./T-17649/13. KA; Päämajan Esikuntakäsky No 11, No 276 6.5.1940/Adj./40./T-17649/13. KA; Päämajan Esikuntakäsky No 14, No 305 7.6.1940/Adj.40./T-17649/13. KA; Päämajan Esikuntakäsky No 15, No 327 22.6.1940/Adj.40./T-17649/13. KA; Päämajan ylimääräiset palkkiotoimet 1.7.–31.12.1940, päiväämätön taulukko/T-21810/2. KA; Päämaja Järjestelyosasto No 1974 9.7.1940/40.Järj.1./T-17649/9. KA; Päämajan Esikuntakäsky No 16, No 343 11.7.1940/Adj.40./T-17649/13. KA; Päämaja No 5369 29.7.1940/40.Järj.2/T-17649/9. KA; Puolustusministeriö No K4740 31.7.1940/40 Sal./T-17649/9. KA; Päämajan Esikuntakäsky No 17, No 392 16.8.1940/Adj.40./T-17649/13. KA; Karjalainen (2019), s. 155–156.

[299] Pääesikunta ulkomaatoimisto Ohje Kansliajaoksen tehtävät ja työnjako 24.10.1945/T-21398/13. KA; Pääesikunta ulkomaatoimisto Ohje Yleisen ja salaisen kirjeenvaihdon, lähdeasiakirjojen sekä sanomalehtien käsittely ja arkistoiminen 31.10.1945/T-21398/13. KA; Ilmavoimajaos (Ulk.2) Ohje Ilmavoimajaoksen tehtävät 1.3.1949/T-21398/13. KA; Maavoimajaos (Ulk.2) Ohje Maavoimajaoksen tehtävät 1.3.1949/T-21398/13. KA; Merivoimajaos (Ulk.2) Ohje Merivoimajaoksen tehtävät 1.3.1949/T-21398/13. KA; Yleisjaos (Ulk.2) Ohje Yleisjaoksen tehtävät 1.3.1949/T-21398/13. KA; Pääesikunta ulkomaaosasto Muistio Ulkomaatoimiston työskentelystä 23.3.1949/T-21398/13. KA.

toimipaikoilta. Suunnitelma laadittiin henkilön, ajoneuvon ja kuljetuslaatikon tarkkuudella ja se sisälsi liitteenä lomautettujen, mutta tarvittaessa palvelukseen kutsuttavien reserviläisten yhteystiedot. Samanaikaisesti muun muassa käskettiin Päämajan jokaiseen osastoon upseeripäivystys sekä henkilöstölle velvollisuus pitää Päämaja tietoisena olinpaikastaan myös virka-ajan ulkopuolella. Tuntolevyjen, kaasunaamareiden ja pistoolien jaon ajantasaisuus tarkastettiin. Tiedustelutoimisto mahdollisesti tehosti toimintaansa kutsumalla yksittäisiä reserviläisiä palvelukseen, sillä ainakin heinäkuun puolivälissä lomautettu Arvi Korhonen palasi palvelukseen aikavälille 14.–22. elokuuta.[300]

Mainittakoon, että kun tiedustelutoimistossa eri vaiheissa palvelleiden henkilöiden selvittäminen on vaikeaa nyt 80 vuotta myöhemmin, liittyi asiaan epäselvyyksiä Päämajassa jo ylimääräisten harjoitusten aikana. Puolustusministeriön kansliatoimisto pyysi ensimmäisen kerran 10. marraskuuta 1939 osastoja ja itsenäisiä toimistoja lähettämään taulukoituna tiedot niissä tuolloin palveluksessa olleista henkilöistä.[301]

Jakelujaos – ilmaus ”saadun tiedon mukaan” syntyy

Tiedustelutoimiston jakelujaos on syy siihen, että ilmaus ”saadun tiedon mukaan” on jäänyt elämään näihin päiviin asti. Syksystä 1939 alkaen radiotiedustelutiedot jaettiin tätä peitettä käyttäen – muiden tietojen ohessa – jakelujaoksesta operatiiviselle osastolle ja tarvittaessa myös asianomaisiin sotatoimiyhtymiin. Usein radiotiedustelutiedon jakelu oli yksi kappale eli operatiivisen osaston maavoimatoimisto. Ainakin Päämajan sisällä saadun tiedon mukaan -peite oli hieman tarpeeton, sillä tiedusteluilmoitusten asiakirjatunnisteesta ilmeni, että tieto oli viestitiedustelutoimiston Savonlinnan tai Tuusulan kuunteluaseman hankkima.[302]

Päämajan tiedustelun veteraanit alkoivat myöhemmin käyttää itsestään mainituista peitesanoista tulevaa nimitystä STM-kerho. Lyhennekin on peräisin talvisodan ajalta. Ainakin jakelujaoksen päällikkö reservin luutnantti Aarno Niini käytti sitä jo 20. joulukuuta 1939 laatimassaan ilmoituksessa, joka kertoi vihollisen tulossa olevasta lentotoiminnasta.[303] Selkeää syytä STM-lyhenteen käytölle ei ole, sillä varsin sinnikkäästi läpi sodan peiteilmaus kirjoitettiin ilmoitusten alkuun kokonaisin sanoin. Kenties toimistoupseeriin iski hetkellinen laiskuus ja lopulta vahingossa syntynyt lyhenne jäi elämään puhekielessä.

Tiedustelutoimiston jakelujaoksessa työskenteli talvisodan aikana, päällikkö Niini mukaan lukien, todennäköisesti yhteensä kuusi henkilöä. Alkuvaiheessa ympärivuorokautisessa työskentelyssä vuorottelivat kahdeksan tunnin työ- ja lepovuorot. Tämä kävi liian raskaaksi, joten rytmitystä muutettiin siten, että työ- ja lepovuorojen pituus

---

[300] Päämaja Kom.2. No 493 Päämajan siirtymissuunnitelma 14.8.1940/Kom.2./sal./Päämajan asiakirjoja/Gustaf Mannerheimin kokoelma. KA; Päämaja Kom.2. No 499 16.8.1940/Kom.2./sal./Päämajan asiakirjoja/Gustaf Mannerheimin kokoelma. KA; Päämaja tiedusteluosasto No 4192 PM:n tiedusteluosaston siirtosuunnitelma 17.8.1942/sal/T-21810/2. KA; Nimikirja- ja kantakorttiasiakirjat: Korhonen, Arvi Heikki (s. 9.1.1890). KA.

[301] Puolustusministeriö kansliatoimisto K.D. No K351 10.11.1939/K.sal/T-2867/7. KA.

[302] Esimerkiksi Päämajan viestitiedustelutoimiston (Tuusula) ilmoitus nro 197 tied.pvk. 765 30.11.1939/sal/Sark-1588/6; Päämajan viestitiedustelutoimiston (Tuusula) ilmoitus nro 205 tied.pvk. 800 1.12.1939/sal/Sark-1588/6; Päämajan viestitiedustelutoimiston (Savonlinna) ilmoitus nro 79 tied.pvk. 1171 9.12.1939/sal/Sark-1588/6.

[303] Päämajan viestitiedustelutoimiston (Savonlinna) ilmoitus nro 290 tied.pvk. 1893 20.12.1939/sal/Sark-1588/6.

oli 12 tuntia. Kerralla töissä oli kahdesta kolmeen henkilöä. Jakelujaos vastasi siitä, että sähkeinä saapuneet vihollistiedot välitettiin tiedusteluosaston lisäksi operatiiviselle osastolle ja tarvittaessa Päämajan muille osastoille.[304]

Jakelun pääasiallinen tehtävä oli lajitella saapuvia sanomia kiireellisiin ja ei-kiireellisiin sekä välittää niitä eteenpäin. Tiedustelu-upseerit käsittelivät niin radiotiedustelun, sotavankikuulusteluiden kuin asiamiestenkin kautta saatuja tietoja. Toisinaan tietoja piti puhtaaksi kirjoituksen lisäksi jollain tavalla ”stilisoida”.[305] Jakelujaoksen toiminnasta talvisodan aikana ei ole juurikaan aineistoa, joka paljastaisi tarkemmin toiminnan yksityiskohtia. Edellä olevan perusteella työskentely oli jossain määrin mekaanista tiedon välittämistä, jonka merkitys toki oli välitetyn tiedon määrän vuoksi suuri.

Jakelun upseerit lukivat ison osan jaoksen läpi tiedustelutoimistoon ja sieltä ulos liikkuneista asiakirjoista, joten todennäköisesti heille muodostui kohtuullisen hyvän kokonaiskäsitys käynnissä olleista tapahtumista. Eräs reserviläinen kuitenkin totesi, että kun vuorossa ei ollut vuorokauden ympäri, ei tilanteesta saanut selvää kokonaiskuvaa. Esimerkiksi omien joukkojen tilanteesta sai välitettävien sanomien kautta vain hajanaisia tietoja.[306] Mainittu vuorotyöstä johtuva seuraus pitää todennäköisesti paikkaansa. Samalla kommentti vihjaa siitä, että mahdollisesti tiedustelutoimistossa ei järjestetty riittävästi omia tilannekatsauksia tai -selostuksia, joilla olisi päivitetty esimeriksi vuoronvaihdon yhteydessä kaikki henkilöt ajantasalle tilanteesta.

Päämajan virka-aika oli sodan alusta lähtein kello 9–12 ja kello 13–17, minkä lisäksi jokaisella toimistolla oli ympärivuorokautinen upseeripäivystys. Tiedustelu ei todennäköisesti jakautunut muokkaus- ja jakelujaokseen Helsingissä vielä yhtä selkeästi kuin Mikkeliin siirtymisen jälkeen, joten Helsingissä päivystävän upseerin tehtävä kiersi koko joukon kesken. Mikkeliin siirtymisen jälkeen päivystävän upseerin tehtävä kiersi vuorollaan jakelujaoksen upseereilla. Päivystävän upseerin tehtäviin kuului muun muassa hoitaa toimiston salakirjoituskonetta, jolla ainakin Helsingistä oli yhteys Suomen Moskovan-lähetystöön. Yön aikana mahdollisesti saapuvat sähkeet oli avattava ja toimitettava operatiivisen osaston päivystävälle upseerille. Jos sähke liittyi ulkopolitiikkaan, siitä piti ilmoittaa ulkoministeriön päivystäjälle. Viestien monistamista varten vuorossa oli myös yksi konekirjoittaja.[307]

Jakelujaos jakoi muutkin tiedustelujaostosta lähtevät asiakirjat kuin vihollistiedot. Puolustusministeriö huomautti ylimääräisten harjoitusten aikana kenttäarmeijaa operaatioturvallisuuden ylläpitämisestä puhelinkeskusteluissa, mistä myös tiedustelujaosto muistutti helmikuussa. Kaikille ei ollut selvää, että kuunteluvaaran vuoksi puhelimessa ei saanut keskustella salassa pidettävistä asioista. Vastaava ongelma oli julkisilla paikoilla, joilla havaittiin sotilaiden keskustelevan esimerkiksi radiotiedustelun saavutuksista. Joku upseeri oli antanut vastaavista aiheista tietoja jopa Mikkelin sanomille. Tiedusteluosasto joutui puuttumaan myös asiakirjojen käsittelyyn: ”Koska on todettu, että Päämajan tiedusteluosaston antamia erittäin salaisista lähteistä saatuja tietoja on kulkeutunut asiattomien kuuluville ja niitä on levitetty mm. Helsingissä, korostaa tiedusteluosasto, että kaikki osaston lähettämät vihollista, sen voimia, niiden sijoitusta ja liikkeitä koskevat tiedot ja <u>etenkin ennakkoilmoitukset</u> on ehdottomasti pidettävä ja käsiteltävä <u>erittäin salaisina</u>. Muuten voivat näistä lähteistä saadut tiedot kokonaan

[304] Helomaa, haastattelu (1983), s. 1–3; Pihkala, haastattelu (1983), s. 4; Heiskanen (1989), s. 87–88.
[305] Pihkala, haastattelu (1983), s. 4–6.
[306] Pihkala, haastattelu (1983), s. 6.
[307] Saukkonen (1973), s. 128–130; Saukkonen, haastattelu (1983), s. 8; Karjalainen (2019), s. 110.

loppua". Sanatarkasti sama käsky annettiin uudestaan vajaata kuukautta myöhemmin tammikuun 5. päivä.[308]

Saadun tiedon mukaan -ilmoituksia jaettiin sodan kuluessa lähes 4 000. Radiotiedustelun Savonlinnan asema (Tied.2/sl) antoi sodan aikana 13. maaliskuuta 1940 mennessä noin 2 200 ilmoitusta ja meriasema Tuusulassa (Tied.2/me) noin 1 200 ilmoitusta. Muitakin tietoja jaettiin runsaasti, sillä sodan kuluessa tiedusteluosastossa laadittiin yhteensä noin 7 000 asiakirjaa.[309] Näihin lukeutui suuri määrä käskyjä ja muita hallinnollisia asiakirjoja, mutta pääosa niistä oli yksittäisiä ilmoituksia saaduista tiedustelutiedoista tai laajempia raportteja esimerkiksi sotavankikuulusteluista. Epäilemättä jakelussa piti sodan aikana kiirettä, kun laskennallisesti pelkästään lähteviä asiakirjoja luettiin ja jaettiin päivittäin noin 70 kappaletta.

Viholliskuvan muodostamisen opettelua muokkausjaoksessa

Talvisotaan lähdettäessä tiedustelutoimiston tehtävät olivat vihollistiedustelun suunnittelu ja järjestely, tiedustelijoiden koulutus, varustaminen ja toimintaan pano sekä heidän toimintansa johtaminen, tiedustelutulosten kokoaminen, muokkaaminen ja niistä tiedottamien, sabotaasitoiminta sekä Päämajan kuvalaboratorion toiminta.[310] Talvisodassa muokkausjaos hoiti tässä tutkimuksessa tarkasteltavia vihollistietojen kokoamista ja muokkaamista. Kun tiedustelutoimistossa ei ollut erillistä henkilöstöä esimerkiksi tiedustelun suunnitteluun ja tiedustelujoukkojen johtamiseen, on todennäköistä, että osa tiedustelutoimiston henkilöstöstä työskenteli myös niiden tehtävien parissa, vaikka asiaa osaltaan hoitivatkin todennäköisesti sekä tiedustelutoimiston että tiedusteluosaston päällikkö.

Heiskasen mukaan muokkausjaokseen muodostui "kuin itsestään" puolustushaarakohtaiset maa-, meri- ja ilmavoimajaokset, mikä on virheellinen käsitys. Verrattuna jatkosotaan, jonka aikana näin todella oli, on selkeämpää puhua muokkausjaoksesta, jossa vihollisen meri- ja ilmavoimia seurasi yksi upseeri kutakin. Vihollisen merivoimia seurasi luutnantti Leopold Grönqvist, joka teki erittäin todennäköisesti rauhan ajan työnjaon mukaisesti tiiviistä yhteistyötä Merivoimien esikunnan kanssa. Ilmavoimia seurasi talvisodan virallisesti Ilmapuolustuksen esikunnassa palvellut kapteeni Otto Rantanen. Rantanen laati läpi talvisodan runsaasti myös Ilmapuolustuksen esikunnan asiakirjoja, joten Ilmapuolustuksen esikunta todennäköisesti hoiti ainakin osittain tiedustelutoimistolle kuulunutta vihollisen ilmavoimien seurantatehtävää. Heiskasen esityksestä poiketen muokkauksen alaiset puolustushaarajaokset syntyivät todennäköisesti vasta jatkosodan kynnyksellä, sillä vielä alkuvuodelta 1941 olevassa työjärjestysehdotuksessakin puhuttiin muokkausjaoksesta, jonka alla työt jakautuivat puolustus-

[308] Puolustusministeriö käsky N:o Kl.11458 16.10.1939/39/T-2867/7. KA; Päämaja tiedusteluosasto käsky N:o 2297 11.12.1939/Tied. 1/39 sal./T-2867/7. KA; Päämaja tiedusteluosasto käsky N:o 2297 5.1.1940/Tied. 1/39 sal./T-17649/11. KA; Päämaja Jaosto II N:o 558 19.1.40/tied. 1/40 sal./Perus-1726/3. KA; Päämaja Jaosto II N:o 1431 Kielletty tiedotus 24.2.40/Valv.3/40 sal./Perus-1726/3. KA. Omia joukkoja koskevien tietojen suojaamiseksi työskenteli myös tiedustelujaoston valvontaosasto, jonka laatiman oppituntiaineiston avulla muun muassa koulutettiin suomalaisia sotilaita suojautumaan vihollisen harjoittamalta vakoilulta sekä toimintaan sotavankeina (Panschin (2018), s. 59–61).

[309] Päämajan operatiivisen osaston maavoimatoimiston (Op.1) arkisto: Tilanneilmoitukset ja tiedot vihollisesta 1939–1940 Sark-1588/6. KA; Heiskanen (1989), s. 86, 89; Lehtonen, Liene & Manninen (2016), s. 50.

[310] Kanninen (1959), s. 2–3, 7–9; Heiskanen (1989), s. 84.

haaroittain siten, että maavoima-asioita hoitaisi kuusi henkilöä, ilmavoimia kaksi ja merivoimia yksi.[311]

Syksyllä palvelukseen astuneille reserviläisille oli alusta asti luvassa runsaasti vastuuta. Tilastotoimiston rauhan ajan henkilöstöstä vain kolme[312] upseeria työskenteli vihollistietojen muokkauksen parissa päätoimisesti ja yksi osittain. Todennäköisesti ennen sotaa puna-armeijan maavoimiin keskittyivät Raski ja osin Grönvall, ilmavoimiin Rantanen ja merivoimiin Grönqvist. Tiedustelutoimistossa seurattiin ylimääräisten harjoitusten aikana tarkkaan tilanteen kehittymistä koko Euroopassa. Painopiste oli Suomen ja Neuvostoliiton välisellä rajalla, mutta myös Suomenlahden eteläpuolisia tapahtumia seurattiin tiiviisti. Esimerkiksi Viron Paldiskin laivastotukikodan linnoittamista ja lentotukikohtien varustelua seurattiin tarkasti Neuvostoliiton otettua ne haltuunsa.[313]

Muokkausjaoksen tehtäviin kuuluivat vihollisjoukkojen tilannekartan ja dislokaation ylläpito, erilaiset käännöstyöt, raporttien laatiminen ja Päämajaan lähetetyn sotavankimateriaalin käsittely. Reserviläisistä muokkauksen maavoimaosan palvelukseen tulivat luutnantit Arvi Korhonen, Mauno Kotilainen ja Jussi Saukkonen. Sodan sytyttyä Raski työskenteli osan ajasta näissä tehtävissä, mutta siirtyi sodan kuluessa käsittelemään sotavankimateriaaleja. Korhonen keskittyi puna-armeijan joukko-osastojen dislokaatiotietojen kokoamiseen ja ylläpitoon. Saukkonen vastasi Alfthanin jälkeen Itä-Karjalan ja Suomenlahden eteläpuolisen alueen tilanteen seuraamisesta ja siitä raportoimisesta. Saukkonen ja Korhonen ylläpitivät vihollistilannekarttaa.[314]

Päämajan virka-aika oli sodan alusta lähtien kello 9–12 ja kello 13–17.[315] Kun tiedustelutoimiston päivystys oli jakelujaoksessa, tekivät muokkausjaoksen henkilöt töitä päivävuorossa. Päivävuoro oli kuitenkin huomattavasti yllä mainittua pidempi. Tilannekatsauksen laatimisajankohdat vaihtelivat hieman sodan kuluessa, mutta usein se oli laadittu esimerkiksi kello 24 tulleiden tietojen perusteella. Jotta katsaus saatiin aamulla jakeluun, oli se laadittava myöhään illalla tai aikaisin aamulla. Muokkausjaoksessa tehtiin niin sanotusti pitkää päivävuoroa.

---

[311] Ehdotus Yleisesikunnan Ulkomaaosaston eri toimistojen käsiteltäviin kuuluvista asioista, toimistojen virkamiesten tehtävistä sekä yhteistoiminnan järjestelyistä muiden osastojen kanssa. Päiväämätön asiakirja. T-22104/61. KA, s 4–7; Nimikirja- ja kantakorttiasiakirjat: Rantanen, Otto Kalervo (s. 19.7.1903) KA; T-2867/4. KA; Sark-1588/6. KA; Päämaja tilastotoimisto Liite 2 kirjelmään N:o 217, päiväämätön (kirjelmä N:o 157 on päivätty 11.1.1941, joten 217 on todennäköisesti tammi-helmikuulta)/sal/T-21810/2. KA; Heiskanen (1989), s. 84–88. Heiskasella ei ole lähdeviitettä kohdassa, jossa hän esittää puolustushaarajaosten muotoutuneen ”kuin itsestään” tiedustelutoimiston sisälle. Kuvaileva ilmaisutapa perustunee STM-kerhon haastatteluaineistoon. Haastatteluaineistossa on jonkin verran virheellisyyksiä esimerkiksi siksi, että haastateltavat sotkivat noin 40 vuotta tapahtumien jälkeen tehdyissä haastatteluissa talvi- ja jatkosodan käynnistymiset keskenään.

[312] Mannerheimin luottohenkilö ja vapaussodassa Päämajan tiedustelua perustamassa ollut majuri Isak Alfthan työskenteli myös 1930-luvulla tilastotoimistossa tiedustelutehtävissä. Syksyllä 1939 hän vastasi Itä-Karjalan tilanteen seuraamisesta. Talvisotaan tultaessa hänen ”verrattain pitkälle kehittynyt kuuroutensa” alensi hänen palveluskelpoisuuttaan. Todennäköisesti tämä vaikeutti kommunikointia muiden kanssa ja sen seurannaisvaikutuksena hänen käytettävyyttään raportointitehtävissä. Siksi hänen vastuulleen määrättiin Itä-Karjalan karttojen seuraaminen ja täydentäminen (Nimikirja- ja kantakorttiasiakirjat: Alfthan, Isak (s. 16.8.1888, k. 26.12.1955). KA; Saukkonen, haastattelu (1983), s. 6).

Tilastotoimistossa palveli talvisotaan tultaessa myös majuri Ragnar Grönvall, joka oli taustaltaan tykistöasioiden asiantuntija. Tilastotoimistossa hänen tehtävänään oli lehtitietojen perusteella selvittää puna-armeijan joukkojen sijainteja ja komentajia. Hänet siirrettiin käytännössä heti sodan alussa ylipäällikön adjutantiksi, joten hän ei hoitanut tiedustelutoimiston tehtäviä sodan kuluessa (Grönvall, haastattelu (1984), s. 3–4; Saukkonen (1973), s. 124; Saukkonen, haastattelu (1983), s. 7).

[313] Saukkonen (1973), s. 125, 127.

[314] Saukkonen (1973), s. 124–125, 127; Raski, haastattelu (1983), s. 7; Saukkonen, haastattelu (1983), s. 6–9.

[315] Karjalainen (2019), s. 110.

Uusia tietoja tuli toimistoon pitkin päivää erilaisista lähteistä luvussa 2.1 kuvatulla tavalla. Ensimmäinen työvaihe oli vastaanotetun tiedon lukeminen ja jakaminen toimiston sisällä niille, joita se koski. Muokkauksessa tunnutaan suhtautuneen asiallisesti ja objektiivisesti saapuneisiin tietoihin. Saukkonen esimerkiksi kuvaa pian talvisodan syttymisen jälkeen käyneen selväksi, että vihollisjoukoissa vallitsi kova kuri ja sotilaat olivat hyvin koulutettuja, rohkeita ja sitkeitä. Tiedusteluosasto piti velvollisuutenaan antaa tilanteenarvioissaan vihollisesta mahdollisimman todenmukaisen kuvan, jottei omien joukkojen toiminta perustuisi harhakäsityksiin.[316]

Viholliskuvan muodostamiseksi vastaanotetut tiedot piti muokata. Heiskanen on pelkistänyt, että muokkaus oli sotilaallisten tietojen, yhtymien ja joukko-osastojen tilastoimista rintamasuunnittain ja johtotehtävissä olevien upseereiden luettelointia. Tämä pitää sekä luvuissa 1.6 että 2.3 esiteltyjen lukuisten asiakirjojen perusteella paikkaansa, joskin kuvaus on ilmiötä liiaksi pelkistävä. Jotta saadut tiedot olivat tarvittaessa löydettävissä, piti ne järjestelmällisesti taltioida erilaisiin listoihin ja taulukoihin. Tiedustelutoimistossa ylläpidettiin tarkkoja tietoja esimerkiksi viholliselle aiheutetuista tappioista. Eräässä ensimmäisestä sotakuukaudesta laaditussa raportissa eritellään sotasaaliiksi otettu ja tuhottu vihollisen kalusto yhden numeron tarkkuudella kenttäkeittiöstä hyökkäysvaunuun ja pistoolista kenttäkanuunaan. Tilastoon sisältyivät myös vihollisen lentokonekaluston varmat ja epävarmat pudotukset sekä sille kaatuneina ja sotavankeina aiheutetut tappiot.[317] Tällainen muokkaustyö oli mahdollista vain niissä asioissa, joiden seuraaminen oli mahdollista tilastointimenetelmiä hyödyntäen. Uuden tiedon tunnistettiin päivittävän olemassa ollutta käsitystä jostakin säännöllisesti seuratusta ilmiöstä.

Tilanne ei todennäköisesti ollut yhtä suoraviivainen jokaisen yksittäisen saapuneen tiedon kohdalla. Muun muassa sotavankikuulusteluiden ja sotasaalisasiakirjojen kautta saatiin suuri määrä esimerkiksi joukkonumeroita ja joukkojen komentajia koskevia tietoja. Kaikki tiedot eivät todennäköisesti olleet keskenään ristiriidattomia. Erilaisissa säilyneissä luetteloissa on siellä täällä kysymysmerkkejä joukkojen numeroiden tai komentajien nimien perässä. Tällaisissa tilanteissa vanhan ja uuden tiedon vertailu oli tehtävä huolellisesti. Aikatekijään saadun tiedon osana oli todennäköisesti kiinnitettävä tarkasti huomiota, sillä saaliiksi saatu asiakirja, sotavangin kertoma tieto tai asiamieheltä Baltiasta saatu havainto saattoi olla päiviä tai viikkoja vanha. Muokkaustyö edellytti siis vaativampaakin ajatustyötä kuin tilastojen päivittäminen.

Eräs talvisodan ajalta tiedossa oleva esimerkki tiedustelu-upseerin käyttämästä päättelylogiikasta on Merivoimien esikunnan viesti- ja tiedustelutoimistosta. Tiedustelu-upseeri sai tehtävän selvittää, ”mikä vihollisen hävittäjä vaurioitui sodan alussa Russärön patterin tulesta?” Lyhyen toimiston tilastojen parissa suoritetun työskentelyn jälkeen tiedustelu-upseerilla oli vastaus: ”Eliminoin pois kaikki epäolennaiset" ja jäljelle jäi G-luokan hävittäjä Gordyi.[318] Kun varsinaisesta mielenkiinnon kohteesta ei ollut ensikäden tietoa, voitiin käyttää poissulkevaa menetelmää asioiden päättelemiseksi.

[316] Saukkonen (1973), s. 132–133.
[317] Päämaja ulkomaatoimisto no 86 26.1.1940/Ulk.sal/Aladár Paasosen arkisto, kotelo 3. KA; Heiskanen (1989), s. 116–117, 120.
[318] Pukkila (1981), s. 170.

Kuva 3. Itä-Karjalassa tiedossa olleet Neuvostoliiton joukot 25.5.1939.[319]

[319] Yleisesikunta tilastotoimisto Itä-Karjalan joukot 25.5.1939/sal/Sark-1588/5. KA.

Vihollisen joukkoja koskevat muokatut tiedot piti viedä vihollistilannekartalle. Talvisodan lopulla tämä työ oli Saukkosen päätehtävä. Tiedustelutoimiston vihollistilannekarttoja talvisodan ajalta ei ole löytynyt, mutta edellä oleva noin puoli vuotta ennen sodan syttymistä laadittu kartta antaa viitteitä käytettyjen karttojen ulkoasusta. Vastaavalla tavalla puuvärein tehdyin merkinnöin varustettuja karttoja löytyy myös operatiivisen osaston arkistoista, mutta ne eivät ole vihollistilannekarttoja vaan päiväkohtaisia tilannekarttoja talvisodan alusta, joissa näkyvät myös suomalaisjoukot.[320] Kartat, joihin merkinnät tehtiin puuvärein, oli uusittava lähes päivittäin. Se lisäsi työtä, mutta se mahdollisti tilanteessa tapahtuvien muutosten seuraamisen, kun päiväkohtaisista kartoista jäi eräänlainen pysäytyskuva vallinneesta tilanteesta.

Visuaalisen tilannekartan lisäksi vihollistietoja tallennettiin dislokaatiokortistoon. Kortiston avulla seurattiin ainakin joukkojen sijainteja, ryhmityksiä ja päällystöön kuuluvia henkilöitä. Mahdollisesti käytössä oli myös karttapöytä, jolla seurattiin dislokaatiotietoja. Talvisodan ajalta tiedustelun vihollisjoukkokortistoja ei ole löytynyt, mutta jatkosodan ajalta on säilynyt yhtymien tiedustelutoimistojen kortistoja, joita tarkastellaan luvussa 3.2. Talvisodassa Päämajan operatiivisen osaston maavoimatoimistossa oli käytössä joukko-osastokortisto, jossa joukot oli järjestetty rintamasuunnittain. Verrattuna tiedustelun kortistoon operatiivinen ala ei seurannut dislokaatiokortistossa vihollispäällystöä. Tiedustelun ainakin jatkosodassa käyttämään kortistoon verrattuna operatiivisen osaston kortisto oli myös suurpiirteisempi, sillä vihollisjoukkoja tarkasteltiin pääasiassa rykmenttitasolla, ei pataljoonatarkkuudella, kuten tiedustelualalla.[321]

Kartoilla esitetty vihollistilanne ei itsestään välittynyt tiedustelutoimiston ulkopuolelle eivätkä karttamerkit kertoneet yksityiskohtaisesti siitä, millaisia joukkoja eri rintamanosilla toimi. Siksi muokkauksen upseerit laativat läpi sodan ja sen jälkeen lukuisan määrän seuraavassa alaluvussa tarkasteltavia erilaisia raportteja. Raporttien kirjoittamisessa olennaisen tiivistäminen ymmärrettävällä tavalla oli avainasemassa. Esimerkiksi Päämajan tilannekatsaus oli vain yhdestä neljään sivun mittainen. Toisaalta laajojen monikymmensivuisten tutkimusten tekemisessä oli huolehdittava, että ne pysyisivät luettavuudeltaan käyttökelpoisina. Moskovasta kesällä 1940 lomalla ollut apulaissotilasasiamies Käkönen hämmästyi siitä sotasaalisasiakirjojen määrästä, joka talvisodan aikana oli saatu. Oleellisten ja edelleen mielenkiintoisten asioiden löytämiseen sekä niistä yhteenvetojen ja arviointien laatimiseen tarvittiin tutkimustyön ammattilaisia, jollaisia olivat esimerkiksi professorit Arvi Korhonen ja Mauno Kotilainen.[322]

Tiedustelutoimiston muokkauselin muodosti hedelmällisen työryhmän, jossa ”ei laskettu työtunteja eikä palvelusvuoroja”. Siellä ei annettu haihattelulle ja toiveajattelulle tilaa. Erityisesti Korhonen oli tunnettu kriittisyydestään. Hän esitti suoraan ja selkeästi mielipiteensä asioista huolimatta siitä, miten korkea-arvoisia henkilöitä oli läsnä. Talvi- ja jatkosodan aikana myös muiden Päämajan osastojen upseerit kävivät tiedustelutoimistossa keskustelemassa ja ottamassa selvää tilanteesta. Kriittinen keskustelu avoimessa ilmapiirissä oli myös erittäin opettavaista vähemmän kokeneille tiedustelu-upseereille. Avoin ilmapiiri kuitenkin rajoittui ilmeisesti palvelustehtävien edellyttämään

[320] Esimerkiksi Tilanne 4.12. klo 18/T-2861/8. KA; Saukkonen (1973), s. 135.
[321] Kannaksella toimineen venäläiset joukot 13.3.40 saakka/Op.1/PM/Sark-1587/4. KA; Karjalan armeijan esikunnan tiedustelutoimiston Venäläisjoukko-osastojen kortisto 1941–1942/T-4944/3. KA; Raski, oma muistelmanauhoitus (1976–1977), s. 1; Raski, haastattelu (1983), s. 8–9, 13.
[322] Käkönen (1966), s. 221.

laajuteen, sillä eräs jakelujaoksessa palvellut muisteli, että töiden järjestelyn vuoksi toisten työskentelystä ei juuri tiedetty mitään.[323]

Korhonen esitti myöhemmin kenties kriittisimmän puheenvuoron sotaa edeltäneestä Päämajan tiedustelusta. Tiedustelu oli hoidettu huonosti eikä joukkojen keskityksistä itärajan takana tiedetty, vaikka esimerkiksi kesän 1939 ajan oli kuultu rajan takaa teiden rakentamiseen viitanneita räjäytysääniä ja Vasovaaralle kootut varastot näkyivät Suomeen. Ison osan epäonnistumisesta Korhonen vieritti ennen sotaa Itä-Karjalan tiedustelusta vastanneelle majuri Alfthanille, joka oli hänen mielestään ”täydellinen aasi” ja nimitetty tehtäväänsä tiedustelutoimiston päällikön tahdon vastaisesti.[324] Korhonen palveli tiedustelutoimitossa vielä jatkosodan alkupuolellakin, mikä epäilemättä heijasteli hänen pätevyyttä tehtävässään. Korhosen käsitys sotaa edeltäneen tiedustelun heikosta tasosta on liioiteltu, mutta se sisälsi osittain tarkkakatseisen huomion tiedustelutoiminnan järjestelyiden puutteista sekä esimerkiksi henkilövalintojen vaikutuksesta toiminnan tuloksellisuuteen.

Tiedustelutoimisto vastasi viholliskuvan muodostamisesta, mutta ei ollut ainoa sen välittäjä Päämajassa. Tietoa jakoi myös operatiivinen osasto. Esimerkiksi joulukuun alussa 1939 käskettiin, että aselajikomentajien, huoltolajipäälliköiden, tarkastajien ja osastopäälliköiden oli määrättävä tarpeellisiksi katsomansa toimistopäälliköt yläkansakoulun huoneessa n:o 18 päivittäin kello 15 pidettävään tilanneselostukseen.[325]

Sodan päätyttyä muokkausjaoksen ja koko tiedustelutoimiston työ muuttui. Enää ei tarvinnut laatia päivittäistä tilannekatsausta, mutta työtä oli edessä valtava määrä. Moni muokkauksen reserviläisistä jatkoi tehtävissään kesään 1940, ja siten välirauhan aikana onnistuttiin kääntämään ja tutkimaan talvisodan aikana sotasaaliiksi saatu runsas asiakirjamateriaali. Näiden tietojen sekä jatkuvasti käynnissä olleen tiedustelun perusteella pystyttiin muodostamaan kuva Neuvostoliiton asevoimien organisaatiosta, liikekannallepanojärjestelmästä, keskityssuunnitelmista, dislokaatiosta, aseistuksesta ja varustuksesta sekä taktiikasta mukaan lukien siinä talvisodan jälkeen tapahtunut kehitys. Tilanteen seuraaminenkin jatkui, koska Neuvostoliiton joukot toimivat aktiivisesti sekä Suomen menettämillä alueilla että Baltiassa. Puuttuvista sotilaallisista tiedoista laadittiin kysymyssarjoja. Myös tiedusteluorganisaation kokoonpanoa ja sen työtapoja arvioitiin kriittisesti.[326]

Muokkaukseen liittyvää työtä teki välirauhan aikana mahdollisesti myös Raskin alaisuuteen Lauttasaareen koottu pieni toimisto. Sen henkilöstöön kuului Peter Sokolov sekä muutama upseerivanki, jotka eivät halunneet palata Neuvostoliittoon. Toimistosta muodostui myöhemmin propagandaosaston perusta, mutta välirauhan aikana joku upseereista kirjoitti kuukausittaisia arvioita, jotka ennustivat Neuvostoliiton ryh-

---

[323] Saukkonen (1973), s. 125; Saukkonen, haastattelu (1983), s. 6; Pihkala, haastattelu (1983), s. 7.

[324] Tohtori Arvi Korhosen yksityinen ja luottamuksellinen kirje Erkki Kukkoselle 12.7.1940/Pk-1018/8. KA, s. 3. Korhosen kirje on hyvin kriittinen sekä Suomen poliittisia päättäjiä että armeijan ylintä johtoa kohtaan talvisotaa edeltäneistä toimenpiteistä. Hänen mukaan esimerkiksi eduskunta oli kokoonpantu huijareista, joiden toiminnan päähuomio kiinnittyi oman vallan tavoitteluun, henkilökohtaisen edun saavuttamiseen ja jotka eivät kyenneet näkemään Itämeren alueen sotilaspoliittisen tilanteen kehittymistä ja ryhtymään tarvittaviin toimenpiteisiin. Myös armeijan ylin johto keskittyi lähinnä säilyttämään vakanssinsa ja esiintymään edustuspäivällisillä. Samoja miehiä, lahjakkaat upseerit mukaan lukien, pidettiin vuosikymmeniä samoissa tehtävissä, joihin he olivat mieltyneet, mikä johti heidän kehityksensä pysähtymiseen. Itse sodankäynnistä sekä Kannaksen puolustuksen valmistelut että taistelutapa, jossa YH:n aikana perustettuja joukkoja ei käytetty etupainoisesti kuluttamaan hyökkääjän voimaa, saivat kovaa kritiikkiä osakseen.

[325] Päämajan operatiivinen osasto, maavoimatoimisto käsky n:o 617 5.12.1939/Op.1.s./Perus-19/1. KA.

[326] Kanninen (1959), s. 15; Saukkonen (1973), s. 136; Saukkonen, haastattelu (1983), s. 10.

tymistä sotaan uudestaan ja Saksan häviöitä. Arviot perustuivat siihen, että Saksan taloudelliset resurssit eivät tulisi riittämään. Jossain vaiheessa arvioiden kirjoittaminen käskettiin lopettaa. Sokolov oli vanha tsaarin upseeri ja käynyt Salokorven alaisuudessa vakoilemassa Neuvostoliitossa jo ennen sotia. Mahdollisesti tästä toimistosta lähetettiin asiamiestiedustelun kokonaisuudessa hieman irralliselta vaikuttava Raskin mainitsema asiamies Arkangeliin. Välirauhan aikana eräs virolainen lähetettiin Arkangeliin, mistä hän raportoi Neuvostoliiton sukellusvenetukikohdasta. Tiedot välitettiin saksalaisille.[327]

Tiedustelutoimistolla oli Päämajassa pari keskeistä yhteistyötahoa. Tiedustelu- ja viestitiedustelutoimistojen yhteishenki oli alusta asti hyvä. Päälliköillä oli positiivinen asenne, aktiivi- ja reservinupseerien kesken ei ollut jännitteitä ja jokainen pystyi tuomaan yhteisiin tilannetta koskeviin pohdintoihin näkemyksensä omalta erikoisalaltaan. Todennäköisesti myös tiedustelutoimiston ja ulkomaatoimiston välinen yhteistoiminta oli saumatonta, sillä toiminta oli ollut tiivistä koko 1930-luvun ajan kansainvälisen tiedonvaihdon vuoksi.[328]

Päämajan osastojen välinen toiminta sodan aikana oli pääasiassa kitkatonta. Toiminnan käytäntöjä määritteli sen tarkoituksenmukaisuus, minkä seurauksena esimerkiksi tiedustelutietojen välittäminen tapahtui nopeasti ja joustavasti ilman väliesittelyjä esimiehille. Operatiivisella osastolla oltiin toisaalta sitä mieltä, että talvisodan aikana tiedusteluosasto toimi liiaksi erillään operatiivisesta osastosta ja sen toiminta muodostui radiotiedustelun hankkimien ja operatiivisen osaston jakamien tietojen monistamiseksi. Onkin luonnehdittu, että talvisodan aikana Päämajan tiedustelu ei ollut samalla tavalla järjestynyt kuin myöhemmin. Eino Pukkilan mukaan talvisota oli ”opiskelun aikaa, jolloin ei oikein osattu”.[329]

2.3 Viholliskuvan esittäminen – sota-ajan käytännöt muotoutuvat

Talvisodan aikana tilanteen kehittymisen seuraaminen Päämajan tiedusteluosastossa oli henkisesti raskasta työtä, sillä siellä näki selvästi Neuvostoliiton lisääntyvän painostuksen sodan jatkuessa. Samalla korjaantui vielä sodan alussa vallinnut käsitys neuvostosotilaiden huonoudesta. Viholliskuvan välittämiseksi Päämajan tiedusteluosasto lähetti talvisodan aikana operatiivisen osaston taktilliselle toimistolle yhteensä 192 puna-armeijaa käsittelevää asiakirjaa sekä julkaisi ainakin 143 tilannekatsausta, joissa käsiteltiin Neuvostoliittoon liittyneitä kysymyksiä.[330]

Tiedustelutoimistossa ylläpidettiin vihollistilannekarttaa ja tiedot päivitettiin myös operatiivisen osaston kartoille yhtenäisen viholliskuvan ylläpitämiseksi. Luvussa 1.4 todetulla tavalla viholliskuvaan sisältyi paljon muutakin kuin kartalle piirrettyt merkit vihollisen joukoista. Tiedustelutoimisto raportoi tietoja, jotka kertoivat vihollistilannekarttaa lukeville upseereille, millainen jokin kartalle merkitty joukko oli, mikä oli sen kalusto, huoltotilanne tai paljonko se oli kärsinyt tappioita. Päivittäin julkaistiin vihol-

[327] Salokorpi, Toivo: *Työskentelyni Helsingissä 1940–44* 22.4.1947/Salokorpi, Toivo Kustaa A:4491/Valpo II. KA; Reino Raskin kirjoittama kirje 23.3.71/Pk-2309/16. KA; Raski, oma muistelmanauhoitus (1976–1977), s. 4; Raski, haastattelu (1983), s. 10–11, 24.
[328] Saukkonen (1973), s. 125; Ruotsalainen (2020), s. 181, 184.
[329] PM:n toiminta hyökkäyksen torjumiseksi Laatokan ja Jäämeren välillä talvisodan alkupuolella. Kenraaliluutnantti Erkki Kukkosen esitelmä vanhimmalle päällystölle 25.3.1961 Helsingissä/Pk-1018/2. KA, s. 30; Pukkila, haastattelu (1984), s. 2; Karjalainen (2019), s. 165–166.
[330] Saukkonen (1973), s. 134; Saukkonen, haastattelu (1983), s. 14–15; Tynkkynen (1996), s. 129.

listilannekatsaus, minkä lisäksi laadittiin suuri määrä erilaisia vihollisku vaa täydentäviä raportteja, koonnoksia ja käännöstöitä.

Syksy 1939	**Laatimisväli**
Tiedotuksia Neuvostoliitosta	Noin kuukausittain
Talvisota	
Päämajan tilannekatsaus	Päivittäin
Tilannekatsaus mereltä	Päivittäin tai muutaman päivän välein
Laskelma vihollisvoimista maarintamilla	Noin kuukauden välein
Päällystöluetteloita ja muita yksittäisiä raportteja	Satunnaisesti
Ohjesääntökäännökset	Satunnaisesti
Välirauhan aika syksyyn 1940	
Tiedotuksia Neuvostoliitosta	Muutaman kuukauden välein
Puna-armeijan joukkosiirrot ja harjoitustoiminta	Satunnaisesti
Talvisodan taktiikkaan ja operatiivisiin asioihin liittyneet raportit	Satunnaisesti
Ohjesääntökäännökset	Satunnaisesti

Taulukko 4. Tiedustelutoimiston keskeisimmät raportit syksyjen 1939–1940 aikana.

Päämajan tilannekatsaus – päiväraportointi alkaa

> *"Marraskuun puoliväliin mennessä yhtä vähän poliittinen tilanne kuin N-liiton voimien vahvuus ja keskitys Suomea vastaan antoi aihetta päättelyyn, että hyökkäysvalmisteluja olisi käynnissä.--- Länsimaisessa diplomatiassa vallitsevien käsitysten mukaan neuvottelujen katkeaminen ilman muuta merkitsisi kriisin kärjistymistä yhteentörmäykseksi. Itämainen neuvottelutaito välttää tällaisten johtopäätösten tekoa, sillä sen mukaan on luonnollista esittää neuvotteluissa niin ylettömiä vaatimuksia, että asiaan kuuluvan tinkimisen jälkeenkin saalis jäisi odotettua suuremmaksi."*[331]
>
> - Tiedustelutoimiston tilannekatsaus 25.11.1939

Sodan ensimmäisestä päivästä alkaen ryhdyttiin laatimaan päivittäistä raporttia vihollistilanteesta, vaikka raportin nimeksi vakiintui Päämajan tilannekatsaus vasta noin 1,5 viikon sotimisen jälkeen. Huolimatta nimestä puuttuvasta vihollis-sanasta raportti käsitteli pääasiassa vallinnutta viholliskuvaa. Omien joukkojen toiminnasta oli vähäisiä mainintoja suoritetun partioinnin tai torjuttujen hyökkäysten muodossa. Sodan alkuvaiheessa asiakirjan nimi vaihtui lähes päivittäin, todennäköisesti riippuen sen kulloisestakin laatijasta, mikä kertoo osaltaan työskentelytapojen vakiintumattomuudesta. Sodan alkupäivinä käytettyjä nimityksiä olivat esimerkiksi "Sotatapahtumat",

[331] Päämaja tiedusteluosasto Tied.1.pvk. No 505 Tilannekatsaus No 4 25.11.1939/sal/Perus-1726/1. KA. Katsauksen jakelu Päämajan osastojen sekä sotatoimiyhtymien lisäksi presidentille, puolustusministerille ja ulkoministerille.

”Yhteenveto venäläisten maavoimien toiminnasta” ja ”Tilanne maarintamilla”. Ensimmäisen viikon aikana päivitys tilanteesta julkaistiin välillä kahdesti päivässä.[332]

Raportin tiedot jaoteltiin alusta lähtien rintamasuunnittain Kannakseen ja Laatokan pohjoispuoliseen alueeseen sekä meri- ja ilmavoimien toimintaan. Katsaukset olivat ytimekkäitä ollen usein vain sivun mittaisia ja pisimmilläänkin noin nelisivuisia. Laajuuteen vaikutti sotatapahtumien määrä, mutta myös se, millä tarkkuudella asioita esitettiin: ”3 hv:a ja 2 jv-kanuunaa tuhottiin”. Samanaikaisesti todettiin pelkistetysti, että ”Suomussalmella taistelut jatkuvat”. Usein yöt olivat rauhallisia. Suhteessa sodan rauhallisempiin vaiheisiin esimerkiksi puna-armeijan suurhyökkäys helmikuussa 1940 näkyi myös päivittäisessä katsauksessa selvästi. Katsauksen jakelu oli suppea, pääosan sodasta kolme kappaletta, joista yksi jaettiin operatiiviselle osastolle, yksi kenties tiedusteluosaston sisälle ja yksi jonnekin muualle. Poikkeustapauksissa jakelu oli hieman laajempi, esimerkiksi kahdeksan kappaletta. Asiakirjan laatijoina toimivat useimmiten tiedustelutoimiston upseerit Reino Raski, Jussi Saukkonen, Erkki Saarinen ja Leopold Grönqvist.[333]

Tilannekatsaus oli tiedusteluosaston päivittäinen päätuotos. Päämajan viholliskuvalle raportin merkitys oli koostaa käsitys vuorokauden kuluessa saapuneista tiedoista ja jakaa se helposti omaksuttavissa olevassa muodossa. Katsaus kertoi lyhyesti tekstimuodossa, mikä oli tilannekartalle merkittyjen vihollisen joukkojen toiminta. Vaikka operatiiviselle osastolle jaettiin valtaosa yksittäisistä saapuneista tiedoista, ei siellä välttämättä ollut samanlaista kykyä muodostaa kokonaiskäsitystä vihollisesta kuin tiedustelutoimistossa, joka teki sitä päätyönään. Viholliskuvan muotoilu lyhyeksi raportiksi edellytti tiedustelutoimiston tiedustelu-upseereiden muokkaustyötä eli uusien tietojen vertaamista aikaisempaan ja sen perusteella tehtävää päättelyä. Tilannekatsaus oli

[332] Päämaja tiedusteluosasto Tied.pvk. No 843 Sotatapahtumat 1.12.39 klo 20 mennessä saap. tietojen perusteella 1.12.1939/sal/Sark-1588/5. KA; Päämaja tiedusteluosasto Tied.pvk. No 896 Yhteenveto venäläisten maavoimien toiminnasta 2.12. klo 18 mennessä saapuneiden tietojen perusteella 2.12.1939/sal/Sark-1588/5. KA; Päämaja tiedusteluosasto Tied.pvk. No 990 Tilanne maarintamilla 5.12. klo 11:een mennessä saapuneiden tietojen perusteella 5.12.1939/sal/Sark-1588/5. KA; Päämaja tiedusteluosasto Tied.pvk. No 1006 Tilanne maarintamilla 5.12. klo 22.30 mennessä saapuneiden tietojen perusteella 5.12.1939/sal/Perus-1726/1. KA; Päämaja tiedusteluosasto Tied.pvk. No 1052 Tilanne maarintamilla 6.12. klo 16 mennessä saatujen tietojen perusteella 5.12.1939/sal/Perus-1726/1. KA; Päämaja tiedusteluosasto Tied.pvk. No 1135 Tilannekatsaus No 12 8.12.1939 klo 08.00/sal/Sark-1588/5. KA; Päämajan tilannekatsausta ei tule sekoittaa Päämajan tilannetiedoitukseen, joka oli pääasiassa Suomen puolustusvoimien ulkopuolelle jaettu dokumentti, ja jonka sisältö oli muotoiltu siten, että se voitiin julkaista myös lehdistössä (Päämajan päivittäiset tilannetiedotukset 1940/sal/Sark-1588/9).

[333] Päämaja tiedusteluosasto Tied.pvk. No 843 Sotatapahtumat 1.12.39 klo 20 mennessä saap. tietojen perusteella 1.12.1939/sal/Sark-1588/5. KA; Päämaja tiedusteluosasto Tied.pvk. No 896 Yhteenveto venäläisten maavoimien toiminnasta 2.12. klo 18 mennessä saapuneiden tietojen perusteella 2.12.1939/sal/Sark-1588/5. KA; Päämaja tiedusteluosasto Tied.pvk. No 990 Tilanne maarintamilla 5.12. klo 11:een mennessä saapuneiden tietojen perusteella 5.12.1939/sal/Sark-1588/5. KA; Päämaja tiedusteluosasto Tied.pvk. No 1135 Tilannekatsaus No 12 8.12.1939 klo 08.00/sal/Sark-1588/5. KA; Päämaja tiedusteluosasto Tied.pvk. No 1604 Tilannekatsaus No 33 15.12.1939 klo 24.00 mennessä tulleitten ilmoitusten mukaan/sal/Sark-1588/5. KA; Päämaja tiedusteluosasto Tied.pvk. No 1621 Tilannekatsaus No 34 16.12.1939 klo 12 mennessä tulleitten ilmoitusten mukaan/sal/Sark-1588/5. KA; Päämaja tiedusteluosasto Tied.pvk. No 2855 Tilannekatsaus No 68 2.1.40 klo 16 mennessä saapuneiden tietojen mukaan/sal/Sark-1588/5. KA; Päämaja tiedusteluosasto Tied.pvk. No 3353 Tilannekatsaus No 79 9.1.1940 klo 22.00 mennessä saapuneiden tietojen mukaan/sal/Sark-1588/5. KA; Päämaja tiedusteluosasto Tied.pvk. No 5040 Tilannekatsaus No 105 4.2.40 klo 24 mennessä saapuneiden tietojen mukaan/sal/Sark-1588/5. KA; Päämaja tiedusteluosasto Tied.pvk. No 5672 Tilannekatsaus No 115 14.2.1940 klo 24 mennessä saapuneiden tietojen mukaan/sal/Sark-1588/5. KA; Päämaja tiedusteluosasto Tied.pvk. No 7070 Tilannekatsaus No 138 8.3.1940 klo 24 mennessä saapuneiden tietojen mukaan/sal/Sark-1588/5. KA; Päämaja tiedusteluosasto Tied.pvk. No 7304 Tilannekatsaus No 143 13.3.1940 klo 24 mennessä saapuneiden tietojen mukaan/sal/Sark-1588/5. KA.

operatiivisen osaston upseereille myös mahdollisuus verrata heille itselleen muodostunutta käsitystä tilanteesta tiedustelun pitkällisen työn tuloksena laatimaan analyysiin.

Talvisodan tarkastelussa ovat perinteisesti korostuneet maarintamien tapahtumat, mutta Päämajassa seurattiin tiiviisti myös merialueiden sotatilanteen kehittymistä ja sen vaikutusta yleistilanteeseen. Päämaja esimerkiksi ilmoitti Merivoimien esikuntaan 10. joulukuuta 1939, että vihollinen pitää Koiviston alueen rannikolla sijaitsevaa Saarenpäätä Kannaksen avaimena. Välirauhan aikana merialueen merkitys korostui ja Itämeren alueen tapahtumia seurattiin tarkemmin, koska Itämeren laivaston liikehtimistä pidettiin poliittisena ilmapuntarina. Merialueen tapahtumista Päämaja sai luonnollisesti tietoja Merivoimilta.[334]

Niinpä päivittäisen Päämajan vihollistilannekatsauksen lisäksi tiedustelutoimisto laati talvisodan ajan myös ”Tilannekatsaus mereltä” -nimistä raporttia. Sen jakelu oli yleensä vain kaksi kappaletta, joista toinen operatiivisen osaston merivoimatoimistoon ja toinen mahdollisesti joko maavoimatoimistoon tai tiedusteluosastolle. Katsaus laadittiin lähes päivittäin ja yleensä noin sivun mittaisena. Todennäköisesti Suomenlahden jäätilanteesta vuoksi esimerkiksi helmikuussa katsauksia julkaistiin harvemmin, mutta ne olivat toisaalta muutaman sivun mittaisia. Jokaisen katsauksen valmisteli Grönqvist ja allekirjoitti joko osasto- tai toimistopäällikkö. Ennen sodan syttymistä tiedusteluosasto laati ilmoituksia Itämeren laivaston tilanteesta, kuten Tallinnan satamassa olevista aluksista tai laivaston ryhmityksestä laajemmin.[335]

Tilannekatsaukset mereltä käsittelivät pääasiassa Suomenlahden sekä vähäisesti Laatokan alueen tapahtumia sodan edetessä. Katsauksissa käsiteltiin sekä vihollisen toteuttamat operaatiot, kuten Suursaaren valtaus joulukuun alussa, että muu merialueilla havaittu toiminta, kuten lentotoiminta, sukellusvenehavainnot ja havaitut alussiirrot satamasta toiseen. Ainakin 15. joulukuuta katsaukseen liitettiin laskelma vihollisen laivaston kärsimistä tappioista. Liitteestä ilmeni muun muassa se, että vihollisen sukellusveneistä noin puolen oli pitänyt korjata jonkinlaisia teknisistä vioista tai olosuhteista johtuvia vahinkoja sodan ensimmäisen kahden viikon kuluessa. Sodan edetessä seurattiin myös olosuhteiden eli varsinkin jäätilanteen kehittymistä ja sen vaikutusta meritoimintaan. Katsausten sisällön perusteella tiedot perustuivat Merivoimilta saatujen ilmoitusten lisäksi ainakin radiotiedustelulla hankittuihin tietoihin.[336] Todennäköisesti talvisodan aikana ei laadittu erillistä raporttia vihollisen ilmatoiminnasta, kuten myöhemmin jatkosodassa. Kenties sekä Rantasen työskentely ilmapuolustuksen esikunnassa että ilmatoiminnasta raportoiminen tilannekatsauksessa yhdessä johtivat tähän tulokseen.

---

[334] Pukkila (1981), s. 65, 232.

[335] Lähes kaikki tilannekatsaukset löytyvät Kansallisarkistosta yhdestä operatiivisen osaston merivoimatoimiston mapista. Esimerkiksi Päämaja Tiedusteluosasto Tied.pvk. N:o 781 Tilannekatsaus mereltä 30.11.1939/salainen-leima puuttuu/T-2867/4. KA; Päämaja Tiedusteluosasto Tied.pvk. N:o 7062 Tilannekatsaus meririntamalta 7–8.3.40/sal/T-2867/4. KA. Ennen talvisodan syttymistä: Tied.pvk. No 77 19.10.1939/sal/T-2867/4. KA; Tied.pvk. No 87 Lisätietoja Tallinnassa olevista NL:n aluksista 20.10.1939/sal/T-2867/4. KA; Tied.pvk. No 103 22.10.1939/sal/T-2867/4. KA; Tied.pvk. No 349 Toiminnasta meririntamilla marraskuun alusta alkaen 10.11.1939/sal/T-2867/4. KA.

[336] Päämaja Tiedusteluosasto Tied.pvk. N:o 937 Tilannekatsaus mereltä 3.12.39/sal/T-2867/4. KA; Päämaja Tiedusteluosasto Tied.pvk. N:o 1553 Tilannekatsaus mereltä 15.12.39/sal/T-2867/4. KA; Päämaja Tiedusteluosasto Tied.pvk. N:o 2379 Tilannekatsaus mereltä 24–27.12.39/sal/T-2867/4. KA; Päämaja Tiedusteluosasto Tied.pvk. N:o 3564 Tilannekatsaus mereltä 12.–13.1.1940/sal/T-2867/4. KA; Päämaja Tiedusteluosasto Tied.pvk. N:o 5342 Tilannekatsaus mereltä 3–9.2.1940/sal/T-2867/4. KA; Päämaja Tiedusteluosasto Tied.pvk. N:o 5960 Tilannekatsaus mereltä 18.–19.2.40/sal/T-2867/4. KA; Päämaja Tiedusteluosasto Tied.pvk. N:o 6846 Tilannekatsaus meririntamalta 1–4.3.40/sal/T-2867/4. KA.

Muut raportit ja esittelyt osana viholliskuvaa

Päivittäisiä vihollistilannekatsauksia täydentäviksi raporteiksi julkaistiin talvisodan kuluessa ainakin neljästi ”Laskelmat vihollisvoimista maarintamilla”. Ne julkaistiin 26.12.1939, 7.1.1940, 30.1.1940 ja 21.2.1940.[337] Julkaisuajankohdille on vaikea määrittää jälkikäteen mitään selkeää perustetta, mutta mahdollisesti ensimmäiset julkaistiin, kun tilanne oli marraskuun lopussa käynnistyneen Neuvostoliiton hyökkäyksen jälkeen vakautunut ja viholliskuva rintamilta selkiytynyt. Tilanteen vakautumisen jälkeen raportointiväliä harvennettiin. Seuraava katsaus olisi todennäköisesti julkaistu maaliskuun puolen välin tienoilla, mutta talvisodan päättyminen 13. maaliskuuta teki sen tarpeettomaksi.

Laskelmissa asioiden käsittelytapa noudatteli päivittäisten vihollistilannekatsausten logiikkaa. Tarkastelu jaoteltiin maantieteellisesti Karjalan kannakseen ja Laatokan pohjoispuoliseen alueeseen. Näiden alueiden sisällä tarkasteltiin joukkoja organisaation mukaisesti järjestyksessä armeija, armeijakunta, divisioona ja rykmentti. Laskelmat olivat koosteita aikaisemmin hankituista ja raportoiduista tiedoista ja niissä voitiin viitata aikaisempiin tilannekatsauksiin. Myös joukkojen kärsimistä tappioista pidettiin huolellisesti kirjaa, sillä tuhotuksi todettujen rykmenttien tai divisioonien uudelleen rintamalle ilmaantumisen arvioitiin johtuneen niiden saamista täydennyksistä. Joidenkin joukkojen kohdalla arvioitiin karkeasti ”50 % tuhottu”.[338]

Päivittäisistä vihollistilannekatsauksista poiketen näissä laajemmissa raporteissa esitettiin tarkemmin vihollisen päällystön nimiä armeijatasolta divisioonan esikuntiin asti, joukkojen ja esikuntien sijainteja sekä johtosuhteita ja vastuualueita. Myös epävarmat tiedot raportoitiin epävarmuus esiin tuoden. Samoin ilmoitettiin tunnettujen joukkojen sijaintitietojen puuttuminen tai puutteelliset käsitykset vihollisjoukkojen johtosuhteista. Esimerkiksi 30. tammikuuta laaditussa laskelmassa Kannaksella olleet divisioonat olivat pääosin selvillä, mutta niiden vastuualueista ja osin myös johtosuhteista oli suurta epäselvyyttä. Helmikuun katsauksessa hyökkäysvaunujoukot esitettiin erillään johtosuhteista, koska niitä oli havaittu liikuteltavan Kannaksella tukemaan taisteluita tarvittavissa paikoissa. Toisinaan raportoitiin myös esimerkiksi hyökkäysvaunupataljoonien kalustosta tai yksittäisten rykmenttien ”demoralisoitumisesta”.[339]

Aikakauden sodan ja tiedustelun luonteesta kertonee jotain, että helmikuun katsauksessa osa rykmentti- ja pataljoonatason tiedoista oli peräisin joulukuulta. Tietojen lähteet mainittiin toisinaan, kuten ”sotavankitietojen mukaan”, ”löydettyjen paperien ja karttamerkintöjen perusteella”, ”Kannaksen armeijan esikunnan käsityksen mukaan” tai ”saadun tiedon mukaan”. Joskus jonkun rykmentin sijaintiin liittyvän sotavankitiedon perässä oli arvio ”epäiltävä tieto”. Joitakin kertoja katsauksessa tuotiin esiin, että jonkin armeijakuntatason johtoportaan sijoittuminen Kannaksen alueelle perustui

[337] Päämaja Tiedusteluosasto Tied.pvk. 2373 Laskelma vihollisvoimista maarintamilla 26.12.1939/sal./Perus-1726/1. KA; Päämaja Tiedusteluosasto Tied.pvk. 3275 Laskelma vihollisvoimista maarintamilla 7.1.1940/sal./T-4871/3. KA; Päämaja Tiedusteluosasto Tied.pvk. 4798 Laskelma vihollisvoimista maarintamilla 30.1.1940/sal./T-4871/3. KA; Päämaja Tiedusteluosasto Tied.pvk. 6130 Laskelma vihollisvoimista maarintamilla 21.2.1940/sal./T-4871/3. KA. Heiskanen ei mainitse tutkimuksessaan joulukuun laskelmaa (Heiskanen (1989), s. 91).

[338] S Päämaja Tiedusteluosasto Tied.pvk. 2373 Laskelma vihollisvoimista maarintamilla 26.12.1939/sal./Perus-1726/1. KA; Päämaja Tiedusteluosasto Tied.pvk. 3275 Laskelma vihollisvoimista maarintamilla 7.1.1940/sal./T-4871/3. KA; Päämaja Tiedusteluosasto Tied.pvk. 4798 Laskelma vihollisvoimista maarintamilla 30.1.1940/sal./T-4871/3. KA; Päämaja Tiedusteluosasto Tied.pvk. 6130 Laskelma vihollisvoimista maarintamilla 21.2.1940/sal./T-4871/3. KA.

[339] Sama.

varmoihin havaintoihin sen alaisista, vaikkei itse esikunnasta ollut tietoja. Kenties tiedonhankinnan haasteiden vuoksi Päämaja käski helmikuun alussa sotatoimiyhtymiä huomioimaan omissa tiedustelusuunnitelmissaan ja tiedonhankinnassaan Päämajan vihollislaskelmat sekä viipymättä ilmoittamaan Päämajan tiedusteluosastolle uusista ja aikaisemmasta käsityksestä poikkeavista tiedoista.[340]

Talvisodan aikana haluttiin tehdä lukijalle näkyväksi raportin sisältämän tiedon lähde ja päättelyn perusteet. Säännönmukaisesti näin ei ole toimittu, mutta varsinkin helmikuun raportissa sitä esiintyi jo merkillepantavasti. Jälkikäteen kaikkien raportoitujen vihollisjoukkotietojen taustalla olevia tietoja ei voida saada selville, mutta raporttien perusteella usein rykmentti- tai pataljoonatason tieto oli peräisin vain yhdestä lähteestä. Tämä koski varsinkin rintamasta irti olevia joukkoja. Suomalaisten kanssa taisteluissa olleiden joukkojen nimet ja numerot pystyttiin tunnistamaan sotavankitietojen ja sotasaalisasiakirjojen perusteella lähes varmasti. Myös divisioonan ja sitä ylempien tasojen joukkojen komentajista ja muista avainhenkilöistä pidettiin tarkkaa ja ajantasaista tilastoa. Tiedot perustuivat todennäköisesti sotavankitietoihin, mutta merkittävissä määrin myös radiotiedustelutietoihin.

Kaikkien neljän vihollisjoukkolaskelman laatimiseen osallistui ainakin Raski ja ne allekirjoitti osastopäällikkö Pöyhönen. Katsauksien laajuudet olivat noin 15–30 sivua ja jakelut 15–40 kappaletta. Lisäksi talvisodan alkupuolella laadittiin lähinnä operatiivista osastoa varten eri rintamasuunnilta suppeampia laskelmia.[341]

Päämajassa noudatettiin käytäntöä, jossa eri toimialojen avainhenkilöt esittelivät suoraan ylipäällikölle sellaiset asiat, joissa heidän oma ratkaisuvaltansa ei riittänyt. Päämajoitusmestari esitteli operatiiviset asiat ja tiedustelujaoston päällikkö vihollistilanteen, tiedustelun tulokset sekä suursodan muiden rintamien ja ulkomaiden tapahtumat. Esittelijöiden vastuulla oli esitellä objektiivisesti ja mitään peittelemättä asiat sellaisena kuin ne olivat, jotta päätöksenteko perustui mahdollisimman oikeisiin tietoihin. Mannerheimille esiteltiin ylimääräisten harjoitusten aikana tilanne päivittäin ja sodan aikana tarvittaessa useastikin päivässä.[342]

Ylimääräisten harjoitusten aikana Neuvostoliiton sisäisen ja itärajan sotilaallisen tilanteen kehittymisen lisäksi seurattiin tiiviisti myös Viron tapahtumia. Esimerkiksi loka-

---

[340] Päämaja Tiedusteluosasto Tied.pvk. 2373 Laskelma vihollisvoimista maarintamilla 26.12.1939/sal./Perus-1726/1. KA; Päämaja Tiedusteluosasto Tied.pvk. 3275 Laskelma vihollisvoimista maarintamilla 7.1.1940/sal./T-4871/3. KA; Päämaja Tiedusteluosasto Tied.pvk. 4798 Laskelma vihollisvoimista maarintamilla 30.1.1940/sal./T-4871/3. KA; Päämaja Tiedusteluosasto Tied.pvk. 4949 Dislokaation täydennys 6.2.1940/sal/Perus-1726/3. KA; Päämaja Tiedusteluosasto Tied.pvk. 6130 Laskelma vihollisvoimista maarintamilla 21.2.1940/sal./T-4871/3. KA.

[341] Päämaja Tiedusteluosasto Tied.pvk. 1095 Itä-Karjalassa todetut vihollisvoimat 7.12.39/sal/Sark-1588/5. KA; Päämaja Tiedusteluosasto Tied.pvk. 1268 Vihollisvoimat Kannaksella 9.12.39/sal/Sark-1588/5. KA; Päämaja Tiedusteluosasto Tied.pvk. 1319 Laatokan pohjoispuolella toimivat vihollisen voimat 11.12.39/sal/Sark-1588/5. KA; Päämaja Tiedusteluosasto Tied.pvk. 3046 Laskelma Suomea vastaan toimineista hv-muodostelmista 4.1.40/sal/Sark-1588/5. KA; Päämaja Tiedusteluosasto Tied.pvk. 2373 Laskelma vihollisvoimista maarintamilla 26.12.1939/sal./Perus-1726/1. KA; Päämaja Tiedusteluosasto Tied.pvk. 3275 Laskelma vihollisvoimista maarintamilla 7.1.1940/sal./T-4871/3. KA; Päämaja Tiedusteluosasto Tied.pvk. 4798 Laskelma vihollisvoimista maarintamilla 30.1.1940/sal./T-4871/3. KA; Päämaja Tiedusteluosasto. Tied.pvk. 4962 Suomea vastassa olevat N-liiton ilmavoimat 31.1.40/sal/Sark-1588/5. KA; Päämaja Tiedusteluosasto Tied.pvk. 6130 Laskelma vihollisvoimista maarintamilla 21.2.1940/sal./T-4871/3. KA; Päämaja Tiedusteluosasto. Tied.pvk. 6102 Karjalan kannaksella esiintyvien uusien jv.divisioonien rauhanaikainen sijoitus 21.2.40/sal/Sark-1588/5. KA.

[342] Viljanen, T.V.: Päämaja ja sen toiminta. *Suomen sota 1941–1945* (1. osa, toim. Sotahistoriallisen tutkimuslaitoksen toimisto). Sotahistoriallisen tutkimuslaitoksen sotahistoriallisen toimiston julkaisuja IX. Kustannusosakeyhtiö Sotateos. Kuopio. 1965, s. 348–350; Grönvall, haastattelu (1984), s. 4.

kuun lopulla viisisivuinen raportti kertoi tarkasti Virossa toimineen puna-armeijan 65. armeijakunnan ja sen alaisten joukkojen sijainneista. Lokakuussa jaettiin myös tuorein käsitys puna-armeijan jalkaväkidivisioonan kokoonpanosta. Tiedusteluraportteja laadittiin silloin, kun jotain kerrottavaa oli. Vilkkaaseen aikaan tämä tarkoitti päivittäistä raportointia ja muutoin harvemmin.[343]

Kaikki tiedusteluosaston saamat raportit jaettiin ylipäällikölle, päämajoitusmestarille ja operatiiviselle osastolle, joiden vastuulle jäi johtopäätösten tekeminen saaduista tiedoista. Tiedusteluosaston kanta vallitsevasta tilanteesta selvitettiin operatiiviselle osastolle päivittäisten tilannetarkasteluiden yhteydessä. Talvisodassa tilanne oli sotilaallisesti selkeä, joten syvällisempiä sodankäynnin, sotapotentiaalin ja sotilaspolitiikan analyysejä ei tarvittu.[344]

Viimeistään tammikuussa ryhdyttiin jakamaan aakkostettuja nimilistoja puna-armeijan tiedossa olleesta päällystöstä. Noin 30-sivuinen raportti sisälsi satoja nimiä luutnantista armeijakunnan komentajaan ja komisaareihin. Lähes kaikilta heistä oli tiedossa numeron tarkkuudella joukko, johon henkilö kuului, joskin monessa tapauksessa tiedossa oli ainoastaan henkilön sukunimi. Muutamissa tapauksissa tiedettiin etunimi tai nimikirjaimet.[345]

Tiedusteluraporttien lisäksi tiedustelutoimiston kielitaitoiset reserviläiset aloittivat jo ennen sodan syttymistä erilaisten käännöstöiden tekemisen. YH:n alettua vanhoja sotilasaiheisia kirjoja ryhdyttiin kääntämään ja alettiin koostaa suomalais-venäläistä sotilassanakirjaa, jonka Otava julkaisi vuonna 1940. Sodan alettua suomalaisten haltuun jäänyt Puna-armeijan marssiopas Suomeen käännettiin suomeksi. Se sisälsi yksityiskohtaisia tietoja esimerkiksi Suomen tiestöstä. Tietoja olivat keränneet 1930-luvun mittaan todennäköisesti sekä neuvostoliittolaiset itse että heille tietoja toimittaneet suomalaiset. Kielenkääntäjiä työllistivät mahdollisesti talvisodan lopulla myös Neuvostoliiton radiolähetysten seuraaminen, sillä Päämajan propagandaosaston radiotarkkailulaitos liitettiin tiedusteluosastoon 29. helmikuuta 1940.[346]

Sodan kuluessa käännettyjen ohjesääntöjen tarkoituksena oli parantaa suomalaisten käsitystä puna-armeijan taistelutekniikasta ja taktiikasta. Joulukuussa valmistui käännös Leningradin sotilaspiirin jakamasta ohjeesta ”Yöllinen toiminta Suomen vastaisella rintamalla”, jossa kerrottiin puna-armeijan omien toimintaohjeiden lisäksi myös heidän käsityksestään siitä, miten suomalaiset toimivat heitä vastaan pimeällä. Tammi-

---

[343] Yleisesikunta tilastotoimisto KD No 1485 14.10.1939/U2/sal./Perus-1726/3. KA; Yleisesikunta tilastotoimisto Tilannekatsaus 16.10.-24.10.1939 24.10.1939/sal/Perus-1726/1. KA; Yleisesikunta tilastotoimisto Tilannekatsaus Itä-Karjalan oloihin 24.10.1939 mennessä 24.10.1939/sal/Perus-1726/1. KA; Yleisesikunta Tilastotoimisto No 181 Puna-armeijan taistelukuntoon kohdistuvia havaintoja 28.10.1939/U2/sal./Perus-1726/1. KA; Yleisesikunta Tilastotoimisto No 1711 Puna-armeijan joukkojen sijoitus Virossa 30.10.1939/U2/Sal/T-2867/7. KA; Yleisesikunta Tilastotoimisto No 1684 Todennäköisyyslaskelma Suomen rajoilla 30.10.39 olevista Neuvostoliiton sotavoimista 30.10.1939/U2/sal./Perus-1726/1. KA; Päämaja tiedusteluosasto Tied.pvk. 237 Tilannekatsaus Itä-Karjalan oloihin 24.10.1939 jälkeen 2.11.1939/sal/Perus-1726/1. KA; Päämaja tiedusteluosasto Tied.pvk. 397 Havaintoja Neuvostoliiton sisäisestä tilanteesta syys-marraskuulta 1939 13.11.1939/sal/Perus-1726/1. KA; Päämaja tiedusteluosasto Tied.pvk. 455 Tilannekatsaus Itä-Karjalan oloihin 15.11.1939/sal/Perus-1726/1. KA; Saukkonen, haastattelu (1983), s. 7.

[344] Heiskanen (1989), s. 117.

[345] Päämaja tiedusteluosasto Tied.pvk. N:o 4425 Vihollisvoimien päällystöä 25.1.40/sal/T-2867/8. KA; Päämaja tiedusteluosasto Tied.pvk. N:o 6860 Vihollisvoimien päällystöä 3.3.40/sal/Perus-6247/2. KA.

[346] Päämaja N:o 792 29.2.1940/40.Järj.1.sal./T-9102/8. KA; Paarma (1978), s. 16; Marttinen, haastattelu (1983), s. 1–3, 6–7. Käännöstöitä tekivät ainakin professori Martti Räsänen, maisteri Oskari Kostiainen, Niilo Marttinen ja Igor Vahros. Puna-armeijan marssiopas Suomeen -teoksen Antero Kuiton tekemä käännös julkaistiin myöhemmin vuonna 1989 salanimellä. Kautto, Antero: *Puna-armeijan marssiopas Suomeen 1939*. Karisto. Suomi. 1989.

kuussa 1940 lähetettiin koulutusosastolle edelleen jaettavaksi Neuvostoliiton rajavartiojoukkojen ohje ”valkosuomalaisia diversantti-(sissi) joukkoja vastaan” taistelusta. Maaliskuun alussa saatiin käännettyä Leningradin sotilaspiirin kolmesivuinen tiedusteluohje.[347]

Juuri ennen sodan päättymistä ehdittiin julkaista 30-sivuinen käännös sotasaaliiksi saadusta väliaikaisesta ohjesäännöstä ”joukkojen toimintaa varten metsäolosuhteissa”. Siinä ohjeistettiin taistelu suomalaisessa maastossa suomalaista taktiikkaan vastaan hyödyntäen erityisesti jalkaväen, hyökkäysvaunujen ja ilmavoimien yhteistoimintaa. Maaliskuun alkupuolella valmistui myös käännös puna-armeijan 30-sivuisesta ohjeesta ”vihollisen linnoitetun puolustusaseman murtamisesta”. Sotasaalismateriaali sisälsi paljon postikortteja, joita puna-armeijan sotilaat olivat lähettäneet kotijoukoilleen. Korttien sisällön perusteella pystyttiin arvioimaan Neuvostoliitossa vallinneita mielialoja, joista Mannerheimille toimitettiin lauantaisin Mielialat Venäjällä -katsaus. Katsauksen tiedon perustuivat pääasiassa sotasaaliskirjeisiin, joita piti enimmillään käydä läpi 3 000 yhtä katsausta varten.[348]

Sodan aikana tiedustelutoimisto koosti ja jakoi joukkojen käyttöön myös hyvin yksityiskohtaista taisteluteknisen tasan tietoa puna-armeijan toiminnasta. Tällaisia olivat esimerkiksi todennäköisesti sotasaalisasiakirjasta käännetty taulukko erään divisioonan johtamiseen käyttämistä valorakettisignaaleista, tiedot puna-armeijan käyttämistä koodistoista, puna-armeijan kuulusteluohje suomalaisia sotavankeja varten, valokuvasarjat Neuvostoliiton hyökkäysvaunujen ja panssariautojen päätyypeistä sekä yksittäisen rintamanosan taistelukokemukset. Tammikuussa 1940 julkaistiin ohjesääntömuodossa vihkonen, jossa oli piirroksinä puna-armeijan arvo- ja aselajimerkit sekä heidän käyttämät taktiset ja karttamerkit. Neuvostoliiton talvisodassa käyttämistä hyökkäysvaunuista ja panssariautoista julkaistiin toukokuussa 1940 runsaasti valokuvia ja teknisiä yksityiskohtia sisältänyt noin 25-sivuinen raportti.[349]

Sodan päätyttyä yhtenä ensimmäisistä raporteista laadittiin kokonaisesitys Suomea vastaan hyökänneiden joukkojen perustamisesta. Ensimmäinen suppea versio jaettiin maaliskuun lopussa, mutta huhtikuun puolivälissä valmistui liitteineen 25-sivuinen laajempi raportti. Se esitti seikkaperäisesti Suomea vastaan toimineet joukot, missä ne oli perustettu, mistä ne oli tuotu rintamalle ja mistä niitä sodan aikana täydennettiin. Perustamisalueet oli merkitty raportin liitteenä olevaan karttaan, josta selvisi myös Eu-

---

[347] Päämaja tiedusteluosasto N:o 52 2.1.1940/Tied1/sal/T-17649/11. KA; Päämaja tiedusteluosasto No 385 11.1.1940/sal/T-17649/11. KA; Päämaja tiedusteluosasto No 1971 päiväämätön (vastaanotettu Koul.os. 2.3.1940)/Tied.1/40/sal/T-17649/12. KA.

[348] Päämaja koulutusosasto Venäläinen väliaikainen ohjesääntö joukkojen toimintaa varten metsäolosuhteissa 5.3.1940/Koul.2/40/T-17649/12. KA; Kannaksen armeijan esikunta No 448 10.3.40/II/4/40/Perus-725/3. KA; Päämaja tiedusteluosasto Venäläiset asiakirjat, sotasaaliskirjeet (1943)/T-3571/1. KA; Päämaja tiedusteluosasto Venäläiset asiakirjat, sotasaaliskirjeet (1943)/T-3571/2. KA; Raski, haastattelu (1983), s. 7; Marttinen, haastattelu (1983), s. 5–6.

[349] Yleisesikunta tilastotoimisto N:o 1727 2.11.1939/U2/sal./Perus-1726/3. KA; Päämaja Tiedusteluosasto N:o 1002 Havaintoja venäläisten taktiikasta 5.12.1939/sal/Perus-1726/1. KA; Päämaja Tiedusteluosasto N:o 1121 5.12.1939/sal/Perus-1726/1. KA; Päämaja Tied.os. D.No 2183 8.12.1939/sal/Perus-1726/1. KA; Päämaja Jaosto II N:o 2219 8.12.1939/Tied.1/sal/Perus-1726/1. KA; Päämaja tiedusteluosasto N:o 1274 II AK:n kokemuksia ja havaintoja 6.12. mennessä 12.12.1939/sal/Perus-1726/1. KA; Päämaja tiedusteluosasto N:o 2355 14.12.1939/Tied.1/sal./Perus-1726/1. KA; Päämaja Tiedusteluosasto N:o 2626 Luettelo venäläisten käyttämistä merkinantotavoista 25.12.1939/Tied. 1/Perus-1726/3. KA; Päämaja Tiedusteluosasto N:o 2356 (päiväämätön, todennäköisesti joulukuun lopulta)/tied.1/sal/Perus-1726/3. KA; Päämaja Koul. 2/40 3.1.1940 Puna-armeijan arvo- y.m. merkit (Päämajan tiedusteluosaston julkaisu)/Pk-1924/6. KA; Päämaja Tiedusteluosasto No 7841 Venäläisestä hv-kalustosta ja sen käytöstä äsken päättyneen sodan kokemuksien valossa 7.5.40/sal./Päämajan asiakirjoja/Gustaf Mannerheimin arkisto. KA.

roopan puoleisen Neuvostoliiton rautatie- ja tieverkosto, joita pitkin joukkoja kuljetettiin.[350] Raportin sisällön ollessa hieman erisävyinen kuin määräajoin julkaistuissa puna-armeijaa käsitelleissä raporteissa, jää raportista vaikutelmaksi, että tuoreeltaan haluttiin saada selvyys myös vastaisuuden varalle siitä, miten Neuvostoliitto keskitti Suomea vastaan sotaan osallistuneet joukot.

Sodan jälkeen tilanteen seuraamista jatkettiin itärajaa laajemmalta alueelta. Toukokuun lopussa 1940 julkaistiin kooste kevään aikana saaduista tiedoista Neuvostoliiton Latviassa, Liettuassa ja Puolassa olevista joukoista. Seitsemänsivuisessa raportissa eriteltiin maittain, kaupungeittain ja tukikohdittain joukkonumeron tarkkuudella maavoimien, rannikkopuolustuksen ja ilmavoimien joukkojen sijoituksia. Tietolähteet jätettiin pääosin ilmoittamatta, mutta tiedoissa Liettuassa olevien joukkojen kokonaismäärästä tuotiin esiin ero virallisen lähteen ilmoittaman 35 000 ja tarkistamattomana tietona saadun 50 000 välillä. Puolan tietojen kerrottiin olevan tarkistamattomia ja kokonaismäärän arvioitiin olevan noin 500 000. Joukkojen määrän tiedettiin kasvaneen talvisodan päättymisen jälkeen. Myös huhtikuussa 1940 tapahtuneesta Tanskan miehityksestä saatiin tuoreeltaan tietoja.[351]

Toukokuun lopussa valmistui ilmeisesti Mauno Kotilaisen laatima yhdeksänsivuinen raportti Neuvostoliiton panssariaseen käytöstä sodan aikana. Kesäkuussa julkaistiin samasta teemasta kuusisivuinen lista korjauksista asioihin, joita oli jaettu joukoille tiedoksi sodan aikana esimerkiksi Taktillisten oppaiden I-X välityksellä. Kesäkuun lopulla arvioitiin erikseen Neuvostoliiton merivoimien toimintaa Baltian maiden miehityksen aikana.[352]

Syksyllä 1940 raportoitiin havaintoja Neuvostoliiton ilmavoimien toiminnasta. Maan länsiosissa havaittujen kalustosiirtojen lisäksi raportissa oli mielenkiintoisia havaintoja kahdesta ilmasotaharjoituksessa, joiden harjoituskehyksen tiedettiin liittyneen nimenomaan Suomea vastaan kohdistuvaan sotaan. Harjoituksissa esimerkiksi pommitusilmavoimat saivat kohteikseen muun muassa Kouvolan ja Lappeenrannan alueella sijaitsevia esikuntia sekä Savon radalla liikkuneita kuljetuksia. Lisäksi saatiin todennäköisesti Suomen ilmavoimille hyödyllisiä taktiikkaan liittyviä havaintoja, kuten ilmavoimien toiminta yöllä.[353]

Keväällä 1940 tiedusteluosasto jakoi ohjeet siitä, miten Neuvostoliiton sanoma- ja aikakauslehtien seuraaminen ja raportointi toteutettiin. Osastolla oli määrätyt henkilöt, jotka lukivat saapuneet lehdet päivittäin, laativat mielenkiintoisista aiheista artikkeliselosteita jaettavaksi pääasiassa tiedustelujaoston sisällä sekä arkistoivat mielenkiintoiset artikkelit käsketyllä tavalla. Todennäköisesti asiakirjalla haluttiin terävöittää toimintaohjeita, sillä Neuvostoliiton lehdistön seuraaminen oli aloitettu helmikuussa. Uutistiedoista laaditut raportit olivat noin 10-sivuisia koonnoksia, joissa kävi ilmi yksittäisten uutisten sisältö, sen lähde sekä tiedot, joilla uutisen löytää arkistosta. Kat-

[350] Päämaja Tiedusteluosasto. Tied.pvk. 7434 Neuvostoliiton Suomea vastaan toimineet joukot ja niiden muodostaminen 29.3.40/sal/Sark-1588/5. KA; Päämaja Tiedusteluosasto. Tied.pvk. 7593 Suomea vastaan toimineiden Neuvostoliiton joukkojen muodostaminen 16.4.40/sal/Sark-1588/5. KA.
[351] Päämajan tiedusteluosasto tied.pvk N:o 7736 16.4.1940/sal./T-2866/8. KA; Päämaja tiedusteluosasto Tied.pvk. N:o 7476 24.5.40/sal/T-2867/4. KA.
[352] Päämaja tiedusteluosasto Tied. pvk. N:o 7975 27.5.40/sal/T-17649/12. KA; Päämaja tiedusteluosasto Tied.pvk. No 8373 25.6.1940/sal./T-17649/12. KA; Päämaja tiedusteluosasto Tied. pvk. N:o 8386 26.6.40/sal/T-2866/8. KA.
[353] Päämaja tiedusteluosasto Tied.pvk. N:o 9074 Huomioita Neuvostoliiton ilmavoimista elokuulta 1940 5.9.40/sal/Sark-1588/15. KA; Päämaja tiedusteluosasto Tied.pvk. N:o 9676 Huomioita Neuvostoliiton ilmavoimista syys-lokakuulta 1940 13.11.40/sal/Perus-6247/5. KA.

sauksissa oli paljon poliittisiin, sotateknisiin ja yleissotilaallisiin asioihin liittyviä artikkeleita, mutta jonkin verran myös päättyneen talvisodan toiminnasta tai taisteluista kertovia artikkeleita. Useimmat artikkeleista ovat joko Pravdasta, Izvestijasta tai Krasnaja Zvezdasta. Elokuussa 1940 laadittiin erillinen raportti Krasnaja Zvezdan artikkelista, jossa puolustusasian kansankomissaari Semjon Timošenko kertoi puna-armeijan elokuussa järjestämästä harjoituksesta. Harjoitus perustui muun muassa talvisodan kokemuksiin ja siinä korostettiin tykistön ja panssarijoukkojen käyttöä.[354] Näistäkin tiedoista oli jonkinlaista hyötyä viholliskuvan ja siihen liittyneiden asioiden kanssa työskennelleille tiedustelu-upseereille.

Ennen talvisotaa julkaistujen määräaikaiskatsausten julkaiseminen jatkui kesäkuussa 1940. Aikaisemman käytännön mukaisesti niillä oli laaja yli 100 kappaleen jakelu korkeimmille poliittisille päättäjille, Päämajaan, jouko-osastoille ja sotilasasiamiehille. Ensimmäisen katsauksen aluksi todettiin, että sotaa edeltäneeseen aikaan verrattuna tietojen saaminen Neuvostoliitosta oli huomattavasti vaikeampaa, joten tiedot eivät ole niin täydellisiä kuin voisi toivoa. Katsausten laajuus oli useita kymmeniä sivuja.[355]

2.4 Talvisodan tase

> *"YH:n ja sodan aikana tilastotoimisto Päämajan tiedusteluosastoksi laajennettuna oli se elin, johon tietojen hankinta, jakelu ja hyväksikäyttö sotatoimien johtamiseksi sekä yleensä koko tiedustelutoimintamme järjestely ja johto Päämajassa keskittyi."*[356]

Talvisodan jälkeen Päämajan tiedustelun johdolla ryhdyttiin keräämään havaintoja sotakokemuksista ja kehittämään toimintaa niiden perusteella. Keväällä 1940 tiedusteluosasto käski yhtymiä laatimaan raportit havainnoistaan tiedustelusta talvisodassa. Kesäkuussa 1940 järjestettiin Helsingissä noin viikon kestänyt tiedustelun neuvottelu- ja ohjaustilaisuus. Maavoimien esikuntaa, armeijakuntia ja divisioonia pyydettiin lähettämään tilaisuuteen tiedustelutoimistojen päälliköt, yksi tiedustelu-upseeri ja yksi nuorempi upseeri, joka oli toiminut tai oli sopiva tulevaisuudessa toimimaan tiedustelutehtävissä. Tilaisuuden tarkoitus oli keskustella "tiedustelupalvelusta koskevista tärkeistä kysymyksistä". Keskusteluista syntynyt pöytäkirja oli laajuudeltaan 235 sivua,

---

[354] Päämaja tiedusteluosasto No 3178 päiväämätön (vastaanotettu Op.os. 23.5.40)/Tied./40./Sark-1588/14. KA; Päämaja tiedusteluosasto D. N:o 8079 Katsaus N:o 1 Neuvostoliiton ja venäl. sanoma- ja aikakauslehtien kirjoituksiin 14.2.–12.5.40 päiväämätön/sal/Sark-1588/14. KA; Päämaja tiedusteluosasto D. N:o 3270 Katsaus N:o 2 Neuvostoliiton ja venäl. sanoma- ja aikakauslehtien kirjoituksiin 17.2.–20.5.40 30.5.40/Tied./40/sal/Sark-1588/14. KA; Päämaja tiedusteluosasto N:o 3529 Katsaus N:o 4 Neuvostoliiton ja sanoma- ja aikakauslehtien kirjoituksiin ajalta 26.4.–5.6.40 17.6.40/Tied./40/sal/Sark-1588/14. KA; Päämaja tiedusteluosasto D. N:o 4431 Katsaus N:o 20 Neuvostoliiton lehdistö ajalta 15.–24.8.40 7.9.40/Tied./40./T-17649/12. KA; Päämaja tiedusteluosasto D. N:o 4489 Katsaus N:o 20 Neuvostoliiton lehdistö ajalta 10.–28.8.40 12.9.40/Tied./40./T-17649/12. KA; Päämaja tiedusteluosasto N:o 4422 Moskovan sotilaspiirin taktilliset harjoitukset 25.8.1940/Tied. 40/Sark-1588/15. KA; Tynkkynen (1996), s. 147.

[355] Päämaja tiedusteluosasto Tied.pvk. No 8075 Tiedotuksia Neuvostoliitosta No 1 15.6.1940/sal./T-17649/12. KA; Päämaja tiedusteluosasto Tied.pvk. No 8653 Tiedotuksia Neuvostoliitosta No 2 30.7.1940/sal./T-17649/12. KA; Päämaja tiedusteluosasto Tied.pvk. No 9861 Tiedotuksia Neuvostoliitosta No 4 23.12.1940/sal./Perus-6247/19. KA.

[356] Pääesikunta ulkomaaosasto N:o 9798 Maavoimien tiedustelupalveluksen järjestely sotakokemusten perusteella, erikoisesti määrävahvuuksia sekä henkilöstön valintaa, sijoitusta ja koulutusta silmällä pitäen 15.12.1940/sal/T-17649/16. KA.

mutta sitä ei ole löytynyt. Sen sijaan saatavilla on Päämajan tiedusteluosaston samaisen materiaalin pohjalta laatima lähes 28-sivuinen raportti.[357]

Vertailun vuoksi todettakoon, että tällaisia ”tilinpäätöksiä” ei myöhemmin jatkosodan aikana tiettävästi laadittu. Eri tiedustelulajien hyödyllisyyttä ja esikuntien tiedusteluupseerien toimintaa talvisodassa käsiteltiin raporteissa laajasti. Toisaalta raportit eivät juurikaan sivunneet Päämajan tiedustelutoimiston toimintaa, vaan käsittelivät asiaa Päämajan alaisten yhtymien tasolla.

Hankitut vihollistiedot

Sotatoimiyhtymien roolia tietojen tuottajina arvioitaessa on muistettava, että niillä oli käytössään lähes kaikkien tiedustelulajien suorituskykyjä. Vaikka niiden tiedustelun maantieteellinen ulottuvuus oli rajoittunut, tuottivat ne sodan kuluessa määrällisesti eniten tietoa vihollisen joukoista. Yhtymissä partiointiin kykenevän tiedustelujoukon puutetta korvattiin sodan kuluessa pääasiassa joukkokohtaisesti improvisoiden. Yhtenä tiedonhankintakeinona käytössä oli puhelinkuuntelu, mutta laitteita ja kielitaitoista henkilöstöä oli niin vähän, että tuloksia ei saatu aikaan, vaikka toiminnan hyödyllisyys asemansodan olosuhteissa tunnistettiin. Yhtymien oman lentotiedustelun tehokas hyödyntäminen oli ainakin Kannaksen olosuhteissa haastavaa.[358] Merivoimat oli omine suorituskykyineen omalla vastuualueellaan sotatoimiyhtymien kaltainen tiedon tuottaja.

Kannaksen armeijan esikunnan mukaan ”vankien kuulustelu antoi eittämättömästi parhaimmat tulokset.” Sotavankiraporttien perusteella väite on uskottava, sillä vangit kertoivat kuulusteluissa valtavasti puna-armeijaan ja käynnissä olleeseen sotaan liittyneitä asioita. Tämä pätee myös Päämajan johdossa olleisiin vankileireillä toimineisiin kuulustelijoihin, joiden tuottamissa tiedoissa ei ole havaittavaa eroa lähempänä rintamia tehtyihin kuulusteluihin verrattuna. Kannaksen armeijan alueella toimineiden Viipurin alatoimiston kuulustelijoiden täsmälliseen ja nopeaan toimintaan oltiin erityisen tyytyväisiä. Sotatoimiyhtymissä vankien kuulustelua ja sotasaalisasiakirjojen tutkimusta vaikeutti kielitaitoisen ja osaavan henkilöstön sekä kuulustelua käsittelevien ohjeiden ja oppaiden puute. Tästä syystä ei onnistuttu selvittämään riittävissä määrin esimerkiksi vihollisjoukkojen vahvuuksia ja aseistusta. Päämaja järjestikin keväällä 1940 ja uudestaan alkuvuodesta 1941 viisipäiväisen kuulustelijoiden ja tulkkien koulutustilaisuuden.[359] Sotavankien kuulustelussa ja sotasaalisasiakirjojen tutkimisessa havaitut puutteet, Päämajan tiedustelutoimiston rajoittunut kyky kyseisen materiaalin käsittelyyn sekä se, miten nämä havainnot sodan jälkeen esitettiin, enteilivät Päämajan

---

[357] MaVE No 30 27.3.1940/II/8/40/Perus-1726/3. KA; Maavoimien esikunta Op.os. No 923 Kannaksen armeijan kokemukset tiedustelun alalta, Armeijakuntien (vastaavien) kokemuksiin perustuva yhteenveto tiedustelutoiminnan suhteen 29.4.40/II/3/40/sal/T-17649/10. KA; Päämaja Jaosto II N:o 3199 25.5.1940/tied/40/T-17649/12. KA; Pääesikunta ulkomaaosasto N:o 9798 Maavoimien tiedustelupalveluksen järjestely sotakokemusten perusteella, erikoisesti määrävahvuuksia sekä henkilöstön valintaa, sijoitusta ja koulutusta silmällä pitäen 15.12.1940/sal/T-17649/16. KA.

[358] Maavoimien esikunta Op.os. No 923 Kannaksen armeijan kokemukset tiedustelun alalta 29.4.40/II/3/40/sal/T-17649/10. KA

[359] Maavoimien esikunta Op.os. No 923 Kannaksen armeijan kokemukset tiedustelun alalta, Armeijakuntien (vastaavien) kokemuksiin perustuva yhteenveto tiedustelutoiminnan suhteen 29.4.40/II/3/40/sal/T-17649/10. KA; Päämaja Jaosto II N:o 3199 25.5.1940/tied/40/T-17649/12. KA; Pääesikunta ulkomaaosasto N:o 9798 Maavoimien tiedustelupalveluksen järjestely sotakokemusten perusteella, erikoisesti määrävahvuuksia sekä henkilöstön valintaa, sijoitusta ja koulutusta silmällä pitäen 15.12.1940/sal/T-17649/16. KA; Pääesikunta tilastotoimisto No 5484 3.12.40/sal/T-17649/14. KA.

tekemää johtopäätöstä erillisen kuulustelu- ja sotasaalismateriaalin tutkimuselimen perustamisesta, kuten jatkosodan alussa sitten tapahtui.

Sotatoimiyhtymien tiedustelulle merkittävä tekijä oli ennen sotia laiminlyöty tiedustelukoulutus. Tiedustelu-upseerikoulutuksen puutteet ilmenivät esimerkiksi tiedusteluilmoitusten laadussa sekä tehtävissä vaadittavan arvostelukyvyn puuttumisena. Henkilöstö ei tuntenut riittävällä tasolla vihollisen joukkoja, sotilassanastoa ja lyhennyksiä. Päämaja yhtyi yhtymistä tulleisiin esityksiin siitä, että tiedustelukoulutusta oli lisättävä kaikkien henkilöstöryhmien koulutukseen miehistötasolta Sotakorkeakouluun. Koulutuksen kehittämisen tavoitteena oli osaavampien tiedustelu-upseerien tuottaminen ja paremmin tiedustelua ymmärtävien päälliköiden ja komentajien kasvattaminen. Ajantasaisten ohjesääntöjen puute tiedostettiin ja tiedustelun ylin johto ilmoitti syksyllä 1940, että ehdotus tiedusteluohjesäännöksi oli parhaillaan tekeillä.[360]

Yksi Päämajalle arvokkaita tietoja tuottanut toimija oli viestitiedustelutoimiston johtama radiotiedustelu. Vaikka suomalaiset eivät pystyneet lukemaan kaikkia Neuvostoliiton koodeja, tuotti radiotiedustelu vähintään riittävästi tietoa rintamille suunnatuista joukoista sekä rintamilla olleiden joukkojen tilanteesta. Tämäkään tiedonhankintakeino ei ollut aukoton, sillä toisinaan vihollisen joukot onnistuivat liikkumaan itärajan takana tai esimerkiksi Virossa siten, että radiotiedustelulle joko ei tullut sanomia, joita avata, tai sanomia ei saatu ajoissa, jos lainkaan, auki. Muihin tiedustelulajeihin verrattuna radiotiedustelun etu oli, että se pystyi joitain poikkeuksia lukuun ottamatta tuottamaan tietoa vihollisen toiminnasta myös ennen ja jälkeen sotakuukausien.

Lentorykmentti 4:n lentotiedustelu toimi sotakuukausien aikana pääasiassa hyvin. Vihollisen sodan edetessä tiivistynyt ilmapuolustuskaan ei täysin estänyt kaukotoimintayksiköiden toimintaa. Toisinaan toiminnan esti kuitenkin sää. Lentotiedustelulla saatiin vihollisjoukoista hyvin konkreettisia tietoja itärajan takaa ja Suomenlahdelta, mahdollisesti myös Virosta, sillä toiminta perustui joko lennon aikana tai valokuvista jälkeenpäin tehtyihin visuaalisiin havaintoihin. Lentotiedustelu oli yksi ketterimmin ja vähäisimmällä viiveellä suunnattavista tiedustelun suorituskyvyistä, mutta toiminnalle oli myös ominaista, että harvat koneet tekivät havaintoja ajallisesti ja paikallisesti rajatuilla alueilla. Todennäköisesti Neuvostoliiton puolelle lentäminen rajoittui sotakuukausien ajalle, joten tästä kyvystä oli vähemmän hyötyä niiden ulkopuolella.

Tiedustelutoimiston johdossa olleiden alatoimistojen tiedustelullinen hyödyllisyys oli toiminnallisesti ja maantieteellisesti jakautunut. Etelässä Viipurin alatoimisto tuki merkittävällä tavalla Kannaksen armeijan kuulustelu- ja sotasaalismateriaalin tutkimustyötä. Pohjoisessa etenkin Rovaniemen alatoimisto hankki asiamiestensä, yhteistyöverkostonsa ja omien partioidensa avulla tietoja, joita ei todennäköisesti olisi muuten saatu. Pohjoisen alueen rintamatilanteen lisäksi tietoja saatiin yhtäältä syvältä Murmanskin alueelta ja toisaalta esimerkiksi Norjan taisteluista keväällä 1940. Sodan jälkeen sotatoimiyhtymät esittivät, että niillä olisi hyödyllistä olla käytössään oma asiamiessuorituskyky, joka hankkisi tietoja yhtymän tarpeisiin. Tätä olisi tarvittu esimerkiksi Kannaksella tuottamaan ennakkotietoja helmikuun suurhyökkäyksestä. Toisaalta Matti Kosonen on arvioinut, että talvisodan aikana ainakin Sortavalan, Kajaanin ja

[360] Maavoimien esikunta Op.os. No 923 Kannaksen armeijan kokemukset tiedustelun alalta, Armeijakuntien (vastaavien) kokemuksiin perustuva yhteenveto tiedustelutoiminnan suhteen 29.4.40/II/3/40/sal/T-17649/10. KA; Päämaja Jaosto II N:o 3199 25.5.1940/tied/40/T-17649/12. KA; Pääesikunta ulkomaaosasto N:o 9798 Maavoimien tiedustelupalveluksen järjestely sotakokemusten perusteella, erikoisesti määrävahvuuksia sekä henkilöstön valintaa, sijoitusta ja koulutusta silmällä pitäen 15.12.1940/sal/T-17649/16. KA; Mäkipää (1975), s. 8–9.

Petsamon alatoimistojen agenttitoiminnassa Neuvosto-Karjalassa oli todennäköisesti vaikeuksia.[361]

Sotakuukausien vankikuulusteluiden lisäksi alatoimistojen rooli korostui välirauhan ajan salaisessa partioinnissa, jolla pystyttiin muun muassa tuottamaan huojentavia tietoja Karjalan kannakselta elokuun 1940 aikana. Aikaisemmassa tutkimuksessa nämä kaksi tiedustelukeinoa on usein jätetty vähälle huomiolle, kun alatoimistojen merkitystä on verrattu jatkosodan kaukopartiointiin. Tämän tutkimuksen aikana selvisi, että etenkin talvisotaa edeltäneiden ja seuranneiden kuukausien aikana alatoimistot olivat yksi merkittävimmistä tiedonhankkijoista.

Tiedustelutoimiston johdossa ollut Jaos V johti salaista tiedustelua, vaikka osa tietoja tuottaneista asiamiehistä mahdollisesti raportoi suoraan toimisto- tai osastopäällikölle. Heiskasen aikaisemmasta käsityksestä poiketen jaoksen toiminta alkoi jo ennen vuotta 1940, todennäköisesti ennen talvisotaa. Jaos kykeni tuottamaan esimerkiksi Baltian alueelta sellaisia tietoja Neuvostoliiton joukoista, joita ei millään muulla tavalla olisi ollut saatavissa. Ominaista tosin oli, että tiedon kulun viive oli usein päiviä, joskus jopa viikkoja. Jaoksen merkittävyyttä tietojen tuottajan lisää se, että se kykeni siihen myös sotakuukausien ulkopuolella.

Sotilasasiamiesjärjestelmän merkitys viholliskuvan muodostumiselle syksystä 1939 syksyyn 1940 ei ollut keskeinen, vaikka joitain tietoja tätäkin kautta saatiin. Sotilasasiamiesten tiedonhankintaan oli liittynyt 1920- ja 1930-luvuilla sotaharjoitusten seuraamista sekä Neuvostoliitossa agenttiverkon ohjaamista ja ainakin yksittäisessä tapauksessa sotilasasiamiehen vaihtamiseen johtanut ilmatorjuntakaluston kuvaustapaus Leningradissa[362]. Tällaista taustaa vasten Moskovan-sotilasasiamiesten tiedonhankintamatkat ennen ja jälkeen talvisodan eivät näytä huomattavan poikkeuksellisilta, mutta korostavat osaltaan sitä, että tietoja pyrittiin saamaan kaikin mahdollisin keinoin.

Alaluvussa 2.1 kuvatulla tavalla useat tiedustelulajit tuottivat viholliskuvaan samankaltaisia tietoja. Esimerkiksi vihollisen joukkonumeroista tai komentajista saatiin tietoja niin sotavankikuulusteluiden, sotasaalisasiakirjojen kuin radiotiedustelun avulla. Siten tiedustelulajit jossain määrin sekä täydensivät toistensa jättämiä aukkoja että varmensivat jo jollain toisella tiedustelulajilla aikaisemmin hankittua tietoa. Tiedustelulajien välillä oli kuitenkin merkittäviä eroja syksyjen 1939 ja 1940 välillä vuorotelleiden sodan ja rauhan vaiheiden aikana. Sotakuukausien ulkopuolellakin esimerkiksi radiotiedustelu, alatoimistot ja Jaos V kykenivät tuottamaan viholliskuvalle merkittäviä tietoja.

[361] Maavoimien esikunta Op.os. No 923 Kannaksen armeijan kokemukset tiedustelun alalta, Armeijakuntien (vastaavien) kokemuksiin perustuva yhteenveto tiedustelutoiminnan suhteen 29.4.40/II/3/40/sal/T-17649/10. KA; Elfvengren, Kosonen & Laidinen (2010), s. 54.
[362] Ruotsalainen (2019), s. 139–150; 228–236.

Tiedustelutoimiston toiminta ja viholliskuvan muodostaminen

> *"Tiedustelun on palveltava ensi sijassa operatiivista toimintaa. Tämä vaatimus edellyttää hyvää ja luottamuksellista yhteistyötä tsto II:n ja III:n välillä sekä joustavaa, tosiolojen vaatimuksiin sopeutuvaa ja hidastavista muodollisuuksista vapaata esikuntapalveluksen järjestelyä."*[363]

Päämajan tiedustelu luonnehti viholliskuvan muodostamiseen liittyneitä tehtäviä sotatoimiyhtymissä sodan jälkeen seuraavasti: Tietojen kokoaminen ja muokkaus tarkoitti ilmoitusten vastaanottoa, vankien kuulustelua ja sotasaaliin tutkimista, "tietoainehiston" järjestelyä, arvostelua ja tarkistamista. Tilanteen ja sen kehityksen seuraaminen edellytti muun muassa tilannekartan ja tarvittavien erikoiskarttojen ylläpitämistä, vihollisen joukkojen, organisaation, taktiikan, aseistuksen, varustuksen ja mielialan jatkuvaa seuraamista sekä luetteloiden ja kortistojen ylläpitämistä niistä. Lisäksi tiedustelun tehtävä oli ohjata tiedonhankintaa sekä jakaa tietoa muun muassa tilanneilmoitusten ja muiden raporttien välityksellä.[364]

Alaisten tekemien havaintojen perusteella Päämajan tiedustelutoimiston muokkausjaoksen toiminnassa oli kehitettävää. Esimerkiksi se, että radiotiedustelutiedot lähetettiin Päämajasta yhtymiin muokkaamattomina, pakotti paljon pienemmän yhtymän tiedustelutoimiston käyttämään huomattavasti aikaa tietojen tarkastamiseen. Ennen niiden jakamista Päämajan tiedustelutoimistossa tietoja olisi pitänyt muokata, eli eri tietoja tulkita, tehdä johtopäätöksiä ja oletuksia sekä laatia yhteenvetoja.[365] Ilmiössä oli todennäköisesti osittain kyse siitä, että tiedot haluttiin välittää mahdollisimman nopeasti niitä oletettavasti tarvitseville. Todennäköisesti toinen osa selitystä on, että havainto heijastelee jo alaluvussa 1.4 herännyttä kysymystä siitä, ymmärrettiinkö tiedustelun piirissä ennen sotaa syvällisemmin, mitä muokkaustyössä pitäisi tehdä. Kuvausten perusteella tätä asiaa ei ainakaan osattu selkeästi avata oppaissa tai opinnäytetöissä. Kolmas todennäköinen osaselitys on kiire. Päämajan tiedustelutoimiston vahvuus kasvoi huomattavasti jatkosodan aikana, mikä todennäköisesti johtui siitä, ettei toimistossa ollut talvisodassa riittävästi henkilöstöä käsittelemään kaikkea hankittua tietoa.

Tiedustelutoimiston työskentelystä talvisodan aikana, sekä sitä edeltäneinä ja seuranneina rauhan kuukausina, muodostuu kaksijakoinen kuva. Yhtäältä esimerkiksi huolimattomuus asiakirjojen laatimisen yksityiskohdissa ja maininta siitä, että "ei oikein vielä osattu" luovat kuvaa siitä, että lähes 20-vuotias sotilastiedustelu ei ollut aivan valmis siihen, mitä sota-aika toiminnalta edellytti. Tätä kuvaa tukee Paasosen myöhempi maininta siitä, että tiedustelun resursointi oli laiminlyöty ennen sotia. Sotilastiedustelun valmistautumattomuutta tukevat myös Panschinin väitöstutkimuksessa syntyneet havainnot. Esimerkiksi valvontaosaston perustaman rintama- ja kotialueen kenttäorganisaation toiminta työjärjestyksineen ja ohjeistuksineen synnytettiin vasta

---

[363] Pääesikunta ulkomaaosasto N:o 9798 Maavoimien tiedustelupalveluksen järjestely sotakokemusten perusteella, erikoisesti määrävahvuuksia sekä henkilöstön valintaa, sijoitusta ja koulutusta silmällä pitäen 15.12.1940/sal/T-17649/16. KA. Päämajan luonnehdinta tiedustelusta kirjattiin sotatoimiyhtymien työskentelyyn liittyen, mutta todennäköisesti se kuvaa laajemminkin tuolloin vallinnutta käsitystä.

[364] Pääesikunta ulkomaaosasto N:o 9798 Maavoimien tiedustelupalveluksen järjestely sotakokemusten perusteella, erikoisesti määrävahvuuksia sekä henkilöstön valintaa, sijoitusta ja koulutusta silmällä pitäen 15.12.1940/sal/T-17649/16. KA.

[365] Maavoimien esikunta Op.os. No 923 Kannaksen armeijan kokemukset tiedustelun alalta, Armeijakuntien (vastaavien) kokemuksiin perustuva yhteenveto tiedustelutoiminnan suhteen 29.4.40/II/3/40/sal/T-17649/10. KA.

sodan aikana[366]. Toisin sanoen, huolimatta siitä, että Yleisesikunnan osasto 2 päätyönään tiedusteli Neuvostoliittoa sotia edeltäneen ajan, on esitettyjen esimerkkien valossa selvää, että sodan ajan toiminnan valmistelut olisi voitu tehdä perusteellisemminkin.

Päämajan tiedustelutoimiston muokkaustyössä ja viholliskuvan muodostamisessa selkeimmin aliresursoituja lyhyen talvisodankin olosuhteissa olivat muokkauksen meri- ja ilma-asioista vastanneet toiminnot, jotka olivat yksi ihminen kumpaisessakin. Vaikka maarintaman voi sanoa olleen sotatoimissa keskeisin, oli tämä henkilöstön epätasapaino huomattava suhteessa merivoimien ja ilmapuolustuksen esikuntien tiedustelukykyyn. Toinen aliresurssoitu toiminto Päämajan tiedustelutoimistossa oli sotasaalisasiakirjojen käsittely, jota oli jatkettava sodan päätyttyä kesään asti ennen kuin kaikki materiaali oli käsitelty. Sitä, ettei muokkaustyön henkilöresurssi ollut riittävä, kuvastaa myös operatiivisen osaston näkemys tiedusteluosastosta lähinnä tietojen välittäjänä. Myös Elfvengren on tulkinnut, että raakatiedon määrä ylitti muokkauksen voimavarat, eikä hankituista tiedoista siten ollut vastaavaa hyötyä[367]. Viimeiset arviot Neuvostoliiton hyökkäysaikeista marraskuulta 1939 ovat omiaan alleviivaamaan sitä, että suoritukseen jäi parantamisen varaa, vaikkei Neuvostoliitto ollutkaan keskittänyt joukkojaan Suomen lähialueille täysin tiedustelun tietämättä. Tapausesimerkkinä tämä kuitenkin kuvastaa tiedustelulle asetettujen kysymysten haasteellisuutta. On usein helpompaa vastata kysymykseen, mitä nyt tapahtuu tai tapahtui lähimenneisyydessä, kuin mitä seuraavaksi tulee tapahtumaan.

Toisaalta tiedustelutoimisto, ja varsinkin sen muokkausjaos, selviytyivät sodan asettamista vaatimuksista. Asiakirjojen perusteella haaste ei ollut käytössä olleen tiedon määrä, sillä sitä oli riittämiin. Sodan käynnistyttyä vihollisen vahvuudet ja toimintatavat olivat alkuun epäselviä ja tiedustelutoimistossa päästin tilanteen tasalle vasta vihollisen hyökkäyksen hidastuttua[368]. Muokkaustyön ja viholliskuvan muodostamisen parissa työskenteli pieni ja pääasiassa ammattitaitoinen joukko, joka kykeni muodostamaan ehyen viholliskuvan suuresta määrästä varsin erilaisia tietoja. Erilaisten taulukoiden, tilastojen ja laskelmien perusteella runsasta tietomäärää osattiin koostaa ja järjestää käsiteltävään muotoon. Käytetyt kortistot ja muut työvälineet olivat todennäköisesti riittävät. Heiskasen esittämien laskelmien[369] perusteella muodostettu viholliskuva vihollisen eri rintamasuunnille keskittämästä kokonaisvoimasta piti suhteellisen tarkasti paikkaansa. Viholliskuvaa jaettiin tilannekartoilla sekä päivä- ja muina raportteina. Vaikka talvisota oli harjoittelun aikaa, oli Päämajan tiedustelutoimiston työskentely viholliskuvan muodostamiseksi riittävällä tasolla suhteessa kolmekuukautisen sodan asettamiin vaatimuksiin.

[366] Panschin (2018), s. 97–107, 111, 147–148. Sotilastiedustelun kehittymisestä ja määrätietoisesta kehittämisestä kertovat esimerkiksi arkistojärjestelmän kehittäminen sekä 1930-luvulla hieman enemmän painoarvoa saanut Yleisesikunnan järjestelmä tiedustelu-upseerikoulutus (Ruotsalainen (2020), s. s. 182, 184, 188, 208).
[367] Elfvengren, Kosonen & Laidinen (2010), s. 35.
[368] Saukkonen (1973), s. 131–132.
[369] Heiskanen (1989), s. 91–100.

3

VUOSI 1941 – TIEDUSTELU HYÖKKÄYKSEN EDELLÄ

Nykyiseen maailmantapahtumain kehitykseen sisältyy kuitenkin runsaasti yllätysmahdollisuuksia, jotka saattavat koskea meidänkin maamme asemaa, joten meidän on varauduttava siihen, että meille voi valmistautumisaika olla varsin lyhyt.[370]

- Pääesikunnan ulkomaaosasto sotatoimiyhtymille helmikuussa 1941 lähettämässään ohjeessa tiedustelun järjestelyistä

Tässä luvussa tarkastellaan Päämajan tiedustelutoimiston toimintaa ja viholliskuvan muodostamista suomalaisten hyökkäysoperaation ajalta. Luvun ajallinen tarkastelu alkaa vuoden 1940 lopulta ja päättyy vuoden 1941 loppuun. Tammikuussa 1941 Päämajan operatiivinen osasto määritti vaatimuksensa Neuvostoliittoon suunnattavalle tiedustelulle. Tietoja oli hankittava vihollisen voimista, aselajeista, niiden käyttöajatuksesta, materiaalikeräyksistä, teiden rakentamisesta ja linnoittamisesta sekä majoitusvalmisteluista. Heiskanen puhuu tutkimuksessaan 32 alueesta, mutta tosiasiassa rajantakainen alue jaettiin 33 tiedustelualueeseen. Mainittujen yleisten vaatimusten lisäksi jokaiselle tiedustelualueelle oli omat tarkemmat tietotarpensa, jotka käsittelivät operaatiovalmisteluihin, varustelutöihin ja alueella oleviin joukkoihin liittyviä seikkoja.[371]

Päämajan operatiivisella osastolla hyökkäysestä Karjalan kannaksen ja Laatokan pohjoispuolisten talvisodassa menetettyjen alueiden takaisin valtaamiseksi laadittiin suunnitelmaa vuoden vaihteessa 1940–1941. Suunnitelmaan luonnosteltiin armeijakuntien käyttö ja hyökkäyksen vaiheistus Hanko-Oulu välillä. Toukokuussa 1941 arvioitiin Neuvostoliiton mahdollisia hyökkäyssuuntia sekä kesä- että talviolosuhteissa.[372] Näiden asiakirjojen perusteella on mahdollista, että vaikka operatiivisen osaston tiedustelulle käskemät tiedustelualueet eivät esimerkiksi Laatokan pohjoispuolella ulottuneet Syvärille asti, kuten hyökkäys myöhemmin syksyllä, oli tiedusteluvaatimusten yhtenä tarkoituksena hyökkäyksellisen operaation suunnittelun tietotarpeet. Toinen syy tietotarpeille oli todennäköisesti tarve saada tietoja Neuvostoliiton mahdollisista hyökkäysaikeista.

---

[370] Pääesikunta ulkomaaosasto tied.pvk. 170 Näkökohtia ja ohjeita maavoimien tiedustelupalveluksen järjestelyä varten 12.2.1941 (jäljennös)/sal./T-2258/10-11. KA.

[371] Roiha (1973), LIITE 1.1.2; Heiskanen (1989), s. 120; Karjalainen (2009), s. 56. Heiskasen ilmoittama luku 32 perustuu todennäköisesti siihen, että Heiskasen arkistosta löytyneessä materiaalissa Rukajärven koillispuolelle merkitty alue numero 33 on rajautunut kartan ulkopuolelle. Samoin on käynyt Lahden ja Rovaniemen alatoimistojen merkinnöille. Heiskasen materiaaleista löytyvät piirtoheitinkalvojen valokopiot ovat mahdollisesti kopioita vuonna 1973 julkaistusta Risto Roihan Sotakorkeakoulun diplomityön liitteestä. Työhön on koostettu muun muassa välirauhan ajan partiotoimintaa ja sen tuloksia. (Roiha (1973), LIITE 1.1.1.; Päiväämättömät ja nimeämättömät piirtoheitinkalvot/Pk-2309/13.)

[372] Päiväämätön kartta Omat hyökkäysmahdollisuudet 10.1.1941/sal./T-21621/1. KA; Venäläisten mahdolliset hyökkäys suunnat 15.5.1941 (kesä ja talvi)/T-21621/1. KA. Nimikirjaimien TVV perusteella vuoden vaihteen 1940–1941 suunnitelmaa oli laatimassa ainakin maavoimatoimiston päällikkö Tauno Viktor Viljanen.

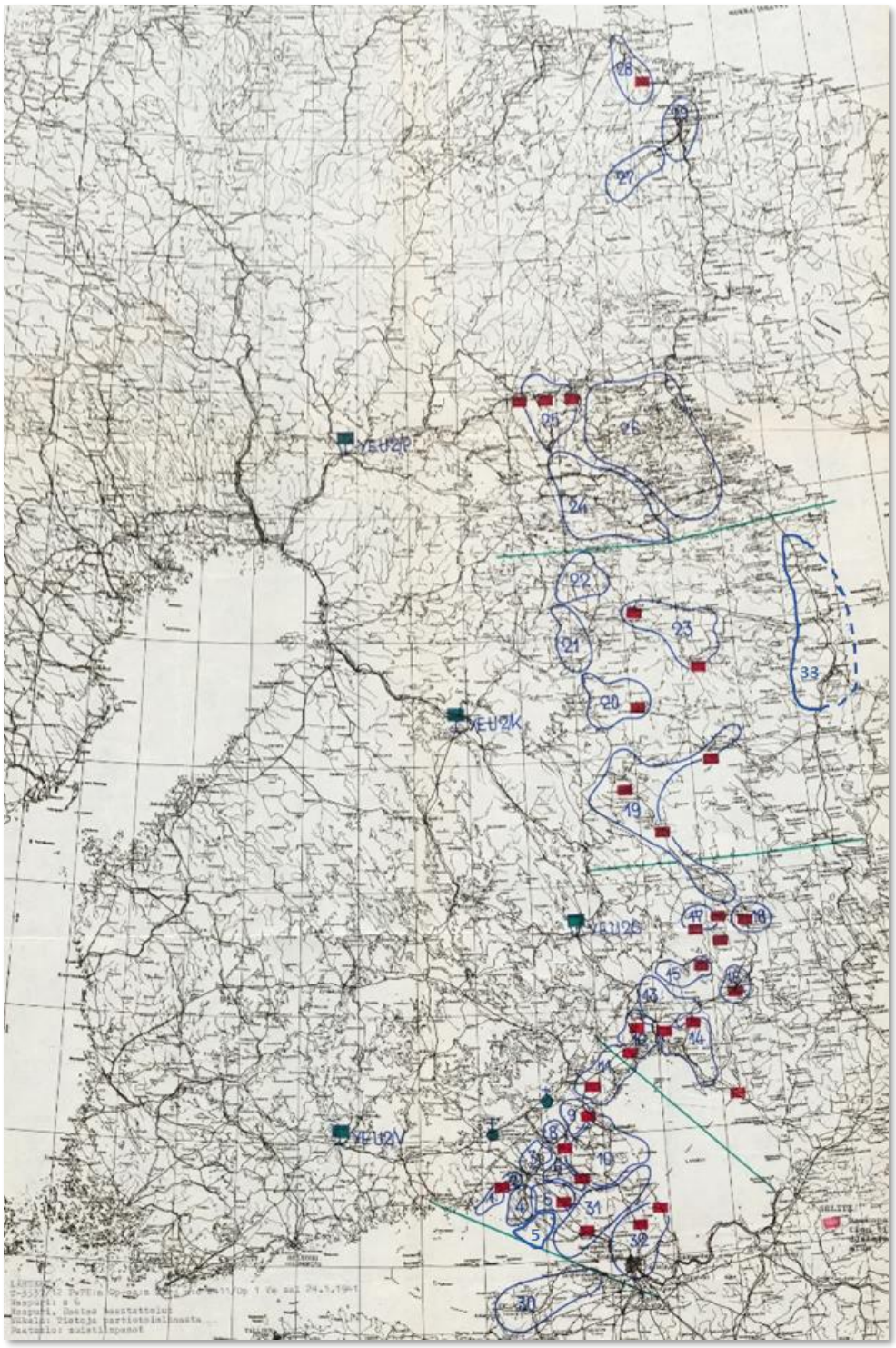

Kuva 4. Päämajan operatiivisen osaston 24.1.1941 ulkomaaosastolle esittämät tiedusteltavat alueet Neuvostoliitossa, alatoimistojen sijoitus (Lahti, Joensuu, Kajaani ja Rovaniemi) sekä partioiden tiedustelemia alueita Neuvostoliitossa Moskovan rauhan aikana (punaiset laatikot).[373]

[373] Roiha (1973), LIITE 1.1.1. Roihan diplomityön karttapohjaan täydennetty tiedustelualueet 5 (Karjalan kannas) ja 33 (Sorokka–Kemi). Viralliset piirrokset piirrettiin alun perin käsin, minkä vuoksi eri lähteistä löytyvissä karttakopioissa on hieman eroja alueiden koossa ja muodoissa. Sijainnit ja numeroinnit kuitenkin täsmäävät. Päämajan operatiivisen osaston maavoimatoimiston arkistosta löytyy samat tiedustelualueet sisältävä kartta, jonka alareunassa on merkintä ”Tiedustelualueet (liittyy syksyllä 1940 laadittuun, tiedustelulle lähetettyyn opos:n käskyyn”). On siis mahdollista, että tiedustelutehtävät käskettiin jo syksyllä 1940, mutta karttatietoa tukevia muita asiakirjoja ei ole löytynyt (Päiväämätön ja nimeämätön kartta/T-21621/1. KA); Karjalainen (2009), s. 56.

Vuoden 1941 alkupuoliskolla vihollistietoja hankittiin aktiivisesti. Kesäkuussa 1941 kenttäarmeijan viholliskuva Neuvostoliiton ryhmityksestä kattoi pääasiassa rajan tuntumaan ryhmittyneet vihollisjoukot. Rajasta etäämmällä olevia joukkoja tunnettiin divisioonatasolla. Ylimmän tason suunnittelua varten tietoa oli runsaasti.[374] Toisin kuin talvisodan osin reaktiivisessa tiedustelutoiminnassa on edellä olevan perusteella selvää, että talven ja kevään 1941 aikana tiedustelun onnistui hankkia ja koostaa hyödynnettävään muotoon riittävän tarkat tiedot tulevasta hyökkäysalueesta, sen olosuhteista sekä siellä olevista vihollisjoukoista.

Tiedustelujohto pyrki ohjaamaan sotatoimiyhtymien tiedustelun kehittämistä talvisodasta saatujen kokemusten perusteella. Helmikuussa 1941 tiedusteluohjesäännön päivittäminen oli kesken ja viivästymässä muiden ohjesääntötöiden vuoksi, joten Pääesikunnan ulkomaaosasto julkaisi noin 30-sivuisen ohjeen, joka käsitteli pääasiassa maavoimien tiedustelupalvelua. Ohjeessa kuvailtiin tiedustelun johtaminen ja tietojen välittämisen periaatteet ketjussa pataljoona-rykmentti-divisioona-armeijakunta-päämaja sekä eri tasojen tiedustelu-upseerien ja -toimistojen tehtävät. Sotakokemusten perusteella ohjeessa korostettiin painokkaasti, että tiedustelu-upseereiksi koulutetut ja venäjänkielentaitoiset henkilöt oli sijoitettava tiedustelutehtäviin. Lisäksi ohjeistettiin seikkaperäisesti sekä sotavankien kuulustelua että sotasaalisasiakirjojen tutkimista, joiden todettiin olleen talvisodassa varsinkin ylempien esikuntien arvokkain tietojen lähde. Kuulusteluoppaan mainittiin olleen valmisteilla, mutta sellainen julkaistiin vasta vuonna 1943. Päämajan tiedustelua sivuttiin toteamalla, että yhtymien on valmistauduttava seuraavassa sodassa ilmoittamaan Päämajan tiedustelulle vangiksi saaduista henkilöistä, jotka voitaisiin Päämajan antaman koulutuksen jälkeen lähettää erikoistehtävissä takaisin vihollisen puolelle. Yhtymien omien järjestelyiden varaan jääneiden kaukotiedustelujoukkojen oli varauduttava saattamaan vihollislinjojen läpi Päämajan lähettämiä tiedusteluelimiä, henkilöitä tai komennuskuntia, jotka jatkaisivat sen jälkeen itsenäisesti tehtävänsä mukaisesti.[375]

Ohjeistamisen lisäksi Pääesikunnan tiedustelu pyrki korjaamaan havaitsemiaan puutteita. Joulukuussa 1940 järjestettiin tiedustelun neuvottelupäivät, jonne oli todennäköisesti kutsuttu ainakin rauhan ajan joukko-osastojen tiedustelu-upseerit. Nelipäiväisen tapahtuman sisällöistä vastasi kokonaisuudessaan Pääesikunnan tilastotoimiston henkilöstö. Samankaltainen tilaisuus oli järjestetty jo kesällä 1940. Tammikuussa 1941 komento-osasto vahvisti tiedustelun esityksen, joka antoi majuri Yrjö Palkolle luvan testata reserviupseerioppilaiden venäjän kielen taitoa näiden mahdolliseksi komentamiseksi myöhemmin tilastotoimiston järjestämille kursseille.[376]

Välirauhan 1940–1941 aikana sotilastiedustelu sai huomattavia salaisia budjetin ulkopuolisia rahavaroja. Varat pidettiin normaalin kirjanpidon ulkopuolella ja niiden käytöstä päätti tiedustelujohto. Rahojen käyttö selviää säilyneistä lähteistä, mutta niiden alkuperä ei. Lahjoittajia olivat todennäköisesti ainakin suomalaiset yksityishenkilöt ja Japanin sotilastiedustelu. Varoja käytettiin muun muassa tiedustelu-, edustus- ja materiaalimenoihin. Niiden avulla koulutettiin henkilöstöä sekä kehitettiin käytössä olevaa kalustoa ja niiden käyttöperiaatteita. Koulutus- ja majoituskäyttöön hankittiin eri

[374] Tynkkynen (1996), s. 231.
[375] Pääesikunta ulkomaaosasto tied.pvk. 170 Näkökohtia ja ohjeita maavoimien tiedustelupalveluksen järjestelyä varten 12.2.1941 (jäljennös)/sal./T-2258/10-11. KA.
[376] Päämaja tilastotoimisto No 5326 Neuvottelupäivien ohjelma ajalle 16.–19.12.40/Ulk. 2/A/40 sal./T-21810/2. KA; Puolustusvoimat Pääesikunta N:o 8 RUK:n oppilaiden venäjänkielentaidon toteaminen 10.1.1941/Kom.2/20 b/sal./T-21810/2. KA; Elfvengren, Kosonen & Laidinen (2010), s. 197–198.

puolilta Suomea yhteensä seitsemän kiinteistöä. Asuntoja ja muita kiinteistöjä hankittiin Helsingistä, Kauniaisista, Espoosta, Rovaniemeltä ja Kajaanista. Kiinteistöt merkittiin tiedusteluosastolla palvelleiden henkilöiden, kuten Reino Hallamaan, Pekka Jänhiän, Ragnar Lautkarin, Harri Paatsalon, Toivo Salokorven ja Paul Marttinan nimiin.[377]

Operatiivinen osasto jatkoi tiedusteluvaatimusten antamista sotatoimien käynnistyttyä. Esimerkiksi joulukuussa 1941 pyydettiin tietoja Äänisen ja Sorokan suunnilta. Tiedustelun oli seurattava määritettyjä kohteita ja ilmoitettava niissä tapahtuvat muutokset. Kohteet olivat osin hyvin yksityiskohtaisia, kuten miltä rautatieasemalta tapahtuu huoltoliikenne Vytegraan ja miten vilkasta liikenne on. Tietotarpeet käsittelivät paikannimiin sidottuna joko vihollisen hyökkäysvalmisteluihin tai huoltoon ja huoltoreitteihin liittyviä asioita.[378]

3.1 Tiedonhankintaa hyökkäyksen edellä ja sen edetessä

Tiedustelun jatkosodan hyökkäysvaihessa hankkimien tietojen tutkiminen on huomattavasti haastavampaa kuin talvisodan ajalta. Talvisodan ajalta Päämajan operatiivisen osaston arkistossa on tuhansia yksittäisiä tiedusteluosaston jakamia ilmoituksia. Sen sijaan tiedustelutoimiston jakelujaoksen ainakin aikavälillä 20.6.1941–31.12.1942 laatimat ilmoitukset kyllä toimitettiin sota-arkistoon tammikuussa 1944, mutta ne haettiin pois sieltä 20. syyskuuta 1944.[379] Juuri päättyneen jatkosodan jälkeen tiedustelujohto todennäköisesti halusi tuhota sellaiset asiakirjat, joista voisi neuvostoliittolaisten haltuun jäädessä olla merkittävää haittaa Suomelle tai tiedustelun parissa työskennelleille. Tiedustelujoukkojen ja esikuntien lähettämiä tiedusteluilmoituksia kuitenkin löytyy arkistoista sen verran, että yhdessä aikaisemman tutkimuksen kanssa on mahdollista luoda käsitys siitä, millaisista tiedoista viholliskuvaa muodostettiin.

Hyökkäysvaiheessa tiedustelun toimintaedellytykset olivat huomattavasti paremmat kuin talvisodassa. Yhtymien tiedustelua oli pyritty ohjaamaan, jotta se palvelisi myös Päämajan tiedustelua tehokkaammin esimerkiksi sotavankikuulusteluissa, sotasaalisasiakirjojen tutkimuksessa ja vihollistietojen välittämisessä. Päämajan omia kuulusteluja sotasaalistutkimuskykyjä kehitettiin perustamalla tiedustelutoimistoon kuulustelutoimisto, Mikkeliin erikoiskuulustelukeskus sekä Karjalan armeijan yhteyteen Osasto Raski. Päämajalla, sotatoimiyhtymillä ja Merivoimilla oli edelleen käytössä lentotiedustelukykynsä. Tiedustelutoimiston alatoimistot olivat käyttäneet välirauhan ajan kaukopartioinnin edellytysten luomiseen, ja osa tulevista partiomiehistä oli käynyt salaisissa partioissa itärajan takana. Radiotiedustelu organisoitiin Päämajan radiopataljoonaksi. Erittäin merkityksellistä oli myös saksalaisten kanssa tehty tiedusteluyhteistyö Päämajassa ja alemmilla johtamistasoilla.

Sotatoimiyhtymien tiedustelu hyökkäyksen pyörteissä

Kevättalvella 1941 Pääesikunnan ulkomaaosasto lähetti noin 30-sivuisen ohjeen sotatoimiyhtymiin koskien tiedustelun järjestelyitä, koska valmisteilla olleen tiedustelu-

[377] Valtiollisen poliisin kuulustelu 6.9.1945 Jänhiä, Pekka (valokopio)/Pk-2324/10. KA; Koskimies (2001), s. 169–170, 177–180.
[378] Päämaja operatiivinen osasto Tiedustelukysymyksiä Äänisen–Sorokan suunnasta 30.12.1941/T-21621/2. KA.
[379] Päämaja tiedusteluosasto K.D. N:o 244 15.1.1944 (jäljennös)/Tied.1/sal./Pk-2324/8. KA.

ohjesäännön julkaisu viivästyi. Ohjeet koskivat rauhan aikana tehtäviä valmisteluita sotaa varten ja sota-ajan toimintaa. Ohjeella oli tarkoitus saada aikaan lähes välittömiä muutoksia toiminnassa, vaikka samalla tiedostettiin, että niin komentajien kuin tiedustelu-upseerien kouluttaminen ja siten tehokkaan tiedustelun toimeenpano ja hyödyntäminen veisivät aikaa.[380]

Ohjeessa käskettiin tiedusteluhenkilöstön kouluttamisesta ja sijoittamisesta, tiedustelutoimistojen ja -upseereiden tehtävistä eri tasoilla, sotavankien ja sotasaalisasiakirjojen käsittelystä sekä tehtävissä olevista toimenpiteistä partiotiedustelun kehittämiseksi. Armeijakunnissa ja divisioonissa oli pienet operatiiviseen osastoon liitetyt tiedustelutoimistot, joten vihollistietojen ilmoittamisen periaatteita haluttiin tarkentaa. Rykmenteissä oli vain yksi tiedustelu-upseeri ja pataljoonissa tehtävää hoiti oman toimintansa ohella esimerkiksi adjutantti, vaikka tavoitteena olikin tiedustelualiupseerin saaminen kokoonpanoon.[381]

Talvisodassa sotavankien ja sotasaalismateriaalin rintamajoukoissa tapahtuvassa käsittelyssä oli havaittu merkittäviä puutteita. Jatkossa kaikilla tasoilla haluttiin olevan asianmukaisessa tehtävässä vähintään yhden venäjää osaavan henkilön, jotta joukko pystyisi itse hyödyntämään saamiaan vankeja ja asiakirjoja mahdollisimman tehokkaasti sekä pystyisi arvioimaan niiden hyödyllisyyttä ylemmille johtoportaille. Joukkojen olisi oltava talvisotaa huolellisempia sotavankien ja sotasaalisasiakirjojen käsittelyssä. Talvisodassa arvokkaita vankeja oli päätynyt ilman kuulustelua vankileireille, ja sotasaalisasiakirjojen hyödynnettävyyttä oli usein haitannut se, että niiden löytöpaikasta, -ajasta tai olosuhteista ei ollut saatavilla tietoja.[382]

Sotatoimiyhtymiin ei muodostettu erillisiä kaukotiedustelujoukkoja, vaikka kevyiden osastojen kokoonpanoja tarkistettiinkin. Pääesikunta jätti yhtymien vastuulle tällaisten osastojen muodostamisen, vaikka tiedostikin, että organisaatiomuutoksen lisäksi osastoihin tarvittaisiin myös erikoiskoulutettu henkilöstö.[383] Välirauhan aikana Päämajan tiedustelulla oli selkeä pyrkimys ohjeistaa ja käskeä rintamajoukkoja siten, että tiedustelu toimisi mahdollisimman tehokkaasti sodan olosuhteissa.

Keväällä 1941 Pääesikunnan tilastotoimisto halusi varmistua siitä, että armeijakunnissa tiedustelun järjestelyt ja viholliskuvan muodostaminen olivat ajan tasalla sekä vallinneessa tilanteessa että mahdollisen sodan koittaessa. Yhtymien kanssa käydyssä kirjeenvaihdossa painotettiin tilannekarttojen ja kortistojen ylläpitoa tiedustelutoimistoissa. Lisäksi ohjattiin yhtymien ja rajavartiostojen rauhan ajan yhteistoimintaa kaikkien havaintojen koostamiseksi yhteen paikkaan lohkoittain. Ainakin III Armeijakunnan vastauksessa vakuutettiin asioiden olevan järjestyksessä. Siirtymisen mahdolliseen

[380] Pääesikunta ulkomaaosasto tied.pvk. 170 Näkökohtia ja ohjeita maavoimien tiedustelupalveluksen järjestelyä varten 12.2.1941 (jäljennös)/sal./T-2258/10-11. KA.
[381] Pääesikunta ulkomaaosasto tied.pvk. 170 Näkökohtia ja ohjeita maavoimien tiedustelupalveluksen järjestelyä varten 12.2.1941 (jäljennös)/sal./T-2258/10-11. KA.
[382] Pääesikunta ulkomaaosasto tied.pvk. 170 Näkökohtia ja ohjeita maavoimien tiedustelupalveluksen järjestelyä varten 12.2.1941 (jäljennös)/sal./T-2258/10-11. KA. Lisäksi ohjeessa korostetaan, että jokaisella tiedustelu-upseerilla tulisi olla vähintään venäjän kielen alkeiden tuntemus ja toisaalta kielitaitoisten kuulustelijoiden pitäisi ymmärtää oman joukon toiminnasta ja vallitsevasta tilanteesta riittävästi osatakseen kysyä vangeilta oikeita kysymyksiä. Sodan oloissa pidettiin tärkeänä, että tiedustelu-upseerit ajoittain kävisivät rintamajoukoissa saadakseen henkilökohtaista tuntumaa vallitsevaan tilanteeseen.
[383] Pääesikunta ulkomaaosasto tied.pvk. 170 Näkökohtia ja ohjeita maavoimien tiedustelupalveluksen järjestelyä varten 12.2.1941 (jäljennös)/sal./T-2258/10-11. KA.

sota-ajan toimintaan todettiin tarvittaessa onnistuvan sujuvasti, koska rauhan ajan tiedustelutoimiston päällikkö jatkaisi tehtävässään myös sodan tullessa.[384]

Välirauhan jatkuessa keväällä 1941 Pääesikunnan johdossa olevien joukkojen havainnot perustuivat omilla vastuualueilla tehtyihin näkö- ja kuulohavaintoihin. Esimerkiksi maalis-huhtikuulla tehtiin maalla ja merellä runsaasti havaintoja neuvostoliittolaisten sotilaslentokoneiden tekemistä Suomen ilmatilaluokkauksista. Tilastotoimisto raportoi havainnot Pääesikunnan operatiiviselle osastolle, puolustushaaroihin ja ulkoministeriöön. Useimmiten lentokoneet viipyivät Suomen ilmatilassa muutamasta minuutista 15 minuuttiin, kunnes poistuivat takaisin tulosuuntaansa. Erityisen perusteellisesti itärajalla havaintoja tekivät rajavartiostojen joukot. Ne raportoivat tavallisten kuulo- ja näköhavaintojensa lisäksi toisinaan myös kuulustelemiensa yliloikkareiden kertomista asioista. Lisäksi talvisodan jälkeen muutamilla suunnilla toiminnassa olleiden suomalaisneuvostoliittolaisten rajavaltuuskuntien työn ohessa saatiin havaintoja tilanteesta ja tapahtumista rajan läheisyydessä.[385]

Jatkosodan käynnistyessä Päämajan johdossa olevia yhtymiä olivat Karjalan armeija, I, II, ja IV armeijakunta sekä 14. divisioona. Lisäksi Pohjois-Suomessa toimi saksalaisen Norjan joukkojen johtoporras (AOK Norwegen). Hyökkäysvaiheen aikana johtosuhteissa tapahtui joitain muutoksia, kun esimerkiksi Karjalan armeijan johdossa olleita armeijakuntia muutettiin. Hyökkäyksen edettyä riittävän syvälle itään perustettiin muiden yhtymien rinnalle Päämajan alaisuuteen kaksi rannikkoprikaatia ja laivaston sisältänyt yhtymä Laatokan puolustus.[386]

Päämajan operatiiviselle johdolle ja ylipäällikölle oleellisin tietoja välittävä kanava olivat sotatoimiyhtymien kahdesti päivässä lähettämät tilanneilmoitukset. Illan ja yön kello 18–06 tilanteesta ilmoitus piti lähettää kello yhdeksään mennessä ja päiväilmoitus 06–18 tilanteesta kello 21 mennessä. Tämän jälkeen ne esiteltiin ylipäällikölle. Ilmoituksen piti sisältää kokonaiskäsitys vihollisesta, omat tappiot, omien joukkojen ryhmitys ja lähiajan suunniteltu toiminta sekä selostus taistelujen yleisestä kulusta. Myös viholliselle tuotetut tappiot sekä tuhottu ja haltuun otettu sotasaalismateriaali piti raportoida. Yhtymillä oli sodan aikana jonkinlaisia haasteita ilmoitusten lähettämisessä määräaikoihin mennessä, mutta lopulta päästiin tilanteeseen, jossa tilanneilmoitusten Päämajaan saapuessa tiedot olivat noin neljä tuntia vanhoja.[387]

Sen lisäksi, että Päämaja ”neuvotteli” rintamajoukkojen kanssa kesällä 1941 siitä, onko yksi vai kaksi tilanneilmoitusta vuorokaudessa riittävä, oli tiedusteluosaston muistutettava yhtymiä vihollistietojen ilmoittamisesta. Vaikka operatiiviselle osastolle menevissä ilmoituksissa ilmoitettiin kokonaiskäsitys vihollisesta, piti tiedusteluosastolle

---

[384] Pääesikunta ulkomaaosasto N:o 1050 Tiedustelupalveluksen järjestely 7.4.1941/Ulk. 2/A sal./Perus-6247/19. KA; III armeijakunta N:o 425 18.4.1941/II/5 b/sal./Perus-6247/19. KA; Pääesikunta ulkomaaosasto N:o 1274 Tiedustelupalveluksen järjestely 28.4.1941/Ulk. 2/A sal./Perus-6247/19. KA.

[385] Rajavartiosto 3 esikunta No 37 Rajatapahtumat 9.1.41/Perus-6247/17. KA; Pääesikunta tilastotoimisto N:o 94 23.1.1941/sal/T-2864/13. KA; Pääesikunta tilastotoimisto N:o 331 19.3.1941/sal/T-2864/13. KA; Pääesikunta tilastotoimisto N:o 337 19.3.1941/sal/T-2864/13. KA; Pääesikunta tilastotoimisto N:o 351 21.3.1941/sal/T-2864/13. KA; Pääesikunta tilastotoimisto N:o 396 28.3.1941/sal/T-2864/13. KA; Pääesikunta tilastotoimisto N:o 398 28.3.1941/sal/T-2864/13. KA; Pääesikunta tilastotoimisto N:o 418 2.4.1941/sal/T-2864/13. KA; Pääesikunta tilastotoimisto N:o 421 2.4.1941/sal/T-2864/13. KA; Pääesikunta tilastotoimisto N:o 423 3.4.1941/sal/T-2864/13. KA; Rajavartiosto 6 esikunta No 916 Havaintoja rajan takaa 5.6.–12.6.41/T-20119/1. KA.

[386] Päämajan operatiivisen osaston maavoimatoimiston sotapäiväkirjat 28.6.1941–31.12.1941/T-21621/1. KA; Päämaja operatiivinen osasot No 620 Ylipäällikön käsky Laatokan Puolustuksen järjestämisestä 15.8.1941/Op.2/I sal./T-15720/7. KA.

[387] Karjalainen (2019), s. 196–198.

ilmoittaa kaikki yksityiskohtaiset tiedot ja lähtökohtaisesti niin pian kuin mahdollista. Operatiiviselle osastolle lähetetyt vihollistietoja sisältäneet ilmoitukset oli lähetettävä myös tiedusteluosastolle.[388] Operatiiviseen osastoon verrattuna tiedustelu tarvitsi nopeammin ja tarkempia tietoja kuin ne, jotka operatiivinen johto halusi yhtymiltä saada kaksi kertaa vuorokaudessa lähetetyissä tilanneilmoituksissa.

Tilanneilmoitusmenettelyn vakiinnuttua ilmoituksissa kahdesti vuorokaudessa annetut pääpiirteiset vihollistiedot[389] eivät juurikaan hyödyttäneet tiedustelua. Vihollisku-van muodostaminen perustui talvisodan tapaan lukuisiin yksittäisiin ja tarkkoihin ilmoituksiin vihollisen toiminnasta. Näiden ilmoitusten mahdollisimman nopeasta toimittamisesta Päämajan tiedustelutoimistoon muistutettiin esimerkiksi heinäkuun lopulla, jolloin heti ilmoitettaviksi asioiksi määriteltiin havaitut vihollisen uudet joukot sekä uudet tai erikoiset taistelumenetelmät, aseet, harhautukset ja sulutteet. Vielä joulukuussakin ensin tiedusteluosaston päällikkö ja paria viikkoa myöhemmin yleisesikunnan päällikön sijainen muistuttivat yhtymiä samasta asiasta. Talvisodan tapaan rintamajoukkojen ilmoituksissa oli tietoja esimerkiksi vihollisen joukkojen numeroista, komentajista, toiminnasta ja kalustosta. Tiedot perustuivat vankikuulusteluihin, sotasaalisasiakirjoihin sekä joukkojen taistelukentällä tekemiin havaintoihin.[390]

Joulukuussa 1941 yhtymiä ohjattiin ilmoittamaan havaintonsa creed-lennätinsanomina suoraan Päämajan tiedusteluosastolle, mikä oli toimintatapa myös myöhemmin asemasotavaiheessa. Porvali on esittänyt, että yhtymien tiedustelutoimistoille virkatie Päämajan tiedustelun suuntaan oli ainoastaan samalla vastuualueella toimineen tiedustelutoimiston alatoimiston kautta, mikä ei mainittujen asiakirjatietojen valossa pidä paikkaansa.[391] Mahdollisesti yhtymien hankkimat tiedustelutiedot välitettiin alatoimistojen kautta tiedonkulkua varmentavana järjestelynä. Tätä tulkintaa puoltaa myös se, että kaiken tiedon välittäminen rajallisella henkilömäärällä työskennelleen alatoimiston kautta olisi työllistänyt niitä tarpeettomasti ja hidastuttanut tiedon kulkua. Myöhemminkin jatkosodassa Päämajan tiedustelutoimistosta asioitiin suoraan yhtymien tiedustelutoimistoihin, joten virkatie ei kulkenut ainoastaan alatoimistojen kautta.

Muista tiedustelukeinoista mainittakoon, että Karjalan armeijalle ja II armeijakunnalle alistettiin 2. heinäkuuta radiotiedusteluosastot Päämajan radiopataljoonasta. Heinäkuun lopulla osastot saivat käskyn palata oman pataljoonansa yhteyteen, mutta ainakin Karjalan armeijan tukena ollut osasto ehti tehdä esimerkiksi 11.–26. heinäkuuta aikana yhteensä 20 ilmoitusta. Tiedot eivät olleet kovin merkityksellisiä, mutta sen sijaan II armeijakunnan alainen joukkue oli yhtymän tiedustelulle hyödyksi täydentäen muita

---

[388] Päämaja tiedusteluosasto tied. pvk. No 92 23.6.1941/sal/T-15711/3. KA; Päämaja tiedusteluosasto tied. pvk. No 674 3.7.1941/sal/T-15711/3. KA; Karjalainen (2019), s. 196–198.

[389] Ks. esim. Karjalan armeijan tilanneilmoitus 20.7.1941 illalla/sal./T-15720/4. KA; Karjalan armeijan tilanneilmoitus 6.8.1941 illalla/sal./T-15720/4. KA.

[390] Karjalan armeijan creed-sanoma No 1979/23.7.41/T-2258/10-11. KA; Karjalan armeijan sähke No 13183/26.10.41/T-2258/2b-4. KA; Karjalan armeijan esikunta Operatiivinen osasto No 7293 19.11.1941/Op.II sal./T-2258/6b-9. KA; Karjalan armeijan esikunta Operatiivinen osasto No 6710 6.11.1941/Op.II/sal./T-2258/6b-9. KA; Päämaja tiedusteluosasto sähke n:o 11478 2.12.41/sal./T-2258/6b-9. KA; Päämaja tiedusteluosasto sähke n:o 12257 13.12.41/sal./T-2258/6b-9. KA; Karjalan armeijan sähke No 26955/31.12.41/T-2258/2b-4. KA; Karjalan armeijan lennätinsanoma No 26717/30.12.1941/T-2258/2b-4. KA.

[391] Karjalan armeijan creed-sanoma No 1979/23.7.41/T-2258/10-11. KA; Päämaja tiedusteluosasto sähke n:o 11478 2.12.41/sal./T-2258/6b-9. KA; Päämaja tiedusteluosasto sähke n:o 12257 13.12.41/sal./T-2258/6b-9. KA; Päämaja tiedusteluosasto D.N 2101 Aun.R:n esik.päällikölle 6.3.1942/Tied.1/sal./T-2264/3. KA; Porvali (2021), s. 150.

tiedustelukeinoja. Marraskuussa 1941 yhtymissä ryhdyttiin kokeilemaan myöhemmin asemasodan aikana yleistynyttä puhelinkuuntelua.[392]

Hyökkäysvaiheen aikana Päämajan tiedustelu pyrki ohjaamaan rintamajoukkojen tiedonhankintaa ainakin hyvin lyhyellä aikajänteellä. Heinäkuun lopulla oltiin kiinnostuneita siitä, onko puna-armeijassa otettu harjoitussuojanaamarin sijasta käyttöön varsinainen ”taistelunaamari”. Marraskuussa haluttiin Karjalan armeijan selvittävän, onko Syvärin voimalaitoksen padon kuivauskanavat rakennettu siten, että niiden läpi voidaan liikennöidä aluksilla.[393] Ensimmäinen tietotarve perustui todennäköisesti epäilykseen siitä, että vihollinen voisi käyttää taistelukaasuja ja jälkimmäinen tarpeeseen arvioida joukkojen siirtomahdollisuuksia Syvärin suunnalla.

Sotasaalisasiakirjoista selvisi esimerkiksi heinäkuun lopulla kaatuneelta divisioonan esikuntapäälliköltä haltuun saatuna kaksi samalle aamulle päivättyä tiedustelukäskyä, edellisen päivän hyökkäyskäsky sekä henkilö- ja radiokeskustelutaulukoita. Elokuussa saatiin haltuun erään rykmentin vetäytymiskäsky, jossa sekä aika- että paikkatiedot vetäytymisen eri vaiheisiin oli selväkielisesti ilmoitettuna. Mikäli hyökkäävissä joukoissa oli Karjalan kannakselta kotoisin olevia sotilaita, oli käsky ikävää luettavaa, sillä siinä käskettiin polttaa rakennukset ja viljelykset vetäytymisen aikana.[394] Jos tällaiset asiakirjat löydettiin riittävän nopeasti, helpottui hyökkäyksen jatkaminen merkittävästi, kun oli ennakkotietoa siitä, millaisilla joukoilla ja missä vihollinen aikoi viivyttää ja missä olivat esimerkiksi tuliyksiköt. Päämajan tiedustelulle tällaisilla tiedoilla ei todennäköisesti ollut huomattavaa merkitystä.

Jälkikäteen tuntuu hieman ennenaikaiselta, että Päämajan tiedusteluosasto kehotti sotatoimiyhtymiä heinäkuussa 1941 kirjaamaan ylös tiedustelutoiminnasta tekemiään havaintoja, koska sellaisia tultaisiin keräämään sodan päätyttyä. Huomiota oli kiinnitettävä esikuntien tiedustelutoimistojen ja -upseerien määrään ja tehtäviin, työvälineisiin, yhteistoimintaan valvontaelinten ja sotilaspoliisin kanssa sekä eri johtoportaiden väliseen yhteistoimintaan. Tiedonhankinnassa havaintoja kaivattiin Päämajan tiedustelun johdossa olleiden joukkojen ja yhtymien välisestä yhteistoiminnasta, yhtymien omista maatiedustelujoukoista, ilmatiedustelusta, sotavankien käsittelystä ja kuulustelusta, sotasaalisasiakirjojen käsittelystä ja muista tiedustelupalveluksesta saaduista kokemuksista.[395] Tiivistetysti voidaan sanoa, että Päämajan tiedustelu halusi kerätä havaintoja ja palautetta lähes kaikista tiedustelun ongelma- ja kehityskohdista, jotka olivat olleet jollain tavalla esillä talvisodan aikana ja sen jälkeen.

Omia kokemuksiaan hyökkäyssodankäynnin tiedustelusta summasi VII Armeijakunnan komentaja kenraalimajuri Woldermar Hägglund heinäkuun lopulla, kun hänen joukkonsa hyökkäys Sortavalaan ei ollut saavuttanut menestystä. Kritisoidessaan myös esimerkiksi jalkaväen ja epäsuoran tulen joukkojen yhteistoiminnan puutteita, Hägglund totesi tiedustelusta, että ”rauhanaikaisen koulutuksen mukaisen tiedustelun

---

[392] Päämaja operatiivinen osasto No 527 2.7.1941/Op./2 a./sal./T-2258/10-11. KA; Lehtonen, Liene & Manninen (2016), s. 112–114; Timo, Jaakko: Yhtymän radiotiedustelu jatkosodassa. *Kylkirauta 2/2020* Kadettikunta. Painotalo Plus Digital Oy. Lahti. 2020, s. 37–39.

[393] Päämaja tiedusteluosasto tied.pvk. N:o 2786 29.7.41/T.1/sal./T-2258/10-11. KA; Päämaja tiedusteluosasto sähke n:o 9761 5.11.41/sal./T-2258/6b-9. KA; Päämaja tiedusteluosasto sähke n:o 9837 ei päiväystä/sal./T-2258/6b-9. KA.

[394] Karjalan armeijan esikunta Osasto 2 No 1625 31.7.1941/II/41 sal./L/T-2258/10-11. KA; IV AK:n tilannetiedoitus No 64/28.8.41 Liite JR 272 esikunnan käsky No 7 (suomenkielinen jäljennös)/T-21621/1. KA.

[395] Päämaja tiedusteluosasto tied.pvk. N:o 1029 Tiedustelupalveluksesta saatuja kokemuksia 8.7.41/sal./T-2258/10-11. KA.

omantunnontarkka suoritus on pysähdyttänyt toiminnan liian pitkäksi aikaa". Mahdollisesti Hägglund viittasi tarkalla tiedustelulla suomalaiskomentajien sotia edeltävältä ajalta tuntemiin periaatteisiin, jotka ohjasivat vihollisen pääpuolustuslinjan yksityiskohtaiseen ja perusteelliseen tiedusteluun ennen hyökkäystä. Toisaalta hän piti tiedustelua yleisellä tasolla järkevänä toimintana ja myöhemmin raportissaan myös harmitteli sitä, että usein joukot olivat menettäneet kosketuksen vetäytyvään viholliseen. Yleisesti ottaen yhtymätason tiedustelu ei ollut kriittisen tärkeää valmistellun hyökkäyksen etenemiselle, joten yhtymien tiedusteluun jäi vielä kehitettävää hyökkäysvaiheen päätyttyä.[396]

Mahdollisesti Hägglundin näkemys tiedustelun merkityksestä heijastelee David Kahnin laajaan historialliseen tarkasteluun perustuvia havaintoja. Useimmiten tiedustelun merkitys on ollut hyökkääjälle vähäisempi kuin puolustajalle. Onnistunut tiedustelu on hyökkääjälle hyvä lisä, mutta puolustajan onnistumiselle täysin keskeistä. Hyökkääjällä on pääsääntöisesti aloite, mutta puolustaja pitäisi saada selvyys hyökkääjän aikeista, jotta se voisi valmistella puolustuksensa kestämään tulevan hyökkäyksen. Aloitteellisuus useimmiten vähentää epävarmuustekijöitä taistelussa, jolloin myös tiedustelun tarve vähenee. Toisaalta puolustaja voi onnistuneeseen tiedusteluun perustuvalla puolustustaistelulla temmata aloitteen hyökkääjältä ja käydä vastahyökkäykseen. Tällöin aloite siirtyy ensin puolustaneelle osapuolelle ja ensin hyökänneellä osapuolella pitäisi puolestaan olla kyky kasvattaa panostustaan tiedusteluun, jotta sen on mahdollista saatuihin tietoihin perustuen järjestää puolustuksensa kestämään tuleva vastahyökkäys.[397]

Lyhyehkön ja kiivaan hyökkäysvaiheen aikana yhtymien tiedustelu oli todennäköisesti riittävän toimivaa niiden omien tehtävien suorittamiseksi ja ilmeisesti riittävää myös Päämajan tiedustelulle. Rintamalla viholliskuva ei varmasti ollut jatkuvasti täydellinen, mutta suurilta yllätyksiltä hyökkäysoperaatioiden aikana vältyttiin. Päämajan tiedustelulle yhtymät tuottivat paljon tietoa rintamalta ja sen välittömästä läheisyydestä. Yhtymien tiedustelun ulottuvuus ei ollut yleisesti ottaen kovin suuri, mutta syvemmältä hankittaville tiedoille Päämajan tiedustelulla oli käytössään muita suorituskykyjä.

On nostettava esiin sotatoimiyhtymien kaltainen tiedustelutoimija, jolla oli jatkosodan ajan yhteistoimintasuhde Päämajan tiedusteluun. Kesällä 1941 Päämajassa oltiin luottavaisia käynnistyneen hyökkäyksen menestymismahdollisuuksiin, sillä 15. heinäkuuta käskettiin Itä-Karjalan sotilashallinnon perustamisesta johtamaan takaisin vallattujen alueiden muita kuin sotilaallisia toimia. Ajatus oli, että sellaisilla rintaman takana olevilla alueilla, joita sotatoimiyhtymät eivät tarvinneet sodankäyntiin, sotilashallinto vastaisi muun muassa alueen hallinnosta, yleisestä järjestyksestä, taloudesta, maataloudesta, väestöstä ja kansanhuollosta. Sotilashallintoaluetta johtamaan perustettiin Päämajaan sotilashallinto-osasto sekä hallinnon vastuualueelle Itä-Karjalaan Itä-Karjalan sotilashallintoesikunta.[398] Toisinaan nämä on sekoitettu keskusteluissa keskenään ja

[396] VII Armeijakunnan esikunta Osasto 2 No 509 27.7.1941/III/83.sal./T-2264/9-11. KA; Selén, Kari & Ali Pylkkänen: *Sarkatakkien armeija. Suojeluskunnat ja suojeluskuntalaiset 1918–1944*. WSOY. Helsinki. 2004, s. 357; Timo (2019), s. 86–92.

[397] Kahn, David: An Historical Theory of Intelligence. *How I Discovered World War II's Greatest Spy and Other Stories of Intelligence and Code*. CRC Press. Taylor and Francis Group. Yhdysvallat. 2014, s. 339–345.

[398] Kertomus Itä-Karjalan sotilashallinnon toiminnasta 1941–44 4.10.1944/Pk-1927/1. KA. Noin 300-sivuinen kertomus on sotilashallinto-osaston päällikkönä 21.5.1942 alkaen vuoden 1944 loppupuolelle asti toimineen eversti Eino Koskimiehen pikkukokoelmassa ja siten todennäköisesti hänen tai hänen alaistensa laatima.

esimerkiksi nimitystä sotilashallintokomentaja on käytetty sekä Päämajassa olleesta osastopäälliköstä että toimialueella olleesta hallintoalueen komentajasta.

Tiedustelulle keskeistä oli, että vaikka Päämajan hallinto-osastossa ei ollut valvontaosaston tapaan tiedusteluosaston asettamaa toimielintä, oli Itä-Karjalassa sotilashallintoesikunnassa tiedusteluosasto. Tiedusteluosaston päällikkönä toimi heinäkuun 1941 lopulta vuoden 1942 huhtikuulle insinöörikapteeni Reino Castrén. Castrén oli käynyt Yleisesikunnan järjestämän tiedustelu-upseerikurssin vuonna 1935 ja palveli talvisodassa vuoden 1939 loppuun tiedusteluosastolla, kunnes hänet siirrettiin Päämajan propagandaosastolle. Ensivaiheessa sotilashallintoesikunnan tiedusteluosasto valmistautui siirtymään valloitettuun Petroskoihin[399] ja keräämään ja järjestämään sieltä haltuun saadut arkistot ja kirjallisuuden. Eräs merkittävä asiakirjalöytö oli Muurmannin radan asemakaava, johon liittyviä tietoja suomalaiset olivat muilla keinoin keränneet jo vuosia. Myöhemmin tiedusteluosaston vastuualue laajeni käsittämään koko suomalaisten Itä-Karjalassa valtaaman alueen, pois lukien rintamajoukkojen hallussa olleet alueet. Päätehtävän ohella toimisto keräsi tietoa Itä-Karjalan maantiedosta ja kuljetusinfrastruktuurista. Jäljempänä esitettävällä tavalla toimiston henkilöstö esimerkiksi kuulusteli vuoden vaihteessa 1941–1942 erästä siviilihenkilönä kiinni otettua luotsia, joka työnsä vuoksi osasi kertoa paljon Äänisen alueen vesireiteistä.[400] Tämä tiedusteluosasto ei tuottanut juurikaan tietoja vihollisjoukoista vaan suomalaisten valtaamasta maa-alueesta ja Itä-Karjalan olosuhteista.

Sotilasasiamiehiä ja yhteysupseereita – Saksa-yhteistyön merkitys kasvaa

Jatkosodan alussa Suomella oli sotilasasiamies, joista osalla myös apulainen ja sivuakkreditointeja, kymmenessä maassa. Maat olivat Neuvostoliitto, Ruotsi, Saksa, Turkki, Yhdysvallat, Ranska, Italia, Iso-Britannia ja Unkari. Kymmenes maa oli Japani, jonne perustettiin sotilasasiamiestoimisto, kun Kaukoidässä virkamatkalla olleet kaksi upseeria eivät päässeet palaamaan Suomeen sodan syttymisen vuoksi.[401]

Vaikka Suomen sotilasasiamiehet olivat käytännön järjestelyiden osalta tiedustelujaoston ulkomaaosaston alaisia, he olivat asemaltaan ylipäällikön edustajia asemamaissaan. Suomelle merkittävä rooli oli ainakin Ruotsin-sotilasasiamiehellä. Myös Turkkiin lähetetyltä sotilasasiamieheltä ja ylipäällikön edustajalta Saksan maavoimien esikunnassa saatiin suursodan seuraamiselle merkittäviä tietoja. Ulkomaille lähetettyjen edustajien suuri arvo oli siinä, että heiltä saatuja tietoja voitiin verrata asemamaan itse lähettämiin tietoihin.[402]

Moskovan-sotilasasiamiestoimisto palasi tehtäviinsä Moskovaan kesällä 1940, mistä heidät jälleen evakuointiin Suomeen muun lähetystön mukana sodan sytyttyä kesällä

---

[399] Suomalaiset nimesivät Petroskoin valtauksen jälkeen Äänislinnaksi ja nimitystä käytettiin, kunnes suomalaisjoukot vetäytyivät kaupungista kesällä 1944.

[400] Nimikirja- ja kantakorttiasiakirjat: Castrén, Reino (s. 4.12.1908, k. 2.12.1981). KA; Kertomus Itä-Karjalan sotilashallinnon toiminnasta 1941–44 4.10.1944/Pk-1927/1. KA; Huttunen, Arvi: haastattelu 27.4.1983, STM-kerho 1983–1987/Päämajan tiedustelutoimiston asevelikerhon eli ns. STM-kerhon haastatteluaineisto/2.2.1995, Pk-2054, s. 1–5. Castrén oli ilmeisen kyvykäs reservin upseeri, sillä sotavuosien tiedustelu- ja propagandaosaston tehtävien lisäksi hän palveli vuosina 1942–1943 Päämajan rautatieosastolla, missä hän laati kartta- ja piirustusliitteineen noin 500-sivuisen, huhtikuussa 1943 valmistuneen suunnitelman Itä-Karjalan liittämisestä rautateillä muuhun Suomeen. (Päämaja rautatieosasto Raut. 3 Tutkimus Itä-Karjalan liittämisestä rautateillä muuhun Suomeen 30.4.1943/sal/T-19933/3. KA).

[401] Heiskanen (1989), s. 150, 196–198.

[402] Viljanen (1965), s. 355–356.

1941. Sitä ennen, alkuvuodesta 1941 tietotarpeet itärajan takana olevilta alueilta kasvoivat. Yleisesikunnan määräyksestä tehtiin todennäköisesti kaksi tiedonhankintamatkaa. Ensimmäisellä matkalla Murmanskiin tammi-helmikuussa 1941 tehtävänä oli selvittää, pitivätkö niin kutsutun tammikuun kriisin aiheuttaneet tiedot Neuvostoliiton Suomea vastaan keskittämistä joukoista paikkaansa. Tammikuussa 1941 Neuvostoliitto painosti Suomea Petsamon nikkelialueiden hallinnasta. Noin viikon kestäneellä matkalla Muurmannin radalla tai sen risteysasemilla ei havaittu Suomea vastaan valmisteltaviin sotatoimiin viittaavaa toimintaa.[403]

Toinen tiedonhankintamatka suuntautui Moskovan–Arkangelin junaradalle, millä haluttiin varmentaa tieto pohjois-eteläsuunnissa kulkevien Muurmannin ja Arkangelin ratojen välille rakennetusta yhdysradasta. Oli selvitettävä, pitikö tieto paikkaansa, mikä oli risteysasema Arkangelin radalla ja mikä oli yhdysradan valmiusaste. Matkan tuloksena kyettiin kohtuullisella varmuudella ilmoittamaan, että rata oli rakennettu, pois lukien vielä keskeneräisenä ollut silta Stalinin kanavan yli, ja että risteysasemana toimi Yleisesikunnan arvioiman Plesetskin sijaan Obozersk.[404]

Käkösen muistelmatietoja tiedonhankintamatkoista tukee tiedustelutoimistossa palvelleen Jussi Saukkosen haastattelu, jossa hän kertoi laatineensa muistion, jolla Moskovan-sotilasasiamiestä ohjattiin ottamaan selvää Muurmannin junaradasta ja sen varrella olevista asemista, radan kuljetuskapasiteetista sekä millaisia lentotukikohtia sen varrella oli. Tilastotoimistossa laadittiin helmikuussa 1941 raportit Kannaksen ja Muurmannin alueen infrastruktuurin kehittymisestä sekä Arkangelin ja Muurmannin radan välissä kulkevasta Sorokka-Arkangel-rataosuudesta. Raportissa kuvatut havainnot esimerkiksi eri juna-asemilla havaituista sotilasosastoista ovat selvästi ihmisen tekemiä, eivät esimerkiksi radiotiedustelulla saatuja tietoja.[405] Mahdollisesti ainakin osa raporttien havainnoista on Käkösen kuvaamien tiedustelumatkojen tuloksia. Todennäköisesti sotilasasiamiestoimistoa pyrittiin hyödyntämään tilannetta selkeyttävien tietojen hankintaan, kuten oli tehty jo syksyllä 1939.

Välirauhan aika Moskovassa tarjosi tilaisuuden mahdollisuuksien rajoissa lyhyesti kurkistaa Neuvostoliiton ja sen asevoimien sisäiseen tilanteeseen. Sotilasasiamies oli mahdollisesti yhteydessä muun muassa asevoimia sodan jälkeen uudistamaan ryhtyneeseen marsalkka Timošenkoon, joka totesi puna-armeijan oppineen paljon kovassa sodassa suomalaisia vastaan.[406]

Tukholman-sotilasasiamiestoimistosta saatiin toisinaan ainakin välillisesti Suomelle hyödyllisiä sotilaallisia tietoja. Esimerkiksi alkuvuodesta 1941 laivastoasiamies Grönholm raportoi sotilasasiamiespiirien kautta saamiaan yksityiskohtaisia tietoja brittien marraskuussa 1940 Italian Taranton laivastoasemaa vastaan tekemästä hyökkäyksestä sekä muutamista muista merellisistä tapahtumista. Raportti korjasi joitakin aikaisem-

---

[403] Päämajan Esikuntakäsky No 16, No 343 11.7.1940/Adj.40./T-17649/13. KA; Käkönen U.A.: *Tiedustelumatkalla Murmanskiin talvella 1941*. Kustannusosakeyhtiö Otava. Helsinki. 1968, s. 6–11, 85, 130–139; Tuompo, W.E.: *Päiväkirjani Päämajasta 1941–1944* (toinen painos). Werner Söderström Osakeyhtiö. Laakapaino Porvoo. 1969, s. 41; Heiskanen (1989), s. 142.

[404] Käkönen U.A.: *Moskovassa ja Arkangelissa talvella 1941*. Kustannusosakeyhtiö Otava. Helsinki. 1969, s. 6–22, 140–142; Karjalainen (2019), s. 207.

[405] Pääesikunta tilastotoimisto Muurmannin (Kirovin) rautatie 23.1.1941/T-19933/2. KA; Pääesikunta tilastotoimisto N:o 593 Tietoja Kannakselta ja Muurmannin-radan varrelta 19.2.1941/sal./T-2864/13. KA; Saukkonen, haastattelu (1983), s. 13; Heiskanen (1989), s. 127. Havainnot ovat voineet tehdä näillä alueilla aikaisemminkin liikkuneet asiamiehet ja osa voi olla sotavankien kertomuksiin perustuvia, mutta Käkösen kuvailemat tiedustelumatkat tapahtuivat ajallisesti samoihin aikoihin, kuin raportteihin kirjatut havaintoajat.

[406] Mannerheim (1952), s. 235.

min ilmoitettuja, virheellisiksi osoittautuneita tietoja lentokoneiden ja alusten lukumääristä.[407] Taranton taistelun toimintamallit ja välineet kuvattiin siinä määrin yksityiskohtaisesti, että se selvästi kiinnosti myös operatiivisen osaston merivoimatoimistoa. Mahdollisesti raportin tietoihin voitiin peilata ajatuksia Suomen merivoimien käytöstä mahdollisessa tulevassa sodassa.

Yhdysvalloissa Suomella oli sotilasasiamies apulaisineen syksystä 1941 kesään 1943. Tehtävänä oli seurata ainakin 1) Yhdysvaltojen ja Iso-Britannian sotamateriaali- ja elintarvikeapua Neuvostoliitolle, 2) Yhdysvaltojen sotapotentiaalin, kuten sota-alusten, lentokoneiden ja aseistuksen kehitystä sekä joukkojen muodostumista ja 3) Yhdysvaltojen asevoimien koulutusta, ryhmitystä ja siirtoja ulkomaille.[408] Jäljempänä esitettävällä tavalla tiedustelutoimistossa ryhdyttiin kiinnitämään suursodan osapuolten sotapotentiaalikysymyksiin tarkemmin huomiota vasta asemasodassa, joten todennäköisesti tällä sotilasasiamiestoimistolla ei ollut merkittävää vaikutusta viholliskuvan muodostumiseen jatkosodan hyökkäysvaiheen aikana.

Yksi Suomen ja Saksan yhteystoiminnan muoto oli, että varsinaisten sotilasasiamiesten rinnalle Suomi lähetti Saksaan maavoimien esikuntaan yhteysupseeriksi kenraaliluutnantti Harald Öhquistin. Öhquistin päätehtävä oli operaatio Barbarossan ja käynnissä olleen suursodan seuraaminen, vaikka hänelle itselleen oli aluksi epävarmaa, mistä asioista tarkalleen ottaen piti raportoida. Kesäkuun lopulla häneltä saatiin tiedustelua kiinnostaneita sotateknisiä tietoja puna-armeijasta. Saksalaisjoukot olivat saaneet Liettuan alueella vastaansa puna-armeijan vastahyökkäyksen, jossa käytettiin ensimmäisen kerran uutta raskasta panssarivaunua. Öhquist pääsi käymään kyseisellä taistelupaikalla ja kuvaili vaunua raportissaan kaikkia muita nykyajan vaunuja vahvemmaksi, etenkin sen saksalaisaseille lähes läpäisemättömän panssaroinnin vuoksi. Taistelukuvauksen perusteella pääosa 29 vaunusta oli onnistuttu tuhoamaan kasapanoksilla sen jälkeen, kun ne oli saatu liikuntakyvyttömiksi. Useimmiten tämä oli tapahtunut siksi, että vaunuista oli loppunut polttoaine, mutta muutamasta vaunusta oli hieman onnekkaasti onnistuttu katkaisemaan tela panssarintorjuntatykillä.[409] Havainnossa uudesta panssarivaunusta oli todennäköisesti kyse T-34-panssarivaunusta.

Vaikuttaa todennäköiseltä, että vuoden 1941 aikana viholliskuvan muodostamisessa Neuvostoliitosta muiden kuin edellä mainittujen sotilasasiamiesten työskentelyllä ei ollut ainakaan keskeistä merkitystä. Pääosa Suomesta etäämmällä olevissa maissa toimineista sotilasasiamiehistä seurasi oman maailmankolkkansa tapahtumia ja siten osaltaan suursodan kulkua, jotka tiedot varmasti kiinnostivat sotilaallista ja poliittista johtoa. Yksi todennäköinen osasyy sotilasasiamiestoimistojen suhteellisen vähäiselle merkitykselle viholliskuvan muodostamisessa on se, että tiivis tiedusteluyhteistyö Saksan kanssa vastasi hyökkäysvaiheen aikana riittävissä määrin suomalaisten tarpeisiin saada tietoja ulkomailta.

Alatoimistot – salaisesta partioinnista kaukopartiointiin

Talvi- ja jatkosodan välillä alatoimistojen johtotehtävissä jatkoivat kapteenit Marttina Kajaanissa ja Paatsalo Rovaniemellä. Sortavalan alatoimiston johtajaksi nousi kapteeni

---

[407] Suomen sotilasasiamies Tukholmassa 3.1.1941/sal./T-2859/5. KA; Grönholm, haastattelu (1984), s. 5.
[408] Heiskanen (1989), s. 196; Stenbäck, Nils-Erik: *Vaaran merkit. Suomalaisen sota-analyytikon muistelmat.* Kustannus Oy Suomen Mies. Vantaa. 2000; 17–18.
[409] Päämaja tiedusteluosasto tied.pvk. N:o 1031 Venäjän armeijan uusi, raskas ps-vaunu 28.6.1941 8.7.41/sal./T-17546/6. KA; Viljanen (1965), s. 379; Karjalainen (2019), s. 369–370.

Into Kuismanen Jänhiän siirryttyä Yleisesikuntaan tiedusteluosaston talousjaoksen päälliköksi, josta tehtävästä kapteeni Hannes Vehniäinen siirrettiin Viipurin alatoimiston päälliköksi kesällä 1940. Kevään 1941 aikana alatoimistot hankkivat tietoa pääasiassa salaisella partioinnilla. Jatkosodan alkaessa ne olivat edelleen organisatorisesti osa Päämajan tiedustelutoimistoa, mutta käytännössä niiden johtovastuu siirtyi sodan kuluessa toimistopäälliköltä tiedusteluosaston päällikölle. Hyökkäysvaiheeseen ei laadittu pidemmän aikavälin tiedustelusuunnitelmaa, vaan alatoimistoille annettiin tiedustelutehtäviä vallitsevan tilanteen mukaisesti. Hyökkäysvaiheen tiedonhankinta partioinnilla oli toisin sanoen varsin lyhytjänteistä.[410]

Välirauhan aikana salaisia partioita lähetettiin kustakin alatoimistosta vuoden 1940 kevään ja 1941 kesän välillä ainakin 12–20. Kiinnijäämisriskin vuoksi partiointiaktiivisuus oli huomattavasti vähäisempää lumiseen vuodenaikaan. Pohjoisessa partiot ulottuivat Paanajärvelle, Alakurttiin ja Titovkaan. Kajaanin alatoimiston partiot liikkuivat Lentiera-Repola-Uhtua-Jyskyjärvi alueilla. Myös Joensuun alatoimiston tiedustelijat liikkuivat Suojärvi-Liipola alueella. Osa partioista oli varustettu radioin, joten ensimmäistä kertaa tietojen ilmoittaminen onnistui tehtävän aikana. Radiot vähensivät tiedonkulun viivettä päivistä tai jopa viikosta alle vuorokauteen tai jopa tuntiluokkaan. Todennäköisesti partioita lähetettiin enemmänkin, mutta kaikista niistä ei ole säilynyt jälkiä tutkijoita varten.[411]

Keväällä 1941 salainen partiointi jatkui siitä, mihin se oli edellisenä syksynä päättynyt. Toukokuussa Rovaniemen alatoimiston päällikkö pyysi todennäköisesti pian Muurmannin radan varteen lähetettävien agenttien käyttöön uusia salausavaimia ja tehokkaampia radioita. Salaisen partioinnin raporteista on todennäköisesti säilynyt tutkimuskäyttöön vain pieni osa. Rovaniemen alatoimisto partioi aktiivisesti koko kevään pääsuunnillaan Petsamo-Murmansk, Alakurtti-Kantalahti, joka oli painopiste, sekä Kiestinki-Louhi. Huhtikuun puolivälissä ilmoitettiin edellisen parin viikon aikana Murmanskin suunnalta alusliikenteestä saatuja tietoja. Tietoja todennäköisesti hankkineelta asiamieheltä oli Neuvostoliitossa tiedusteltu Pohjois-Suomessa olevien saksalaisjoukkojen määrää ja sijoituspaikkoja. Toukokuun puolen välin jälkeen Sallan suunnalla liikkunut partio havainnoi puna-armeijan linnoitustöiä sekä liikennettä Muurmannin radalta Sallaan rakennetulla radalla.[412]

Viipurin alatoimisto aloitti salaisen partioinnin Karjalan kannaksella viimeistään toukokuussa 1941 ja kesäkuussa ennen jatkosodan syttymistä lähetettiin kuusi partiota. Partiot keräsivät yksityiskohtaisia tietoja rajan läheisyydessä olleista joukoista ja varustuksista esimerkiksi Hiitolan, Enson ja Viipurin alueilla yhden partion käydessä

[410] Nimikirja- ja kantakorttiasiakirjat: Vehniäinen, Johannes Alarik (s. 26.5.1897, k. 29.7.1970). KA; Roiha (1973), s. 13; Heiskanen (1989), s. 165, 173; Saressalo (2010), s. 18–19; Porvali (2021), s. 86–87.

[411] Lapin rajavartioston esikunta, Maj Eero Naapuri: Kaukopartiotoimintamme Talvi- ja Jatkosodassa ja siitä saadut nykysotaan soveltuvat opetukset. Päiväämätön, aikavälillä 1959–1964 laadittu 25-sivuinen kertomus partiokarttoineen/Pk-1539. KA, s. 4–5; Heiskanen (1989), s. 123–124; Saressalo (2010), s. 14–15, 17–18, 52–53; Porvali (2021), s. 110–112.

[412] Pääesikunta tilastotoimisto tied. pvk. 511 Tarkistamattomia tietoja 19.4.41/41 sal./P/T-2859/5. KA; Pääesikunta tilastotoimisto Rovaniemen alatoimisto N:o 443 21.5.1941/sal./T-21810/2. KA; Pääesikunta tilastotoimisto tied. pvk. 717 Tietoja Kuusamosta 23.5.41/U2/P/41 sal./P/T-2859/5. KA; Paarma (1978), s. 163–165.

Uudellakirkolla asti. Alatoimiston kautta välittyi kesäkuun alkupuolella myös lähteen T-278 Ensosta ja Sortavalasta toimittamia tietoja.[413]

Kevään 1941 aikana ainakin Viipurin alatoimisto hankki tietoja myös Neuvostoliitosta tulleita yliloikkareita kuulustelemalla. Todennäköisesti loikkareiden määrä ei ollut kovin suuri, sillä esimerkiksi toukokuussa kuulusteltiin kahden päivän aikana Viipurin suunnasta tullutta loikkaria useamman kerran. Kuulusteluraportteja kertyi kaikkiaan 18 sivua ja loikkari oli suostuvainen kertomaan yksityiskohtaisesti sekä omasta joukostaan JR245 ja sen toiminnasta että kaikesta Viipurissa ja sen ympäristössä näkemästään.[414]

Salaisilla partioilla saatiin tietoja ainakin siitä, että Neuvostoliitto ei kunnostanut rajan takana ollutta tiestöä, talvisodan aikaiset hyökkäysjoukot oli siirretty pois, rajavartiostojen joukkoja oli uudelleen ryhmitetty ja Suomen luovuttamia asutuskeskuksia oli asutettu. Sallan ja Petsamon suunnissa saatiin yksityiskohtaisia tietoja neuvostoliittolaisten rakentamista varustuksista. Vuoden 1941 kesällä saatiin Repolan ja Uhtuan suunnalla havaintoja uudesta jalkaväkiyhtymästä. Salaisten partioiden tuottama tieto oli pääosin laadukasta. Siitä huolimatta jatkosodan hyökkäysvaiheessa selvisi, että muutamat tiedot Kuusamon ja Rukajärven suunnan tiestöstä olivat olleet virheellisiä, mikä todennäköisesti johtui epäluotettavista partiomiehistä.[415]

Alatoimistot jatkoivat toimintaansa sodan alettua samalla henkilöstöllä kuin välirauhan aikana, koska perustettaviin joukkoihin ei edelleenkään kuulunut alatoimistojen partio-osastoja. Esimerkiksi Viipurin alatoimistolla oli 26 tiedustelijaa ja Joensuun alatoimistolla 14. Sodan aikana vahvuuksia saatiin nostettua 40–60 tiedustelijaan alatoimistoa kohti rekrytoimalla palvelukseen tuttavia tai henkilöstöä suoraan henkilötäydennyskeskuksista. Kaukopartiotoimintaan tarvittavan viestihenkilöstön kouluttamisesta vastasi sodan alusta asti Päämajan radiopataljoona. Hyökkäysvaiheen aluksi partioilla oli käytössään radiot, joilla tiedot pystyttiin ilmoittamaan, mutta samalla laitteella ei pystynyt vastaanottamaan viestejä. Partioille lähetetyt sanomat upotettiin Lahden yleisradioaseman ohjelmien sisään, kunnes syksyllä 1941 partiot saivat käyttöönsä lähetin-vastaanotinradiot.[416]

Viipuri alatoimiston lähettämät partiot onnistuivat soluttautumaan Karjalan kannaksen itä- ja länsiosiin ennen hyökkäyksen alkua, ja Karjalan kannaksella toimikin hyökkäysvaiheen ajan kaksi partiota lähes jatkuvasti. Esimerkiksi Perkjärvellä seurattiin yhtäjaksoisesti kolme viikkoa Viipuri-Leningrad-junaradan liikennettä. Partioiden tehtävinä oli selvittää vihollisen linnoituslaitteiden sijainnit, viestiyhteydet sekä joukkojen

---

[413] Yleisesikunta U2/V no 525 11.6.1941/sal./Perus-6247/17. KA; Yleisesikunta U2/V no 544 13.6.1941/sal./Perus-6247/17. KA; Porvali (2021), s. sisäkannen kartta, 85, 101, 104. Porvali arvioi T-278:n olleen tiedottaja tai yliloikkari, joista ensimmäinen vaikuttaa todennäköisemmältä tulkinnalta.

[414] Yleisesikunta tilastotoimisto No 478 Yliloikkari A.S. Pavljukin kuulustelu 29.5.1941/sal./Perus-6247/19. KA; Yleisesikunta tilastotoimisto No 479 Yliloikkari A.S. Pavljukin kuulustelu 30.5.1941/sal./Perus-6247/19. KA; Yleisesikunta tilastotoimisto No 480 Yliloikkari A.S. Pavljukin kuulustelu 30.5.1941/sal./Perus-6247/19. KA; Yleisesikunta tilastotoimisto No 481 Yliloikkari A.S. Pavljukin kuulustelu 30.5.1941/sal./Perus-6247/19. KA; Yleisesikunta tilastotoimisto No 482 Yliloikkari A.S. Pavljukin kuulustelu 29.5.1941/sal./Perus-6247/19. KA. Samassa kansiossa on myös neljän muun henkilön kuulusteluraportteja, joista kaksi oli Suomeen lähetettyjä vakoojia.

[415] Lapin rajavartioston esikunta, Maj Eero Naapuri: Kaukopartiotoimintamme Talvi- ja Jatkosodassa ja siitä saadut nykysotaan soveltuvat opetukset. Päiväämätön, aikavälillä 1959–1964 laadittu 25-sivuinen kertomus partiokarttoineen/Pk-1539. KA, s. 5–6.

[416] Lapin rajavartioston esikunta, Maj Eero Naapuri: Kaukopartiotoimintamme Talvi- ja Jatkosodassa ja siitä saadut nykysotaan soveltuvat opetukset. Päiväämätön, aikavälillä 1959–1964 laadittu 25-sivuinen kertomus partiokarttoineen/Pk-1539. KA, s. 7–8; Saressalo (2010), s. 14–15, 17–18, 20–21, 52–53.

liikkeitä alueella. Ne myös häiritsivät puna-armeijan toimintaa suistamalla junia raiteiltaan. Kaikkiaan alatoimisto lähetti 15 partiota Karjalan kannakselle kesän ja alkusyksyn aikana. Hyökkäyksen pysähdyttyä Karjalan kannaksella syyskuun alkupuolella siirrettiin alatoimiston partio-osasto Laatokan itäpuolelle, missä oli maaston puolesta paremmat edellytykset partioinnille. Laatokan itäpuolella ehdittiin lähettää loka-joulukuun aikana vielä 10 partiota tiedustelemaan Syvärin alueen vihollisjoukkoja. Partioiden siirryttyä Laatokan itäpuoliselle alueelle jäivät toimistopäällikkö ja sotavankikuulustelijat Kannakselle. Marras-joulukuun aikana he laativat kuusi koonnosraporttia sekä lähettivät lukuisia yksittäisiä kuulustelukertomuksia Päämajaan ja sotatoimiyhtymille.[417]

Joensuun alatoimistosta oli jatkosodan alkaessa tiedustelutehtävää suorittamassa kolme partiota. Partioita lähetettiin lisää, mutta kesä-heinäkuun aikana tällä suunnalla ei saatu merkittäviä tuloksia, sillä hyökkäävät joukot etenivät monesti nopeammin kuin jalan liikkuneet partiot. Hyökkäyksen tilapäisesti pysähdyttyä heinäkuun lopulla partiot ehtivät jälleen eteen. Myös tämän alatoimiston partiot suorittivat tiedustelun ohessa tuhotöitä, kuten junien suistamisia raiteilta. Syyskuun alussa eräs partio teki tuliylläkön Säämäjärven eteläpuolella liikkunutta autoa vastaan, josta löytyi menehtyneiden upseerien lisäksi tiedustelulle hyödyllisiä karttoja. Matkustajat osoittautuivat myöhemmin vastaperustetun operatiivisen ryhmän komentajaksi määrätyksi everstiksi sekä prikaatinkomissaariksi. Saaliiksi saaduista kartoista ja asiakirjoista kävi ilmi vihollisjoukkojen ryhmitys Säämäjärven alueella. Asiakirjojen kääntämisessä partion palattua tehtävältä auttoi Päämajan tiedustelun alainen Osasto Raski. Kaikkiaan alatoimisto lähetti vuoden 1941 jälkimmäisellä puoliskolla 18 partiota, joista kaksi kävi Muurmannin radalla asti.[418]

Kajaanin alatoimisto toimi Kuhmosta käsin Uhtua-Rukajärvi suuntiin. Toimintaedellytykset olivat hyvät, sillä alue oli pääosin erämaata, jonka läpi kulki kaksi päätietä. Muurmannin radalle oli pisimmilläänkin vain noin 100 kilometriä matkaa, joten alatoimisto partioi siellä kesästä 1941 alkaen. Tiedustelu ja häirintäiskut olivat määrällisesti lähes tasavertaisia toimintamuotoja. Sotatoimien käynnistyttyä alatoimisto lähetti kaikkiaan 18 partiota, joista osa oli yhteispartioita joko 14. Divisioonan tai Rajajääkäripataljoona 6:n kanssa. Yksi partioista oli puhtaasti koulutuksellinen eikä tuottanut tiedustelutietoja. Kajaanin alatoimisto oli ensimmäinen sota-aikana partioita lentokoneella tehtäväaluelle kuljettanut joukko. Alatoimisto osallistui myös sotasaalisasiakirjojen tutkimiseen.[419]

Rovaniemen alatoimisto ryhtyi partioimaan sodan alettua kolmella pääsuunnallaan Petsamo-Murmansk, Alakurtti-Kantalahti ja Kiestinki-Louhi. Paatsalo oli sopinut

---

[417] Päämaja Tied.1/V II Yhteenveto N:o 1–6 sekä erilliset kuulusteluraportit 3.11.1941–29.12.1941/41/sal/T-2264/12. KA; Lapin rajavartioston esikunta, Maj Eero Naapuri: Kaukopartiotoimintamme Talvi- ja Jatkosodassa ja siitä saadut nykysotaan soveltuvat opetukset. Päiväämätön, aikavälillä 1959–1964 laadittu 25-sivuinen kertomus partiokarttoineen/Pk-1539. KA, s. 9–10; Roiha (1973), s. 16; Saressalo (2010), s. 109–116,145–153, 463.

[418] Osasto 9456 N:o 478 Partio Määttänen 10.7.1941/sal./T-2264/12. KA; Osasto 9456 N:o 510 Partiohavainnot 5.-11.7.41 14.7.1941/sal./T-2264/12. KA; Lapin rajavartioston esikunta, Maj Eero Naapuri: Kaukopartiotoimintamme Talvi- ja Jatkosodassa ja siitä saadut nykysotaan soveltuvat opetukset. Päiväämätön, aikavälillä 1959–1964 laadittu 25-sivuinen kertomus partiokarttoineen/Pk-1539. KA, s. 10–11; Roiha (1973), s. 17; Saressalo (2010), s. 117–127, 463; Porvali (2012), s. 116–117.

[419] Päämaja tiedusteluosasto tied.pvk. 4401 15.8.41/U2/K/sal./T-2264/13. KA; Lapin rajavartioston esikunta, Maj Eero Naapuri: Kaukopartiotoimintamme Talvi- ja Jatkosodassa ja siitä saadut nykysotaan soveltuvat opetukset. Päiväämätön, aikavälillä 1959–1964 laadittu 25-sivuinen kertomus partiokarttoineen/Pk-1539. KA, s. 12–13; Saressalo (2010), s. 127–137, 463.

henkilövarauksista Rovaniemen sotilaspiirin kanssa, joten jatkosotaan lähdettäessä hänellä oli asettaa joukkueen verran partiomiehiä kuhunkin toimintasuuntaan. Jostain syystä Kantalahden pohjoispuolella lähellä Muurmannin rataa ei sodan aikana partioitu kuin satunnaisesti. Kaukopartioiden lisäksi Paatsalo lähetti jatkosodan aikana yhteensä 13 radiolla varustettua asiamiestä, mutta mahdollisesti vain yksi heistä välitti tietoja Kalastajasaarennon suunnalta Suomeen muiden kohtalon jäädessä tuntemattomaksi. Alatoimisto lähetti sotatoimien käynnistyttyä kaikkiaan 16 partiota, joista viisi Petsamon ja 11 Sallan suuntaan. Osaan partiomatkoista liittyi tiedustelutehtävän lisäksi tehtävää suorittamaan lähteneen salaisen asiamiehen saattaminen tai noutaminen. Rovaniemen alatoimisto raportoi syyskuun puolivälissä myös rintamatilanteesta Petsamon Litsajoella eli saksalaisten vastuualueella ilmoittaen lähinnä rintamalinjan tarkan sijainnin.[420]

Alatoimistojen partioraporttien perusteella tiedustelun mielenkiinnon kohteet ainakin Itä-Karjalassa keskittyvät muutamiin pääteemoihin. Lähes poikkeuksetta partioiden tehtävänä oli kohdealueen tiestön, pienimmät polut mukaan lukien, ja vesistöjen sekä niillä tapahtuvan liikenteen selvittäminen, vihollisen mahdollisten varustelutöiden selvittäminen, havaintojen kerääminen alueella olevista vihollisjoukoista sekä vihollisen rakentamista puhelinyhteyksistä. Pääsääntöisesti partioraportit olivat tietosisällöltään huolellisesti ja yksityiskohtaisesti laadittuja, ja useimmiten niissä eroteltiin partion oma matkareitti ja toiminta tiedustelutuloksista.[421] Raporttien perusteella partiot keräsivät paljon sellaista tietoa, jota ei sellaisenaan olisi voinut saada muilla tiedustelukeinoilla kenties lainkaan tai ainoastaan osittain.

Alatoimistojen jo rauhan aikana toimeenpanema asiamiestiedustelu ei lakannut sodan alettua. Asiamiehiä käytettiin sodan kuluessa tiedonhankintaan, mutta toiminta ei ollut laajaa, vaan kerrallaan saattoi olla koulutettavana yksi asiamies tai yksi pari.[422] Todennäköisesti hyökkäysvaiheen aikana alatoimistot eivät ehtineet lähettää montaakaan asiamiestä, saati saada sellaisilta tiedustelua merkittävissä määrin hyödyttäneitä tietoja.

Sodan alettua alatoimistojen kirjoilla olleet sotavankikuulustelijat aloittivat työnsä sotatoimiyhtymien vastuualueilla. Esimerkiksi talvisodan aikana erittäin toimeliaat Viipurin alatoimiston kuulustelijat jatkoivat samaa työtä syksyllä 1941. Talvisotaan verrattuna huomattavaa päätoimisten kuulustelijoiden toiminnassa oli, että lukuisien kuulustelukertomusten liitteeksi laadittiin yksityiskohtaisia piirroksia muun muassa kaupunkien asemakaavoista, lentokentistä, sotilaskohteista ja teollisuuslaitoksista. Yhteistoiminta yhtymien tiedustelutoimistojen kanssa vaikuttaa olleen sujuvaa, sillä esimer-

---

[420] Päämaja tiedusteluosasto tied.pvk. N:o 6569 Asema Litsalla 10.9.41/U 2/P/sal./T-15711/4. KA; Lapin rajavartioston esikunta, Maj Eero Naapuri: Kaukopartiotoimintamme Talvi- ja Jatkosodassa ja siitä saadut nykysotaan soveltuvat opetukset. Päiväämätön, aikavälillä 1959–1964 laadittu 25-sivuinen kertomus partiokarttoineen/Pk-1539. KA, s. 13–14; Saressalo (2010), s. 137–145, 463.

[421] Osasto 9456 N:o 676 Huomioita 28.7.–6.8. Muurmannin rautatielle tehdyllä partiomatkalla/sal./T-2258/6b-9. KA; Osasto 9456 N:o 872 Selostus partiomatkalta 20.–27.8. 20.8.41/sal./T-2258/6b-9. KA; Vänr. Juppalan selonteko 6.9.41/T-2258/6b-9. KA; Osasto 9456 N:o 1130 Selostus partio Suokkaan partiomatkalta 18.9.–5.10. 7.10.41/sal./T-2258/6b-9. KA; Osasto 9456 N:o 1195 Partio Vehniäisen matkaselostus 6.–13.10. 16.10.41/sal./T-2258/6b-9. KA; Päämaja tiedusteluosasto N:o 1958 Partio K:n toiminta 18.10.41/Tied.1/V/sal./T-2258/6b-9. KA; Osasto 9456 Partio Suokkaan matkaselostus 19.–24.10.41 27.10.41/sal./T-2258/6b-9. KA; Päämaja tiedusteluosasto N:o 9268-B Päämajan kaukopartion havaintoja teistä ja vesistöistä Syvärin eteläpuolella 17.–24.10.41 28.10.41/sal./T-2258/6b-9. KA; Päämaja tiedusteluosasto N:o 41 Partio Kärpäsen havaintoja 27.10.–2.11.41 3.11.41/Tied.1/V II/sal./T-2258/6b-9. KA; Päämaja tiedusteluosasto N:o 268 Partio Auvisen havaintoja 19.11.–29.11.41 1.12.41/Tied.1/V II/sal./T-2258/6b-9. KA; Päämaja tiedusteluosasto N:o 492 Partio Kärpäsen havaintoja 12.12.–19.12.41 22.12.41/Tied.1/V II/sal./T-2258/6b-9. KA.

[422] Porvali (2010), s. 57–58.

kiksi Karjalan armeijan esikunnan tiedustelutoimisto oli suoraan yhteydessä Sortavalan alatoimistoon sotavanki- ja sotasaalisasiakirja-asioissa. Vakioitu toimintamalli oli välittää yhtymien tiedustelutoimistoille niitä koskevat tiedot samalla, kun ne lähetettiin Päämajaan.[423]

Hyökkäysvaiheessa kaukopartiointi toimi jokseenkin suunnitellulla tavalla, sillä partioilla onnistuttiin tiedustelemaan hyökkäysreittejä hyökkäävän joukon edellä. Tiedonhankinta kohdistui myös neuvostojoukkojen liikkeisiin hyökkäysalueella sekä sinne rakennettuihin varustuksiin, maastoon ja tiestöön. Hyökkäysvaiheessa kaukotiedustelun tulokset olivat painopistesuunnilla erittäin hyviä. Samanaikaisesti partiointi oli ajallisesti ja paikallisesti pistemäistä tiedustelua. Partiot joutuivat paljastumisen välttääkseen siirtymään tehtäväalueelleen ja -alueella suojaisia reittejä pitkin, jolloin usein todennäköisesti jäi jotain näkemättä. Poikkeus tähän olivat ne tehtävät, joilla partio tähysti pidemmän aikaa samaa tietä tai junarataa. Partion omaa rajallista kykyä tehdä havaintoja vihollisesta pyrittiin täydentämään ja laajentamaan vankeja ottamalla sekä siviiliväestöä puhuttamalla.[424]

Toiminnassa näkyi se, että sitä ryhdyttiin määrätietoisesti rakentamaan vasta sodan syttymisen jälkeen. Partio-osastoja ei ollut perustettavien joukkojen luettelossa. Koulutettua henkilöstöä ei ollut riittävästi, mikä näkyi tällaisessa toiminnassa avainasemassa olevien osaavien partionjohtajien vähäisenä määränä. Päämajan komentoesikunnan päällikkö kenraalimajuri Tuompo mainitsi Mannerheimin olleen marraskuussa 1941 eräällä päivällisellä liikuttunut kaukopartioiden suurenmoisista saavutuksista ja urhoollisuudesta.[425] Osa tästä mahdollisesti johtui partioiden hankkimista tiedoista, mutta mahdollisesti osa arvostuksesta perustuu siihen, että syvälle linjojen taakse ulottunut partiointi oli partiomiehille erittäin riskialtista ja tehtävät huomattavan vaativia, jollaisesta toiminnasta sota-aikana ei Suomen armeijassa ollut pitkiä perinteitä.

Vaikka useampikin partio kävi Muurmannin radalla asti ja tuotti siten rintamalinjojen takaa sellaisia tietoja, joita ei kenties muilla keinoilla olisi ollut saatavilla, ei kaukopartiointi näytä olleen poikkeuksellisen merkittävä tiedonhankintakeino hyökkäysvaiheen aikana. Sen sijaan alatoimistojen aktiivinen rooli sotavankikuulusteluissa jatkui talvisodan tapaan. Jäljempänä kuvatulla tavalla armeijalla oli pulaa kielitaitoisista ja osaavista kuulustelijoista. Alatoimistojen kuulustelijat tukivat merkittävällä tavalla sotatoimiyhtymien kuulustelutoimintaan syksyn 1941 kuluessa, jolloin suomalaisten vangiksi jäi noin 56 000 puna-armeijan sotilasta.

Viestitiedustelutoimistosta Päämajan radiopataljoonaksi

Vuoden 1940 lopulla valmistui luonnos sota-ajan radiotiedustelun viisikomppaniaisesta erillisestä viestipataljoonasta. Ylimääräisten harjoitusten alkaessa kesäkuun 1941 puolivälissä perustettiin sota-ajan radiotiedusteluorganisaatioksi Päämajan radiopatal-

---

[423] Karjalan armeijan esikunta operatiivinen osasto No 5081 3.10.41/II/sal./T-2258/6b-9. KA; Karjalan armeijan esikunta operatiivinen osasto No 6109 24.10.41/Op.II/2d sal./T-2258/6b-9. KA; Päämaja tiedustelutoimisto YE U2/V N:o 2057 28.10.1941/I/8/sal./T-2258/6b-9. KA; Päämaja tiedustelutoimisto YE U2/V N:o 2121 2.11.1941/I/8/sal./T-2258/6b-9. KA; Päämaja Tied.1/V II Yhteenveto N:o 1–6 sekä erilliset kuulusteluraportit 3.11.1941–29.12.1941/41/sal/T-2264/12. KA; Saressalo (2010), s. 60–69.
[424] Roiha (1973), s. 28–29, 36; Saressalo (2010), s. 451–452.
[425] Lapin rajavartioston esikunta, Maj Eero Naapuri: Kaukopartiotoimintamme Talvi- ja Jatkosodassa ja siitä saadut nykysotaan soveltuvat opetukset. Päiväämätön, aikavälillä 1959–1964 laadittu 25-sivuinen kertomus partiokarttoineen/Pk-1539. KA, s. 16–17; Tuompo (1969), s. 89.

joona (PM Rad.P). Pataljoonan esikuntana toimi Mikkeliin siirtyneen Päämajan tiedusteluosaston viestitiedustelutoimisto (Tied.2). Pataljoonan 1. komppania keskittyi puna-armeijan maavoimien tiedusteluun ja sijoituspaikka oli jälleen Säämingissä. Merivoimatiedusteluun keskittynyt 2. komppania sijoitettiin Kauniaisiin. 3. komppania oli liikkuva yksikkö, joka hyökkäysvaiheessa suunnattiin ensin Karjalan kannakselle ja myöhemmin Itä-Karjalaan. 4. komppanian radioasemat vastasivat kaukopartioiden viestiyhteyksistä. Viides yksikkö oli Helsinkiin sijoitettu Varikkokomppania, joka vastasi pataljoonan teknisestä huollosta ja hankinnoista. Pataljoonan organisaatiossa tapahtui sodan aikana muutoksia, joista yksi merkittävä oli Radiotiedustelukeskuksen (RTK) perustaminen syksyllä 1941. Keskuksesta tuli radiotiedustelun keskuspaikka, jossa oli omat jaoksensa kuuntelu-, avaus- ja liikennetoiminnalle sekä taktinen jaos.[426]

Kuvaavaa radiotiedustelun maantieteelliselle ulottuvuudelle on, että kevättalvella 1941 saatiin osin avattua esimerkiksi Neuvostoliiton Mustanmeren laivaston sanomia. Kesällä 1941, juuri ennen jatkosodan syttymistä radiotiedustelun hankkimien tietojen perusteella oltiin tietoisia puna-armeijan pommitusilmavoimien valmiudesta. Vaikka Suomen hävittäjälaivueet olivatkin korotetussa valmiudessa, saadun tiedon perusteella ei ilmeisesti uskottu Neuvostoliiton aloittavan pommitushyökkäystä ilman sodan julistusta.[427]

Radiotiedustelu lähti jatkosotaan hyvistä asetelmista, sillä uudistetun organisaation ja kasvaneiden resurssien lisäksi puna-armeijan talvisodassa murtamattomaksi jäänyt divisioonatason koodi oli onnistuttu avaamaan. Puna-armeijan joukot olivat käyttäneet radioita varsin vähän välirauhan aikana, joten tarkempia radiotiedustelutietoja rajantakaisista joukoista alettiin saada vasta suomalaisten hyökkäyksen käynnistyttyä. Neuvostoliiton Itämeren laivaston sanomaliikennettä oli seurattu tiiviisti koko kevään 1941 ajan, mukaan lukien Hangossa olleen neuvostotukikohdan viestiliikenne, vaikka kaikkia viestejä ei kokonaisuudessaan saatukaan avattua. Keskimääräinen viive sanoman sieppauksesta tietojen ilmoittamiseen Päämajaan oli kesän 1941 ja alkusyksyn aikana noin kuusi tuntia.[428]

Kesän ja alkusyksyn aikana radiotiedustelu pystyi tuottamaan tarkkoja tietoja vihollisdivisioonien toiminnasta ja tilanteista. Lisäksi kyettiin sieppaamaan esimerkiksi puna-armeijan Pohjoisen rintaman alaisilleen neljälle armeijalle käskemät salasanat ajalle 1.–11. elokuuta. Parhaimmillaan tiedon kulku oli niin nopeaa, että vihollisen lentokoneita pystyttiin pudottamaan siepatuista sanomista selvinneiden lentotehtävien perusteella. Lokakuulta 1941 eteenpäin puna-armeija alkoi monimutkaistaa salaamismenetelmiään ja käyttämään useampia koodeja aiempien yleiskoodien sijaan. Alempien tasojen koodien murtaminen vaati työtä, mutta onnistui jatkossakin kohtuullisen hyvällä menestyksellä. Ylintä divisioonatason koodia sen sijaan ei saatu enää murret-

[426] Päämajan radiopataljoona N:o 22 Päämajan radiopataljoonan päiväkäsky N:o 1 30.6.1941 (jäljennös)/I/sal./Pk-2324/8. KA; Lehtonen, Liene & Manninen (2016), s. 75–97.
[427] Pääesikunta tilastotoimisto tied.pvk. 160 ilmoitus no 64 8.2.41/Tied.2/Sl/sal./T-2859/5. KA; Karhunen (1980), s. 71.
[428] Pääesikunta tilastotoimisto tied.pvk. 892 ilmoitus no 183 11.6.41/Tied.2/Me/sal./T-2859/5. KA; Pääesikunta tilastotoimisto tied.pvk. 893 ilmoitus no 182 11.6.41/Tied.2/Me/sal./T-2859/5. KA; Pääesikunta tilastotoimisto tied.pvk. 970 ilmoitus no 204 16.6.41/Tied.2/Me/sal./T-2859/5. KA; Pääesikunta tilastotoimisto tied.pvk. 985 ilmoitus no 210 17.6.41/Tied.2/Me/sal./T-2859/5. KA; Lehtonen, Liene & Manninen (2016), s. 173–174, 292.

tua. Radiotiedustelun kyky tuottaa tietoa laski merkittävästi vuoden 1941 loppuun tultaessa ja rintamatilanteen vakiintuessa suomalaisten hyökkäyksen pysähdyttyä.[429]

Radiotiedustelun sisällä oma erityinen jaoksensa oli diplomaattijaos, jonka tehtävänä oli avata ja kääntää sekä Päämajan radiopataljoonan sieppaamia radiosanomia että posti- ja lennätinlaitoksen välittämiä ulkomaiden lähetystöjen sähkeitä. Diplomaattijaoksen hankkimia tietoja jaettiin mahdollisesti vain 3–5 henkilölle. Toiminnan sensitiivisyydestä kertoo myös se, että vuosikymmeniä myöhemmin Reino Hallamaakaan ei halunnut siitä kovin monisanaisesti puhua, vaikka muu sota-ajan radiotiedustelu oli jo saanutkin enemmän huomiota: ”Diplomaattisanomiin en oikeastaan haluaisi puuttua ollenkaan, mutta sen voinen sanoa, etteivät nekään jääneet meiltä avaamatta”. Diplomaattijaoksen kautta ylin poliittinen ja sotilaallinen johto sai läpi jatkosodan paljon tietoa eri ulkovaltojen aikeista ja toiminnasta.[430]

Alkuvaiheessa diplomaattijaoksessa työskenteli neljä henkilöä. Heistä esimerkiksi Kalle Salo otettiin jaokseen kielitaitonsa perusteella suoraan reserviupseerikoulusta helmikuussa 1941. Jaoksen muut henkilöt olivat Pentti Aalto, Armas Salonen sekä Meeri Grashorn, joka toimi sotilasjoukoksi hyvin epämuodollisen jaoksen päällikkönä pääosan sodasta. Diplomaattijaoksen avaustoiminta tapahtui tilastotoimistossa Korkeavuorenkadulla, kunnes se siirtyi Päämajan mukana juhannuksen tienoilla Mikkeliin. Tutkimusaineiston perusteella jaoksen toiminnalla ei ollut keskeistä merkitystä hyökkäysvaiheen viholliskuvan muodostamiselle.[431] Sellaisten tietojen hankkiminen ei ollut sen tehtäväkään.

Jaos V – virolaisten asiamiesten koulutus alkaa

Jatkosodassa Jaos V:n keskeiset henkilöt olivat sinne syksyllä 1940 siirtyneet päällikkö vänrikki Toivo Salokorpi sekä niin kutsutun merijaoksen päällikkö luutnantti Heikki Aulio. Talvisodan tapaan Jaos V:n tehtävänä oli Baltiaan suunnatun tiedustelun toimeenpano, jota se toteutti muun muassa asiamiestiedustelun avulla. Välirauhan aikana yhteistyö virolaisten kanssa tiivistyi ja heitä saapui tiedustelu- ja radistikoulutukseen Suomeen syksystä 1940 alkaen. Talvella 1940–1941 Viroon lähetettiin ainakin kaksi taistelijaparia virolaisvapaaehtoisia, joista ainakin toinen radioi tietojaan Suomeen. Yksi asiamies onnistuttiin toimittamaan Viron kautta Pihkovaan. Myös Leningradissa toiminut asiamies tiedotti pitkään ”yhtä ja toista”, mutta jäi ilmeisesti lopulta kiinni Neuvostoliiton vastavakoilulle. Talven aikana virolaisia saapui koulutettavaksi kaikkiaan 14 ja enimmillään heitä oli juuri ennen jatkosodan alkua noin 20–25 henkilöä.[432]

Virolaisia vapaaehtoisia koulutettiin Espoon Soukassa sijainneella Staffanin saarella. He olivat palkkaa ja muonitusta myöten Suomen puolustusvoimien sotilaita. Ennen jatkosodan syttymistä heille annettiin myös suomalaiset sotilaspuvut. Menettely ei ollut uusi, sillä jo talvisodassa Suomeen saapuneet ulkomaalaiset vapaaehtoiset rinnas-

[429] Pääesikunta tilastotoimisto tied.pvk. 4022 ilmoitus no 1232 11.8.41/T2/Sl/PA/sal./T-20119/2. KA; Lehtonen, Liene & Manninen (2016), s. 173–176.
[430] Käsin kirjoitettuja diplomaattijaoksen ilmoituksia 15.10.1940-15.4.1943/Pk-2132/1. KA; Karhunen (1980), s. 73; Grönvall, haastattelu (1984), s. 5–6; Heiskanen (1989), s. 168–169.
[431] Käsin kirjoitettuja diplomaattijaoksen ilmoituksia 15.10.1940-15.4.1943/Pk-2132/1. KA; Salo, haastattelu, s. 1, 3; Lehtonen, Liene & Manninen (2016), s. 215–249.
[432] Nimikirja- ja kantakorttiasiakirjat: Aulio, Heikki (s. 26.10.1907). KA; Salokorpi, Toivo: *Työskentelyni Helsingissä 1940–44* 22.4.1947/Salokorpi, Toivo Kustaa A:4491/Valpo II. KA; Marttinen, haastattelu (1983), s. 14; Lepistö, Eino: haastattelu 19.7.1984, STM-kerho 1983–1987/Päämajan tiedustelutoimiston asevelikerhon eli ns. STM-kerhon haastatteluaineisto/2.2.1995, Pk-2054, s. 2.; Jõgi (1996), s. 46, 57; Koskimies (2001), s. 180.

tettiin kahdenvälisen sopimuksen perusteella oikeuksiltaan ja velvollisuuksiltaan suomalaisiin asevelvollisiin. Vapaaehtoiset sitoutuivat olemaan kuuliaisia Suomen asevoimille, mitä vastaan he saivat muun muassa ilmaisen muonituksen, majoituksen ja päivärahat. Virolaisten toiminta oli salaista ja esimerkiksi kanssakäyminen paikallisten asukkaiden kanssa kiellettiin. Noin kolme kuukautta kestäneellä kurssilla opetettiin sähköttämistä, puna-armeijan rakennetta, panssarijoukkojen ajoneuvoja, laivaston aluksia ja ilmavoimien lentokonetyyppejä. Venäjää oli tarkoitus opettaa, mutta siinä ei todennäköisesti ehditty kovin pitkälle. Myös räjähdysaineita opeteltiin käsittelemään, mutta ampumakoulutusta ei ollut lainkaan.[433]

Ennen sodan syttymistä kesällä 1941 Staffanin saarelle kouluttajien huvilaan tuotiin voimakastehoisempi radiolähetin sekä kaksi virolaista, jotka jäivät operoimaan radioasemaa. Viroon lähetettävään joukkoon kuului 15 Soukassa erikoiskoulutuksen saanutta sekä 52 muuta vapaaehtoista virolaista. Saksalaiset alkoivat nimittää osastoa pian Erna-joukoksi, mutta se välttyi saksalaisen ”palkkasoturijoukon” asemalta, kun heidän annettiin vannoa sotilasvala Suomelle ennen Viroon lähtöä. Erna-joukon tarkoitus oli hankkia Virossa tiedustelutietoja ja tarvittaessa häiritä puna-armeijan joukkojen toimintaan niiden selustassa. Joukko kuljetettiin Suomesta Viroon Aulion moottoriveneillä 10. heinäkuuta 1941. Viroon eteni myös etelän suunnasta kaksi virolaista, jotka oli lähetetty huhtikuussa Suomesta Saksaan saamaan lisäkoulutusta. Heillä oli oma radionsa, jolla he ilmoittivat tietojaan Soukan viestiasemalle.[434]

Pääjoukon ensimmäinen tehtävä toiminta-alueellaan oli seurata liikennettä Tarton maantiellä. Se joutui välillä vihollisen takaa-ajamaksi. Esimerkiksi 17. heinäkuuta ilmoitettuaan joutuneensa väistämään neuvostojoukkojen edestä pois heille käskettiin Suomesta: ”Tartto otettiin 12. tätä kuuta. Piiloutukaa metsään Tarton suunnassa. Tiedottakaa liikenteestä Kose-Tartto-tiellä”. Heinäkuun loppupuolella joukko oli Kadrinan ja Tapan välisellä alueella, jossa sen tehtävänä oli seurata Porkunin kartanon alueella oletettavasti ollutta puna-armeijan 8. armeijan esikuntaa. Joukko selvitti toiminta-alueellaan olevat vihollisen linnoitustyöt ja asemat perustamalla tähystyspaikkoja ja haastattelemalla paikallisia asukkaita.[435]

Alkuperäismuodossaan noin 70 hengen vahvuisen Erna-joukon toiminta päättyi lopulta heinä-elokuun vaihteessa joukon liityttyä saksalaisiin. Mahdollisesti tämänkin jälkeen jokin määrä tiedusteluryhmiä jatkoi tehtäviensä suorittamista ja raportoimista Suomeen. Tietoja toimitettiin myös esimerkiksi Tallinan suuntaan hyökänneille virolaisille ja saksalaisille yksiköille.[436] Yksittäisiä vuoden 1941 jälkipuoliskolla Virosta toimitettuja tietoja ei ole löytynyt, joten tapahtumissa mukana olleen Ülo Jõgin selvitystä tältä ajalta ei pystytä asiakirjatiedoilla varmentamaan eikä toiminnan merkitystä hyökkäysvaiheessa yksityiskohtaisesti arvioimaan. Asemasotavaiheesta löytyy runsaasti Jõgin selvitystä tukevaa asiakirja-aineistoa, joten todennäköisesti myös hyökkäysvaiheen tapahtumat etenivät hänen kuvaamalla tavalla. Hyökkäysvaiheeseen asiamiestoiminnalle Virossa oli luotu hyvät edyllytykset, mutta Saksan vallattua Baltian maat Neuvostoliitolta jo kesäkuussa 1941, ei Neuvostoliittoa ehditty tiedustella kovin pitkään.

Syksyllä 1941 ulkoasiainministeriö valmistautui lähettämään asiantuntijoita Leningradiin, josta piti saksalaisten vallattua kaupungin evakuoida suomalaista alkuperää olevaa

[433] Jõgi (1996), s. 58–59, 64; Karjalainen (2019), s. 127–128.
[434] Jõgi (1996), s. 59, 63–66, 69, 78–83, 98, 138; Heiskanen (1989), s. 125.
[435] Jõgi (1996), s. 84–89, 95, 114, 136.
[436] Jõgi (1996), s. 109, 116, 124.

arkistoaineistoa ja teollisuuslaitosten koneita. Päämajan tiedustelusta tehtävää suorittamaan lähetettiin aikaisemmin Jaos V:ssa sekä käännöstehtävissä palvellut Niilo Marttinen. Lokakuun 1. päivä 1941 hän lähti Jaos V:n Heikki Aulion veneen kyydillä Viroon mukanaan autonkuljettaja ja hitsausvälineet. Hänen tehtävänsä oli saksalaisten Leningradin valtaukseen jälkeen käydä noutamassa Amiraliteetin miliisilaitoksen kassakaapista suomalaisia koskevat asiakirjat.[437] Leningrad jäi valtaamatta ja asiakirjat noutamatta, joten Marttinen palasi Päämajaan.

Salaisten asiamiesten avulla Neuvostoliittoa käsitteleviä tietoja hankkineen Jaos V:n oli oltava selvillä siitä, miten Neuvostoliiton vastatiedustelu toimi. Toivo Salokorven arkistosta löytyy sekä alkuperäinen venäjänkielinen selvitys että siitä kiireellä tehty 13-sivuinen käännös Leningradin alueen NKVD:n organisoinnista ja toiminnasta. Selvityksessä kuvataan niitä toimintatapoja, joilla NKVD muun muassa seurasi ainakin Leningradissa liikkuvia henkilöitä sekä posti-, puhelin- ja radioliikennettä.[438] Vastavakoilun toimintatapojen kuvaukset ovat paikoin melko yksityiskohtaisia, vaikka osa niistä, kuten henkilöiden avoin ja peitetty seuranta, ovat todennäköisesti myös hyvin ajattomia. Mahdollisesti tällaisten tietojen taustalla oli tarve oppia vastavakoilun toimintatavoista, jotta omien asiamiesten koulutus olisi mahdollisimman tarkoituksenmkaista ja heihin pystyttäisiin pitämään yhteyttä mahdollisimman turvallisesti. Baltiaan suuntautuneen toiminnan johtomiehenä Salokorvella oli arkistossaan jatkosotaan ulottuvaa Leningradin alueen NKVD:sta kertovaa aineistoa mahdollisesti siksi, että sitä käytettiin viitteellisenä esimerkkinä Neuvostoliiton vastavakoilun toiminnasta.

Kuulustelutoimisto tehostamaan kuulustelutiedustelua

Talvisodan aikana havaittua puutetta osaavista kuulustelijoista ryhdyttiin korjaamaan kouluttamalla. Tammikuussa 1941 järjestetylle viikon mittaiselle kurssille komennettiin noin 30 ylijohdon ja yhtymien kuulustelijaa ja tulkkia. Ensisijainen vaatimus oli täydellinen, tai vähintään hyvä suullinen ja kirjallinen venäjän osaaminen. Sen sijaan esimerkiksi heikko fyysinen kunto tai reserviupseerikoulutuksen edellytyksenä olleen koulusivistyksen puute eivät olleet poissulkevia tekijöitä henkilön valinnassa. Toimeenpanokäskyn liitteeksi oli ennakkokartoitettu noin 50 mahdollisesti soveltuvaa reserviläistä, mutta joukot saivat esittää koulutukseen sopiviksi katsomiaan varus- tai nostomiehiä. Lopulliset valinnat teki Pääesikunnan tilastotoimisto.[439]

Vaikka sotavankien käsittelyn järjestelyt oli suunniteltu jo ennen sodan syttymistä, osa asioista käskettiin Päämajan alaisille joukoille vasta 9. heinäkuuta 1941. Divisioonien oli perustettava sotavankien kokoamispaikkoja ja armeijakuntien sotavankien järjestelypaikkoja, jotta näitä alemmat johtoportaat vapautuisivat vankien käsittelyn aiheuttamasta työstä. Varsinaisten sotavankileirien perustamisesta ja ylläpidosta vastasi Kotijoukkojen esikunta. Samalla päivämäärällä Päämajan tiedusteluosasto perusti Mikkelin lääninvankilaan erikoiskuulustelukeskuksen. Tiedusteluosasto kehotti rintamajoukkoja lähettämään kuulustelukeskukseen tietorikkaat upseerit, aliupseerit, erikoisaselajien edustajat ja vähemmistökansallisuuksiin kuuluvat vangit, joiden kuulustelusta katsotaan olevan hyötyä sotilaallisten ja vähemmistökysymysten selvittämisessä. Vankien

[437] Salokorpi, Toivo: *Työskentelyni Helsingissä 1940–44* 22.4.1947/Salokorpi, Toivo Kustaa A:4491/Valpo II. KA; Marttinen, haastattelu (1983), s. 12–13; Karjalainen (2019), s. 189.
[438] Leningradin alueen NKVD:n hallinto ja organisaatio. Päiväämätön epävirallinen selvitys, jonka tiedot käsittelevät NKVD:n toimintaa vuodesta 1938 kevääseen 1941/Pk-2597. KA.
[439] Pääesikunta koulutusosasto No 261 16.12.1940/Koul. 1/40.sal./T-17649/14. KA.

lähettämisestä oli sovittava tiedusteluosaston kanssa etukäteen puhelimitse. Erikoiskuulustelukeskuksen ytimenä oli tiedustelutoimiston alainen kuulustelutoimisto, johon viitattiin toisinaan myös sotavankitoimistona.[440]

Kuulustelutoimiston päälliköksi siirtyi maavoimajaoksesta luutnantti Jussi Saukkonen. Alkuvaiheessa toimistossa oli päällikön lisäksi neljä kielenkääntäjää, mutta Saukkosen lähtiessä päällikön tehtävästä kesällä 1942 keskuksen vahvuus oli noin 20 henkilöä. Vankeja varten perustettiin sotavankikortisto ja tarvittaessa tiedoista laadittiin erillisiä pöytäkirjoja. Myös venäjänkieliset asiakirjat tulivat toimistoon käännettäviksi. Hieman erikoiselta vaikuttaa järjestely, jossa Saukkonen kuulustelukeskuksen päällikkönä toimiessaan syksyllä 1941 ajoittain vastasi myös Päämajan päivittäisen Tilannetiedoituksen laatimisesta. Saukkonen laati tiedoituksia palvellessaan muokkauksen maavoimajaoksessa, mutta viimeisimmän hän allekirjoitti 31. joulukuuta, joten ilmeisesti hänellä oli toisinaan aikaa myös kyseiseen tehtävään.[441]

Mikkelin erikoiskuulustelukeskuksen tarkoitus oli, että koulutetut kuulustelijat pystyivät perusteellisemmin hankkimaan sotavangeilta sellaisia tietoja, joita rintamalla tai sotavankileireillä vankeja kuulustelevilla kuulustelijoilla ei välttämättä ollut mahdollista saada. Upseereilta, aliupseereilta, erikoisaselajien edustajilta tai vähemmistökansallisuuksiin kuuluvilta vangeilta, jotka suostuivat tietonsa kertomaan, ajateltiin saatavan sekä sotilaallisia että vähemmistökysymyksiin liittyviä tietoja. Asemansa vuoksi asioista tietämättömiä tai esimerkiksi kiihkokommunisteja ei katsottu tarpeelliseksi lähettää kuulustelukeskukseen. Tiedustelujaoston henkilöstön lisäksi Mikkeliin tuotuja sotavankeja kuulustelivat usein myös operatiivisen osaston upseerit.[442]

Tiedusteluosasto lähetti omia kuulustelijoitaan sotavankileireille. Kuulustelijat olivat tehtävänsä puolesta tiedusteluosaston alaisia ja raportoivat suoraan tiedusteluosastolle, mutta sotavankiorganisaatio huolehti kuulustelijoiden majoituksesta, muonituksesta ja päivärahojen maksusta. Kuulustelijat olivat sotilasvirkamiehiä ja käyttivät upseerin asua. Yksi syy lähettää Päämajan kuulustelijoita lähemmäs rintamajoukkoja oli, että ”Päämajan tiedustelukohteet” olivat osittain erilaisia kuin armeijakuntien tai divisioonien. Kuulusteluhenkilökunta jouduttiin valitsemaan pääasiassa venäjän kielen taidon perusteella, minkä takia henkilöstön sotilasasioiden tuntemus oli vähäisempi. Tästä syystä tiedusteluosasto pyysi muita osastoja ja aselajikomentajia lähettämään tiedusteluosastolle eri aselajien vankien kuulusteluja tukevia kysymyssarjoja. Päämajan tiedusteluosasto selkeytti omaa johto- ja valvonta-asemaansa vankileireillä tapahtuvaan kuulusteluun, kun se marraskuun alussa jakoi neljälle alatoimistolleen valvontavastuut maassa olleista 20 sotavankileiristä. Alatoimistojen oli ajoittain käytävä tarkas-

[440] Päämajan tiedusteluosaston käsky no 390 9.7.1941/Tied. 1/sal/KA. Käskyn jäljennös teoksessa Pietola, Eino: *Sotavangit Suomessa 1941–1944*. Gummerus OY kirjapaino. Jyväskylä. 1987, s. liite 8 sekä sivut 15–16; Heiskanen (1989), s. 152; Karjalainen (2019), s. 190.
[441] Päämaja tiedusteluosasto tied.pvk. N:o 13660 Tilannetiedoitus N:o 1941 31.12.1941 klo 24.00/sal./T-2210/6. KA; Päämaja tiedusteluosasto tilannetiedoitukset N:o 7–194 (27.6.–31.12.1941)/sal./T-2210/1, T-2210/2, T-2210/3, T-2210/4, T-2210/5, T-2210/6. KA; Saukkonen (1973), s. 10–11.
[442] Pietola (1987), s. 74, 79–80; Karjalainen (2019), s. 316.

tamassa leirien kuulustelutoiminta tai komennettava omia kuulustelijoitaan tukemaan vastuullaan olevien vankileirien kuulustelijoita.[443]

Huolimatta jo talvisodan aikana havaitusta tarpeesta kielitaitoisille kuulustelijoille, oli kielitaitoisen henkilöstön puute huomattava haaste myös jatkosodan alkaessa. Koska kielitaitoisia aktiivi- tai reserviupseereita ei ollut riittävästi, yritettiin tilanteesta selviytyä tulkkien avustuksella, mutta niitäkin oli vaikea löytää. Kielitaitoisia henkilöitä etsittiin rintamajoukoista ja kotirintamalta asti. Soveltuvia henkilöitä löytyi jonkin verran Karjalan ja Inkerin pakolaisista, emigranteista ja heidän lapsistaan. Koska osalla ei ollut minkäänlaista aikaisempaa sotilaskoulutusta, järjesti Päämaja kursseja tuleville kuulustelijoille ja tulkeille. Päämajan etuotto-oikeus tarpeelliseksi katsomaansa kielitaitoiseen henkilöstöön on ymmärrettävä, mutta se vaikeutti tilannetta rintamajoukoissa. Seuraus oli, että jatkosodan aikana huomattava osa rintamajoukkojen tulkkauskyvystä perustui palvelukseen otettujen vihollissotilaiden kielitaitoon.[444]

Päämajan kuulustelijoiden lisäksi kuulustelutoimisto ohjasi myös rintamajoukkojen suorittamia kuulusteluja. Heinäkuun alkupuolella lähettiin rintamajoukkoihin talvisodan kokemusten perusteella päivitetyt sotavankien kuulustelukortit ja niiden käyttöohje. Lisäksi heinäkuun lopulla lähetettiin erillisiä kysymyssarjoja koskien viestimiesten kuulusteluja, tykistö- ja taistelukaasuasioita, huoltoa, Itä-Karjalaa sekä pioneeritoimintaa. Helmikuussa valmisteilla ollut kuulusteluopas valmistui vasta kesällä 1943. Jonkinlaista valmistautumattomuutta kuvaa se, että vasta heinäkuun puolivälissä Päämajan tiedusteluosasto lähetti Karjalan armeijan esikuntaan ”leimasimen, leimasintyynyn ja yhden pullon leimasinväriä käytettäväksi sotasaaliin saantipaikkaa, omistajaa ja lähettäjää merkittäessä”.[445]

Syyskuussa sotatoimiyhtymiä ja sotavankiorganisaatiota piti muistuttaa kuulustelijoiden asemasta ja heidän työnsä merkityksestä tiedustelussa. Tiivistetysti keskeistä oli, että vangista laadittaisiin mahdollisimman pian kiinni jäämisen jälkeen tehtävän kuulustelun perusteella rintamakuulustelukortti. Tämän oli tapahduttava ensisijaisesti sotavankien järjestelypaikalla, mutta viimeistään järjestelyleirillä tai sotasairaalassa. Päätoiminen kuulustelija suoritti leirikuulustelut sotavankileirillä tai sotasairaalassa. Kuu-

[443] Pääesikunta ulkomaaosasto tied.pvk. 170 Näkökohtia ja ohjeita maavoimien tiedustelupalveluksen järjestelyä varten 12.2.1941 (jäljennös)/sal./T-2258/10-11. KA; Päämaja tiedusteluosasto n:o 3410 Sotavankileirien kuulustelutyö 4.11.41/sal./T-2258/6b-9. KA. Pietola (1987), s. 65–66; Karjalainen (2019), s. 190–191. Alatoimistojen valvontavastuut: Viipurin alatoimisto: sv.leirit 6 (Viipuri), 20 (Räisälä), 65 sotasairaalla (Lappeenranta), 12 (Kurkijoki), 13 (Kirvu) ja 17 (Aunus). Sortavalan alatoimisto (Os.Ku): sv.leirit 10 (Värtsilä), 14 (Sortavalan mlk) ja 16 (Impilahti). Kajaanin alatoimisto: sv.leirit 4 (Pelso) ja 15 (Suomussalmi). Rovaniemen alatoimisto: sv.leirit 8 (Kolosjoki), 9 (Ajosaari) ja 19 (Oulu).

[444] Saukkonen (1973), s. 162–163; Pasanen, Päivi & Pekka Kujamäki: Tulkit jatkosodan ajan suomalaisilla sotavankileireillä. *Sotahistoriallinen aikakausikirja 37*. Suomen sotahistoriallinen seura. Tallinna Raamatutrükikoda OÜ. Tallinna. 2017, s. 101–108.

[445] Pääesikunta ulkomaaosasto tied.pvk. 170 Näkökohtia ja ohjeita maavoimien tiedustelupalveluksen järjestelyä varten 12.2.1941 (jäljennös)/sal./T-2258/10-11. KA; Päämaja tiedusteluosasto tied. pvk. 315 7.7.41/Tied.1/sal./T-2258/10-11. KA; Päämaja tiedusteluosasto tied. pvk. 1199 10.7.41/Tied.1/sal./T-2258/10-11. KA; Päämaja tiedusteluosasto tied. pvk. 551 16.7.41/Tied.1/sal./T-2258/10-11. KA; Päämaja tiedusteluosasto tied. pvk. 564 16.7.41/Tied.1/sal./T-2258/10-11. KA; Päämaja tiedusteluosasto tied. pvk. 829 28.7.41/Tied.1/sal./T-2258/10-11. KA.

lustelukortteihin ja raportteihin kirjattavien asioiden tarkkuuteen haluttiin kiinnitettävän huomiota.[446]

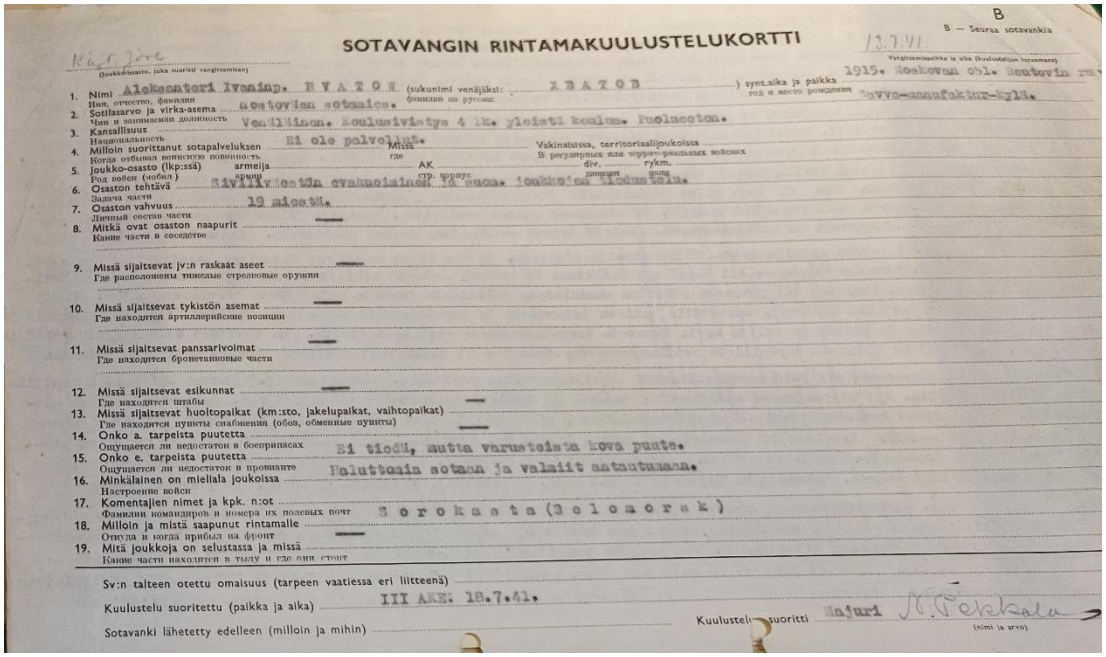
B — Seurat sotavankia

SOTAVANGIN RINTAMAKUULUSTELUKORTTI

13.7.41.

(Joukkosasto, joka suoritti vangitsemisen)

Vangitsemispäikka ja aika (kuulustelijan toteamana)

1. Nimi Aleksanteri Ivanap. IVATON (sukunimi venäjäksi: IVATOB) syntaika ja paikka 1915. Koskovan obl. Kentovin ra
Имя, отчество, фамилия — фамилия по русски — год и место рождения
2. Sotilasarvo ja virka-asema Puolttovien sotaaica.
Чин и занимаемая должность
3. Kansallisuus Venäläinen. Koulusivistys 4 lk. yleisti koulua. Puoluetön.
Национальность
4. Milloin suorittanut sotapalveluksen Ei ole palvellut.
Когда отбывал воинскую повинность
5. Joukko-osasto (lkp:ssä) armeija AK div. rykm.
Род войск (войск) армия стр. корпус дивизия полк
6. Osaston tehtävä Savilyvertta evakuoimaan ja suom. joukkoon kiinnitetty.
Задача части
7. Osaston vahvuus 19 miestä.
Личный состав части
8. Mitkä ovat osaston naapurit —
Какие части в соседстве
9. Missä sijaitsevat jv:n raskaat aseet —
Где расположены тяжелые стрелковые оружия
10. Missä sijaitsevat tykistön asemat —
Где находятся артиллерийские позиции
11. Missä sijaitsevat panssarivoimat —
Где находятся бронетанковые части
12. Missä sijaitsevat esikunnat —
Где находятся штабы
13. Missä sijaitsevat huoltopaikat (km:sto, jakelupaikat, vaihtopaikat) —
Где находятся пункты снабжения (обоз, обменные пункты)
14. Onko a. tarpeista puutetta —
Ощущается ли недостаток в боеприпасах
15. Onko e. tarpeista puutetta Ei tiedä, mutta varusteista kova puute.
Ощущается ли недостаток в провианте
16. Minkälainen on mieliala joukoissa Poluttomia sotaan ja valaiit antautuaan.
Настроение войск
17. Komentajien nimet ja kpk. n:ot
Фамилии командиров и номера их полевых почт Sorokasta (Solomorek)
18. Milloin ja mistä saapunut rintamalle —
Откуда и когда прибыл на фронт
19. Mitä joukkoja on selustassa ja missä —
Какие части находятся в тылу и где они стоят

Sv:n talteen otettu omaisuus (tarpeen vaatiessa eri liitteenä)

Kuulustelu suoritettu (paikka ja aika) III AKE: 18.7.41.

Sotavanki lähetetty edelleen (milloin ja mihin)

Kuulustelu suoritti Majuri M. Pöykkälä
(nimi ja arvo)

Kuva 5. Sotavangin rintamakuulustelukortti.[447] Peruskysymykset on kirjattu korttiin myös venäjäksi siltä varalta, että rintamakuulustelija ei pysty itse esittämään kysymyksiä. Kääntöpuolelle kirjattiin tapauskohtaisesti vangin yksityiskohtaisempi kertomus, joka useimmissa tapauksissa toimi samalla kuulusteluraporttina.

Vaikka Päämajan tiedustelutoimiston lähettämissä kuulustelukorttien täyttöohjeissa viitataan vankien perustietojen huolimattomaan kirjaamiseen, on ohjeiden taustalla nähtävissä jo aiemmin mainittu puute osaavista kuulustelijoista. Keskeisinä tietoina painotettiin, missä ja milloin vanki oli otettu sekä millaisia joukkojen sijoituksiin ja taktiseen tilanteeseen liittyviä tietoja vangilla oli. Vangin henkilökohtaisten taustatietojen keräämiseen kehotettiin, mikäli aikaa siihen oli. Kielitaitoisten kuulustelijoiden puutteen asettama haaste näkyi siinä, että ohjeissa painotetaan kuulustelijan Neuvostoliiton maantieteeseen liittyvän osaamisen tärkeyttä jo pelkästään paikannimien oikean merkitsemisen vuoksi. ”Kun vanki ilmoittaa kotipaikakseen esim. ’Rovinskaja oblastj’, ei saa merkitä ’Rovinsk’, vaan ’Rovnon piiri’”.[448] Perustietojenkin kerääminen oli haasteellista, mikäli kuulustelija ei ymmärtänyt vangin kieltä ja kulttuuria. Osaavan kuulusteluhenkilöstön puute näkyi myös muun muassa siinä, että kaikki kuulusteluja suorittaneet eivät ymmärtäneet, mitkä asiat olivat tiedustelulle merkityksellisiä ja mitkä eivät.

Suomalaiset ottivat jatkosodan aikana noin 64 000 sotavankia, joista noin 56 000 hyökkäysvaiheen aikana. Näistä suurin osa, noin 50 000, otettiin noin kolmen kuu-

[446] Päämaja tiedusteluosasto tied.pvk. N:o 2257 Sotavankien kuulustelu 22.9.1941/Tied.1/sal./T-2264/13. KA. Lokakuussa ohjeistettiin vielä erikseen kuulustelijoita ottamaan selvää neuvostoliittolaisten aiemmin Suomelle kuuluneilta alueilta evakuoimasta tehdas- ja liikennelaitosten koneistosta ja kalustosta. Tiedot piti ilmoittaa tiedusteluosaston lisäksi suoraan myös kauppa- ja teollisuusministeriön kansliapäällikölle. (Päämaja tiedusteluosasto tied.pvk. N:o 2586 Sotavankien kuulustelu 4.10.1941/Tied.1/sal./T-2264/13. KA).

[447] III Armeijakunnan esikuntan tiedustelutoimisto. Salainen kirjeenvaihto 1941–1942/T-20119/1. KA.

[448] Päämaja tiedusteluosasto tied. pvk. 1199 10.7.41/Tied.1/sal./T-2258/10-11. KA. Rovnon piirillä viitattiin nykyiseen Ukrainan luoteisosassa sijaitsevaan Rivnen alueeseen.

kauden kuluessa elokuun lopulta marraskuun lopulle, eli Karjalan kannaksen ja Itä-Karjalan hyökkäysoperaatioiden aikana. Koko jatkosodan aikana vangeista noin 170 oli lentäjiä. Hyökkäysvaiheen aikana Päämajan tiedustelu ja yhtymät kävivät keskustelua rintamakuulustelijoiden määrästä ja laadusta. Puutteita pyrittiin kartoittamaan, mutta laajassa mittakaavassa tilannetta ei onnistuttu korjaamaan. Esimerkiksi divisioonassa saattoi olla vain yksi kuulustelija. Yhtymissä osa tehtävää hoitaneista sotamiehistä oli kykeneviä tehtäväänsä ainoastaan kielitaitonsa puolesta.[449]

Pääosaa vangeista kuulusteltiin ensimmäisen kerran rintamakuulusteluissa, joissa joukot pyrkivät saamaan vangeilta omalle taistelulleen tärkeitä tietoja. Näitä olivat rintamalla olevien vihollisjoukkojen tyypit, numerot, ryhmitykset, komentajat, vahvuudet, tappiot ja tavoitteet. Rintamakuulusteluissa pyrittiin hyödyntämään vangiksi jäämisen alkujärkytystä. Koska kaikilla rintamajoukoilla ei ollut käytössään kielitaitoisia kuulustelijoita, joutui osa tukeutumaan toisiin vankeihin, joita käytettiin tulkkeina. Kielitaitoisten vankien käyttö tulkkeina ei ollut aivan yksinkertainen kysymys. Valtiollinen poliisi pyrki selvittämään tulkkien taustat, mutta aina oli olemassa mahdollisuus, että vihollinen onnistui soluttamaan oman asiamiehensä vankien joukkoon. Esimerkiksi Karjalan heimokansoihin kuuluvista vangeista värvättiin useita tulkkeja sekä sotavankileirien käyttöön että esimerkiksi Päämajan valvontaosaston avustajiksi. Samaisesta vankiryhmästä tiedostettiin löytyvän runsaasti ihmisiä, jotka eivät ideologisten syiden vuoksi soveltuneet lainkaan suomalaisjoukkojen työvoimaksi.[450]

Sotavankileirille tultaessa vangista oli jo olemassa rintamakuulustelukortti, joka toimi pohjana leirikuulusteluille. Vankileirillä kuulusteltavasta laadittiin leirikuulustelukortti ja kuulusteluista kuulustelupöytäkirjoja, jotka lähetettiin Päämajan tiedusteluosastolle. Tiedusteluosasto, käytännössä Saukkosen johtama toimisto, laati pöytäkirjoista tarvittavat otteet ja lähetti ne jakelujaoksen kautta tietoja tarvitseville joukoille. Huomionarvoista on, että vaikka epäilemättä kuulustelu toimeenpantiin joskus nopeamminkin, vangin kiinni jäämisestä oli todennäköisesti kulunut useita päiviä tai viikkoja, kunnes Päämajan tiedustelun alainen kuulustelija oli hänet kuulustellut ja raportti oli jaettu joukoille. Edelleen ajankohtaisia tietoja rintamajoukoille saattoivat kuitenkin olla tiedot miinoitteista tai puna-armeijan joukkojen vetäytyessään kätkemistä materiaaleista. Toisinaan vankeja kuulusteltiin myös sotasairaalassa, mikä näyttää raporttien perusteella onnistuneen siinä missä leirikuulustelutkin, kunhan vangin terveydentila oli vakaa.[451] Koulutettujen kuulustelijoiden oli mahdollista vankileirikuulusteluissa ja Päämajan erikoiskuulustelukeskuksessa päästä syvemmälle vangilla oleviin tietoihin, mutta esimerkiksi rintamajoukkojen toiminnalle kiireellisiä tietoja myöhemmissä kuulustelussa saatiin harvoin.

---

[449] Ryhmä O:n esikunta N:o 293 3.9./Hall.tsto/T-2264/13. KA; Päämaja tiedusteluosasto N:o 2258 23.9.41/Tied.1/sal./T-2264/13. KA; Päämaja tiedusteluosasto N:o 2271 25.9.41/Tied.1/sal./T-2264/13. KA; Karjalan armeijan esikunta operatiivinen osasto No 5536 12.10.41/Op.II/sal./T-2264/13. KA; Sotavankitilanne 23.8.1941 klo 24.00/T-15711/4. KA; Päämaja operatiivinen osasto Sotavankitilanne. Päiväämätön taulukko, jossa kuvaajina otetut sotavangit ja suomalaisten hallussa olevat sotavangit kesästä 1941 kesään 1944/T-15702/1. KA; Geust (2008), s. 75.

[450] Pietola (1987), s. 71–72; Pasanen & Kujamäki (2017), s. 106–115.

[451] Päämaja tiedusteluosasto. Ote leirikuulustelukortista (Pogodin, Mihail) 3.11.1941/T-2264/13. KA; Päämaja tiedusteluosasto. Ote leirikuulustelukortista (Kostjenko, Nikolaj Iosipovitsh) 15.11.1941/T-2264/13. KA; Päämaja tiedusteluosasto vnk. ptk. 1303 (jäljennös) 21.11.1941/ T-2264/13. KA; Päämaja tiedusteluosasto. Ote leirikuulustelukortista (Komarov, Mihail Danilovitsh) 20.12.1941/T-2264/13. KA; Pietola (1987), s. 71–72.

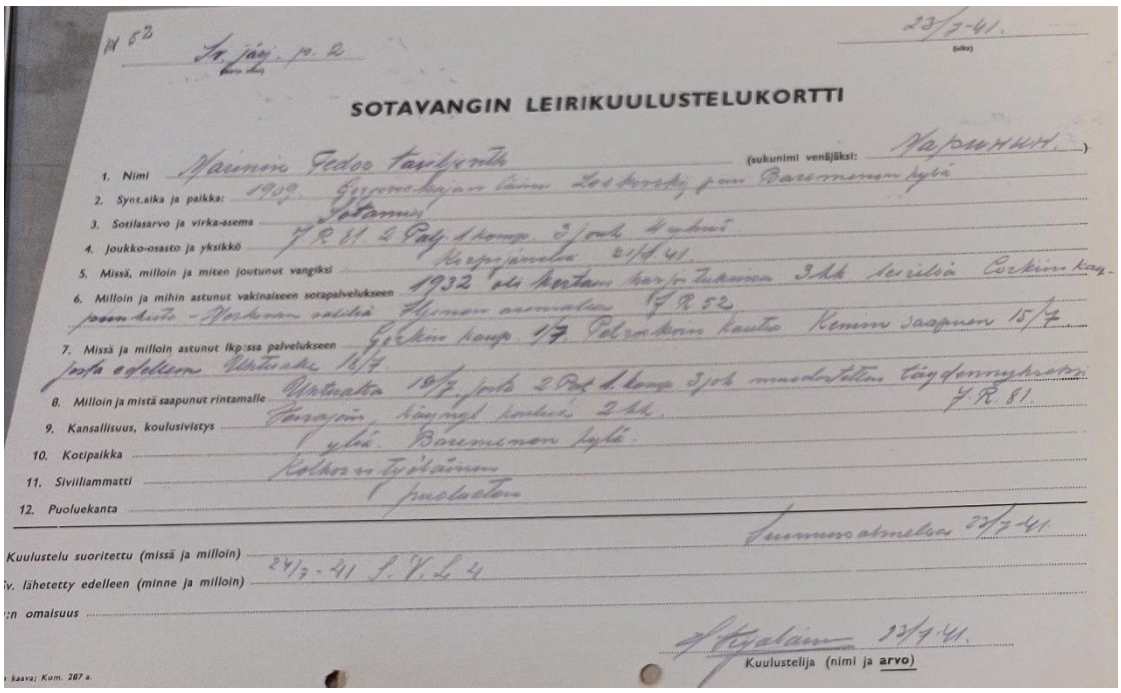

23/7-41.

SOTAVANGIN LEIRIKUULUSTELUKORTTI

1. Nimi (sukunimi venäjäksi:)
2. Synt.aika ja paikka:
3. Sotilasarvo ja virka-asema
4. Joukko-osasto ja yksikkö
5. Missä, milloin ja miten joutunut vangiksi
6. Milloin ja mihin astunut vakinaiseen sotapalvelukseen
7. Missä ja milloin astunut lkp:ssa palvelukseen
8. Milloin ja mistä saapunut rintamalle
9. Kansallisuus, koulusivistys
10. Kotipaikka
11. Siviliammatti
12. Puoluekanta

Kuulustelu suoritettu (missä ja milloin)
Lähetetty edelleen (minne ja milloin)
Omaisuus

Kuulustelija (nimi ja arvo)

Kuva 6. Sotavangin leirikuulustelukortti[452] oli osin erilainen kuin rintamakuulusteluissa, koska leirikuulustelijalla oli käytössään aikaisemmin tehty rintamakuulustelukortti ja toisaalta mielenkiinnon kohteet eli esitettävät kysymykset olivat erilaisia. Leirikuulusteluissa hankituista tiedoista laadittiin erillinen raportti.

Ylemmissä johtoportaissa ja vankileireillä tapahtuneissa kuulusteluissa hankittiin tietoja vihollisen toiminnasta ja suunnitelmista. Vanki saattoi esimerkiksi kertoa perusteellisesti oman yhtymänsä vaiheista sodassa. Tällöin oli aikaa myös selvittää vankien sotilaskoulutusta, väestönsiirtoja, tienrakennuksia, teollisuutta koskevia kysymyksiä, raaka-aineasioita, koulutusasioita ja yleistä mielialaa. Tietoja saatiin esimerkiksi tehtaiden siirtämisestä Neuvostoliiton länsiosista Uralin taakse sekä Vorkutan kaivosalueesta ja rautatieyhteyksistä. Rivimiesten tiedot olivat varsin rajoitettuja, mutta he pystyivät kertomaan asioita yleisestä elämästä Neuvostoliitossa. Osa puna-armeijan upseereista saattoi antaa kuulusteluissa vain ne tiedot, jotka sotavangin oli Geneven sopimusten mukaan annettava.[453]

Vankeja kuulustelemalla saatiin muitakin hyödyllisiä kuin suoraan viholliskuvaan vaikuttaneita tietoja. Esimerkiksi joulukuussa 1941 erään puna-armeijan radiotiedustelijan kuulustelussa selvisi, että suomalaisten omassa radiokurissa oli toivomisen varaa. Suomalaiset sähköttäjät olivat ilmeisesti olleet ajoittain huolimattomia ja paljastaneet viestityksen aikana selväkielisiä nimiä sekä eri asemien tulevia kutsuja ja aallonpituuksia. Mahdollisesti eräältä sotavangilta saatiin 15. syyskuuta 1941 tietää neuvostojoukkojen asentamien kolmen rautatiemiinan sijainnit. Tätä ennen Mannerheimin juna oli kulkenut Säämäjärven ja Syvärin suunnalla neljän miinan yli, jotka eivät olleet räjähtäneet. Talvisotaan verrattuna hyökkäysvaiheen kuulusteluraporteissa näkyi enenevässä määrin se, että aina kun se vangin yhteistyökykyisyyden ja tietojen perusteella oli mah-

[452] III Armeijakunnan esikuntan tiedustelutoimisto. Salainen kirjeenvaihto 1941–1942/T-20119/1. KA.
[453] Päämaja tiedusteluosasto sv. Shubin kertomus 3.D:n vaiheista 21.11.41/sal./T-2264/13. KA; Saukkonen (1973), s. 163–165.

dollista, laadittiin huolellisesti asemakaavoja ja muita piirroksia erilaisista kohteista, kuten kaupungeista ja kylistä, rautateistä sekä silloista.[454]

Poikkeuksellisen tietorikkaana vankina on mainittava siviilihenkilönä kiinniotettu luotsi Nikolai Lutshin, jota kuulustelivat ensin Äänisen rannikkoprikaatin ja sen jälkeen Itä-Karjalan sotilashallintoesikunnan tiedusteluhenkilöstö. Siviiliammattinsa vuoksi Lutshin pystyi kertomaan Äänisen ja Syvärin alueen vesistöistä ja vesireiteistä, ja tietojen pohjalta laadittiin runsaasti erilaisia kaavioita ja karttoja.[455] Kaikkiaan Lutshinilta saatujen tietojen raportointi kesti lähes kolme kuukautta, mikä johtui todennäköisesti sekä vangin avoimesta yhteistyökykyisyydestä, eli tietojen paljoudesta, että Itä-Karjalan sotilashallintoesikunnan tiedustelu-upseerien kiireistä.

Toisen maailmasodan aikana arvioitiin aikaisempiin kokemuksiin perustuen, että yli 50 % vihollistiedoista saatiin sotavangeilta. Kuulustelun onnistuminen perustui sotavankien Geneven sopimusten mukaiseen kohteluun sekä siihen, että esimerkiksi ruoka- ja tupakka-annoksia vastaan vangit suostuivat toisinaan laatimaan kirjallisiin kysymyksiin varsin pitkiäkin vastauksia.[456]

Kuulusteluiden tehokkaaseen toimeenpanoon jäi paljon myös puutteita. Esimerkiksi lentäjävankien kuulustelu oli sodan alkuvaiheissa 1941–1942 edelleen improvisoitua. Vaikka kysymyslista lentäjävankeja varten uusittiin talvisodan jälkeen, ilmeni toiminnan heikohko laatu kuulustelupöytäkirjojen huonosta laadusta. Vangeilta saadut tiedot olivat vaihtelevia laadultaan ja jatkokäytettävyydeltään. Poliittinen tiedustelu oli arvioitua tehottomampaa, koska vähemmistökansallisuuksiin kuuluneilta vangeilta ei saatu niin paljoa tietoja Neuvostoliiton olosuhteista kuin oletettiin. Rivimiehiltä oli usein turhaa kysyä heidän joukkonsa tavoitetta, sillä he eivät sitä tienneet.[457]

Vaikka sotavankileirit eivät hallinnollisesti olleet Päämajan tiedustelun vastuulla, työllisti yksittäisten sotavankien käsittely ajoittain myös kuulustelutoimistoa. Esimerkiksi loka-marraskuussa Karjalan armeijan alainen VI Armeijakunta pyysi lähettämään kaksi sotavankia käyttöönsä, sillä vankien kuulusteluissa kertomien tietojen perusteella oli maastosta jo löydetty ampumatarvikkeita ja muuta sotamateriaalia. Toimenpide ilmeisesti edellytti, että Päämajan tiedusteluosasto teki asiasta aloitteen järjestelyalalle, joka sen lopulta toimeenpani. ”Vankiliikenne” toimi myös toiseen suuntaan, sillä esimer-

---

[454] Päämaja Tied.2. N:o 441 PM:n Viestikomentajalle 1.12.1941 (jäljennös)/sal./Pk-2324/8. KA; Päämaja tiedusteluosasto N:o 2727 8.12.1941/Tied.1/V/I/8/sal./T-2264/13. KA; Päämaja tiedusteluosasto N:o 2069 21.12.1941/Tied.1/V/I/8/sal./T-2264/13. KA; Tuompo (1969), s. 66.

[455] Karjalan armeijan esikunta operatiivinen osasto No 6704 6.11.1941/Op.II/sal./T.2264/13. KA; Itä-Karjalan Sotilashallintoesikunta tiedusteluosasto tied.pvk. No 25 Tietoja Äänisen, Syvärin ja ympäröivien kanavien purjehduksesta 10.1.1942/sal./T-2264/13. KA; Itä-Karjalan Sotilashallintoesikunta tiedusteluosasto tied.pvk. No 30 Vosnesensjan (Syvärinniskan) satama 17.1.1942/sal./T-2264/13. KA; Itä-Karjalan Sotilashallintoesikunta tiedusteluosasto tied.pvk. No 45 Vytegranjoen suun kartta 22.1.1942/sal./T-2264/13. KA; Itä-Karjalan Sotilashallintoesikunta tiedusteluosasto tied.pvk. No 65 Vytegran satama 10.2.1942/sal./T-2264/13. KA; Itä-Karjalan Sotilashallintoesikunta tiedusteluosasto tied.pvk. No 84 Äänisen ja Syvärin vesiasteikot 21.2.1942/sal./T-2264/13. KA. Mainittakoon, että Lutshinin ensimmäisen kuulustelun suoritti Äänislinnan rannikkoprikaatin esikunnassa välirauhan aikana Moskovan-sotilasasiamiehenä toiminut eversti Arvo Lyytinen. Itä-Karjalan sotilashallintoesikunnassa kuulustelut suorittivat tiedusteluosaston päällikkö insinöörikapteeni Reino Castrén sekä Arvi Huttunen.

[456] Saukkonen (1973), s. 163–165. Sota-aikana voimassa olleen vuoden 1929 Geneven sopimuksen mukaan sotavanki oli velvollinen kertomaan ainoastaan nimensä ja sotilasarvonsa tai rykmenttinsä numeron saadakseen sopimuksen takaamat sotavangin oikeudet (Convention relative to the Treatment of Prisoners of War. Geneva, 27 July 1929, artikla 5 [https://ihldatabases.icrc.org/applic/ihl/ihl.nsf/52d68d14de6160e0c12563da005fdb1b/eb1571b00daec90ec125641e00402aa6]).

[457] Pietola (1987), s. 69–72; Geust (2008), s. 79.

kiksi elokuussa tiedusteluosasto pyysi Karjalan armeijaa palauttamaan erään vangin Mikkelin vankilaan erikoiskuulusteluihin.[458]

Osasto Raski tiedustelun tuntosarvina painopistesuunnassa

Päämajan tiedustelutoimistossa palvelleen kapteeni Raskin johtoon muodostettiin jatkosodan hyökkäysvaiheeseen Päämajan tiedustelutoimiston alainen[459] osasto, jonka tehtävänä oli edetä hyökkäävien suomalaisjoukkojen mukana, kuulustella sotavankeja sekä tutkia ja kääntää suomeksi sotasaalisasiakirjoja. Joukosta käytettiin ytimekästä nimitystä Osasto Raski, mutta virallisesti nimi oli joko ”Karjalan Armeijan vastuualueella toimiva Päämajan eteentyönnetty kuulustelu- ja muokkauselin OsKu” tai ”OsKun Sotavankien kuulustelu- ja viholliselta saatujen asiapaperien tutkimuselin”.[460] Osasto toimi kapteeni Into Kuismasen johtaman tiedustelutoimiston Joensuun alatoimiston (Osasto Kuismanen, OsKu) yhteydessä osan hyökkäysvaiheesta, minkä vuoksi sen nimi on liitetty virallisiin nimityksiin.

Raskin lisäksi osaston kokoonpanoon kuuluivat ainakin Päämajan tiedusteluosastolta mukaan määrätyt kapteeni Mauno Kotilainen, luutnantti Boris Karppela ja vänrikki Igor Vahros. Lisäksi osastoon kuuluivat vänrikit Vladimir Marmo ja Aarne Ervi sekä sotilasvirkamiehet Antero Saike, Ville Matsi ja Hans Stieren. Hankkimansa tiedot Osaston Raski raportoi sekä Päämajan tiedusteluosastolle että tarvittaville rintamajoukkojen esikunnille. Raski muisteli, että yleensä esikunnista ei tahtonut löytyä papereita, vaan ne oli joko tuhottu tai viety pois. Samoin hänen mukaansa sotavankeja kuulusteltiin vähän, mutta osasto toimi hyvin tiedon välittäjänä rintamaesikunnan ja Päämajan välillä.[461] Lausunnot eivät pidä paikkaansa, mikä todennäköisesti johtuu siitä, että Raski koki vielä vuosikymmeniä tapahtumien jälkeen tarpeelliseksi peitellä tehtyä tiedustelutyötä.

Porvalin mukaan Osasto Raskin muodostaminen oli osa Suomen sotilastiedustelun sotaan valmistautumista. Talvisodasta poiketen sodan alkaminen oli omissa käsissä, joten myös tämän hyökkäyksen mukana liikkuvan tiedustelukeskuksen toiminta ehdittiin valmistella. Rintamajoukkojen yhteydessä toimivalla osastolla haluttiin nopeuttaa hankittujen tietojen analysointia ja jakamista hyökkääville joukoille.[462]

Osaston muodostaminen ei varmasti tapahtunut hetken mielijohteesta, mutta toisin kuin Porvali kuvailee, eivät kaikki yksityiskohdat näytä olleen aivan loppuun asti valmisteltuja. Raski määrättiin tehtävään kuulustelutoimiston päällikön tehtävästä, joka täytettiin siirtämällä Saukkonen tiedustelutoimiston maavoimajaoksesta. Myös Karp-

---

[458] Päämaja tiedusteluosasto N:o 376 18.8.1941/Tied.1/sal./T-2258/6b-9. KA; Karjalan armeijan esikunta No 6259 27.10.41/Op.II/sal./T-2258/6b-9. KA; Päämaja tiedusteluosasto N:o 3319 1.11.1941/Tied.1/sal./T-2258/6b-9. KA.

[459] Osasto Raskin mainitaan monesti olleen ”Päämajan tiedusteluosaston alainen” (esim. Kosonen, Matti & Heidi Ruotsalainen: *Agenttikoulun naiset.* Kustannusosakeyhtiö Tammi. EU. 2015, s. 57–61; Porvali, Mikko: Hyökkäysvaiheen liikkuva tiedusteluyksikkö: Osasto Raski 1941. *Sata vuotta suomalaista sotilastiedustelua* (toim. Sipilä, Joonas & Tapio Koskimies). Atena Kustannus OY. EU. 2018, s. 57). Osasto kyllä osoitti raporttinsa muiden joukkojen lisäksi Päämajan tiedustelusastolle, mutta asiakirjoissa käytettyjen merkintöjen ”Päämajan tiedusteluosasto 1 Os.Ku”, ”PM:n Tied.1/OsKu” ja ”Tied.1/OsKu” perusteella osasto oli todennäköisesti tiedustelutoimiston alainen, kuten Osasto Kuismanen ja pääosa muistakin tiedustelujoukoista vielä jatkosodan alussa.

[460] Raski, oma muistelmanauhoitus (1976–1977), s. 6; Kosonen & Ruotsalainen (2015), s. 57–61.

[461] Raski, oma muistelmanauhoitus (1976–1977), s. 6; Raski, haastattelu (1983), s. 13; Porvali (2012), s. 46–47, 49, 50, 52–53, 90, 122.

[462] Porvali (2012), s. 46, 85.

pelan, Vahrosin ja Kotilaisen lähtö tiedusteluosaston eri tehtävistä aiheutti muutoksia Päämajan tiedustelun henkilöstössä tilanteessa, jossa kesäkuun lopulla käynnistynyt hyökkäysoperaatio oli vasta aluillaan.[463] Vaikuttaakin hieman erikoiselta, että tiedustelutoimiston tehtävien järjestelyyn aiheutui useamman henkilön yhdenaikaisia muutoksia sen vuoksi, että Osasto Raskin palvelukseen lähteneet henkilöt irrotettiin aikaisemmista tehtävistään vasta kesken hyökkäysvaiheen.

Heinäkuun alussa Osasto Raski kuulusteli alasammuttuja vihollislentäjiä Mikkelissä. Suomalaisten hyökkäyksen edettyä Laatokan pohjoispuolella Osasto Raski asettui heinä-elokuun ajaksi Suistamon Leppäsyrjän alueelle. Toimisto sijoitettiin navettaan, jonka seinillä ylläpidettiin tilannekarttoja. Leppäsyrjästä osaston henkilöstö teki tiedustelumatkoja sekä Laatokan pohjois- että eteläpuolisille alueille hyökkäyksen edetessä. Matkat tehtiin yksin tai pareina. Matkojen jälkeen raportteja kirjoitettiin kirjoituskoneella vuoroissa, koska tietoja kertyi paljon.[464]

Osasto Raskin hyökkäysvaiheessa hankkimista tiedoista on saatavilla hyvä kuva, koska valtaosa sen laatimista raporteista löytyy Karjalan armeijan tiedustelutoimiston arkistosta. Osasto raportoi hankkimansa tiedot Lähete-nimisellä juoksevasti numeroidulla raportilla, minkä lisäksi tietoja yksittäisistä kuulusteluista raportoitiin usein erikseen. Yksittäisissä paljon tietoja tuottaneissa kuulusteluissa saatiin tietoja vihollisen yhtymä–armeijatason tilanteesta ja joukoista. Lähetteinä tietoa välitettiin ilmeisesti sitä mukaa, kun ehdittiin tai kerrottavaa oli, sillä niitä laadittiin päivittäin tai muutaman päivän välein. Ensimmäinen osaston lähettämä raportti on päivätty 8. heinäkuuta, vuoden loppuun mennessä Lähetteitä laadittiin 92 ja mahdollisesti viimeisin niistä, numero 143, on päivätty 26. huhtikuuta 1943.[465] Osa henkilöstöstä siis jatkoi kuulusteluita ja asiakirjatutkimuksia harvakseltaan noin puolitoista vuotta hyökkäysvaiheen päättymisen jälkeen samalla, kun luvussa 4.2 käsiteltävällä tavalla osaston pohjalta perustettiin kevättalvesta 1942 alkaen Äänislinnaan asiamieskoulua.

Iso osa osaston työtä oli viholliselta haltuun otettujen asiakirjojen kääntäminen. Hyökkäysvaiheessa useampaan kertaan suomalaisten haltuun jäi esimerkiksi divisioonan esikunnan asiakirjoja, joiden kääntäminen oli aikaa vievää. Toisinaan arkistot oli ehditty polttaa ennen kuin ne jäivät suomalaisten haltuun. Käännöstöiden ja raporttien kirjoittamisen pohjalta oli tietoja vielä muokattava. Uutta tietoa verrattiin muihin olemassa olleisiin tietoihin, minkä jälkeen tehtiin johtopäätökset tilanteesta. Tiedot jaettiin asianomaisiin rintamaesikuntiin ja saksalaisille sekä suoraan Päämajaan. Osasta tiedoista hyötyivät myös Osasto Kuismasen lähettämät kaukopartiot. Eräässä tapauksessa vihollisen tiedusteluasiakirjasta selvisi, että muutamissa kylissä paikallisväestö suhtautui suomalaispartioihin avuliaasti mutta puna-armeijan joukkoihin vihamielisesti.[466]

---

[463] Karppela, Boris: haastattelu 21.3.1984, STM-kerho 1983–1987/Päämajan tiedustelutoimiston aseveliker-hon eli ns. STM-kerhon haastatteluaineisto/2.2.1995, Pk-2054, s. 14; Raski, haastattelu (1983), s. 13.
[464] Porvali (2012), s. 49, 84–85, 96.
[465] Päämajan tiedusteluosasto 1 Os.Ku yliluut. Mashnokovin kuulustelu 13.11.1941/sal./T-2264/13. KA; Karjalan armeijan esikunnan tiedustelutoimisto. Salainen ja yleinen kirjeenvaihto, saapuneet 1941–1942. Osasto Raskin raportit hyökkäysvaiheen ajalta/T-2264/12. KA. Lähete numero 92 puuttuu käytetystä arkistokansiosta, joten vuoden 1941 aikana julkaistujen raporttien määrä perustuu arvioon, sillä Lähete numero 91 on päivätty 24.12.1941 ja numero 93 5.1.1941; Päämaja tiedusteluosasto Os. Raski N:o 1209 Lähete N:o 143 26.4.43/sal./T-2059/11. KA.
[466] Elfvengren, Kosonen & Laidinen (2010), s. 217; Porvali (2012), s. 85, 105, 119, 123–124, 149; Kosonen & Ruotsalainen (2015), s. 63; Porvali (2018), s. 63.

Esimerkkinä tehdyn työn tuloksista vänrikki Igor Vahros kertoo päiväkirjassaan, kuinka hän eri tietoja yhdistelemällä pystyi paikantamaan viholliselta haltuun saadulta kartalta tykistödivisioonan ja sen esikunnan sijainnit. Asiakirjojen ja kuulusteltavien lisäksi osastoa kiinnosti myös muu viholliselta jälkeen jäänyt kalusto, joten elokuun lopulla, Viipurin valtauksen yhteydessä, Vahros ja Kotilainen kävivät tutkimassa suomalaisten haltuun jäänyttä T-34-panssarivaunua. Todennäköisesti tämän tarkastelun perusteella syntyi kaksisivuinen raportti siitä, miten T-34-vaunuja olisi pyrittävä tuhoamaan taistelukentällä. Kotilaisen keskittyminen erityisesti vihollisen panssarivaunujoukkojen ja kaluston tutkimukseen näkyy syksyn raportoinnissa ja tämä erityistehtävä oli Päämajan tiedustelun käskemä. Lokakuun lopulla hän saikin valmiiksi T-34- ja Kliment Vorošilov -panssarivaunuja vertailevan raportin, jonka toimitti kuvaliitteineen tiedusteluosastolle. Jo aikaisemmin syksyllä oli laadittu muutamia analyysejä vihollisen panssarivaunukalustosta.[467]

Sotasaalistutkimuksen rinnalla vankien kuulustelu oli yhtä tärkeä tiedonhankintakeino. Syyskuun alussa vänrikki Igor Vahros kuulusteli suomalaisten toisen maailmansodan ajan ainoata kenraalivankia, 4. divisioonan komentajaa, kenraalimajuri Vladimir Kirpitšnikovia, kun hänet siirrettiin rintamalta Mikkeliin. Kenraali kuvaili avoimesti vangitsemiseensa johtaneita taisteluiden vaiheita. Hän antoi tietoja joukkojen ryhmityksistä Karjalan kannaksella, mutta tiedot vanhenivat melko nopeasti suomalaisten hyökkäyksen edettyä. Myöhemmin Vahros suomensi Kirpitšnikovin kirjoittamat muistelmat, jotka käsittelivät Suomea vastaan käytyjä sotia sekä Neuvostoliiton yhteiskunnallista tilaa. Kirpitšnikovia kuulusteltiin myöhemmin Mikkelissä ja hänen kertoman perusteella saatiin muun muassa tietoja puna-armeijan kenttälinnoitteista ja pystyttiin varmentamaan Kannakselta muilla keinoin saatuja vihollistietoja.[468]

Osasto Raski hankki hyökkäysvaiheen aikana saman tyyppisiä tietoja kuin sotavankikuulustelulla ja sotasaalisasiakirjojen tutkimuksella saatiin talvisodassa ja hyökkäysvaiheen aikana muiltakin joukoilta. Taistelualueella olleista ja sinne tulleista uusista puna-armeijan joukoista saatiin numero-, komentaja- ja kalustotietoja sekä tietoja niiden tehtävistä, vastuualueista, huollosta ja aikaisemmista vaiheista. Muualta Suomen rintamalle tuotujen joukkojen sotilaat osasivat kertoa asioista myös hieman laajemmin kuin pelkästään suomalaisten edessä olleelta hyökkäysalueelta. Tietoja saatiin esimerkiksi Arkangelin alueen kuljetusinfrastruktuurista ja Moskovan alueen sotakouluista. Osa tutkituista sotasaalisasiakirjoista oli tuoreita, mutta toisinaan ne olivat useamman viikon vanhoja, jolloin tiedon ajankohtaisuus ja hyödyllisyys oli riippuvainen siitä, mistä asiasta oli kyse. Kuukauden vanhalla vihollisen tiedusteluilmoituksella ei todennäköisesti ollut paljoakaan käyttöä, mutta viikkoa ennen Petroskoin valtausta saadut tiedot kaupungin puolustuksesta ovat todennäköisesti kelvanneet hyökkääville joukoille.[469] Vaikka tiedot vihollisen suomalaisten hyökkäyksen edetessä tekemistä ryhmitys- ja johtosuhdemuutoksista eivät aina olleet tarpeellisia hyökkääville yhtymille, Päämajan tiedustelutoimistossa vihollisjoukkojen dislokaation ja viholliskuvan ylläpitämisestä vastanneet tiedustelu-upseerit ottivat ne todennäköisesti mielellään vastaan.

---

[467] Päämajan tiedusteluosasto 1 Os.Ku N:o 202 3.8.1941/sal./T-2264/12. KA; Päämajan tiedusteluosasto 1 Os.Ku N:o 313 BT-ps.vaunujen rakenneominaisuuksia 17.8.1941/sal./T-2264/9-11. KA; Päämajan tiedusteluosasto 1 Os.Ku N:o 406 7.9.1941/sal./T-2264/9-11. KA; Päämajan tiedusteluosasto 1 Os.Ku N:o 582 30.10.1941/sal./T-2264/12. KA; Porvali (2012), s. 104, 133–134; Kosonen & Ruotsalainen (2015), s. 61.
[468] Porvali (2012), s. 108–115; Karjalainen (2019), s. 192.
[469] Karjalan armeijan esikunnan tiedustelutoimisto. Salainen ja yleinen kirjeenvaihto, saapuneet 1941–1942. Osasto Raskin raportit hyökkäysvaiheen ajalta/T-2264/12. KA.

Osasto Raski siirtyi Petroskoihin lokakuun alkupuolella 1941. Suomalaisten hyökkäysoperaatio pysäytettiin joulukuussa, minkä seurauksena hyökkäysvaihetta varten perustettu osasto oli täyttänyt tehtävänsä. Sodan luonteen muututtua Osasto Raskin pohjalta päätettiin perustaa tiedustelukoulu. Hyökkäysvaiheen aikana Osasto Raski oli pystynyt selvittämään pääpiirteissään, mitä vihollisjoukkoja Laatokan Karjalassa oli ollut suomalaisia vastassa. Raski itse totesi sodan jälkeen, että kaikki rintamakomentajat eivät antaneet suurta arvoa hänen osastonsa toiminnalle. Hyökkäys eteni sujuvasti, joten mihin tarvittiin sotavanki- ja asiakirjatietoja. Yhtymien tiedustelutoimistojen kanssa yhteistyö oli toimivaa.[470]

Kuulustelu- ja asiakirjakäännöstehtävien lisäksi Osasto Raskilla oli alusta asti huomattava rooli kuulustelutiedustelun kehittämisessä. Osastossa laadittiin heinäkuun alkupuolella erilaisia kuulustelukysymyssarjoja vangiksi jääviä tykistön, jalkaväen, ratsuväen ja panssarijoukkojen sotilaita varten. Kysymyssarjat osoitettiin Päämajan tiedusteluosastolle, mutta ne jaettiin ainakin Karjalan armeijalle ja todennäköisesti myös muille sotatoimiyhtymille. Kenties keskeisin ohje oli noin nelisivuinen asiakirja, jossa ohjeistettiin rintamalla tapahtuvia kuulusteluja varten sotavankien ryhmittelyä sekä sitä, mitä tietoja olisi keskityttävä hankkimaan. Ohjeessa arvioitiin, että hyökkäyssodassa vankeja tulee puolustusta enemmän, jolloin huomio oli kiinnitettävä sellaisiin vankeihin, jotka tehtävänsä puolesta jotain tiesivät ja suostuivat puhumaan, kuten upseereihin ja erikoisaselajien henkilöstöön. Kuulustelijan omalle johtoportaalle tärkeintä oli hankkia tiedot hyökkäysalueella vastassa olevasta vihollisesta sekä esimerkiksi alueen tiestöstä ja vastaavista olosuhteista. Osatakseen kysyä oikeita asioita kuulustelijan oli oltava vallitsevan tilanteen tasalla, mikä edellytti tiivistä yhteistyötä esikunnan tiedustelutoimiston kanssa.[471]

Raskin myöhemmästä toiminnan vähättelystä huolimatta hänen osastonsa keräsi hyökkäysvaiheen aikana runsaasti hyödyllistä tietoa. Osasto toimi todennäköisesti sillä tavalla kuin Päämajan tiedustelu oli suunnitellut. Henkilöstö liikkui laajalla alueella sekä pääsi käsiksi saaliiksi saatuihin asiakirjoihin ja kiinniotettuihin sotavankeihin suhteellisen nopeasti. Vaikka tiedustelumateriaalia saatiin hyökkäysvaiheen aikana paljon, onnistui tietojen raportointi suhteellisen pienellä viiveellä – kirjoituskoneet kävivät välillä yötä päivää. Pääosa tiedoista koski Neuvostoliiton alueella olleita divisioonia. Tiedoista oli usein hyötyä rintamajoukoille taktisella tasolla, mutta Päämajan vihollisku-valle niiden merkitys oli todennäköisesti muita lähteitä tukeva.

Osaston tiedoilla pystyttiin todennäköisesti vähintään varmentamaan muilla keinoilla hankittuja tietoja, kuten esimerkiksi yhtymien numeroita. Kirpitšnikovin kuulustelun kaltaisia, hieman laajempaa kuvaa käsitelleitä tietoa saatiin suhteellisesti vähemmän. Jälkikäteen on lähes mahdotonta arvioida, mikä tieto oli uusi ja mikä varmensi jotain muulla keinolla hankittua tietoa, mutta joka tapauksessa tietoa tuotettiin paljon. Tiedustelutoimiston muokkauksessa työskentelylle oli todennäköisesti hyödyllistä, että Osasto Raskin raporteissa nostettiin säännöllisesti esiin jokin aikaisemmin samasta asiasta hankittu tieto. Tapauskohtaisesti tuotiin myös esiin, mikäli esimerkiksi jotakin

[470] Porvali (2012), s. 85–86, 132, 156.

[471] Päämajan tiedusteluosasto 1 OsKu 23 Sv-kuulusteluissa huomioon otettavia tekijöitä hyökkäysoperaation aikana 11.7.41/sal./T-2258/10-11. KA; Päämajan tiedusteluosasto 1 OsKu 23 Tykistöä koskevat lisäselvitystä kaipaavat kysymykset 12.7.41/sal./T-2258/10-11. KA; Päämajan tiedusteluosasto 1 OsKu 28 Jalkaväkeä koskevat lisäselvitystä kaipaavat kysymykset 12.7.41/sal./T-2258/10-11. KA; Päämajan tiedusteluosasto 1 OsKu 30 Ratsuväkeä koskevat lisäkysymykset 12.7.41/sal./T-2258/10-11. KA; Päämajan tiedusteluosasto 1 OsKu 31 Kuulustelukysymyksiä venäläiselle psv-henkilöstölle 12.7.41/sal./T-2258/10-11. KA; Kosonen & Ruotsalainen (2015), s. 67–70.

kuulustelutietoa oli syytä epäillä epäluotettavaksi. Esimerkkejä tiedonhankinnan ja muokkaamisen yhdistelmästä ovat ainakin 19.8.1941, 24.8.1941 ja 4.1.1942 laaditut piirrokset[472] vihollisen ryhmityksestä Karjalan armeijan hyökkäyssuunnalla.

Merivoimat Hankoniemeä tiedustelemassa

Merivoimat jatkoi aikaisemman tehtävänsä mukaisesti tilanteen seuraamista Itämerellä. Alkuvuodesta 1941 se julkaisi koonnosraportit marras-joulukuussa 1940 ja tammi-helmikuussa 1941 tehdyistä havainnoista Itämeren laivaston toiminnassa. Raporteissa käsiteltiin muun muassa jäätilannetta ja sukellusvenetaktiikassa tapahtunutta kehitystä, mutta keskeisin sisältö käsitteli Itämeren laivaston toiminnasta ja harjoituksista saatuja havaintoja sekä alusluokittain että joukkokohtaisesti tarkasteltuna. Raportti sisälsi myös Hangon vuokra-alueelle suuntautuneista meri- ja rautatiekuljetuksista sekä maa-alueella havaitusta linnoitus- ja harjoitustoiminnasta tehdyt havainnot. Tammikuun raportin perusteella Merivoimien esikunnan tiedustelutoimistossa käytettiin edelleen ennen sotia käytössä olleita varjokuvia vihollisaluksista. Todennäköisesti käytössä oli kuvasarjat alustyypeittäin sekä isommista aluksista alusyksilökohtaisesti.[473]

Kevään 1941 aikana Merivoimat ilmoitti aikaisempaan tapaan myös kaikki yksittäishavaintonsa Neuvostoliiton Itämeren laivaston toiminnasta. Tiedustelun lisäksi havainnoista oli ajoittain kiinnostunut myös Ulkoministeriö, sillä neuvostoliittolaiset alukset ja lentokoneet loukkasivat useita kertoja Suomen aluevesiä ja ilmatilaa esimerkiksi Hangon ja Haapasaaren suunnilla. Yksittäiset tiedot olivat pääasiassa näköhavaintoja, jotka tehtiin joko kiinteältä asemalta, alukselta tai mahdollisesti lentokoneesta.[474]

Jatkosodan käynnistyttyä Merivoimien päätehtävä oli kauppamerenkulun suojaaminen Itämerellä. Sen vastuualueella olivat myös sotilaallisesti merkittävät Ahvenanmaan ja Hangon alueet, joiden suuntiin oli varauduttava operoimaan. Hangon ja Itämeren pohjukassa olleen Leningradin lisäksi Neuvostoliiton uhka piti huomioida myös miehitetyn Viron suunnasta. Suomalaisten ja neuvostoliittolaisten lisäksi Itämerellä operoivat Barbarossa-operaatiossaan saksalaiset, joiden kanssa Merivoimat teki myös tiedusteluyhteistyötä.[475]

Talvisodasta tutulla tavalla Merivoimien esikunta jäi kenttäarmeijan perustamisen yhteydessä Helsinkiin.[476] Merivoimat raportoi oman ja vihollistilanteen pääkohdat Päämajaan kahdesti päivässä, kuten maarintamilla olleet yhtymät. Creed-sanomana lähe-

---

[472] Päämajan tiedusteluosasto 1 Os.Ku N:o 328 Lähete 27 20.8.1941/sal./T-2264/12. KA; Päämajan tiedusteluosasto 1 Os.Ku N:o 355 Vihollisvoimien sijoituspiirros 25.8.1941/sal./T-2264/12. KA; Päämajan tiedusteluosasto 1 Os.Ku N:o 932 Lähete 93 5.1.1942/sal./T-2264/12. KA.

[473] Merivoimien esikunta yleisesikuntaosasto K.D.No 129 Yhteenveto Neuvostoliiton Itämeren merivoimien toiminnasta marras-joulukuussa 1940 27.1.1941/IV/Ye.2 sal./T-2859/5. KA; Merivoimien esikunta yleisesikuntaosasto K.D.No 321 Yhteenveto Neuvostoliiton Itämeren merivoimista tammi-helmikuussa 1941 7.3.1941/Ye.2 sal./T-2864/13. KA; Pääesikunta tilastotoimisto tied.pvk. 932 14.6.41/MeVe/sal./T-2859/5. KA; Pääesikunta tilastotoimisto tied.pvk. 935 14.6.41/MeVe/sal./T-2859/5. KA.

[474] Pääesikunta tilastotoimisto tied.pvk. 657 13.5.41/MeVe/sal./T-2859/5. KA; Pääesikunta tilastotoimisto tied.pvk. 716 21.5.41/MeVe/sal./T-2859/5. KA; Pääesikunta tilastotoimisto tied.pvk. 801 30.5.41/MeVe/sal./T-2859/5. KA; Pääesikunta tilastotoimisto tied.pvk. 819 1.6.41/MeVe/sal./T-2859/5. KA; Pääesikunta tilastotoimisto tied.pvk. 894 11.6.41/MeVe/sal./T-2859/5. KA; Pääesikunta tilastotoimisto tied.pvk. 932 14.6.41/MeVe/sal./T-2859/5. KA; Pääesikunta tilastotoimisto tied.pvk. 935 14.6.41/MeVe/sal./T-2859/5. KA.

[475] Pukkila, Eino: *Taisteluhälytys – Suomen laivasto jatkosodassa* (toinen painos). Werner Söderström Osakeyhtiö. Porvoo. 1961, s. 7–19, 40–42; Ekman, Per-Olof: *Meririntama – Merisotatapahtumat Itämeren pohjoisosassa 1941–1944*. Werner Söderström Osakeyhtiö. Juva. 1981, s. 15–31, 28.

[476] Karjalainen (2019), s. 179.

tetty tilanneilmoitus lähetettiin Päämajan operatiiviselle osastolle. Operatiivisen ja tiedusteluosaston aikaisemman sujuvan yhteistyön perusteella tiedot todennäköisesti jaettiin sellaisinaan myös tiedustelutoimistoon ja etenkin sen merivoimajaokseen.

Jatkosotaan lähdettäessä Merivoimien kyky tuottaa tietoa perustui pääasiassa kiinteisiin tähystyspaikkoihin, pinta-alusten ja sukellusveneiden tekemiin havaintoihin sekä lentotiedusteluun. Erillisiä tiedusteluun tarkoitettuja aluksia ei ollut. Lentotiedusteluun oli käytettävissä Merivoimille alistettu Lentolaivue 6, jolla oli kalustonaan sotasaaliina saatuja SB-2-pommikoneita ja I-153-hävittäjiä. Havainnon tekijästä ja tilanteesta riippuen tietojen tarkkuus vaihteli tunnistamattomasta aluksesta vähintään varmaan alusluokan tai jopa alusyksilön tunnistukseen. Merivoimien tiedustelulennot ulotettiin toisinaan Tallinnaan asti. Sekä sukellusveneillä että pinta-aluksilla partioitiin Helsinki-Tallinna välillä valvomassa Suomenlahdelle laskettuja merimiinoitteita sekä niiden läpi mahdollisesti pyrkiviä vihollisen aluksia. Syksyn 1941 ajan Merivoimien valvontavastuulla oli myös maarintaman kaltainen Hankoniemi, joten myös sieltä saatavia tietoja piti osata tulkita ja välittää Päämajaan. Merivoimatkin otti hyökkäysvaiheessa sotavankeja, joita tuli muutamista haltuun otetuista aluksista, Hangon valtauksen yhteydessä sekä yksittäisinä yliloikkareina lähinnä itäisellä Suomenlahdella.[477]

Sodan kokonaiskuvassa, ja maarintamiin verrattuna, meririntama oli suhteellisen rauhallinen jatkosodan syksyn 1941 ajan. Varsinkin suomalaisten ja saksalaisten heinäkuun alkupuolella toimeenpanemien Suomenlahden miinoitteiden jälkeen sotatoimet merellä olivat pääasiassa paikallista kahakointia. Strategisen merkityksensä vuoksi Ahvenanmaan nopea miehittäminen sodan alkuvaiheessa oli todennäköisesti tapahtuma, jota Päämajassa seurattiin tiiviisti myös Merivoimien ilmoittamiin tietoihin tukeutuen. Päämajan päätettyä hyökätä Itä-Karjalassa ja Kannaksella ennen Hangon kysymyksen ratkaisemista oli Hangon tilanteen seuraaminen mahdollisen selustauhkan syntymisen vuoksi tärkeää. Lokakuun lopulta alkaen Merivoimat arvioi Neuvostoliiton liikennöivän Hankoon tyhjillä kuljetusaluksilla, joilla sitten vietiinkin joukkoja pois. Joulukuun alkupäivien kuluessa oli Hankoniemi ja sitä ympäröivä alue saatu tiedusteltua siten, että oltiin varmoja Neuvostoliiton vetäytymisestä alueelta.[478]

Talvisodan ajan Merivoimien esikunnassa tiedustelu-upseerina palvellut Eino Pukkila summasi, että loppuvuoden 1941 toiminnassa tiedustelun toimeenpanossa jäi toivomisen varaa. Esimerkiksi Hangon evakuoinnin Neuvostoliitto kyllä salasi hyvin ja myös syksyn huonot näkyvyysolosuhteet vaikeuttivat havaintojen tekemistä, mutta siitä huolimatta tiedot vihollisalusten liikkeistä Suomenlahdella olivat hyvin puutteellisia. Ja näin oli osiltaan jo kesäkuukausien aikana.[479] Todennäköisesti Päämajalle viholliskuva merialueilta oli jatkosodan hyökkäysvaiheen ajan riittävän tarkka kertomaan, ettei mitään hälyttävää ollut tapahtumassa.

Lentotiedustelijat hyökkäysalueita ja Muurmannin rataa tähystämässä

Vaikka Suomen ja Saksan ilmavoimat lensivät touko-kesäkuussa 1941 muutamia tiedustelulentoja Neuvostoliiton puolelle, alkoi laajamittainen lentotiedustelu vasta sotatoimien käynnistyttyä. Talvisodan tapaan Ilmavoimien esikunta siirtyi jatkosodan alka-

[477] Merivoimien tilanneilmoitukset (creed-sanomat) 22.6.1941–31.12.1941/T-4192/17, T-4192/18, T-4192/23. KA; Ekman (1981), s. 20–25.
[478] Merivoimien tilanneilmoitukset (creed-sanomat) 22.6.1941–31.12.1941/T-4192/17, T-4192/18, T-4192/23. KA; Pukkila (1961), s. 20–101; Ekman (1981), s. 36–153.
[479] Pukkila (1961), s. 92.

essa Päämajan mukana Mikkeliin. Jatkosodan alkaessa pääosa Ilmavoimien lentolaivueista oli alistettu sotatoimiyhtymien ja Merivoimien käyttöön, joten pääasiallisena Päämajan lentotiedusteluyksikkönä toimi jälleen Lentorykmentti 4. Se oli Ilmavoimien komentajan alainen, joten esimerkiksi Päämajan tiedustelulla ei ollut siihen suoraa johtosuhdetta. Kesäkuun lopussa 1941 annetun käskyn perusteella rykmentin tehtävien painopiste oli tiedustelun sijaan lähiselustassa olevien vihollisen joukkokuljetusten pommittaminen. Ilmatiedustelutehtäviä varten määritettiin takarajaksi karkeasti ottaen vanha raja. Yleisesti ottaen toiminta oli sekoitus pommittamista ja tiedustelua, koska oli yksittäisen lennon päätehtävä kumpi tahansa, myös toista tehtävätyyppiä piti suorittaa tai ainakin varautua suorittamaan lennon aikana. Rykmentin lentotoiminnan toteuttivat Lentolaivueet 42 ja 44. Jatkosotaan mennessä oli perustettu myös Lentolaivue 46, mutta sen tehtävät keskittyivät koulutustoimintaan sekä sairas- ja huoltokuljetuksiin.[480]

Lentolaivue 42:n tehtävät olivat hyökkäysvaiheen alkuviikkoina varsin moninaisia. Se toteutti Päämajan käskemiä kuvauslentoja sekä Karjalan armeijan hyökkäystä tukevia tiedustelulentoja, mutta paljon myös pommitustehtäviä sekä Itä-Karjalaan että Karjalan kannakselle. Tiedustelulennoilla selvitettiin vihollisen maantie- ja rautatieliikennettä, kenttälinnoitteiden sijainteja sekä joukkojen keskityspaikkoja. Etsittiinpä kerran hukassa olleita omiakin joukkoja. Elokuusta eteenpäin yksikön tehtäväalueet olivat lähes poikkeuksetta Itä-Karjalassa ja tehtävät painottuivat tiedusteluun. Karjalan armeijan hyökkäyksen edetessä Päämajan mielenkiinto siirtyi syvyyteen, ensin Petroskoin, Äänisen ja Karhumäen alueille sekä myöhemmin Muurmannin radalle asti, mikä heijastui suoraan tiedustelulentojen suuntaamiseen. Jotta havaintoja pystyttiin tekemään, tiedustelulennot piti toteuttaa pääasiassa päiväsaikaan. Tarkkoja lentotehtävämääriä ei ole löytynyt, mutta raporttien perusteella tiedustelu oli pääasiallinen tehtävätyyppi elo-marraskuun välillä. Kun elo-syyskuussa tiedustelulentoja suoritettiin 29, nousi syksyn kokonaismäärä todennäköisesti noin 100 tiedustelulentoon.[481]

Lentolaivue 44:n tehtävät keskittyivät hyökkäysvaiheen aikana Karjalan kannakselle sekä Laatokan ympäristöön. Tiedustelu käynnistyi laajamittaisemmin vasta elokuun alkupuolella eli samoihin aikoihin Karjalan kannaksen hyökkäysoperaation kanssa. Tiedustelukohteina olivat Kannaksen tiet, rautatiet ja lentokentät, Laatokan rannat ja saaret sekä vihollisen isommat joukkokeskittymät. Laivue pystyi hyödyntämään tehtävissään käytössään olleita kolmea kameraa, mutta totesi silti raporteissaan, että osalla lennoista tiedonhankinta perustui pelkästään tähystäjän havaintoihin, jolta saattoi jäädä jotain näkemättä huomion keskittyessä johonkin tiettyyn kohteeseen. Elo-syyskuulla tiedustelutehtäviä suoritettiin myös Hangon ja Muurmannin radan suuntiin. Loka-marraskuulla, mahdollisesti hyökkäyksen pysähdyttyä Karjalan kannaksella, lentotoiminnan painopiste siirtyi Muurmannin radan suuntaan, missä useimmiten pyrittiin pommittamaan itse rataa tai siellä havaittuja joukkoja. Myös Stalinin kanavaa tie-

[480] Ilmavoimien esikunta osasto I No 97 Käsky Le.R 4:lle 29.6.1941/III/2b sal./T-15720/7. KA; LeLv.46 Tsto II N:o 266 Le.Lv.46:n sotakokemuksia ajalla 25.6.–18.8.41 2.9.41/II/2b sal./T-17546/6. KA; LeLv.46 Tsto II N:o 375 Le.Lv.46:n sotakokemukset ajalla 19.8.–18.9.41 11.10.41/II/2c sal./T-17546/6. KA; LeLv.46 Tsto II N:o 447 Le.Lv.46:n sotakokemukset ajalla 19.9.–18.10.41 14.11.41/II/2c sal./T-17546/6. KA; Heiskanen (1989), s. 170–171; Karjalainen (2019), s. 179.

[481] LeLv.42:n esikunta Sotakokemukset ajalta 25.6.–18.8.41 6.9.41/sal/T-17546/6. KA; LeLv.42:n esikunta Sotakokemukset ajalta 19.8.–18.9.41 15.10.41/sal/T-17546/6. KA; LeLv.42:n esikunta Sotakokemukset ajalta 19.9.–18.10.41 19.11.41/sal/T-17546/6. KA; LeLv.42:n esikunta No 1399 Sotakokemukset ajalta 19.10.–18.11.41 8.12.41//II/ 14 e sal/T-17546/6. KA.

dusteltiin. Kaikkiaan Lentolaivue 44 suoritti elo-marraskuun aikana hieman alle 300 lentoa, joista tiedustelu- tai tiedustelu- ja pommituslentoja oli noin 130.[482]

Vaikka Ilmavoimat kokosi päivittäin tilanneilmoituksen lentojoukkojen toteuttamista tehtävistä, oli se sotatoimiyhtymien ilmoitusten tapaan sillä tavalla suurpiirteinen, että Päämajan tiedustelutoimiston työskentelyssä siitä ei todennäköisesti ollut hyötyä. Tiedustelutoimiston jaosten työskentely perustui todennäköisesti lentotiedustelujoukkojen tehtävien jälkeen antamiin suoritusilmoituksiin. Tyypillinen suoritusilmoitus sisälsi minuuttitarkkuudella tiedon havaintopaikoista ja havaituista vihollisen joukoista. Myös vihollisen toimintaa kuvattiin esimerkiksi siten, oliko juna tai ajoneuvo-osasto liikkeessä ja mihin suuntaan. Havaittujen teiden kulkukelpoisuutta pyrittiin arvioimaan ja myös se ilmoitettiin, jos jollain alueella tai tieosuudella ei havaittu vihollisen toimintaa.[483]

Lentotiedustelulla hankittiin runsaasti tietoja, mutta niiden eteenpäin ilmoittamisen nopeus riippui vastaanottajasta ja käytössä olleesta teknologiasta. Hyökkäysvaiheen aikana radiota ei pystytty laajamittaisesti hyödyntämään tietojen ilmoittamiseen lennon aikana, koska kantama ei riittänyt tai radiot eivät teknisesti mahdollistaneet ilmoituksia lentokoneen ollessa liikkeessä. Tavallista olikin välittää havainnot välittömästi lennon jälkeen kirjallisesti tai kiireellisissä tapauksissa todennäköisesti soittamalla. Rintamajoukoille tehdyt aistihavainnot voitiin välittää paluulennon aikana niin sanottuina alasheittoviesteinä. Lennoilla otetut valokuvat kehitettiin vasta lennon jälkeen siten, että ne valmistuivat joko samana tai seuraavana päivänä lennosta. Kuvien tarkkuus oli riittävä, jotta niiden perusteella pystyttiin esimerkiksi määrittämään maaleja tykistölle. Lentotiedustelulla pyrittiin usein myös radiotiedustelun tuottamien tietojen varmentamiseen.[484]

Lentotiedustelua pystyttiin hyödyntämään hyökkäysvaiheen aikana määrällisesti varsin paljon ja sillä saatiin hyviä tietoja. Kahden ensimmäisen sotakuukauden jälkeen Ilmavoimien esikunta kuitenkin raportoi muutamista huomattavista epäkohdista. Talvisotaan verrattuna vihollinen oli oppinut suojautumaan paremmin ilmatiedustelulta hajauttamalla joukkojaan ja sen ilmapuolustus toimi kohtuullisen tehokkaasti. Lentorykmentti 4 menetti kahden kuukauden aikana 13 konetta, joista osan kolmessa lentoonnettomuudessa. Havaintojen tekeminen perustui hyökkäysvaiheen aikana valokuvauksen sijaan pääasiallisesti tähystämiseen, jossa tapahtui muutamia räikeitäkin virheitä. Eräiden samaa reittiä lähes peräkkäin lentäneiden koneiden havainnot erosivat

---

[482] LeLv.44 N:o 8540 Kertomus Le.Lv.44:n sotakokemuksista ajalta 25.6.–18.8.41 8.9.41/II/3 sal./T-17546/6. KA; LeLv.44 N:o 1022 Kertomus Le.Lv.44:n sotakokemuksista ajalta 19.8.–18.9.41 10.10.41/II/3 sal./T-17546/6. KA; LeLv.44 N:o 1364 Kertomus Le.Lv.44:n sotakokemuksista ajalta 19.9.–18.10.41 17.11.41/II/3 sal./T-17546/6. KA; LeLv.44 N:o 1555 Kertomus Le.Lv.44:n sotakokemuksista ajalta 19.10.–30.11.41 9.12.41/II/3 sal./T-17546/6. KA.

[483] Lentolaivue 44 Tsto II No 200 suoritusilmoitus 13.7.41 /II/1c. sal./T-15721/1. KA; Ilmavoimien esikunta Osasto 1 No 491 LLv. 42:n suoritusilmoitus 17.7.41/III L/6/sal./T-15721/1. KA; Ilmavoimien esikunta Osasto 1 No 992 LLv. 42:n suoritusilmoitus 9.8.41 9.8.41/III L/6/sal./T-15721/1. KA; Ilmavoimien esikunta osasto I No 2078 Lentojoukkojen tilanneilmoitus No 229 ajalla 18.10.41 klo 06.00–18.00 18.10.1941/III L /2c sal./T-15721/2. KA. Mapista löytyvät Ilmavoimien syksyn 1941 tilanneilmoitukset.

[484] LeLv.42:n esikunta Sotakokemukset ajalta 25.6.–18.8.41 6.9.41/sal/T-17546/6. KA; LeLv.42:n esikunta Sotakokemukset ajalta 19.8.–18.9.41 15.10.41/sal/T-17546/6. KA; LeLv.42:n esikunta Sotakokemukset ajalta 19.9.–18.10.41 19.11.41/sal/T-17546/6. KA; LeLv.42:n esikunta No 1399 Sotakokemukset ajalta 19.10.–18.11.41 8.12.41//II/ 14 e sal/T-17546/6. KA; LeLv.44 N:o 8540 Kertomus Le.Lv.44:n sotakokemuksista ajalta 25.6.–18.8.41 8.9.41/II/3 sal./T-17546/6. KA; LeLv.44 N:o 1022 Kertomus Le.Lv.44:n sotakokemuksista ajalta 19.8.–18.9.41 10.10.41/II/3 sal./T-17546/6. KA; LeLv.44 N:o 1364 Kertomus Le.Lv.44:n sotakokemuksista ajalta 19.9.–18.10.41 17.11.41/II/3 sal./T-17546/6. KA; LeLv.44 N:o 1555 Kertomus Le.Lv.44:n sotakokemuksista ajalta 19.10.–30.11.41 9.12.41/II/3 sal./T-17546/6. KA; Karhunen (1980), s. 116.

toisistaan siten, että toisen havaitessa Elisenvaaran asemalla noin 150 junavaunua ilmoitti toinen havainneensa muutamia vaunuja. Hiitolasta toinen ilmoitti 80 junavaunua, mutta toinen ei mitään. Raportista ei käynyt ilmi, tekikö sama kone hieman alakanttiin menneet ilmoitukset molemmilta asemilta vai menivätkö virhehavainnot ristiin. Itä-Karjalassa valokuvattiin paljon Karjalan armeijan hyökkäysreittejä, koska alueelta käytössä olleet kartat olivat epäluotettavia. Päämaja ja Karjalan armeija eivät kuitenkaan olleet ajoissa liikkeellä kuvausalueiden määrittelyssä, joten sää ei ollut kuvauksille suotuisin mahdollinen, kun ne lopulta saatiin käyntiin.[485]

Yhteistoimintaa ja epäilyksiä – tiedusteluyhteistyö saksalaisten kanssa

Tiedustelun yhteistoiminta saksalaisten kanssa alkoi lisääntyä välirauhan aikana syksystä 1940 eteenpäin. Tiedustelujohtoon kuuluneet henkilöt, kuten eversti Melander ja majuri Kärkkäinen tapasivat saksalaisia kollegoitaan sekä Suomessa että ulkomailla useasti ennen kesää 1941. Kenttätasolla Rovaniemen alatoimiston päällikkö solmi epävirallisia suhteita saksalaisiin Pohjois-Suomessa sen jälkeen, kun saksalaisjoukot saapuivat Pohjois-Norjaan kesällä 1940. Virallisesti yhteyttä ei ilmeisesti voitu pitää, mutta myös tiedusteluosaston päällikkö kannusti suhteiden solmimiseen, johon ryhdyttiin elokuussa 1940. Samoihin aikoihin Suomen ja Saksan yhteistyö läheni muutenkin asekauppa- ja kauttakulkuneuvotteluiden muodossa. Saksalaisjoukkojen kauttakulku Lappiin suomalaissatamien kautta alkoi 22. syyskuuta 1940.[486]

Pohjois-Suomessa tiedustelun yhteydenpito saksalaisiin vakiintui, kun Rovaniemen alatoimisto oli säännöllisesti yhteydessä muun muassa saksalaisten huoltoesikunnan tiedustelu-upseeriin. Tämä puolestaan oli päivittäin yhteydessä Pohjois-Euroopassa olevien saksalaisjoukkojen esikuntiin, joten hänen kauttaan saatiin ajantasaisia tietoja saksalaisten toiminnasta. Saksalaisjoukkojen Pohjois-Suomeen siirtämisen valmistelu alkoi näkyä kevättalvella 1941, kun saksalaisupseerit kävivät tiedustelemassa esimerkiksi ryhmitysalueiden paikkoja.[487]

Suomalaiset seurasivat saksalaisten joukkosiirtoja yksityiskohtaisesti sitä varten perustetun kauttakulkuliikenteen järjestelytoimiston avulla. Toimisto raportoi Suomeen eri suunnista tulleista saksalaisjoukoista, sotilaskalustosta ja muusta materiaalista sekä niiden liikkeistä. Saadun tiedon mukaan -ilmausten perusteella osa raportteihin päätyneistä tiedoista kuten alusten liikkeelle lähdöistä oli peräisin radiotiedustelulta. Omaehtoinen tiedonhankinta oli tarpeen, koska ainakaan kesäkuussa 1941 saksalaiset eivät suostuneet kertomaan suomalaisiin satamiin saapuneiden kaikkiaan 74 aluksen lasteista. Siirtoja käsitelleet salaisiksi leimatut raportit jaettiin ainakin Pääesikunnan operatiivisen osaston maavoimatoimistoon.[488]

Välirauhan olosuhteiden erikoisuutta kuvaa huhtikuun lopulla 1941 tarkistamattomana tietona annettu ilmoitus, jonka mukaan Crichton-Vulcanin Turun telakalla ollut neuvostoliittolainen upseeri kertoi saksalaiselle kollegalleen Suomenkin tiedustelua kiinnostaneita tietoja: Hangosta evakuoitiin laivoilla muun muassa tykkejä Viroon ja

---

[485] Ilmavoimien esikunta osasto 1 No 1405 Havaintoja lentojoukkojen toiminnasta 25.6.–25.8.2941 1.9.1941/III/2c. sal./T-17546/6. KA.
[486] Paarma (1978), s. 118–133, 154–155; Heiskanen (1989), s. 125–127.
[487] Paarma (1978), s. 160–162.
[488] Kauttakulkuliikenteen järjestelytoimisto No 600 Tilanneselostus 23.5.1941/sal./T-15712/2. KA; Karppinen, Pentti: Suomalaisten saksalaisille joukoille suorittamat kuljetukset Suomen sodassa 1941–1945. *Tiede Ja Ase 24*. Katsottu 20.7.2021 [https://journal.fi/ta/article/view/47460] 1966, s. 202–249.

Hangon alueella oli päässyt leviämään pilkkukuume. Crichton-Vulcanin telakalla valmistettiin muun muassa suomalaiset panssarilaivat ja sukellusveneet 1920- ja 1930-luvuilla. Upseeri oli telakalla valvomassa Neuvostoliiton sinne välirauhan aikana tekemiä tilauksia. Saksalaisia oli Suomessa runsaasti kauttakulkusopimuksen vuoksi keväällä 1941, mikä selittänee upseerien kohtaamista Turussa. On mahdollista, että tarkistamaton tieto viittaa tässä saksalaiseen lähteeseen, joskin laajasti ottaen teollisuuslaitosten valvonta oli Päämajan valvontaosaston vastuulla.[489]

Saksalaisten ja suomalaisten yhteistoiminta tiivistyivät kesäkuussa 1941. Helsingissä toimineiden Saksan suurlähettilään ja sotilasasiamiehen lisäksi Pohjois-Suomessa olevan 20. Vuoristoarmeijan yhteydessä oli suomalaisten perustama yhteysesikunta Roi ja Mikkelissä toimi saksalaisten perustama yhteysesikunta Nord. Saksalaisten korkeimpana sotilasedustajana Suomessa toimi kenraali Waldemar Erfurth Mikkelissä. Yhteysesikunta sijoittui aluksi lomakoti Heimariin noin 13 kilometrin päähän Mikkelistä. Marraskuussa 1941 se muutti kaupunkiin Mikkelin kasarmille, minkä lisäksi eri vaiheissa henkilöstöä työskenteli myös Yhteiskoululla, Tuukkalan kasarmilla ja Naisvuoren luolassa. Vaikka Karjalainen esittää, että ”saksalaisten esikunta sijaitsi koko jatkosodan ajan omissa esikuntatiloissaan suomalaisten Päämajan ulkopuolella”, on todennäköistä, että yhteiskoululla toimi ainakin pieni saksalaisten tiedustelutoimisto. Toimiston tehtävä oli tukea kenraali Erfurthia. Kaksi tiedusteluosaston henkilöä työskenteli osa-aikaisesti saksalaisten toimistossa hyökkäysvaiheen aikana. Saksalaiset poistuivat Mikkelistä aselepoehtojen mukaisesti 6.9.1944.[490]

Yhteysesikunta Roin johtajaksi Mannerheim määräsi eversti Oiva Willamon, joka toimi tehtävässä syksyyn 1944 asti. Roin tehtävänä oli luottamuksellisten suhteiden pitäminen saksalaisiin, mutta samalla Päämajaan oli tiedotettava saksalaisten taistelutoiminnasta, joukkojen vahvuuksista ja siirroista, organisaatiomuutoksista, aseistuksesta, varustuksesta, koulutuksesta, huollosta, kurista, mielialasta sekä propagandasta. Keskeisin väline tehtävien hoitamiseen olivat saksalaisiin joukkoihin ja esimerkiksi lentokentille sijoitetut noin 50 yhteysupseeria. Yhteysesikunta raportoikin Päämajaan kesästä 1941 alkaen sitä mukaa, kun ilmoitettavaa ilmeni. Esimerkiksi heinäkuun alussa lähetettiin noin puolitoistasivuinen taistelukuvaus heinäkuun ensimmäisellä viikolla käydystä Sallan taistelusta, joka oli saksalaisille ilmeisen raskas.[491]

Pohjois-Suomessa toimineet saksalaisjoukot välittivät vastuualueellaan olleesta vihollisesta vankikuulusteluilla, lentotiedustelulla, radiotiedustelulla sekä sotasaalisasiakirjoista saamansa tiedot suomalaiselle III Armeijakunnalle, joka todennäköisesti välitti tiedot Päämajaan. Hyökkäysvaiheen aikana Saksan rintamien päivittäisen tilanteen seuraaminen oli Päämajan operatiivisen osaston tehtävä. Saksan rintamien tilannekartat olivat operatiivisen osaston, osastopäällikön ja päämajoitusmestarin toimistoissa.

---

[489] Pääesikunta tilastotoimisto tied. pvk. No 574 30.4.41/sal./T-2859/5. KA; Panschin (2018), s. 137, 141, 146, 151.

[490] Taulamo, Sina: haastattelu 15.6.1984, STM-kerho 1983–1987/Päämajan tiedustelutoimiston asevelikerhon eli ns. STM-kerhon haastatteluaineisto/2.2.1995, Pk-2054, s. 1–2, 5; Kanninen (1959), s. 22; Heiskanen (1989), s. 189–190; Puntanen (1993), s. 70–72, 76; Karjalainen (2019), s. 375.

[491] AOK:n yhteysupseerin selostus Sallan taistelusta 1.–8.7.1941 päiväämätön/sal/T-22813/1. KA; Yhteysesikunta Roin toiminta/Pk-1830/1. KA; Tuompo (1969), s. 13; Kulju, Mika: *Lapin sota 1944–1945*. Gummerus Kustannus Oy. 2013, s. 31.

Jatkosodassa aikana operatiivinen osasto ylläpiti tilannekarttoja myös Japanin ja Italian rintamilta.[492]

Tiedusteluosaston ja radiotiedustelun päälliköillä oli omat yhteytensä saksalaisiin, jotka olivat perustaneet yhteyselimiään sodan alettua tärkeisiin sotilaallisiin keskuksiin. Päämaan tiedustelujohto arvosti Saksan sotilastiedustelua ja sen johtajaa amiraali Wilhelm Canarista. Päämajan sisällä tiedustelutoimiston toimistoupseerit hoitivat sujuvasti työtehtäviään saksalaisten yhteysupseerien kanssa. Tiedustelutietojen vaihto saksalaisten kanssa sujui vastavuoroisesti ja asiallisesti. Kesäkuun alussa 1941 suomalaiset saivat saksalaisilta tiedon heidän tulossa olleesta hyökkäyksestään. Hyökkäyksen alla saksalaiset pyysivät tarvittavat tiedot yksityiskohtaisesti listattuna saada päivittäin erinäisiä tietoja suomalaisten omasta ja Neuvostoliiton toiminnasta. Pohjois-Suomessa Päämajan tiedustelujaoston valvontaosastolla oli oman alansa yhteistoimintaa saksalaisten vastaavien elimien kanssa. Virallisten yhteydenpitojärjestelyiden lisäksi saksalaisten kanssa pidettiin yhteyttä epävirallisesti. Esimerkiksi tiedustelupäällikkö Canaris vieraili lounaalla Päämajassa syyskuun 19. päivä 1941.[493]

Keskeisimmäksi saksalaiseksi tiedustelutoimijaksi Suomessa osoittautui sodan alettua Saksan lähetystön henkilöstöstä valvonta- ja tiedustelutoimistoksi täydennetty Kriegsorganisation Finnland. Se tunnettiin paremmin johtajansa fregattikapteeni Alexander Cellariuksen mukaisesti Büro Cellariuksena. Toimistossa oli tiedusteluun (I), hävitystoimintaan (II) ja vastavakoiluun (III) liittyneet osastot. Sen tehtävät oli suunnattu Neuvostoliittoa vastaan ja se suoritti niitä sekä Pohjois-Suomen että Baltian kautta. Suomessa toimi myös turvallisuuspoliisi Gestapon henkilöitä.[494]

Vaikka arvokkaiden tietojen vaihtaminen oli Päämajan tiedusteluosaston vastuulla, vaihtoivat Merivoimien edustajat toisinaan tietoja suoraan saksalaisten kanssa. Päämajan tiedusteluosaston päällikkö huomauttikin asiasta hyvässä hengessä välirauhan aikana. Hän halusi pitää ulkomaan kontaktit itsellään, jotta voisi vaihtaa Suomen hankkimia tietoja mahdollisimman arvokkaisiin saksalaisilla oleviin tietoihin. Jatkosodan sytyttyä saksalaisten kanssa vaihdettiin lentäjävankien kuulustelupöytäkirjoja. Saksalaisina osapuolina olivat Büro Cellarius, Baltiassa toiminut Luftflotte 1 sekä Lapissa toiminut Luftflotte 5. Ilmavoimilla oli oma yhteysupseeri molemmissa Saksan ilmavoimien yksiköissä.[495]

Kansallisarkistossa on kolme raporttia heinäkuulta ja yksi raportti syyskuulta 1941, joissa lähteeksi on merkitty ”U”. Lukuun ottamatta tiedustelun sisällä ja operatiiviselle osastolle jaettua ensimmäistä raporttia myös raporttien jakeluksi on merkitty ”U”. Raporttien sisällön perusteella tiedot on lähetetty Moskovasta, missä ainakin osa niistä on saatu turkkilaiselta lähteeltä. Heinäkuun 11.-14. päivä lähetetyt raportit kuvailevat muun muassa pääpiirteissään Saksan hyökkäyksen alkumenestystä ja ennakoivat Moskovan kukistumisen seurauksia. Mielenkiintoista on, että turkkilaisten kautta saatiin

---

[492] Armeeoberkommando Norwegen Befehlstelle Finland Tiedonantoja vihollisesta 4.7.1941 (suom. käännös)/Abt.Ic Az.A 1 Nr. 268/41 g./T-20119/17. KA; Armeeoberkommando Norwegen Befehlstelle Finland Tietoja AOK Norwegenia vastassa olevasta vihollisesta 3.8.1941 (suom. käännös)/Abt.Ic Az.D 11 Nr. 669/41 g./T-20119/17. KA; Armeeoberkommando Norwegen Befehlstelle Finland Tietoja vihollisesta 10.8.1941 (suom. käännös)/Abt.Ic Az.D 11 Nr. 756/41 g./T-20119/17. KA; Heiskanen (1996), s. 54.
[493] Yhteysesikunta Nord 22.6.41/1a 59/41/sal/T-15717/1. KA; Viljanen (1965), s. 380; Tuompo (1969), s. 69; Saukkonen (1973), s. 155–156; Panschin (2018), s. 285–288; Karjalainen (2019), s. 169–170.
[494] Lehmus, Kalle: *Tuntematon Mannerheim* (2. painos). Weilin+Göös. Helsinki. 1967, s. 113–115. Tarkemmin saksalaisten tiedustelutoiminnasta Suomessa ks. esim. Laukkanen, Erkki: Saksan tiedustelu Suomessa artikkeli teoksessa *Salaisen sodan sivut*. Maanpuolustuskorkeakoulu. Sotahistorian laitos. Helsinki. 2003, s. 161–179.
[495] Pukkila (1981), s. 124, 226; Geust (2008), s. 96.

tietoa myös Josif Stalinin ja Iso-Britannian suurlähettilään Sir Stafford Crippsin välisestä keskustelusta. Jakelujaoksen upseerien allekirjoittamat raportit on kirjoitettu saksaksi.[496]

Todennäköisimmältä selitykseltä tiedon lähteeksi vaikuttaa jokin saksalaistoimija Moskovassa. Miksipä muuten suomalaisten Päämajassa kirjoittamat raportit, joita ei ilmeisesti jaettu saksalaisille, olisivat saksankielisiä? Radiotiedustelun diplomaattijaoksen toiminta oli tässä vaiheessa sotaa vielä pienimuotoista ja mainitut raportit eroavat sisällöltään myöhemmistä diplomaattijaoksen raporteista, joten sieltä tiedot eivät todennäköisesti olleet lähtöisin. Suomen Moskovan-lähetystön sotilasasiamiehet palasivat Suomeen vasta syyskuun puolivälissä[497], joten he olisivat voineet olla heinäkuun raporttien takana, mutta eivät syyskuun. Heidän tietojansa tuskin olisi raportoitu saksaksi, paitsi jos raportit oli tarkoitus jakaa saksalaisille, mihin viittaavia merkintöjä asiakirjoissa ei ole. Joka tapauksessa Moskovastakin tihkui tietoja vielä sodan syttymisen jälkeenkin.

Lokakuun puolivälissä eversti Willamo osoitti jostain syystä raporttinsa suoraan tiedustelujaoston päällikölle eversti Melanderille. Willamo oli tutustunut hiljattain rintamalle siirrettyyn saksalaiseen 6. vuoristodivisioonaan. Operatiivisista asioista selvisi, että saksalaisten hyökkäys oli käsketty pysäyttää talveksi eikä Muurmannin rataa näin ollen saatu alkuperäisen suunnitelman mukaisesti katkaistua syksyn aikana. Myös aikaisemmin samana vuonna puheena ollut Rovaniemi–Petsamo junaradan rakentaminen oli jäänyt odottamaan myöhempiä aikoja.[498]

Willamolle oli myös kerrottu saksalaisjoukkojen pohjoisessa talvea varten tekemistä ryhmitysmuutoksista. Pääosa raportista käsitteli yksityiskohtaisesti saksalaisjoukkojen mahdollisuuksista suoriutua aikaisin koittaneen talven olosuhteista. Joukot olivat terveen ja vahvan näköisiä, mutta niillä ei ollut kunnollisia talvivarusteita, kuten kenkiä tai karvalakkeja. Etulinja kulki lähes puuttomassa erämaassa, jonne ei pystynyt kaivamaan korsuja, joten joukkojen majoittaminen rintamalle oli muodostumassa haasteeksi. Sekä rakennus- että polttopuita piti kuljettaa alueelle jopa usean sadan kilometrin päästä.[499]

Saksalaisten toiminnasta saatiin tietoja ajoittain myös III armeijakunnasta, joka taisteli heidän rinnallaan Pohjois-Suomessa. Esimerkiksi syyskuun puolivälin tienoilla armeijakunnan komentaja kenraalimajuri Hjalmar Siilasvuo ei ollut kovin tyytyväinen avukseen lähetettyjen saksalaisjoukkojen suoriutumiseen eikä talvea varten varautumiseen.[500]

Säilyneiden karttojen perusteella saksalaisilta saatiin hyökkäysvaiheen aikana huomattava määrä laajempaa vihollistilannetta käsitelleitä tietoja. Barbarossa-operaation alusta alkaen saksalaiset välittivät päivittäin käsityksensä Neuvostoliiton Euroopan puoleisen osan yhtymien sijainneista sekä päivätarkkuudella tiedot rintamalinjan sijain-

---

[496] Päämaja tiedusteluosasto Tied.pvk No 1392 11.7.1941/sal/T-15717/1. KA; Päämaja tiedusteluosasto Tied.pvk No 1398 12.7.1941/sal/T-15717/1. KA; Päämaja tiedusteluosasto Tied.pvk No 1559 14.7.1941/sal/T-15717/1. KA; Päämaja tiedusteluosasto Tied.pvk No 7381 25.9.1941/sal/T-15717/1. KA; Encyclopedia Britannica: Sir Staffor Cripps. Luettu 8.8.2021 [https://www.britannica.com/print/article/143227].

[497] Nimikirja- ja kantakorttiasiakirjat: Käkönen, Uljas Antero (s. 29.6.1906, k. 25.5.1975). KA.

[498] Eversti Lars Melanderille osoitettu kirje 16.10.41/T-15716/1. KA.

[499] Eversti Lars Melanderille osoitettu kirje 16.10.41/T-15716/1. KA.

[500] III armeijakunnan esikunta No 138 A.O.K:lle 19.9.1941/III/2.b./sal./T-15706/1. KA.

nista eli hyökkäyksen etenemisestä.[501] Osa kartoista on fyysisiltä mitoiltaan hyvinkin suuria, joten todennäköisimmin ne on toimitettu operatiiviselle osastolle Mikkelissä sijainneen yhteysesikunnan kautta.

Päämajassa saksalaisten tiedustelutoimisto oli sijoitettu kansakoulun yläkertaan 2–3 huoneeseen ja siellä palveli kaikkiaan 8–10 henkilöä. Hyökkäysvaiheen aikana toimistopäällikkönä toimi majuri Lindhardt, jonka lisäksi toimistossa palveli seitsemän upseeria ja kaksi naistyöntekijää. Päämajan tiedustelutoimiston henkilöstöstä saksalaisten toimistossa työskentelivät osa-aikaisesti saksankielentaitoinen konekirjoittaja Sina Taulamo sekä Armas Salonen. Salosen tehtävänä oli kääntää saksaksi rintamatiedotuksia suomalaisten ja saksalaisten joukkojen alueilta. Toimistoon saapuivat saksalaisten rintamatiedotukset myös muualta kuin Suomen alueelta ja siellä käännettiin Päämajan tiedustelutoimistoon muualta tulleita tietoja saksaksi.[502] Todennäköisesti tämä pieni saksalaistoimisto oli paikka, jossa molemminpuolinen säännöllinen tiedon vaihto käytännössä toteutettiin mukaan lukien tarvittava asiakirjojen kääntäminen kielestä toiseen. Todennäköistä on, että koska toimisto oli ainoa Päämajassa pysyvästi toiminut saksalaisten yhteysesikunnan osa viestiyhteyksineen, kulkivat päivittäin operatiiviselle osastolle annetut ilmoitukset tämän toimiston kautta.

Päämajassa alatason arkisen ja vakioidun tiedonvaihdon lisäksi satunnaisemmin tietoja ja arvioita saatiin todennäköisesti myös kenraali Erfurthilta. Läpi jatkosodan hän yhtäältä hän tapasi tiedustelujaoston päällikköä ja tiedustelu-upseereita erilaisissa yhteyksissä, joissa oli paikalla muutakin Päämajan johtoa. Toisaalta hänellä oli säännöllisen epäsäännöllisesti tiedustelujaoston ulkomaa- ja tiedusteluosastojen tiedustelu-upseereiden kanssa tapaamisia, joissa keskusteltiin sekä Suomen ja Neuvostoliiton väliseen rintamaan että suursotaan liittyneistä asioista.[503]

Sekä Suomen kansainväliselle asemalle että Päämajan tiedustelun järjestelyille Suomen ja Saksan suhteiden kehityksellä jatkosodan aikana oli keskeinen merkitys. Suomi hyökkäsi Saksan rinnalla Neuvostoliittoon kesällä 1941. Joulukuuhun 1941 kuluessa Suomi oli saavuttanut hyökkäykselle asettamansa tavoitteet ja ryhmittynyt puolustukseen. Vaikka kanssasotija Saksa jatkoi hyökkäystään itään Neuvostoliittoon, ryhtyi Suomi vuoden vaihteen jälkeen kotiuttamaan joukkojaan, joten jatkosodan hyökkäysvaiheen voidaan katsoa päättyneen loppuvuodesta 1941. Usein on esitetty, että Suomen suhtautuminen Saksaan muuttui lopullisesti vasta vuoden vaihteessa 1942–1943 Saksan Stalingradissa kokeman tappion ja tiedustelupäällikkö eversti Paasosen aiheesta Päämajassa ja eduskunnassa pitämien tilannekatsausten jälkeen. Epäluuloisuus kanssasotijaa kohtaan alkoi kuitenkin kasvaa jo vuoden 1941 aikana. Paatsalon mukaan oli jo alusta asti selvää, että myös tiedustelun piti seurata saksalaisjoukkojen tilannetta Suomen lähialueilla, kuten esimerkiksi Norjassa.[504]

---

[501] Saksankieliset tilannekartat 21.6.1941–7.12.1941/T-21621/1. KA; Viljanen (1965), s. 379; Tuompo (1969), s. 40.

[502] Taulamo, haastattelu (1984), s. 1–2, 5; Salo, haastattelu, s. 5, 14.

[503] Visuri, Pekka: Saksan kenraali Suomen päämajassa vuonna 1941. Suomalais-saksalainen yhteistyö Waldemar Erfurthin päiväkirjan valossa. Docendo. Jyväskylä. 2017, s. 129–130, 148, 155, 159, 207, 225, 243–244, 284, 337; Erfurth, Valdemar: *Sotapäiväkirja 1942–1943* (toim. Pekka Visuri). Docendo. Jyväskylä. 2018, s. 54, 77, 87, 110, 135, 154, 180, 192, 199, 225–226, 235, 238, 241, 243, 279, 293, 295, 306, 316, 320, 323, 342, 357, 379, 383, 391, 394, 397, 414, 425–427, 440, 443, 453–455, 457, 470, 473, 482–483, 491, 503.

[504] Paarma (1978), s. 131; Jokisipilä, Markku: *Aseveljiä vai liittolaisia? Suomi, Hitlerin Saksan liittosopimusvaatimukset ja Rytin-Ribbentropin sopimus* (väitöskirja). Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. Hakapaino Oy. Helsinki. 2004, s. 43–44, 62–65.

Suomalaiset ryhtyivät suhtautumaan saksalaisilta saatuihin tietoihin epäilevästi jo heinäkuussa 1941. Tiedusteluosastolla alettiin kiinnittää huomioita saksalaisilta saatujen tiedustelutietojen epäluotettavuuteen, koska usein tuhotuksi ilmoitettu puna-armeijan divisioona ilmestyi uudestaan taistelukentälle muutamaa päivää myöhemmin. Marrasjoulukuussa saksalaisten omienkin ilmoitusten perusteella kävi selväksi, että heidän hyökkäyksensä Neuvostoliittoon oli pysähtynyt. Säästä johtuva tiestön huono kulkukelpoisuus ja pakkanen sekä olosuhteisiin sopimaton varustus estivät hyökkäyksen jatkamisen. Vuoden vaihteen tienoilla saadut tiedot Neuvostoliiton joulukuun alussa käynnistämästä talvihyökkäyksestä olivat tilanteen kehittymiselle huolestuttavia. Vastaavia tietoja välitti myös Saksassa maavoimien esikunnassa yhteysupseerina toiminut kenraali Öhquist.[505]

Markku Jokisipilä ei väitöskirjassaan esitä tarkalleen milloin, mutta toteaa, että ”Mannerheim oli menettänyt uskonsa Saksan kokonaisvoittoon jo varhaisessa vaiheessa, ja suhtautui yhä skeptisemmin myös sen mahdollisuuksiin lyödä puna-armeija.” Hän kuitenkin ymmärsi, ettei Suomen poliittiselle valinnalle ollut vallinneissa olosuhteissa järkevää vaihtoehtoa. Myöhemmin Jokisipilä on todennut, että Saksan häviö suursodassa ”valkeni ammattisotilaille Mikkelin Päämajassa jo vuoden 1941 joulukuussa”, kun Moskova ja Leningrad jäivät valtaamatta. Näin arveli myös esimerkiksi Hallamaa, joka epäili Saksan resurssien riittävyyttä suursodassa syksyn hyökkäyksen epäonnistuttua saavuttamaan tavoiteensa. Myös Mannerheimin muisteli kertoneensa presidentille tammikuussa 1942, että hänen uskonsa saksan menestymismahdollisuuksiin oli saanut kolauksen ja että itärintamalla jopa suoranainen romahdus olisi mahdollinen. Sotahistoriallisessa toimistossa palvellut tohtori Yrjö Ruutu arvioi jo syyskuussa 1941, että sodan pitkittyminen talvelle johtaa Saksan häviöön. Päiväkirjamerkintöjen perusteella käsitys vahvistui vuoden vaihteeseen 1941–1942 tultaessa.[506]

Edellä olevaan on voinut osaltaan vaikuttaa se, että tiedustelutoimistossa palvellut ja hyvin suomalaiseen yhteiskuntaan verkostoitunut Arvi Korhonen ilmeisesti lähetti lokakuun lopulla 1941 ainakin presidentille ja marsalkka Mannerheimille ”yksityisen ja luottamuksellisen” muistion, jossa suhtauduttiin syksyn aikana tehtyjen havaintojen perusteella hyvin kriittisesti saksalaisten mahdollisuuksiin pärjätä suursodassa. Heiskanen arvioi, että selvästi myös tiedusteluaineistoon perustunut, mutta täysin epävirallinen asiakirja laadittiin mahdollisesti siksi, että tiedustelujohto välttyi virallisesti esittämästä tällaista kantaa.[507]

Näitä epäilyksiä vasten tuntuu uskottavalta, että lokakuussa 1941 tiedusteluosaston päällikkö eversti Pöyhönen kehotti saksalaisten kanssa työskennellyttä konekirjoittaja Sina Taulamoa kuuntelemaan, mitä saksalaiset suomalaisista puhuivat ja ilmoittamaan kuulemastaan. Tehtävänantoa edelsi Taulamon välittämä tieto, jossa saksalaiset arvostelivat suomalaisten toimintaa pienipiirteiseksi verrattuna suursodan kuvaan. Pöyhönen ilmoitti antavansa tehtävään tarkemmat ohjeet myöhemmin, mitä ei ehtinyt tapahtua ennen Taulamon siirtymistä muihin tehtäviin.[508] Vaikka Päämajan tiedustelun henkilöstö- ja organisaatiomuutoksiin ryhdyttiin luvussa 4 esitettävällä tavalla vasta vuoden 1942 puolella, on todennäköistä, että tiedustelu havahtui jo loppuvuodesta

[505] Viljanen (1965), s. 353–354, 379.
[506] Mannerheim (1952), s. 377–378; Karhunen (1980), s. 73–74; Jokisipilä (2004), s. 51; Karjalainen (2019), s. 371; Yle: *Toinen maailmansota voisi näyttä erilaiselta, jos USA olisi miehittänyt Suomen – tutkijan mielestä se olisi voinut olla liittoutuneille katastrofi* 4.6.2020. Katsottu 1.9.2020 [https://yle.fi/uutiset/3-11356910].
[507] Heiskanen (1989), s. 218–222.
[508] Taulamo, haastattelu (1984), s. 5–6.

1941 siihen, että sota tulee pitkittymään ja tiedustelun pitää olla kiinnostunut asioista laajemminkin kuin Suomen ja Neuvostoliiton väliseltä rintamalta. Mainittakoon vastakkaisista epäilyksistä, että myös saksalaiset, kenraali Erfurth ja amiraali Canaris, pohtivat jo syksyllä 1941, miten Neuvostoliittoon suunnattu tiedustelu olisi järjestettävä, mikäli Suomi päättäisi irrottautua sodasta ennen aikojaan[509].

3.2 Muokkaustyöhön vain vähän lisähenkilöstöä

Kevättalvella 1941 Pääesikunnassa muun muassa tarkennettiin organisaatiosuunnitelmia tulevan sodan varalta. Operatiivinen osasto perusteli talvisodan kokemuksilla kantaansa siitä, että tiedusteluosasto pitäisi sijoittaa päämajoitusmestarin alaisuuteen. Talvisodan aikana osasto oli toiminut liiaksi erillään operatiivisesta osastosta ja sen toiminta oli muodostunut radiotiedustelun hankkimien ja operatiivisen osaston jakamien tietojen monistamiseksi. Tiedustelujaosto pysyi lopullisessa kokoonpanossa erillään operatiivisesta jaostosta, mutta operatiivinen osasto pystyi työjärjestyksen mukaisesti antamaan tehtäviä muille osastoille. Tiedustelun henkilöstövahvuus pysyi syksystä 1940 kesään 1941 asti suurin piirtein samana, kunnes reserviläiset kutsuttiin jälleen palvelukseen.[510]

Käsky Päämajan perustamisesta annettiin 17. kesäkuuta, jolloin myös Päämajaan sijoitetut reserviläiset kutsuttiin ylimääräisiin kertausharjoituksiin. Kesäkuun 24. päivä Päämajan käskettiin siirtyä jälleen Mikkeliin. Tiedustelujaosto lähti jatkosotaan suunnilleen talvisodan kokoonpanossa, mutta kasvanein määrävahvuuksin. Jaoston vahvuus oli huhtikuun suunnitelmassa 110 henkilöä, joista tiedustelutoimistossa palveli 30 upseeria, neljä kielenkääntäjää ja kaksi piirtäjää. Tietojen hankkimisen suunnittelun, tietojen muokkaamisen ja jakelun lisäksi toimisto johti kaukopartioinnin, sotavankien kuulustelun ja sotasaalisasiakirjojen tutkimuksen tietojen keräämistä. Vuonna 1941 tiedustelutoimiston vahvuus oli 30 upseeria ja 13 sotilasvirkamiestä. Lisäksi muokkauksen tulosten esittämistä varten oli kaksi piirtäjää. Kansliahenkilökuntaa toimistossa työskenteli runsaasti. Mikkeliin siirtymisen jälkeen kesäkuussa 1941 tiedustelutoimisto sijoittui osana tiedusteluosastoa ylä- ja alakansakouluille.[511]

Hyökkäysvaiheen aikana tiedustelun johdossa ei tapahtunut merkittäviä muutoksia. Tiedustelujaoston päällikkönä jatkoi eversti Lars Melander, tiedusteluosaston päällikkönä eversti Yrjö Pöyhönen ja tiedustelutoimiston päällikkönä everstiluutnantiksi ylennetty Arvo Kärkkäinen. Sen sijaan talvisodan kokemusten perusteella tiedustelutietoja käsittelevien henkilöiden valintaan kiinnitettiin enemmän huomiota. Tavoitteena oli saada joukkoon lisää tieteelliseen työskentelyyn tottuneita ja upseerikoulutettuja henkilöitä, kuten yliopistoprofessoreja ja dosentteja.[512] Hyökkäysvaiheessa tiedustelutoimiston keskeisimpinä henkilöinä säilyivät kuitenkin talvisodasta tutut upseerit. Reservinupseereista muokkaus- ja muissa tehtävissä keskeisiä henkilöitä olivat muun muassa kapteenit Arvi Korhonen, Jussi Saukkonen ja Eino Leskinen.

---

[509] Visuri (2017), s. 244.
[510] Reserviläisistä esimerkiksi Arvi Korhonen. Nimikirja- ja kantakorttiasiakirjat: Korhonen, Arvi Heikki (s. 9.1.1890). KA; Karjalainen (2019), s. 165–166.
[511] Puolustusvoimain pääesikunta No 580 Päämajan sodan ajan määrävahvuus 21.4.1914/Järj.1/sal./T-22104/88. KA; Kanninen (1959), s. 18; Heiskanen (1989), s. 152; Puntanen (1993), s. 47, 73; Karjalainen (2019), s. 172–174.
[512] Mäkelä (1965), s. 14.

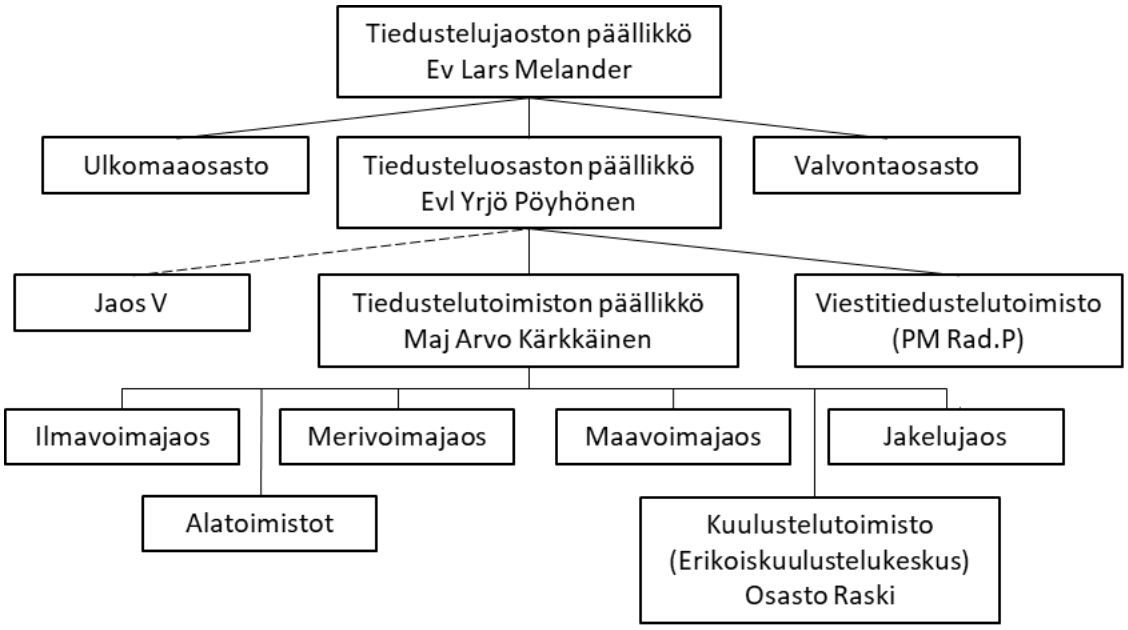

Kuva 7. Tiedustelutoimisto ja sen alaiset toiminnot osana Päämajan tiedustelujaostoa jatkosodan hyökkäysvaiheessa 1941.

Vuonna 1890 syntynyt historian professori Arvi Korhonen palveli Pääesikunnassa ensimmäisen kerran 1920-luvun loppupuolella toimiessaan sotahistoriallisen toimiston apulaispäällikkönä. Tuolloin hänen kykynsä tiedustelualan tehtäviin mahdollisesti tunnistettiin, sillä hän osallistui tiedustelu-upseerikursseille sekä vuonna 1930 että syksyllä 1937. Korhonen palveli tiedustelutoimistossa läpi talvisodan elokuun 1940 loppupuolelle asti ollen lomautettuna noin kuukauden verran heinä-elokuussa. Jatkosotaan hän astui palvelukseen kesäkuun 18. päivä 1941 ja palveli tiedustelutoimistossa kesäkuun 1942 loppupuolelle asti, kunnes hänet siirrettiin Helsingin suojeluskuntapiirin esikunnan kirjoille. Korhosen luonnehdittiin osaavan seitsemää vierasta kieltä joko huonosti tai tyydyttävästi, ja vuoden 1937 kurssin jälkeen hänen arvioitiin sopivan erinomaisen järjestelykykynsä ja siviiliammattinsa vuoksi hyvin ylempien esikuntien tiedustelu-upseeriksi. Korhonen oli arvostettu tiedustelu-upseerin tehtävässään, mutta myös erittäin suora ja jopa kärkäs omien mielipiteidensä esittäjä.[513]

Filosofian maisteri Jussi Saukkonen kotiutui varusmiespalveluksesta vuonna 1925 Pohjanmaan jääkäripataljoonasta. Myös hän kävi Yleisesikunnan vuoden 1935 tiedustelu-upseerikurssin. YH:n aluksi hän toimi vajaan viikon verran Kuopion sotilaspiirissä esikuntakomppanian päällikkönä, kunnes hänet määrättiin Päämajan tiedustelutoimistoon muokkaustehtäviin. Tässä työssä hän jatkoi kesäkuun lopulle 1940. Jatkosotaan hän palasi samoihin tehtäviin kesäkuun puolivälissä 1941. Pian hänet siirrettiin kuulustelutoimiston päälliköksi Raskin lähdettyä Päämajasta johtamaan Osasto Raskia. Saukkonen palveli tiedustelutehtävissä elokuuhun 1942 asti, jonka jälkeen hänet siirrettiin Suomen Aseveljien Liiton tehtäviin. Hänet kotiutettiin kiitettävin arvosanoin, joten siirron syynä oli todennäköisemmin tarve saada hänet mainittuun luotta-

[513] Nimikirja- ja kantakorttiasiakirjat: Korhonen, Arvi Heikki (s. 9.1.1890). KA; Heiskanen (1989), s. 33–35, 218–221. Vuonna 1921 reserviupseerikurssin suorittanut Korhonen osallistui Heiskasen mukaan tiedustelu-upseerikurssille vuonna 1932 palvellessaan Pääesikunnan sotahistoriallisessa toimistossa sekä vuonna 1935, mutta kantakortin mukaan se tapahtui vuonna 1937.

mustehtävään kuin suoriutuminen tiedustelu-upseerina.[514] Saukkosen kantakortissa ei ole henkilöarviota hänen suoriutumisestaan tiedustelutoimistossa. Todennäköisesti hän oli kyvykäs tehtävissään, koska hän toimi keskeisissä muokkaustehtävissä talvisodassa – mukaan lukien kesään 1940 venynyt tiedusteluaineiston jatkokäsittely – ja jatkosodassa hän sai vastuulleen kuulustelutoimiston aktiiviupseeri Raskin lähdettyä muihin tehtäviin.

Myös Eino Leskinen suoritti Pääesikunnan tiedustelu-upseerikurssin vuonna 1935. Leskinen palveli talvisodan kesään 1940 asti Päämajan valvontaosastolla, mutta siirtyi sieltä elokuussa 1940 tiedusteluosastolle, todennäköisesti siviilivirkaan, ainakin välirauhan ajaksi. Leskinen ei ollut kielitaitoinen, sillä hän osasi vieraina kielinä huonosti ruotsia, saksaa ja viron kieltä. Sen sijaan tiedustelu-upseeriksi hän oli muuten ilmeisen sopiva. Valvontaosaston tekemässä arvioinnissa hän sai erittäin hyvän arvosanan kaikista muista osa-alueista paitsi fyysisestä kunnosta. Jatkosodan alussa Leskinen teki tiedusteluosastolla Itä-Karjalan maastotutkimuksia, mutta hänet määrättiin jo elokuussa maavoimajaoksen päälliköksi Saukkosen siirryttyä kuulustelutoimistoon. Tässä tehtävässä hän palveli kevääseen 1942. Elokuun alusta hänet nimettiin maastontiedustelujaoksen päälliköksi.[515]

Leskisestä sotavuosien viimeisen henkilöarvioinnin kirjoittanut everstiluutnantti Käkönen kuvaili Leskistä vähemmän soveliaaksi rintamaupseeriksi, mutta pystyväksi toimistoupseeriksi, joka oli aloiterikas, omasi hyvät yleistiedot ja tyydyttävät sotilaalliset tiedot. Leskinen oli sotilaallinen ja esiintymiskykyinen ja teki suuriarvioisen työn tiedusteluosaston yhteydessä olleen Itä-Karjalan paikannimien kodifiointitoimikunnan johtajana. Leskisen kyvykkyydestä kertoi myös se, että valvontaosasto olisi halunnut pitää hänet reservissään talvisodan päätyttyä, kun hän siirtyi tiedusteluosastolle aktiivipalvelukseen.[516] Leskinen toimi reservinupseerina maavoimajaoksen päällikkönä, jossa tehtävässä palveli hänen jälkeensä jatkosodan loppuun asti kantahenkilökuntaan kuulunut henkilö. Samaan aikaan meri- ja ilmavoimajaosten päälliköinä olivat kantahenkilökuntaan kuuluvat upseerit. Myös itsenäiseksi jaokseksi muodostetun maastontiedustelujaoksen päällikkyys kertoo hänen kyvykkyydestään tiedustelu-upseerina.

Jatkosodan alussa tiedusteluosaston hallinnosta vastannut talousjaos kuului edelleen virallisesti tiedustelutoimiston kokoonpanoon. Jaoksen päällikkönä toimi majuri Pekka Jänhiä, joka jatkoi vastaavissa tehtävissä sotien jälkeenkin toimien vuoteen 1951 asti ulkomaaosaston kansliajaoksen päällikkönä. Jokapäiväisen hallinnon, kuten päivärahojen maksamisen ja komennustodistusten kirjoittamisen lisäksi Jänhiän vastuulla olivat esimerkiksi jaoston asevarasto sekä Jaos V:n alaisen Aulion veneosaston polttoainetilausten ja muiden huoltojen hallinnollinen järjestely. Taloudenpito edellytti huolellisuutta esimerkiksi valtion varojen ja tiedustelun välirauhan aikana saamien salaisten lahjoitusten pitämisessä erillään. Omana rahavarantonaan käsiteltiin suomalais-

[514] Nimikirja- ja kantakorttiasiakirjat: Saukkonen, Jussi Jaakko (s. 17.12.1905). KA; Saukkonen (1973), s. 167; Yli-Ketelä (ent. Ketonen), haastattelu (1983), s. 1–2. Saukkosen kantakortissa on hämmentävästi kolme keskenään ristiriitaista vuosilukua (1941, 1942, 1944) hänen tiedustelutoimistosta pois siirtymiselle, mutta vuosi 1942 on erittäin todennäköisesti oikea, sillä se vastaa hänen omia muistelmiaan ja hänen seuraajakseen tulleen Reino Yli-Ketelän haastatteluaineistoa.

[515] Nimikirja- ja kantakorttiasiakirjat: Leskinen, Eino Aulis (s. 21.2.1904). KA. Kantakortin merkintöjen perusteella Leskinen palveli 1.8.1940 alkaen yhtäjaksoisesti tiedusteluosastolla eri tehtävissä marraskuun loppuun 1944 saakka, eli häntä ei kotiutettu välirauhan aikana. Todennäköisesti hänelle löytyi jokin toimistosihteerin virka, josta pystyttiin myös maksamaan palkkaa välirauhan aikana.

[516] Nimikirja- ja kantakorttiasiakirjat: Leskinen, Eino Aulis (s. 21.2.1904). KA.

ten haltuun eri reittejä tulleita ruplia, joita jaettiin käyttövaroiksi Neuvostoliittoon ja Viroon lähetettäville asiamiehille.[517]

Tiedustelutoimiston henkilöstöön kuuluneet seitsemän kemistiä ja teknikkoa – tiedusteluosaston laboratorio – olivat suoraan tiedusteluosaston päällikön alaisia. Heidän tehtäviinsä kuului kaukopartioiden muonapakkausten suunnittelu, jäljityskoiria vastaan käytettävien aineiden kehittäminen ja kemialliset salakirjoitusmenetelmät. He kehittivät myös esimerkiksi latumiinoja ja sabotaasivälineitä.[518]

Konekirjoittajien tehtävänä tiedustelutoimistossa oli muun muassa kirjoittaa puhtaaksi joukkojen, kuten kaukopartioiden lähettämiä sanomia. Työskentely tapahtui luokkahuoneessa, jossa työskenteli useita konekirjoittajia samanaikaisesti. Konekirjoittajien työ oli vaihtelevaa, sillä sanomia tuli joskus paljon ja toisinaan vähemmän. ”Välillä oli hirmuinen kiire ja välillä pelkkää laiskottelua”. Konekirjoittajia tarvittiin Päämajassa myös yhteistoimintaan saksalaisten kanssa. Tehtävään käsketty Sina Taulamo teki ensin päivävuoron saksalaistoimistossa ja palasi sen jälkeen hoitamaan tiedustelutoimiston tehtäviä.[519]

Tiedustelutoimisto teki läheistä yhteistyötä Päämajan valvontaosaston kanssa. Usein keskusteltiin rintamajoukkojen ja kotirintaman mielialoista. Erään kerran keskusteluissa käsiteltiin Mannerheimin adjutantin Grönvallin tiedustelujaostoon tuomaa päiväkäskyluonnosta. Päiväkäsky liittyi tilanteeseen, jossa suomalaisjoukot olivat etenemässä rajan yli Itä-Karjalaan. Luonnosta olivat tarkastelemassa maavoimajaoksesta Korhonen, Leskinen ja Saukkonen. Myös valvontaosaston päällikölle oli esitelty sama käskyluonnos ja keskusteluiden lopputuloksena todettiin, että omien joukkojen moraalin vuoksi viittaukset vuoden 1918 tapahtumiin oli syytä jättää pois. Tiedustelutoimistossa viimeisen luonnosehdotuksen laativat Leskinen ja Saukkonen.[520]

Päämajan operatiivisella ja tiedusteluosastolla päivittäinen työskentelyrytmi jäsentyi sotatoimiyhtymien tilanneilmoitusten ja ylipäällikön esittelyiden ympärille. Aikataulu oli läpi jatkosodan pääpiirteissään sama. Yhtymien tilanneilmoitukset saapuivat aamulla ja illalla seitsemän ja puoli kahdeksan välillä. Toimistotasolla oli noin tunti aikaa käsitellä ilmoitukset ennen niiden esittelyä osastopäällikölle. Mahdollisten korjausten tai täydennysten jälkeen ilmoitukset ja muut asiat esiteltiin ylipäällikölle aamuin ja illoin kello yhdeksän. Esittelyn jälkeen operatiivinen ja tiedusteluosasto vaihtoivat vielä sekä toimistoupseeri- että päällikkötasoilla tietoja keskenään. Nimenomaan jatkosodan hyökkäysvaiheesta tiedustelutoimiston päivittäisestä työskentelyrytmistä aineistoa on löytynyt hyvin vähän. Sen sijaan asemasotavaiheen ajalta sellaista on olemassa enemmän ja vaikka Käkösen noin 15 vuotta sotien jälkeen laatima päiväohjelma ei ole täysin yhtenevä Karjalaisen esittämän kanssa, on työskentelyrytmi pääpiirteissään yhteneväinen. Tiedustelutoimistossa työskentelyssä olennaista oli, että tietoja saattoi

[517] Valtiollisen poliisin kuulustelu 6.9.1945 Jänhiä, Pekka (valokopio)/Pk-2324/10. KA; Valtiollisen poliisin kuulustelu 18.2.1947 Jänhiä, Pekka (valokopio)/Pk-2324/16. KA; Valtiollisen poliisin kuulustelu 29.3.1947 Jänhiä, Pekka (valokopio)/Pk-2324/10. KA; Valtiollisen poliisin kuulustelu 23.4.1947 Salokorpi, Toivo Kustaa (valokopio)/Pk-2324/16. KA; Valtiollisen poliisin kuulustelu 28.5.1947 Jänhiä, Pekka (valokopio)/Pk-2324/10. KA; Heiskanen (1989), s. 152, 165; Koskimies (2005), s. 270–271.
[518] Heiskanen (1989), s. 152, 164; Kanninen (1959), s. 20.
[519] Taulamo, haastattelu (1984), s. 1–2, 8.
[520] Saukkonen (1973), s. 158–159.

tulla mihin vuorokauden aikaan tahansa ja toisaalta laajempia tutkimustöitä jatkettiin toisinaan vielä yömyöhään illan esittelyiden jälkeen.[521]

Tiedustelutoimiston henkilövahvuus kasvoi talvisodasta ja muokkaustyö jaettiin puolustushaarojen mukaisiin alajaoksiin. Toimiston alaisuudessa olivat edelleen myös tietoja hankkivat alatoimistot, kuulustelutoimisto sekä hyökkäysvaiheeseen perustettu Osasto Raski. Jaos V oli mahdollisesti suoraan osastopäällikön alaisuudessa. Välirauhan aikana oli järjestetty paljon erilaisia kursseja ja värvätty tiedustelun palvelukseen venäjänkielentaitoisia henkilöitä. Esimerkiksi Raski opetti venäjää näillä kursseilla. Tästä huolimatta kielitaitoisesta henkilöstöstä oli Päämajan tiedustelutoimistossakin pulaa, sillä kielitaitoisia reserviläisiä, kuten Niilo Marttinen, käytettiin apuna useamman eri toimiston työskentelyssä. He käänsivät asiakirjoja, toimivat tulkkeina kuulustelutoimiston Mikkelin lääninvankilassa toimeenpanemissa kuulusteluissa ja seurasivat puna-armeijan radiotiedotuksia.[522]

Tiedustelutoimisto – viholliskuvan muodostaminen	
Jakelujaos	6–8 henkilöä
Maavoimajaos	5–8 henkilöä
Merivoimajaos	1 henkilö
Ilmavoimajaos	3 henkilöä

Taulukko 5. Arvio tiedustelutoimistossa viholliskuvan muodostamiseen osallistuneiden jaosten vahvuuksista jatkosodan hyökkäysvaiheen aikana. Lisäksi Päämajassa tiedustelutoimiston osana toimi 3–6 henkilön vahvuinen talousjaos.[523]

Taulukon 5 mukaisesti muokkaustyöhön osallistuneiden henkilöiden määrä kasvoi talvisodasta vain muutamalla henkilöllä. Pääosa tiedustelutoimiston saamasta lisähenkilöstöstä todennäköisesti kohdennettiin tuolloin vielä tiedustelutoimiston alaisuudessa olleisiin tiedustelusuorituskykyihin, kuten esimerkiksi kuulustelutoimistoon.

Sodan edetessä henkilöstö vaihtui jonkin verran, kun Päämajan ja rintamajoukkojen välillä ryhdyttiin kierrättämään upseereita rintamakokemuksen hankkimiseksi. Osastot saivat ehdottaa riveistään rintamalle siirrettäviä upseereita. Henkilöstövalinnat perustuivat paljolti sotaa edeltäneen ajan myötä muodostuneeseen käsitykseen upseerikollegoista. Henkilöstön kierrättäminen ei koskenut pelkästään kantahenkilökuntaan kuuluneita upseereita. Esimerkiksi Osasto Kuismasessa konekirjoittajana työskennellyt Mirjam Montonen komennettiin ajoittain työskentelemään Mikkeliin Päämajan tiedusteluosastolle ja Vaaseniin Osasto Vehniäiseen.[524]

Ainakin osa reserviläisistäkin päätyi tiedustelutoimistoon sillä perusteella, että joku jo palveluksessa olevista tunsi tämän osaavaksi henkilöksi. Jussi Vesa muisteli koomisesti jatkosotansa ensivaiheita. Hän ilmoittautui juhannuksen alla tiedustelutoimiston pääl-

[521] Käkönen, U.A.: *Tiedustelun järjestelyt ja tiedustelutiedon muokkaaminen ylijohdon esikunnissa erityisesti PM:ssa viime sotien aikaan (erityisesti jatkosodassa).* Esitelmä tiedustelu-upseerikurssilla (TV) 10.11.1959. Pääesikunnan tiedusteluosaston vuonna 1970 kokoama aineisto Hajatietoja tiedustelusta Suomen sodan 1941–45 ajalta/Pk-2309/28; Heiskanen (1996), s. 54; Karjalainen (2019), s. 199. Käkösen esitystä tiedustelun päivärytmistä Päämajassa tarkastellaan tarkemmin luvussa 4.2.
[522] Raski, oma muistelmanauhoitus (1976–1977), s. 5; Marttinen, haastattelu (1983), s. 6–7; Heiskanen (1989), s. 152.
[523] Päämaja tiedusteluosasto *Tilannetiedoitukset meririntamalta* 28.6.–5.12.1941/sal./T-2210/1, T-2210/2, T-2210/3, T-2210/4, T-2210/5, T-2210/6. KA; Kanninen (1959), s. 18; Salovaara, Heikki: haastattelu 25.2.1983 (yhteishaastattelu Okon ja Saarisen kanssa), STM-kerho 1983–1987/Päämajan tiedustelutoimiston aseveliker-hon eli ns. STM-kerhon haastatteluaineisto/2.2.1995, Pk-2054, s. 5; Heiskanen (1989), s. 152, 165–168.
[524] Kosonen & Ruotsalainen (2015), s. 130; Karjalainen (2019), s. 140.

likölle, mitä edelsi Raskin puhelu ”pääsetkö tulemaan”. Hyökkäyksen käynnistyttyä hänet kuitenkin lähetettiin sotavankikuulustelijaksi ja toimistoupseeriksi II armeijakunnan esikuntaan. Kun II armeijakuntaa ryhdyttiin lokakuun alkupuolella siirtämään Maaselän kannakselle, soitti Päämajan tiedustelutoimistosta Saukkonen ja kehotti: ”jää junasta Mikkelissä”.[525]

Jatkosodan hyökkäysvaihe erosi talvisodasta muun muassa siinä, että hyökättiin alueille, joilta kaikilta ei ollut käytettävissä tarkkoja karttoja. Siksi tiedustelutoimiston everstiluutnantti Alfthanin hoitama karttavarasto sekä tulevien hyökkäysalueiden maasto-, vesistö- ja tietiedot saivat talvisotaa suuremman merkityksen. Laajemmat karttojen valmistustyöt teki Päämajan topografinen osasto, mutta tiedustelutoimistolla oli keskeinen rooli tietojen hankkimisessa haltuun saaduista neuvostoliittolaisista kartoista ja muilla keinoilla. Sodan alettua sotatoimiyhtymiä käskettiin toimittamaan haltuunsa saamiaan karttoja Päämajaan, joten näyttää siltä, että eversti Käkösen sotien jälkeen lausuma käsitys välirauhan aikana hankitusta ”melko täydellisestä kartastosta rajantakaisista alueista” ei pidä paikkaansa. Suomalaisten hyökkäysalueen ollessa yksityiskohdiltaan osin tuntematon oli ilmeinen tarve esimerkiksi noin 20-sivuiselle raportille Itä-Karjalan eteläosien tiestöstä. Tiedustelu oli kiinnostunut myös kartoista, jotka käsittelivät Neuvostoliiton sodasta irti olevia kaukaisempia osia. Keskeiset maasto- ja kartta-asioiden parissa työskennelleet toimistoupseerit olivat Keijo Loimu sekä Eino Leskinen, joka siirtyi jo alkusyksystä 1941 muokkauksen maavoimajaokseen.[526]

Jakelujaos – tiedustelutoimiston ympärivuorokautinen hermokeskus

Jatkosodan jakelujaoksen tehtävä oli talvisodan tapaan jakaa vihollistietoja käsitelleet ilmoitukset ja raportit. Tietoja jaettiin sekä tiedustelutoimiston sisällä että sen ulkopuolelle. Tiedustelun saamat tiedot lähetettiin välittömästi kirjallisessa muodossa ainakin operatiiviselle osastolle, mutta tarvittaessa myös muille osastoille, joita asia saattoi koskea. Jakelujaos oli ainoa jaos, jossa vähintään yksi upseeri ja konekirjoittaja päivystivät ympäri vuorokauden. Asiakirjaliikenteen lisäksi jaoksen läpi kulkivat myös esimerkiksi rintamajoukkojen lähettämät sotasaalisesineet.[527]

Jakelujaos oli tiedustelutoimiston osa, jonka kautta uutta henkilöstöä pystyttiin tutustuttamaan toimiston toimintaan. Esimerkiksi Heikki Salovaara saapui palvelukseen välirauhan aikana suoraan reserviupseerikurssilta. Hänen tehtävänsä oli aluksi hoitaa postitusta ja tietojen jakelua, minkä lisäksi kokeneemman henkilöstön perehdytys tuki uuden oppimista. Ennen sodan syttymistä kaikkia tietoja ei tarvinnut välittää välittömästi eteenpäin vaan esimerkiksi alatoimistoille koottiin päivän mittaan kirjekuoriin päivän aikana saapuneita tietoja, jotka lähetettiin illalla.[528]

---

[525] Vesa, haastattelu (1983), s. 2–3.

[526] Karjalan armeijan esikunta Osasto 2 No 120 6.7.41/II/2/41.sal./L 84/T-2258/10-11. KA; Päämaja tiedusteluosasto tied.pvk. No 1122 Tietoja Itä-Karjalan eteläosan teistä 10.7.41/sal./T-4944/1. KA; Päämaja tiedusteluosasto tied.pvk. No 485 13.7.41/Tied.1/sal./T-2258/10-11. KA; Päämaja tiedusteluosasto tied.pvk. No 508 14.7.41/Tied.1/sal./T-2258/10-11. KA; Päämaja tiedusteluosasto tied.pvk. No 524 15.7.41/Tied.1/sal./T-2258/10-11. KA; Päämaja tiedusteluosasto tied.pvk. No 892 31.7.41/Tied.1/sal./T-2258/10-11. KA; Päämaja tiedusteluosasto tied.pvk. No 4230 Karjalan armeijan esikunnalle koskien Aunuksen jokia 13.8.41/sal./T-2258/10-11. KA; Ilmavoimien esikunta osasto 1 No 1405 Havaintoja lentojoukkojen toiminnasta 25.6.–25.8.2941 1.9.1941/III/2c. sal./T-17546/6. KA; Valtonen, J O: *Yhteistyö PM:n op- ja tied-os:n välillä 1941–42.* 30 min mittainen esitelmä. Päivätty 16.5.1961 Pääesikunta. T.V. Viljasen pikkukokoelma. Pk-1240/77, s.1. KA; Kanninen (1959), s. 15.

[527] Viljanen (1965), s. 353; Heiskanen (1989), s. 152, 163.

[528] Salovaara, haastattelu (1983), s. 1.

Toimittaessa sodan sytyttyä Mikkelissä yksittäinen tieto tuli jakelujaokseen useimmiten viestikeskus Lokin kautta, josta lähetti toimitti sen perille. Vuorossa ollut upseeri tarkasti sanoman ja teki sisällön perusteella päätöksen siitä, miten se jaettiin eteenpäin. Tiedustelujaoston sisällä kaikista sanomista laadittiin oma kopionsa jaostopäällikölle, tiedustelu- ja viestitiedustelutoimistojen päälliköille sekä muokkauksen asianosaiselle jaokselle tai jaoksille. Tiedustelujaoston ulkopuolelle tietoa jaettiin säännöllisesti operatiiviselle osastolle, Merivoimiin, Ilmavoimien esikuntaan sekä saksalaisten yhteysupseerin esikunnan tiedustelutoimistoon. Konekirjoittajan tehtävä oli kirjoittaa puhtaaksi jakelun edellyttämä määrä kopioita jaettavasta sanomasta. Koska jakeluiden määrittäminen perustui asiaa hoitavan upseerin harkintaan, sattui joskus niin, että tieto jäi jakamatta jollekin sen tarvitsijalle. Asia saattoi paljastua aamulla, kun Päämajan jonkin toisen osaston upseeri saapui tiedustelemaan, oliko jokin yöllinen sanoma jaettu johonkin tiettyyn paikkaan. Erehdyksen paljastuttua jakelu korjattiin asianmukaiseksi.[529]

Esimerkkinä tiedon kulusta mainittakoon tapaus, jossa Lentolaivue 44:n tiedustelulento teki joulukuun puolivälissä Muurmannin radalta Kuusen asemalta noin kello 13 havaintoja asemalla olleista junista. Todennäköisesti tiedot saapuivat Päämajaan lennon jälkeen pari tuntia myöhemmin. Jakelujaoksessa päätettiin jakaa tieto muun muassa Karjalan armeijalle, ja jakelujaoksesta tieto välitettiin viestikeskus Lokkiin kello 16.08. Viestikeskus viestitti sanoman Karjalan armeijaan käytössä olleilla yhteyksillä ja sanoma oli Karjalan armeijan tiedustelutoimistossa hieman kello 17 jälkeen, eli noin neljän tunnin päästä siitä, kun havainto oli tehty.[530]

Toisinaan jakelujaos lähetti hieman isompiakin lähetyksiä. Helmikuussa 1941 lähetettiin noin 400 kappaleen jakelu kirjasta Tietoja Puna-armeijan aseistuksesta. Elokuussa 1941 lähetettiin sotatoimiyhtymiin yhteensä ainakin yli 500 kappaletta kirjaa Tietoja Neuvostoliiton armeijasta II.[531] Sotavuosina tällaisia joukkojen yleistiedon lisäämiseen tarkoitettuja, ohjesäännön kaltaisia teoksia lähetti paljon Päämajan koulutusosasto, mutta tällä kertaa tiedusteluosasto lähetti kirjat itse. Mahdollisesti tiedusteluosasto vastasi tässä tapauksessa kirjojen painattamisesta sekä niiden jakelusta. Myös yksittäisiä tietoja jaettiin välillä hyvin laajasti, kuten kesällä 1941 saadut tiedot Neuvostoliiton uudesta 52-tonnisesta panssarivaunusta. Sen jakelu oli kaikkiaan 520 kappaletta[532]. Raporttia jaettaessa ei mahdollisesti tiedetty vaunun tyyppiä, mutta todennäköisesti kyseessä oli ennen jatkosotaa kehitetty neuvostoliittolainen raskas panssarivaunu Kliment Vorošilov.

[529] STM-jakelu eli mitä avatuille sanomille tapahtui Tied.1:ssä. Erkki Palen laatima muistio, joka perustuu Veikko Okkon (huhtikuu 1978) ja Martti Toiviaisen (20.6.1981) haastatteluihin. Pk-2324/14. KA.
[530] Päämaja tiedusteluosasto sähke n:o 12605 17.12.41/sal./T-2258/6b-9. KA.
[531] Pääesikunta tilastotoimisto N:o 416 5.2.41/Ulk.2/sal./Perus-6247/19. KA; Päämaja tiedusteluosasto No 830 28.7.41/Tied.1/T-20119/2. KA; Päämaja tiedusteluosasto No 1150 10.8.41/Tied.1/T-2258/6b-9. KA.
[532] Päämaja tiedusteluosasto No 841 5.7.41/Tied.1/T-2264/9–11. KA.

Maavoimajaos – tiedot taltioitiin kortistoihin

Työ oli kiinnostavaa![533]

Talvisodan kokemusten perusteella tiedustelutoimiston muokkausta tekevistä henkilöistä muodostettiin puolustushaarakohtaiset maa-, meri- ja ilmavoimajaokset.[534] Talvisodan jälkeen havaitut puutteet tiedustelutietojen käsittelykapasiteetissa johtivat siihen, että toimistoon saaduista yli 20 uudesta tehtävästä osa kohdennettiin myös muokkaustyöhön. Talvisodan aikaisesta muokkausjaoksesta, jossa oli yksittäisiä eri puolustushaarojen seurannasta vastanneita upseereita, siirryttiin toimintamalliin, jossa jokaista vihollisen puolustushaaraa seurasi yhden tai useamman upseerin vahvuinen jaoksensa.

Talvisodassa tiedustelutoimistossa palvelleista reserviläisistä moni palasi tuttuun tehtäväänsä jatkosodan syttyessä. Esimerkiksi Jussi Saukkonen jatkoi tilanteen seuraamista, tilannekartan ylläpitoa ja tiedustelumateriaalin kokoamista itärajan takaa ja Suomenlahden eteläpuolelta ennen kuin hänet siirrettiin kuulustelutoimiston päälliköksi. Tehtävään kuului myös tiedusteluosaston päivittäisen tilannetiedoituksen kirjoittaminen vuorollaan. Koska henkilöstöä oli vähän, hän myös avusti ”sotavankitoimiston” päällikköä sotasaalis- ja kuulusteluaineiston käsittelyssä. Arvi Korhonen jatkoi vihollisen joukkojen dislokaatiotietojen ylläpitoa. Maavoimajaoksessa työskentelivät edelleen myös esimerkiksi Keijo Loimu ja Eino Leskinen.[535]

Mielenkiintoinen työskentelyvaihe ennen suomalaisten hyökkäyksen alkamista oli kesäkuun alussa 1941, jolloin Pääesikunnan tilastotoimisto halusi armeijakuntien lähettävän tilannekarttansa Pääesikuntaan vertailua varten. Kartoista ja mahdollisista oheisselvityksistä oli käytävä ilmi vihollisen kenttälinnoitukset, tähystystornit ja kiinteät tähystyspaikat sekä mahdolliset uudet tiet. Vertailun ja mahdollisen karttojen täydentämisen jälkeen kartat palautettiin yhtymiin.[536] Päämajan tiedustelu selvästi halusi omien tietojensa tarkistamisen lisäksi varmistua siitä, että armeijakunnilla oli ajantasainen käsitys vihollisesta rajan läheisyydessä.

Hyökkäysvaiheen aikana muutamaa poikkeusta lukuun ottamatta maavoimajaoksen upseerit laativat Päämajan päivittäisen Tilannetiedoituksen vuoroperiaatteella. Tiedotuksia laativat ainakin Eino Leskinen, Arvi Korhonen, Jussi Saukkonen, Aarno Niini ja Bror Erik Hannula. Katsaus julkaistiin illalla kello 23–24 aikoihin, mikä tarkoitti laatimisvastuussa olleelle henkilölle normaalia pidempää työpäivää toimistolla.[537]

Kevään ja alkukesän aikana tapahtuneessa sotaan valmistautumisessa hieman suunnittelemattomalta vaikuttaa tilanne, jossa maavoimajaoksen toiminnassa tapahtui merkittäviä henkilöstömuutoksia loppukesästä 1941. Heinä-elokuussa Osasto Raskin tehtäviin lähtivät Raskin lisäksi Boris Karppela, Igor Vahros ja Mauno Kotilainen, jolloin Jussi Saukkonen puolestaan siirrettiin Raskin tilalle kuulustelutoimiston päälliköksi.[538] Useissa tiedustelutoimiston keskeisissä tehtävissä vaihtui henkilöt, vaikka hyökkäys oli vielä kesken ja vaikka Osasto Raskin perustaminen oli todennäköisesti suunniteltu jo aikaisemmin. Tällaisten muutosten takia tiedustelutoimiston palvelukseen tuli sodan

---

533 Saukkonen (1973), s. 154.
534 Heiskanen (1989), s. 152.
535 Saukkonen (1973), s. 154–156; Karppela, haastattelu (1984), s. 14.
536 Pääesikunta tilastotoimisto N:o 1730 3.6.1941/Ulk.2A/41 sal./Perus-6247/19. KA.
537 Päämaja tiedusteluosasto tilannetiedoitukset N:o 7–194 (27.6.–31.12.1941)/sal./T-2210/1, T-2210/2, T-2210/3, T-2210/4, T-2210/5, T-2210/6. KA.
538 Karppela, haastattelu (1984), s. 14; Raski, haastattelu (1983), s. 13.

edetessä uutta henkilöstöä. Maavoimajaokseen tuli henkilöstöä sekä tiedustelujaoston muista osista että Päämajan ulkopuolelta. Esimerkiksi Boris Karppela palveli talvisodan 13. divisioonan tiedustelutoimistossa, josta hänet siirrettiin Raskin aloitteesta Päämajaan keväällä 1940.[539]

Erilaisten kortistojen hyödyntäminen oli keskeistä muokkaustyössä jo ennen sotia, koska se oli toimivin tapa hallita suuria tietomääriä. Päämajan tiedustelutoimiston käyttämiä kortistoja ei ole löytynyt, koska ne todennäköisesti poltettiin vuonna 1944. Sen sijaan esimerkiksi Karjalan armeijan esikunnan tiedustelutoimiston joukko-osasto- ja päällystökortistot löytyvät Kansallisarkistosta. Koska Pääesikunnan tilastotoimisto ohjasi ennen jatkosodan syttymistä sotatoimiyhtymiä kortistojen käytössä, ja koska sotatoimiyhtymien tiedustelu-upseerit toimivat Päämajan tiedustelutoimiston ohjauksessa, on todennäköistä, että Päämajassa oli käytössä samankaltainen kortisto kuin rintamajoukoissa. Heiskasen tutkimuksen kuvaliitteen perusteella Päämajan tiedustelutoimiston pöydillä oli suurin piirtein samankokoisia kortistolaatikoita kuin arkistossa säilyneet kortistot.[540]

Joukko-osastokortisto oli monitasoinen kortistojärjestelmä, jonka tarkoituksena oli ylläpitää perustietoja joukkojen johtosuhteista pataljoonasta armeijaan sekä niiden sijainneista. Kortisto järjestettiin joukon järjestysnumeron mukaan, joten orgaanisesti toisiinsa kuuluneet joukot eivät useimmiten ole olleet siinä lähellä toisiaan. Myös maa-, meri- ja ilmavoimien joukot olivat kortistossa sekaisin. Korttien värejä hyödynnettiin siten, että punaiset kortit olivat tykistöjoukoille ja siniset ”erikoisjoukoille”, joilla todennäköisesti viitattiin laajasti muihin kuin tavanomaisiin taistelujoukkoihin. Näitä varten pääosa kortiston korteista oli valkoisia. Monitasoisuus tarkoitti sitä, että kun esimerkiksi JR363:lle oli oma korttinsa, oli siitä myös alayksikkömerkintä ylemmän johtoportaan eli 114. divisioonan kortissa. Joukkojen sijaintitietoihin pyrittiin merkitsemään paikan lisäksi myös, milloin ja mistä tieto oli tullut. Kortin kääntöpuolelle voitiin kirjoittaa tarkempia tietoja, kuten komentajan ja esikuntapäällikön nimet, mitä kautta joukko oli tuotu rintamalle ja millaiset olivat joukon alajohtoportaiden ase- ja henkilövahvuudet. Kaikista joukoista ei näin tarkkoja tietoja välttämättä ollut. Kortistossa pidettiin taistelujoukkojen lisäksi kirjaa myös esimerkiksi lentokenttähuolto- ja rakennuspataljoonista, vaikkei niistä niiden toiminnan luonteen vuoksi usein paljoa tietoja ollutkaan.[541]

---

[539] Saukkonen (1973), s. 154; Karppela, haastattelu (1984), s. 1.

[540] Pääesikunta tilastotoimisto No 1667 Tiedustelupäiväkirjojen ja korttien jakelu 12.6.1941/Ulk.2/A. sal./Perus-6247/24. KA; Heiskanen (1989), kuvaliite. Tilastotoimisto toimitti joukkoihin ainoastaan kortit, mutta laatikot niitä varten oli joukkojen hankittava itse. III Armeijakunnan esikunnassa käskyasiakirjaan käsin tehtyjen merkintöjen perusteella vastaavan tyyppinen kortisto oli todennäköisesti käytössä jo talvisodassa.

[541] Pääesikunta tilastotoimisto No 1667 Tiedustelupäiväkirjojen ja korttien jakelu 12.6.1941/Ulk.2/A. sal./Perus-6247/24. KA; Karjalan armeijan esikunnan tiedustelutoimiston Venäläisjoukko-osastojen kortisto 1941–1942/T-4944/3. KA.

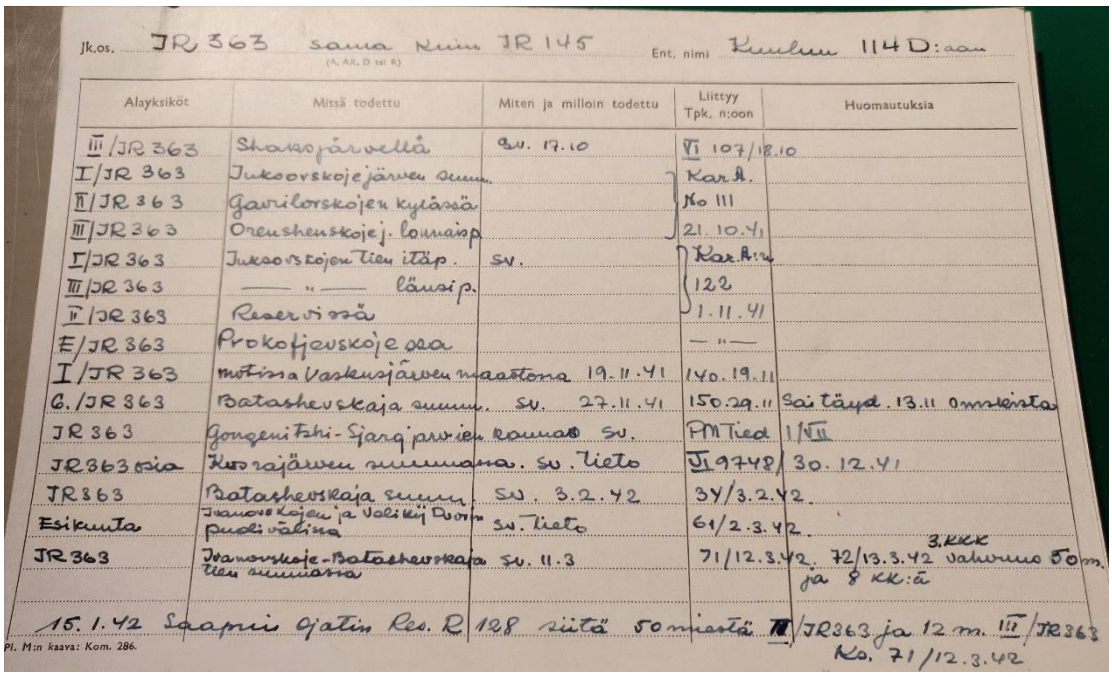
Jk.os. JR 363 sama kuin JR 145 (A, AK, D tai R) Ent. nimi Kuulun 114 D:aan

Alayksiköt	Missä todettu	Miten ja milloin todettu	Liittyy Tpk. n:oon	Huomautuksia
III/JR 363	Shakojärvellä	sv. 17.10	VI 107/18.10	
I/JR 363	Jukoorskojejärven suun.		Kar A.	
II/JR 363	Gavrilorskojen kylässä		Ko 111	
III/JR 363	Orenshenskoje j. lounaisp.		21. 10. 41	
I/JR 363	Jukoorskojen tien itäp.	sv.	Kar A:n	
III/JR 363	—— " —— länsip.		122	
IV/JR 363	Reservissä		1.11.41	
E/JR 363	Prokofjevskoje ssa		— " —	
I/JR 363	motissa Vaskusjärven maastossa	19.11.41	140.19.11	
6./JR 363	Batashevskaja suun.	sv. 27.11.41	150.29.11	Sai täyd. 13.11 omasiksi
JR 363	Gorgeni Tshi-Sjarg järvien kaimaa	sv.	PM Tied	1/VII
JR 363 osia	Kuorajärven suunnassa.	sv. tieto	JI 9748/	30. 12. 41
JR 363	Batashevskaja suun.	sv. 3.2.42	34/3.2.42.	
Esikunta	Ivanovskojen ja Voliskij Dorn puidi välissä	sv. tieto	61/2.3.42.	
JR 363	Ivanovskoje-Batashevskaja tien suunnassa	sv. 11.3	71/12.3.42	72/13.3.42 valunnut 50 m. 3.KKK ja 8 KK:ä
15. 1. 42	Saapui Ojatin Res. R	128 siitä	50 miestä	IV/JR363 ja 12 m. III/JR363 Ko. 71/12.3.42

Pl. M:n kaava: Kom. 286.

Kuva 8. Joukko-osastokortti oli noin A5-kokoinen kortti, johon merkinnät tehtiin joko käsin tai kirjoituskoneella.[542]

Toinen jatkuvasti ylläpidetty kortisto oli päällystökortisto, johon koottiin rykmenttitasolta ylöspäin henkilötietoja upseeristosta. Upseerikohtainen kortti voitiin siirtää joukko-osastovälilehdeltä toiselle, mikäli henkilö määrättiin uuteen tehtävään, tai poistaa kortistosta, mikäli henkilö todettiin kaatuneeksi.[543] Kortteihin merkittiin pääasiassa vain perustiedot, joten henkilöiden seuraaminen ei vaikuta olleen itseisarvo. Todennäköisesti nimitietoja voitiin käyttää hyväksi esimerkiksi tulkittaessa sotasaalisasiakirjoja ja siepattuja radiosanomia. Myöhemmin asemasotavaiheessa myös radio- ja sanomalehtitiedotuksia seurattiin tarkkaan siksi, että toisinaan jonkun henkilön kunniamerkki- tai ylennystiedon perusteella voitiin päätellä jonkin joukon siirtyneen rintamalta toiselle[544]. Näitä kahta kortistoa pidettiin yllä sotatoimiyhtymän muutaman hengen vahvuisessa tiedustelutoimistossa, joten se onnistui varmasti myös Päämajassa.

Olisi loogista, että Päämajan tiedustelutoimistossa muokkauksen maa-, meri- ja ilmavoimajaokset olisivat ylläpitäneet vastuidensa mukaisia päällystökortistoja, mutta jatkosodan alkupuolen ajan tästä tehtävästä vastasi mahdollisesti kokonaisuudessaan vänrikki Herman Aav. Hän palveli tiedustelutoimistossa kortistotehtävissä jo talvisodassa, minkä lisäksi hän venäjää osaavana henkilönä teki myös paljon käännöstöitä.[545] Joukko-osastokortistojen ylläpitoperiaatteesta Päämajan tiedustelutoimistossa ei ole varmoja tietoja. Arvi Korhoseen viitataan usein dislokaatioupseerina, mutta hänen

[542] Karjalan armeijan esikunnan tiedustelutoimiston Venäläisjoukko-osastojen kortisto 1941–1942/T-4944/3. KA.

[543] Karjalan armeijan esikunnan tiedustelutoimiston Vihollisen partio- ja päällystökortisto 1941–1944/T-4944/4. KA. Partiokortistossa ylläpidettiin pääasiassa valvontaosastolta saatuja tietoja vihollisen lähettämistä vakoilupartioista, eli partioista, jotka eivät yleensä esiintyneet sotilasasuissa tehtäviään suorittaessaan.

[544] Astala, Keijo: haastattelu 16.2.1984, STM-kerho 1983–1987/Päämajan tiedustelutoimiston asevelikerhon eli ns. STM-kerhon haastatteluaineisto/2.2.1995, Pk-2054, s. 3.

[545] Päämaja tiedusteluosasto tied.pvk. N:o 4703 Vihollisvoimien päällystöluettelo 18.8.1941/sal./T-20119/17. KA; Päämaja tiedusteluosasto tied.pvk. N:o 7939 Vihollisvoimien päällystöluettelo 5.10.1941/sal./T-20119/3. KA; Päämaja tiedusteluosasto tied.pvk. N:o 11165 Vihollisvoimien päällystöluettelo 27.11.1941/sal./T-20119/3. KA; Saukkonen (1973), s. 120–124; Heiskanen (1989), s. 87, 165.

seurantavastuullaan olivat raporttien perusteella lähinnä Neuvostoliiton maavoimajoukot. Onkin todennäköistä, että toisin kuin päällystökortiston kohdalla, joukko-osastokortistojen seurantavastuut oli jaettu muokkauksen puolustushaarajaoksille niiden seurantavastuiden mukaisesti.

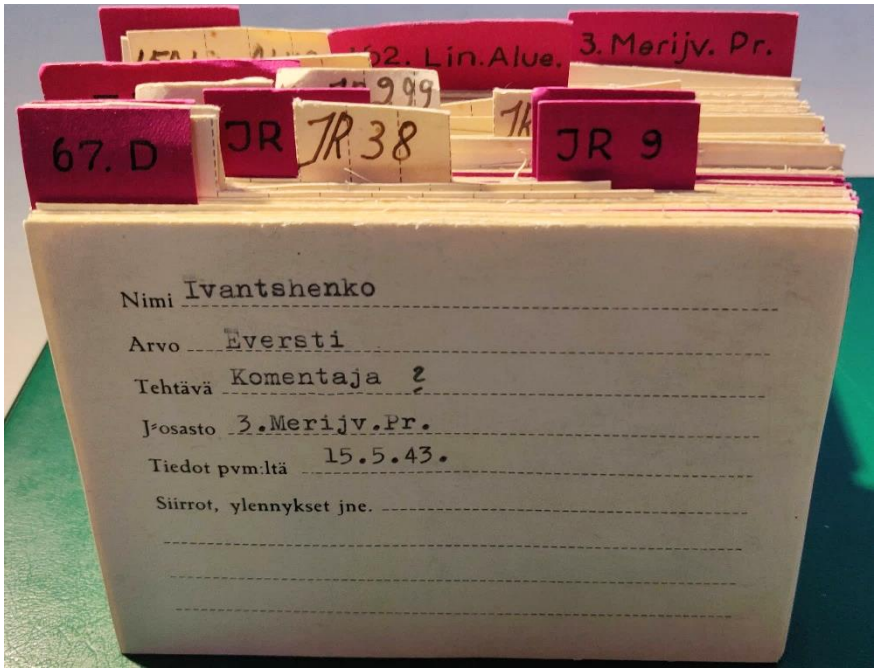

Kuva 9. Päällystökortti oli noin 12x8cm kokoinen kortti, johon merkinnät tehtiin käsin tai kirjoituskoneella.

Operatiivisen osaston määrittämistä 33 tiedustelualueesta oli olemassa oma kortistonsa ainakin operatiivisella osastolla. Tiedusteluosaston laatimat aluekohtaiset kortit luotiin kesäkuussa ennen hyökkäyksen käynnistymistä, jolloin niihin koottiin alueilta siihen mennessä hankitut tiedot. Korttien tietosisältö jaettiin muuttuviin tietoihin, kuten alueella olevat vihollisen joukot ja pysyvämpiin tietoihin, kuten alueen liikenneinfrastruktuuri ja kenttävarustukset.[546] Siitä ei ole tietoja, ylläpitikö tiedusteluosasto vastaavaa kortistoa. Mikäli näin tehtiin, kortiston ylläpitovastuu oli todennäköisesti tiedustelutoimiston maavoimajaoksen upseereilla. Tällainen kortisto olisi lisännyt mekaanisen ja päällekäisen työn määrää toimistossa, mikäli esimerkiksi joukko-osastotietoja ylläpidettiin sekä joukko-osastokortistossa että aluekorteissa.

Todennäköisesti maavoimajaoksen upseereita työllistivät myös sotatoimiyhtymien tiedustelutoimistojen yhteydenotot heidän rintamasuuntansa tilanteesta. Esimerkiksi syyskuussa Karjalan armeijan esikunnan tiedustelutoimisto pyysi tietoja muun muassa Petroskoin alueen varuskunnista. Joulukuun lopulla 1941 Karjalan armeijan tiedustelutoimisto tiedusteli, mihin suuntaan Tihvinässä havaitut kolonnat suuntasivat. Tiedusteluosaston vastauksessa arvioitiin kyseisen alueen tilannetta laajemminkin, mutta koska nimenomaiseen tietotarpeeseen ei pystytty vastaamaan, esitti Karjalan armeija kahta päivää myöhemmin Päämajan tiedustelutoimistoa ottamaan mainitun alueen jatkuvan tiedustelun kohteeksi.[547]

[546] Karjalainen (2009), s. 57.
[547] Päämaja tiedusteluosasto sanoma n:o 13428/28.12.41/sal./T-2258/6b-9. KA; Karjalan armeijan esikunta lennätinsanoma 7466 12.9.1941/Op.II/sal./T-2258/6b-9. KA; Karjalan armeijan esikunta lennätinsanoma 26539 30.12.1941/Op.II/sal./T-2258/6b-9. KA.

Mahdollisesti maavoimajaoksen tehtäväksi tuli joulukuussa 1941 myös hieman poikkeuksellinen selvitystyö, kun kaukopartio oli tehnyt havaintoja teiden varsilta puhelinyhteyksistä. Havaintojen perusteella voitiin laskea yhteyksien kapasiteetti ja tehdä johtopäätöksiä niitä käyttävistä joukoista.[548] Selvityksen laatiminen vaati ymmärrystä puna-armeijan johtamisvälineiden käytöstä ja ominaisuuksista. Todennäköisesti tällaisten välillisesti vihollisesta saatujen tietojen perusteella tehty päättely tuki vihollis-kuvan kokonaisuuden muodostamista.

Ilmavoimajaos vastaamaan vihollisen ilmavoimien seurannasta

Talvisodassa vihollisen ilmavoimia seurattiin Päämajan yhteydessä olleessa Ilmapuolustuksen esikunnassa, mutta välirauhan aikana tiedustelujaoston tiedustelutoimistoon muokkauksen osaksi muodostettiin ilmavoimajaos. Talvisodassa vihollisen ilmatoiminnan seuraamisesta vastannut kapteeni Otto Rantanen nimettiin jaoksen päälliköksi elokuussa 1940 ja hän toimi tehtävässä lähes koko sodan ajan. Rantasella oli apunaan hyökkäysvaiheen alusta luutnantti Arvi Korkeakoski. Todennäköisesti viimeistään vuoden vaihteessa 1941–1942 jaoksen siirrettiin vänrikki Antero Saike, joka palveli hyökkäysvaiheen ajan Osasto Raskissa. Ilmavoimajaos työskenteli kolmelle hengelle juuri sopivan kokoisessa huoneessa Mikkelin kansakoululla.[549]

Maavoimajaoksen tapaan ilmavoimajaos seurasi kevään 1941 kuluessa Neuvostoliiton ilmavoimien toimintaa ja ryhmitystä. Esimerkiksi huhti- ja toukokuussa julkaistiin raportit Neuvostoliiton ilmavoimien järjestelyistä, kalustosta ja koulutuksesta sekä Suomen suunnalla tiedossa olleista Neuvostoliiton lentokentistä. Lentokenttäraporttiin sisältyi noin 80 sotilas- ja siviililentokenttää, joista noin neljännes oli sellaisia, joista ei ollut mitään tietoja. Osasta kentistä tiedettiin vain kiitoradan pituus, mutta monessa tapauksessa tiedettiin lisäksi esimerkiksi alueella olevista rakennuksista ja kiitotien pintamateriaalista. Vanhimmat tiedot olivat edelliseltä kesältä.[550] Raportti ei ollut kaiken kattava, mutta sen perusteella pystyttiin ainakin pääpiirteissään arvioimaan Neuvostoliiton ilmavoimien toimintamahdollisuuksia Suomen suuntaan.

Ilmavoimajaos vastasi vihollisen lentojoukkojen dislokaatiotietojen ylläpidosta ja lentotoiminnan seuraamisesta. Seurannassa ollut alue ulottui Jäämereltä Leningradiin ja joukkojen lisäksi seurannassa oli alueen lentokenttäinfrastruktuuri. Heiskasen mukaan ilmavoimajaoksen koostamia tietoja alettiin jakaa joukoille vasta vuoden 1943 alkupuolella, mihin asti jakelussa olivat olleet vain Päämajan ja Ilmavoimien johto. Heiskasen tutkimuksesta ei selviä, mihin tieto perustuu, mutta päätelmä on todennäköisesti ainakin osin virheellinen. Jo heinäkuussa 1941 jaettiin vihollisen ilmatoimintaa käsittelevä raportti Päämajan operatiivisen osaston ja Ilmavoimien esikunnan lisäksi Merivoimien ja Karjalan armeijan esikuntiin sekä ilmasuojelukomentajalle.[551]

Sen lisäksi, että ilmavoimajaoksessa seurattiin ja käsiteltiin yksittäisiä vihollisen ilmavoimista saatuja ilmoituksia, todennäköisesti omaa työtä verrattiin päivittäin operatii-

---

[548] Saressalo (2010), s. 153.

[549] Päämaja tiedusteluosasto *Ilmatoiminta* 9.7.–31.12.1941 väliseltä ajalta/sal./T-2210/1, T-2210/2, T-2210/3, T-2210/4, T-2210/5, T-2210/6. KA; Nimikirja- ja kantakorttiasiakirjat: Rantanen, Otto Kalervo (s. 19.7.1903) KA; Nimikirja- ja kantakorttiasiakirjat: Korkeakoski, Arvi (s. 13.10.1913, k. 27.1.1960). KA; Heiskanen (1989), s. 166–167; kuvaliitteet: kuva ilmavoimajaoksen toimistohuoneesta; Porvali (2012), s. 46.

[550] Pääesikunta tilastotoimisto N:o 1170 Ilmavoimat 18.4.1941/sal./Perus-6247/19. KA; Pääesikunta tilastotoimisto N:o 1420 Neuvostoliiton lentokentät 7.5.1941/sal./T-2859/5. KA.

[551] Päämaja tiedusteluosasto tied.pvk. No 1159 Ilmatoiminta 9.7.41 40/OR/LKmi/sal./T-17546/6. KA; Heiskanen (1989), s. 158–159.

visen osaston ilmavoimatoimiston kokoamaan Ilmavoimien tilannetiedotukseen. Päivittäin julkaistussa, noin sivun mittaisessa tiedotuksessa oli vihollisen ja omien ilmavoimien toiminnan lisäksi kooste oman ilmapuolustuksen pudottamista viholliskoneista, joiden lukujen seuraaminen oli tärkeää kokonaiskuvan ylläpitämiseksi vihollisen lentokalustosta. Ilmavihollisesta tiedotettiin alaisia myös yksittäisillä ilmoituksilla, kuten lokakuun lopulla, jolloin Karjalan armeijalle ja Laatokan puolustukselle kerrottiin Leningradin rintaman ilma-armeijakunnan kokoonpanosta ja tehtävistä sotasaalisasiakirjoista saatujen tietojen perusteella.[552]

Koko kenttäarmeijaa palvelevan laajan kokonaiskuvan lisäksi ilmavoimajaoksen toiminnassa oma roolinsa oli omia lentojoukkoja palvelevan tiedon tuottamisella. Esimerkiksi heinäkuun alussa 1941 Lentorykmentti 4:lle jaettiin seitsemänsivuinen kooste vihollisen lentokalustosta. Kustakin lentokonetyypistä oli eritelty fyysisten mittojen lisäksi suurin nopeus, lentoaika, aseistus sekä mahdolliset eritysominaisuudet, kuten istuinten panssarointi tai siivissä olevat kellukkeet.[553] Todennäköisesti suomalaiset lentojoukot tarvitsivat tällaisia tietoja suunnitellessaan omia lentotehtäviään alueille, joilla tiedettiin operoivan joitain tiettyjä vihollisen lentokonetyyppejä. Tällaisten tehtävien tausta oli todennäköisesti jaospäällikö Rantasen ja ilmavoimajaoksen aikaisemmassa roolissa ilmapuolustuksen esikunnan tiedustelutoimistona.

Merivoimajaos tiiviissä yhteistyössä Merivoimien esikunnan kanssa

Merivoimajaoksen päällikkönä toimi jo talvisodassa vihollisen merivoimien seuraamisesta vastannut kapteeniluutnantti Leopold Grönqvist. Maavoimajaoksen tapaan merivoimajaos laati määräajoin raportteja Neuvostoliiton merivoimista. Raporttien jäsentelyn perusteella keskeistä todennäköisesti oli pysyä selvillä siitä, missä päin Itämerta Itämeren laivaston alukset liikkuivat ja millaista toimintaa niillä tai niiden käyttämissä satamissa oli. Tiedot perustuivat ainakin radiotiedustelutietoihin ja Merivoimien tekemiin havaintoihin.[554]

Merivoimajaokseen tuli lisää henkilöstöä myöhemmin jatkosodassa, mutta todennäköisesti hyökkäysvaiheen ajan Grönqvist vastasi kokonaisuudesta yksin. Lukuun ottamatta ajanjaksoa 22. marraskuuta – 5. joulukuuta hän laati kaikki Tilannetiedoitus meririntamilta -raportit, joita tiedustelutoimisto julkaisi päivittäin tai muutaman päivän välein. Hänen ollessa poissa, todennäköisesti joko lomalla tai sairaana, hänelle ei ollut sijaista merivoimajaoksessa, vaan maavoimajaoksen upseerit laativat katsaukset vuoron perään. Grönqvistin yksin työskentelyn puolesta puhuu myös Heiskasen tutkimuksen liitteenä oleva kuva, jossa Grönqvistin kanssa samassa huoneessa työskentelevät maavoimien luutnantit Niilo Pellinen ja Herman Aav.[555]

---

[552] Päämaja operatiivinen osasto Ilmavoimien tilannetiedotus No 1 25.6. klo 7 – 26.6. klo 16./sal./T-15720/4. KA; Päämaja operatiivinen osasto Ilmavoimien tilannetiedotus No 28 22.7. klo 18 – 23.7. klo 18./sal./T-15720/4. KA; Päämaja tiedusteluosasto tied.pvk. 9247 27.10.41/sal./T-2264/12. KA; Päämaja operatiivinen osasto Ilmavoimien tilannetiedotus No 167 9.12. klo 6 – 10.12. klo 6./sal./T-15720/4. KA.

[553] Päämaja tiedusteluosasto No 1181 Venäläiset sotilaslentokonetyypit 1941 9.7.1941 600/AK/LK/sal./T-17546/6. KA.

[554] Pääesikunta tilastotoimisto Havaintoja Neuvostoliiton merivoimien toiminnasta 10.–13.6.41/sal./Perus-6247/17. KA; Pääesikunta tilastotoimisto Tietoja Neuvostoliiton merivoimien toiminnasta 13.–17.6.41/sal./Perus-6247/17. KA.

[555] Päämaja tiedusteluosasto Tilannetiedoitus meririntamalta 28.6.–5.12.1941/sal./T-2210/1, T-2210/2, T-2210/3, T-2210/4, T-2210/5, T-2210/6. KA; Heiskanen (1989), s. 87.

Ilmeisesti Grönqvist hoiti tehtävänsä hyvin, sillä syys-lokakuulla hän laati kolme kertaa myös varsinaisen Päämajan tilannetiedotuksen, vaikka samaan aikaan piti koota myös Tilannetiedoitus meririntamalta.[556] Todennäköisesti muokkauksen upseerien tehtävät kiersivät jonkinlaisissa vuoroissa, jotta kukin heistä kykenisi edes jollain tavalla hoitamaan myös toimiston yleisiä tehtäviä. Maavoimajaoksessa, jonka upseerit yleensä laativat päivittäisen tilannetiedotuksen, palveli ainakin viisi upseeria, joten he kaikki tuskin olivat samanaikaisesti estyneitä katsauksia laatimaan.

Siinä missä muokkauksen maavoimajaos piti tiiviisti yhteyttä rintamajoukkojen tiedustelutoimistoihin, näyttäytyy merivoimajaos ja kapteeniluutnantti Grönqvistin yksinäinen työskentely hieman eri valossa. Syksyn 1941 suhteellisen vähäisten merellisten tapahtumien vuoksi on vaikea kuvitella, että merivoimajaoksessa olisi ylläpidetty seikkaperäisempää viholliskuvaa meririntamalta kuin esimerkiksi merialueista aluevastuussa olleessa Merivoimien esikunnassa. Kun sekä lento- että radiotiedustelun tiedot jaettiin suoraan sekä Merivoimiin että Päämajaan, on todennäköistä, että merivoimajaoksen roolina oli muodostaa viholliskuvaa mereltä yhteistoiminnassa Merivoimien esikunnan kanssa pääasiassa Päämajan tarpeisiin eikä niinkään alaspäin jaettavaksi.

Yhteistoiminta Päämajan operatiivisen osaston kanssa

Operatiivisen osaston alkuvuodesta 1941 antamista tiedustelutehtävistä alkanut tiivis yhteistyö jatkui jatkosodan sytyttyä. Noin pari viikkoa sodan alkamisen jälkeen osastojen välinen yhteistoiminta löysi muodon, jota jatkettiin sodan edetessä. Operatiivinen osasto valmisteli ja päivitti määräajoin kartan, jossa näkyi omien joukkojen sijoitus. Tiedusteluosastolla tähän karttaan merkittiin lähdetietoineen uudet saapuneet vihollistiedot. Näin toimittiin ainakin painopistesuunnan tilannetta päivitettäessä. Tällä menettelyllä haluttiin säästää operatiivinen osasto siltä tiedon käsittelytyöltä, joka tiedustelutoimistossa tehtiin joka tapauksessa. Operatiivisen osaston maavoimatoimiston työnjaossa kahden upseerin tehtävän pääasiallinen sisältö liittyi vihollista koskevien asioiden seuraamiseen sekä tilannekarttojen, piirrosten ja kortistojen ylläpitoon.[557] Todennäköisesti heidän kanssaan tiedustelutoimiston tiedustelu-upseerit pääasiassa asioivat.

Kaksi kertaa päivässä toistunut yhtymien tilanneilmoituksiin ja tilanteen esittelyihin kytkeytynyt työskentelyrytmi muodosti työskentelyn rungon, jonka ympärille muu toiminta muotoutui. Esittelyajankohtien ulkopuolella operatiiviselle osastolle tuotiin tiedusteluosastolta useita kertoja päivässä tiedustelutietoja, jotka päivitettiin operatiivisen osaston tilannekartoille. Myös tiedustelujaoston ulkomaaosastolta kävi upseeri päivittäin operatiivisella osastolla saamassa tiedot rintamatilanteesta. Mannerheimkin ymmärsi, millä tarkkuudella operatiivinen osasto seurasi vihollisen toimintaa, sillä hän käski marraskuussa 1941 operatiivista osastoa laatimaan presidenttiä varten selvityksen Suomen lähialueilla jatkosodan alkaessa olleista puna-armeijan joukoista sekä tapahtumalistauksen Suomen ja Neuvostoliiton välisten vihollisuuksien alkupäivistä.[558]

---

[556] Päämaja tiedusteluosasto tied.pvk. N:o 7670 Tilannetiedoitus No 102 30.9.41 klo 24.00/sal./T-2210/4. KA; Päämaja tiedusteluosasto tied.pvk. N:o 8028 Tilannetiedoitus No 108 6.10.41 klo 24.00/sal./T-2210/4. KA; Päämaja tiedusteluosasto tied.pvk. N:o 8500 Tilannetiedoitus No 117 15.10.41 klo 24.00/sal./T-2210/4. KA.

[557] Työjako Op.1:ssä n. 1.9.41. Mahdollisesti vasta tapahtumien jälkeen laadittu tehtäväkohtainen taulukko. T-21621/2. KA; Valtonen (1961), s. 2–3; Karjalainen (2009), s. 54–57.

[558] Päämaja operatiivinen osasto No 2956 18.11.1941/Op.1/25a/sal./Päämajan asiakirjoja/Gustaf Mannerheimin arkisto. KA; Valtonen (1961), s. 3; Karjalainen (2019), s. 199.

Osastojen upseereiden kohdatessa oli mahdollista keskustella saaduista vihollistiedoista ja tiedusteluosastolle pystyttiin päivittämään omien joukkojen vallitseva tilanne ja toiminta. Alatasolla yhteistyö osastojen välillä oli byrokratiatonta, toimivaa ja jatkuvaa.[559] Pyrkimyksenä oli selvästi, että päävastuulliset asioiden hoitajat keskustelivat naapurijaoston vastinpariensa kanssa riittävän tiiviisti, jotta voitiin olla varmoja yhteisestä käsityksestä vallitsevasta tilanteesta. Myös jo talvisodan aikana käytännöksi muodostunut yksittäisten tiedustelutietojen ja -ilmoitusten toimittaminen operatiiviselle osastolle oli ilmeisesti todettu toimivaksi ratkaisuksi.

Katsoessaan sen tulevien operaatioiden suunnittelulle tarpeelliseksi operatiivinen osasto osoitti tiedustelupyynnön tiedusteluosastolle, joka päätti, miten halutut tiedot hankittiin. Oli tiedusteluosaston päätös, hankkiko se tiedon kaukopartiolla, sotavankikuulustelulla, sotatoimiyhtymien avulla tai jollain muulla keinolla. Operatiivisen osaston tarpeisiin vastatatakseen tiedusteluosasto laati yhteenvetoja vihollisen joukoista ja niiden siirroista, organisaatiosta, aseistuksesta sekä mahdollisesta toiminnasta. Tiedusteluosasto teki tiedoista omat johtopäätöksensä, mutta ei pyrkinyt ohjaamaan operatiivisen osaston tekemiä arvioita. ”Ajan salliessa muodostui yhteinen kannun valanta kartan ääressä erittäin hedelmälliseksi ja usein myös oikeaan osuneeksi.”[560]

Säännöllisen päivittäisen yhteistoiminnan lisäksi tärkeitä toimenpiteitä olivat kaukopartiotietojen perusteella saadut havainnot tieolosuhteista ja taaempana rintamalta sijainneista laitoksista, jotka merkittiin ”erikoiskortteihin”. Operatiivisella osastolla palvellut majuri Jouna Valtonen viittaa tässä kohdin mahdollisesti edellä mainittuihin tiedustelualuekohtaisiin kortteihin, mutta tätä asiaa tarkentavia tietoja ei ole löytynyt. Myös tilanteen seuraamisessa ja arvioinnissa tehtiin yhteistyötä. Tilanteen seuraamisessa hyödynnettiin sotapelimäistä ajattelua ja pyrittiin ennustamaan esimerkiksi vihollisen hyökkäyksen kehittymistä. Mitä suurempi massa, sen säännönmukaisemmin se liikkuu.[561]

Yhteistyö toimistojen kesken operatiivisen ja tiedustelujaoston välillä oli hedelmällistä ja kitkatonta. Tulokseen vaikutti merkittävästi tiedusteluosaston hyvin valittu henkilöstö, joka päinvastoin kuin operatiivisella osastolla, oli pääosin reserviläisiä. Toki sodan kitka vaikutti ajoittain myös yhteistoimintaan, mutta ei merkittävällä tavalla. Yhteistyön oleellisin piirre oli saattaa saadut tiedot selvästi ymmärrettävällä tavalla ja ajoissa ylimmän johdon tietoon. Toisaalta, kuten Karjalainen on todennut, ei ole löytynyt viitteitä siitä, että osastojen välillä olisi järjestetty esimerkiksi virallisia neuvottelutilaisuuksia, joissa olisi pyritty suunnittelemaan tulevaa toimintaa tai kehittämään toimintatapoja. Ilmeisesti toimintatapojen mahdollinen kehittäminen perustui pääasiassa muiden tehtävien ohessa tapahtuneeseen päivittäiseen kanssakäymiseen.[562]

---

[559] Valtonen (1961), s. 3; Karjalainen (2019), s. 199.
[560] Valtonen (1961), s. 3; Karjalainen (2009), s. 54–57.
[561] Valtonen (1961), s. 4.
[562] Valtonen (1961), s. 5; Karjalainen (2009), s. 54–57.

3.3 Viholliskuvalla vastataan operaatikkojen tarpeisiin

Marsalkka Mannerheim ei pitänyt venäläisten haukkumisesta ryssäksi, sillä se vain tarpeettomasti ärsyttäisi heitä. Sen sijaan rauhan aikana oli käytettävä nimitystä vastustaja tai neuvostoliittolainen ja vihollisuuksien aikana nimitystä vihollinen.[563]

Pääesikunnan operatiivinen johto oli siis määritellyt vuoden vaihteessa 1940–1941 tietotarpeensa ja siten ohjannut tiedustelun toimeenpanoa. Ennen hyökkäyksen käynnistymistä operatiivinen osasto sai tietoja rajan takana olleista joukoista tiedusteluosastolta säännöllisinä ilmoituksina. Valtosen mukaan tiedustelutoimiston puolustushaarajaokset toimittivat tietoja suoraan operatiivisen osaston vastinpareilleen, joten mahdollisesti jakelujaosta ei aina vaivattu osastojen välisessä alatason tiedonvaihdossa. Tiedot jaettiin myös yhtymille ja ne osoittautuivat hyökkäyksen käynnistyttyä varsin tarkoiksi.[564]

Operatiivisen osaston vaatimuksissa yleisin tiedustelualuekohtainen selvitystehtävä oli, ”valmistellaanko alueella hyökkäystä Suomeen”. Vertaamalla alkuvuodesta 1941 käskettyjä 33 tiedustelualuetta ja edellä kuvattua kevään 1941 tiedustelua voidaan tehdä joitain päätelmiä siitä, miten tiedustelu vastasi saamaansa tehtävään. Salaisella partioinnilla katettiin ajallisesti ja paikallisesti noin kaksi kolmasosaa määritetyistä alueista.[565] On mahdollista, että esimerkiksi Kajaanin alatoimisto partioi myös lähellä rajaa olleilla Uhtuan länsipuolisilla tiedustelualueilla, mutta tällaisia tietoja ei ole löytynyt. Toisaalta, kun mahdollisesti tiedustelematta jääneiden alueiden läheisiltä alueilta ei saatu havaintoja hyökkäyksen valmisteluista, sen perusteella mahdollisesti pääteltiin, ettei niitä ole käynnissä laajemminkaan kyseisellä suunnalla. Tällaiselle päättelylle oli kohtuulliset perusteet pohjoisen harvan tieverkon johdosta. Joka tapauksessa on helppo yhtyä Raimo Heiskasen johtopäätökseen[566], että salainen partiointi oli todennäköisesti keskeisin keino hankkia tietoja näiltä alueilta, sillä rauhan aikana Neuvostoliiton joukkojen radioiden käyttö oli vähäistä, loikkareita ilmestyi kuulusteltavaksi harvoin ja lentotiedustelun hyödyntämiseen ei juuri ollut mahdollisuuksia.

Todennäköisesti rajasta kauempana olevien alueiden tiedustelu Murmanskin kaupungin suunnalla, Muurmannin rata Sorokan-Kemin suunnalla sekä Suomenlahden eteläpuolinen alue Narvan itäpuolelta Oranienbaumiin jäi joko asiamiestiedustelun tai viimeksi mainitun kohdalla mahdollisesti radiotiedustelun avulla hankittavien tietojen varaan. Näiden alueiden kenties vähäisempi huomio tiedustelussa johtui todennäköisesti sekä operatiivisen osaston rajan läheisyyteen painottuneista tietotarpeista että tiedustelun kyvyttömyydestä hankkia tuolloin käytössä olleilla keinoilla laajasti tietoja rajasta kauempana olleilta alueilta.

Sodan alettua tiedustelutoimiston jakelujaoksen ympärivuorokautinen toiminta mahdollisti tietojen toimittamisen sitä mukaa, kun ne saapuivat Päämajaan. Hyökkäysvaiheen aikana tiedusteluosaston operatiiviselle osastolle toimittamien tietojen määrä kasvoi päivittäin. Operatiivisella osastolla muodostui haasteeksi, miten tiedot saadaan

---

[563] Saukkonen (1973), s. 123. Lokakuussa 1943 Päämaja laati myös virallisen käskyn, jossa ohjattiin välttämään vihollisvastaisessa propagandassa vihollisen asiatonta halventamista, mukaan lukien yhdysvaltalaiset. Ainakin osasyy käskyyn oli ajatus siitä, että tarpeeton halventaminen ei edistäisi Suomen tilannetta mahdollisen rauhanteon yhteydessä (Lehmus (1967), s. 154–155). Ryssä-sanaa käytettiin ainakin kertaalleen myös virallisessa raportissa (Päämaja tiedusteluosasto Tied.pvk. No 5200 Vihollistilannetiedoitus N:o 302 27.4.1944/Tied.1/sal./VTT-1/32. KA).

[564] Valtonen (1961), s. 2.

[565] Roiha (1973), LIITE 1.1.1, LIITE 1.1.2.

[566] Heiskanen (1989), s. 120–121.

helposti käytettävissä ja esiteltävissä olevaan muotoon. Oli työlästä tutkia jokainen tieto erikseen ja sijoittaa viholliskuvaan riittävän ripeästi ennen kuin tiedot vanhenivat paikoin nopeatempoisessa hyökkäyssodassa. Valtosen mukaan hyökkäysvaiheessa pääosa tiedoista tuli radiotiedustelulta.[567]

Operatiivisella ja tiedusteluosastolla ylläpidettyjen tilannekarttojen lisäksi Päämajassa yksi keskeinen viholliskuvan välittämisen osa olivat ylipäällikön esittelyt. Jatkosodassa jatkettiin talvisodassa aloitettua käytäntöä, jossa eri toimialojen avainhenkilöt esittelivät suoraan ylipäällikölle omien alojensa päätöksiä vaativat asiat. Tiedustelujaoston päällikön vastuulla olivat edelleen vihollistilanteen, vihollisjoukkojen vahvuuksien ja kunnon, tiedustelun tulosten sekä suursodan muiden rintamien ja ulkomaiden tapahtumien esittely. Asiat oli esiteltävä puolueettomasti ja mitään salaamatta. Esittelyn tukena käytettiin tiedusteluosastolla päivittäin laadittuja yhteenvetokarttoja edellisen vuorokauden tapahtumista. Kartat palvelivat ylipäällikön esittelyiden lisäksi myös tiedusteluosaston sisäistä toimintaa, sillä niiden avulla pystyttiin perehdyttämään työvuoroon tulevia tai poissa olleita henkilöitä vallitsevaan tilanteeseen.[568]

Tiedustelun päivittäisistä esittelyistä ylipäällikölle välittyi jo heinäkuusta 1941 alkaen käsitys siitä, että saksalaisilta saadut tiedustelutiedot olivat usein epäluotettavia. Useita saksalaisten tuhotuksi ilmoittamia divisioonia ilmestyi muutamia päiviä myöhemmin taistelukentälle. Tiedustelun tulokset esiteltiin yleensä kerran päivässä illalla, mutta tarvittaessa myös aamuisin. Iltaesittely oli yleensä kello 21 jälkeen päämajoitusmestarin esittelyn yhteydessä. Aamuesittely pidettiin yleensä noin kello 09.30. Ylipäällikkö saattoi myös kutsua alaisiaan luokseen antamaan selvityksiä jostain tietystä asiasta tai antaakseen näille selvitystehtäviä.[569]

Alkuvuosi 1941	**Laatimisväli**
Tiedotuksia Neuvostoliitosta	Noin kuukauden välein
Tietoja joukoista, varustustöistä, teiden kunnosta ja sääolosuhteista rajan takana	Päivittäin tai muutaman päivän välein
Puna-armeijan sijoitus	1–2 kuukauden välein
Katsaus Neuvostoliiton sanomalehdistöön	1–4 viikon välein
Erillisiä raportteja satunnaisista aiheista	Satunnaisesti
Hyökkäysvaihe 1941	
Tilannetiedoitus	Päivittäin
Ilmatoiminta	Päivittäin tai muutaman päivän välein
Tilannetiedoitus meririntamalta	Päivittäin tai muutaman päivän välein
Neuvostoliiton maavoimat Suomen rintamalla	2–4 viikon välein
Neuvostoliiton kuljetusinfrastruktuurin kehittyminen	Satunnaisesti

Taulukko 6. Tiedustelutoimiston keskeisimmät raportit vuoden 1941 aikana.

Päiväraportteja maalta, mereltä ja ilmasta

Tilastotoimiston raportointi rajantakaisilta alueilta alkoi tiivistyä touko-kesäkuussa 1941. Muutaman päivän välein tai päivittäin julkaistiin raportteja, joissa ilmoitettavat tiedot oli ryhmitelty kuvassa 10 esitetyllä tavalla alueiden A–F mukaisesti. Raporttien asiasisältö oli jaettu vihollisen joukkoihin, varustustöihin, rajantakaisen alueen tiestöön ja säähän. Lumien sulamiseen, tiestön kuntoon ja jäiden lähtöön liittyvät kirjaukset olivat todennäköisesti merkityksellisiä erityisesti omien joukkojen toiminnan suun-

[567] Valtonen (1961), s. 2.
[568] Viljanen (1965), s. 348–350, 353.
[569] Viljanen (1965), s. 353–354; 357–358; Lehmus (1967), s. 173.

nittelulle. Myös se raportoitiin, jos joltain alueelta ei saatu minkäänlaisia havaintoja halutuista asioista. Lähellä rajaa olevat joukot tekivät havaintoja tähystämällä ja kuulostelemalla. Alatoimistojen salaiset partiot liikkuivat aktiivisesti rajan takana kevään ja kesän 1941 aikana lähes koko itärajan pituudella.[570]

Käskyä, jolla alueet A–F otettiin käyttöön alueiden nimeämiseksi ja tietojen ilmoittamiseksi, ei ole löytynyt. Siksi ei ole tiedossa, millaisia tiedustelukysymyksiä niihin liittyi, mutta raporttien asiasisällöstä selviää, millaisia asioita haluttiin raportoitavan. Raporttien paikannimien perusteella alueet olivat pääpiirteissään kuvan 10 mukaiset. Raportit jaettiin pääasiassa vain Pääesikunnan operatiiviselle osastolle ja tiedustelujohdolle. Osa raporteista jaettiin myös armeijakuntiin. Keväällä 1941 tiedustelun painopiste oli selvästi rajan tuntumassa verrattuna aikaisemmin käskettyihin 33 tiedustelualueeseen, joista muutamat olivat varsin kaukana rajalta. Lisäksi vuoden vaihteessa 1940–1941 käsketyissä tiedustelualueissa Hankoniemeä ei ollut määritetty tiedustelukohteeksi lainkaan. Sekä aiemmin käsketyt 33, että nämä lähempänä hyökkäyksen alkua käytössä olleet kuusi tiedustelualuetta osoittavat talvisodan ajasta kehittynyttä operatiivisen ja tiedusteluosaston yhteistä työskentelytapaa määritellä tietotarpeita alueisiin ja aiheisiin sitoen sekä raportoida niiden mukaisesti.

Tiedustelutoimistossa sota-ajan päiväraportointiin siirryttiin kesäkuun 21. päivä 1941. Talvisodan alun tapaan päivittäisen raportoinnin jonkinlainen jäsentymättömyys näkyi ensimmäisten päivien asiakirjoissa. Esimerkiksi 22. kesäkuuta julkaistu raportti oli vielä nimeltään Tilanneilmoitus, vaikka päiväraportin nimeksi vakiintuikin pian Tilannetiedoitus. Raportissa käytettiin vielä välirauhan aikana kirjaimin nimettyjä rajantakaisia alueita: ”venäläiset katkaisseet tien Riihikylä–Kumurinkylä (C) ja raja–Värtsilä (D)”. Ensimmäisissä raporteissa tiedot oli jaoteltu kokonaisuuksiin maaraja, ilmatoiminta ja hajatietoja.[571]

---

[570] Pääesikunta tilastotoimisto Tied.pvk. N:o 656 Tietoja joukoista, varustustöistä, teiden kunnosta ja sääsuhteista rajan takana 13.5.1941/41 sal./Perus-6247/17. KA; Pääesikunta tilastotoimisto Tied.pvk. N:o 683 Tietoja joukoista, varustustöistä, teiden kunnosta ja sääsuhteista rajan takana 16.5.1941/41 sal./Perus-6247/17. KA; Pääesikunta tilastotoimisto Tied.pvk. N:o 710 Tietoja joukoista, varustustöistä, teiden kunnosta ja sääsuhteista rajan takana 20.5.1941/41 sal./Perus-6247/17. KA; Pääesikunta tilastotoimisto Tied.pvk. N:o 729 Tietoja joukoista, varustustöistä, teiden kunnosta ja sääsuhteista rajan takana 23.5.1941/41 sal./Perus-6247/17. KA; Pääesikunta tilastotoimisto Tied.pvk. N:o 762 Tietoja joukoista, varustustöistä, teiden kunnosta ja sääsuhteista rajan takana 27.5.1941/41 sal./Perus-6247/17. KA; Pääesikunta tilastotoimisto Tied.pvk. N:o 798 Tietoja joukoista, varustustöistä, teiden kunnosta ja sääsuhteista rajan takana 30.5.1941/41 sal./Perus-6247/17. KA; Pääesikunta tilastotoimisto Tied.pvk. N:o 825 Tietoja joukoista, varustustöistä, teiden kunnosta ja sääsuhteista rajan takana 3.6.1941/41 sal./Perus-6247/17. KA; Pääesikunta tilastotoimisto Tied.pvk. N:o 850 Tietoja joukoista, varustustöistä, teiden kunnosta ja sääsuhteista rajan takana 6.6.1941/41 sal./Perus-6247/17. KA; Pääesikunta tilastotoimisto Tied.pvk. N:o 879 Tietoja joukoista, varustustöistä, teiden kunnosta ja sääsuhteista rajan takana 10.6.1941/41 sal./Perus-6247/17. KA; Pääesikunta tilastotoimisto Tied.pvk. N:o 922 Tietoja joukoista, varustustöistä, teiden kunnosta ja sääsuhteista rajan takana 13.6.1941/41 sal./Perus-6247/17. KA; Pääesikunta tilastotoimisto Tied.pvk. N:o 962 Tietoja joukoista, varustustöistä ym. rajan takana 16.6.1941/41 sal./T-19933/2. KA; Pääesikunta tilastotoimisto Tied.pvk. N:o 963 Tietoja rajantakaisista tie- ja varustustöistä Repolan – Kuusamon välisellä alueella 16.6.1941/41 sal./T-19933/2. KA; Pääesikunta tilastotoimisto Tied.pvk. N:o 979 Tietoja vihollisen joukoista ja varustustöistä 13. –17.6.41 17.6.1941/41 sal./T-19933/2. KA; Pääesikunta tilastotoimisto Tied.pvk. N:o 999 Tietoja vihollisen joukoista, varustustöistä ym. 18.6.1941/41 sal./T-19933/2. KA; Pääesikunta tilastotoimisto Tied.pvk. N:o 22 Tietoja vihollisen joukoista ja varustustöistä 21.6.1941/41 sal./T-19933/2. KA; Saressalo (2010), s. 16–18, 107–139.

[571] Päämaja tiedusteluosasto tied. pvk. No 54 Tilanneilmoitus No 2 22.6.1941/sal/T-15711/3. KA.

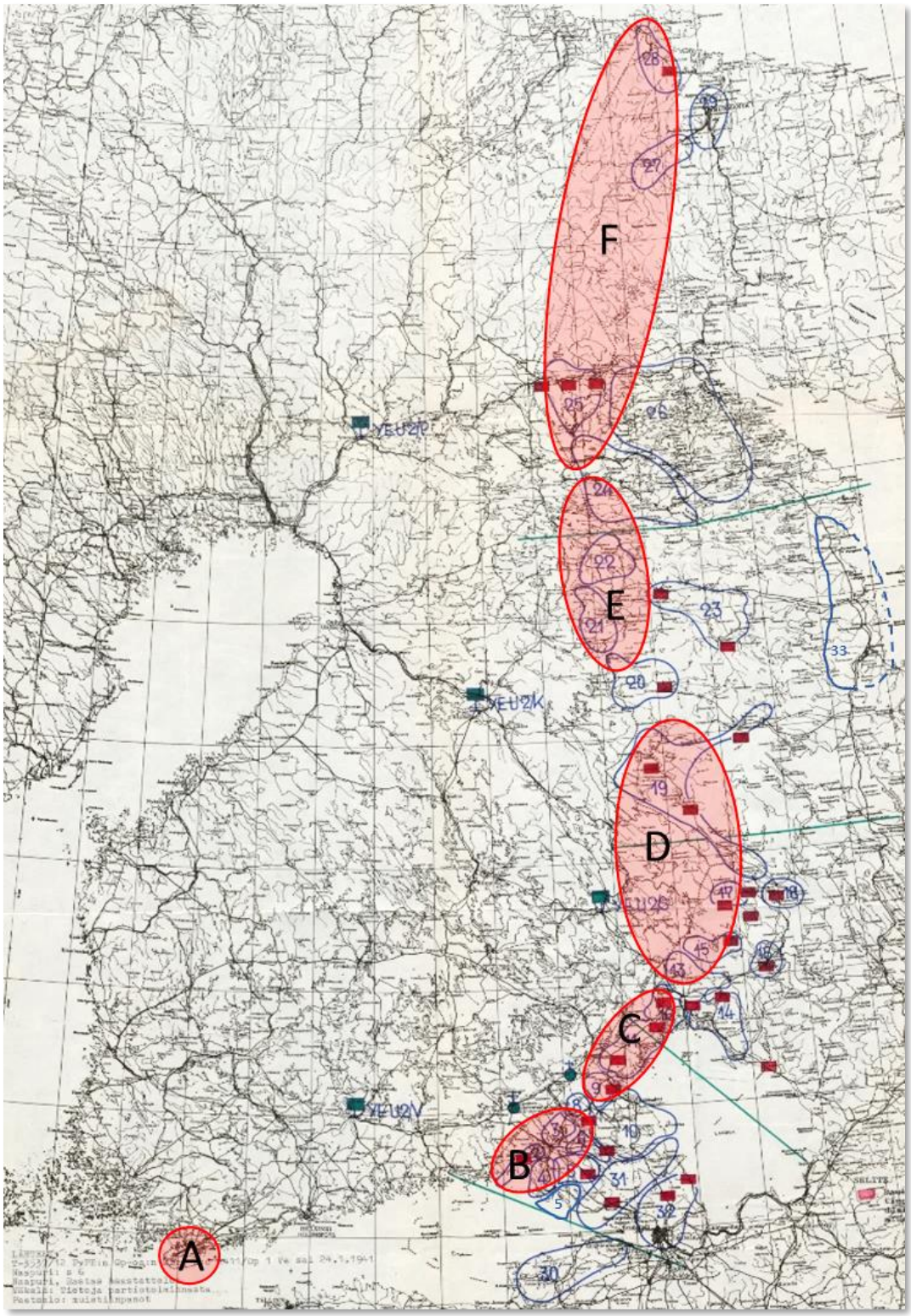

Kuva 10.[572] Arvio alueiden A–F sijoittumisesta kartalle. Touko-kesäkuussa 1941 aiemmin käskettyjen 33 tiedustelualueen sijaan tiedustelu keskittyi lähemmäksi rajaa näille alueille.

Tiedustelutoimiston kenties keskeisimmän raportin nimi siis vaihtui talvisodan Päämajan tilannekatsauksesta päivittäiseksi Tilannetiedoitukseksi. Sen sisältö lähti jäsentymään nopeasti sodan käynnistyttyä ja parin viikon kuluessa vakiintui muoto, jota

[572] Karttapohja: Roiha (1973), LIITE 1.1.1. Roihan diplomityön karttapohjaan täydennetty tiedustelualueet 5 (Karjalan kannas) ja 33 (Sorokka–Kemi) sekä lisätty tiedustelualueet A-F.

käytettiin sotatapahtumia mukailevalla tavalla hyökkäysvaiheen loppuun asti. Raportti laadittiin päivän aikana tulleiden tiedustelutietojen ja sotatoimiyhtymien iltatilanneilmoitusten perusteella puoleen yöhön mennessä. Tiedotus oli päivän tapahtumista riippuen 1–3-sivuinen. Tilannetiedoituksen jakelu oli useita kymmeniä kappaleita, joista tosin valtaosa jaettiin tiedusteluosastolle ja muualle Päämajaan. Päämajan ulkopuolelle tiedotusta jaettiin sotatoimiyhtymiin, Meri- ja Ilmavoimiin, Kotijoukkojen esikuntaan sekä tasavallan presidentille.[573]

Vuoden lopulla tiedoituksen otsikkotietoihin ilmestyi merkintä ”jäljentäminen kielletty”, mutta todennäköisesti sotatoimiyhtymillä oli lupa jakaa katsausta sellaisenaan jonkin tietyn jakelun mukaisesti. Ainakin Karjalan armeija jakoi tiedotusta säännöllisesti esikunnan sisällä ja alajohtoportaille noin 40 kappaleen laajuudessa. Jakeluiden rajoittaminen hyökkäysvaiheessa oli jonkinlainen tietoturvallisuustoimenpide, sillä Päämajan operatiivinen osasto huomautti yhtymille jo heinäkuussa, ettei kaikkea yhtymätasolle jaettua tietoa kuulu jakaa sellaisenaan alajohtoportaille, vaan jakelun piti perustua todelliseen tarpeeseen.[574]

Talvisodan katsausten tapaan muutaman sivun mittaisessa Tilannetiedoituksessa kerrottiin usemmiten pelkistetysti eri rintamasuuntien tapahtumista. Päivittäinen vaihtelu oli varsin suurta, sillä yksityiskohtaisina tietoina saatettiin kertoa esimerkiksi yksittäisistä sukellusvenehavainnoista, pommituksista tai sotasaaliiksi saadusta materiaalista. Tiedotus ei edelleenkään selostanut vallitsevaa tilannetta, vaan asiasisältö oli selvästi tarkoitettu antamaan sotatilannetta seuraaville henkilöille lyhyt päivitys eri suuntien edellisen vuorokauden tapahtumista. Tiedoituksissa ei esitetty arvioita tulevista tapahtumista. Jatkosodan alkupuolella asioiden käsittely oli jäsennelty väliotsikoiden Hanko, Itäinen maarintama, Meritoiminta ja Ilmatoiminta alle. Hanko jäi luonnollisesti pois sen valtauksen jälkeen joulukuussa. Elokuun puolivälissä Karjalan kannaksen suunta eriytettiin Itäisestä maarintamasta omaksi suunnakseen. Lokakuussa Syvärin rintama eriytettiin omaksi osiokseen, mistä eteenpäin Itärintama käsitti Syvärin rintamalta Jäämerelle ulottuvan alueen. Saksalaisten hyökkäyksen etenemistä seurattiin siten, että syyskuun alussa ryhdyttiin raportoimaan Leningradin eteläpuolisesta tilanteesta. Hieman myöhemmin tarkasteluun sisällytettiin myös Viro ja lokakuussa omaksi osakseen Saksan-Neuvostoliiton rintama.[575]

Vaikka meri- ja ilmatoimintaa käsiteltiin päivittäisessä Tilannetiedoituksessa, laativat tiedustelutoimiston meri- ja ilmavoimajaos päivittäin tai muutaman päivän välein erilliset tiedoitukset. Hyökkäysvaiheessa Tilannetiedoitus meririntamalta -raportin laati merivoimajaosta edustanut Grönqvist, pois lukien noin kahden viikon jakso joulukuussa, jolloin häntä sijaistivat maavoimajaoksen upseerit. Ensimmäisen sotakuukauden ajan tiedoitukset olivat jokseenkin jäsentymättömiä kertoen kulloinkin käsillä olleista edellisen tai edellisten päivien tapahtumista. Heinäkuun loppupuolella raportit selkeytyivät rakenteellisesti, kun käsiteltävät asiat jaoteltiin merialueittain Suomenlahti

[573] Päämaja tiedusteluosasto tilannetiedoitukset N:o 7–194 (27.6.–31.12.1941)/sal./T-2210/1, T-2210/2, T-2210/3, T-2210/4, T-2210/5, T-2210/6. KA; Päämaja operatiivinen osasto No 1867 23.7.41/Op.1/25 b/sal./T-2258/10-11. KA. Karjalan armeijan operatiivisen osaston tiedustelutoimiston arkistossa on muutamaa ensimmäistä sotapäivää lukuunottamatta kaikki tiedustelutoimiston loppuvuoden 1941 aikana laatimat raportit Tilannetiedoitus, Ilmatoiminta ja Tilannetiedoitus meririntamalta.
[574] Päämaja tiedusteluosasto tilannetiedoitukset N:o 7–194 (27.6.–31.12.1941)/sal./T-2210/1, T-2210/2, T-2210/3, T-2210/4, T-2210/5, T-2210/6. KA; Päämaja operatiivinen osasto No 1867 23.7.41/Op.1/25 b/sal./T-2258/10-11. KA.
[575] Päämaja tiedusteluosasto tilannetiedoitukset N:o 7–194 (27.6.–31.12.1941)/sal./T-2210/1, T-2210/2, T-2210/3, T-2210/4, T-2210/5, T-2210/6. KA.

ja Itämeri, Laatokka sekä Jäämeri. Varsinaisen tilannetiedoituksen tapaan meririntamilta kerrottiin sekä omien että vihollisen joukkojen toiminnasta ja yksityiskohtia vaikuttaa olleen sitä enemmän mitä vähemmän raportoitavia asioita oli kaikkiaan. Saatavilla oleviin kappaleisiin meririntaman tiedoituksista ei ole merkitty jakelua, mutta todennäköisesti sen laajuus oli muutaman kymmenen luokkaa, kuten Ilmatoiminta-katsauksellakin.[576]

Ilmatoiminta oli muokkauksen ilmavoimajaoksen päivittäin tai muutaman päivän välein laatima raportti, joka käsitteli vähäisessä määräin Suomen ilmavoimien, mutta pääasiassa vihollisen ilmavoimien toimintaa. Noin 1–3-sivuisen katsauksen jakelu oli 40–60 kappaletta, joista pääosa Ilmavoimiin ja sotatoimiyhtymiin. Yleensä raportissa tarkasteltiin vihollisen ilmatoimintaa ja sen kärsimiä tappioita sekä Suomen ilmavoimien pommitus- ja tiedustelulentoja. Mikäli raportoitavaa oli, kerrottiin vihollisen ilmatorjuntajoukoista saaduista havainnoista ja lentokenttien käytettävyydestä. Kohdassa hajatietoja kerrottiin usein vankikuulusteluilla, lento- tai radiotiedustelulla saaduista ilmavihollisen ryhmitykseen tai toimintaan liittyvistä asioista.[577]

Välirauhan aikana palattiin laatimaan jo ennen talvisotaa julkaistuja raportteja Punaarmeijan sijoitus, jotka olivat muutaman kymmenen sivun mittaisia. Niitä laadittiin kevään 1941 aikana 1–2 kuukauden välein. Jatkosodan käynnistyttyä todennäköisesti näihin lähtötietoihin perustuen tiedustelutoimiston dislokaatioupseeri kapteeni Korhonen jatkoi jo talvisodassa päivittäistä tilannekatsausta täydentämään laadittua koonnosraporttia Suomen vastaisilla rintamilla olleista vihollisjoukoista. Koonnosraportteja julkaistiin heinäkuussa kaksi, elokuussa yksi, syyskuussa kaksi, lokakuussa yksi ja marraskuussa yksi kappale. Koonnosraportit sisälsivät tietoja joukkonumeroista, komentajista ja joukkojen sijoituspaikoista sotilaspiiri-rykmenttitasolla. Raportit olivat laajuudeltaan noin 25–30-sivuisia. Yksittäiset tiedot raporteissa saattoivat olla jopa puoli vuotta vanhoja, joten kykyä jokaisen joukon yksityiskohtaiseen jatkuvaan seurantaan ei todennäköisesti ollut. Raporteissa näkyivät myös tietopuutteet esimerkiksi

[576] Päämaja tiedusteluosasto Tilannetiedoitukset meririntamalta 28.6.–5.12.1941 väliseltä ajalta/sal./T-2210/1, T-2210/2, T-2210/3, T-2210/4, T-2210/5, T-2210/6. KA.
[577] Päämaja tiedusteluosasto Ilmatoiminta 9.7.–31.12.1941 väliseltä ajalta/sal./T-2210/1, T-2210/2, T-2210/3, T-2210/4, T-2210/5, T-2210/6. KA.

useiden rykmenttien sijoituspaikoista. Raportit jaettiin pääasiassa Päämajan operatiiviselle alalle sekä yhtymiin.[578]

Erillisraportit laajentavat ymmärrystä vihollisen sotilaallisista kyvyistä

Neuvostoliiton sanomalehdistön seuraaminen sekä sieltä tehtyjen keskeisimpien havaintojen raportointi jatkuivat kesään 1941 asti. Noin 10–15-sivuisissa katsauksissa raportoitiin sotilaallisten aiheiden lisäksi Neuvostoliiton politiikkaan, talouteen ja teolliseen tuotantoon liittyvistä asioista. Katsausten jakelu oli noin 40 kappaletta Pääesikunnan sisällä sekä sen alaisiin johtoportaisiin. Sisäasianministeriö vaikuttaa olleen ainoa Suomen puolustusvoimien ulkopuolinen vastaanottaja. Lisäksi laadittiin käännöksiä esimerkiksi Krasnaja zvezdassa julkaistuista artikkeleista, kuten ”Saarroksesta murtautuminen”, ”Hyökkäysvaunukomppania metsätaistelussa” ja ”Yöllinen tiedusteluretki”.[579]

Välirauhan kevään 1941 kuluessa levikiltään laajin tilastotoimiston laatima raportti oli jo ennen talvisotaa julkaistu Tiedoituksia Neuvostoliitosta. Aikaisempaan tapaan jopa 145 kappaleen jakelussa olivat mukana laajasti jouko-osastot ja muut armeijan toimijat sekä maan ylin poliittinen johto, kuten presidentti, pääministeri, ulkoasiainministeri ja puolustusministeri sekä heidän ministeriöidensä kansliapäälliköt. Katsaukset sisälsivät laajasti erilaisia tietoja Neuvostoliiton asevoimista, kuten erilaisia nimitys- ja palkitsemistietoja sekä tietoja joukkorakenteen muutoksista. Raportin liitteinä jaettiin selvityksiä erillisistä aiheista, kuten yli 20-sivuinen raportti puna-armeijan joukkojen hiihtokoulutuksessa tapahtuneesta kehityksestä talvisodan päättymisen jälkeen, kooste

---

578 Pääesikunta tilastotoimisto Tied.pvk. N:o 9529 Puna-armeijan sijoitus 15.10.1940/sal/Perus-6247/5. KA; Pääesikunta tilastotoimisto tied.pvk. N:o 26 Puna-armeijan sijoitus 9.1.1941/ Ulk. 2/sal./T-2859/5. KA; Pääesikunta tilastotoimisto N:o 28 Tietoja puna-armeijan sijoituksesta 9.1.1941/41/sal./Perus-6247/19. KA; Pääesikunta tilastotoimisto tied.pvk. N:o 1010 Puna-armeijan sijoitus 1.4.1941/Ulk. 2/sal./T-2859/5. KA; Pääesikunta tilastotoimisto tied.pvk. 1199 Tietoja puna-armeijan sijoituksesta (Pietarin, Arkangelin ja Baltian sp:t) 22.4.1941/Ulk. 2/A sal./T-2859/5. KA; Pääesikunta tilastotoimisto N:o 1714 Puna-armeijan sijoitus 1.6.1941/Ulk. 2/A sal./T-2864/13. KA; Pääesikunta tilastotoimisto tied.pvk. 1765 Tietoja puna-armeijan sijoituksesta (Pietarin, Arkangelin ja Baltian sp:t sekä Itämeren laivasto) 5.6.1941/Ulk. 2/A sal./Pk-2393/21. KA; Päämaja tiedusteluosasto tied.pvk. No 2359 Neuvostoliiton maavoimat Suomen rintamalla 24.7.1941/sal./Pk-2393/21. KA; Päämaja tiedusteluosasto tied.pvk. No 2896 Luettelo vihollisvoimista Suomen maarintamalla 30.7.1941/sal./Pk-2393/21. KA; Päämaja tiedusteluosasto tied.pvk. No 3881 Neuvostoliiton maavoimat Suomen rintamalla 10.8.1941/sal./Pk-2393/21. KA; Päämaja tiedusteluosasto tied.pvk. No 6058 Neuvostoliiton maavoimat Suomen rintamalla 3.9.1941/sal./Pk-2393/21. KA; Päämaja tiedusteluosasto tied.pvk. No 7125 Neuvostoliiton maavoimat Suomen rintamalla 21.9.1941/sal./Pk-2393/21. KA; Päämaja tiedusteluosasto tied.pvk. No 8899 Neuvostoliiton maavoimat Suomen rintamalla 22.10.1941/sal./T-20119/3. KA; Päämaja tiedusteluosasto tied.pvk. No 10720 Neuvostoliiton maavoimat Suomen rintamalla 20.11.1941/sal./T-20119/3. KA. Alkuperäisiltä asiakirjoilta vaikuttavat katsaukset ovat Pertti Aulavuon pikkukokoelmassa kirjamuodossa, ja seuraavat katsaukset ovat vuodelta 1942. On epäselvää, miten katsaukset ovat päätyneet tähän pikkukokoelmaan, mutta esimerkiksi 5.6.1941 katsausta on laadittu 86 kappaletta, joista ”varalle” 30, joten on mahdollista, että näitä laajemmin jaettuja katsauksia päätyi sodan päätyttyä myös yksittäisten sotilaiden tai yksityishenkilöiden kokoelmiin.

579 Pääesikunta tilastotoimisto N:o 22 Yöllinen tiedusteluretki, päiväämätön (käännetty artikkeli päiväyksellä 9.12.1940)/T-15712/2. KA; Hyökkäysvaunukomppania metsätaistelussa, päiväämätön (käännetty artikkeli päiväyksellä 15.11.1940)/T-15712/2. KA; Pääesikunta tilastotoimisto N:o 37 Saarroksesta murtautuminen, 10.1.1941/T-15712/2. KA; Pääesikunta tilastotoimisto N:o 300 Katsaus N:o 1 Neuvostoliiton sanomalehdistöön ajalta 1.1.–18.1.41 24.1.1941/Ulk. 2/41/Sark-1588/14. KA; Pääesikunta tilastotoimisto N:o 532 Katsaus N:o 3 Neuvostoliiton sanomalehdistöön ajalta 19.1.–5.2.41 12.2.1941/Ulk. 2/41/Sark-1588/14. KA; Pääesikunta tilastotoimisto N:o 840 Katsaus N:o 7 Neuvostoliiton sanomalehdistöön ajalta 26.2.–9.3.41 14.3.1941/Ulk. 2/41/Sark-1588/14. KA.

Neuvostoliiton hallituksen ja kansankomissaarien tehtävänhoitajista sekä kuusisivuinen selvitys Neuvostoliiton upseerikoulutusjärjestelmästä.[580]

Yksittäisiä erillisiä aiheita käsitelleitä raportteja olivat esimerkiksi maaliskuussa 1941 julkaistu yksityiskohtainen kuvaus Tallinnan alueen ilmapuolustuksesta sekä helmikuussa laadittu raportti Kannaksen alueella ja Muurmannin radalla havaituista infrastruktuurin muutoksista. Tallinnan ilmapuolustuksen tiedot kattoivat 29 erilaista kohdetta kaupungin alueelta ja ympäristöstä, ja raportin tueksi oli laadittu karttaliite selventämään eri yksiköiden sijoituksia. Vuoden vaihteen tienoilla Kannaksella ja Muurmannin radalla havaintoja olivat tehneet joko salaiset partiot tai asiamiehet. Tiedot kertoivat rakenteilla olleista rataosuuksista, silloista sekä asemilla havaituista puna-armeijan joukoista. Siltojen rakentaminen ja yksiraiteisten rataosuuksien muuttaminen kaksiraiteisiksi kiinnostivat tiedustelua, koska rautatieinfrastruktuurin kehittymisellä oli suuri merkitys Neuvostoliiton kyvylle siirtää joukkojaan lähemmäs Suomea. Rautatieinfrastruktuurin kehittymistä seurattiin tiiviisti koko hyökkäysvaiheen ajan.[581]

Muurmannin junaradan merkitys oli keskeinen ja sen infrastruktuurissa tapahtuvaa kehitystä seurattiin sotaa edeltäneeltä ajalta tuttuun tapaan. Radan kaksiraiteistamistyön etenemisestä raportoitiin vuoden 1941 aikana useaan kertaan. Raporteissa oli paljon pieniä yksityiskohtia, mutta kokonaisuuden havainnollistamiseksi käyttöön otettiin myös taulukko, jossa oli nimettynä radan varrella olevat asemat, niiden etäisyys eteläiseltä lähtöasemalta Volhovostroi I, ratapihojen raidemäärät sekä esimerkiksi mahdolliset asemalta lähtevät sivuraiteet.[582]

Kuvaava esimerkki kuljetusinfrastruktuurin tiedustelun vaikeudesta oli rataosuus Sorokka-Obozersk, josta moni yksityiskohta oli edellä mainittujen raporttien perusteella epävarma vielä yli vuosi sen jälkeen, kun sen olemassaolo oli paljastunut tiedustelulle. Rataosuudella oli varsinkin suomalaisten hyökkäysvaiheen jälkeen suuri merkitys, koska se oli ainoa reitti kuljettaa Murmanskiin saapunut laivarahti Neuvostoliiton muille alueille. Tässä vaiheessa sotaa tämän suhteellisen kaukaisen rataosuuden tiedustelu perustui vähäisen lentotiedustelun lisäksi lähes ainoastaan sotavankitietoihin, joiden perusteella yksityiskohtaista kuvaa koko rataosuudelta ei saatu muodostettua.

Kesäkuun puolivälissä julkaistiin laajempi kuljetusinfrastruktuuria käsitellyt raportti Neuvostoliiton kulkulaitos, johon oli koostettu tietoja koko ensimmäisen vuosipuoliskon 1941 ajan. Raportissa käsiteltiin rauta-, maan- ja vesiteiden kapasiteettia yleensä, mutta myös johtopäätöksiä siitä, millaisia joukkomääriä niiden läpi voitiin siirtää. Raportin liitteenä oli yksityiskohtaiset liikenneverkon karttakuvat sekä Jenisei-joen länsi-

---

[580] Pääesikunta tilastotoimisto N:o 700 Tiedoituksia Neuvostoliitosta No 1 Tietoja puna-armeijasta 28.2.1941/Ulk. 2/A sal./T-2864/13. KA; Pääesikunta tilastotoimisto N:o 1060 Tietoja Neuvostoliitosta No 2 8.4.1941/Ulk. 2/A sal./T-2864/13. KA; Pääesikunta tilastotoimisto N:o 1278 Tietoja Neuvostoliitosta No 3 29.4.1941/Ulk. 2/A sal./T-2864/13. KA; Pääesikunta tilastotoimisto N:o 1638 Tietoja Neuvostoliitosta No 4 28.5.1941/Ulk. 2/A sal./T-2864/13. KA; Pääesikunta tilastotoimisto N:o 1831 Tietoja Neuvostoliitosta No 5 10.6.1941/Ulk. 2/A sal./T-2864/13. KA.

[581] Pääesikunta tilastotoimisto N:o 593 Tietoja Kannakselta ja Muurmannin-radan varrelta 19.2.1941/sal./T-2864/13. KA; Pääesikunta tilastotoimisto N:o 386 Tietoja Tallinnan ilmatorjunnasta 27.3.1941/sal./T-2864/13. KA; Päämaja tiedusteluosasto tied.pvk. N:o 7309 Tietoja uusista rautateistä 25.9.41/sal./T-20119/2. KA; Päämaja tiedusteluosasto tied.pvk. N:o 12660 Tietoja rautateistä 18.12.41/sal./T-20119/3. KA.

[582] Päämajan tiedusteluosaston tied.pvk. 540 22.11.1939/sal/Underrättelseavdeligen (U)/Inkomna militärattachérapporter. Helsingfors 1939. E 1:6:5/Riksarkivet (Ruotsi) Försvarsstaben; Pääesikunta tilastotoimisto Muurmannin (Kirovin) rautatie 23.1.1941/T-19933/2. KA; Päämaja tiedusteluosasto tied.pvk 2858 (muutettu käsin 4899) Muurmannin radan kaksiraiteisuus 29.7.41 (muutettu käsin 21.8.41)/sal./ T-19933/2. KA; Päämaja tiedusteluosasto tied.pvk 2557 (muutettu käsin 4900) Muurmannin radan asemat ja pysäkit 26.7.41 (muutettu käsin 21.8.41)/sal./ T-19933/2. KA.

puolisen Neuvostoliiton että koko maan alueelta.[583] Raportti osoitti osaltaan, että talvisodan kiihkeän rintamatilanteen seuraamisen sijaan välirauhan aikana tiedustelun parissa oli aikaa tarkastella laajempia kokonaisuuksia.

Mielenkiintoinen raportti oli tilastotoimiston maaliskuussa 1941 julkaisema noin 20-sivuinen katsaus Baltian maiden oloihin. Raportissa käsiteltiin Neuvostoliiton miehitykseen liittyvien sotilaallisten seikkojen lisäksi varsin laajasti yhteiskunnallisia ilmiöitä, kuten maiden taloutta, työläisten palkkausta, elintarvikkeiden riittävyyttä, oikeuslaitosten toimintaa ja turvallisuutta.[584] Mielenkiintoisen raportista tekee se, että siinä selvästi yhdisteltiin eri lähteistä saatuja tietoja. Osa tiedoista oli sanomalehdistä, mutta raportissa oli myös paljon erilaisia neuvostomiehitykselle negatiivisia tietoja, jotka oli todennäköisesti saatu sotilasasiamiespiireistä, omilta Baltian maissa toimineilta asiamiehiltä sekä esimerkiksi Virosta Suomeen tulleilta vapaaehtoisilta ja pakolaisilta. Puolustusvoimien ulkopuolelle raportti jaettiin tasavallan presidentille ja ulkoministeriöön. On mahdollista, että raportti oli yksi ensimmäisistä laajemmista koosteista siitä, millaisiksi olot Baltian maissa olivat kehittyneet kesän 1940 miehityksen jälkeen.

Kesäkuussa juuri ennen hyökkäyksen käynnistymistä Päämajan tiedusteluosasto julkaisi ulkomailta saatuihin tietoihin perustuvan käsityksen puna-armeijan panssariaseen käyttöperiaatteista. Raportissa tiedostettiin, että puna-armeijan joukkojen ja johdon silloinen koulutustaso ei välttämättä riittänyt uusien periaatteiden toteuttamiseen. Muun muassa tammikuussa 1941 julkaistuun puna-armeijan koulutuskäskyyn perustuen arvioitiin, että jalkaväen tukemisen lisäksi varsinkin operatiivisella tasolla panssariyhtymiä tultaisiin tulevaisuudessa käyttämään enenevissä määrin itsenäisiin tehtäviin esimerkiksi syvien murtojen aikaansaamiseksi ja vihollisen operatiivisten reservien tuhoamiseksi.[585]

Kesäkuun lopulla 1941 julkaistiin ohjesääntömuodossa kattava tietopaketti puna-armeijasta. Kolmeosainen kokonaisuus oli yhteensä yli 200-sivuinen ja sisälsi yksityiskohtaisia tietoja muun muassa puna-armeijan eri aselajien joukkojen kokoonpanoista ja aseistuksesta. Siihen sisältyi myös väripiirroksina eri joukkojen käyttämä vaatetus ja arvomerkit sekä esimerkiksi venäjänkielinen karttasanasto helpottamaan karttojen tulkintaa. Ensimmäinen osa julkaistiin juuri ennen suomalaisten hyökkäyksen käynnistymistä ja toinen osa liitteineen vasta sen jälkeen, joten kenttäarmeija ei todennäköisesti ehtinyt perehtyä siihen kattavasti ennen taisteluiden alkamista. Saatesanoista välittyi, että tällainen kokonaisuus oli julkaistava sodan ollessa edessä, vaikka osan tiedoista arvioitiin mahdollisesti olevan puutteellisia tai jopa virheellisiä.[586] Ohjesääntöjen saavutettua joukot ne kuitenkin todennäköisesti toimivat kattavana perustietopakettina, johon saattoi tukeutua monin eri tavoin sodan aikana.

Mielenkiintoinen ja oletettavasti rintamajoukoille hyödyllinen oli marraskuussa 1941 julkaistu raportti vihollisen partisaanijoukkojen organisoinnista ja toimintaperiaatteis-

---

583 Päämaja tiedusteluosasto (ei diaariomerkintää) Neuvostoliiton kulkulaitokset 1.1.–1.6.1941 16.6.1941/Pk-2087 Hugo Spåren pikkukokoelma. KA. Raportin pohjana on todennäköisesti toiminut niin ikään talvisodan jälkeen julkaistu *Neuvostoliiton kulkulaitokset v.v. 1939 ja 1940* (Pääesikunta tilastotoimisto N:o 1412 20.3.1941/Ulk.2/A sal./Perus-6247/19. KA).

584 Pääesikunta tilastotoimisto tied.pvk. No 350 Katsaus Itämerenmaiden oloihin 20.3.1941 mennessä saatujen tietojen perusteella/sal./T-2859/5. KA.

585 Päämaja tiedusteluosasto tied.pvk. 995 Venäläisten panssarivoimien käyttö 21.6.1941/sal./T-20119/17. KA.

586 Tietoja N-L:n armeijasta (ainoastaan virkakäyttöä varten). Päämaja tiedusteluosasto 22.6.41 (Tied.os. N:o 39/41); Tietoja N-L:n armeijasta II (ainoastaan virkakäyttöä varten). Päämaja tiedusteluosasto 30.6.41; Tietoja N-L:n armeijasta II Liite (ainoastaan virkakäyttöä varten). 1941.

ta. Tiedustelu oli selvittänyt viisi desantteja lähettävää joukkoa sekä niiden yleisimmät tehtävät. Tiedot perustuivat sekä sotasaalisasiakirjoihin että todennäköisesti myös Suomessa kiinni otettujen desanttien kuulusteluihin ja vihollispartioiden Suomessa tekemiin iskuihin. Vuoden 1941 lopulle tultaessa tiedustelulle oli muodostunut käsitys, että vaikka eri suunnilla itärajaa partioita lähettivät vihollisen eri joukot, oli Leningradissa jonkinlainen partisaanitoimintaa Neuvostoliiton luoteisella suunnalla ainakin löyhästi ohjaava keskus. Samalla tavalla mielenkiintoinen erillistä aihetta käsittelevä raportti oli esimerkiksi syyskuussa 1941 julkaistu katsaus Neuvostoliiton taistelukaasujen käyttöön ja kaasusuojelujoukkoihin.[587]

Kuva 11. Prinssi Gustaf Adolf seurueineen vieraili Päämajassa 24.9.1941. Operatiivisella osastolla järjestetyssä tilaisuudessa puna-armeijan toimintaa esitteli tiedustelujaoston päällikkö.[588] Tällaisia esityksiä järjestettiin Päämajassa sotavuosien aikana useita ja vihollista käsittelevän aineiston niihin valmisteli todennäköisesti tiedustelutoimiston jaokset.

Hyökkäysvaiheen aikana Päämajan tiedustelutoimiston päähuomio keskittyi Neuvostoliiton vastaiselle rintamalle. Tästä kertoo muun muassa se, että sekä Neuvostoliiton teollisuuden potentiaalia että Saksan itärintaman tapahtumia käsitteleviä raportteja laati tiedustelujaoston ulkomaaosasto. Suursodan seuraaminen sisällytettiin osaston tehtäviin välirauhan aikana, vaikka se oli aikaisemmin keskittynyt lähes yksinomaan Suomen ulkomailla olevien sotilasasiamiesten ohjaamiseen.[589] Varsinkin Neuvostoliiton teollisuutta käsitelleen 30-sivuisen raportin laatiminen edellytti laajaa syventymistä

[587] Päämaja tiedusteluosasto tied.pvk. 5912 Kaasujen käyttö ja kaasusuojelu RKKA:ssa 1.9.1941/sal./T-20119/2. KA; Päämaja tiedusteluosasto N:o 4040 Selostus venäläisten sissi- ja tuhopartioiden (partisaanien) toiminnasta Suomen rintaman selkäpuolella 29.11.1941/sal./T-20119/3. KA.
[588] Kuva vierailun aikana operatiivisella osastolla järjestetystä tilannekatsauksesta. Tapio Peitsaran pikkukokoelma Pk-1844/1. KA; Tuompo (1969), s. 71.
[589] Päämaja ulkomaaosasto ulkomaatoimisto N:o 630 Katsauksia sotatoimiin Saksan itärintamalla N:o 3 21.8.41/Ulk.1.sal./T-20119/2. KA; Päämaja ulkomaaosasto ulkomaatoimisto N:o 191 Neuvosto-Venäjän teollisuus 25.11.41/Ulk.1.sal./T-20119/3. KA; Kanninen (1959), s. 19–20.

erilaisten ei-sotilaallisten alojen ja luonnonvarojen kysymyksiin Neuvostoliitossa, jotta esimerkiksi tuotantokapasiteetteja voitiin arvioida.

Perusperiaatteissa viholliskuvan esittämisestä ei tapahtunut talvisodan ja hyökkäysvaiheen välillä suuria muutoksia. Sen sijaan päivittäin tiedustelutoimistosta jaetuissa raporteissa yleistyivät muun muassa erilaiset piirrokset hyökkäysalueen asutuskeskuksista ja muusta infrastruktuurista. Talvisodasta poiketen suomalaiset hyökkäsivät ja taistelivat alueella, joka ei ollut yksityiskohtaisesti tuttu samalla tavalla kuin talvisodan puolustustaisteluiden aikana. Todennäköisesti tietojen esittämistapaa kehitettiin tukemaan tähän muutokseen sopeutumista.

4

TIEDUSTELUTOIMISTO KASVAA – KUKA VOITTAA SUURSODAN? (1942–1944)

Nykyisen rintamamme kiteydyttyä joulukuussa 1941 oli vastassamme olevan vihollisen kokonaisvahvuus vuoden vaihteessa n. 200000 miestä. --- Siitä alkaen kasvoi vahvuus jatkuvasti aina heinäkuun alkuun saakka, jolloin se oli noin 300000 miestä. --- Tilapäisen pysähdyksen kasvussa aiheuttivat Krivin taistelut helmikuussa, Aunuksen kannaksen ja Jäämeren rannikon taistelut huhtikuussa sekä Louhen taistelut huhti-toukokuussa. Heinä-, elo- ja syyskuun ajan pysyi vahvuus jokseenkin muuttumattomana eikä myöskään ryhmityksessä tapahtunut mainittavia muutoksia. Lokakuun alussa vihollinen alkoi siirtää joukkoja pois rintamiltamme ilmeisesti käyttääkseen kaikki liikenevät voimat tärkeimpiin operaatioihin Saksan vastaisilla rintamilla. --- Vuoden lopussa vihollisen kokonaisvahvuus oli n. 260000 miestä.[590]

- Tiedustelutoimiston maavoimajaoksen raportti 4.2.1943

Vuoden 1941 lopulla alkoi käydä selväksi, että sota tulisi pitkittymään. Suursota ei ollut päättynyt Saksan nopeaan voittoon, joten oivallettiin, että tiedustelun olisi kyettävä tuottamaan tietoa muualtakin kuin Neuvostoliiton vastaiselta rintamalta. Muun muassa tästä syystä vuoden 1942 aikana tiedustelujaoston avainhenkilöstössä ja toiminnan organisoinnissa tapahtui merkittäviä muutoksia.[591]

Operatiivinen osasto jatkoi tietotarpeiden esittämistä tiedustelulle. Joulun tienoilla 1941 operatiivinen osasto arvioi Neuvostoliiton halukkuutta ja mahdollisuuksia toteuttaa operaatio Muurmannin radan avaamiseksi jälleen käyttöönsä. Tiedustelun oli selvitettävä erityisesti hyökkäyksestä kertovia joukkojen siirtoja kohti operaatioaluetta. Operatiivisen osaston mielestä tiedusteluun oli käytettävä rintamajoukkojen tähystystä, yliloikkareiden ja sotavankien kuulustelua, lentotiedustelua sekä kaukopartioita.[592]

Reilua viikkoa myöhemmin operatiivinen osasto osoitti lisää tiedustelukysymyksiä tiedusteluosastolle. Tällä kertaa erityisinä kiinnostuksen kohteina olivat Äänisejärven ja Maaselän alueilla olevien vihollisjoukkojen huollon järjestelyt. Tietotarpeet olivat pysyväisluonteisia, sillä välittömien vastausten lisäksi toivottiin tiedusteluosaston jatkuvasti tarkkailevan esitettyjä seikkoja ja ilmoittavan niissä tapahtuvista muutoksista. Samoihin aikoihin operatiivinen osasto antoi sotatoimiyhtymille esikäskyn helmi-maaliskuussa 1943 eräillä Itä-Karjalan alueilla toimeenpantavasta sissitoiminnasta. Tähän

[590] Päämaja tiedusteluosasto Tied.pvk. No 1626 Suomen rintamalla olevien vihollisen joukkojen arvioidun vahvuuden muutokset v. 1942 4.2.1943/I/sal./T-15809/1. KA.
[591] Heiskanen (1989), s. 154.
[592] Venäläisten mahdollinen operaatio Muurmanin radan avaamiseksi ja sen torjuminen 21.12.41/sal/T-21621/2. KA.

liittyen tiedusteluosaston vaadittiin ”keskittää kaukopartioiden pääosa puheena olevalle alueelle”.[593]

Marraskuussa 1943 operatiivinen osasto esitti tiedusteluosastolle pyynnön talven aikana tiedusteltavista kohteista. Painopisteen haluttiin olevan Vienan kannaksella ja Seesjärven pohjoispuolisella alueella. Erityisiä kiinnostuksen kohteita olivat rautatieliikenne, mahdolliset uudet tiet sekä alueella olevat varastot. Tärkeysjärjestyksessä seuraavia olivat vihollisen partisaaniosastojen sijoituspaikat ja toiminnot, Olhava-Lotinapelto-suunnan toiminta sekä Uikujärvi-Puutoinen-alueen liikenne ja tukeutumisjärjestelyt. Viidentenä listalla oli Kemi-Uhtua-suunnan liikenne, millä suunnalla, kuten muuallakin Seesjärven pohjoispuolista aluetta lukuun ottamatta, pidettiin suotavana hävitystöitä ja liikenteen häirintää.[594]

Vuoden 1942 aikana Päämajan tiedustelun johdossa tapahtui isoja muutoksia, mutta toimintaa uudelleenjärjesteltiin läpi asemasotavaiheen. Eversti Lars Melanderin tilalle tiedustelujaoston päälliköksi nimitettiin huhtikuun lopulla eversti Aladár Paasonen. Syyskuun lopulla everstiluutnantti Kaarlo Somerto nimitettiin eversti Yrjö Pöyhösen tilalle tiedusteluosaston päälliköksi. Everstiluutnantiksi ylennetyn Arvo Kärkkäisen tilalle tiedustelutoimiston päälliköksi nimitettiin elokuun 4. päivä majuri Uljas Käkönen. Lähes 2,5 vuotta kestäneen asemasotavaiheen aikana Päämajan johtaman tiedustelun organisaatio kehittyi ja kasvoi vähitellen noin 1 600 henkilön vahvuiseksi. Tässä luvussa tarkastellaan tätä kehitystä kesällä 1944 käynnistyneeseen Neuvostoliiton suurhyökkäykseen asti. Keskeiset muutokset liittyivät tiedustelutoimiston tehtävien keskittymiseen tiedustelutulosten ja -tietojen käsittelyyn.[595]

4.1 Tiedustelujoukkoja kehitetään asemasodan aikana

Suomi pysäytti hyökkäyksen tietoisesti vuoden 1941 lopulla ja loi siten edellytyksen sodan muuttumiselle asemasodaksi. Muutos taistelulajissa vaikutti tiedustelujoukkojen ja muiden tietoja tuottaneiden toimijoiden toimintaan vaihtelevalla viiveellä. Asemasotavaiheessa seuraavaksi käsiteltävissä tietojen lähteissä tapahtui muutoksia, joista tässä esitellään pääkohdat. Keskeistä on ymmärtää, millaista tietoa eri toimijat tuottivat Päämajan tiedustelutoimistön käyttöön.

---

[593] Päämajan operatiivisen osaston sähkesanoma N:o 6692 29.12.42/sal./T-15716/1 KA; Päämaja operatiivinen osasto Tiedustelukysymyksiä Äänisen-Sorokan suunnasta 30.12.1941. Op.1/2a/sal./T-21621/2. KA.
[594] Päämaja operatiinen osasto No 1917 Tiedusteluosastolle 16.11.43/Op.1/2.a/sal./T-15706/4. KA.
[595] Päämajan tiedusteluorganisaatio 1941–44. Päiväämätön organisaatiopiirros. Raimo Valmari Heiskasen kokoelma Pk-2309/13; Tiedustelupalvelun organisaatio 5.9.1944 (toiminnallinen). Päiväämätön ja nimeämätön asiakirja. Pääesikunnan tiedusteluosaston vuonna 1970 kokoama aineisto Hajatietoja tiedustelusta Suomen sodan 1941–45 ajalta/Pk-2309/28. KA; Jokinen, Raimo: *Vihollistiedustelumme Karjalan kannaksella 1944 sekä tiedustelun antamien tulosten luotettavuus* (Sotakorkeakoulun diplomityö 1:987). Kansallisarkiston verkkopalvelu. 1969, s. 7.

Sotatoimiyhtymät tärkeä osa Päämajan viholliskuvan muodostamista

> *"Kun etulinjassa lähempänä olevissa johtoportaissa vihollistilannetta seuraavalla upseerilla aina suppeammalta alueelta on yksityiskohtaisempi kuva paitsi vihollisjoukkojen sijainnista, myös niiden vahvuuksista, aseistuksesta, taistelukunnosta, huollosta ja mielialasta sekä myös rintaman takana olevan siviiliväestön tilasta, kuin Päämajassa voi olla, on syytä saada näistä tiedoista asianomaisen tiedustelu-upseerin laatimia aika-ajoittaisia yhteenvetoja myöskin Päämajan tietoon."*[596]
>
> - Päämajan tiedustelun ohjaus sotatoimiyhtymille maaliskuussa 1942

Sotien aikaisempien vaiheiden tapaan kenttäarmeijan kokoonpano ja johtosuhteet muuttuivat jonkin verran asemasotavaiheessa. Etelästä pohjoiseen Päämajan johdossa olleet johtoportaat olivat Kannaksen ryhmä, Aunuksen ryhmä, Maaselän ryhmä, 14. divisioona ja III armeijakunta. Lisäksi Pohjois-Suomessa aluevastuullisena joukkona toimi saksalainen 20. vuoristoarmeija. Kesällä 1944 perustettiin Karjalan kannakselle Kannaksen joukkojen komentajan esikunta alueen yhtymien johtoesikunnaksi. Vaikka se ohjasi myös yhtymien tiedustelua Neuvostoliiton suurhyökkäyksen aikana, ei tämän yläjohtoportaan muodostamisella ollut tutkimuskysymyksiin vastaamisen kannalta keskeistä vaikutusta sotatoimiyhtymien tiedustelulle.[597]

Päämajan operatiiviselle johdolle ja ylipäällikölle oleellisin tietoja välittävä menetelmä olivat sotatoimiyhtymien kahdesti päivässä lähettämät tilanneilmoitukset. Illan ja yön kello 18–06 tilanteesta ilmoitus oli lähetettävä viestikeskus Lokkiin kello yhdeksään mennessä ja päiväilmoitus 06–18 tilanteesta kello 21 mennessä. Tämän jälkeen ne esiteltiin ylipäällikölle.[598]

Poikkeus olivat heti ilmoitettaviksi katsotut tärkeät tiedot, jotka oli ilmoitettava mahdollisimman nopeasti suoraan Päämajan tiedusteluosastolle. Ilmoituksissa käytettiin sekä puhelinta että kaukokirjoitinta, ja ainakin maaliskuussa 1942 tiedusteluosasto oli tyytyväinen siihen, miten tieto liikkui alhaalta ylös. Yhtymien tiedustelutoimistoissa tietojen muokkaaminen tarkoitti saatujen tietojen yhdistelyä ja vertailua. Tiedot taltioitiin sota- ja tiedustelupäiväkirjaan, tilannekartalle, kansioihin, taulukoihin ja kortistoihin.[599]

Syksyllä 1943 oli ilmassa merkkejä suomalaisjoukkojen aktiivisuuden hiipumisesta asemasodan puuduttavissa olosuhteissa, joten ylipäällikkö käski yhtymiä "ryhtymään kaikkiin käytettävissä oleviin keinoihin vihollisen toimenpiteiden selvittämiseksi ja sen aikeiden seuraamiseksi." Mahdollisesti samaan pyrkimykseen liittyi Päämajan tiedusteluosaston aikomus laatia tähystyspalveluopas. Sotatoimiyhtymiltä pyydettiin tähystystystiedustelun tehostamiseksi laadittavaa opasta varten havaintoja esimerkiksi tähystyspalveluksen järjestelyistä, hyödyistä, tarvittavasta välineistöstä ja koulutuksesta.[600] Aloite oppaan laatimiseksi oli tullut joukoista ja tiedusteluosaston oli määrä laatia se, mutta tiettävästi se ei koskaan valmistunut.

---

[596] Päämaja tiedusteluosasto D.N 2101 Aun.R:n esik.päällikölle 6.3.1942/Tied.1/sal./T-2264/3. KA. Sama asiakirja on jaeltu muihinkin sotatoimiyhtymiin.
[597] V.A. Karikosken pikkukokoelma Pk-1493/3. KA; Timo (2019), s. 60–64.
[598] Karjalainen (2019), s. 196.
[599] Päämaja tiedusteluosasto D.N 2101 Aun.R:n esik.päällikölle 6.3.1942/Tied.1/sal./T-2264/3. KA; Jokinen (1969), s. 44–45.
[600] Päämaja tiedusteluosasto N:o 9535 10.11.43/Tied.1/sal./T-4944/1. KA; Karjalainen (2019), s. 231–232.

Asemasotavaiheessa yhtymien ja niiden alajohtoportaiden käytössä oli muutamia erilaisia tiedustelukeinoja. Lähitähystystä toteutettiin tulenjohtopaikoilta käsin ja kaukotähystystä tykistön ääni- ja valomittausasemilla. Näiden ulottuvuus oli rajallinen, mutta poikkeuksellisesti esimerkiksi Karjalan kannaksella pystyttiin jatkuvasti valvomaan noin 14 kilometrin päässä ollutta Levašovon lentokenttää. Yhtymät suorittivat lähipartiointia vankien tai asiakirjojen sieppaamiseksi ja vallitsevan rintamatilanteen yksityiskohtien varmentamiseksi, mille edellytykset olivat kohtuullisen hyvät Laatokan pohjoispuolisella alueella. Tähystys ja lähipartiointi olivat tavallisimmat yhtymien käyttämät tiedustelukeinot asemasotavaiheessa. Yhtymien toimeenpanemaa radiotiedustelun lähikuuntelua yritettiin käynnistää kesään 1944 asti, mutta sillä ei saatu erinäisten syiden vuoksi merkittäviä tuloksia.[601]

Sen sijaan puhelinkuuntelulla saatiin ainakin VI armeijakunnassa ajoittain tietoja, joiden perusteella oli mahdollista varautua puna-armeijan tulevaan toimintaan. Eräässä tapauksessa kahden kirjurin puhelua kuuntelemalla saatiin vihje, että jotain on tapahtumassa. Tietojen johdosta Päämaja käski suorittaa vanginsieppauksen lisätietojen hankkimiseksi. Selvisi, että Kiestingin suunnalle oli siirretty toiselta rintamanosalta uusi yhtymä, jonka liikettä alettiin seuraamaan radiotiedustelulla. Ainakin kertaalleen, loppukesällä 1944 puhelinkuuntelulla onnistuttiin pelastamaan yksi oma kaukopartio, kun partiota saartaneiden puna-armeijan joukkojen toiminta selvisi kuuntelun avulla.[602]

Yhtymien käytössä oli lentotiedusteluun soveltuvia lentoyksiköitä, esimerkiksi jatkosodan lopulla Karjalan kannaksella Lentorykmentti 3. Se toteutti alueen armeijakuntien ja Merivoimien esikunnan esittämiä tiedustelulentoja. Kalustonsa vuoksi rykmentti kykeni pääasiassa vain lentotähystykseen, sillä vain kahdessa koneessa oli pistemäisten kohteiden kuvaamiseen soveltuva kamera. Rintamasuunnittain toimineiden tiedustelulaivueiden ja tapauskohtaisesti myös Lentorykmentti 4:n kuvauslentojen kuvat tutkittiin yhtymän esikunnan tykistöosastolla. Tästä seurauksena oli toisinaan se, että vallinneen tilanteen ymmärtämättömyyden takia kaikkia tietoja ei aina osattu toimittaa operatiivisen ja tiedustelualan käyttöön. Sen sijaan Lentorykmentti 4:n kuvalaboratorion toimintaperiaate oli tiedottaa asianomaisen yhtymän esikunnan tiedustelualaa välittömästi puhelimitse, mikäli kuvatutkimuksessa havaittiin jotain merkittävää.[603]

Merkittävä, Maneliuksen mukaan yhtymien tärkein, tiedonhankintakeino asemasotavaiheessa oli sotavankien kuulustelu. Päämajan tiedustelu johti kuulustelutoimintaa ja toteutti tärkeimmiksi katsomiensa vankien kuulustelut sotavankileirien kuulustelukeskuksissa. Rintamajoukoissa vankeja kuulusteltiin usein alhaalta ylöspäin rykmentti-, divisioona- ja armeijakuntatasoilla kutakin tasoa kiinnostavista asioista. Kaikilla tasoilla haluttiin tietää, mitä joukkoja vastapuolella oli, mutta esimerkiksi divisioonatasolla pyrittiin hankkimaan tietoja myös tykistön tulenkäytön perustaksi. Yhtymissä kuulusteluiden onnistuminen vaihteli paljon riippuen kuulustelijan ammatti- ja kielitaidosta. Toisinaan rykmenttitasolla kuulusteltiin vankeja tarpeettoman pitkään, minkä

[601] Maaselän ryhmän esikunta N:o 3192 20.7.42/7 sal./T-15712/6. KA; Jokinen (1969), s. 20–38, 43; Timo (2019), s. 86–92.
[602] VI armeijakunnan esikunta No 1047 Selostus puhelinkuuntelusta saaduista kokemuksista ja esimerkkejä tapauksista, jolloin puhelinkuuntelun avulla on saatu ennakkotietoja vihollisen aikeista 18.11.43/II/7 e./sal/T-4944/1. KA; VI armeijakunnan esikunta No 1088 Yhteenveto vihollispuhelujen kuuntelun tuloksista ajalta 14.-22.11.43 1.12.1943/II/7 c./sal./T-4941/5. KA; Yli-Ketelä (ent. Ketonen), haastattelu (1983), s. 10; Saressalo (2010), s. 391–392.
[603] Jokinen (1969), s. 35; Juhola, Paulaharju & Strömberg (2004), s. 72–74.

vuoksi heidän siirtäminen ylempien tasojen ja ammattitaitoisemman kuulusteluhenkilöstön kuulusteltavaksi viivästyi. Ainakin syksyllä 1943 kuulusteluiden laadussa oli huomattavia puutteita, joista Päämajan tiedustelu huomautti yhtymiä. Kuten muihinkin, kuulustelutietoihin suhtauduttiin varauksella ja ne pyrittiin varmentamaan muista lähteistä.[604]

Merkittäviäkin tietoja saatiin, kun esimerkiksi saksalaisten suomalaisille luovuttama puna-armeijan pioneeriluutnantti kertoi yksityiskohtaisesti Leningradin suojana olleesta Karjalan linnoitusalueesta ja sen joukoista. Tiedustelun jo ennen sotia muodostama käsitys asemien sijainnista oli edelleen paikkaansa pitävä, mutta talvisodan jälkeen ja syksystä 1941 eteenpäin alueelle ryhmitetyissä joukoissa ja aseistuksessa oli tapahtunut merkittäviä muutoksia. Asemasotavaiheessa vankeja saatiin merkittävästi hyökkäysvaihetta vähemmän, mutta toisinaan kuulusteltavaksi päätyi yliloikkareita. Esimerkiksi eräs luutnantti oli noin 40-sivuisen raportin perusteella kovin halukas kertomaan lähes kaiken tietämänsä. Laadittu raportti käsitteli laajasti kuulustellun tuntemia joukkoja sekä puna-armeijan linnoituslaitteita.[605]

Paljon tietoja saatiin myös sotasaalisasiakirjoista, joista selvisi joukkojen kokoonpanoja, komentajien nimiluetteloita, peitenumerosarjoja ja radioliikennekoodeja. Jäipä haltuun toisinaan Stalinin antamia käskyjä ja kannettavan kenttäradion ohjekirjakin. Monessa tapauksessa vihollisjoukolta saatiin nippu hyvin erilaisia asiakirjoja. Asiakirjojen perusteella saatiin tietoja myös vihollisen toiminnasta asemasodan olosuhteissa, kuten esimerkiksi siitä, miten 23. armeijan alaisten joukkojen tiedustelutoiminta suunniteltiin järjestettävän. Sotasaalisasiakirjoista saatavan tiedon määrää rajoitti jonkin verran se, että rintamajoukot eivät aina ymmärtäneet asiakirjojen merkityksellisyyttä ja niitä jätettiin keräämättä. Virheellistä toimintaa pyrittiin korjaamaan Päämajasta annetuilla ohjeilla.[606]

Huhtikuussa 1942 Päämajassa järjestetyillä yhtymien tiedustelu-upseerien neuvottelupäivillä Päämajan operatiivinen osasto korosti viholliselle tuotettujen tappioiden raportoinnin tarkkuutta, sillä niiden perusteella muodostettiin käsitystä vihollisen kokonaisvoimasta. Yhtymien tiedustelu-upseereille järjestetyillä kursseilla käsiteltiin muun muassa vihollisen organisaatiota, aseistusta ja taktiikkaa. Lisäksi korostettiin, että vähäiseltäkin tuntuva tieto saattaa lopulta osoittautua tärkeäksi, joten mitään tietoja ei saa väheksyä. Niin ikään painotettiin, että joukkojen suorittamalla tähystystiedustelulla saadut tiedot ja niiden avulla ylläpidetyt tilastot olivat avainasemassa seurattaessa rintamalla vihollisjoukkojen ryhmityksissä tapahtuvia muutoksia.[607]

Tiedustelu-upseerien kouluttaminen ja kuulustelutiedustelun laadukkaan toteuttamisen painottaminen vaikuttavat olleen ne yhtymien tiedustelun osa-alueet, joista Päämaja oli erityisen kiinnostunut. Tämä oli osasyy sille, että yhtymien tiedustelun suorituskyky ei merkittävästi kehittynyt jatkosodan kuluessa. Alueellisia eroja omaehtoi-

---

[604] Päämaja tiedusteluosasto N:o 8334 Sv. kuulustelijoille 3.9.1943/Tied.1/sal./T-4941/5. KA; Jokinen (1969), s. 38–42, 41; Manelius (2003), s. 69.

[605] Kannaksen ryhmän esikunta Tsto II No 674 Kuulustelupöytäkirja 16.5.1943/II/203.c. sal./T-19933/2. KA; Kulomaa (2014), s. 77–80, 96–98, 108–111.

[606] Приказ народного комиссара 16 октября 1942 Но 325/Kansio 51/Stella Polaris-kokoelma/National archive (NARA). Yhdysvallat (professori Ohto Mannisen hallussa oleva aineisto); Радиолстанция типа 12-РП/Kansio 51/Stella Polaris-kokoelma/National archive (NARA). Yhdysvallat (professori Ohto Mannisen hallussa oleva aineisto); Päämaa tiedusteluosasto Tied.pvk. N:o 5100 Vihollistilannetiedoitus N:o 300 25.4.1944/Tied.1/sal./VTT-1/32. KA; Jokinen (1969), s. 38–42; Manelius (2003), s. 69.

[607] Päämaja Tied.1 Tied.pvk. N:o 8800 Katsaus vihollistilanteen kehitykseen No 14 27.6.-4.7.1944 5.7.1944/sal./T-8480/5. KA; Karjalainen (2019), s. 325–326.

sessa toiminnan kehittämisessä ja toimeenpanossa toki oli, ja toiminta muuttui sodan kuluessa osin suunnitelmallisemmaksi vaikkakin rajallisin resurssein.[608]

Yhtymien tuottamilla tiedoilla oli keskeinen merkitys Päämajan viholliskuvalle asemasotavaiheessa. Huhtikuussa 1943 Päämajan tiedusteluosasto lähetti yhtymiin 11-kohtaisen kysymyslistan selvitettävistä asioista, jotka vaihtelivat laajasti rintamajoukkojen tilanteesta rautatiekuljetuksiin ja kotirintaman mielialoihin sekä kevätkylvöjen tilanteeseen. Syyskuussa 1943 yhtymiä pyydettiin lähettämään 1:100 000 karttapiirros, josta kävi ilmi etulinjan kulku sekä vihollisen pataljoonien, esikuntien ja huoltopaikkojen sijainnit. Samalla käskettiin lähettää automaattisesti päivitykset, mikäli huomionarvoisia muutoksia tapahtuisi. Vuoden 1943 lopulla ryhdyttiin julkaisemaan kuukausittaista katsausta rintamatilanteesta, johon yhtymiä pyydettiin lähettämään korjaukset virheellisistä tiedoista.[609] Tämän perusteella Tynkkysen maininta siitä, että Päämajan vastatessa operatiivisesta ja strategisesta tiedustelusta esimerkiksi Karjalan kannaksella yhtymät olivat pääasiassa Päämajasta saamiensa tietojen varassa,[610] on hieman harhaanjohtava. Päämajassa selvästi tarvittiin kokonaiskuvan muodostamiseksi myös yhtymien omilta vastuualueiltaan, mukaan lukien linjojentakaiset alueet, tuottamia tietoja.

Hyökkäysvaiheessa perustettu, sotatoimiyhtymiä muistuttava tiedon tuottaja, Itä-Karjalan sotilashallintoesikunta jatkoi toimintaansa asemasotavaiheen loppupuolelle asti. Sen tiedusteluosa oli maaliskuuhun 1943 asti nimeltään tiedustelutoimisto, minkä jälkeen se nimettiin tilastotoimistoksi. Sen tehtävät koskivat hallinnollistaloudellista tiedustelua, tilastojen laatimista sekä sotasaaliskirjallisuuden ja arkistojen kokoamista ja järjestämistä. Toiminta siis kohdistui tietojen tuottamiseen alueen maantieteellisistä piirteistä, teollisuuden ja maatalouden kapasiteetista sekä karttojen laatimiseen.[611]

Edellä luetelluilla tehtävillä oli suomalaisjoukkojen toiminnalle oma huomionarvoinen merkityksensä hyökkäysvaiheen jälkeisessä tilanteessa vallatulla alueella. Lopputalvesta 1942 Äänislinnassa toiminut tiedusteluosasto laati esimerkiksi raportin, josta selvisi tulevaan kelirikkokauteen liittyviä alueellisia yksityiskohtia. Raportissa käsiteltiin muun muassa lumen ja roudan sulamista, jäiden lähtöä sekä teiden kelirikon ajallista kestoa eri paikkakunnilla. Vuoden 1944 alkupuolella tilastotoimisto osallistui Päämajan tiedusteluosaston pyynnöstä Luoteis- ja Pohjois-Venäjän sotilasmaantiedon laadintaan. Tilastotoimiston vastuulla olivat asutukseen, hallintoon, väestöön, elinkeinoihin ja asemakaavoihin liittyvät osuudet, jotka myös pääosin valmistuivat.[612]

Itä-Karjalan sotilashallintoesikunnan tehtävä kerätä ja järjestää sotasaaliskirjallisuutta ja muuta vastaavaa aineistoa vallatuilta alueilta oli tärkeä monelle Päämajan tiedustelun alaiselle toimijalle. Lainauskuittien perusteella esimerkiksi Päämajan tiedustelutoimiston maastojaos lainasi muun muassa karttoja, asemakaavapiirrustuksia, rekisterikirjoja ja puhelinverkkojen tilaajaluetteloita. Itä-Karjalan sotilashallinnosta Päämajan tiedus-

---

[608] Timo (2019), s. 86–92.
[609] Päämaja tiedusteluosasto N:o 3528 2.4.1943/Tied.1/sal./T-4941/5. KA; Päämaja tiedusteluosasto N:o 1821 16.8.1943/II/sal./T-4941/5. KA; Päämaja tiedusteluosasto N:o 10115 Uuden dislokaation julkaiseminen ja korjaus 11.12.1943/Tied.1/sal./T-4941/5. KA.
[610] Tynkkynen (1996), s. 232.
[611] Itä-Karjalan Sotilashallintoesikunta Komento-osasto N:o 1611 Toimintakertomus 1.1.–31.12.1943 15.4.1944/sal./Digitoitu versio luettu 17.6.2021 [https://histdoc.net/pdf/ItaKarSH_toim-kertomus_1943.pdf], s. 2–6.
[612] Itä-Karjalan Sotilashallintoesikunta Tiedusteluosasto Tied.pvk. No 136 Kevääntulo Itä-Karjalassa ja Leningradin alueella 18.3.42/sal./T-20119/1. KA; Itä-Karjalan Sotilashallintoesikunta Komento-osasto N:o 3169 Toimintakertomus 1.1.–30.6.44 18.9.1944/sal./Digitoitu sotapäiväkirja 1.1.–30.6.44 (SPK 8233, 1944), s. 5. Kansallisarkiston verkkopalvelu.

telutoimistoon siirtynyt Reino Castrén hyödynsi uusissa tehtävissään karttoja ja alueen infrastruktuuriin liittyviä aineistoja. Karttoja ja ilmakuvia tarvitsi työnsä perustaksi myös Päämajan topografipataljoona. Äänislinnan tiedustelijainkoulun henkilöstö lainasi muun muassa kaunokirjallisuutta sekä erilaisia Neuvostoliiton yhteiskunnallisista oloista ja turvallisuuspalveluiden toiminnasta kertovia teoksia. Neuvostoliiton yhteiskunnallisesta tilasta kertova aineisto kiinnosti myös Itä-Karjalan sotilashallintoesikunnan valvontaosastoa. Lainasipa aineistoa myös Erillinen Pataljoona 4:n joukkueenjohtaja luutnantti Aulis Vehniäinen, mutta lainat jäivät teille tietymättömille hänen kaaduttua pataljoonan toteuttamassa tuhoamisiskussa maaliskuun lopulla 1944.[613]

Ulkomaanedustustot laajan tiedustelukysymysjoukon äärellä

> *”Eräiden ulkomaisten arvelujen mukaan on puna-armeijalla kuitenkin kevään uusia joukkokeskityksiä varten vielä huomattavat asevarastot. Näiden arvioiden mukaan on tykistön ja automaattiaseiden kokonaisvajaus n. 40 %.”*[614]

Asemasotavaiheessa Suomella oli sotilasasiamiehiä Yhdysvalloissa, Espanjassa, Italiassa, Japanissa (Mantšukuo), Portugalissa, Ranskassa (Vichy), Romaniassa, Ruotsissa, Saksassa, Sveitsissä, Turkissa ja Unkarissa. Saksassa toimintaansa jatkoi ylipäällikön edustajan kenraaliluutnantti Talvelan yhteysupseeriosasto. Kannista mukaillen sotilasasiamiehet olivat heitä ohjanneen ulkomaaosaston jatkeena ”tiedustelua suorittavia elimiä”.[615] Tiedustelujaoston työjärjestyksen mukaisesti pääosa sotilasasiamiehistä raportoi tiedustelujaoston ulkomaaosastolle, jonka raportointiin palataan jäljempänä. Koska kaikkien sotilasasiamiesten toiminnan käsittely ei ole tässä tutkimuksessa mahdollista, mainitaan seuraavaksi muutamia toimipaikkoja ja niiden tuottamia tietoja, joilla oli merkitystä Päämajan viholliskuvan muodostamisessa.

Sotilasasiamiesten tiedonhankintaohjeet päivitettiin kesällä 1942. Rintamatilannetietojen lisäksi heidän haluttiin raportoivan sotapotentiaaliin liittyvistä asioista, kuten teollisuudesta, työvoimakysymyksistä, sotatarvikkeiden tuonnista sekä vienti- ja kuljetusverkostojen kunnosta ja kehityksestä. Marras-joulukuun tienoilla 1942 Päämaja ohjeisti hankkimaan tietoja ja koostamaan sotatilanteesta kertovat katsaukset divisioonatarkkuudella. Jälkimmäisten ohjeiden tarkkoja sanamuotoja ei ole tiedossa, mutta todennäköisesti eri puolilla maailmaa toimineiden asiamiesten haluttiin hankkivan tietoja mahdollisuuksiensa mukaan sekä Neuvostoliiton asevoimista että suursodan muilta rintamilta. Lisäksi ainakin Talvelalle Mannerheim esitti henkilökohtaisissa tapaamisissa asioita, joista halusi otettavan selvää. Kevättalvella 1943 hän antoi tehtäväksi selvittää, ”kuinka suuria resursseja Saksalla on vielä sotatoimiaan varten”. Myös eversti Paasonen ohjasi tiedustelujaoston ulkomaaosaston välityksellä yksittäisten sotilasasiamiesten toimintaa, kuten tapauksessa, jossa Ruotsin-sotilasasiamiestä kehotettiin muodostamaan yhteys erääseen henkilöön, jolta voitaisiin saada tietoja esimerkiksi

---

[613] 27 kappaletta erilaisia lainauskuitteja ajalta 9.6.1942–21.1.1944/Pentti Renvallin pikkukokoelma T-19933/25. KA; Turunen, Pekka: *Operaatio Kaleva. Päämajan kaukopartioiden suurin isku ja sen taustat*. Atena Kustannus Oy. EU. 2020, s. 88–123. Myöhemmin yhtenä suomalaisen sotahistoriantutkimuksen edelläkävijänä tunnetuksi tullut Renvall toimi sotavuosina Itä-Karjalan sotilashallintoesikunnan alaisuudessa sotasaalisarkiston päällikkönä.

[614] Päämaja tiedusteluosasto Tied.pvk. N:o 4724 Katsaus vihollistilanteen kehitykseen 23.2.-9.3.42 9.3.1942/sal./T-2264/3. KA.

[615] Kanninen (1959), s. 23; Heiskanen (1989), s. 196–198.

Yhdysvaltojen sotilasjohdon mielipiteistä, sotatilanteesta, upotuksista sekä tilanteesta Kaukoidässä.[616]

Asemasotavaiheessa Suomen sotilasasiamiehenä Saksassa toimi eversti Walter Horn. Hänen apulaisinansa toimivat ilmailuasiamies majuri Helmer Helenius ja laivastoasiamies komentajakapteeni Grönholm. Vaikka Suomen ja Saksan tiedustelun yhteistoiminta oli pääasiassa järjestetty Suomessa toimivan Büro Cellariuksen ja amiraali Canariksen kautta, sai esimerkiksi laivastoasiamies salaisia tietoja suoraan Saksan merivoimien esikunnasta. Grönholm oli onnistunut muodostamaan erittäin hyvät henkilökohtaiset suhteet saksalaisiin meriviranomaisiin, ja hän raportoi esimerkiksi sukellusvenesodan upotuksista tarkasti Suomeen.[617]

Saksassa suomalaisen sotilasedustuksen järjestelyt olivat poikkeukselliset, sillä sotilasasiamiesten lisäksi maassa toimi jatkosodan ajan Mannerheimin asettama yhteysupseeri avustajineen. Hyökkäysvaiheessa tehtävässä toiminut kenraaliluutnantti Harald Öhquist vaihdettiin kenraaliluutnantti Paavo Talvelaan. Yhteysupseerien siirryttyä loppuvuodesta 1942 rintamaesikunnan yhteydestä Berliiniin, siirrettiin Suomen sotilasasiamies Budapestiin. Tämän alaiset laivasto- ja ilmailuasiamies jäivät kuitenkin Berliiniin, joten kaupungissa toimivat samanaikaisesti sekä varsinaiset apulaissotilasasiamiehet että kenraaliluutnantti Talvelan osasto.[618]

Berliinissa sotilasasiamiesten ja ylipäällikön edustajan välillä oli karkea tehtäväjako hallinnollisiin ja operatiivisiin asioihin. Apulaissotilasasiamiehillä oli vähäinen roolin vihollistietojen välittämisessä Suomeen, mutta heidän tehtäviinsä kuului runsaasti erilaisiin hallinnollisiin ja käytännön järjestelyihin liittyviä asioita. Talvela ja hänen avustajansa keskittyivät Saksan itärintamalta saatujen tietojen kokoamiseen ja lähettivät ne suoraan Päämajaan. Ainakin Talvela halusi pitää yhteysupseerin tehtävät erillään Saksan-sotilasasiamiehen tehtävistä, mikä näkyin myös siinä, että usein sotilasasiamiestä ei tiedotettu rintamatilanteesta. Yhteysupseereilla ei toisaalta ollut osuutta esimerkiksi kalustohankinta-asioissa.[619]

Yhteistyö kahden toimiston välillä toimi pääsääntöisesti hyvin. Esimerkiksi maaliskuussa 1943 liittoutuneet pommittivat Berliiniä, mistä Suomeen raportoi ensimmäisenä heti seuraavana päivänä kenraaliluutnantti Talvela. Raportissaan Talvela kertoi käskeneensä ilmailuasiamiehen ottamaan tapahtumista selvää ja raportoimaan tarkemmin myöhemmin. Ilmavoimataustainen upseeri oli seurannut yöllisiä pommituksia itsekin ja kykeni siten raportoimaan pommikoneiden taistelutekniikasta yksityiskohtaisesti.[620]

Vuonna 1942 suomalaiset olivat Angerburgissa itärintaman taisteluita johtaneessa Saksan maavoimien esikunnassa (OKH), lähellä Saksan asevoimien yleisesikuntaa

---

[616] Päämaja tiedustelujaosto ulkomaaosasto Ohjeet sotilasasiamiehille 23.6.42/5 R 8 Ohjeet sotilasasiamiehille, 23/6–42/Ulkoministeriön arkisto (UMA); Suomen armeijan edustaja Saksan päämajassa, raportti 15.12.1942/T-19932/12. KA; Suomen armeijan edustaja Saksan päämajassa, raportti 22.2.1943/T-19932/12. KA; Everstiluutnantti Slöörin kirje eversti Stewenille 6.7.43/Pk-1924/1. KA.

[617] Suomen armeijan edustaja Saksan päämajassa, raportti 11.3.1943/T-19932/12. KA.; Grönholm, haastattelu (1984), s. 14–15. Grönholm oli saksalaisten keskuudessa niin pidetty, että vaikka hän oli osallisena onnettomuudessa, jossa hänen oman vakavan loukkaantumisensa lisäksi kuoli saksalainen upseeri, toivoivat saksalaiset silti hänen jatkavan tehtävässään tervehtymisensä jälkeen.

[618] Duncker, Zachris: haastattelu 14.1.1976, STM-kerho 1983–1987/Päämajan tiedustelutoimiston aseveliker-hon eli ns. STM-kerhon haastatteluaineisto/2.2.1995, Pk-2054, s. 5.

[619] Duncker, haastattelu (1976), s. 1, 4–5, 7.

[620] Suomen armeijan edustaja Saksan päämajassa 2.3.1943/T-15809/1. KA; Suomen ilmailuasiamies Berliinissä no. 480 Berliinin pommitus 1.3.1943 10.3.1943/16a./sal/T-15809/1. KA.

(OKW), erinomaisella paikalla Saksan itärintaman sodan seuraamiseen. He pääsivät seuraamaan tapahtumia Saksan päämajassa ja heille järjestettiin käyntejä rintamille. Tässä vaiheessa sotaa ei ollut havaittavissa, että saksalaiset olisivat pyrkineet salaamaan asioita suomalaisilta vaan kaikki tilannekartat olivat nähtävillä ja kenraalieversti Franz Halderilta ja aselajikomentajilta sai tietoja kysymällä.[621]

Yhteysupseeritoiminnot siirrettiin Itä-Preussista Vinnitsaan keväällä 1942, jolloin välitön pääsy OKH:een heikkeni. Toisaalta OKW oli lähempänä ja sotilasedustajille pidettiin edelleen päivittäisiä tilannekatsauksia itärintaman tilanteesta. Loka-marraskuussa 1942 suomalaiset yhteysupseerit siirrettiin muiden mukana Berliiniin. Tiedon saanti OKH:sta ja OKW:stä heikkeni edelleen, mutta niissä palvelleita upseereita tavattiin hyvien henkilösuhteiden johdosta Berliinissä aina näiden siellä vieraillessa. Lähetystörakennusten tuhouduttua pariin kertaan pommituksissa siirrettiin suomalaistenkin yhteysupseeritoiminta Berliinin eteläpuolelle, Mellenseehen marraskuussa 1943, missä oltiin loppuun asti. Jatkosodan loppupuolella Talvela korvattiin Hugo Östermanilla, mutta hänen toimintaedellytyksensä eivät olleet henkilösuhteiden ja kulkuyhteyksien takia niin hyvät kuin Talvelalla.[622]

Tiedot Saksasta Suomeen välitettiin yleensä kirjeitse päivittäin lähtevän kuriirilentokoneen kyydissä. Tärkeimmät tiedot Talvela tai hänen avustajansa majuri Zachris Duncker toimitti henkilökohtaisesti. Berliiniin siirtymisen jälkeen Talvela raportoi omat asiansa suoraan Mannerheimille ja sotilasasiamiehet edelleen omia kanaviaan pitkin Suomeen.[623]

Saksalaisten avoimesti jakaman tiedon lisäksi yhteysupseerit pyrkivät hankkimaan tietoja tekemällä matkoja rintamalle. Rintamakäynnit pyrittiin naamioimaan yleensä esimerkiksi suomalaisen SS-pataljoonan tapaamiseksi, vaikka verukkeita ei ilmeisesti olisi tarvittu. Maaliskuussa 1942 Leningradin rintamalle tehdyllä matkalla saatiin tärkeitä tietoja vallitsevasta rintamatilanteesta. Toukokuun puolivälissä 1942 Krimille, Miusjoelle ja Pultavaan tehdyllä matkalla tarkoituksena oli itärintaman tilanteen selvittäminen samoin kuin Krimille ja Kaukasukselle lokakuussa 1942 tehdyllä matkalla. Narvan rintamalla vierailtiin keväällä 1944 pyrkimyksenä selvittää, kestääkö saksalaisten puolustus.[624]

Saksalaiset järjestivät sotilasasiamiehille attaseamatkoja, joille Talvela ei osallistunut, mutta hänen avustajansa Duncker osallistui kahdesti. Atlantinvallilla vierailtiin helmikuussa ja Leningradin rintamalla elo-syyskuussa 1943. Duncker arvioi, että Atlantinvallille suunnatulla matkalla saksalaisten tavoitteena oli mahdollisesti vetää osallistujien huomio pois Stalingradin taistelun lopputapahtumista. Leningradin rintamalle suunnatulla matkalalla tarkoituksena oli kenties osoittaa osallistujille, että saksalaisten puolustus sillä suunnalla oli vahva. Talvela suhtautui saksalaisten Leningradin valtaukseen toiveikkaasti vielä syyskuussa 1942.[625]

---

[621] Duncker, haastattelu (1976), s. 1–2.
[622] Duncker, haastattelu (1976), s. 3, 5–9.
[623] Duncker, haastattelu (1976), s. 2, 7.
[624] Suomen armeijan edustaja Saksan päämajassa, raportti 6.8.1942/T-19932/12. KA; Suomen armeijan edustaja Saksan päämajassa, raportti Krimin matkalta 2.9.1942/T-19932/12. KA; Suomen armeijan edustaja Saksan päämajassa, raportti 22.10.1942/T-19932/12. KA; Duncker (1976), s. 9–11, 14.
[625] Majuri Duncker: Matkakertomus matkasta Atlantin rannikolle 5.-11.2.1943 19.2.1943/T-19932/12. KA; Duncker, haastattelu (1976), s. 13; Karjalainen (2019), s. 337.

Jonkinlaisista epäilyksistä tai epäluottamuksesta saksalaisia kohtaan kertoo se, että säännöllisesti osa Talvelan ryhmän hankkimista tiedoista toimitettiin ainoastaan kuriiripostin välityksellä Suomeen sen sijaan, että ne olisi raportoitu yksityiskohtaisesti kirjeitse. Tällaisia tietoja olivat esimerkiksi jotkin vihollistilannearviot ja rintamatilannepiirrokset. Kuriirina toimi tilanteen mukaisesti joku Suomeen matkustaneista upseereista.[626]

Talvelan yhteysupseeriryhmän raportit osoitettiin pääasiassa marsalkka Mannerheimille ja yksittäistapauksissa yleisesikunnan päällikölle kenraali Heinrichsille tai eversti Paasoselle. Ne päätyivät lopulta tiedustelujaoston ulkomaaosaston ulkomaatoimiston käyttöön ja arkistoihin. Tietoja saatiin virallisten esitysten lisäksi tapaamisista saksalaisten ja sen liittolaismaiden edustajien kanssa. Talvela itse tapasi Saksan asevoimien ylintä operatiivista johtoa, kuten kenraali Alfred Jodlin, ja hänen avustajansa pitivät yhteyttä alempien esikuntaupseerien kanssa. Ajoittain Talvelan kautta raportoitiin varsinaisten sotilasasiamiesten hankkimia suursotaa käsitelleitä tietoja, joiden hankkiminen kuului enemmän Talvelan ryhmän vastuulle.[627]

Talvelan kautta Suomeen kulkeneet tiedot olivat kahdenlaisia. Yhtäältä saatiin Saksan ja Neuvostoliiton välisen rintaman tapahtumista divisioonatarkkuuteen meneviä tietoja, kuten tietoja puna-armeijan käyttämästä taktiikasta ja joukkojen siirroista. Parhaimmillaan tiedot olivat hyvin yksityiskohtaisia, kuten Leningradin alueen tilannekartassa toukokuulta 1942. Samoin Suomeen välittyivät esimerkiksi helmikuussa 1944 saksalaisten kokemukset Neuvostoliiton hyökkäystaktiikasta. Saksalainen eversti kertoi, miten he näkivät parhaaksi järjestää linnoitettujen asemien, panssarikaivantojen ja panssarintorjunta-aseiden kokonaisuuden suhteessa hyökkääjän käyttämään taktiikkaan. Saksasta välitettyjä tietoja Saksan asevoimien tilasta arvioitiin myös tammikuussa 1944 pohdittaessa suursodan kehittymistä.[628]

Saksasta saatiin myös laajemmin suursodasta kertoneita tietoja, kuten Saksan liittolaismaiden joukkojen toiminnasta, Afrikan sotanäyttämön tapahtumista ja liittoutuneiden pyrkimyksistä saada Turkki puolelleen suursodassa. Raporteissa välittyi saksalaisten käsityksiä Neuvostoliiton sodankäyntikyvystä ja arvioita sen kehittymisestä – Neuvostoliiton sotapotentiaalista. Kaikkia tietojaan saksalaiset eivät Talvelalle jakaneet.[629] Sodan kuluessa, tilanteen muuttuessa saksalaisille epäedullisempaan suuntaan, Saksalle negatiivisista rintamatapahtumista tai maan heikkoudesta kertovia tietoja välitettiin liittolaismaille yhä vähemmän.

Yhdysvalloissa sotilasasiamiehenä toimi vuodelle 1942 asti eversti Pehr Zilliacus ja hänen jälkeensä komentaja Holger Gröndahl. Heidän apulaisenaan toimi insinööriluutnantti Nils-Erik Stenbäck. Toimisto suljettiin vuonna 1943. Toimiston tehtävänä oli seurata Yhdysvaltojen sotapotentiaalia, vuonna 1941 käynnistymässä ollutta varustautumista, asekehitystä ja -tuotantoa sekä Yhdysvaltojen kykyä tukea esimerkiksi Iso-Britanniaa. Lisäksi kiinnostuksen kohteina olivat asevoimien koulutus, dislokaatio

[626] Suomen armeijan edustaja Saksan päämajassa, raportti 15.12.1942/T-19932/12. KA; Tuompo (1969), s. 181.
[627] Suomen armeijan edustaja Saksan päämajassa, raportit aikaväliltä 11.2.1942–17.3.1943/T-19932/12. KA.
[628] Suomen armeijan edustaja Saksan päämajassa, raportit aikaväliltä 11.2.1942–17.3.1943/T-19932/12. KA; Tiedusteluosasto 6.1. Käyty keskustelu sotatilanteesta 6.1.1944/erittäin salainen/T-19932/20. KA; Päämaja tiedustelujaosto No 639 Taktillisia tietoja Saksan itärintamalta 7.2.1944/Ulk.1/sal./T-15716/1. KA.
[629] Suomen armeijan edustaja Saksan päämajassa, raportit aikaväliltä 11.2.1942–17.3.1943/T-19932/12. KA.

sekä joukkojen siirrot Eurooppaan ja Aasiaan. Oli seurattava myös Yhdysvalloissa mahdollisesti käytäviä rauhantunnusteluita.[630]

Alkuvaiheessa toimisto sai tietoja Yhdysvaltojen hallinnon edustajilta, mutta tämä kanava tyrehtyi syksyllä 1941, koska Suomi oli sodassa Yhdysvaltojen liittolaisen kanssa. Tiedonhankinta perustui päivälehtiin, ammattikirjallisuuteen, radiouutisiin, lehtimiesten ja poliitikoiden epävirallisiin tapaamisiin sekä Yhdysvaltain kongressissa tehtävien päätösten seuraamiseen. Tietoja vaihdettiin myös muiden maiden sotilasedustajien kanssa, kuten ruotsalaisten, perulaisten, ranskalaisten ja espanjalaisten.[631]

Tiedot ilmoitettiin Suomeen pääasiassa sähkeillä, joskus harvakseltaan kuriirilla. Sähkeiden sisällön salaaminen oli tärkeää, joten Päämajan kanssa esimerkiksi sovittiin jonkinlaisen kaksoiskoodin käytöstä. Joskus tietoja lähetettiin Suomeen Ruotsin-sotilasasiamiehen välityksellä Tukholman kautta. Mahdollisesti yhdysvaltalaiset pystyivät lukemaan suomalaisten lähettämiä sähkeitä salausyrityksistä huolimatta.[632]

Suomeen lähetettiin keskimäärin kahdesta kolmeen sähkettä viikossa. Ne käsittelivät ylätason poliittisia tapahtumia, kuten Yhdysvaltojen liittymistä sotaan Pearl Harborin jälkeen sekä Neuvostoliiton ja Yhdysvaltojen käymiä neuvotteluita, joista saatiin vain vähäisiä tietoja. Jotain viitteellisiä tietoja mahdollisesti saatiin myös Manhattan-projektista. Muut ilmoitetut tiedot käsittelivät Yhdysvaltojen sotapotentiaalia ja asetuotantoa varsinkin sen jälkeen, kun maa liittyi sotaan sekä sitä, missä ja mitä joukkoja milloinkin koulutettiin.[633]

Sotilasasiamiehen apulaisena toiminut Nils-Erik Stenbäck palveli marraskuussa 1943 tapahtuneen kotiutumisensa jälkeen joitakin kuukausia Päämajan ulkomaaosastolla ennen siirtoaan tiedustelutoimistoon maaliskuussa 1944. Noiden kuukausien aikana hänen tehtävänsä oli raportoida kokemuksistaan ja havainnoistaan Yhdysvalloista. Hän kertoi laatineensa arvion, jossa muun muassa dislokaatio-, koulutus- ja asetuotantotietoihin perustuen ennakoitiin Yhdysvaltojen tekevän invaasion Eurooppaan kesällä 1944. Tällaista raporttia ei ole löytynyt, mutta tiedustelujaostossa arvioitiin liittoutuneiden maihinnousumahdollisuuksia ja mahdollisen maihinnousun vaikutuksia tammikuussa 1944, mihin liittyen tällaisiakin arvioita on voitu laatia.[634]

Tällainen hallittu paluu ja palaajan tietopääoman kerääminen tiedustelun käyttöön oli epäilemättä tiedustelulle tärkeää, mutta todennäköisesti se ei ollut sotavuosina vakiintunut käytäntö. Ennen sotia sotilasasiamiesjärjestelmällä oli haasteita saada vaihdot toteutumaan hallitusti kohdemassa ja toisinaan oli suuri kiire saada palaaja uuteen kotimaan tehtäväänsä jossain joukko-osastossa. Esimerkiksi Moskovasta kahdesti Suomeen sodan vuoksi palannut Käkönen todennäköisesti lähetettiin suoraan joukko-osastopalvelukseen. Poikkeuksiakin oli, sillä myöhemmin jatkosodassa tiedusteluosas-

[630] Nimikirja- ja kantakorttiasiakirjat: Stenbäck, Nils-Erik (s. 21.2.1913, k. 19.9.2008). KA; Stenbäck, Nils-Erik: haastattelu 21.9.1983, STM-kerho 1983–1987/Päämajan tiedustelutoimiston asevelikerhon eli ns. STM-kerhon haastatteluaineisto/2.2.1995, Pk-2054, s. 8–9; Heiskanen (1989), s. 196.
[631] Stenbäck, haastattelu (1983), s. 9–10.
[632] Stenbäck, haastattelu (1983), s. 11–13.
[633] Stenbäck, haastattelu (1983), s. 15–20.
[634] Tiedusteluosasto 6.1. Käyty keskustelu sotatilanteesta 6.1.1944/erittäin salainen/T-19932/20. KA; Stenbäck (1983), s. 29; Stenbäck (2000), s. 133–141.

ton päälliköksi tullut Kaarlo Somerto palveli talvisodan vuoksi Moskovasta palattuaan Päämajan ulkomaaosastolla noin kahdeksan kuukautta.[635]

Ruotsissa sotilasasiamiehenä toimi pääosan asemasodasta eversti Martin Stewen. Häneltä saatiin esimerkiksi vuoden 1944 aikana yli 50 erilaista muun muassa sotatilannetta ja sotapotentiaaleja käsitellyttä raporttia. Tietoja hän sai ainakin japanilaisilta ja ruotsalaisilta. Ruotsissa ja Ruotsin tiedustelun kanssa asioivat myös muut henkilöt, sillä esimerkiksi tammikuussa 1942 eversti Melander lähetti kapteeni Georg Enckellin matkalle Ruotsin puolustusvoimien pääesikunnan tiedusteluosastolta saadun kutsun johdosta. Enckellin tehtävänä matkalla oli kerätä mahdollisimman paljon tietoja tilanteesta Neuvostoliitossa, brittien ja yhdysvaltalaisten maihinnousuaikeista Pohjois-Norjaan sekä muista suomalaisia kiinnostavista aiheista, joista tietoja oli saatu aikaisemminkin.[636]

Japanin ja Suomen sotilastiedusteluiden yhteistyö oli tiivistä läpi sotavuosien. Asemasotavaiheessa Suomen sotilasasiamiehenä Japanissa toimi eversti Auno Kaila apulaisenaan majuri Lauri Laine. Mahdollisesti heidän välittämiä tietoja hyödynnettiin Päämajan ulkomaatoimiston ja operatiivisen osaston joulukuusta 1941 alkaen julkaisemissa Tyynenmeren sotatapahtumia käsitelleissä katsauksissa. Vaikka Tyynenmeren alueen sotatapahtumat olivat kaukana Suomesta, konkretisoitui Japanista saatavien tietojen merkitys, kun tarve suursodan kehityksen arvioinnille kasvoi. Päämajassa tammikuussa 1944 järjestetyssä tiedustelujaoston kokouksessa todettiin, että liittoutuneiden tulevan toiminnan arvioimiseksi Japanin tilanne oli huomioitava yhtenä osatekijänä. Tiedustelupäällikkö Paasonen totesi tässä yhteydessä, että Japanin tilanteesta ja sen käytössä olevista voimavaroista ”on kysyttävä Kailalta”.[637]

Ulkomailta eri lähteistä saatuja tietoja arvioitiin kriittisesti. Esimerkiksi maaliskuussa 1942 raportoitiin Neuvostoliiton lentokoneiden kuukausituotannon ulkomaisesta arviosta, jonka mukaan tuotanto olisi pudonnut noin 300–400 koneeseen kuukaudessa. Tiedustelun oma arvio tuotantomäärästä oli noin kaksinkertainen. Tietojen kriittinen arviointi oli tarpeen myös sen vuoksi, että asemasotavaiheessa ainakin kahdesti havaitiin Ruotsiin annettujen tietojen kiertäneen sellaisinaan takaisin Suomeen, jälkimmäisessä tapauksessa vieläpä suorana käännöksenä ruotsalaisten suomalaisilta saamasta raportista.[638]

---

[635] Nimikirja- ja kantakorttiasiakirjat: Käkönen, Uljas Antero (s. 29.6.1906, k. 25.5.1975); Nimikirja- ja kantakorttiasiakirjat: Somerto, Kaarlo (s. 23.4.1895, k. 6.12.1965). KA; Ruotsalainen (2020), s. 196–199.

[636] Kapteeni G. Enckellin muistio Ruotsin matkasta 15.-18.1.1942/Päämajan asiakirjoja/Gustaf Mannerheimin arkisto. KA; Eversti Stewenin raportti Näkökohtia Suomen ja Ruotsin välisista suhteista helmikuussa 1942 ruotsalaisten kannalta katsottuna 12.2.1942/1/sal./Pk-1924/2. KA; Eversti Stewenin raportti N:o 319 Tietoja Venäjältä 15.10.1942/sal./Pk-1924/2. KA; Eversti Stewenin raportti N:o 127 Amerikkalaiset ja ”erillisrauha Suomi-Venäjä” 1.4.1943/1/sal./Pk-1924/2. KA; Eversti Stewenin raportti N:o 214 8.5.1944/1/sal./Pk-1924/2. KA; Luettelo Tukholman-sotilasasiamiehen, eversti M.K. Stewenin vuoden 1944 aikana lähettämistä tärkeimmistä raporteista ja ilmoituksista, päiväämätön/Pk-1924/2. KA; Lehmus (1967), s. 176.

[637] Tyynen valtameren sotatapahtumat 7.12.41/T-20098/1. KA; Ulkomaatoimisto kapteeni E.A. Rosenquist Tyynen valtameren sotatapahtumat, päiväämätön (todennäköisesti laadittu joulukuun 1941 puolivälin tienoilla)/T-20098/1. KA; Päämaja operatiivinen osasto Salomon saarilla käytyjen meritaistelujen tulokset 10.1.43/T-20098/1. KA; Päämaja operatiivinen osasto Kaukoidän sotatapahtumat No 32 11.1.43/T-20098/1. KA; Päämaja operatiivinen osasto Kaukoidän sotatapahtumat n:o 35 15.10.43/sal/T-20098/1. KA; Päämaja operatiivinen osasto Kaukoidän sotatapahtumat No 36 13.2.44/T-20098/1. KA; Tiedusteluosasto 6.1. Käyty keskustelu sotatilanteesta 6.1.1944/erittäin salainen/T-19932/20. KA; Heiskanen (1989), s. 194–197.

[638] Päämaja tiedusteluosasto Tied.pvk. N:o 4724 Katsaus vihollistilanteen kehitykseen 23.2.-9.3.42 9.3.1942/sal./T-2264/3. KA; Eversti Slöörin kirje eversti Stewenille 15.11.43/Pk-1924/1. KA.

Äänislinnan tiedustelijainkoulun asiamiehet linjojen takana

Hyökkäysvaiheen päätyttyä Osasto Raski kävi tarpeettomaksi alkuperäisessä tarkoituksessaan liikkuvana kuulustelu- ja sotasaalisasiakirjojen tutkimusyksikkönä. Kokeneen ja osaavan henkilöstön muodostama yksikkö päätettiin muuttaa asiamieskouluksi, jonka perustaminen aloitettiin kevättalvella 1942. Ajatus koulun perustamisesta lainattiin saksalaisilta ja vuoden 1942 aikana sekä eversti Paasonen että kapteeni Raski kävivät tutustumassa saksalaisiin tiedustelukouluihin. Koulu sijaitsi ensin Äänislinnassa, josta se siirrettiin rauhallisempaan ja suojaisampaan paikkaan Sotjärvelle noin 70 kilometrin päähän Äänislinnasta kevättalvella 1943. Majuri Yrjö Palko toimi koulun johtajana lyhyen aikaa kesä-syyskuussa 1943.[639]

Eräs tiedustelijainkoulun poikkeuksellisimmista piirteistä oli sen henkilöstö. Koulussa palveli asiamiesten kouluttajina ainakin 20 henkilöä, joiden valinnassa ensisijaisen tärkeää oli venäjänkielisyys ja venäläisen kulttuurin tuntemus. Moni heistä palveli sotien aikana myös muissa tiedustelutehtävissä esimerkiksi Päämajan tiedustelutoimistossa tai valvontaosastolla. Henkilökunta oli neuvostovastaista, mutta koulutuksellisista syistä kaikkialla vallitsi voimakas venäläishenkisyys. Opetuskielenä käytettiin venäjää ja opetukseen sisältyi tapakulttuuria, slaavilaista musiikkia sekä ortodoksinen uskonto. Sisäpalveluksessa sovellettiin puna-armeijan ohjesääntöä. Päämajan tiedusteluosasto osallistui koulun päivittäiseen toimintaan taloudenpidollisesti sekä asiamiesten tehtävissään tarvitsemien väärennettyjen asiapapereiden valmistelussa.[640]

Asiamiesten tehtävät antoi Päämajan tiedustelu, joka määritti, mistä ja millaisia tietoja tarvittiin viholliskuvaa varten. Tehtävänä saattoi olla esimerkiksi jonkun määrätyn maastolinjan tutkiminen ja seuraaminen, puna-armeijan joukko-osastoista ilmoittaminen sekä tieliikenteen laskenta. Asiamiehiä lähetettiin paikkoihin, joista ei muuten saatu riittävästi tai lainkaan tietoja. Kaupungeista tärkeimpiä kohteita olivat Arkangel, Murmansk, Sorokka, Vologda, Uusi Laatokka ja Leningrad. Myös Arkangeliin ja Murmanskiin vievät junaradat kiinnostivat.[641]

Tiedustelijainkoulun kouluttamat asiamiehet olivat sotavankeja tai yliloikkareita, jotka arvioitiin riittävän luotettaviksi koulutettavaksi asiamiestehtäviin. Vihjeitä sopivista henkilöistä saatiin esimerkiksi Päämajan valvontaosastolta, joka saattoi kuulusteluidensa jälkeen arvioida jonkin vangin olevan sopiva asiamiestehtäviin. Ristiriitatilanteitakin oli, sillä syksyllä 1942 Raski pyrki henkilökohtaisesti edistämään Aira Huuskosen tapausta. Vakoilijana Suomeen lähetetty nainen oli jäänyt kiinni ja Raskin osastossa auttanut muun muassa Säpsäjärven radioharhautusoperaatiossa, mutta tullut vangituksi kenttäoikeutta varten. Armahdusta anottiin marsalkka Mannerheimilta. Loppuvuodesta 1943 myös sotatoimiyhtymiä pyydettiin ilmoittamaan kiinniottamis-

[639] Valtiollisen poliisin kuulustelu 19–31.8.1946 Palko, Yrjö/Paatsalo, Harri h:13950/Valpo I. KA; Heiskanen (1989), s. 181; Porvali (2010), s. 15–17, 109; Porvali (2012), s. 291.
[640] Mäkelä (1965), s. 111; Raski, oma muistelmanauhoitus (1976–1977), s. 8; Raski, haastattelu (1983), s. 20–21; Porvali (2010), s. 15, 18–19, 26, 29–53, 75–106; Panschin (2018), s. 228–229, 232.
[641] Mäkelä (1965), s. 111; Raski, haastattelu (1983), s. 17–20; Porvali (2010), s. 102.

taan yliloikkareista, partisaaneista ja desanteista, joiden katsottiin sopivan agenteiksi. Henkilön piti olla bolševikkivastainen ja halukas työskentelemään heitä vastaan.[642]

Koulutuksen aikana asiamiehille opetettiin yleisten sotilaallisten taitojen lisäksi tulevan tehtävän aikana tarvittava legenda sekä asiamiestehtävän käytännön suorittaminen. Käytännön taitoihin sisältyivät muun muassa tehtäväalueelle siirtymisen, majoittumisen, käyttäytymisen ja tehtäväalueella toimimisen opettelu, kontaktien solmiminen, asiamiehenä toimimisen psykologinen puoli sekä Neuvostoliiton vastavakoilu. Tietojen ilmoittamisen edellytys oli radion käytön osaaminen, johon käytettiin jopa puolet tehtäväkohtaisesta koulutusajasta. Maastoharjoitukset ja muu fyysinen koulutus pyrittiin rakentamaan nousujohteisiksi, koska ajateltiin, että neuvostoliittolaisten sotavankien kunto ja kyky selviytyä korpiolosuhteissa saattoi koulutuksen alussa olla hyvin heikko. Kaikkiaan koulutuksen kesto oli asemasotavaiheessa mahdollisesti 2–3 kuukautta, mutta sen pituus suunniteltiin kasvatettavan noin kuuteen kuukauteen keväällä 1944.[643]

Koulutuksen päämäärä oli valmentaa asiamiehet tehtäviinsä riittävillä tiedoilla, taidoilla ja fyysisellä kunnolla. Todennäköisesti sotilaallisten asioiden kouluttamiseen oli varattu riittävästi aikaa, joten kriittisimmäksi tekijäksi muodostui yksittäisen asiamiehen henkilökohtainen fyysinen ja henkinen kunto sekä luotettavuus. Vaikka koulutuksesta pyrittiin karsimaan pois henkilöt, jotka joko eivät kestäisi tehtävien asettamaa painetta tai ilmoittautuisivat rajan ylitettyään suoraan vastapuolen viranomaisille, lähes varmasti tässä ei täysin onnistuttu.

Tiedustelijainkoulu lähetti ensimmäiset asiamiehet tiedustelemaan kesällä 1942. Kesällä 1943 oli koulutettavana todennäköisesti 30–40 asiamiestä. Kesään 1944 asti asiamiehiä lähetettiin yksin tai pareina lähes kuukausittain ja joinain kuukausina useampia. Jäljellä olevien vähäisten tietojen perusteella on mahdotonta saada varmuutta jatkosodan aikana lähetettyjen asiamiesten kokonaismäärästä. Asiakirjatietojen perusteella kokonaismäärä on 46 tai 52, mutta tiedustelijainkoulua johtanut Reino Raski ilmoitti luvuksi noin 80. Tämäkin luku voi olla vähättelyä. Tiedustelijainkoulu oli suurin asiamiehiä lähettänyt toimija jatkosodan aikana, vaikka esimerkiksi alatoimistot lähettivät edelleen myös omia asiamiehiään. Porvali arvioi, että jatkosodan kuluessa suomalaiset

---

[642] Osasto 9456 N:o 477 Tiedot agentti Lampisen alustavasta kuulustelusta 10.7.41/sal./T-2264/12. KA; Päämajan tiedusteluosasto 1 Os.Ku N:o 886 Lähete 91 24.12.1941/sal./T-2264/12. KA; Reino Raskin kirje eversti Ragnar Grönvallille 23.9.1942/Ragnar Grönvallin ainesto/Gustaf Mannerheimin arkisto. KA; Aino Huuskosen anomus Suomen Marsalkalle päästä Puolustusvoimien palvelukseen 23.9.1942/Ragnar Grönvallin ainesto/Gustaf Mannerheimin arkisto. KA; Päämaja Tiedusteluosasto 1 Os. 9382 No 2837 23.9.1942/Ragnar Grönvallin ainesto/Gustaf Mannerheimin arkisto. KA; Päämaja tiedusteluosasto N:o 88 Tietoja uusista sotavangeista 9.12.1943/3/sal./T-4941/5. KA; Päämaja tiedusteluosasto S-toimisto N:o 240 A-mieskurssin koulutusohjelma 9.5.1944/Tied.j./4.sal/Pk-1531/1. KA; Päämaja tiedusteluosasto S-toimisto N:o 246 A-miesten jatko-ja kertauskoulutusohjelma 9.5.1944/Tied.j./4.sal/Pk-1531/1. KA; Porvali (2010), s. 75–106; Panschin (2018), s. 239–240, 272. Panschinin mukaan Säpsäjärven radioharhautusoperaatio olisi ollut valvontaosaston paikallisen alatoimiston suorittama, mutta Huuskosen tapaukseen liittyvien asiakirjojen perusteella hän palveli Äänislinnan tiedustelijainkoulussa, joten lienee mahdollista, että kyseessä oli koulun ja valvontatoimiston yhteisoperaatio. Panschinin mukaan toinen kahdesta lentoveneestä olisi päässyt karkuun, mutta Raskin mukaan suomalaisten haltuun jäi molemmat harhautuksen vuoksi paikalle saapuneet lentoveneet.

[643] Salokorpi, Toivo: selvitys nro V 9.5.1947/Salokorpi, Toivo Kustaa A:4491/Valpo II. KA; Päämaja tiedusteluosasto S-toimisto N:o 240 A-mieskurssin koulutusohjelma 9.5.1944/Tied.j./4.sal/Pk-1531/1. KA; Päämaja tiedusteluosasto S-toimisto N:o 246 A-miesten jatko-ja kertauskoulutusohjelma 9.5.1944/Tied.j./4.sal/Pk-1531/1. KA. Porvalinkin toteamalla tavalla on todennäköistä, että asiamieskoulutusta ei toteutettu sota-aikana keväällä 1944 laaditun koulutusohjelman mukaisesti, mutta ohjelman voidaan arvioida heijastelevan niitä koulutuksen sisältöjä ja laajuuksia, jotka sotavuosien perusteella oli koettu tärkeiksi.

lähettivät kaikkiaan 150–200 asiamiestä Neuvostoliittoon. Esitettyjen lukujen välillä on huomattavaa vaihtelua, mutta ne antavat kuvan toiminnan laajuudesta.[644]

Asiamiestiedustelun hyödyllisyydestä on esitetty jälkikäteen useita erilaisia näkemyksiä. Tiedustelutoimiston päällikkö Käkönen piti asiamiestiedustelua ”täysin epäonnistuneena”, kun sitä toteutettiin keskitetysti tiedustelijainkoulusta käsin. Ennen kesää 1944 toteutettuun asiamiesten koulutuksen ja valmistautumisen hajauttamiseen, hän suhtautui hieman positiivisemmin. Enää yhden asiamiehen paljastuminen ei aiheuttanut riskiä koko toiminnalle ja heidän houkuttimensa ilmoittautua neuvostoviranomaisille heti tehtävän alettua oli alhaisempi.[645]

Koulunjohtaja Raski arvioi itse kokonaisuutta: ”Loppuarvosteluna voitaneen kai todeta, että minun johtamani osaston toiminnasta ei ole ollut kovin paljon hyötyä. Paljon varoja, paljon miehiä hankittu, moni on kuollut, kaatunut, ammuttu, mutta mitään suuria tuloksia siitä ei suinkaan ole lukuun ottamatta sitä yhtä Murmanskin sukellusvenetukikohtaa, joka saatiin selville ja sitten eräitä tietoja, mitä saatiin välittömästi rintaman toista puolen, mutta tein mitä oli käsketty, perustin osaston, toimimme tiedustelutehtävissä.”[646]

Matti Kososen mukaan on selvää, että agenttitiedustelun keinoin saatiin tuloksia, sillä muuten osaston toiminta olisi lopetettu alkuunsa. Eräs asiamiehiä tehtävilleen lentokoneella kuljettanut lentäjä kertoi, että osa agenteista radioi hankkimiaan tietoja takaisin osastoon ja myös palasi sinne tehtävänsä jälkeen. Einar Laidinen on arvioinut venäläiseen arkistoaineistoon perustuen, että kaikkiaan suomalaisten jatkosodan aikana lähettämistä asiamiehistä ”kymmeniä” palasi tehtävänsä suoritettuaan Suomeen, joskin vähintään yhtä moni ilmoittautui tehtävänsä alettua suoraan Neuvostoliiton viranomaisille. Porvalin mukaan vähäisen säilyneen asiakirja-aineiston perusteella koulun toiminta ei ollut erityisen tuloksellista. Toisaalta asiamiestiedustelulla oli mahdollista hankkia sellaisia tietoja, joita ei muilla tiedustelulajeilla voinut saada kenties lainkaan. Näin ollen toimintaan käytettyjä resursseja pitäisi verrata sen tuottamiin tietoihin, mutta tähän ei ole tosiasiallisia mahdollisuuksia saatavissa olevan aineiston perusteella.[647]

Saatavilla kuitenkin on aineistoa, jonka perusteella asiamiesten hankkimien tietojen määrää ja laatua voidaan arvioida. Päämajan tiedustelutoimiston raportoinnissa tunnuksella ”tarkistamattomia tietoja” peitettyjä asiamiestietoja saatiin asemasotavaiheessa laajalta alueelta tasaiseen tahtiin ainakin kesästä 1942 alkaen. Tästä kertovat kesästä 1943 syksyyn 1944 päivittäin julkaistut Vihollistilannetiedoitukset (VTT), jotka ovat säilyneet arkistossa täydellisenä sarjana. Saatavilla ovat myös asemasotavaiheessa noin kahden viikon välein laaditut katsaukset vihollistilanteen kehitykseen (VTK). Tarkistamattomia tietoja esimerkiksi VTT:ssa on yhteensä noin 30 raportissa jakautuen melko tasaisesti mainitulle ajanjaksolle. Yksittäisten tietojen tietosisällön perus-

[644] Salokorpi, Toivo: selvitys nro V, 9.5.1947/Salokorpi, Toivo Kustaa A:4491/Valpo II. KA; Reino Raskin kirjoittama kirje 23.3.71/Pk-2309/16. KA; Porvali (2010), s. 141–144, 207–214.
[645] Käkönen (1970), s. 78–79.
[646] Reino Raskin kirjoittama kirje 23.3.71/Pk-2309/16. KA; Raski, oma muistelmanauhoitus (1976–1977), s. 13–14; Jokinen (1969), s. 28.
[647] Elfvengren, Kosonen & Laidinen (2010), s. 328–329; Kosonen & Ruotsalainen (2015), s. 93; Porvali, Mikko: Äänislinnan tiedustelijainkoulu - suomalainen vakoiluyksikkö. *Sata vuotta suomalaista sotilastiedustelua* (toim. Sipilä, Joonas & Tapio Koskimies). Atena Kustannus OY. EU. 2018, s. 80–81.

teella sekä esimerkiksi kaukopartioiden tehtäväalueista käytössä oleviin tietoihin[648] vertaamalla voidaan pitää lähes varmana, että tiedot ovat asiamiesten välittämiä.

Erillisenä kysymyksenä voidaan pitää asiamiestietojen luotettavuutta. Tässä tutkimuksessa sen arvioimiseksi riittää, että tapahtuma-aikana tietoja pidettiin riittävän luotettavina raporteissa julkaistaviksi. Tiedon kulun viiveen havainnosta sen julkaisuun VTT:ssa oli tapauskohtaisesti muutamista päivistä yli viikkoon. Koska VTT:sta peitettiin pois asiamiesten käytössä muussa raportoinnissa todennäköisesti ollut henkilökohtainen peite, ajallisesti ja maantieteellisesti lähelle toisiaan lomittuvissa raporteissa ei voida olla varmoja, onko vaikkapa Leningradin alueella toiminut jollain hetkellä yksi vai useampia asiamiehiä.

Laatokan ja Jäämeren väliseltä rintamanosalta asiamiestietoja saatiin kesästä 1942 alkaen. Rintamajoukkojen ryhmitysmuutostietojen lisäksi esimerkiksi marraskuussa 1942 saatiin tietoja brittien aikeista perustaa pohjoisille alueille ainakin kaksi lentotukikohtaa pommikoneille. Alkuvuodesta 1943 Äänisen itäpuolella liikkui asiamies. Vuoden 1943 aikana saatiin tarkistamattomina tietoina ainakin 10 ilmoitusta liittoutuneiden esimerkiksi Brittein saarilta lähdössä tai jo matkalla olleista avustuskuljetuksista pohjoisen satamiin. Heinä-elokuulla 1944 vastaavia ilmoituksia saatiin ainakin kaksi. Ilman tarkistamattomat tiedot -merkintää raportoitiin kesä-heinäkuussa 1943, että Muurmannin radan liikenne Sorokan ja Murmanskin välillä oli ollut vähäistä eikä ylittänyt tavanmukaista huoltoliikennettä. Vaikka perusteilla olleen ErP 4:n partioita kävi radan varressa kesän aikana[649], ei yksikään ollut siellä kyllin pitkään muodostaakseen liikenteestä kokonaiskuvan. Kyseessä on siis mahdollisesti asiamiestieto, varsinkin kun samassa yhteydessä kerrottiin Vienan kanavan laivaliikenteen kokonaismäärästä heinäkuun aikana. Kuolan alueen vihollisjoukoista asiamiestietoja saatiin marraskuussa 1943 ja on mahdollista, että kyseessä olivat Erillinen Pataljoona 4:n elo-syyskuun vaihteessa matkaan saattamat asiamiehet.[650]

---

[648] Saressalo (2010). Saressalon tutkimuksessa on tarkat aika- ja reittitiedot 263 jatkosodan aikana suoritetusta kaukopartiosta.

[649] Saressalo (2010), s. 294–311.

[650] Päämaja tiedusteluosasto Tied.pvk. N:o 3316 Katsaus vihollistilanteen kehitykseen 2.7.-15.7.42 15.7.1942/sal./T-20119/17. KA; Päämaja tiedusteluosasto Tied.pvk. N:o 379 Katsaus vihollistilanteen kehitykseen 26.9.-8.10.42 8.10.1942/III/sal./T-3764/4-6. KA; Päämaja tiedusteluosasto Tied.pvk. N:o 3146 Katsaus vihollistilanteen kehitykseen 26.10.-10.11.42 10.11.1942/III/sal./T-3764/4-6. KA; Päämaja tiedusteluosasto Tied.pvk. N:o 4300 Katsaus vihollistilanteen kehitykseen 11.11.-25.11.42 25.11.1942/III/sal./T-3764/4-6. KA; Päämaja tiedusteluosasto Tied.pvk. N:o 1098 Katsaus vihollistilanteen kehitykseen 11.1.-25.1.43 25.1.1943/I/sal./T-4945/6. KA; Päämaja tiedusteluosasto Tied.pvk. N:o 1880 Katsaus vihollistilanteen kehitykseen 26.1.-10.2.1943 10.2.1943/I/sal./T-4945/6. KA; Päämaja tiedusteluosasto Tied.pvk. N:o 3950 Katsaus vihollistilanteen kehitykseen 11.3.-25.3.1943 25.3.1943/I/sal./T-4945/6. KA; Päämaja tiedusteluosasto Tied.pvk. N:o 6110 Katsaus vihollistilanteen kehitykseen 26.4.-10.5.43 10.5.1943/I/sal./T-4945/6. KA; Päämaja tiedusteluosasto Tied.pvk. N:o 8620 Katsaus vihollistilanteen kehitykseen N:o 12 11.6.-25.6.1943 25.6.1943/I/sal./T-4945/6. KA; Päämaja tiedusteluosasto Tied.pvk. N:o 9030 Vihollistilannetiedoitus N:o 2 2.7.1943/Tied.1/sal./T-15809/1. KA; Päämaja tiedusteluosasto Tied.pvk. N:o 360 Vihollistilannetiedoitus N:o 23 23.7.1943/Tied.1/sal./T-15809/1. KA; Päämaja tiedusteluosasto Tied.pvk. N:o 3410 Katsaus vihollistilanteen kehitykseen No 17 26.8.-10.9.1943 10.9.1943/II/sal./T-4945/6 KA; Päämaja tiedusteluosasto Tied.pvk. N:o 4250 Katsaus vihollistilanteen kehitykseen No 18 11.9.-25.9.1943 25.9.1943/II/sal./T-4945/6 KA; Päämaja tiedusteluosasto Tied.pvk. N:o 5780 Katsaus vihollistilanteen kehitykseen No 20 11.10.-25.10.1943 25.10.1943/II/sal./T-4945/6 KA; Päämaja tiedusteluosasto Tied.pvk. N:o 6550 Katsaus vihollistilanteen kehitykseen No 21 26.10.-10.11.1943 10.11.1943/II/sal./T-4945/6 KA; Päämaja tiedusteluosasto Tied.pvk. N:o 6470 Vihollistilannetiedoitus N:o 132 9.11.1943/Tied.1/sal./T-15809/1. KA; Päämaja tiedusteluosasto Tied.pvk. N:o 7240 Katsaus vihollistilanteen kehitykseen No 22 11.11.-25.11.1943 25.11.1943/II/sal./T-4945/6. KA; Päämaja Tied.1 Tied.pvk. N:o 1150 Katsaus vihollistilanteen kehitykseen No 17 26.7.-9.8.1944 10.8.1944/Ma/sal./T-8480/5. KA; Päämaja tiedusteluosasto Tied.pvk. N:o 1140 Vihollistilannetiedoitus N:o 407 10.8.1944/Tied.1/sal./VTT-1/33. KA; Saressalo (2010), s. 308–309.

Leningradin lähistöltä asiamies tuotti tietoja ainakin huhtikuusta 1943 alkaen. Hän mahdollisesti paljastui tai tietoa tarvittiin lisää, sillä toukokuussa Päämajan tiedusteluosasto totesi, että Leningradin tiedustelu oli ”kiihdytettävä äärimmilleen”. Vaikeuksista huolimatta aiottiin alueelle lähettää agentteja, minkä vuoksi Kannaksen ja Aunuksen ryhmien esikuntapäälliköiden kautta tiedusteltiin mahdollisuuksia kuljettaa asiamiehiä tehtäväalueilleen Laatokan yli. Kesä-heinäkuun taitteessa saatiin havaintoja Leningradista Kronstadtiin siirretyistä joukoista ja laivastojoukkojen tekemistä hyökkäysvalmisteluista. Heinäkuun alussa raportoitiin Olhavan seudulla koulutettavan siperialaisia rykmenttejä. Kolmisen viikkoa myöhemmin raportoitiin Leningradista Pähkinälinnaan marssilla olleista jalkaväkidivisioonasta, kahdesta jalkaväkiprikaatista, panssariprikaatista, kolmesta panssaripataljoonasta, kahdesta panssarirykmentistä ja pioneeripataljoonasta.[651]

Alkuvuodesta 1944 toimi Leningradin alueella todennäköisesti asiamies, joka ilmoitti joulukuun lopulla Kronstadtissa neuvostoliittolaisten, brittien ja baltialaisten upseerien kesken pidetystä meriasiainkonferenssista, jossa oli neuvoteltu Itämeren laivaston tehostetusta toiminnasta vuoden alussa. Muutamaa päivää myöhemmin raportoitiin Itämeren laivaston ilmavoimien ryhmityksessä joulukuun puolivälissä 1943 tapahtuneista muutoksista. Helmikuun alussa saatiin raportti tammikuun lopussa tapahtuneesta joukkojen siirrosta, jossa Leningradista Kronstadtiin siirrettiin merijalkaväkiprikaati, kaksi kevyttä ja yksi raskas panssaripataljoona, kaksi panssarintorjuntapatteria ja pioneeripataljoona. Samanaikaisesti havaittiin kaksi jäänsärkijää murtamassa ulosmenoväylää Suomenlahdelle Kronstadtista ulospyrkiviä laivoja varten.[652]

Leningradista noin 500 kilometriä itään sijaitsevan Vologdan alueella toimi asiamies tai usempia ainakin alkuvuodesta 1943 alkaen. Raportoitujen junatietojen perusteella oli alueella asiamies mahdollisesti jo syksyllä 1942. Tammikuussa 1943 asiamies seurasi Vologdassa sekä pohjoiseteläsuunnassa että länteen liikkuneita junakuljetuksia. Havaintoja kertyi yhteensä lähes 150 junasta. Heinäkuun puolivälissä 1943 raportoitiin ilmavoimien kaluston Vologdan seuduilla käsittävän pääasiassa hävittäjiä ja vain vähän pommikoneita. Brittiläisistä koneista mainittiin Hurricane- ja Spitfire-mallit. Elokuussa havaittiin Arkangelista etelään Jaroslavlin suuntaan kulkeneet kolme tavarajunaa, joiden lastina oli muun muassa autoja, puita, valonheittimiä ja elintarvikkeita. Ainakin osa materiaaleista on brittiläisiä. Syyskuussa kulki lännestä Tihvinän suunnasta Arkangeliin päin kolme joukkojenkuljetusjunaa todennäköisesti uudestijärjestelyä varten. Noin viikkoa myöhemmin Arkangelista Tihvinän suuntaan kulki tavarajuna las-

[651] Päämaja tiedusteluosasto Tied.pvk. N:o 4640 Katsaus vihollistilanteen kehitykseen 26.3.-10.4.1943 10.4.1943/I/sal./T-4945/6. KA; Päämaja tiedusteluosasto Tied.pvk. N:o 6110 Katsaus vihollistilanteen kehitykseen 26.4.-10.5.43 10.5.1943/I/sal./T-4945/6; Päämaja tiedusteluosasto N:o 5023 Agenttien lähettämismahdollisuuksien selvittelyä 13.5.1943/Tied.1/sal./T-4941/5. KA; Päämaja tiedusteluosasto Tied.pvk. N:o 9600 Katsaus vihollistilanteen kehitykseen N:o 13 26.6.-10.7.1943 10.7.1943/I/sal./T-4945/6. KA; Päämaja tiedusteluosasto Tied.pvk. N:o 9030 Vihollistilannetiedoitus N:o 2 2.7.1943/Tied.1/sal./T-15809/1. KA; Päämaja tiedusteluosasto Tied.pvk. N:o 360 Vihollistilannetiedoitus N:o 23 23.7.1943/Tied.1/sal./T-15809/1. KA; Kokoelma VTT-1/31 (1.7.-31.12.1943). KA.

[652] Päämaja tiedusteluosasto Tied.pvk. N:o 80 Vihollistilannetiedoitus N:o 187 3.1.1944/Tied.1/sal./VTT-1/32. KA; Päämaja tiedusteluosasto Tied.pvk. N:o 320 Vihollistilannetiedoitus N:o 192 6.1.1944/Tied.1/sal./VTT-1/32. KA; Päämaja tiedusteluosasto Tied.pvk. N:o 1650 Vihollistilannetiedoitus N:o 221 6.2.1944/Tied.1/sal./VTT-1/32. KA.

tattuna ulkolaisin merkein varustetuilla laatikoilla. Muutamissa vaunuissa nähtiin yhteensä noin 30 upseeria ja miehistöön kuuluvaa.[653]

Lokakuun alussa havaittiin Vologdasta Tihvinän suuntaan lähtenyt juna, jossa oli 36 vaunua tykkejä, luultavasti kaliiberiltaan 122- ja 152-millimetrisiä, 20 vaunua miehistöä ja 20 vaunua hevosia. Saman päivän iltana lähti kolme junaa lisää, joiden kyydissä oli tykistön aseita ja ampumatarvikkeita. Noin kuukautta myöhemmin raportoitiin Vologdan asemalla lastattavan kolmeen junaan talvivarusteita, kuten turkkeja, huovikkaita, lumikenkiä sekä rekiä. Junien oli määrä lähteä länteen Tihvinän suuntaan. Marraskuun 18. päivänä matkusti Vologdasta Arkangeliin päin joukko kenraaleja. Joulukuun alussa raportoitiin kolmesti Vologdasta länteen lähteneistä junista, joiden lastina oli muun muassa viisi vaunullista Vologdassa olevasta täydennysrykmentistä rintamalle lähetettyjä täydennysmiehiä, yksi ampumatarvikkeilla ja yksi polttoaineilla lastattu juna sekä kaksi junallista talvivarusteita. Lisäksi havaittiin päivittäin neljästä viiteen junaa, joiden kyydissä oli muutamia yksittäisiä panssarivaunuja ja tykkejä. Kaikkien junien lasteista ei saatu yksityiskohtaisia tietoja, koska umpivaunujen määrä oli lisääntynyt.[654]

Asiamiestietojen joukossa oli tietoja myös huomattavan kaukaisista tapahtumista. Maaliskuussa 1944 raportoitiin, että puna-armeijalla oli nykyisen Valko-Venäjän alueella Gomelissa kaasutusten suorittamista varten rakennettuja 13 tonnin panssarivaunuja. Huhtikuussa raportoitiin jäiden lähteneen Volga-joesta Kama-joen kohdalta, yli 1 000 kilometrin päässä Suomesta ja että liikenne joessa oli auki Kaspianmerelle asti. Samankaltainen ilmoitus saatiin muutamaa viikkoa myöhemmin Vienajoen pohjoisosista eli Arkangelin suunnalla alkaneista maatalouskaluston ja teollisuuden raaka-aineiden kuljetuksista. Huhtikuun lopulla asiamies ilmoitti, että Ukrainan itsenäisyyspuolueeseen kuulunut henkilö ampui Ukrainan rintaman komentajan, armeijakenraali Vatutinin. Kesäkuussa kerrottiin, että Kalininissa (nyk. Tver), noin 450 kilometriä Leningradista kaakkoon, muodostettiin uutta armeijaa Baltian suuntaan alkavaa operaa-

[653] Päämaja tiedusteluosasto Tied.pvk. N:o 379 Katsaus vihollistilanteen kehitykseen 26.9.-8.10.42 8.10.1942/III/sal./T-3764/4-6. KA; Päämaja tiedusteluosasto Tied.pvk. N:o 3146 Katsaus vihollistilanteen kehitykseen 26.10.-10.11.42 10.11.1942/III/sal./T-3764/4-6. KA; Päämaja tiedusteluosasto Tied.pvk. N:o 4300 Katsaus vihollistilanteen kehitykseen 11.11.-25.11.42 25.11.1942/III/sal./T-3764/4-6. KA; Päämaja tiedusteluosasto Tied.pvk. N:o 1880 Katsaus vihollistilanteen kehitykseen 26.1.-10.2.43 10.2.1943/I/sal./T-4945/6. KA; Päämaja tiedusteluosasto Tied.pvk. N:o 6110 Katsaus vihollistilanteen kehitykseen 26.4.-10.5.43 10.5.1943/I/sal./T-4945/6. KA; Päämaja tiedusteluosasto Tied.pvk. N:o 6910 Katsaus vihollistilanteen kehitykseen 11.5.-25.5.1943 25.5.1943/I/sal./T-4945/6. KA; Päämaja tiedusteluosasto Tied.pvk. N:o 9030 Vihollistilannetiedoitus N:o 2 2.7.1943/Tied.1/sal./T-15809/1. KA; Päämaja tiedusteluosasto Tied.pvk. N:o 100 Vihollistilannetiedoitus N:o 19 19.7.1943/Tied.1/sal./T-15809/1. KA; Päämaja tiedusteluosasto Tied.pvk. N:o 360 Vihollistilannetiedoitus N:o 23 23.7.1943/Tied.1/sal./T-15809/1. KA; Päämaja tiedusteluosasto Tied.pvk. N:o 1640 Vihollistilannetiedoitus N:o 44 13.8.1943/Tied.1/sal./T-15809/1. KA; Päämaja tiedusteluosasto Tied.pvk. N:o 3680 Vihollistilannetiedoitus N:o 77 15.9.1943/Tied.1/sal./T-15809/1. KA; Päämaja tiedusteluosasto Tied.pvk. N:o 4000 Vihollistilannetiedoitus N:o 83 21.9.1943/Tied.1/sal./T-15809/1. KA; Kokoelma VTT-1/31 (1.7.-31.12.1943).

[654] Päämaja tiedusteluosasto Tied.pvk. N:o 5070 Vihollistilannetiedoitus N:o 104 12.10.1943/Tied.1/sal./T-15809/1. KA; Päämaja tiedusteluosasto Tied.pvk. N:o 6900 Vihollistilannetiedoitus N:o 141 18.11.1943/Tied.1/sal./T-15809/1. KA; Päämaja tiedusteluosasto Tied.pvk. N:o 7150 Vihollistilannetiedoitus N:o 146 23.11.1943/Tied.1/sal./T-15809/1. KA; Päämaja tiedusteluosasto Tied.pvk. N:o 7960 Vihollistilannetiedoitus N:o 164 11.12.1943/Tied.1/sal./T-15809/1. KA; Päämaja tiedusteluosasto Tied.pvk. N:o 8090 Vihollistilannetiedoitus N:o 167 14.12.1943/Tied.1/sal./T-15809/1. KA; Päämaja tiedusteluosasto Tied.pvk. N:o 8150 Vihollistilannetiedoitus N:o 168 15.12.1943/Tied.1/sal./T-15809/1. KA.

tioita varten.[655] Näissä tapauksissa asiamiehet todennäköisesti hankkivat tiedot keskustelemalla ihmisten kanssa toiminta-alueellaan, mutta jälkikäteen on mahdotonta sanoa, missä tämä on tapahtunut. Joka tapauksessa mainitut tapaukset kuvaavat hyvin sitä, että asiamiestiedustelulla saattoi olla muihin tiedustelumuotoihin verrattuna erittäin laaja maantieteellinen ulottuvuus.

Asiamiestietoja saatiin laajalta alueelta ja hyvin erilaisista asioista. Jonkin tiedon kohdalla voidaan perustellusti pohtia, oliko sillä mitään merkitystä. Sen todellinen arviointi edellyttäisi kuitenkin tiedon arviointia tiedustelutoimistossa tiedon saapumishetkellä vallinnutta tilannetta vasten, mikä on yksittäistapauksissa käytännössä mahdotonta. Sen sijaan voidaan todeta, että esimerkiksi ajoittain säännöllinen mahdollisuus seurata Vologdan alueen junakuljetuksia oli varmasti sellainen tiedon lähde, jolla oli huomattava arvo puna-armeijan täydennyskuljetuksia seurattaessa.

Asiamiestiedustelun epävarmuus ja vaikeus eivät liittyneet ainoastaan sotavankien joukosta värvättyjen asiamiesten luotettavuuteen. Jo elokuussa 1943 raportoitiin, että ”Selustassa näyttää suoritetun epäluotettavaan ainekseen kohdistuneita väestönsiirtoja. NKVD:n alaisen rajarykmentti 72:n laajalla vastuualueella oli siviiliväestöä kadonnut tuntemattomalla tavalla. "Pidetään mahdollisena, että tämä epäluotettava aines olisi yhteydessä muka asiamiehiimme.”[656]

Tiedustelijainkoulun toiminta valottaa myös erästä tiedustelutoiminnan salaamiseen liittynyttä piirrettä. Päämajan alaisissa tiedusteluelimissä toimineiden henkilöiden, mukaan lukien esimerkiksi konekirjoittajina toimineet naiset, taustat selvitettiin huolella. Lisäksi työskentelyssä harjoitettiin aika ajoin merkittäviä toimenpiteitä saatujen tietojen salaamiseksi. Esimerkiksi konekirjoittajat saivat kirjoitettavaksi erityisen arkaluonteisista raporteista vain joka toisen tai kolmannen rivin, jottei raportin sisällöstä päässyt muodostamaan kokonaiskuvaa. Järjestelyt olivat tarpeen, koska todennäköisesti sotavangeista valittujen agenteiksi koulutettavien henkilöiden joukkoon oli kuitenkin onnistunut soluttautumaan kaksoisagentteja.[657]

Sotaväen hallinto ulottui myös tähän yhteen armeijan salaisimmista yksiköistä. Kesällä 1945 Raski teki takautuvasti poistoanomuksen kolmesta sarjanumeroituna armeijan materiaalilistoilla olleesta laskuvarjosta, joita ei ollut pystytty palauttamaan varastolle. Ne jäivät Itä-Karjalaan kolmen asiamiehen hypättyä sinne suorittamaan tiedustelutehtävää lokakuussa 1943.[658]

---

[655] Päämaja tiedusteluosasto Tied.pvk. N:o 2730 Vihollistilannetiedoitus N:o 246 2.3.1944/Tied.1/sal./VTT-1/32. KA; Päämaja tiedusteluosasto Tied.pvk. N:o 5080 Vihollistilannetiedoitus N:o 299 24.4.1944/Tied.1/sal./VTT-1/32. KA; Päämaja tiedusteluosasto Tied.pvk. N:o 5300 Vihollistilannetiedoitus N:o 305 30.4.1944/Tied.1/sal./VTT-1/32. KA; Päämaja tiedusteluosasto Tied.pvk. N:o 5740 Vihollistilannetiedoitus N:o 316 11.5.1944/Tied.1/sal./VTT-1/32. KA; Päämaja tiedusteluosasto Tied.pvk. No 7140 Katsaus vihollistilanteen kehitykseen No 11 26.5.-10.6.1944 11.6.1944/Tied.1/sal./T-8480/5. KA. Armeijakenraali Nikolai Vatutinia kuljettanut saattue joutui väijytykseen helmikuun lopulla 1944, mutta hän kuoli saamiinsa vammoihin vasta huhtikuun puolivälissä (Päämaja tiedusteluosasto Tied.pvk. No 4720 Vihollistilannetiedoitus N:o 290 15.4.1944/Tied.1/sal./VTT-1/32. KA; Веденеев, Дмитро: *Як загинув Микола Ватутін? Документальна правда про поранення, лікування та смерть*. Katsottu 5.10.2021 [https://www.istpravda.com.ua/research/2010/12/11/8433/]).

[656] Päämaja tiedusteluosasto Tied.pvk. N:o 5875 Katsaus vihollistilanteen kehitykseen 11.12.-25.12.42 25.12.1942/III/sal./T-3764/4-5. KA; Päämaja tiedusteluosasto Tied.pvk. N:o 2260 Vihollistilannetiedoitus N:o 54 23.8.1943/Tied.1/sal./T-15809/1. KA; www.soldat.ru: Управления ОВТ войск НКВД СССР 1941-1945гг. Katsottu 5.10.2021 [www.soldat.ru/files/uprawlenia_41_51_1].

[657] Elfvengren, Kosonen & Laidinen (2010), s. 320–321; Kosonen & Ruotsalainen (2015), s. 111–112; Turunen (2020), s. 168.

[658] Poistoanomus 11.6.1945/Pk-1539. KA; PM Ulk.2 No 3006 11.6.1945/ Pk-1539. KA.

Jaos V – Neuvostoliiton ja Saksan tiedustelua Baltiassa

Jaos V jatkoi asiamiestiedustelua Baltian suunnalla. Toiminta ei ollut maantieteellisesti päällekäistä Äänislinnan tiedustelijainkoulun kanssa, vaikka molempien huomio kiinnittyikin Neuvostoliittoon. Baltian suunnalla oli mahdollista seurata myös saksalaisten toimintaa. Näiden kahden tiedustelua organisoineen toimijan toimintamallit erosivat toisistaan erityisesti niiden kouluttamien tiedustelijoiden taustojen perusteella. Aikaisemmassa tutkimuksessa Jaos V:n asiamiestiedustelua on käsitelty välähdyksenomaisesti ja usein pintapuolisesti, joten tutkimuksen tässä osassa kokonaiskuva on rakennettu ensisijaisesti lähes tuhatsivuisen arkistoaineiston pohjalta, jota todennäköisesti ei ole laajasti käytetty aikaisemmissa tutkimuksissa. Jatkosodan aikana Jaos V:n yksi muu tehtävä oli mahdollisesti yhteydenpito Helsingissä oleviin ulkovaltojen edustajiin esimerkiksi jakamalla Päämajan tilannetiedoitus Saksan, Japanin ja Unkarin lähetystöihin, joiden kanssa vaihdettiin tietoja[659].

Jaos V:n johtajana jatkoi luutnantti Toivo Salokorpi, mutta keskeisin käytännön toimija Viroon suunnatussa toiminnassa oli kapteeniluutnantti Heikki Aulio. Hän hallinnoi jaoksen käytössä olleita moottoriveneitä, matkusti usein Suomen ja Viron välillä, ja hänen kauttaan kulkivat myöhemmin esimerkiksi Viroon lähetettyjen tiedustelupartioiden varusteet. Tosin vuoden 1942 jälkimmäisellä puoliskolla Virossa asioitiin meritse todennäköisesti harvakseltaan, sillä raportoitu polttoainekulutus oli useampana kuukautena hyvin vähäistä tai olematonta.[660]

Kenttätasolla Viroon lähetetyn Erna-ryhmän toiminta oli suomalaisittain hiipunut elokuussa 1941 ison osan joukosta tultua liitetyksi saksalaisiin joukkoihin. Jotkin tiedusteluryhmät mahdollisesti jatkoivat toimintaansa myös hyökkäysvaiheen jälkeen. Heiskanen esittää, että Jaos V aloitti radioiden välityksellä toimineen asiamies- ja yhteyshenkilöverkoston luomisen Baltiaan vuoden 1942 alkupuolella. Yksi tällainen tiedottaja oli Jõgi, joka sai vuoden vaihteessa 1941–1942 Tallinnan kaupunginjohtajalta sihteerin työn, joka mahdollisti tietojen keräämisen Tallinnassa ja niiden välittämisen Suomeen maiden välillä liikkuvien suomalaisten ja virolaisten tiedustelumiesten kautta.[661]

Heiskasen mainitsemalla tavalla Virossa toimi asiamiehiä jo vuoden 1942 alkupuolella. Jaos V antoi asiamiehilleen asiakirjoissa käytettävän T-kirjaimesta ja numerosta muodostuvan peitteen. T-tunnuksia oli käytetty aikaisemminkin ainakin talvisodassa Kuolan alueelle ja jatkosodan alussa Karjalan kannakselle lähetettyjen asiamiesten peitteinä. Niin kutsutun Haukka-ryhmän 21 henkilölle annettiin syksyllä 1943 T-numerot 230–250. Numeroiden lisäksi arkistosta löytyvällä listalla on henkilöiden oikeat ja

---

[659] Valtiollisen poliisin kuulustelu 28.2.1947 Runela, Aldar Alexander Brunou (valokopio)/Pk-2324/16. KA; Valtiollisen poliisin kuulustelu 23.4.1947 Salokorpi, Toivo Kustaa (valokopio)/Pk-2324/16. KA; Koskimies (2001), s. 180.

[660] Päämaja tiedusteluosasto N:o 5161 1.6.1942/Tied.1/sal/T-24581/1. KA; Päämaja tiedusteluosasto Jaos V, 11 kappaletta tilanneilmoituksia 8.6.1942-17.1.1944/sal/T-24581/1. KA; noin 20 kappaletta erilaisia materiaali- ja ostokuitteja, jotka liittyvät Viroon lähetettävien partioiden varustamiseen/T-24581/1. KA; Nimikirja- ja kantakorttiasiakirjat: Salokorpi, Toivo (s. 24.2.1892, k. 18.12.1976). KA; Tilanneilmoitusten perusteella Jaos V:llä on ollut ainakin polttoaineen säilytykseen tarkoitettua toimintaa Espoon Staffanssin saaren koulutuskeskuksen lisäksi Espoon Kaitaalla ja Loviisassa. Aulio kävi Virossa mahdollisesti viimeisen kerran 14. syyskuuta 1944 ja tuli saksalaisten pidättämäksi. Hän sai palata Suomeen seuraavana päivänä, joten hänen pidätyksensä lienee liittynyt käsillä olleeseen saksalaisten Suursaaren valtausyritykseen (Jõgi (1996), s. 196–198).

[661] Heiskanen (1991), s. 3; Jõgi (1996), s. 109, 116, 124, 157–158. Jõgi poistui Virosta Suomeen maaliskuussa 1943 muutamien muiden virolaisten kanssa, koska Saksan armeija oli alkanut ottaa väkisin palvelukseensa valloitettujen alueiden kansalaisia (Jõgi (1996), s. 160–162).

peitenimet sekä suunniteltu tehtävä. Aikaisin T-202:n raportti on toukokuun lopulta 1942. Kaikkiaan T-tunnusten perusteella tietoja Virosta Suomeen ilmoitti asemasotavaiheen aikana ainakin 15 eri asiamiestä. Raportit vaihtelivat lyhyistä ilmoituksista monisivuisiin ja useita aiheita käsitelleisiin raportteihin.[662]

Mahdollisesti ensimmäinen Haukka-ryhmän tiedustelija lähetettiin Viroon keräämään tietoja saksalaisista elokuussa 1943. Asiakirjatietojen perusteella on varmaa, että tiedusteluverkkoa Viroon alettiin valmistelemaan syyskuussa 1943, kun Heikki Aulio ja majuri Aksel Kristijan[663] olivat tavanneet. Lokakuussa Aulio esitti henkilölistan, jossa oli yhteensä 11 virolaista nimeä. Osa heistä oli jo aikaisemmin radistikoulutuksen saaneita, osa palveli jossain suomalaisessa yksikössä ja osa oli vielä tuolloin Virossa. Päämajan tiedusteluosasto hoiti komento-osaston kanssa Suomessa palvelleiden henkilöiden siirrot Jaos V:een. Valmistelut kehittyivät suunnitelmaksi, johon sisältyi eri henkilöiden roolit joko radistina, toiminnan koordinoijana, verkostojen muodostajana tai etappimiehenä[664]. Lisäksi laadittiin peitepiirrosta myöten suunnitelma niistä 17 paikasta Viron rannikolla, joiden kautta saksalaisten rannikkovartiointi huomioiden olisi turvallista liikennöidä salassa Viron ja Suomen välillä.[665]

Virossa Suomen tiedustelun läsnäolo vakiintui muutoinkin syyskuussa 1943, kun Tallinnaan avatun Päämajan yhteysupseeritoimiston päälliköksi nimettiin Päämajan ulkomaaosastolta everstiluutnantti Ragnar Ingelius. Hän osallistui satunnaisesti suomalaisten lähettämien asiamiesten asioiden järjestelyyn ja ainakin kerran S-toimiston päällikkö osoitti hänelle suoran tietopyynnön.[666]

Kuten aiemminkin, virolaisten asiamiesten koulutus tapahtui Staffanin saarella Espoon Soukassa. Keskeinen osa koulutusta oli radistikoulutus, jotta asiamiehet pystyisivät ilmoittamaan tietonsa saarella sijainneelle vasta-asemalle. Kahta lukuun ottamatta miehet aloittivat sähkötysopintonsa ilman aikaisempaa osaamista. Lisäksi opeteltiin Saksan armeijan kokoonpanoja ja teknisiä tietoja. Koulutusta häiritsi osin se, että osa miehistä piti lähettää välillä Viroon valmistelemaan tulevaa toimintaa. Esimer-

---

[662] Päämaja tiedusteluosasto Jaos V T 202:n raportti 27.5.1942/T-24581/1. KA; Kaksi päiväämätöntä ja tunnitetiedotonta raporttia Virosta, todennäköisesti lokakuulta 1943/T-24581/1. KA; ”Haukka”, nimi- ja peitenumerotiedot sisältävä lista 20.11.43/sal/T-24581/1. KA; Tähjä (2007), s. 78–95. Tietoja ilmoittaneet T-tunnukset (suluissa ilmoitusten kappalemäärä): 202 (1), 222 (2), 230 (26), 231 (13), 232 (3), 235 (9), 237 (1), 238 (1), 239 (10), 240 (3), 241 (6), 246 (4), 249 (1), 1151 (18), 1152 (2), 1156 (2), 1160 (3), tuntematon (10). Todennäköisesti kaikki T-ilmoitukset eivät ole päätyneet arkistokansioon. Haukka-ryhmän peitenumerolistalla on myös otsakkeeton sarake, jonka alla on päivämääriä aikavälille 19.10.-16.11. Todennäköisesti ne ovat asiamiesten tehtävien aloittamiseen liittyviä päivämääriä.

[663] S-toimiston arkistossa on T-1160:n ilmoitus, jonka mukaan toinen virolainen, ”V”, olisi ilmoittanut majuri Kristjanin toimineen vuoden 1943 keväästä alkaen yhteistyössä Saksan vakoilun kanssa ja muun muassa raportoineen sinne Suomessa käyneistä virolaisita. Ilmoituksen kirjoittaja on pitänyt omaa lähdettään luotettavana, mutta tiedon todenperäisyydestä ei voida olla varmoja.

[664] Asiamiehiä Viroon kuljettaneet etappimiehet jäivät ainakin kerran kiinni Viron rannikolla saksalaisille viranomaisille. Tammikuun 1944 tapauksessa he onnistuivat oman kertomuksensa mukaan pakenemaan takaisin Suomeen. (Päämaja tiedusteluosasto Jaos V N.o 286 30.1.44/B.44.sal./T-24581/1. KA).

[665] Heikki Aulion kirje eversti Somerrolle 15.9.1943/T-24581/1. KA; Heikki Aulion kirje eversti Somerrolle 13.10.1943/sal/T-24581/1. KA; Päämaja tiedusteluosasto N:o 9112 Henkilösiirtoja 15.10.1943/Tied.1/sal./T-24581/1. KA; Päiväämätön lista ja peitepiirros 17 paikasta Viron pohjoisrannikolla/T-24581/1. KA; Päiväämätön lista tiedusteluverkoston henkilöistä ja etappipaikoista/sal/T-24581/1. KA; Jõgi (1996), s. 171–172, 174. Ensimmäisellä listalla oli myös Ernan tarina -kirjan kirjoittanut radistikoulutettu Ülo Jõgi.

[666] T-1160:n raportti 28.1.44/sal/T-24581/1. KA; Matkakertomus luutn. Marmon ja vänr. Soidinsalon komennusmatkasta Saksaan ajalla 23.1.–11.2.44/sal/T-24761/1. KA; Päämaja tiedusteluosasto Jaos V N:o 379 9.2.44/B.44.sal./T-24581/1. KA; Everstiluutnantti Santavuoren kirje everstiluutnantti Ingeliukselle 21.7.44/T-24581/1. KA; Karjalainen (2019), s. 239, 251.

kiksi saksalaisten tiloissa ollutta radioasemaa ei voitaisi enää käyttää, vaan Haukka-ryhmän piti perustaa omansa.[667]

Lopullisessa suunnitelmassa asiamiehet lähetettiin pareina kahdeksalle eri alueelle Viroon ja heille annettiin toimintaohjeet tehtävänsä suorittamista varten. Ohjeissa kerrattiin esimerkiksi salassa tapahtuvan tiedonhankinnan toimintamallit ja viestitoiminnan toteutus. Perusideana oli, että asiamiesparista toinen toimi radistina ja toinen paikallistuntemusta omaavana yhdysmiehenä, joka kykeni luomaan toiminta-alueelle tiedottajaverkoston. Tehtäväalueelle päästyään asiamiehet raportoivat perustamastaan verkostosta Jaos V:lle.[668]

Suunnitelmallisen asiamiesverkoston lisäksi ainakin yksittäistapauksissa tiedustelutehtäville rekrytoitiin sopiviksi katsottuja henkilöitä tilanteen tullen. Vuoden vaihteen 1943–1944 tienoilla Erillinen Pataljoona 4:n 2. komppaniassa lyhyen aikaa palvellut Alfred Randus teki 58 ja 16 vuorokauden mittaiset tiedustelumatkat Viroon. Hän liikkui laajalla alueella ja hänen tehtävänsä oli selvittää saksalaisten joukkosiirtoja, mahdollisia perääntymisvalmisteluita, väestön mielialoja sekä poliittisia ja sotilaallisia suunnitelmia. Hän ei kerännyt tietoja niinkään itse havainnoimalla, vaan tuntemiensa henkilöiden välityksellä, joista ainakin kaksi palveli saksalaisessa 3. divisioonassa. Valtiollisen poliisin vuonna 1947 kuulustelema Randus oli todennäköisesti asiamies T-1160.[669]

Asiamiesten tiedonhankinta ei ollut sattumanvaraista vaan sitä ohjattiin Päämajasta. Tiedusteluosaston ja -toimiston päälliköiden allekirjoittamia tiedustelukysymysluetteloita osoitettiin yksittäisille asiamiehillä ainakin helmikuun alusta 1943 alkaen. Esimerkiksi T-222:lta haluttiin tietoja sekä saksalaisista joukoista että puna-armeijasta varsin laaja-alaisesti. Tietoja haluttiin muun muassa strategisten reservien sijainneista ja määristä, mahdollisista joukkojen uudelleenjärjestelyistä, rautatieinfrastruktuurin tilasta sekä aseiden tuotantolaitosten toiminnasta. Neuvostoliittoa koskien kiinnosti myös liittoutuneiden materiaaliapu ja Saksaa koskien liittoutuneiden pommitusten aiheuttamat vauriot. Saatuja vastauksia kommentoitiin kohteliaasti esimerkiksi, että ruotsalaisten lehtitietojen sijaan halutaan vastauksia kysymyslistojen mukaisiin kysymyksiin. Viroon lähetetyille asiamiehille laaditun kysymyslistan kysymyksistä noin puolet käsitteli saksalaisten toimintaa, joten Virossa asiamiesten haluttiin tiedustelevan yhtä lailla sekä Saksaa että Neuvostoliittoa.[670]

Raportoiduista tiedoista mainittakoon T-202:n raportti keväältä 1942. On epäselvää, mistä hän tietonsa sai, mutta hän raportoi puna-armeijan käytössä olleista reserveistä, Neuvostoliiton panssarivaunutehtaiden tuotannon kehityksestä ja talven 1942–1943

---

[667] Jõgi (1996), s. 172–176.

[668] Tiedusteluosaston päällikölle lähetetty suunnitelma tiedusteluverkoston luomisesta Viroon 17.10.1943/sal/T-24581/1. KA; Työohjeet, päiväämätön viisisivuinen asiakirja/T-24581/1. KA; Tied. verkosto A4 4.11.43/sal/T-24581/1. KA; Tied. verkosto A6 21.11.43/sal/T-24581/1. KA.

[669] T-1160:n raportti 28.1.44/sal/T-24581/1. KA; Valtiollisen poliisin kuulustelu 15.8.1947 Randus, Alfred (lyhennysote)/Aulio, Heikki a:4480/Valpo II. KA; Saressalo (2010), s. 279, 478.

[670] Päämaja tiedusteluosasto N:o 1316 Yhteys T-222:een 4.2.1943/Tied.1/sal./T-24581/1. KA; Päämaja tiedusteluosasto N:o 3824 Yhteys T-222:een 9.4.1943/Tied.1/sal./T-24581/1. KA; Tunnistetiedoton Neuvostoliiton asevoimien ja sotapontetiaalia käsittelevä yhdeksänsivuinen kysymysluettelo, päiväämätön (laadittu todennäköisesti kesällä 1943)/T-24581/1. KA; Päämaja tiedusteluosasto N:o 7181 Kysymyksiä T-222:lle 19.7.1943/Tied.1/sal./T-24581/1. KA; Sotilaallisia, taloudellisia ja mielialoja käsittelevä kysymysluettelo, laadittu todennäköiesti Viroon lähetettäville asiamiehille 1943 (vastauksia saatu tuntemattomasta lähteestä 8.2.44)/sal/T-24581/1. KA; T-222:n raportti Neuvostoliiton asevoimista 16.12.1943/sal/T-24581/1. KA; Eestiä koskevia kysymyksiä, päiväämätön asiakirja (todennäköisesti laadittu loppuvuodesta 1943)/sal/T-24581/1. KA; Jõgi (1996), s. 172–173.

hankalalta näyttävästä elintarviketilanteesta. Toinen huomionarvoinen raportti on tietolähteen ”A” ilmoitus joulukuulta 1943. Lähde kertoi Harjumaan ja Virumaan maakuntien sotilaallisesta toiminnasta, kuten erään lentokentän ja puolustusasemien valmisteluista.[671] Huomionarvoiseksi raportin tekee se, että vaikka on mahdollista, että peitemerkintää ”A” käytettiin sattumalta, on yhtä lailla mahdollista, että kyseessä oli Virosta jo lokakuussa 1939 raportoinut henkilö.

S-toimiston arkistossa on yli 100 asiamiesten Virosta syksyjen 1943–1944 välillä lähettämää raporttia. Ne sisältävät muun muassa yksityiskohtaisia tietoja saksalaisten ja neuvostoliittolaisten joukkojen ryhmityksestä ja toiminnasta sekä Viron sisäisestä tilanteesta. Vaikka kaikkien raporttien jakelutiedot eivät ole saatavilla, näyttää siltä, että useimmiten raportit jaettiin tiedusteluosaston päällikön lisäksi ulkomaaosaston ulkomaatoimistolle. Ajoittain jakelussa oli mukana myös tiedustelutoimisto. Muutaman kerran tiedot lähetettiin Ruotsiin ja yksittäistapauksessa raportti jaettiin ainoastaan tiedustelupäällikkö Paasoselle.[672] Ulkomaatoimistolle raportoinnin perusteella on todennäköistä, että se oli tässä vaiheessa sotaa päävastuullinen saksalaisia koskevan tiedustelutiedon kokoaja tiedustelutoimiston sijaan.

S-toimiston arkistossa on myös muualla kuin Virossa toimineiden asiamiesten raportteja. T-222 toimi Ruotsissa, sillä häneltä kysyttiin esimerkiksi Bromman lentokentällä liikkuvista Neuvostoliiton lentokoneista. Samoin tiedusteltiin, oliko Ruotsiin saapunut lentokoneita neljänä sellaisena päivänä, kun Raahessa oli havaittu ylilento idästä länteen. Eräs T-222:n vastausasiakirja on päivätty Tukholmassa. Vastaukset käsittelivät kattavasti Saksan, Italian ja Neuvostoliiton maavoima- ja ilmavoimajoukkojen määrää ja tilannetta maaliskuussa 1943 sekä useita sotamateriaalin tuotantoon liittyviä asioita. Kesäkuussa 1943 asiamies raportoi Ruotsista ”tarkistamattomina tietoina” Ruotsin aluevesien lähellä liikkuneista Neuvostoliiton sukellusveneistä, joihin Neuvostoliiton Tukholman-asiamies olisi pitänyt jollain tavalla yhteyttä.[673]

Asiamiesten hankkimien tietojen välittämisen lisäksi Jaos V:ssä todennäköisesti tehtiin tietojen käsittelyä ja muokkausta. Esimerkiksi syksyllä 1943 laadittiin eri lähteistä koottuja tietoja sisältävä raportti otsikolla Yleiskatsaus Viron sotapoliittiseen tilanteeseen. Raportti sisälsi sekä poliittisen tason asioita, kuten Viron ja Saksan väliset suhteet, että

[671] Päämaja tiedusteluosasto Jaos V T-202:n raportti 27.5.1942/T-24581/1. KA; Ilmoitus ”A” 8.12.1942/sal/T-24581/1. KA. A on mahdollisesti T-1160:n Pettai-niminen tuttava (T-1160:n raportti 28.1.44/sal/T-24581/1. KA). S-toimiston kansiossa on myös päiväämätön raportti, joka käsittelee yhdeksää virolaista henkilöä. Raportista on kaksi versiota, joista toiseen on merkitty käsin A ja toiseen T-230. Vaikuttaa epätodennäköiseltä, että he voisivat olla sama henkilö, joten raportin alkuperästä ei ole varmuutta.

[672] Yli 100 kappaletta Virosta syksyn 1943 ja syksyn 1944 välillä lähetettyjä raportteja/T-24581/1. KA; Päämaja tiedusteluosasto S-toimisto N:o 52 12.4.44/T-24581/1. KA; T-241 raportti Eestistä 18.4.44/sal/T-24581/1. KA; Päämaja tiedusteluosasto S-toimisto N:o 138 15.5.44/sal/T-24581/1. KA. Osa raporteista on erikoisjaoksen (Jaos V) vasta-aseman sanoman vastaanottoilmoituksia ja osa S-toimistosta eteenpäin lähetettyjä raportteja.

[673] Päämaja tiedusteluosasto N:o 1316 Yhteys T-222:een 4.2.1943/Tied.1/sal./T-24581/1. KA; Päämaja tiedusteluosasto N:o 3824 Yhteys T-222:een 9.4.1943/Tied.1/sal./T-24581/1. KA; Aulio, Heikki: T-222:lta saatuja tietoja kahdeksana liitteenä, Tukholmassa 19.4.1943/sal./T-24581/1. KA; Päämaja tiedusteluosasto Tied.pvk. N:o 9600 Katsaus vihollistilanteen kehitykseen N:o 13 26.6.-10.7.1943 10.7.1943/I/sal./T-4945/6. KA. Raahen ylilentojen päivämäärät 28.11.42, 28.1.43, 23.3.43 ja 7./8.4.43.

sotilaallisia asioita, kuten saksalaisten toiminta Virossa ja sen itäpuolisilla alueilla. Useimmiten raportoitiin hajatietoina niitä asioita, joita oli saatu selville.[674]

Baltiaan suunnattu asiamiestiedustelu oli keskeinen osa tiedustelun tiedonhankintaa. Asemasotavaiheessa sitäkin kautta saatiin tietoja puna-armeijan toiminnasta ja pystyttiin samalla seuramaan saksalaisten toimintaa. Kun saksalaisiin piti alkaa sodan edetessä kiinnittää enemmän huomiota, asiamiehet olivat jo toiminta-alueella. Tietoja saatiin yhtäältä Saksan Leningradin rintaman tilanteesta ja toisaalta laajemmin suursodan osapuolten sotapotentiaaleista. Satunnaisesti Jaos V sai asiamiestietoja muiltakin suursodan suunnilta, mutta niiden merkitys ei todennäköisesti ollut kovin keskeinen tiedustelun kokonaisuudelle.

Päämajan tiedustelu tuki Virossa vähäisessä määrin myös virolaisten koulutusta. Ainakin vuoden 1943 alkupuolella luutnantti Marmo oli kouluttamassa Virossa sotavankivapaaehtoisia Cellariuksen alaisuudessa olleella koulutusleirillä. Samoissa tehtävissä siellä oli aikaisemmin muun muassa Äänislinnan tiedustelijainkoululla toiminut sotilasvirkamies Sokolov. Marmon oman noin kymmensivuisen raportin perusteella on todennäköistä, että koulutustehtävien ohella hänen tehtävänään oli tarkkailla eri osapuolten, saksalaisten, suomalaisten ja virolaisten suhtautumista toisiinsa. Leirillä koulutetut joukot tekivät myöhemmin ainakin vesitse partiomatkoja Suomenlahden itäosiin.[675] Tiedustelu-upseeri- ja kaukopartiotaustansa perusteella Marmo todennäköisesti koulutti virolaisille toimintaa vihollisen selustassa sekä mahdollisesti viestivälineiden käyttöä.

Alatoimistoista tiedusteluyksiköksi – Erillinen Pataljoona 4 (Er.P 4)

> *"Partiohavainnot Sorokan-Obozerskin välillä osoittavat, ettei täällä kulje kuin arv. 4-5 junaa vuorokaudessa."*[676]

Alatoimistojen muodostamat kaukopartiokomppaniat olivat syksyyn 1942 asti Päämajan tiedustelutoimiston alaisia, mutta käytännössä niiden johtamisesta vastasi tiedusteluosaston päällikkö. Heinäkuun alussa 1943 perustettiin Erillinen Pataljoona 4, jonka johtoon nämä komppaniat keskitettiin. Pataljoona oli tiedusteluosaston päällikön alainen ja sen komentajaksi nimitettiin ilmavoimajaoksessa aikaisemmin palvellut everstiluutnantti Johan Sovio. Sekä Saressalo että Kanninen ovat esittäneet, että organisaatiouudistuksen yhteydessä sotavankien kuulusteluun liittyneet tehtävät otettiin alatoimistoilta pois,[677] mutta se ei todennäköisesti pidä paikkaansa.

Erillinen Pataljoona 4 perustettiin, koska Päämajan tiedusteluosaston päällikkö tai osasto ylipäätään ei pystynyt enää tehokkaasti johtaman kaukopartiointia ja siihen liit-

---

[674] Yleiskatsaus Eestin sotapoliittiseen tilanteeseen 17.10.1943/sal/T-24581/1. KA; Päiväämätön ja tunnistetiedoton raportti, todennäköisesti loppuvuodelta 1943/sal/T-24581/1. KA; Eestin taloudellista tilannetta ja mielialoja käsittelevä tunnistetiedoton raportti, päiväämätön (todennäköisesti vuoden 1944 alusta)/sal/T-24581/1. KA; Lentokenttien luettelo, eri lähteistä saatuihin tietoihin perustuva kooste, päiväämätön (todennäköisesti 1944)/T-24581/1. KA; Tilanne Eestissä 5.2.1944 8.2.44/sal/T-24581/1. KA; noin 90 kappaletta Eestin tilannetta käsitteleviä raporteja 11.2.-16.9.1944/sal/T-24581/1. KA; Päämaja tiedusteluosasto S-toimisto N:o 201 11.5.44/sal/T-24581/1. KA; Päämaja tiedusteluosasto S-toimisto N:o 188 5.6.44/sal/T-24581/1. KA.

[675] Marmo, Vladi: Huomioita komennusmatkalta 26.1.-1.3.43 Eestiin 12.3.43/T-24581/1. KA; Matkakertomus luutn. Marmon ja vänr. Soidinsalon komennusmatkasta Saksaan ajalla 23.1.–11.2.44/sal/T-24761/1. KA.

[676] Päämaja tiedusteluosasto Tied.pvk. N:o 4434 Katsaus vihollistilanteen kehitykseen 16.7.-29.7.42 29.7.1942/II/sal./T-20119/17. KA

[677] Kanninen (1959), s. 24, 26; Saressalo (2010), s. 19–22.

tyviä tukitoimia. Marraskuussa 1943 annetussa käskyssä todettiin, että ”kaikki tehtävät komppanioilleen antaa Er.P 4:n komentaja”, eli toisin sanoen kaukopartioinnin operatiivinen johtaminen siirtyi Päämajan tiedusteluosastolta pataljoonaan. Komppanioilla oli oikeus olla yhteydessä aluevastuullisiin yhtymiin. Pataljoonan esikunta tuki partioita muun muassa lentokuljetuksissa, tarvittaessa ohjaamalla vihollisen takaa-ajamia partioita radioteitse sekä huollollisesti. Sodan loppupuolella julkaistun kaukopartio-oppaan mukaan pataljoonan olisi pitänyt saada tehtävänsä partiokausittain Päämajasta, minkä perusteella pataljoonan esikunta olisi laatinut alayksiköiden toimintaa ohjaavan toimintasuunnitelman.[678]

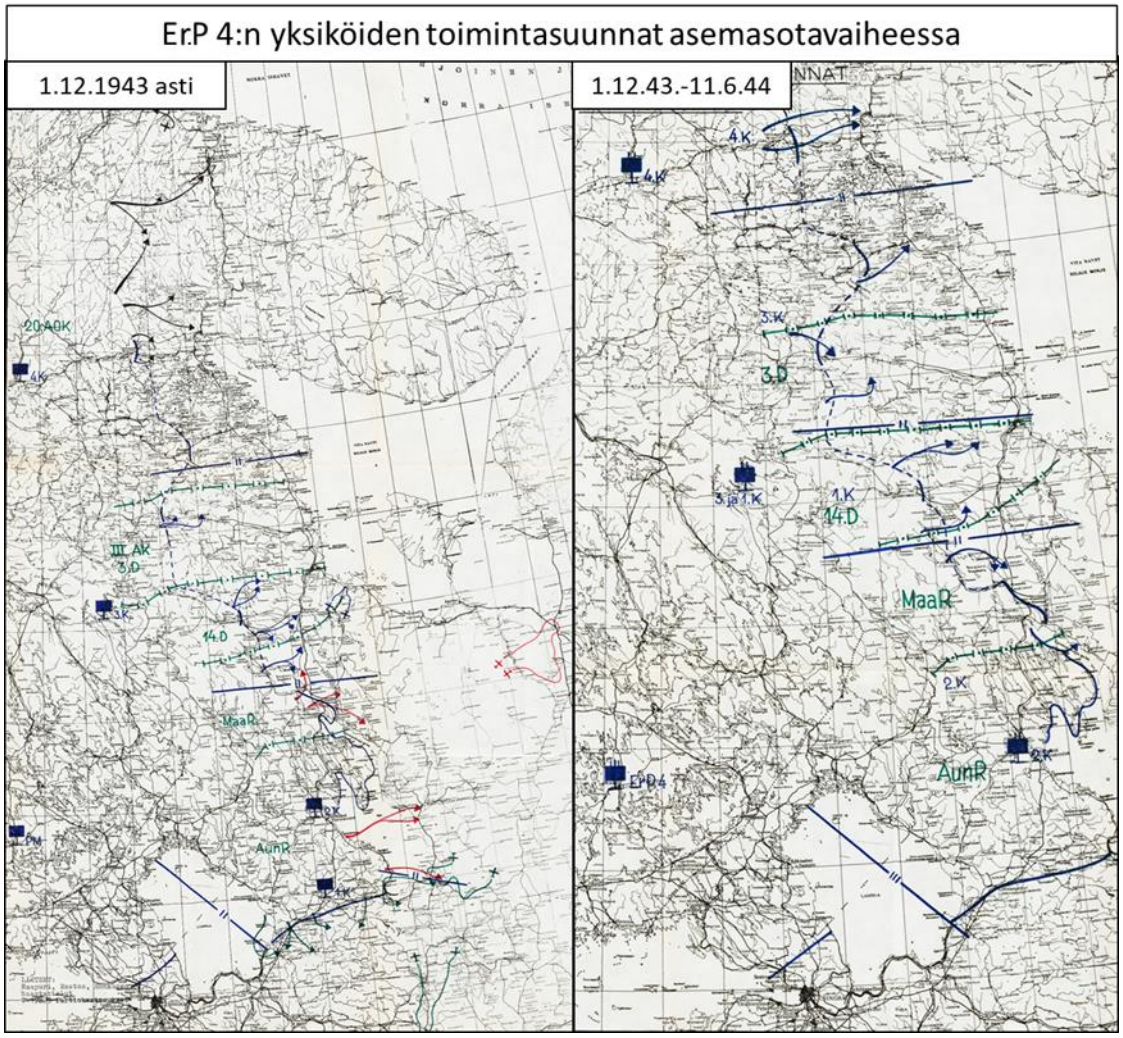

Kuva 12. Kaukopartioyksiköiden toiminta-alueet asemasotavaiheessa.[679]

Erillinen Pataljoona 4:n perustamisen jälkeen komppanioissa ryhdyttiin laatimaan talvi- ja kesäkausikohtaisia tiedustelusuunnitelmia. Toimintaa ohjaavana perusperiaat-

[678] Päämaja tiedusteluosasto N:o 2271 Er.p 4:n yksikköjen toiminta-alueet 15.11.43/Ia/g/sal/T-4941/5. KA; Puolustusvoimat yksikkö 9457 No 1509/II/sal. 1.6.1944 Kaukopartio-opas, s. 6–12; Lapin rajavartioston esikunta, Maj Eero Naapuri: Kaukopartiotoimintamme Talvi- ja Jatkosodassa ja siitä saadut nykysotaan soveltuvat opetukset. Päiväämätön, aikavälillä 1959–1964 laadittu 25-sivuinen kertomus partiokarttoineen/Pk-1539. KA, s. 8; Saressalo (2010), s. 19–21. Sotavuosien kaukopartiotoiminnasta kertoo paljon vuonna 1944 julkaistu Kaukopartio-opas. Erillinen Pataljoona 4:n henkilöstö laati oppaan sotakokemuksiin perustuen tunnistaen, että kaukopartiotoiminta jatkoi kehittymistään sodan ollessa edelleen käynnissä. Noin 40-sivuisesta oppaasta pääosa käsittelee partiotoiminnan käytännön suunnittelua, valmistelua ja tehtävien toteuttamista erilaisine ongelma- ja poikkeustilanteineen.

[679] Roiha (1973), liite 1.6.1, liite 1.6.2.

teena säilyi tilanteen vaatiman joustavuuden huomioiminen suunnittelussa. Komppanioiden toiminnan suunnittelussa huomioitiin samoilla vastuualueilla toimineiden rintamajoukkojen yhteysupseerien kautta esittämät toiveet tiedonhankinnasta. Komppanioiden tiedustelusuunnitelmat koostettiin pataljoonan esikunnassa ja esiteltiin Päämajan tiedusteluosaston päällikölle. Päämaja käski tiedustelutehtäviä, kuten vangin sieppauksia myös omiin tietotarpeisiinsa perustuen. Partiokausikohtaisista suunnitelmista huolimatta jokaisen partion lähettäminen hyväksytettiin erikseen vielä Päämajan tiedusteluosaston päälliköllä.[680] Toisin sanoen, vaikka Päämajalla oli päätösvalta toteutettaviin tiedustelutehtäviin, kuunneltiin niitä suunniteltaessa ja valittaessa Päämajan tarpeiden lisäksi myös sotatoimiyhtymien tarpeita.

Komppanioiden päälliköiksi tulivat entiset alatoimistojen päälliköt, jotka ylenivät kukin vuorollaan majureiksi asemasotavaiheen aikana. Komppanian sijasta käyttöön vakiintui osasto-nimitys lisämääreenään yksikön päällikön sukunimen edessä. Päälliköt olivat 1. komppania Hannes Vehniäinen, 2. komppania Into Kuismanen, 3. komppania Paul Marttina ja 4. komppania Harri Paatsalo. Kesällä 1944 pataljoonaan liitettiin oma lento-osasto, Osasto Jauri, kuljettamaan partioita sekä koulutuskomppania. Perustamisensa jälkeen pataljoonan komentopaikka oli tiedusteluosaston yhteydessä ja myöhemminkin vain 2,5 kilometrin päässä siitä, joten pataljoonan esikunta pystyi toimintansa suunnittelussa tukeutumaan esimerkiksi tiedusteluosaston tilannekarttoihin. Suunniteltu vahvuus oli noin 680 henkilöä, mitä ei jatkuvan miesvajauksen vuoksi saavutettu sodan aikana.[681]

Kaukopartioinnin tiedonhankinta kohdistettiin asemasodan alkuvaiheessa vihollisjoukkojen tunnistamiseen. Tehtävinä oli muun muassa selvittää vihollisen majoitusta, liikkeitä, kuljetuksia, lentokenttiä sekä tieverkoston kulkukelpoisuutta koskevia asioita. Myös puolustuslinjojen syvyys ja huoltojärjestelmä kiinnostivat. Sodan pitkittyessä kaukopartiointia ulotettiin yhä syvemmälle ja tiedonhankintaa alettiin kohdistaa strategisesti merkittäviin asioihin, kuten Neuvostoliiton sotapotentiaaliin ja liittoutuneiden lähettämään materiaaliapuun. Myös siviiliväestön mielialoista rintamien takana pyrittiin hankkimaan tietoja.[682]

Kesällä 1942 vihollisen vastatoimet eivät suuresti vaikeuttaneet esimerkiksi rintamalinjojen ylittämistä partio-osastojen toiminta-alueilla. Vuotta myöhemmin vastatoimet olivat jo huomattavasti tehokkaampia niin maastossa tapahtuvan valvonnan kuin lentokoneille soveltuvien laskeutumisjärvien varmistuksessa selusta-alueella. Talvina 1942 ja 1943 vihollisen alueelle päästiin siirtymään, mutta lähes poikkeuksetta partiot joutuivat takaa-ajetuiksi paljastavien jälkien vuoksi. Tehtävien pituus supistui 5–6 vuorokauteen. Puna-armeijan selusta-alueen tiivistynyt valvonta ei ollut seurausta ainoastaan suomalaisten kaukopartioinnista vaan laajemmin rajavartioston joukkojen toiminnan muuttamisesta aktiivisesta puolustustaistelusta selustaa suojaaviksi pataljooniksi joulukuusta 1941 eteenpäin. Suomen vastaisella rintamalla asia alkoi näkyä käytännössä vasta vuoden 1942 ollessa jo pitkällä. Suomalaisille kokonaiskäsitys tästä

---

[680] Aunuksen ryhmän esikunta lennätinsanoma n:o 130 PM:n Tiedusteluosastolle 7.10.1943/sal./T-4941/5. KA; Lapin rajavartioston esikunta, Maj Eero Naapuri: Kaukopartiotoimintamme Talvi- ja Jatkosodassa ja siitä saadut nykysotaan soveltuvat opetukset. Päiväämätön, aikavälillä 1959–1964 laadittu 25-sivuinen kertomus partiokarttoineen/Pk-1539. KA, s. 7–8; Honkanen, Ilmari: haastattelu 26.8.1983, STM-kerho 1983–1987/Päämajan tiedustelutoimiston asevelikerhon eli ns. STM-kerhon haastatteluaineisto/2.2.1995, Pk-2054, s. 10; Roiha (1973), s. 13; Saressalo (2010), s. 14–15, 17–18, 20–21, 52–53.

[681] Roiha (1973), s. 15; Honkanen, haastattelu (1983), s. 11–12; Saressalo (2010), s. 22–25.

[682] Päämaja tiedusteluosasto Tied.pvk N:o 3316 Katsaus vihollistilanteen kehitykseen 2.7.–15.7.1942 16.7.1942/sal./T-20119/17. KA; Vesa, haastattelu (1983), s. 5–6; Saressalo (2010), s. 210–217, 452.

muutoksesta syntyi mahdollisesti vasta kesällä 1943,[683] joten on epävarmaa, milloin ja miten selvästi tämä muutos huomattiin kaukopartioyksiköissä.

Asemasotavaiheen alussa 1. komppanian toimintaedellytykset Syvärin rintamanosalla olivat kohtuullisen hyvät. Rintamalinjojen ylitys tehtäväalueille onnistui pääsääntöisesti hyvin, kunnes vihollisen puolustusryhmitys ja varmistukset tiivistyivät kevättalvesta 1942 alkaen. Partiot joutuivat usein takaa-ajetuiksi ja syksystä 1942 alkaen toiminta muuttui niin vaikeaksi, että vuoden 1943 puolella lähestulkoon ainoat onnistuneet partiot vietiin tehtäville lentokuljetuksin. Nämäkään partiot eivät onnistuneet tekemään merkittäviä havaintoja. Toimintaedellytysten muututtua näin merkittävästi Päämaja siirsi 1. komppanian Rukajärven suunnalle, missä sen vastuualueeksi tuli aikaisempi 3. komppanian vastuualueen eteläosa.[684]

Asemasotavaiheessa 2. komppanian toimintaedellytykset olivat Äänisjärven pohjoispuolella paremmat kuin 1. komppanialla etelämpänä, mutta myös tällä suunnalla Neuvostoliiton varmistustoiminta kehittyi siinä määrin, että vain harvat partiot pystyivät jalan ylittämään rintamalinjat ja siirtymään tehtäväalueilleen. 2. komppania toteutti syksyllä 1942 sotavuosien todennäköisesti kauimmaksi omalta alueelta ulottuneen partion, kun 14-miehinen partio kuljetettiin lentokoneella tiedustelemaan liikennettä Arkangelin-Moskovan radalla, jonne oli linnuntietä matkaa esimerkiksi suomalaisten hyökkäysvaiheessa valtaamasta Karhumäestä noin 350 kilometriä.[685]

Pääsuunta 3. komppanian partiotoiminnalle asemasotavaiheessa oli Rukajärveltä itään Uikujärven pohjoispuolisille Kotškoman ja Majguban alueille. Täällä partiot pääsivät säännöllisesti Muurmannin radalle asti, missä ne kävivät kaikkiaan seitsemän kertaa. Asemasotavaiheessa 3. komppania toteutti 50 partioita, joista noin puolet kesällä ja puolet talvella.[686]

Asemasotavaiheessa 4. komppanian partiotoiminta oli jossain määrin hajanaista sen laajalla vastuualueella. Painopiste oli Tolvantojärven-Orijärven suunnalla nykyisen Alakurtin alueella. Saksalaisten sivustan suojaamiseksi partioitiin tarkastusluonteisesti Kouteron suunnalla. Sallasta Ristikentän suuntaan lähetettiin partio pari kertaa vuodessa. Pohjoisessa nykyisen Petsamon kaupungin itäpuolella Litsavuonon alueella käytiin kerran lentokonekuljetteisesti. Neuvostoliiton varmistustoiminta oli erityisen perusteellista Kantalahden aluella, missä ei päästy Muurmannin radalle kertaakaan sodan aikana. Vuosien 1942–1943 aikana komppanian partiot saattoivat säännöllisesti asiamiehiä toiminta-alueilleen Murmanskin ja Kantalahden suuntiin. Päämajan tiedustelulle oli tärkeää partioida jatkuvasti myös saksalaisten rintamavastuussa olleella suunnalla, koska kyseessä oli kuitenkin Suomen maa-alue. Saksalaiset eivät itse kyenneet samanlaiseen partiointiin pohjoisen vaikeissa olosuhteissa kuin suomalaiset kaukopartiot.[687]

---

[683] Päämaja tiedusteluosasto Tied.pvk N:o 1260 Neuvostoliiton tilannekatsaus No 7/43 – hajatietoja 7.8.1943/II/sal./T-15809/1. KA; Erillinen Pataljoona 4 esikunta N:o 1604 Katsaus vihollisen selustavarmiksen kehitykseen Suomen rintamalla kesän ja syksyn 1943 kuluessa 16.10.1943/VI/Ia/sal./T-4945/4. KA; Lapin rajavartioston esikunta, Maj Eero Naapuri: Kaukopartiotoimintamme Talvi- ja Jatkosodassa ja siitä saadut nykysotaan soveltuvat opetukset. Päiväämätön, aikavälillä 1959–1964 laadittu 25-sivuinen kertomus partiokarttoineen/Pk-1539. KA, s. 10; Turunen (2020), s. 47–48.
[684] Roiha (1973), s. 18–19, 26, 28.
[685] Roiha (1973), s. 19–20.
[686] Roiha (1973), s. 20–21.
[687] Roiha (1973), s. 21–22; Paarma (1978), s. 172.

Asemasotavaiheessa alatoimistot jatkoivat myös niille käskettyjä kuulustelutehtäviä. On virheellisesti esitetty, että Erillinen Pataljoona 4:n perustamisen myötä nämä tehtävät olisi otettu kaikilta komppanioilta pois. Toki esimerkiksi osasto Vehniäisestä siirrettiin ainakin yksi kuulustelutehtävissä toiminut henkilö Viipurin lähelle Päämajan alaiseen kuulustelukeskukseen. Sodan jälkeen pataljoonan toiminnasta tehdyssä selvityksessä todettiin komppanioiden kokoonpanoon kuuluneen 4 kuulustelijaa. Marraskuussa 1943 annetussa käskyssä todettiin, että yksiköt ”huolehtivät PM:n sotavankikuulustelusta toimintasuunnillaan”. Toiminnan jatkumisesta kesän 1943 jälkeen kertovat 1. komppanian kuulustelijoiden laatima raportti lokakuulta 1943 sekä 2. komppanian raportti helmikuulta 1944.[688]

Joulun alla 1943 2. komppanian päällikkö kirjoitti kirjalliset ohjeet alaisilleen kuulustelijoille sotavankileireillä. Ohjeessa korostettiin yksittäisten kuulustelujen sijaan useammilta vangeilta samasta aiheesta saatavien tietojen kautta syntyvää kokonaiskäsitystä. Tuolloin erityisen kiinnostavia aiheita olivat naisten käyttö puna-armeijan tehtävissä, miehistön keskimääräinen fyysinen kunto joukoissa, huollon järjestelyt, ulkomailta saatu apu, joukkojen mieliala, koulutus, käytössä olevat kunniamerkit, suomalaisten vankien tilanne, NKVD-joukot sekä suomalaisten ja saksalaisten toteuttamien pommitusten vaikutukset. Komppaniat tukivat tarvittaessa rintamajoukkoja kuulustelutehtävissä.[689]

Kirjallisten koonnosraporttien lisäksi esimerkiksi Viipurin alatoimiston kuulustelijat välittivät tietoja vangeilla teetätettyjen kohdepiirrosten avulla. Päämajan tiedusteluosasto myös ohjasi näiden kuulusteluelinten toimintaa, kuten rouva Eeva Salon tapauksessa, jossa Päämajasta käskettiin kuulustella uudestaan tämä vakoojana rajan yli lähetetty henkilö.[690]

Alatoimistojen asiamiestiedustelu ei lakannut kokonaan asemasotavaiheen aikana. Asiamiehiä käytettiin sodan kuluessa tiedonhankintaan, mutta niiden kouluttaminen ei ollut laajaa, vaan kerrallaan saattoi olla koulutettavana yksi asiamies tai yksi pari. Todennäköisesti Rovaniemen alatoimisto oli aktiivisin asiamiesten lähettäjä. Kukin alatoimisto todennäköisesti varasi asiamiesten kouluttamiseen ja ohjaamiseen muutaman henkilön. Alatoimistojen asiamiestiedustelun ja Äänislinnan tiedustelijainkoulun välinen yhteistoiminta oli tiivistä.[691]

Maalis-huhtikuun vaihteessa 1942 Rovaniemen alatoimiston 20-henkinen partio sai tehtäväkseen saattaa kolme koulutettua agenttia Murmanskiin, mikä vaikeasta hiihtokelistä huolimatta lopulta onnistui. Rovaniemen alatoimiston partio saattoi kolme

---

[688] 1./Er.P 4 No 3947 ote vankipöytäkirjasta 6608 16.10.1943/I/8/sal./T-19933/2. KA; E/Er.P 4 2./Er.P 4:n sv.kuulustelijoille 13.12.1943/sal/T-4944/1. KA; Päämaja tiedusteluosasto N:o 2271 Er.p 4:n yksikköjen toiminta-alueet 15.11.43/Ia/g/sal/T-4941/5. KA; 2./Er.P 4 No 494 Sv. erikoiskuulustelupöytäkirja 29.2.1944/sal./T-19933/2. KA; Puolustusvoimien pääesikunta Ulk.2 Selostus Er.P 4:stä ja sen toiminnasta 9.5.1945 liite No 6/Pk-1539. KA; Käkönen (1970), s. 80–81; Vesa, haastattelu (1983), s. 4–5; Turunen (2020), s. 27.

[689] E/Er.P 4 2./Er.P 4:n sv.kuulustelijoille 13.12.1943/sal/T-4944/1. KA; Käkönen (1970), s. 80–81. 2. komppanian päällikön majuri Into Kuismasen allekirjoittama ohje osoitettiin neljälle sotilasvirkamiehelle neljällä eri vankileirillä, joten vaikuttaa siltä, että ainakin joulukuussa 1943 hänen yksikkössään on ollut pataljoonan komentajan vuonna 1945 ilmoittama määrävahvuus kuulustelijoita.

[690] Päämaja Tied.1/V II Yhteenvedot N:o 7–8 12.1.1942–24.1.1942/sal/T-2264/12. KA; Päämaja Tied.1/V II N:o 1040 25.3.1942/sal/T-2264/12. KA; Päämaja Tied.1/V II N:o 1101 30.3.1942/sal/T-2264/12. KA; Päämaja Tied.1/V II N:o 1392 19.4.1942/sal/T-2264/12. KA; Päämaja Tied.1/V II N:o 1426 21.4.1942/sal/T-2264/12. KA; Päämaja Tied.1/V N:o 2153 9.5.1942/sal/T-2264/12. KA; Päämaja Tied.1/V N:o 2234 13.5.1942/sal/T-2264/12. KA; Päämaja Tied.1/V II N:o 1830 16.5.1942/T-2264/12. KA.

[691] Elfvengren, Kosonen & Laidinen (2010), s. 238–244; Porvali (2010), s. 57–58.

agenttia linjojen läpi jälleen heinä-elokuussa 1943, jolloin heidän tehtävänsä oli soluttautua Kantalahden väestön joukkoon ja lähettää sieltä tietoja. Mainittakoon, että Pääesikunnan sotien jälkeen laatimassa selvityksessä pataljoonan toiminnasta todetaan henkilöstöstä kerrottaessa lyhyesti ”agentteja ei Er.P 4:ssä ollut”.[692] Todennäköisesti tämä johtui siitä, että mainittu selostus tehtiin joko suomalaisille tai neuvostoliittolaisille tiedustelun sota-ajan toimintaa selvitelleille toimijoille.

Käkösen mukaan suomalaisten tiedustelu värväsi sotien kuluessa Saksan Norjan-armeijan AOK Norwegenin esikunnasta kaksoisagenttina esiintyneen asiamiehen. Asiamies toimitti tietoja yhteyshenkilönä toimineelle suomalaiselle majurille ja sai hän majurilta saksalaisille välitettäväksi Päämajassa tekaistuja tietoja. Todennäköinen yhteyshenkilö tällaiselle asiamiehelle oli jatkosodan lopulla kaukopartioyksikön päällikön tehtävästä S-toimistoon siirretty majuri Paatsalo, joka piti radioitse yhteyttä saksalaiseen luutnantti Salaan. Häneltä saatiin tietoja saksalaisjoukkojen sijainneista, liikkeistä ja suunnitelmista. Tiedot välitettiin Päämajaan syksystä 1944 kevääseen 1945 asti aluksi kahdesti päivässä ja myöhemmin kahdesti viikossa.[693]

Pataljoonan komentaja Sovio totesi sodan jälkeen, että myös Er.P 4:n perustamisen jälkeen alatoimistoilla oli aikaisempaan tapaan käytössään Päämajan tiedusteluosaston salaisia käyttövaroja. Niillä kustannettiin muun muassa siviilihenkilöiden nimissä, mutta tiedustelun käytössä, eri puolilla Suomea olleiden kiinteistöjen vuokria. Joissain tapauksissa varoista maksettiin ”pieniä palkkioita alatoimistojen palveluksessa olleille henkilöille”.[694] Luvussa 3.2 todetulla tavalla tiedusteluosaston talousjaoksella oli omat varansa Neuvostoliittoon ja Viroon lähetettäviä asiamiehiä varten, joten vastaava periaate oli mahdollisesti käytössä myös alatoimistojen asiamiestoimintaa varten.

Päämajan viholliskuvan muodostamiselle kaukopartiotoiminnassakin keskeistä oli tiedonkulun viive. Kaukopartio-oppaan ja haastattelutietojen perusteella perustoimintamalli oli tietojen ilmoittaminen kahdesti päivässä – aamu- ja iltapäivisin. Viestittäminen edellytti partiolta aina pysähtymistä viestin muodostamiseksi ja salaamiseksi sekä radioaseman pystyttämiseksi. Ensin mainittujen vaiheiden kesto riippui täysin sanoman sisällöstä, mutta viimeksi mainittu onnistui ihanneolosuhteissa 5–10 minuutissa.[695] Todennäköisesti viestittäminen onnistui eri muuttujista riippuen usein alle tunnissa, joskus nopeamminkin. Tilanteen oli sallittava liikkeessä olevan partion pysähtyminen näin pitkäksi aikaa, mikä ei takaa-ajotilanteissa ollut useinkaan mahdollista.

Radioteitse välitettiin kiirellisimmät ja keskisimmät havainnot. Raportointi jatkui partion paluun jälkeen, jolloin mahdollisia lisätietoja välitettiin aluevastuussa olevaan rintamaesikuntaan ja omaan yksikköön ensin suullisesti. Partiosta laadittiin kirjallinen

---

[692] Puolustusvoimien pääesikunta Ulk.2, Liite No 6. Selostus Er.P 4:stä ja sen toiminnasta 9.5.1945, s. 3/ Pk-1539. KA; Paarma (1978), s. 183–195.

[693] Pohjoisessa olevan avustajan kertomaa 2.11.44/T-19525/7. KA; Valtiollisen poliisin kuulustelu 9.9.1946 Paarma (ent. Paatsalo), Harri/Paatsalo, Harri h:13950/Valpo I. KA; Valtiollisen poliisin kuulustelu 20.9.1946 Louko, Leo Ilmari/Paatsalo, Harri h:13950/Valpo I. KA; Valtiollisen poliisin kuulustelu 24.9.1946 Louko, Leo Ilmari/Paatsalo, Harri h:13950/Valpo I. KA; Käkönen (1970), s. 12.

[694] Yhteenveto toimitusjohtaja, ev.luutn.evp J. O. Sovion kuulustelukertomuksista. Päiväämätön yhteenveto sotien jälkeen muun muassa asekätkentäasiasta tehdyistä kuulusteluista, s. 6/Pk-1539. KA.

[695] Puolustusvoimat yksikkö 9457 No 1509/II/sal. 1.6.1944 Kaukopartio-opas, s. 31–33; Honkanen, haastattelu (1983), s. 16.

raportti, jossa eriteltiin keskeiset tiedustelutulokset sekä tehtävän toteuttamiseen liittyvät yksityiskohdat.[696]

Sotavuosien kaukopartiotoiminnan roolia ja merkitystä heijastelee monella tavalla vuonna 1944 julkaistu Kaukopartio-opas. Toiminnan pääasiallinen tarkoitus oli tiedustelu ja maastontiedustelu, joiden ohessa suoritettiin tarvittaessa taistelutehtäviä. Kesäkausi oli toimintaedellytyksiltään ehdottomasti suotuisin ajankohta, kun taas kelirikot keväällä ja syksyllä olivat epäsuotuisinta aikaa. Talvella voitiin partioida, mutta muun muassa maastoon jäävien jälkien vuoksi toiminta-ajat olivat huomattavasti kesää lyhyempiä. Vaikeinta toiminta oli alueilla, joilla oli tiheä asutus ja liikenneverkosto. Suotuisimpia alueita olivat harvateiset erämaat.[697]

Kaukopartioinnin tiedustelupainotteisuutta kuvastaa se, että asemasotavaiheessa vain kolmen partion päätarkoitus oli jonkin kohteen hävittäminen. Muissa tapauksissa taistelutoiminta toteutettiin pieninä tieliikenteen väijytyksinä tai junien suistamisina ja se oli pääsääntöisesti sallittua vain paluumatkalla ja vaarantamatta varsinaista tiedustelutehtävää.[698]

Kaukopartio-opas mainitsee yleisimmiksi tiedustelun kohteiksi joukot ja esikunnat, kenttävarustukset ja varustustyöt, varastot, huollon järjestelyt ja huoltoliikenteen, viestiliikenteen, muut sotilaallista merkitystä omaavat laitteet ja laitokset sekä siviiliväestön ja asutuskeskukset. Tiedustelun toteuttamisen ensisijainen tapa oli omakohtaisten havaintojen tekeminen, mikä tosin oli usein vaikeaa tiedustelulle kaikkein mielenkiintoisimmista kohteista. Näissä tapauksissa oli tukeuduttava sotavankien ja asiakirjojen sieppaamiseen. Edellä mainituista syistä vangin sieppaamista pidettiin yhtenä kaukopartioinnin yleisimpänä ja varteenotettavimpana toimintamuotona. Vaikeudesta huolimatta linjojen takana siepatut tietorikkaat vangit piti kuljettaa omien joukkojen yhteyteen. Myös siviiliväestön puhuttamista pidettiin riskeistään huolimatta käyttökelpoisena toimintatapana. Teknisimpinä keinoina mainitaan puhelinyhteyksien kuuntelu ja erilaisten kohteiden valokuvaaminen.[699]

Risto Roiha toteaa, että ”kaukopartiotiedustelu oli suuressa määrin pistemäistä tiedustelua, jolta lisäksi puuttui jatkuvuus”. Partioiden itse tekemien tähystyshavaintojen lisäksi tietojen hankkimiseksi pyrittiin säännöllisesti ottamaan vankeja ja puhuttamaan siviiliasukkaita. Hänen mukaansa vangeilta saatiin arvokkaimmat tiedot. Siksi hän katsoo, että asemasotavaiheessa kaukopartiointi oli muuta tiedustelutoimintaa täydentävä tiedustelulaji. Partioiden tekemillä havainnoilla saatiin yleiskuva vihollisen selustan tilanteesta, mutta yksityiskohtaisia tietoja esimerkiksi joukkojen vahvuuksista ja numeroista saatiin lähinnä satunnaisesti. Kaukopartiojoukoissa palvelleen Ilmari Honkasen mukaan merkittävimmät kaukopartioiden tuottamat tiedot liittyivät rajan taakse rakennettuihin uusin teihin sekä joukkojen siirtoihin tiestöllä ja raiteitse. Havainto oli myös se, jos jollain alueella ei havaittu vihollisen joukkokeskittymiä. Partiossa kiinni

[696] Päämaja Tied.1/V II No 3557 Kertomus partio Marian havainnoista partioretkellä 9.8.-2.9.1942/sal./T-2060/13. KA; Puolustusvoimat yksikkö 9457 No 1509/II/sal. 1.6.1944 Kaukopartio-opas, s. 35–36.
[697] Puolustusvoimat yksikkö 9457 No 1509/II/sal. 1.6.1944 Kaukopartio-opas, s. 1–3.
[698] Roiha (1973), s. 22–24. Taistelutehtävinä toteutetut partiot olivat 3. komppanian isku Petrovskij Jamin huoltotukikohtaan talvella 1942, 4. komppanian ja saksalaisten yhteisoperaatio Muurmannin radalle kesällä 1942 sekä keväällä 1944 toteutettu Jyskyjärven ja Suopassalmen kylien tuhoamistehtävä (ks. Turunen (2020), johon osallistui sotilaista pataljoonan muista yksiköistä paitsi 4. komppaniasta.
[699] Puolustusvoimat yksikkö 9457 No 1509/II/sal. 1.6.1944 Kaukopartio-opas, s. 23–25.

otetulta sotavangilta saatettiin saada yksityiskohtaisiakin tietoja esimerkiksi yksittäisen juna-aseman alueella olevista murrosteista, piikkilankaesteistä ja pesäkkeistä.[700]

Vaikkakin paikoin hieman jälkiviisastelevaan sävyyn, Roiha esittää perusteltuja näkemyksiä siitä, että kaukopartiotoiminnan järjestelyt ja kehittäminen eivät tapahtuneet missään määrin optimaalisella tavalla. Toiminta oli talvisodasta ja välirauhan alatoimistojen toteuttamasta vakoilutoiminnasta huolimatta jatkosodan alkaessa eräänlaisiin tilapäisjärjestelyihin perustuvaa. Jatkosodan kaksi ensimmäistä vuotta toimintaa johti käytännössä henkilökohtaisesti tiedusteluosaston päällikkö, mikä ei ole voinut olla vaikuttamatta suunnittelun pitkäjänteisyyteen ja saatuihin tiedustelutuloksiin. Lyhytjänteinen toiminta ei antanut operatiiviselle ja tiedustelujohdolle sen tarvitsemia tietoja. Erillinen Pataljoona 4 perustettiin vasta kesällä 1943, kun parhaat edellytykset toiminnalle olivat menneet vihollisen varmistustoiminnan kehityttyä.[701]

Viholliskuvan muodostamiselle kaukopartiointi näyttäytyy sekä onnistuneena että puutteellisena kokonaisuutena. Sulan kauden aikana, eli vain osan vuodesta, partiot onnistuivat seuraamaan vihollisen kuljetuksia muutamien pääteiden varressa. Toisaalta tiedot olivat monesti ylimalkaisia, eikä esimerkiksi joukkojen numeroista useinkaan saatu pelkästään tähystämällä tietoja. Asemasotavaiheen partioissa otettiin muutamia vankeja ja puhutettiin vihollisen selusta-alueen siviilejä, mutta monesti nämä eivät pystyneet kertomaan tiedustelullisesti merkittäviä tietoja. Partiot liikkuivat laajoilla alueilla rintaman takana, mutta usein partioreitit oli suunnattava vihollisesta tyhjien alueiden läpi paljastumisen välttämiseksi. Oli siis kierrettävä sellaisia alueita, joilla vihollista oli ja joista olisi voinut olla hyödyllistä tuottaa tietoa. Moni partio tuotti enemmän kyseisen rintamasuunnan joukkoja kuin Päämajan tiedustelua hyödyttäneitä tietoja – ainakin, kun verrataan toimintaa radio- ja lentotiedusteluun.[702]

Koska kaukopartiotoimintaa ei kyetty kehittämään vihollisen vastatoimien asettamien vaatimusten mukaisesti, jäivät kenttäarmeijan painopistesunnat Karjalan kannaksella ja Aunuksessa ilman partioiden tuottamia tietoja vuodesta 1943 alkaen. Etenkin keväällä 1944 kaukopartioita olisi tarvittu täydentämään lentotiedustelulla saatuja tietoja tilanteessa, jossa radiotiedustelu ei tuottanut vihollisen radiohiljaisuuden vuoksi tietoja juuri lainkaan.[703]

Mainittakoon, että sotien jälkeisissä kuulusteluissa pataljoonan komentaja Sovio totesi, että hänellä ei ollut ”paljoakaan kosketusta” tietojen muokkauspuolella toimineen everstiluutnantti Käkösen kanssa. Varsinkaan pataljoonan asioissa he eivät olleet tekemisissä.[704] Kommentti vaikuttaa erikoiselta, koska Sovio palveli ennen komentajuuttaan tiedustelutoimiston ilmavoimajaoksessa. Kenties Sovio koki kuulusteluissa tarpeelliseksi häivyttää roolinsa laaja-alaisuutta tiedustelun parissa, vaikka hän kyllä muuten kertoi toiminnastaan esimerkiksi Erillinen Pataljoona 4:n komentajana.

Mikäli Sovion kommentti pitää paikkaansa, kertonee se jotain Päämajan tiedustelun suunnitelmallisuudesta. Viholliskuvan kokonaisuuden muodostamisesta vastannut

---

[700] Roiha (1973), s. 28–29, 37; Honkanen, haastattelu (1983), s. 16.
[701] Roiha (1973), s. 89–91.
[702] Lapin rajavartioston esikunta, Maj Eero Naapuri: Kaukopartiotoimintamme Talvi- ja Jatkosodassa ja siitä saadut nykysotaan soveltuvat opetukset. Päiväämätön, aikavälillä 1959–1964 laadittu 25-sivuinen kertomus partiokarttoineen/Pk-1539. KA, s. 22–23.
[703] Jokinen (1969), s. 27; Roiha (1973), s. 89–91.
[704] Yhteenveto toimitusjohtaja, ev.luutn.evp J. O. Sovion kuulustelukertomuksista. Päiväämätön yhteenveto sotien jälkeen muun muassa asekätkentäasiasta tehdyistä kuulusteluista/Pk-1539. KA, s. 6.

tiedustelutoimisto ei ollut juurikaan tekemisissä ainakaan tämän yhden Päämajan johdossa olleen keskeisen tiedustelutietoja hankkivan joukon kanssa. Vaikka pataljoona ja sen alatoimistot oli perustellusti erotettu tiedustelutoimistosta tiedusteluosaston johtoon, voisi olettaa, että tiedustelutoimiston rooli kaukotiedustelutehtävien valmistelussa olisi ollut kertoa, mitä tiedetään ja mitä ei – eli mistä pitäisi hankkia lisää tietoja. Mikäli tällaista keskusteluyhteyttä ei ollut, selittää se osittain edellä luonnehdittuja paikoitellen vaatimattomia tuloksia, joita kaukotiedustelulla saavutettiin. Tämäkin seikka tukee kaukopartiotiedustelun eräänlaista ristiriitaisuutta asemasotavaiheessa. Yhtäältä partiot suorittivat vaativissa olosuhteissa erittäin vaativia tiedustelutehtäviä ja hankkivat toisinaan tietoja, joita ei kenties mitenkään muuten olisi voitu saada. Toisaalta toimintaa voidaan perustellusti kritisoida siksi, että toisinaan tiedustelutehtävät jäivät taistelutehtävien varjoon eikä tiedustelua puutteellisen suunnitelmallisuuden takia suunnattu kaikissa vaiheissa sellaisille alueille, joilta tietoja olisi tarvittu.

Asemasodan rauhallisuus haaste radiotiedustelulle

Asemasotavaiheessa Päämajan radiopataljoonan organisaatiossa ja toiminnassa tapahtui muutamia muutoksia. Helmikuussa 1942 perustettiin 5. komppania, jonka tehtäväksi tuli diplomaattitason radioliikenteen kuuntelu ja avaaminen. Aiemmin toiminta oli kohdistunut vain Posti- ja lennätinlaitoksen kautta saatuihin kopioihin diplomaattisähkeistä. Sanomien kääntämistä varten Mikkeliin tuotiin muutamasta henkilöstä sodan kuluessa noin 40 henkilön vahvuuteen kasvanut diplomaattiavausryhmä. Neuvostoilmavoimiin kohdistuvaa tiedustelua varten perustettiin lokakuussa 1942 6. komppania, joka laajennettiin keväällä 1944 Päämajan radiopataljoonasta erilliseksi Ilmavoimien radiopataljoonaksi. Päämajan radiopataljoonaan kuuluivat myös asemat, joilla pidettiin yhteyttä ulkomaisiin radiotiedustelukeskuksiin sekä Suomen Ankarassa, Bernissä, Berliinissä, Madridissa ja Roomassa olleisiin sotilasasiamiehiin. Viime mainittujen vasta-asema oli Mikkelissä, joten tiedot saatiin lähes suoraan Päämajaan.[705]

Asemasotavaiheessa radiotiedustelun toimintamahdollisuudet ja tehokkuus laskivat selvästi. Kun päivittäin ei saatu suurta määrää koodattuja sanomia, ei vaihtuvien koodien murtaminen onnistunut kuten aikaisemmin, jos onnistui ollenkaan. Vähentyneen avattujen sanomien määrän sijaan jonkin verran tietoja pystyttiin edelleen tuottamaan tekemällä liikenneanalyysiä puna-armeijan radioteillä viestittäneistä asemista ja seuraamalla vaihteluita viestiliikennemäärissä.[706]

Maarintamalta saatiin hyviä tietoja puna-armeijan aktiivisempien vastahyökkäysvaiheiden aikana, kuten keväällä 1942, jolloin pystyttiin hyvin seuraamaan Syvärillä toimineen 7. armeijan, sen pohjoispuolella toimineen 32. armeijan ja niiden alaisten välistä liikennettä. Tällöin päästiin kiinni divisioonien ja jopa yksittäisen pataljoonien toimintaan, niiden ylöspäin antamiin ilmoituksiin sekä yhtymien vaihtoihin rintamalla. Myös itärintamalla toimineiden Neuvostoliiton ilmavoimien sekä sisäministeriön NKVD-joukkojen sanomia saatiin siepattua ja avattua. Osa sanomista oli joukkojen huoltoa käsittelevää eli ei taktisesti aikakriittistä tietoa. Toisinaan pystyttiin ohjaamaan omia tehtävällä olleita kaukopartioita väistämään vihollisen vastatoimia.[707]

---

[705] Mäkelä (1965), s. 19–20; Lehtonen, Liene & Manninen (2016), s. 82–83, 91–93.
[706] Lehtonen, Liene & Manninen (2016), s. 176–177.
[707] Lehtonen, Liene & Manninen (2016), s. 176–187.

Meripuolella pystyttiin ajoittain seuraamaan tarkasti osaa tapahtumista, kuten Somerin saaresta käytyä taistelua, Itämeren laivaston lentoyksiköiden lentoilmoituksia, Jäämeren kautta Neuvostoliittoon suunnattuja materiaalisaattueita sekä Pohjoisen laivaston sukellusveneiden liikkeitä. Toisaalta esimerkiksi kesällä 1942 Itämeren laivaston vähäiseksi jäänyt aktiivisuus ja suoritetut koodien vaihdot aiheuttivat sen, ettei kaikkia sanomia saatu auki. Yleisesti ottaen Neuvostoliiton laivaston liikkeistä pysyttiin asemasodan ajan riittävällä tasolla selvillä.[708]

Diplomaattijaoksen hankkimien tietojen jakelu oli yleensä presidentille, ylipäällikölle, ulkoministeriöön ja tiedustelutoimistoon. Jaos sai avattavat ja käännettävät sanomansa Päämajan radiopataljoonan lisäksi Saksasta, Ruotsista ja Unkarista saatuna vaihtomateriaalina. Pääosa siepatuista ja käännetyistä sanomista oli yhdysvaltalaisia, mutta suomalaiset seurasivat myös Turkin, Brasilian, Portugalin, Jugoslavian, Ranskan, Romanian, Vatikaanin, Italian sekä vähäisessä määrin Espanjan ja Sveitsin diplomaattiliikennettä. Jaos jakoi hankkimansa tiedot ilmoituksina ja katsauksina. Ilmoitukset sisälsivät muutaman päivän kuluessa sanoman lähettämisestä avattuja suhteellisen tuoreita tietoja. Katsaukset saattoivat sisältää samaa teemaa käsittelevää materiaalia laajemmin, mutta pohjana olleet sanomat saattoivat olla päivistä jopa vuosiin vanhoja. Diplomaattisanomaliikenteen seuraamisen etu oli, että kahden valtion välisestä liikenteestä välittyi usein myös moneen muuhun valtioon liittyviä tietoja.[709]

Esimerkkeinä diplomaattijaoksen toiminnasta mainittakoon, että joskus oli mahdollista lukea vain päivän viiveellä, mitä esimerkiksi Stalin oli viestittänyt presidentti Franklin Rooseveltille. Usein sanoman avaaminen kuitenkin kesti päiviä tai viikkoja. Suurvaltojen vuonna 1943 käynnistämistä, Moskovassa ja Casablancassa käydyistä suursodan kulkuun liittyneistä neuvotteluista oltiin Päämajassa hyvin perillä. Viestiliikenteen kautta selvisi myös kotimaan politiikkaan liittyneitä asioita, kuten ketkä poliitikot ministeritasoa myöten olivat käyneet keskusteluita ulkovaltojen maassa olevien edustajien kanssa.[710]

Vaikka diplomaattiliikenteestä kerätyt tiedot hyödyttivät ensisijaisesti poliittisen tason tiedustelua, saatiin tietoja myös operatiivisen ja taktisen tason asioista. Sanomissa oli niin rintamatilanteeseen, suursotaan kuin sotapotentiaalikysymyksiin liittyneitä tietoja, mikä selittää sitä, että myös tiedustelutoimisto oli jakelussa mukana. Esimerkkeinä mainittakoon, että Yhdysvaltojen edustajalla Sveitsissä oli lähteitä, jotka pystyivät kertomaan Saksan vuonna 1943 pommituksissa kärsimistä materiaalitappioista ja vuonna 1944 sotapotentiaalin kehityksestä. Britannian edustaja Sveitsissä raportoi vuonna 1943 Saksan Ranskassa olevista divisioonista. Turkin Moskovan-asiamies raportoi tammikuussa 1944 puna-armeijan Ukrainan suunnan operaatioon osallistuneiden prikaatien määrästä.[711]

---

[708] Lehtonen, Liene & Manninen (2016), s. 176–187.

[709] Salo, haastattelu s. 1, 3–4; Mäkelä (1965), s. 132–133; Lehtonen, Liene & Manninen (2016), s. 215–249.

[710] Grönvall, haastattelu (1984), s. 5–6; Salo, haastattelu s. 1, 3, 7; Käkönen (1970), s. 50–51, 56–57; Lehtonen, Liene & Manninen (2016), s. 215–249. Päämajassa Hallamaa kuljetti diplomaattijaoksen viestejä usein oransseissa kansioissa. Toinen tietojen kuljettamiseen käytettyjen kansioiden väriin liittyvä maininta sotavuosilta kertoo Valpoon ja valvontaosastoon suhteita hoitaneen eversti Walldénin kuljettaneen mukanaan vihreäkansisia kansioita.

[711] Tied.2 Diplomaatijaoksen Ilmoitukset No 398 T–490 A 8.6.1943–14.9.1943/sal/T-21810/1. KA; Tied.2 Diplomaatijaoksen Ilmoitukset No 564 T–770 A 1.1.1944–19.9.1944/sal/T-21810/2. KA; Käsin kirjoitettuja diplomaattijaoksen ilmoituksia 15.10.1940–15.4.1943/Pk-2132/1. KA; Lehtonen, Liene & Manninen (2016), s. 215–249.

Radiotiedustelukeskuksen toiminnan vakiinnuttua siitä tuli pääasiallinen toimija, joka välitti tietoja Päämajan tiedustelutoimistoon. Kiireellisiksi katsotuissa tapauksissa avattu sanoma välitettiin sellaisenaan Päämajaan ja myöhemmin myös suoraan asianomaiselle sotatoimiyhtymälle. Normaalisti tiedot välitettiin Päämajaan Radiotiedustelukeskuksen koostamina päivittäisinä tiedoituksina sekä viikko- ja kuukausikatsauksina. Katsaukseen kootut tiedot perustuivat avattuihin sanomiin ja avaamattomaksi jääneen radioliikenteen seurantaan. Myöhemmin Radiotiedustelukeskuksen käyttöön annettiin myös Päämajan muilla keinoin keräämiä vihollistietoja helpottamaan radiotiedustelulla hankittujen tietojen tulkintaan ja analysointia. Järjestely ei ollut ongelmaton, sillä se sisälsi mahdollisuuden sille, että tiedustelutoimiston sijaan Radiotiedustelukeskus päätyi tekemään lopulliset analyysit vallitsevasta tilanteesta, vaikkei sillä ollutkaan käytössä kaikkea olemassa ollutta tietoa. Radiotiedustelukeskuksen Päämajaan lähettämät tiedot saapuivat Viestikeskus Lokin kautta tiedusteluosaston päivystävälle upseerille eli käytännössä jakelujaokseen.[712]

Radiotiedustelun hankkimia tietoja hyödynnettiin muutenkin kuin viholliskuvan muodostamisessa, kuten viholliskohteiden pommitustehtäviä suunniteltaessa ja valittaessa. Lentorykmentti 4:ssä sotavuosina palvelleen Birger Gabrielssonin mukaan pommituskohteet perustuivat kaikkien ”tiedustelumuotojen” tuottamiin tietoihin, mutta kokonaisuudessa radiotiedustelulla oli suurin merkitys.[713]

Lehtosen, Lieneen ja Mannisen mukaan ”radiotiedustelun etuja muihin tiedustelulajeihin verrattuna olivat suuri ulottuvuus, yksityiskohtaisten tietojen, kuten joukkojen ja komentajien nimien, selvittäminen, ympärivuorokautinen seurantakyky sekä kyky tunkeutua alkuperäislähteisiin parhaimmillaan jopa nopeammin kuin niiden alkuperäinen vastaanottaja.” Usein radiotiedustelu kykeni antamaan suomalaisjoukoille mahdollisuuden tulevan ennakointiin avaamalla vihollisen käskyjä riittävän nopeasti. Puutteina voidaan todeta, että kohteiden paikantamiseen liittyvä suuntimiskyky puuttui kokonaan talvisodassa ja oli jatkosodassakin vajavainen. Näin ollen vihollisjoukkojen sijaintitietoja saatiin selville pääasiassa vain, jos tiedot ilmenivät sanoman sisällöstä. Toisinaan radiotiedustelun hankkimia tietoja pystyttiin varmentamaan tai tarkentamaan esimerkiksi ilmatiedustelulla.[714] Toisin sanoen radiotiedustelu oli yksi tiedustelulaji muiden joukossa ja huomattavasta kyvykkyydestään huolimatta silläkin oli omat puutteensa varsinkin asemasodan rauhallisissa vaihessa, jolloin radioaalloilla oli vähemmän sanomia siepattavaksi.

Kuulustelutoimisto – vangeilta ja asiakirjoista tietoja Päämajan tarpeisiin

Sotavankien kuulustelua johdettiin tiedusteluosaston kuulustelutoimistosta, joka erotettiin tiedustelutoimiston alaisuudesta tiedusteluosaston johtoon vuoden vaihteen 1943–1944 tienoilla. Pääosin kuulustelut tapahtuivat vankileirien yhteydessä olleissa kuulustelukeskuksissa. Noin 60 000 sotavankia oli jaettu noin kymmenelle sotavankileirille, kahteen sotavankisairaalaan ja upseerivankileirille. Leireille oli sijoitettu 1–2 tiedusteluosaston kouluttamaa kuulustelijaa, jotka toteuttivat ison osan Päämajan

[712] Jokinen (1969), s. 46–47; Lehtonen, Liene & Manninen (2016), s. 261–265.
[713] Karhunen (1980), s. 110.
[714] Päämaja tiedusteluosasto Tied.pvk. No 4190 Vihollistilannetiedoitus No 276 1.4.1944/Tied.1/sal./VTT-1/32. KA; Lehtonen, Liene & Manninen (2016), s. 18.

sotavankikuulusteluista. Kuulustelutoimisto sijaitsi Mikkelin kansakoululla rakennuksen kiviosan alakerroksen voimistelusalissa.[715]

Majuri Reino Ketonen (myöh. Yli-Ketelä) siirtyi Päämajan kuulustelutoimiston päälliköksi heinäkuussa 1942, jolloin kapteeni Jussi Saukkonen siirtyi Aseveliliiton tehtäviin. Noin vuotta myöhemmin Ketonen siirrettiin maavoimajaoksen päälliköksi. Ketonen vaihtoi tehtäviä panssarihurjapääksikin luonnehditun majuri August Lumpeen kanssa, joka saapui Päämajan tiedustelutoimistoon panssaripataljoonaan komentajan tehtävästä. Ketonen palveli jatkosodan alun Eversti Paasosen alaisuudessa JR5:ssä, joten vaikuttaa todennäköiseltä, että kuten muutamissa muissakin siirroissa, Ketosen Päämajaan siirtoon myötävaikutti eversti Paasonen. Kuulustelutoimiston henkilövahvuus oli asemasotavaiheen lopulla viisi henkilöä sekä kielenkääntäjiä ja piirtäjiä.[716]

Ketonen ei osannut venäjää toimistoon tullessaan, mutta aloitti opiskelut. Kielitaidon puute haittasi työskentelyä, vaikka toimistossa palvelikin kahdeksan kielenkääntäjää. Lisäksi toimistossa työskenteli neljä piirtäjää, joiden tehtävä oli saattaa käännetyt asiakirjat ja muu materiaali jakokelpoiseen ulkoasuun. He laativat kuulusteluraporttien liitteiksi esimerkiksi organisaatiokaavioita ja piirroksia vankien kuvailemista sotilaskohteista sekä käänsivät saksalaisille jaettavat kuulusteluraportit. Kuulustelutoimistossa oli kortisto, johon kirjattiin sotavangin henkilötietojen lisäksi niitä asioita, joista vanki tiesi ja kertoi.[717]

Kuulustelutoimistossa palvellut Niilo Marttinen ylläpiti päävastuullisena sotavankikortistoa, jossa oli Suomen ottamien sotavankien tiedot. Lisäksi hänen hallussaan oli erilaisia kokoelmia, kuten esimerkiksi Mainilan laukauksista saatujen sotavankikertomusten kokoelma. Marttinen hallinnoi säästämisen arvoista sotasaaliskirjallisuutta. Samoin hän hallinnoi sotavangeilta haltuun otettua materiaalia ja varusteita, joilla varustettiin Neuvostoliiton lähetettäviä asiamiehiä. Rintamajoukkojen lähettämien sotasaalismateriaalien joukossa oli muun muassa puuteria, saappaita, kelloja, villapaitoja, sukkia, jalkarättejä, kyniä, pistooleja, pyyhekumeja, rintaliivejä, terveysesineitä, kaakaota, ryynejä, vehnäjauhoja, margariinia, tupakkaa, lompakoita ja laskuvarjoja. Kerran saatiin sotasaaliiksi 300 000 ruplaa, jotka toimitettiin talousjaokseen majuri Jänhiälle ja hän toimitti ne pankkiin. Marttisen mukaan ”rahaa tuli verraten paljon”, mutta siihen ei kukaan kiinnittänyt erityistä huomiota.[718]

Päämajan johtama kuulustelu toimi siten, että vankileirikuulusteluiden lisäksi tiedusteluosasto pystyi tilaamaan sotavankileireiltä haluamiaan vankeja kuulusteltavaksi Mikkelin lääninvankilaan. Tästä oli etua sekä kuulusteluiden valmistelussa että vankien kertomien tietojen varmentamisessa. Kuulustelijalla oli tausta-aineistona käytössään aikaisemmat kuulustelukertomukset sekä joukko-osasto-, peiteluku-, upseeri- ja muut

---

[715] ”Lokki” Puhelinluettelo N:o 3 / 15.11.43/Päämajan asiakirjoja/Gustaf Mannerheimin arkisto. KA; ”Lokki” Puhelinluettelo N:o 1 / 25.5.44/Päämajan asiakirjoja/Gustaf Mannerheimin arkisto. KA; Kanninen (1959), s. 26; Yli-Ketelä (ent. Ketonen), haastattelu (1983), s. 1–3.

[716] ”Lokki” Puhelinluettelo N:o 1 / 25.5.44/Päämajan asiakirjoja/Gustaf Mannerheimin arkisto. KA; Nimikirja- ja kantakorttiasiakirjat: Lumme, August Jaroslav (s. 1.4.1906, k. 16.9.1980). KA; Yli-Ketelä (ent. Ketonen), haastattelu (1983), s. 1–2, 7; Helkama, Eero: haastattelu 18.5.1983, STM-kerho 1983–1987/Päämajan tiedustelutoimiston asevelikerhon eli ns. STM-kerhon haastatteluaineisto/2.2.1995, Pk-2054, s. 27.

[717] Päämaja tiedusteluosasto No 6975 Höherer Artillerie Kommandeur 303 12.1.1944/sal/T-15717/1. KA; Yli-Ketelä (ent. Ketonen), haastattelu (1983), s. 1–2, 5–6.

[718] Mannerheim (1952), s. 134; Yli-Ketelä (ent. Ketonen), haastattelu (1983), s. 3–4; Marttinen, haastattelu (1983), s. 7, 12; Astala, haastattelu (1984), s. 8; Kontro, Eelis: haastattelu 16.2.1984, STM-kerho 1983–1987/Päämajan tiedustelutoimiston asevelikerhon eli ns. STM-kerhon haastatteluaineisto/2.2.1995, Pk-2054, s. 2.

kortistot. Rykmenttitason kuulusteluista oli ohjeistettu laatimaan sotavangin tunnuskortti ja kuulustelumuistio. Divisioonatason kuulusteluiden perusteella oli laadittava rintamakuulustelukortti. Armeijakuntatason kuulusteluista raportoitiin tarvittaessa kuulustelupöytäkirjalla. Aina tieto ei kulkenut alhaalta ylöspäin suunnitellulla tavalla. Esimerkiksi keväällä 1944 Mikkelissä kuulusteltiin sotavankia, ja vasta myöhemmin selvisi, että häntä oli kuulusteltu jo kahdesti alemmilla tasoilla. Tiedustelutoimiston ilmavoimajaoksessa palvellut Strömberg luonnehti, että Mikkeliin tuodut sotavangit muodostivat ”eräänlaisen elävän tietokirjan”, jota ”saattoi käydä selailemassa”, kun tuli tarve tarkistaa jokin tieto.[719]

Asemasotavaiheessa Päämajan tiedustelu pyrki parantamaan sotatoimiyhtymien kuulustelija- ja tulkkitilannetta, ja kuulustelutoimistolla oli keskeinen rooli kuulustelijoiden kouluttamisessa. Kesällä 1942 järjestettiin Lappeenrannassa kuulustelijoiden neuvottelupäivät. Niiden tavoitteena oli jakaa ajankohtaista tietoa siitä, miten kuulustelutyö oli sodan kuluessa kehittynyt. Sotatoimiyhtymien lisäksi myös tiedusteluosaston alatoimistot saivat lähettää kuulustelijoitaan neuvottelupäiville. Toiminnassa oli kuitenkin puutteita, sillä syksyllä 1943 tiedustelutoimistosta huomautettiin yhtymille, että rintamakuulustelukorteista puuttui säännöllisesti merkintöjä vangin antamista tiedoista ja itse kuulustelun toteuttamisesta. Yhtymiä kehotettiin toimimaan Päämajan tiedustelutoimiston aiemmin samana vuonna laatiman Sotavankien kuulusteluoppaan mukaisesti. Tiedustelua kiinnostavista aiheista annettiin ohjausta myös esimerkiksi helmikuussa 1944 Päämajassa järjestettyjen neuvottelupäivien yhteydessä.[720]

Syyskuun alussa vuonna 1943 sotavankileirien järjestelyvastuu siirrettiin Kotijoukkojen esikunnalta Päämajan sotavankikomentajalle. Sotavankikomentaja sai aselajitarkastajaa vastaavan aseman ja hänen esikuntansa rungoksi irrotettiin Päämajan järjestelyosaston sotavankitoimisto. Sotavankikomentajan esikuntaan siirtyi henkilöstöä myös Kotijoukkojen esikunnan sotavankitoimistosta. Kotijoukkojen esikunnan vastuulle jäi ainoastaan sotavankileirien huollon toimeenpano sotavankikomentajan alaisuudessa.[721]

Samoihin aikoihin tiedusteluosasto järjesteli uudelleen omaa rintamakuulustelutoimintaansa. Erillinen Pataljoona 4:n komppaniat vastasivat kuulusteluista omilla rintamasuunnillaan. Aikaisemmin Karjalan kannakselta pois siirretystä 1. komppaniasta erotettiin kapteeni Väinö Volasen johtoon kuulustelukeskus, joka sijoitettiin Viipuriin vastuualueenaan Karjalan kannas. Myös kuulustelukysymyssarjoja päivitettiin syksyn 1943 ja kevään 1944 välillä useaan kertaan, mukaan lukien 70-sivuinen ”sotavankien erikoiskuulustelukysymyksiä”. Pitkittyneen sodan oloissa tietojen saaminen vihollisen sotapotentiaalista kasvatti merkitystään ja syksyllä 1943 haluttiin yhtymien kartoittavan alueillaan toimivilta sotavankileireiltä henkilöitä, joilla voisi olla tietoja Neuvostoliiton teollisuudesta, sähkölaitoksista, rautateistä, jokiliikenteestä, maataloudesta sekä

[719] Yli-Ketelä (ent. Ketonen), haastattelu (1983), s. 5; Geust (2008), s. 79; Jokinen (1969), s. 38; Eversti Georg-Erik Strömberg: Vanki nimeltä Bamshin. Päiväämätön nelisivuinen muistio/Pk-2309/21, s. 1–2.
[720] Päämaja tiedusteluosasto N:o 6560 8.7.1942/Tied.1/sal/T-2264/9-11. KA; Päämaja tiedusteluosasto N:o 3527 2.4.1943/Tied.1/sal./T-4941/5. KA; Päämaja tiedusteluosasto N:o 6116 Sotavankien kuulusteluopas 12.6.1943/Tied.1/sal./T-4941/5. KA; Päämaja tiedusteluosasto N:o 8334 Sv. kuulustelijoille 3.9.1943/Tied.1/sal./T-4941/5. KA; Päämaja tiedusteluosasto N:o 854 Liite Tiedustelu-upseerien neuvottelupäivät PM:ssa 28.-29.2.44 ohjelma (jäljennös)/Tied.1/sal./Pk-2309/28; Tärkeimpiä muistiinpanoja PM:n Tied.Os:ssa pidetyiltä neuvottelupäiviltä (jäljennös)/Pk-2309/28. KA. Sotavankien kuulusteluoppaan 1 640 kappaleen ensipainoksesta jaettiin noin 1 100 kappaletta joukkojen käyttöön ja varalle jäi 490, joista voi lisätilausten mukaan lähettää täydennyksiä.
[721] Pietola (1987), s. 15–16; Karjalainen (2019), s. 194.

elintarvike- ja työtilanteesta. Esimerkiksi Aunuksen ryhmä löysi 14 Päämajan kriteerit vastaavaa henkilöä erikoiskuulusteluja varten.[722]

Pääosa suomalaisten ottamista sotavangeista tuli jatkosodan hyökkäysvaiheessa. Asemasotavaiheessa vankeja saatiin maarintamalta vähemmän, mikä osaltaan vaikutti siihen, että kiinni saadut vihollislentäjät muodostivat kuulustelutiedustelulle tärkeän kohderyhmän. Lentäjien kuulustelu edellytti kuulustelijalta riittävän syvää ymmärrystä niistä asioista, joista vanki puhui, joten jo vuonna 1942 lentäjävankien kuulusteluvastuu annettiin tiedustelutoimiston ilmavoimajaokselle[723]. Tätä työtä kuvataan tarkemmin jäljempänä ilmavoimajaoksen työtä esiteltäessä, joten tässä yhteydessä keskitytään tuloksiin eli hankittuihin tietoihin.

Lentäjävangit olivat keskimäärin älykkäitä ja toisinaan korkea-arvoisiakin upseereita, joskin jotkut heistä olivat asialleen omistautuneita kommunisteja. Lentäjät pystyivät kertomaan laajastikin muuten vaikeasti saatavissa olevia tietoja, koska he olivat olleet koulutuksessa ja muissa tehtävissä rintamien takana ja vierailleet eri tukikohdissa. Heiltä saatiin tietoja esimerkiksi mielialoista ja huoltotilanteesta rintamilla ja selustassa, Neuvostoliiton sotapotentiaalista, kuten esimerkiksi lentokonetuotannosta sekä liittoutuneiden Neuvostoliitolle antamasta avusta, käytössä ja suunnitteilla olleista asejärjestelmistä, lentoyksiköiden dislokaatiosta sekä lentokenttien ja tukikohtien yksityiskohtaisista järjestelyistä. Jotkut olivat asemansa vuoksi tietoisia myös ilmasotataktiikasta ja tulevista hyökkäysaikeista.[724]

Vankeja saatiin myös maarintamalta. Esimerkiksi helmikuun alussa 1942 otettiin kiinni desantteja, jotka kertoivat vihollisen arvioivan, että Porvoossa sijaitsee jokin suomalaisten esikunta. Ilmeisesti tästä syystä kaupunkia pommitettiin esimerkiksi 7. helmikuuta. Osa kuulusteluista kohdistui Päämajan valvontaosaston elimien hallussa olleisiin vakoilijoihin ja yliloikkareihin, joille tiedustelun edustajat saivat esittää omia kysymyksiään.[725]

Kun vankeja saatiin aikaisempaa vähemmän, korostui kuulustelutoimiston työssä ja laajemmin kuulustelutiedustelussa sotasaalisasiakirjojen tutkiminen. Neuvostoliitto muutti lokakuun alusta 1942 kenttäpostinumeroitaan, mutta suomalaiset saivat suhteellisen nopeasti omin toimin ja saksalaisilta saadun materiaalin avulla selvitettyä uuden numeroiden muodostamisperiaatteen. Peitenumeron kaksi ensimmäistä merkkiä viittasivat rintama-tason yhtymään, joita Suomen vastaisella rajalla oli tuolloin kolme. Loppujen peitenumeron merkkien perusteella pystyttiin päättelemään jopa komppaniatasolle asti, mukaan lukien joukon aselaji, mistä joukosta oli kyse. Tähän työhön riitti sotasaaliiksi saatu kirje tai postikortti, jonka varsinaisella asiasisällöllä ei ollut juurikaan merkitystä. Kenttäpostinumeroiden seuranta helpotti merkittävästi rintamalla tapahtuneiden joukkosiirtojen toteamista. Postin sisällöstä oli pääteltävissä esimerkiksi

[722] Päämaja tiedusteluosasto N:o 9125 Sotavankien erikoiskuulustelu 16.10.43/Tied.1/sal/T-4945/4. KA; Päämaja tiedusteluosasto N:o 2271 Er.p 4:n yksikköjen toiminta-alueet 15.11.43/Ia/g/sal/T-4941/5. KA; Aunuksen ryhmän esikunta N:o 5533 27.11.1943/Op.II/O sal./T-4945/4. KA; Päämaja tiedusteluosasto N:o 88 Tietoja uusista sotavangeista 9.12.1943/3/sal./T-4941/5. KA; Geust (2008), s. 84–86.
[723] Geust (2008), s. 79.
[724] Geust (2008), s. 81–82.
[725] Osasto 9456 N:o 477 Tiedot agentti Lampisen alustavasta kuulustelusta 10.7.41/sal./T-2264/12. KA; Päämajan tiedusteluosasto 1 Os.Ku N:o 886 Lähete 91 24.12.1941/sal./T-2264/12. KA; Tuompo (1969), s. 108; Panschin (2018), s. 272.

joukkojen mielialaan liittyviä asioita. Näitä postikortteja ja kirjeitä kenttäpostinumeroineen löytyy tiedustelun arkistoista Kansallisarkistossa.[726]

Sotasaalisasiakirjoista saatiin operatiivisesti merkittäviä tietoja, kuten tiedot joukkojen ohjesäännön määrävahvuutta pienemmistä vahvuuksista. Pudotetuista lentokoneista saatiin haltuun koodikirjoja, käskyjä ja karttoja. Vihollisilmavoimat vaihtoivat tunnuksensa ja koodinsa säännöllisesti ja erityisesti konemenetysten jälkeen, mutta silti vanki- ja sotasaalistietojen avulla päästiin kiinni salakielikoodien ja radioliikenteen rakenteeseen.[727]

Sotasaalismateriaalista oli joskus hyötyä myös tiedustelun oman toiminnan kehittämisessä. Esimerkiksi eräs kaukopartioveteraani kertoi, että suurten talvipartioiden noudattama tekniikka, jossa latua avattiin vuorotellen partioon kuuluneiden joukkueiden kesken, ja joukkueen sisällä edelleen vuorotellen, perustui viholliselta haltuun saatuun opaskirjaseen.[728]

Tietojen välittämiseksi kuulustelutoimiston keskeinen tehtävä oli erilaisten raporttien laatiminen. Asemasotavaiheessa ryhdyttiin laatimaan noin viikon välein julkaistuja koonnosraportteja. Noin viisisivuisten koonnosten aiheet riippuivat luonnollisesti vankien kertomista tiedoista. Jokainen kuulustelu raportoitiin myös erikseen, ja koonnosraportissa oli viite alkuperäisraportteihin.[729] Koonnosraporteilla näytetään saavutetun se, että samasta teemasta suurin piirtein samaan aikaan kertoneiden vankien tietoja voitiin yhdistellä kokonaisuudeksi. Toisaalta usein raportoitiin vain yksittäisen vangin kertomuksen pääkohdat tiivistetysti. Näihin raportteihin ei yhdistelty muilla keinoilla saatuja tai olemassa olleita tietoja.

Erillisenä raportointitehtävänä kuulustelutoimistoa käskettiin syksyllä 1943 laatimaan selostus ”Venäjän vakoiluorganisaatiosta ja vakoilukoulutustavoista.”. Pääasiassa sotasaalispapereiden perusteelta tehty selvitys oli lopulta 13-sivuinen.[730] Luvussa 4.3 esitettävällä tavalla kuulustelutoimisto osallistui myös Neuvostoliiton tietotoimiston radioitujen sotaraporttien käännöstyöhön. Muut kuin kuulusteluihin liittyvät raportointitehtävät vaikuttavat kuulustelutoimiston tehtäväkenttään sopimattomilta. Mahdollisesti niitä annettiin, koska toimistossa oli kielitaitoista ja tilanteen tasalla olevaa henkilöstöä, ja vankien määrän ollessa asemasotavaiheessa maltillinen niihin oli myös aikaa.

Mainittakoon, että sotavankeja hyödynnettiin myös kielitieteellisesti. Niin Päämajan tiedustelutoimiston palveluksessa olevia kuin muualta Suomesta paikalle saapuneita kielentutkijoita kävi haastattelemassa vankeja, jotka puhuivat esimerkiksi votjakkia,

---

[726] Päämaja tiedusteluosasto Tied.pvk. N:o 1827 Katsaus vihollistilanteen kehitykseen 9.10.-25.10.42 25.10.1942/III/sal./T-3764/4-6. KA; Niinin lausunto kevään ja kesän 1944 tapahtumista (todennäköisesti Jukka L. Mäkelän tekemä haastattelu), päiväämätön, Jukka L Mäkelän pikkukokoelma Pk-1307/2. KA; Päämaja tiedusteluosasto Venäläiset asiakirjat, sotasaaliskirjeet (1943)/T-3571/1. KA; Päämaja tiedusteluosasto Venäläiset asiakirjat, sotasaaliskirjeet (1943)/T-3571/2. KA; Mäkelä (1965), s. 87–88; Saukkonen (1973), s. 132. Mäkelän muistiinpanoista ei käy ilmi, onko lausunno antanut Aarno vai Risto Niini.
[727] Marttinen, haastattelu (1983), s. 9; Geust (2008), s. 82.
[728] Turunen (2020), s. 81.
[729] Päämaja tiedusteluosasto 8 kappaletta raportteja ”Yhteenveto sv.- ja asiakirjatiedoista”, julkaistu 22.10.-25.12.1943/II/sal./T-15809/1. KA.
[730] Marttinen, haastattelu (1983), s. 9–10.

shooria ja girilliä. Haastatteluiden ja muistiinpanojen perusteella julkaistiin myöhemmin tutkimuksiakin.[731]

Merivoimat sukellusvenejahdissa – vedenalainen valvonta alkaa

Asemasotavaiheessa asetelmaa meririntamalla määritti saksalaisten operaatio Barbarossan myötä syntynyt tilanne, jossa Neuvostoliiton Itämeren laivasto oli suljettu Suomenlahden pohjukkaan. Tilanne jatkui käytännössä lähes muuttumattomana aselevon solmimiseen asti. Talviaikaan vihollislaivaston toiminta merellä oli hyvin vähäistä. Kesällä 1942 sen onnistui lähettää sukellusveneitä Itämerelle suomalaisten ja saksalaisten yhdessä laskemien ja valvomien miinotteiden läpi, mutta seuraavana kahtena kesänä sekään ei onnistunut käyttöön otettujen sukellusveneverkkojen vuoksi. Suomelle tilanne oli merkittävä, koska esimerkiksi vuoden 1942 jälkimmäisellä puoliskolla 44 prosenttia Suomen ulkomaanliikenteestä kulki merireittiä pitkin. Merivoimien yksi tehtävä oli saattaa ja suojata tätä liikennettä.[732]

Asemasotavaiheessa Merivoimien käytössä oli erilaisia kykyjä tietojen hankkimiseksi. Kesään 1942 mennessä suomalaisiin sukellusveneisiin oli asennettu uudet kuuntelulaitteet, mutta meriolosuhteiden takia niiden tehokas ja tarkoituksenmukainen käyttö vihollisen sukellusveneiden etsintään rajoittui yöaikaan. Merisodassakin saatiin ajoittain vankeja kuulusteltavaksi, kun upotetun aluksen miehistö käytiin keräämässä kellumasta oman aluksen kyytiin. Merivoimien käytössä oli 6. Lentolaivueen tiedustelukoneet ja se käytti omia pinta-aluksiaan viholliskohteiden, kuten esimerkiksi Lavansaaren sataman tiedusteluun. Päivittäinen koosten Merivoimien keräämistä tiedoista välittyi jo talvisodassa käytössä olleessa raportissa Tiedustelutiedoitus.[733]

Toukokuussa 1942 Merivoimien esikunta käski laivaston ja lentojoukkojen yhteistoiminnasta. Noin 50-sivuissa käskyssä käsiteltiin muutaman sivun verran myös tiedustelua. Merilentotiedustelua luonnehdittiin nopeasti suunnattavaksi kyvyksi, jonka tiedot useimmiten saatiin radioteitse myös nopeasti käyttöön. Toisaalta sen hyödyntäminen oli riippuvaista esimerkiksi sää- ja valaistusolosuhteista sekä ilmatilanteesta. Tiedustelukeinona lentotiedustelu ei ollut salattavissa tiedustelukohteelta eikä yhtä kohdetta pystytty seuraamaan kovin pitkään. Keskeistä toiminnan onnistumiselle oli koulutettu henkilöstö, joka kykeni tekemään havaintoja olennaisista asioista. Käytössä olleiden SB- ja Dornier-tiedustelukoneiden katsottiin soveltuvan meritiedusteluun välttävästi. Koneiden toiminta-aika ei ollut kovin pitkä ja rannikon lentokenttäverkoston harvuus rajoitti tiedustelun toimintasädettä. Vihollisen alusten tiedustelusta todettiin, että vaikka lentokoneissa oli kyky kuvata kohteet, oli kuvien kehittämiseen ja toimittamiseen kuluva neljästä kahdeksaan tunnin aika usein turhan pitkä. Aistihavaintojen

[731] Nissilä, Viljo & Aulis Joki: haastattelu 20.4.1983, STM-kerho 1983–1987/Päämajan tiedustelutoimiston asevelikerhon eli ns. STM-kerhon haastatteluaineisto/2.2.1995, Pk-2054, s. 12–14. Haastattelun litteroinnista ei paikoitellen pysty erottelemaan, kumman haastateltavan kertomasta on kyse.
[732] Merivoimien esikunta operatiivinen osasto No 3233 Verkkosulun vartiointi 9.9.1944/Op.2sal./T-14282/10. KA; Ekman (1981), s. 31–33, 161, 163–164, 166–167, 179, 241.
[733] Merivoimien esikunta operatiivinen osasto N:o 214 Tiedustelutiedoitus N:o 781 19.1.1944/Op.1sal./T-14282/10. KA; Merivoimien esikunta operatiivinen osasto N:o 902 Tiedustelutiedoitus N:o 837 15.3.1944/Op.1sal./T-14282/10. KA; Merivoimien esikunta operatiivinen osasto N:o 1202 Tiedustelutiedoitus N:o 859 6.4.1944/Op.1sal./T-14282/10. KA; Merivoimien esikunta operatiivinen osasto N:o 1397 Tiedustelutiedoitus N:o 879 19.4.1944/Op.1sal./T-14282/10. KA; Merivoimien esikunta operatiivinen osasto N:o 2060 Tiedustelutiedoitus N:o 927 13.6.1944/Op.1sal./T-14282/10. KA; Ekman (1981), s. 175–177, 198–201, 230–231.

kohdalla painotettiin ilmoitettujen tietojen arviointia, sillä esimerkiksi havaitsijan kokemattomuuden vuoksi niissä saattoi olla virheitä.[734]

Käskyssä ohjattiin tietojen hankkimista varsin seikkaperäisesti. Tiedustelukohteena olivat vihollisen pinta-alukset, sukellusveneet ja kiinteät kohteet. Aluksista tiedustelijan piti pystyä raportoimaan paikka, kulkusuunta, nopeus sekä käynnissä oleva toiminta. Ainakin pinta-alusten alusluokka tai jopa alusyksilö piti pystyä erottamaan. Sukellusveneiden tunnistaminen todettiin hyvin haastavaksi ilmasta käsin. Tukikohtien tiedustelussa maaston ja ilmatorjunnan kohteelle antama suoja vaikutti paljon tiedustelun mahdollisuuksiin. Esimerkkeinä erilaisista kohteista mainittiin suomalaisten ja saksalaisten tuolloin jo valtaamat Suursaari, Paldisk ja Tallinna. Koska tukikohdissa oli yleensä paljon aluksia ja muuta toimintaa, ne oli pyrittävä kuvaamaan, jotta tarkemmat havainnot pystyttiin tekemään jälkeenpäin. Kohteita ei pystytty valvomaan jatkuvasti, mutta ajallista peittoa pyrittiin saamaan aikaan toistuvilla lennoilla samaan kohteeseen. Lentotehtävään lähtö onnistui varsin nopeasti, sillä lentovalmiudessa olevan koneen lähtövalmius oli enintään 10 minuuttia, hälytysvalmiudessa olevan noin 30 minuuttia sekä lepovuorossa olevalla kesällä noin 1,5–2 tuntia ja talvella 2,5–3 tuntia.[735]

Merivoimien tiedustelulennot liittyivät usein sen omien operaatioiden suunnitteluun. Esimerkiksi marraskuussa 1942 lentäjä varmensi iltalennolla, että Lavansaaren satamaan oli saapunut tykkivene ja viisi raivaaja-alusta. Kohde arvioitiin riittävän arvokkaaksi aikaisemmin suunnitellulle operaatiolle, joka käynnistettiin saatujen tietojen perusteella. Operaatio toteutettiin moottoritorpedoveneillä, joita Merivoimat käyttivät myös omaan taktiseen tiedusteluunsa merialueille. Tiedustelutehtäviä suorittaneita venemiehistöjä alettiin kutsua merisisseiksi.[736]

Jatkosodan aikana Merivoimien tiedonhankintakyky kehittyi, kun käyttöön otettiin ensimmäiset vedenalaisen valvonnan järjestelmät eli vesikuunteluasemat. Suomalaisten asemat sijaitsivat Suursaaressa ja Porkkalan edustalla Kallbådassa, minkä lisäksi saksalaisilla oli yksi asema Vaindloon saarella noin 40 kilometriä Suursaaresta lounaseen. Raporttien perusteella valvontahavaintoja saatiin vuosien 1943–1944 aikana harvakseltaan. Usein havainnot ilmoitettiin karkeasti esimerkiksi ilmansuuntina suhteessa Suursaareen, Tytärsaariin tai Someriin. Joskus havainto pystyttiin päättelemään sukellusveneeksi, mutta usein alustyyppiä ei pystytty tunnistamaan äänten perusteella.[737] Vedenalainen valvonta oli varmasti tervetullut uusi suorituskyky, mutta merkittävän

---

[734] Merivoimien esikunta No 1455 Laivastovoimien ja Lentojoukkojen Yhteistoimintaohjeet (LLe.Yt.O) 8.5.1942/Op.3.sal./T-20098/1. KA.

[735] Merivoimien esikunta No 1455 Laivastovoimien ja Lentojoukkojen Yhteistoimintaohjeet (LLe.Yt.O) 8.5.1942/Op.3.sal./T-20098/1. KA.

[736] Karhunen (1971), s. 34–59.

[737] Päämaja tiedusteluosasto Tied.pvk. N:o 2880 Vihollistilannetiedoitus N:o 64 2.9.1943/Tied.1/sal./T-15809/1. KA; Päämaja tiedusteluosasto Tied.pvk. N:o 3410 Katsaus vihollistilanteen kehitykseen No 17 26.8.-10.9.1943 10.9.1943/II/sal./T-4945/6 KA; Päämaja tiedusteluosasto Tied.pvk. N:o 4970 Vihollistilannetiedoitus N:o 102 10.10.1943/Tied.1/sal./T-15809/1. KA; Päämaja tiedusteluosasto Tied.pvk. N:o 5780 Katsaus vihollistilanteen kehitykseen No 20 11.10.-25.10.1943 25.10.1943/II/sal./T-4945/6 KA; Päämaja tiedusteluosasto Tied.pvk. N:o 7580 Vihollistilannetiedoitus N:o 156 3.12.1943/Tied.1/sal./T-15809/1. KA; Päämaja tiedusteluosasto Tied.pvk. N:o 8150 Vihollistilannetiedoitus N:o 168 15.12.1943/Tied.1/sal./T-15809/1. KA; Päämaja tiedusteluosasto Tied.pvk. N:o 910 Vihollistilannetiedoitus N:o 205 21.1.1944/Tied.1/sal./VTT-1/32. KA; Ekman (1981), s. 207; Tammisalo, Mikael: *Valvontakomission työkalusta puolueettomuusvartioinnin etulinjaan – Suomen merivalvonnan kehitys vuosina 1944–1960* (pro gradu). Maanpuolustuskorkeakoulu. 2018, s. 37.

itsenäisen tiedustelukeinon sijaan sen rooli oli enneminkin tuottaa havaintoja, jotka pyrittiin varmentamaan esimerkiksi radio- tai lentotiedustelulla.

Merivoimat seurasi tarkkaan Leningradin ja Viron suunnalla toimineita Neuvostoliiton meri-ilmavoimia. Esimerkiksi toukokuun 1944 raportissa käsiteltiin Itämeren laivaston, Laatokan laivueen, Leningradin rintaman ja Kaukotoimintailmavoimien käyttämiä lentokenttiä sekä niiden konetyyppejä ja -määriä. Raportti jaettiin rannikkojoukoille sekä tiedoksi Päämajan tiedustelutoimiston merivoimajaokselle ja Jaos V:n kapteeniluutnantti Auliolle.[738] Kohteiden perusteella osa tiedoista oli todennäköisesti Merivoimien itse hankkimia, mutta epäilemättä tiedot perustuivat myös radiotiedustelutietoihin. Toisin sanoen sen sijaan, että Merivoimat olisi vain tuottanut tietoa esimerkiksi Päämajan tiedustelutoimiston käyttöön, sillä todennäköisesti oli myös omia seuranta- ja raportointivelvoitteita. Todennäköisesti nämä koordinoitiin Päämajan tiedustelutoimiston merivoimajaoksen kanssa samaan tapaan kuin ilmavoimajaoksen ja Ilmavoimien kesken.

Merivoimien kautta välittynyt kuva Neuvostoliiton laivastolle aiheutetuista tappioista oli ajoittain todennäköisesti virheellinen. Kun Ilmavoimat hyökkäsi vihollisen sukellusveneitä vastaan, ei meren pinnalle ilmestyneiden öljyläikkien perusteella aina ollut varmuutta oliko kohde uponnut vai ainoastaan vaurioitunut. Esimerkiksi heinäkuussa 1942 lentäjät ilmoittivat tuhonneensa kymmenen sukellusvenettä. Merivoimien esikunta oli arviossaan varovaisempi ja kirjasi vihollisen tappioiksi kuusi sukellusvenettä, mutta todellisuudessa se oli menettänyt vain yhden. Elokuun lopulla Merivoimien esikunta arvioi upotusten kokonaismääräksi 20–24, joka olisi ollut valtaosa kaikista vihollisen käytössä olleista 30 sukellusveneestä. Ekmanin kuvaus virheellisesti muodostuneesta kuvasta vihollisen tappioista tuntuu erikoiselta, mutta Merivoimien esikunnan keväällä 1942 visuaalihavaintoihin painottuneesta lentotiedustelusta lausuman perusteella se on täysin mahdollinen. Tappiohavaintojen teossa kehityttiin ja myöhemmin sodan aikana ilmoitetut tappiot olivat lähempänä todellisuutta.[739]

Ilmavoimiin radiotiedustelu lentotiedustelun rinnalle

Ilmavoimien esikunta siirtyi asemasotavaiheessa Mikkelistä Helsinkiin, mikä vähensi ja vaikeutti yhteistoimintaa Päämajan tiedustelun kanssa. Päävastuun Päämajan lentotiedustelutarpeiden toteuttamisesta kantoi edelleen Ilmavoimien alainen Lentorykmentti 4. Useimmiten rykmentin kalusto mahdollisti aluekuvausten toteuttamisen lentotehtävän aikana. Kesällä 1942 rykmentin alaisuuteen Onttolaan perustettiin tiedustelulentojen kuvien tulkinnasta vastannut Lentojoukkojen keskuskuvalaboratorio. Kesään 1942 mennessä rykmentin kokoonpano kasvoi neljään laivueeseen siten, että Lentolaivueet 42, 44 ja 46 toteuttivat sekä tiedustelu- että pommituslentoja ja Lentolaivue 48 toteutti rykmentin sisäisen jatkokouluttamisen tehtäviä. Pommituslentojen tiedusteluarvo oli vaihteleva, koska niiden aikana tehtyjen aistihavaintojen luotettavuus saattoi vaihdella olosuhteiden tai havainnoitsijan kokemuksen vuoksi.[740]

---

[738] Merivoimien esikunta operatiivinen osasto N:o 1676 Ilmavoimat Pietarin-Viron suunnalla 17.5.1944/Op.1.sal./T-24581/1. KA.

[739] Merivoimien esikunta No 1455 Laivastovoimien ja Lentojoukkojen Yhteistoimintaohjeet (LLe.Yt.O) 8.5.1942/Op.3.sal./T-20098/1. KA; Ekman (1981), s. 171–172.

[740] Merivoimien esikunta No 1455 Laivastovoimien ja Lentojoukkojen Yhteistoimintaohjeet (LLe.Yt.O) 8.5.1942/Op.3.sal./T-20098/1. KA; Päämaja operatiivinen osasto Havaintoja LentoR 4:stä Joensuussa 16.–17.6.1942/sal/Pk-1493/4. KA; Jokinen (1969), s. 35; Juhola, Paulaharju & Strömberg (2004), s. 68, 146.

Lentorykmentti 4:n Blenheim- ja Dornier-koneet oli varustettu radiolaitteilla. Lentolaivue 44:n käyttämissä Blenheimeissä radiot olivat sellaiset, että tietojen ilmoittaminen ja yhteydenpito esimerkiksi omiin ilmapuolustusjoukkoihin onnistuivat lennon aikana. Sen sijaan lentolaivue 46:n Dornier-koneiden saksalaisradiot eivät teknisten ominaisuuksien vuoksi mahdollistaneet yhteydenpitoa omiin hävittäjiin tai ilmavalvontaverkkoon lennon aikana.[741] Erot viestivälineissä vaikuttivat siihen, millaiseksi tiedon kulun viive muodostui ja jälkimmäisessä tapauksessa tiedustelutiedot olivat todennäköisesti saatavilla vasta lennon jälkeen.

Tiedon kulun viiveseen ei vaikuttanut ainoastaan viestivälineistö vaan kuvauslentojen jälkeinen kuvien kehittäminen ja tulkinta. Asemasodan aikana viive tiedustelulennosta tietojen ilmoittamiseen Onttolasta rintamavastuussa oleviin sotatoimiyhtymiin oli kuvien stereotutkimukseen käytetyn ajan vuoksi noin viikko. Sotatoimiyhtymien esikuntien tykistöosastolla oli omaa kykyä kuvien tulkintaa, mitä puolestaan Päämajan tiedustelulla ei ollut. Tulkintaa ei voitu tehdä tyhjiössä vaan se edellytti muun muassa rintamatilanteen tuntemusta. Onttolasta alustavat havainnot pystyttiin ilmoittamaan puhelimitsekin, mutta toimintatapa ei vakioitunut sellaiseksi asemasodan aikana. Keväällä 1944 viive oli jo huomattavasti pienempi sotatoimiyhtymien saadessa kuvasarjat tutkittavakseen noin vuorokaudessa ja kuvien tulkinnankin kestäessä enintään joitain päiviä. Kaikkiaan jatkosodan aikana otettiin noin 100 000 ilmakuvaa tiedustelu- ja kartoitustarkoituksessa, joista huomattavin osa perustui kenttätykistön tarpeisiin.[742]

Pääosan asemasotavaiheesta tiedustelulentoja pyrittiin ulottamaan niin kauas kuin mahdollista. Suorituskyky parani sotasaaliiksi saatujen neuvostoliittolaisten Petljakov PE-2-koneiden johdosta. Asemasodan ajan oli voimassa yleismääräys toteuttaa eri rintamasuuntien aluekuvaukset syksyisin ja keväisin ennen kelirikkoa. Yksittäisiä tiedustelulentoja tehtiin Karjalan kannaksen lisäksi Aunukseen, Itä-Karjalaan ja Arkangelin radalle. Syvyydestä hankittiin tietoja lähinnä Päämajan tarpeisiin. Esimerkiksi elokuussa 1942 noin 4,5-tuntisen tiedustelulentolennon tehtävänä oli kaukopartioilta viholliskuljetuksista saatujen ennakkotietojen perusteella kuvata Arkangelista Vologdaan johtava rautatie. Kapteenina toiminut kapteeni Esko Ahtiainen muisteli loppulennon, jälleen kerran, sujuneen liukulennossa, koska pitkän lennon johdosta polttoaine loppui kesken. Myös Muurmannin rataa kuvattiin säännöllisesti tiedustelulennoilla.[743]

Asemasotavaiheessa lentotiedustelulla hankittiin tietoja erilaisista kohteista. Ilmasta käsin voitiin havaita esimerkiksi vihollisen asemissa ja ryhmitysalueilla tapahtuneita muutoksia, uusien teiden ja rautateiden rakentamisia sekä kaukopartioiskun kohteena olleen rautatien kunto iskun jälkeen. Myös liikkuvasta vihollisesta saatiin toisinaan havaintoja kuten yksittäisistä junista tai rintamalle suuntautuneista ajoneuvokolonnista keväällä ja kesällä 1944.[744]

---

[741] Päämaja operatiivinen osasto Havaintoja LentoR 4:stä Joensuussa 16.–17.6.1942/sal/Pk-1493/4. KA.
[742] Jokinen (1969), s. 35–36; Juhola, Paulaharju & Strömberg (2004), s. 71–77, 129–131, 182–187, 204–209.
[743] Karhunen (1971), s. 119–121, 151–153; Juhola, Paulaharju & Strömberg (2004), s. 57–58.
[744] Päämaja tiedusteluosasto Tilannetiedoitukset aikavililtä 1.1.-31.12.1942 (nro:t 195–559) T-2212/1 (1.1.-30.1.1942), T-2212/2 (1.2.-13.3.1942), T-2212/8 (13.3.-16.4.1942), T-2212/9 (17.4.-21.5.1942), T-2212/10 (22.5.-25.6.1942), T-3764/8B-9 (26.6.-12.7.1942), T-3764/7-8A (13.7.-24.7.1942), T-3764/8B-9 (25.7.-24.8.1942), T-3764/10-11A (25.8.-12.11.1942), T-3764/8B-9 (joitakin lokakuun numeroita sekä 13.11.-31.12.1942) /sal/ KA; Kokoelma VTT-1/31 (1.7.-31.12.1943), VTT-1/32 (1.1.1944-31.5.1944), VTT-1/33 (1.6.1944-19.9.1944). KA.

Tiedustelulentoja tehtiin varsinaisen vihollistiedustelun lisäksi oman suunnitellun toiminnan tueksi. Esimerkiksi toukokuussa 1943 tiedustelutehtävänä oli valokuvata Uikujärven ja Onegan alueella järvien ranta-alueita sen selvittämiseksi, mille järville kaukopartioita voitaisiin toimittaa vesitasolentokoneilla.[745]

Asemasotavaiheessa myös radiotiedustelukykyä käytettiin vihollisen ilmatoiminnan tiedusteluun, mikä tapahtui sodan loppuvaiheessa Ilmavoimien alaisuudessa. Vaikka vihollisen ilmatoimintaan oli kohdistunut radiokuuntelua jo aikaisemminkin, perustettiin loppuvuodesta 1942 Päämajan radiopataljoonan alaisuuteen ilmatoimintaan keskittynyt radiotiedustelukomppania, joka tosin saavutti kalustohankinta- ja koulutussyistä täyden suorituskykynsä vasta syksyllä 1943. Komppania laajennettiin Ilmavoimien radiopataljoonaksi maaliskuussa 1944. Pataljoonan muodostaminen ei liittynyt kevällä käynnistyneisiin tiedustelun tehostamistoimiin vaan se oli pitkäjänteisen kehitystyön tulos.[746]

Jo loppuvuodesta 1943 saatiin tuloksia, kun puheliikennettä kuuntelemalla voitiin muodostaa osittainen käsitys lähialueella toimineista ilma-armeijoista. Suuntimiskyky sen sijaan ei ollut kovin hyvä ja paikannusetäisyyden raja oli noin 200 kilometrissa Leningradin alueelle ja Suomenlahdelle. Tiedonkulun viive oli hyvien viestiyhteyksien ansiosta pieni, joten vihollisen puheliikenteestä pystyttiin saamaan tietoja esimerkiksi liikkeellä olleen lentomuodostelman suuruudesta, toimintakohteesta ja lentoprofiilista. Usein omat hävittäjät ehdittiin hälyttää lentokentiltä torjuntalennoille ennen pommitusmuodostelmien ehtimistä kohteilleen. Sähkötysliikenteen kuuntelulla puolestaan päästiin kiinni Neuvostoliiton kaukotoimintailmavoimien toimintaan. Kun tulevan pommitustehtävän käskytyksen, valmistelun ja toteutuksen rakenne ja aikautus selvisivät, pystyttiin helmikuusta 1944 alkaen usein varoittamaan esimerkiksi Kotkaa tai Helsinkiä vastaan valmistelluista pommituksista.[747]

Ilmavoimien radiotiedustelun voimakasta kehittämistä edelsi lyhyt kokeilu ilmavalvontatiedustelusta, jossa lähetettiin kaukopartioita vihollisen lentokenttien läheisyyteen. Näin pyrittiin hankkimaan ennakkotieto vihollisen lento-osaston liikkeelle lähdöstä omien torjuntakoneiden hälyttämiseksi. Maalis-kesäkuussa 1942 järjestetyn kurssituksen jälkeen Osasto Hartikaiseksi nimetty joukko lähetti yhteensä viisi partiota, jotka toimivat heinä-syyskuun aikana Sorokka-Uikujärvi aluella. Toiminnassa hyödynnettiin tiedustelutoimiston alatoimistojen partiohenkilöstöä. Vaikka osa partioista onnistuikin tähystämään käskettyjä lentokenttiä kaukaa joidenkin päivien ajan – yksi jopa 13 vuorokautta –, ei kokeilu kokonaisuutena onnistunut. Partiot joutuivat vartiointijärjestelyiden vuoksi pysyttelemään kaukana kentistä, jolloin varmaa kokonaiskuvaa esimerkiksi lentokonemääristä ei pystytty muodostamaan. Suurin puute oli päätehtävässä eli ilmavalvontahavaintojen viestittämisessä, kun näiden aikakriittisten tietojen välittämisessä ei kyetty saavuttamaan vähimmäisvaatimukseksi asetettua 70 prosentin viestitysvarmuutta. Siirtymisiensä yhteydessä partiot keräsivät Rukajärven ja Maaselän suuntien rintamajoukoille hyödyllisiä tietoja.[748]

---

[745] Karhunen (1971), s. 119–121, 151–153.
[746] Lehtonen, Lauri: Ilmavoimien radiotiedustelu jatkosodassa artikkeli teoksessa *Sotahistoriallinen aikakauskirja 27*. Suomen sotahistoriallinen seura. Helsinki. 2008, s. 137–169; Pajunen, Jussi: *Ilmatähystyspalveluksesta alueelliseen ilmavalvontaan. Suomen ilmavalvonnan kehittäminen 1930–1942* (väitöskirja). Maanpuolustuskorkeakoulu. Helsinki. 2017, s. 371–372; Lehtonen, Liene & Manninen (2016), s. 135–136.
[747] Lehtonen (2008), s. 137–169.
[748] Saressalo (2010), s. 241–252; Pajunen (2017), s. 359–368.

Asemasotavaiheen ilmatiedustelusta mainittakoon vielä operatiivisen osaston vuoden 1941 lopussa tiedustelujaostolle tekemä esitys, että Suomen ja Ruotsin ilmavalvontapalvelukset ryhtyisivät yhteistyöhön. Tarkoituksena oli välittää tietoja suomalaisten, ruotsalaisten, saksalaisten ja tuntemattomien koneiden liikkeistä kahdella erillisellä valvonta-alueella Kristiinankaupunki-Sundsvall-linjan pohjois- ja eteläpuolella. Käytännön toiminta edellytti yhteisen ruutukartan luomista, johon tukeutuen voitaisiin ilmoittaa kirjaimin ja numeroin koodattuja sanomia, joiden sisällöstä kävisi ilmi koneen kansallisuus, konetyyppi, moottorityyppi, lentoreitti ja -korkeus, havaintoaika sekä mahdolliset lisäselvitykset. On arvioitu, että suomalaiset näkivät tässä mahdollisuuden saada lisää tietoja Saksan toiminnasta. Todennäköisesti toiminta ei ainakaan vuoden 1942 loppuun mennessä kehittynyt mahdollisia satunnaisia viestejä kummoisemmaksi.[749]

Päämajan tiedustelutoimiston ilmavoimajaos sai Ilmavoimien esikunnasta päivittäin yhteenvedon omasta lentotoiminnasta mukaan lukien tiedustelutulokset, kuten lentotähystyshavainnot. Ilmoitusta kutsuttiin Ilmavoimien Bertta-ilmoitukseksi. Lentotehtävän suorittanut yksikkö ilmoitti lentotiedustelutulokset myös suoraan tiedustelupyynnön esittäneelle joukolle yksityiskohtaisena suoritusilmoituksena.[750]

Yksittäisten tiedustelutehtävien havaintoilmoitusten lisäksi Ilmavoimien esikunta välitti tietoja vihollisen lentotoiminnasta myös koosteraportteina. Alkuvuodesta 1944 niitä julkaistiin harvakseltaan mutta kesällä keskimäärin kuukausittain. Katsaus jaettiin ilmavoima- ja ilmapuolustusjoukkojen lisäksi Päämajan operatiiviselle ja tiedusteluosastolle sekä Ilmavoimien eri joukkoihin asettamille yhteysupseereille.[751]

Saksalaisyhteistyön kautta tärkeitä tietoja suursodasta

> *"Saksalaisten tiedonannoissa vankitietojen perusteella itsepäisesti esiintyneen 262.D:n olemassaoloon Louhen suunnalla ei ole saatu mitään vahvistusta. Tieto lienee katsottava perättömäksi."*[752]

Jatkosotaa kohti tiivistynyt tiedusteluyhteistyö saksalaisten kanssa jatkui asemasotavaiheessa. Saksalaisten kanssa vaihdettiin tietoja sekä Helsingissä että Mikkelissä. Helmikuusta 1943 alkaen eversti Joel Walldén toimi tiedustelujaoston päällikön apulaisena ja hänen tehtävänään oli valvoa ja pitää yhteyttä Büro Cellariukseen Helsingissä. Mikkelissä yhteistoiminta oli kiinteää, sillä tiedusteluosaston muutamia henkilöitä käytännössä työskenteli saksalaisten toimistossa. Kyseessä oli Erfurthin esikunnan yhtey-

---

[749] Päämaja operatiivinen osasto No 1043 Tiedustelujaostolle 12.12.41/Op. 3/I sal/T-15720/7. KA; Pajunen (2017), s. 408–410.

[750] Strömberg, Georg-Erik: haastattelu 7.6.1983, STM-kerho 1983–1987/Päämajan tiedustelutoimiston asevelikerhon eli ns. STM-kerhon haastatteluaineisto/2.2.1995, Pk-2054, s. 7.

[751] Ilmavoimien esikunta YE-osasto N:o 56 Havaintoja vihollisen ilmatoiminnasta ajalla 21.11.-20.12.43 8.1.1944/Ye.3/3b.sal./T-14282/10. KA; Ilmavoimien esikunta YE-osasto N:o 379 Havaintoja vihollisen ilmatoiminnasta ajalla 21.12.43-20.1.44 7.2.1944/Ye.3/3b.sal./T-14282/10. KA; Ilmavoimien esikunta YE-osasto N:o 950 Havaintoja vihollisen ilmatoiminnasta ajalla 21.1.-29.2.1944 14.3.1944/Ye.3/3 b./sal./T-14282/10. KA; Ilmavoimien esikunta YE-osasto N:o 1250 Havaintoja vihollisen ilmatoiminnasta ajalla 1.-31.3.1944 10.4.1944/Ye.3/3 b,sal./T-14282/10. KA; Ilmavoimien esikunta YE-osasto N:o 1646 Havaintoja vihollisen lentotoiminnasta huhtikuulta v. 1944 12.5.1944/Ye.3/3 b,sal./T-14282/10. KA; Ilmavoimien esikunta YE-osasto N:o 2150 Havaintoja vihollisen lentotoiminnasta toukokuulla 1944 14.6.1944/Ye.3/3b.sal./T-14282/10. KA; Ilmavoimien esikunta YE-osasto N:o 2550 Havaintoja vihollisen lentotoiminnasta kesäkuulla 1944 12.7.1944/Ye.3/3 b,sal./T-14282/10. KA.

[752] Päämaja tiedusteluosasto Tied.pvk. No 9745 Katsaus vihollistilanteen kehitykseen 6.5.-19.5.1942 20.5.1942/sal./T-2264/3. KA.

dessä toiminut Büro Cellariuksen alatoimisto, jossa suomalaiset hoitivat tulkin, kielenkääntäjän ja konekirjoittajan tehtäviä. He käänsivät suomenkielisiä asiakirjoja saksalaisille, mutta eivät päinvastoin. Mikkelissä oli käytössä kaukokirjoitin, jonka kautta Saksan OKW:n tiedotukset saapuivat. Tietoja ja arvioita vaihdettiin myös tiedustelujohtajien, esimerkiksi Paasosen ja Canariksen, tapaamisissa.[753]

Päämaja avasi syyskuussa 1943 Tallinnaan Päämajan yhteysupseeritoimiston, jonka tehtävänä oli pitää yhteyttä saksalaisiin ja välittää tietoja Suomenlahden eteläpuolisesta rintamatilanteesta. Toimistopäällikkö everstiluutnantti Ragnar Ingelius kuului tiedustelujaoston ulkomaaosaston vahvuuteen ja raportoi Päämajaan kaksi kertaa kuukaudessa. Toimiston tehtäviin kuuluivat myös Suomeen tai suomalaisiin liittyvien asioiden hoitaminen Virossa. Toimiston välittämättä tiedot muun muassa saksalaisjoukkojen toiminnasta olivat arvokkaita ensin Leningradin piirityksen murruttua 19. tammikuuta 1944 ja myöhemmin Neuvostoliiton länteen käynnistämän hyökkäyksen lähdettyä liikkeelle.[754]

Ulkomaaosaston kautta saapui muitakin saksalaisilta saatuja tietoja. Vuoden 1942 aikana everstiluutnantti Viktor Ursin välitti ainakin Päämajan operatiiviselle osastolle saksalaisilta saatuja tietoja esimerkiksi Saksan ja Neuvostoliiton välisten taisteluiden tilanteesta Baltiassa. Ursin palveli pääosan asemasotavaiheesta tiedustelujaoston ulkomaaosastossa toimistopäällikkönä ennen siirtymistään S-toimistoon. Lisäksi tiedustelutoimiston Rovaniemen alatoimistolla oli läpi jatkosodan oma yhteysupseerinsa keskeisissä saksalaisten Pohjois-Suomessa olleissa esikunnissa esimerkiksi partiotoiminnan koordinoimiseksi saksalaisten vastuulla olleella rintaman osalla.[755]

Päämajan ylimpänä yhteysupseerina pohjoisessa jatkoi eversti Oiva Willamo. Hän raportoi säännöllisesti yleisesikunnan päällikölle kenraali Heinrichsille, mutta raportit päätyivät lopulta tiedustelujaoston ulkomaaosastolle. Tehtävässään Willamolla oli mahdollisuus keskustella laajasti saksalaisten upseerien kanssa ylimmistä kenraaleista alkaen. Päämajaan välittyi tietoja saksalaisten taistelutoiminnasta niin pohjoisilla alueilla kuin muuallakin Euroopassa. Pohjoisesta tiedot tulivat säännöllisinä yksityiskohtaisina taisteluselostuksina. Saksalaiset välittivät tietoja pääasiassa avoimesti, mutta ajoittain esikunnassa järjestettiin poliittissotilaallisia tilannekatsauksia, joihin suomalaisilla ei ollut lupaa osallistua.[756]

Tyypillisesti saksalaisilta saadut tiedot kuvasivat Neuvostoliiton joukkojen sijainteja ja toimintaa. Lisäksi tietoja saatiin Neuvostoliiton sotapotentiaalista. Esimerkiksi helmikuussa 1942 Saksan maavoimien esikunnasta saatiin raportti, joka käsitteli lentokoneiden, tykkien ja tykistön ammusten, panssarivaunujen sekä käsiaseiden tuotantolaitosten kapasiteetteja ja sijainteja Neuvostoliitossa. Todennäköisesti myös saksalaisten Stalingradin taisteluista saama sotasaalismateriaali oli arvokasta suomalaisille. Aineis-

---

[753] Yli-Ketelä (ent. Ketonen), haastattelu (1983), s. 12–13; Taulamo, haastattelu (1984), s. 2; Salo, haastattelu s. 5–6, 14; Valtiollisen poliisin kuulustelu 18.9.1948 Walldén, Joel Svante/Walldén, Joel Svante a:4490/Valpo II. KA; Koskimies (2005), s. 268; Erfurth (2018), s. 87, 290, 297, 336, 446, 452, 502. Walldénin tehtävänä oli koordinoida Valtiollisen poliisin ja Päämajan valvontaosaston sekä hankkia niiden kautta mielialatietoja ylipäällikön käyttöön. Samanaikaisesti hän toimi mahdollisesti myös ulkomaaosaston sotilasasiamiestoimiston päällikkönä.

[754] Matkakertomus luutn. Marmon ja vänr. Soidinsalon komennusmatkasta Saksaan ajalla 23.1.–11.2.44/sal/T-24761/1. KA; Karjalainen (2019), s. 239, 251.

[755] ”Lokki” Puhelinluettelo N:o 4. Voimassa 10.7.41 alkaen/sal/T-21621/2. KA; Heiskanen (1991), s. 3; T.V. Viljasen päiväkirjamaisia muistiinpanoja 4.2.1942, 6.2.1942, 31.10.1942 T.V. Viljasen pikkukokoelma. Pk-1240/97. KA; Paarma (1978), s. 174.

[756] Eversti Willamon raportit (5.4.–29.7.1943)/T-19932/16. KA.

toon kuului runsaasti Stalinin antamia salaisia käskyjä, uusi käyttöön otettu koodikirja sekä uusi kaksiosainen kenttäohjesääntö. Näiden perusteella voitiin päätellä puna-armeijan toteuttamien organisaatio- ja toimintatapamuutosten laatu ja laajuus esimerkiksi divisioonien ja taistelumateriaalien käytössä.[757]

Saksalaisilta saadut tiedot eivät olleet aina luotettavia. Jo vuoden 1942 aikana havaittiin, että sekä pohjoisen että Baltian suuntia käsitelleet tiedot olivat puutteellisia tai vääriä. Eräässä tapauksessa saksalaiset kertoivat Arkangelin suunnalta suurista, jopa 200 hiihtopataljoonan joukkokeskityksistä, jotka joukot puna-armeija oli aikeissa siirtää Murmanskin alueelle. Tällaisia joukkomääriä ei pohjoiseen ilmestynyt. Baltian suunnalla käydyissä taisteluissa he eivät ilmoittaneet esimerkiksi kaikista menettämistään alueista. Kun he sitten myöhemmin valtasivat ne takaisin, ihmeteltiin Päämajassa, miksi he ilmoittivat vallanneensa alueen, joka Päämajan tilannekartoissa oli jo saksalaisten hallussa. Maaliskuussa 1944 saksalaisten radiotiedustelu ilmoitti, että Aunuksen alueelle oli lähetetty maahanlaskujoukkoja, vaikka mainittuja joukkoja saapui alueella vasta kesäkuussa. Informaation ristiriitaisuutta lisäsi se, että sodan edetessä saksalaiset pyrkivät vakuuttamaan kumppaninsa menestysmahdollisuuksistaan. Esimerkiksi lokakuussa 1943 kenraali Jodl Saksan päämajasta vakuutti, ettei Saksa ole murtumassa, Saksan armeija kestää ja Saksa ei milloinkaan syyllisty petokseen liittolaisiaan vastaan.[758]

Kevään 1944 yhteistoiminnasta luutnantti Marmo totesi, että oli hyvin erikoista, etteivät saksalaiset havainneet muun muassa Keski-Euroopan suunnalta Karjalan kannakselle irrotettujen ja kuljetettujen joukkojen siirtoja. Myös Mannerheim muisteli esimerkiksi keväällä 1944 havaitun huomattavia puna-armeijan yksiköitä koskevia ristiriitaisuuksia omien joukkojen tekemien havaintojen ja saksalaisten ilmoittamien tietojen välillä. Saksalaiset väittivät muutamien suomalaisten havaitsemien yksiköiden olevan edelleen Baltian rintamalla.[759]

Raimo Jokinen arvioi, että tapauskohtaisesti saksalaisilta saatuihin tietoihin luotettiin hieman liikaa. Tietoja arvioitaessa ei riittävästi huomioitu niiden mahdollista vanhuutta tai sitä, että saksalaisilta oli saattanut esimerkiksi jäädä huomaamatta jokin joukkojen siirto. Ristiriitatilanteissa saatettiin saksalaisilta saatuja tietoja pitää uskottavampina kuin omien yhtymien ilmoittamia tietoja, vaikka Päämajan tiedusteluosasto pitikin saksalaisten tiedustelua suomalaista heikompana.[760] Toisin kuin Jokinen esittää, ristiriitaisuudet saaduissa tiedoissa kyllä havaittiin usein. Sen sijaan hänen arvioonsa eri tietojen välisestä arvottamisesta ei ole mahdollista tutkimusaineiston perusteella ottaa kantaa. Yleisesti ottaen mainittua liiallista uskomista saksalaistietoihin voidaan pitää hyvinkin mahdollisena.

---

[757] Oberkommando des Heeres Zusammenstellung über Rüstungsindustrien in der UdSSR 20.2.1941/geheim/T-15712/2. KA; Käkönen (1970), s. 26.
[758] Päämaja tiedusteluosasto Tied.pvk. N:o 1867 Vihollistilanteen arviointi 26.1.1942 26.1.1942/sal./T-2264/3. KA; T.V. Viljasen päiväkirjamaisia muistiinpanoja 21.10.1942 T.V. Viljasen pikkukokoelma Pk-1240/96. KA; Tuompo (1969), s. 220; Lehtonen, Liene & Manninen (2016), s. 350.
[759] Marmon lausunto kevään ja kesän 1944 tapahtumista (todennäköisesti Jukka L. Mäkelän tekemä haastattelu), päiväämätön Jukka L Mäkelän pikkukokoelma Pk-1307/2. KA; Mannerheim (1952), s. 437.
[760] Jokinen (1969), s. 42–43.

Päämaja sai saksalaisilta runsaasti tietoja, mutta Jokinen arvioi niiden merkityksen asemasodan olosuhteissa olleen vähäinen. Huomionarvoinen poikkeus tähän olivat keväällä 1944 saadut ja Päämajasta yhtymiin jaetut saksalaisten sotakokemukset suurhyökkäyksen valmistelusta ja toteutuksesta. Ne osoittautuivat myöhemmin tarkoiksi, vaikka kaikkia niiden edellyttämiä valmistelutoimenpiteitä ei ymmärrettykään tehdä. On todennäköistä, että Suomi ja Saksa pimittivät toisiltaan joitain tietoja eikä yhteistoiminta varsinkaan tiedustelualalla ollut siten täysin luottamuksellista. Todennäköisesti Saksan oli perusteltua välittää Suomeen pääasiassa sellaisia tietoja, jotka rohkaisivat Suomea pysymään mukana sodassa Neuvostoliittoa vastaan.[761]

Yli kahden vuoden mittaisen asemasotavaiheen aikana saksalaisilta saatiin paljon sekä rintamatilannetta että suursodan arvioinnissa tarpeellisia Neuvostoliiton sotapotentiaalia käsitelleitä tietoja. Tiedot sisälsivät esimerkiksi Neuvostoliiton itärintamalla tekemiä joukkojen siirtoja, jotka saattoivat esimerkiksi vahvistaa sen, että Suomen suunnalta joukkoja oli viety pois. Tietoja saatiin myös esimerkiksi teollisuuslaitosten siirroista ja sijainneista. Jokisen tiedon merkityksellisyyteen liittyvästä tulkinnasta poiketen on todennäköistä, ettei suomalaisilla olisi ollut kykyä hankkia kaikkia näitä tietoja itse. Tiedot eivät aina välttämättä pitäneet paikkaansa, mutta ne olivat osa hankittujen tietojen kokonaisuutta, joiden perusteella Päämajan tiedustelu pystyi arvioimaan erilaisia asiakokonaisuuksia.

Päämajan tiedustelulla oli muutakin yhteistoimintaa saksalaisten kanssa kuin vihollliskuvan muodostamiseen liittyvä tiedonvaihto. Esimerkiksi alkuvuodesta 1944 luutnantti Marmo ja vänrikki Soidinsalo tekivät noin kaksiviikkoisen matkan Saksaan tutustumaan saksalaisten kehittelemiin sabotaasivälineisiin. Vaikka myöhempi matkakertomus ei erittele tarkemmin materiaaleja, pois lukien kumiveneet, todennäköisesti Marmo nouti näitä välineitä Erillinen Pataljoona 4:n käyttöön paria viikkoa myöhemmin. Näiltä matkoilta he raportoivat päätehtävänsä lisäksi perusteellisesti tilanteesta Saksan hallussa olleilla alueilla perustuen saksalaisten sotilaiden ja muiden henkilöiden kanssa käymiinsä keskusteluihin sekä maitse Tallinnaan tapahtuneen paluumatkansa aikana tekemiinsä havaintoihin.[762]

4.2 Vihollliskuvan laajentuminen kasvattaa tiedustelutoimistoa

> *Vakuutan, että työtä riitti. Työ oli mielenkiintoista ja siitä sai onnistuttuaan nauttia vilpitöntä työniloa. Se oli jatkuvaa tutkimustyötä ja johtopäätösten tekoa, mutta rasitti muistia tavattomasti kaikista apuvälineistä huolimatta.*[763]

Eversti Paasonen muisteli, että ”eversti L.R. Melanderilta perin organisaation, joka oli hyvin tehtäviensä tasalla, vaikka oli sillä heikkouksiakin. Sen suurimmat puutteet olivat ulkomaaosastossa, jossa ei ollut tarpeellista elintä tiedusteluaineiston muokkausta varten ja jossa Saksan ja sen liittolaisiin kohdistuva tiedustelu oli laiminlyöty henkilökunnan vähyyden vuoksi. Sen sijaan tiedustelu- ja valvontaosastot olivat hyvin organisoidut. Varsinkin tiedusteluosaston henkilöstön joukossa oli useita yliopiston professo-

[761] Jokinen (1969), s. 42–43.
[762] Matkakertomus luutn. Marmon ja vänr. Soidinsalon komennusmatkasta Saksaan ajalla 23.1.–11.2.44/sal/T-24761/1. KA; Päämaja tiedusteluosasto tekninen laboratorio (9459) Matkakertomus Berliinin matkasta 14.2.1944/sal/T-24761/1. KA; Matkakertomus luutn. Marmon komennusmatkasta Saksaan ajalla 29.2.–9.3.44 11.3.44/ T-24761/1. KA; Päämajan tiedustelun sabotaasivälineiden kehitystyöstä ks. Mononen (2023, Julkaisu huhtikuussa).
[763] Käkönen (1959)/Pk-2309/28. KA, s. 16–17.

reita. Myöhemmin liitettiin tiedustelujaostoon myös sotasensuuri, joten työtä ei minulta puuttunut."[764]

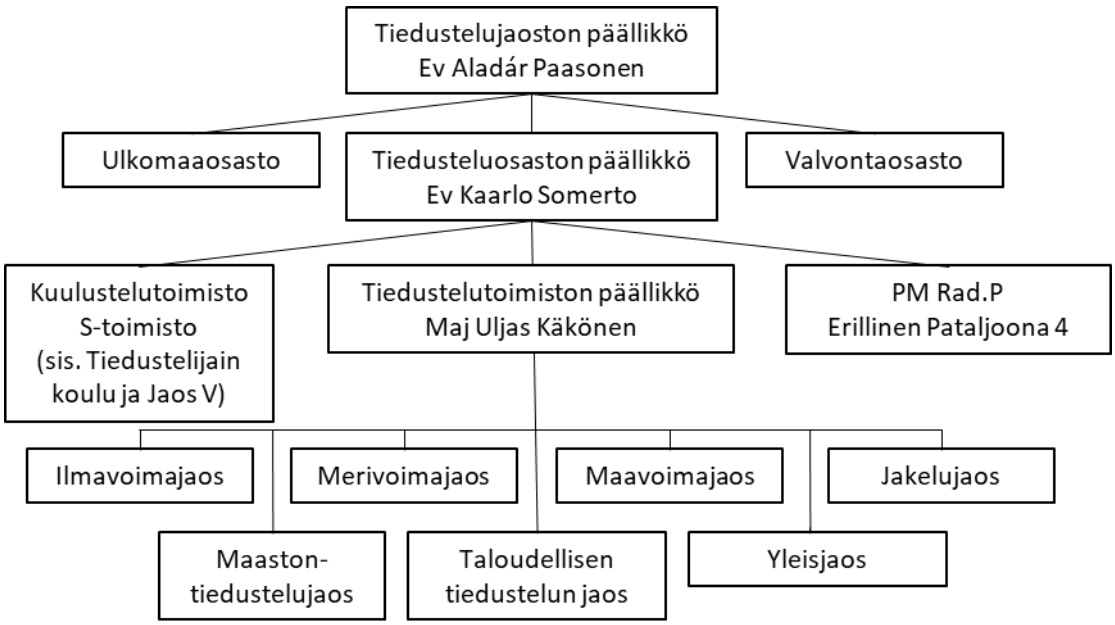

Kuva 13. Päämajan tiedustelutoimisto ja sen alaiset toiminnot osana Päämajan tiedustelujaostoa maaliskuussa 1944.

Tiedustelun johtohenkilöiden vaihtaminen kesken sodan vuonna 1942 oli jossain määrin poikkeuksellinen toimenpide. Paasonen vastasi hänen kiinnostustaan tiedustelupäällikön tehtävään tiedustelleelle Mannerheimille, ettei siinä tehtävässä olevaa henkilöä pitäisi vaihtaa kesken sodan. Mannerheim oli samaa mieltä, mutta vaihtoi tiedustelupäällikön kuitenkin. Kun huomioidaan, että vuoden 1941 lopulla Päämajan toiminta yleisesti vaipui kivaan hyökkäysvaiheen päätyttyä jonkinlaiselle säästöliekille,[765] voidaan ajatella, että tiedustelualalla henkilöstövaihdokset loivat mahdollisuuden toiminnan pysymiselle vireänä.

Mannerheimin adjutanttina sotavuodet toiminut ja myöhemmin kenraalimajuriksi ylennyt Ragnar Grönvall arvioi, ettei Mannerheim yleensä ryhtynyt jyrkkiin toimenpiteisiin, jollei tapahtunut jokin virhe, joka ei saanut toistua. Melanderin kohdalla tällaisesta ei ole viitteitä. Pöyhösen tapauksessa Grönvall arvioi syynä olleen jonkinlaisen epäonnistumisen, vaikka henkilökohtaisesti hänen piti Pöyhöstä hyvänä ja tunnollisena työssään.[766]

Tiedustelujaoston päälliköksi nimettyä Aladár Paasosta ei voitane pitää pitkän linjan tiedustelumiehenä. Hänen sotilasuransa alkoi sisällissodassa valkoisten joukoissa ryhmänjohtajana. Suoritettuaan kadettikoulun kurssilla numero 1 hän palveli huomattavan osan 1920- ja 1930-luvuista huollon, tykistön ja liikekannallepanotehtävissä. Tiedustelukokemusta hänelle karttui vuosina 1931–1933 Suomen sotilasasiamiehenä Moskovassa ja vuonna 1933 lyhyen aikaa samassa tehtävässä Berliinissä. Moskovassa hän sijaisti sotilasasiamiestä 1,5 kuukautta kesällä 1930. Talvisodan alla ja sen aikana hän toimi Suomen sotilasedustajana ensin Moskovan neuvotteluissa, sitten Gene-

[764] Paasonen (1974), s. 113.
[765] Paasonen (1974), s. 112; Karjalainen (2019), s. 219.
[766] Grönvall, haastattelu (1984), s. 1–2 (toinen osa)

vessä, Pariisissa ja Lontoossa. Jatkosodan alussa hänet määrättiin omasta pyynnöstään rintamalle Itä-Karjalaan hyökänneen JR5:n komentajaksi. Ajankohdasta, jolloin Paasonen aloitti tiedustelupäällikkönä, on hieman risteäviä käsityksiä. Turtolan mukaan hän oli Päämajassa vuoden 1942 alusta, mutta vielä 8. tammikuuta hän allekirjoitti rykmentissään käskyn ja sotapäiväkirjan perusteella hän luovutti komentajuuden 27. tammikuuta. Erfurthin päiväkirjamerkintöjen perusteella Melander ja Paasonen vaihtoivat tehtäviä vasta huhtikuun lopulla.[767]

Paasosta kuvattiin sotia edeltäneissä henkilöarvioissa kielitaitoiseksi, lahjakkaaksi ja sivistyneeksi upseeriksi. Moskovan-sotilasasiamiehen tehtävästään hän suoriutui erinomaisesti ja sen myötä hänelle katsottiin muodostuneen hyvä puna-armeijan tuntemus. Turtola arvioi Mannerheimin halunneen tiedustelupäälliköksi Paasosen kaltaisen Saksaan krittisesti suhtautuvan henkilön, jonka Unkarin-suhteet mahdollistaisivat huonolla tolalla olleen Saksan tiedustelun tehostamisen.[768] Paasosella epäilemättä oli hyvät valmiudet toimia jaostopäällikön tehtävässä, vaikka tiedustelualan kokemus olikin vähäisempää kuin esimerkiksi hänen edeltäjällään.

Terijoella syntynyt ja Pietarissa vuosina 1915–1918 työskennellyt Kaarlo Somerto osasi venäjän lisäksi saksaa ja ranskaa. Uransa alkuvaiheet hän palveli rannikkotykistön tehtävissä, mutta syksyllä 1930 päättyneen sotakorkeakoulun jälkeen hänen tehtävänsä painottuivat tiedustelualalle. Vuosina 1933–1938 hän palveli pääosan ajasta armeijakunnan esikunnan vastavakoilusta vastanneessa koulutus- ja valvontatoimistossa. Keväällä 1936 hän oli ”komennettuna seuraamaan” kolmeksi viikoksi Yleisesikunnan tiedustelu-upseerikursseja. Somerto lähetettiin Suomen Moskovan-sotilasasiamieheksi syksyllä 1938, mistä hän palasi lähestystön evakuoimisen myötä talvisodan alettua. Jatkosodan alun hän palveli tykistön komentajatehtävissä ennen nimittämistään Päämajan tiedusteluosaston päälliköksi. Somerron nimikirjan mukaan hänet määrättiin tehtävään 28. syyskuuta 1942, mutta raporttien allekirjoitusten perusteella hän aloitti tehtävässä vasta 15. lokakuuta. Kesäkuun lopulla 1944 hänet siirrettiin tykistön koulutuskeskuksen päälliköksi.[769]

On mahdollista, että Somerto ja Paasonen kohtasivat toisensa 1920-luvun lopulla, jolloin he palvelivat samanaikaisesti 2. divisioonassa. Paasonen toimi kuormastopataljoonan sekä myöhemmin armeijan ensimmäisen huoltopataljoonan komentajana ja Somerto ainakin divisioonan esikunnassa. Somerto tosin oli yhteneväisestä ajanjaksosta reilut kaksi vuotta opiskelijana sotakorkeakoulussa, joten ei ole varmuutta siitä, että he olisivat toisensa tunteneet ennen siirtojaan Päämajaan. Somerron Neuvostoliitto-osaamisesta kertonee se, että sotien jälkeen hän toimi jäsenenä Porkkalassa ja itärajalla neuvostoliittolaisten kanssa raja-asioita koordinoineessa sekakomiteassa sekä liittoutuneiden valvontakomission kanssa yhteydenpidosta vastannen Pääesikunnan yhteysosaston päällikkönä. Somerto palveli Pääesikunnan ulkomaaosaston päällikkönä, eli rauhan ajan tiedustelupäällikkönä, vuodesta 1949 ilmeisesti aina eläköitymi-

[767] Nimikirja- ja kantakorttiasiakirjat: Paasonen, Aladár (s. 11.12.1898, k. 6.7.1974). KA; JR5 sotapäiväkirja (9226) 8. D alistettuna 12.11.1941–25.2.1942, s. 22, 44, 66; Paasonen (1974), s. 108; Turtola (2012), s. 49–188, 193, 195, 198–202, 211. KA; Erfurth (2018), s. 98–101, 130.
[768] Nimikirja- ja kantakorttiasiakirjat: Paasonen, Aladár (s. 11.12.1898, k. 6.7.1974). (KA).
[769] Päämaja tiedusteluosasto Tied.pvk No 990 Tilannetiedoitus No 481 14.10.1942/sal/T-3764/11B-12A. KA; Päämaja tiedusteluosasto Tied.pvk No 1070 Tilannetiedoitus No 482 15.10.1942/sal/T-3764/11B-12A. KA; Nimikirja- ja kantakorttiasiakirjat: Somerto, Kaarlo (s. 23.4.1895, k. 6.12.1965); Yli-Ketelä (ent. Ketonen), haastattelu (1983), s. 18–19. 14.10. tilannetiedoitukseen on merkitty tiedusteluosaston päälliköksi Somerron edeltäjä eversti Pöyhönen.

seensä asti vuonna 1954. Häntä on myös luonnehdittu luonteeltaan ennemmin diplomaatiksi ja byrokraatiksi kuin tiedustelijaksi.[770]

Uljas Käkönen eli nuoruutensa Viipurin aluella. Hän suoritti varusmiespalveluksensa Karjalan kaartin rykmentissä, jonne palasi myös nuorena upseerina kadettikoulun jälkeen vuonna 1930. Hän osallistui Yleisesikunnan tiedustelu-upseerikurssille vuonna 1932, mutta palvelushistoriasta ei löydy ennen lähestymässä ollutta talvisotaa muita tiedusteluun viittaavia merkintöjä. Todennäköisesti kutsu kurssille tuli venäjän kielen osaamisen perusteella. Tiedustelutehtäviin hän päätyi suoraan kaksivuotiselta sotakorkeakoulun kurssilta lähtiessään sotilasasiamiehen apulaiseksi Moskovaan syksyllä 1939. Vaikka sotilasasiamies vaihtui välirauhan aikana, Käkönen palasi apulaisen tehtävään syksystä 1940 kesään 1941. Jatkosodassa hän palveli ennen Päämajan tiedustelutoimiston päälliköksi siirtymistään lyhyen aikaa sekä JR32:ssa että III AK:n esikunnan operatiivisella osastolla. Tiedustelutoimiston päällikkönä hän aloitti 4. elokuuta 1942, vaikka edeltäjä oli siirtynyt muihin tehtäviin jo helmikuussa. Kärkkäisen ja Käkösen välissä tiedustelutoimiston päällikön tehtävää hoiti todennäköisesti reserviupseeri kapteeni Aarno Niini. Sotien jälkeen Käkönen palveli eri tehtävissä vuoteen 1963 asti.[771]

Käkönen on sotavuosien tiedustelussa palvelleista kenties suurimman kritiikin kohteeksi joutunut henkilö. Keskeisiä syitä tälle ovat perustellusti hänen heti sodan jälkeen valtiollisen poliisin kuulusteuissa antamansa lausunnot sekä tämänkin tutkimuksen lähteenä käytetyt, eläköitymisen jälkeen julkaistut neljä teosta. Kritiikki on kohdistunut sotatapahtumien jälkeisen ajan toimintaan. Tälle tutkimukselle keskeistä on arvioida hänen osaamistaan sotavuosien tiedustelu-upseerina. Ruotsalainen arvioi, että Moskovassa sotilasasiamiesten toiminta oli tasapainoilua Neuvostoliiton vastavakoilun ja Yleisesikunnan tietotarpeiden välillä. Moskovaan ei kannattanut lähettää kouluttamatonta ja kokematonta sotilasasiamiestä tai apulaista. ”Suomen Moskovan-sotilasasiamiesten apulaisiksi lähetetyt upseerit näyttävät olleen tiedustelukoulutettuja ja taustoiltaan monipuolisia.” Heitä voitiin hyödyntää sellaisissa tiedustelutehtävissä, joissa sotilasasiamiehen toiminta ei välttämättä olisi ollut kansainvälisen normiston mukaista[772].

Juhola, Paulaharju ja Strömberg luonnehtivat Käköstä tiedustelutoimiston päällikkönä merkittävimpien tiedustelun asiantuntijoiden joukkoon kuuluneeksi henkilöksi. Käkösen henkilön eduksi on katsottava myös hänen loka-marraskuussa 1944 tiedustelu-upseereista kirjoittamansa henkilöarviot. Hän luonnehti useaa heistä voimakkaasti pelkistäen ”sopimaton tai huonosti sopiva rintamapalvelukseen, hyvä tiedustelu-upseeri”, mikä heijastelee asiallista ja oikeudenmukaista arviointia.[773]

---

[770] Nimikirja- ja kantakorttiasiakirjat: Somerto, Kaarlo (s. 23.4.1895, k. 6.12.1965); Nimikirja- ja kantakorttiasiakirjat: Paasonen, Aladár (s. 11.12.1898, k. 6.7.1974). (KA); Juhola, Paulaharju & Strömberg (2004), s. 34.
[771] Nimikirja- ja kantakorttiasiakirjat: Käkönen, Uljas Antero (s. 29.6.1906, k. 25.5.1975); Nimikirja- ja kantakorttiasiakirjat: Kärkkäinen, Arvo Edvard (s. 26.8.1900). KA; Nimikirja- ja kantakorttiasiakirjat: Niini, Aarno (s. 13.1.1905, k. 20.6.1972). KA.
[772] Ruotsalainen (2020), s. 225, 227–228; Kritiikistä ks. esim. Juhola, Paulaharju & Strömberg (2004), s. 35–37 ja Turunen, Pekka: Tiedustelupäällikkö Käkönen ja uljas uusi maailma. *Kylkirauta 2/2020*. Kadettikunta. Painotalo Plus Digital Oy. Lahti, 2020, s. 41–43.
[773] Nimikirja- ja kantakorttiasiakirjat: Kotilainen, Mauno Johannes (s. 30.4.1895, k. 16.4.1961); Nimikirja- ja kantakorttiasiakirjat: Leskinen, Eino Aulis (s. 21.2.1904); Nimikirja- ja kantakorttiasiakirjat: Loukola, Niilo (s. 7.8.1892, k. 9.6.1945); Nimikirja- ja kantakorttiasiakirjat: Niini, Aarno (s. 13.1.1905, k. 20.6.1972); Nimikirja- ja kantakorttiasiakirjat: Sopanen, Rainer (s. 16.1.1893, k. 21.1.1980). KA; Juhola, Paulaharju & Strömberg (2004), s. 182.

Käkösen lähettäminen uudelleen sotilasasiamiehen apulaiseksi välirauhan aikana kertoo siitä, että hän oli pätevä tehtävässään. Hänet nimitettiin tiedustelutoimiston päälliköksi ennen kuin hänelle entuudestaan tuttu Somerto nimitettiin tiedusteluosaston päälliköksi. Todennäköisesti tehtävään nimittämistä voidaan pitää osoituksena pätevyydestä tiedustelu-upseerina, vaikka on mahdollista, että Somerrolla oli siirtojen valmisteluvaiheessa mahdollisuus vaikuttaa nimitykseen. Käkösen vuoden 1944 lopulla tekemissä henkilöarvioinneissa ei ole nähtävissä sitä mahdollista asioiden vääristelyä, josta häntä syytettiin myöhempien kuulustelulausuntojen vuoksi. Tutkimuksellisesti Käkösen myöhempi kirjallinen tuotanto on osoittautunut muun aineiston valossa joiltain osin paikkaansa pitäviksi ja toisilta osin pitämättömiksi.

Tiedustelutoimiston ja viholliskuvan muodostamisen keskiössä olleiden puolustushaarajaosten johdossa tapahtui muutoksia asemasotavaiheessa. Hieman yllättäen vaikuttaa siltä, että sekä maavoimajaoksen johtoo tullut majuri Reino Ketonen että merivoimajaoksen johtoon tullut kapteeniluutnantti Antti Leino eivät olleet taustaltaan tiedustelumiehiä. Todennäköisesti Ketosen siirtoon vaikutti hänen aikaisempi palveluksensa Paasosen alaisuudessa JR5:ssä. Leino palveli aikaisemmin Merivoimien aluksilla. Heihin verrattuna poikkeus oli ilmavoimajaoksen päälliköksi tullut majuri Otto Rantanen. Hänen tiedustelu-uransa alkoi Ilmavoimien esikunnassa tiedustelu-upseerina kesällä 1935, mistä hänet komennettiin todennäköisesti ainakin venäjän kielen taitonsa vuoksi vuoden 1936 lopulla hieman yli vuodeksi Moskovan-sotilasasiamiehen apulaiseksi. Välirauhan aikana hän palveli tiedustelulentotoiminnasta vastanneessa Lentorykmentti 4:ssä, mutta pääosan sotien jälkeenkin jatkuneesta tiedustelu-urastaan hän teki Päämajan tiedustelussa ilmavoimajaoksen päällikkönä.[774]

Eräälle reserviläiselle syntyi vaikutelma, että sotien aikaan tiedustelu-upseerien rekrytointi oli sattumanvaraista. Se perustui ainakin osin esiupseereiden aikaisemmissa tehtävissään kohtaamiin henkilöihin ja näissä tilanteissa muodostuneisiin luottamuksellisiin henkilösuhteisiin. Tärkeimpiä ominaisuuksia tiedustelu-upseerilla vaikuttavat olleen venäjän kielen taito, nopeus ja arvostelukyky. Piti kyetä löytämään runsaasta jatkuvasti käsiteltäväksi tulevasta aineistosta olennainen. Yliopistomiesten ja muiden kyvykkäiden lisäksi joukossa oli myös henkilöitä, joiden osaamisen hän arvioi olleen riittämätön suhteessa tehtävien vaatimustasoon. Tällaisina hän piti joitakin siviilivirkamiehiä, jotka olivat olleet kyseisissä tehtävissään jo rauhan aikana.[775]

Asemasotavaiheen aikana tiedustelutoimiston organisaatiossa ja työskentelyssä tapahtui muutoksia, joiden pääasiallinen nimittäjä oli se, että toimiston alaisuudesta siirrettiin tiedonhankinnallisia tehtäviä tiedusteluosaston alaisuuteen. Toimistopäälliköllä ei ollut tosiasiallista kykyä johtaa kaikkia sen johdossa aiemmin olleita toimijoita, minkä vuoksi ne olivat jo käytännössä hoitaneetkin asioitaan suoraan osastopäällikön johdossa. Muodostettiin sotavankien kuulustelutoimisto, jonka alaisuuteen ryhmitettiin kuulustelukeskukset. Muodostettiin komento- ja huoltotoimisto vastaamaan jaoston hallinnosta. Perustettiin Erillinen Pataljoona 4 vastaamaan kaukopartioinnista. Lisäksi vuoden vaihteessa 1943–1944 aikaisemmin ulkomaaosaston tekemä tietojen muokkaus keskitettiin tiedustelutoimistoon.[776]

---

[774] Nimikirja- ja kantakorttiasiakirjat: Yli-Ketelä (ent. Ketonen), Reino Valdemar (s. 13.4.1911); Nimikirja- ja kantakorttiasiakirjat: Leino, Antti Benjamin (s. 6.10.1910, k. 22.12.1979); Nimikirja- ja kantakorttiasiakirjat: Rantanen, Otto Kalervo (s. 19.7.1903) KA.
[775] Helkama, haastattelu (1983), s. 4–5.
[776] Kanninen (1959), s. 18, 24, 26; Käkönen (1970), s. 43–45; Heiskanen (1989), s. 152, 154–155.

Tiedustelutoimisto – viholliskuvan muodostaminen	
Jakelujaos	5–8 henkilöä
Maavoimajaos	5–8 henkilöä
Ilmavoimajaos	4–5 henkilöä
Merivoimajaos	4–5 henkilöä
Maastontiedustelujaos	3–7 henkilöä
Yleisjaos	4–5 henkilöä
Taloudellisen tiedustelun jaos	4–5 henkilöä

Taulukko 7. Arvio tiedustelutoimistossa viholliskuvan muodostamiseen osallistuneiden jaosten vahvuuksista asemasotavaiheen lopulla.[777]

Taulukon 7 mukaisesti tiedustelutoimistossa työskenteli viholliskuvan parissa asemasotavaiheen lopulla todennäköisesti noin 30–40 henkilöä. Luvusta puuttuvat konekirjoitustöitä tehneet kanslistit, joita ainakin talvisodan aikaan oli 10–15 naista. Kannisen mukaan tiedustelutoimiston vahvuus kasvoi jatkosodan aikana vajaasta 50 henkilöstä 115:een, joista 72 oli upseereita. Heiskasen mukaan tiedustelutoimiston vahvuus oli vahvimmillaan 105 henkilöä, joista 50 oli upseereita. Esitetyissä lukumäärissä esiintyvät erot voivat johtua ainakin siitä, että mahdollisesti Kanninen ja Heiskanen eivät ole huomioineet luvuissaan asemasotavaiheen lopulla tiedustelutoimiston alaisuudesta tiedusteluosaston johtoon siirrettyjä toimintoja. Heiskanen dokumentoi tutkimuksessaan ansiokkaasti Päämajan tiedustelussa palvellutta henkilöstöä, mutta esimerkiksi hänen mainitsemiensa 55 tiedustelutoimistossa jatkosodassa palvelleen nimen joukossa on henkilöitä, jotka seurasivat toisiaan eri tehtävissä tai palvelivat siellä vain parin kuukauden ajan, jolloin he eivät palvelleet toimistossa samanaikaisesti.[778]

Muutosten myötä palattiin keisarillisen Venäjän kaltaiseen järjestelmään, jossa tiedustelun tiedonhankinta ja analyysi oli erotettu toisistaan. Yleisesikunnan päällikkönä 1920-luvun alussa toiminut kenraalimajuri Oscar Enckell tunsi tällaisen toiminnan hyvin palveltuaan vuosia Venäjällä Yleisesikunnan tiedustelutehtävissä.[779] Mahdollisesti taloudellisten rajoitteiden ja henkilöstöresurssin vähyyden vuoksi Suomen sotilastiedustelussa ei sen alkutaipaleella päädytty vastaavaan järjestelyyn. Ensimmäiset kaksi vuosikymmentä ja pari ensimmäistä sotavuotta nämä toiminnot oli keskitetty yhteen toimistoon. Eversti Paasosen läpi viemien muutosten myötä – jotka todennäköisesti perustuivat sota-aikana saatuihin kokemuksiin – Suomessa päädyttiin lopulta järjestelyyn, jossa tietoa analysoivan osan ei tarvinnut samanaikaisesti johtaa sen hankintaa.

Elokuussa 1942 tiedustelutoimiston päälliköksi tullut eversti Uljas Käkönen esitelmöi vuonna 1959 tiedustelu-upseerien koulutustilaisuudessa. Luennon aiheena oli tiedustelun toimeenpano sotavuosien kokemusten perusteella. Pääosa esityksestä kuvaa

[777] ”Lokki” Puhelinluettelo N:o 2 / 25.7.43/Päämajan asiakirjoja/Gustaf Mannerheimin arkisto. KA; ”Lokki” Puhelinluettelo N:o 3 / 15.11.43/Päämajan asiakirjoja/Gustaf Mannerheimin arkisto. KA; ”Lokki” Puhelinluettelo N:o 1 / 25.5.44/Päämajan asiakirjoja/Gustaf Mannerheimin arkisto. KA; Heiskanen (1989), s. 165–168.

[778] Nimikirja- ja kantakorttiasiakirjat: Aho, Aimo (s. 11.9.1916, k. 22.9.2007) KA; Nimikirja- ja kantakorttiasiakirjat: Siro, Paavo (s. 2.8.1909, k. 27.2.1996). KA; Nimikirja- ja kantakorttiasiakirjat: Väisänen, Aarne (s. 17.2.1919). KA; Kanninen (1959), s. 26; Heiskanen (1989), s. 88, 154–155. Yksi Heiskasen jatkosodan henkilöstöön kirjaamista henkilöistä (Aimo Aho) tuli henkilöasiakirjojen perusteella Päämajan tiedustelun palvelukseen vasta lokakuussa 1944 eli jatkosodan jo päätyttyä.

[779] Ruotsalainen (2020), s. 57–58, 61.

työskentelyä Päämajan tiedustelussa jatkosodan aikaan. Taulukossa 8 on esitetty Päämajan tiedustelujaoston vuorokausirytmi Käkösen mukaan.[780]

Klo 00–3.00 Seuraavaksi päiväksi valmiiksi määrättyjä tutkimuksia, tai vielä edellisen päivän aikana saapuneita asiakirjoja tutkimassa on joitakin upseereja, jotka vähitellen häipyvät yöpuulleen. Ilmoituksia saapuu jatkuvasti, jakelun päivystäjä on täydessä työssään, samoin konekirjoittaja. Sanomat lähtevät välittömästi op.puolelle, jaosten postilokeroihin ja joukoille. Piirtäjien huoneessa loistaa valo. Klo 5.00–7.00 Sanoman vaihto vilkastuu. Maavoimajaoksen päivystävä esiupseeri tulee töihin, lukee saapuneet ilmoitukset ja laatii määrättyjen jäsentelyiden pohjalta numeroluettelon ilmoituksista. Luettelo monistetaan ja toimitetaan op-osaston päivystäjälle, joka järjestää saapuneet ilmoitukset sen mukaisesti ryhmiin. Klo 7.00 Saapuu toinen konekirjoittaja ja uusi mies jakeluun. Klo 8–9.00 Aamutee Klo 9.00 Kaikki ovat töissä. Postikin saapuu ja jaetaan. Tilannekuvan luominen on pääasia. Ilmoitukset luetaan ja esitellään ensin jaosten päälliköille ja nämä toimistopäälliköille. Klo 10.00 Viimeistään tällöin tapahtuu esittely jaostopäällikölle, joka esittelee edelleen ylipäällikölle tai antaa tstpäällikön esittää. Klo 10.30–11.00 Tietojen vaihto tapahtui siten, että - jaostopäällikkö kävi päämajoitusmestarin ja YE:n päällikön luona - tiedosaston päällikkö op-os:n päällikön luona - tied 1:n päällikkö optston ja opos:n päällikön luona vastaamissa vihollista koskeviin kysymyksiin - maa, meri ja ilmajaoston päälliköt käyvät vastaavissa opos:n toimistoissa.	Klo 11–11.20 Jaostojen esitykset vihollistilannetiedoitukseen, jotka hyväksyttyinä toimitetaan tstopäällikön apulaiselle. Klo 11.30–13.00 Ruokailu. Vihollistilannetiedoitus kirjoitetaan, monistetaan ja jaetaan. Ylipäällikön tilannekartta merkitään ajan tasalle. Klo 15.00 Kaikki palaavat töihin. Esitellään muut paitsi päivän tilannekuvaan kuuluvat asiat, ehdotukset osiksi katsauksiin, tutkimustöiden vaiheet ja uudet tutkimukset sekä ”muokataan”. Klo 16.00 Esittely jaostopäällikölle, joka esittelee edelleen. Tied 1:n päällikkö vie itse katsaukset opos:lle ja esittelee ne. Hyväksyttyjen yhteenvetojen, katsausten ja tutkimusten kirjoittaminen ja monistaminen alkaa. Klo 17.00 Tähän mennessä käskyt edelleen esittelyn aikana saaduista tehtävistä. Klo 17.00–19.00 Ruokailu. Iltaposti lähtee. Klo 19.00–21.00 Lepo paitsi konekirjoitustyö jatkuu ja jakelussa alkavat iltakiireet ilmoitusten alkaessa saapua. Klo 21.00–23.00 Päivän vihollistilanteen esittely samassa järjestyksessä kuin aamulla jaostojen päällikölle, tstopäällikölle, jaostopäällikölle, ylipäällikölle kuin myös opos:lle. Klo 23.00–00 Iltatee, minkä jälkeen suurin osa lähtee yöpuulle, mutta osa jatkaa.

Taulukko 8. Päämajan tiedustelujaoston päivärytmi jatkosodan asemasotavaiheen loppupuolella.

Käkösen ja Karjalaisen esityksissä Päämajan päivärytmistä on pieniä eroja. Lähinnä kyse on siitä, milloin esittelyt ylipäällikölle pidettiin. Todennäköisesti kyse on esitystekniikasta, mutta on myös mahdollista, että erot johtuvat lähde-eroista. Karjalaisen viitatessa operatiivisen osaston asiakirjaan Käkösen esitys perustuu mahdollisesti muistitietoihin. Pääosan jatkosodasta sotatoimiyhtymien aamun kello 06.00 ja illan kello 18.00 tilanneilmoitusten piti olla Päämajassa viimeistään kello 09.00 ja 21.00, jolloin pidettiin esittelyt tilanteesta ylipäällikölle.[781] Toinen huomionarvoinen asia on se, että vihollistilannetiedoitteen julkaisusta puhuessaan Käkönen viittaa luvussa 4.3 tarkemmin esiteltyyn raporttiin, jota julkaistiin päivittäin puolen päivän tienoilla kesästä 1943 alkaen. Tätä ennen jatkettiin hyökkäysvaiheesta tutun tilannetiedoituksen julkaisemista, mikä tapahtui useimmiten edellisen illan puoleen yöhön mennessä

[780] Käkönen (1959)/Pk-2309/28. KA.
[781] Karjalainen (2009), s. 80–85.

saapuneiden tietojen perusteella seuraavaan aamuun mennessä. Taulukko havainnollistaa hyvin myös sitä, että tiedustelujaoston ja operatiivisen jaoston välillä tietoja vaihdettiin alatasolta alkaen. Sen lisäksi, että jaosto-, osasto- ja toimistopäälliköt keskustelivat keskenään, tiedustelutoimiston puolustushaarajaokset jakoivat tietoja operatiivisen jaoston vastinpariensa kanssa.

Viholliskuvan muodostamisen lisäksi läpi asemasotavaiheen Päämajan tiedustelujaostoa työllisti alajohtoportaiden tiedustelu-upseeripuutteen korjaaminen kouluttamalla armeijakuntien ja divisioonien tiedustelu-upseereita. Päävastuun kurssien opetuksesta kantoivat tiedustelutoimiston tiedustelu-upseerit. Kursseja ja lyhyempiä neuvottelupäiviä järjestettiin ainakin huhti- ja kesäkuussa 1942, tammikuussa 1943 ja helmikuussa 1944. Ainakin kesällä 1942 järjestetty kymmenpäiväinen kurssi oli taulukon 9 mukaisesti erittäin perusteellinen. Mikkelissä järjestetyn kurssin johti everstiluutnantti Yrjö Pöyhönen ja hänen tukenaan käytännön asioissa toimi kapteeni Eino Leskinen. Alla olevan opetuksen lisäksi kurssilla tutustuttiin Päämajan kuulustelutoimiston ja tiedusteluosaston muokkausjaoksen toimintaan.[782]

Kesän 1942 kurssin ohjelmasta ei käy ilmi sen kohdeyleisö, mutta lähes varmasti pääosa opiskelijoista oli sotatoimiyhtymien tiedustelu-upseereita. Ainakin helmikuun 1944 neuvottelupäiville komennettiin yhteensä 10 henkilöä sotatoimiyhtymistä, Yhteysesikunta Roista, Merivoimien esikunnasta, Laatokan rannikkoprikaatista, Ilmavoimien esikunnasta sekä Erillinen Pataljoona 4:n komentaja[783]. Kesän 1942 kurssilla eri aiheista puhuivat tuon ajan vastuualueidensa kärkiosaajat. Kymmenpäiväisen kurssin laajuus oli 50 tuntia, sillä opetusta ei järjestetty päivittäin kello 12–15, mikä todennäköisesti johtui lounaan yhteyteen ajoitetusta lepo- ja ulkoilutauosta.

Tiedustelutoimiston kyky järjestetää kyseisiä kursseja oli rajallinen. Joulukuun 1942 käskyssä painotettiinkin, että Päämajan pääasiassa ryhmä-, armeijakunta- ja divisioonatason tiedustelu-upseereille järjestämien kurssien lisäksi yhtymien tulisi järjestää vastaavia kursseja omille alajohtoportailleen. Lyhyempien, esimerkiksi kaksipäiväisten neuvottelupäivien ohjelmassa oli samoja teemoja kuin pidemmillä kursseilla, mutta niihin käytettiin huomattavasti vähemmän aikaa. Huhtikuussa 1942 neuvottelupäivien painopisteenä oli eri johtoportaiden tiedustelu-upseerien yhteistoiminnan tehostaminen sekä sotavankikuulusteluiden ja sotasaalismateriaalin käsittelyn toimenpiteiden tarkentaminen.[784]

---

[782] Päämaja tiedusteluosasto N:o 553 12.–21.6.1942 pidettävien TU-kurssien ohjelma 10.6.1942/Tied.1/sal/T-21621/2. KA; Päämaja tiedusteluosasto N:o 12239 14.12.1942/Tied.1/sal/T-2264/9-11. KA; Päämaja tiedusteluosasto N:o 19 TU-kurssi 11.-21.1.43 2.1.1943/Tied.1/sal./T-4941/5. KA; Päämaja tiedusteluosasto Tied.pvk. N:o 854 Tiedustelu-upseerien neuvottelupäivät 12.2.1944/Tied.1/sal./T-4945/4. KA; Käkönen (1970), s. 73.

[783] Päämaja tiedusteluosasto Tied.pvk. N:o 854 Tiedustelu-upseerien neuvottelupäivät 12.2.1944/Tied.1/sal./T-4945/4. KA.

[784] Päämaja tiedusteluosasto N:o 3284 10.4.1942/Tied.1/sal/T-2264/9-11. KA; Päämaja tiedusteluosasto N:o 3481 16.4.1942/sal/T-2264/9-11. KA; Aunuksen ryhmän esikunta N:o 4827 20.4.1942/Op.II/G-sal./T-2264/9-11. KA; Päämaja tiedusteluosasto N:o 12239 14.12.1942/Tied.1/sal/T-2264/9-11. KA.

Aihe	Luentoja	Vastuuhenkilö
Tiedustelun tarkoitus ja keinot	1	evl Yrjö Pöyhönen (Tied.os)
Neuvostoliiton sotilasmaantiede Maastontiedustelu	4 1	ltn Keijo Loimu, ltn Niilo Loukola (Tied.1)
Venäjän kieli	3	kapt Arvi Paasonen (Tied.1)
Tiedustelu-upseerin tehtävät	3	kapt Eino Leskinen (Tied.1)
Dislokaatiotietojen hankkiminen	2	kapt Arvi Korhonen (Tied.1)
Kortistojen ja tilannekarta ylläpito	1	kapt Risto Niini (Tied.1)
Karttojen peitenumerointi	1	kapt Aarno Niini (Tied.1)
Puna-armeija ja sen aseistus	4	maj Arvi Korhonen (Tied.1)
Radiotiedustelu	2	evl Reino Hallamaa (Tied.2)
Kaukopartiotoiminta	2	maj Hannes Vehniäinen (Tied.1, Viipurin ala-toim.)
Sotavankien kuulustelu	4	kapt Jussi Saukkonen (Kuul.tst)
Ilmavoimat	4	maj Otto Rantanen (Tied.1)
Puna-armeijan taktiikka	2	evl Tauno Viljanen (Op.os)
Tuhoamisvälineet Harjoituksia tuhoamisvälineistä	1 5	ltn Toivo Savolainen (Jaos V)
Vastavakoilu	1	evl Kustaa Rautsuo (Valv.os)
Vihollisen tiedustelutoiminta	2	kapt Rainer Sopanen (Tied.1)
Venäläisten käyttämät taktilliset ja topografiset merkit	2	evl Viktor Ursin (Ulk.os)
Itä-Karjalan paikannimistö	1	kapt Eino Leskinen (Tied.1)
Tykistöntiedustelu	2	
Oman propangandamme osuus tiedustelutoiminnassa	1	vänr A Klinge
Tiedustelutietojen jakelu	1	kapt Eino Leskinen (Tied.1)
YHTEENSÄ	50	

Taulukko 9. Kymmenpäiväisen tiedustelu-upseerikurssin opetusaiheet.[785]

Tiedustelutoimiston ja armeijakuntien tiedustelun välinen yhteistoiminta oli pääasiassa saumatonta. Jatkuvaa koordinointia edellytti muun muassa se, että lähes samanaikaisesti julkaistut päivittäiset Päämajan ja armeijakunnan vihollistilannetiedoitukset olivat suurin piirtein samansisältöiset. Armeijakunta ei ehtinyt odottaa tiedustelutoimiston tiedotuksen julkaisua, mutta katsausten sisällöt koordinoitiin ainakin suurilta linjoiltaan yhteneviksi.[786]

Päämajan tiedustelun hallinnosta vastannut talousjaos siirrettiin vuoden vaihteen 1943–1944 tienoilla tiedustelutoimiston alaisuudesta tiedusteluosaston alaisuuteen erilliseksi komento- ja huoltotoimistoksi. Se muun muassa käsitteli tiedustelujaoston kaiken muun kuin operatiivisen postin. Saapuva ja lähtevä posti diaarioitiin. Sen edustaja nouti päivittäin Päämajan kirjaamosta tiedustelujaostolle osoitetun kuriiri- ja kenttäpostin. Saapuva posti jaettiin jaoston osastoille ja toimistoihin. Sodan kuluessa rintamajoukkoja käskettiin lähettää tiedustelujaoston talousjaokseen desanteilta haltuun saatu sotasaalismateriaali, kuten varusteet, muonat ja asiakirjat. Talousjaos välitti ne kuulustelutoimistolle.[787]

[785] Päämaja tiedusteluosasto N:o 553 12.–21.6.1942 pidettävien TU-kurssien ohjelma 10.6.1942/Tied.1/sal/T-21621/2. KA.
[786] Jokinen (1969), s. 47.
[787] ”Lokki” Puhelinluettelo N:o 3 / 15.11.43/Päämajan asiakirjoja/Gustaf Mannerheimin arkisto. KA; ”Lokki” Puhelinluettelo N:o 1 / 25.5.44/Päämajan asiakirjoja/Gustaf Mannerheimin arkisto. KA; Saarinen, Sakari: haastattelu 25.2.1983 (yhteishaastattelu Salovaaran ja Okon kanssa), STM-kerho 1983–1987/Päämajan tiedustelutoimiston asevelikerhon eli ns. STM-kerhon haastatteluaineisto/2.2.1995, Pk-2054, s. 10–12.

Jakelujaos – vain jaetulla tiedolla on merkitystä

”Oli se jännää avata niitä sanomia.”[788]

Jakelujaos oli ainoa tiedustelujaoston osa, joka päivysti kellon ympäri. Jaoksen tehtävä oli ottaa vastaan lähetillä, lennättimellä ja puhelimitse tulleet tiedot. Jaoksessa pidettiin kirjaa myös oman henkilöstön liikkeistä. Näin ollen se toimi päätoimensa ohessa myös eräänlaisena puhelinkeskuksena, jonka kautta saattoi tavoitella jotakuta tiedustelujaoston henkilöä. Muutoksena aikaisempaan asemasotavaiheessa tiedustelutoimiston päällikön adjutantti toimi samalla jakelujaoksen päällikkönä. Loppuvaiheessa jakelujaokseen kuuluivat tiedustelun viestikeskus, kirjaamo, tiedustelupäiväkäskyjen arkisto, kanslia ja piirtämö.[789]

Jakelussa sekä päälliköllä että toimistoupseereilla oli työvuorot. Perusperiaatteena vuorojen kierrossa oli, että noin 12 tunnin mittaista yövuoroa seurasi vapaapäivä. Sen jälkeen oli tiedossa iltavuoro, jota seurasi päivävuoro. Näin jaos pyöri vähimmillään neljän upseerin voimalla. Upseereista yksi kerrallaan oli päivystyksessä, kuten myös yksi konekirjoittajista.[790]

Kun jakelujaokseen saapui sanoma, se annettiin välittömästi konekirjoittajalle puhtaaksi kirjoitettavaksi. Sanomat jaettiin tiedustelutoimiston muokkaustyötä tekeviin jaoksiin, joista maa-, meri- ja ilmavoimajaokset sijaitsivat seinän toisella puolella, sekä tiedustelujaoston johdolle. Päivystävä upseeri harkitsi, pitikö sanoma jakaa välittömästi muuallekin esimerkiksi operatiiviselle osastolle tai saksalaisten Päämajassa sijainneeseen tiedustelutoimistoon. Kiireetömät sanomat ulkomaaosaston, radiotiedustelun sekä Päämajan muiden osastojen lähetit hakivat aamuisin omista lokeroistaan. Puhtaaksi kirjoitetuissa asiakirjoissa kaksi tietolähdettä peitettiin ”peiteilmauksella”: 1) radiotiedustelutieto – saadun tiedon mukaan ja 2) asiamiestieto – tarkistamaton tieto. Sen sijaan muissa tietolähteissä lähde esitettiin pääsääntöisesti avoimesti auki kirjoitettuna tai lyhennettä hyödyntäen, kuten sotavankitieto (sv-tieto), yliloikkaritieto (yl-tieto) tai sotasaalisasiakirjoista saadut tiedot.[791]

Peiteilmauksien tulkintaa esimerkiksi tiedustelutoimiston päivittäin laatimista vihollistilannetiedoituksista hankaloittaa harvakseltaan se, että joskus käytettiin epämääräisiä yhdistelmäilmauksia kuten ”saatujen tarkistamattomien tietojen mukaan”tai ”tarkistamattoman saadun tiedon mukaan”. Todennäköisesti näillä viitattiin useimmiten radio-

---

[788] Seppälä, Arvo: haastattelu 16.2.1983, STM-kerho 1983–1987/Päämajan tiedustelutoimiston asevelikerhon eli ns. STM-kerhon haastatteluaineisto/2.2.1995, Pk-2054, s. 7.

[789] Käkönen (1959)/Pk-2309/28. KA, s. 4–5; Sakari, Tapio: haastattelu 16.2.1982, STM-kerho 1983–1987/Päämajan tiedustelutoimiston asevelikerhon eli ns. STM-kerhon haastatteluaineisto/2.2.1995, Pk-2054. KA, s. 2; Salovaara, haastattelu (1983), s. 2; Jokinen (1969), s. 8.

[790] Okko, Veikko: haastattelu 25.2.1983, STM-kerho 1983–1987/Päämajan tiedustelutoimiston asevelikerhon eli ns. STM-kerhon haastatteluaineisto/2.2.1995, Pk-2054. KA, s. 3–4.

[791] Kokoelma VTT-1/31 (1.7.-31.12.1943), VTT-1/32 (1.1.1944-31.5.1944), VTT-1/33 (1.6.1944-19.9.1944). KA; Käkönen (1970), s. 105; STM-jakelu eli mitä avatuille sanomille tapahtui Tied.1:ssä. Erkki Palen laatima muistio, joka perustuu Veikko Okkon (huhtikuu 1978) ja Martti Toiviaisen (20.6.1981) haastatteluihin. Pk-2324/14. KA; Okko, haastattelu (1983), 4–5; Yli-Ketelä (ent. Ketonen), haastattelu (1983), s. 11; Jokinen (1969), s. 51. Okko muisteli myöhemmin, että tarkistamattomilla tiedoilla olisi viitattu asiamiestietojen lisäksi myös kaukopartio- ja desanttikuulusteluissa saatuihin tietoihin. Ainakaan asemasotavaiheen päivittäisten vihollistilannetiedoitusten perusteella tämä ei vaikuta pitävän paikkaansa, sillä sekä desanteilta että yliloikkareilta saatujen tietojen lähde raportoitiin avoimesti. Kaukopartiotietojen kohdalla tilanne ei ole yhtä yksiselitteinen, mutta vertaamalla päiväraporttien tietoja hyvin tiedossa oleviin toteutuneisiin kaukopartioihin on selvää, että tarkistamattomilla tiedoilla mahdollisesti viitattiin kaukopartiotietoihin ainoastaan jossain harvinaisessa poikkeustapauksessa, jollaisesta ei ole havaintoja. (Kokoelma VTT-1/31 (1.7.-31.12.1943), VTT-1/32 (1.1.1944-31.5.1944), VTT-1/33 (1.6.1944-19.9.1944). KA; Saressalo (2010).)

tiedustelutietoon, joka oli jollain tavalla vaillinainen tai epävarma. Radiotiedusteluhan pystyi avaamaan osan sanomista vain osittain ja osa raportoiduista tiedoista perustui liikennöinnin seurantaan, kun sanomia ei saatu lainkaan auki. Valtaosassa tutkituista raporteista on kirjoitusasun perusteella selvästi pääteltävissä, onko tieto esimerkiksi radiotiedustelulla, vankikuulustelulla, sotasaalisasiakirjoista, lentotiedustelulla, rintamajoukkojen tai Merivoimien tähystyksellä hankittua. Myös saksalaisilta saadut tiedot eroteltiin ja käy selväksi, oliko ne hankittu esimerkiksi radio- tai asiamiestiedustelulla tai vankikuulusteluilla.[792] Vähäisessä määrin tämä kuvastaa sitä, että jo talvisodassa havaittu ilmiö raportoinnissa käytetyn kielen epätarkkuuksista ei täysin kitkeytynyt pois sotavuosien aikana.

Laajempien jakelujaokseen saapuneiden asiakirjojen käsittely poikkesi lyhyistä sanomista. Saapuneet asiakirjat luetteloitiin siten, että luettelosta ilmeni asiakirjojen sisältö. Luettelot jaettiin tiedustelu-upseereille säännöllisesti, jotta he saattoivat niihin perehdyttyään pyytää jotain asiakirjaa tutkittavakseen. Tärkeiksi arvioidut, laajat asiakirjat toimitettiin asianomaiseen muokkauksen jaokseen välittömästi. Useimmiten asiakirja tutkittiin ja tarvittaessa käännettiin samalla laatien oleellisista asioista lyhennetty ilmoitus asiaryhmittäin. Ilmoitukset lähettiin muokkaukseen ja halutessaan aiheesta kiinnostunut upseeri perehtyi alkuperäiseen asiakirjaan.[793]

Edellä mainittujen vastaanottajien lisäksi tietoja jaettiin tarpeen vaatiessa esimerkiksi muille Päämajan osastoille, Ilmavoimien ja Merivoimien esikuntiin, Helsingin ilmapuolustuskomentajalle ja Itä-Karjalan sotilashallintoesikunnalle. Myös yhtymien tiedustelutoimistoihin pidettiin yhteyttä ja kiireelliset asiat ilmoitettiin tarvittaessa puhelinsoitolla. Ohjeistus oli, että oli lähetettävä ennemmin liikaa kuin liian vähän, jos oli epävarmuutta siitä, oliko joku saanut jonkin tiedon tai saattaisiko se kiinnostaa jotakuta. Tiedustelutoimiston ilmavoimajaoksessa asemasotavaiheessa palvelleen Georg-Erik Strömbergin mukaan Päämaja oli varsin suuri labyrintti, ja esimerkiksi muokattujen tietojen jakelussa, esittämistavassa ja viestittämisessä oli toivomisen varaa.[794]

Perusperiaate tiedustelutiedon kulusta Päämajan sisällä on esitetty kuvassa 14. On huomattava, että esimerkiksi jaostopäällikkö Paasoselle tuli myös sellaista materiaalia, joka ei kulkenut tiedustelutoimiston kautta, kuten lehdistömateriaalia, valtion tiedotuskeskuksen materiaalia ja sensuuriaineistoa[795]. Kuvan havainnollistamaan prosessiin oli siis poikkeuksia, mutta useimmiten asia eteni kuvatulla tavalla.

---

[792] Kokoelma VTT-1/31 (1.7.-31.12.1943), VTT-1/32 (1.1.1944-31.5.1944), VTT-1/33 (1.6.1944-19.9.1944). KA.
[793] Käkönen (1959)/Pk-2309/28. KA, s. 12.
[794] Karhunen (1980), s. 143; Sakari, haastattelu (1982), s. 2; Salovaara, haastattelu (1983), s. 3–4; Okko, haastattelu (1983), 4.
[795] Helkama, haastattelu (1983), s. 5–6.

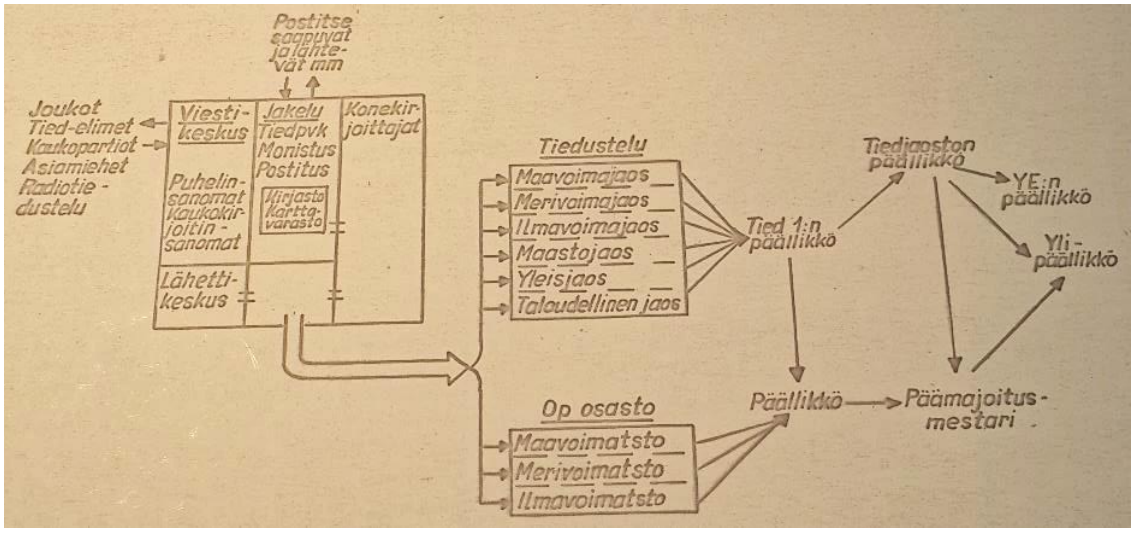

Kuva 14. Kaavio tiedustelutietojen kulusta.[796]

Asemasotavaiheen aikana jakelujaokseen saatiin ”telexlaitteet”. Laitteilla oli yhteys etulinjaan ja niiden käytön tavoitteena oli, että tieto saavuttaisi Päämajan nopeammin kuin askel askeleelta etenevä virkatie. Tiedot tulivat jakelujaokseen suoraan ”muutamassa sekunnissa”. Laitteisto oli Hallamaan, Käkösen ja Paasosen kehittämä, ja pohjana olivat ilmeisesti Posti- ja lennätinlaitoksen välineet. Todennäköisesti kyseessä oli kaukokirjoitinlaitteisto, joka mahdollisti puhelinverkon kaltaisen päätelaiteverkon muodostamisen. Laitteet oli hankittu Posti- ja lennätinlaitokselle vuoden 1940 pitämättä jääneitä olympialaisia varten. Lisäksi tiedustelualan sisällä Päämajasta oli puhelinyhteys sotatoimiyhtymiin.[797]

Jakelujaoksessa oli myös shifferikone salattujen sanomien avaamiseksi, mikä kuului heidän tehtäviinsä. Kun iltavuoro saapui vuoroonsa, muutettiin shifferikoneen lukemat vastaamaan seuraavan päivän sanomien salausta. Usein myös salatut sanomat olivat kiireellisiä, joten jakelujaoksessa sanomia avaavan henkilön oli toimittava nopeasti. Saatujen tietojen niin edellyttäessä herätettiin lähettejä käyttäen operatiivisen osaston tai tiedustelujaoston henkilöitä.[798]

Vaikka jakelujaoksessa työskentely oli työtä, jossa papereita otettiin vastaan ja jaettiin eteenpäin eri paikkoihin määrätyn ohjeistuksen mukaisesti, vaati se myös arvostelukykyä. Oli omattava laaja-alainen ymmärrys vallitsevasta tilanteesta ja käsillä olevan tiedon luonteesta, jotta jakelun osasi tehdä oikein. Tiedustelutoimiston jaosten työskentely ei todennäköisesti ollut tiukan selkeärajaista, sillä esimerkiksi viholliselta haltuun saadun moottorikelkkaa käsittelevän kirjasen käänsi suomeksi kaksi jakelujaoksessa palvellutta tiedustelu-upseeria.[799]

---

[796] Kaavio tietojen kulusta, päiväämätön piirros/Pk-2309/28. KA. Todennäköisesti kuva on Heiskasen tutkimustyön yhteydessä laadittu, ei alkuperäinen sotavuosina tehty piirros.
[797] Okko, haastattelu (1983), s. 4; Seppälä, haastattelu (1984), s. 6–7; Karvonen, Tuomas: *Sonera sulkee 60-vuotiaan Telex-palvelun vuoden päästä 16.11.2004*. Taloussanomat. Katsottu 21.11.2021 [web.archive.org/web/20160322232740/http://www.itviikko.fi/muu/2004/11/16/sonera-sulkee-60-vuotiaan-telepalvelun-vuoden-paasta/20045557/7].
[798] Salovaara, haastattelu (1983), s. 3.
[799] Sakari, haastattelu (1982), s. 1, 5; Helkama, haastattelu (1983), s. 13–14; Okko, haastattelu (1983), s. 3.

Maavoimajaoksen tehtäväkenttä puolustushaarajaoksista laajin

Tänään toisarvoisena pidetty tieto saattaa olla huomenna tärkeä.[800]

Maavoimajaoksen tehtävä oli muodostaa ja seurata viholliskuvaa maarintamilla. Tämä koski Suomen rintamaa sekä yleispiirteittäin myös saksalaisten puolta. Maavoimajaos oli niin Päämajan operatiivista osastoa kuin sotatoimiyhtymiäkin palveleva keskeinen toimija. Kun tiedonhankinnan ohjaaminen oli erotettu tiedustelutoimistosta tiedusteluosaston johtoon, maavoimajaoksen tehtävät keskittyivät käytännössä puna-armeijan dislokaatioon, organisaatioon ja aseistukseen liittyviin kysymyksiin sekä päällystöluetteloiden ja joukko-osastokortistojen ylläpitoon. Nämä tehtävät oli jaettu henkilöittäin maavoimajaoksen upseereille.[801]

Maavoimajaos toimi Mikkelin alakoululla yhdessä isossa luokkahuoneessa, jossa jokaisella oli oma työpöytänsä sekä tarvitsemansa paperit ja muut tarvikkeet. Huone sijaitsi samalla käytävällä jakelujaoksen kanssa, joten saapuneet tiedot tavoittivat jaoksen viiveettä. Maavoimajaoksessa ei ollut päivystystä, joten henkilöstö saapui toimistolle aamulla kuuden seitsemän aikoihin. Toisinaan ”toimistoaikojen” ulkopuolella esimerkiksi jakelusta soitettiin muokkauksen majoitukseen jonkin tärkeän tiedon vuoksi ja hälytettiin henkilöstöä toimistolle arvioimaan tarkemmin, mistä oli kyse. Normaalina päivänä ensimmäisenä tehtävänä oli omaa vastuualuetta käsittelevien tietojen poimiminen tarkasteltavaksi saapuneen postin joukosta. Usein jakelun upseerit olivat jakaneet materiaalia vastuu-upseerien työpöydille valmiiksi.[802]

Kun jokainen tiedustelu-upseeri oli lisännyt omaa vastuualuettaan koskevat tiedot vihollistilannetiedoitukseen, neuvottelivat maavoimajaoksen päällikkö ja Käkönen yleensä siitä, mitä johtopäätöksiä tiedoista tehtiin. Joskus Käkönen neuvotteli asiasta Somerron kanssa.[803] Vakiomuotoisten ja määräajoin julkaistavien raporttien sisältö muodostui useiden rajattua vastuualuetta hoitaneiden tiedustelu-upseerien töiden tulosten yhdistelmänä. Lisäksi lähimmät esimiehet tiedustelujaostossa vielä arvioivat saatujen tietojen kokonaisuutta.

Maavoimajaoksessa ylläpidettiin tilannekarttaa. Oli huolehdittava, että liian vanhat tiedot eivät jääneet kartalle ”roikkumaan”, joten esimerkiksi yli kaksi viikkoa vanhat tiedot piti poistaa. Poikkeus oli kesän 1944 suurhyökkäyksen aika, jolloin Päämajan tilannekarttoja päivitettiin lukuisia kertoja päivässä. Ainakin keväällä 1944 merkinnät vihollisjoukkojen sijainneista suurelle seinäkartalle tehtiin pienin lipuin. Uusien tietojen perusteella olemassa olleen joukon lippu siirrettiin uuteen paikkaan tai uusi alueelle tuotu joukko merkittiin uudella lipulla. Vaikka kartan tiedot eivät sodan kaikissa vaiheissa olleet täydellisiä, sai niistä esimerkiksi keväällä 1944 selvän kuvan siitä, missä vihollisen joukkojen päävoima oli.[804]

Käytössä olleet kartat olivat niin korkeita, että osa merkinnöistä oli tehtävä portailla seisten. Operatiivisella osastolla käytössä olleet tilannekartat peitettiin joko kangasverhoilla tai puuverhoilluilla kansilla silloin, kun ne eivät olleet käytössä. Todennäköisesti tiedustelutoimistossa noudatettiin samaa varovaisuutta. Tilannekarttoja oli Päämajassa useassa paikassa, kun esimerkiksi komento-osaston päälliköllä kenraaliluutnantti

[800] Käkönen (1959)/Pk-2309/28. KA, s. 13.
[801] Käkönen (1959)/Pk-2309/28. KA, s. 4–5; Yli-Ketelä (ent. Ketonen), haastattelu (1983), s. 7–8.
[802] Okko, haastattelu (1983), s. 4–6; Helkama, haastattelu (1983), s. 12–13.
[803] Okko, haastattelu (1983), s. 6.
[804] Yli-Ketelä (ent. Ketonen), haastattelu (1983), s. 9; Stenbäck (2000), s. 166–167; Karjalainen (2019), s. 266.

Tuompollakin oli omansa.[805] Todennäköisesti kaikki kartat eivät olleet jatkuvasti samansisältöisesti ajan tasalla.

Maavoimajaoksessa jokaisella upseerilla oli oma vastuualueensa. Erikoistuminen oli tärkeää, koska käsiteltävä materiaali oli niin laajaa ja monipuolista. Vastuualueet mahdollistivat muokkauksen suunnitelmallisuuden, kun kullakin upseerilla oli tiedossa se kokonaisuus, josta oli päästävä selville. Kun muodostettiin vastuualueittan kuvaa vihollisesta, tiedettiin, mitä oli saatu selvitettyä ja mitä tietoja oli vielä tarkistettava tai hankittava lisää.[806]

Maavoimajaoksen mahdollisesti tärkein tehtävä oli neuvostojoukkojen dislokaation seuraaminen. Oli pysyttävä ajan tasalla eri rintamilla olevista joukoista sekä siitä, miten niitä ajoittain vaihdettiin. Toisinaan puna-armeija myös järjesteli tai yhdisteli vanhoista joukoista uusia, jolloin muuttuneiden numeroiden lisäksi oli saatava selvyys esimerkiksi siitä, miten kahden aiemman operatiivisen ryhmän esikunnista muodostettiin armeijan esikunta. Tämä tehtävä oli jaettu maavoimajaoksessa tiedustelu-upseereille rintamasuunnittain. Karjalan kannaksen tilannetta seurasi kaksi upseeria, joista toisen vastuulla oli myös yleisen dislokaation yllä pitäminen. Laatokan koillispuolisen alueen tilannetta seurasi samoin kaksi upseeria. Saksalaisten vastuulla olevaa rintaman osaa pohjoisessa seurasi yksi upseeri.[807]

Hankittujen tiedustelutietojen tallentamiseksi ja erilaisten pitkäaikaiseen seurantaan perustuvien töiden tueksi tiedustelutoimistossa ylläpidettiin kortistoja. Puna-armeijan ryhmityksen seurannan perustana toimi joukko-osastokortisto, jonka avulla seurattiin vihollisen joukkojen sijaintipaikkojen muutoksia, peitelukuja, kenttäpostinumeroita, päällystön avainhenkilöitä ja joukon saamia täydennyksiä. Tietoja saatiin esimerkiksi alaisten yhtymien tilannekatsauksista, sotavankipöytäkirjoista ja tiedustelujoukoilta kuten radiotiedustelulta. Myös sotasaalispostista saaduista kenttäpostinumeroista saatiin dislokaatiotietoja. Ainakin asemasodan loppupuolella joukko-osastokortiston ylläpidosta vastannut henkilö kirjasi vihollistilannetiedoituksiin esimerkiksi uusina havaitut vihollisjoukot johtajatietoineen ja kenttäpostinumeroineen.[808] Suursodan mittakaavassa kortiston avulla pystyttiin seuraamaan sellaisiakin joukkoja, jotka eivät esiintyneet esimerkiksi Suomen ja Neuvostoliiton välistä rintamaa esittäneellä kartalla.

Muita kortistotyökaluja olivat upseerikortisto sekä peitenimi- ja kenttäpostiluettelot. Syksyllä 1944, Stella Polaris -operaation alettua, valmistui puna-armeijan päällystöä käsitellyt kirjanen,[809] jonka tausta-aineistona todennäköisesti hyödynnettiin muun muassa upseerikortistoa. Kortistoa tarvittiin, koska puna-armeijassakin upseeristo siirtyi sodan aikana tehtävästä toiseen. Heitä oli seurattava henkilöinä eikä ainoastaan joukkoon sidottuna johtajatehtävänsä kautta. Kenttäpostiluettelo oli lista selvitetyistä vihollisen kenttäpostinumeroista, joita tietoja voitiin hyödyntää myös rintamajoukoissa sotasaalisasiakirjoja tutkittaessa. Ainakin yhden tiedon perusteella tiedustelulla oli myös jonkinlainen käsitys puna-armeijan puheviestiliikenteessä käyttämästä peitesanastosta. Elokuussa 1943 sotavankikuulusteluissa saatiin noin sivun mittainen lista

[805] Yli-Ketelä (ent. Ketonen), haastattelu (1983), s. 9; Tuompo (1969), s. 178–179; Karjalainen (2019), s. 201.
[806] Käkönen (1959)/Pk-2309/28. KA, s. 13.
[807] Päämaja tiedusteluosasto Tied.pvk. N:o 6980 Katsaus vihollistilanteen kehitykseen 22.3.-8.4.1942 9.4.1942/sal./T-2264/3. KA; Kanninen (1959), s. 25; Jokinen (1969), s. 7; Okko, haastattelu (1983), s. 6.
[808] Päämaja tiedusteluosasto Tied.pvk. N:o 5780 Katsaus vihollistilanteen kehitykseen No 20 11.10.-25.10.1943 25.10.1943/II/sal./T-4945/6 KA; Astala, haastattelu (1983), s. 1; Okko, haastattelu (1983), s. 6, 8; Yli-Ketelä (ent. Ketonen), haastattelu (1983), s. 8.
[809] Kanninen (1959), s. 25; Helkama, haastattelu (1983), s. 28; Astala, haastattelu (1984), s. 4.

peitesanoista. Vangit kertoivat sanaston olevan ”omatekoinen”, sitä ei ollut kirjallisesti vahvistettu, mutta se oli vakiintunut muuttumattomana yleiseen käyttöön[810].

Puna-armeijan ylintä päällystöä seuraamalla – upseerikortistolla – pyritiin arvioimaan myös tulevaa. Esimerkiksi toukokuussa 1944 todettiin vihollistilannetiedoituksessa, että kuulusteluissa saatu tieto armeijakenraali Kirill Meretskovin siirtymisestä Baltian suunnalle saattaisi kertoa Karjalan rintaman hyökkäyksen lykkäämisestä. Tässä tapauksessa arvio ei osunut oikeaan, sillä helmikuussa 1944 Karjalan rintaman komentajaksi nimitetty Meretskov toimi tehtävässä noin vuoden ajan johtaen Suomea vastaan Itä-Karjalassa ja saksalaisia vastaan Petsamon-Kirkkoniemen suunnalla toteutetut operaatiot.[811] Virheelliseksi osoittautunut arvio ei tee tästä toimintaperiaatteesta hyödytöntä, varsinkaan kun otetaan huomioon, ettei korkean tason komentajan siirtymistä raportoitu varmana tietona. Mainittakoon kortistoista vielä, että 1980-luvulla haastateltu kortistoja asemasotavaiheessa hoitanut Keijo Astala totesi tuolloin: ”Ne eivät varmaan nykyiseen ATK-systeemiin mene, mitä vihollisjoukoista tiedettiin”[812].

Yhden maavoimajaoksen upseerin vastuulla ollut Puna-armeijan organisaatioiden ja niissä tapahtuvan kehityksen seuraaminen oli haastava tehtävä. Tiedettiin, että tunnetut rauhan ajan määrävahvuudet eivät vastanneet niitä tietoja, joita sotatilanteessa saatiin vihollisen organisaatioista. Pitkin asemasotavaihetta miespuute vaivasi puna-armeijan joukkoja. Normaalisti noin 14 000–15 000 sotilaan vahvuisen divisioonan vahvuus saattoi olla vain puolet tästä. Jossain vaiheessa divisioonaan aiemmin kuulunutta tykistöä ei sieltä löytynytkään, vaan ne joukot oli koottu armeijoiden reserviksi. Kesällä 1944 vihollisrykmentin miesvahvuus saattoi olla vain 170 miestä ja prikaatissa vain kolmesta viiteen panssarivaunua. Esimerkiksi kesäkuun lopussa 1944 todettiin: ”Vihollisen jalkaväen taisteluarvoa arvioidessa olisi otettava huomioon, että venäläinen divisioona nykyisellään vastaa meikäläistä vahvistettua rykmenttiä”. Organisaatiotietoja kerättiin vankikuulustelupöytäkirjoista, sotasaalisasiakirjoista ja muusta kertyneestä materiaalista. Tietojen hankkimiseksi oli mahdollista esittää, että kuulustelija tai tiedustelu-upseeri itse kuulustelee jonkun tietyn vangin. Saksalaisten antamista tiedoista sen sijaan ei ollut, ainakaan tätä työtä tehneen Eero Helkaman mukaan, juurikaan hyötyä.[813]

Organisaatiotiedoista laadittiin ajoittain erillisiä raportteja, koska oli tärkeää välittää ymmärrys siitä, että tappioita kärsineen tai kouluttamattomalla henkilöstöllä täydennetyn joukon, esimerkiksi divisioonan, suorituskyky ei välttämättä ollut joukon nimitystä vastaava. Puna-armeijan eri joukkojen organisaatioiden kehittymisestä laadittiin laajemmat katsaukset vuosina 1942 ja 1944, joista ensimmäinen oli noin 60-sivuinen

---

[810] V AKE N:o 3261 Vihollisen peitesanasto 6.8.43/II/97/sal./T-4941/5. KA; Aunuksen ryhmän esikunta N:o 3686 10.8.43/Op.II/N sal./T-4941/5. KA.

[811] Päämaja tiedusteluosasto Tied.pvk. No 5630 Vihollistilannetiedoitus No 313 8.5.1944/Tied.1/sal./VTT-1/32. KA; Henkilökuvaus: МЕРЕЦКОВ Кирилл Афанасьевич Katsottu 1.12.2021 [https://structure.mil.ru/management/info.htm?id=11588221@SD_Employee]; Армии и Солдаты. Военная энциклопедия: Все фронты Великой Отечественной войны: даты создания и командующие фронтов Katsottu 1.12.2021 [http://armedman.ru/stati/vse-frontyi-velikoy-otechestvennoy-voynyi-datyi-sozdaniya-i-komanduyushhie-frontov.html#__1944].

[812] Astala, haastattelu (1984), s. 2.

[813] Päämaja tiedusteluosasto Tied.pvk. No 4830 Vihollistilannetiedotus No 293 18.4.1944/Tied.1/sal./VTT-1/32. KA; Päämaja Tied.1 Tied.pvk. N:o 8210 Katsaus vihollistilanteen kehitykseen No 13 19.6.-26.6.1944 27.6.1944/sal./T-8480/5. KA; Tuompo (1969), s. 276–277; Käkönen (1970), s. 66–67, 81, 113; Helkama, haastattelu (1983), s. 1–3, 11–12; Okko, haastattelu (1983), s, 7.

ja jälkimmäinen oli noin 80-sivuinen. Ainakin ensimmäinen näistä julkaistiin ohjesääntötyyppisenä kirjasena.[814]

Puna-armeijan aseistuksen seuraaminen oli yhden upseerin vastuulla. On mahdollista, että jossain vaiheessa asemasotaa sekä aseistuksen että organisaatioiden seuranta oli yhden upseerin tehtävänä. Aseistuksen seuraamiseen sisältyi kysymyksiä, kuten millaista uutta aseistusta puna-armeijan joukot saivat, miten ne liittyivät puna-armeijan organisaatioon ja millaisia määriä divisioonilla ja rykmenteillä oli eri aseita käytössään. Aseistukseen liittyviä tietoa saatiin esimerkiksi sotasaaliiksi saaduista määrävahvuustaulukoista, sotavangeilta ja saksalaisilta. Mahdollisesti myös puna-armeijan aseistuksen seuraamiseen oli käytössä jonkinlainen kortisto, mutta siitä ei ole löytynyt tarkempia tietoja. Mahdollisesti juuri aseistusta seuranneen upseerin laatima oli esimerkiksi taulukko, jossa oli pylväsdiagrammein seurattu puna-armeijan tykistöaseiden määrän kehitystä kesästä 1941 loppuvuoteen 1942.[815]

Yksityiskohtaisia tietoja puna-armeijan aseista raportoitiin tilaisuuden tullen, kuten esimerkiksi raportit puna-armeijan liekinheittimistä, rakettitykistä eli Kostikoffin tykistä sekä taistelukelkasta. Raporteissa pyrittiin kuvaamaan aseen tekninen toimintatapa mahdollisimman tarkasti. Aseistuksen seuraamisella oli myös taktisen tason hyötyjä. Jatkosodan loppupuolella havaittiin vihollisen panssarivaunujen torninumeroinnin noudattavan jotain logiikkaa. Varkaudessa konepajalla työskenneeltä vangilta saatiin lisätietoja aiheesta. Selvisi, että numeroinnin perusteella oli pääteltävissä yhtymästä yksikköön asti, mihin joukkoon jokin vaunu kuului. Lisäksi pystyttiin tunnistamaan johtovaunut taistelukentältä, mistä oli hyötyä kesän 1944 taisteluissa. Puna-armeijan aseistuksesta laadittiin laajemmat raportit vuosina 1942 ja 1944 sekä panssarikalustosta omansa vuonna 1942. Ainakin kaksi viimeksi mainittua julkaistiin ohjesäännön kaltaisina kirjoina ja ne sisälsivät kuvineen yksityiskohtaisia teknisiä tietoja puna-armeijan aseista, ampumatarvikkeista ja panssarivaunuista. Vuonna 1944 julkaistu aseistusta käsitellyt teos oli päivitys kesällä 1941 julkaistuun teokseen Tietoja puna-armeijasta II. Uudessa painoksessa korjattiin joitakin aikaisempia tietoja, mutta osa tiedoista oli edelleen tarkistamattomia ja osan aseista kohdalla myös puutteellisia.[816]

Kaikista puolustushaarajaoksista mahdollisesti juuri maavoimajaoksessa käsiteltiin ja arvioitiin kaikkein moninaisinta tietoaineistoa. Väistämätön seuraus oli, että osa tiedoista oli keskenään ristiriitaisia. Suhteellisen staattinen asemasotavaihe mahdollisti ristiriitaisten tietojen peilaamisen aikaisempiin vastaaviin tilanteisiin eikä niitä toisaalta

---

[814] Tietoja Puna-armeijan organisaation kehityksestä vv. 1940–1942 (salainen) 21.3.1942. Päämaja tiedusteluosasto; Kanninen (1959), s. 27; Helkama, haastattelu (1983), s. 1–4.

[815] Puna-armeijan tyk.vahvuuden kehitys (tykkimäärä)/päiväämätön/Kansio 51/Stella Polaris-kokoelma/National archive (NARA). Yhdysvallat (professori Ohto Mannisen hallussa oleva aineisto); Okko, haastattelu (1983), s. 5–7; Yli-Ketelä (ent. Ketonen), haastattelu (1983), s. 8.

[816] Tietoja puna-armeijan panssarikalustosta ja sen käytöstä varsinkin Suomen rintamalla sodissa vv. 1939–1940 ja 1941–1942 23.4.1942 (salainen). Päämaja tiedusteluosasto; Päämaja tiedustleuosasto Tied.pvk. No 9745 Katsaus vihollistilanteen kehitykseen 6.5.-19.5.1942 välisenä aikana 20.5.1942/sal./T-2264/3. KA; Päämaja tiedusteluosastos Tied.pvk No 3190 Taistelukelkka NKL-26 9.3.43/I/sal./T-2059/11. KA; T.V. Viljasen päiväkirjamaisia muistiinpanoja 28.10.1942 T.V. Viljasen pikkukokoelma Pk-1240/96. KA; Päämaja tiedusteluosasto Tied.pvk No 5000 Venäläiset liekinheittimet 17.4.1943/I/sal./T-15809/1. KA; Tietoja puna-armeijan aseista (vain virkapalveluksessa käytettäväksi). Päämajan tiedusteluosaston julkaisu. Otava. Helsinki. 1944; Kanninen (1959), s. 27; Mäkelä (1965), s. 88–89; Okko, haastattelu (1983), s. 7–8; Yli-Ketelä (ent. Ketonen), haastattelu (1983), s. 8; Helkama, haastattelu (1983), s. 4. Kostikoffin ”rakettitykki” oli sotavankien kertoman mukaan noin 8 kilometrin etäisyydelle ampuva asejärjestelmä, joka kykeni ampumaan 150 ammusta kahdessa minuutissa. Ammukset sisälsivät pieniä termiittipommeja, jotka levisivät maalissa enimmillään noin 800 metrin etäisyydelle aiheuttaen tulipaloja (Päämaja tiedustleuosasto Tied.pvk. No 9745 Katsaus vihollistilanteen kehitykseen 6.5.-19.5.1942 välisenä aikana 20.5.1942/sal./T-2264/3. KA)

voitu sivuuttaa sen vuoksi, että niiden perusteella ei rakentunut ehyt kokonaiskuva. Osassa tapauksista johtopäätös oli, että tiedot saattoivat olla esimerkiksi harhauttamistarkoituksessa tekaistuja tai ne saattoivat johtua väärinkäsityksestä. Ominaista työlle oli myös se, että jokin tieto tarkentui tai osoittautui suorastaan vääräksi myöhemmin saadun tiedon perusteella.[817]

Operatiivisen ja tiedusteluosaston yhteistyönä muodostettiin erilliset kartat ja luettelot vihollisen partisaanitoiminnasta sekä vihollisen tiedustelu- ja kaukopartiokeskuksista itärintamalla. Myös operatiivinen osasto piti yllä taulukoita viholliselle tuotetuista tappioista. Ne perustuivat kuitenkin todennäköisesti yhtymien antamiin tilanneilmoituksiin eikä niitä näin olleen sidottu tiettyihin vihollisjoukkoihin, vaan kirjapidossa seurattiin omien yhtymien viholliselle tuottamien tappioiden kokonaisuutta.[818]

Ilmavoimajaoksessa muodostuu kuva ilmavihollisesta

Ilmavoimajaoksessa palveli asemasotavaiheessa pääsääntöisesti kolme upseeria. Jaoksen päällikkönä toimi majuri Otto Rantanen pois lukien noin vuoden mittainen jakso, jolloin hän oli sairaana. Tällöin tehtävää hoiti myöhemmin Erillinen Pataljoona 4:n komentajaksi nimetty majuri Johan Sovio. Ilmavoimajaos toimi myös Ilmavoimien esikunnan tiedustelutoimistona ja vuosina 1942–1943 se toimi tiedustelutoimiston ulkopuolella suoraan osastopäällikön johdossa. Jaos palautettiin tiedustelutoimiston alaisuuteen vuonna 1944. Tehtävien kaksijakoisuus toimi hyvin niin kauan kuin Ilmavoimien esikunta oli Mikkelissä. Sen muutettua vuonna 1943 Helsinkiin, ilmavoimajaoksen kyky palvella Ilmavoimien esikuntaa heikkeni.[819] Käytännössä toiminta palveli tiedustelutoimiston tarpeita yhtä lailla läpi asemasotavaiheen.

Päämajassa ilmavoimajaoksen päätehtävä oli vihollistilannetiedoitusten ja -katsauksien ilmavoimia käsittelevien kohtien laatiminen. Päivittäin laadittu erillinen raportti vihollisen ilmatoiminnasta perustui toiminnan tilastolliseen tarkasteluun rintamasuunnittain. Katsaus jaettiin lähinnä Päämajan sisällä, sillä rintamajoukot tiesivät omalta alueeltaan vihollisen ilmatoiminnan jo entuudestaan. Päiväkatsausten lisäksi asemasotavaiheessa laadittiin kahden viikon välein pidempää aikaväliä tarkastellut ilmatilannekatsaus. Tilanteen ja esimiesten niin vaatiessa esimerkiksi jaostopäällikölle esitettiin lisäselvityksiä, kuten kesäkuun alussa 1944, kun tarkasteltiin Neuvostoliiton ilmavoimien toimintaa Karjalan kannaksen läheisyydessä.[820] Lisäksi ilmavoimajaos laati ajoittain luvussa 4.3 esitettävällä tavalla laajemman katsauksen Neuvostoliiton ilmavoimien ryhmityksestä Suomen suunnalla

---

[817] Päämaja tiedusteluosasto Tied.pvk. No 1540 Vihollistilannetiedoitus No 219 4.2.1944/Tied.1/sal./VTT-1/32. KA; Päämaja tiedusteluosasto Tied.pvk. No 4070 Vihollistilannetiedoitus No 273 29.3.1944/Tied.1/sal./VTT-1/32. KA.

[818] Päämaja operatiivinen osasto maavoimatoimisto kartta Vihollisen partiot, desantit ja pintavakoojat 1.6.-31.10.42./T-15702/1. KA; Päämaja operatiivinen osasto maavoimatoimisto kartta Vihollisen partisaani- ja tiedustelujoukkojen sijoitus 20.1.43/T-15702/1. KA; Päämaja operatiivinen osasto maavoimatoimisto kartta Vihollisen partisaani- ja tiedustelujoukkojen sijoitus 10.8.43/T-15702/1. KA; Erilaisia tappiotaulukoita vuosilta 1941–1944/T-15702/1. KA; Valtonen (1961), s. 4.

[819] Nimikirja- ja kantakorttiasiakirjat: Rantanen, Otto Kalervo (s. 19.7.1903) KA; Kanninen (1959), s. 20–21, 24; Yli-Ketelä (ent. Ketonen), haastattelu (1983), s. 18; Strömberg, haastattelu (1983), s. 2–3, 7.

[820] Päämaja tiedusteluosasto Ilmatilannekatsaus 10.2.1943 (Tied.pvk. No 1870/I)-11.8.1943 (Tied.pvk. No 1520/II)/sal./T-4945/6. KA; Ilmatilannekatsaus 29.12.1943 (Tied.pvk. No 200)-13.9.1944 (Tied.pvk. No 2817)/Ilm./sal./T-14282/10. KA; Käkönen (1959)/Pk-2309/28. KA, s. 16–17; Strömberg, haastattelu (1983), s. 2–3,7, 16.

Ilmavoimajaoksen kokoaminen tietojen jakamisen periaatteet henkilöityivät jaoksen päällikköön. Rantanen ei halunnut jakaa laajemmin kaikkia vihollisesta saatuja tietoja, koska olisi ollut haitaksi tiedustelulle, jos viholliselle olisi selvinnyt, mitä siitä tiedettiin.[821] Toisin sanoen hän ei luottanut eri toimijoiden kykyyn käsitellä salaisia tietoja asiaan kuuluvalla tavalla.

Sovion toimiessa jaoksen päällikkönä tietoja alettiin jakaa enemmän. Dislokaatiotietoja ja lentäjävankein kuulustelupöytäkirjoja jaettiin tiedon tarvitsijoille, esimerkiksi lentorykmenteille, mikä mahdollisti myös niiden tiedustelu-upseerien ottamisen mukaan tiedustelutoimintaan. Sovio oli itsekin laatimassa ensimmäistä laajaa puolivuotiskatsausta, joka käsitteli Neuvostoliiton ilmavoimien toiminnan ja potentiaalin kehittymistä. Vuonna 1942 jaoksessa laadittiin laaja raportti vihollisen lentokalustosta, aseistuksesta ja ampumatarvikkeista, jota päivitettiin sodan aikana. Mappimuotoon laadittu teos mahdollisti yksittäisten sivujen vaihtamisen, kun uudet tiedot aiheuttivat päivitystarpeita. Tiettävästi viimeinen päivitys tehtiin elokuun 1944 lopulla. Neuvostoliiton lentokonekalustosta oli olemassa varjokuvasto merivoimien tapaan, ja ilmavoimajaos mahdollisesti osallistui sen sen laadintaan, vaikkei siitä ole varmuutta.[822]

Ilmavoimajaoksessa ylläpidettiin maavoimajaoksen tapaan dislokaatiokortistoa vihollisen ilmavoimista. Asemasotavaiheessa tallennettavien tietojen määrää laajennettiin aiemmasta siten, että joukko-osastoluetteloon sisällytettiin myös komentajien nimet, lentokonevahvuudet, konetyypit ja käytetyt lentokentät. Normaalin tilanteen seuraamisen lisäksi tällaiset tiedot mahdollistivat lentäjävankien kuulusteluiden tehokkaamman toteutuksen.[823]

Asemasotavaiheessa Neuvostoliiton ilmavoimien tiedustelussa lentäjäsotavangit olivat yksi keskeinen tiedon lähde. Vuonna 1942 ilmavoimajaos otti päävastuun lentäjävankien kuulustelusta ja silloinen luutnantti Georg-Erik Strömberg määrättiin pääasialliseksi tehtävän hoitajaksi. Kuulusteluiden toteuttamisen lisäksi osana tehtävää päivitettiin lentäjävankeja varten laadittuja kysymyssarjoja. Vuonna 1943 laaditussa versiossa oli omat kysymyksensä ohjaajille, tähystäjille, ampujille ja sähköttäjille. Kuulusteluilla saatiin hyödyllisiä tietoja esimerkiksi neuvostoilmavoimien dislokaatiosta, mikä mahdollisti radiotiedustelun tarkemman suuntaamisen.[824] Jaoksen työhön sisältyi myös teknisiä puolia, kuten neuvostoliittolaisten hävittäjien ominaisuuksien vertailu kuvan 15 mukaisesti.

---

[821] Strömberg, haastattelu (1983), s. 3,7.

[822] VII armeijakunta Osasto 2 N:o 911 Neuvostoliiton lentokoneiden varjokuvat 24.2.42/II/66 sal./T-2060/13. KA; Tietoja Neuvostoliiton lentokoneista 15.10.42 (sisällysluettelon viimeisin päivitys 28.8.1944). Päämaja tiedusteluosasto; Strömberg, haastattelu (1983), s. 3; Geust (2008), s. 79.

[823] Strömberg, haastattelu (1983), s. 3–4; Geust (2008), s. 79.

[824] Päämaja tiedusteluosasto Tied.pvk. No 2989 Vangiksi joutuneille lentäjille tehtävät kuulustelukysymykset 4.3.1943/I/sal./T-4941/5. KA; Päämaja tiedusteluosasto Tied.pvk. No 2989 Liite Вопросы при допросе пленных лечиков 4.3.1943/I/sal./T-4941/5. KA; Strömberg, haastattelu (1983), s. 3–4; Geust (2008), s. 79.

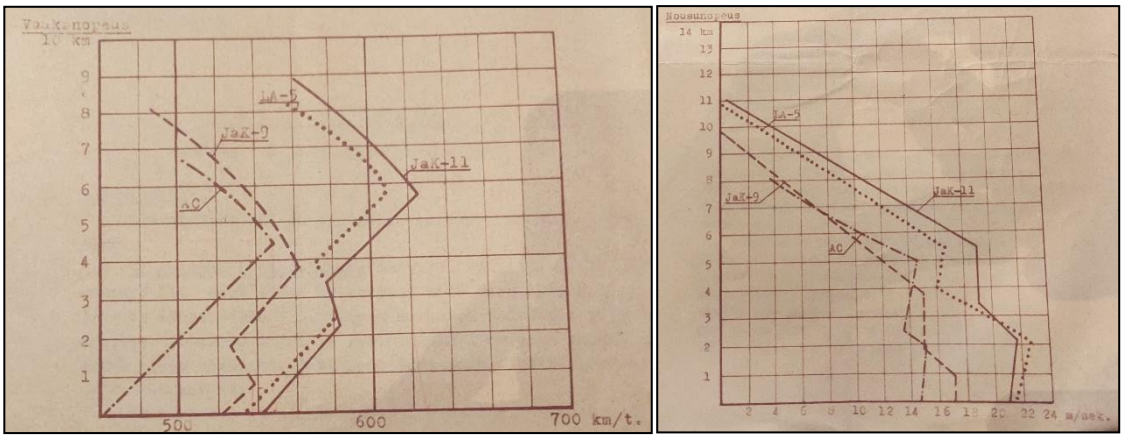

Kuva 15. Neuvostoliiton tärkeimpien hävittäjien nopeudet eri korkeuksissa. Vasemmalla vaakanopeutta ja oikealla nousunopeuttu esittävä kuvaaja.[825]

Lentäjävankien kuulustelemiseksi oli arvokasta, että pitkään arvokkaat vangit voitiin tuoda Mikkelin lääninvankilaan kuulusteltaviksi. Tiedustelutoimiston upseereilla oli hallussaan kattavimmat taustatiedot vihollisjoukoista ja niiden henkilöstöstä. Näitä tietoja vasten pystyttiin määrittämään, mistä asioista oli tärkeää hankkia lisätietoja sotavangilta. Loppuvuodesta 1943 alkaen vankeja ei saanut tuoda enää niin lähelle Päämajaa, joten kuulustelutoiminta siirrettiin kuulustelukeskuksiin. Tämä hidasti ja vaikeutti toimintaa aikaisempaan verrattuna. Päämajan kuulustelijoiden pääsy vankien luokse oli huonompi ja esimerkiksi vankien eristäminen toisistaan toimi alemmilla tasoilla heikommin. Toisaalta tiedustelutoimiston upseereista kaikki eivät osanneet venäjää, joten Mikkelissä toteutetut kuulustelut oli usein tehtävä tulkin välityksellä. Tiedustelutoimiston suurimmat puutteet tiedoissa puna-armeijasta olivat selusta-alueen tietojen vähyys ja epämääräisyys. Lentäjävangit olivatkin arvokkaita myös muissa kuin ilmatoimintaan liittyvissä kysymyksissä, koska he olivat olleet koulutettavina rintamalinjojen takana ja monesti syvälläkin Neuvostoliitossa. Näitä rintaman takaa tulleita tietoja hyödynsi esimerkiksi yleisjaos kerätessään tietoja vihollisen sotapotentiaalin arvioimiseksi.[826]

Päivittäisen raportoinnin perusteella ilmavoimajaoksen toiminta keskittyi paljolti vihollisen Suomea vastassa olevien lentojoukkojen, kaluston ja toiminnan seuraamiseen ja tilastointiin. Siihen sisältyi myös lähialueiden lentokentillä olevien konemäärien seuranta. Ajoittain jouduttiin tulkitsemaan myös epäselväksi jäänyttä vihollisen toimintaa. Esimerkiksi 13. toukokuuta 1944 Etelä-Suomen alueella havaittujen kaukotoimintailmavoimien koneiden arvioitiin mahdollisesti olleen suorittamassa maalitiedustelua. Laajemmista yksittäisistä raporteista mainittakoon saksalaisesta lähteestä käännetty 36-sivuinen yksityiskohtainen esitys Neuvostoliiton kaukotoimintailmavoimista. Raportissa käsiteltiin kattavasti organisaatiota, kalustoa ja toimintaperiaatteita. Lopussa oli ilmavoimajaoksessa laadittu lyhyt arvio siitä, että kaukotoimintailmavoimat eivät olleet vielä vuoden 1944 alkuun tultaessa saavuttaneet länsiliittoutuneiden kykyä laajoihin aluepommituksiin.[827]

---

[825] Päämaja Tied.1 Tied.pvk. No 7800 Ilmatilannekatsaus ajalta 14.6. klo 6.00-21.6. klo 6.00 21.6.1944/Ilm./sal./T-14282/10. KA.

[826] Strömberg, haastattelu (1983), s. 4; Eversti Georg-Erik Strömberg: Vanki nimeltä Bamshin. Päiväämätön nelisivuinen muistio/Pk-2309/21, s. 2.

[827] Päämaja tiedusteluosasto Tied.pvk. N:o 1600 Neuvostoliiton lentojoukot (käännös saksan kielestä) Kaukotoimintailmavoimat ADD. Tilanne syyskuussa 1943 7.2.1944/Ilm./sal./T-8480/5. KA; Päämaja

Päivittäisessä vihollistilannetiedoituksessa vihollisen ilmavoimia käsittelevä osuus oli laajempi esimerkiksi silloin, kun Helsinkiä pommitettiin. Tällöin luotiin katsaus konemääriin ja -tyypeihin, käytettyihin muodostelmiin, lentokorkeuksiin sekä operaatioon kokonaisuutena. Neuvostoliiton suurhyökkäyksen lähestyessä myös vihollisen ilmatoiminnasta raportointi lisääntyi. Tiedustelu sai havaintoja muun muassa lentojoukkojen keskityksistä Suomen lähialueille. Suurhyökkäyksen käynnistyttyä päivittäin raportoitavien vihollisen ilmasuoritteiden määrä kasvoi merkittävästi. Ilmavoimajaoksen työskentelyssä keskeisimpiä tietojen lähteitä olivat todennäköisesti radiotiedustelu ja sotavankikuulustelut.[828]

Merivoimajaoksen peruskirjoissa käsitys vihollisen laivastosta

Asemasotavaiheessa merivoimajaoksen päällikkönä jatkoi elokuulle 1943 asti kapteeniluutnantti Grönqvist. Hänen seuraajakseen määrättiin kapteeniluutnantti Antti Leino, jonka viimeisin tehtävä ennen Päämajaan siirtymistä oli sukellusvene Vetehisen päällikkyys. Leino toimi jatkosodan alkupuolella sukellusvene Saukon päällikkönä. Somerin taistelussa heinäkuun alussa 1941 hän lähes menehtyi miehistönsä kanssa jouduttuaan väistymään meren pohjaan vihollisen vartiomoottoriveneitä tilanteessa, jossa oma vikaantunut torpedo täytti pakokaasuilla aluksen miehistötiloja. Leinon lisäksi merivoimajaoksessa palveli asemasotavaiheessa neljästä viiteen henkilöä.[829]

Merivoimajaos ylläpiti peruskirjoja ja seurasi Neuvostoliiton laivastoa yhteistoiminnassa Merivoimien kanssa. Käkösen mukaan Itämeren laivaston peruskirja oli vuonna 1944 ”valmis”. Peruskirjoja ei ole löytynyt tutkittavaksi, joten tarkkaa kokonaiskäsitystä niiden sisällöstä ei ole. Vuoden 1944 aikana oli mahdollisesti joko rinnakkain voimassa ja jatkuvan päivityksen alaisena sekä tiedusteluperuskirja III että XIV, tai keväällä 1944 siirryttiin peruskirjanumeroinnissa III:sta XIV:ään. Joka tapauksessa kyseessä oli monikymmensivuinen tietopankki, joka sisälsi kuvineen yksityiskohtaisia tietoja Itämeren laivaston aluksista. Merivoimien esikunta ilmoitti peruskirjaan tehtävistä yksittäisistä päivityksistä, joten joko sillä oli päävastuu sen ylläpidosta tai sitten tieto jostain syystä kierrätettiin Päämajasta Merivoimien esikunnan kautta eteenpäin jaettavaksi. Todennäköisesti peruskirja oli jatkoa jo ennen sotia laadituille Itämeren laivaston varjokuvastoille. Samoin on todennäköistä, että Itämeren laivastoa käsitellyt, toukokuussa 1944 ohjesääntönä julkaistu Tiedustelukäsikirja 3 perustui tiedustelutoimistossa ylläpidettyyn peruskirjaan. Noin 60-sivuinen tiedustelukäsikirja sisälsi alusyksilökohtaisia teknisiä tietoja sekä piirrokset aluksista.[830]

---

tiedusteluosasto Tied.pvk. N:o 3291 Neuvostoliiton yöhävittäjät 14.3.44/Ilm./sal./T-14282/10. KA; Kokoelma VTT-1/31 (1.7.-31.12.1943), VTT-1/32 (1.1.1944-31.5.1944), VTT-1/33 (1.6.1944-19.9.1944). KA.

[828] Päämaja tiedusteluosasto Tied.pvk. N:o 2100 Vihollistilannetiedoitus N:o 232 17.2.1944/Tied.1/sal./VTT-1/32. KA; Päämaja tiedusteluosasto Tied.pvk. N:o 2590 Vihollistilannetiedoitus N:o 242 27.2.1944/Tied.1/sal./VTT-1/32. KA; Kokoelma VTT-1/33 (1.6.1944-19.9.1944). KA.

[829] Nimikirja- ja kantakorttiasiakirjat: Grönqvist, Rudolf Leopold (s. 2.8.1907) KA; Nimikirja- ja kantakorttiasiakirjat: Leino, Antti Benjamin (s. 6.10.1910, k. 22.12.1979). KA; Nimikirja- ja kantakorttiasiakirjat: Mäkelä, Lauri Juhani (Jukka) (s. 5.8.1917, k. 3.9.1977). KA; Nimikirja- ja kantakorttiasiakirjat: Norrmén, Johan Fredrik (s. 17.11.1912). KA; Yli-Ketelä (ent. Ketonen), haastattelu (1983), s. 18; Fagerström, Lars: haastattelu 25.1.1984, STM-kerho 1983–1987/Päämajan tiedustelutoimiston asevelikerhon eli ns. STM-kerhon haastatteluaineisto/2.2.1995, Pk-2054, s. 1–2; Pukkila (1961), s. 28; Heiskanen (1989), s. 165–168.

[830] Merivoimien esikunta tiedustelutoimisto No 406 Merkintöjä Tied.peruskirja XIV:ään 4.2.1944/Op.1sal./T-14282/10. KA; Merivoimien esikunta tiedustelutoimisto No 171 Merkintöjä Tied.peruskirja III:een 7.2.1944/sal./T-14282/10. KA; Merivoimien esikunta tiedustelutoimisto No 234 Merkintöjä Tied.peruskirja III:een 12.2.1944/sal./T-14282/10. KA; Merivoimien esikunta tiedustelutoimisto No 301 Merkintöjä Tied.peruskirja III:een 8.3.1944/sal./T-14282/10. KA; Merivoimien esikunta tiedustelutoimisto

Yhden tiedustelu-upseerin päätehtävä oli Neuvostoliiton laivaston ja rannikkotykistön henkilöstön selvittäminen. Ilmavoimajaoksen tapaan yhden henkilön työpanos oli varattu painopisteisesti merivoima-aiheisten sotavankien kuulusteluun. Sotavankitietojen lisäksi jaoksen työssä hyödynnettiin radiotiedustelulla, kirjallisuudesta ja propagandalehtisistä hankittuja tietoja.[831] Käkösen mukaan tiedustelutoimistossa laadittiin kahdesti kuussa katsaus vihollisen meritoimintaan,[832] mutta kyseisiä asiakirjoja ei ole löytynyt. Joka tapauksessa jaoksen upseereiden arkityötä oli meriaiheisten osuuksien kirjaaminen luvussa 4.3 esitettyihin tiedustelutoimiston päivä- ja kaksiviikkoisraportteihin.

Merivoimien tuottamien tietojen lisäksi tietoja saatiin myös yhteistyökumppaneilta. Itämereltä saatiin ainakin satunnaisesti tietoja ruotsalaisten ja saksalaisten vedenalaisen kuuntelun havainnoista. Esimerkiksi helmikuussa 1944 oli Tukholman saariston kaakkoispuolella havaittu mahdollisesti sukellusvene. Sama tilanne oli elokuussa 1944 Narvanlahdella. Mahdollisesti ruotsalaisten ja saksalaisten kuunteluhavaintoja olivat myös sukellusvenehavainnot Itämereltä marras-joulukuussa 1942.[833] Luvussa 4.1 kuvatulla tavalla yksittäisiä sukellusvenehavaintoja saatiin myös jatkosodan aikana käyttöön otetulla omalla vedenlaisella valvonnalla.

Päivätasolla merivoimajaoksen toiminta keskittyi vihollisen laivastojoukkojen toiminnan seuraamiseen Itämerellä, Jäämerellä, Laatokalla ja Äänisellä. Asemasotavaiheessa Itämeren laivasto oli pitkään suljettuna Suomenlahden pohjukkaan, joten raporttien sisältö keskittyi sieltä tehtyihin havaintoihin sekä hieman laajemmalle ulottuneeseen sukellusvenetoiminnan seuraamiseen. Laatokan alueen seuranta liittyi kiinteästi Leningradin saarron huollon seuraamiseen. Kun suomalaisilla ei ollut Jäämeren suunnalla omia aluksia, seurattiin sillä suunnalla sivusta saksalaisten ja liittoutuneiden välistä merisodankäyntiä. Myös liittoutuneiden täydennyskuljetuksia Neuvostoliitolle seurattiin tarkasti. Talvikaudella raportoitiin joukkojen toiminnan lisäksi myös jäätilanteesta sekä esimerkiksi Leningradin ja Kronstadtin välisestä jäätieliikenteestä. Hyvin perusteisiinkin keskittyvää työtä tehtiin, sillä esimerkiksi tammikuussa 1944 yhtenäistettiin käsitteistöä venäjänkielisten alustyyppien ja niiden lyhenteiden suomalaisista vastineista.[834]

Huomattavan seesteisen asemasotavaiheen lopulla myös merivoimajaoksessa sisään tulevan tiedon ja seurattavien asioiden määrä kasvoivat Neuvostoliiton kesän 1944 hyökkäyksen lähestyessä. Ensin Suomenlahden pohjukassa lisääntyivät havainnot vihollisen merimiinoitusten raivaamisista. Hyökkäyksen käynnistyttyä laivastojoukkojen taistelutoiminta ja Suomenlahden rannikolla toteutetut maihinnousuoperaatiot valta-

---

No 532 Merkintöjä Tied.peruskirja III:een 1.4.1944/sal./T-14282/10. KA; Merivoimien esikunta tiedustelutoimisto No 593 13.4.1944/sal./T-14282/10. KA; Tiedustelukäsikirja 3 Neuvostoliiton Itämeren laivaston alukset 10.5.1944 (salainen). Päämaja tiedusteluosasto; Merivoimien esikunta operatiivinen osasto No 1649 Merkintöjä Tied.peruskirja XIV:ään 14.5.1944/Op.1sal./T-14282/10. KA; Merivoimien esikunta operatiivinen osasto No 1732 Merkintöjä Tied.peruskirja XIV:ään 21.5.1944/Op.1sal./T-14282/10. KA; Merivoimien esikunta tiedustelutoimisto No 806 27.5.1944/Op.1sal./T-14282/10. KA; Käkönen (1970), s. 66–67.

[831] Fagerström, haastattelu (1984), s. 1–2, 11; Käkönen (1959)/Pk-2309/28. KA, s. 4–5.

[832] Käkönen (1959)/Pk-2309/28. KA, s. 16–17.

[833] Päämaja tiedusteluosasto Tied.pvk. N:o 5200 Katsaus vihollistilanteen kehitykseen 26.11.-10.12.42 10.12.1942/III/sal./T-3764/4-5. KA; Päämaja tiedusteluosasto Tied.pvk. N:o 1870 Vihollistilannetiedoitus N:o 226 11.2.1944/Tied.1/sal./VTT-1/32. KA; Päämaja tiedusteluosasto Tied.pvk. N:o 1410 Vihollistilannetiedoitus N:o 412 15.8.1944/Tied.1/sal./VTT-1/33. KA.

[834] Päämaja tiedusteluosasto Tied.pvk. N:o 5200 Katsaus vihollistilanteen kehitykseen 26.11.-10.12.42 10.12.1942/III/sal./T-3764/4-5. KA; Päämaja tiedusteluosasto Tied.pvk. No 410 Tavallisimmat venäjänkieliset aluslajien nimityksen ja lyhennykset sekä niiden suomalaiset vastineet 11.1.1944/sal./T-14282/10. KA; Kokoelma VTT-1/31 (1.7.-31.12.1943), VTT-1/32 (1.1.1944-31.5.1944), VTT-1/33 (1.6.1944-19.9.1944). KA.

sivat aikaisempaa enemmän palstatilaa myös päivittäisestä vihollistilannetiedoituksesta.[835]

Maastontiedustelujaos toimintaympäristöä ja vihollisen huoltoa tiedustelemassa

Maastontiedustelujaos – maastojaos tai Itä-Karjalajaos – perustettiin Heiskasen mukaan vuonna 1944, vaikka sitä ennenkin tiedustelutoimistossa toimi maastotiedusteluupseereita. Lisäksi hän mainitsee, että Itä-Karjalan paikannimistöä ryhdyttiin suomentamaan vuosina 1943–1944. Tämä kuulostaa erikoiselta huomioiden Heiskasenkin mainitseman asian kiireellisyyden jo hyökkäysvaiheen päätyessä. Porvali puolestaa esittää, että eversti Paasonen perusti maastojaoksen vuonna 1943, mutta näkemys perustuu virheelliseen tulkintaan Paasosen muistelmista. Viitatussa kohdassa puhutaan Paasosen ”kehotuksesta” sotatoimiyhtymille suorittaa maastontiedustelu valloitetulla alueella, ei jaoksen perustamisesta tiedustelutoimistoon. Käytännössä vuoden 1943 tapauksessa oli kyse käskystä suorittaa operatiivinen maastontiedustelu, jonka takarajana oli vanha valtakunnan raja paitsi Karjalan kannaksella Moskovan rauhan raja.[836]

Heiskasen ja Porvalin esitysten vastaisesti maastontiedustelujaos perustettiin jo vuoden 1942 kuluessa. Tiedusteluosaston arkistoista löytyy Itä-Karjalan suomennettua paikannimistöä käsittelevä laaja raportti toukokuulta 1942. Jaostoon helmikuussa ja toukokuussa 1942 siirrettyjen henkilöiden haastatteluiden mukaan maastojaos oli oma jaoksensa jo heidän saapuessaan, eikä aikaisempaan tapaan erillisiä maastotiedusteluupseereita. Jaoksen päällikkönä toimineen kapteeni Eino Leskisen henkilöarvostelun mukaan hän toimi maastontiedustelujaoksen päällikkönä elokuun alusta 1942 alkaen.[837]

Maastontiedustelujaoksessa työskenteli asemasotavaiheen aikana päällikkönsä lisäksi todennäköisesti kahdesta kuuteen muuta henkilöä, joista osa oli piirtäjiä, jotka mahdollisesti tukivat muitakin jaoksia. Jaoksen työt jaettiin siten, että päällikkö keskittyi Karjalan kannakseen ja kaksi muuta upseeria Itä-Karjalaan. Asemasotavaiheen alussa kiireellisenä tehtävänä oli itärajan takaisen paikannimistön suomentaminen, jotta hyökkäysvaiheen aikana ja sen jälkeen tehdyt pikasuomennokset eivät ehtisi vakiintua käyttöön. Yleisen nimistön yhtenäistämisen lisäksi tehtävä oli tärkeä, sillä epäjohdonmukainen paikannimien käyttö olisi pidemmän päälle vaikeuttanut tietojen ilmoittamista, kun eri toimijat olisivat puhuneet paikoista eri nimityksin.[838]

Työn perusta luotiin poimimalla saatavilla olevista Itä-Karjalan suomalaisista ja neuvostoliittolaisista kartoista sekä kirjallisuudesta olemassa oleva nimistö. Tiedoista luotiin nimiarkisto, jossa oli ”toistakymmentä tuhatta nimeä”. Paikannimitietoja hankittiin kirjallisten lähteiden lisäksi jaoksen upseerien kenttämatkoilla, joilla kysyttiin

---

[835] Kokoelma VTT-1/33 (1.6.1944-19.9.1944). KA.
[836] Tiedustelun toimenpiteet 1943–1944, päiväämätön muistio/T-24761/1. KA; Paasonen (1974), s. 138; Heiskanen (1989), s. 160–162; Porvali (2010), s. 60; Karjalainen (2019), s. 429.
[837] Päämaja tiedusteluosasto Venäläisten topografisten karttojen suomenkieliset nimistöt 26.5.1942/T-19933/1. KA; Nimikirja- ja kantakorttiasiakirjat: Leskinen, Eino Aulis (s. 21.2.1904); Nissilä & Joki (1983), s. 1; Luotonen, Eino: haastattelu 14.8.1984, STM-kerho 1983–1987/Päämajan tiedustelutoimiston asevelikerhon eli ns. STM-kerhon haastatteluaineisto/2.2.1995, Pk-2054, s. 1–2, 10. Venäläisten paikannimien suomentamistyö jatkui läpi sodan, sillä viimeisin päivitys paikanimilistaan on ilmeisesti laadittu 21. tammikuuta 1944.
[838] Nissilä & Joki, haastattelu (1983), s. 1, 4–5, 8–9; Yli-Ketelä (ent. Ketonen), haastattelu (1983), s. 4–5; Luotonen, haastattelu (1984), s. 1, 9–10.

paikallisväestöltä ja sotanvangeilta alueen nimistöstä. Esimerkiksi kesällä 1943 yksittäiset upseerit tekivät parin kuukauden mittaisia matkoja Syvärin, Äänisjärven, Mielijärven ja Säämäjärven suunnilla. Työn tuloksena uusittiin Aunuksen, Pohjois-Aunuksen ja osittain Kuolan alueen kartat suomalaisilla paikannimillä.[839]

Paikannimien kääntämisen käytännön esimerkkinä mainittakoon Erkki Tiesmaan sodan aikana sanoittama laulu *Eldankanjärven jää*. Itä-Karjalassa Uhtuan länsipuolella sijaitsevien kahden järven nimet on käännetty suomeksi virheellisesti, koska venäjästä suomeen translitterointia tehnyt henkilö ei ole mahdollisesti tiennyt, että kyseisessä paikannimessä ensimmäinen e-kirjainen on painollinen ja lausutaan siksi *jo*.[840] Oikeammin kappale olisi siis pitänyt nimetä *Joldankajärven jää* – ja järvi Joldankajärveksi.

Maastojaoksen arkityössä työskenneltiin paljon karttojen kanssa. Karttoja kerättiin, vanhoja karttoja täydennettiin, uusia tiekarttoja valmistettiin ja piirrettiin sekä laadittiin kohdekarttoja ja erilaisia peitepiirroksia. Aineistona työssä käytettiin kaikkea saatavilla olevaa, kuten ilmakuvia, sotavankien kuulustelupöytäkirjoja, sotasaalisasiakirjoja, kaukopartioraportteja sekä rintamajoukkojen hankkimia tiedustelutietoja. Kokonaisuudesta mainittakoon, että kenttäarmeijan laajudessa kartta-asioista vastasi sotavuosien aikana Topografikunta. Sen tehtäviin kuuluivat karttojen laadintaan tarvittavien mittausten tekeminen sekä karttojen valmistaminen ja toimittaminen joukoille. Osa karttojen valmistustyötä oli sotasaaliskarttojen hyödyntäminen.[841]

Jaoksen tehtäviin sisältyi Neuvostoliiton asutuskeskusten ja sotilaskohteiden tiedustelu, minkä lopputuloksena laadittiin kohdekarttoja ja asemakaavapiirroksia. Esimerkiksi ilmavalokuvien perusteella valmisteltiin mittakaavaan piirrettyjä karttoja siten, että noin neliökilometrin kokoisesta alueesta tehtiin noin neliömetrin kokoinen kartta. Karttojen tietoja varmennettiin ja täydennettiin lähettämällä niitä sotavankileireille, missä kuulustelijat pyrkivät hankkimaan lisätietoja kohteista. Karttasuurennoksia käytettiin esimerkiksi Er.P 4:n tehtäväsuunnittelussa valmisteltaessa partiota lähetettäväksi Arkangelin radan varteen loppukesällä 1942. Todennäköisesti osaan tehtävistä sisältyi kartan laatimisen lisäksi kirjallinen selostus.[842]

Asemakaavapiirrosten kohteina olivat esimerkiksi Sorokka, Puutoinen ja Kantalahti. Piirtäjät eivät usein tienneet, mihin heidän piirroksiaan tarvittiin, mistä syystä eräs siellä palvellut luonnehti jaosta eräänlaiseksi "apuosastoksi". Mahdollisesti tarkkuuspiirroksia tarvittiin esimerkiksi pommitustehtäviä varten. Näissäkin piirrostöissä ilmakuvat ja sotavankitiedot olivat keskeisiä tiedon lähteitä. Kaikkea ei tarvinnut tehdä tyhjästä, sillä kerättäessä aineistoa Itä-Karjalassa hyökkäysvaiheen jälkeen löydettiin

---

[839] Joki, Aulis: Selostus Itä-Karjalaan kesällä 1943 tekemistäni paikannimistönkeruumatkoistani 10.10.43/Pk-2309/23. KA; Nissilä, Viljo: Selostus paikannimien keruumatkastani Itä-Karjalaan 14.6.-30.8.1943 10.10.43/Pk-2309/23. KA; Nissilä & Joki, haastattelu (1983), s. 1, 4–7.

[840] Nissilä & Joki, haastattelu (1983), s. 5.

[841] Luotonen, haastattelu (1984), s. 2; Paulaharju, Jyri: *Sotilaat kartoittavat. Suomen sotilaskartoituksen historia.* Topografikunnan karttapaino. 1997, s. 68–154, 160–165; Harju, Erkki-Sakari: *Suomen sotilaskartoitus 400 vuotta.* AtlasArt. Print Best. 2016, s. 132–219. Jatkosodan ajan Topografikunnan nimitys oli Päämajan topografinen osasto.

[842] Päämaja tiedusteluosasto N:o 3359 30.3.1943/Tied.1/sal./T-4941/5. KA; Nimikirja- ja kantakorttiasiakirjat: Hintsala, Heikki (s. 20.3.1910, k. 28.10.1959). KA; Yli-Ketelä (ent. Ketonen), haastattelu (1983), s. 4–5; Polvinen, Toivo Rafael: haastattelu 2.8.1984, STM-kerho 1983–1987/Päämajan tiedustelutoimiston aseveli-kerhon eli ns. STM-kerhon haastatteluaineisto/2.2.1995, Pk-2054, s. 1–3; Saressalo (2010), s. 212.

muun muassa Muurmannin junaradan asemien asemakaavat, joista selvisi asemilla olevat raidejärjestelyt ja siellä olevien laitteiden selostukset.[843]

Maastojaoksen tehtäviin kuului Neuvostoliiton tieverkoston tiedustelu. Perustyönä rakentui käsitys esimerkiksi uusien teiden suunnista, siltojen ja teiden kantokyvystä, liikennetiheyksistä ja joukkojen siirroista. Yksi tärkeä kohde oli Arkangel-Murmansk-junaradan sotilasliikenteen liikennetiheys, junien pituus sekä kuljetusten laatu ja suunta. Näiden tietojen muokkauksen tuloksena korjattiin tai tarkennettiin aikaisemmin jaettuja tietoja, jotka toimivat pohjana tiedustelutoimiston muiden jaosten työlle. Muurmannin radan kapasiteettiin liittyvillä laskelmilla oli käytännön arvoa. Esimerkiksi kesäkuussa 1942 arvioitiin, että yhtäältä kapasiteetti ei mahdollistanut kaiken kuukausittain Murmanskin satamaan saapuneen materiaalin kuljettamista, jolloin sataman ympäristöön muodostui väkisinkin esimerkiksi pommituksille alttiita varastoalueita. Toisaalta samaan aikaan arvioitiin, että Sorokka-Maaselkä-rataosuudella kuljetettiin muille rintamasuunnille sotatarvikkeita, sillä todettujen junien määrä ylitti alueella toimineiden joukkojen huollon tarpeen.[844]

Muurmannin radalla oli strateginen merkitys, sillä esimerkiksi keväällä 1942 arvioitiin sen olevan ainoa ympäri vuoden käytössä oleva merkityksellinen kuljetusreitti Neuvostoliittoon sen jälkeen, kun Saksa hallitsi läntistä suuntaa, Japani itäistä eikä etelän suunnasta ollut järkeviä reittejä tarjolla. Erittäin todennäköisesti Muumannin radan merkitys korostui, koska Arkangelin satama ei ollut jäätilanteen vuoksi ympärivuotisessa käytössä eikä siten kyennyt vastaanottamaan liittoutuneiden avustuskuljetuksia. Maastojaoksessa työskennelleen luutnantti Keijo Loimun vastuulla oli Pohjois-Neuvostoliiton liikenneverkoston kehittymisen seuraaminen sisältäen esimerkiksi junaratojen kuljetuskapasiteetin. Kuljetusinfrastruktuurin selvittäminen liittyi keskeisesti puna-armeijan huollon suorituskyvyn selvittämiseen, mihin liittyen Loimun vastuulla olivat myös puna-armeijan huoltojoukkojen organisaatioiden ja huoltotilanteen seuraaminen.[845] Jaos ei ollut siis pelkästään apuosasto vaan työllä oli tiivis yhteys operatiivisiin asioihin.

Maastojaoksen päivittäisessä toiminnassa keskeistä oli saatujen tietojen arviointi ja niistä johtopäätösten tekeminen. Esimerkiksi toukokuussa 1944 arvioitiin, että Karjalan kannaksella havaittu taisteluhautojen rakentaminen saattoi merkitä olemassa olevien varustusten täydentämistä ja vahventamista, mitä tulkintaa tuki myös sotavankitieto. Arvioon yhdistettiin myös se, mistä ei ollut tietoa: ”Koska vihollinen kuitenkaan ei ole ainakaan toistaiseksi rakentanut esteitä mainittuihin kohtiin, saattaisi uusien tst.hautojen rakentaminen varsikin tärkeimpien teiden suunnilla merkitä myös hyökkäyksen lähtöasemien valmistamista”.[846]

---

[843] Huttunen, haastattelu (1983), s. 5; Okko, haastattelu (1983), s. 10; Luotonen, haastattelu (1984), s. 6, 9–10; Polvinen, haastattelu (1984), s. 1–3.

[844] Päämaja tiedusteluosasto Tied.pvk. N:o 150 Katsaus vihollistilanteen kehitykseen 20.5.-2.6.1942 3.6.1942/II/sal./T-2264/3. KA; Nimikirja- ja kantakorttiasiakirjat: Hintsala, Heikki (s. 20.3.1910, k. 28.10.1959). KA; Luotonen, haastattelu (1984), s. 2.

[845] Päämaja tiedusteluosasto Tied.pvk. N:o 2361 Katsaus vihollistilanteen kehitykseen 26.1.-1.2.1942 2.2.1942/sal./T-2264/3. KA; Päämaja tiedusteluosasto Tied.pvk. N:o 4724 Katsaus vihollistilanteen kehitykseen 23.2.-9.3.42 9.3.1942/sal./T-2264/3. KA; Päämaja tiedusteluosasto N:o 2161 Vihollisen huolto eri rintamillamme 30.10.1942/III/sal./T-4945/4. KA; Päämaja tiedusteluosasto N:o 3142 Vihollisen huolto eri rintamillamme 9.3.1943/I/sal./T-4945/4. KA; Nimikirja- ja kantakorttiasiakirjat: Loimu, Veli Keijo (s. 14.2.1911). KA.

[846] Päämaja tiedusteluosasto Tied.pvk No 6100 Vihollistilannetiedotus No 324 19.5.1944/Tied.1/sal./VTT-1/32. KA.

Asemasodan aikana jaoksessa laadittiin laajempiakin raportteja. Esimerkiksi maaliskuussa 1942 valmistui 43-sivuinen raportti Äänisen–Vienanmeren-alueen tieyhteyksistä. Raportissa eriteltiin tarkkaan eri tieosuuksien pituudet, pintamateriaalit ja leveydet. Sotavankitietojen lisäksi raportin koostamisessa todennäköisesti hyödynnettiin tausta-aineistona ennen sotia olemassa ollutta sekä Itä-Karjalan valtauksen myötä suomalaisten haltuunsa samaa aineistoa. Kyseisen raportin todennäköisesti laatinut Keijo Loimu toimi myös yhteysupseerina Itä-Karjalan sotilashallintoesikunnan tiedusteluosaston ja Päämajan tiedusteluosaston välillä.[847]

Edellä mainittu tiedustelupäällikön kehotus suorittaa maastontiedustelu valloitetuilla alueilla liittyi todennäköisesti Paasosen vaatimukseen Itä-Karjalan sotilasmaantiedon oppikirjan laatimisesta. Tausta-ajatuksena oli, että vaikka maastojaos oli koonnut karttamateriaalia ja valmistanut uusia karttoja, kaikkea sen hallussa ollutta materiaalia ei ollut perusteellisesti analysoitu. Itä-Karjalassa oli selvitettävä tieverkkoon, maaston tarjoamiin puolustusmahdollisuuksiin teiden suunnissa sekä teiden välimaaston tarjoamiin etenemismahdollisuuksiin liittyviä seikkoja. Maastontiedustelu suoritettiin ja kesällä 1944 vihollinen myös hyökkäsi maastontiedustelutehtävän yhteydessä selvitettyä tieverkostoa käyttäen. Joitakin karttoja jäi tosin päivittämättä, jolloin jollekin alueelle siirretylle uudelle suomalaisjoukolle tilanne vaikutti siltä, että vihollinen hyökkäsi tietöntä korpea pitkin.[848]

Heiskanen ryhmiteli jäljempänä esiteltävän taloudellisen tiedustelun jaoksen alaiseksi toiminnaksi Veikko Okkon laatimat osat kesällä 1944 aloitettuun, mutta kesken jääneeseen tutkimukseen ”Luoteisen Neuvostoliiton sotilasmaantieto”. Okko palveli 1943–1944 pääasiassa maavoimajaoksessa, mutta oli koulutukseltaan geologi, joten hän oli epäilemättä pätevä tällaisen tutkimuksen tekemiseen.[849] Kun tutkimuksen teema sopii paremmin maastojaoksen tehtäväkenttään, on todennäköistä, että ajoittain tiedustelutoimistossa tehtäviä hoidettiin yli jaosrajojen perustuen siihen, kenellä oli osaamista tai aikaa käsillä olevan tehtävän suorittamiseen.

Jaoksessa työskentelystä eräs henkilö kertoi, että muiden jaosten toiminnasta maastojaoksessa ei juuri tiedetty: ”Varmaankin tiedustelupalvelun luonteesta johtuen ei työtovereiden eikä myöskään muiden jaosten tehtävien laatua erikoisemmin selvitetty niin kuin en nähnyt varsinaisia toimen- tai tehtävänkuvauksia kenenkään kohdalta”. Yksilötasolla työskentelyohjeen perustan muodosti oman vastuualueen ja siihen liittyvien asioiden jatkuva tarkkailu ja niissä tapahtuvien muutosten seuraaminen. Todennäköisesti maastojaoksessakin ehdittiin asemasotavaiheen aikana kiinnittää huomiota osaavien henkilöiden rekrytointiin, sillä ainakin yksi reserviläisistä oli ammatiltaan arkkitehti. Mahdollisesti edellä mainittua "apuosastomaisuutta" kuitenkin kuvaa se, että toinen henkilö muisteli vuosille 1943–1944 sijoittuneen vaiheen, jolloin ei ollut joutenolon lisäksi oikeastaan mitään tekemistä. Lisäksi, kun työtä oli, niin ”aika laiskasti niitä piirrettiin, kun armeijassa oltiin. Ei pidetty mitään turhaa kiirettä.”[850]

Mainittakoon lopuksi, että sekä itärajantakaisen alueen maantieteellisiin yksityiskohtiin ja niissä tapahtuvaan kehitykseen että rajan omalla puolella tapahtuvaan teiden rakentamiseen oli kiinnitetty huomiota jo pitkään ennen sotia. Maasto- ja tieolosuhteilla

[847] Päämaja tiedusteluosasto Tied.pvk. N:o 5767 Äänisen-Vienanmeren alueen tieyhteydet 24.3.1942/sal./T-4944/1. KA; Nimikirja- ja kantakorttiasiakirjat: Loimu, Veli Keijo (s. 14.2.1911). KA; Nissilä & Joki, haastattelu (1983), s. 10.
[848] Käkönen (1970), s. 40–41; Paulaharju (1997), s. 100.
[849] Nimikirja- ja kantakorttiasiakirjat: Okko, Veikko (s. 1.9.1912, k. 10.8.2009). KA; Heiskanen (1989), s. 160.
[850] Okko, haastattelu (1983), s. 10; Luotonen, haastattelu (1984), s. 1; Polvinen, haastattelu (1984), s. 2–3.

ymmärrettiin olevan suora yhteys siihen, miten paljon ja mistä suunnista idästä tuleva hyökkääjä pystyisi suuntaamaan joukkoja rajan yli.[851] Siksi onkin erikoista, että maastojaos perustettiin vasta asemasotavaiheessa. Todennäköisimmältä selitykseltä vaikuttaa se – että kuten muutamissa muissakin tiedustelun toiminnoissa – aikaisemmin ei ollut ollut henkilöstöä tai sotien kiivaimmassa vaiheessa kriittistä tarvetta tällaiselle toiminnalle. Se käynnistettiin vasta, kun henkilöresurssi oli käytössä ja ehdittiin kunnolla hahmottaa sen merkitys kokonaisuudelle.

Yleisjaos aloittaa sotapotentiaalitutkimukset

> *Itsestään selvää on, että kyseen ollessa niin suunnattoman laajasta alueesta kuin Neuvostovaltio ja sen moninaisista taloudellisista tekijöistä tämmöisessä katsauksessa on tyydyttävä esittämään ainoastaan tärkeimpien alojen pääsummat.*[852]
>
> - Katsaus Neuvostoliiton taloudelliseen tilanteeseen talvella 1942

Yleisjaos on kenties vähimmälle huomiolle jäänyt tiedustelutoimiston jaos. Heiskanen käsittelee toimintaa yhdellä tekstikappaleella ja Kanninen ainoastaan muutamalla lauseella. Jaos perustettiin selvittämään Neuvostoliiton politiikkaa, poliittisessa ja sotilaallisessa johdossa tapahtuvia muutoksia, itärintaman tapahtumia, mukaan lukien saksalaisten tilanne, puna-armeijan yleistä dislokaatiota sekä Neuvostoliiton ihmisvoimavarojen käyttöä ja tappioita. Samaan kokonaisuuteen kuuluivat myös talouteen ja teollisuuteen liittyvien kysymysten seuraaminen. Heiskasen mukaan jaos oli vain vähän tekemisissä muiden jaosten kanssa ja se esitti työnsä tulokset suoraan osasto- ja jaostopäällikölle. Ajoittain se toimitti oman kohtansa kahden viikon välein julkaistuun vihollistilannekatsaukseen.[853]

Yleisjaoksen laatimat Neuvostoliiton sotapotentiaalia käsitelleet raportit perustuivat useisiin eri lähteisiin. Saksalaisilta saatiin esimerkiksi Neuvostoliiton sisäisestä radioliikenteestä kaapatuihin sanomiin perustuvia tietoja. Sanomat käsittelivät Neuvostoliiton oloja ja tapahtumia ja niitä saatiin joka toinen viikko noin 10–15 senttimetriä paksu nippu. Myös kuulustelluilta lentäjävangeilta saatiin sotapotentiaaliin liittyviä tietoja. Osa tiedoista perustui Neuvostoliiton tietotoimisto TASS:n radiotiedotuksiin. Suursodan kehittymisestä vihjeitä saatiin myös liittoutuneiden tammikuun 1943 Casablancan ja marraskuun 1943 Teheranin konfferenssien julistuksista, joskin jälkimmäisestä Päämajan tiedustelu poimi arvioihinsa erään myöhemmin ajattelua harhauttavaksi osoittautuneen tiedon. Ajateltiin, että liittouneiden avatessa lännessä rintaman Saksaa vastaan ja Neuvostoliiton yhtyessä taisteluun idässä, tilannekehitykseen ei sisältyisi Neuvostoliiton hyökkäys Suomea vastaan.[854]

---

[851] PM:n toiminta hyökkäyksen torjumiseksi Laatokan ja Jäämeren välillä talvisodan alkupuolella. Kenraaliluutnantti Erkki Kukkosen esitelmä vanhimmalle päällystölle 25.3.1961 Helsingissä/Pk-1018/2. KA, s. 1–2.
[852] Katsaus Neuvostoliiton taloudelliseen tilanteeseen talvella 1942/24.4.1942/T-15717/1. KA.
[853] Okko, haastattelu (1983), s. 6–7; Yli-Ketelä (ent. Ketonen), haastattelu (1983), s. 6; Heiskanen (1989), s. 159–160.
[854] Kanninen (1959), s. 24–25; Käkönen (1970), s. 24; Okko, haastattelu (1983), s. 6–7; Eversti Georg-Erik Strömberg: Vanki nimeltä Bamshin. Päiväämätön nelisivuinen muistio/Pk-2309/21, s. 2; Juhola, Paulaharju & Strömberg (2004), s. 12–13.

Yleisjaoksen tarkkaan perustamisajankohtaan liittyvät tiedot ovat hieman ristiriitaisia. Heiskanen toteaa epämääräisesti, että se tapahtui tiedusteluosaston uudelleenjärjestelyn yhteydessä. Jaoksen päällikkönä toimineen kapteeni Rainer Sopasen vuoden 1944 lopulla kirjoitetun henkilöarvioinnin perusteella jaos perustettiin joulukuussa 1943. Tässä on todennäköisesti kyseessä muistivirhe, sillä yleisjaos mainitaan erikseen erään asiakirjan jakelussa lokakuussa 1943. Sopasen kantakortin mukaan hän toimi jaospäällikön tehtävässä helmikuusta 1942 alkaen. Jostain syystä yleisjaoksen päällikkönä toimi loka-joulukuussa 1942 yleisesikuntamajuri Lauri Hanén, jolla ei ollut aikaisempaa tiedustelukokemusta lukuun ottamatta kahden kuukauden pestiä VII armeijakunnan II toimiston päällikkönä.[855] Varmaa on, että yleisjaos perustettiin jo vuoden 1942 aikana.

Riippumatta jaoksen tarkasta perustamisajankohdasta Sopanen ja kapteeni Niilo Loukola hoitivat vastaavia tehtäviä vuodesta 1942 alkaen. Viimeistään elokuussa 1942 eversti Paasosen aloitteesta kahden tiedustelu-upseerin työpanos kohdennettiin kyseisiin tehtäviin. Sopanen oli pitkän linjan tiedustelu-upseeri reservissä, sillä hän hoiti vapaussodassa Helsingin vakoilukeskuksen kansliaa ja toimi vuosina 1918–1919 Päämajan itäisen tiedusteluosaston päällikkönä. Talvisodassa ja hyökkäysvaiheessa hän toimi radiotiedustelussa aseman ja yksikön päällikkönä ennen siirtymistään Päämajan tiedusteluosastolle helmikuussa 1942.[856]

Niilo Loukola palveli jatkosodan alusta asti tiedustelutoimistossa ja Käkösen laatiman henkilöarvioinnin perusteella ”erittäin kiitettävästi Neuvostoliiton sotapotentiaalin kohdistuvan tiedustelun tehtävissä”. Myös Loukolan tiedustelutausta oli itsenäisyyden alkuvuosilla, sillä vuosina 1918–1920 hän toimi Päämajan itäisen tiedusteluosaston Viipurin toimiston kansliapäällikkönä ja Terijoen toimiston päällikkönä. Vaikka yksi 1980-luvulla tehty haastattelu esittää Loukolan palvelleen taloudellisen tiedustelun jaoksessa, on todennäköisempää, että hän palveli yleisjaoksessa.[857] On myös mahdollista, että jaosten väliset rajat olivat osin häilyviä ja suursotaan ja sotapotentiaaleihin liittyviä kysymyksiä käsitelleet upseerit tekivät töitä ristiin eri tehtävien parissa siellä, missä kunkin erikoisosaamisesta oli eniten hyötyä.

Ennen yleisjaoksen perustamista Sopanen ja Loukola olivat todennäköisesti suoraan tiedustelutoimiston päällikön alaisia. Väinö Tervaskari työskenteli jakelujaoksessa sekä vuodesta 1943 alkaen toimistopäällikkö Käkösen adjuntanttina, mutta näyttää raporttien tunnistetietojen perusteella osallistuneen satunnaisesti myös näiden raporttien laadintaan, kuten itse toimistopäällikkökin. Kaikki yleisjaoksessa palvelleet olivat saksankielentaitoisia.[858]

---

[855] Päämaja tiedusteluosasto Tied.pvk N:o 5617 Yhteenveto sv.- ja asiakirjatiedoista ajalta 16.-22.10.1943 22.10.1943/II/sal/T-15809/1. KA; Nimikirja- ja kantakorttiasiakirjat: Hanén, Lauri (s. 20.8.1897, k. 16.2.1988). KA; Nimikirja- ja kantakorttiasiakirjat: Sopanen, Rainer (s. 16.1.1893, k. 21.1.1980). KA; Heiskanen (1989), s. 159. Hanén ehti palvella talvi- ja jatkosodan aikana yli 10 eri tehtävässä. Hänelle vuonna 1926 sattuneen onnettomuuden vuoksi hänellä todettiin 30 prosentin invaliditeetti ja eräs lääkäri ohjeisti, ettei hänen aivojaan saanut rasittaa esikuntapalvelulla. (Hanén, Tom: ”Nyt ovat kysymyksessä suuremmat asiat”. Ensimmäisen kadettikurssin alkamisesta 90 vuotta. *Kylkirauta I/2009*, s. 24–29). Mahdollisesti hänellä oli onnettomuuden takia hankaluuksia suoriutua osasta palvelustehtävistään, mikä on voinut olla yksi syy nopealle urakierrolle sotavuosina.

[856] Nimikirja- ja kantakorttiasiakirjat: Loukola, Niilo (s. 7.8.1892, k. 9.6.1945). KA; Nimikirja- ja kantakorttiasiakirjat: Sopanen, Rainer (s. 16.1.1893, k. 21.1.1980); Käkönen (1959)/Pk-2309/28. KA, s. 3–4.

[857] Nimikirja- ja kantakorttiasiakirjat: Loukola, Niilo (s. 7.8.1892, k. 9.6.1945); Pihkala, haastattelu (1983), s. 12–13; Okko, haastattelu (1983), s. 6–7; Heiskanen (1994), s. 44–47.

[858] Neuvostoliiton tilannekatsaus – hajatietoja, nro:t 2–10 6.3.-22.12.1943/II/sal./T-15809/1. KA; Nimikirja- ja kantakorttiasiakirjat: Hanén, Lauri (s. 20.8.1897, k. 16.2.1988). KA; Nimikirja- ja kantakorttiasiakirjat: Sopanen, Rainer (s. 16.1.1893, k. 21.1.1980); Nimikirja- ja kantakorttiasiakirjat: Loukola, Niilo (s. 7.8.1892, k.

Varhaisin Neuvostoliiton sotapotentiaalia käsittelevä raportti oli keväällä 1942 julkaistu lähes 90-sivuinen ”Katsaus Neuvostoliiton taloudelliseen tilanteeseen talvella 1942”. Jo maaliskuussa 1942 käsiteltiin kaksiviikkoiskatsauksessa normaalista agendasta poiketen noin viiden sivun verran Neuvostoliiton yleistilannetta, kuten palveluskelpoisiin ikäluokkiin, sotatarviketeollisuuteen, elinkeinoelämään, ulkomaan tuontiin ja mielialaan liittyviä kysymyksiä. Ensin mainitun laajemman raportin lähteinä käytettiin Päämajaan saapuneiden raporttien lisäksi runsaasti ennen jatkosotaa julkaistua aihepiiriä käsittelevää venäjänkielistä kirjallisuutta, yhtä Ruotsin tiedustelulta saatua raporttia sekä osastopäällikkö Pöyhösen vuonna 1936 laatimaa tutkimusta. Raportin pääteemoja olivat väestö, maatalous, teollisuus ja kulkulaitos. Sivumäärällisesti painopiste oli teollisuuden kysymysten tarkastelussa ja kaikissa teemoissa näkökulma oli vähintään välillisesti sodankäyntiin liittyvä.[859]

Heiskanen antaa hieman epämääräisesti ymmärtää, että katsauksen laatija oli Niilo Loukola.[860] Päämajan operatiivisen osaston maavoimatoimiston arkistosta löytyvän kappaleen vähäisten tunnistetietojen perusteella ei ole varmaa, että se olisi ylipäätään edes tiedustelun laatima. Heiskanen on kuitenkin tämän tulkinnan tehnyt, mitä puoltaa myös se, että runsaan venäjänkielisen aineiston tutkimiseen tuskin oli laaja-alaista kykyä tiedustelujaoston ulkopuolella.

Mainittu raportti liittyi todennäköisesti Paasosen alkuvuodesta 1942 saamaan tehtävään laatia ensimmäinen sotilaspoliittinen tilanteenarvio. Kun sellaisen tekemiseen ei tiedustelujaostossa ollut elintä tai ylipäätään henkilökuntaa, Paasonen antoi arvion perusteiden selvittämisen sekä tiedustelu- että ulkomaaosaston tehtäväksi. Jonkin verran hän perehtyi asiaan myös itse. Selvitystyössä olennaisiksi asioiksi muodostuivat suurvaltojen sotapotentiaalin eli esimerkiksi raaka-ainevarojen, teollisuuden tuotantokyvyn, elintarviketilanteen, maan sisäisen tilanteen sekä sen johdon tilanteen ja mahdollisen ulkomailta saatavan avun selvittäminen. Kun näissä tapahtuvat muutokset vaikuttivat maan taisteluarvoon, oli tilannetta seurattava jatkuvasti. Paasonen vastuutti molempia osastoja vastaavalla tavalla mahdollisesti myöhemminkin esimerkiksi Päämajassa ja eduskunnassa esitettyjen tilannearvioiden laatimisessa.[861]

On ilmeistä, että eversti Paasosen eduskunnassa helmikuussa 1943 pitämä kuuluisa esitys perustui suursodan osapuolten sotapotentiaalien analysointiin. Esitys ennusti Saksan häviävän sodan, mitä alleviivasi Saksan juuri Stalingradissa kärsimä tappio. Tiedusteluosaston arkistoista löytyvän muistion perusteella Neuvostoliiton ja Saksan sotapotentiaalien tutkiminen aloitettiin kesällä 1942. Työn tarkoituksena oli selvittää ”ratkaisun todennäköinen aika ja luoda perusteet poliittiselle toiminnalle”. Muistiossa mainitaan Paasosen esityksen valmistelun kestäneen kolme kuukautta.[862] Epävirallisen muistion syntyvaiheet ovat epäselvät ja se sisältää joitakin ajallisia epätarkkuuksia. Tästä huolimatta siinä esitettyä ajankohtaa sotapotentiaalien tutkimisen aloittamisesta

---

9.6.1945). KA; Nimikirja- ja kantakorttiasiakirjat: Käkönen, Uljas Antero (s. 29.6.1906, k. 25.5.1975). KA; Nimikirja- ja kantakorttiasiakirjat: Tervaskari, Väinö Juhani (s. 14.6.1911, k. 2.8.2000). KA; Tervaskari, Väinö: haastattelu 15.6.1983, STM-kerho 1983–1987/Päämajan tiedustelutoimiston asevelikerhon eli ns. STM-kerhon haastatteluaineisto/2.2.1995, Pk-2054, s. 1–2. Syksyllä 1944 Tervaskari toimi eversti Paasosen adjuntanttina edellisen adjutantin majuri Enckellin siirryttyä rauhanneuvotteluihin liittyneisiin tehtäviin.

[859] Päämaja tiedusteluosasto Tied.pvk. N:o 4724 Katsaus vihollistilanteen kehitykseen 23.2.-9.3.42 9.3.1942/sal./T-2264/3. KA; Katsaus Neuvostoliiton taloudelliseen tilanteeseen talvella 1942/24.4.1942/T-15717/1. KA.

[860] Heiskanen (1989), s. 160.

[861] Käkönen (1970), s. 23, 32–33.

[862] Tiedustelun toimenpiteet 1943–1944, päiväämätön muistio/T-24761/1. KA; Karjalainen (2019), s. 373.

tukee se, että Paasosen pitämä katsaus edellytti huolellista ja laajaa tietojen keräämistä sotivien osapuolten resurseista sekä niiden analysointia. Neuvostoliiton osaltahan työ oli aloitettu jo talvella 1942. On todennäköistä, että katsauksen laatimiseen osallistuivat tiedustelutoimiston yleisjaoksen ja ulkomaatoimiston upseerit.

Heiskasen mukaan Paasosen esitys ei olisi säilynyt jälkipolville, vaikka epäselväksi jääkin, tarkoittaako hän eduskunnassa pidettyä versiota vai että ei lainkaan. Päämajassa 3. helmikuuta 1943 pidetty esitelmä säilyi Päämajan sotapäiväkirjan liitteissä ja myöhemmin se on julkaistu myös tutkimusten yhteydessä. Turtolan mukaan kansanedustajille pidettyjä esityksiä ei ole säilynyt. Ei ole varmuutta siitä, oliko niistä ensimmäinen identtinen Päämajassa pidetyn kanssa, mutta joka tapauksessa esitetyistä arvioista nousi kohu, minkä jälkeen myöhemmin järjestettiin uusi laimennettu esitys. Vaikka nämä Paasosen esitykset ovat myöhemmin tulleet tunnetuiksi merkittävänä käännekohtana, oli niiden asiasisältö varmasti ylimmän johdon tiedossa jo ennen helmikuuta 1943. Se selittää osaltaan sitä, että tammikuussa 1943 Mannerheim lähestyi Tukholmassa Yhdysvaltojen-lähetystössä palvelleita tiedustelun edustajia tiedustellen Suomen mahdollisuutta saada ruoka-apua, mikäli Suomi päätyisi erillisrauhaan Neuvostoliiton kanssa. Samoin tammikuussa presidentti Ryti totesi Yhdysvaltojen edustajana Suomessa toimineelle Robert McClintockille, että Saksa tulee häviämään sodan.[863]

Yleisjaoksen seurantavastuulla olleet aiheet välittyvät ainakin vuoden 1943 aikana noin kerran kuussa julkaistuista raporteista. Neuvostoliiton tilannekatsaus oli keskimäärin noin 10–15-sivuinen, kesäkuusta 1942 alkaen julkaistu raportti, jolla ei ollut tiukasti jäsenneltyä otsikkorunkoa. Raportoidut asiat käsittelivät Neuvostoliiton poliittista järjestelmää, taloutta, elintarviketuotantoa, liikennettä, kansan mielialoja ja muiden kuin sotilaallisten virastojen toimintaa. Maantieteellisesti näitä teemoja käsiteltiin koko Neuvostoliiton alueelta. Mahdollisesti tämän työn tueksi Päämaja pyysi kesällä 1943 seulomaan sotavankien joukosta sellaisia henkilöitä, jotka pystyivät kertomaan linjan Leningrad-Ilmajärvi-Ržev-Tula-Voronež-Rostov-Krasnodar-Novorossisk itäpuolella sijaitsevista sähkölaitoiksista sekä niiden teknisestä laitteistosta ja muista ”kohdekortistoa varten tärkeistä kysymyksistä”.[864] Toinen selitys tällaisten tietojen pyytämiselle ovat sabotaasiaikeet, mutta tarkasteltavan alueen ulottuessa Mustallemerelle se vaikuttaa epätodennäköiseltä.

Neuvostoliiton tilannekatsauksen asevoimien toimintaa käsittelevät osat eivät juurikaan käsitelleet Suomen rintaman tilannetta vaan laajempaa kokonaisuutta, kuten kesällä 1942 tehty arvio puna-armeijan edellisen talven laajemmasta hyökkäysoperaatiosta. Epäsäännöllisesti raportoitiin myös Neuvostoliiton laivaston ja ilmavoimien toiminnasta. Enemmän rintamatilanteeseen liittyneitä käsiteltyjä asioita olivat esimerkiksi puna-armeijan henkilöstöön, koulutukseen ja propagandaan liittyvät tiedot sekä yksittäiset tiedot NKVD:n rajavartiojoukkojen tehtävistä. Liitteinä jaettiin toisinaan esimerkiksi puna-armeijan arvo- ja kunniamerkeistä tehtyjä piirroskuvastoja. Raporttiin sisältyi myös arvioiva osuus puna-armeijan taisteluarvosta. Vihollisitilanteen kokonai-

[863] Päämajan sotapäiväkirja, Liite 587. Kansallisarkiston verkkopalvelu; Heiskanen (1989), s. 221; Viitasaari, Yrjö: Päämajan johtama tiedustelu artikkeli teoksessa *Salaisen sodan* sivut. Maanpuolustuskorkeakoulu. Sotahistorian laitos. Helsinki. 2003, s. 40–44; Turtola (2012), s. 239–247; Oinas-Kukkonen, Henry: The Problem of the Finnish Separate Peace, US Initiatives, and the Second Front in 1943. *Faravid Nro 48/2019 Trans-Atalantic Impacts*. Pohjois-Suomen historiallinen yhdistys. Sähköinen versio julkaistu 2020, s. 44.

[864] Päämaja tiedusteluosasto Tied.pvk N:o 10294 Neuvostoliiton tilannekatsaus N:o 1 1.6.1942/Tied.1/sal./T-2264/3. KA; Neuvostoliiton tilannekatsaus – hajatietoja, nro:t 2–10 6.3.-22.12.1943/II/sal./T-15809/1. KA; Päämaja tiedusteluosasto N:o 6165 Sv. kuulustelijoille 15.6.1943/Tied.1/sal./T-4941/5. KA.

suuden seuraamiseksi myös yleisjaoksessa ylläpidettiin tilannekarttaa ja dislokaatiokortistoa. Todennäköisesti myös esimerkiksi sotilas- ja poliittisen johdon henkilöstön ja ihmisvoimavarojen seuraaminen edellyttivät jonkinlaista tietojen taltioimisjärjestelyä.[865]

Samaiset tiedustelu-upseerit laativat myös satunnaisesti vaihtelevia teemoja käsitelleitä raportteja. Tällaisia olivat esimerkiksi karttapiirrosliitteellä varustettu ”Sotatoimet Kaukasiassa talvella 1943” ja vajaan sivun mittainen raportti saksalaisten havaitsemista sabotaasiyrityksistä. Yleisjaos laati selkeästi rintamatilanteeseen painottuneen raportin myös toukokuussa 1944, kun se tarkasteli Narvasta nykyisen Valko-Venäjän Vitebskiin ulottuneen rintaman tilannetta. Ainakin Hanén teki käännöstöitä saksalaisten suomalaisille välittämistä raporteista.[866]

Todennäköisesti vuoden vaihteen 1943–1944 tienoilla valmistui laaja, Käkösen ja Loukolan Saksan vierailuun perustunut Neuvostoliiton sotapotentiaalia käsittelevä raportti. Viimeisimmät raportissa esitetyt tiedot olivat lokakuulta 1943, mutta on mahdollista, että matka oli toteutettu jo syys-lokakuun taitteessa, jolloin Erfurth muisteli Käkösen palanneen Saksasta. Heiskanen mainitsi raportin ohimennen, vaikka ryhmittelikin sen taloudellisen tiedustelun jaoksen toimintaa käsittelevän osion alle ja totesi sen valmistuneen ”syksyllä 1943”. Raportin jakelu oli varsin suppea, sillä tiedustelujaoston ulkopuolelle se jaettiin ainoastaan operatiiviselle osastolle, yleisesikunnan päällikölle ja sotataloustarkastaja kenraaliluutnantti Leonard Grandellille. Hieman suppeammin mutta hyvin samanalaisella otteella – johtopäätökset mukaan lukien – oli Neuvostoliiton sotapotentiaalia käsitelty jo Käkösen valmistelemassa yleisjaoksen kuukausittaisessa Neuvostoliiton tilannekatsauksessa huhtikuussa 1943. Kyseinen katsaus jaettiin poikkeuksellisesti myös pääministerille.[867]

Käkösen ja Luokolan matkan lähes 30-sivuisen raportin alussa todettiin saksalaisilta saadut puna-armeijan dislokaatioon sekä joukkojen kokoonpanoihin ja aseistukseen liittyvät asiat, mutta pääosa sisällöstä käsitteli sotapotentiaalia: Neuvostoliiton ihmisvoimavarat niin määrällisesti kuin laadullisesti tarkasteltuna, elintarviketilanne, eri teollisuuden alojen tuotantoluvut – asetuotanto yhtenä niistä – sekä olemassa ollut liikenneverkko ja öljyn siirtoverkko. Poikkeuksellista muuhun raportointiin nähden oli runsas taulukoiden ja moniväristen diagrammien käyttö eri asioiden havainnollistamiseen. Saksalaisilta saatuja tietoja ei ainoastaan käännetty suomeksi vaan raportissa käsiteltiin niistä suomalaisille keskeisimmät. Muutamissa kohdin raportin sisällä sekä johtopäätöksissä saksalaisilta saatuja tietoja verrattiin tiedustelun aikaisempiin tietoi-

[865] Päämaja tiedusteluosasto Tied.pvk N:o 10294 Neuvostoliiton tilannekatsaus N:o 1 1.6.1942/Tied.1/sal./T-2264/3. KA; Neuvostoliiton tilannekatsaus – hajatietoja, nro:t 2–10 6.3.-22.12.1943/II/sal./T-15809/1. KA; Kanninen (1959), s. 24–25.

[866] Päämaja tiedusteluosasto Tied.pvk N:o 207 Saksalaisten kokemuksia yöllisten hyökkäysten torjunnassa sekä taistelussa vihollisen panssarivoimia vastaan 6.1.1943/I/sal./T-15809/1. KA; Päämaja tiedusteluosasto Tied.pvk N:o 8916 Sotatoimet Kaukasiassa talvella 1943 30.6.1943/I/sal./T-15809/1. KA; Päämaja tiedusteluosasto Tied.pvk N:o 4981 12.10.1943/II/sal./T-15809/1. KA; Päämaja Yleisjaos Havaintoja vihollisvoimien ryhmityksestä 10.-29.5.44 rintamalla Narva-Vitebsk 31.5.1944/sal./T-8480/5. KA.

[867] Päämaja tiedusteluosasto Tied.pvk N:o 5450 Neuvostoliiton tilannekatsaus 4/43 26.4.1943/I/sal./T-15809/1. KA; Maj Käkönen, kapt Loukola matkakertomus liite 3: Neuvostoliittoa ja sen sotapotentiaalia koskevat tiedot/T-7762/19. KA; Heiskanen (1989), s. 160; Erfurth (2018), s. 454–455.

hin samoista aiheista. Suomen lähialueilta raportin yksi lähde oli todennäköisesti saksalaisilta saatu Kuolan ja Karjalan alueita käsittelevä tietopaketti.[868]

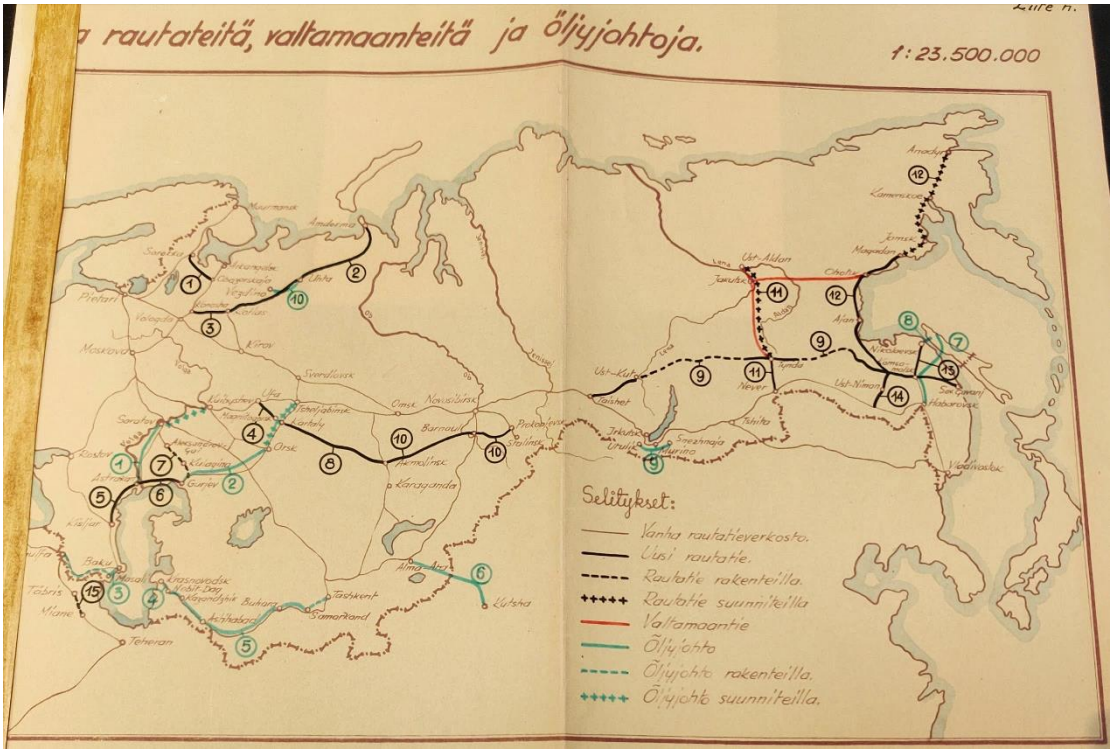

Kuva 16. Käkösen ja Loukolan matkakertomuksen liitteen 3 ohessa oleva kartta Neuvostoliiton infrastruktuurista.[869]

On mahdollista, että yleisjaoksen tehtäviin kuului myös käytännön yhteydenpito saksalaisiin. Saksalaisilta saatujen tietojen merkitys jaoksen työlle puoltaa tätä tulkintaa. Samoin tekee yksittäinen nimenomaan yleisjaoksen laatima lyhyt raportti, jossa kerrotaan Luftflotte 1:ssä pavelleen suomalaisen yhteysupseerin Narvan suunnalta välittämistä tiedoista.[870] Mikäli yleisjaoksella ei olisi ollut selkeää vastuuta yhteysupseerin suhteen, olisi tällaisen raportin todennäköisesti kirjoittanut puhtaaksi ja jakanut jakelujaos.

Sopasen ja Loukolan, ja myöhemmin varsinaisen yleisjaoksen, työ ilmentää sitä, että suursodan puitteissa ja pitkittyneen asemasodan olosuhteissa viholliskuva selvästi laajeni pelkästä rintamatilanteen seuraamisesta Neuvostoliiton sekä suursodan muiden keskeisten osapuolien sotapotentiaalien seuraamiseen. Toisin sanoen alettiin kiinnittämään kokonaisvaltaisemmin huomiota osapuolten sodankäyntikykyyn, kuten jo vuoden 1939 Tiedusteluopas oli kehottanut määritellessään tiedustelun kohteita[871]. Myös esimerkiksi sotilasasiamiesten tehtävissä sotapotentiaali oli näkynyt yhtenä keskeisenä aiheena jo 1920- ja 1930-luvuilla.[872]

---

868 Maj Käkönen, kapt Loukola matkakertomus liite 3: Neuvostoliittoa ja sen sotapotentiaalia koskevat tiedot/T-7762/19. KA; Sammelmappe über das rückwärtige Feindgebiet vor (Geb.) A.O.K. 20. Stand vom 1.2.1943/Geheim/T-15717/2. KA.

869 Maj Käkönen, kapt Loukola matkakertomus liite 3: Neuvostoliittoa ja sen sotapotentiaalia koskevat tiedot/T-7762/19. KA

870 Päämaja tiedusteluosasto Yleisjaos. Puhelintieto 2.3.44 klo 14.25 2.3.1944/T-15717/1. KA.

871 Tiedusteluopas (1939), s. 8.

872 Ruotsalainen (2020), s. 132, 194–195, 239,

Yleisjaos siis seurasi Neuvostoliiton sotapotentiaalia ainakin ylätasolla. Havainto on merkittävä, koska aikaisemman tutkimuksen mukaan tehtävää hoiti jäljempänä käsiteltävä, asemasodan loppupuolella perustettu taloudellisen tiedustelun jaos. Myöhemmin kysymykseen saattoi tulla sotapotentiaalien tutkimiseen liittyvien vastuiden tarkempi jaottelu, mutta yleisjaos aloitti työn jo ennen taloudellisen tiedustelun jaoksen perustamista. Myöhemmin tehtävät olivat osittain päällekkäisiä, mikä kuulostaa rajallisella henkilömäärällä toimineessa tiedustelutoimistossa epäloogiselta.

Edellä mainittu Käkösen ja Luokolan Neuvostoliiton sotapotentiaalia käsittelevä raportti oli matkakertomuksen liite 3.[873] Varsinaista matkakertomusta tai sen muita liitteitä ei ole löytynyt. Kun saksalaisten kanssa vaihdettiin tietoja jatkosodan alusta asti, oliko näiden tietojen vuoksi tarpeellista matkustaa Saksaan? Neuvostoliittoa käsittelevien tietojen ollessa liitteessä 3, mitä asioita käsittelivät runkoasiakirja sekä liitteet 1 ja 2? Varmuutta tästä ei ole, mutta vallinneessa tilanteessa sekä jäljempänä esitettävien tietojen valossa on todennäköistä, että matkan tarkoitus oli myös selvittää saksalaisten sodankäyntikykyä – tiedustella saksalaisia.

Taloudellisen tiedustelun jaos[874] vahventamaan sotapotentiaalien tutkimusta

Yleisjaoksen tapaan myös taloudellisen tiedustelun jaoksen toiminta on jäänyt aikaisemmassa tutkimuksessa vähälle huomiolle. Kanninen toteaa pelkistetysti, että jaos vastasi kaikista sotapotentiaaliin liittyvistä kysymyksistä. Heiskanen käsittelee jaosta noin puolen sivun verran ja toteaa tämän yleisjaoksen kanssa yhteistoiminnassa toimineen jaoksen perustetun vasta talvella 1944, vaikka tiedustelutoimistossa Neuvostoliiton sotapotentiaalia oli ryhdytty tutkimaan jo talvella 1942. Perustamisen yhteydessä taloudellisen tiedustelun jaoksen päälliköksi nimitettiin edellä eri yhteyksissä mainittu insinöörikapteeni Reino Castrén. Jaoksessa palveli päällikön lisäksi kolmesta neljään tiedustelu-upseeria.[875]

Taloudellisen tiedustelu jaoksen kohteisiin kuului esimerkiksi länsimaiden Neuvostoliitolle lähettämä aseapu, johon sisältyivät muun muassa brittien lentokoneet, moottoroidut aselavetit, ajoneuvot, koneet, metallit, kemikaalit ja lääkeaineet. Elintarvikeavun tarkkailu oli tärkeää Neuvostoliiton maataloustuotannon kärsimien menetysten sekä niista mahdollisesti seuraavan elintarvikepulan vuoksi. Jossain vaiheessa Castrénilla oli työn alla Pohjois-Neuvostoliiton rautatieverkosto. Neuvostoliiton sisältä pyrittiin saamaan tietoja talouden tuotantoluvuista.[876]

Jaoksen työssä esimerkiksi ruotsalaisista ja saksalaisista julkisista lähteistä saatava aineisto oli merkittävää, minkä lisäksi hyödyllisiä tietoja saatiin saksalaisilta ja joskus

---

[873] Maj Käkönen, kapt Loukola matkakertomus liite 3: Neuvostoliittoa ja sen sotapotentiaalia koskevat tiedot/T-7762/19. KA.

[874] Vaikka taloudellisen tiedustelun jaoksen perustaminen ajoittuu alkuvuoteen 1944, ei ole löytynyt viitteitä siitä, että se olisi tehty seuraavassa luvussa käsiteltävän kevään 1944 tiedustelun tehostamisen tarkoituksessa. Sen sijaan taloudellisen tiedustelun jaoksen vastuulleen saamien tehtävien siirtäminen sinne ulkomaaosastolta oli todennäköisesti osa jatkosodan aikana tapahtunutta kehitystä, jossa tiedonhankinnan johtaminen siirrettiin pois tiedustelutoimiston vastuulta samalla keskittäen valtaosa muokkaustyöstä tiedustelutoimistoon. Jaoksen toiminnan kytkeytyessä yleisjaoksen aikaisempaan työhön sekä seuraavassa alaluvussa käsiteltävään saksalaisiin kohdistuneeseen tiedusteluun on jaoksen toiminta selkeintä käsitellä tässä pääluvussa.

[875] Nimikirja- ja kantakorttiasiakirjat: Castrén, Reino (s. 4.12.1908, k. 2.12.1981). KA; Kanninen (1959), s. 25; Käkönen (1970), s. 47; Heiskanen (1989), s. 160, 165–168;

[876] Nissilä & Joki, haastattelu (1983), s. 11; Pihkala, haastattelu (1983), s. 12–13; Heiskanen (1989), s. 160; Stenbäck (2000), s. 141.

jopa radiotiedustelulta. Jaoksessa palvellut luutnantti Nils-Eriks Stenbäck tosin muisteli saksalaisten Neuvostoliiton sotapotentiaalia käsitelleiden tietojen olleen vähäarvoisia. Tietoja saatiin myös sotavangeilta, joista jotkut osasivat kertoa Uralille asti siirretyistä teollisuuden tuotantolaitoksista. Niin ikään tietoja saatiin Berliinin-lähetystön lähettämistä raporteista, erinäisiltä matkoilta palanneilta henkilöiltä ja ruotsalaisilta. Myös itärintamalta saadut tiedot tukivat työtä, sillä puna-armeijalla havaitut uudet aseet saattoivat kertoa teollisuustuotannon elpymisestä.[877]

Esimerkkinä lehdistötiedoista mainittakoon keväällä 1944 ruotsalaisessa lehdistössä julkaistut yksityiskohtaiset listat Yhdysvaltojen vuoden 1943 aikana Neuvostoliittoon eri satamien kautta lähettämistä elintarvikemääristä. Listoissa oli eriteltynä muun muassa laardit, rasvat, ruokaöljy, lihasäilykkeet, voi ja suklaa. Eri ruoka-aineiden tunnettujen energiasisältöjen ja yksittäisen ihmisen arvioidun päivittäisen energiakulutuksen, noin 2 500 kilokalorin, perusteella laskettiin, miten pitkäksi aikaa ja kuinka monelle ihmiselle ruoka-apu riitti.[878]

Työnsä tuloksia jaos raportoi ainakin Neuvostoliiton tilannekatsauksen välityksellä, joka vielä vuoden 1943 aikana oli yleisjaoksen vastuulla oleva raportti. Vuoden 1944 aikana niitä julkaistiin harvakseltaan, sillä numero 3 valmistui syyskuun alussa. Raportti oli teemoiltaan aikaisempien mukainen käsitellen muun muassa Neuvostoliiton teollisuuden, maatalouden, raaka-aineiden saatavuuden ja työvoimakysymysten vallinnutta tilannetta ja arvioiden niiden kehitystä. Vuoden 1944 aikana havaittiin, että takaisin vallattujen aluiden myötä Neuvostoliiton kapasiteetti elpyi lähes kaikilla raporteissa tarkastelluilla osa-alueilla. Aikaisempaan verrattuna perusteellisempaa paneutumista yksityiskohtiin osoitti koko jatkosodan ajalta tehty määrällinen ja laadullinen tarkastelu Neuvostoliiton länsimailta saamasta materiaaliavusta.[879]

Heiskanen ryhmitteli taloudellisen tiedustelun jaoksen alaiseksi toiminnaksi edellä mainitun Käkösen ja Loukolan matkakertomuksen sotataloudellisen liitteen syksyltä 1943 sekä kesällä 1944 aloitetun mutta kesken jääneen tutkimuksen ”Luoteisen Neuvostoliiton sotilasmaantieto” Veikko Okkon laatimat osat.[880] Ensin mainittu oli todennäköisemmin yleisjaoksen raportti. Sotilasmaantietotutkimuksen tilanne on epävarmempi ja on mahdollista, että päävastuu raportista oli taloudellisen tiedustelun jaoksella, vaikka maantietoaiheista osuutta olikin laatimassa maavoimajaoksen geologi Okko.

Jaoksen nimenkin vuoksi aikaisemman tutkimuksen ja edellä viitattujen lähteiden esittämät näkemykset taloudellisen tiedustelun jaoksen roolista ja tehtävistä ovat loogisia. Kysymyksiä kuitenkin herättävät tehtävien osittainen päällekkäisyys yleisjaoksen kanssa sekä jo loppuvuodesta 1941 herännyt epäilys saksalaisten menestymismahdollisuuksista suursodassa. Milloin alkoi saksalaisiin kohdistunut järjestelmällisempi tiedustelu ja kuka siitä vastasi?

Taloudellisen tiedustelun jaoksen roolista on edellä esitetystä poikkeavia viitteitä. Maavoimajaokseen vuonna 1943 siirretty luutnantti Eero Helkama palveli aiemmin jatkosodassa muun muassa yhteysupseerina pohjoisessa saksalaisessa armeijakunnassa sekä

[877] Heiskanen (1989), s. 160; Stenbäck (2000), s. 141, 188.
[878] Päämaja Tied.1 Tied.pvk. N:o 2539 Neuvostoliiton tilannekatsaus N:o 3 (NTK 3/44) Sotatalouden tila keväällä ja kesällä 7.9.1944/Tal/sal./T8480/5; Stenbäck (2000), s. 153.
[879] Päämaja Tied.1 Tied.pvk. N:o 2539 Neuvostoliiton tilannekatsaus N:o 3 (NTK 3/44) Sotatalouden tila keväällä ja kesällä 7.9.1944/Tal/sal./T8480/5.
[880] Heiskanen (1989), s. 160.

III armeijakunnan tiedustelutoimistossa. Hänen mukaansa taloudellisen tiedustelun jaoksen nimi oli peitenimi. Sen väitettiin tutkivan Neuvostoliiton sotapotentiaalia, mutta todellisuudessa se selvitti saksalaisten sodankäyntikykyä.[881]

Eero Helkaman mukaan hänen veljensä luutnantti Paavo Helkama lähetettiin tiedusteluosastolla toteutetun valmistautumisen jälkeen pariksi viikoksi Saksaan. Ulospäin matkan tarkoitus oli selvittää Suomen kone Oy:n puitteissa siviilisektorille tarpeellisia hankintoja, mutta tosiasiallisesti oli kiinnitettävä huomiota Saksan materiaalitilanteesta, teollisuudesta ja yleisestä sotapotentiaalista kertoviin asioihin. Asian sensitiivisyyden vuoksi palattuaan Paavo-veli raportoi Somerrolle ja Käköselle matkastaan vain suullisesti. Eero Helkama oli oikeassa siltä osin, että Paavo Helkama toimi taloudellisen tiedustelun jaoksessa toimistoupseerina heinäkuun lopulta marraskuun 10. päivään 1944 ”tutkien lähinnä akselivaltojen sotataloutta”. Sen sijaan mainitun matkan ajankohta herättää kysymyksiä. Hän muistelee matkan tapahtuneen alkuvuodesta, mutta tuolloin veli oli vielä Helsingin suojeluskuntapiirin esikunnan toimisto V:n palveluksessa.[882] Toki on mahdollista, että Helkama lähetettiin matkalle vielä siellä palvellessaan, mutta tätä tulkintaa tukevia tietoja ei ole löytynyt. Mikäli matka toteutui vasta elokuussa 1944, kuulostaa ajankohta kovin myöhäiseltä. Joka tapauksessa Paavo Helkaman henkilöarvioinnista löytyvä maininta hänen tehtävänsä sisällöstä tukee vakuuttavalla tavalla väitettä, että taloudellisen tiedustelun jaoksen tehtäviin sisältyi Saksaan kohdistunut tiedustelu, mikä todennäköisesti oli käynnissä jo ennen Helkaman saapumista jaokseen.

Myös maaliskuussa 1944 jaokseen siirtynyt Stenbäck kertoi saaneensa Käköseltä tehtäväksi kohdistaa tiedustelua Saksaan ja Suomessa oleviin saksalaisjoukkoihin, mutta se oli hänen mielestään "jollain tavalla vähän laimeata”. Joka tapauksessa oli kerättävä salaa tietoja Saksan teollisuuspotentiaalista, kuten sähköntuotannosta, raaka-ainevarantoista, kansan mielialoista, elintarviketilanteesta ja asetuotannosta. Alkuvaiheessa tavoitteena oli muodostaa kuva siitä, pystyisikö Saksa aluemenetystensä myötä tukemaan Suomea enää tulevaisuudessa. Heinäkuusta eteenpäin seurattavaksi tulivat myös saksalaisten joukkojen sijoitukset ja siirrot Lapissa ja pohjoiskalotilla. Ennen Lapin sodan syttymistä kyseisiä tietoja saatiin runsaasti ja helposti omilta rintamajoukoilta, mutta Mikkelissä toiminta tapahtui hyvin varoen, koska sen oli pysyttävä salassa saksalaisilta.[883]

Edellä mainitut haastattelu- ja muistelmalähde kertovat aikaisemmasta käsityksestä eroavasti saksalaisiin kohdistetusta tiedustelusta. Kysymykseen palataan seuraavassa alaluvussa. Kuvattakoon tässä yhteydessä vielä kuitenkin muutaman esimerkin kautta sitä, millaista muokkaustyö eli analyysi oli sotapotentiaaliin liittyvissä kysymyksissä.

Eräs tehtävä oli selvittää, voiko Saksalla olla tai voiko se hankkia ydinaseen. Suomalaisilla ei ollut mahdollisuutta hankkia tietoja suoraan mielenkiinnon kohteena olevasta asiasta, joten asiaa lähestyttiin Saksan voimavarojen ja kapasiteetin kautta. Ilmeni, että tarvittava raskasvesivaranto Norjassa oli tuhottu kommandoiskulla. Eräiltä Saksasta Suomeen palanneilta siviileiltä saatiin tietää, että Saksan ainoasta uraanikaivoksesta

[881] Nimikirja- ja kantakorttiasiakirjat: Helkama, Eero (12.12.1920, k. 2.4.2000). KA; Helkama (1983), s. 25–26; Heiskanen (1989), s. 165.
[882] Nimikirja- ja kantakorttiasiakirjat: Helkama, Eero (12. 12.1920, k. 2.4.2000). KA; Nimikirja- ja kantakorttiasiakirjat: Helkama, Paavo (s. 13.9.1916, k. 18.9.1977). KA; Helkama (1983), s. 25–26; Suomalaisen kirjallisuuden seura. Kansallisbiografia: Kauppaneuvos Paavo Helkama 1916–1977 Katsottu 4.12.2021 [https://kansallisbiografia.fi/talousvaikuttajat/henkilo/1160]; Heiskanen (1989), s. 165.
[883] Stenbäck, haastattelu (1983), s. 29, 37, 141–142, 167, 188–189.

saatu uraanimalmin määrä oli mitätön. Berliinin-lähetystö, Saksassa käyneet henkilöt sekä uutistiedot antoivat vahvat viitteet siitä, että maan sähköntuotanto ei todennäköisesti riittänyt pommin tekemiseen. Teknisen osaamisen Saksalla arveltiin olevan. Henkilöstötarvetta tai taloudellisen panostuksen mahdollisuuksia ei huomioitu, mutta silti arvioitiin, ettei Saksa pysty pommia rakentamaan.[884] Tällaisesta Stenbäckin mainitsemasta työstä ei ole löytynyt muita tietoja, mutta mikäli se todella tehtiin, sen tuloksia tuskin olisi jaettu päivä- tai viikkoraporttien ohessa, mikä selittäisi jälkien puuttumisen. Muuhun tutkimusaineistoon peilattuna tässä esitetyt erilaiset tietojen lähteet ja tietojen muokkaaminen heijastelevat niitä ilmiöitä, joita tiedustelutoimiston työssä on muissa yhteyksissä tunnistettu, millä perusteella kertomus mahdollisesti pitää paikkaansa.

Toinen mahdollisesti laadittu selvitys käynnistyi radiotiedustelun avulla saadusta tiedosta. Eräässä sanomassa pyydettiin varastoalueelle Neuvostoliiton eteläosissa lähetettäväksi kiireellisesti pressuja yhdysvaltalaisen 2 000 kilon sulfaguanadiinierän suojaksi. Lääke oli tuohon aikaan ainoa tunnettu parannuskeino punatautiin, jota esiintyi suhteellisen laajoina epidemioina ensimmäisessä maailmansodassa. Tiedon perusteella annettiin varoitus siitä, että tauti voi levitä myös Suomen rintamalle. Tästä tautitapauksesta ei ole löytynyt asiakirjatietoja. Sen sijaan huhtikuussa 1944 suomalaiset saivat tietoja punataudista siviiliväestön keskuudessa Kantalahdessa ja toukokuussa Maaselän kannaksella havaittiin vihollisen eristäneen neljä kylää kahdeksi viikoksi jonkin kulkutaudin vuoksi. Suomen rintamalla punatautia esiintyi mahdollisesti myös syksyllä vähäisissä määrin, mutta Neuvostoliiton-Saksan rintamalla eteneminen mahdollisesti pysähtyi noin pariksi viikoksi 50–100 kilometriä leveällä rintamanosalla, oletettavasti punataudin takia. Muista sairauksista ainakin influenssan sekä keuhko- ja pilkkukuumeen leviämistä vihollisjoukoissa seurattiin myös tarkasti.[885]

Stenbäck summasi arvion suursodan kulusta totemalla, että saksalaisten kykyä ylläpitää teollisuustuotantoaan sodan loppuun asti heijastelivat havainnot uusista asejärjestelmistä, kuten hävittäjistä sekä panssarintorjunta- ja rakettiaseista. Lopulta oli kuitenkin selvää, että Neuvostoliiton ja länsiliittoutuneiden yhteensä suurempia väestömäärää ja teollisuuskapasiteettia Saksa ei kyennyt voittamaan ja se tulisi häviämään sodan.[886] Tällaista johtopäätöstä osittain heijasteli myös jäljempänä esiteltävä jo tammikuussa 1944 järjestetyn kokouksen keskustelu.

Hieman poikkeukselliselta vaikuttaa taloudellisen tiedustelun jaoksen kesällä 1944 saama Suomea käsittelevä tehtävä. Suurhyökkäyksen käynnistyttyä oli laskettava, pal-

---

[884] Stenbäck (2000), s. 192–193. Ilmeisesti Suomessa havahduttiin selvittämään Saksan ydinpommikysymstä varsin myöhään, sillä Britanniassa koulutettujen norjalaissabotöörien isku Vemorkin raskasvesilaitokseen oli tuhottu operaatio Gunnersidessä jo helmikuun lopussa vuonna 1942 (Worral, Simon: *Inside the Daring Mission That Thwarted a Nazi Atomic Bomb* (tutkimuksen The Winter Fortress: The Epic Mission To Sabotage Hitler's Atomic Bomb kirjoittaneen Neal Bascombin haastattelu) Katsottu 4.12.2021 [https://www.nationalgeographic.com/history/article/winter-fortress-neal-bascomb-heroes-of-telemark-nazi-atomic-bomb-heavy-water].

[885] Päämaja tiedusteluosasto Tied.pvk. No 1590 Vihollistilannetiedotus No 220 5.2.1944/Tied.1/sal./VTT-1/32. KA; Päämaja tiedusteluosasto Tied.pvk. No 4760 Vihollistilannetiedotus No 291 16.4.1944/Tied.1/sal./VTT-1/32. KA; Päämaja tiedusteluosasto Tied.pvk. No 6330 Vihollistilannetiedotus No 330 25.5.1944/Tied.1/sal./VTT-1/32. KA; Stenbäck (2000), s. 151–153. Ei ole löytänyt muita lähteitä tukemaan analyysiä hyökkäyksen pysähtymisestä punataudin vuoksi, mikä ei luonnollisestikaan tarkoita, ettteikö sellaista arviota olisi voitu sota-aikana tehdä. Punatauti oli itärintamallakin ongelma toisen maailmansodan vuosina (ks. esim. Cornish, Nik: Hitler Versus Stalin: *The Eastern Front, 1943–1944: Kursk to Bagration*. Pen Sword Military. Englanti. 2017, s. passim; Haape, Heinrich: *Moscow Tram Stop: A Doctor's Experiences with the German Spearhead in Russia*. Stackpole Books. Englanti. 2020, s. passim).

[886] Stenbäck (2000), s. 154–155.

jonko Suomessa oli elintarvikkeita ja riittäisikö leipävilja seuraavaan satoon asti, mikäli Saksa keskeyttäisi viljatoimitukset Suomeen. Johtopäätös oli, että kyseisessä tilanteessa asutuskeskuksissa jouduttaisiin olemaan kolme viikkoa ilman leipää.[887] Jälleen tehtävä on voitu antaa sillä perusteella, missä jaoksessa oli osaamista ja aikaa kyseiseen tehtävään vastuualuerajoista piittaamatta.

Sotapotentiaalien tutkiminen eli suurvaltojen sodankäyntikyvyn tiedustelu käynnistyi siis asemasotavaiheessa. Työtä teki aluksi ulkomaaosasto[888], yksittäiset tiedustelutoimiston upseerit, sitten yleisjaos ja myöhemmin vielä taloudellisen tiedustelun jaos. Neuvostoliitto oli itsestään selvä kohde, mutta syksyllä 1941 Saksan sodassa menestymisen epäilykset johtivat myös Saksaan kohdistuneen tiedustelun käynnistymiseen aiemmin kuin yleisesti on aikaisemmin ymmärretty. Suursodan seuraamisen tehtävien siirtäminen ulkomaaosastolta tiedustelutoimistoon oli osa jatkosodan aikana tapahtunutta kehitystä, jossa tiedonhankinnan johtaminen siirrettiin pois tiedustelutoimiston vastuulta samalla keskittäen valtaosa muokkaustyöstä tiedustelutoimistoon.

Saksaan kohdistunut tiedustelu alkoi aikaisin – yhteistyötä yli osastorajojen

Raimo Heiskanen käsittelee tutkimuksessaan Lapin sotaan johtaneita vaiheita noin sivun verran. Hän toteaa, että sota-arkistosta ei löydy tietoja, joiden perusteella Puolustusvoimat tai mikään muukaan viranomainen olisi ”kohdistanut maassamme toimivien tai sen läpi marssivien saksalaisten joukkojen vahvuuksiin, toimintaan, ryhmitykseen tai aikeisiin varsinaista tiedustelua”. Toisaalta hän toteaa, että viimeistään vuonna 1943 ”Saksan tappion alkaessa häämöittää ja Suomen pyrkiessä irrottautumaan sodasta”, alettiin tiedustelullisesti seurata Saksan toimintaa erityisesti Suomessa ja Baltiassa.[889]

Saksa oli yksi tiedustelun seuraama maa jo ennen sotia. Tiedustelujaoston ulkomaaosaston vastuulla oli muiden maiden kuin Neuvostoliiton tilanteen seuraaminen, ja yhden upseereista tehtävänä oli Skandinavian ja Saksan seuraaminen. Ruotsalainen arvioi, että käytännössä tehtävä tarkoitti maita koskevien arkistojen järjestelyä ja saapuvan tiedusteluaineiston muokkaamista, minkä pitkän aikavälin tavoitteena oli sotapotentiaalin seuraaminen.[890]

Paasonen totesi tullessaan tiedustelujaoston johtoon, että ulkomaaosastossa Saksaan ja sen liittolaisiin kohdistuva tiedustelu oli laiminlyöty henkilökunnan vähyyden vuoksi.[891] Ensimmäiset epäilykset Saksan menestymismahdollisuuksistahan olivat heränneet jo loppuvuodesta 1941, kuten luvussa 3.1 todettiin. Olisikin erikoista, mikäli Paasosen havainto tiedustelun toiminnasta ja suursodan kulku eivät olisi johtaneet tilanteeseen, jossa Saksan toimintaan olisi ryhdytty kiinnittämään tarkempaa huomiota. Luvussa 4.1 todetulla tavalla asemasotavaiheessa Päämajan tiedustelu hankki tietoja saksalaisten toiminnasta muun muassa sotilasedustajilta Saksassa, yhteysesikunta Roilta Pohjois-Suomessa, asiamiestiedustelulla Baltiassa sekä julkisista lähteistä. Asiakirjatietoja saksalaisia kohtaan osoitetusta mielenkiinnosta löytyy tiedustelu-, ulko-

[887] Käkönen (1970), s. 109.
[888] Kanninen (1959), s. 23–24, Juhola, Paulaharju & Strömberg (2004), s. 11.
[889] Heiskanen (1989), s. 261–262.
[890] Ehdotus Yleisesikunnan Ulkomaaosaston eri toimistojen käsiteltäviin kuuluvista asioista, toimistojen virkamiesten tehtävistä sekä yhteistoiminnan järjestelyistä muiden osastojen kanssa. Päiväämätön asiakirja. T-22104/61. KA; Ruotsalainen (2020), s. 239.
[891] Paasonen (1974), s. 113.

maa- ja operatiivisen osaston arkistoista, ja aikaisemman yhteistoiminnan perusteella nämä toimijat tekivät erittäin todennäköisesti yhteistyötä myös Saksaan liittyneissä kysymyksissä.

Ennen yleis- ja taloudellisen tiedustelun jaosten perustamista tiedustelutoimistoon kansainvälisiä tapahtumia ja suursodan kulkua seurattiin tiedustelujaoston ulkomaaosaston ulkomaatoimistossa. Vakiomuotoisena raporttinaan se julkaisi yhdestä kolmeen viikon välein noin viisisivuisen raportin, jonka tiedot perustuivat muun muassa julkisiin lähteisiin ja sotilasasiamiesten raportteihin. Luvussa 4.1 kerrotulla tavalla toimistolla oli käytössään myös esimerkiksi Baltiaan suunnatun asiamiestiedustelun ja yhteysupseerina toimineen kenraaliluutnantti Talvelan tuottamat tiedot. Raportti jaettiin yli 100 kappaleen jakelulla armeijan sisällä. Raporttien sisällön perusteella vaikuttaa siltä, että toimisto raportoi niistä asioista, joista kulloinkin oli jotain kerrottavaa Balkania ja Afrikkaa myöten. Ulkomaaosasto jatkoi läpi sodan suursotaan liittyvien raporttien laatimista. Raportit olivat pääasiassa sotilaspoliittista tasoa käsitteleviä, mutta esimerkiksi Saksan miesvoimavarojen analyysi liittyi selkeämmin sotapotentiaalikysymyksiin.[892]

Ulkomaaosasto julkaisi tammikuun lopusta maaliskuun puoliväliin 1942 lähes päivittäin raportin Tilannekatsaus Saksan-Neuvostoliiton rintamalta. Se oli noin sivun mittainen katsaus, jossa tarkasteltiin hyvin pelkistetysti Saksan ja Neuvostoliiton välisiä taistelutapahtumia Mustaltamereltä Leningradiin jaottelulla Etelä-, Keski- ja Pohjoisrintama. Pohjoisrintama jaettiin vielä tarkemmin osiin Ilmajärven eteläpuoli, Ilmajärven pohjoispuoli ja Pietarin lohko. Katsaus jaettiin tiedusteluosaston julkaiseman päivittäisen tilannetiedoituksen mukaisesti eli ainakin Päämajan sisällä sekä sotatoimiyhtymiin ja muihin vastaaviin alajohtoportaisiin.[893] Ei ole tietoa, miksi katsausta julkaistiin vain puolitoista kuukautta. Samoin sinänsä mielenkiintoiseksi kysymykseksi jää, ehtikö mahdollisesti vasta 28. tammikuuta[894] tehtäväänsä saapunut uusi tiedustelupäällikkö Paasonen käynnistää tällaisen raportin laatimisen.

Loppuvuodesta 1941 orastaneet epäilykset saksalaisten pärjäämisestä suursodassa kasvoivat sodan edetessä. Päämajan komentopäällikkö Tuompo kirjasi päiväkirjaansa ensimmäisen kerran 28. tammikuuta 1942, että ”saksalaisten tilanne on vakavahko itärintamalla”. Mannerheim muisteli ilmoittaneensa tammikuun 1942 lopulla presidentille, ettei usko Saksan voittavan sotaa, joskin Karjalainen arvioi, että kyseessä oli pikemminkin aavistus kuin varma käsitys tulevasta kehityskulusta. Kevättalvella 1942 rintamalta Itä-Karjalan sotilashallinnon tiedusteluosaston alaisuuteen siirretty Arvo Seppälä sai oman toimintansa ohessa tehtäväksi pitää silmällä ”ei vain itäistä naapuria vaan sitä, joka oli siellä pohjoisessa”.[895]

---

[892] Päämaja tiedustelujaosto ulkomaaosasto Ulkomaatiedoitukset 1–22 6.2.-13.10.43/Ulk.1/sal./T-15809/1. KA; Päämaja ulkomaatoimisto Yleinen sotilaspoliittinen tilanne nykyhetkellä 4.8.1943/erittäin salainen/T-19932/20. KA; Päämaja ulkomaatoimisto Nykyinen sotatilaallinen tilanne Euroopassa 15.12.1943/sal/T-19932/20. KA; Päämaja ulkomaatoimisto Sotilaspoliittinen katsaus vuosien 1943–1944 vaihteessa 15.1.1944/sal/T-19932/20. KA; Päämaja ulkomaatoimisto Välimeren alueen yleiskatsaus huhtikuulta 1944 15.5.1944/sal/T-19932/20. KA; Päämaja ulkomaatoimisto Arvio Saksan miesvoimatilanteesta 15.8.1944/sal/T-19932/20. KA.

[893] Päämaja ulkomaaosasto N:o 241 Tilannekatsaus No 1 Saksan-Neuvostoliiton rintamalta 31.1.42/Ulk.1/sal/T-2212/2. KA; Päämaja ulkomaaosasto N:o 704 Tilannekatsaus No 45 Saksan-Neuvostoliiton rintamalta 16.3.42/Ulk.1/sal/T-2212/8. KA.

[894] Paasonen (1974), s. 110–112.

[895] Tuompo (1969), s. 106; Seppälä, haastattelu (1984), s. 3; Karjalainen (2019), s. 371.

Kenraali Talvela näki talvella 1942 Suomessa vieraillessaan tiedustelujaoston ulkomaaosaston seinällä kartan saksalaisten ryhmityksestä armeijakunnittain. Hänelle kerrottiin, että tiedot oli saatu kenraali Erfurthin kautta, mutta häntä mietitytti, olisiko osa tiedoista voinut olla jotenkin muuten hankittuja. Mannerheimille ja hänen lähipiirilleen oli kesästä 1942 asti selvää, että Saksalla ei ollut mahdollisuuksia voittaa käynnissä ollutta suursotaa. Suomen tiedustelun lisäksi tällaisia ajatuksia saatiin mahdollisesti Ruotsin sotilastiedustelulta. Eversti Paasonen totesi tammikuussa 1944, että joulukuusta 1942 lähtien oli käänne tapahtunut pahempaan suuntaan. Niin ikään joulukuussa 1942 Talvelan yhteysupseeriryhmä aloitti yksityiskohtaisen ja säännöllisen raportoinnin saksalaisten joukkojen toiminnasta. Talvela koki tämän jokseenkin epämiellyttäväksi, sillä hän katsoi tietojen saannin saksalaisilta perustuvan luottamuksellisuuteen, mitä hän toivoi vaalittavan välitettämiensä tietojen tiukalla salaamisella.[896] Edellä olevan valossa on todennäköistä, että Saksaan kohdistuva tiedustelu käynnistyi aikaisemmin kuin tähän asti on ymmärretty.

Edellä kerrotun perusteella ei olekaan yllättävää, että päämajassa seurattiin tarkasti saksalaisjoukkojen liikkeitä ja toimintaa Suomessa. Esimerkiksi touko-kesäkuulta 1942 löytyy yksityiskohtainen tilasto siitä, mihin satamiin saksalaisaluksia milloinkin saapui sekä paljonko niissä oli miehiä, hevosia, ajoneuvoja ja muuta sotamateriaalia. Kenraali Airo lisäsi taulukkoon käsin tekstin ”Viittaavatko nämä luvut – ja pitävätkö paikkaansa – siihen, että kuljetetaan joukkoja, joista meillä ei ole tietoja?”. Lisäksi taulukon yläreunassa merkittiin käsin ”Valv.os:n hankkimia tietoja”, mutta ei ole varmuutta, koskeeko se kaikkia taulukossa olevia tietoja vai vain osaa niistä. Joka tapauksessa asiakirjan kommenteista syntyy vahva vaikutelma, että Päämajassa epäiltiin, ettei Saksa toimi Suomessa täysin avoimesti suomalaisten suuntaan. Heinäkuulta 1942 löytyy pataljoonatarkuutteen menevä listaus pohjoisessa toimineen 20. vuoristoarmeijan joukoista. Joulukuussa 1943 Päämajan rautatiekuljetusosasto raportoi operatiiviselle osastolle miehen, aseen ja ajoneuvon tarkkuudella saksalaisen osaston suunnitellusta kuljetuksesta Pietarsaaren kautta Saksaan.[897]

Ulkomaaosastolle osoitetun raportoinnin perusteella myös yhteysesikunta Roin upseerit ryhtyivät tiedustelemaan saksalaisten toimintaa Lapissa jo vuoden 1943 puolella. Marraskuussa 1943 raportoitiin Jäämeren ja Pohjois-Norjan rannikkopuolustuksesta. Alueella oli kierretty havaintoja tehden ja saksalaissotilaita puhuttaen jo loppukesällä 1943.[898]

Raportoinnin perusteella tiedustelujaoston operatiivinen mielenkiinto saksalaisia kohtaan alkoi varmasti viimeistään maaliskuussa 1944. Ulkomaatoimiston laatimassa raportissa tarkasteltiin saksalaisten maa-, meri- ja ilmavoimien vahvuuksia Suomessa, niiden maassa olevia varastoja sekä saksalaisten täydennyskuljetuksiin käyttämiä pääpiirteisiä reittejä. Saksalaisten joukkojen poiskuljettamista Suomesta tarkasteltiin aina-

---

[896] Suomen armeijan edustaja Saksan päämajassa, raportti 15.12.1942/T-19932/12. KA; Tiedusteluosasto 6.1. Käyty keskustelu sotatilanteesta 6.1.1944/erittäin salainen/T-19932/20. KA; Lehmus (1967), s. 170; Heiskanen (1994), s. 6, 24; Ahto, Sampo: *Aseveljet vastakkain. Lapin sota 1944–1945*. Arvi A. Karisto Oy. Hämeenlinna. 1980, s. 52.

[897] Yhteenveto S-kuljetuksista 1942/T-15716/1. KA; Luettelo saksal. taistelujoukoista 27.7.1942/sal/T-15717/1. KA; Päämajan huoltopäällikön esikunta No 2776 20.12.1943/saks./sal./T-15717/1. KA.

[898] Yhteysesikunta Roi N:o 1627 Tietoja Jäämeren ja Pohjois-Norjan rannikkopuolustuksesta 26.11.1943/sal/T-19525/5. KA; III Pohjois-Norjan rannikkopuolustuksesta, päiväämätön (tiedot kerätty elokuussa 1943)/T-19525/5. KA; Havaintoja Vuotson ja Käsivarren linnoitustyömaista, päiväämätön (tiedot kerätty syyskesällä 1943)/T-19525/5. KA.

kin jo elokuussa 1943, jolloin arvioitiin sen suotuisissakin olosuhteissa ilman taisteluita kestävän 3,5 kuukautta. Samaa teemaa arvioitiin uudelleen elokuussa 1944.[899]

Alkuvuodesta 1944 Suomi aloitti rauhantunnustelut Neuvostoliiton kanssa. Niiden mahdollisen paljastumisen vuoksi varauduttiin Saksan mahdolliseen aseelliseen väliintuloon. Esimerkiksi Helsingin tärkeiden kohteiden suojaamiseksi perustettiin maaliskuussa kenraaliluutnantti Hägglundin komentama Ryhmä H. Voidaankin pitää lähes varmana, että tällaisessa tilanteessa Saksaa piti tiedustella mahdollisen sodan varalta myös operatiivisella tasolla. Syyskuulta 1944 löytyvien asiakirjojen perusteella on selvää, että Lapin sodan käynnistyessä tiedustelulla oli hyvä kuva sekä Suomessa että Norjassa olevista saksalaisjoukoista. Mannerheim muisteli myös, että ennen Lapin sodan alkua tiedustelu havaitsi saksalaisten ryhtyneen laajoihin viivytysasemien rakennustöihin.[900]

Erityisellä tavalla Saksaan kohdistuneen tiedustelun poikkiosastollista luonnetta, ja samalla suursodan analysointia, kuvastaa Päämajan tiedustelujaostossa 6. tammikuuta 1944 järjestetty keskustelu, jonka puheenvuorot on dokumentoitu käsin ruutupaperille tiedustelujaoston ulkomaaosaston arkistoon. Samalla välittyy poikkeuksellisella tavalla sellainen yhdessä työskentelyn kuva, jota ei virallisista raporteista ole havaittavissa. Keskustelussa puheenvuoroja käyttivät tiedustelupäällikkö eversti Paasonen, hänen adjutanttinsa majuri Enckell, tiedusteluosaston päällikkö everstiluutnantti Somerto, tiedustelutoimiston päällikkö majuri Käkönen, ilmavoimajaoksen päällikkö majuri Rantanen, ulkomaaosaston päällikkö eversti Slöör, ulkomaaosaston ulkomaatoimiston päällikkö everstiluutnantti Pesonius sekä ulkomaatoimiston toimistoesiupseerit ratsumestari Suninen, kapteeniluutnantti Killinen ja majuri Wrede. Vastaavan kaltainen keskustelu oli järjestetty ainakin kerran aikaisemmin kesällä 1943.[901] On mahdollista, että kokouksessa oli läsnä muitakin henkilöitä, mutta he eivät käyttäneet puheenvuoroja.

Muistiossa viitattu kesän 1943 keskustelu oli mahdollisesti tilaisuus, johon aikaisemmassa tutkimuksessa on viitattu everstiluutnantti Pesoniuksen ja majuri Käkösen tiedustelutoimiston henkilöstölle pitäminä tilanneselostuksina. Tällöin tunnelma oli ollut katsausten jälkeen ristiriitainen, sillä ensimmäinen oli ennustanut Saksan varmaa hä-

---

[899] Päämaja ulkomaatoimisto Saksalaisten joukkojen vahvuus ja huolto 9.3.1944/sal/T-19525/3. KA; Päämaja ulkomaaosasto Pohjois-Suomessa olevien saksalaisten joukkojen huolto Ruotsin kauttakulkuliikenteen lakatessa 15.8.1943 ja poiskuljetusmahdollisuudet 15.8.43/sal/T-19525/5. KA; Saksalaisten joukkojen vetäytymismahdollisuudet Suomesta 28.8.44/sal/T-19525/5. KA.

[900] Päämaja Tied.1 Suomessa olevat saksalaiset taistelujoukot 5.9.1944/T-19525/3. KA; Päämaja Tied.1 Saksalaisten joukkojen ryhmitys 5.9.1944 (kartta)/T-19525/3. KA; Päämaja Ulkomaaosasto Saksalaiset joukot Norjassa 15.9.1944 (kartta)/T-19525/3. KA; Saksalaisten joukkojen ryhmitys 20.9.44 (kartta)/T-19525/3. KA; Tied 1:n käsitys saksalaisten ja venäläisten joukkojen ryhmityksestä 28.9.1944 (kartta)/T-19525/3. KA; Päämaja Tied.1 20. (Geb.) AOK:n joukot 29.9.1944/sal/T-19525/3. KA; Mannerheim (1952), s. 476; Lehmus (1967), s. 165–166; Juhola, Paulaharju & Strömberg (2004), s. 83–84.

[901] Tiedusteluosasto 6.1. Käyty keskustelu sotatilanteesta 6.1.1944/erittäin salainen/T-19932/20. KA; ”Lokki” Puhelinluettelo N:o 3 15.11.43/Päämajan asiakirjoja/Gustaf Mannerheimin arkisto. KA; ”Lokki” Puhelinluettelo N:o 1 25.5.44/Päämajan asiakirjoja/Gustaf Mannerheimin arkisto. KA; Nimikirja- ja kantakorttiasiakirjat: Killinen, Paolo Kullervo (s. 15.3.1912, k. 18.2.1994); Käsin kirjoitetuissa 12-sivuisissa muistiinpanoissa ei ole mahdollisesti tilaisuuden alussa ja lopussa lausuttuja tervehdyssanoja, mutta ne sisältävät todennäköisesti kaiken kokouksessa käydyn keskustelun, mukaan lukien lyhyet välikysymykset ja -kommentit. Muistiinpanojen kirjoittajasta ei ole tietoa, mutta niiden sisällön perusteella keskustelu soljui jokseenkin epämuodollisesti eversti Paasosen johdossa, jolloin muistiinpanojen tekijänä oli mahdollisesti joku tiedusteluosaston sihteereistä tai maavoimajaoksen toimistoupseeri Eero Helkama, joka oli Heiskasen mukaan pikakirjoitustaitoinen (Heiskanen (1989), s. 310). Samasta arkistokansiosta löytyvät myös kaksisivuiset, todennäköisesti samasta keskustelusta laaditut ylimalkaisemmat muistiinpanot, jotka selvästi tehtiin kiireellä ja sisältävät ainoastaan osan keskustelun informaatiosisällöstä.

viötä suursodassa ja jälkimmäinen saksalaistietoihin perustuen puna-armeijan ihmisresurssien ehtymistä.[902]

Tammikuun 1944 keskustelusta sivumäärällisesti noin 60 prosenttia käsitteli Saksaa ja sen mahdollisuuksia menestyä suursodassa, ja noin 40 prosenttia vastaavasti Neuvostoliittoa. Keskustelun lomassa esitettiin useasti kysymys, ”mitä tämä tarkoittaa Suomen kannalta”. Keskustelua vei eteenpäin tiedustelupäällikkö Paasonen, joka käytti lähes puolet kaikista puheenvuoroista. Saksaa käsiteltäessä eniten äänessä olivat ulkomaaosastolta Pesonius ja Suninen ja Neuvostoliittoa käsiteltäessä tiedustelutoimistosta Käkönen. Rantanen otti kantaa molempien suurvaltojen ilma-asetta koskeviin kysymyksiin. Paasonen oli eniten äänessä, mutta hän vei keskustelua eteenpäin pääasiassa esittämällä kysymyksiä. Keskustelussa vaikuttaa vallinneen avoimen ilmapiirin, jossa jokaisella oli mahdollisuus ilmaista näkemyksensä. Muutaman kerran joku läsnäolijoista esitti selkeästi tiedustelupäällikön esittämästä kannasta eroavan näkemyksen.[903]

Vaikka keskustelussa arvioitiin operatiivisia asioita kuten Saksan ja Neuvostoliiton senhetkisiä ja lähitulevaisuuden mahdollisia divisioonamääriä, ja niiden taustalla vaikuttavia sotakelpoisten ikäluokkien vahvuuksia, oli keskustelu kokonaisuutena hyvin laaja-alainen. Käsiteltäviä aiheita olivat muun muassa maiden sotateollisuus, kuten panssarivaunu- ja lentokonetuotanto, työvoimapotentiaalit, raaka-ainetilanteet, Saksaa vastaan kohdistettu aluepommituskampanja, elintarviketilanne, kotirintamien mielialat sekä poliittiset kysymykset, kuten Saksan ja Neuvostoliiton välinen mahdollinen erillisrauha. Useasti arviointi perustui sekä määrällisiin että laadullisiin pohdintoihin. Erillisinä käsitellyt sotapotentiaalien osa-alueet yhdistyvät esimerkiksi kysymykseen, oliko Saksalla kyky aloittaa hyökkäyksellisiä operaatioita keväällä 1944. Samoin pohdittiin liittoutuneiden edellytyksiä käynnistää Britanniasta käsin maihinnousuoperaatio ja miten se vaikuttaisi suursotaan. Laajimmillaan suursotapohdinnoissa sivuttiin myös Japanin toiminnan merkitystä liittoutuneiden voimavarojen suuntaamisessa, koska Japanin arvioitiin olevan Yhdysvaltojen päähuomion kohde.[904]

Keskustelusta ilmenivät hyvin tiedustelutoiminnalle aina jossain määrin ominainen epävarmuus sekä Suomen tiedustelun kyvykkyyden rajallisuus. Esimerkiksi Saksan tilanteen seuraamiseen oli kohdentaa vain rajallinen työpanos. Saksan ilma-aseen kehityksestä keskusteltaessa Rantanen totesi, että ”Tässä tulee esille se puute, että ei ole sellaista miestä, joka olisi tarkastellut näiden asiain kehitystä”. Myös aikaisemmat arviointivirheet mainittiin: edellisellä kerralla arvioitiin, että Saksa kykenee muodostamaan 75 uutta divisioonaa, kun todellisuus osoittautui 50:ksi. Useasti todettiin, että jotain asiaa ei yksinkertaisesti tiedetty. ”Ei ole lopullista käsitystä Venäjän joukkojen ryhmityksestä, divisioonien lukumäärästä, paljonko on käytössä ja paljonko strat.reservissä.”. Kun tilanne sitä kuitenkin edellytti, arvioita esitettiin saatavilla oleviin tietoihin tai muuten muodostuneeseen käsitykseen perustuen: Neuvostoliitolla oli eri suunnilla toimivat ja koulutuksessa olevat joukot yhteen laskettuna käytössään 500–550 divisioonaa. Yksityiskohtana mainittakoon, että tiedusteluosastolla tuntuu vallinneen hyvin epävarma käsitys Neuvostoliiton miesvoimavaroista ja kärsityistä tappi-

[902] Juhola, Paulaharju & Strömberg (2004), s. 11–12.
[903] Tiedusteluosasto 6.1. Käyty keskustelu sotatilanteesta 6.1.1944/erittäin salainen/T-19932/20. KA. Keskustelussa käytetyt puheenvuorot (241): Paasonen 109, Pesonius 36, Käkönen 30, Suninen 23, Rantanen 13, Killinen 11, Somerto 6, Slöör 5, Wrede 5, Enckell 3.
[904] Tiedusteluosasto 6.1. Käyty keskustelu sotatilanteesta 6.1.1944/erittäin salainen/T-19932/20. KA.

oista. Paasonen esittikin toivomuksen saada asiasta myöhemmin graafisen esityksen, joihin hän kertoi olevansa mieltynyt.[905]

Suomeen liittyvistä pohdinnoista mainittakoon, että tiedustelu katsoi Suomen laivastolla olevan hyvät edellytykset pärjätä Itämeren laivastoa vastaan, vaikka tilanne kehittyisikin siihen suuntaan, että vihollinen pystyisi jollain tavalla aloittamaan operoinnin Itämerellä. Toisaalta Saksan laivaston vetäytymiseen Itämereltä suhtauduttiin huolella ja niin tapahtuessa Suomen kykyyn suojata kauppamerenkulkuaan Ruotsin rannikkovesillä epäillen. Yhtenä arviona esitettiin, että Muurmannin radan olisi edullista olla suomalaisten hallussa, jos liittoutuneiden kanssa jouduttaisiin tulevaisuudessa neuvottelemaan Suomen asemasta. Eräs kommentti summasi kokonaisuuden: ”Ratkaisevinta on se, miten vahva ryssä on, kun ratkaisu tapahtuu sillä tuskin anglo-amerikkalaiset jarruttavat ryssän pyyteitä meitä kohtaan”.[906]

Päävastuu suursodan[907] ja Saksan seuraamisesta oli pääosan jatkosodasta tiedustelujaoston ulkomaaosastolla. Vastuu suursodan seuraamisesta siirtyi tiedustelutoimistolle todennäköisesti huhtikuussa 1944[908] ja Saksan tiedustelusta loppukesällä 1944. Huolimatta tiedustelujaoston huomattavasta kasvusta, asemasotavaiheen rauhallisesta luonteesta ja Paasosen jo kaksi vuotta aikaisemmin tekemästä havainnosta, että suursodan seuraaminen oli ollut liian vähällä huomiolla, oli paljon asioita, joita ei tiedetty. Nimenomaan suursodan arvioinnista syntyy vaikutelma, että vaikka Suomella oli pitkälle kehittynyt kyky kerätä tietoa Neuvostoliiton vastaiselta rintamalta eli operatiiviselta ja taktiselta tasolta, oli strategisen tason tiedustelussa edelleen puutteita. Kenties radiotiedustelun diplomaattijaoksen, sotilasasiamiesten ja Baltian tiedustelutoiminnan kokonaisuus ei ollut riittävä tarvittavien tietojen hankkimiseksi näistä kysymyksistä. Tähän kokonaisuuteen todennäköisesti liittyi Castrénin johtaman taloudellisen tiedustelun jaoksen perustaminen 18. tammikuuta 1944[909].

On syytä mainita, että 1950-luvun alkupuolella järjestetyllä tiedustelu-upseerikurssilla pidetyssä esitelmässä tällaisten neuvottelutilaisuuksien järjestämistä pidettiin kiinteänä osana tiedustelutyötä: ”Lienee välttämätöntä varsinkin ennen suuria strategisia ja operatiivisia ratkaisuja järjestää erityisiä neuvottelutilaisuuksia, jossa tiedustelujaoston ja tietojen hankkijoiden edustajat yhdessä pohtivat saatuja tietoja ja harkitsevat keinoja uusien hankkimiseksi”.[910] Koska tällaista avointa keskustelua pidettiin pian sotien jälkeen keskeisenä työskentelytapana, se oli sotavuosinakin todennäköisesti yleisempää kuin voimme käytössä olevan aineiston perusteella varmaksi sanoa.

Lopuksi on vielä mainittava, että saksalaisia vastaan suunnatussa tiedustelussa suunnitelmallisena voitaisiin nähdä myös se, että Lapin sodassa III armeijakunnassa palveli kaksi entistä Päämajan tiedustelijaa. Tiedustelutoimiston maavoimajaoksen päällikkö majuri Reino Ketonen siirrettiin 28. kesäkuuta armeijakunnan tiedustelutoimiston päälliköksi. Ulkomaaosastolla suursotaa seurannut everstiluutnantti Veikko Pesonius palveli kesällä 1944 IV armeijakunnassa ennen siirtoaan III armeijakunnan operatii-

---

905 Tiedusteluosasto 6.1. Käyty keskustelu sotatilanteesta 6.1.1944/erittäin salainen/T-19932/20. KA. Tiedustelupäällikön peräänkuuluttamia graafisia esityksiä laadittiin myöhemmin ainakin ulkomaaosastossa: Päämaja ulkomaatoimisto Arvio Saksan miesvoimatilanteesta 15.8.44/sal/T-19932/20. KA.

906 Tiedusteluosasto 6.1. Käyty keskustelu sotatilanteesta 6.1.1944/erittäin salainen/T-19932/20. KA.

907 Kanninen (1959), s. 23–24.

908 Valtiollisen poliisin kuulustelu 11.9.1945 Castrén, Reino/Castrén, Reino a:4373a/Valpo II. KA.

909 Nimikirja- ja kantakorttiasiakirjat: Castrén, Reino (s. 4.12.1908, k. 2.12.1981). KA.

910 Tiedustelu-upseerikurssi 4, kapt E Siilasvuo Johtopäätösten tekoa varten tarvittavan tietoaineiston kokoaminen, käsittely ja esittäminen ylijohdolle, päiväämätön/sal/T-26890/Hla:6sal. KA.

visen osaston päälliköksi. Yli-Ketelä arvioi, että Käkönen siirsi hänet muihin tehtäviin Neuvostoliiton suurhyökkäyksen ennakointiin liittyneiden sekaannusten vuoksi. Eero Helkama totesi Pesoniuksesta, että ”toinen mies, jolla oli paljon tietoa, oli ulkomaaosaston päällikkö eversti Pesonius”. Pesoniukselle paikka III armeijakunnassa tosin avautui lokakuun alussa todennäköisesti siksi, ettei kenraaliluutnantti Siilasvuo ollut tyytyväinen tämän edeltäjän, majuri Lars Sonckin suoritukseen.[911] Vaikka henkilöristiriidoista johtuvaa syytä ei voida Ketosen siirron syynä sulkea pois, on epätodennäköinen – muttei pois suljettu – tulkinta myös se, että tiedustelu asetti kesällä ja syksyllä kaksi kokenutta ja Saksaa tiedustellutta upseeria armeijakunnan avaintehtäviin tulevaa varten.

Kun epäilykset Saksan menestymisestä olivat vuoden 1941 lopulla heränneet, ryhdyttiin heidän toimintaansa niin operatiivisella tasolla Suomessa kuin suursodan sotapotentiaalin viitekehyksessä kiinnittämään tarkempaa huomiota jo vuoden 1942 aikana. Vuoden vaihteessa 1942–1943 laadittiin jo kokonaisarvioita suursodan kulusta ja vuoden 1943 kuluessa käynnistettiin esimerkiksi Viron asiamiesverkoston välityksellä suora saksalaisten toiminnan tiedustelu. Perinteisestä asevoimien selkeälinjaisuudesta poiketen Päämajassa saksalaisten tiedustelu tapahtui yhteistyössä ulkomaaosaston ja tiedusteluosaston tiedustelutoimiston kesken. Tämä poikkileikkaava lähestymistapa välittyy yksiselitteisesti raportoinnin kautta, mutta ehkä parhaiten työskentelyä ilmentää edellä mainittu tammikuussa 1944 järjestetty kokous, jollainen oli pidetty jo ainakin kerran aikaisemmin kesällä 1943.

Muokkaustyöstä – mitä käytännössä tehtiin?

Muokkaustyö oli Päämajan tiedustelutoimiston tiedustelu-upseerien pääasiallinen työtehtävä, johon he pystyivät asemasotavaiheessa myös keskittymään aikaisempaa paremmin, kun tiedustelukykyjen ohjaamisvastuu vaiheittain erotettiin toimiston ulkopuolelle. Asemasotavaiheessa tiedustelutoimistoon syntyi uusia jaoksia aikaisemmin toimineiden puolustushaarajaosten rinnalle, joten tässä kuvataan muokkaustyön yleisiä piirteitä kaikkien jaosten työskentelyssä.

Muokkaustyö jakautui tilannetietojen käsittelyyn ja pidempiaikaisiin tutkimustöihin. Tilannetietoja saattoi olla käsiteltävänä hetkellisesti paljonkin ja niiden käsittely vaatii paljon työvoimaa, mutta toisinaan aikaa jäi paljon myös tutkimustöihin. Jokaisella tiedustelu-upseerilla oli nimetty seurantavastuu ja jokin pidempiaikainen tutkimuskohde, kuten dislokaatioluettelo, kenttäpostiluettelo, päällystöluettelo, aseistus, organisaatiot ja niiden kehittyminen, taktiikka ja mieliala, joihin he pyrkivät hankkimaan vastauksia.[912] Luetellut esimerkit viittaavat lähinnä puolustushaarajaosten toimintaan, mutta muiden jaosten edellä esitettyjen kuvausten perusteella niidenkin upseereilla oli omat määritetyt seurantavastuunsa.

Muokattavaksi saapuva uusi tieto oli joko lyhyt, havaintotyyppinen, esimerkiksi radiotiedustelulla tai tähystämällä hankittu ilmoitus tai laajempi raportti kuten sotavangin kuulustelupöytäkirja. Lyhyet ilmoitukset jakelujaos monisti tarvittaessa useammalle

[911] IV armeijakunnan esikunta operatiivinen osasto No 983 14.8.1944/II/202 sal./T-8480/5. KA; III armeijakunnan esikunta operatiivinen osasto N:o 3072 Tilannetiedoitus N:o 370 27.11.1944/II/2b/sal./T-19525/4. KA; III armeijakunnan esikunta operatiivinen osasto N:o 3075 Tilannetiedoitus N:o 371 28.11.1944/II/2b/sal./T-19525/4. KA; Nimikirja- ja kantakorttiasiakirjat: Yli-Ketelä (ent. Ketonen), Reino Valdemar (s. 13.4.1911). KA; Helkama, haastattelu (1983), s. 6; Yli-Ketelä (ent. Ketonen), haastattelu (1983), s. 18–19; Kulju, Mika: *Lapin sota 1944–1945*. Gummerus. Juva. 2013, s. 143.
[912] Käkönen (1959)/Pk-2309/28. KA, s. 11–13; Käkönen (1970), s. 45–46.

tiedustelu-upseerille ja eri jaoksiin samanaikaisesti jaettavaksi. Laajemmat raportit jaettiin usein yhtenä kappaleena ja ensin siihen jaokseen, jonka vastuisiin se keskeisimmin liittyi. Molemmissa tapauksissa uuteen tietoon perehtymisen jälkeen yksi ensimmäisistä työvaiheista oli sen vertaaminen aikaisempaan tietoon eli tilastoihin ja kortistoihin. Vaikka tiedustelutoimistossa upseereilla oli omat vastuualueensa, arvioitiin uusien tietojen merkitystä usein yhdessä.[913]

Suhtautumistapaa epävarmoihin tai puuttuviin tietoihin kuvastaa vihollisen joukkojen sijoituksista kerättyjen tietojen arviointi. Etulinjassa oleviksi joukoiksi merkittiin vain sellaiset joukot, joista oli saatu tietoja viimeksi kuluneen kahden viikon aikana. Joukot, joista saatu edellinen tieto oli kahdesta neljään viikkoa vanha, merkittiin armeijareserviin kuuluviksi, ja joukot, joista edellinen tieto oli yhdestä kolmeen kuukautta vanha, merkittiin rintamareserviin kuuluviksi. Joukot, joista saatu edellinen tieto oli vielä vanhempi eli niiden sijainti oli käytännössä tuntematon, tulkittiin strategisiksi reserveiksi, joita vihollinen saattoi käyttää millä rintamanosalla tahansa.[914]

Juuri tiedon arvioimisvaihe oli se, jossa tiedustelutoimiston tiedustelu-upseereiden osaaminen punnittiin. Eero Helkama arvioi, että asemasotavaiheessa jo siviilissä ollut Arvi Korhonen oli luonut toimistoon toimintakulttuurin, jossa ”totuutta pyrittiin etsimään ja virheitten suhteen oltiin hyvin varovaisia”. Jos joku asia ei ollut varma, sitä ei varmana esitetty. Toiminta oli kollegiaalista, asioista keskusteltiin ja tietoja arvioitiin yhdessä. Saaduista tiedoista vaihdettiin mielipiteitä, jotta johtopäätösten lähteeksi päätyisivät mahdollisimman oikeat tiedot. Erityisesti keväällä 1944 suurhyökkäyksen edellä toimistossa arvioitiin normaalista poikkeavia tietoja isommalla joukolla ja käsiteltiin usein erilaisia hypoteeseja.[915]

Toisenlaisiakin sävyjä muokkaustyössä oli. Ilmavoimajaoksessa palvelleen Strömbergin mukaan jatkosodan puuduttavuus johti useissa johtoportaissa siihen, että muokkaus muuttui määräaikaisiksi rutiinikatsauksiksi. ”Yhteistoiminta byrokratisoitui ja omien saavutuksien ihailuun riitti enemmän aikaa kuin varautumiseen pahan päivän varalle.” Myös tiedustelutoimistossa sotavuosien aikana saadut havainnot työn onnistumisista johtivat jonkinlaisen erehtymättömyyden illusion muodostumiseen henkilöstön keskuuteen. Siellä oltiin myös ilmeisen omanarvontuntoisia: Eräässä tapauksessa Päämajan radiopataljoona lisäsi lähettämiensä tietojen oheen niitä arvioivan kommentin, mihin tiedustelutoimistosta vastattiin, että lähettäkään ainoastaan raakatietoa.[916] Tämän tapauksen perusteella tiedustelutoimisto halusi pidättää itsellään tietojen muokkaustyön, mille hyvänä perusteena toki toimi se, että siellä oli tarkoitus yhdistyä kaikista eri lähteistä tulleiden tietojen.

Muokkaustyön keskiössä oli tietojen käsittely, ja edellä on kuvattu laajasti, mistä, millaisia ja kuinka paljon erilaisia tietoja eri jaoksiin saapui. Tiedustelutoimiston jakelu- ja maavoimajaoksissa asemasotavaiheessa palvellut Veikko Okko arvioi, että tärkeimpiä tiedustelumuotoja olivat sotavankikuulustelut, radiotiedustelu ja kaukopartiointi.[917]

---

[913] Käkönen (1959)/Pk-2309/28. KA, s. 11–12; Käkönen (1970), s. 45–46; Helkama, haastattelu (1983), s. 24–25.
[914] Käkönen (1959)/Pk-2309/28. KA, s. 16–17; Käkönen (1970), s. 25–26.
[915] Helkama, haastattelu (1983), s. 1–2, 15; Yli-Ketelä (ent. Ketonen), haastattelu (1983), s. 7–8, 15–16.
[916] Karhunen (1980), s. 142; Strömberg, haastattelu (1983), s. 16; Kaikkonen, Eero: haastattelu 8.11.1983, STM-kerho 1983–1987/Päämajan tiedustelutoimiston asevelikerhon eli ns. STM-kerhon haastatteluaineisto/2.2.1995, Pk-2054, s. 6–7.
[917] Nimikirja- ja kantakorttiasiakirjat: Okko, Veikko (s. 1.9.1912, k. 10.8.2009). KA; Turunen (2008), s. 24.

Vaikka tässä tutkimuksessa ei ole voitu tehdä yksityiskohtaista tilastollista tarkastelua niistä useammasta tuhannesta sivusta raportteja, jotka lukua 4.3 varten tutkittiin, todennäköisesti määrällisesti eniten tietoja Neuvostoliiton rintamatilanteesta tuottivat sotavankikuulustelut ja radiotiedustelu. Tässä mielessä on uskottavaa, että ne ovat olleet maavoimajaoksessa Neuvostoliiton vastaisen rintaman tilannetta seuranneille tiedustelu-upseereille keskeisimpiä lähteitä. Sen sijaan, tiedustelutoimiston muiden jaosten työssä, esimerkiksi Saksan tiedustelussa, Neuvostoliiton sotapotentiaalin tutkimuksessa ja maastontiedustelujaoksen työssä esimerkiksi radiotiedustelu ei suurella todennäköisyydellä ollut keskeisin tietojen lähde. Asemasodan aikana tiedustelutoimiston kasvaessa ryhdyttiin eri jaosten työssä kysymään erilaisia kysymyksiä, joihin vastaamiseksi tarvittiin myös hyvin erityyppisiä tietoja. Tiedon tärkeydestä puhuttaessa on myös huomioitava sen moniulotteisuudesta johtuva vaikea vertailtavuus. Näin pitkällä tarkastelujaksolla ei voida osoittaa, oliko tärkeämpää tuottaa tietoa usein tai paljon sellaisesta asiasta, josta tietoja saatiin muitakin reittejä vai harvakseltaan ja vähän ainutlaatuista tietoa eli tietoja, joita ei saatu mistään muualta.

Tiedon arvioinnin ja sen merkityksen selvittämisen jälkeen päivitettiin tarvittaessa tilastoja ja kortistoja. Valtaosa työstä tehtiin käsin, mutta tiedustelutoimisto sai asemasotavaiheessa Kansaneläkelaitokselta lainaan Hollerith-reikäkoneita, joita käytti 12-miehinen ryhmä. Mahdollisesti koneilla voitiin ainakin tilastoida asioita sekä murtaa salasanomia. Tiedon taltioinnin jälkeen ratkaistiin tiedon jakaminen eteenpäin, mikä pienten tietojen kohdalla tarkoitti yleensä sen kirjaamista päiväraporttiin. Tärkeistä laajemmista raporteista laadittiin tarvittaessa erillinen ilmoitus. Alkuperäinen tiedustelu-upseerin käsiteltäväksi tullut raportti jaettiin myös tiedustelutoimiston sisällä, mikäli se sisälsi muitakin jaoksia kiinnostavia tietoja eikä siitä ollut monistettu lisäkappaleita. Tärkeät tiedot esiteltiin tarvittaessa välittömästi esimiehelle, joka otti tarvittaessa kantaa myös tiedon jatkojakeluun.[918]

Tiedustelutoimiston päällikkönä toiminut Käkönen korosti, että raportoitaessa tieto oli esitettävä sellaisena kuin se oli lisäämättä siihen omia käsityksiä. Tiedon arvosteleminen oli yleensä operatiivisen puolen asia. Mikäli tieto muokkauksen yhteydessä arvosteltiin, eli sitä jollain tavalla kommentoitiin tai sen merkitystä arvioitiin, oli se merkittävä asiakirjaan selvästi erikseen ja liitettävä arvostelun yhteyteen sen tekijän tunnistetiedot. Uusi tieto saattoi vastata tiedustelukysymykseen, mutta yhtä lailla aiheuttaa tarpeen hankkia lisätietoja. Tiedonhankintatarpeet pyrittiin toimittamaan mahdollisimman yksiselitteisinä tietoja hankkivien elimien tietoon.[919]

Käkönen summasi, että ”muokkaus oli saapuneen tiedon saattamista esityskuntoon, jakelua erikoistuneille tutkijoille, vertaamista aikaisempiin tietoihin, tietojen tarkistamista uusia tietoja hankkimalla, tilastoimista tarvittaessa helposti löydettäväksi, oleellisen erikoisesti uuden korostamista alleviivauksin ja esittelyä sekä toimittamista niiden tietoon, jotka sitä tarvitsivat tai joita se koski”.[920]

Kahden veteraanin haastettelutietojen perusteella uusille toimistoon saapuneille tiedustelu-upseereille kaiken tämän oppiminen tapahtui osittain esimiesten johdattelemana, mutta paljolti tekemällä ja kokeneemmilta oppimalla: ”Se oli pikemminkin, että

[918] Valtiollisen poliisin kuulustelu 8.-9.10.1945 Visa, Pekka/Paasonen, Aladár a:4494/Valpo II. KA; Kanninen (1959), s. 26; Käkönen (1959)/Pk-2309/28. KA, s. 11–13; Käkönen (1970), s. 45–46; Manninen, Ohto & Lauri Lehtonen: *Stella Polariksen perintö. Tiedusteluhistoriaa 1944–1950*. Docendo. Jyväskylä. 2019, s. 45–46.
[919] Käkönen (1959)/Pk-2309/28. KA, s. 11–13; Käkönen (1970), s. 45–46; Karhunen (1980), s. 142.
[920] Käkönen (1959)/Pk-2309/28. KA, s. 11–13.

istu tuohon ja siitä se lähti kulkemaan". Omanlaisensa oppimishetki olivat myös tiedustelutoimiston iltateetilaisuudet, joihin kokoontuivat keskustelemaan tilanteesta "yövuorossa" olleiden henkilöiden lisäksi ahkerimmat ylitöiden tekijät.[921]

Tässä alaluvussa esitetyt kuvaukset tiedustelutoimiston jaosten toiminnasta ja muokkaustyöstä kuvaavat toimintaa, joka kaikessa mielenkiintoisuudessaan oli varmasti usein puuduttavaa ja vaikeaa arkista puurtamista. Siksi näihin tehtäviin onkin helppo liittää aikaisempien tutkijoiden ajatus siitä, että "tiedustelu on ala, jolle vähätöisten ei pidä vaivautua. Se vaatii valtavasti sellaistakin työtä, josta ei välttämättä ole koskaan mitään hyötyä samoin kuin ennen kokemattomien tehtävien sekä työmuotojen ja -menetelmien kehittämistä."[922]

4.3 Raportointi monimuotoistuu

Asemasotavaiheessa viholliskuvan esittämisen ja jakamisen periaatteet jatkoivat kehittymistään. Monimuotoistumiseen vaikuttivat laajentunut viholliskuvan käsite sekä siitä juontuneisiin kysymyksiin vastaamiseksi perustetut uudet tiedustelutoimiston jaokset. Päämajan tiedustelutoimisto tarvitsi tietoja laajalla otannalla omien rintamajoukkojen tiedoista suursodan osapuolten sotapotentiaaleihin, mikä näkyi vastaavasti myös hankittujen tietojen raportoinnissa.

Kannisen mukaan Päämajan johtosuhteet osittain heikensivät tiedon jakamista. Koska operatiivinen ja tiedustelujaosto olivat erillisiä ja varsinainen yhteinen esimies oli ylipäällikkö, ei kaikki tieto aina välttämättä päätynyt operatiivisen osaston tietoon. Arkipäiväisissä asioissa yhteistoiminta oli sujuvaa hyvin alhaisellakin tasolla. Kuitenkin erittäin arkaluontoisia tietoja, kuten diplomaattijaoksen avaamia sanomia esiteltiin suoraan ylipäällikölle tai valtiojohdolle ilman, että operatiivinen ala sai asiasta tietää.[923] Luvussa 4.1 esitetyllä tavalla diplomaattisanomien joukossa oli joitain operatiiviseen tilanteeseen ja sotapotentiaaleihin liittyviä tietoja. Tiedustelu- ja operatiivisen alan yhteistoiminnasta syntyneen kokonaiskäsityksen perusteella vaikuttaa epätodennäköiseltä, ettei operatiivinen ala olisi saanut tietoonsa yksittäistä puhtaasti operatiivista tietoa, vaikka lähde olisikin ollut diplomaattinen.

Ylipäällikkö säilytti seikkaperäisen otteensa tiedustelutietoihin tutustumiseen asemasotavaiheessakin: "Mannerheim oli erittäin kiinnostunut kaikista vihollistiedoista ja tutki myös sotasaalisasiakirjoja kiusallisen yksityiskohtaisesti". Mannerheim tuli vihollistietojen suhteen epäluuloiseksi Venäjän vuosinaan, kun hän havaitsi, että alaiset eivät aina kertoneet kaikkea tilanteesta esimiehilleen. Tiedon pimittämisilmiön lisäksi Mannerheimin suhtautumistapaan vaikutti todennäköisesti se, että hän vietti Venäjällä useamman vuoden tiedustelutehtävissä Venäjän-Japanin sodassa ja tiedustelumatkalla Aasiassa.[924]

Esikuntatyöskentelyssä perustan tilannekuvan välittämiseksi omista ja vihollisen joukoista ylipäällikölle muodostivat kahdesti päivässä jatkuneet esittelytilaisuudet. Mannerheim vaati edelleen, että vihollistiedot esitetään hänelle sellaisenaan ja alkuperäisinä eikä valmiiksi muokattuina tai operatiivisen johdon välityksellä. Mannerheim oli myös

[921] Helkama, haastattelu (1983), s. 1; Luotonen, haastattelu (1984), s. 11; Juhola, Paulaharju & Strömberg (2004), s. 35–36.
[922] Juhola, Paulaharju & Strömberg (2004), s. 20.
[923] Kanninen (1959), s. 29–30.
[924] Eversti Georg-Erik Strömberg: Vanki nimeltä Bamshin. Päiväämätön nelisivuinen muistio/Pk-2309/21, s. 3; Karjalainen, Mikko & Toni Mononen: *Mannerheimin sotataito*. Otava. 2022, luku II.

erittäin kiinnostunut puna-armeijan tärkeimmistä johtohenkilöistä, joiden tietojen hankkiminen hänelle ei ollut aina helppoa. Toisinaan Mannerheim saattoi kysyä tiedustelutietojen esittelijän näkemystä käsillä olleeseen asiaan. Mannerheim antoi tiedustelulle suuren merkityksen ja ohjasi sitä toisinaan henkilökohtaisesti antamiensa tehtävien kautta.[925]

Asemasotavaiheessa sotien aikaisempien vaiheiden mukaisesti tiedustelupäällikkö esitteli tiedustelutiedot ylipäällikön esittelyissä. Eversti Paasonen otti esittelyiden sijaisuusjärjestelyissä käyttöön epätavanomaisen käytännön. Sen sijaan, että jaostopäällikön poissa ollessa esittelyt olisi hoitanut vanhin osastopäällikkö, määräsi Paasonen adjutanttinsa hoitamaan nämä tehtävät. Adjutantti majuri Enckell valmisteli esittelyitä varten asiakirjat, ilmoitukset, kartat ja raportit ja Paasosen poissa ollessa myös esitteli ne. Tästä poiketen Jokinen esittää, ilmeisesti Käkösen haastatteluun perustuen, että tiedustelutoimiston päällikkö esitteli tiedustelutulokset päivittäin suoraan ylipäällikölle.[926] Käkösen haastattelutieto vaikuttaa epätodennäköiseltä, mutta on todennäköistä, että tiedustelutoimiston päällikkö esitteli tiedustelutiedot suoraan ylipäällikölle satunnaisissa poikkeustilanteissa. Mannerheim perehtyi myös päivittäiseen vihollistilannetiedoitukseen, jonka lisäksi hänelle jaettiin aamuisin lyhyt luettelo todetuista uusista joukoista[927].

Asemasota 1942–1944	**Laatimisväli**
Tilannetiedoitus → Vihollistilannetiedoitus	Päivittäin
Ilmatoiminta	Päivittäin
Neuvostoliiton tietotoimiston (TASS) sotaraportti	Päivittäin
Katsaus vihollistilanteen kehitykseen	Kahden viikon välein
Havaintoja vihollisen ilmatoiminnasta → Ilmatilannekatsaus	Muutaman kuukauden välein Viikottain
Neuvostoliiton maavoimat Suomen rintamalla Neuvostoliiton ilmavoimat Suomen rintamalla	1–3 kuukauden välein
Neuvostoliiton tilannekatsaus	Muutaman kuukauden välein
Erillisiä raportteja Neuvostoliiton joukoista, niiden taktiikasta, aseistuksesta, varustustöistä, kuljetusinfrastruktuurista ja sotapotentiaalista	Satunnaisesti

Taulukko 10. Tiedustelutoimiston keskeisimmät raportit asemasotavaiheessa.

Keskeisimmät tiedustelutoimiston asemasotavaiheessa laatimat raportit on esitetty taulukossa 10. Hieman yllättäen viholliskuvaa käsittelevän materiaalin jakamiseen liittyi ongelma, miten saadaan ne ihmiset, joita asia koski, lukemaan kyseinen materiaali. Ongelmia oli jopa tiedustelualan sisällä, kun yhtymien tiedustelu-upseerit eivät toisinaan lukeneet heille jaettuja tietoja vaan kyselivät niistä erikseen.[928] Todennäköisesti viholliskuvaa jaettaessa ja sen muodostuessa moninaisesta aineistosta eri tasoilla toimineilla tiedustelu-upseereillakin oli hetkittäin hankaluuksia pitää kokonaiskuva otteessaan.

[925] Jokinen (1969), s. 45; Käkönen (1970), s. 13, 26; Heiskanen (1989), s. 156.
[926] Majuri Georg Enckellin muistio 10.8.1952/Aladár Paasosen arkisto, kotelo 3. KA; Jokinen (1969), s. 7.
[927] Jokinen (1969), s. 45.
[928] Helkama, haastattelu (1983), s. 9.

Päiväraportointi jalostuu tilannetiedoituksesta vihollistilannetiedoitukseksi

> *Vih:n ilmatoiminta näyttää vilkastuvan Kannaksella, missä 24.-25.5. on ensi kertaa todettu Itäm.Laivaston ilmavoimien maatst.- ja tied.koneita. Tämä yhdessä muiden havaintojen kanssa viittaisi vih:n hyökkäysaikeisiin.*[929]
>
> - Vihollistilannetiedoitus No 331, 26.5.1944

Aikaisemmassa tutkimuksessa, ja esimerkiksi niiden aineistona olleissa haastatteluissa, jatkosodan aikana tapahtuneeseen vihollistietojen raportointiin liittyy jonkin verran epämääräisyyksiä. Yksi todennäköinen syy on, että koko noin 2,5 vuoden mittainen ajanjakso pelkistetään yhteen muottiin[930], vaikka sen aikana tapahtuikin eräitä muutoksia. Lisäksi aikaisemmassa tutkimuksessa on joitakin virheellisyyksiä, kuten Heiskasen maininta siitä, että Vihollistilannetiedoitus-nimistä (VTT) raporttia olisi ryhdytty tekemään vuoden 1943 alusta[931].

Kesästä 1941 alkaen julkaistun päivittäisen Tilannetiedoituksen laatimista jatkettiin asemasotavaiheessa kesään 1943 asti. Raportin laajuus, rakenne, asiasisällön luonne sekä tunnistetietojen perusteella myös laatimisvastuut pysyivät luvussa 3.3 kuvatun mukaisina. Tiedotus oli noin yhdestä kolmeen sivun mittainen ja se oli jaettu otsikoihin Karjalan kannas, Aunuksen tai Syvärin rintama, Itärintama, Meritoiminta ja Ilmatoiminta. Saksan-Neuvostoliiton rintaman tilanteen raportointi jäi tiedoituksesta pois tammikuun 1942 lopussa Päämajan ulkomaaosaston ryhdyttyä julkaisemaan lähes päivittäin raporttia Tilannekatsaus Saksan-Neuvostoliiton rintamalta. Vaikka tämän raportin julkaiseminen lopetettiin jo maaliskuun puolen välin tienoilla, ei kyseisen teeman käsittely palannut tilannetiedoituksen agendalle. Tilannetiedoitus julkaistiin aamuisin perustuen sotatoimiyhtymien illan tilanneilmoituksiin.[932]

Tilannetiedoituksen rinnalla jatkui myös lähes poikkeuksetta päivittäin Ilmatoimintaraportin julkaisu, jonka laati tiedustelutoimiston ilmavoimajaos. Usein yhdestä kahteen sivun mittaisessa raportissa esitettiin uudet tiedot tarpeellisine rintamasuuntineen eriteltynä vihollisen lentotoimintaan, tappioihin, ilmatorjuntaan, lentokenttiin sekä Suomen ilmavoimien toimintaan.[933]

Päivittäisen vihollisku van jakamisen työnjako muuttui asemasotavaiheessa siten, että heinäkuun alusta 1943 tiedustelutoimiston aikaisemmin laatima päivittäinen Tilannetiedoitus sekä PM:n tilannetiedoitus siirrettiin operatiivisen osaston vastuulle. Samalla päivämäärällä tiedusteluosasto ryhtyi julkaisemaan Vihollistilannetiedoitus-nimistä (VTT) raporttia, jonka oli määrä sisältää muokattuina edellisen vuorokauden keskeiset vihollistiedot. Keskeinen peruste muutokselle oli, että siihen astisessa toimintamallissa

---

[929] Päämaja tiedusteluosasto Tied.pvk. No 6390 Vihollistilannetiedoitus No 331 26.5.1944/Tied.1/sal./VTT-1/32. KA.

[930] esim. Yli-Ketelä (ent. Ketonen), haastattelu (1983), s. 9; Jokinen (1969), s. 45.

[931] Heiskanen (1989), s. 156.

[932] Päämaja tiedusteluosasto Tilannetiedoitukset aikaväliltä 1.1.-31.12.1942 (nro:t 195–559) T-2212/1 (1.1.-30.1.1942), T-2212/2 (1.2.-13.3.1942), T-2212/8 (13.3.-16.4.1942), T-2212/9 (17.4.-21.5.1942), T-2212/10 (22.5.-25.6.1942), T-3764/8B-9 (26.6.-12.7.1942), T-3764/7-8A (13.7.-24.7.1942), T-3764/8B-9 (25.7.-24.8.1942), T-3764/10-11A (25.8.-12.11.1942), T-3764/8B-9 (joitakin lokakuun numeroita sekä 13.11.-31.12.1942) /sal/ KA; Päämaja ulkomaaosasto N:o 241 Tilannekatsaus No 1 Saksan-Neuvostoliiton rintamalta 31.1.42/Ulk.1/sal/T-2212/2. KA; Päämaja ulkomaaosasto N:o 704 Tilannekatsaus No 45 Saksan-Neuvostoliiton rintamalta 16.3.42/Ulk.1/sal/T-2212/8. KA.

[933] Päämaja tiedusteluosasto Ilmatoiminta aikaväliltä 1.1.-31.12.1942 T-2212/1 (1.1.-30.1.1942), T-2212/2 (1.2.-13.3.1942), T-2212/8 (13.3.-16.4.1942), T-2212/9 (17.4.-21.5.1942), T-2212/10 (22.5.-25.6.1942), T-3764/8B-9 (26.6.-12.7.1942), T-3764/7-8A (13.7.-24.7.1942), T-3764/8B-9 (25.7.-24.8.1942), T-3764/10-11A (25.8.-12.11.1942), T-3764/8B-9 (joitakin lokakuun numeroita sekä 13.11.-31.12.1942). KA.

osa tiedoista oli jäänyt jakamatta, koska ne eivät olleet mahtuneet kaksiviikkoiskatsaukseen eivätkä toisaalta olleet olleet riittävän merkittäviä välittömästi raportoitavaksi. VTT:kin kattoi edellisen vuorokauden tapahtumat, mutta se julkaistiin ja jaettiin vasta puolen päivän tienoilla.[934]

Viholliskuvan muodostumiseen haluttiin selvästi lisätä vuorovaikutteisuutta, sillä alajohtoportaita pyydettiin tarkastamaan esimerkiksi vihollisen organisaatiota ja aseistusta käsittelevät tiedot mahdollisilta uusilta sotavangeilta. Tiedusteluosasto halusi ilmoituksia alajohtoportaiden raportissa havaitsemista epäkohdista ja ilmoitti toisaalta välittävänsä tämän raportin kautta tietoa kulloinkin kiinnostavista tiedustelukohteista. Lopuksi huomautettiin, että tiedoituksen vihollistietoja ei saa välittää sellaisenaan eteenpän, koska ”se voi aiheuttaa eräiden tiedonlähteiden tyrehtymisen”. Tällä tarkoitettiin radiotiedustelun ”saatuja tietoja”, jotka oli määrä naamioida eteenpäin välitettäessä kuulustelu- ja asiakirjatiedoiksi.[935]

Vihollistilannetiedoitusta julkaistiin yhtäjaksoisesti 1.7.1943–19.9.1944 ja ne löytyvät Kansallisarkistosta. Tiedotus oli raportoitavien asioiden määrästä riippuen keskimäärin noin yhdestä neljään sivun mittainen. Poikkeuksena tähän olivat kesä- ja heinäkuu 1944, jolloin laajuus saattoi olla 6–8 sivua. Raportti noudatteli lähes poikkeuksetta vakioitua otsikkorakennetta: 1. Yleistilanne, 2. Joukot, 3. Täydennykset ja vahvuudet, 4. Organisaatio, 5. Aseistus, 6. Huolto, 7. Maastotiedot, 8. Henkilöasiat ja kenttäposti, 9. Merivoimat, 10. Ilmavoimat ja 11. Muita tietoja (taktillisia tietoja). Mikäli jostain asiakokonaisuudesta ei ollut raportoitavaa, jätettiin se pois. Raportissa esiteltiin edelleen vain uudet tiedot, joten yksittäisen tiedoituksen perusteella ei useimmiten ollut mahdollista saada selkeää kokonaiskuvaa vihollistilanteesta. Pois lukien lyhyet toteamukset muutamissa poikkeustapauksissa tammi-toukokuun 1944 aikana, VTT:ssa ei esitetty arvioita tulevasta.[936]

Erään tiedusteluveteraanin mukaan tiedoituksen kirjoitusvuoro kiersi muutamien toimistoupseerien kesken. Yhteensä kirjoittajia oli seitsemän, mutta eri jaokset eivät kirjoittaneet omaa osuuttaan ”vaan se oli Päämajan tilannetiedotus, joka päivittäin kirjoitettiin”.[937] Edellä oleva on ymmärrettävä niin, että päävastuullisen tiedoituksen koostajan vuoro kiersi muutamien upseereiden kesken, mutta suurempi joukko upseereita valmisteli seurantavastuidensa mukaisesti eri osuuksia. Tällaisia olivat ainakin puolustushaarajaosten vastuut maa-, meri- ja ilmatilanteesta[938] sekä todennäköisesti esimerkiksi luvussa 4.2 esitellyt maavoimajaoksen upseereiden puna-armeijan organisaatioon ja aseistukseen liittyvät vastuut. Tunnistetietojen perusteella raportin valmisteli usein tiedustelutoimiston päällikkö. Mikäli toimistopäällikkö ei ole ollut paikalla tai hän sijaisti osastopäällikköä, valmisteli katsauksen joku tiedustelutoimiston puolustushaarajaosten johtajista. Ajoittain valmistelijana toimi joku yleisjaoksen upsee-

[934] Päämaja tiedusteluosasto N:o 8610 Vihollistilannetiedoituksen julkaiseminen 1.7.43/Tied.1/sal./T-15809/1. KA.
[935] Päämaja tiedusteluosasto N:o 8610 Vihollistilannetiedoituksen julkaiseminen 1.7.43/Tied.1/sal./T-15809/1. KA. Saatavilla olevista vihollistilannetiedoitusten tai tämän asiakirjan kappaleista ei käy ilmi asiakirjan jakelu. Asiayhteyden perusteella jakelussa olivat todennäköisesti sotatoimiyhtymät, Päämajan keskeiset osastot sekä muut tiedustelutoimijat.
[936] Kokoelma VTT-1/31 (1.7.-31.12.1943), VTT-1/32 (1.1.1944-31.5.1944), VTT-1/33 (1.6.1944-19.9.1944). KA. Ensin mainitun jakson raportit ovat säilyneet myös ainakin kokoelmassa T-15809/1. Lisäksi Lapin sodassa jatkettiin raportointia samalla otsikoinnilla (Päämaja Tied.1 Tied.pvk No 3163 Vihollistilannetiedoitus No 1 10.10.1944/I/sal./T-19525/5. KA).
[937] Luotonen, haastattelu (1984), s. 5.
[938] Yli-Ketelä (ent. Ketonen), haastattelu (1983), s. 23–24.

reista. Toimistopäällikkö oli osastopäällikön rinnalla toinen raportin allekirjoittajista.[939]

Vaikka yksittäiset raportoitavat asiat eivät juuri eronneet asemasotavaiheessa hyökkäysvaiheen tai talvisodan raporteista, oli uuden tiedoituksen myötä käyttöön otettu raporttirakenne huomattavasti erilainen kuin edeltäjänsä. Hyökkäysvaiheessa ja asemasotavaiheessakin vielä kesään 1943 asti tietoja raportoitiin pääasiassa rintamasuunnittain. Uudessa formaatissa rintamasuuntakohtaiset tiedot olivat kohdan 2. Joukot alla sisältäen myös Saksan Leningradin rintaman. Varsinkin asemasodan rauhallisimmissa vaiheissa yksittäiset raportoidut asiat olivat hyvinkin pienipiirteisiä ja yksityiskohtaisia, esimerkiksi vihollisen tarkka-ampujien taistelutekniikkaan ja vanginsieppauspartioiden toimintamalleihin liittyviä asioita.

VTT:n julkaisemisesta annetun käskyn mukaisesti raportin välityksellä välitettiin alajohtoportaille tietoa tiedustelua kiinnostavista asioista. Esimerkiksi syksyllä 1943 haluttiin tarkempia tietoja vihollisen joukkojen käyttämistä peiteluvuista. Keväällä 1944 haluttiin kuulustelutiedustelulla hankittavan tarkempia tietoja vihollisen täydennysmuodostelmista ja niissä koulutettavien miesten ja naisten laadusta, määrästä, iästä ja kotipaikoista. Toisessa tapauksessa kehotettiin kuulusteluissa kiinnittämään huomiota vihollispäällystön luonnekuvauksiin.[940]

Saatavilla olevissa Vihollistilannetiedoitusten jakelukappaleissa viitataan asiakirjan jakeluun vain ilmauksella ”alkuperäiskappaleessa” tai ”VTT1”. Näin ollen sen jakelun laajuudesta ei ole varmuutta, mutta Heiskanen esittää sen olleen 30–70 kappaletta.[941] Jakelu oli erittäin todennäköisesti hyvin samankaltainen kuin hyökkäysvaiheen päivittäisellä tilannetiedoituksella.

Päivittäisen vihollistilannetiedoituksen myötä välittyy selvästi se, että esimerkiksi talvisotaan verrattuna tiedustelutoimistolle oli kehittynyt laaja-alaisempi kyky käsitellä ja analysoida saamiaan tietoja sekä jakaa niitä tiedon tarvitsijoille. Vaikka sotapotentiaalia koskevia tietoja ei jaettu päivittäisraportoinnissa, olivat tiedoitukset silti laajentuneet käsittämään pelkän rintamatilanteen lisäksi myös esimerkiksi puna-armeijan aseistukseen, koulutukseen, henkilöstöön sekä maastoon liittyviä kysymyksiä. Nämä tiedot täydensivät viholliskuvaa lisäämällä ymmärrystä siitä, millainen suorituskyky jollain vihollisjoukolla tosiasiallisesti oli. Sodan seesteisessä vaiheessa käyttöön otettu formaatti oli myös ilmeisen toimiva, sillä sen mukaisesti pystyttiin jatkamaan raportointia myös kesällä 1944 ja myöhemmin Lapin sodassa.

---

[939] Kokoelma VTT-1/31 (1.7.-31.12.1943), VTT-1/32 (1.1.1944-31.5.1944), VTT-1/33 (1.6.1944-19.9.1944). KA.

[940] Päämaja tiedusteluosasto Tied.pvk. N:o 5070 Vihollistilannetiedoitus N:o 104 12.10.1943/Tied.1/sal./T-15809/1. KA; Päämaja tiedusteluosasto Tied.pvk. No 5300 Vihollistilannetiedoitus No 305 30.4.1944/Tied.1/sal./VTT-1/32. KA; Päämaja tiedusteluosasto Tied.pvk. No 5670 Vihollistilannetiedoitus No 314 9.5.1944/Tied.1/sal./VTT-1/32. KA.

[941] Heiskanen (1989), s. 156.

Katsaus vihollistilanteen kehitykseen – viikkotason raportointia ja tulevan arviointia

> *"Vihollisen poliittinen päällystö levittää tietoa uuden 9.A:n saapumisesta Ostan suunnalle. 368.D:n alueella on parastaikaa joukkojen vaihto käynnissä, niin että jotain uusia yksiköitä tällä suunnalla varmaan on. Tietoja kokonaisesta numerolta mainitusta armeijasta lienee kuitenkin pidettävä innostuttavana liioitteluna."*[942]

Asemasotavaiheessa selkeästi uusi raporttimuoto oli viikkotason syklissä laadittu katsaus. Noin kahden viikon välein julkaistiin yhteenveto sotatoimista ja vihollisyhtymien toiminnasta. Muun muassa Heiskanen käyttää raportista nimitystä Vihollistilannekatsaus (VTK) ja esittää sen laatimisen alkaneen vuonna 1943.[943] Hän erehtyi sekä nimen että ajankohdan suhteen.

Päivittäisen raportoinnin rinnalle syntyi pidemmän aikavälin määräaikaisraportointia, kun 26. tammikuuta 1942 julkaistiin Vihollistilanteen arviointi. Sarjan seuraava julkaisu viikon päästä oli nimeltään lopulliseksi jäänyt Katsaus vihollistilanteen kehitykseen. Raporttia oli tarkoitus julkaista viikon välein, mutta jo helmi-maaliskuussa 1942 raportointijakso venytettiin kaksiviikkoiseksi hiljaisen rintamatilanteen vuoksi. Juoksevan numeroinnin katsaus sai vuonna 1943, kun 10. kesäkuuta julkaistu raportti sai sen vuoden järjestysnumeron 11. Lyhenne VTK ilmestyi raportin otsikkoon 10. heinäkuuta julkaistusta numero 13:sta alkaen. Järjestysnumerot lähtivät uudelleen nollasta vuoden 1944 alusta.[944] Lyhenne VTK oli epäilemättä tarttuva ja puhekielinen nimitys kyseiselle katsaukselle, mikä on todennäköisin syy sille, että raportista jäi elämään virheellinen nimitys vihollistilannekatsaus.

Noin viidestä kymmeneen sivun mittaisen raportin sisältö ei ollut täysin vakioitu, mutta poikkeuksetta ensimmäisenä kohtana käsiteltiin Suomea vastassa olevien vihollisjoukkojen ryhmitystä ja siinä tapahtuneita muutoksia rintamasuunnittain. Samoin raportin viimeisenä oli aina kohta "vihollisen toiminta ja aikeet". Muita kohtia olivat uusien tietojen mahdollistaessa esimerkiksi vihollisen aseistus, organisaatio, huolto, mieliala ja täydennykset sisältäen esimerkiksi henkilöstöön, elin- ja ampumatarvikkeisiin liittyviä tietoja. Vaikka Viljanen väittää katsauksista karsitun tarpeettomat yksityiskohdat pois, oli niitäkin tarjolla riittämiin. Keväällä 1942 esitettiin mahdollisesti ensimmäisen kerran myös kokonaisnäkemys puna-armeijan reserveistä niin määrällisesti kuin laadullisesti arvioiden. Usein raportin liitteenä oli noin kahdeksankuvainen karttasarja, jossa esitettiin vihollisen joukot rintamasuunnittain rykmentti–armeijatarkkuudella.[945]

Katsauksen kirjoitustavasta ilmeni useimmiten, oliko jokin tieto hankittu esimerkiksi radio-, lento- tai asiamiestiedustelulla. Tiedon laatuun liittyviä epävarmuuksia raportissa tuotiin säännömukaisesti esiin vaihteluvälillä varmasta havainnosta "epävarmoi-

---

[942] Päämaja tiedusteluosatsto Tied.pvk. N:o 8829 Katsaus vihollistilanteen kehitykseen 20.4.-6.5.1942 6.5.1942/sal./T-2264/3. KA.
[943] Jokinen (1969), s. 45–46; Yli-Ketelä (ent. Ketonen), haastattelu (1983), s. 9; Heiskanen (1989), s. 156.
[944] Päämaja tiedusteluosasto Katsaus vihollistilanteen kehitykseen 26.1.1942 (Tied.pvk. No 1867)- 26.8.1944 (Tied.pvk. No 1970) kansioissa: T-2264/3 (26.1.-3.6.1942), T-3764/7-8A (3.6.-16.6.1942), T-20119/17 (17.6.-9.9.1942), T-3764/4-6 (10.9.-26.12.1942), T-4945/6 (26.12.-1942-28.12.1943); T-8480/5 (11.5.1944-26.8.1944) /sal/ KA.
[945] Päämaja tiedusteluosasto Katsaus vihollistilanteen kehitykseen 26.1.1942 (Tied.pvk. No 1867)- 26.8.1944 (Tied.pvk. No 1970) kansioissa: T-2264/3 (26.1.-3.6.1942), T-3764/7-8A (3.6.-16.6.1942), T-20119/17 (17.6.-9.9.1942), T-3764/4–6 (10.9.-26.12.1942), T-4945/6 (26.12.-1942-28.12.1943); T-8480/5 (11.5.1944-26.8.1944) /sal/ KA; Viljanen (1965), s. 353.

na pidettäviin" tietoihin. Sekin kerrottiin, jos esimerkiksi jonkin suunnan johtosuhteista ei kaikkea vielä tiedetty tai että Muurmannin radan kuljetuksia ei pystytty valvomaan jatkuvasti. Aikaisemmin ilmoitettuja, myöhemmin virheellisiksi osoittautuneita tietoja korjattiin. Tunnistetietojen perusteella katsauksen laatimiseen osallistuivat asiasisällöistä riippuen ainakin maa-, meri- ja ilmavoimajaosten upseerit. Usein toimistopäällikkö Käkönen kokosi itse katsauksen, vaikka yksityiskohdat epäilemättä syntyivät asianosaisten jaosten työllä.[946]

Raporteista välittyy selkeästi, että asemasotavaiheessa merkittävä osa tiedoista saatiin sotavangeilta. Lisäksi Vologda-Arkangel suunnalta tietoja saatiin siellä toimineilta asiamiehiltä. Lentotiedustelulla tietoja saatiin esimerkiksi pohjoisen laivaliikenteestä. Radiotiedustelulla ja kaukopartioinnilla näihin raportteihin välittyneitä tietoja saatiin harvakseltaan mutta säännöllisesti. Poikkeuksena mainittakoon vänrikki Viljo Suokkaan kaukopartio, joka keräsi tietoja Obozerskin alueelta Arkangeliin, Sorokkaan ja Vologdaan suuntauneista junista 46 vuorokauden mittaisella partiolla heinä-syyskuussa 1942. Kuvasipa tämä yli 200 kilometrin päässä rintamalinjalta liikkunut partio myös sattumalta havaitsemansa Plesetskiin rakenteilla olleen lentokentän.[947]

Aikaisempaan ja muuhun raportointiin verrattuna katsauksen viimeinen kohta vihollisen aikeet osoittaa pyrkimystä tehdä ja välittää Päämajan tiedustelun arviota tilanteen kehittymisestä. Arviot olivat kuitenkin hiukan jäsentymättömiä. Vihollisen maavoimien toimintaa arvioitaessa usein tapana oli todeta jokin ilmiö tai havainto ja esittää siitä tyypillisesti laajuudeltaan yksittäistä rintamasuuntaan koskeava arvio. Arvioitiin esimerkiksi, että joukkojen määrän kasvu jollain rintamasuunnalla liittyi todennäköisesti vihollisen puolustuksen vahvistamiseen, koska he ennakoivat suomalaisten hyökkäävän. Vastakkaisesti arvioitiin, että joukkojen määrän vähenemisen perusteella jollain rintamasuunnalla ei ollut odotettavissa merkittäviä hyökkäysoperaatioita. Nämä arviot edellyttivät ymmärrystä myös suomalaisten joukkojen ryhmityksestä ja toiminnasta. Esitettyjen arvioiden aikaulottuvuus ei ollut tarkkaan määritelty, vaan arviot saattoivat ulottua parista viikosta jopa pariin-kolmeen kuukauteen riippuen arvioitavasta ilmiöstä. Meri- ja ilmavoimien arvio-osuudet olivat kuitenkin lähes poikkeuksetta ainoastaan menneitä tapahtumia esittäviä ilman arvioita tulevista aikeista.[948]

Näkemykseen siitä, että tiedustelutoimisto oli varovainen johtopäätöksissään, joiden tekemisen se pyrki jättämään Päämajan operatiiviselle johdolle, voi jossain määrin yhtyä. Osasyynsä tähän oli todennäköisesti tiedustelutoimiston päällikön näkemyksellä siitä, että tiedustelun ei tule tehdä liian pitkälle meneviä arvioita, vaan jätettävä se työ operatiivisen puolen tehtäväksi.[949] On kuitenkin tunnistettava, että käyttöön otettu kahden viikon välein tapahtunut vakiomuotoinen raportointi oli säännöllisessä rapor-

---

[946] Päämaja tiedusteluosasto Katsaus vihollistilanteen kehitykseen 26.1.1942 (Tied.pvk. No 1867)- 26.8.1944 (Tied.pvk. No 1970) kansioissa: T-2264/3 (26.1.-3.6.1942), T-3764/7-8A (3.6.-16.6.1942), T-20119/17 (17.6.-9.9.1942), T-3764/4–6 (10.9.-26.12.1942), T-4945/6 (26.12.-1942-28.12.1943); T-8480/5 (11.5.1944-26.8.1944) /sal/ KA.

[947] Päämaja tiedusteluosasto Katsaus vihollistilanteen kehitykseen 26.1.1942 (Tied.pvk. No 1867)- 26.8.1944 (Tied.pvk. No 1970) kansioissa: T-2264/3 (26.1.-3.6.1942), T-3764/7-8A (3.6.-16.6.1942), T-20119/17 (17.6.-9.9.1942), T-3764/4–6 (10.9.-26.12.1942), T-4945/6 (26.12.-1942-28.12.1943); T-8480/5 (11.5.1944-26.8.1944) /sal/ KA. Plesetskissä toimii edelleen Neuvostoliiton aikana rakennettu Venäjän avaruuskeskus.

[948] Päämaja tiedusteluosasto Katsaus vihollistilanteen kehitykseen 26.1.1942 (Tied.pvk. No 1867)- 26.8.1944 (Tied.pvk. No 1970) kansioissa: T-2264/3 (26.1.-3.6.1942), T-3764/7-8A (3.6.-16.6.1942), T-20119/17 (17.6.-9.9.1942), T-3764/4–6 (10.9.-26.12.1942), T-4945/6 (26.12.-1942-28.12.1943); T-8480/5 (11.5.1944-26.8.1944) /sal/ KA.

[949] Käkönen (1959)/Pk-2309/28. KA, s. 11–13; Jokinen (1969), s. 45–46; Käkönen (1970), s. 45–46; Karhunen (1980), s. 142.

toinnissa keskeisin muutos talvisodan ja hyökkäysvaiheen raportointiin. Vaikka sitä osaltaan selittänee pitkittynyt, suhteellisen rauhallinen ja vakiintunut asemasotavaihe, on tiedustelutoimistolle annettava tunnustus siitä, että he ryhtyivät menneiden tapahtumien ja nykytilan kertomisen lisäksi vakioituna työskentelymenetelmänä myös arvioimaan tulevaa.

Laaja kirjo erillisraportteja

> *"Selustassa olevista vihollisjoukoista on saatu yksityiskohtaisia tietoja, jotka ilmenevät lähipäivinä jaettavasta uudesta vihollisjoukkojen dislokaatiosta."*[950]

Edellä jaosten toimintaa esiteltäessä on jo mainittu sekä päivätasolla että laajempina tutkimuksina julkaistuja raportteja, jotka sisältyvät viholliskuvan muodostamiseen liittyvään tietokokonaisuuteen. Tämän alaluvun lopuksi keskitytään vielä muutamiin mainitsematta oleviin dokumentteihin, joiden avulla viholliskuvaa välitettiin tiedon tarvitsijoille.

Vuoden 1942 alusta kokonaiskuvan välittämiseksi vihollisen ilmatoiminnasta ryhdyttiin harvakseltaan ja epäsäännöllisesti julkaisemaan raporttia Havaintoja vihollisen ilmatoiminnasta. Tiedustelutoimiston ilmavoimajaoksen laatima raportti oli noin viisisivuinen ja samansisältöinen päiväraportin kanssa. Pääotsikot olivat vihollisen lentotoiminta, ilmatorjunta, tappiot sekä mahdollisia hajatietoja, mikäli raportoitavaa oli. Lentotoiminnassa menneen jakson tapahtumia kuvattiin sekä maantieteellisellä että toiminnallisella, eli esimerkiksi eri konetyyppien käyttöä tarkastelevalla jaottelulla. Operatiivisten asioiden lisäksi raporteissa käsiteltiin esimerkiksi lentokonetuotannon laatuun ja lentojoukkojen mielialaan liittyviä teemoja. Paikoitellen selitettiin yksittäisten tapahtumien tai havaintojen laajempaa asiayhteyttä, mikä edellytti muidenkin kuin ilmatoiminnasta tehtyjen havaintojen yhdistelemistä ja analysointia.[951]

Vuoteen 1943 tultaessa ilmavoima-aiheista raportointia haluttiin todennäköisesti hieman jäntevöittää. Todennäköisesti edellä mainitun raportin tilalla ryhdyttiin viikottain julkaisemaan raporttia Ilmatilannekatsaus. Rakenteellisesti raportin sisältö ei merkittävästi muuttunut, sillä pääotsikointi oli I Lentotoiminta, II Muutokset vih. ilmavoimien ryhmityksessä, III Vih. ilmatorjunta, IV Vih. ilmavalvonta ja V Hajatietoja. Sen sijaan sisällöllisesti käsiteltiin säännöllisesti lentotoiminnan kohdalla myös suomalaisten ja saksalaisten toimintaa. Tiedustelutoimiston ilmavoimajaoksen laatima raportti oli muutaman sivun mittainen.[952]

Muita asemasotavaiheessa julkaistuja ja edellä jo osin sivuttuja raportteja olivat esimerkiksi Suomen rintaman vihollisjoukot, yhteenvetoja sotavanki- ja sotasaalisasiakirjatiedoista, erilaisia luetteloita Suomen vastaisella rintamalla olleista joukoista sekä niiden numeroinneista ja päällystöstä. Kuukausittain koottiin katsaus tapahtumiin Neuvostoliitossa, mihin sisältyi sotapotentiaali, politiikka, henkilömuutokset, sisäiset olot

---

[950] Päämaja tiedusteluosasto Tied.pvk. N:o 9422 Katsaus vihollistilanteen kehitykseen 10.9.-25.9.42 25.9.1942/II/sal./T-3764/4-6. KA

[951] Päämaja tiedusteluosasto Tied.pvk. No 865 Havaintoja vihollisen ilmatoiminnasta No 5 1.4.-31.5.42 13.6.42/II/sal./T-3764/7-8A. KA; Päämaja tiedusteluosasto Tied.pvk. No 8080 Havaintoja vihollisen ilmatoiminnasta No 6 1.6.-31.8.42 10.9.42/II/sal./T-3764/7-8A. KA.

[952] Päämaja tiedusteluosasto Ilmatilannekatsaus 10.2.1943 (Tied.pvk. No 1870/I)-11.8.1943 (Tied.pvk. No 1520/II)/sal./T-4945/6. KA; Ilmatilannekatsaus 29.12.1943 (Tied.pvk. No 200)-13.9.1944 (Tied.pvk. No 2817)/Ilm./sal./T-14282/10. KA.

ja tappiot. Lisäksi jaettiin suomennettuja saksalaisilta saatuja vihollisen taktiikaa koskevia asiakirjoja ja käännöksiä haltuun saaduista taisteluohjeista.[953]

Suomen rintamalla toimineiden vihollisjoukkojen koonnoskatsaukset olivat sisällöllisesti hyvin samanlaisia kuin hyökkäysvaiheen aikana julkaistut. Vihollisen joukot jäsennettiin katsaukseen operaatiosuunnittain ja eri joukoista oli vaihteleva määrä informaatioita rykmenttitasolle asti. Asemasodan aikana raportoitiin myös tiedustelulle muodostunut käsitys vihollisen selusta-alueella olleista joukoista. Jatkosodan aikana kertyneen tiedon määrää kuvasti se, että katsausten laajuus kasvoi hyökkäysvaiheen noin 25–30 sivusta laajimmillaan liitteineen noin 50 sivuun. Lisäksi julkaistiin muun muassa puna-armeijan päällystöluetteloita ja erillisiä listauksia Suomen suunnalla toimineista vihollisen ilmavoimien yksiköistä. Maavoima- ja ilmavoimajoukoista laadittiin erilliset katsauksensa. Pidemmän aikavälin koostekatsausten tarkoitus oli antaa päivä- ja viikkoraporteista välittyvää kuvaa selkeämpi kokonaiskuva käsitellyistä joukoista.[954]

Tietojen välittämistä vihollisen maavoimista pyrittiin kehittämään loppuvuodesta 1943. Aiempi koonnosraportti korvattiin Suomen rintaman vihollisjoukot -raportilla, jota julkaistiin edellisestä poiketen säännöllisesti kuukausittain. Raportin jäsentelyä pyrittiin parantamaan. Viholliskuvan muodostamisesta pyrittiin saamaan vuorovaikutteista, kun yhtymiä pyydettiin lähettämään kolmen viikon kuluessa julkaisusta korjausehdotuksensa ja lisäystoivomuksensa.[955]

Asemasotavaiheessa käyttöön otettu ja laatimisjärjestelyiltään hieman erikoinen oli Neuvostoliiton tietotoimiston TASS:n päivittäisistä sotatiedoituksista laadittu niin sanottu ”tassiraportti”. Everstiluutnantti Somerron käskystä sitä ryhtyi laatimaan kuulustelutoimisto, mutta samaa työtä teki jo ainakin maaliskuusta 1943 alkaen myös Jaos V, josta käytettiin S-toimiston perustamisen myötä myös nimitystä erikoisjaos. Vuodelta 1944 on yksittäisiä päiviä, jolloin molemmat toimijat laativat samalta päivältä raportin, joten pelkästään jonkinlaisesta sijaisuusjärjestelystä tuskin oli kyse. On mielenkiintoista, että saman päivän samaan lähteeseen perustuvien raporttien yksityiskohdissa oli eroja, joskin suursodan mittakaavassa vähäisiä. Jaos V oli perusteellisempi

[953] Käkönen (1959)/ Pk-2309/28. KA, s. 16–17; Jokinen (1969), s. 47–48

[954] Päämaja tiedusteluosasto Tied.pvk N:o 911 Vihollisvoimien päällystöluettelo 15.1.1942/sal./T-20119/17. KA; Päämaja tiedusteluosasto Tied.pvk N:o 2137 Neuvostoliiton maavoimat Suomen rintamalla 1.7.1942/II/sal./T-20119/17. KA; Päämaja tiedusteluosasto Tied.pvk N:o 9750 Neuvostoliiton maavoimat Suomen rintamalla 30.9.1942/II/sal./T-4944/1. KA; Päämaja tiedusteluosasto Tied.pvk N:o 1944 Vihollisvoimien päällystöluettelo 26.10.1942/III/sal./Pk-2393/21. KA; Päämaja tiedusteluosasto Tied.pvk N:o 5151 Neuvostoliiton maavoimat Suomen rintamalla 9.12.1942/III/sal./Pk-2393/21. KA; Päämaja tiedusteluosasto Tied.pvk N:o 1530 Tietoja N-liiton ilmavoimien yksiköistä ja sijoituksesta alueella Barentsinmeri -Olhavan rintama 2.2.1943/I/sal./T-4944/1. KA; Päämaja tiedusteluosasto Tied.pvk N:o 4340 Neuvostoliiton maavoimat Suomen rintamalla 3.4.1943/I/sal./T-4944/1. KA; Päämaja tiedusteluosasto Tied.pvk. N:o 7800 Neuvostoliiton maavoimat Suomen rintamalla 10.6.1943 10.6.1943/I/sal./T-4945/4. KA; Päämaja tiedusteluosasto Tied.pvk N:o 3400 Neuvostoliiton maavoimat Suomen rintamalla 10.9.1943/II/sal./T-4944/1. KA; Päämaja tiedusteluosasto Tied.pvk. N:o 7410 Tietoja Neuvostoliiton ilmavoimien yksiköistä ja sijoituksesta aluella Barentsinmeri-Olhavan rintama 30.11.1943/II/sal./T-4945/4. KA; Päämaja tiedusteluosasto Tied.pvk. N:o 5500 Tietoja Neuvostoliiton ilmavoimien yksiköistä ja sijoituksesta Suomen rintamilla 1.5.1944 5.5.1944/Ilm./sal./T-8480/5. KA; Päämaja Tied.1 Tied.pvk. N:o 7400 Tietoja Neuvostoliiton ilmavoimien yksiköistä ja sijoituksesta Suomen rintamilla 15.6.1944 15.6.1944/Ilm./sal./T-8480/5. KA; Päämaja Tied.1 Tied.pvk. N:o 9430 Tietoja Neuvostoliiton ilmavoimien yksiköistä ja sijoituksesta Suomen rintamilla 15.7.1944 15.7.1944/Ilm./sal./T-8480/5. KA; Päämaja tiedusteluosasto Tied.pvk. N:o 1240 Tietoja Neuvostoliiton ilmavoimien yksiköistä ja sijoituksesta Suomen rintamilla 10.8.1944 12.8.1944/Ilm./sal./T-8480/5. KA; Juhola, Paulaharju & Strömberg (2004), s. 138.

[955] Päämaja tiedusteluosasto N:o 10115 Uuden dislokaation julkaiseminen ja korjaus 11.12.1943/Tied.1/sal./T-4941/5. KA.

raportoija. Mainittakoon, että sota-ajan tiedustelun tultua osin puretuksi syksyllä 1944, raporttien lähteeksi merkittiin vain ”Moskova”. Tällöin kuuntelu- ja kirjoitustyö tehtiin todennäköisesti tiedustelutoimistossa.[956]

TASS:n lähetyksiä seurattiin, koska oli havaittu, että taisteluhengen kohottamiseksi neuvostoliittolaiset kerskuivat sotatapahtumilla, joita käsiteltiin Jäämereltä Mustallemerelle ulottuvalla alueella. Taistelutapahtumista kerrottaessa mainittiin esimerkiksi komentajien nimiä, joita päällystökortistoon vertaamalla voitiin päätellä, mitä joukkoja milläkin suunnalla toimi. Tämä toimi muun muassa kesän 1944 suurhyökkäyksen aikana. Raporttien perusteella joukkonumeroiden ja nimien mainitseminen oli kuitenkin ennemminkin poikkeus kuin sääntö.[957]

Aikaisemmista vaiheista poikkeavasti asemasotavaiheessa nähtiin tarpeelliseksi kokoavien katsausten laatiminen menneistä tapahtumista. Alkuvuodesta 1943 julkaistiin kolmeen sivuun ja kahteen kuvaajaan tiivistettynä tiedot Suomen rintamalla vuonna 1942 olleista puna-armeijan joukoista ja vuoden aikana joukkojen määrissä tapahtuneesta kehityksestä.[958]

Asemasotavaiheessa julkaistiin aikaisempaan tapaan erillisiä raportteja ja katsauksia erityisteemoista joko oma-aloitteisesti tai saadun tehtävänannon perusteella. Yksi tällainen oli noin kymmensivuinen eri läheisiin perustunut raportti puna-armeijan ja NKVD:n tiedustelusta rauhan ja sodan aikana. Raportissa kuvattiin Suomeen kohdistunutta tiedustelua toteuttaneet organisaatiot sekä niiden keskeiset tiedustelulajit, toimintatavat ja mielenkiinnon kohteet. Raportissa käsiteltiin tiedustelulajeista laajimmin vakoilua, joka oli muodostunut vihollisen kenties yleisimmin käyttämäksi tiedustelumuodoksi. Lisäksi kerrottiin rintamajoukkojen toteuttamasta partionnista sekä viesti- ja lentotiedustelusta. Yhteenvedon johtolause oli, että ”puna-armeijan tiedustelutoiminnan järjestely on suunnilleen samanlainen kuin meillä”. Muita erityisaiheita olivat esimerkiksi Neuvostoliiton liikenne sekä elintarvike- ja työvoimatilanne.[959]

Muurmannin junaradan toimintojen kehittymisen seuraaminen jatkui aikaisempaan tapaan tiiviisti. Esimerkiksi tammikuussa 1942 laadittu raportti perustui kartta-aineistoihin, ilmavalokuviin sekä sotavangeilta ja agenteilta saatuihin tietoihin. Myös tämä raportti laajeni sodan edetessä. Hyökkäysvaiheessa tekstiosuuden jatkeeksi julkaistun kaavioesityksen lisäksi julkaistiin 14 kaavapiirrosta radan varrella olleilta asemilta. Luoteis-Neuvostoliitossa keskeinen kuljetusreitti oli myös Itämereltä Vienanmerelle ulottunut Stalinin kanava, jota käsittelevä erilaisiin lähteisiin perustunut raportti valmistui maaliskuussa 1942.[960]

---

[956] Päämaja tiedusteluosasto Jaos V No 3560 Neuvostoliiton tietotoimiston sotaraportti 17.3.43/I/T-19932/12. KA; Neuvostoliiton tietotoimiston sotaraportti aikavälilta 1.1.-24.11.1944/sal./T-19525/1. KA. Kansiossa on lomittain sekä Päämajan tiedusteluosaston kuulustelutoimiston laatimia että Jaos V/erikoisjaoksen lähettämiin tietoihin perustuvia raportteja; Astala, haastattelu (1984), s. 3, 8.
[957] Päämaja tiedusteluosasto Jaos V No 3560 Neuvostoliiton tietotoimiston sotaraportti 17.3.43/I/T-19932/12. KA; Neuvostoliiton tietotoimiston sotaraportti aikavälilta 1.1.-24.11.1944/sal./T-19525/1. KA; Astala, haastattelu (1984), s. 3, 8.
[958] Päämaja tiedusteluosasto Tied.pvk. No 1626 Suomen rintamalla olevien vihollisen joukkojen arvioidun vahvuuden muutokset v. 1942 4.2.1943/I/sal./T-15809/1. KA.
[959] Päämaja tiedusteluosasto Tied.pvk No 5292 Puna-armeijan tiedustelupalvelu 16.10.1943/II/sal./T-4944/1. KA; Päämaja Tied.1 Tied.pvk. n:o 2814 Venäläisten maavoimien ryhmitys ja sijoituspaikat Suomen rintamilla kesäsodan alkaessa v. 1941 13.9.1944/Ma/sal./T-8480/5. KA; Käkönen (1959)/Pk-2309/28. KA, s. 16–17.
[960] Päämaja tiedusteluosasto Tied.pvk N:o 1085 Muurmannin rautatie 16.1.1942/sal./T-19933/2. KA; Päämaja tiedusteluosasto N:o 5171 Stalinin kanava 16.3.1942/sal./T-19933/2. KA.

Yhtenä erityisteemana mainittakoon vielä vihollisen huoltotoiminta, josta pyrittiin saamaan tietoja useista eri lähteistä ja josta asemasotavaiheessa raportoitiin omana kokonaisuutenaan sekä kesä- että talviolosuhteissa. Lokakuussa 1942 julkaistuun 14-sivuiseen raporttiin kerättiin tietoja ainakin kesästä asti ja sisältönsä perusteella se oli mahdollisesti ensimmäinen laajempi selvitys puna-armeijan huollon järjestelyistä Suomen suunnalla. Aihetta käsiteltiin sekä maantieteellisesti rintamasuunnittain että huoltolajeittain. Raportissa oli hyvin yksityiskohtaisiakin – muun muassa kaukopartio- ja sotavankitietoihin perustuvia – johtopäätöksiä eri rintamanosien järjestelyistä. Jo tuolloin oli tunnistettu, että keskeisin huoltoreitti Neuvostoliiton sisäosista Suomen suuntaan oli Vologdan kautta kulkenut rautatie. Muurmannin rautatie oli toinen keskeinen, mutta vuoden 1942 aikana saksalaiset onnistuivat tehokkaasti häiritsemään ja ajoittain estämään sen käytön kokonaan.[961] Tässä valossa ei ole erikoista, että Vologdan alue oli ainakin kesästä 1942 alkaen kaukopartioinnin, lento- ja asiamiestiedustelun kohteena.

Kirjallisesti jaetun tiedusteluaineiston merkitys oli moninainen. Kokonaiskuvan luomisen edistämisen lisäksi se muodosti perustan, jota vasten uusia saatuja tietoja verrattiin ja arvioitiin. Tähän perustaan nojasi myös vihollisen tulevan toiminnan arviointi. Tarkkojen arvioiden tekoa puolestaan tuki vihollisen tuntemus, joka perustui muun muassa joukoista ja niiden käyttöperiaatteista jaettuun aineistoon.[962] Tässä luvussa esitellyt muutokset viholliskuvan rakentamista tukeneessa raportoinnissa eivät todennäköisesti tapahtuneet suunnitelmallisesti yhdellä kertaa vaan niitä tehtiin vähitellen. Osaan muutoksista vaikuttivat todennäköisesti myös toteutetut henkilövaihdokset ja uusien johtohenkilöiden mukanaan tuomat uudet ideat.

Asemasodan aikana tiedustelutoimistolla oli aikaa kerätä, muokata ja raportoida tietoja mitä erilaisimmista asioista, millä oli pääsääntöisesti positiivinen vaikutus viholliskuvan välittymiseen Päämajassa ja joukkoihin. Se kuitenkin johti seesteiseen ja kiireettömään esikuntarutiiniin, jossa moni valmistelija ja päättäjä sai tietonsa rutiinikatsauksista päivien tai viikkojen viiveellä itse tapahtumista[963]. Tulossa olleen suurhyökkäyksen aikana tällainen toimintamalli oli täysin riittämätön, mikä edellytti ravistautumista irti asemasotavaiheen leppoisuudesta.

---

[961] Päämaja tiedusteluosasto N:o 2161 Vihollisen huolto eri rintamillamme 30.10.1942/III/sal./T-4945/4. KA; Päämaja tiedusteluosasto N:o 1359 5.2.1943/Tied.1/sal./T-4945/4. KA; Päämaja tiedusteluosasto N:o 3142 Vihollisen huolto eri rintamillamme 9.3.1943/I/sal./T-4945/4. KA; Päämaja tiedusteluosasto N:o 9370 30.10.1943/Tied.1/sal./T-4945/4. KA; Aunuksen ryhmän esikunta N:o 5164 23.11.1943/Op.II/H sal./T-4945/4. KA.

[962] Jokinen (1969), s. 50.

[963] Juhola, Paulaharju & Strömberg (2004), s. 162–163.

5

TEHOSTAMISTOIMIA – ALKAAKO SUURHYÖKKÄYS? (1944)

Suursodan tilanne muuttui vuoden 1943 kuluessa yhä epäedullisemmaksi Saksalle ja sen liittolaisille. Toukokuussa Afrikan taistelut kääntyivät liittoutuneiden voitoksi, ja heinäkuussa Kurskin panssaritaistelu päättyi puna-armeijan voittoon. Kesällä ja syksyllä liittoutuneet nousivat maihin Italiassa. Aloitteen suursodassa siirryttyä vuoden 1943 kuluessa liittoutuneille pystyttiin Neuvostoliitossa laatimaan puna-armeijalle vuodelle 1944 yleissuunnitelma, jonka sisältö ei luonnollisesti voinut olla suomalaisten tiedossa.[964]

Näiden tapahtumien seurauksena tiedustelujaostossa käytiin 6. tammikuuta 1944 luvussa 4.2 kuvattu keskustelu suursodasta. Se toimi mahdollisesti myös lähtölaukauksena kevään 1944 aikana toteutetuille tiedustelun tehostamistoimenpiteille. Leningradin saarto oli murtunut lopullisesti alkuvuodesta 1944, minkä johdosta 5. helmikuuta arvioitiin, että Neuvostoliiton hyökkäys Suomeen olisi odotettavissa viimeistään, kun hyökkäys Suomenlahden etelärannalla olisi saavuttanut Peipsijärven tasan. Arvioitiin myös, että Karjalan kannaksella olisi varauduttava yllättäväänkin hyökkäykseen, koska alueella olevien joukkojen keskittäminen sinne onnistuisi lyhimmillään neljässä vuorokaudessa. Varoitus toistettiin ainakin osittain huhtikuussa.[965]

Aikaisemmat tutkijat ovat tuntemattomaan lähteeseen perustuen esittäneet, että helmikuun 5. päivän arviossa vaarallisimmaksi hyökkäyssuunnaksi olisikin arvioitu Aunuksen kannas. Näin siitäkin huolimatta, että Leningradin ympäristöön muodostunut tukialue mahdollisti hyökkäyksen Karjalan kannaksen suunnalla. Heidän mukaansa tällä näkemyksellä oli vielä kevälläkin merkittävä vaikutus siihen, ettei suurhyökkäykseen Karjalan kannaksella kesäkuussa uskottu.[966] Helmikuun 5. päivä esitettyä arviota ei ole löytynyt asiakirjana eikä arvion esittämisestä kertova asiakirjalähde mainitse Aunuksen kannasta vihollisen hyökkäyssuuntana. Joka tapauksessa puna-armeijan liikehdintä pohjoisen suunnalla sai suomalaiset odottamaan hyökkäystä siellä jo kevättalvella 1944.

Siihen, millaisia asioita tiedustelun olisi toimintaa tehostettaessa ryhdyttävä selvittämään, antoi viitteen tammikuussa 1944 saksalaisen eversti Ernst Nobisin Päämajan upseereille pitämä esitys saksalaisten itärintaman sotakokemuksista ja puna-armeijan iskukyvystä. Sama esitys pidettiin pian myös 54 majuri-everstitason esiupseerille. Esityksen pääsisältö oli, että Neuvostoliiton hyökkäyskyky oli kehittynyt toisen maailman sodan alkuvaiheista merkittävästi. Suurhyökkäystä edeltäviä ja indikoivia merkkejä olivat juoksuhautojen kaivaminen rintamaa kohti, tiedustelun kiihtyminen, tiedusteluupseerien tai -ryhmien ilmestyminen näkyville vihollisen puolelle, radiohiljaisuus sekä

[964] Heiskanen (1989), s. 234; Juhola, Paulaharju & Strömberg (2004), s. 11, 18.
[965] Tiedusteluosasto 6.1. Käyty keskustelu sotatilanteesta 6.1.1944/erittäin salainen/T-19932/20. KA; Päämaja tiedusteluosasto Tied.pvk. No 1300 Vihollistilannetiedoitus N:o 213 29.1.1944/Tied.1/sal./VTT-1/32. KA; Tiedustelun toimenpiteet 1943–1944, päiväämätön muistio/T-24761/1. KA.
[966] Heiskanen (1989), s. 228; Juhola, Paulaharju & Strömberg (2004), s. 81–82.

joukkojen ja aseiden keskitykset alueelle. Saksalaisten kokemuksia Neuvostoliiton suurhyökkäyksen periaatteista oli raportoitu jo vuoden 1942 lopulla.[967]

Sen lisäksi, että tiedustelu varoitti tilanteen kehittymisestä, toteutettiin helmi-huhtikuun aikana 1944 tiedustelun tehostamis- ja uudelleenjärjestelytoimenpiteitä. Tehostamisen keskiössä olivat asiamiestiedustelu Neuvostoliitossa ja Baltiassa, sotavankikuulustelut ja kaukopartiotiedustelu huomioiden myös valmistelut mahdollisen vetäytymisen varalta. Radiotiedustelu tehosti Itämeren laivaston tiedustelua perustamalla uudestaan meritiedustelukomppanian Haminaan. Tietoja pyrittiin hankkimaan myös ulkomailta ainakin Ruotsista, Turkista ja Japanista. Tiedustelu-upseerien osaamista ja tilanneymmärrystä pyrittiin parantamaan komentamalla tiedusteluosastolta upseereita sotatoimiyhtymien tiedustelutoimistoihin ja päinvastoin.[968]

Tässä luvussa keskitytään niihin muutoksiin, joita tiedonhankinnassa tapahtui sotatoimiyhtymissä, asiamiestiedustelussa, Erillinen Pataljoona 4:ssä sekä Päämajan radiopataljoonassa. Lisäksi tarkastellaan niitä muutoksia, joita tiedustelutoimiston työskentelyssä ja raportoinnissa tapahtui verrattuna asemasotavaiheessa muotoutuneisiin toimintatapoihin.

Kuulustelutiedustelun tai tiedonhankinnan ulkomailta tehostamisesta kevään aikana ei ole löytynyt merkittävää määrää viitteitä. Kuulustelutiedustelun roolia kevään 1944 viholliskuvan muodostamisessa sivutaan luvussa 5.3. Mainittakoon kuitenkin yksityiskohtana, että asemasotavaiheessa muodostettu perusratkaisu kuulustella vankeja keskitetysti vankileireillä tai Mikkelissä osoitti kriittisellä hetkellä heikkoutensa. Vankeja ja heiltä otettua materiaalia ei ainakaan kaikissa tapauksissa kuljetettu samassa kuljetuksessa, joten Karjalan kannakselta 9. kesäkuuta otettujen lentäjävankien hallussa olleet kartat saapuivat postitse kuulustelijalle vasta 11. päivä. Vangit kertoivat tällöin kartoista kysyttäessä, että niissä näkyvä ”terttu” punaisia palleroita kuvaa Neuvostoliiton alueella olevia yhtymiä. Hyökkäyksen tavoitteena oli saavuttaa Viipuri 10 päivässä. Ainakin maa- ja ilmavoimajaoksen upseerit liikkuivat suurhyökkäyksen alla ja sen aikana Karjalan kannaksen suuntaan kuulustelemaan vankeja,[969] mutta viiveiden vähentämiseksi hyökkäysvaiheen kaltainen eteentyönnetty kuulusteluyksikkö olisi todennäköisesti nopeuttanut Päämajan viholliskuvalle merkityksellisten tietojen saamista.

Ulkomailta hankituista tiedoista mainittakoon, että esimerkiksi Ruotsista niitä saatiin, jos ei paljoa niin ainakin merkittäviä. Sotilasasiamies eversti Stewen sai toukokuun alussa Japanin sotilasasiamieheltä, kenraalimajuri Makoto Onoderalta tiedot, joiden mukaan Suomen lähialueelle – todennäköisesti Suomea vastaan käytettäväksi – oli keskitetty yhtymiä yhteensä neljästä armeijasta. Venäjänkieliset tiedot olivat Onoderan mukaan lähtöisin Moskovasta ja hän arvioi, että huollettavana olleet joukot olisivat taisteluvalmiita kesä-heinäkuussa. Stewen vieraili Päämajassa 29. toukokuuta ja sai kuulla Airon, Heinrichsin ja Paasosen päättäneen, ettei tietoja esitetty Mannerheimille. Käkönen väitti myöhemmin näin tapahtuneen, koska tiedustelu arvioi kyseessä olleen suomalaisten alun perin itse japanilaisille tarkistusta varten lähettämän listan, joka olisi välikäsien tietämättä välitetty takaisin Suomeen. Tätä Käkösen näkemystä ei ole pys-

[967] Päämaja tiedusteluosasto Tied.pvk N:o 5306 12.12.1942/III/sal./T-2060/13. KA; Yli-Ketelä (ent. Ketonen), haastattelu (1983), s. 12–13; Karjalainen (2019), s. 236–237.
[968] Tiedustelun toimenpiteet 1943–1944, päiväämätön muistio/T-24761/1. KA; Lehtonen, Liene & Manninen (2016), s. 176–187.
[969] Strömberg, haastattelu (1983), s. 12–15.

tytty varmentamaan ja se vaikuttaa epäuskottavalta, koska suomalaisten käsitys Kannaksen suunnalle keskitetyistä joukoista osoittautui huomattavan puutteelliseksi. Mahdollisesti Ruotsista saatiin 6. kesäkuuta tienoilla myös epävirallisena ilmoituksena varoitussoitto, jonka mukaan Karjalan kannaksella oli noin 20 divisioonaa valmistautumassa hyökkäämään, mutta tietoa ei lopulta uskottu, koska sen luultiin perustuvan yhdysvaltalaisiin lehtitietoihin.[970]

5.1 Tiedonhankinnan tehostaminen

Päämaja ryhtyi erilaisiin tiedustelun tiedonhankinnan tehostamistoimenpiteisiin alkuvuodesta 1944. Monessa kohdin toiminta oli määrätietoista, mutta kaikkia toimintaan vaikuttaneita tekijöitä Päämajakaan ei pystynyt kontrolloimaan. Mikkelin pommitusuhkan vuoksi Päämajan hajautettiin kevättalvella 1944, mikä aiheutti tiedustelulle monenlaista haittaa. Ainakin osin hajauttamisen takia esimerkiksi Päämajan radiopataljoonan esikunnassa tehtiin tarpeettomasti tiedustelutoimiston vastuulle kuulunutta vihollisen joukkojen dislokaatityötä, eivätkä Ilmavoimien radiopataljoonan tiedot kuunnolla kulkeutuneet tiedustelutoimistoon. Kriittisellä hetkellä tiedusteluelimiä hajautettiin yhdistämisen sijaan.[971]

Hajasijoittaminen vaikeutti myös asemasotavaiheessa hyvin sujunutta yhteistoimintaan Päämajan operatiivisen ja tiedusteluosaston välillä. Operatiivisen osaston päällikkönä toiminut eversti Nihtilä muisteli, ettei ”ollut perillä tiedusteluosaston ajatuksista”.[972] Vaikka puhelinyhteydet osastojen välillä epäilemättä toimivat, ei yhteydenpito niiden välityksellä vastannut mahdollisuutta kävellä naapuriosaston vastinparin toimistoon ja keskustella asiasta kasvotusten.

Yhtymien tiedustelun tehostaminen – liian vähän, liian myöhään?

Lähtölaukauksena sotatoimiyhtymien tiedustelun tehostamiselle toimivat mahdollisesti Päämajassa helmikuun lopulla järjestetyt tiedustelu-upseerien neuvottelupäivät, jotka avasi 15 minuutin puheenvuorollaan tiedusteluosaston päällikkö. Ensimmäisessä varsinaisessa esityksessä yksi yhdeksästä käsiteltävästä aiheesta oli ”mahdollisen vih:n offensiivin tiedustelun aiheuttamat toimenpiteet”, minkä lisäksi tiedustelutoimistojohtoisessa tilaisuuden ensimmäisessä osiossa käsiteltiin muun muassa tekeillä olleita ohjesääntöjä sekä puna-armeijan organisaatiota ja aseistusta. Neuvottelupäivät päättyivät majuri Käkösen pitämään selostukseen Neuvostoliiton sotapotentiaalista ja yleistilanteesta.[973]

Aikaisemmissa tutkimuksissa neuvottelupäivistä on lausuttu, että ”annettiin tiedustelulle tehtäväksi selvittää vihollisen mahdolliseen hyökkäykseen viittaavat merkit” ja

---

[970] Eversti Stewenin raportti N:o 214 8.5.1944/1/sal./Pk-1924/2. KA; Eversti Stewenin muistiinpano 29.5.1944 tapauksesta, päiväämätön/Pk-1924/2. KA; Stenbäck, haastattelu (1983), s. 39; Heiskanen (1989), s. 240–241, 243, 255–256; Juhola, Paulaharju & Strömberg (2004), s. 106–107, 166. Tiettävästi tieto Ruotsista saadusta varoitussoitosta perustuu Stenbäckin kertomukseen, jonka tueksi ei ole löytynyt muita tietoja. Soittaja oli Stenbäckin entinen kollega, Ruotsin entinen Washingtonin-apulaissotilasasiamies Curt Wennberg.
[971] Strömberg, haastattelu (1983), s. 7.
[972] Juhola, Paulaharju & Strömberg (2004), s. 32.
[973] Päämaja tiedusteluosasto Tied.pvk. N:o 854 Tiedustelu-upseerien neuvottelupäivät 12.2.1944/Tied.1/sal./T-4945/4. KA; Päämaja tiedusteluosasto N:o 854 Liite Tiedustelu-upseerien neuvottelupäivät PM:ssa 28.-29.2.44 ohjelma/Tied.1/sal./T-4945/4. KA.

että ”tärkeimpänä oli kysymys vihollisen mahdollisen offensiivin selville saamisesta”. Neuvottelupäivien ohjelman perusteella vihollisen mahdollisen offensiivin käsittely tiedustelutoimiston päällikön johdolla oli yhdeksäs kohta yhdessä 1,5 tunnin mittaisessa alustuksessa, joita neuvottelupäivillä pidettiin yhteensä 11.[974] Tässä vaiheessa sotaa tiedonhankinnan johtaminen oli kokonaisuudessaan tiedusteluosaston johdossa, joten on epätodennäkösitä, että tiedustelutoimiston päällikkö olisi osana kokonaisesitystään käskenyt tiedustelun tehostamistoimenpiteistä aikaisempien tutkimusten esittämällä tavalla. Toki tiedusteluosaston päällikkö saattoi sen tehdä lausuessaan neuvottelupäivien tarkoituksesta, mutta hänen avauspuheenvuoronsa ei vaikuta olleen varsinainen käskynantotilaisuus. Toisin sanoen neuvottelupäivien käskystä ja ohjelmasta tiedustelun tehostaminen ei nouse aikaisempien tutkijoiden esittämällä voimakuudella ohi muiden aiheiden. Onkin mahdollista, että yhtymille käsky tiedustelun tehostamisesta oli annettu samaisten aikaisempien tutkijoiden toisaalla mainitsemalla tavalla jo 5. helmikuuta[975].

Muita aiheita neuvottelupäivillä olivat päämajajohtoisesti kuulustelutoimiston alustus sotavankikuulusteluiden ajankohtaisista aiheista, Ilmavoimien esitys ilmakuvauksen mahdollisuuksista vallinneessa tilanteessa sekä Er.P 4:n komentajan esitys Päämajan kaukotiedustelun mahdollisuuksista. Muut esitykset olivat sotatoimiyhtymien tiedustelu-upseerien pitämiä sisältäen aiheet 1) yhtymän tiedustelun suunnittelu ja johtaminen sekä partiotiedustelu, 2) tähystyspalvelus, 3) puhelinkuuntelu, 4) havainnot saksalaisten tiedustelun järjestelyistä ja 5) havainnot tiedusteluosaston katsausten ja tutkimusten hyödyllisyydestä yhtymien tiedustelulle sekä toivomukset niiden kehittämiseksi.[976] Aiheiden perusteella yhtymien haluttiin tiedustelua tehostettaessa kiinnittävän huomiota partiotiedustelun, tähystystiedustelun, lentotiedustelun, puhelinkuuntelun ja sotavankikuulusteluiden suunnitelmalliseen ja mahdollisimman tehokkaaseen toteutukseen.

Käkösen mukaan asemasodan aikana, mahdollisesti neuvottelupäivien jälkeen, tiedustelun tehostamiseksi ja viholliskuvan paremmaksi muodostamiseksi yhtymien tiedustelu-upseereita komennettiin vuorollaan kuukaudeksi tiedustelutoimiston maavoimajaokseen eri tehtäviin. Näin parannettiin heidän tietämystään maavoimajaoksen arkistoissa olevista tiedoista, tilanteesta eri rintamilla sekä Päämajaan lähetettävien tietojen tarkkuudesta. Yhtymien tiedustelu-upseerien palveluksesta Päämajassa ei ole löytynyt asiakirjatietoja, mutta Päämajan tiedustelutoimiston upseereiden komennuksista yhtymiin on. Käkösen mukaan tämän tarkoituksena oli varmistua yhtymien kyvystä toteuttaa niille käsketyt tiedustelutehtävät. Luutnantti Keijo Loimu palveli syksyllä 1941 muutaman kuukauden Itä-Karjalan sotilashallintoesikunnassa tiedustelutehtävissä, kesällä 1943 kuukauden 17. divisioonan esikunnan tiedustelutoimistossa ja kesä-syyskuussa 1944 Kannaksen joukkojen komentajan esikunnan tiedustelutoimistossa. Syksyllä 1943 kapteeni Eino Luotonen oli komennuksella IV divisioonan tiedustelutoimistossa. Kesän 1944 suurhyökkäyksen yhteydessä Kapteeni Kaarlo Pihkala siirrettiin IV armeijakunnan ja Luotonen Kannaksen joukkojen esikunnan tiedustelutoimistoon.

---

[974] Päämaja tiedusteluosasto Tied.pvk. N:o 854 Tiedustelu-upseerien neuvottelupäivät 12.2.1944/Tied.1/sal./T-4945/4. KA; Päämaja tiedusteluosasto N:o 854 Liite Tiedustelu-upseerien neuvottelupäivät PM:ssa 28.-29.2.44 ohjelma/Tied.1/sal./T-4945/4. KA; Heiskanen (1989), s. 230; Juhola, Paulaharju & Strömberg (2004), s. 74.

[975] Heiskanen (1989), s. 228; Juhola, Paulaharju & Strömberg (2004), s. 81.

[976] Päämaja tiedusteluosasto Tied.pvk. N:o 854 Tiedustelu-upseerien neuvottelupäivät 12.2.1944/Tied.1/sal./T-4945/4. KA; Päämaja tiedusteluosasto N:o 854 Liite Tiedustelu-upseerien neuvottelupäivät PM:ssa 28.-29.2.44 ohjelma/Tied.1/sal./ T-4945/4. KA.

Tiedustelutoiminnan tason ylläpitämiseksi käskettiin, ettei divisioonatasolta ylöspäin saanut vaihtaa tiedustelu-upseeria tehtävässään ilman Päämajan lupaa.[977]

Kevään ja kesän 1944 aikana yhtymissä yritettiin nopeassa aikataulussa kehittää aikaisemmin kokeiltua puhelinkuuntelua sekä rakentaa kokonaan uutena kykynä omaa radiotiedustelukykyä. Toiminnan tulokset vaihtelivat yhtymittäin lähes olemattomista vaatimattomiin, mikä johtui paljolti kaluston sekä osaavan ja kielitaitoisen henkilöstön puutteista. Päämaja halusi yhtymien tehostavan myös sotavankikuulusteluita vanginsieppaustoiminnalla, mutta yhtymissä oltiin vastahakoisia näitä tehtäviä kohtaan omien tappioiden riskin vuoksi. Kuulusteltavia saatiin kuitenkin yliloikkareista ja desanteista.[978]

Yhtymien ohjauksessa eri rintamanosilla toimineiden tiedustelulentolaivueiden toimintaedyllytykset heikkenivät tultaessa vuoteen 1944. Laivueiden konemäärät olivat supistuneet loppuunkulumisen vuoksi lähelle kelvollista minimitasoa. Suhteessa vihollisen kaluston kehitykseen suomalaisten kalusto oli käynyt vanhaksi. Laivueet pystyivät tietyin rajoittein suorittamaan rintamien läheisyydessä kuvauslentoja hävittäjäkalustolla yhtymien antamien tehtävien mukaisesti.[979]

Myös Karjalan kannaksella lentotiedustelu painottui kevään 1944 aikana yhtymien ohjauksessa olleeseen lentotiedustelukykyyn. Kannaksella suoritettiin vuoden 1944 aikana kesäkuun 8. päivään mennessä toista sataa tiedustelulentoa, joista vain pieni osa oli Päämajan ohjauksessa olleen Lentorykmentti 4:n toteuttamia. Huomattava osa tiedustelutehtävistä toteutettiin hävittäjäkalustolla, jolla voitiin ottaa valokuvia vain rajoitetusti, jolloin havaintojen tekeminen perustui sääalttiimpaan ja tiedonhankinnallisesti heikompaan vaihtoehtoon eli tähystämiseen. Lentotiedustelulle oli myös rajoituksia keväällä 1944. Poliittiselta tasolta tulleen määräyksen vuoksi lentotiedustelua ei saanut ulottaa yli 30 kilometrin päähän rintamalinjasta.[980] Todennäköisesti käynnissä olleiden rauhantunnusteluiden vuoksi neuvostoliittolaisten provosoimista haluttiin välttää muun muassa tällä tavalla.

Yhtymien käytössä olivat tykistön ääni- ja valomittausyksiköt, joilla pystyttiin havaitsemaan vihollisen tulitoiminnassa olevia tuliasemia. Keväällä 1944 yksiköiden sensorit oli ryhmitetty kattavalla peitolla Karjalan kannakselle ja niitä oli muillakin rintamanosilla siellä, missä oli suomalaisia tykistöyksiköitä. Ryhmityspaikoiltaan yksiköt pystyivät toteuttamaan myös kaukotähystystä jopa 12–15 kilometrin etäisyydelle, mikä mahdollisti myös sellaisten tuliyksiköiden havaitsemisen, jotka eivät olleet tulitoiminnassa. Päämajan tiedusteluosastolle tiedot saapuivat tavallisesti noin kahden kolmen päivän kuluttua havainnoista. Esimerkiksi toukokuussa 1944 viholliskohteita havaittiin noin kolminkertainen määrä vuodentakaiseen vastaavaan ajankohtaan verrattuna, joskin vain osa niistä pystyttiin tulkitsemaan uusiksi tuliyksiköiksi.[981]

Ääni- ja valomittauksen sekä lentotiedustelun ilmakuvausten tietojen käsittely ei tapahtunut yhtymän esikunnan tiedustelutoimistossa vaan tykistöosastossa. Tiedot myös raportoitiin tykistön aselajiteitse ylemmälle johtoportaalle, missä Päämaja mu-

---

[977] Nimikirja- ja kantakorttiasiakirjat: Loimu, Veli Keijo (s. 14.2.1911). KA; Nimikirja- ja kantakorttiasiakirjat: Pihkala, Kaarlo Uolevi (s. 30.6.1905, k. 17.12.1998). KA; Käkönen (1970), s. 72–73; Luotonen, haastattelu (1984), s. 3.
[978] Juhola, Paulaharju & Strömberg (2004), s. 35; Lehtonen, Liene & Manninen (2016), s. 107–110.
[979] Juhola, Paulaharju & Strömberg (2004), s. 55–57.
[980] Jokinen (1969), s. 36–37; Juhola, Paulaharju & Strömberg (2004), s. 30, 61, 63.
[981] Juhola, Paulaharju & Strömberg (2004), s. 43–52, 99–101, 153, 176–178.

kaan lukien tykistöala välitti tiedot tiedustelualalle. Yhtymien tykistöosastoilla ei aina ymmärretty hankittujen tietojen merkitystä eikä niitä osattu välittää riittävän nopeasti tai pahimmassa tapauksessa lainkaan tiedustelun käyttöön. Toiminta oli heikkotasoisinta Karjalan kannaksen IV armeijakunnassa, missä tiedustelu-upseerilla ei ollut lupaa häiritä tykistöosaston työtä tiedustelemalla, olisiko kuvista löytynyt kokonaistilanteeseen vaikuttavia tietoja. Sen sijaan VI armeijakunnassa tiedon kulku esikunnan sisällä oli lähes viiveetöntä. IV armeijakunnassa lisäksi kierrätettiin upseereita kuvien stereotutkijoiden tehtävässä, mikä heikensi työn laatua.[982] Tämä olisi todennäköisesti ollut kevään 1944 tilanteessa kiellettyä, mikäli tämä tiedonhankintamuoto olisi ollut tiedustelun johdossa.

Kokonaisuutena voidaankin todeta, että tehostamistoimenpiteistä huolimatta kevään 1944 aikana yhtymien tiedustelun suorituskykyä ei kyetty merkittävästi kehittämään. Jäljempänä esitettävällä tavalla esimerkiksi Karjalan kannaksen yhtymät tuottivat kyllä kevään aikana runsaasti tietoja vihollisen hyökkäysvalmisteluista, mutta se tapahtui pääasiassa asemasotavaiheen aikana muodostettujen tiedustelukykyjen voimin.

Suurhyökkäyksen alkuvaiheessa Päämajan tiedonsaantitarve kasvoi, joten yhtymien tilanneilmoitusrytmissä tehtiin asemasotavaiheeseen nähden pieni poikkeus. Kesäkuun 9.–12. päivä välisenä aikana ilmoitus oli lähetettävä aikaisempien ilta- ja aamuilmoitusten sijaan kolmesti päivässä. Esimerkiksi tiedot yhtymien viholliselle tuottamista tappioista olivat korostuneen merkityksellisiä. Niistä muodostuneeseen käsitykseen vihollisen kokonaisvoimasta perustuen pystyttiin arvioimaan vihollisen kykyä jatkaa hyökkäystään. Taistelut tekivät ilmeiseksi tappioiden tarkastelussa sen, että yhtymien ilmoittamat tappioluvut olivat todellisuutta huomattavastikin pienemmät, sillä heillä ei voinut olla tarkkoja tietoja tykistötulessa, ilmapommituksissa ja miinoihin kaatuneista vihollissotilaista.[983]

S-toimisto[984] johtamaan asiamiestiedustelua

Asiamiestiedustelun yläjohtoportaaksi perustettiin 5. maaliskuuta 1944 S-toimisto. Toimistopäällikkönä aloitti everstiluutnantti Martti Santavuori, jonka seuraajaksi tuli elokuussa everstiluutnantti Viktor Ursin. Hän palveli tehtävässä alle kaksi kuukautta ennen toimiston lakkauttamista. Perustamisen nopeasta toteutuksesta kertoo se, että perustamisvaiheessa johto ei ollut täysin tietoinen toimiston alaisuuteen kuuluneesta henkilöstöstä. Käytännön toiminnan aloittamisen ajankohdassa on hieman epäselvyyttä, sillä S-toimisto-merkintää käytettiin tiedusteluraportissa ensimmäisen kerran jo

[982] Heiskanen (1989), s. 232; Juhola, Paulaharju & Strömberg (2004), s. 176–178. 198.
[983] Päämaja Tied.1 Tied.pvk. N:o 8800 Katsaus vihollistilanteen kehitykseen No 14 27.6.-4.7.1944 5.7.1944/sal./T-8480/5. KA; Karjalainen (2019), s. 196, 325–326.
[984] Heiskasen mukaan nimitys S-toimisto tarkoitti salaista toimistoa, mutta toimiston alaisuuteen Er.P 4:stä siirtynyt Harri Paatsalo käytti osassa sodan jälkeisistä kuulusteluista siitä nimeä Sotilastoimisto. Paatsalo oli jo aikaisemmassa kuulustelussa puhunut yksiköstä nimellä S-toimisto, joten nimityksen peittelylle ei ollut tarvetta. Sotavuosien tiedustelun luonteeseen nähden olisi sopivaa, että salaisen asiamiestiedustelun johtoelimeksi muodostetulle S-toimistolle olisi annettu tavanomainen ja huomiota herättämätön nimitys, kuten Sotilastoimisto. (Valtiollisen poliisin kuulustelu 9.9.1946 Paarma (ent. Paatsalo), Harri/Paatsalo, Harri h:13950/Valpo I. KA; Valtiollisen poliisin kuulustelu 17.-18.9.1946 Paarma, Harri/Paasonen, Aladár a:4494/Valpo II. KA; Heiskanen (1991), s. 3)).

ainakin 28. helmikuuta.[985] Todennäköisesti S-toimisto johtoesikuntana hajotettiin syyskuussa, vaikka osa sen alaisuuteen tuoduista toimijoista jatkoikin toimintaansa, todennäköisesti suoraan Päämajan tiedusteluosaston johdossa.

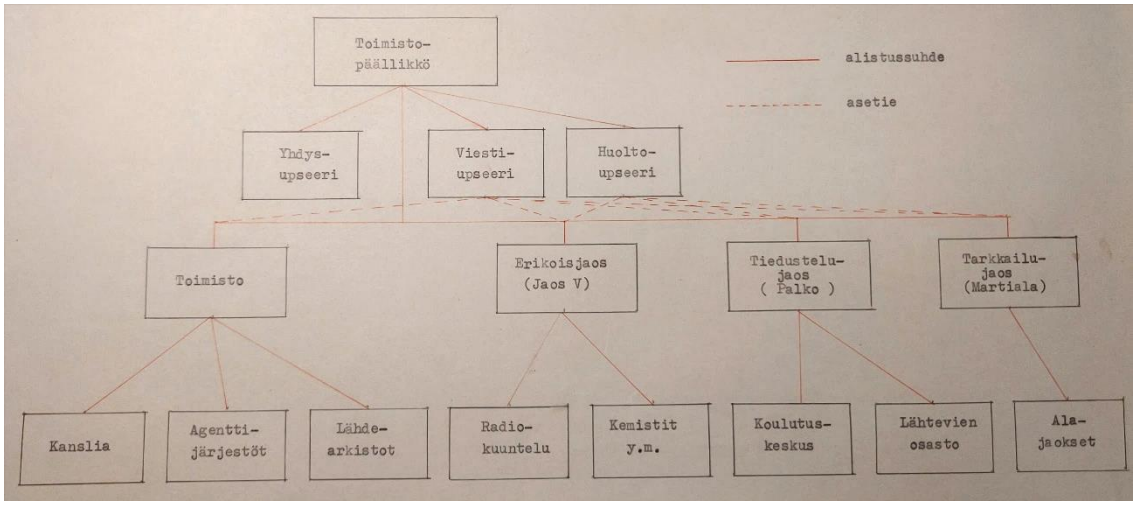

Kuva 17. Esitys S-toimiston väliaikaisesta kokoonpanosta.[986]

Kuvassa 17 on esitetty luonnos S-toimiston kokoonpanosta. Ei ole varmuutta, miltä osin organisaatiomuutos toteutui toimiston noin puolivuotisen olemassaolon aikana. Keskeiset toimijat olivat Jaos V, jonka alaiset huolto-osat otettiin S-toimiston suoraan johtoon sekä tiedustelijainkoulu (koulutuskeskus), joka edelleen vastasi Neuvostoliittoon lähetettävien asiamiesten koulutuksesta. Majuri Palko kertoi palvelleensa S-toimistossa vain noin kaksi kuukautta tehtävänään venäjänkielisten sanomalehtien lukeminen. Hänen aikaisempi palveluksensa tiedustelijainkoulun johtajana ja tehtävänsä tiedustelijainkoulussa palvelleiden sotavankien maasta kuljettamiseksi syksyllä 1944 puoltavat sitä mahdollisuutta, että hän oli mainitun tiedustelujaoksen johtaja, vaikkei siitä kertonutkaan. Porvalin mukaan S-toimiston tehtäväksi tuli koordinoida myös alatoimistojen asiamiestiedustelua, mitä tukee Paatsalon maininta siitä, että hänen alaisuudestaan sotavangit siirtyivät majuri Palkon alaisuuteen tammikuussa 1944. Porvalin mukaan myös Itä-Karjalan tiestöä ja maastoa kartoittanut maastojaos oli S-toimiston alainen,[987] mitä tukevia tietoja ei ole löytynyt.

S-toimiston organisaatio laajeni kesäkuussa 1944, kun saksalaisten tiedustelua ryhdyttiin tehostamaan. Er.P 4:n komppanian päällikkö majuri Harri Paatsalo ja viisi muuta henkilöä irrotettiin pataljoonasta ja hänen johtoonsa perustettiin Rovaniemelle toi-

[985] Päämaja tiedusteluosasto Tied.pvk. No 2609 Neuvostoliiton tietotston sotaraportti 27.2.44 (tietojen lähettäjä ”S.tsto) 28.2.1944/Tied.1/T-19525/1. KA; Päämaja tiedusteluosasto S-toimisto N:o 740 17.3.1944/sal/T-24581/1. KA; Nimikirja- ja kantakorttiasiakirjat: Santavuori, Martti (s. 11.11.1901, k. 8.11.1972). KA; Nimikirja- ja kantakorttiasiakirjat: Ursin, Viktor (s. 5.2.1895, k. 2.7.1966). KA. Sotahistorian opettajanakin toiminut Santavuori oli ilmeisen pidetty ja kyvykäs upseeri, mutta lukuun ottamatta vuonna 1929 käytyä kymmenpäiväistä tiedustelu-upseerikurssia ja laajahkoa kielitaitoa, hänellä ei ollut tiedustelutaustaa. Hänen valintaansa S-toimiston päälliköksi todennäköisesti puolsi hänen eestin kielen taitonsa. Niin ikään kielitaitoisen Ursinin ura puolestaan painoittui topografia-alan tehtäviin. Varsinaisissa tiedustelutehtävissä hän palveli keväästä 1941 noin kahden vuoden ajan Ulkomaaosaston ulkomaatoimiston päällikkönä. S-toimiston päälliköksi hänet siirrettiin JR49:n komentajana tapahtuneen haavoittumisen jälkeen.

[986] Päiväämätön kaavio/T-24581/1. KA.

[987] Päämaja tiedusteluosasto S-toimisto N:o740 17.3.1944/sal/T-24581/1. KA; Valtiollisen poliisin kuulustelu 19–31.8.1946 Palko, Yrjö/Paatsalo, Harri h:13950/Valpo I. KA; Valtiollisen poliisin kuulustelu 13.9.1946 Heino, Pentti/Paatsalo, Harri h:13950/Valpo I. KA; Paarma, Harri: Kirjallinen selostus 1.8.1947 Paatsalo, Harri h:13950/Valpo I. KA; Porvali (2010), s. 58–60.

misto. Tehtävänä oli tiedustella saksalaisten mielialoja, joukkojen vahvuuksia sekä erityisesti saksalaisten aikomuksia siinä tapauksessa, että Suomi irrottautuisi sodasta. Tiedustelu käynnistyi kesällä 1944 olosuhteissa, joissa vihollisuudet eivät olleet vielä alkaneet. Elo-syyskuussa ulkomaaosastolle raportoitiin yksityiskohtaisia tietoja saksalaisten kenttävarustustöistä sisältäen tietoja myös esimerkiksi rakennetuista teistä ja lentokentistä. Tiedot kerättiin sekä havainnoimalla että ainakin yhtä saksalaista aliupseeria luottamuksellisesti puhuttamalla. Syksyyn 1944 mennessä asetettiin radioilla varustettuja asiamiehiä saksalaisjoukkojen läheisyyteen Pohjois-Suomessa sekä saksalaisten selustaan Norjan puolella Osloa myöten.[988]

Käkösen mukaan S-toimistoon kuului tilastojaos, jonka kielitaitoisen henkilöstön tehtävänä oli kääntää sotilasasiamiesten kohdemaistaan hankkimia tietoja. Tilastojaoksen työ perustui avoimiin lähteisiin, kuten kirjallisuuteen ja aikakauslehtiin, eri maiden yleisradiolähetysten kuuntelemiseen sekä raaka-aineiden hintojen ja pörssinoteerausten seuraamiseen.[989] Väitettä tukevia tietoja ei ole löytynyt, paitsi Neuvostoliiton tietotoimiston radioidut sotaraportit, joiden kuuntelusta ja kääntämisestä vastasivat luvussa 4.3 esitetyllä tavalla Jaos V (erikoisjaos) ja kuulustelutoimisto.

Keväällä 1944 S-toimiston mielenkiinto kääntyi jälleen myös Latviaan ja Liettuaan. Toukokuulla 1944 raportoitiin Latvian tilanteesta laajasti sekä kahdesti Liettuaa koskien. Tiedonsaantikanavat olivat mahdollisesti vähäiset, sillä huhtikuussa 1944 S-toimisto lähestyi insinöörimajuri Junttilaa, jolla oli Latviaan kaupallisia ja hankintasuhteita tiedustellen mahdollisuutta sisällyttää hankintamatkoihin huomaamatonta tiedustelutoimintaa. S-toimiston arkistosta löytyy myös muutamia Liettuaan keskittyneen Jaos-M:n raporteja, joka niin ikään mahdollisesti lisättiin toimiston kokoonpanoon perustamisen jälkeen.[990] Liettuan ja Latvian alueelta tuotti tietoja kesällä 1940 lähde ”M”, joten on mahdollista, että kyseessä oli sama toimija.

Etelä-Esplanadilla sijainneen kapteeni Martialan johtaman tarkkailujaoksen toiminnasta näyttää säilyneen vain yksi raportti. Tiedusteluosaston päällikölle ja ulkomaaosastolle jaetun raportin sisältö perustui Valtiollisen poliisin päällikön Tallinnan-vierailulla heinäkuussa 1944 kuulemiin asioihin. S-toimistolla oli myös jonkinlainen yhteys vastavakoilusta vastanneeseen Päämajan valvontaosastoon. Toukokuussa 1944 toimisto vastaanotti Tallinnan maaliskuisia pommituksia käsittelleen raportin valvontaosaston Helsingin alatoimistolta saatesanoilla ”saksalaisille ei voi asiasta mainita mitään”.[991] Jaoksen nimitys viittaa vastatiedustelulliseen toimintaan,[992] ja Jaos V vastasi

[988] S-toimisto No 573/409 Saksalaisten linnoitustyöt Kemijärvellä 31.8.44/sal/T-19525/5. KA; S-toimisto No 591/409 Havaintoja saksalaisten kenttävarustustöistä Lapissa 3.9.44/sal/T-19525/5. KA; Valtiollisen poliisin kuulustelu 9.9.1946 Paarma (ent. Paatsalo), Harri/Paatsalo, Harri h:13950/Valpo I. KA; Valtiollisen poliisin kuulustelu 17.-18.9.1946 Paarma, Harri/Paasonen, Aladár a:4494/Valpo II. KA; Valtiollisen poliisin kuulustelu 26.11.1946 Hannuniemi, Onni Eemeli Eemelinpoika/Paatsalo, Harri h:13950/Valpo I. KA; Heiskanen, (1989), s. 184; Heiskanen (1991), s. 3.

[989] Käkönen (1970), s. 75–78.

[990] Päämaja tiedusteluosasto S-toimisto No 44 12.4.44/sal/T-24581/1. KA; S-toimistolle ja evl Santavuorelle osoitettu raportti Tilanne Latviassa, vastaanotettu 10.5.1944/sal/T-24581/1. KA; S-toimisto Jaos-M No 164 12.4.44/T-24581/1. KA; S-toimisto Jaos-M (merkintä käsin) No 173 22.5.44/T-24581/1. KA.

[991] Päämaja tiedusteluosasto S-toimisto N:o740 17.3.1944/sal/T-24581/1. KA; Päämaja valvontaosasto Helsingin alatoimisto N:o 1108 10.5.1944/He 49/sal./T-24581/1. KA; S-toimisto Tarkkailujaos No 191 Viro 18.7.1944/T-24581/1. KA.

[992] ks. esim. Panschin (2018), s. 174, 177–182. Tarkkailu-sana esiintyy vastaavassa tarkoituksessa myös esimerkiksi Valtion tiedoituslaitoksen tarkkailuosaston posti-, puhelin- ja lennätinliikenteeseen kohdistaman valvonnan yhteydessä, minkä tarkoituksena oli muun muassa kotirintaman mielialojen valvonta (Valtiontiedoituslaitos tarkkailuosasto Mielialakatsaukset 1 (10.1.1942)–43 (30.11.1942)/sal./T-2529/8b-10a. KA).

myöhemmin Liittoutuneiden valvontakomission puhelinkuuntelusta,[993] joten on mahdollista, että tarkkailujaoksen tehtävät liittyivät jollain tavalla tuntemattomaksi jääneiden Suomessa toimineiden tahojen valvontaan ja tiedusteluun.

S-toimiston tehtäviin kuului myös varsinaista tiedustelutoimintaa tukenut Suomeen tulleiden virolaisten pakolaisten puhuttaminen. Todennäköisesti Jaos V hoiti kyseistä tehtävää jo ennen S-toimiston perustamista. Muistelmatietojen perusteella on mahdollista, että S-toimisto vastasi kesällä 1944 myös sen seuraamisesta, aiheuttaisiko käynnistynyt Neuvostoliiton suurhyökkäys ruotsalaisjoukkojen liikehdintää Ahvenanmaan suuntaan ja miten suomalaiset joukot siihen reagoisivat.[994]

Jaos V:n Viroon lähettämien asiamiesten toiminnan viimeinen vaihe ajoittui vuodelle 1944. Tiedustelu sai tietää asiamiehiltä syksyllä 1943, että Saksa ei suhtautunut myötämielisesti Virosta Suomeen pakeneviin ja Suomen armeijaan liittyviin henkilöihin. Toiminta oli paljastunut saksalaisille ja tällaiset henkilöt oli pidätettävä tavattaessa jälleen Virossa. Vaikuttaa siltä, että siirtymävaiheessa suomalaiset yrittivät häivyttää syksyllä 1943 organisoitua tiedustelutoimintaa taka-alalle. Helmikuussa 1944 tehtiin päätös Büro Cellariuksen kanssa tiedottajaverkoston rakentamisesta Viroon Neuvostoliitto miehityksen varalta. Cellariukselle lähetetyn asiakirjan perusteella suunnitelmaa ryhdyttiin toimeenpanenmaan vasta heinäkuun alussa. Yhdestä kolmeen miehen osastoissa toimineet asiamiehet oli tarkoitus sijoittaa kahdeksalle eri paikkakunnalle kattaen ison osan Virosta alueella Tallinna-Kiviöli-Pihkovanjärvi-Valga. Saksalaisten mukanaolosta kertoi myös se, että asiamiesten johtopaikka varauduttiin tarvittaessa sijoittamaan Königsbergiin. Todennäköisesti saksalaisille ei kerrottu, että tehtäviin suunitelluista 18 miehestä 13 oli ollut vastaavissa tehtävissä Virossa jo loppuvuodesta 1943 lähtien.[995]

Syksyllä 1944 tähän niin kutsuttuun Haukka-ryhmään pidettiin Suomen tilanteen kehittymisestä huolimatta yhteyttä veneitse ja radioitse ainakin 19. syyskuuta asti. Tänä aikana kapteeniluutnantti Aulio kävi useamman kerran Tallinnassa neuvottelemassa ryhmän jatkosta. Syyskuun puolivälin jälkeen Viroon jääneille haukkalaisille ei ollut käsketty mitään uutta tehtävästään eikä Suomen radioasema vastannut välillä useisiin päiviin Virosta lähetettyihin viesteihin. Viimeinen radioyhteys Suomeen saatiin 10. lokakuuta, jolloin asiamiehille tehtiin selväksi, ettei heitä voitaisi noutaa Suomeen ja että heidän olisi selvittävä jatkossa omin avuin.[996]

Ainakin yksittäistapauksissa asiamiestiedustelua pyrittiin ohjaamaan nopeasti ja yksityiskohtaisesti. Syyskuun 14. 1944 käskettiin ”antaa tunnin välein katsaus Tallinnan

---

[993] Heiskanen (1994), s. 76

[994] S-toimiston arkistossa on joitakin kymmeniä virolaisten pakolaisten puhuttamisraportteja/T-24581/1. KA; Salokorpi, Toivo: *Työskentelyni Helsingissä 1940–44* 22.4.1947/Salokorpi, Toivo Kustaa A:4491/Valpo II. KA; Kumenius, Otto: *Vastavakooja.* Gummerys kirjapaino OY. Jyväskylä. 1989, s. 125–126; Terras, Aleksander: Soome Päämajas 1944. *Teataja, 17*, 26.11.1994. Luettu 25.6.2019 [http://www.militaar.net/phpBB2/viewtopic.php?p=62822]; Jõgi (1996), s. 180–185. Kumenius palveli S-toimistossa jatkosodan lopulla (Valtiollisen poliisin kuulustelu 15.2.1947 Rutanen, Lauri Antero (valokopio)/Pk-2324/16. KA), mutta hänen mainitsemasta tehtävästä Ahvenanmaalla ei ole löytynyt muita tietoja. Terras siirrettiin virolaisesta JR200:sta S-toimistoon keväällä 1944, koska sekä virolaisten pakolaisten puhuttaminen että asiamiesten lähettämien vironkielisten sanomien kääntäminen suomeksi oli osoittautunut aikaisemmin arvioitua suuritöisemmäksi työksi.

[995] Saksan Sotapoliisin ja varmuuspalvelun komentajan (Tallinna) kiertokirje N:o 13 28.10.1943/sal/T-24581/1. KA; Päämaja vapaaehtoistoimisto N:o 413 24.1.1944/sal./T-24581/1. KA; Päämaja tiedusteluosasto N:o 488 8.2.1944/Tied.os/S/sal./T-24581/1. KA; Päämaja tiedusteluosasto S-toimisto No 280 Haukat 5.7.44/sal./T-24581/1. KA; Jõgi (1996), s. 186–187.

[996] Jõgi (1996), s. 191–201, 205–206, 233.

satamasta" ja sen laivaliikenteestä, koska suomalaiset ennakoivat saksalaisten tekevän maihinnousun Suomeen Suomen ja Neuvostoliiton rauhanneuvotteluiden takia. Virosta saatiinkin jonkinlainen ennakkovaroitus saksalaisten hyökkäyksestä Suursaareen, vaikka sitä myös odotettiin saksalaisten ilmoitettua 14. syyskuuta miinoittaneensa Kotkan edustan poistuessaan tukikohdistaan Suomessa.[997]

Tiedustelijainkoulussa asiamiestiedustelua Neuvostoliittoon tehostettiin kesällä 1944 ja useita partioita lähetettiin varsinkin Karjalan kannakselle. Asiamiehet kuljettiin tehtäviinsä veneillä, ilmoitse tai he lähtivät rintaman yli jalan. Osalla tehtävään siirtyminen epäonnistui vihollisjoukkojen suuren määrän takia, joku haavoittui tehtävän aikana ja toinen palatessaan rintamien läpi omalle puolelle. Osassa epäonnistumisista olivat taustalla puutteelliset tehtävävalmistelut, mikä johtui kiireestä lähettää asiamiehiä hankkimaan tietoja. Koulunjohtaja Raski totesi 20. elokuuta 1944 antamassaan selostuksessa, että Karjalan kannaksella oli toiminnassa useita partioita, joista noin puolet lähiselustassa ja puolet kauempana. Aselevon tultua syyskuussa 1944 asiamiehiä oli koulutettavana kahdessa eri paikassa. Yhteensä majuri Raskin alaisuudessa Savitaipaleella ja kapteeni Sulo Monosen alaisuudessa Pälkjärvellä oli koulutettavana noin 30 sotavangeista värvättyä henkilöä, joista 19 kuljetettiin Ruotsiin syksyn aikana.[998]

Raskin mainitsemaa asiamiestiedustelua Kannaksen ja Leningradin alueella tukevat tarkistamattomia tietoja sisältävät raportit. Leningradin suunnalla raportoitiin 11. kesäkuuta kuljetetun maihinlaskualuksilla ja hinaajilla Kronstadtiin merijalkaväkiprikaati, maihinnousupanssaripataljoona 107, jalkaväkiprikaati, panssarintorjuntarykmentti ja iskupioneeripataljoona 547. Elokuun puolivälissä ilmoitettiin Itämeren laivaston ilmavoimien molempien miina- ja torpedolentorykmenttien siirrosta Leningradin alueelta Vilnaan. Elokuun puolen välin jälkeen välitettiin Kannakselta tietoja Heinjoen ja Salo-Paakkolan alueilla olleista puna-armeijan, mahdollisesti 98. armeijakunnan joukoista."[999]

Kesällä 1944 asiamiestietoja saatiin myös Laatokan ja Äänisen väliseltä Aunuksen kannakselta, missä esimerkiksi vihollinen odotti suomalaisjoukkojen alkavan vetäytyä. Heinä-elokuun vaihteesta oli kolmessa eri raportissa tietoja Loimolan suunnalla toimineesta vihollisen 127. armeijakunnasta. Näillä suunnilla asiamiestiedot olivat lähempää rintamaa kuin muilla suunnilla ja samoilla alueilla liikkui myös kaukopartioita. Tiedot kuitenkin raportoitiin nimenomaan tarkistamattomina tietoina eivätkä kaukopartioiden liikkeet ajoittuneet lähelle ilmoitettuja ajankohtia. Vielä syyskuussa 1944 saapui

[997] Ekman (1981), s. 286–287; Heiskanen (1991), s. 3; Jõgi (1996), s. 196.

[998] Valtiollisen poliisin kuulustelu 19–31.8.1946 Palko, Yrjö/Paatsalo, Harri h:13950/Valpo I. KA; Valtiollisen poliisin kuulustelu 10.9.1946 Lumme, August Jaroslav/Paatsalo, Harri h:13950/Valpo I. KA; Valtiollisen poliisin kuulustelu 30.9.1946 Palko, Yrjö/Paatsalo, Harri h:13950/Valpo I. KA; Mäkelä (1965), s. 159–160; Jokinen (1969), s. 28; Reino Raskin kirjoittama kirje 23.3.71/Pk-2309/16. KA; Raski, oma muistelmanauhoitus (1976–1977), s. 13–14; Porvali (2010), s. 157–176.

[999] Päämaja tiedusteluosasto Tied.pvk. N:o 7320 Vihollistilannetiedoitus N:o 350 14.6.1944/Tied.1/sal./VTT-1/33. KA; Päämaja tiedusteluosasto Tied.pvk. N:o 1410 Vihollistilannetiedoitus N:o 412 15.8.1944/Tied.1/sal./VTT-1/33. KA; Päämaja tiedusteluosasto Tied.pvk. N:o 1910 Vihollistilannetiedoitus N:o 422 25.8.1944/Tied.1/sal./VTT-1/33. KA. Karjalan kannaksella ei ollut kaukopartioita enää elokuussa 1944 lukuun ottamatta Muisto Lassilan kolmihenkistä partiota elo-syyskuun vaihteessa, jonka tiedustelutoiminta kuitenkin epäonnistui täysin (Saressalo (2010), s. 363–377).

asiamiesilmoitus, jossa kerrottiin Uhtuan, Kantalahden ja Kiestingin suunnalla olleista puna-armeijan joukoista.[1000]

Asiamiestiedustelun tehokkuudesta on esitetty keskenään ristiriitaisia näkemyksiä. Tiedustelutoimistossa palvellut Veikko Okko arvioi, että ennen suurhyökkäystä saadut tiedot olivat pääsääntöisesti epäluotettavia. Tiedustelijainkoulussa ja kaukopartio-osastoissa palvelleen Vladimir Marmon mukaan vakoilijoita oli toiminnassa Karjalan kannaksella keväällä ja kesällä 1944, mutta heidän toimintaedellytyksensä olivat heikot. Mäkelän mukaan tulokset eivät olleet kovin hyviä, mutta Käkösen mukaan kesällä 1944 asiamiestiedustelu tuotti merkittäviä tuloksia.[1001] Asiamiestiedustelua käsittelevää aineistoa on säilynyt huomattavan vähän, joten kokonaisuuden arviointi ei ole yksiselitteistä. Luvun 4.1 perusteella näyttää todennäköiseltä, ettei kevät 1944 ollut asiamiestiedustelun tehokkainta aikaa. Kesän 1944 tuloksia heikensi jonkinlainen valmistautumattomuus toiminnan tehostamiseen, mutta jotain tietoja kuitenkin saatiin hankittua yhtenä tiedonhankintakeinona muiden joukossa.

Erillinen Pataljoona 4 valmistautuu jättäytymään selustaan

Kevättalvella 1944 tiedusteluosastolla laadittiin suunnitelma siltä varalta, että suomalaisjoukot joutuisivat vetäytymään asemasotavaiheessa hallussa olleilta tasoilta. Erillinen Pataljoona 4:n toimintamalliksi valittiin tukeutumispisteiden valmistelu vihollisen selustaan jättäytyviä partioita varten. Karjalan kannakselle tämän niin kutsutun Matti-toiminnan eli materiaalikätköjä valmisteli Kuhmon suunnalla toiminut 1. komppania. Suunnitelmaan sisältyi 14 Mattia, joista kuusi oli Viipuri-Kuparsaari-Taipale-linjan (VKT) takana ja kahdeksan sen etupuolella. Kannakselle Matit ehdittiin rakentaa ennen suurhyökkäyksen alkua. Myös Laatokan pohjoispuolisille alueille ryhdyttiin valmistelemaan materiaalikätköjä, mutta niiden oli Karjalan kannaksen toiminnasta poiketen tarkoitus toimia yleisinä tukeutumispisteinä alueella liikkuville partioille. Kaikkia suunniteltuja kätköjä ei ehditty rakentaa ennen hyökkäyksen alkamista Aunuksen kannaksella, koska alue oli huomattavan laaja ja koska komppanioiden päälliköt olivat jossain määrin haluttomia tällaiseen toimintaan.[1002]

Kevään 1944 tiedustelun tehostamisesta ja Matti-toiminnasta huolimatta on perusteltua osittain kyseenalaistaa kaukopartiotoiminnan johdonmukaisuus. Huomionarvoisimpana esimerkkinä toimikoon Pekka Turusen perusteellisesti tutkima, sotavuosien suurin eli lähes 190 henkilön kaukopartio-operaatio Kaleva. Partio toteutti osittain epäonnistuneen tuhoamisiskun lopulta varsin vähämerkitykselliseen kohteeseen Suopassalmelle maaliskuun lopulla 1944 samalla, kun Päämaja oli jo kuukautta aikaisem-

---

[1000] Päämaja tiedusteluosasto Tied.pvk. N:o 7320 Vihollistilannetiedoitus N:o 350 14.6.1944/Tied.1/sal./VTT-1/33. KA; Päämaja tiedusteluosasto Tied.pvk. N:o 9540 Vihollistilannetiedoitus N:o 383 17.7.1944/Tied.1/sal./VTT-1/33. KA; Päämaja tiedusteluosasto Tied.pvk. N:o 9900 Vihollistilannetiedoitus N:o 388 22.7.1944/Tied.1/sal./VTT-1/33. KA; Päämaja tiedusteluosasto Tied.pvk. N:o 730 Vihollistilannetiedoitus N:o 400 3.8.1944/Tied.1/sal./VTT-1/33. KA; Päämaja tiedusteluosasto Tied.pvk. N:o 920 Vihollistilannetiedoitus N:o 403 6.8.1944/Tied.1/sal./VTT-1/33. KA; Päämaja tiedusteluosasto Tied.pvk. N:o 2900 Vihollistilannetiedoitus N:o 444 16.9.1944/Tied.1/sal./VTT-1/33. KA; Saressalo (2010), s. 383–409.

[1001] Marmon lausunto kevään ja kesän 1944 tapahtumista (todennäköisesti Jukka L. Mäkelän tekemä haastattelu), päiväämätön, Jukka L Mäkelän pikkukokoelma Pk-1307/2. KA; Okkon lausunto kevään ja kesän 1944 tapahtumista (todennäköisesti Jukka L. Mäkelän tekemä haastattelu), päiväämätön/Pk-1307/2. KA; Mäkelä (1965), s. 159–160; Käkönen (1970), s. 78–79.

[1002] Saressalo (2010), s. 357–358, 380–381. Tässä tutkimuksessa kirjoitetaan Matti-materiaalikätköt Saressalon tutkimuksen mukaisesti isolla alkukirjaimella.

min käskenyt tehostaa puna-armeijaan kohdistuvaa tiedustelua. Noin 10 tiedustelupartion verran koulutettuja kaukotiedustelijoita osallistui iskuun, jonka olisi voinut yhtä lailla toteuttaa jokin tehtävään valmistautunut rintamajoukoista muodostettu osasto. Sekä kaukopartiot että rintamajoukot olivat toteuttaneet tuhoamistehtäviä aikaisemminkin asemasotavaiheessa.[1003]

Keväällä 1944 kaukopartioita olisi tarvittu Karjalan kannaksen suunnalla täydentämään lentotiedustelulla saatuja tietoja tilanteessa, jossa radiotiedustelu ei tuottanut vihollisen radiohiljaisuuden takia tietoja juuri lainkaan. Kun Matti-toiminta oli valmisteltu hyvin nopealla aikataululla, suurhyökkäyksen alettua vihollisen selustaan jättäytyneillä partioilla oli vain auttavat edellytykset onnistuneeseen toimintaan.[1004]

Kesällä 1944 partioita johdettiin lähes poikkeuksetta suoraan pataljoonan esikunnasta. Johtajatehtävissä tapahtui yksi muutos, kun Paatsalon siirryttyä S-toimistoon 4. komppanian päälliköksi nimitettiin kapteeniluutnanatti Pentti Ahola. 1. komppanian partiomiehet eivät ehtineet suunnitelluille tehtävilleen ennen suurhyökkäyksen alkua kesäkuun 9. päivä, sillä käsky siirtyä Karjalan kannakselle annettiin vasta 11. kesäkuuta. Pisimmällä syvyydessä, Terijoella, ollut Matti jäi miehittämättä, mutta seitsemän muuta VKT-linjan etupuolella ollutta Mattia saatiin miehitettyä 19. kesäkuuta mennessä. Viipurin valtauksen 20. kesäkuuta jälkeen miehitettiin myös VKT-linjan takana olleet Matit, mutta niitä ei lopulta tarvittu, kun hyökkäys ei edennyt niin pitkälle. Torjuntataisteluiden loppuvaiheessa 1. komppania siirrettiin takaisin Itä-Karjalan suuntaan vahventamaan 2. ja 3. komppaniaa.[1005]

Kesän 1944 suurhyökkäyksen aikana Laatokan pohjoispuolinen partiotoiminta oli aikasempaa soveltavampaa, sillä komppaniat eivät toimineet enää tiukasti omilla vastuualueillaan. Kaikkiaan yksiköt suorittivat kesän ja alkusyksyn aikana 28 partiota, joista ainakin kaksi oli puhtaita taistelupartioita. Aunuksen kannaksella partioiden jättäytymistoiminta onnistui kohtuullisen hyvin, vaikkei kaikkia kätköjä ollutkaan ehditty valmistella. Harvateisemmällä alueella vihollisen joukkojen suuntautumisen seuraaminen onnistui hyvin ja arvokkaita tietoja saatiin esimerkiksi suomalaisten U-linjalla torjumien joukkojen suuntaamisesta Ilomantsin suuntaan. Pohjoisemmilla alueilla vihollisen toiminta oli vähäisempään, joten 4. komppanian miehillä vahvennettiin eteläisempiä yksiköitä. Alakurtin tukikohdasta suoritettiin muutamia partioita, joiden keskeisimmät havainnot tukivat käsitystä siitä, että suurhyökkäyksen painopiste oli eteläs-sä.[1006]

Neuvostoliiton suurhyökkäyksen käynnistyttyä kaukopartioinnin pääasiallisena tarkoituksena oli hankkia tietoja rintaman takana olleista vihollisjoukoista sekä huolto-, täydennys- ja siirtokuljetuksista. Syvyydessä olleiden partioiden merkitys tietojen tuottajina korostui verrattuna siihen, että ne olisivat suorittaneet häirintäiskuja sotilaskohteita vastaan. Karjalan kannaksella toimineet kaukopartiot ilmoittivat heinäkuun puolivälin jälkeen rintamalta poispäin suuntautuneista joukkojen kuljetuksista. Päivittäisen raportoinnin perusteella tiedustelutoimistossa arvioitiin näitäkin tietoja kriittisesti, sillä

[1003] Päämaja tiedusteluosasto Tied.pvk. No 4230 Vihollistilannetiedoitus N:o 277 2.4.1944/Tied.1/sal./VTT-1/32. KA; Turunen (2020), s. 29–46, 183–184.
[1004] Jokinen (1969), s. 27; Roiha (1973), s. 89–91.
[1005] Roiha (1973), s. 18–19, 26, 28; Heiskanen (1989), s. 173; Saressalo (2010), s. 358, 379.
[1006] Saressalo (2010), s. 379–442, 466.

ainakin aluksi pidettiin mahdollisena, että kyseessä oli vain selustan rautatieyhteyksien kautta tapahtuva joukkojen siirto rintamanosalta toiselle.[1007]

Kaukopartioinninin merkitystä tiedustelun kokonaisuudessa yhtäältä laskee se, että valmistelut olivat suurhyökkäyksen käynnistyessä osin keskeneräisiä eikä tiedustelu ollut niin tehokasta, kuin olisi ollut mahdollista. Toisaalta yksi merkittävä onnistuminen tiedonhankinnassa saattoi nostaa koko toiminnan vahvasti plusmerkkiseksi. Sotavuosien pisin, 51 vuorokauden mittainen kaukopartio kesällä 1944 kertoi ensimmäisenä siitä, että rintamalle kuljetetiin tyhjiä junavaunuja ja sieltä poispäin täysiä.[1008] Esimerkiksi käynnissä olleet joukkojen junakuljetukset olivat sellainen tiedustelun kohde, josta radiotiedustelulla tuskin voitiin saada tietoja ja lentotiedustelunkin oli oltava onnekas kyetäkseen tällaisen havainnon tekemään.

Päämajan radiopataljoona ratkaisutaisteluiden tukena

Tehostettaessa tiedustelua keväällä 1944 keskeisin muutos radiotiedustelun organisoinnissa oli meritiedustelukomppanian uudelleenperustaminen sijoituspaikkanaan Hamina. Lisäksi juuri ennen suurhyökkäyksen käynnistymistä ja sen käynnistyttyä yksittäisiä asemia siirrettiin taaksepäin asemasotavaiheessa vakiintuneilta sijoituspaikoiltaan. Asemia ja henkilöstöä uudelleenjärjesteltiin siten, että Karjalan kannaksen taisteluita tukemaan saatiin perustettua lähitiedustelukeskus. Reino Hallamaan siirryttyä Päämajan tiedusteluosaston päälliköksi nimitettiin radiopataljoonan komentajaksi komentajakapteeni Pekka Visa.[1009]

Asemasodan loppupuolella keväällä 1944 radiotiedustelu ei pystynyt tuottamaan Karjalan kannaksen suunnalta juurikaan tietoja. Vihollisjoukot olivat siirtyneet käyttämään asemasodan aikana puhelinyhteyksiä ja pienitehoisempia radioita sekä lopettivat 10. toukokuuta taistelujoukkojen välisen radioliikenteen kokonaan osana suurhyökkäyksen valmisteluita ja joukkosiirtoja. Taisteluiden käynnistyttyä eri suunnilla haasteena oli se, että asemasotavaiheessa muotoutuneessa toimintamallissa ja organisaatiossa ei ollut riittävästi venäjänkielentaitoisia kuuntelijoita avamaan puna-armeijan yllättäen käyttämää puheliikennettä. Puna-armeijan siirtyminen käyttämään VHF-taajuusalueen kalustoa tuli yllätyksenä keväällä 1944 ja asetti aikaisemmasta poikkeavia vaatimuksia radiotiedustelun omalle kalustolle.[1010]

Muun muassa edellä mainituista syistä radiotiedustelun tuottamat tiedot olivat kesän 1944 aikana toisinaan vaillinaisia ja ne oli varmennettava muilla keinoilla. Radiotiedus-

---

[1007] Kokoelma VTT-1/33 (1.6.1944-19.9.1944). KA; Saressalo (2010), s. 368–369, 452–453.
[1008] Päämaja Tied.1 Tied.pvk. N:o 9700 Vihollistilannetiedoitus N:o 385 19.7.1944/sal./VTT-1/33. KA; Päämaja Tied.1 Tied.pvk. N:o 9780 Vihollistilannetiedoitus N:o 386 20.7.1944/sal./VTT-1/33. KA; Päämaja Tied.1 Tied.pvk. N:o 9700 Vihollistilannetiedoitus N:o 387 21.7.1944/sal./VTT-1/33. KA; Päämaja Tied.1 Tied.pvk. N:o 9830 Vihollistilannetiedoitus N:o 388 22.7.1944/sal./VTT-1/33. KA; Turunen (2020), s. 119. Vetäytymistä koskevan tiedon merkittävyydestä mainittakoon, että Lehmuksen mukaan radiotiedustelu olisi siepannut heinäkuun alkupuolella, mahdollisesti 10.7. Stalinin Kannaksen rintaman ylipäällikölle antaman käskyn irrottaa useampia divisioonia varusteineen käytettäväksi toisille rintamille. Tätä tukevia asiakirjatietoja ei ole löytynyt, eikä asiasta ole mainintaan heinäkuun vihollistilannetiedoituksissa. Lehtosen, Lieneen ja Mannisen mukaan radiotiedustelulla ei ollut tuolloin kykyä avata tämä tason sanomia, joten Lehmuksen esittämä tieto vaikuttaa virheelliseltä ((Lehmus (1967), s. 179); Lehtonen, Liene & Manninen (2016), s. 349–350).
[1009] Lehtonen, Liene & Manninen (2016), s. 101–102.
[1010] Jokinen (1969), s. 31; Lehtonen, Liene & Manninen (2016), s. 106–107, 131, 343–347.

telu saattoi havaita jonkin uuden joukon saapuneen alueelle, mutta vasta sotasaalisasiakirjasta kävi myöhemmin ilmi, mistä joukosta oli kyse.[1011]

Toisaalta esimerkiksi Ihantalan torjuntataisteluissa radiotiedustelun tuottamilla tiedoilla oli suuri merkitys sille, että torjuntataisteluita käyneet joukot onnistuttiin ryhmittämään oikeaan paikkaan oikea-aikaisesti. Tiedot mahdollistivat oman tykistön ja pommikoneiden tehokkaan tulenkäytön vihollisen hyökkäysryhmitysten tuhoamiseksi. Samoin Ilomantsin mottitaisteluiden aikaan puna-armeijan toimintaa pystyttiin seuramaan yksityiskohtaisesti, koska kaikki viestittäminen tapahtui radioitse ja mottiin joutuneet hämmentyneet joukot viestittivät toisinaan selväkielisellä puheella. Suurhyökkäyksen päätyttyä puna-armeija siirtyi varsinkin selusta-alueella nopeasti lankayhteyksien käyttöön, jolloin radiotiedustelun kyky tuottaa tietoa laski jälleen huomattavasti.[1012]

Ilmavoimien tiedustelu tukee rajallisin suorituskyvyin

Ilmakuvauksista oli keväällä 1944 olemassa Päämajan operatiivisen osaston ja Ilmavoimien esikunnan määräykset, joiden mukaan painopiste ja kiireellisin prioriteetti oli Karjalan kannas. Laajemmat aluekuvaukset suoritti Ilmavoimien esikunnan johdossa ollut Lentorykmentti 4 eri rintamosilla toimineiden tiedustelulaivueiden keskittyessä yksityiskohtaisempaan tiedusteluun vastuualueillaan. Asemasodan ajan oli voimassa yleismääräys toteuttaa aluekuvaukset syksyisin ja keväisin, mutta Leningradin saartorenkaan murruttua tammikuussa 1944 Päämajan operatiivinen osasto käski toteuttaa kuvaukset tärkeysjärjestyksessä 1) Karjalan kannas, 2) Aunuksen kannas, 3) Maaselän kannas, 4) Rukajärvi ja 5) Uhtua. Lisäksi oli kuvattava säännöllisesti vihollisen keskeisimmät lentokentät eri rintamanosilla. Tehtävät oli määrä suorittaa maaliskuun loppuun mennessä, mikä onnistuikin pois lukien se, ettei Karjalan kannaksen aluekuvauksia ollut tehty vielä 28. toukokuutakaan mennessä.[1013]

Syy Lentorykmentti 4:n tiedustelulentojen vähäiseen määrään keväällä 1944 oli se, että tässä vaiheessa sotaa ainoa operatiivisesti käyttökelpoinen konekalusto rajoittui PE-konetyyppiin, joiden toimintavarmuus oli heikentynyt sodan aikana. Esimerkiksi Lentolaivue 48:lla oli käytössään kahdesta kolmeen toimintakelpoista konetta vuoden 1944 alkupuoliskon aikana. Kameravarustus oli osittain vanhentunutta. Keväällä aktiivista lentotoimintaa vähensivät huhtikuun kelirikkoaika, jolloin vihollisen liikkeiden arvioitiin olevan vähäistä sekä toukokuun lopulle sattuneet huonot lentosäät. Tiedustelulentoja Karjalan kannakselle lennettiin lopulta 29.5., 30.5., 2.6. ja 8.6. Kaikilla lennoilla saatiin havaintoja rintaman läheisyyteen keskitetyistä joukoista, ja ainakin kolmen ensimmäisen lennon kuvista analysoidut tiedot olivat myös Päämajan tiedustelun käytössä ennen suurhyökkäyksen alkua.[1014]

Ilmavoimien radiopataljoona oli keväällä ja kesällä 1944 vielä nuori joukko eivätkä kaikki tunnistaneet sitä osaksi sotilastiedustelua. Kesällä sekin osoitti kyvykkyytensä esimerkiksi sieppaamalla puna-armeijan panssarijoukkojen ja ilmavoimien välisen

---

[1011] Päämaja tiedusteluosasto Tied.pvk. No 7140 Katsaus vihollistilanteen kehitykseen No 11 26.5.-10.6.1944 11.6.1944/Tied.1/sal./T-8480/5. KA.
[1012] Karhunen (1980), s. 200; Jokinen (1969), s. 32–33; Lehtonen, Liene & Manninen (2016), s. 107, 348, 352–353.
[1013] Juhola, Paulaharju & Strömberg (2004), s. 35. 55–61.
[1014] Juhola, Paulaharju & Strömberg (2004), s. 113–115, 127–128, 167–187.

sanoman, jonka perusteella Päämajassa selvisi Viipurin valtauksen olevan käynnissä ennen kuin aluevastuussa oleva IV armeijakuntakaan oli asiasta kunnolla tietoinen.[1015]

5.2 Tiedustelutoimiston rutiinit osoittautuvat toimiviksi

Tiedustelutoimiston organisaatiossa, henkilöstössä tai työskentelytavoissa ei toteutettu merkittävää määrää muutoksia tiedustelun tehostamistoimenpiteiden eikä kevään ja kesän 1944 aikana. Luvussa 4.2 käsitellyllä tavalla tiedustelutoimiston maavoimajaoksen päällikkö majuri Ketonen siirrettiin III armeijakunnan tiedustelutoimiston päälliköksi. Hänen jälkeensä maavoimajaoksen päällikkönä palveli ainakin elokuun lopulta alkaen kapteeni Martti Lintulahti, joka siirtyi tehtävään ulkomaaosastolta. Hän jatkoi tehtävässä myös Lapin sodassa ja Pääesikunnan ulkomaaosastolla sotien jälkeen[1016]. Keskeisin henkilöstövaihdos oli se, että Kaarlo Somerron tilalle tiedusteluosaston päälliköksi nimitettiin radiotiedustelua johtanut Reino Hallamaa.

Tiedot tiedusteluosaston päällikön vaihtumisajankohdasta ovat ristiriitaisia. Henkilöasiakirjojen perusteella Somerto palveli tehtävässä kesäkuun 25. päivään asti, mutta Hallamaa aloitti siinä jo huhtikuun 20. päivä. Somerto allekirjoitti osastopäällikön ominaisuudessa päivittäisen vihollistilannetiedoituksen vielä 22. huhtikuuta, jonka jälkeen allekirjoittaja on ollut tiedustelutoimiston päällikkö ja hänen alaisensa. Lehmuksen mukaan Paasonen kertoi osastopäällikön vaihtamisen syyksi sen, ettei Somerto saamastaan käskystä huolimatta ryhtynyt organisoimaan Karjalan kannakselle ja Karjalaan radioilla varustetuista henkilöistä tiedustelupisteitä suurhyökkäyksen varalta, vaan vasta uusi osastopäällikö onnistui organisoimaan Matti-partiot. Käsky tehtävistä valmisteluista annettiin Er.P 4:lle huhtikuun lopulla ja Matit rakennettiin 26.5.-7.6. välisenä aikana.[1017] Tämä puoltaisi Hallamaan aloittamista tehtävässä huhtikuussa.

Tiedustelutoimiston maavoimajaoksen päällikkö kuitenkin luetteli haastattelussa, että jäljempänä käsiteltäviin toukokuun 23. päivän epäselvyyksiin liittyen hänen esimiesketjussaan olivat nimenomaan Käkönen, Somerto ja Paasonen ja että Hallamaa tuli Somerron tilanne vasta tämän tapauksen jälkeen. Päämajan 25. toukokuuta päivätyssä puhelinluettelossa Hallamaa on merkitty osastopäälliköksi.[1018] Somerto olisi ehditty siirtää pois osastopäällikön tehtävästä välittömästi toukokuun 23. päivän tapauksen jälkeen ja ennen puhelinluettelon painatusta. Silloin hän tosin olisi ollut osastopäällikkönä huhtikuun lopulla, kun Matti-toiminnan valmistelut käskettiin toteuttaa, eikä siinä epäonnistuminen olisi enää uskottava syy hänen siirrolleen.

Somerrolla ei vaikuta olleen toukokuun 23. päivän tapauksessa keskeisen ristiriitaista roolia. Lähinnä hän vaikuttaa toimineen esimiestensä ohjauksessa määrätessään muuttamaan tiedustelutoimistossa tehtyä arviota lähestyvästä hyökkäyksestä. Ainakin hän oli osastopäällikkönä vielä sen jälkeen, kun Hallamaa henkilöasiakirjatietojen perusteella olisi nimetty tehtävään. Todennäköisimmältä selitykseltä tiedusteluosaston päällikön vaihdokselle vaikuttaa Juholan, Paulaharjun ja Strömbergin esittämällä tavalla käynnistymässä olleet Stella Polaris -operaation valmistelut. Paasosen lisäksi Hallamaa

---

[1015] Juhola, Paulaharju & Strömberg (2004), s. 140–141.
[1016] Nimikirja- ja kantakorttiasiakirjat: Lintulahti, Martti (s. 28.8.1917, k. 26.11.1982). KA.
[1017] Päämaja tiedusteluosasto Tied.pvk. N:o 4990 Vihollistilannetiedoitus N:o 297 22.4.1944/Tied.1/sal./VTT-1/32. KA; Nimikirja- ja kantakorttiasiakirjat: Hallamaa, Reino Kaarlo (s. 12.3.1899, k. 11.8.1979). KA; Nimikirja- ja kantakorttiasiakirjat: Somerto, Kaarlo (s. 23.4.1895, k. 6.12.1965). KA; Lehmus (1967), s. 173; Saressalo (2010), s. 358.
[1018] ”Lokki” Puhelinluettelo N:o 1 25.5.44/Päämajan asiakirjoja/Gustaf Mannerheimin arkisto. KA; Yli-Ketelä (ent. Ketonen), haastattelu (1983), s. 16–19.

oli keskeisin henkilö valmisteltaessa kesästä 1943 alkaen tiedustelun siirtämistä Ruotsiin Neuvostoliiton miehityksen varalta. Kesäkuussa 1944 asiaa tiedusteltiin Hallamaan ja majuri Petersénin tapaamisessa Soukassa ja heinäkuussa asiaan saatiin vastaus, jonka seurauksena valmistelut käynnistettiin.[1019] Lopullista varmuutta tarkasta osastopäällikön vaihtumisajankohdasta ei ole, mutta se tapahtui huhtikuun lopun ja toukokuun lopun välillä. Varmasti se ei tapahtunut Somerron siirtyessä pois Päämajasta kesäkuun lopulla Tali-Ihantalan taisteluiden ollessa täydessä käynnissä, mikä olisikin ollut erikoinen ajankohta vaihtaa osastopäällikköä.

Somerto ehti olla Päämajan tiedustelujaoston kirjoilla noin kuukauden osastopäällikkyyden menettämisen jälkeen ja ennen siirtoaan tykistön koulutuskeskukseen. On epätodennäköistä, että hänet olisi lähetetty lomalle jännittyneessä sotilaallisessa tilanteessa ja suurhyökkäyksen alettua, joten todennäköisesti hän jäi tiedustelujaostoon jonkinlaiseen erityistehtävään. Päämaja mahdollisesti käski kesäkuussa suorittaa arkiston tarkistuksia, aineiston sota-arkistoon lähettämisiä ja ylimääräisten polttamisia. Eräs S-toimiston palveluksessa ollut henkilö muisteli, että Somerto oli mahdollisesti ohjaamassa Helsingissä Korkeavuorenkadulla olleiden tiedustelun arkistojen lajittelua.[1020]

Useimpien tiedustelutoimistossa työskennelleiden päivittäisiin tehtäviin selkeimmin kevään 1944 aikana vaikutti upseerivaihto yhtymien kanssa. Tiedustelutoimistoon saapui noin kuukaudeksi kerrallaan yhtymien tiedustelu-upseereita. Heidän oli määrä perehtyä maavoimajaoksen arkistoihin, muiden rintamien tilanteisiin sekä muodostaa ymmärrys yhtymästä Päämajan tiedustelulle lähetettävien tietojen sisällön merkityksellisyydestä.[1021] Tämä toiminta epäilemättä työllisti asemasotavaiheeseen nähden uudella tavalla tiedustelutoimiston upseereita, joskin se todennäköisesti painottui pääasiassa maavoimajaokseen.

Muokkaustyössä asemasotavaiheen kenties dramaattisin yksittäinen tapaus oli toukokuun 23. päivän 1944 Vihollistilannetiedoitus, jonka ennustetta, että Karjalan kannaksella ”suurhyökkäys on odotettavissa lähiaikoina”, Airo käski muuttaa vähemmän vaaralliseksi vastoin tiedustelu-upseerien tekemiä johtopäätöksiä. Somerto ja Käkönen palasivat saman päivän iltana tarkastusmatkalta, ja Somerto käski Ketosta muuttamaan arviota siten, että kyseessä oli puna-armeijan sivustasuojauksen vahventaminen. Maavoimajaoksen päällikkö Ketonen totesi ”etten muuta yhtään mitään. Tämä on minun käsitykseni ja Paasonen on sen hyväksynyt.”. Paasonenkin ilmeisesti antoi tilanteessa Airolle periksi. Ketosen mukaan ”oli hyvin masentavaa, että tiedustelupuoli, jonka piti olla aivan teräksenkova, ruvettiin tekemään tilaustyönä sen mukaan mitä halutaan”.[1022] Mahdollisesti toimistopäällikkö Käkönen laati itse päivitetyn katsauksen.

Käsitteellisesti edellä oleva tarkoitti, että tiedustelutoimiston päätyönään muodostaman viholliskuvan sisältöön ryhdyttiin puuttumaan yksittäisten päättävissä asemissa olleiden upseereiden oman tilanteenarvostelun perusteella. Esimiehillä oli toki viime kädessä vastuu toiminnasta, mutta ongelmallisen tapauksesta teki se, että ulkoa päin

---

[1019] Nimikirja- ja kantakorttiasiakirjat: Somerto, Kaarlo (s. 23.4.1895, k. 6.12.1965). KA; Yli-Ketelä (ent. Ketonen), haastattelu (1983), s. 18–19; Heiskanen (1989), s. 272–273; Juhola, Paulaharju & Strömberg (2004), s. 34–35, 120–121.

[1020] Ev.luutn. Käkösen Stella Polaris -selvitys 17.9.1945/Paasonen, Aladár a:4494/Valpo II. KA; Valtiollisen poliisin kuulustelu 28.2.1947 Runela, Aladar/Aulio, Heikki a:4480/Valpo II. KA.

[1021] Käkönen (1970), s. 72–73.

[1022] Yli-Ketelä (ent. Ketonen), haastattelu (1983), s. 16–17; Juhola, Paulaharju & Strömberg (2004), s. 120–121.

käskettyjen johtopäätösten taustalla ei ollut ainakaan pelkästään tiedustelutietojen erilainen tulkinta, vaan ajatus siitä, millaisia seurauksia voimakkaalla ennakkovaroituksella hyökkäyksestä olisi ollut. Kantaa ei myöskään suostuttu muuttamaan, vaikka hyökkäyksen puolesta puhuvia tietoja saapui lisää päivien kuluessa. Mainittakoon myös, että ainakin tässä tapauksessa toteutui Mannerheimin jo Venäjän vuosinaan havaitsema tilanne – jota hän oli vihollistietojen esittellyyn liittyvillä järjestelyillä pyrkinyt välttämään – jossa alaiset pimittivät häneltä tietoa.

Tämä ja muutamat muut huomioimatta jääneet yritykset varoittaa tulossa olleesta suurhyökkäyksestä johtivat siihen, että tiedustelutoimiston tiedustelu-upseerien keskuudessa aiemmin vallinnut innostuneisuus omaan työhön väheni tai lakkasi. Arkityössä tyydyttiin tekemään ”tilastollisia johtopäätelmiä”. Toukokuun lopun ja kesäkuun alun vihollistilannetiedoitukset olivat lakonisia puna-armeijan toiminnan ja aikeiden arvioinnissa, jotka tulkittiin useimmiten aktiiviseksi tiedustelutoiminnaksi tai joukkojen vaihdoiksi. Useina päivinä arvioita ei esitetty lainkaan. Tämä saattoi olla myös tietoinen protesti sille, ettei hyökkäysvaroituksia suostuttu kuulemaan.[1023] Toisin sanoen, esimiesten puututtua omavaltaisesti muokkaustyöstä vastanneen jaoksen työhön ja määrättyä työn lopputuloksen muokkaustyötä tehneiden tiedustelu-upseerien keskuudessa levisi jonkinlainen voimattomuudesta johtunut välinpitämättömyys omaa työtä kohtaan. Tämän ilmiön vaikutus rajoittui vihollisen tulevan toiminnan arviointiin, sillä muilta osin päivittäisten raporttien sisältö oli linjassa aikaisemman kanssa ja uusia tietoja jaettiin aktiivisesti.

Yhtäältä voitaisiin esittää, että kyseisten tiedustelu-upseerien työskentely muuttui epäammattimaiseksi. He eivät enää tehneet työtään tilanteen kehittymisen arvioimiseksi, kuten olisi pitänyt. Toisaalta voidaan olla melko varmoja, että vaikka tiedustelu-upseerit olisivat tapahtumaa seuranneina päivinä tarjonneet uudestaan arviotaan tulossa olevasta hyökkäyksestä, olisivat esimiehet puuttuneet tilanteeseen jo kerran nähdyllä tavalla. Saapuneista ja päivien kuluessa täydentyneistä tiedoista huolimatta esimiesketju määräsi muokkaustyön lopputuloksen ohi muokkaustyötä tehneiden ammattilaisten kokonaisarvion. Vaikkei tilanne aivan niin mustavalkoinen olisi ollutkaan, näyttää siis siltä, että tiedustelutoimiston päällikkö ryhtyi jonkinlaiseksi pääanalyytikoksi, mikä vähensi kyseisiä tehtäviä varten muodostettujen toimiston jaosten roolia työskentelyssä.

Sen lisäksi, alkaako hyökkäys vai ei, tiedustelujaoston sisällä oli erilaisia käsityksiä siitä, miten vahva hyökkäys oli tulossa. Asemasodan aikaisempien vaiheiden perusteella näistä asioista todennäköisesti keskusteltiin ja argumentoitiin avoimen innostuneessa ilmapiirissä ainakin toukokuun 23. päivän tapahtumiin asti. Kysymyksessä hyökkäyksen vaarallisuudesta tiedustelupäällikkö Paasonen uskoi Neuvostoliiton pyrkivän heikomman ja suomalaisjoukkoja sitovan hyökkäyksen sijaan Suomen kysymyksen pysyvästi ratkaisevaan voimakkaaseen hyökkäykseen, minkä kannan hän välitti myös esimerkiksi Mannerheimille ainakin 10. toukokuuta ja 5. kesäkuuta[1024].

Kun on tiedossa, että Päämajan tiedustelutoimiston ja yhtymien tiedustelun välillä oli tiivis aselajitieyhteys, voidaan lähinnä pohtia, millaisia keskusteluita kenties käytiin sen jälkeen, kun tiedustelutoimistossa tehtiin kertaalleen yhtymiinkin jaettu arvio tulossa

[1023] Päämaja tiedusteluosasto Vihollistilannetiedoitukset N:o 329–336 24.-31.5.1944/Tied.1/sal./VTT-1/32. KA; Päämaja tiedusteluosasto Vihollistilannetiedoitukset N:o 337–345 1.-9.6.1944/Tied.1/sal./VTT-1/33. KA; Heiskanen (1989), s. 250; Juhola, Paulaharju & Strömberg (2004), s. 161, 164.
[1024] Heiskanen (1989), s. 250–251.

olleesta hyökkäyksestä, joka sitten peruttiin. Olihan yhtymien tiedustelutoimistoista ainakin IV armeijakunnassa[1025] Karjalan kannaksella pidetty saatujen tietojen perusteella varsin todennäköisenä, että hyökkäys oli tulossa. Osa Päämajan tiedustelutoimiston tiedustelu-upseereista joutui varmasti hankalaan asemaan keskustellessaan tilanteesta yhtymien tiedustelutoimistojen kanssa, kun joutui mahdollisesti lausumaan virallista totuutta oman todellisen käsityksensä sijasta.

Tiedustelutoimiston työskentelyrutiineissa kevät ja kesä 1944 aiheuttivat vain vähäisiä muutoksia. Kesällä 1944 jakelujaoksen päivystystä vahvennettiin yhdellä henkilöllä, jolloin aamuyöstäkin jakelujaoksessa oli jatkuvasti kolme henkilöä päivystämässä: yksi upseeri, yksi aliupseeri ja yksi konekirjoittaja. Upseerin tehtävä oli tutkia saapuneet salakirjoitussanomat. Aliupseeri toimi viestiupseerina ja vastasi siitä, että ”telexlaitteet” toimivat. Konekirjoittajan tehtävä oli kirjoittaa välitettävät sanomat puhtaaksi. Jos saapuneen viestin sisältö oli ohjeistuksen perusteella kiireellinen, piti se toimittaa vuorokauden ajasta riippumatta välittömästi päämajoitusmestari Airolle. Mikäli Airoa ei tavoitettu, piti tiedot toimittaa suoraan marsalkka Mannereheimille.[1026]

Muokkaustyötä tehneissä jaoksissa suurhyökkäys aiheutti todennäköisesti vain vähäisiä muutoksia työskentelyrutiineissa. Asemasotavaiheesta poiketen kesällä 1944 julkaistiin parin kuukauden ajan Vihollistilanne-nimistä raporttia kahdesti päivässä. Julkaisuajankohdat vaihtelivat vuorokauden sisällä tarkasteluhetken ajoittuessa kello 06.00–21.00 välille.[1027] Vihollistilanne-raportin valmistelu työllisti todennäköisesti yksinomaan muokkauksen puolustushaarajaoksia painottuen maavoimajaokseen. Raportin julkaisurytmin takia yksittäiset tiedustelu-upseerit todennäköisesti aloittivat päivän työskentelyn hieman aikaisemmin ja lopettivat sen hieman myöhemmin suhteessa asemasotavaiheen työskentelyrytmiin. Todennäköisesti ympärivuorokautiseen työskentelyyn ei missään vaiheessa siirrytty.

On todennäköistä, että kesän 1944 aikana työpäivä oli muissakin muokkaustyötä tehneissä jaoksissa pidempi kuin seesteisessä asemasodassa. Kasvoihan saapuvien tiedustelutietojen määrä hyökkäyksen alettua. Esimerkiksi maastojaoksen työ vilkastui, sillä päivittäisen raportoinnin perusteella seurattiin tarkkasti tietoja vihollisen toteuttamista teiden rakennus- ja siltojen korjaustöistä. Keskeisiä tietolähteitä olivat sotavankikuulustelut, lentotiedustelu sekä vähäisemmässä määrin mahdollisesti myös kaukopartiot.[1028]

Varsinkin maavoimajaoksessa suurhyökkäys toi selkeän muutoksen työn sisältöön suhteessa seesteiseen asemasotaan. Yhtäältä oli rintamalinjojen siirtyessä käsiteltävä tarkkaan eri lähteistä tulleita tietoja, jotta pysyttiin selvillä hyökkäävien joukkojen numeroinneista, vahvuuksista, vastuualuerajoista ja johtosuhteista. Toisaalta hyökkäyksen pysähdyttyä ja Neuvostoliiton ryhdyttyä siirtämään joukkojaan etelämmäksi oltiin alkuun varsin varovaisia sen suhteen, oliko hyökkäys todella ohi. Päivittäisen raportoinnin perusteella vasta runsaiden sekä joukkojen pois kuljetuksista että alueelle jääneiden joukkojen puolustukseen ryhmittymisestä kertoneiden tietojen perusteella uskallettiin tehdä tulkinta suurhyökkäyksen päättymisestä.[1029]

[1025] Juhola, Paulaharju & Strömberg (2004), s. 195–197.
[1026] Seppälä, haastattelu (1984), s. 5, 7.
[1027] Vihollistilanne-raportit 14.6.-29.8.1944/Tied.1/sal/T-19525/6. KA.
[1028] Kokoelma VTT-1/33 (1.6.1944-19.9.1944). KA.
[1029] Kokoelma VTT-1/33 (1.6.1944-19.9.1944). KA.

Vakiomuotoisen raportoinnin lisäksi myös tässä sodan vaiheessa jatkuivat erilaisten erillisten selvitysten laatimistyöt. Esimerkiksi kesäkuun alussa 1944 ilmavoimajaoksen Rantanen ja Strömberg laativat ja esittelivät jaostopäällikölle hänen käskystään selvityksen Neuvostoliiton ilmavoimista Karjalan kannaksen lähialueilla.[1030]

Loppukesällä 1944 käynnistyi Stella Polaris -operaatio. Ensimmäisiä keskusteluita Suomen sotilastiedustelun keskeisten toimintojen, materiaalien ja tiedusteluaineistojen siirtämisestä Ruotsiin oli käyty jo aikaisemmin, mutta valmistelut käynnistyivät vasta heinäkuussa 1944. Toiminnan painopiste oli ruotsalaisiakin kiinnostaneessa Suomen radiotiedustelukyvyssä, joten Päämajan tiedustelutoimisto liitettiin suunnitelmaan vasta elo-syyskuun vaihteessa. Syyskuun alkupuolella tiedustelutoimiston väkeä työllisti tarpeettoman arkistoaineiston tuhoaminen polttamalla, mikä oli saatava tehdyksi ennen syyskuun 23. päivä alkaneita laivakuljetusten kuormauksia länsirannikon satamissa. Tiedustelutoimistosta lähetettiin Ruotsiin todennäköisesti kymmenen henkilöä, jotka olivat kahden kanslistin lisäksi maavoima-, merivoima-, ilmavoima- ja yleisjaoksista sekä heidän arkistoaineistoaan.[1031]

Tutkimuksen aikarajauksen päättyessä syyskuun puoliväliin, operaation valmisteluiden sitoessa vain osan tiedustelutoimiston henkilöstöstä sekä aselevon Neuvostoliiton kanssa astuttua voimaan 4. syyskuuta, ei Stella Polaris -operaatiolla ollut merkittävää vaikutusta tiedustelutoimiston toimintaan. Merkittävämpi vaikutus henkilöstön vähentymisellä oli mahdollisesti pian alkamassa olleeseen Lapin sotaan, jonka tarkastelu ei sisälly tähän tutkimukseen.

5.3 Hienosäätöä viholliskuvan muodostamisessa suurhyökkäyksen aikana

Tässä alaluvussa esitetään tiivistetysti kokonaiskuva viholliskuvan muodostumisesta kevään 1944 aikana sekä kaksi keskeistä muutosta, jotka viholliskuvan muodostamisessa ja jakamisessa tapahtui kesän 1944 aikana verrattuna asemasotavaiheeseen. Tässä tutkimuksessa ei toisteta aikaisempien tutkimusten hyvin dokumentoimia yksittäisiä vihollistietoja, jotka hyökkäysvalmisteluista saatiin, vaan painopiste on tiedustelutoimiston muodostamassa ja välittämässä viholliskuvassa.

Asemasotavaiheen aikana jaettujen raporttien tuloksena Päämajan ja yhtymien operatiivisen ja tiedustelualan toimijoilla oli käytössään teoreettiset ennakkotiedot siitä, miltä puna-armeijan hyökkäysvalmistelut tulisivat näyttämään. Ei ole tiedossa, kuinka moni henkilö tästä joukosta perehtyi aineistoon huolellisesti. Jo asemasotavaiheessa havaittiin, että edes tiedustelualan henkilöstö sotatoimiyhtymissä ei lukenut kaikkea heille jaettua materiaalia. Kaikesta huolimatta ennakkovaroitus ei jäänyt antamatta, sillä Stalinin annettua suomalaisten tietämättä lopullisen hyökkäyskäskyn toukokuun 9. päivä alkoi joukoissa seuraavana päivänä radiohiljaisuus. Tiedustelupäällikkö varoitti Päämajan johtoa, että aikaisemmin vastaava toiminta oli viitannut hyökkäyksen alkamiseen, minkä perusteella Mannerheim käski yhtymien kohottaa valmiuttaan hyökkäyksen torjuntaan.[1032]

[1030] Strömberg, haastattelu (1983), s. 16.
[1031] Valtiollisen poliisin kuulustelu 23.10.1946 Käkönen, Uljas/Paasonen, Aladár a:4494/Valpo II. KA; Marttinen, haastattelu (1983), s. 13–14; Okko, haastattelu (1983), s. 10; Heiskanen (1989), s. 272–280. Tiedustelutoimiston maavoimajaoksesta lähti kaksi, merivoimajaoksesta yksi, ilmavoimajaoksesta yksi ja yleisjaoksesta kolme tiedustelu-upseeria.
[1032] Heiskanen (1989), s. 230, 241.

Viholliskuva tulossa olevasta suurhyökkäyksestä rakentuu

> *"Aikaisemmin tapahtuneitten siirtojen ja ryhmitysmuutosten vuoksi on viholliskuva tällä hetkellä vielä sekava ja päätelmien teko vihollisen mahdollisista aikeista tästä johtuen vaikeaa."*[1033]

Heiskanen sekä Juhola, Paulaharju ja Strömberg ovat tutkimuksissaan selvittäneet seikkaperäisesti, millaisia suurhyökkäyksen valmisteluihin liittyviä asioita suomalaiset havaitsivat tammikuusta 1944 alkaen. Samalla, kun tiedot vihjasivat saksalaisten teoretisoimalla tavalla kevään kuluessa tulossa olleen hyökkäyksen suuntaan, saatiin myös tietoja, jotka kertoivat vastakkaista. Kevättalvella Aunuksesta havaittiin siirrettävän muutamia yhtymiä Sallan suunnalle, missä puna-armeijalla olikin myöhemmin peruttu aikomus hyökätä saksalaisia vastaan. Karjalan kannaksen suunnalla havaittiin viitteitä hyökkäysvalmisteluista, kuten liikennettä kohti etulinjaa ja taisteluhautojen kaivamista suomalaisten asemia kohti, mutta samanaikaisesti vankikuulustelutiedot kertoivat sekä hyökkäysvalmisteluista että puna-armeijan puolustuksen vahventamisesta mahdollisen suomalaisten tai saksalaisten hyökkäyksen vuoksi. Saksalaisilta saadut tiedot kumosivat osan suomalaisten hankkimista hyökkäyksestä kertoneista vankikuulustelutiedoista. Tieto liittoutuneiden maihinnoususta Ranskaan 6. kesäkuuta saatiin pian sen alkamisen jälkeen, minkä seurauksena osalla tiedustelun avaintehtävissä palvelleista ajatukset palasivat käsitykseen, että Neuvostoliitto käynnistäisi hyökkäyksen Saksaa, ei Suomea vastaan.[1034]

Vuoden 1944 alkupuoliskon aikana, helmi-maaliskuulta alkaen, Karjalan kannaksella tehdyistä hyökkäysvalmisteluista saatiin huomattava määrä tietoja yhtymäjohtoisella tiedonhankinnalla. Kaukotähystys, ääni- ja valomittaus, rintamasuunnan oma lentotiedustelu sekä loikkari- ja sotavankikuulustelut antoivat asiasta erilaisia viitteitä. Päämajan ja Ilmavoimien radiopataljoonat havaitsivat joitakin lentojoukkojen siirtoja Leningradin alueelle sekä ilmavoimien ja panssarijoukkojen yhteisharjoittelua. Lentorykmentti 4:n tiedustelulennot Karjalan kannakselle käynnistyivät vasta toukokuun lopulla, mutta nekin täydensivät kuvaa käynnissä olleista poikkeuksellisista valmisteluista. Vielä muutama päivä ennen hyökkäystä Ruotsista mahdollisesti saatiin varoitussoitto tulossa olleesta hyökkäyksestä.[1035] Vaikka kaikki yhtymien tykistöosastojen selvitysvastuulla olleet tiedot eivät niiden olemassaolosta huolimatta todennäköisesti ehtineet tiedustelun käyttöön ja radiotiedustelun kyky tuottaa tietoa toukokuussa alkaneen radiohiljaisuuden jälkeen oli vähäinen, oli tietoja käytössä riittävästi. Radiohiljaisuuden alkamista ei mainittu vihollistilannetiedoituksissa eikä se näkynyt niiden sisällössä, sillä tietoja saatii useista eri lähteistä.

[1033] Päämaja tiedusteluosasto Tied.pvk. No 6400 Katsaus vihollistilanteen kehitykseen No 10 11.5.-25.5.1944 (VTK 10)/Tied.1/sal./T-8480/5. KA.

[1034] Päämaja tiedusteluosasto Tied.pvk. No 4300 Vihollistilannetiedoitus N:o 279 4.4.1944/Tied.1/sal./VTT-1/32. KA; Heiskanen (1989), s. 234–249; Juhola, Paulaharju & Strömberg (2004), s. 63, 94–97, 102–105, 107–110, 118, 127–131, 133, 138, 140–143, 146–148, 155–164, 166, 169.

[1035] Heiskanen (1989), s. 234–249; Juhola, Paulaharju & Strömberg (2004), s. 63, 94–97, 102–105, 107–110, 118, 127–131, 133, 138, 140–143, 146–148, 155–164, 166, 169.

Vuonna 1944 raportoidut arviot tulossa olleesta hyökkäyksestä		
PVM	**Raportti**	**Sisältö**
17.2.	VTT	”Eri suunnilla jatkuvasti esiintyvät puheet yleishyökkäyksen pikaisesta alkamisesta ovat ilmeisesti tarkoitetut vain joukkojen mielialan muokkaamiseksi. Myös tiedustelu- ja vanginsieppaustoiminnassaan vihollinen näyttää nykyisin ottavan entistä enemmän huomioon oman tulevan hyökkäyksensä mahdollisuuden. Joukkojen vähyys on kuitenkin yhä ratkaisevasti rajoittava tekijä. Karjalan kannaksen vilkas liikenne liittyy kaikesta päättäen väkivaltaisiin tiedusteluyrityksiin, joiden ammuskulutus jo edellyttää huomattavia kuljetuksia.”
28.3. 29.3.	VTT VTT	”Erään saksalaisilta saadun epämääräisen tarkistamattoman tiedon mukaan suunnittelisi vih. huhtikuun alussa hyökkäystä Kannaksella n. 20 div:n, 6 tyk.yhtymän ja 6 ps.prik:n voimin.” ”Kysymyksessä ovat tälläkin kertaa [kuten 1943] ilmeisesti tahallisesti harhauttamistarkoituksessa levitetyt tiedot, joilla pyritään peittämään miehityksen heikkoutta ja sitomaan suomalaisia helpoimmin puolustettaville suunnille, erikoisesti Kannakselle.”
26.4.	VTT	”Erään Narvan suunnalla saadun ups.sv:n kertoman mukaan olisi kenr.luutn. Maritsko (arm.kenr. Meretskov?) saanut tehtäväkseen koota ps.ak:n Suomen rintamaa varten. Huhupuheitten mukaan pitäisi Suomi nyt kertakaikkiaan nujertaa (!)”
14.5.	VTT	[Karjalan kannaksella] ”Uusien taisteluhautatöiden suuntaaminen etulinjaamme kohti saattaa viitata aktiivisen toiminnan valmisteluihin.”
19.5.	VTT	[Karjalan kannaksella] ”Uusien tst.hautojen rakentaminen voi merkitä entisen varustusverkon täydentämistä ja syventämistä sekä sen ohessa tapahtunutta etumaaston haltuunottoa; tähän viittaa myöskin sv.tieto 16.5.1944. Koska vihollinen ei ole ainakaan toistaiseksi rakentanut esteitä mainittuihin kohtiin, saattaisi uusien tst.hautojen rakentaminen varsinkin tärkeimpien teiden (päärata, Valkeasaaren ja Vaskisavotan tie) suunnilla merkitä myös hyökkäyksen lähtöasemien valmistamista.”
23.5.	VTT	[Karjalan kannaksella] ”Tiedustelunsa perusteella vih. voisi katsoa olevan aihetta puolustuksensa vahvistamiseen. Mahdollisia ovat kuitenkin myös vih:n omat hyökkäysaikeet, joihin viittaavat mm. asemien eteenpäin työntäminen ja eräät tiedustelutehtävät.”
25.5.	VTK	”Ainoastaan Kannaksella on viitteitä offensiiviaikeista. Tällöin on erikoisesti huomattava offensiiviset kenttävarustustyöt sekä varsin todennäköinen lisävoimien siirto (1 div.). Ottaen kuitenkin huomioon ne tiedot, jotka vihollinen on saanut omasta toiminnastamme (mm. saksalaisten joukkojen kuljetukset Kannakselle!) sekä Kannakselta Pietaria vastaan suoritettavan hyökkäyksen mahdollisuuden ja sen vaarallisuuden kokonaistilanteelle, tuntuisi Kannaksen puolustuksen vahvistaminen mahdolliselta.”
26.5.	VTT	”Vih:n ilmatoiminta näyttää vilkastuvan Kannaksella, missä 24.-25.5. on ensi kertaa todettu Itäm.Laivaston ilmavoimien maatst.- ja tied.koneita. Tämä yhdessä muiden havaintojen kanssa viittaisi vih:n hyökkäysaikeisiin”
29.5.	Erillisraportti	[Vihollisen todennäköisimmät mahdollisuudet]: ”1) suurhyökkäys Suomea vastaan, painopiste Karjalan kannaksella, 2) Kannaksen puolustuksen huomattava vahventaminen sekä 3) 23.A:n hyvin säilyneitten joukkojen vaihto kuluneisiin”
31.5.	VTT	”Kannaksella ps.joukkojen ja ilmavoimien yhteisharjoituksia, jotka muistuttavat harjoituksia ennen Pietarin rintaman suurhyökkäystä.”
6.6.	VTT	”Tavanmukaista tst.toimintaa. Länsivaltojen maihinnousuoperaation alettua on mahdollisesti odotettavissa lisääntyvää vihollisen toimintaa myös Suomen rintamalla.”

Taulukko 11. Päämajan tiedustelutoimiston kevään 1944 raportoinnista välittyneet arviot tulossa olleesta hyökkäyksestä. Taulukon tekstit ovat alkuperäisten raporttien mukaiset.[1036]

[1036] Päämaja tiedusteluosasto Tied.pvk. No 2100 Vihollistilannetiedoitus N:o 232 17.2.1944/Tied.1/sal./VTT-1/32. KA; Päämaja tiedusteluosasto Tied.pvk. No 4030 Vihollistilannetiedoitus N:o 272 28.3.1944/Tied.1/sal./VTT-1/32. KA; Päämaja tiedusteluosasto Tied.pvk. No 4070 Vihollistilannetiedoitus N:o 273 29.3.1944/Tied.1/sal./VTT-1/32. KA; Päämaja tiedusteluosasto Tied.pvk. No 5170 Vihollistilannetiedoitus N:o 301 26.4.1944/Tied.1/sal./VTT-1/32. KA; Päämaja tiedusteluosasto Tied.pvk. No 5870 Vihollistilannetiedoitus N:o 319 14.5.1944/Tied.1/sal./VTT-1/32. KA; Päämaja tiedusteluosasto Tied.pvk. No 6100 Vihollistilannetiedoitus N:o 324 19.5.1944/Tied.1/sal./VTT-1/32. KA; Päämaja tiedusteluosasto Tied.pvk. No 6240 Vihollistilannetiedoitus N:o 328 23.5.1944/Tied.1/sal./VTT-1/32. KA; Päämaja tiedusteluosasto Tied.pvk. No 6400 Katsaus vihollistilanteen kehitykseen No 10 11.5.-25.5.1944 (VTK 10)/Tied.1/sal./T-8480/5. KA; Päämaja tiedusteluosasto Tied.pvk. No 6390 Vihollistilannetiedoitus N:o 331 26.5.1944/Tied.1/sal./VTT-1/32. KA; Päämaja Tiedusteluosasto Tied.pvk. No 8558 Karjalan kannaksen vihollistilanteen arviointia 29.5.1944 29.5.1944/Tied.1/Ma/sal./T-8480/5. KA; Päämaja tiedusteluosasto Tied.pvk. No 6630 Vihollistilannetiedoitus N:o 336 31.5.1944/Tied.1/sal./VTT-1/32. KA; Päämaja tiedusteluosasto Tied.pvk. No 6880 Vihollistilannetiedoitus N:o 342 6.6.1944 (VTT 342)/Tied.1/sal./VTT-1/33. KA.

Aikaisemmassa tutkimuksessa on ansiokkaasti arvioitu, millaisia tietoja tiedustelu hankki kevään 1944 aikana. Sen sijaan vähemmälle huomiolle on jäänyt selkeän kokonaisesitys siitä, miten viholliskuvaa jaettiin raportoinnin avulla tiedustelun ulkopuolelle. Luvussa 5.2 kuvattu toukokuun 23. päivän vihollistilannetiedoituksen hyökkäysuhkan käsketty laimentaminen olisi helppo mieltää kriittiseksi tapahtumaksi suurhyökkäyksen alla, mutta taulukossa 11 esitettävällä tavalla Päämajan tiedustelutoimiston raporteissa hyökkäyksen mahdollisuus esiintyi kevään aikana useasti. Taulukoidut ilmaisut kuvaavat myös sitä, miten käsitys hyökkäysuhasta vahvistui kevään aikana. Toukokuun 23. päivän katsauksen laimentamisen merkitys tässä kokonaisuudessa oli se, että tiedustelutoimistossa muodostunut kuva lähitulevaisuudessa kohtalaisen suurella varmuudella tulossa olleesta hyökkäyksestä ei välittynyt halutulla tavalla Päämajan ja yhtymien operatiivisten toimijoiden käyttöön. Esimiesten puututtua tiedustelutoimiston tiedustelu-upseerien työskentelyyn hyökkäysuhkaa ei kesäkuun katsauksissa painotettu.

Toukokuun 29. päivä julkaistiin erillinen arvio Karjalan kannaksen suunnalta. Siinä todettiin, että vaikka vihollisen aikeita ”ei tietojen hataruuden takia toistaiseksi voi varmasti päätellä” ovat todennäköisimmät mahdollisuudet: ”1) suurhyökkäys Suomea vastaan, painopiste Karjalan kannaksella, 2) Kannaksen puolustuksen huomattava vahventaminen sekä 3) 23.A:n hyvin säilyneitten joukkojen vaihto kuluneisiin”. Hyökkäyksen alkamisen arvioitiin lykkääntyvän heinäkuulle. Sen, mikä vaihtoehto tulisi toteutumaan lähitulevaisuudessa, todettiin selviävän, kun Karjalan kannakselle keskitettyjen joukkojen määrä selviäisi. Raportti jaettiin ainoastaan tiedustelun sisällä, operatiiviselle osastolle, kenraali Erfurthille sekä kannakselle ryhmittyneille III ja IV armeijakunnalle.[1037] Mahdollisesti juuri tämän raportin perusteella syntyi käsitys hyökkäyksen ajoittumisesta heinäkuulle.

Juhola, Paulaharju ja Strömberg esittävät, että Käkönen mahdollisesti laati arvion tiedustelutoimiston siitä tietämättä. Näkemys perustuu ainakin siihen, että täysin poikkeuksellisesti asiakirjan varmensi allekirjoituksellaan Käkösen lisäksi operatiivisen osaston luutnantti Pentti Arajuuri.[1038] Näkemys Käkösen itsenäisestä työskentelystä vaikuttaa uskottavalta, koska toukokuun 23. päivän tilannearvioon liittyneiden tapahtumien seurauksena tiedustelutoimiston ilmapiiri ei todennäköisesti ollut paras mahdollinen.

Juhola, Paulaharju ja Strömberg kertovat tuntemattomaan lähteeseen perustuen, että Käkönen laati vielä 4. kesäkuuta yhdessä IV armeijakunnan tiedustelutoimiston päällikön, majuri Antero Aakkulan kanssa arvion, jossa Karjalan kannakselle saapuneet uudet joukot arvioitiin jälleen puna-armeijan puolustuksen vahventamiseksi. Aakkula kuitenkin toteaa muistelmissaan, että IV armeijakunta raportoi touko-kesäkuussa Päämajaan runsaasti hyökkäyksestä kertoneita tietoja eikä suurhyökkäys voinut tulla yllätyksenä,[1039] joten todennäköisesti hän ei osallistunut puolustuksellisuutta korostaneen arvion laadintaan. Mikäli tällainen raportti kuitenkin laadittiin Marsalkan syntymäpäivänä, oli sen sisältö linjassa aikaisemmin valitun periaatteen kanssa olla huolestuttamatta kenttäarmeijaa.

[1037] Päämaja Tiedusteluosasto Tied.pvk. No 8558 Karjalan kannaksen vihollistilanteen arviointia 29.5.1944 29.5.1944/Tied.1/Ma/sal./T-8480/5. KA.

[1038] Päämaja Tiedusteluosasto Tied.pvk. No 8558 Karjalan kannaksen vihollistilanteen arviointia 29.5.1944 29.5.1944/Tied.1/Ma/sal./T-8480/5. KA; Juhola, Paulaharju & Strömberg (2004), s. 143–145.

[1039] Aakkula, Antero: *Asetakista toiseen* (toim. Tepa Härönoja).WS Bookwell Oy. Juva. 2002, s. 12–13; Juhola, Paulaharju & Strömberg (2004), s. 161.

Touko-kesäkuun vaihteessa oli ajauduttu tilanteeseen, jossa Päämajan tiedustelu esitteli saamansa ohjauksen mukaisesti joko vain arvioita puna-armeijan toiminnan defensiivisyydestä tai parhaimmillaankin epämääräisesti useampia eri vaihtoehtoja. Ylhäältä käskettyä totuutta kaiutettiin armeijakuntien ja divisioonien tilanteenarvosteluissa. Päämajan ja yhtymien operatiivisella alalla kannat alkoivat kääntyä hyökkäyksen mahdollisuuden puolelle muutamia päiviä ennen sen alkamista.[1040]

Paasonen yritti viimeiset kaksi viikkoa ennen suurhyökkäystä vakuuttaa esimerkiksi Päämajan johtoa, puolustusministeriä ja Karjalan kannaksen yhtymien komentajia tulossa olevasta hyökkäyksestä, mutta hänen viestiään ei kuultu. Edellä olevan perusteella on siis selvää, että aikaisemmissa tutkimuksissa esitetyllä tavalla Päämajan tiedustelutoimiston muodostama viholliskuva viittasi vahvasti siihen, että Neuvostoliiton hyökkäys oli tulossa ja siitä myös kerrottiin Päämajan operatiiviselle johdolle.[1041]

Puna-armeijan eduksi on todettava, että hyökkäys valmisteltiin siten, ettei Päämajan tiedustelun työ ollut liian helppoa. Joukkojen keskittäminen tehtiin järjestyksessä 1) materiaali, 2) panssarit ja tykistö ja 3) joukot. Tykistön tarkistusammunnat toteutettiin jo toukokuussa, mutta asemaan ajo tapahtui osalla joukoista aivan hyökkäyksen alla. Osan hyökkäävistä divisioonista taisteluosat saapuivat alueelle juuri ennen hyökkäystä. Osin näistä syistä esimerkiksi kesäkuun 10. päivä Päämajan tiedustelun käsitys puna-armeijan vahvuudesta Karjalan kannaksella oli alle 10 divisioonaa, kun se oli todellisuudessa 24. Aunuksen ja Maaselän kannaksilla tiedustelun käsitys hyökkäykseen valmistautuneista puna-armeijan joukoista oli noin 75 prosenttia alueella todellisuudessa toimineista joukoista.[1042]

Eroa lukujen välillä selittänee merkittävimmin puna-armeijan joukkojen keskittämisjärjestys, jonka vuoksi suomalaiset eivät edes voineet havaita kaikkia taistelevia joukkoja kuin vasta aivan hyökkäyksen alla. Oikeansuuntaista päättelyä oli tehty tukevien joukkojen toiminnasta. Osa selitystä lienee myös se, että vaikka tiedustelu oli osannut varoittaa tulossa olevasta hyökkäyksestä, ei suorituskyky ollut kaikilta osin riittävä havaitsemaan Leningradin alueelle tuotuja joukkoja. Ainakin jälkiviisaana voidaan arvioida, että tehokkaammalla lento-, kaukopartio- ja asiamiestiedustelulla olisi todennäköisesti ollut mahdollista saada perusteellisempi selvyys Karjalan kannaksen suunnalle keskitetyistä joukoista.

Kaikesta edellä olevasta huolimatta esimerkiksi Mannerheimin käyttäytyminen 8. kesäkuuta antoi ymmärtää, ettei tulossa olevan hyökkäyksen ajateltu alkavan kovinkaan pian. Osasyynä oli se, että ylimmässä johdossa esimerkiksi päämajoitusmestarin ja tiedustelupäällikön välillä käsitys vallitsevasta tilanteesta ja sen kehittymisestä oli erilainen, vaikka molemmilla oli käytössään samat tiedot. Ilmiöön vaikutti todennäköisesti osaltaan se, että ainakaan jatkosodan lopulla Airo ei luottanut tiedustelun toimintaan.[1043] Käkösen edellä muotoilemalla tavalla tiedustelu oli esittänyt vallitsevan viholliskuvan operaatikoille, joiden tehtävä oli ratkaista, miten tietojen johdosta toimitiin. Operatiivisen ja tiedustelualan keskeinen ero oli, että tiedustelun työn loppuessa viholliskuvan välittämiseen operaatikoille oli näiden tehtävä pohtia, aiheuttivatko tiedot

[1040] Juhola, Paulaharju & Strömberg (2004), s. 146, 164–165.
[1041] Paasonen (1974), s. 141–145; Juhola, Paulaharju & Strömberg (2004), s. 18, 161–162.
[1042] Heiskanen (1989), s. 255–256, 260; Juhola, Paulaharju & Strömberg (2004), s. 119.
[1043] Juhola, Paulaharju & Strömberg (2004), s. 23–24, 30–31.

tarpeita käskeä muutoksia esimerkiksi joukkojen ryhmitykseen, tehtäviin tai yhteiskunnallisesti merkittäviin maatalouslomiin[1044].

Suurhyökkäyksen alettua viholliskuvan muodostaminen ja jakaminen tapahtui pääasiassa asemasodan aikana kehitettyjen rutiinien mukaisesti. Poikkeus tähän olivat seuraavassa alaluvussa käsiteltävät muutokset raportoinnissa. Mainittakoon kuitenkin, että suurhyökkäyksen alettuakin päivittäiset vihollistilannetiedoitukset olivat ensipäivät varsin vaisuja todeten vain, että ”hyökkäys jatkuu”. Vihollistilannekatsauksessa 10. kesäkuuta puhuttiin yleishyökkäyksestä, jonka todettiin Länsi-Kannaksella alkaneen ”ylivoimaisin voimin”, joskin tällä vaikuttaisi viitatun paikallistason ylivoimaan. Vakiomuotoisessa raportoinnissa sana suurhyökkäys mainittiin ensimmäisen kerran 19. kesäkuuta ensimmäisessä hyökkäyksen alettua julkaistussa VTK:ssa, joka käsitteli tapahtumien vuoksi vain viikon mittaista jaksoa. Päivittäisessä vihollistilannetiedoituksessa sana suurhyökkäys esiintyi ensimmäisen kerran heinäkuun 4. päivä, kun radiotiedustelutietojen perusteella osattiin odottaa kaukotoimintailmavoimien tukemaa hyökkäystä Vakkila-Ihantala-suunnalla. Käynnistyneestä suurhyökkäyksestä olivat kertoneet 10. kesäkuuta tienoilla kuulustellut lentäjäsotavangit ja tieto oli Päämajan tiedustelutoimiston tiedossa, mutta mahdollisesti ilmaus ei päätynyt raportteihin, koska joukkoja ei haluttu hermostuttaa.[1045]

Raportoinnin tiivistämistä kesällä 1944

> *”Välitöntä vuoden 1940 rajalle pääsyn hyväksikäyttöä hyökkäyksen jatkamiseksi on nykyisellään pidettävä epätodennäköisenä, mutta yleistilanteen ja rauhanneuvotteluiden kehityksestä riippuen mahdollisena.”*[1046]
>
> - Karjalan kannaksen vihollistilanteen arviointia 15.9.1944

Lähestynyt suurhyökkäys ei aiheuttanut muutoksia Päämajan tiedustelutoimiston vakiomuotoiseen raportointiin keväällä 1944. Sen sijaan hyökkäyksen alettua kesän aikana asemasotavaiheen aikana muodostuneeseen rutiinin tehtiin kaksi muutosta. Muutokset liittyivät Päämajan sisäiseen viholliskuvan välittämiseen sekä laajemmin jaettuun kaksiviikkoiskatsauksen.

VTT:n lisäksi kesä-elokuussa 1944 julkaistiin keskimäärin kahdesti päivässä Vihollistilanne-nimistä (VT) raporttia. Useimmiten aamulla kello 09.00 ja illalla kello 18.00 julkaistun raportin jakelu oli alle kymmenen kappaletta Päämajan operatiiviselle johdolle ja tiedustelun sisällä. Raportissa käsiteltiin VTT:ta suppeammin rintamatilanteen pääkohdat mukaan lukien meri- ja ilmatilanne. Edellisestä poiketen VT:ssa oli usein viimeisenä otsikkona ”Vihollisen aikeet”, jonka alla esitettiin lyhyesti arvio vihollisen lähiajan toiminnasta eri rintamasuunnilla. Ilmaisutavaltaan VT oli VTT:ta toteavampi ja keskittyi siihen, mitä taisteluissa oli tapahtunut, vaikka paikoitellen siitäkin kävi ilmi,

---

[1044] Juhola, Paulaharju & Strömberg (2004), s. 39, 108.
[1045] Päämaja tiedusteluosasto Tied.pvk. No 7140 Katsaus vihollistilanteen kehitykseen No 11 26.5.-10.6.1944 (VTK 11)/Tied.1/sal./T-8480/5. KA; Päämaja tiedusteluosasto Tied.pvk. No 7650 Katsaus vihollistilanteen kehitykseen No 12 11.6.-19.6.1944 (VTK 11)/sal./T-8480/5. KA; Päämaja tiedusteluosasto Tied.pvk. N:o 8660 Vihollistilannetiedoitus N:o 370 4.7.1944/sal./VTT-1/33. KA; Päämaja tiedusteluosasto Tied.pvk. N:o 8740 Vihollistilannetiedoitus N:o 371 5.7.1944/sal./VTT-1/33. KA; Strömberg, haastattelu (1983), s. 17.
[1046] Päämaja Tied.1 Tied.pvk. n:o 2959 Karjalan kannaksen vihollistilanteen arviointia 15.9.1944 16.9.1944/Ma/sal./T-8480/5. KA.

mistä lähteistä jokin tieto on saatu.[1047] Selvästikin Neuvostoliiton suurhyökkäys asetti tiedustelulle vaatimuksen raportoida kirjallisesti operatiiviselle johdolle kahdesti päivässä aiemman yhden kerran sijaan.

Asemasotavaiheessa kahden viikon välein julkaistun vihollistilannekatsauksen sisältö oli jaoteltu Suomea vastassa olevien vihollisjoukkojen ryhmitykseen ja arvioon vihollisen tulevasta toiminnasta, minkä lisäksi muita kohtia uusien tietojen sen mahdollistaessa olivat vihollisen aseistus, organisaatio, huolto, mieliala ja täydennykset. Kesällä 1944 katsausten ensimmäiseksi osioksi ilmestyi kohta taistelutoiminta. Myös Saksan ja Neuvostoliiton välisen rintaman Leningradin ja Baltian suuntien tarkastelu nousi käsiteltävien aiheiden joukkoon. Erikseen raportoitiin myös maastotietoja, jotka kertoivat aluksi esimerkiksi hyökkääjän teiden rakentamisista ja ponttonisilloista sekä myöhemmin kesällä puolustukseen ryhmittyneen vihollisen linnoitustoiminnasta. Rintamatilanteen muuttuessa edeltäviä vuosia nopeammin kokonaiskuvaa eri rintamanosilta pyrittiin välittämään esimerkiksi taulukoimalla siellä olevia ja pois kuljetettuja joukkoja sekä niiden vahvuuksia, vaikka tiedot olivatkin osin epävarmoja.[1048]

Asemasotavaiheessa katsauksen kirjoitustavasta kävi useimmiten ilmi, oliko jokin tieto hankittu esimerkiksi radio-, lento- tai asiamiestiedustelulla. Kesällä 1944 näitä mainintoja oli vain satunnaisesti. Yksi syy tälle on mahdollisesti se, että raportoitavia asioita oli niin paljon, että ilmaisun yksinkertaistamiseksi asiat esitettiin toteavasti. Toinen mahdollinen selitys on operaatioturvallisuus, sillä kesäkuussa 1944 katsaukseen ilmestyi ylimääräinen merkintä ”Valvottava, ettei missään tapauksessa joudu vihollisen käsiin”. Käytännössä ainakin IV armeijakunnassa tämä tarkoitti loppukesällä sitä, että esikunta lähetti alaisiinsa divisiooniin yhden kappaleen VTK:ta kiertämään, minkä jälkeen se oli palautettava esikuntaan.[1049]

Epäilemättä kesällä 1944 tärkeää oli, että tulevan arvioinnissa pystyttiin esimerkiksi jo heinäkuussa ennakoimaan, ettei hyökkäys Karjalan kannaksella tule jatkumaan. Päättely tilanteen kehittymisestä Suomen suunnalla perustui osittain laajemman kokonaiskuvan arviointiin. Kun tunnistettiin, että Leningradin ja Karjalan alueen joukot olivat sitoutuneet taisteluun Suomea vastaan ja oli viitteitä Saksaa vastaan käynnistymässä olevasta operaatiosta, uskallettiin jo heinäkuun alussa esittää arvio, että Neuvostoliitto ei pysty irrottamaan esimerkiksi Baltian rintamalta lisäjoukkoja Suomen suuntaan. Heiskasen mukaan vihollistilannekatsauksen laatimisväli tiivistettiin kesällä 1944 10 päivään, mutta tarkalleen ottaen se oli kesä-heinäkuussa kolmessa perättäisessä katsauksessa vain viikon ja niitä seuranneissa kahdessa katsauksessa 10 päivää.[1050]

Ainakaan merkittävää määrää viholliskuvaa käsitellyttä erillisraportointia kesällä 1944 ei näytä toteutetun. Todennäköisesti aktiivinen taistelutoiminta riitti täyttämään tiedustelu-upseereiden työpäivän. Mainittakoon kuitenkin, että syyskuussa arvioitiin, tapahtuisiko puna-armeijan siirtyminen vuoden 1940 rajoille sovitulla tavalla ja mitkä joukot sen toteuttaisivat. Aselevon jälkeen tiedustelun tiedonhankinta oli vaikeutunut

---

[1047] Vihollistilanne-raportit 14.6.-29.8.1944/Tied.1/sal/T-19525/6. KA. Osassa raporteista on tekstissä mainitun jakelun sijaan vain merkintä VT, jolla todennäköisesti viitattiin vakiomuotoiseen suppeean jakeluun operatiivisen alan ja tiedustelun sisällä.

[1048] Päämaja tiedusteluosasto Katsaus vihollistilanteen kehitykseen 11.5.1944 VTK 10 (Tied.pvk. 6400) - 26.8.1944 VTK 18 (Tied.pvk. 1970)/sal/T-8480/5. KA.

[1049] Päämaja tiedusteluosasto Katsaus vihollistilanteen kehitykseen 11.5.1944-26.8.1944/sal/T-8480/5. KA; IV armeijakunnan esikunta operatiivinen osasto No 983 14.8.1944/II/202 sal./T-8480/5. KA.

[1050] Päämaja tiedusteluosasto Katsaus vihollistilanteen kehitykseen 11.5.1944 VTK 10 (Tied.pvk. 6400) - 26.8.1944 VTK 18 (Tied.pvk. 1970)/sal/T-8480/5. KA; Heiskanen (1989), s. 156.

ja osa tiedoista oli vanhoja, mutta silti Karjalan kannaksella arvioitiin olevan puna-armeijan joukkoja kaikkiaan noin 110 000–130 000 miestä. Määrä oli suuri, mutta koska kannaksella toimineet ilmavoimat sekä suuri määrä tykistö- ja panssarivaunujoukkoja oli jo kuljetettu pois, ei uutta hyökkäystä pidetty todennäköisenä. Puna-armeijan arvioitiin kykenevän keskittämään halutessaan joukkoja takaisin kannakselle 5–10 päivässä ja ilmavoimaa vieläkin nopeammin. Karjalan kannaksella olleiden joukkojen arvioitiin siirtyvän vuoden 1940 rajalle rauhanomaisesti. Sekin vaihtoehto esitettiin, että halutessaan puna-armeija kykenisi hyökkäämään rajalta välillä Suomenlahti-Enso viiden armeijakunnan voimin, mikäli se yleistilanteen valossa katsottaisiin tarpeelliseksi. Paria päivää ennen näitä arvioita oli rintamajoukoille lähetetty viitteeksi tiedot puna-armeijan ryhmityksestä ennen jatkosodan syttymistä.[1051]

[1051] Päämaja Tied.1 Tied.pvk. n:o 2814 13.9.1944 16.9.1944/Ma/sal./T-8480/5. KA; Päämaja Tied.1 Tied.pvk. n:o 2959 Karjalan kannaksen vihollistilanteen arviointia 15.9.1944 16.9.1944/Ma/sal./T-8480/5. KA.

6

PÄÄTÖKSENTEKIJÖIDEN TARPEISTA KEHITTYVÄ SOTILAS-TIEDUSTELU

Tutkimuksen päätutkimuskysymys on, ”miten Päämajan viholliskuva muodostettiin Päämajan tiedustelutoimistossa syksyjen 1939 ja 1944 välillä”? Siihen vastataan alatutkimuskysymysten avulla selvittämällä, millaisista tiedoista viholliskuva rakennettiin, miten viholliskuvan muodostamisesta vastannut Päämajan tiedustelutoimisto työskenteli sekä miten viholliskuva esitettiin ja jaettiin sen tarvitsijoille.

Ennen tutkimuskysymyksiin esitettäviä vastauksia on syytä tuoda esiin tutkimuksen pääkysymykseen liittyvä käsitteellinen havainto. Tutkimuksen keskiössä ollut viholliskuvan käsite laajeni sisällöllisesti vuosina 1939–1944. Vaikka esimerkiksi vihollisen taloudellinen potentiaali oli mainittu vuoden 1939 tiedusteluoppaassa yhdeksi tiedustelun mielenkiinnon kohteeksi, keskittyi Päämajan tiedustelutoimiston muodostama viholliskuva sisällöllisesti lähes yksinomaan Suomen ja Neuvostoliiton väliseen rintamatilanteeseen syksystä 1939 jatkosodan asemasotavaiheen alkuun asti.

Todennäköisesti edellä oleva johtui siitä, että 1) ennen talvisotaa pyrittiin selvittämään, onko Suomi tosiasiallisesti joutumassa Neuvostoliiton hyökkäyksen kohteeksi, 2) suhteellisen lyhyeksi jääneen talvisodan aikana pyrittiin rajallisin resurssein pysymään tilanteen tasalla sodan etenemisestä, 3) välirauhan aikana siirryttiin Neuvostoliiton uuden hyökkäyksen uhkan alta valmistautumaan hyökkäyssotaan Saksan rinnalla ja 4) jatkosodan hyökkäysvaiheen ajateltiin olevan jälleen ajallisesti suhteellisen lyhyen, sillä pitihän saksalaisten vallata Leningrad ja Moskova ja nujertaa Neuvostoliitto. Vasta suursodan pitkittyessä hahmottui käytännössä sen osapuolten sotapotentiaaleihin kohdistuvan tiedustelun merkitys, jotta pystyttäisiin arvioimaan, miten sodassa tulee käymään. Toisin sanoen taktisen ja operatiivisen tason rinnalla strategisen tason tiedustelu sai suuremman merkityksen, kuin sillä oli ollut aikaisemmissa vaiheissa.

Kun viholliskuva laajeni käsittämään rintamatilanteen lisäksi myös sotapotentiaalin, oli tällä suora vaikutus myös siihen, miten ja mistä tietoja pyrittiin hankkimaan, miten Päämajan tiedustelutoimiston työskentely organisoitiin sekä miten viholliskuvaa muodostettiin ja jaettiin päättäjille eri tasoilla.

Aikaisemmassa tutkimuksessa on jäänyt vähälle huomiolle se, että tiedustelujaostossa ryhdyttiin tiedustelemaan kanssasotija Saksaa huomattavan aikaisessa vaiheessa jatkosotaa. Epäilykset Saksan menestymisestä heräsivät vuoden 1941 lopulla, jonka jälkeen ryhdyttiin kiinnittämään tarkempaa huomiota heidän toimintaansa sekä operatiivisella tasolla Suomessa että suursodan sotapotentiaalin viitekehyksessä. Vuoden 1942 aikana käynnistynyt tiedustelu mahdollisti kokonaisarvion laatimisen suursodan kulusta vuoden 1942 lopulla. Vuonna 1943 saksalaiset olivat esimerkiksi Virossa suomalaisten asiamiestiedustelun kohteena. Pääosan jatkosodasta saksalaisten tiedustelu tapahtui yhteistyössä tiedustelujaoston ulkomaaosaston ja tiedusteluosaston tiedustelutoimiston kesken. Päävastuu viholliskuvan muodostamisessa Saksasta siirtyi tiedustelu-

toimistolle vuoden 1944 aikana ensin alkuvuodesta sotapotentiaalitasolla ja kesällä operatiivisella tasolla.

6.1 Tiedonhankintaa laajalla rintamalla

Huolimatta jatkosodan lopulla tapahtuneesta tiedustelun asiakirjojen hävittämisestä on arkistoissa edelleen niin valtava määrä eri tiedustelujoukkojen ja -lajien tuottamia tietoja, että niiden keskinäisistä suhteista laadullisen tutkimuksen keinoin esitettävät johtopäätökset edellyttävät asioiden voimakasta tiivistämistä ja pelkistämistä. Vuosina 1939–1944 vuorotelleet sodan ja rauhan sekä hyökkäys- ja puolustussodankäynnin vaiheet vaikuttivat siihen, millainen merkitys Päämajan viholliskuvaan tietoja tuottaneilla eri toimijoilla oli. Oma merkityksensä oli myös sillä, että asemasotavaiheessa viholliskuva laajeni käsittämään operatiivisen rintamatilanteen lisäksi jo sotia edeltäneessä ajattelussa esillä olleen vihollisen sotapotentiaalin. Eri tiedustelulajeilla oli omat heikkoutensa ja vahvuutensa esimerkiksi maasto-, vuodenaika-, tilanne- ja kalustosyistä.

	VIHOLLISKUVA						
	Rintamatilanne					Rintamatilanne ja sotapontentiaalit	
LÄHDE / AIKA	YH Syksy -39	Talvisota -39-40	Välirauha -40	Välirauha -41	Hyökkäys -41	Asemasota -42-44	Kevät ja kesä -44
Sotatoimiyhtymät	Vähäinen	Suuri	Vähäinen	Vähäinen	Suuri	Huomattava	Suuri
Sotilasasiamiehet	Vähäinen	Vähäinen	Vähäinen	Vähäinen	Vähäinen	Vähäinen	Vähäinen
Alatoimistot / Er.P 4	Huomattava	Huomattava	Suuri	Suuri	Kohtalainen	Huomattava	Huomattava
Tied.2 / PMRadP	Huomattava	Suuri	Huomattava	Huomattava	Suuri	Huomattava	Suuri
PM Kuul.tiedustelu	Erittäin vähäinen merkitys tai ei lainkaan merkitystä	Huomattava	Erittäin vähäinen merkitys tai ei lainkaan merkitystä	Erittäin vähäinen merkitys tai ei lainkaan merkitystä	Suuri	Huomattava	Huomattava
Jaos V (S-toimisto)	Erittäin vähäinen merkitys tai ei lainkaan merkitystä	Huomattava	Huomattava	Kohtalainen	Kohtalainen	Huomattava	Huomattava
Osasto Raski	Ei olemassa	Ei olemassa	Ei olemassa	Ei olemassa	Huomattava	Vähäinen	Ei olemassa
Äänislinnan tied.koulu	Ei olemassa	Ei olemassa	Ei olemassa	Ei olemassa	Ei olemassa	Huomattava	Huomattava
Merivoimat	Kohtalainen	Kohtalainen	Kohtalainen	Kohtalainen	Kohtalainen	Kohtalainen	Kohtalainen
Ilmavoimat	Erittäin vähäinen merkitys tai ei lainkaan merkitystä	Huomattava	Erittäin vähäinen merkitys tai ei lainkaan merkitystä	Erittäin vähäinen merkitys tai ei lainkaan merkitystä	Huomattava	Huomattava	Huomattava
Yhteistoiminta, Saksa	Erittäin vähäinen merkitys tai ei lainkaan merkitystä	Erittäin vähäinen merkitys tai ei lainkaan merkitystä	Vähäinen	Vähäinen	Huomattava	Huomattava	Kohtalainen

Merkityksen taso

	Suuri		Vähäinen
	Huomattava		Erittäin vähäinen merkitys tai ei lainkaan merkitystä
	Kohtalainen		Ei olemassa

Taulukko 12. Arvio Päämajan viholliskuvaan tietoja tuottaneiden toimijoiden merkityksestä vuosina 1939–1944. Arvioon on yhdistetty tuotetun tiedon laatu ja määrä suhteessa viholliskuvan muodostamiseen. Viholliskuva rajoittui vuoden 1941 lopulle asti lähes pelkästään rintamatilannetta koskeviin kysymyksiin, mutta laajeni sen jälkeen kattamaan myös suursodan osapuolten sotapotentiaalit, missä työssä hyödyllisiä olivat osittain eri tiedon tuottajat kuin rintamatilanteesta viholliskuvaa muodostettaessa.

Taulukossa 12 on esitetty arvio eri tiedon tuottajien suhteellisesta merkityksestä Päämajan viholliskuvalle vuosien 1939–1944 eri vaiheissa. Esitystapa on edellyttänyt ilmiöiden tiivistämistä ja pelkistämistä, mutta sillä katsotaan olevan lisäarvoa tutkimuskohteen ymmärtämiselle. Taulukossa esitettävät johtopäätökset perustuvat arvioon tuotetun tiedon määrästä, laadusta, tiedonkulun viiveestä sekä tiedon ainutlaatuisuudesta. Perusteet eri toimijoiden saamasta arviosta esitetään kirjallisesti jäljempänä tässä alaluvussa. Yleisesti ottaen edeltävissä luvuissa esitetyn perusteella esimerkiksi vähän lähes ainutlaatuista tietoa tuottanut toimija on voitu arvioida yhtä merkitykselliseksi kuin paljon mutta vähemmän ainutlaatuista tai merkityksellistä tietoa tuottanut toimija. Huomioiden tutkimuksen noin viisivuotisen ja monivaiheisen aikarajauksen sekä viholliskuvan käsitteen laajenemisen sen loppupuolella ei voida sanoa, että Päämajan

viholliskuvan mudostamisessa jokin yksi tiedon tuottaja olisi ollut yksiselitteisesti muita tärkeämpi. Jokaisella käsitellyllä toimijalla oli oma merkityksensä viholliskuvan osien rakentumiselle.

Sotatoimiyhtymillä oli käytössään erilaisia keinoja tiedustella vihollista, kuten lähipartiointi, lentotiedustelu sekä sotavankikuulustelut ja sotasaalisasiakirjojen tutkiminen. Koska tiedustelu ei ollut yhtymien päätehtävä kohdistui tiedustelusuorituskykyjen kehittämiseen sotien ajan ristikkäisiä paineita suhteessa yhtymien muiden suorituskykyjen kehittämiseen. Vaikka yhtymien tiedustelukyky kehittyi joiltain osin sotien aikana, näyttäytyi toiminta Päämajan tiedustelulle siltä, että jatkuvasti olisi voitu tehdä enemmänkin, mikäli resurssit olisivat sen sallineet. Päämajan tiedustelun toiminnan perusteella yhtymien tiedustelun kehittämisen painopiste oli tiedustelu-upseerien koulutuksessa ja kuulustelutiedustelun kehittämisessä. Yksi todennäköinen syy tälle oli se, että nämä olivat osa-alueita, joilla oli mahdollista saada muutoksia aikaan verrattuna esimerkiksi yhtymien lentotiedustelun kehittämiseen, joka ei olisi ollut pelkästään tiedustelun omissa käsissä oleva asia.

Yhtymien tiedustelun merkitys oli vähäisin rauhan aikana, jolloin tiedonhankinta rajoittui lähinnä rajalla tehtyihin näkö- ja kuulohavaintoihin. Sen sijaan talvi- ja jatkosodan aikana yhtymien tuottamilla tiedoilla oli keskeinen merkitys Päämajan viholliskuvan muodostamiselle, mikä ilmeni kiistatta siitä, miten Päämajan tiedustelu pyrki ohjaamaan yhtymien tiedonhankintaa ja raportointia. Talvisodasta alkaen Päämajan tiedustelutoimisto myös pyysi yhtymiä esittämään korjauksia tiedustelutoimiston raporteissa havaitsemiinsa virheisiin. Erityisesti yhtymien merkitys korostui aktiivisissa taisteluvaiheissa talvisodassa sekä jatkosodan hyökkäys- ja vetäytymisvaiheissa. Kevään 1944 tapahtumien perusteella kriittiseksi puutteeksi yhtymien tiedustelussa jäi se, että esikunnan tykistöosaston eri keinoin tuottamia tietoja ei saatu kaikissa joukoissa tiedustelun käyttöön riittävän nopeasti, jos kaikissa tapauksissa lainkaan.

Yhtymät pystyivät tuottamaan tietoa kaikesta vihollisen joukkoihin liittyvästä, kuten joukkonumerot, henkilöstö, kalusto, ryhmitys ja tehtävät. Yhtymät tuottivat eniten tietoa vihollisesta taistelualueilta, mikä osaltaan mahdollisti viholliskuvan kokonaisuuden muodostamisen ja varsinkin tulevan arvioinnin esimerkiksi vihollisen tappiotietojen perusteella. Tiedonkulun viive vaihteli käytetyn tiedustelukeinon mukaisesti tuntiluokassa Päämajaan annetusta pikailmoituksesta puolivuorokausittain laadittuihin tilanneilmoituksiin ja vuorokausiluokassa selville saatuihin tietoihin.

Sotilasasiamiesjärjestelmän viholliskuvaa varten tuottaman tiedon merkitys oli läpi tutkimusjakson tasainen, mutta kokonaisuuteen suhteutettuna vähäinen. Vaikka viholliskuvaan liittyvien tietojen tuottaminen ei toki ollut heidän päätehtävänsäkään, välittyi sotilasasiamiehiltä tällaisia tietoja läpi sotien. Selkeänä poikkeuksena yleiseen tasoon oli jatkosodassa Saksassa toiminut yhteysupseeriryhmä, joka oli yksi keskeinen suomalaissaksalaisen yhteistoiminnan osa Euroopan rintamia käsitelleiden tietojen hankkimiseksi. Toiminnan hyödyllisyyttä varjosti se, että varsinkin sodan edetessä heille epäedulliseen suuntaan saksalaiset ryhtyivät yhä enemmän kontrolloimaan sitä, mitä tietoja he yhteysupseereille jakoivat. Nopeimmillaan sotilasasiamiesten tiedot olivat viestitettävissä Suomeen esimerkiksi lennättimellä tai radiolla, mutta usein viive saattoi olla vähintään vuorokausia posti- tai kuriiriyhteyksien takia.

Päämajan tiedustelutoimiston alatoimistojen määrä kasvoi vuonna 1939 kahdesta neljään ja asemasotavaiheessa ne muutettiin Erillinen Pataljoona 4:n komppanioiksi. Alatoimistojen erilaiset tiedustelukeinot mahdollistivat niiden tehokkaan toiminnan sekä

rauhan, että sodan aikana, joskin toimistojen välillä oli jonkin verran eroja eri toimintamuodoissa. Syksyllä 1939 ja välirauhan aikana toteutettiin salaista partiointia. Talvisodan aikana kuulusteltiin sotavankeja, tutkittiin sotasaalisasiakirjoja ja harjoiteltiin partiotoimintaa, jotka olivat keskeisiä toimintamuotoja jatkosodassa. Salaisten asiamiesten kouluttaminen ja lähettäminen oli jatkuvaa vuosina 1939–1944.

Alatoimistojen kaikissa tiedonhankintamuodoissa tiedustelutietojen ilmoittamisessa oli viiveitä. Sotavankikuulusteluissa ja sotasaalisasiakirjojen tutkimuksessa viiveet olivat tilanteesta riippuen vähintäänkin tunneista vuorokausiin. Rauhan ajan salaisilla partioilla ja talvisodan partioilla ei ollut radioita, joten tiedot välittyivät eteenpäin vasta tehtävältä palattua. Jatkosodan kaukopartioilla oli radiot, mutta pois lukien mahdolliset yksittäiset kiireelliset ilmoitukset, tiedot ilmoitettiin yleensä puolivuorokausittain. Kuulusteluilla voitiin saada tietoja lähes kaikesta mahdollisesta kuten vihollisjoukoista, kuljetusinfrastruktuurista ja Neuvostoliiton teollisuuslaitoksista. Kaukopartiointi oli pistemäistä toimintaa ja se rajoittui kelirikkoaikojen takia noin 8–9 kuukauteen vuodessa, mutta parhaimmillaan partiot pystyivät tekemään vihollisjoukkojen liikkeistä selusta-alueella sellaisia havaintoja, joita ei todennäköisesti muilla keinoin olisi voitu luotettavasti saada. Salainen partiointi oli erityisen arvokasta rauhan aikana, kun mahdollisuudet hankkia tietoja rajan takaa muilla keinoin olivat huomattavan rajalliset, mikä korostui esimerkiksi elokuun 1940 ja tammikuun 1941 kriiseissä.

Päämajan viestitiedustelutoimistosta radiopataljoonaksi kehitetty radiotiedustelujoukko oli ainoa tiedustelujoukko, joka tuotti järjestelmällisesti tietoa kaikista Neuvostoliiton asevoimien puolustushaaroista. Tietojen tuottaminen oli mahdollista sekä rauhan että sodan aikana, mutta se painottui aktiivisiin taistelu- ja harjoitustoimintavaiheisiin. Radiotiedustelutietojen viiveet olivat usein pienimmät mahdolliset verrattuna muihin joukkoihin, mutta toisinaan uusilla koodeilla salattujen sanomien murtaminen saattoi kestää pitkään. Puna-armeijan käyttäessä asemasotavaiheessa lankayhteyksiä toiminnan merkitys laski, mutta nopea tietojen välittäminen oli kriittisen tärkeää jälleen kesän 1944 ratkaisutaisteluissa. Koodien murtaminen vaikeutui sotavuosien aikana, mutta kesään 1944 asti radiotiedustelu tuotti tietoja sekä avaamalla sanomia että tutkimalla vihollisjoukkojen välistä radioliikennettä. Hankitut tiedot käsittelivät kaikkea vihollisjoukkoihin ja niiden toimintaan liittyvää. Sen sijaan esimerkiksi kuljetusinfrastruktuurin kehittymiseen tai maasto- ja olosuhdeasioihin liittyviä tietoja saatiin ehkä välillisesti, jos lainkaan.

Talvisodassa Päämajan tiedustelun johtama kuulustelu oli yksi tiedustelutoimiston toiminto, mutta jatkosodan aikana siitä kehitettiin tiedusteluosaston alainen kuulustelutoimisto. Sen lisäksi, että sieltä ohjattiin ja kehitettiin sotatoimiyhtymien kuulustelua, perustettiin jatkosodan aikana Mikkeliin kuulustelukeskus ja toimisto asetti omia kuulustelijoitaan sotavankileireille. Myös tiedustelutoimiston alatoimistojen kuulustelutyön koordinointi sisältyi sen tehtäviin. Sekä talvi- että jatkosodan alettua annettujen käskyjen perusteella sotatoimiyhtymien kuulustelutoiminta olisi voitu valmistella ennakoivamminkin. Kenttäarmeijassa venäjänkielen- ja kuulustelutaitoisen henkilöstön puute jatkui läpi sotien, joten kuulustelutoimistolla oli merkittävä rooli tärkeimpien vankien kuulusteluissa. Sotavankeja kuulustelemalla saatiin sekä talvi- että jatkosodassa valtava määrä eri johtamistasoja hyödyttäneitä tietoja, mutta Päämajatason kuulusteluissa ei pääasiassa työskennelty aikakriittisten tietojen parissa. Varsinkin asemasotavaiheessa alkoivat korostua muut kuin rintamatilannetta käsitelleet tiedot, kuten tiedot Neuvostoliiton teollisesta tuotannosta ja vastaavista yhteiskunnallisista asioista.

Talvisotaan verrattuna jatkosodassa yleistyivät erilaiset kartat ja piirrokset osana kuulustelutoimiston raportointia.

Asiamiestiedustelua – niin kutsuttua salaista tiedustelua – toteutti vuosina 1939–1944 useampi toimija. Tiedustelutoimiston alatoimistojen lisäksi Jaos V oli mukana toiminnassa syksystä 1939 alkaen Baltian suunnalla painopisteenään Viro. Asemasotavaiheessa perustettiin Äänislinnan tiedustelijainkoulu, joka oli keskeisin Neuvostoliittoon lähetettyjen asiamiesten kouluttaja. Alkuvuodesta 1944 perustettiin S-toimisto johtamaan salaista tiedustelua, ja kesällä sen alaisuuteen toimisto Pohjois-Suomeen tiedustelemaan saksalaisia. Todennäköisesti S-toimisto ei ehtinyt saavuttaa suurta merkitystä asiamiestiedustelun johtoesikuntana, vaikka asiamiestiedustelusta kokonaiskuvan muodostamista vaikeuttaakin se, että paljon siihen liittyvää aineistoa tuhottiin jatkosodan lopulla. Pitkäjänteisestä toimintaperiaatteiden olemassaolosta ja toiminnan ohjauksesta kertoo kuitenkin esimerkiksi se, että asiamiehille peitteiksi annettuja T-tunnuksia käytettiin ainakin syksyllä 1939 Pohjois-Suomessa, keväällä 1941 Karjalan kannaksen suunnalla sekä asemasotavaiheessa Viron ja mahdollisesti myös Ruotsin suunnalla.

Toisin kuin aikaisemmassa tutkimuksessa on esitetty, Jaos V aloitti toimintansa jo loppusyksystä 1939. Sen organisoimalle asiamiestiedustelulle Virossa, ja mahdollisesti laajemminkin Baltiassa, oli tunnuksenomaista, että hankitut tiedot olivat oma merkittävä lisänsä Päämajan viholliskuvaan vuosien 1939–1944 sodan ja rauhan vaiheiden aikana. Baltiassa tiedusteltiin Neuvostoliittoa silloinkin, kun Suomi ei ollut sen kanssa sodassa. Jaos V oli myös eturintamassa ryhdyttäessä asemasotavaiheessa tiedustelemaan saksalaisia. Jaoksen oman henkilöstön lisäksi korvaamattomia toiminalle olivat virolaiset vapaaehtoiset, jotka koulutettiin ja varustettiin Suomessa ja lähetettiin takaisin kotimaahansa tiedustelutehtäville. Radioilla varustetut partiot toimittivat tietoja nopeimmillaan vähintään vuorokausiluokassa jaoksen omalle radioasemalle. Hitaimmillaan tietojen toimittaminen saattoi kestää päiviä. Joka tapauksessa usein kyseessä olivat tiedot, joita suomalaiset eivät olisi todennäköisesti pystyneet ainakaan siinä tarkkuudessa hankkimaan millään muulla keinolla. Usein tiedot käsittelivät joukkosiirtoja, mutta toisinaan myös Baltian maiden poliittista ja yhteiskunnallista tilannetta.

Osasto Raski, eli Päämajan tiedustelun alainen kuulustelu- ja sotasaalismateriaalin tutkimuselin tiedusteli pääasiassa jatkosodan hyökkäysvaiheen ajan, vaikka toiminta jatkui pienimuotoisempana ainakin kevääseen 1943. Perustamisjärjestelyitä ei voida pitää optimaalisina, koska henkilöstö osastoon irrotettiin Päämajan tiedustelutoimistosta pian suomalaisten hyökkäyksen käynnistyttyä. Osasto eteni hyökkäysvaiheessa Karjalan armeijan mukana ja raportoi tietonsa sekä suoraan rintamajoukoille että Päämajaan tiedusteluosastolle. Asiakirjoista ja sotavangeilta selvisi runsaasti joukkoihin, niiden toimintaan ja aseistukseen liittyviä tietoja. Osa asiakirjatiedoista oli käyttökelpoisuudeltaan vanhentuneita, mutta parhaimmillaan pystyttiin tuottamaan hyökkääville joukoille ennakkotietoja vastassa olleesta vihollisesta. Yksittäisten tietojen raportoinnin lisäksi osastossa yhdisteltiin ja koostettiin tietoja suuremmiksi kokonaisuuksiksi. Osaston lisäarvo oli se, että ammatti- ja kielitaitoinen henkilöstö teki vaativaa ja aikaa vievää työtä mahdollisimman lähellä tietojen lähdettä, jolloin tiedonkulun viive saatiin minimoitua. Lisäksi osastolla oli merkittävä rooli kuulustelutiedustelun kehitystyössä.

Jatkosodan hyökkäysvaiheen käännyttyä asemasodaksi perustettiin Äänislinnaan tiedustelijainkoulu kouluttamaan asiamiehiä Neuvostoliittoon lähetettäväksi. Mahdollisesti vain pieni osa jatkosodan aikana koulutetuista asiamiehistä kykeni tai halusi toi-

mittaa tietoja Suomeen. Sotavangeista ja loikkareista värvättyjä asiamiehiä koulutti pieni joukko asialle omistautuneita ammattilaisia. Huolimatta toimintaan sisältyneestä inhimillisestä kärsimyksestä toiminta oli merkityksellistä ja kannattavaa. Tähänkin toimintaan liittyneet asiakirjat onnistuttiin tuhoamaan, mutta välillisten raporttitietojen perusteella esimerkiksi jatkosodan aikana Vologdan seudun sotilasraideliikenteestä saadut tiedot olivat sellaisia, joita ei ollut mahdollista hankkia millään muulla tiedustelukeinolla vastaavassa tarkkuudessa ja laajuudessa. Yksittäisiä tarkistamattomia tietoja saatiin läpi jatkosodan myös lähempää itärajaa koko sen pituudelta. Tiedonkulun viive oli usein todennäköisesti ainakin päiväluokkaa, mutta toisaalta tiedot olivat sellaisia, etteivät ne välttämättä vanhentuneet nopeasti.

Merivoimilla oli radiotiedustelun rinnalla keskeinen rooli Neuvostoliiton Itämeren laivaston tiedustelussa vuosina 1939–1944. Vaikka tiedonhankinta perustui suurelta osin maalta ja aluksilta havainnointiin sekä lentotiedusteluun, saatiin sodan aikana ensimmäiset kokemukset myös vedenalaisesta valvonnasta. Jatkosodan hyökkäysvaiheen lopulla Itämeren laivaisto suljettiin Suomenlahden pohjukkaan, mutta sitä ennen sen toimintaa seurattiin tarkasti talvisodassa, välirauhan ajan harjoituksissa Itämerellä sekä miehitetyssä Hangossa. Sotatoimiyhtymien tapaan Merivoimien hankkimien tietojen tiedonkulun viive Päämajaan oli tuntiluokan pikailmoituksista vuorokausittaisiin määräaikaisilmoituksiin. Päämajan tiedustelutoimiston vihollisen merivoimia seuranneen henkilöstön määrän rajoittuessa 1–5 henkilöön vuosina 1939–1944 Merivoimien esikunnan tiedustelutoimistolla oli keskeinen merkitys Itämeren laivaston yksityiskohtaisessa seurannassa ja peruskirjojen ylläpidossa.

Ilmavoimien tiedustelutoiminta painottui lentotiedusteluun. Ensisijaisesti Päämajan käytössä ollut lentotiedustelukyky oli Ilmavoimien alainen Lentorykmentti 4, minkä lisäksi yhtymien ja Merivoimien käyttöön oli annettu lentotiedustelukykyisiä yksiköitä. Vähäisiä poikkeuksia lukuun ottamatta lentotiedustelun hyödynnettävyys rajoittui talvi- ja jatkosodan ajalle rauhan vaiheiden jäädessä vaille merkittävämpää toimintaa. Huolimatta eduistaan, kuten tiedustelun nopea ja joustava suuntaaminen, lentotiedustelusta ei muodostunut Lentorykmentti 4:lle itsenäistä tehtävää sotien aikana. Sotien eri vaiheissa vähintään yhtä tärkeitä tai tärkeämpiä olivat pommitustehtävät. Tiedustelua varten suorituskyky oli siis jossain määrin rajallinen, joskaan ei ole viitteitä siitä, että Päämajan tiedustelu olisi jäänyt täysin ilman lentotiedustelua tilanteissa, joissa se sitä tarvitsi. Jatkosodan lopulla Lentorykmentti 4:n kalusto alkoi olla kulunutta ja vanhentunutta. Jatkosodan loppupuolella Ilmavoimiin rakennettiin myös oma radiotiedustelukyky. Se oli ominaisuuksiltaan Päämajan radiopataljoonan suorituskyvyn kaltainen ja paikkasi lentotiedustelun osin alentunutta kykyä Ilmavoimien tiedustelun kokonaisuudessa.

Tiedustelulentoja toteutettiin sotien aikana huomattava määrä ja osittain suhteellisen syvällekin rintamien taakse. Kaukopartioinnin tapaan lentotiedustelu oli ajallisesti ja paikallisesti suhteellisen pistemäistä, joskin hyvin eri mittakaavassa kuin hitaasti jalan liikkuneet partiot. Aikakauden teknologian takia sääolosuhteet rajoittivat lentotiedustelun mahdollisuuksia ja vielä jatkosodassakin osalla lennoista havaintojen tekeminen perustui kamerakaluston sijaan aistihavaintoihin. Vaikka kaikista konetyypeistä tietojen viestittäminen radioitse ei ollut mahdollista, oli tietojen välittäminen parhaimmillaan lähes reaaliaikaista. Heikommissa vaihtoehdoissa viive oli lennonjälkeisten ilmoitusten tuntiluokasta kuvien kehittämiseen enimmillään kuluneisiin vuorokausiin. Vihollisjoukkojen sijaintijen ja kuljetusten lisäksi lentotiedustelulla saatiin myös maastotietoja esimerkiksi teistä, rautateistä ja vihollisen linnotteista.

Päämajan viholliskuvalle merkityksellinen tiedonvaihto saksalaisten kanssa Suomessa alkoi vuonna 1941 ja jatkui jatkosodan lopulle. Suomessa yhteistoimintaa harjoitettiin jatkosodan sytyttyä ainakin Büro Cellariuksen kanssa, Pohjois-Suomessa sekä Päämajassa. Tiedot kanavoituivat Päämajan operatiivisen osaston ja tiedustelun käyttöön. Pohjois-Suomessa saksalaisjoukot vastasivat taistelutoiminnan lisäksi tiedustelusta vastuualueellaan, joskin tarvitsivat siihen myös suomalaisten tukea. Mikkelissä toimineeseen yhteysesikuntaan ja sen pieneen tiedustelutoimistoon tuli tietoja myös Saksan muilta rintamilta, ja todennäköisesti nopeammin kuin esimerkiksi Saksassa toimineen yhteysupseeriryhmän kautta.

Todennäköistä on, ettei saksalaisten kautta välittynyt ainakaan huomattavan suurta määrää pikailmoituksia taktisen tason tiedoista, vaan pääosa tiedoista koski puna-armeijan yhtymien liikkeitä ja laajempaa suursodan kuvaa, ja ne päätyivät tiedustelun arvioitavaksi mahdollisesti vuorokausiluokan viiveellä. Suomea välillisesti koskettaneen Saksan ja Neuvostoliiton välisen itärintaman tiedot olivat sellaisia, joita ei todennäköisesti olisi itse pystytty hankkimaan. Osa niistä kuitenkin osottautui jatkosodan aikana virheellisiksi, mikä johtui todennäköisesti tapauskohtaisesti saksalaisten tiedustelun puutteista tai tarpeesta vääristellä suursodan tilannetta liittolaisuussuhteen ylläpitämiseksi. Näin ollen, saksalaisilta saadut tiedot olivat merkittävä lisä Päämajan viholliskuvaan läpi jatkosodan, mutta loppua kohti niiden suhteellinen merkitys väheni.

Todennäköisesti olemassa olleet Päämajan tiedustelun ohjaamiseksi ja johtamiseksi laaditut tiedustelusuunnitelmat erittäin todennäköisesti tuhottiin syksyllä 1944. Tiedustelutietoja keränneiden joukkojen toiminnan tutkimisen kautta välittyy kuitenkin se, että Päämajan tiedustelu ohjasi sitä, millaisia tietoja piti hankkia. Vaikka osa joukkojen toiminnasta saattoi olla itse ohjautuvaa, tehtävät kummuta sotatoimiyhtymien tarpeista tai tiedustelu olla oheistehtävä päätehtävän ohessa, nousivat Päämajan tiedustelun ohjaus ja annetut tiedustelutehtävät tutkimuksen aikana esiin niin useasti, että varmasti voidaan sanoa sen todella ohjanneen toimintaa jonkinlaiseen tiedustelusuunnitelmaan tai kulloisenkin tilanteen asettamiin vaatimuksiin perustuen.

Vuosina 1939–1944 tietoja tuottaneiden toimijoiden toiminta yhtäältä kehittyi ja merkitys toisaalta vaihteli. Jotkin joukot olivat olemassa vain tietyssä sotien vaiheessa. Useissa eri vaiheissa esimerkiksi rintamajoukkojen tuottamat tiedot, sotavankikuulustelut ja sotasaalisasiakirjojen tutkiminen, lentotiedustelu ja radiotiedustelu tuottivat toisiaan varmentavia ja tukevia tai jonkin yksittäisen tiedon poissulkevia tietoja. Toisaalta jotkin tiedot olivat sellaisia, että niitä ei todennäköisesti ollut edes mahdollisuutta pyrkiä varmentamaan jollain toisella tiedustelulajilla. Perusominaisuuksiensa vuoksi eri tiedustelumuotojen tuottamien yksittäisten tietojen luotettavuudessa oli eroja. Näiden muodostaman kokonaisuuden perusteella Päämajan tiedustelutoimistossa pystyttiin kuitenkin kohtuullisella varmuudella muodostamaan viholliskuva ja varsinkin jatkosodan aikana myös arvioimaan tilanteen kehittymistä.

Kuten todettua, yksittäisiä tiedustelutoimijan tekemiä havaintoja ja tiedusteluraportteja on arkistoissa valtava määrä. Tässä on esitetty laadullinen synteesi eri tiedustelujoukkojen ja tiedustelulajien vaikuttavuudesta ja merkityksellisyydestä Päämajan viholliskuvalle. Myöhemmissä tutkimuksissa kuvaa olisi teknologian kehittyessä mahdollista tarkentaa esimerkiksi kokoamalla jokainen raportti jonkinlaiseen tietokantapohjaiseen sovellukseen, jonka avulla pystyttäisiin aikaan ja paikkaan sitoen esittämään yksityiskohtaisemmin, millainen vaikutus eri tiedontuottajilla oli. On kuitenkin syytä muistaa, että raportteihin päätyivät pääasiassa tiedot, jotka kertovat siitä, että jollain

suunnalla oli jonkinlaista vihollisen toimintaa. Harvemmin, joskin säännöllisesti, kerrottiin havainnoista, joiden mukaan jollain suunnalla ei ollut vihollisen toimintaa. Monessakin tilanteessa sotien aikana tällaisilla havainnoilla oli huomattava merkitys omien joukkojen toiminnalle, mitä merkitystä edellä ehdotettu tietokoneavusteinen tilastollinen tarkastelu ei välttämättä pystyisi täysin huomioimaan.

6.2 Tiedustelutoimisto[1052] – tilastoinnista ammattimaiseen muokkaukseen ja tulevan arviointiin

Syksyjen 1939 ja 1944 välillä viholliskuvan muodostamiseen ja jakamiseen liittyneiden töiden organisointi eli ajassa Päämajan muutosten ja tiedustelulle asetettujen vaatimusten mukaisesti. Rauhan ajan kokoonpanoja täydennettiin valmiutta kohotettaessa reserviläisillä, jolloin henkilövahvuudet kasvoivat merkittävästi. Asemasotavaiheen loppupuolella saavutettiin tilanne, jossa tiedustelutoimisto ei enää johtanut tiedustelujoukkoja vaan keskittyi viholliskuvan muodostamiseen. Viholliskuvan muodostamiseksi kaksi tiedustelutoimiston keskeistä toimintoa olivat tiedon vastaanottaminen ja jakaminen sekä muokkaustyö eli viholliskuvan muodostaminen hankittujen tietojen perusteella. Muokkaustyötä varten organisoitujen jaosten sekä niissä työskennelleiden henkilöiden määrä kasvoi merkittävästi jatkosodan aikana.

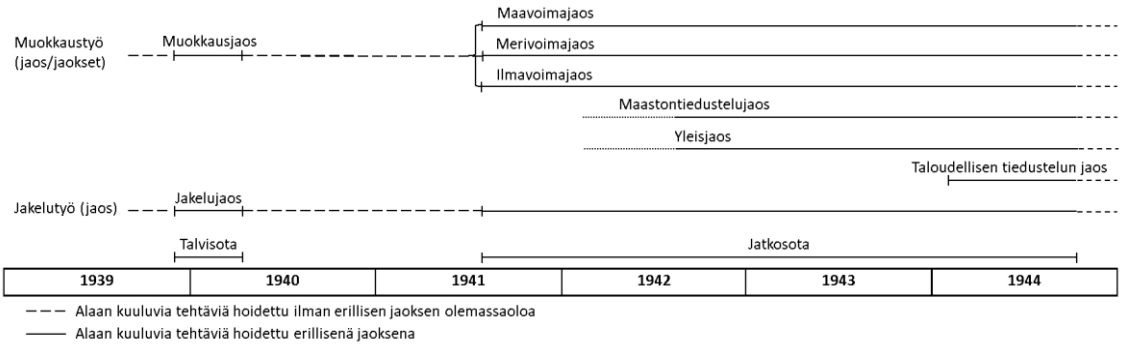

Kuva 18. Päämajan tiedustelutoimistossa viholliskuvan muodostamisen parissa työskennelleiden jaosten muotoutuminen syksyjen 1939 ja 1944 välillä. Tämä tutkimus päättyy jatkosodan päättymiseen syyskuussa 1944, mutta jaosten toiminta jatkui vielä sen jälkeenkin.

Rauhan aikana muokkaus- ja jakelutyö toteutettiin pääasiassa virka-aikana kantahenkilokunnan voimin. Talvisodan päättyessä tutkittavaa materiaalia oli vielä runsaasti, joten osa reserviläisistä jatkoi tehtävissään kesään 1940 asti. Sota-aikana reserviläisten määrä moninkertaisti viholliskuvan parissa työskennelleiden henkilöiden määrän, joten heidän merkityksensä toiminnalle oli aivan keskeinen. Kantahenkilökuntaan kuuluvia upseereita oli puolustushaarajaosten päälliköinä, mutta pääosa erilaisista vastuutehtävistä jakautui reserviläisille. Yleis-, maastontiedustelu- ja taloudellisen tiedustelun jaokset oli miehitetty reserviläistaustaisilla eri alojen ammattilaisilla, joista osalla oli noin 20 vuoden kokemus ylijohdon tiedustelusta.

Sota-ajan jakelujaos oli tiedustelutoimiston hermokeskus, jonka kautta saapuvat ja lähtevät tiedot kulkivat. Jaos vastasi tiedustelutoimiston ympärivuorokautisesta päivys-

[1052] Vuosina 1939–1944 käsiteltävän organisaation nimi oli rauhan aikana Yleisesikunnan tai Pääesikunnan tilastotoimisto sekä sota-aikana Päämajan tiedustelutoimisto. Tässä luvussa käytetään ajankohdasta riippumatta yksinkertaisuuden vuoksi nimitystä tiedustelutoimisto.

tyksestä, mikä mahdollisti yksittäisten ilmoitusten jakamisen viiveettä myös Päämajan operatiiviselle osastolle. Jaoksen vahvuus oli läpi sotavuosien noin 5–8 henkilöä. Vaikka henkilövahvuus ei merkittävästi muuttunut sotien aikana, ehti jaoksessa palvella huomattavasti suurempi joukko tiedustelu-upseereita, sillä jaoksessa työskentelyä hyödynnettiin uuden henkilöstön perehdyttämisessä. Lukuisten tiedustelutietoja sisältäneiden ilmoitusten ja raporttien lukeminen päivittäin auttoi uutta henkilöä pääsemään sisälle siihen, millaista tietoa Päämajan tiedustelutoimistossa liikkui ja miten asioita raporteissa esitettiin. Viholliskuvan yksityiskohtien välittymiseksi oli tärkeää, että jakelujaoksen tiedustelu-upseerit osasivat arvioida saapuneen tiedon merkityksen ja tarvittaessa jakaa sen mahdollisimman nopeasti esimerkiksi operatiiviselle osastolle.

LÄHDE / JAOS	Puolustushaarajaokset (maa, meri, ilma)	Maastontiedustelujaos	Yleisjaos	Taloudellisen tiedustelun jaos
Sotatoimiyhtymien tiedot	X			
Sotavankikuulustelut	X	X	X	X
Sotasaalisasiakirjat	X	X		
Kaukopartiointi	X	X		
Radiotiedustelu	X			
Lentotiedustelu	X	X		
Asiamiestiedustelu	X			
Saksalaisilta saadut tiedot	X		X	X
Julkiset lähteet	X		X	X

Taulukko 13. Päämajan tiedustelutoimistossa asemasotavaiheen lopulla olleiden jaosten usein hyödyntämät tietolähteet. Esimerkiksi taloudellisen tiedustelun jaoksessa saatiin joitain tietoja muistakin lähteistä, mutta niiden merkitys kokonaisuudella ei todennäköisesti ollut huomattavan merkittävä.

Muokkaustyön keskiössä oli puolustushaaroittain jaotellut tehtävät. Talvisodassa tiedustelutoimistossa oli muokkausjaos, jossa palveli noin 10 henkilöä. Pääosa heistä työskenteli vihollisen maavoimien parissa ilma- ja merivoimien seurantavastuiden kunkin jäädessä yhden henkilön vastuulle. Tämä oli mahdollista, koska Meri- ja Ilmavoimien esikuntien tiedustelutoimistoilla oli omat vastuunsa vihollisen vastaavan puolustushaaran seuraamisesta. Talvisodasta alkaen tiedustelutoimistossa ylläpidettiin puolustushaarakohtaisia vihollisen joukko-osasto- ja päällystökortistoja. Viholliskuvaa havainnollistettiin tilannekartoilla. Talvisodassa työ painottui saapuneiden tietojen tilastoimiseen ja sellaisenaan esimerkiksi operatiiviselle osastolle välittämiseen. Tilanteen kehittymisen arviointia tehtiin huomattavasti vähemmän.

Jatkosotaan lähdettäessä muokkausjaos jaettiin maa-, meri- ja ilmavoimajaoksiksi. Vihollisen puolustushaarojen toiminnasta viholliskuvaa muodostettaessa hyödynnettiin laajasti käytössä olleita lähteitä, kuten sotatoimiyhtymien hankkimat tiedot, sotavankikuulustelut, sotasaalisasiakirjat, radio-, lento- ja asiamiestiedustelutiedot, kaukopartiointi sekä julkiset lähteet ja saksalaisilta saadut tiedot.

Jatkosodassa maavoimajaos vastasi noin viidestä kahdeksaan henkilön vahvuudella puna-armeijan toiminnan seuraamisesta itärajan takana. Seurattavaan alueeseen sisältyivät myös joiltain osin Viro sekä saksalaisten vastuualuetta vastassa ollut vihollinen pohjoisessa. Puna-armeijan dislokaation selvittäminen oli päätehtävä, joka oli jaettu rintamasuunnittain useammalle tiedustelu-upseerille. Tämän tehtävän ohessa useilla

heistä oli oma erillinen tutkimusaiheensa, kuten puna-armeijan organisaation tai aseistuksen kehittyminen.

Ilmavoimajaoksen henkilövahvuus kasvoi hyökkäysvaiheen kahdesta henkilöstä 4–5 henkilöön asemasotavaiheessa. Jaos seurasi vihollisen lentojoukkojen dislokaatiota ja lentotoimintaa sekä lentokenttäinfrastruktuuria Jäämereltä Leningradiin. Työssään jaos käytti samankaltaisia kortistojärjestelmiä kuin maavoimajaos. Asemasotavaiheesta alkaen yhden tiedustelu-upseerin vastuulla olivat vihollisen lentäjävankien kuulustelut. Ilmavoimajaoksen organisatorinen asema vaihteli jatkosodan aikana, sillä se toimi myös Ilmavoimien esikunnan tiedustelutoimistona ja vuosina 1942–1943 se toimi tiedustelutoimiston ulkopuolella suoraan osastopäällikön johdossa. Jaos palautettiin tiedustelutoimistoon vuonna 1944. Näistä muutoksista huolimatta se palveli yhtäläisesti Päämajan tiedustelun tarpeita läpi jatkosodan.

Jatkosotaan perustettu merivoimajaos kasvoi hyökkäysvaiheen yhdestä tiedustelu-upseerista asemasotavaiheessa 4–5 henkilön vahvuiseksi. Yhden tiedustelu-upseerin työpanos oli varattu merellisten sotavankien kuulusteluun. Neuvostoliiton sotalaivastoa seurattiin tiiviissä yhteistyössä Merivoimien kanssa. Muista jaoksista poikkeavana työkaluna meririntaman seuraamiseen käytettiin monikymmensivuista peruskirjaa, joka sisälsi kattavat tiedot muun muassa vihollisen aluskalustosta. Pääosan jatkosodasta Neuvostoliiton Itämeren laivasto oli suljettuna Suomenlahden pohjukkaan, mutta suursodassa seurattavaa riitti Jäämerellä sekä Laatokalla ja Äänisellä. Myös merelliset olosuhteet, kuten jäätilanne, olivat seurannassa.

Maastontiedustelujaos perustettiin vuoden 1942 puolen välin tienoilla, mutta maastontiedustelu-upseereita tiedustelutoimistossa palveli jo aikaisemmin jatkosodassa. Jaoksessa palveli 3–7 henkilöä. Hyökkäysvaiheen jälkeen kiireellisin tehtävä oli Itä-Karjalan paikannimistön suomentaminen, minkä jälkeen jaos keskittyi itärajantakaisen alueen maaston ja infrastruktuurin tutkimiseen. Jaoksessa laadittiin jonkin verran karttoja ja asemakaavoja yksittäisistä kohteista, mutta operatiivisesti merkittävintä oli Neuvostoliiton tie-, rautatie- ja vesireittien verkoston kehittymisen seuraaminen. Uudet tiet, sillat ja kasvaneet raidekapasiteetit vaikuttivat siihen, missä ja millaisia määriä joukkoja tai huoltomateriaalia puna-armeija pystyi liikuttelemaan. Toinen merkittävä vastuu oli puna-armeijan huoltojoukkojen organisaatioiden ja huoltotilanteen seuraaminen. Jaoksessa seurattiin myös puna-armeijan linnoitustöitä. Keskeisimpiä tietolähteitä jaoksen työssä olivat sotavankikuulustelut, sotasaalisasiakirjat ja lentotiedustelu, joiden lisäksi esimerkiksi kaukopartioraporteista saatiin toisinaan joitain yksityiskohtaisia tietoja.

Yleisjaos perustettiin asemasotavaiheen alkupuolella ja siinä palveli 4–5 henkilöä. Vastaavia tehtäviä hoidettiin muutaman upseerin voimin jo ennen itsenäisen jaoksen perustamista. Jaos perustettiin tilanteessa, jossa tiedustelutoimiston muokkaustyö oli talvisodassa ja jatkosodan hyökkäysvaiheessa keskittynyt lähes yksinomaan rintamatilannetta koskeviin kysymyksiin. Jaos tutki Neuvostoliiton politiikkaa, poliittisessa ja sotilaallisessa johdossa tapahtuvia muutoksia, itärintaman tapahtumia, mukaan lukien saksalaisten tilanne, sekä puna-armeijan yleistä dislokaatiota. Lisäksi seurantavastuulle kuuluivat Neuvostoliiton ihmisvoimavarojen käytön ja tappioiden tarkastelu sekä talouteen ja teollisuuteen liittyvien kysymysten seuraaminen. Todennäköisesti sen tehtäväkentästä viimeksi mainitut sotapontentiaaliin liittyvät teemat siirtyivät ainakin osittain taloudellisen tiedustelun jaokselle sen perustamisen myötä.

Taloudellisen tiedustelun jaos perustettiin tammikuussa 1944 ja jatkosodan lopulla sen vahvuus kasvoi 4–5 henkilöön. Jaos todennäköisesti perustettiin, jotta voitiin siirtää aikaisemmin ulkomaaosaston vastuulla ollut suursodan seuraamistyö tiedustelutoimistoon. Jaoksen kohteina olivat sekä Neuvostoliiton että Saksan sotapotentiaali. Tällöin käsiteltiin esimerkiksi teollisuuteen, maatalouteen sekä raaka-aineiden ja työvoiman saatavuuteen liittyneitä kysymyksiä. Näissä tapahtuvan kehityksen arviointi edellytti tietoja esimerkiksi uusien palveluskelpoisten ikäluokkien miesvahvuuksista ja alueval-tausten myötä hyökkääjän haltuun jääneen alueen teollisuuslaitoksista tai niiden toimintaedellytyksistä. Yleis- ja taloudellisen tiedustelun jaosten tarkastelemien kysymysten ollessa hyvin samankaltaisia hyödynsivät molemmat työssään lähteinä pääasiassa sotavankikuulusteluista, julkisista lähteistä ja saksalaisilta saatuja tietoja.

Maastontiedustelu-, yleis- ja taloudellisen tiedustelun jaos selvittivät päätyönään asioita, joita joko oli tarkasteltu tai joiden tarkastelun tarpeellisuus oli tunnistettu jo ennen talvisotaa. Tiedustelutoimiston kokoonpanoon näiden tehtävien hoitaminen omissa jaoksissaan muodostettiin vasta jatkosodassa. Tämä johtui joko siitä, ettei kyseisiä toimintoja koettu lyhyen talvisodan ja lyhyeksi mielletyn jatkosodan aikana tarpeellisiksi tai ettei tarvittavia resursseja, kuten osaavaa henkilöstöä ollut saatavilla.

Viholliskuvan muodostaminen muokkaustyöllä hankituista tiedustelutiedoista oli suurta ammattitaitoa vaativa työ. Tietoja tuottaneilta toimijoilta saapui erityyppisiä tietoja eri laajuisina ilmoituksina ja raportteina. Muokkaustyössä oli arvioitava, mihin uusi tieto liittyi, tallennettava se käytössä olleisiin kortistoihin ja vastaaviin järjestelmiin, verrattava uutta tietoa aikaisemmin tiedettyyn, harkittava, kenen muun asiasta pitäisi tietää sekä muotoiltava näkemys siitä, miten tieto olisi välitettävä eteenpäin, jotta viholliskuva päivittyy oikeanlaiseksi. Riippumatta tiedon tuottajasta tiedot saattoivat olla vaillinaisia, epäselviä sekä ristiriitaisia keskenään tai aikaisemmin tiedetyn kanssa, mutta ne oli pystyttävä sisällyttämään viholliskuvan kokonaisuuteen. Vuosina 1939–1944 kantavana teemana tiedonvälityksessä oli välittää eteenpäin nekin tiedot, joiden totuudenmukaisuuden tiedustelutoimisto arvioi epävarmoiksi.

Hankittujen tietojen luonteen vuoksi johtopäätösten tekeminen niistä ei useinkaan ollut yksinkertaista. Siksi tiedustelutoimistoon muotoutui kulttuuri, jossa tiedoista ja niiden merkityksestä keskusteltiin ja jopa väiteltiin avoimesti. Ilmapiiri oli epämuodollinen ja argumentoidessa muodollista arvovaltaa keskeisempää oli itse tieto. Erilaisten selitysvaihtoehtojen kautta pyrittiin löytämään uskottavin selitys sille, mitä jokin tieto tarkoitti tai miten tilanne oli kehittymässä. Yhtäältä kyseessä saattoi olla tilanne, jossa oli tapahtumassa jotain aikaisempaan verrattuna täysin uutta, mutta toisaalta tarkastelu saattoi keskittyä muutosten havaitsemiseen jossakin pitkään seuratussa ilmiössä. Poikkeus avoimeen toimintakulttuuriin oli ainakin yksittäisen haastattelutiedon perusteella jonkinlainen tietojen jakelun rajaaminen sellaisilta tiedustelutoimiston henkilöiltä, jotka eivät niitä työssään tarvinneet. Tällainen toimintatapa oli käytössä jo ennen talvisotaa.

Touko-kesäkuun 1944 arvio tilanteen kehittymisestä on jäänyt elämään ainoana tapauksena, jossa esimiesasemasta ohjattiin aikaisemman toimintakulttuurin vastaisesti analyysin lopputulos halutunlaiseksi. Taustalla eivät vaikuttaneet ainoastaan eriävät tulkinnat tiedustelutiedoista vaan arviot siitä, mitä seurauksia lähiaikoina alkavan hyökkäyksen ennustamisella olisi. Hieman samankaltaisena voidaan pitää tapausta, jossa tiedustelupäällikö Paasosen helmikuussa 1943 eduskunnassa esittämä tilannearvio Saksan tulevasta tappiosta sai niin kielteisen vastaanoton, että se oli uusittava

lievemmin johtopäätöksin. Tässä tapauksessa ristiriita ei ollut Päämajan tiedustelun tai edes Päämajan sisäinen vaan tiedustelun ja poliitikkojen välillä. Molemmat tapahtumat heijastelevat ilmiötä, jossa tiedon vastaanottaja ei halua tai ei kykene liittämään uutta tietoa hänellä aiemmin olleeseen tilanneymmärrykseen joko siksi, että uusi tieto eroaa niin voimakkaasti hänen senhetkisestä käsityksestään tai sen vuoksi, mitkä olisivat uuden tiedon seuraukset omalle toiminnalle.

Muokkaustyön keskeisimpiä apuvälineitä olivat tiedonhallintaan käytetyt kortistot, kuten joukko-osasto- ja päällystökortisto, sekä muut vastaavat dokumentointivälineet. Käsin ylläpidetyt kortistot toimivat nykytermein tietokantoina, joihin tiedot tallennettiin. Vaikka Päämajan tiedustelutoimiston kortistoja ei tiettävästi ole säilynyt, voidaan tämä arvio työskentelystä epäilyksittä esittää armeijakuntien kortistojen perusteella. Yhtäältä tiedonhallinta ei olisi onnistunut ilman kortistoja, mutta toisaalta ne olivat vain tiedustelu-upseerin apuväline. Yksi todennäköinen syy useiden henkilöiden pitkään tai jopa läpi sotien jatkuneeseen palvelukseen tiedustelutoimistossa oli heille muodostunut kokonaisymmärrys esimerkiksi puna-armeijasta tai itärajantakaisen alueen maasto-olosuhteista ja infrastruktuurista. Pitkään saman aiheen parissa työskennellyt, usein akateemistaustainen henkilö todennäköisesti kykeni muistamaan runsaasti keskeistä vastuualueeseensa liittynyttä tietoa, jolloin uuden tiedon merkityksen arviointi yhtäältä helpottui ja toisaalta oli kenties syvempää. Seikkaperäisistäkään kortistoista huolimatta tällaisen ymmäryksen muodostuminen tuskin olisi ollut mahdollista, mikäli henkilöstöä olisi kierrätetty liian tiuhaan.

Henkilöarviointien perusteella Päämajan tiedustelutoimistossa palvelleen tiedustelu-upseerin arkkityyppiä ei ollut olemassa, sillä henkilöstö oli taustoiltaan ja kyvyiltään kirjavaa. Joukkoon mahtui hyviksi rintamaupseereiksi arvioituja ja osoittautuneita sekä sinne kelpaamattomiksi luonnehdittuja henkilöitä. Koska arkityön keskiössä oli laajan ja usein epäselvän tietoaineiston kanssa työskentely, oli reserviläisistä moni tiedemiestaustaisia. Heidän laaja-alainen osaamisensa mahdollisti sen, että toisinaan yksittäisiä tehtäviä suoritettiin yli jaosrajojen todennäköisesti sen perusteella, että jollakulla toisella oli aikaa ja osaamista naapurijaoksen vastuulle kuuluneen tehtävän hoitamiseen. Vaikka tiedustelutoimistossa ja -osastolla palveli talvisodasta asti muutamia kielenkääntäjiä, oli monen tiedustelu-upseerin tarpeen osata venäjää ja myöhemmin saksaa, jotta he pystyivät omatoimisesti esimerki tarkastelemaan sotasaalisaineistoa tai kuulustelemaan vankeja. Venäjäntaitoisen henkilöstön puute kenttäarmeijassa ulottui Päämajan tiedustelutoimistoon asti, sillä esimerkiksi maa- ja ilmavoimajaoksen upseerit joutuivat kuulustelemaan vankeja tulkin välityksellä.

Päämajan tiedustelutoimistossa muokkaustyötä tehneen henkilöstön määrä ei ollut riittävä. Talvisodan aikana ei ehditty tutkia kaikkea haltuun saatua aineistoa, vaan työ jatkui kuukausia kesään 1940. Vaikka toimiston henkilövahvuus kasvoi asemasodan aikana, kävi vuodenvaihteen 1943–1944 tienoilla selväksi, että henkilömäärä ei riittänyt suursodan seuraamiseen työn edellyttämällä tarkkuudella. Onkin ristiriitaista, että vaikka Suomella oli pitkälle kehittynyt kyky kerätä tietoa Neuvostoliiton vastaiselta rintamalta eli operatiiviselta ja taktiselta tasolta, oli strategisen tason tiedustelussa puutteita. Puutteet koskivat sekä tiedonhankintaa että sen analysointia. Vaikka se oli toiminnallisesti katsoen ainakin osittain perustelua, näyttäytyy tiedonhankintaa tehneiden tiedustelujoukkojen ja muokkaustyötä tehneen Päämajan tiedustelutoimiston monikymmenkertainen epäsuhta henkilömäärässä perusteettoman suurelta.

Monet sekä syksystä 1939 asti käytössä olleista työskentelytavoista että organisaation kehittämiseksi tehdyistä toimista perustuivat lopulta jo ennen sotia vallinneisiin käsityksiin siitä, miten työ viholliskuvan muodostamiseksi olisi järjestettävä. Esimerkiksi erilaisten kortistojen, tilastojen ja karttojen käyttö tiedustelutietojen järjestelemiseksi ja taltioimiseksi tunnistettiin jo 1930-luvulla sotakorkeakoulun diplomitöissä. Samoin viholliskuvan muodostuminen vastustajan taistelevien joukkojen lisäksi sen sotapontentiaaliin liittyvistä taloudellisista ja muista tekijöistä tunnistetiin syksyllä 1939 julkaistussa tiedusteluoppassa. Vaaditiin kuitenkin Suomen päätyminen pitkittyneeseen asemasotaan Neuvostoliittoa vastaan ennen kuin viimeisetkin tunnistetuista asioista joko resurssien puolesta pystyttiin tai yksinkertaisesti koettiin tarpeellisiksi toimeenpanna alkuvuosien 1942–1944 aikana. Samoin todennäköisesti itsenäistymisestä asti tiedossa ollut tiedustelun organisoinnin periaate tiedonhankinnan ja tietojen analysoinnin eriyttämisestä saatiin toteutettua vaiheittain vasta asemasodan aikana.

6.3 Viholliskuvaa rintamatilanteesta sotapotentiaaliin – taktiselta strategiselle tasolle

Tiedustelun keskeisimpiä tehtäviä vuosina 1939–1944 olivat yhtäältä rauhan vallitessa vastata kysymykseen, syttyykö sota, ja toisaalta sodan ollessa käynnissä esittää arvioita tilanteen kehittymisestä. Tässä onnistumista voidaan arvioida muutamien keskeisten tapahtumien perusteella. Syksyllä 1939 viholliskuva itärajan takana olleiden joukkojen määrästä oli kohtuullisen hyvä, noin kolme neljäsosaa todellisuudesta, mutta johtopäätös sodan syttymisen mahdollisuudesta osoittautui virheelliseksi. Elokuussa 1940 muualta saadut tiedot antoivat aihetta huolestua tulossa olleesta hyökkäyksestä, mutta omin keinoin onnistuttiin selvittämään, ettei niin ollut tapahtumassa. Tammikuussa 1941 lähinnä poliittisen tason epävakauden vuoksi hyökkäyksen uhka oli jälleen ilmassa, mutta omin keinoin pystyttiin selvittämään, ettei hyökkäysjoukkoja ollut koottu rajan taakse. Keväällä 1944 Neuvostoliiton hyökkäysaikeista kyettiin varoittamaan, vaikkeivat kaikki Päämajassa haluneet varoitukseen uskoa. Viholliskuva Karjalan kannaksen suunnalle keskitettyjen joukkojen määrästä oli puutteellinen. Näihin verrattuna poikkeus oli alkuvuosi 1941, jolloin Neuvostoliittoa tiedusteltiin aloitteellisesti tulossa olleen Suomen hyökkäysoperaation tueksi.

Saksan häviön ennustaminen oli näihin pääasiassa taktisen ja operatiivisen tason viholliskuvaan asemoituviin kysymyksiin verrattuna mittakaavaltaan huomattavasti suurempi tapaus. Viholliskuvan laajennuttua käsittämään suursodan osapuolten sotapontentiaalit onnistuttiin tämä kehityskulku ennakoimaan kerättyjen tietojen perusteella viimeistään loppuvuodesta 1942. Kaikissa keskeisissä muutoskohdissa viholliskuva ja siitä tehdyt johtopäätökset eivät todennäköisesti vastanneet kaikkien työhön osallistuneiden omaa käsitystä tilanteesta ja sen kehittymisestä, mikä vaikutti siihen, miten tietojen ja arvioiden johdosta toimittiin.

Päämajassa viholliskuvaa ylläpidettiin tilannekartoilla, joilla esitettyjen merkintöjen tarkemmat tietosisällöt oli taltioitu kortistoihin ja muihin vastaaviin tilastoihin. Viholliskuvaa jaettiin pääasiassa tekstimuotoisina raportteina, mutta jatkosodan asemasotavaiheessa yleistyi myös tekstiä tukevien karttojen laatiminen. Raportointi Päämajan sisällä ja sen alaisiin joukkoihin oli kerroksittaista yksityiskohtaisista, lähinnä muutoksia käsitelleistä päiväraporteista harvemmin laadittuihin, mutta laajempia kokonaisuuksia sisältäneisiin määräaikaisraportteihin. Erillisistä aiheista raportoitiin tutkimusraporttityyppisesti todennäköisesti silloin, kun hankittu tiedusteluaineisto mahdollisti

riittävän käsityksen luomisen jostakin teemasta. Taulukon 14 mukaisesti rauhan ja sodan ajan raportointi erosivat toisistaan merkittävästi. Päämajan sisällä viholliskuvan yksityiskohdat välittyivät myös henkilöiden välisessä kanssakäymisessä.

Rauhan aikana kuvan luominen Neuvostoliitosta ja puna-armeijasta tapahtui noin kuukausittain julkaistun yleiskatsauksen sekä erillisraporttien muodossa. Kuukausittaiset katsaukset sisälsivät tietoja esimerkiksi puna-armeijan joukkorakenteesta, henkilöstöstä ja koulutuksesta. Lisäksi raportoitiin Neuvostoliiton ylimmästä poliittisesta ja sotilaallisesta johdosta sekä Neuvostoliiton yhteiskunnallisista asioista. Erillisraportteja yksityiskohtaisista aiheista, kuten panssariaseesta ja taktiikasta, laadittiin, kun tietoja oli saatavilla. Välirauhan raportoinnissa tukeuduttiin aluksi jo talvisodan aikana haltuun saatuun materiaaliin.

RAPORTTI	YH Syksy -39	Talvisota -39-40	Välirauha -40-41	Jatkosota -41	Jatkosota -42-44	Kevät ja kesä -44
Päiväraportti rintamatilanteesta		x		x	x	x
Päiväraportti meririntamalta		x		x		
Päiväraportti vihollisen ilmatoiminnasta				x	x	x
Kaksiviikkoisraportti rintamatilanteesta					x	x
Raportti Neuvostoliiton asioista muutaman kuukauden välein	x		x		x	x
Puna-armeijan ryhmitystä käsittelevä koonnosraportti ~kuukausittain		x		x	x	x
Erillisraportteja esimerkiksi puna-armeijan taktiikasta, aseistuksesta, organisaatiosta, henkilöstöstä sekä Neuvostoliiton yhteiskunnallisista asioista ja kuljetusinfrastruktuurista	x	x	x	x	x	x

Taulukko 14. Keskeisimpien Päämajan tiedustelutoimiston laatimien raporttien julkaisu syksyjen 1939 ja 1944 välillä.

Sota-aikana yksityiskohtaiset muutokset vihollistilannekuvassa raportoitiin päiväraporttina. Raportin nimi muuttui talvisodasta jatkosodan hyökkäysvaiheeseen ja uudestaan vielä asemasodan aikana, mutta keskeisin tarkoitus oli välittää tiiviissä muodossa Päämajan tiedustelutoimiston käsitys keskeisistä sotatapahtumista. Raportilla oli kaikissa vaihessa vakioitu otsikkorunko, joka kuitenkin kehittyi ja hienojakoistui ajan kuluessa. Esimerkiksi rintamasuuntien, puna-armeijan organisaation ja aseistuksen sekä maastotietojen mukainen otsikkojako heijasteli tiedustelutoimiston jaosten ja tiedustelu-upseereiden vastuualueita. Päiväraportissa käsiteltiin aina myös meri- ja ilmarintamaa, vaikka talvisodassa ja hyökkäysvaiheessa julkaistiinkin erillistä meririntamaa käsitellyttä raporttia ja asemasotavaiheessa ilmatoimintaa käsitellyttä raporttia. Vihollisen tulevan toiminnan arviointi ei ollut rakenteellinen osa päiväraporttia, mutta sitä ryhdyttiin tekemään yksittäisin virkkein alkuvuoden 1944 aikana joko aivan raportin alussa tai johonkin toiseen osioon sisällytettynä.

Asemasotavaiheessa käyttöön otettu, pääsääntöisesti kahden viikon välein julkaistu Katsaus vihollistilanteen kehitykseen (VTK) oli tutkimuksen tarkastelunjakson keskeisin muutos tiedustelutoimiston säännöllisessä raportoinnissa. Raportin otsikkorakenne oli vakioitu, joskin kussakin painoksessa käsiteltiin vain ne teemat, joista oli uutta kerrottavaa. Vihollisen joukkojen rintamasuunnittaisen käsittelyn lisäksi raportoitiin muun muassa puna-armeijan aseistuksesta, organisaatiosta, huollosta, mieli-

aloista ja täydennyksistä. Sisällöllisesti rutiiniraportoinnin keskeisin kehitys oli VTK:n lopussa esitetty arvio vihollisen aikeista, vaikka arvio sekoittuikin välillä menneiden tapahtumien kuvailuun. Joka tapauksessa menneiden tapahtumien ja nykytilan kertomisen rinnalle lisätty tulevan arviointi oli huomattava kehitysaskel tiedustelutoimiston raportoinnissa. Säännöllinen ja aikaisempaa pitkäjänteisempi tapa arvioida tulevaa oli myös osoitus siitä, että tiedustelutoimisto oli kyennyt merkittävästi kehittämään toimintaansa palvellakseen aikaisempaa paremmin Päämajan operatiivista alaa ja sotatoimiyhtymiä.

Vuosina 1939–1944 kuukausittain tai hieman harvemmin julkaistu monikymmensivuinen koonnosraportti puna-armeijasta oli eräänlainen ote Päämajan tiedustelutoimiston tiedoista puna-armeijasta. Luettelomainen raportti sisälsi joukkojen nimi-, numero- ja päällystötietoja. Yleisen tietoisuuden lisäämisen lisäksi raportin tarkoitus oli todennäköisesti antaa sotatoimiyhtymille mahdollisuus verrata käsitystään vastassa olevasta vihollisesta tiedustelutoimiston käsitykseen. Asemasotavaiheessa tiedustelutoimisto ryhtyi pyytämään yhtymiltä myös palautetta havaitsemistaan virheellisyyksistä raportissa. Asemasotavaiheessa myös Neuvostoliiton ilmavoimista julkaistiin samankaltaista raporttia.

Vuosina 1939–1944 laadittiin lukematon määrä raportteja yksittäisistä erillisaiheista. Raporttien tarkoitus oli antaa ainakin Päämajan ja sotatoimiyhtymien operatiiviselle ja tiedustelualalle lisäymmärrystä puna-armeijasta ja sen mahdollisuuksista käydä sotaa. Raportit käsittelivät esimerkiksi puna-armeijan organisaatiota, aseistusta, koulutusta, taktiikkaa sekä Neuvostoliiton kuljetusinfrastruktuuria ja maantieteellisiä olosuhteita Suomen lähialueilla. Joistakin aiheista, kuten Muurmannin radasta, raportoitiin harvakseltaan toistuvasti. Tällaiset laajemmat raportit eivät todennäköisesti antaneet sellaisenaan suoria vastauksia johonkin operatiiviseen kysymykseen, vaan toimivat tausta-aineistona operatiivisille tarkasteluille ja mahdollistivat sen arvioinnin, mitä, miten, missä tai milloin puna-armeija pystyy tekemään.

Raporttien sisällöstä nousee esiin muutamia keskeisiä periaatteita. Ensinnäkin viholliskuvaa muodostettaessa arvioitiin jatkuvasti sekä määrää että laatua. Taktiselta tasolta alkaen kiinnitettiin huomiota vihollisen mies-, panssarivaunu- ja muiden aseiden määrien lisäksi esimerkiksi joukon koulutustasoon ja mielialaan. Asemasotavaiheessa mukaan tullut suursodan ja sen osapuolten sotapotentiaalien tarkastelu sisälsivät niin ikään sekä määrällisiä että laadullisia piirteitä esimerkiksi Neuvostoliiton sotateollisuuden suorituskykyä arvioitaessa.

Toinen raportoinnille ominainen piirre oli se, että tietoihin liittyviä epävarmuuksia tuotiin lukijalle esiin. Raporteissa kerrottiin suoraan, mikäli jotain asiaa ei tiedetty tarkkaan tai jos raportoituun tietoon sisältyi jotain virheelliseksi epäiltyä. Raportoitujen tietojen varmuus vaihteli välillä epäluotettavasta varmaan tietoon. Epävarmoinakin pidetyt tiedot raportoitiin sen sijaan, että ne olisi jätetty kokonaan välittämättä eteenpäin tai että olisi jääty odottelemaan jonkin toisen tiedon asialle antamaa varmennusta. Tietojen karttuessa kerrottiin avoimesti, että jokin aikaisemmin raportoitu tieto osoittautui uusien tietojen valossa virheelliseksi. Toisin sanoen viholliskuva pyrittiin esittämään lukijalle avoimesti kaikkine puutteineen ja epävarmuuksineen, avoimeksi jääneitä kysymyksiä peittelemättä ja virheitä pelkäämättä.

Raportoinnissa tapahtui muutamia selkeitä kehitysaskelia asemasotavaiheessa verrattuna talvisotaan ja hyökkäysvaiheeseen. Vaikka jo syksyllä 1939 esitettiin arvioita siitä, miten tilanne tulee kehittymään, vakioitui tilanteen kehittymisen arviointi osaksi

määräaikaisrapotteja vasta asemasotavaiheessa. Tällöinkin se sekoittui hetkittäin vallitsevan tilanteen käsittelyyn ja painottui selkeästi maarintamalle ilma- ja meririntaman tilanteen kehittymisen jäädessä huomattavan vähälle huomiolle. Pyrkimys arvioida tilannetta näkyi kuitenkin selvästi ja saavutettu taso oli kenties linjassa sen Päämajan toimintaperiaateen kanssa, jossa operatiivisen osaston vastuulle lankesi suurelta osin sen arviointi, mitä muodostettu viholliskuva merkitsi tulevalle toiminnalle. Asemasotavaiheessa raporteissa lisääntyivät ja yleistyivät myös erilaiset kartat ja taulukot, joilla havainnollistettiin tekstiraporttien asiasisältöjä.

Vuosina 1939–1944 raporttien sisällössä oli jonkin verran muotoseikkojen epäjohdonmukaisuutta. Kirjoituskoneella kirjoitettujen raporttien tunnistetietojen kirjaaminen ei missään kohtaa vakioitunut noudattamaan yksityiskohtaisesti yhtä tiettyä tapaa. Eri vaiheissa sotia esimerkiksi tiedustelutoimiston alatoimistojen tai Jaos V:n nimi merkittiin raporttiin vaihtelevasti. Näitä puhtaasti muodollisia seikkoja merkitsevämpää oli, että vakiintuneita peiteilmauksia, kuten ”saadun tiedon mukaan” ja ”tarkistamattoman tiedon mukaan” sekoitettiin keskenään joko tarkoituksella tai vahingossa yleiskielisessä merkityksessä. Kun peiteilmausten merkitykset olivat todennäköisesti raporttien lukijoidenkin tiedossa, on mahdollista, että sekailmaukset herättivät heissä samanlaista hämmennystä kuin sotahistoriantutkijassa.

Vuosina 1939–1944 Päämajan viholliskuva tarkoitti Suomen ja sen vihollisen välisestä rintamatilanteesta muodostettua kuvaa. Pääosan ajasta vihollinen oli Neuvostoliitto, mutta asemasotavaiheessa huomio kääntyi myös Saksan seuraamiseen, vaikkei Saksa vielä ollutkaan Suomen vihollinen. Viholliskuva muodostettiin Päämajan tiedustelutoimiston jaoksissa, joissa tiedustelu-upseerit muokkasivat eli analysoivat erilaisista lähteistä hankitut tiedot kokonaiskäsitykseksi – viholliskuvaksi. Viholliskuvan käsite laajeni asemasotavaiheessa pelkän rintamatilanteen seuraamisesta suursodan osapuolten sotapotentiaalien tutkimiseen. Viholliskuva esitettiin tilannekarttoina ja niitä tukevina tekstiraportteina. Tiedustelu-upseerit laativat useita erilaisia raportteja lyhyistä ja yksityiskohtaisista päiväraporteista laajoihin tutkimuksiin. Päämajan sisällä sekä sen ulkopuolelle viholliskuva jaettiin tekstiraportteina, tilannekarttoina sekä esittelyissä ja muissa henkilöidenvälisissä tapaamisissa.

Viholliskuvan muodostaminen oli tehtävä, josta Päämajan tiedustelutoimiston ulkopuolelle näkyi pääasiassa vain sen lopputulos. Sen saavuttamiseksi oli tehtävä suuri määrä työtä ja työskenneltävä usein keskenään ristiriitaisen, puutteellisen tai myöhemmin virheelliseksi osoittautuneen tietoaineiston kanssa. Työssä onnistuttiin useimmiten, vaikka ymmärrettävästi viiden vuoden ajanjaksolle mahtui myös joitakin heikompia suorituksia. Ajoittaisista organisatorisista ja työskentelyyn liittyneistä puutteistaan huolimatta Päämajan tiedustelutoimisto suoriutui kokonaisuutena kunnialla tehtävästään muodostaa Päämajan viholliskuva vuosina 1939–1944.

LÄHDELUETTELO

1 JULKAISEMATTOMAT LÄHTEET

1.1 Arkistolähteet

Kansallisarkisto (KA, Helsinki)

Päämaja. Tiedusteluosasto. Tiedustelutoimisto / Pääesikunta. Ulkomaa toimisto

Salainen kirjeenvaihto 1939 T-21801/1

Yleinen kirjeenvaihto 1939–1940 T-4871/3

Itä-Karjalan karttanimiluettelot 1942–1944 T-19933/1

Salainen kirjeenvaihto 1940–1944 T-19933/2

Venäläiset asiakirjat, sotasaaliskirjeet 1943 T-3571/1

Venäläiset asiakirjat, sotasaaliskirjeet 1943 T-3571/2

Muistioita 1944 T-24761/1

Tassin tietotoimiston sotaraportit 1944 T-19525/1

Salainen kirjeenvaihto 1942–1945 T-19525/3

Salainen kirjeenvaihto 1944–1945 T-19525/4

Salainen kirjeenvaihto 1943–1945 T-19525/5

Salainen kirjeenvaihto 1944–1945 T-19525/6

Työjärjestykset, työskentelyohjeet ja vastaavat asiakirjat 1945–1960 T-21398/13

Päämaja. Tiedusteluosasto. Viestitiedustelutoimisto

Ilmoitukset 1943 T-21810/1

Ilmoitukset 1944 T-21810/2

Päämaja. Ulkomaaosasto. Ulkomaatoimisto

Salainen kirjeenvaihto 1942–1944 T-19932/12

Salainen kirjeenvaihto 1943 T-19932/16

Salainen kirjeenvaihto 1942–1944 T-19932/20

Salainen kirjeenvaihto 1944–1945 T-19525/7

Päämaja. Tiedusteluosaston S-toimisto

Salainen kirjeenvaihto 1942–1943 T-24581/1

Päämaja (Yleisesikunta). Maavoimatoimisto (Op.1)/Operatiivinen toi misto

Kortisto Suomen rintamalla toimineista venäläisjoukoista 1939–1940 Sark-1587/4

Salainen kirjeenvaihto 1939–1940 Sark-1588/5

Tilanneilmoitukset ja tiedot vihollisesta 1939–1940 Sark-1588/6

Päämajan päivittäiset tilannetiedotukset 1940 Sark-1588/9

Katsaukset Neuvostoliiton lehdistä 1940–1941 Sark-1588/14

Tiedusteluosaston ilmoitukset 1940 Sark-1588/15

Selostuksia ja tutkielmia T-2861/5

Kehityssuunnitelmiin liittyvät kartat T-2861/8

Salainen kirjeenvaihto sekä muut asiakirjat 1939–1940 T-2866/8

Muut asiakirjat 1940–1945 T-20098/1

Salainen kirjeenvaihto sekä kartat 1940–1941 T-21621/1

Salainen kirjeenvaihto ja muut asiakirjat 1941–1942 T-21621/2

Salainen kirjeenvaihto 1941 T-22813/1

Salainen ja henkilökohtainen kirjeenvaihto 1941–1944 T-15716/1

Salainen kirjeenvaihto 1941 15711/3

Salainen kirjeenvaihto 1941–1942 T-15706/1

Kartat 1944 T-15702/1

Salainen kirjeenvaihto1941 T-15711/3

Salainen kirjeenvaihto1941 T-15711/4

Salainen kirjeenvaihto 1942–1942 T-15712/6

Salainen kirjeenvaihto 1940–1941 T-15712/2

Salainen kirjeenvaihto sekä sanomat ja muistiot 1942–1944 T-15706/4

Katsaus Neuvostoliiton taloudelliseen tilanteeseen 1942 T-15717/1

Mappikokoelmat vihollisalueista karttaliitteineen 1943 T-15717/2

Päämaja (Yleisesikunta). Merivoimatoimisto (Op.2)

Salainen kirjeenvaihto 1939–1940 T-2867/4

Salainen kirjeenvaihto 1939–1940 T-2867/7

Salainen kirjeenvaihto 1939–1940 T-2867/8

Merivoimien creed-sanomat, tilanneilmoitukset 1941 T-4192/17

Merivoimien creed-sanomat, tilanneilmoitukset 1941 T-4192/18

Merivoimien ja Laatokan puolustuksen tilanneilmoitukset 1941
T-4192/23

Salainen kirjeenvaihto 1941 T-2859/5

Päämaja (Yleisesikunta). Ilmavoimatoimisto (Op.3)

Yleinen ja salainen kirjeenvaihto Perus-24/1

Salainen kirjeenvaihto 1939–1940 T-2864/4

Salainen kirjeenvaihto 1939–1940 T-2864/8

Salainen kirjeenvaihto 1939–1940 T-2864/9

Salainen kirjeenvaihto 1940–1941 T-2864/13

Salainen kirjeenvaihto 1941 T-15720/7

Ilmavoimien tilannetiedotukset 1941 T-15720/4

Lentojoukkojen tilanne- ja suoritusilmoitukset 1941 T-15721/1

Lentojoukkojen tilanneilmoitukset 1941 T-15721/2

Päämaja. Toimisto K.

Salainen kirjeenvaihto 1939–1940 T-19933/3

Päämaja. Sotilaspoliisitoimisto (Hall.2)

Salainen ja yleinen kirjeenvaihto 1939–1940 T-9102/8

Päämaja. Tykistön tarkastajan toimisto

Salainen kirjeenvaihto 1939 Perus-20/1

Päämaja. Koulutusosasto. Koulutustoimisto

Yleinen, salainen ja henkilökohtainen kirjeenvaihto 1939 Perus-19/1

Yleinen ja salainen kirjeenvaihto 1939–1940 T-17649/9

Yleinen ja salainen kirjeenvaihto 1940 T-17649/10

Salainen kirjeenvaihto 1940 T-17649/11

Salainen kirjeenvaihto 1940 T-17649/12

Yleinen ja salainen kirjeenvaihto 1940 T-17649/13

Yleinen ja salainen kirjeenvaihto 1940 T-17649/14

Yleinen, salainen ja henkilökohtainen kirjeenvaihto 1940 T-17649/16

Päämaja. Sotahistoriallinen toimisto

Saapunut salainen kirjeenvaihto 1942 T-2529/8b-10a

Päämaja. Sotatalousesikunnan sotataloustarkastajan esikunta

Matkakertomukset ja selostukset 1942–1943 T-7762/19

Päämaja. Kaasusuojelutoimisto

Vihollistilannetiedotukset 1943 T-15809/1

Yleisesikunta. Järjestelytoimisto.

Virkaohjeet 1923–1950 T-22104/61

Muistiot, suunnitelmat ja lausunnot 1930–1958 T-22104/97

Määrävahvuudet ja järjestelyasiakirjat T-22104/88

Maavoimien esikunta. Operatiivinen toimisto (III)

Yleinen ja salainen kirjeenvaihto 1940 T-22502/2

Rajaesikunnan tiedustelutoimisto/Pohjois-Suomen ryhmän esikunnan tiedustelutoimisto

Salainen kirjeenvaihto ja sähkeet 1939–1940 Perus-1726/1

Salainen kirjeenvaihto ja sanomat 1939–1940 Perus-1726/3

Kannaksen armeija. Tiedustelutoimisto (II).

Salainen kirjeenvaihto sekä puhelinsanomat 1940 Perus-725/2

Salainen kirjeenvaihto 1940 Perus-725/3

Salainen kirjeenvaihto 1939–1940 Perus-725/5

Karjalan armeija. Tiedustelutoimisto (II).

Tilannetiedoitukset 1941 T-2210/1

Tilannetiedoitukset 1941 T-2210/2

Tilannetiedoitukset 1941 T-2210/3

Tilannetiedoitukset 1941 T-2210/4

Tilannetiedoitukset 1941 T-2210/5

Tilannetiedoitukset 1941 T-2210/6

Salainen kirjeenvaihto 1941–1943 T-4944/1

Venäläisjoukko-osastojen kortisto 1941–1942 T-4944/3

Vihollisen partio- ja päällystökortisto 1941–1944 T-4944/4

Salainen, henkilökohtainen ja yleinen kirjeenvaihto 1941 T-2258/10–11

Salainen ja yleinen kirjeenvaihto 1941–1942 T-2264/9–11

Salainen ja yleinen kirjeenvaihto, saapuneet 1941–1942 T-2264/12

Salainen ja yleinen kirjeenvaihto 1941–1942 T-2264/13

Vihollisilmoitukset 1941 T-2258/2b-4

Salainen ja yleinen kirjeenvaihto, sanomat 1941 T-2258/6b-9

Kannaksen ryhmä. Tiedustelutoimisto (II).

Salainen kirjeenvaihto 1944 T-8480/5

Aunuksen ryhmä. Tiedustelutoimisto.

Päämajan tilannetiedotukset 1942 T-2212/1

Päämajan tilannetiedotukset 1942 T-2212/2

Päämajan tilannetiedotukset 1942 T-2212/8

Päämajan tilannetiedotukset 1942 T-2212/9

Päämajan tilannetiedotukset 1942 T-2212/10

Salainen kirjeenvaihto 1942 T-2264/3

Salainen kirjeenvaihto 1942 T-3764/4–6

Salainen kirjeenvaihto 1942 T-3764/7–8A

Salainen kirjeenvaihto 1942 T-3764/8B–9

Salainen kirjeenvaihto 1942 T-3764/10–11A

Salainen kirjeenvaihto 1942 T-3764/11B–12A

Yleinen ja salainen kirjeenvaihto 1942–1943 T-4941/5

Salainen kirjeenvaihto 1943 T-4945/6

Yleinen ja salainen kirjeenvaihto 1943 T-4945/4

III Armeijakunta. Tiedustelutoimisto

Salainen kirjeenvaihto 1939–1941 Perus-6247/2

Yleinen ja salainen kirjeenvaihto sekä sanomat 1940 Perus-6247/5

Salainen kirjeenvaihto 1940–1941 Perus-6247/17

Salainen kirjeenvaihto 1940–1941 Perus-6247/19

Salainen kirjeenvaihto 1941 Perus-6247/24

Salainen kirjeenvaihto 1941–1942 T-20119/1

Salainen kirjeenvaihto 1941 T-20119/2

Salainen kirjeenvaihto 1941–1942 T-20119/3

Salainen kirjeenvaihto 1941–1942 T-20119/17

VII armeijakunta. Tiedustelutoimisto

Yleinen ja salainen kirjeenvaihto sekä katsaukset vihollistilanteeseen 1943 T-2059/11

Tiedustelulähetteet 1942 T-2060/13

Lentorykmentti 4. Esikunnan toimisto II

Salainen kirjeenvaihto 1941 T-17546/6

Lentolaivue 30. Operatiivinen ja koulutustoimisto (toimisto IIa)

Salainen kirjeenvaihto 1944 T-14282/10

Sotakorkeakoulu

Sotateknillisten kurssien luennot ja harjoitukset T-21369/Dg:99.

Yleisen osaston kurssin Y12 luennot ja harjoitukset 1936–1937 T-21369/Dg:81.

Yleisen osaston kurssin Y11 luennot ja harjoitukset 1936 T-21369/Dg:71.

T-26890/Hla:6sal

Tilannetiedotukset ja vihollistilanneilmoitukset (kokoelma)

VTT-1/31 Päämajan vihollistilannetiedotukset 1.7.–31.12.1943

VTT-1/32 Päämajan vihollistilannetiedotukset 1.1.1944–31.5.1944 VTT-1/33 Päämajan vihollistilannetiedotukset 1.6.1944–19.9.1944

Pikkukokoelmat, yksityisarkistot

Aladár Paasosen arkisto, kotelo 3.

Aulavuo, Pertti Pk-2393/21.

Aalto, Pentti Pk-2132/1

Gustaf Mannerheimin arkisto

Ragnar Grönvallin aineisto 1940–1946

Päämajan asiakirjoja 1939–1945

Heiskanen, Raimo Valmari Pk-2309. Kansiot 13, 16, 19, 21, 23, 28.

Karikoski, V.A. Pk-1493. Kansiot 3, 4

Korhonen, Väinö Pk-2140

Koskimies, Eino Pk-1927/1

Kukkonen, Erkki William Pk-1018. Kansiot 2, 8.

Lewing, Harry Pk-1639

Mäkelä, Jukka L Pk-1307/2

Pale, Erkki Pk-2324. Kansiot 8, 10, 14, 16.

Peitsara, Tapio Pk-1844/1

Porvali, Antti Pk-1531/1

Päämajan tiedustelutoimiston asevelikerho (STM-kerho 1983–1987). Haastatteluaineisto 2.2.1995, Pk-2054. Haastettalut löytyvät myös Raimo Heiskasen pikkukokoelman kansioista Pk-2309/16, 21, 27.

Haastattelut:

Astala, Keijo 2.8.1984

Duncker, Zachris 14.1.1976 (haastattelun ajankohta varmistettu Pk-2309/21)

Fagerström, Lars 25.1.1984

Grönholm, Hakon 52.1.1984

Grönvall, Ragnar 14.2.1984

Kaikkonen, Eero 8.11.1983

Karppela, Boris 21.3.1984

Kontro, Eelis 16.2.1984

Lepistö, Eino 19.7.1984

Luotonen, Eino 14.8.1984

Helkama, Eero 18.5.1983

Helomaa, Ilmari 25.11.1983

Honkanen, Ilmari 26.8.1983

Huttunen, Arvi 27.4.1983

Marttinen, Niilo 7.4.1983

Nissilä, Viljo & Aulis Joki 20.4.1983 (litteroinnista ei paikoitellen pysty erottamaan kumman kertomuksesta on kyse)

Okko, Veikko 25.2.1983

Okko, Veikko 25.2.1983 (yhteishaastattelu Salovaaran ja Saarisen kanssa)

Pihkala, Kaarlo Uolevi (K.U., Olli) 11.5.1983

Polvinen, Toivo Rafael 2.8.1984

Pukkila, Eino 25.1.1983

Raski, Reino 24.5.1983

Raski, Reino 1976–1977, itse äänitetty muis telma

Sakari, Tapio 16.2.1982

Salo, Kalle päiväämätön

Saarinen, Sakari 25.2.1983 (yhteishaastattelu Salovaaran ja Okon kanssa)

Salovaara, Heikki 25.2.1983 (yhteishaastattelu Okon ja Saarisen kanssa)

Saukkonen, Jussi 29.3.1983

Savolainen, Toivo 18.1.1984

Seppälä, Arvo 16.2.1984

Stenbäck, Nils-Erik 21.9.1983

Strömberg, Georg-Erik 7.6.1983

Taulamo, Sina 15.6.1984

Tervaskari, Väinö 15.6.1983

Vesa, Jussi 4.5.1983

Yli-Ketelä (ent. Ketonen), Reino 13.5.1983

Renvall, Pentti T-19933/25

Salokorpi, Toivo Pk-2597

Sovio, Johan Pk-1539

Spåre, Hugo Pk-2087

Stewen, Martin Kasimir Pk-1924. Kansiot 1, 2, 6

Viljanen, Tauno Viktor Pk-1240. Kansiot 77, 96

Väänänen, Akseli Olli Pk-1830/1

Sotapäiväkirjat, Kansallisarkiston verkkopalvelussa

Lentorykmentti 4. Esikunta 1939–1940 (SPK 2342, 15.12.1939–7.2.1940)

Lentorykmentti 4. Esikunta 1940 (SPK 2343, 7. 2.1940–13.3.1940)

Itä-Karjalan sotilashallintoesikunta 1.1.–30.6.44 (SPK 8233, 1944)

Itä-Karjalan sotilashallintoesikunta, Toimintakertomus 1.1.–31.12.1943 [https://histdoc.net]

Päämajan sotapäiväkirja, Liite 587

JR5 sotapäiväkirja (9226) 8. D alistettuna 12.11.1941–25.2.1942 [https://www.sotapolku.fi/sotapolut/jalkavki-rykmentti-5/]

Nimikirja- ja kantakorttiasiakirjat

Aav, Herman (s. 31.8.1905, k. 23.6.1978)

Aho, Aimo (s. 11.9.1916, k. 22.9.2007)

Alfthan, Isak (s. 16.8.1888, k. 26.12.1955)

Astala, Keijo (s. 8.4.1908, k. 8.3.1991)

Aulio, Heikki (s. 26.10.1907)

Castrén, Reino (s. 4.12.1908, k. 2.12.1981)

Grönqvist, Rudolf Leopold (s. 2.8.1907)

Hallamaa, Reino Kaarlo (s. 12.3.1899, k. 11.8.1979)

Hanén, Lauri (s. 20.8.1897, k. 16.2.1988)

Helkama, Eero (s. 12.12.1920, k. 2.4.2000)

Helkama, Paavo (s. 13.9.1916, k. 18.9.1977)

Helomaa, Ilmari (s. 27.4.1904, k 12.9.1985)

Hintsala, Heikki (s. 20.3.1910, k. 28.10.1959)

Hovilainen, Martti (s. 9.12.1891)

Hämäläinen, Albert (s. 20.2.1881, k. 8.10.1949)

Ingman, Martti Johannes (s. 21.6.1907)

Joki, Aulis (s. 2.6.1913, k. 8.2.1989)

Killinen, Paolo Kullervo (s. 15.3.1912, k. 18.2.1994)

Kinnunen, Lennart (s. 28.9.1903, k. 28.2.1981)

Koilo, Toivo (s. 18.6.1910)

Kontro, Eelis (s. 16.10.1910)

Korhonen, Arvi Heikki (s. 9.1.1890)

Korkeakoski, Arvi (s. 13.10.1913, k. 27.1.1960)

Kotilainen, Mauno Johannes (s. 30.4.1895, k. 16.4.1961)

Küttner, Olaf (s. 21.2.1915, k. 24.6.1974)

Käkönen, Uljas Antero (s. 29.6.1906, k. 25.5.1975)

Kärkkäinen, Arvo (s. 26.8.1900)

Laine, Osmo (s. 3.2.1914, k. 19. 9.2004)

Leino, Antti Benjamin (s. 6.10.1910, k. 22.12.1979)

Leskinen, Eino Aulis (s. 21.2.1904)

Lintulahti, Martti (s. 28.8.1917, k. 26.11.1982)

Loimu, Veli Keijo (s. 14.2.1911)

Loukola, Niilo (s. 7.8.1892, k. 9.6.1945)

Lumme, August Jaroslav (s. 1.4.1906, k. 16.9.1980)

Marttinen, Niilo (s. 17.1.1903, k. 3.1.1999)

Melander, Lars Rafael (s. 7.3.1896, k. 22.1.1962)

Mäkelä, Lauri Juhani (Jukka) (s. 5.8.1917, k. 3.9.1977)

Niini, Aarno (s. 13.1.1905, k. 20.6.1972)

Niini, Risto (s. 16.1.1907, k. 20.4.1968)

Nissilä, Viljo (s. 21.8.1903, k. 30.7.1986)

Norrmén, Johan Fredrik (s. 17.11.1912)

Okko, Veikko (s. 1.9.1912, k. 10.8.2009)

Paasonen, Aladár (s. 11.12.1898, k. 6.7.1974)

Peltola, Reino (s. 30.3.1914)

Pihkala, Kaarlo Uolevi (s. 30.6.1905, k. 17.12.1998)

Polvinen, Toivo (s. 9.5.1903, k. 20.7.2000)

Pukkila, Eino (s. 6.2.1905, k. 19.11.1989)

Pöyhönen, Yrjö August (s. 22.11.1897, k. 10.10.1971)

Rantanen, Otto Kalervo (s. 19.7.1903)

Ravila, Paavo (5.7.1902-16.4.1974)

Renvall, Pentti (s. 29.3.1907, k. 29.10.1974)

Salokorpi, Toivo (s. 24.2.1892, k. 18.12.1976)

Salonen, Armas (s. 17.1.1915, k. 22.10.1981)

Santavuori, Martti (s. 11.11.1901, k. 8.11.1972)

Saukkonen, Jussi Jaakko (s. 17.12.1905)

Siro, Paavo (s. 2.8.1909, k. 27.2.1996)

Snellman, Johan Wilhelm (s. 10.8.1888, k. 6.6.1968)

Somerto, Kaarlo (s. 23.4.1895, k. 6.12.1965)

Sopanen, Rainer (s. 16.1.1893, k. 21.1.1980)

Stenbäck, Nils-Erik (s. 21.2.1913, k. 19.9.2008)

Tervaskari, Väinö Juhani (s. 14.6.1911, k. 2.8.2000)

Tiinus, Jussi (s. 20.11.1883, k. 3.1.1961)

Ursin, Viktor (s. 5.2.1895, k. 2.7.1966)

Vahros, Igor (s. 7.1.1917, k. 23.6.1996)

Vehniäinen, Johannes Alarik (s. 26.5.1897, k. 29.7.1970)

Väisänen, Aarne (s. 17.2.1919)

Yli-Ketelä (ent. Ketonen), Reino Valdemar (s. 13.4.1911)

Åström, Lars (s. 22.5.1906, k. 25.1.1940)

Valtiollinen poliisi (Valpo I/II), henkilökansiot

Aulio, Heikki a:4480

Castrén, Reino a:4373a

Paasonen, Aladár a:4494

Paatsalo, Harri h:13950

Salokorpi, Toivo Kustaa a:4491

Walldén, Joel Svante a:4490

Ulkoministeriön arkisto (UMA, Helsinki)

5 R 8 Ohjeet sotilasasiamiehille, 23/6–42

Yhdysvaltain kansallisarkisto (National Archives, NARA, professori Ohto Mannisen hallussa olevat valokopiot)

Stella Polaris-kokoelma, kansio 51.

Riksarkivet (Ruotsi)

Försvarsstaben. Underrättelseavdeligen (U)

Inkomna militärattachérapporter. Helsingfors 1939. E 1:6:5

1.2 Opinnäytetyöt

Ehrnrooth, Adolf: *Toimisto II:n tehtävät ja toiminta armeijakuntaan kuuluvassa divisioonassa*, (Sotakorkeakoulun diplomityö 1:224). Kansallisarkiston verkkopalvelu. 1935.

Ingelius, Ragnar: *Divisioonan esikunnan toimisto II:n tehtävät ja toiminta hyökkäysliikkeen aikana* (Sotakorkeakoulun diplomityö 1:127). Kansallisarkiston verkkopalvelu. 1930.

Jokinen, Raimo: *Vihollistiedustelumme Karjalan kannaksella 1944 sekä tiedustelun antamien tulosten luotettavuus* (Sotakorkeakoulun diplomityö 1:987). Kansallisarkiston verkkopalvelu. 1969.

Lahdenperä, Jyrki: *Yleisesikunnan sotilaspoliittisen tilannearvion kehittyminen 1930-luvulla* (YE-kurssin diplomityö). Maanpuolustuskorkeakoulu. 1995.

Manelius, Jari: *Joukkojen suorittama sotavankien kuulustelu Suomessa ja Neuvostoliitossa toisen maailmansodan aikana* (YE-kurssin diplomityö). Maanpuolustuskorkeakoulu. 1993.

Mäkipää, Simo: *Vihollistiedustelun järjestäminen ja suoritus sekä sen antamien tietojen vaikutus hyökkäysoperaatioiden suunnitteluun talvisodassa* (Sotakorkeakoulun diplomityö 1204). Maanpuolustuskorkeakoulu. 1975.

Roiha, Risto: *Sissi- ja kaukopartiotoiminta Suomen sodassa 1941–1945* (Sotakorkeakoulun diplomityö 1:1118). Kansallisarkiston verkkopalvelu. 1973.

Salmio, Into: *Tiedustelu asemasodassa* (Sotakorkeakoulun diplomityö 1:33). Kansallisarkiston verkkopalvelu. 1928.

Söderman, M: *Divisioonan esikunnan toimisto II:n toiminta ja tehtävät hyökkäysliikkeen aikana.* (Sotakorkeakoulun diplomityö 1:126). Kansallisarkiston verkkopalvelu. 1930.

Tammisalo, Mikael: *Valvontakomission työkalusta puolueettomuusvartioinnin etulinjaan – Suomen merivalvonnan kehitys vuosina 1944–1960* (pro gradu). Maanpuolustuskorkeakoulu. 2018.

Tarkka, Markus: *Merivoimien varautuminen Neuvostoliiton Hangon tukikohtaa vastaan välirauhan aikana* (pro gradu). Maanpuolustuskorkeakoulu. 2013.

Timo, Jaakko: *Divisioonan tiedustelun kehittyminen jatkosodan aikana* (pro gradu). Maanpuolustuskor-keakoulu. 2019.

Tähjä, Toni: *Tiedustelua ja tuhotöitä. Talvisodan partio- ja agenttitoiminta päämajan tiedusteluosaston Kajaanin ja Petsamon alatoimistojen tiedustelualueilla* (pro gradu). Joensuun yliopisto. 2007.

1.3 Muut julkaisemattomat lähteet

Lähteinä käytetyt ohjesäännöt löytyvät Maanpuolustuskorkeakoulun kirjastosta.

Esikuntaopas: ohjeita armeijakunnan ja divisioonan esikuntien työskentelyä varten. Otava. Helsinki. 1940.

Kanninen, Ermei: *Suomen ylijohdon tiedustelupalvelun organisaation kehitys vuoteen 1945 sekä eräitä piirteitä sen toiminnasta ja tuloksista.* 28.1.1959. Suomen sotatieteellinen seura. 1959.

Kenttäohjesääntö I 1927 (Yleisesikunta, osasto 4). 2. painos 1939. Otava. Helsinki.

Kenttäohjesääntö I osa (KO I). Pääesikunta, koulutusosasto. Kauppalehti Oy:n kirjapaino. Helsinki. 1954.

Tiedustelukäsikirja 3 Neuvostoliiton Itämeren laivaston alukset 10.5.1944 (salainen). Päämaja tiedusteluosasto.

Tiedusteluohjesääntö (TiedO). Pääesikunta. Länsi-Savon kirjapaino OY. Mikkeli. 1958.

Tiedusteluopas. Puolustusministeriö, koulutusosasto. Otava. Helsinki. 1939.

Tietoja Neuvostoliiton lentokoneista 15.10.42 (sisällysluettelon viimeisin päivitys 28.8.1944). Päämaja tiedusteluosasto.

Tietoja N-L:n armeijasta (ainoastaan virkakäyttöä varten). Päämaja tiedusteluosasto 22.6.41 (Tied.os. N:o 39/41).

Tietoja N-L:n armeijasta II (ainoastaan virkakäyttöä varten). Päämaja tiedusteluosasto 30.6.41.

Tietoja N-L:n armeijasta II Liite (ainoastaan virkakäyttöä varten). 1941.

Tietoja puna-armeijan aseista (vain virkapalveluksessa käytettäväksi). Päämajan tiedusteluosaston julkaisu. Otava. Helsinki. 1944.

Tietoja Puna-armeijan organisaation kehityksestä vv. 1940–1942 (salainen) 21.3.1942. Päämaja tiedusteluosasto.

Tietoja puna-armeijan panssarikalustosta ja sen käytöstä varsinkin Suomen rintamalla sodissa vv. 1939–1940 ja 1941–1942 23.4.1942 (salainen). Päämaja tiedusteluosasto.

Pääesikunnan tiedusteluosaston edustajan tiedonannot 20.8.2018 ja 24.1.2022. Kirjoittajan hallussa.

Convention relative to the Treatment of Prisoners of War. Geneva, 27 July 1929 [https://ihl-databases.icrc.org/applic/ihl/ihl.nsf/52d68d14de6160e0c12563da005fdb1b/eb1571b00daec90ec125641e00402aa6]

2 JULKAISTUT LÄHTEET

2.1 Kirjallisuus

Aakkula, Antero: *Asetakista toiseen* (toim. Tepa Härönoja).WS Bookwell Oy. Juva. 2002.

Agrell, Wilheml & Gregory F. Treverton: *National Intelligence and Science. Beyond the Great Divide in Analysis and Policy.* Oxford University Press. Yhdysvallat. 2015.

Ahto, Sampo: *Aseveljet vastakkain. Lapin sota 1944–1945.* Arvi A. Karisto Oy. Hämeenlinna. 1980.

Akateeminen Karjala-seura (toim.): *Itä-Karjala*. Suomalaisen kirjallisuuden seura. Helsinki. 1934.

Arimo, Reino: *Suomen puolustussuunnitelmat 1918–1939 III osa, jääkärien aika 1925–1939*. Sotatieteen laitos. Sotahistorian toimisto. Helsinki. 1987.

Cornish, Nik: Hitler Versus Stalin: *The Eastern Front, 1943–1944: Kursk to Bagration*. Pen Sword Military. Englanti. 2017.

Gill, Peter & Mark Phythian: What is Intelligence Studies? *The International Journal of Intelligence, Security, and Public Affairs, Vol. 18 No. 1*. Taylor and Francis Group. 2016

Ekman, Per-Olof: *Meririntama – Merisotatapahtumat Itämeren pohjoisosassa 1941–1944*. Werner Söderström Osakeyhtiö. Juva. 1981.

Elfvengren, Eero: *Laajasta johtoesikunnasta Mannerheimin yleisesikunnaksi*. Maanpuolustuskorkeakoulu. Sotahistorian laitos. Julkaisusarja 1. Hakapaino Oy. Helsinki. 2000.

Elfvengren, Eero, Matti Kosonen & Einar Laidinen: *Vihollisen selustassa. Päämajan tiedustelu Neuvosto-Karjalassa 1939–1944*. Otavan kirjapaino Oy. Helsinki. 2010.

Erfurth, Valdemar: *Sotapäiväkirja 1942–1943* (toim. Pekka Visuri). Docendo. Jyväskylä. 2018.

Haape, Heinrich: *Moscow Tram Stop: A Doctor's Experiences with the German Spearhead in Russia*. Stackpole Books. Englanti. 2020.

Harju, Erkki-Sakari: Suomen sotilaskartoitus 400 vuotta. AtlasArt. Print Best. 2016.

Herman, Michael: *Intelligence Power in Peace and War*. Cambridge University Press. Yhdistynyt Kuningaskunta, 1996.

Heiskanen, Raimo: *Saadun tiedon mukaan…Päämajan johtama tiedustelu 1939–1945*. Otava. Helsinki. 1989.

Heiskanen, Raimo: *Stella Polaris*. Kustannusosakeyhtiö Otava. Helsinki. 1994.

Heiskanen, Raimo: *Talvisodan operaatioiden johtaminen ja edellytysten luominen sodankäynnille Päämajan operatiivisen osaston näkökulmasta*. Maanpuolustuskorkeakoulu. Historian laitos. Julkaisusarja 1. Gummerus Kirjapaino Oy. Saarijärvi. 1996.

Heuer Richards J.: *Psychology if Intelligence Analysis*. Center for Study of Intelligence. CIA. 1999.

Jokisipilä, Markku: *Aseveljiä vai liittolaisia? Suomi, Hitlerin Saksan liittosopimusvaatimukset ja Rytin-Ribbentropin sopimus* (väitöskirja). Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. Hakapaino Oy. Helsinki. 2004.

Juhola, Aimo E., Jyri Paulaharju & Georg-Erik Strömberg: *Päämajan hukatut kuukaudet. Tilannekuvan hahmottuminen Kannaksella 1944*. Gummerus kirjapaino OY. Jyväskylä. 2004

Jõgi, Ülo: Ernan tarina. *Suomen tiedustelujoukko Virossa toisen maailmansodan vuosina*. Kustannus Oy Ajatus. Helsinki. 1996.

Kalela, Jorma: *Historiantutkimus ja historia*. Gaudeamus. Helsinki. 2000.

Kananen, Jorma: *Kvalitatiivisen tutkimuksen teoria ja käytänteet.* Jyväskylän ammattikorkeakoulun julkaisuja -sarja. Jyväskylän yliopistopaino. 2008.

Karhunen, Joppe: *Erikoismiehet iskevät.* Kustannusosakeyhtiö Otava. Helsinki. 1971.

Karhunen, Joppe: *Reino Hallamaan salasanomasotaa.* Amer-yhtymä Oy. Weilin+Göösin kirjapaino. Espoo. 1980.

Karjalainen, Mikko: *Ajatuksista operaatioiksi. Suomen armeijan hyökkäysoperaatioiden suunnittelu jatkosodassa* (väitöskirja). Maanpuolustuskorkeakoulun Sotahistorian laitos. Edita Prima OY. 2009.

Karjalainen, Mikko: *Mannerheimin Päämaja. Sodanajan johtoesikunta 1918–1944.* Otava kirjapaino. Helsinki. 2019.

Karjalainen, Mikko & Toni Mononen: *Mannerheimin sotataito.* Otava. 2022.

Kautto, Antero: *Puna-armeijan marssiopas Suomeen 1939.* Karisto. Suomi. 1989.

Keegan, John: *Sodan tiedustelu.* Gummerus Kustannus Oy. Helsinki. 2007.

Kosonen, Matti: *Talvisodan tiedustelijat. Päämajan tiedusteluosaston Sortavalan alatoimiston tiedustelijat talvisodassa.* Atena Kustannus Oy. Jyväskylä. 2004.

Kosonen, Matti & Heidi Ruotsalainen: *Agenttikoulun naiset.* Kustannusosakeyhtiö Tammi. EU. 2015.

Kosonen, Matti & Pekka Tuomikoski: *Suomen armeijan marssiopas Itä-Karjalaan 1938.* Tammi. Helsinki. 2016.

Kuka on kukin (Aikalaiskirja). Otava. Helsinki. 1954.

Kulju, Mika: *Lapin sota 1944–1945.* Gummerus Kustannus Oy. 2013.

Kumenius, Otto: *Vastavakooja.* Gummerys kirjapaino OY. Jyväskylä. 1989.

Käkönen, Uljas: *Miehityksen varalta. Päämajan tiedustelua 1943–45* (2. painos). Otava. Helsinki. 1970.

Käkönen U.A.: *Moskovassa ja Arkangelissa talvella 1941.* Kustannusosakeyhtiö Otava. Helsinki. 1969.

Käkönen U.A.: *Sotilasasiamiehenä Moskovassa 1939.* Kustannusosakeyhtiö Otava. Helsinki. 1966.

Käkönen U.A.: *Tiedustelumatkalla Murmanskiin talvella 1941.* Kustannusosakeyhtiö Otava. Helsinki. 1968.

Lehmus, Kalle: *Tuntematon Mannerheim* (2. painos). Weilin+Göös. Helsinki. 1967.

Lehtonen, Lauri; Timo Liene & Ohto Manninen: *Sanomansieppaajia ja koodinmurtajia. Suomen radiotiedustelu sodassa.* Docendo. EU. 2016.

Mannerheim, G: *Muistelmat. Toinen osa* (suom. Lauri Hakulinen). Kustannusosakeyhtiö Otava. Helsinki. 1952.

Manninen, Ohto & Lauri Lehtonen: *Stella Polariksen perintö. Tiedusteluhistoriaa 1944–1950.* Docendo. Jyväskylä. 2019.

Manninen, Ohto & Timo Liene: *Stella Polaris: suomalaista sotilastiedustelua.* Maanpuolustuskorkeakoulu. Sotahistorian laitos. Edita. Helsinki. 2002.

Masunaga, Shingo: *In Search Of New Facts. Interwar Japanese Military Intelligence Activities in the Baltic States and Finland: 1918–1940* (väitöskirja). Turun yliopisto. 2021.

Mäkelä, Jukka L.: *Salaisen sodan saatosta.* Werner Söderström Oy. Porvoo. 1965.

Mäkelä, Jukka L.: *Salaista palapeliä.* 3. painos. WSOY. Porvoo. 1964.

Nokkala, Arto, Jan Hanska & Matti Häyry (toim.): Akateemisuus ja upseerius. Tieteen, tutkimuksen ja johtamisen ristivetoa puolustushallinnossa. Maanpuolustuskorkeakoulu Johtamisen ja sotilaspedagogiikan laitos. Julkaisusarja 2: Artikkelikokoelmat No. 15. 2015.

Paarma, Harri: *Salaisen tiedustelun partiot* (toinen painos). Arvi A. Karisto Oy. Hämeenlinna. 1978.

Paarma, Harri: *Salaista tiedustelua napapiirillä 1939*. Arvi A. Karisto Oy. Hämeenlinna. 1970.

Paasonen, Aladár: *Marsalkan tiedustelupäällikkönä ja hallituksen asiamiehenä* (3. painos). Oy Weilin+Göös Ab. Tapiola. 1974.

Pajunen, Jussi: *Ilmatähystyspalveluksesta alueelliseen ilmavalvontaan. Suomen ilmavalvonnan kehittäminen 1930–1942* (väitöskirja). Maanpuolustuskorkeakoulu. Helsinki. 2017.

Palokangas, Marko: *Hankitun tiedon varassa. Yhtymätason tiedustelutoiminnan kehitys Suomessa itsenäisyytemme aikana.* Maanpuolustuskorkeakoulu. Edita. Helsinki. 2018.

Panschin, Vladimir: *Diletantteja vai taitajia. Päämajan valvontaosaston johtama valvonta ja vastavakoilu talvi- ja jatkosodassa* (väitöskirja). Maanpuolustuskorkeakoulu. Juvenes Print. Tampere. 2018.

Paulaharju, Jyri: Sotilaat kartoittavat. Suomen sotilaskartoituksen historia. Topografikunnan karttapaino. 1997.

Pherson, Katherine H. & Randolph H. Pherson: *Critical Thinking for Strategic Intelligence.* SAGE Publications Inc. 2020.

Pietola, Eino: *Sotavangit Suomessa 1941–1944*. Gummerus OY kirjapaino. Jyväskylä. 1987.

Porvali, Mikko: *Kohti itää. Päämajan kaukopartio-osasto Vehniäinen 1941*. Otava kirjapaino. Helsinki. 2021.

Porvali, Mikko: *Tiedustelun näkymätön historia.* Atena Kustannus Oy. 2018.

Porvali, Mikko: *Salainen tiedustelija. Suomalaisen vakoojaupseerin kirjeet 1940–44*. Atena Kustannus OY. Jyväskylä. 2012.

Porvali, Mikko: *Vakoojakoulu. Päämajan asiamieskoulutus jatkosodassa.* Atena kustannus OY. Jyväskylä. 2010.

Pukkila, Eino: *Sota tulee mereltä.* Amer yhtymä Oy. Weilin+Göösin kirjapaino. Espoo. 1981.

Pukkila, Eino: *Taisteluhälytys – Suomen laivasto jatkosodassa* (toinen painos). Werner Söderström Osakeyhtiö. Porvoo. 1961.

Puntanen, Pia: *Mannerheimin saappaanjäljillä. Päämajan sijainti ja toiminta Mikkelin seudulla talvi- ja jatkosodan aikana.* Helsingin yliopisto. Maaseudun tutkimus- ja koulutuskeskus. Julkaisuja 27. Verkkoversio luettu 18.11.2019 [https://issuu.com/mikkelinkaupunki/docs/mannerheimin_saappaanjaljilla/9]. Mikkeli. 1993.

Pöyry Sirkka & Anja Pietarinen (toim.): *Diplomi-insinöörit ja arkkitehdit.* Suomen teknillinen seura ja Tekniska föreningen i Finland. Gummerus. 1982.

Ratinen, Juha: *Kaaderiperustamisesta aluejärjestelmään. Suomalaisen liikekannallepanojärjestelmän kehittyminen 1918–1945* (väitöskirja). Maanpuolutuskorkeakoulu. Helsinki. 2018.

Renvall, Pentti: *Nykyajan historiantutkimus.* Werner Söderström Osakeyhtiö. Porvoo. 1965.

Ruotsalainen, Heidi: *Salatun tiedon tuottajat. Suomen sotilasasiamiesjärjestelmän kehitys 1918–1939* (väitöskirja). Maanpuolustuskorkeakoulu. Julkaisusarja 1: Tutkimuksia nro 39. PunaMusta Oy. Tampere. 2020.

Saressalo, Lassi: *Päämajan kaukopartiot jatkosodassa* (3. painos, ensimmäinen painos ilmestyi vuonna 1987). WS Bookwell Oy. Juva 2010.

Saukkonen, Jussi: *Vastuun sukupolvi.* Vaasa Oy. Vaasa. 1973.

Selén, Kari & Ali Pylkkänen: *Sarkatakkien armeija. Suojeluskunnat ja suojeluskuntalaiset 1918–1944*. WSOY. Helsinki. 2004.

Silvennoinen, Oula: *Salaiset aseveljet: Suomen ja Saksan turvallisuuspoliisiyhteistyö 1933–1944* (väitöskirja). Helsingin yliopisto. Helsinki. 2008.

Sjöblom, Max: *Vuorovaikutusta Pohjanlahden yli. Ruotsalaisvaikutuksen välittyminen suomalaiseen sotataitoon ennen talvisotaa* (väitöskirja). Maanpuolustuskorkeakoulu. Julkaisusarja 1: Tutkimuksia nro 25. Helsinki. 2018.

Stenbäck, Nils-Erik: *Vaaran merkit. Suomalaisen sota-analyytikon muistelmat.* Kustannus Oy Suomen Mies. Vantaa. 2000.

Sudenniemi, Seppo: *Salaisen sodan varjot. Tiedustelua ja desanttitoimintaa talvi- ja jatkosodassa.* Otava. Helsinki. 1987.

Tuomi, Jouni & Anneli Sarajärvi: *Laadullinen tutkimus ja sisällönanalyysi.* Tammi. Gummers kirjapaino OY. Jyväskylä. 2003.

Tuompo, W.E.: *Päiväkirjani Päämajasta 1941–1944* (toinen painos). Werner Söderström Osakeyhtiö. Laakapaino Porvoo. 1969.

Turtola, Martti: *Mannerheimin ristiriitainen upseeri. Eversti Aladár Paasosen elämä ja toiminta.* WSOY. Helsinki. 2012.

Turunen, Pekka (toim.): *Olavi Paukkunen. Päämajan tiedustelija.* Gummerus kustannus Oy. Jyväskylä. 2008.

Turunen, Pekka: *Operaatio Kaleva. Päämajan kaukopartioiden suurin isku ja sen taustat.* Atena Kustannus Oy. EU. 2020.

Tynkkynen, Vesa: *Hyökkäyksestä puolustukseen: taktiikan kehittymisen ensimmäiset vuosikymmenet Suomessa* (väitöskirja). Maanpuolustuskorkeakoulu, taktiikan laitos. Julkaisusarja 1. Nettopaino OY. Joutsa. 1996.

Vakaustoimisto: *Kertomus Vakauslaitoksen toiminnasta vuodelta 1938*. Katsottu 24.12.2022 [https://www.doria.fi/bitstream/handle/10024/164524/xvaka_193800_1939_dig.pdf?sequence=1&isAllowed=y]. Valtioneuvoston kirjapaino. Helsinki. 1939.

Visuri, Pekka: *Saksan kenraali Suomen päämajassa vuonna 1941. Suomalais-saksalainen yhteistyö Waldemar Erfurthin päiväkirjan valossa.* Docendo. Jyväskylä. 2017.

2.2 Artikkelit

Backlund, Stefan: Itsenäisen Suomen sotilastiedustelun perustaminen 1918. *Sata vuotta suomalaista sotilastiedustelua* (toim. Sipilä, Joonas & Tapio Koskimies). Atena Kustannus OY. EU. 2018.

Danielsbacka, Mirkka: Määrälliset menetelmät historiantutkimukessa. *Avaimia menneisyyteen. Opas historiantutkimuksen menetelmiin* (toim. Danliesbacka, Mirkka, Matti O. Hannikainen & Tuomas Tepora). Gaudeamus. Helsinki. 2022.

Friedman, Jeffrey A. & Richard Zeckhauser: Handling and Mishandling Estimative Probability: Likelihood, Confidence, and the Search for Bin Laden. *Intelligence and National Security May 2014*. Taylor and Francis Group. 2014.

Geust, Carl-Fredrik: Mitä lentäjävangit kertoivat. *Sotahistoriallinen aikakauskirja 27*. Suomen sotahistoriallinen seura. Gummerus kirjapaino Oy. Jyväskylä. 2008.

Hanén, Tom: ”Nyt ovat kysymyksessä suuremmat asiat”. Ensimmäisen kadettikurssin alkamisesta 90 vuotta. *Kylkirauta I/2009*.

Ihamuotila, Risto: Professori K. U. Pihkala in memoriam. Kansantaloustieteellinen aikakauskirja, 1999, 95. vsk, nro 1, s. 8–10. Luettu 4.12.2022 [http://taloustieteellinenyhdistys.fi/images/stories/kak/kak11999/kak11999ihamuotila.pdf].

Itkonen, Erkki: Reino Peltola 60-vuotias. *Virittäjä Vol 78 Nro 1 1974*. Katsottu 24.12.2022 [https://journal.fi/virittaja/article/view/36399/31528].

Kahn, David: An Historical Theory of Intelligence. *How I Discovered World War II's Greatest Spy and Other Stories of Intelligence and Code*. CRC Press. Taylor and Francis Group. Yhdysvallat. 2014

Kahn, David: The Rise of Intelligence. *How I Discovered World War II's Greatest Spy and Other Stories of Intelligence and Code*. CRC Press. Taylor and Francis Group. Yhdysvallat. 2014.

Kari, Martti J.: Tiedustelu yliopistollisena oppialana — Myös Suomessa? *Suomalaisen tiedustelukulttuurin jäljillä* (toim. Tommi Koivula). Maanpuolustuskorkeakoulu Sotataidon laitos. Julkaisusarja 2: Tutkimusselosteita nro 7 2020.

Karppinen, Pentti: Suomalaisten saksalaisille joukoille suorittamat kuljetukset Suomen sodassa 1941–1945. *Tiede Ja Ase 24*. Katsottu 20.7.2021 [https://journal.fi/ta/article/view/47460] 1966.

Karvonen, Tuomas: *Sonera sulkee 60-vuotiaan Telex-palvelun vuoden päästä 16.11.2004*. Taloussanomat. Katsottu 21.11.2021 [web.archive.org/web/20160322232740/http://www.itviikko.fi/muu/2004/11/16/sonera-sulkee-60-vuotiaan-tele-palvelun-vuoden-paasta/20045557/7].

Kivimäki, Ville & Raisa Maria Toivo: Kokemuksen historia. *Avaimia menneisyyteen. Opas historiantutkimuksen menetelmiin* (toim. Danliesbacka, Mirkka, Matti O. Hannikainen & Tuomas Tepora). Gaudeamus. Helsinki. 2022.

Klefström, Kalevi: YH - Ylimääräiset harjoitukset. *Talvisodan pikkujättiläinen.* (toim. Leskinen, Jari & Antti Juutilainen). WSOY. Porvoo, Helsinki, Juva. 1999.

Koskimies, Tapio: Suomen sodanaikaisen tiedustelun salainen rahoitus ja sen käyttö. *Sotahistoriallinen aikakauskirja 20*. Suomen sotahistoriallinen seura. Gummerus kirjapaino Oy. Jyväskylä. 2001.

Koskimies, Tapio: Tiedustelu säästöliekillä toisen maailmansodan jälkeen. *Sotahistoriallinen aikakauskirja 24*. Suomen sotahistoriallinen seura. RT-Print Oy. Pieksämäki. 2005.

Kulomaa, Jukka: Karjalan linnoitusalue Leningradin suojana ja suomalaisten sotilaallisissa suunnitelmissa. *Sotahistoriallinen aikakauskirja 34*. Suomen sotahistoriallinen seura. Tallinna. 2014.

Kärrylä, Ilkka: Merkitysten ja muutoksen tutkimus käsitehistoriallisesti. *Avaimia menneisyyteen. Opas historiantutkimuksen menetelmiin* (toim. Danliesbacka, Mirkka, Matti O. Hannikainen & Tuomas Tepora). Gaudeamus. Helsinki. 2022.

Lauerma, Martti: Sotahistorian tutkimuksen problematiikkaa ja metodiikkaa. *Tiede Ja Ase No 35*. 1977.

Laukkanen, Erkki: Saksan tiedustelu Suomessa artikkeli teoksessa *Salaisen sodan sivut*. Maanpuolustuskorkeakoulu. Sotahistorian laitos. Helsinki. 2003.

Lehtonen, Lauri: Ilmavoimien radiotiedustelu jatkosodassa artikkeli teoksessa *Sotahistoriallinen aikakauskirja 27*. Suomen sotahistoriallinen seura. Helsinki. 2008.

Lehtonen, Lauri: Radiotiedustelu. *Sata vuotta suomalaista sotilastiedustelua* (toim. Sipilä, Joonas & Tapio Koskimies. Atena Kustannus OY. EU. 2018.

Manelius, Jari: Mitä sotavangit tiesivät artikkeli teoksessa *Salaisen sodan sivut*. Maanpuolustuskorkeakoulu. Sotahistorian laitos. Helsinki. 2003.

Mononen, Toni: Kotipajalta taistelukentälle – Päämajan tiedusteluosaston laboratorio sabotaasivälineiden kehittäjänä. Artikkeli teoksessa *Puolustusvoimien kokeilu- ja kehittämistoiminnan historialliset juuret. Osa II.* Maanpuolustuskorkeakoulu. 2023 (julkaisu huhtikuussa).

Oinas-Kukkonen, Henry: The Problem of the Finnish Separate Peace, US Initiatives, and the Second Front in 1943. *Faravid Nro 48/2019 Trans-Atalantic Impacts*. Pohjois-Suomen historiallinen yhdistys. Sähköinen versio julkaistu 2020.

Pasanen, Päivi & Pekka Kujamäki: Tulkit jatkosodan ajan suomalaisilla sotavankileireillä. *Sotahistoriallinen aikakausikirja 37*. Suomen sotahistoriallinen seura. Tallinna Raamatutrükikoda OÜ. Tallinna. 2017.

Porvali, Mikko: Hyökkäysvaiheen liikkuva tiedusteluyksikkö: Osasto Raski 1941. *Sata vuotta suomalaista sotilastiedustelua* (toim. Sipilä, Joonas & Tapio Koskimies). Atena Kustannus OY. EU. 2018.

Porvali, Mikko: Äänislinnan tiedustelijainkoulu - suomalainen vakoiluyksikkö. *Sata vuotta suomalaista sotilastiedustelua* (toim. Sipilä, Joonas & Tapio Koskimies. Atena Kustannus OY. EU. 2018.

Salomaa, Markku: Vilho Pentikäinen - Suomen suurin vakoilija. *Minä vakooja. Vakoilun ja vastavakoilun vaiettu todellisuus* (toim. Mia Paakkanen). Oy Valitut Palat - Reader's Digest Ab. Ranska. 2007.

Savijärvi, Muusa: Emigranttipojasta Helsingin yliopiston professoriksi. Idäntutkimus 2/2017. Luettu 4.12.2022 [https://journal.fi/idantutkimus/article/view/77777/38774].

Tepora, Tuomas, Mirkka Danielsbacka & Matti O. Hannikainen: Johdanto: Tutkimuksen työkalut. *Avaimia menneisyyteen. Opas historiantutkimuksen menetelmiin* (toim. Danliesbacka, Mirkka, Matti O. Hannikainen & Tuomas Tepora). Gaudeamus. Helsinki. 2022.

Terras, Aleksander: Soome Päämajas 1944. *Teataja, 17*, 26.11.1994. Luettu 25.6.2019 [http://www.militaar.net/phpBB2/viewtopic.php?p=62822].

Tiainen, I.K. & Heikki Koukkunen: Sodan alkutapahtumat itärajalla. *Suomen sota 1941–1945* (1. osa, toim. Sotahistoriallisen tutkimuslaitoksen toimisto). Sotahistoriallisen tutkimuslaitoksen sotahistoriallisen toimiston julkaisuja IX. Kustannusosakeyhtiö Sotateos. Kuopio. 1965.

Timo, Jaakko: Yhtymän radiotiedustelu jatkosodassa. *Kylkirauta 2/2020* Kadettikunta. Painotalo Plus Digital Oy. Lahti. 2020.

Turunen, Pekka: Tiedustelupäällikkö Käkönen ja uljas uusi maailma. *Kylkirauta 2/2020*. Kadettikunta. Painotalo Plus Digital Oy. Lahti, 2020.

Tynkkynen, Vesa: Daavid vastaan Goljat. *Tuleva sota. Ennustamisen sietämätön vaikeus.* Maanpuolustuskorkeakoulu. Edita Publishing Oy. Helsinki. 2017.

Tynkkynen, Vesa: Sotakorkeakoulu ja suomalainen sotataito 1920- ja 1930-luvuilla. *Sotakorkeakoulu suomalaisen sotataidon kehittäjänä*. Maanpuolustuskorkeakoulun perinneyhdistys ry. WS Bookwell Oy. Juva 2009.

Viitasaari, Yrjö: Päämajan johtama tiedustelu artikkeli teoksessa *Salaisen sodan* sivut. Maanpuolustuskorkeakoulu. Sotahistorian laitos. Helsinki. 2003.

Viljanen, T.V.: Päämaja ja sen toiminta. *Suomen sota 1941–1945* (1. osa, toim. Sotahistoriallisen tutkimuslaitoksen toimisto). Sotahistoriallisen tutkimuslaitoksen sotahistoriallisen toimiston julkaisuja IX. Kustannusosakeyhtiö Sotateos. Kuopio. 1965.

Willems, Sanne, Casper Albers & Ionica Smeets: Variability in the interpretation of probability phrases used in Dutch news articles — a risk for miscommunication. *Journal of Science Communication 19(02).* 2020.

Worral, Simon: Inside the Daring Mission That Thwarted a Nazi Atomic Bomb (tutkimuksen The Winter Fortress: The Epic Mission To Sabotage Hitler's Atomic Bomb kirjoittaneen Neal Bascombin haastattelu) Katsottu 4.12.2021

[https://www.nationalgeographic.com/history/article/winter-fortress-neal-bascomb-heroes-of-telemark-nazi-atomic-bomb-heavy-water].

Веденеєв, Дмитро: *Як загинув Микола Ватутін? Документальна правда про поранення, лікування та смерть.* Katsottu 5.10.2021 [https://www.istpravda.com.ua/research/2010/12/11/8433/]

2.3 Muut julkaistut lähteet

Aartolahti, Toive: Veikko Okkon muistokirjoitus. Luettu 4.12.2022 [https://web.archive.org/web/20131004234223/http://www.acadsci.fi/vuosikirja/2009/okko.pdf].

finbible.fi Katsottu 25.12.2022 [https://www.finbible.fi/Lataa/Toivo-Koilo-Suuri-Ilosanoma.pdf].

Finna: Tervaskari, Väinö. Luettu 5.12.2022 [https://kansalliskirjasto.finna.fi/AuthorityRecord/melinda.(FI-ASTERI-N)000060756/AuthorityRecordsAuthor].

finnisharchitecture.fi Luettu 4.12.2022 [https://finnisharchitecture.fi/architect/olaf-kuttner/].

https://www.finna.fi/Record/sa-kuva.sa-kuva-50265

Helsingin sanomat. Kuolleita 27.1.1980. Luettu 4.12.1980 [https://www.hs.fi/lehti/hsarchive/1980-01-27/10].

Intergovernmental panel on climate change: *Guidance Notes for Lead Authors of the IPCC Fourth Assessment Report on Addressing Uncertainties*. July 2005.

Karjalan sivistysseura [https://www.karjalansivistysseura.fi]

Suomalaisen kirjallisuuden seura. Kansallisbiografia. [https://kansallisbiografia.fi].

STRATU. Luettu 4.12.2022 [http://www.stratu.fi/perustaja/].

Torikka, Marja: Eino Leskinen 1904–1971. Luettu 4.12.2022 [https://www.kotus.fi/aineistot/tietoa_aineistoista/henkiloarkistot/leskinen_eino];

Vuori, Jyrki (Turun sanomat): Puoli vuosisataa intomielistä taidevalistusta 25.4.2004. Luettu 4.12.2022 [https://www.ts.fi/kulttuuri/1073962129].

Yle: *Toinen maailmansota voisi näyttä erilaiselta, jos USA olisi miehittänyt Suomen – tutkijan mielestä se olisi voinut olla liittoutuneille katastrofi* 4.6.2020. Katsottu 1.9.2020 [https://yle.fi/uutiset/3-11356910].

www.soldat.ru: Управления ОВТ войск НКВД СССР 1941-1945гг. Katsottu 5.10.2021 [www.soldat.ru/files/uprawlenia_41_51_1].

www.spymuseum.org Katsottu 6.10.2021 [www.spymusem.org/education-programs/spy-resources/language-of-espionage].

Henkilökuvaus: МЕРЕЦКОВ Кирилл Афанасьевич Katsottu 1.12.2021 [https://structure.mil.ru/management/info.htm?id=11588221@SD_Employee];

Армии и Солдаты. Военная энциклопедия: Все фронты Великой Отечественной войны: даты создания и командующие фронтов Katsottu 1.12.2021 [http://armedman.ru/stati/vse-frontyi-velikoy-otechestvennoy-voynyi-datyi-sozdaniya-i-komanduyushhie-frontov.html#__1944].

LIITTEET

LIITE 1: Keskeisiä tutkimuksessa mainittuja paikannimiä

Kartan maantieteelliset muodot ja paikkatiedot ovat viitteellisiä ja muutamissa paikoin kaupunkeja kuvaavia pisteitä on hieman levitetty, jotta lähellä toisiaan olevat paikat on saatu näkyviin.

LIITE 2: Päämajan tiedustelutoimistossa vuosina 1939–1944 palvelleita reserviläisiä

Taulukkossa on saatavilla olleiden, Päämajan tiedustelutoimistossa (Yleisesikunnan/Pääesikunnan tilastotoimistossa) palvelleiden reserviläisten tietoja. Henkilöstä riippuen merkintä Päämaja voi sisältää tehtäviä sekä tiedustelutoimistossa että tiedusteluosaston muissa elimissä, mutta eri palvelustehtävien yksityiskohtainen erottelu ei ole saatavilla olevan aineiston vuoksi kaikissa tapauksissa mahdollista. Lista ei ole kaikenkattava, mutta se antaa kuvan siitä, millaista osaamista reserviläisillä oli ennen sotia sekä millaisiin tehtäviin he päätyivät sotien jälkeen.

Nimi (synt.vuosi)	**Palvelusaika tiedustelutehtävissä**	**YE:n tiedustelu-upseerikurssi**	**Siviiliosaaminen ennen sotia**	**Lisätietoja**
Aav Herman (1905)[1]	1.5.1935–2.12.1944 (Päämaja/YE) osan ajasta virassa	1.-30.9.1939	Ylioppilas	
Astala Keijo[2] (1908)	1.–13.8.1942 (Itä-Kar. SE) 13.8.–31.12.1942 (Maan. PE) 1.1.–15.10.1943 (Itä-Kar. SE) 16.10.1943–22.11.1944 (Päämaja)		Filosofian kandidaatti Viipurin maakunta-arkiston amanuenssi	
Castrén Reino[3] (1908)	13.10.1939–1.1.1940 (Päämaja) 28.7.1941–22.4.1942 (Itä-Kar. SE) 19.1.–18.11.1944 (Päämaja)	1.-30.9.1935	Tekniikan tohtori Tie- ja vesirakennusinsinööri	Helsingin metrotoimiston johtaja 1956–1968
Helkama Eero[4] (1920)	2.1.1943–3.12.1944 (Päämaja)		Ylioppilas, opiskelija	Johtotehtävät Helkama-yrityksessä
Helkama Paavo[5] (1916)	29.7.–10.11.1944 (Päämaja)		Ylioppilas	Johtotehtävät Helkama-yrityksessä, kauppaneuvos
Helomaa Ilmari[6] (1904)	3.12.1939–10.6.1940 (Päämaja) 18.6.–17.7.1941 (Päämaja)	1.-30.9.1935	Varatuomari Korkeimman hallinto-oikeuden tehtävät	Korkeimman hallinto-oikeuden jäsen ja hallintoneuvos 1954–1971

[1] Nimikirja- ja kantakorttiasiakirjat: Aav, Herman (s. 31.8.1905, k. 23.6.1978). KA.
[2] Nimikirja- ja kantakorttiasiakirjat: Astala, Keijo (s. 8.4.1908, k. 8.3.1991). KA.
[3] Nimikirja- ja kantakorttiasiakirjat: Castrén, Reino (s. 4.12.1908, k. 2.12.1981). KA; Pöyry Sirkka & Anja Pietarinen (toim.): *Diplomi-insinöörit ja arkkitehdit*. Suomen teknillinen seura ja Tekniska föreningen i Finland. Gummerus. 1982: Castrén, Reino.
[4] Nimikirja- ja kantakorttiasiakirjat: Helkama, Eero (s. 12.12.1920, k. 2.4.2000). KA; Suomen kansallisbiografia: Helkama Katsottu 4.12.2022 (kansallisbiografia.fi).
[5] Nimikirja- ja kantakorttiasiakirjat: Helkama, Paavo (s. 13.9.1916, k. 18.9.1977). KA; Suomen kansallisbiografia: Paavo Helkama Katsottu 4.12.2022 (kansallisbiografia.fi).
[6] Nimikirja- ja kantakorttiasiakirjat: Helomaa, Ilmari (s. 27.4.1904, k 12.9.1985). KA; Suomen kansallisbiografia: Ilmari Helomaa Katsottu 18.12.2022 (kansallisbiografia.fi).

Nimi (synt.vuosi)	Palvelusaika tiedustelutehtävissä	YE:n tiedustelu-upseerikurssi	Siviiliosaaminen ennen sotia	Lisätietoja
Hintsala Heikki[7] (1910)	1.12.1941–10.10.1944 (Päämaja)		Diplomi-insinööri Maanviljelysinsinööri	
Hovilainen Martti[8] (1891)	11.10.1939–31.5.1940 (Päämaja)		Ylioppilas Apulaisjohtaja	Johtajatehtävät mm. Alkossa ja Nesteellä
Hämäläinen Albert[9] (1881)	13.10.1939–31.7.1940 (Päämaja ja alaiset joukot) 18.6.1941–10.8.1942 (Päämaja)	Kuulustelija- ja tiedustelu-upseerikurssit (ajankohta tuntematon)	Filosofian tohtori (kieli- ja kansatiede) Professori	HY kansatieteen professori 1931–1949
Joki, Aulis[10] (1913)	25.1.1942–30.4.1944 (Päämaja)		Filosofian kandidaatti Suomalais-Ugrilaisen Seuran työstipendiaatti	Filosofian tohtori 1952 HY suomalais-ugrilaisen kielentutkimuksen professori 1964–1977
Kinnunen Lennart[11] (1903)	11.10.1939–12.6.1940 (Päämaja) 14.6.1941–16.2.1942 (Päämaja)	1.-30.9.1936	Ekonomi Kello-Tukku Oy:n toimitusjohtaja	Kello-Tukku Oy:n (1932–1967) ja Kello Oy:n (1941–1968) johtajatehtävät Luottamustehtäviä erilaisissa talouden ja urheilualan järjestöissä
Koilo Toivo[12] (1910)	27.4.–26.7.1940 (E/JR 67) 15.8.1942–16.10.1944 (Päämaja)		Filosofian maisteri Toimittaja	Hengellinen kirjailija ja suomentaja
Kontro Eelis[13] (1910)	27.9.1940–30.5.1941 (Pääesikunta, varusmies) 27.9.–14.11.1944 (Päämaja)		Filosofian maisteri	
Korhonen Arvi[14] (1890)	10.10.1939–14.7.1940 (Päämaja) 14.8.–22.8.1940 (Päämaja) 18.6.1941–22.6.1942 (Päämaja)	1930 1.-30.9.1937	Filosofian tohtori (historia) Professori	HY yleisen historian dosentti 1925–1940, vt. professori 1928–1929, professori 1940–1959
Nimi (synt.vuosi)	**Palvelusaika tiedustelutehtävissä**	**YE:n tiedustelu-upseerikurssi**	**Siviiliosaaminen ennen sotia**	**Lisätietoja**

[7] Nimikirja- ja kantakorttiasiakirjat: Hintsala, Heikki (s. 20.3.1910 k. 28.10.1959). KA.
[8] Nimikirja- ja kantakorttiasiakirjat: Hovilainen, Martti (s. 9.12.1891). KA; Kuka on kukin (Aikalaiskirja): Aarne Martti Hovilainen. Otava. Helsinki. 1954, s. 237.
[9] Nimikirja- ja kantakorttiasiakirjat: Hämäläinen, Albert (s. 20.2.1881, k. 8.10.1949). KA; Suomen kansallisbiografia: Albert Hämäläinen Katsottu 4.12.2022 (kansallisbiografia.fi).
[10] Nimikirja- ja kantakorttiasiakirjat: Joki, Aulis (s. 2.6.1913, k. 8.2.1989). KA; Suomen kansallisbiografia: Aulis Joki Katsottu 4.12.2022 (kansallisbiografia.fi).
[11] Nimikirja- ja kantakorttiasiakirjat: Kinnunen, Lennart (s. 28.9.1903, k. 28.2.1981). KA; Suomen kansallisbiografia: Lennart Kinnunen 18.12.2022 (kansallisbiografia.fi).
[12] Nimikirja- ja kantakorttiasiakirjat: Koilo, Toivo (s. 18.6.1910). KA; finbible.fi Katsottu 25.12.2022 [https://www.finbible.fi/Lataa/Toivo-Koilo-Suuri-Ilosanoma.pdf].
[13] Nimikirja- ja kantakorttiasiakirjat: Kontro, Eelis (s. 16.10.1910). KA.
[14] Nimikirja- ja kantakorttiasiakirjat: Korhonen, Arvi Heikki (s. 9.1.1890). KA; Suomen kansallisbiografia: Arvi Korhonen Katsottu 4.12.2022 (kansallisbiografia.fi).

Kotilainen Mauno[15] (1895)	10.10.1939–15.7.1940 (Päämaja) 18.6.1941–17.9.1942 (Päämaja ja alaiset joukot) 16.7.-1.10.1944 (Päämajan alaiset joukot)	Tiedustelu-upseerikurssi (ajankohta tuntematon)	Filosofian tohtori (kasvitiede) Professori	HY farmakognosian vt. ylimääräinen professori 1938–1939, 1946; matemaattis-luonnontieteellisen osaston kasvitieteen vt. professori 1939–1942, kasvimaantieteen professori 1943–1961
Küttner, Olaf[16] (1915)	15.9.1941–1.11.1942 (Päämaja) 3.6.1943–15.9.1944 (Päämaja)		Diplomiarkkitehti	Porin kaupunginarkkitehti 1951–1974
Laine, Osmo[17] (1914)	24.8.1942–12.10.1944 (Päämaja)		Taidemaalari	Taidealan opettaja- ja muut tehtävät 1940–1970 Professorin arvonimi 1986 (taideopetus)
Leskinen Eino[18] (1904)	17.10.1939–31.7.1940 (Päämaja) 1.8.1940–30.11.1944 (Päämaja)	1.-30.9.1935	Filosofian maisteri (suomen kieli, Itä-Karjalan murteet)	Filosofian kunniatohtori 1969 Professori h.c. Suomen kielen lehtorina Yhteiskunnallinen korkeakoulu 1945–57, Helsingin yliopisto 1957–1970
Loimu Keijo[19] (1911)	1.5.1940–30.11.1944 (Päämaja) 10.12.1944–5.10.1946 (PE, virka)		Filosofian maisteri (historia)	Komennukset: RUK syksy 1940, Itä-Karjalan sotilashallintoesikunnan tsto II syksy 1941, 17DE syksy 1943, KaJoKe kesä 1944
Loukola Niilo[20] (1892)	9.7.1941–3.12.1944 (Päämaja)		Ylioppilas, Tekninen korkeakoulu 1913–1915 Toimistovirkailija	
Marttinen Niilo[21] (1903)	~15.9.1939–x.5.1940 (Päämaja) 21.6.1941–30.11.1944 (Päämaja)		Oy Alko Ab:n tehtävät	Oy Alko Ab:n tehtävät, eläköityminen toimistopäällikön tehtävästä (1932–1968)

[15] Nimikirja- ja kantakorttiasiakirjat: Kotilainen, Mauno Johannes (s. 30.4.1895, k. 16.4.1961). KA; Suomen kansallisbiografia: Mauno Kotilainen Katsottu 4.12.2022 (kansallisbiografia.fi).
[16] Nimikirja- ja kantakorttiasiakirjat: Küttner, Olaf (s. 21.2.1915, k. 24.6.1974). KA; finnisharchitecture.fi Luettu 4.12.2022 [https://finnisharchitecture.fi/architect/olaf-kuttner/].
[17] Nimikirja- ja kantakorttiasiakirjat: Laine, Osmo (s. 3.2.1914, k. 19. 9.2004). KA; Vuori, Jyrki (Turun sanomat): Puoli vuosisataa intomielistä taidevalistusta 25.4.2004. Luettu 4.12.2022 [https://www.ts.fi/kulttuuri/1073962129].
[18] Nimikirja- ja kantakorttiasiakirjat: Leskinen, Eino Aulis (s. 21.2.1904) KA; Torikka, Marja: Eino Leskinen 1904–1971. Luettu 4.12.2022 [https://www.kotus.fi/aineistot/tietoa_aineistoista/henkiloarkistot/leskinen_eino]; Karjalan sivistysseura. Luettu 4.12.2022 [https://www.karjalansivistysseura.fi/sampo/sites/default/files/kh-artikkelit/KH1971_11-12_304.pdf].
[19] Nimikirja- ja kantakorttiasiakirjat: Loimu, Veli Keijo (s. 14.2.1911). KA.
[20] Nimikirja- ja kantakorttiasiakirjat: Loukola, Niilo (s. 7.8.1892, k. 9.6.1945). KA.
[21] Nimikirja- ja kantakorttiasiakirjat: Marttinen, Niilo (s. 17.1.1903, k. 3.1.1999). KA; Marttinen, haastattelu (1983), s. 1–6; Karjalan sivistysseura Katsottu 18.12.2022 [https://www.karjalansivistysseura.fi/sampo/sites/default/files/kh-artikkelit/KH1999_01-02_541.pdf]

Nimi (synt.vuosi)	Palvelusaika tiedustelutehtävissä	YE:n tiedustelu-upseerikurssi	Siviiliosaaminen ennen sotia	Lisätietoja
Niini Aarno[22] (1905)	10.10.1939–7.5.1940 (Päämaja) 19.6.1941–1.9.1942 (Päämaja) 13.7.–15.9.1944 (Päämaja)	1.-30.9.1936	Filosofia tohtori (sovellettu fysiikka, matematiikka, kemia) HY sovelletun fysiikan dosentti, Tampereen teknillisen oppilaitoksen fysiikan ja mekaniikan yliopettaja	Teknisen korkeakoulun apulaisprofessori 1954 Ministeri kauppa- ja teollisuusministeriössä 1963–1964 Johtajatehtäviä kauppa- ja teollisuusministeriössä ja Ammattikasvatushallituksessa
Niini Risto[23] (1907)	16.12.1941–10.3.1942 (DivJ/Os.2) 10.3.1942–15.11.1944 (Päämaja)		Filosofian tohtori (matematiikka, fysiikka, tähtitiede, kemia) Dosentti, opettaja	30.1.-10.5.43 komennettuna Helsingin yliopiston käyttöön 8.7.-7.8.1943 tutustumassa 2. divisioonan tiedustelutoimintaan HY teoreettisen fysiikan professori 1950–1968 Akavan hallituksen puheenjohtaja 1950–1956, puheenjohtaja 1957–1965
Nissilä, Viljo[24] (1903)	8.1.1942–5.10.1944 (Päämaja)		Filosofian lisensiaatti Lehtori	Filosofian tohtori 1941 Suomen kielen erityisesti nimistöntutkimuksen ylimääräinen professori 1969–1971; Suomen nimiarkiston johtaja 1958–1976; Jyväskylän kasvatusopillisen korkeakoulun suomen kielen apulaisprofessori 1962–1966; Viipurin suomalaisen kaksoisyhteislyseon (vsta 1945 Helsingin kaksoisyhteislyseon) suomen kielen vanhempi lehtori 1933–1961
Okko Veikko[25] (1912)	23.6.1943–15.11.1944 (Päämaja)	1.-30.9.1936	Filosofian maisteri Kallion yhteiskoulun maantieteen tuntiopettaja, Geologisen toimikunnan geologi	Filosofian tohtori 1956 HY maantieteen apulaisprofessori 1958–1961, professori 1961–1975 10.6.-31.12.44 lomautettu 25.5.-24.9.44 lomautettu geologian toimikunnan käyttöön HY maantieteen apulaisprofessori 1958–1962, professori 1962–1975 Sotakorkeakoulun sotilasgeologian tuntiopettaja 1953–1965

[22] Nimikirja- ja kantakorttiasiakirjat: Niini, Aarno (s. 13.1.1905, k. 20.6.1972). KA; Suomen kansallisbiografia: Aarno Niini Katsottu 4.12.2022 (kansallisbiografia.fi).
[23] Nimikirja- ja kantakorttiasiakirjat: Niini, Risto (s. 16.1.1907, k. 20.4.1968). KA; Suomen kansallisbiografia: Risto Niini Katsottu 4.12.2022 (kansallisbiografia.fi).
[24] Nimikirja- ja kantakorttiasiakirjat: Nissilä, Viljo (s. 21.8.1903, k. 30.7.1986). KA; Suomen kansallisbiografia: Viljo Nissilä Katsottu 4.12.2022 (kansallisbiografia.fi).
[25] Nimikirja- ja kantakorttiasiakirjat: Okko, Veikko (s. 1.9.1912, k. 10.8.2009). KA; Aartolahti, Toive: Veikko Okkon muistokirjoitus. Luettu 4.12.2022 [https://web.archive.org/web/20131004234223/http://www.acadsci.fi/vuosikirja/2009/okko.pdf].

Nimi (synt.vuosi)	Palvelusaika tiedustelutehtävissä	YE:n tiedustelu-upseerikurssi	Siviiliosaaminen ennen sotia	Lisätietoja
Peltola Reino[26] (1914)	17.3.–25.3.1943 (Päämaja) 13.7.–16.10.1944 (Päämaja)		Filosofian kandidaatti Toimittaja	Itämerensuomalaisten sukukielten tutkija (mm. karjala, vepsä) JY suomen kielen apulaisprofessori 1966–1967, JY ja HY suomen kielen opettaja
Pihkala Kaarlo[27] (1905)	13.10.1939–15.4.1940 (Päämaja) 30.4.–3.10.1944 (Päämaja)	1.-30.9.1935	Maatalous- ja metsätieteiden kandidaatti, agronomi Maataloushallituksen tilastotoimiston vt. Johtaja	Maatalous- ja metsätieteiden tohtori 1941 HY maatalouspolitiikan professori 1948–1972
Polvinen Toivo[28] (1903)	7.11.1942–3.10.1944 (Päämaja)		Diplomi-insinööri Maanmittausinsinööri	
Ravila Paavo[29] (1902)	5.12.1939–26.2.1940 (LRE) 27.2.–25.3.1940 (Os.W) 26.3.–15.5.1940 (11.DE) 18.6.1941–31.7.1942 (1.DE) 1.5.–9.5.1943 (1.DE) 14.7.–1.8.1944 (Päämaja) 2.8.–30.9.1944 (Ps.DE)	1.-30.9.1939	Filosofian tohtori (kielentutkimus) Turun yliopiston suomen kielen ja sen sukukielten professori 1934	Helsingin yliopiston suomalais-ugrilaisen kielentutkimuksen professori 1949–1956, historialliskielitieteellisen osaston dekaani 1951–1952, 1. vararehtori 1952–1953, rehtori 1953–1956, kansleri 1963–1968; Suomen akatemian jäsen 1956 -, esimies 1963. Asemasotavaiheessa osan ajasta lomautettuna Turun yliopiston käyttöön.
Renvall Pentti[30] (1907)	16.9.1941–21.6.1944 (Itä-Kar. SE) 22.6.–18.11.1944 (Päämaja)		Filosofian lisensiaatti (talvisodan pommitukset keskeyttivät väitöstilaisuuden) Valtionarkiston vanhempi amanuenssi	Filosofian tohtori HY Suomen ja Skandinavian historian professori 1950–1973, historiallis-kielitieteellisen osaston varadekaani 1954–1957, dekaani 1957–1960; vararehtori 1968, kansleri 1968–1973.

[26] Nimikirja- ja kantakorttiasiakirjat: Peltola, Reino (s. 30.3.1914). KA; Itkonen, Erkki: Reino Peltola 60-vuotias. *Virittäjä Vol 78 Nro 1 1974*. Katsottu 24.12.2022 [https://journal.fi/virittaja/article/view/36399/31528].
[27] Nimikirja- ja kantakorttiasiakirjat: Pihkala, Kaarlo Uolevi (s. 30.6.1905, k. 17.12.1998). KA; Ihamuotila, Risto: Professori K. U. Pihkala in memoriam. Kansantaloustieteellinen aikakauskirja, 1999, 95. vsk, nro 1, s. 8–10. Luettu 4.12.2022 [http://taloustieteellinenyhdistys.fi/images/stories/kak/kak11999/kak11999ihamuotila.pdf].
[28] Nimikirja- ja kantakorttiasiakirjat: Polvinen, Toivo (s. 9.5.1903, k. 20.7.2000). KA; Vakaustoimisto: *Kertomus Vakauslaitoksen toiminnasta vuodelta 1938*. Katsottu 24.12.2022 [https://www.doria.fi/bitstream/handle/10024/164524/xvaka_193800_1939_dig.pdf?sequence=1&isAllowed=y]. Valtioneuvoston kirjapaino. Helsinki. 1939, s. 4.
[29] Nimikirja- ja kantakorttiasiakirjat: Ravila, Paavo (s. 5.7.1902, k. 16.4.1974). KA; Suomen kansallisbiografia: Paavo Ravila Katsottu 18.12.2022 (kansallisbiografia.fi).
[30] Nimikirja- ja kantakorttiasiakirjat: Renvall, Pentti (s. 29.3.1907, k. 29.10.1974). KA; Suomen kansallisbiografia: Pentti Renvall Katsottu 18.12.2022 (kansallisbiografia.fi).

Nimi (synt.vuosi)	Palvelusaika tiedustelutehtävissä	YE:n tiedustelu-upseerikurssi	Siviiliosaaminen ennen sotia	Lisätietoja
Räsänen Martti[31] (1893)	1926–1944 (YE, Päämaja)		Filosofian tohtori Helsingin yliopiston turkkilaisen filologian dosentti 1926 alk.	HY turkkilaisen kielentutkimuksen henkilökohtainen ylimääräinen professori huhtikuu 1944–1961
Salonen, Armas[32] (1915)	7.9.1939–6.3.1941 (Päämaja, varusmies) 20.6.1941–20.10.1942 (Päämaja) 21.10.1942–30.10.1943 (Päämajan alaiset joukot) 2.6.–29.6.1944 (Päämajan alaiset joukot) 30.6.–25.11.1944 (Päämaja)		Filosofian lisensiaatti	Filosofian tohtori 1950 Itämaiden kirjallisuuden vt. professori 1940–1941, 1943–1945, 1953–1954, 1960–1965; Chicagon yliopiston tutkijaprofessori 1947–1949; HY assyriologian ja seemiläisen filologian henkilökohtainen ylimääräinen professori 1949–1978. Julkaisi ensimmäiset suomennokset mesopotamialaisesta Gilgamesh-eepoksesta (1943) sekä yhdessä Jussi Aron kanssa koraanista (1957). Shaahin kutsumana Persian valtakunnan 2500-vuotisjuhlissa 1971 (Iranin valtion neuvonantaja 1966)
Saukkonen Jussi[33] (1905)	13.10.1939–30.6.1940 (Päämaja) 18.6.1941–1.9.1942 (Päämaja)	1.-30.9.1935	Filsofian maisteri (historia, suomen kieli) Rehtori, Karkkilan yhteiskoulu	Munkkiniemen yhteiskoulun rehtori 1949–1972 (pl. 1955–1965) Kokoomuksen puheenjohtaja 1955–1965 Opetusministeri 1964–1966, kouluneuvos
Sopanen Rainer[34] (1893)	14.10.1939–1.7.1940 (Päämaja) 18.6.1941–16.2.1942 (Päämajan alaiset joukot) 16.2.1942–24.11.1944 (Päämaja)		Ylioppilas, yliopisto-opintoja 1911–1916, 1921 Kirjastonhoitaja, arkistonhoitaja, toimittaja	Suomen sanomalehtimiesliiton puheenjohtaja 1958–1963
Stenbäck Nils-Erik[35] (1913)	26.5.1941–25.2.1942 (Päämaja, varusmies) 26.2.1942–28.4.1944 (Washington) 29.4.–28.10.1944 (Päämaja)		Diplomi-insinööri	Tekniska Föreningen i Finlandin kunniajäsen Suomalaisen strategisen tutkimuksen ja seurannan tukisäätiön (STRATU) perustaja (1995)

[31] Suomen kansallisbiografia: Martti Räsänen Katsottu 4.12.2022 (kansallisbiografia.fi).
[32] Nimikirja- ja kantakorttiasiakirjat: Salonen, Armas (s. 17.1.1915, k. 22.10.1981). KA; Suomen kansallisbiografia: Armas Salonen Katsottu 4.12.2022 (kansallisbiografia.fi).
[33] Nimikirja- ja kantakorttiasiakirjat: Saukkonen, Jussi Jaakko (s. 17.12.1905). KA; Suomen kansallisbiografia: Jussi Saukkonen Katsottu 4.12.2022 (kansallisbiografia.fi).
[34] Nimikirja- ja kantakorttiasiakirjat: Sopanen, Rainer (s. 16.1.1893, k. 21.1.1980). KA; Helsingin sanomat. Kuolleita 27.1.1980. Luettu 4.12.1980 [https://www.hs.fi/lehti/hsarchive/1980-01-27/10].
[35] Nimikirja- ja kantakorttiasiakirjat: Stenbäck, Nils-Erik (s. 21.2.1913, k. 19.9.2008). KA; STRATU. Luettu 4.12.2022 [http://www.stratu.fi/perustaja/].

Nimi (synt.vuosi)	Palvelusaika tiedustelutehtävissä	YE:n tiedustelu-upseerikurssi	Siviiliosaaminen ennen sotia	Lisätietoja
Tervaskari Väinö[36] (1911)	24.1.–2.4.1940 (Os. Kari/JR 44) 2.4.–10.7.1940 (15.DE) 23.2.1942–4.12.1944 (Päämaja)	1.-30.9.1939	Ylioppilas Prokuristi	Toimi myöhemmin kirjallisuuden kääntäjänä kääntäen suomeksi yli 80 teosta
Tiinus Jussi[37] (1883)	9.10.1939–25.7.1940 (Sor.skp.E) 1.9.1940–30.11.1944 (Päämaja, virka)		Sanomalehtimies	
Vahros Igor[38] (1917)	27.12.1939–26.3.1941 (Päämaja, varusmies, sis. RAUK ja RUK) 27.3.1941–30.11.1944 (Päämaja ja alaiset joukot)		Filosofian maisteri HY harjoittelija kirjaston slaavilaisessa osastossa	HY venäjän kielen ja kirjallisuuden vt. professori 1961–1967, professori 1967–1980
Väisänen Aarne[39] (1919)	11.7.–20.10.1942 (Päämaja) 1.12.1942–18.3.1943 (I/KTR 11) 3.7.–23.11.1944 (I/KTR 11)		Ylioppilas Metsänhoitaja	

Lyhenteet:
YE/PE = Yleisesikunta/Pääesikunta
Itä-Kar. SE = Itä-Karjalan sotilashallintoesikunta
Maan. PE = Maanselän piiri, Itä-Karjalan sotilashallinto
JR/KTR = Jalkaväkirykmentti/Kenttätykistörykmentti
DivJ = Divisioona J
LRE = Lapin ryhmän esikunta
Os.W = Osasto Willamo
DE = Divisioonan esikunta
Sor.skp.E = Sortavalan suojeluskuntapiirin esikunta
RAUK/RUK = Reservialiupseerikurssi/Reserviupseerikurssi

[36] Nimikirja- ja kantakorttiasiakirjat: Tervaskari, Väinö Juhani (s. 14.6.1911, k. 2.8.2000). KA; Finna: Tervaskari, Väinö. Luettu 5.12.2022 [https://kansalliskirjasto.finna.fi/AuthorityRecord/melinda.(FI-ASTERI-N)000060756/AuthorityRecordsAuthor].
[37] Nimikirja- ja kantakorttiasiakirjat: Tiinus, Jussi (s. 20.11.1883, k. 3.1.1961). KA; Karjalan sivistysseura Luettu 18.12.2022 [https://www.karjalansivistysseura.fi/sampo/sites/default/files/kh-artikkelit/KH1961_01-02_220.pdf]
[38] Nimikirja- ja kantakorttiasiakirjat: Vahros, Igor (s. 7.1.1917, k. 23.6.1996). KA; Suomen kansallisbiografia: Igor Vahros (kansallisbiografia.fi).; Savijärvi, Muusa: Emigranttipojasta Helsingin yliopiston professoriksi. Idäntutkimus 2/2017. Luettu 4.12.2022 [https://journal.fi/idantutkimus/article/view/77777/38774].
[39] Nimikirja- ja kantakorttiasiakirjat: Väisänen, Aarne (s. 17.2.1919). KA.

HENKILÖHAKEMISTO

Nimi mainittu joko leipätekstissä tai leipätekstiä täydentävässä alaviitetekstissä.

Aakkula, Antero 302
Aalto, Pentti 129
Aav, Herman 161, 164
Ahola, Pentti 292
Ahtiainen, Esko 220
Airo, Aksel 28, 262, 282, 296, 298, 303
Alfthan, Isak 30, 52, 91, 95, 157
Arajuuri, Pentti 302
Astala, Keijo 239
Aulio, Heikki 68–69, 129–131, 154, 198–199, 219, 289

Canaris, Wilhelm 148, 152, 186, 223
Castrén, Reino 120, 137, 185, 256, 265
Cellarius, Alexander 148, 186, 202, 222–223, 289, 313
Cripps, Stafford 149

Duncker, Zachris 187

Ehrnrooth, Adolf 20–21
Elfvengren, Eero 31, 110
Enckell, Georg 190, 252, 263–264, 270
Enckell, Oscar 4, 230
Erfurth, Waldemar 147, 150, 152, 222, 227, 254, 262
Ervi, Aarne 138

Fagernäs, Uno 85

Gabrielsson, Birger 212
Geust, Carl-Fredrik 65
Grandell, Leonard 254
Grashorn, Meeri 129
Gröndahl, Holger 188
Grönholm, Hakon 49–50, 121, 186
Grönqvist, Leopold 90–91, 98–99, 164–165, 171, 244
Grönvall, Ragnar 91, 155, 226
Gustaf Adolf 176

Halder, Franz 187
Hallakorpi, Erkki 50
Hallamaa, Reino 33, 49, 61, 64–65, 69, 75, 114, 129, 151, 211, 233, 236, 293, 295–296
Hanén, Lauri 251, 254
Hannula, Bror 159
Hannula, Joose 21
Heikinheimo, Aarne 85
Heinrichs, Erik 188, 223, 282
Heiskanen, Raimo 1, 5–6, 10, 15–16, 19, 26–27, 50, 52, 65, 67–69, 71, 73, 86, 90–92, 100, 108, 110–111, 151, 153, 160, 163–164, 167, 198, 230, 236, 246, 249–254, 256–257, 260, 263, 271, 273–274, 286, 300, 305
Helenius, Helmer 186
Helkama, Eero 83, 239, 257–258, 263, 266–267
Helkama, Paavo 258
Honkanen, Ilmari 208
Horn, Walter 186
Huttunen, Arvi 137
Huuskonen, Aira 191–192
Hägglund, Woldemar 84, 118–119, 263

Ingelius, Ragnar 22, 199, 223
Ingman, Martti 71–72

Jodl, Alfred 188, 224
Jokinen, Raimo 224–225, 270
Jokisipilä, Markku 151
Juhola, Aimo 6, 228, 295, 300, 302
Junttila, insmaj 288
Jänhiä, Pekka 52, 114, 123, 154, 213
Jõgi, Ülo 69, 130, 198–199

Kahn, David 119
Kaila, Auno 190
Kanninen, Ermei 10, 15–16, 72, 86, 185, 202, 230, 250, 256, 269
Karjalainen, Mikko 5–6, 17, 19–20, 147, 155, 166, 231, 261
Karppela, Boris 138–139, 159–160
Ketonen (Yli-Ketelä), Reino 213, 229, 265–266, 295–296
Killinen, Kullervo 263
Kirpitšnikov, Vladimir 140–141
Klinge, A 233
Korhonen, Arvi 82, 88, 91, 94–95, 151, 153, 155, 159, 161, 172, 233, 267
Korkeakoski, Arvi 163
Kosonen, Matti 107, 193

Kostiainen, Oskari 102
Kotilainen, Mauno 91, 94, 104, 138–140, 159
Kristijan, Aksel 69, 199
Kuismanen, Into 123, 138, 204, 206
Kukkonen, Erkki 31, 64, 82
Kumenius, Otto 289
Käkönen, Uljas 10, 15, 19, 36, 43, 48–49, 94, 121, 154–157, 180, 189, 193, 207, 209, 226, 228–231, 236–237, 244–245, 251, 254–258, 263–264, 266, 268, 270, 275, 282–284, 288, 291, 295–296, 302–303
Kärkkäinen, Arvo 84–86, 146, 152–153, 180, 228

Laidinen, Einar 193
Laine, Lauri 190
Lassila, Muisto 290
Leino, Antti 229, 244
Lehmus, Kalle 293, 295
Lehtonen, Lauri 27, 53, 212, 293
Leskinen, Eino 152, 154–155, 157, 159, 232–233, 246
Lewing, Harry 53
Liene, Timo 27, 54, 212, 293
Lindhardt, maj 150
Loimu, Keijo 157, 159, 233, 248–249, 284
Loukola, Niilo 233, 251–252, 254–255, 257
Lumme, August 213
Luotonen, Eino 284
Lutshin, Nikolai 137
Lyytinen, Arvo 48, 137

Manelius, Jari 45, 47, 182
Mannerheim, C.G.E. 4, 20, 30, 48, 61, 82, 91, 101, 103, 127, 136, 147, 151, 155, 165, 167, 185–188, 191, 224, 226–227, 253, 261–263, 269–270, 282, 297, 299, 303
Manninen, Ohto 1, 27, 54, 212, 293
Marmo, Vladimir 138, 202, 224–225, 291
Martiala, kapt 287–288
Martola, Armas-Eino 85
Marttina, Paul 52, 54, 114, 122, 204
Marttinen, Niilo 67, 102, 131, 156, 213
Matsi, Ville 138
McClintock, Robert 253
Melander, Lars 84, 86, 146, 149, 152–153, 180, 190, 225–227
Meretskov, Kirill 239, 301
Mononen, Sulo 290
Montonen, Mirjam 156
Mäkelä, Lauri (Jukka) 19, 24, 216, 291
Mäkipää, Simo 3

Nihtilä, Valo 21, 283
Niini, Aarno 88, 159, 216, 228, 233
Niini, Risto 216, 233
Nishimura, Toshio 49
Nobis, Ernst 281
Norlund, Bertil 49
Nurmia, Manne 68

Oinonen, Woldemar 85
Okko, Veikko 234, 249, 257, 267, 291
Onodera, Makoto 282

Paasonen, Aladár 11, 19, 21, 26, 36, 109, 150, 180, 185, 188, 190–191, 201, 213, 223, 225–227, 229–230, 235–236, 246, 249, 251–253, 260–265, 270, 282, 295–297, 303, 317
Paasonen, Arvi 233
Paatsalo, Harri 8, 30, 52–53, 56–58, 60–61, 114, 122, 125–126, 150, 204, 207, 286–287, 292
Pajari, Aaro 64, 85–86
Palko, Yrjö 113, 191, 287
Palojärvi, Väinö 49
Palokangas, Marko 13, 15–16, 43, 47
Panschin, Vladimir 10, 16, 19, 25–26, 41, 109, 192
Paulaharju, Jyri 6, 228, 295, 300, 302
Pellinen, Niilo 164
Perttula, Jaakko 56
Pesonius, Veikko 263–266
Pihkala, Kaarlo 284
Porvali, Mikko 10, 27, 117, 124, 138, 192–193, 246, 287
Pukkila, Eino 69, 74, 76, 96, 143
Pöyhönen, Yrjö 15, 33, 37, 61, 84–86, 101, 151–153, 180, 226–227, 232–233, 252

Randus, Alfred 200
Rantanen, Otto 79, 90–91, 99, 163–164, 229, 233, 241–242, 263–264, 299
Raski, Reino 26, 49, 65, 67, 82, 86, 91, 95–96, 98, 101, 138, 141, 153–154, 156–157, 159–160, 191–193, 197, 290
Roiha, Risto 111, 208–209
Roos, Harald 21

Roosevelt, Franklin 211
Ruotsalainen, Heidi 16, 228, 260
Ruutu, Yrjö 151
Ryti, Risto 9, 253
Räsänen, Martti 102

Saike, Antero 138, 163
Sala, ltn 207
Salo, Eeva 206
Salo, Kalle 129
Salokorpi, Toivo 52, 67–68, 85, 96, 114, 129, 131, 198
Salonen, Armas 129, 150
Salovaara, Heikki 157
Santavuori, Martti 286–287
Savolainen, Toivo 68, 233
Saressalo, Lassi 27, 52–53, 59, 194, 202, 291
Saukkonen, Jussi 37–38, 91–92, 94, 98, 121, 132, 135, 138, 152–155, 157, 159, 213, 233
Seppälä, Arvo 261
Siilasvuo, Hjalmar 149, 266
Slöör, Åke 263–264
Snellman, Johan 67–68
Soidinsalo, Kaarlo 68, 225
Sokolov, Peter 95–96, 202
Somerto, Kaarlo 48–49, 180, 190, 226–227, 229, 237, 258, 263–264, 277, 295–296
Sonck, Lars 266
Sopanen, Rainer 233, 251, 255
Sorsa, Bror 68
Sovio, Johan 79, 202, 207, 209, 241–242
Stalin, Josif 149, 183, 211, 224, 293, 299
Stenbäck, Nils-Erik 188–189, 257–259
Stewen, Martin 26, 190, 282
Strömberg, Georg-Erik 1, 6, 214, 228, 235, 242, 267, 295, 299, 300, 302
Stieren, Hans 138
Sundman, Alonzo 50
Suninen, Jouko 263–264
Suokas, Viljo 275

Talvela, Paavo 185–188, 261–262
Taulamo, Sina 150–151, 155
Terras, Aleksander 289
Tervaskari, Väinö 251–252
Tikka, Jyry 68
Timošenko, Semjon 105, 121
Tuompo, Wiljo 26, 127, 238, 261
Turunen, Pekka 27, 291
Tynkkynen, Vesa 10, 19, 184
Tähjä, Toni 57

Ursin, Viktor 41, 223, 233, 286–287

Vahros, Igor 102, 138–140, 159
Valtonen, Jouna 166
Vehniäinen, Aulis 185
Vehniäinen, Hannes 87, 123, 204, 233
Vesa, Jussi 156
Viljanen, Tauno 111, 233, 274
Visa, Pekka 293
Voitila, Tauno 68
Volanen, Väinö 214
Vorošilov, Kliment 51

Walldén, Joel 211, 222
Wennberg, Curt 283
Willamo, Oiva 61, 147, 149, 223
Wrede, Lars-Jacob 263
Wuolijoki, Hella 29

Ždanov, Andrei 72
Zilliacus, Pehr 188

Åström, Lars 74

Öhquist, Harald 84, 122, 151, 186
Österman, Hugo 46, 187

Maanpuolustuskorkeakoulu
PL 7, 00861 HELSINKI

Puh. +358 299 800

www.mpkk.fi

ISBN 978-951-25-3322-0 (nid.)
ISBN 978-951-25-3323-7 (PDF)
ISSN 2342-9992 (painettu)
ISSN 2343-0001 (verkkojulkaisu)

SOTATAIDON YTIMESSÄ

Puolustusvoimat
The Finnish Defence Forces